doğuştan günümüze

BÜYÜK İSLÂM TARİHİ

11

Çağ yayınları

بسم الله الرحمن الرحيم

ÇAĞ YAYINLARI UMUMİ NEŞRİYAT No : 1
Temel Eserler Serisi : 1/11

Yayınlayanlar :
Kenan SEYİTHANOĞLU (Editör)
Ahmet Rüştü ÇELEBİ (Maliye ve Ekonomi Uzmanı)
Ahmet HURŞİTOĞLU (İktisatçı)
Vehbi VAKKASOĞLU (Eğitimci - Yazar)
Ahmet TAŞGETİREN (Gazeteci - Yazar)

Her hakkı ÇAĞ YAYINLARI A.Ş.'ye aittir.

ÇAĞ YAYINLARI TİC. ve SAN. A.Ş.
Klodfarer Cad. 16/3 Divanyolu - İSTANBUL
Tel : 516 06 90 - 91

doğuştan günümüze
BÜYÜK İSLÂM TARİHİ

İLMÎ MÜŞAVİR ve REDAKTÖR
Prof. Dr. Hakkı Dursun YILDIZ

ONBİRİNCİ CİLT

Çağ yayınları

Dizgi-Baskı Tashihi :
Şenel ÖZATA — Nurten ŞAHİN
Mehmet ÖZDEMİR

Cilt :
ÇAĞ CİLT SAN.
Matbaacılar Sitesi Kat: 3 No: 101
Tel : 576 22 73
Maltepe - Topkapı

Dizgi - Baskı :
FEZA GAZETECİLİK A.Ş.
Tel: 551 14 77
İSTANBUL - 1993

Doğuştan Günümüze ***BÜYÜK İSLÂM TARİHİ***'nin
Bu Cildinde Yer Alan Müellif ve Konular :

Prof. Dr. Mücteba İLGÜREL	● *IV. Mehmed*
	● *II. Süleyman*
	● *II. Ahmed*
	● *II. Mustafa*
	● *III. Ahmed*
	● *I. Mahmud*
	● *III. Osman*
	● *III. Mustafa*
	● *I. Abdülhamid*
Dr. Rifat UÇAROL	● *Küçük Kaynarca Andlaşması'ndan 1839'a Kadar Osmanlı İmparatorluğu*
Doç. Dr. Ali İhsan GENCER	● *Tanzimat Fermanı (1839)'dan 1876'ya Kadar Osmanlı İmparatorluğu*

Bütün bölümler Prof. Dr. Hakkı Dursun YILDIZ tarafından okunarak eksik bahisler tamamlanmıştır.

Baskıya Hazırlama ve Metin Tashihi
Yılmaz DAŞCIOĞLU

İÇİNDEKİLER

Birinci Bölüm

I — DÖRDÜNCÜ MEHMED

1. Sultan Ahmed Vakası ve Ağalar Saltanatı 20
2. Gürcü Abdünnebi İsyanı 23
3. Çanakkale Boğazı'nın Kapatılması ve Girit'te Nazik Durum 24
4. İstanbul'da Karışıklık ve Kösem Sultan'ın Akibeti 26
5. Ağalar Saltanatının Sonu 28
6. Tarhuncu Ahmed Paşa'nın İcraatı 28
7. İpşir Mustafa Paşa'nın Sadareti 29
8. Çınar Vak'ası 32
9. Köprülü'nün Sadaretine Doğru 33
10. Köprülü Mehmed Paşa'nın Sadareti 35
11. Kadızadeliler Meselesi 36
12. Kâtib Çelebi'nin Ölümü 39
13. Kara Çelebizâde Abdülaziz Efendi'nin Ölümü 40
14. Köprülü Mehmed Paşa'nın Yeni Tedbirleri 41
15. Köprülü'nün Boğaz Seferi 42
16. Köprülü'nün Erdel Seferi 44
17. Abaza Hasan Paşa Meselesi 45
    a) İlk İsyanı 45
    b) Abaza Hasan Paşa'nın İkinci İsyanı 47
    c) Asilerin Zulm ve Yağmaya Başlaması 50
    d) Abaza Hasan Paşa İsyanının Sonuçları 52
18. Antalya'da Körbey İsyanı 53
19. Anadolu'da Eşkiya ve Tüfek Teftişi 54
20. Köprülü'nün Bazı Yeni İcraatı 55
21. En Büyük İstanbul Yangını 56
22. Köprülü Mehmed Paşa'nın Ölümü 57
23. Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın Sadareti 57
24. Erdel Seferi 58
25. Salnt-Gotthard Muharebesi 59
26. Vaşvar Barışı 60

27. Girit Seferi'nin Devamı ... 60
28. Lehistan Seferi ... 65
29. Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın Vefatı ve Şahsiyeti ... 66
30. Çehrin Seferi ... 67
31. Osmanlı-Rus Barışı ... 68
32. Fransız Donanması'nın Sakız'a Hücumu ... 68
33. Tököly İmre'nin Orta-Macar Krallığı Meselesi ... 69
34. İkinci Viyana Muhasarasına Doğru ... 70
35. İkinci Viyana Muhasarası ... 72
36. Avusturya ve Venedik Ordularının İlerlemesi ... 74
37. Dahildeki Durum ... 75
38. Askerin Huzursuzluğu ve Dördüncü Mehmed'in Tahttan İndirilmesi ... 77
39. Dördüncü Mehmed'in Şahsiyeti ... 77

II — İKİNCİ SÜLEYMAN

a. İstanbul'da Karışıklık ... 80
b. Serhadlerde Durum ... 81
c. Yeğen Osman Paşa ... 81
d. Bazı Mali Tedbirler ... 82
e. Belgrad'ın Düşman Eline Geçmesi ... 83
f. Sadrazam Fazıl Mustafa Paşa'nın İcraatı ... 86
g. İstanbul'da Yangın ... 88
h. Avlonya'nın Geri Alınması ... 90
ı. İkinci Süleyman'ın Vefatı ... 90

III — İKİNCİ AHMED

a. Salankamen Meydan Muharebesi ... 91
b. Fazıl Mustafa Paşa ... 92
c. Varat Kalesinin Düşman Eline Geçmesi ... 92
d. Belgrad'ın Muhasaradan Kurtarılması ... 93
e. Büyük İstanbul Yangınları ... 93
f. Varadin Muhasarası ... 94
g. Sakız'ın Venedikliler Tarafından İşgali ... 94
h. İkinci Ahmed'in Ölümü ... 96

IV — İKİNCİ MUSTAFA

a. Koyun Adaları Zaferi ve Sakız'ın Kurtarılması ... 98
b. Sultan II. Mustafa'nın Birinci Seferi ... 98
c. İkinci Seferi ... 99
d. Zenta Hezimeti ... 100
e. Zenta Hezimetinin Sonuçları ... 103
f. Amcazade Hüseyin Paşa'nın Sadareti ... 104

g. Karlofça Barışı 104
1) Barış'a Doğru 104
2) Barış 105
3) Barış'ın Sonuçları 106
h. İkinci Mustafa Devrinde Devlet Bünyesindeki Değişiklikler ... 107
ı. Basra'nın İstirdadı 107
i. Çar Petro'nun Andlaşma Hilâfına Hareketi 108
j. Osmanlı Bahriyesinde Reform 109
k. Feyzullah Efendi Hadisesi 109
l. Mezemorta Hüseyin Paşa 111
m. Daltaban Mustafa Paşa 112
n. İkinci Mustafa'nın Ölümü 114

V — ÜÇÜNCÜ AHMED

1. Osmanlı Devleti ve Çar Petro'nun Avrupa Siyaseti 115
2. Prut Seferi ve Anlaşması 117
3. Ruslar'ın Anlaşmayı İhlal Etmesi 118
4. Mora Seferi ve Varadin Mağlubiyeti 121
5. Erdel Krallığı ve Rakoczi Ferenc'in İlticası 124
6. Pasarofça Anlaşması 125
7. Sadrazam İbrahim Paşa'nın İcraatı 126
8. Dürri Ahmed Efendi'nin İran Sefareti ... 127
9. Osmanlı-İran Savaşlarının Genişlemesi 130
İran Mukasemenâmesi 130
10. Patrona İsyanı 131
11. Bazı İdari Tedbirler 133
12. Üçüncü Ahmed'in Tahttan Feragati 135

VI — BİRİNCİ MAHMUD

1. İran Seferinin Devamı 137
2. Rus Ordusunun Kırım'a Taarruzu ve Avusturya'nın Tutumu 139
3. Belgrad'ın İstirdadı ve Balgrad Anlaşmaları 141
4. Anadolu'da Ayanlık İddiaları 142
5. Osmanlı-İran Savaşlarının Devamı 142
6. İstanbul ve Edirne Zelzeleleri 142
7. Askerî Teşkilatta Reform 144
8. Birinci Mahmud'un Vefatı 145

VII — ÜÇÜNCÜ OSMAN

1. Haliç'in Donması 147
2. Anadolu'da Levendlerin Faaliyetleri ... 147
3. Büyük İstanbul Yangınları 148
4. Üçüncü Osman'ın Vefatı ... 150

VIII — ÜÇÜNCÜ MUSTAFA

1. Üçüncü Mustafa Devrinde Yapılan Islahat ... 151
2. Ayanlık Müessesesi ... 153
3. Osmanlı Devleti'nin Dış Siyaseti ... 155
4. Koca Ragıb Paşa ... 156
5. Osmanlı-Rus Savaşı ... 159
6. Ruslar'ın Mora ve Akdeniz Harekâtı ... 160
7. Ruslar'ın Kırım'a Yeni Bir Taarruzu ... 162
8. Muhsinzade Mehmed Paşa'nın Barış Teşebbüsleri ... 163
9. Üçüncü Mustafa'nın Vefatı ... 163

IX — BİRİNCİ ABDÜLHAMİD

1. Küçük Kaynarca Anlaşması ... 166
2. Aynalıkavak Tenkihnâmesi ... 169
3. Rusya'nın Kırım'ı İlhakı ... 170
4. Muhsinzade Mehmed Paşa ... 171
5. Mısır'da Asayişin Temini ... 173
6. Kırım'ın İstirdadı İçin Sefer Açılması ... 173
7. Birinci Abdülhamid'in Vefatı ... 175
XVIII. YÜZYILDA OSMANLI İKTİSADİ HAYATI ... 176

İKİNCİ BÖLÜM

KÜÇÜK KAYNARCA ANDLAŞMASI'NDAN SONRA OSMANLI İMPARATORLUĞU (1774-1787)

A. OSMANLI - RUS MÜNASEBETLERİ ... 179
1. Küçük Kaynarca Andlaşması'nın Önemi ve Sonuçları ... 179
2. Kırım Olayları ve Kırım'ın Rusya'ya Bağlanması ... 182
a) Kırım Olayları ve Osmanlı - Rus Münasebetlerinin Gerginleşmesi ... 182
b) Aynalıkavak Andlaşması ... 185
c) Rusya'nın Kırım'ı İşgali ... 186
3. Rusya'nın Kafkaslar'a Girmesi ... 190
B. OSMANLI - İRAN MÜNASEBETLERİ ... 192
C. OSMANLI İMPARATORLUĞU VE AVRUPA ... 194
1 — Osmanlı İmparatorluğu'na Karşı Rusya ve Avusturya İttifakı ... 194
2 — Osmanlı-İngiltere-Fransa-Prusya Münasebetleri ... 195
D. MISIR'DA YENİ OLAYLAR VE BÜYÜK DEVLETLERİN İŞE KARIŞMALARI ... 197
1 — Mısır'da Yeni Olaylar ... 197
2 — Olayları Yatıştırma Çalışmaları ve Büyük Devletler ... 199

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YAKINÇAĞ BAŞLARINDA OSMANLI İMPARATORLUĞU (1787-1815)

A. İMPARATORLUĞUN GENEL DURUMU ... 203
1 — Siyasî ve Sosyal Yapı ... 203
2 — Siyasî Durum ... 205
B. OSMANLI İMPARATORLUĞU VE AVRUPA ... 208
1 — Genel Durum ... 208
a) Şark Meselesi ... 208
b) XVIII. Yüzyıl Sonlarına Kadar Osmanlı-Avrupa Münasebetlerine Genel Bakış ... 210
b1. Osmanlı-Fransız Münasebetleri ... 210
b2. Osmanlı-İngiliz Münasebetleri ... 214
b3. Osmanlı-Avusturya Münasebetleri ... 216
b4. Osmanlı-Rus Münasebetleri ... 217
2 — 1787-1791, 1792 Osmanlı-Rus, Avusturya Savaşları ve Sonuçları ... 221
a) Savaşın Sebepleri ... 221
b) Rusya'ya Savaş İlanı ... 224
c) Savaş Hazırlıkları ... 226
d) Avusturya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na Savaş İlanı ... 227
e) Savaşın Başlaması ve Gelişmeleri ... 228
e1. Osmanlı Ordusunun Cepheye Hareketi ... 228
e2. Avusturya Cephesi Muharebeleri ... 229
e3. Rusya Cephesi Muharebeleri ... 231
e4. İlk Barış İstekleri ... 232
e5. Padişah Değişikliği ve Savaşın Devam Etmesi ... 233
e6. Osmanlı-İsveç İttifakı ... 235
e7. Osmanlı-Prusya İttifakı ... 237
e8. Savaşın Devamı ... 240
f) Avusturya İle Mütareke ve Ziştovi Andlaşması'nın Yapılması ... 241
g) Rusya İle Mütareke ve Yaş Andlaşması'nın Yapılması ... 243
h) Savaşın Sonuçları ... 245
3 — 1798-1802 Osmanlı-Fransız Savaşı ... 246
a) 1789 Fransız İhtilali ve Osmanlı-Fransız Münasebetlerine Etkisi ... 246
1. İhtilal ve Getirdikleri ... 246
2. Fransız İhtilali Karşısında Osmanlı İmparatorluğu ve Tutumu ... 252
3. Campo Formio Andlaşması ve Osmanlı İmparatorluğu ... 260

b) Napolyon Bonapart'ın Mısır ve Suriye Seferi 262
1. **Seferin Sebepleri ve Hazırlıkları** 262
2. **Napolyon Bonapart'ın Mısır'ı İşgali** 268
3. **Osmanlı İmparatorluğu'nun Olaya Tepkisi** 273
4. **Osmanlı İmparatorluğu'nun Aldığı İlk Tedbirler** ... 281
5. **Osmanlı İmparatorluğu'nun Fransa'ya Savaş İlan Etmesi** 283
6. **Osmanlı İmparatorluğu'nun Fransa'ya Karşı İttifak Andlaşmaları Yapması** 285
7. **Osmanlı-Rus Andlaşması (23 Aralık 1798)** 285
8. **Osmanlı-İngiliz Andlaşması (5 Ocak 1799)** 290
9. **İkinci Koalisyon ve Fransa İle Savaş** 293
— **Adriyatik'teki Savaşlar** 293
10. **Osmanlı Ordusunun Mısır'a Sefer Hazırlığı** 294
11. **Napolyon Bonapart'ın Suriye Seferi** 296
12. **Suriye Seferinden Sonraki Gelişmeler** 299
13. **Fransızlar'ın Mısır'dan Çıkarılması** 302
c) Osmanlı-Fransız Barış Andlaşması (25 Haziran 1802) ... 303
d) Savaşın Sonuçları 306
4 — 1798-1802 Osmanlı-Rus Savaşından Sonra Osmanlı, İngiliz, Rus, Fransız Münasebetleri 308
a) Osmanlı-İngiliz Münasebetlerinin Bozulması 308
b) Osmanlı-Rus Münasebetlerinin Bozulması 309
c) Osmanlı-Fransız Münasebetlerinin Düzelmesi 310
5 — 1806-1812 Osmanlı-Rus, İngiliz Savaşı 313
a) Savaşı Hazırlayın Gelişmeler 313
b) Savaşın Başlaması ve Gelişmeleri 314
c) İngiliz Filosunun İstanbul'a Gelmesi ve Osmanlı-İngiliz Savaşı 315
d) Osmanlı-Rus Savaşındaki Gelişmeler 317
e) İngiltere ile Barış ve Çanakkale (Kale-i Sultaniye) Andlaşması 320
f) Osmanlı-Rus Savaşının İkinci Dönemi 322
g) Bükreş Barış Andlaşması (16 Mayıs 1812) ve Savaşın Sona Ermesi 324
6 — Viyana Kongresi (1814-1815) ve Osmanlı İmparatorluğu ... 326
C. İMPARATORLUĞUN İÇ DÜZENİNDE YENİLİKLER VE BUNA KARŞI GELİŞMELER 329
1 — Nizam-ı Cedit (Yeni Düzen) Hareketi 330
a) Nizam-ı Cedit Düşüncesi 330
b) Askerî Alanda Düzenlemeler 333
c) Nizam-ı Cedit Ordusunun Kurulması 335

d) İdare, Ekonomi, Ticaret ve Diplomasi Gibi Alanlarda Yapılan Yenilikler ... 337
2 — Nizam-ı Cedit'e Karşı Düşmanlık ve Kabakçı Mustafa İsyanı 339
a) Nizam-ı Cedit'e Karşı Düşmanlık ... 339
b) Kabakçı Mustafa İsyanı, Nizam-ı Cedit'in Kaldırılması ve III. Selim'in Tahttan İndirilmesi ... 342
3 — III. Selim'in Yeniden Tahta Geçirilmek İstenmesi, Alemdar Mustafa Paşa ve Faaliyetleri ... 346

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1815-1870 YILLARI ARASINDA OSMANLI İMPARATORLUĞU

A. OSMANLI İMPARATORLUĞU İÇİNDE BAĞIMSIZLIK HAREKETLERİ ... 355
1 — Sırp İsyanı (1804-1817) ve Sırbistan Prensliği'nin Ortaya Çıkması ... 356
a. Sırp İsyanının Başlaması ve Gelişmesi ... 356
b. Sırp İsyanına Rusya'nın Destek Olması ... 359
c. Sırbistan Prensliği'nin Kurulması ... 360
2 — Rum İsyanı ve Yunanistan Devleti'nin Kurulması ... 362
a. Rum İsyanını Hazırlayan Sebepler ... 363
1. **Rumlar Arasında Milliyetçiliğin Yayılması** ... 364
2. **Rum Aydınlarının Bağımsızlık İçin Çalışmaları** ... 364
3. **Avrupa Aydınlarının Rumlar'ı Desteklemesi** ... 365
4. **Etniki Eterya Cemiyetinin Kurulması** ... 365
5. **Tepedelenli Ali Paşa'nın İsyanı** ... 366
b. İsyanın Başlaması ve Gelişmeleri ... 367
c. Avrupa Devletlerinin Mora İsyanına Karışmaları ... 370
d. Navarin Olayı ve Sonuçları ... 373
e. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı ... 376
1. **Savaşın Sebepleri** ... 376
2. **Savaşın Başlaması ve Gelişmeleri** ... 376
3. **Edirne Andlaşması, Savaşın Sona Ermesi** ... 378
f. Yunanistan Devletinin Kurulması ... 380
g. Yunan İsyanının Sonuçları ... 382
B. OSMANLI-İRAN MÜNASEBETLERİ ... 384
1 — XIX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı-İran Münasebetleri ... 384
2 — 1821-1823 Osmanlı-İran Savaşı ... 386
C. CEZAYİR'İN FRANSA TARAFINDAN İŞGALİ ... 387
1 — Cezayir'in Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yeri ve Durumu ... 387
2 — Fransızlar'ın Cezayir'i İşgal Etmesi ... 389

D. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'Nİ RESMEN TANIMASI VE İLİŞKİLERİ 391
E. MEHMED ALİ PAŞA İSYANI VE MISIR MESELESİ (1831-1841) ... 396
1 — Mehmed Ali Paşa ve Mısır Valiliği ... 397
2 — Mehmed Ali Paşa'nın İsyan Etmesi ve Kütahya'ya Kadar İlerlemesi ... 400
3 — Avrupa Devletlerinin İşe Karışması ve Kütahya Anlaşması ... 404
4 — Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya Arasında Hünkar İskelesi Andlaşması'nın Yapılması (8 Temmuz 1833) ... 409
5 — Osmanlı Hükümeti ile Mısır Valisi Arasında Nizip Savaşı ... 412
a. Savaşa Yol Açan Gelişmeler ... 412
b. Nizip Savaşı (24 Haziran 1839) ... 415
c. Savaşın Sonuçları, Mısır Meselesinde Yeni Gelişmeler ... 416
6 — Mısır Meselesi Hakkında Londra Andlaşması'nın Yapılması (15 Temmuz 1840) ... 418
7 — Mehmed Ali Paşa'ya Karşı Savaş Açılması ... 420
8 — Mısır'da Yeni Bir İdare Şeklinin Kurulması ve Meselenin Sona Ermesi ... 421
F. BOĞAZLAR MESELESİ VE 1841 LONDRA BOĞAZLAR ANLAŞMASI ... 423
1 — Boğazlar Meselesinin Ortaya Çıkışı ... 423
2 — 1841 Londra Boğazlar Andlaşması ve Boğazlardan Geçişin Yeni Esaslara Bağlanması ... 426
G. TANZİMAT FERMANI ... 431
1 — Tanzimatın Tanımı ... 431
2 — Tanzimatın Sebepleri ... 431
3 — Tanzimat Fermanı'nın İlanı ... 440
4 — Tanzimat Fermanı'nın Tahlili ... 440
5 — Tanzimat Fermanı'nın Akisleri ... 441
6 — Tanzimat Fermanı'nın Tatbiki ... 442
— *Tanzimat Fermanı'nın Metni* ... 446
— *Tanzimat Fermanı Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun Meşgul Olduğu İç ve Dış Meseleler (1839-1856)* ... 449
— *Lübnan Bunalımı (1840-1846)* ... 449
Ğ. KIRIM SAVAŞI ... 451
1 — Avrupa'da 1848 İhtilalleri ve Macar Mültecileri Meselesi ... 452
2 — 1848 İhtilallerinin Osmanlı İmparatorluğu'na Etkisi ... 456
3 — Kırım Savaşı Öncesi Osmanlı-Avrupa İlişkileri 457
a) Türk-Rus İlişkileri ... 457
b) Türk-İngiliz İlişkileri 459
c) Türk-Fransız İlişkileri 460

d) Kutsal Yerler (Makamât-ı Mübareke) Meselesi 461
e) Menşikof'un İstanbul'a Gelişi ve Rus İstekleri 463
4 — Viyana Görüşmeleri ve Savaşı Önleme Çabaları 466
5 — Savaşın Başlaması ve Avrupa Devletlerinin Savaşa Katılmaları 468
a) Kafkas Cephesi 469
b) Sinop Vak'ası 469
c) İngiltere ve Fransa'nın Savaşa Katılmaları 470
6 — Savaşın Kırım'a Kaydırılması «Piyomente'nin Savaşa Katılması» 472
7 — Paris Sulh Kongresi ve Antlaşması 475
8 — Kırım Savaşının ve Paris Andlaşması'nın Sonuçları 477
H. ISLAHAT FERMANI (28 Şubat 1856) 479
I. PARİS ANDLAŞMASINDAN SONRA OSMANLI İMPARATORLUĞU (1856-1870) 482
1 — Cidde Olayları (1858) 482
2 — Suriye Bunalımı (1860-1861) 482
3 — Mısır Meselesi ve Süveyş Kanalı'nın Açılması 486
4 — Eflâk ve Buğdan Olayları (Romanya Prensliği'nin Kuruluşu) 489
5 — Sırbistan'ın Bağımsızlığa Doğru Gitmesi 492
6 — Karadağ İsyanı 494
7 — Girit İsyanı ve Türk-Yunan İlişkileri 496
İ. 1871-1876 YILLARI ARASINDA OSMANLI İMPARATORLUĞU 503
I — Dış İlişkilerde Gelişmeler ve Osmanlı Devleti 503
a) Karadeniz'in Tarafsızlığının Kaldırılması 503
b) Osmanlı-Rus Yakınlaşması 506
c) Devletin Mali Durumu 508
d) İç Huzursuzluklar 509
II — Dış Politikayı Etkileyen Önemli İç Olaylar 511
a) Yemen İsyanı (1871-1873) 511
b) Balkan Bunalımı ve Osmanlı-Rus Savaşını Hazırlayan Olaylar (1875-1876) 512
1 — Panislavizm ve Rusya 512
2 — Hersek İsyanı (1875-1876) 514
3 — Bulgar İsyanı 517
4 — Softalar Ayaklanması 519
5 — Sultan Abdülaziz'in Tahttan İndirilmesi ve V. Murad 520
c) II. Abdülhamid'in Tahta Geçişi 521

TOPRAK

Hepsine Fatih diyor tarih hepsine Burak
Böyle takdim ediyor âleme yaprak yaprak
Mehmed'in azız nâşı uzanınca üstüne
Perde kalkar önünden secdeye varır toprak.

Ahmet HURŞİTOĞLU

BİRİNCİ BÖLÜM

I — DÖRDÜNCÜ MEHMED

Sultan İbrahim'in Hatice Turhan Sultan'dan doğma oğlu olup 1642'de dünyaya gelmiştir. Doğduğu zaman Osmanlı hanedanında Sultan İbrahim'den başka erkek bulunmadığı ve sülâlenin inkıtaa uğraması ihtimalinden korkulduğu için şehzadenin doğumu bütün yurtta sevinçle karşılanmıştı. IV. Mehmed tahta çıktığı zaman 7 yaşın içinde idi (8 Ağustos 1648 - 18 Receb 1058) ve henüz sünnet olmamıştı. Saltanat değişikliğinde gayretleri görülen sâbık yeniçeri kethüdası Kara Murad Ağa ve diğer ağalar, padişahın çocukluğundan istifade ile devlet idaresini rahatlıkla ele geçirmişlerdi. Diğer taraftan padişahın annesini bir tarafa iten ve saltanat naibeliğini eline geçiren Kösem Mahpeyker Sultan da saraya hâkim olmuştu. Bu suretle sadrâzamın hiçbir fonksiyonu kalmamıştı.

Hazinenin Sultan İbrahim devrinde tamamen tüketilmiş olmasından dolayı askere verilmesi gereken cülûs bahşişinin verilmesi tehlikeye düştü. Sadrâzam Sofu Mehmed Paşa İbrahim devrinde sarayda büyük servet edinmiş bulunan Cinci Hoca (Hüseyin Efendi)'ya müracaat ederek 200 kese borç istedi. Fakat Cinci Hoca vermedi. Bunun üzerine bütün serveti müsadere edilerek cülûs bahşişi verilebildi. Cinci Hoca vaktiyle Sultan İbrahim'e yaptığı üfürükçülük sonucu kazandığı paralardan olduğu gibi bir müddet sonra da idam edilmiştir(1).

Cülûstan sonra Sadrâzam Sofu Mehmed Paşa, devlet işlerini, padişah küçük olduğu için «istiklâl üzere» yürüteceğini zannediyordu. Nitekim Büyük Valide Kösem Sultan'ın verdiği emirleri yerine getirmedi. Vaktiyle rüşvetten şikâyet eden ocak ağaları da idareye karıştıkları gibi rüşvet kapısını büsbütün açmışlardı.

Sofu Mehmed Paşa malî işlerde tecrübeli bir devlet adamı olduğu için önce masrafları azaltarak hazinede bir dereceye kadar muvazene tesis etmeye çalıştı. Tabiatiyle işe saraydan başladı, israfı önledi. Güm-

(1) Cinci Hoca'nın evi aratıldığında 3000 kese parası olduğu anlaşılmıştır. Bunların 12 güğümü çil akçe ve 70.000 kuruşluk kısmı nakid idi. 200 kese vermezken bütün servetinden oldu. Bu para ile cülûs bahşişi dağıtılmış ve çil çil akçeler halk arasında «Cinci akçesi» diye anılır olmuştu.

rük, tuzla gibi mukataalardaki vazife sahiplerinin beratlarını yoklattırıp müstahak olmayanların beratlarını vermediği gibi beratlıların da istihkaklarını azalttı.

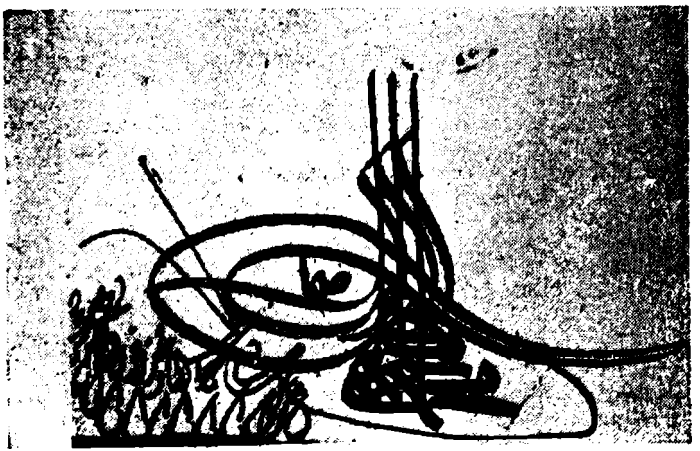

IV. Mehmed'in Tuğrası

Bütün bunlara rağmen sadrâzam küçük hükümdarın vasisi gibi pervasızca hareket ediyor ve hatta kendisi de rüşvete meyledivordu. Bundan başka kapıkulu süvarilerinin yıllardır ihmal edilmiş «gulamiye» denilen ücretlerini, iki şahit dinleyerek vermesi ve Girit'e gitmek kaydiyle bölüklerden tardedilmiş olan bin sipahinin tekrar deftere kaydedilmesi askerin gönlünü almak üzere düşünülmüştü. Sofu Mehmed Paşa sipahilerin gönüllerini hoş tutmak için başka vaadlerde de bulunmuştu. Ancak sipahiler verilenleri ve vaadleri yeterli bulmayıp isyan hazırlığına başladılar(1).

1. Sultan Ahmet Vakası ve Ağalar Saltanatı

Devlet idaresinin işle hiç alâkası olmayan kimselerin eline geçmesi ile neticelenen bu isyana, padişahın çocuk olması, iki validenin rekabeti ve Sultan İbrahim devrinde devlet işlerinin iyice bozulmuş olması sebep olmuştur. Sipahilerin isyan hazırlıklarının duyulması üze-

(1) Naîma. Tarih, IV, 343-347

Osmanlı İmparatorluğu'nun en geniş sınırları

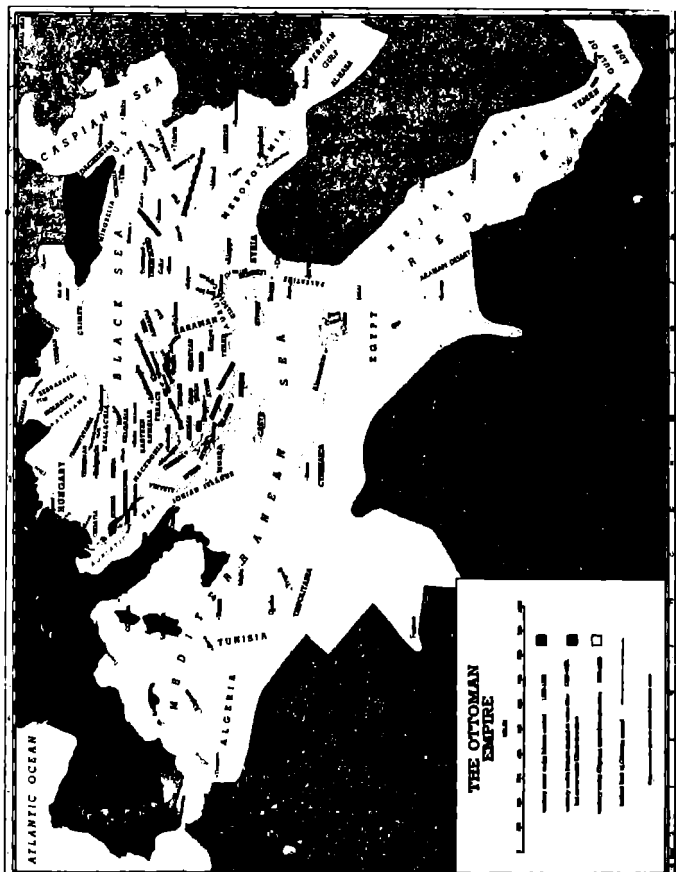

rine yeniçeri ağası ile diğer büyük ağalar Sadrâzam Mehmed Paşa tarafından davet edilerek maksatlarının ne olduğu soruldu. Gelen cevapta: «*padişahsız veya veziriazamsız sefere gitmeyeceğiz, Sultan İbrahim'in katli ne hüccet üzere olmuştur, bu yüzden Sivas valisi İbrahim Paşa bizden intikam istiyor, biz niye töhmet altında bulunuyoruz*» diyorlardı. İstanbul dışında bulunan sipahiler de birer ikişer gelmeğe başlamıştı.

Bu karışık günlerde bir de Acemi oğlanların isyanı meydana geldi. Bilindiği gibi cülûslarda, her beş veya yedi senede bir İbrahim Paşa, Galata Sarayı ve Edirne Sarayı ile Enderun'dan acemi çıkmaları olur ve bunlar kabiliyet ve istidatlarına göre Topkapı Sarayı'na yahut Kapıkulu süvari bölüklerine tevzi edilirlerdi. Sultan İbrahim devrinde böyle bir çıkma yapılmadığı gibi IV. Mehmed'in cülûsunda da unutulmuştu. Zira acemiler bu çıkmalarla daha iyi imkânlara kavuşurlardı. Daha fazla bekleyemeyen acemiler saraylardan kaçarak sipahilere sığındılar. Bu suretle sipahilerin cemiyetleri kuvvetlendi.

Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi'nin katledilmeleri hakkında verdiği fetva üzerine iş daha da karıştı. Bunun üzerine sipahiler «*veziriazam ile müftüden şer'i davamız vardır*» diye ayak divanı istediler. Fakat yeniçerilerin kendileriyle hesabı olmadıklarını görünce, hükümetin tekliflerini kabule yanaştılar. Hükümet ise süvarileri teşvik ve tahrik eden Bıyıklı Mahmud adında elebaşıyı istedi ise de sipahiler vermediler. Bu sırada üç sipahinin veziriazam kethüdası tarafından öldürtülmesi, sipahilerin Sultan Ahmed Meydanı'nda toplanmalarına sebep oldu. Sofu Mehmed Paşa'nın da hayatı tehlikeye girdi. Korkan sadrâzam yeniçerilere iltica etti. Şeyhülislâm da onu takip etti. Sipahiler padişahtan zorla sadrâzamın azline ait hatt-ı hümâyûn alıp sadrâzama gönderdiler. Bunun üzerine araya ağalar girip «*biz vezir ve müftünün katillerine değil azillerine bile razı değiliz, saraya hücum ile Hatt-ı hümâyûn almak ne demektir?*» dediler. Fakat sipahiler bunu dinlemeyip silaha sarıldılar. Sultan Ahmed Meydanı'nda sipahilerle yeniçeriler çarpıştılar. Bu mücadelede sipahiler mağlup ve perişan olarak dağıldılar (1648). Bu hadise ile yeniçeriler rakipsiz kaldıkları gibi Ocak ağaları da büyük nüfuz kazanmışlardır. Bunlardan Arnavut Kara Murad olmak üzere Boşnak Koca Muslihiddin, Arnavut Bektaş ve Kara Çavuş devlet işlerine tamamen el attılar. Bu devşirme menşeliler saray ve hükümette söz sahibi olarak mansıbları açık arttırmaya koymuşlar, yiyecek maddelerine varıncaya kadar her şeyin ticaretini ellerine geçirmişlerdi. Hatta Sultan İbrahim devrindeki gibi sefahate dalmışlardı(1).

(1) Kâtib Çelebi, **Fezleke**, II. 334-337; İ.H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, III. 246-248

Sadrâzam Sofu Mehmed Paşa, ağalar sayesinde hayatını kurtarmış ve mevkiini muhafaza etmiş olduğu için yetkilerinden fedakarlık yapmaya mecbur kalmıştır. Ancak her iki taraf da tuzağa düşmemek için uyanık davranıyordu. Sadrâzam ile yeniçeri ağası Kara Murad Ağa'nın arası iyice açılmıştı. Bu dargınlığın diğer bir sebebi de her zaman devlet işlerine müdahaleden geri durmayan büyük valide Kösem Sultan'ı öldürmek istemesi idi. Kösem Sultan da sadrâzamı ortadan kaldırmayı planlamış, işini kolaylaştırmak için de Kara Murad Ağa'ya sadaret vaadinde bulunmuştu. Sofu Mehmed Paşa korkudan saraya gitmiyor, işleri Paşa kapısında görüyordu. Son zamanlarda müsaderelere hız vermiş birçok düşman da kazanmıştı. Sadrâzam bu sırada Anadolu'da meydana gelen Gürcü Abdünnebi isyanını bastırmak üzere Kara Murad Ağa'yı tayin etmişti. Fakat donanmanın Venedikliler'e mağlup olması kendisinin azline sebep oldu. Vaktiyle rüşvetle, ihtikârla ve musadere ile topladığı serveti elinden alınıp idam edildi (1649) (1).

2. Gürcü Abdünnebi İsyanı

Bu asi kapıkulu sipahilerinin azılılarından olup, IV. Murad'ın sipahi zorbalarını tepelediği sırada önce firar etmiş, sonra affedilerek canını kurtarmıştı. Bundan sonra bazı memuriyetler elde ederek büyük bir servet edinmişti. Niğde ve Bor taraflarında itibarlı bir şahsiyet haline gelen Abdünnebi, adamlarına da geliri bol iltizamlar ve voyvodalıklar temin etmişti. Onun isyanına, uğradığı bir haksızlık sebep olmuştur. İbrahim devrinde Suriye'de Safed sancağının mültezimliği yüzdoksanbin kuruşa kendisine verilmiş o da bu paranın yüzbin kuruşunu peşin, kalanından otuzbinini de Sadrâzam Hezarpâre Ahmed Paşa'ya göndermişti. Böylece altmışbin kuruş borcu kalıyordu. Fakat padişahın tahttan indirilmesi Hezarpâre'nin idamı üzerine otuzbin kuruşu tanınmamıştı. Gürcü Abdünnebi hakkını arayınca Safed sancağı başkasına tevdi edilmiş, bu defa ödediği bütün paralar yanmıştı. Bu sırada Sultan Ahmed vakasında sipahilerin katledilmesi ve bazılarının «*sipah gayreti yok mudur? Senin bu mertebe nâm ve kâmın var, bu maslahata şuru' etsen âlem sana uyar...*» (2) demesi üzerine etrafına sipahileri ve hükümet aleyhinde olanları toplayarak hurûc etti.

Gürcü Abdünnebi topladığı sipahilerle Konya'ya gelmiş etrafa haberler salıp ordusunu büyütmüştü. Davetine icabet etmeyenlerin üzerlerine de yürüyüp etrafa korku ve dehşet salan Gürcü Abdünnebi, Sadrâzam Murad Paşa'nın «*yerine dön*» ihtarına da aldırmayıp ilerledi.

(1) Naîma, **Tarih**, IV, 400-405
(2) Naîma, **Tarih**, IV, 389

Bolvadin ve Çay taraflarından geçerken asi Katırcıoğlu da kendisine katıldı. İstanbul'da korku ve telâş başladı.

Bilhassa şehirdeki sipahilerin onlarla birleşmelerinden korkuluyordu. Asi hakkında «*Hurûc ale's-sultan*» (padişaha isyan) ithamı ile katline fetva alınarak İzmit üzerinden Üsküdar'a yürüdü. Bir taraftan da İstanbul'a haberler gönderip «*Anadolu bizim, Kütahya'da otururuz, Rumeli sizin*» (1) diyerek hükümeti tehdit ediyordu. Asilere karşı gönderilen yeniçeriler gevşek davrandıkları gibi sonra da geri döndüler. Bunun üzerine bostancılar sevkedildi. Bu sırada asilerin halka eziyet edip yağmacılık yapmaları üzerine bostancılara gayret geldi. Katırcıoğlu kendisini terkedip gittiği için kuvvetten düşen Abdünnebi de Anadolu'ya çekildi. Mudurnu taraflarında eşkiyalığa başladı. Hükümet her tarafa hükümler gönderip yakalanmasını ferman etti. Nihayet Kırşehir sancak beyi İshak Bey Gürcü Abdünnebi'yi ansızın yakalayıp kesik başını İstanbul'a gönderdi (1649) (2). Bu isyan Sultan İbrahim devrinde bozulan düzenin bir neticesi olmuştur. Ağaların menfaatlerinden başka bir şey düşünmemeleri, hakkını arayan bir devlet memuruna isteğini vermemeleri daha doğrusu devlet otoritesinin bulunmaması asî ruhlu insanları «celâlîlik»e sevketmiştir. Tablatiyle bu isyan ilerideki isyanlara bir başlangıç teşkil etmiştir.

3. Çanakkale Boğazı'nın Kapatılması ve Girit'te Nazik Durum

Sultan İbrahim devrinde başlayan Girit seferi bütün zorluklara rağmen devam ediyordu. Ancak son yıllarda devletin durumunun bozulması ve Venedikliler'in Çanakkale Boğazı'nı abluka altına alması durumu ciddileştirmiştir. 1654 yılında Kara Murad Paşa kumandasındaki Osmanlı donanması, takviye kuvvetler alarak Boğaz dışındaki düşman donanmasına taarruz etmiş, Venedikliler 6 gemi ve 3000 maktul vererek çekilmişlerdi. Venedikli Amiral Francesco Morosini de bu savaşta ölmüştü. Bundan sonra her yardım gönderilişte Boğaz çıkışında Venedik donanması ile çarpışmak âdet haline gelmişti. Girit'te ise Serdar Deli Hüseyin Paşa büyük fedakârlık örneği veriyor, Kandiya kalesini muhasara etmekle beraber silah ve cephane yokluğundan yeni hücumlar yapamıyordu. 1651 yılında Girit'e gönderilen 74 gemilik yardım malzemesi taşıyan donanma, su almak bahanesiyle uğradığı Nakşa adası açıklarında Venedik donanmasının baskınına uğramış, mağlup ve perişan olmuştu. Bu yüzden Girit'tekiler çok zor durumda kalmıştı. Diğer taraftan Venedik Avrupa devletlerinden yardım aldığı gibi Amiral Mocanigo kumandasında 70 gemilik bir de donanma mey-

(1) Naîma, Tarih, IV, 423
(2) Kâtib Celebi, Fezleke, II, 343-344, 345, 346-349

XVI. Yüzyılda Ortadoğu

dana getirmişti. 1656 Haziranı'nda Kaptan-ı derya Sarı Kenan Paşa kumandasında bir yardım donanması İstanbul'dan ayrıldı. Donanma düşman donanması ile savaş emri de almıştı. Halbuki donanmada deniz savaşlarında bulunmuş asker yok gibi idi. Ayrıca askere para da verilmemiş, seferden sonra verileceği vaat edilmişti. Osmanlı donanması Boğaz'dan çıkar çıkmaz muhalif bir rüzgârla birlikte şiddetli top ateşi ile karşılaşmıştı. Donanma hemen hiç harbetmeden mahvolmuş ve Girit'e götürülmekte olan bin kadar top, pek çok tüfek, cephâne ve yedi sekiz bin kadar forsa (kürekçi) Venedikliler'in eline geçmiştir. Denizlerde 1571 İnebahtı mağlubiyetinden beri böyle bir hezimete uğranılmamıştı. İnebahtı mağlubiyetinden hemen sonra her şey telafi edilebilmişti. Halbuki şimdi ne hazine ne de asker vardı.

Bu başarılarından dolayı cesaretleri artan Venedikliler hemen Bozcaada, Semadirek ve Limni'yi birer birer işgal ettiler. Bu sûretle Girit ile irtibat tamamen kesildiği gibi İstanbul'un da iaşesi kısmen tehlikeye girmişti. Artık Venedik donanması Boğaz'ı geçip İstanbul'a da gelebilirdi. Sadrâzam Boynueğri Mehmed Paşa surların deniz cephelerini badana ettirerek güya düşmana gözdağı vermeğe çalışmıştı. Venedikliler ise Trakya sahillerine de musallat olmuşlar, bu sırada Silistre muhafızlığına gitmekte olan Seydî Ahmed Paşa vaziyeti öğrenmiş, sahillerin yardımına koşmuştu. Bu gayretinden dolayı Seydî Ahmed Paşa kaptan-ı derya tayin edilmiştir(1).

4. İstanbul'da Karışıklık ve Kösem Sultan'ın Akibeti

Murad Paşa'nın istifasiyle sadarete getirilen Melek Ahmed Paşa, bütçedeki açığı kapatmak ve mevkiini güçlendirmek üzere ağaları tatmin için ayarı bozuk (zûfûf akçe) akçe bastırıp tedavüle çıkarmıştı. Bu akçelerle piyasadan zorla altın toplayan sadrâzam, zaten ağır vergiler altında ezilen esnaf ve halkın isyanına sebep olmuştur. Halk ve esnaf Şeyhülislâm Kara Çelebizade Abdülaziz Efendi'yi önlerine katarak saraya yürümüşler ve hatta ikinci avluya kadar girebilmişlerdi. Halk ve esnaf sadrâzamın azlini, ağaların da idamını istediler. Saray telaşa kapılıp sadrâzamı derhal azletti. Büyük valide Kösem Mahpeyker Sultan ocak ağalarına sırtını dayamış olarak saltanat sürdüğü için kalabalığı oyalayıp «*ağalar meselesi yarın görüşülecek*» diyerek dağıtmaya muvaffak olmuştu. Bu aldatmaca ile tehlikeyi atlatan ağalar, hemen o gece bütün İstanbul sokaklarını tutmuşlar, saraya gidebileceklerini zanneden birçok ahaliyi öldürerek duruma hâkim olmuşlardır.

(1) Hammer, Devlet-i Osmaniye Tarihi, X, 261-262

Yukarıda da ifade olunduğu gibi Büyük Valide Kösem Sultan ile IV. Mehmed'in annesi Turhan Sultan arasında çok şiddetli bir rekabet bulunuyordu. Her ikisi de birbirlerinin canlarına kasdedecek kadar işi ileri götürmüşler, fırsat kolluyorlardı. Kösem Sultan ocak ağaları sayesinde sarayda bulunabildiği için kendisini emniyette zannediyor ve devlet işlerine iyice bulaşmış bulunuyordu. Turhan Sultan ise saraydaki ağalarla anlaşmıştı. Kösem Sultan yeni bir tertiple IV. Mehmed'i zehirletip başka bir anadan olma kardeşi Süleyman'ı tahta çıkarmayı planladı. Zira Süleyman'ın annesi safdil bir kadın olup büyük valideye rakip olamayacaktı. Bir taraftan da ocak ağalarına haber gönderip Turhan Sultan'ın adamlarını öldürmelerini istemişti. Turhan Sultan'ın adamlarından olan Darüssaade ağası Uzun Süleyman Ağa bu tertibi öğrenip Turhan Sultan'a bildirmişti. Kösem Sultan'ın hemen izalesine karar verilip dairesi basılmış ve bir perde ipiyle boğulmuştur (2-3 Eylül 1651).

Yarım asra yakın bir devirde zaman zaman artan nüfûzunu hissettiren bu muhteşem kadının bu kadar gaddar ve zalim olabileceğine biraz şüphe ile bakmalıdır. Ancak ocak ağalarının ihtiraslarına da âlet olabileceği ihtimalini de hesaba katmak gerekir. Kösem Sultan devlet işlerinde çok tecrübe sahibi olmuş, yaptığı iyilikler ve hayırları sayesinde birçok dost da kazanmış bir valide idi. İslâm Ansiklopedisine Kösem Sultan maddesini yazmış olan Ord. Prof. M. Cavid Baysun onu «*kuvvetli bir irade, devlet işlerinde uzun tecrübelerin arttırdığı bir meleke ve kabiliyet ile temayüz etmiş, hayatının hakiki bir facia neticesinde sona ermesinden dolayı, daima alâka ve merak uyandırmış bir sima*» olarak tavsif etmektedir. Öldüğü zaman çok büyük bir servet bırakmıştır(1).

(1) Kösem Sultan'ın Zile, Gazze, Kilis ve Ezdin'de 6 adet hassı bulunuyordu. Bunlardan iltizam yolu ile senede toplam 250.000 riyal hasılat gelmekteydi. Terekesinden kıymeti 50.000 kuruşa bâliğ 2700 şal çıkmıştır. Ayrıca 20 sandık florini pek çok mücevherâtı devlet hazinesine alınmıştır. Yoksullara derin bir merhamet ile yardıma koşar, borç yüzünden hapse düşenleri kurtarırdı. «Sadât Ülûfesi» adı ile ihdas ettiği surre sayesinde, sadâttan 200'ü mütecaviz erkek ve kadın geçinirdi. Hizmetindeki cariyeleri himaye eder, onlara çeyiz düzer ve evlendirirdi. Yetim ve kimsesiz kızlara da yardımcı olurdu. Hayır eserleri arasında Üsküdar'daki Çinili Cami ile yanında mektep, çeşme, darülhadis, çifte hamam ve sebili meşhurdur. Bundan başka gerek İstanbul'da gerek taşrada başka hayır eserleri bulunuyordu. Kösem Sultan'ın hayrâtından biri de Hacc yolunda su ihtiyacının mümkün mertebe giderilmesi, Mekke ve Medine'deki muhtaclara yardım edilmesi, Kur'an okutulması gibi şeyler için tesis ettiği evkafa âit vakfiye de yayınlanmıştır. Bkz. Müçteba İlgürel, «Kösem Sultan'ın bir vakfiyesi», Tarih Dergisi, sayı 21, İstanbul 1966.

5. Ağalar Saltanatının Sonu

Kösem Sultan'ın öldürülmesiyle sarayda tutunacak dalları kalmayan ağaların hemen hemen akıbetleri belli olmuştu. İlk teşebbüs Darüssaade ağası ve ağaların can düşmanı Süleyman Ağa'dan geldi. Genç padişah IV. Mehmed bu işin bir an evvel bitirilmesi için ulema taifesi ile sipahileri saraya davet etti. Bâb-ı Hümâyûn önüne Sancak-ı Şerîf dikilmişti. Halk da tellallar vasıtasiyle çağrılmıştı. Yeniçeriler Sultanahmed Meydanı'nda toplanan ağalarının yanlarından ayrılıp sancak altına koştular. Tamamen yalnız kalan ağalar kaçıp gizlenmekten başka çare bulamadılar. Ancak zamanla birer birer bulunup idam edildiler. Böylece üç seneye yakın devlet işlerinde her şeye müdahale ederek ortalığı karıştıran dört kişiden kurtulan padişah derin bir nefes aldı.

Bu zaman zarfında devlet adeta bir «fetret devri» yaşamıştı. Ancak bundan sonra da Süleyman Ağa'nın zorbalığı başlamış bulunuyordu. Nitekim bundan ilk rahatsız olan Sadrâzam Siyavuş Paşa olmuştur. Fakat azledilip yerine Gürcü Mehmed Paşa tayin edilmiştir. Yeni sadrâzam mevki uğruna Süleyman Ağa ile iyi geçinmeyi tercih etmişti. İlk icraatı rakiplerini sürmek olmuş ve sekiz ay sonra da azledilmiştir. Yerine Türk tarihinde önemli bir yeri olan Tarhuncu Ahmed Paşa tayin edilmiştir.

6. Tarhuncu Ahmed Paşa'nın İcraatı

20 Haziran 1652'de sadarete getirilen yeni sadrâzam «alacağı mali tedbirlere kimsenin müdahale etmemesi» şartı ile bu makamı kabul etmiştir. Bütçedeki mâli müzayakayı yakından takip etmiş olan Ahmed Paşa bunun hal çarelerini de biliyordu. Bu yüzden ortaya koyduğu planda şu işleri sıralamıştı: Girit'in fethini gerçekleştirmek, donanmayı ıslah etmek, bütçe için gereken parayı sağlamak ve hazineye borcu olanlardan parayı tahsil edebilmek.

Tarhuncu aslında hamiyetli bir vezir olmakla beraber, bu devirde icraat için zorbalığın gerektiğine inanmıştı. Önce bazı kimselere gözdağı vermek üzere zindanlardan topladığı birkaç zavallıya zengin elbiseleri giydirip öldürtmüş ve zenginlere korku salmıştı. Bu saçma icraata rağmen birkaç zengin vezirden ve sekban başıdan 200 kese akçe hazineye gelmişti. Diğer taraftan haksız kazanç ve rüşvet kapıları kapanmış ve birçokları bundan rahatsız olmaya başlamıştı.

Defterdar Mustafa Paşa da durumdan şikâyet ederek para işine bir çare bulunmasını istedi. Nihayet padişahın huzurunda bir toplantı yapılarak Erzurum, Çankırı, Kastamonu, Manisa gibi eyalet ve sancakların iltizama bağlanmasına ve vâlilerin bu iltizamdan muayyen bir kıs-

mını hazineye göndermelerine karar verildi. Ayrıca has, zeamet, timar ve paşmaklıklardan gelen gelirin bir miktarının hazineye alınmasına karar verildi. Hatta Tarhuncu kendi hassından yirmibin kuruşu hazineye devretti. Bundan başka sadrâzam bütün dirliklerin hesaplarının dökümünü ihtiva eden bir defteri de padişaha takdim etmişti. Asıl mesele bütçedeki açığı kapatmak idi ki bu da masrafları kısmakla olurdu. Bunu yapmak için bazı kimselerin düşmanlığını kabullenmek gerekiyordu. Bu işin zor ve tehlikeli tarafı idi. Maliyeciler iki bütçe hazırladılar. Tarihlerde Tarhuncu bütçeleri veya layihaları olarak anılır(1).

Yukarıda bahsedildiği gibi alınması gereken tedbirler önce saray ağalarının menfaatlerine dokundu. Sonra devlet erkânı arasında da Tarhuncu aleyhinde çalışmalar başladı. Sadrazamın bu sırada Kaptan-ı derya Derviş Mehmed Paşa ile münakaşa etmesi aleyhine tezvir kampanyasının hızlanmasına sebep oldu. Hatta Tarhuncu'nun padişahın kardeşi Şehzade Süleyman'ı tahta çıkaracağı yalanlarını IV. Mehmed'e ulştırdılar. Bütün bunlardan başka sarayda çok nüfûz sahibi olan Hocazade Mesud Efendi'nin saraydan uzaklaştırılmış olması da aleyhindeki cereyanları arttırmıştı. Nihayet Tarhuncu Ahmed Paşa haksız yere idam edildi(2). Böylece Tarhuncu'nun icraatı yarıda kalmış üstelik kendisine verilen sözde de durulmamıştı. Bu bozuk düzen Köprülü Mehmed Paşa'nın sadaretine kadar devam edecektir.

7. İpşir Mustafa Paşa'nın Sadareti

Yukarıda bahsedildiği gibi devlet idaresi ağaların elinden kurtarıldıktan sonra da işinin ehli bir sadrâzama verilememiş ve kargaşalık devam etmiştir. Nitekim Turhan Sultan ile Süleyman Ağa'nın idareye hâkim olmalarıyla Tarhuncu da bu makamda kalamamıştı. Bundan sonra da bir takım yeteneksiz ve işten anlamaz aciz kimseler sadaret makamına geldiler. Yeni Sadrâzam Derviş Mehmed Paşa bunlardan biri olup vücuduna felç isabet edip evinden çıkamayacak duruma ge-

(1) Fezleke, Tarih, II, 384-385; Osmanlı devleti tarihini iyi bilmeyenler hazırlanan bu bütçeleri devletin ilk bütçesi zannetmişlerdir. Halbuki devletin teşekkülünden itibaren irad ve masrafları gösteren devrine göre mükemmel defterler tutulmuştur. Halen bunlar üzerinde çalışmalar yapılmaktadır. Müellif Kâtib Çelebi bütçe çalışmalarında bizzat bulunarak Düstûrü'l-amel li Islahi'l-halel adlı bir eser kaleme almıştır. Ayrıca bkz. İ. H. Uzunçarşılı, «Osmanlı Devleti Maliyesinin kuruluşu ve Osmanlı Devleti iç hazinesi», Belleten, XLII/165

(2) Ahmed Paşa 12 yaşındaki padişah tarafından saraya çağrılmış, huzurda kendisine ağır sözler söylendikten sonra idamı emredilmiştir. Ahmed Paşa idama götürülürken «padişahım sen beni şer' ile öldürmüyorsun, benim katli mûcib suçum yoktur, zulm ile öldürürsün, iki elim rûz-ı mahşerde yakandadır» demiştir. Naîma, Tarih, V, 290

linee azledildi. Zaten müsaderelerle bütçeyi denkleştirmeye çalıştığı için birçoklarının nefretini üzerine çekmişti. Ancak devrinde Venedik donanması Çanakkale Boğazı girişinden sökülüp atılmıştır (1654).

Yeni sadrâzam İpşir Mustafa Paşa ezelden beri İstanbul hükümetine karşı asi tavrı takınmış olmasıyla tanınıyordu. Gerçi açıktan açığa isyan etmemişti, fakat Sivas ve Halep valiliklerinde etrafında daima kuvvet bulundurmuştu. Sadarete tayininde onun gözönünde bulundurulması düşüncesi de vardı. İpşir Mustafa Paşa Halep'te iken fakirleri gözetmiş ve halk arasında «fukara babası» diye anılır olmuştu. Halkın ve şehir ileri gelenlerinin gönüllerini almak ve onların sempatilerini kazanmak için bir ziyafet tertip etti. Zaten gönlünde sadaret arzusu bulunan İpşir devlet işlerini düzeltme arzusunu bu ziyafette ortaya attı. Devlet idaresinin bozulmasına sebep olanları, halkın zulüm altında inleyişini anlattı. Özellikle rüşvet alınıp verilişine dikkati çekip, bu ortadan kalkmadıkça halkın refah ve saadetinin olamıyacağını belirtti. Ziyafette bulunan yeniçeri ve sipahi taifesini barıştırıp, durumunu sağlamlaştırdı. Sadaret hayaliyle devlete düzen vermeğe kalkışan İpşir Paşa, bütün Halepliler'in sevgisini kazanmıştı. İpşir bu ziyafette, topluluğa hitap edip, onları Kanuni devri kanunlarına uymağa davet etti. Neticede bir *Kanûnnâme* hazırlayıp buna göre hareket etmeğe karar verdiler. Bu *Kanûnnâme*, mansıbların ehline verilmesi, rüşvet ve caize alınmaması, ümerâ, vâliler ve kadıların üç seneden önce azledilmemesi, sikke tashihi ve devlet işlerinin kanun üzerine düzenlenmesi hakkındaki maddeleri havi idi.

Orada bulunan topluluk *Kur'an*, kılıç, ekmek ve tuz üzerine yemin ettiler. Sonra Diyarbekir, Bağdat, Erzurum, Sivas ve Karaman valilerine mektuplar gönderip (1652) Maraş çayırında toplanmalarını bildirdiler. Tehditvârî bir ifade taşıyan mektuplarda, emirlere rîâyet etmeyenlerin hakkından gelineceği de kayıtlı idi(1). İpşir'in bu tedbirleri, diğer valiler tarafından benimsenmediği için gerçekleşemedi. Buna rağmen hükümet tarafından düşünülüp tatbik edilmesi gereken tedbirlerin bir asi tavırlı vali tarafından düşünülmesi Osmanlı devletinin acz içinde bulunduğunu ifade etmektedir. İpşir'in taraftar bulamamasının sebebi ise niyetinin diğer valiler tarafından iyice bilinmesidir. Ona iltihak etmek, sadaretini desteklemekten başka bir şey değildi.

Yukarıda görüldüğü gibi uzun zamandır hayal ettiği mühre kavuşan (Ekim 1654) İpşir Mustafa Paşa, tedbiri elden bırakmayıp, hemen İstanbul'a gitmeyi mahzurlu ve tehlikeli gördü. Anadolu'da yer yer hü-

(1) Naima, Tarih, V, 194-198; Hammer, Devlet-i Osmaniye Tarihi, X, 202-203; M. Münir Aktepe, «İpşir Mustafa Paşa ve kendisiyle ilgili bazı belgeler», Tarih Dergisi, sayı 24.

küm süren isyan hareketlerinden endişe ettiği gibi, İstanbul'daki nüfûzluların emri altına da girmek istemiyordu. Bu yüzden durumunu sağlamlaştırıp paytahta varmak niyetinde idi. Safdil olan İpşir Paşa her şeyin arzu ettiği gibi olacağını zannedip ona göre hareket ediyordu. Bundan sonra alay beylerine, ümeraya, kethüda yerlerine ve yeniçeri serdarlarına mektuplar gönderip, onları ilkbahar başlarında Konya sahrasına davet etti(1). İpşir mektubunda rüşvetin ve zulmün kaldırılması ve devlet işlerinin yoluna konulması için harekete geçileceğini bildiriyordu. Hatta öyle hayallere kapılmıştı ki «*bu dünya ma'mûr olursa bizim elimizle olur ve devlete nizam verirsek biz veririz*» (2) diyecek kadar işi ileri götürmüştü. İpşir bundan sonra Halep'ten hareket edip, Anadolu'daki sipahi ve eyalet askerlerinden binlercesini yanına alarak vilayet ve sancaklara kendi adamlarını tayin ederek ilerledi.

Yeni sadrâzam İpşir Mustafa Paşa İstanbul'a vardığı zaman (Şubat 1655) maiyetinde asi ruhlu elebaşılar ve Anadolu'dan topladığı 20.000 kadar sipahi de bulunmakta idi. Sadrâzam görevine başladıktan bir müddet sonra İstanbul'da bir terör havası estirmekten geri durmadı. Vaktiyle sadarete göz dikip, rüşvet teklif eden Defterdar Moralı Mustafa Paşa'yı ortadan kaldırdı. Moralı'nın katlini, onu sadarete teşvik eden Mevkufati Mehmed Efendi'nin katli takip etti. Yapılan müsaderelerle de hazineye çok para kazandırıldı.

İpşir'in İstanbul'da hoşa gitmeyen faaliyetlerine Anadolu'dan gelen şikâyetler de katılınca sadrâzamın durumu nazikleşti. İpşir'in Anadolu'da bıraktığı adamları halkı ezenlerin başında geliyor ve İstanbul'a şikâyetler yağıyordu. Öte yandan İpşir'in yanında getirip Üsküdar sahrasına yerleştirdiği sipahiler de önemli bir mesele olmaya devam ediyordu. Sipahilerin isteklerine cevap dahi verilemiyordu. Sadarette gözü olan Kara Murad Paşa ise, sadrâzam aleyhine isyan hazırlığına girişmişti. Murad Paşa malları İpşir tarafından müsadere edilenlerle işbirliği yaptığı gibi, sipahiler de Üsküdar'dan İstanbul'a geçmişlerdi. Sipahiler yeniçerilerle birleşip İpşir'e cephe almışlar ve şehirde karışıklıklar çıkmıştı. Nihayet İpşir altıbuçuk aylık bir sadrâzamlıktan sonra idam edilmiştir (Mayıs 1656).

İpşir Mustafa Paşa'nın idamı bir müddet sonra Abaza Hasan Paşa'nın isyan sebeplerinden biri olacaktır. İpşir Paşa safdil bir adam olup sürüp gelen bozuk düzeni ıslah edebileceğini zannetmişti. Onun gerek Halep'te aldığı kararlar ve Anadolu'da yapmayı düşündüğü toplan-

(1) Bu toplantı gerçekleşememiştir, zira İstanbul'da İpşir aleyhindeki faaliyetlerin artışı ve davetlerin sıklaşması sadrâzamı acele etmeğe zorlamıştı. Hammer, **Devlet-i Osmaniye Tarihi**, X, 235

(2) Naima, **Tarih**, VI, 9-10

tı iyi niyetlerle planlanmıştı. Fakat kapasitesi olmayan cahil bir adamdı. Ancak teşhislerinde yanılmamıştır. Bir valinin düşündüğü bu tedbirler merkezin o sırada içinde bulunduğu aczi ifade etmesi bakımından önemlidir.

8. Çınar Vak'ası

Kara Murad Paşa çevirdiği dalaverelerle İpşir'i devirmiş ve kendisi sadaretin ağır yükünü ikinci defa omuzlarına almıştı. İlk icraatı Tarhuncu Ahmed Paşa'nın yeniçeri miktarına koyduğu sınırlamayı kaldırmak oldu. Bu sayede yeniçeri miktarındaki süratli artış hazineye büyük yük getirmişti. Tabiatiyle yeniçerilerin disiplin ve savaş güçleri azalmıştı. Bundan sonra peşpeşe azil ve tayinler devam etti. Ermeni Süleyman Paşa ve Girit serdarı Deli Hüseyin Paşa makamlarında pek varlık gösteremediler.

Nihayet tarihlerde Vak'a-i Vakvakiye (Çınar Vak'ası) diye geçen meşhur hadise meydana geldi(1). İsyanın yegane sebebi hazinedeki buhrandır. Zira askere ödenen ulûfe züfûf akçe denilen mağşuş akçelerden ibarettir. Gümüşe fazlaca bakır karıştırılarak darbedilmiş bu akçeler İstanbul esnafı tarafından kabul edilmiyordu. Bu durumdan en çok mağdur olan sipahiler ve yeniçeriler bir araya gelip durumu müzakere etmişler hazineyi yağmalayıp servet yapan saray ağalarıyla devlet erkânından 30 kişiyi tesbit etmişlerdi. Girit'ten dönüp de dokuz aydır maaş alamayan bir miktar yeniçeri de bunlara katılmıştı. Ertesi gün Sultanahmed Meydanı'nda toplanan asiler, hazırladıkları listeyi saraya gönderip kellelerini istedikleri gibi ayrıca bir de padişahtan ayak divânı istediler. Bazı aziller ve tayinler asileri tatmin etmedi. Padişah kelleleri istenenlerden bazılarını idam ettirerek asilere teslim etti. Birkaç defa gönderilen nasihatçiler de asileri ikna edemeyince padişah ayak divanına mecbur kaldı. Ayak divanında asilerin aralarından seçtikleri temsilciler «padişahın artık devlet işlerini ele alabilecek duruma geldiğini, Girit'te askerin çaresizlik içinde bulunduğunu, memleketin harap olduğunu, köylünün zulümden bıktığını, halbuki padişahın kul ile, kulun hazine ile ve hazinenin de tebaa ile mümkün olabildiğini, askerin maaş yüzü görmediğini, verilenlerin ise piyasada geçmez olduğunu, vergilerin ve defterdarın saltanat şeriklerinden kalkarak hakikati arzedemedikleri, bu takımlarının mal ve para hırsına dü-

(1) Arabistan'da bilinen efsanevi bir ağaç adıdır. Güya bu ağacın yaprakları insan başına benzer ve rüzgar estikçe bunlar birbirine çarparak vak. vak diye ses çıkarırmış. Bu isyanda idam edilenler Sultanahmed'teki meşhur çınar ağacına asıldıkları için bu çınar Vakvak ağacına benzetilmiştir.

şüp zengin olduklarını, hazineyi boşaltan bunlar oldukları gibi hazinede iki yıllık açık bulunduğunu, bu yüzden hazineyi bu hale sokanların temizlenmesini söyleyerek bize ulufe diye verdikleri akçe budur diye bir avuç züfûf akçe çıkarıp verdikten sonra 30 kişinin listesini takdim etmişlerdir. Genç padişah işin ciddiyetini kavrayıp listeden bir çoğunu öldürtmüş, bazıları saraydan firar etmişler fakat sonra yakalanıp her biri Sultanahmet'teki meşhur çınar ağacına asılmışlardır. Bunların içinde Valide Sultan'ın servet ve nüfûziyle meşhur musahibesi Leleki Usta da bulunuyordu. İdamlar tamamlanıncaya kadar olaylar devam etmiş, beş gün dükkânlar kapanıp umumî hayat durmuştur. Bu isyanda en önemli kazanç saray ağalarının artık ortadan kalkmış olmasıdır(1).

9. Köprülü'nün Sadaretine Doğru

Yeni Sadrâzam Siyavuş Paşa ikinci defa bu makama gelen kapasitesi olmayan bir devlet adamı idi. Vali bulunduğu Silistre'den aceleyle gelmiş, bir defa toplantı yapabilmiş ve hastalanıp ölmüştür. Kısa zamanda yine sahipsiz kalan sadaret makamına Şam valisi Boynueğri Mehmed Paşa münasip görülmüştür. Boynueğri Mehmed Paşa gençliğinde cesareti ile meşhur olmuş, muharebe meydanlarında kırk kadar yara almış olmakla beraber devlet adamlığı hüviyeti yoktu. Boynueğri'nin seçiminde, devlet idaresini tasarrufunda bulundurmak isteyen Şeyhülislâm Mesud Efendi'nin rolü olmuştu. Ona bu tayinde fikri sorulduğunda; «... *müşarünileyh sâde-dil bir Türkmen âdemisi olup, aslında devlet kapusunda hidmetkârlık ile evkat-güzâr olmuş kimsedir, anı kabza-i tasarruf'a almak âsândır*» demiştir(2).

Çınar vakasında hazırlanan listedeki isimleri birer birer temizleyen sipahi ağaları, iktidara geçtikten sonra bu defa kendi menfaatlerine çalışmaya başladılar. Kapıkulu sipahileri ağalarından her biri birer konak edinmişlerdi. Halk bunlara «Meydan Ağaları» adını takmıştı. Henüz Şam'dan gelmemiş bulunan sadrâzam yerine devlet işlerini kendi bildiklerine göre halledliyorlardı. Devlet erkânı bu durumdan çok şikâyetçi olup, sadaret kaymakamı ile şeyhülislâma dertlerini anlatmışlar, bir çare bulunmasını istemişlerdi. Bu sırada sipahi elebaşıları, Seydi Ahmed Paşa'nın Anadolu'da ele geçirdiği sipahileri öldürmesinden şikâyet edip padişahın bizzat sefere çıkmasını talep ettiler. Padişah ise baskılar karşısında sûreta sefere karar verip tuğlar çıkarılıp cebehâne önüne dikildi. Güya sefer hazırlıklarına başlandı. Sadrâzam henüz gelmediği için sadaret kaymakamı, müftü, devlet erkânı ve yeniçeri ocağı

(1) Naîma, Tarih, VI, 139-148. İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, 296-298
(2) Naîma, Tarih, VI, 174

ağaları geldiler. Sipahi ağaları, diğer bir deyimle Meydan ağaları da gelmişlerdi. Padişahın huzurunda sefer hakkında müzakereler yapılırken dört meydan ağası hemen orada katledildi. Akabinde şehirdeki 20 kadar taraftarın da icabına bakılarak hükümet bu müdahalecilerden de kurtarıldı (1).

Devlet otoritesinin zayıf düştüğü bu yıllarda idari teşkilatın başında olup her işe müdahale eden rüşvete ve haksız tasarruflara sebebiyet veren önce Ocak ağaları sonra Saray ağaları ve nihayet Meydan ağaları ortadan kaldırılarak devlet büyük bir badireden kurtarılmıştır. Bu başarı devlet için bir silkinme ve uyanış olmuştur. Ancak bu müdahaleciliğin eseri olan Anadolu'daki Celâliler meselesi önemini korumaya devam edecektir.

İstanbul'da peşpeşe sadrâzamlar değişip karışıklıklar birbirini takip ederken, Anadolu'da da yer yer Celâli hareketleri sürüp gitmekteydi. Fakat en büyük tehlike Çanakkale Boğazı önündeki Venedik donanması idi. Kaptan-ı derya Sarı Kenan Paşa emrinde gönderilen Osmanlı donanmasının muhalif rüzgâr sebebiyle mağlubiyeti ve bundan sonra Bozcaada, Semadirek ve Limni gibi askeri önemi fazla olan adaların Venedikliler'in eline geçişi yukarıda anlatılmıştı. İşte hükümette kısmi bir istikrar sağlanmış olmasına rağmen bu haberler İstanbul'da büyük heyecan uyandırmıştı. Dedikodular alıp-yürümüş eşya ve yiyecek fiatları yükselmişti. Herhangi bir karışıklığın önüne geçmek üzere devlet erkânı ve ulema durumu görüşmek üzere Yalı Köşkü'ne davet edildiler (15 Eylül 1656). Neticede hazineye âit olup da münhal bulunan Manisa ve Aydın sancaklarına sancak beyi, Anadolu ve Karaman eyaletlerine valiler tayin edilip bunlar İzmir, Sakız, İstanköy ve sâir ada ve sahillerin muhafazalarına memur edildiler. Tersanede yeni gemilerin inşaasına hız verildiği gibi herkesten «imdadiye» adında bir vergi alınmasına karar verildi.

IV. Mehmed Boynueğri Mehmed Paşa'nın icraatından memnun değildi. O da diğerleri gibi paraya düşkün olup mansıblara menfaat karşılığı tayinlerden geri durmuyordu. Yukarıda ifade olunan meclis yeniden toplandı ise de sadrâzamın beceriksiz bir adam olmasından dolayı bir netice çıkmadı. Padişahın sefere çıkma arzusuna karşılık sadrâzamın acz göstermesi üzerine meclis dağıldı.

Yukarıda bahsedildiği gibi Boynueğri Mehmed Paşa'nın sadarete tayininde Şeyülislâm Mesud Efendi'nin rolü olmuş hatta onu *«sâdedil bir Türkmen âdemisi»*dir diyerek kullanmayı planlamıştı. Halbuki Boynueğri kendisine yüz vermemiş, işlerine karışmasına müsaade etme-

(1) Naima. Tarih. VI. 162-165

mişti. Mesud Efendi daima ön saflarda bulunmak, hükümet işlerinde söz sahibi olmak hırsı ile bir takım plan ve tertipler yapmaya başladı. Bu cümleden olarak IV. Mehmed'in kardeşi Şehzade Süleyman'ı tahta çıkarmak ve sadrâzamı da azlettirmek istemişti. Sadrâzam bunu duyup padişaha arzedince Diyarbekir'e gönderilmiş ve Bursa'da iken de «isyan edecek» ithamiyle idam edilmiştir(1).

10. Köprülü Mehmed Paşa'nın Sadareti

Gençliğinde İstanbul'a getirilerek bir müddet sarayda çeşitli hizmetlerde bulunan Mehmed Paşa, geçimsizliği ve serkeşliği yüzünden sipahilik ile taşraya çıkmıştı. Bundan sonra Amasya'ya Köprü kasabasına gidip orada yerleşmiş ve bu yüzden de «Köprülü» olarak anılmaya başlanmıştır. Bir müddet Amasya sancak beyliğinde bulundu ve bilahare İstanbul'a geldi. Burada ihtisap ağalığı, Tophane nazırlığı, sipahiler ağalığı ve cebeci başılık gibi çeşitli görevlerde bulundu. IV. Murad'ın Bağdat muhasarasına Çorum sancak beyi olarak katıldı. İkinci defa Amasya sancak beyliğinde bulundu. Buradan Trabzon'a gitti. Varvar Ali Paşa isyanında mağlup ve esir oldu ise de sonra İpşir Paşa tarafından kurtarıldı. Köprülü 1648'de Anadolu eyaletinde bulunuyordu. Bu sırada Katırcıoğlu adlı asi üzerine gönderilip de halka zulmeden Boynueğri Mehmed Paşa'nın üzerine gönderildi. Köprülü ise Valide Sultan'dan af talep etmesini tavsiye ederek hayatını kurtarmıştı. Gürcü Mehmed Paşa'nın sadareti esnasında Valide kethüdası Mimar Kasım Ağa, sadrâzamdan memnun olmayan Valide Sultan'a Köprülü'yü tavsiye etmişti, fakat Köprülü kıskançlık yüzünden Köstendil sancağına sürüldü. Boynueğri sadrâzam olup Halep'ten İstanbul'a gelirken yolda karşılaştığı Köprülü'yü de yanında getirmişti. İşte Boynueğri'den memnun olmayan Valide Sultan yine Mimar Kasım Ağa'nın tavsiyesi üzerine Köprülü'ye sadaret teklif etti. Köprülü ancak dört şart ile sadareti kabul edebileceğini bildirdi.

1) *Huzûr-ı hümâyûna yazılacak her hangi bir telhisin mutlaka infaz olunup hilâfına emir verilmemesi.*
2) *En büyükten en küçüğe kadar bütün rütbe, tayin ve aziller hususunda katiyyen hiçbir taraftan bu kullarına ısrar buyurulmaya ki işe kabiliyetli adam kullanıla.*
3) *Vezirler veya diğer devlet erkânı arasından herhangi birinin fikir ve reyinin makbul tutularak kendi istiklâline halel verilmemesi.*
4) *Bu kulları hakkında garez sahipleri olan münafıkların sözlerine itimat olunmaya ve söz söyletilmeye; zira herkes devlete*

(1) Naîma, Tarih, V, 188-203

ortak olmak ister; herkesi hakkına razı etmek ve ikna eylemek mümkün değildir. Bu yüzden veziriazama düşman olanlar ve hased edenler çoktur.

Bu şartları Valide Sultan yemin ile kabul ettiği gibi, ertesi gün padişah da onu, bu şartlara riayet edilmek üzere sadarete tayin eyledi(1). Şimdiye kadar kendisini sadarete getirecek büyük bir başarısı bilinmeyen ve hatta ileri sürdüğü şartları kabul ettirecek bir itibarı olmayan bu vezirin tayini şaşkınlıkla karşılandı. Tabii her zaman olduğu gibi fırsatçılar, rüşvetçiler ve müdahaleciler pusuya yatmış, faaliyetlerine başlamak için fırsat kolluyorlardı(2). Bilindiği gibi Tarhuncu Ahmed Paşa da bazı şartlarla sadareti kabul etmiş, fakat sahip olduğu yetkiyi başka tarzda kullanarak hata işlemişti. Köprülü devlet hizmetinde daha geniş bir tecrübe devresi geçirmiş düşmanları yerinde teşhis etmişti. Köprülü'nün bu istiklâl talebi Osmanlı tarihi için dikkate değer bir hususdur. Dikkatle tetkik edilirse yeni sadrâzam ülkeyi bir badireden kurtarmış uzun zaman devam edecek sükûnet devresini başlatmıştır.

Köprülü sadarete geçer geçmez *«padişahın seferi vardır»* diyerek İstanbul'da ve taşrada hazırlıklar yaptırmaya başladı. Fakat kul taifesi ansızın Sultanahmed Meydanı'nda toplanıp kargaşalık çıkarmaya yeltendiler. Sadrâzam bunlara göz açtırmadı. Liderlerini öldürtüp cemiyetlerini dağıttı ve şehirdeki hanları tamamen bunlardan temizledi (3). Bu olayla otoritesini ispatlayan Köprülü bundan sonra asıl kuvvetini Kadızadeliler meselesinde gösterdi.

11. Kadızadeliler Meselesi

Osmanlı devletinde tedrisi tasavvuf denilen ilmi tasavvuf XV. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlamıştır. Devlet genişledikçe tedrisi tasavvuf yolundaki tarikatler de arttı. Bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren meşhur simalar görülmeye başlandı. Bunlardan Ankaralı Hacı Bayram-ı Velî halifelerinden Ak Şemseddin namiyle meşhur Mehmed b. Hamza ile Vefa mahlasiyle meşhur Konyalı Şeyh Muslihiddin Mustafa ve Çelebi Halife denilen Cemaleddin Aksarayî, Sünbül Sinan, Merkez Muslihiddin, İbrahim Gülşeni, Ümmi Sinan, Şaban-ı Velî gibi tarikat mensupları bulunuyordu. Osmanlı devletinde serbest bir münakaşa ve fikir ortamı oluşmuştu. Zaten tarikatlar da böyle bir ortamda doğu-

(1) M. Tayyib Gökbilgin, Köprülüler mad., İA; İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III, kısım 1, 313-314

(2) Mehmed Halife, Tarih-i Gılmânî, İstanbul 1340, 44 (Şehirde yine dedikodular alıp yürümüş «Köprülü gibi âdem de mi sadârete geçermiş gör ne zamana yetiştik» diye şaşarlarmış.)

(3) Mehmed Halife, Tarih-i Gılmânî, 44

yordu. Bunlardan bazıları Halvetiye (Sünbüliyye, Gülşenlye, Şemsiyye ve Ahmediyye gibi koları vardır), Mevleviyye, Bayramiyye (Melâmiyye, Şemsiyye ve Celvetiyye gibi kolları vardır), Kadirî ve Rifaî tarikatleridir. Bu tarikatlerin şeyhleri ve mensupları, devlet işlerine karışmayarak kendi âlemlerinde zikir, sohbet ve bazılarına verilen büyük camilerin kürsü şeyhlikleriyle, va'z ve nasihatle halkın irşadiyle uğraşırlardı. Bu asırlarda gelen şeyhlerin hemen hepsi hem şer'i ve hem tasavvufî ilimlerde malumat sahibi oldukları gibi aralarında kıymetli şâir ve musikişinas olanlar da vardı.

Osmanlı padişahları ve devlet adamları tarikat erbabına karşı lâzım gelen hürmeti fazlasiyle göstermişlerdir. Hatta bazıları namlarına tekkeler açtırıp vakıflar tesis etmişlerdir. Padişahlar sefere giderken bazı şeyhlerden gaza kılıcını kuşanmışlar, bazı şeyh ve müridleri de beraberlerinde götürmüşlerdir(1).

XVII. yüzyıl başlarından itibaren o zamana kadarki dinî ve fikrî hoşgörünün çok azaldığı ve tasavvuf ehline lüzûmundan fazla düşmanlık gösteren bir vaizler sınıfının ortaya çıktığı görülmektedir. Bu vaizler bir müddettir devlet işlerinin bozuluşunu ortaya çıkmış bir çok bid'at'e bağlamışlardır. Bu vaizler halkı kendilerine çekmeye çalışırlarken, genellikle aydınlara hitabeden mutasavvıflara karşı düşmanca bir tavır takınmışlardır. Vaktiyle kitap ve risalelerle yapılan tartışmalar, XVII. yüzyılın ilk yarısında İstanbul'da fiilî bir mücadele şeklini almıştır. Bu mücadelenin, bu kadar şiddetli bir hale gelmesinde, hükümetin aczi ile bazı saray ağalarının bu mutaassıp vaizlerle işbirliği yapması önemli rol oynamıştır. Bu vaizlere genel olarak «Kadızâdeliler» veya «Fakihler» denir. Bunların faaliyetleri neticesinde, Halvetî, Mevlevî tekkelerinde serbest bir şekilde ayin yapılması güçleşmiş, bu yüzden İstanbul halkı adeta ikiye ayrılmıştı. Bazı saray adamları da vaizleri tuttuğu için, tekkeleri basmak, bazı şeyhleri tehdit etmek gibi hadiseler olmuştur(2).

Bu vaizler esas itibariyle, zahiren de olsa Birgivî Mehmed Efendi'nin *Tarikat-ı Muhammediye* adlı eserini kendilerine adeta bir kanun edinmişlerdir (3).Birgivî kanaatlerini çekinmeden söyleyen samimî bir insandı. Bu vaizlerden Küçük Kadızâde Mehmed Efendi, hitabeti kuvvetli olduğu için kısa zamanda meşhur olup Ayasofya camii vaizliğine yük selmişti. Devlet otoritesinin zayıflamış olması, nizam ve intizamda kargaşa meydana getirmişti.Bütün aksaklıkların şeriata aykırı hareketten ileri geldiğini ilân ile halkı şeriata aykırı saydığı tarikatlara karşı cep-

(1) İ. H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, III, kısım 1, 351-356
(2) Hüseyin G. Yurdaydın, **İslâm Tarihi Dersleri**, Ankara 1971. 125
(3) İ. H. Uzunçarşılı, **Karesi Meşahiri**, I, 8-11

he almaya davet etmişti. Kısa zamanda muhitini genişleten Küçük Kadızâde kendisi gibi vaizler de yetiştirmişti. Bunlar tasavvuf ehli aleyhine harekete geçerken; bu şeriata aykırılık fikrini, bir hareket noktası olarak kabul etmişlerdir. Diğer taraftan Kadızâde, bu sırada memlekette tütün yasağı ilân etmiş olan IV. Murad'a hulûl etmiş ve tütünün haram olduğunu beyan ederek, padişahın bu yasağını desteklemiştir. Bundan başka Kadızâde mutasavvıflarla uğraşırken özellikle zikir, devran ve semanın haram olduğunu ileri sürmüştür. Kendisiyle zamanın ileri gelen mutasavvıflarından Abdülmecid Sivasi Efendi arasında tartışmalar çıkmıştır. Bu tartışmaların konusunu esas itibariyle şu meseleler teşkil etmektedir (1) :

1) *Müsbet ilimlerin, matematiğin tahsili meşru mudur, değil mi dir?*
2) *Ezan, nât-ı nebevi, mevlid gibi şeylerin makamla ve güzel ses le okunması caiz midir, değil midir?*
3) *Tarikat erbabının devran ve semaları meşru mudur, değil mi dir?*
4) *Sigara ve kahve haram mıdır, değil midir?*
5) *Hz. Muhammed'in baba ve annelerinin imanlarının derecesi nedir?*
6) *Firavun'un imanla ölüp-ölmediği.*
7) *Kabirleri ziyaret meselesi.*
8) *Büyüklerin elini eteğini öpmek ve selam almakta eğilmek meselesi.*

Bu soru ve meselelerde Abdülmecid Sivasi Efendi, aşağı yukarı şu cevapları vermiştir: Müsbet ilimler tahsil edilir. Ezan ve mevlidin güzel sesle okunması mümkündür. Sema ve devran caizdir. Peygamberin babası ve annesi imanlı olarak ölmüşlerdir.

Küçük Kadızade Mehmed Efendi 1635'de ölmüş fakat onun bu çok dar görüşlü fikirleri artarak devam etmiştir. Bu fikirlerin en şiddetli müdafii Üstüvani Mehmed Efendi olmuştur. Onun sohbetlerine saraya mensup Baltacı ve Bostancılar da devam ettiği için Üstüvani Efendi bunlar aracılığı ile saraya nüfuz ederek «Padişah Şeyhi» ünvanını kazanmıştır. Artık bu gurup, «Kadızadeliler» olarak anılır olmuştur. Bu suretle saraya sırtını dayayanan Üstüvani Mehmed Efendi, kendisi gibi düşünenlerle birlikte halkı tahrik etti. Maksatları koyu bir taassup ve yaygara ile din perdesi altında ortalığı karıştırarak menfaat temin etmek idi. Ancak Çınar Vak'asından sonra ağaların bertaraf edilmesiyle hem hamisiz hem de kazançsız kaldılar.

(1) Hüseyin G. Yurdaydın, Aynı eser, 125-126

Yeni Sadrâzam Boynueğri Mehmed Paşa bunlara danışmadan kararları kendisi almaya başladı. Menfaatleri ortadan kalkan Kadızadeliler sadrâzamın aleyhinde çalışmaya başladılar. İşi öyle bir hale getirmişlerdi ki kaşık kullanmayı dahi bidat kabul etmişlerdi. Köprülü Mehmed Paşa sadarete geçer geçmez bu kargaşalığa bir son vermek üzere faaliyete geçti. Kadızadeliler'in bir kısmını sürdü, bir kısmını azletti. Bu devri idrak etmiş olan Kâtib Çelebi (1609-1659) 1656 yılında kaleme aldığı *Mîzânü'l-hakk fi ihtiyâri'l-ahakk* adlı eserinde bu saçmalıklara karşı müsbet fikirler ortaya atmıştır(1). İşte bu sayede birçok Kadızadeliler bu saçmalıklardan vazgeçmişlerdir. Esasında bu tepki bütün Türk toplumundan gelmiştir. İslâm'ın özüne aykırı olan bu tür davranışları, asırlarca İslâm kültürüyle yoğrulmuş Türk toplumunun benimsemesi beklenemezdi.

12. Kâtib Çelebi'nin Ölümü

XVII. yüzyıl Türk ilim dünyasında müsbet ve hür düşünceyi temsil eden önemli bir şahsiyet olan Kâtib Çelebi'nin eserlerinin her biri müelliflimizin birçok sahada uzman olduğunu göstermektedir. Bu yüzden yabancı tarihçilerin de dikkat ve alakasını çekmiştir.

Kâtib Çelebi 1609'da İstanbul'da doğmuş 1657'de yine burada ölmüştür. Genç yaşta Anadolu muhasebesi kalemine şakird oldu. 1624 yılında Tercan seferine katıldı. 1625-1626 yılında Bağdat, 1627-1628 yılında Erzurum muhasarasında bulundu. Daha sonra Hemedan ve Bağdat seferlerine de katıldı. IV. Murad'ın Revan seferine de iştirak eden Kâtib Çelebi bundan sonra mesaisini ilmi araştırmalara verdi. Kitaba o kadar düşkündü ki miras yoluyla intikal eden paranın tamamı ile kitap aldı. Müelliflimiz eserleriyle Türkiye'de olduğu kadar Batı âleminde de büyük takdire mazhar olmuştur. Onun asıl kıymeti, eserlerinde hakikati arayıp bulmak arzusu ile fikirlerini cesaretle müdafaa edebilmesidir. Son yıllarda bazı mutaassıpların ortaya çıkardığı meseleleri, isabetle teşhis edip tarafsız bir hâkim gibi ele aldı. Mesela Hz Muhammed'in ana ve babasının kâfir sayılamayacağını söylemesi aklın ve mantığın kabul ettiği hususlardı. Kâtib Çelebi'nin bilinen 23 eserinden bazıları tarihçileri yakından ilgilendirmektedir: *Fezleke* adlı eseri 1592-1654 yılları arası hâdiselerini ihtiva etmektedir. *Tuhfetü'l-kibâr fi esfâri'l-bihâr (Deniz savaşları hakkında büyüklere armağan)* adlı eserde ise müelliflimiz 1656 yılına kadarki kaptanlardan ve deniz savaşlarından bahseder. Denize açılırken yapılması gereken işler ve alınması gere-

(1) Bu eser Orhan Şaik Gökyay tarafından sadeleştirilerek yayınlanmış olup (İstanbul 1972) açıklamaları ve dizinleri ile birlikte eser bir kat daha önem kazanmıştır

ken tedbirler eserin bölümleri arasındadır(1). *Cihânnümâ* adlı coğrafya eseri ise bu sahada çığır açacak derecede önemlidir. Hatta yer yer Avrupa dillerine tercüme edilmiştir. Türkiye'de XIX. asrın ilk yarısında, coğrafi yerlerin tayininde bu eserden istifade edilmiştir. Coğrafya sahasında örnek olmuş bir eserdir. Bir bibliyografya eseri olarak şarkiyatçılar arasında haklı bir şöhret kazanmış bulunan *Keşfü'z-zünûn* ise birçok defalar basılmış hacimli bir eserdir. Eser 14.500 kadar kitap ve risâle ile 10.000 kadar müellifi ihtiva etmektedir. *Düstûrü'l-amel li-ıslâhi'l-halel*, Kâtib Çelebi'nin 1652-1658 yılında devlet bütçesinde gelirin az, masrafın çok olmasının sebeplerini araştırmak üzere hazırladığı eserdir(2).

13. Kara Çelebizade Abdülaziz Efendi'nin Ölümü

1592'de İstanbul'da doğmuş, 1658'de Bursa'da ölmüştür. Gençliğinde Müfti Sunullah Efendi'den de ders görerek müderris olmuştur. Birçok medresede görev alarak yıllarca çalışmış ve 1634'de İstanbul kadılığına tayin edilmiştir. Fakat İstanbul'da baş gösteren yağ kıtlığı halk arasında hoşnutsuzluğa sebep olduğu için az daha IV. Murad'ın gazabına uğruyordu. Rumeli Kazaskeri iken Sultan İbrahim'in tahtına ve hayatına malolan isyanda menfî bir tutum içine girdi. Bu yüzden 1651'de Şeyhülislâm oldu. Bir müddet sonra azl ile Bursa'ya sürgüne gönderildi. Bundan sonra Kara Çelebizade artık İstanbul'a dönmemiştir.

Muhitinde pek sevilmeyen ve hodbin olarak tanınan Abdülaziz Efendi ilmi meziyetleri sayesinde yüksek mevkilere çıkabilmiştir. Sultan İbrahim'e ithaf ettiği *Ravzatü'l-ebrâr* adlı eseri tarihçiler arasında meşhurdur. Bu eser, Âdem'den 1646 yılına kadar gelen hadiseleri ihtiva eder. Önce dört kısımdan müteşekkil olan eser müellifi tarafından daha sonra 1657 yılı olaylarına kadar genişletilmiştir. Ayrıca Revan ve Bağdat seferlerinden bahseden *Tarih-i feth-i Revan ve Bağdad* adlı yazma bir eseri daha vardır(3).

---

(1) Bu eser de Orhan Şaik Gökyay tarafından sadeleştirilerek yayınlanmış olup (İstanbul 1973) açıklamaları, sözlüğü ve dizimleri ile beraber eser büyük bir değer kazanmıştır.

(2) Kâtib Çelebi ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Orhan Şaik Gökyay. Katib Çelebi'den Seçmeler, İstanbul 1968. O. Ş. Gökyay, Katib Çelebi mad. İA.

(3) Kâtib Çelebi, Fezleke, II. 152, Müstakimzâde Süleyman Saadeddin Devhatü'l-Meşayih, 58-62, İlmiye Salnamesi, 461-462, Franz Babinger «Abdülaziz Efendi» mad. İA.

14. Köprülü Mehmed Paşa'nın Yeni Tedbirleri

Sadrâzam bir takım tedbirler alıp tayinler yaparken Şam valisi Siyavuş Mustafa Paşa'yı azl ile yerine Mustafa Paşa'yı tayin etmişti. Fakat Siyavuş Paşa bu azli tanımayıp asi tavrı takındı. Enderun'da bulunan yakın dostlarına güvenerek sadarete göz dikmişti. Adeta eski devrin devam ettiğini zannediyor ve padişaha tesir etmeğe çalışıyordu. Bunu haber alan Köprülü derhal saraya koşmuş ve padişahın huzuruna çıkıp «*Hükümet idaresi başkalarının elinde olunca iş görmek mümkün değildir*» diyerek mührü teslim etmiştir. IV. Mehmed ise mührü iade edip :

> «*Senin işine karışanların cezalarını sana bıraktım; nice bilirsen öyle eyle, bundan sonra işine kimse karışmasın; müdahale edenlerin haklarından gel*» (1)

diyerek tam yetki verdi. Bu suretle Köprülü makamını sağlamlaştırmıştır. Artık bundan sonra kendinden emin olarak vazife yapabilecektir. Nitekim, Köprülü bir müddet sonra Siyavuş Mustafa Paşa'nın da hakkından gelmiştir.

Köprülü Mehmed Paşa sadaretè geldikten sonra vazifeleri ve vazife sahiplerini bizzat yoklayarak haksız kazanç sağlayanlarla iki yerden maaş alanları tesbit edip işe göre kazanç usûlünü getirmiştir. Bu arada 15 senedir İstanbul'da bulunan ve keramet sahibi olduğunu, gaibden haber verdiğini iddia ederek haksız kazanç sağlayan Mağrlpli Şeyh Salim'in de bu geliri kesilmişti. Köprülü'ye gelip itiraz etmesi ve yüz bulamayınca «*biz size göre ne yaparız*» demesi üzerine sadrâzamın bir işaretiyle idam edilmiştir. Köprülü bu sert tavrı ile kendisine karşı çıkanları, huzuru bozanları sindirmiş ve korkutmuştur.

Bu arada beş-on senedir devletin bünyesinde görülen çalkantılar ve isyanlardan ümide kapılan Fener Rum Patriği III. Partemies, Eflâk Voyvodası Kostantin'e halkı isyana hazırlamasını isteyen bir mektup göndermiş ancak mektubu götüren ulak yakalanmıştı. Mektup sadrâzama gösterilmiş ve hayretine sebep olmuştu. Zira Fatih'in himaye ve müsamahası ile ayakta kalabilmiş ve mevcudiyetini devam ettirebilmiş bir müessesenin âmiri üstelik bir din adamı mektubunda:

> «... *müddet-i devr-i İslâm tamam olmağa az kalmıştır. Velvele-i din-i İsevi tekrâr âlemgir olacaktır. Ana göre tedârükde olasız, ankarib cümle vilâyetler mesihler eline gi-*

rüp ashâb-ı salîb ve nâkus tamâmen memâlike mâlik olsalar gerektir» (1).

demekteydi. Köprülü işi tahkik için patriki huzuruna çağırıp mektubunu göstermiş ve ne yapmak niyetinde olduğunu sormuştur. Patrik de *«hıristiyanları sadaka vermeğe teşvik için her sene böyle umumi tahrirat yazmakta olduğunu»* beyan ettiyse de Parmakkapı'da asılmasına mani olamamıştı. Ayrıca Patrikhane basılmış ve Rum gençlerinin yeniçeri kıyafetine girip isyan edecekleri şayialarını teyid edecek kırk-elli kat dolama, fes ve yeniçeri üsküfü ele geçirilmiştir(2). Köprülü, gösterdiği şiddet ile hem rakipleri arasında korku salmış, hem de patriğin asılmasıyla halk arasında sevgi kazanmıştı.

15. Köprülü'nün Boğaz Seferi

İstanbul'da sükûneti sağlayıp muhaliflerini de sindirdikten sonra makamını teminat altına almış bulunan Sadrâzam Köprülü Mehmed Paşa, Boğaz'ı Venedik donanmasından temizlemek üzere faaliyete geçti. Kendisi karadan hareket edip Gelibolu'dan Çanakkale'ye geçerken donanma da Çanakkale'ye varmıştı. Donanma Boğaz dışına gönderilmiş, ancak askerin disiplinsiz ve acemi olmasından dolayı başarı kazanılamamıştı. Hatta gemilere konmuş bulunan yeniçeriler korkup karaya çıktılar. Bir mavna da düşman eline geçti. Bu arada Alaiye sancak beyi Küçük Mehmed Bey döğüşe döğüşe mavnayı kurtardı. Başarısızlığa pek fazla hiddetlenen Köprülü, karaya çıkan firarileri idam ettirdi. Bundan sonra mücadele karada ve denizde üç gün, üç gece devam etti. Venedik donanmasının Osmanlı donanmasına hücumu önlendi Savaşın üçüncü günü Kumburnu kalesi topçularından Kara Mehmed'in attığı bir gülle, Osmanlı tarihlerinde Kör Kaptan diye anılan Venedik amirali Mocenigo'nun gemisine isabet edip, geminin cephaneliğini infilak ettirdi.

Bu durum Osmanlı donanmasındaki erleri teşvik etti. Başsız kalan düşman geri çekildi. Fakat bu küçük bir başarı idi. Buna rağmen Köprülü bunda emeği geçenleri taltif etmekten geri durmadı. Önce Küçük Mehmed'i yanına çağırıp *«gel şahbazım padişahın ekmeği sana helâl olsun; senin gibi gayretli dilâverî Allah Teâlâ berhûdar etsin»* diyerek alnından ve gözlerinden öptü ve arkasındaki samur kürkü çıkarıp Küçük Mehmed'e giydirdi ve kendi eliyle başına iki «gazi çelengi» takıp kendisine iki yüzden fazla altın ve beraberinde giden adamlarına da

(1) Naîma, Tarih, VI, 252. Dikkate değer bir ifade olduğu için aynen verilmesi uygun görülmüştür.

(2) Ayrıca bkz. Silahdar, Tarih, I, 66; Hammer, Devlet-i Osmaniye Tarihi, XI, 16-17

ihsanlarda bulundu. Sonra Kara Mehmed'i huzuruna çağırıp, «*Berhudar ol, kerametlü padişahımızın nimeti sana helâl olsun*» diyerek yetmiş akçe sipahilik ulufesi ile çırağ edip yüz altın harçlık ve bir kat ağır elbise hediye etti. Savaşın kaderi bu iki insan sayesinde değişmiş oldu.

Bundan sonra sıra, savaştan kaçanların cezalandırılmasına geliyordu. Gemi kaptanlarından Ferhad Paşa daha harbe başlamadan bindiği kalyonu baştan kara edip kaçmış, terkedilen kalyonlar da Venedikliler tarafından yakılmıştı. Ferhad Paşa yakalanıp boynu vurulmuştur. Yeniçeri kethüdası Yusuf ise, yeniçerileri cenge teşvik edecek yerde bölük kumandanlarıyla beraber firar etmişti Bunların hepsi de idam edildi. Bunlardan başka birkaç kumandan daha firar etmek veya çekimser durmaktan cezalandırılmıştır(1).

Sıra Bozcaada'nın geri alınmasına gelmişti. Köprülü adanın tam karşısında karargâh kurmuş ve Kurt Paşa kumandasında adaya asker çıkarmıştı. Kale muhasara altına alındı. Adaya asker sevkiyatı devam ediyor, düşman buna mani olamıyordu. Muhasaranın şiddetine dayanamayan Venedik kuvvetleri bir gece kaleyi infilâk ettirip adayı terkettiler (Ağustos 1657). Bu başarı üzerine kale tahkim edilip adaya muhafız kıtaları getirildi. Bundan sonra Kaptan-ı derya Topal Mehmed Paşa Limni'nin istirdâdına memur edildi(2).

Limni adası stratejik bakımdan Bozcaada'dan daha önemli idi. Zira hem daha büyük, hem de Çanakkale Boğazı'na nazır bulunuyordu. Bu yüzden IV. Mehmed adanın geri alınmasında ısrarlı olup Köprülü'ye gönderdiği bir Hatt-ı hümâyûnda «*Limni cezîresini istirdâd edinceye dek ol cânib de meks*» edilmesini ferman buyurmuş idi. Artık asker ve kumandanlar Köprülü'nün korkusundan işi sıkı tutuyorlardı. Adaya 4500 kadar asker çıkarıldı. Diğer taraftan Mocenigo'nun kardeşi kaleye mühimmat ve asker yığmıştı(3). Muhasara 63 gün devam etti. Kale karadan ve denizden toplarla günlerce döğüldü, birçok burç yıkıldı. Nihayet Venedikliler kaleyi teslime mecbur kalıp çekildiler. Bu suretle hem Boğaz'ın, hem de Anadolu sahillerinin emniyeti tekrar sağlanmış oldu(4).

Köprülü Mehmed Paşa, bu başarılarıyla durumunu sağlamlaştırmıştı. Buna rağmen hâlâ aleyhinde padişaha bir takım şikayetler yapılmakta idi. Fakat padişah Edirne'de üç gün, üç gece donanma ve şenlikler yaptırmış ve muzaffer olarak huzuruna çıkan sadrâzamı *hil'ât-ı*

(1) İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III, 1. kısım, 385-386
(2) Naîma, Tarih, VI, 276 vd.
(3) Naîma, Tarih, VI, 288
(4) Naîma, Tarih, VI, 304-306

fâhire-i hüsrevâni ve semmur-ı fâizü's-sürûr sultani» ile mükâfatlandırmıştır.

16. Köprülü'nün Erdel seferi

1648 yılında II. Rakoczi György Erdel kralı olmuş ve Osmanlı hükümeti tarafından kabul ve tasdik edilmişti. Rakoczi dengesiz hareketleri ve hudutsuz ihtirasıyla hem kendisini, hem de memleketini felâkete sürüklemiştir. En büyük emeli karışık durumdan istifade ederek Lehistan kralı olmak idi. Halbuki kendisine nasihat edilmiş, bu konuda harekete geçmemesi istenmiş idi. Fakat o bu ikazları dinlemedi. Zira Avusturya ve Lehistan'ın hasmı olan ve o tarihlerde Avrupa'nın kuvvetli devleti bulunan İsveç ile ittifak yaptığı için Osmanlı devletine ihtiyacı kalmadığını düşünmüştü. Ayrıca Anadolu'daki karışıklıklar ve Boğaz seferinden de cesaret almakta idi. Bu arada Osmanlı devleti de İsveç ile müttefik güçlü bir Lehistan istemiyordu. Nihayet Rakoczi müttefiki olan İsveç kuvvetleriyle birlikte Lehistan üzerine yürüdü. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti Kırım hanı IV. Mehmed Giray'ı Rakoczi'nin üzerine gönderdi. Bu sırada Lehistan üzerine yürüyen İsveç kuvvetleri, Danimarka krallığı ile muharebe etmek üzere çekilmiş olduklarından Rakoczi, kendisine yardım eden Eflâk ve Boğdan kuvvetleriyle kalmıştı. Kırım hanı, Vistül nehri kenarında Erdel kuvvetlerine yetişerek onları bozguna uğrattı. Önemli miktarda ölü bırakan II. Rakoczi György'nin kuvvetleri dağıldı. Kırım kuvvetleri Erdel'e girdiler. Erdel Diyet Meclisi Rakoczi'yi krallıktan azledip yerine Rhedey Ferenc adında bir asilzâdeyi getirdi. Fakat Rakoczi tekrar gelip krallığı geri aldı. Osmanlı devleti birçok gailelerle uğraşırken Macaristan'da da bu karışıklıklar devam etmekte idi(1).

Köprülü Mehmed Paşa Bozcaada ve Limni işlerini başarı ile neticelendirdikten sonra, sürüp giden Erdel işini kesin olarak halletmeğe karar verdi. Önce Rakoczi'nin nüfûzu altına girmiş olan Eflak ve Boğdan voyvodalarını azletti. Fakat bunlar azli kabul etmeyip silahlı mukavemet göstermeleri üzerine sevkedilen Osmanlı ve Tatar kuvvetlerine karşı koyamayıp Rakoczi'ye iltica ettiler. Köprülü Mehmed Paşa, serdar-ı ekremlikle Haziran 1658 de Edirne'den Erdel'e hareket etti. Kırım kuvvetleri de Osmanlı kuvvetlerine yardımcı idi. Kanuni zamanında fethedilen, III. Mehmed zamanında da Erdel krallığına geçmiş olan ve Erdel'in kilidi sayılan Yanova kalesi elde edildi. Bundan başka Erdel'in

(1) İ. H. Uzunçarşılı, «Barcsay Akos'un Erdel Krallığı'na ait bazı orijinal vesikalar», TD, sayı 7; Ayrıca bkz. İ. H. Uzunçarşılı, «Akos Barcsay'ın Erdel krallığına tayini hakkında birkaç vesika», Belleten, sayı 27; Silahdar, Tarih I, 126 vd.

merkezi sayılan Erdel Belgrad'ı elde edildi. Rakoczi ise Avusturya hududunda bir kaleye kaçmıştı. Köprülü onu takip etmek istiyordu(1). Ancak işler Köprülü'nün arzu ettiği gibi gitmedi. Anadolu'da Abaza Hasan Paşa'nın isyanı başlamış, İstanbul zor durumda kalmıştı. Köprülü padişahın davet fermanını aldığı zaman Yanova henüz alınmadığı için iş gizli tutuldu. Bir müddet sonra kale teslim oldu. Yanova beyi Barcsay Akos, Erdel kralı tayin edildi. Köprülü bu kadarla iktifa edip dönmek zorunda kaldı(1658).

Köprülü döndükten sonra Erdel seferi devam etmiştir. Zira sadrâzamın dönüşünü fırsat bilen Rakoczi, Barcsay Akos'u mağlup etmişti. Bunun üzerine Budin valisi Seydi Ahmed Paşa ve ondan sonra Köse Ali Paşa Erdel serdarı tayin edilmişlerdir. Rakoczi mağlup ve maktul düşmüş, Avusturya orduları perişan edilmiştir(1660). Köse Ali Paşa Varat kalesini de zaptederek Barcsay Akos'u tahtına oturtmuş ise de halkın arzusu üzerine Apafi Mihail krallığa tayin olunmuştur (1661).

17. Abaza Hasan Paşa Meselesi

a) İlk İsyanı

Abaza Hasan Paşa, Osmanlı tarihinde en büyük Celâlî isyanının lideridir. Çünkü Abaza Hasan etrafına en büyük kuvveti ve malyetine en çok vali, sancak beyi ve mütesellim toplayabilen bir âsidir. Kaynaklar onun hakkında şu ifadeyi kullanmaktadır.

> «*Reâyâ-yi memâlike ettiği cevr ü teaddi*
> *icmâlen yazılmak iktiza etse mufassal bir*
> *kitâb olurdu*»(2).

Devleti uzun zaman uğraştıran, ancak hile ile hakkından gelinebilen Abaza Hasan'ın etrafına 30.000'den fazla insan toplayabilmesinin sebebi, onun şahsi kudreti kadar halkın sosyal meselelerinin önemindendir. Abaza Hasan, silahdar bölüğüne mensup, kapıkulu süvarilerinden idi. Onun devlet hizmetinde ilerlemesi, Kara Haydaroğlu adındaki şakinin isyanının bastırılmasında oynadığı önemli rolden dolayıdır (1648). O zaman sadrâzam bulunan Sofu Mehmed Paşa, Abaza Hasan Ağa'ya bu hizmeti mukabilinde Yeni İl Türkmen Voyvodalığı'nı verip hil'at giydirdi(3). Ancak bu durum, ocak ağalarının kıskanmalarına vesile olup,

(1) M. Tayyib Gökbilgin, «Köprülüler» mad., İA.
(2) Naîma, Tarih, VI, 328
(3) XVI. yüzyıl ortalarında teşekkül eden Sivas'ın güney kısmındaki köyleri içine alan idarî bölgedir. Bu konuda İ. Ü. Edebiyat Fakültesinde doktora tezi yapılmıştır. İlhan Şahin, **Yeni-il kazası ve Yeni-il Türkmenleri (1548-1653)**, Tarih Seminer Kütüphanesi, nr. 3279.

bir sipahinin birden yüksek mevkie çıkamayacağını iddia etmelerine sebep olmuştu. Sofu Mehmed Paşa kararında ısrar edince muhalefetten vazgeçtiler. Fakat Sofu Mehmed Paşa'nın sadaretten azli üzerine Ağalar Abaza'yı işinden azlettiler.

Bu suretle Abaza bile bile isyana itilmiş oluyordu. İşte bundan sonra mağdur duruma düşen Abaza Hasan Ağa etrafına rahatça topladığı zümrelerle Anadolu'ya yürüdü. 1648 de meydana gelen Sultan Ahmed vakasında sipahilerin katledilmesi hadisesinde firar edenler de Abaza'ya iltihak etmişlerdi. Abaza'yı bile bile isyana itip sonra da durumun vehametini kavrayan ocak ağaları, Sadrâzam Melek Ahmet Paşa'dan teşebbüse geçmesini istediler. Abaza ise ya voyvodalığını veya vaktiyle hazineye ödemiş olduğu 60.000 kuruşunun verilmesini istedi. Ağalar 30 kese gönderip işi baştan savmak istediler ise de Abaza razı olmadı. Abaza, ağalara «bizi mahzûr ve mağdur yollayıp ol vilâyetlere acımazlar mı?» diye haber gönderince, ağalar da «bundan kalkup gitsünler, isterlerse Anadolu'yu âteşe yaksınlar» diye mukabele ettiler. Gün geçtikçe güçlenen Abaza, İzmit'e vardığı zaman yanında hatırı sayılır bir kuvvet toplanmıştı. Bu sırada, hükümetin zaafından istifade ederek isyan bayrağını çeken küçük çapta şakiler de âsilere katılıyordu. Bunun üzerine ağalar Abaza üzerine Sivas valisi İpşir Mustafa Paşa'nın gönderilmesine karar verdiler. İpşir ise bu görevden pek hoşlanmamıştı. Abaza ile eski hukuku yanında hemşehriliği de vardı. Bütün bunları inkâr edip Abaza üzerine yürüse bile askerden emin değildi. Abaza'nın gücünden de çekinmiyor değildi. İpşir, bu tereddütler içinde iken azledilerek yerine Karaman beylerbeyi Katırcıoğlu Mehmed Paşa serdar tayin edildi(1). İpşir ise serdarlıktan uzaklaştırılmasına içerleyip kuvvetleriyle Abaza'ya iltihak etti. Bir kat daha güçlenmiş olan Abaza, Katırcıoğlu'nu Aksaray civarında mağlup ve perişan etti(2). Esas değişiklik bundan sonra oldu. Artık liderler bir devlet ordusunu mağlup edebilmişler ve şımarmışlardı. Bunun için Abaza, İpşir Mustafa Paşa'yı sadarete namzet görmeye başlamıştı. Zaten bu sırada Kösem Mahpeyker Sultan öldürülmüş, ağalar saltanatı son bulmuştu.

Hükümetin teşebbüsleri boşa çıkınca, âsilerin isteklerine uyulup Boynueğri Mehmed Paşa'nın başkanlığında bir heyet gönderildi. Mehmed Paşa Eskişehir civarında İpşir ve Abaza'nın ordusuna vâsıl oldu. Burada büyük bir divan kurulup dikkate değer kararlar aldılar. Âciz hükümet âsilerle oturup kararlar alıyordu. Buna göre önce yeniçeri ve sipahi ocakları arasındaki düşmanlığı giderecek bir hüccet hazırlandı. Bundan sonra, her iki ocağın teşkilâtını ilgilendiren ve zamanla ihmal

(1) Silahdar, Tarih, I, 10
(2) Naima, Tarih, V, 161

edilmiş bazı hususlar tesbit edildi. Bu hüccete, hazır bulunanlar ve iki yüzden fazla sipahi ileri gelenleri imza koydular(1). Bu kararları hemen tatbik safhasına koymak veya hemen her istenileni yerine getirmek mümkün değildi. Fakat hükümet şimdilik durumu idare etmeyi uygun bulup, İpşir Paşa'ya Halep eyaletini, Abaza'ya Türkmen ağalığını ve Topal Mehmed Paşa'ya Karaman eyaletini verdi. Diğer liderlere de münasip görevler ihsan olundu.

İpşir Mustafa Paşa Halep'e vardıktan sonra halkın gönlünü alıp ziyafetler tertip etti. İçindeki hırsı tatmin için faaliyete geçti ve dünyaya nizamat vermek üzere bir *Kanûnnâme* hazırlattı. Bu kanûnnâmede mansıpların ehline verilmesi rüşvet ve calze alınmaması, ümera, vali ve kadıların üç seneden önce azledilmemesi, sikke tashihi ve devlet işlerinin şerîât ve kanun üzere düzenlenmesi maddeleri bulunuyordu. Orada bulunan topluluk, Kur'ân, kılıç, ekmek ve tuz üzerine yemin ettiler. Sonra Diyarbekir, Bağdat, Erzurum, Sivas ve Karaman valilerine mektuplar gönderip Mayıs 1652 tarihinde Maraş çayırında toplanmalarını bildirdiler. İpşir'in bu planları diğer valiler tarafından benimsenmediği için gerçekleşemedi(2). Buna rağmen, hükümet tarafından düşünülüp tatbik edilmesi gereken tedbirlerin bir vali tarafından düşünülmesi, İstanbul'un aczini ifade etmektedir. Sadarette gözü olan İpşir Paşa etrafındaki asker sayısını arttırmış ve bir müddet sonra da halka zulmetmeye, aşırı vergi toplamaya başlamıştı. Keza Abaza Hasan da asker yazmaktan ve asker toplamaktan geri durmuyordu. Bütün bunlar hükümetin gözünden kaçmıyordu.

Turhan Sultan yeni bir isyan arifesinde bulunulduğunu farkediyor ve çareler arıyordu. Sonunda İpşir Mustafa Paşa'nın sadarete tayini gibi bir formül bulundu ve sadaret mührü Halep'e gönderildi. Yeni sadrâzam daha önce görüldüğü gibi tedbiri elden bırakmayıp hemen İstanbul'a çıkmayı mahzurlu görüp, Anadolu'daki karışıklığa bir son vermek istedi. Ancak onun gayretleri yukarda izah olunduğu gibi boşa çıktı, idealleri gerçekleşemedi.

b) Abaza Hasan Paşa'nın İkinci İsyanı

İpşir Mustafa Paşa'nın idamını planlayan yeni Sadrâzam Kara Murad Paşa, türlü vaadlerle bu makama gelmişti. Verdiği sözleri yerine

(1) Âsîlerin hazırlayıp devlete kabul ettirdikleri bu hüccet, Köprülü Mehmed Paşa'nın eline geçmiş ve saklamıştı. Sadrâzam olunca hüccette yazılı isimleri birer birer yakalatıp «Devlet-i âliyye ile pazarlık etme»nin cezasını vermişti.

(2) Naîma, Tarih, V, 196-199. Hammer, Devlet-i Osmaniye Tarihi, X, 202-203. M. Münir Aktepe, «İpşir Mustafa Paşa ve kendisiyle ilgili bazı belgeler», Tarih Dergisi, sayı 24

getirmek için, mukataaları kendi adamlarına iltizama vermesi diğerlerinin zararına yol açtı. Kapıkulu süvarilerinin veledeş denilen paralarını ödemesi, Revan ve Bağdat seferlerinde isimleri defterden silinenlerin tekrar kaydı, hazineye büyük yük olmuştu. Tarhuncu'nun gayretleriyle azaltılmış sipahi mevcudunu arttırması, yeniçeri ulûfesinde yaptığı değişiklik mali durumu daha da sarsmıştı. Bu sırada Hasan Ağa yanındaki küçük ordusu ile birlikte Anadolu'ya geçti, gayesi İpşir Paşa'nın kanını dava etmekti. Ayrıca işsiz kalışı da onun isyanına zemin hazırlamıştı. İpşir'in katliyle ortada kalan levendleri bu defa Abaza'nın ve diğer bir âsi lideri Seydî Ahmed Paşa'nın yanında toplanmaya başladılar. Bundan sonra Abaza yanında toplanan 10.000 den ziyade levend ile Halep etrafını yağma etti. Akabinde İstanbul'a şikâyetler gelmeye başladı. Durumun vehametini kavrayan Sadrâzam Süleyman Paşa, âsilere birer mansıp verilip, isyanın önüne geçilmesini uygun buldu. İpşir Paşa vakasının tesirlerinin halen devam etmesi, isyanın kuvvetle bastırılması halinde kötü neticeler doğurabileceği ihtimali, sadrâzamı bu yola itmişti. Neticede Seydî Ahmed Paşa'ya vezaretle Boğaz muhafızlığı, Abaza'ya ise Türkmen voyvodalığı verildi(1).

Ancak devletin gösterdiği iyi niyet fayda temin etmedi. Abaza ve Seydî Paşa yanlarına topladıkları levendleri ve başıbozuk takımı ile Halep muhasarasından sonra Anadolu'da yağma ve katliam hareketlerine devam ediyorlardı. Seydî Ahmed Paşa, Sivas ve Tokat'ı dört-beş ay elinde bulundurmuş, halka olmadık zulümler yapmıştı. Boğaz muhafazası için yavaş yavaş ilerleyerek Kütahya civarına geldi. Yanında azledilmiş beylerbeyiler ile beş-altı bin kadar saruca ve sekban bulunuyordu. Zulüm gören halkın şikâyeti üzerine Silistre eyaletine tayin edildi. Seydî Paşa, İstanbul'a geldiği zaman suçları da affedilip yeni memuriyetine gönderildi.

Boynueğri Mehmed Paşa, sadarete tayin olunduğu zaman Şam valisi bulunuyordu. Bu sırada Yeni-il Türkmen voyvodalığını elinde bulunduran Abaza Hasan Ağa'yı Diyarbekir eyaletine tayin etti. Boynueğri çok itiraflarla karşılaşmış fakat o isyanın önüne ancak böyle geçilebileceğini ifade etmişti. Halbuki Boynueğri'nin maksadı başka idi. Zira uzun zamandır sadaret mevkii korkulu bir mansıb olmuştu. Kendisi de hayatından endişe ettiği için Anadolu'da kendisine taraftar kazanıyordu(2). Fakat sadrâzamın bazı devlet erkânını gücendirmesi, Venedik donanmasının Çanakkale Boğazı önlerindeki faaliyetleri, onun azline sebep oldu.

(1) Naîma, **Tarih**, VI, 130
(2) Naîma, **Tarih**, VI, 186, Silahdar, **Tarih**, I, 47

Köprülü Mehmed Paşa, sadarete geçer-geçmez aldığı sert tedbirler meyanında, bazı valileri azl ve bazılarının da yerlerini de değiştirmekle iktifa etti. Abaza'yı da Halep valiliğine tayin etti (1657)(1). Bu suretle Abaza'yı karışık durumda olan Anadolu'dan uzaklaştırıyordu. Zira son zamanlarda Köprülü'nün namı Anadolu'da iyice artmış, yanındaki adam miktarı çoğalmıştı. Fakat Abaza görev yerine gitmeyip Anadolu'da beklemeyi uygun buldu. Diğer taraftan Köprülü'nün Boğaz seferinde verdiği cezalar, Edirne'de de devam etmiş seferden kaçanlar burada da cezalandırılmıştı. Öyle ki Tunca nehrinin kenarı cesetle dolmuştu. Bu korkunç katliamdan kaçan asker veya sivil Abaza'nın yanına sığınmıştı. Abaza daha da güçlenmişti(2). Hatta bir müddet sonra hükümete yüz çevirmiş valiler, mazul paşalar, Köprülü'nün zulmünden korkan vezirler Abaza ile haberleşip Konya sahrasında toplanmaya karar verdiler. Bunlar arasında Şam valisi Tayyarzâde Ahmed Paşa, Rakka beyi Mustafa ve Anadolu beylerbeyi Can Mirza Paşa da bulunuyordu(3). Bu sırada Köprülü Erdel seferi için hazırlıklar yapmakta ve eyaletlere emirler gönderilmekteydi. Fakat asilerin hiçbiri katılmadı. Köprülü âsilerin kendisine iltihak etmeyeceklerini pekâlâ biliyordu. Birçok kimsenin katledildiği sırada suçları sabit olan âsilerin yanına gelmelerine imkân yoktu. Buna rağmen sadrâzam gelecekleri ihtimalini de yitirmiş değildi. Bu yüzden Edirne'de beklemiş ve sefere gecikmiş olarak hareket etmişti (Haziran 1658). Esasen sadrâzamın niyeti, âsileri ele geçirip ortadan kaldırarak Erdel seferine, Anadolu âsilerden temizlenmiş olarak daha rahat çıkmaktı.

Köprülü Mehmed Paşa sefere gittikten sonra Abaza ve diğerleri padişahı Köprülü'nün azli için zorlamaya başladılar. Şam valisi Tayyarzâde Ahmed Paşa'yı da sadarete namzet gösterdiler. Henüz 16 yaşında olan padişahı iknâ edebileceklerini zannediyorlardı. Hatta İstanbul'a haber gönderip istekleri yerine getirildiği takdirde «uğur-ı hümâyûnlarında terk-i baş ve can etmekten kaçılmaz» vaadinde dahi bulundular (4). Hükümetten arzu ettikleri gibi bir karar istihsal edemeyen Abaza ve arkadaşları, padişahı daha da zor durumda bırakmak için Bursa'ya doğru yürüyüşe geçtiler. Bu suretle hem güçlerini isbat, hem de Köprülü'nün azl ve katlini gerçekleştirebileceklerini ümit ediyorlardı. Kalabalık ve düzensiz bir eşkiya topluluğu olan Abaza'nın ordusu, etrafı yağma ve tahrip gayesini gütmekle beraber hükümete hoş görünmek için buna müsaade edilmiyordu.

(1) Naîma, **Tarih**, VI, 246. Silahdar, **Tarih**, I, 67
(2) Mehmed Halîfe, **Tarih-i Gılmani**, 51
(3) Naîma, **Tarih** VI, 379, 380, 383.
(4) Mehmed Halîfe, **Tarih-i Gılmani**, 51; Naîma, **Tarih**, VI, 331

Hükümetten tamamen ümit kesmedikleri için, çapul hareketinin son ümit ışığını da söndüreceğini düşünüyorlardı. Buna rağmen askerin ihtiyacını karşılamak için görevlendirildiler ve sürsat emirleri hazırlayıp halktan vergi tahsil ettiler. Bu şekilde kasabalardan onar, yirmişer bin kuruş alıp eşkiya takımına dağıtıyorlardı. Kısa zamanda Bursa civarına gelen kalabalık, şehir dışında konakladı (Eylül 1658) (1) Son senelerde en ufak bir hadise ile sadrâzam değişmesi tabii olduğu için, Abaza, Köprülü'nün azlini muhakkak gerçekleştirmek istiyordu. Ancak başaramamışlardı. Şimdiye kadar hükümete verdiği göz dağının kâfi gelmediğini gören âsiler barışçı bir yol denemeye karar verdiler. Bunun için de Bursa kadısı ve şehrin ileri gelenlerinden bazılarını toplayıp, hazırladıkları arz ve mahzarlarla Edirne'ye gönderdiler. Fakat padişah bunları huzurundan kovdu (2). IV. Mehmed, Köprülü Mehmed Paşa'ya verdiği söze sadık kaldığı gibi âsilere devlet otoritesini hissettirmekle de başarı sağlamıştı.

c) Asilerin Zulm ve Yağmaya Başlaması

Bütün kapıların yüzüne kapandığını gören Abaza Hasan Paşa, halka zulm ile hükümeti güçsüz hale getirip Anadolu'da tutunma çarelerini araştırmağa başladı. Bunun için de Abaza:

> «... *çünki sözümüz geçmedi, bundan sonra bizi dahi şâh-ı Acem gibi bir kavi düşman bilsünler fi-mâba'd Rumeli anların Anadolu bizim olsun bildiklerinden kalmasınlar...*» (3).

diyerek Osmanlı tarihinde en büyük isyanı başlatmış oluyordu. Bu cümleden olarak Abaza Bursa etrafını istilâya başladı. Sefer dolayısıyla müdafaasız kalmış kasabaları işgal ettiği gibi, eyalet ve sancaklara kendi adamlarını tayin etmeğe başladı. Ayrıca «padişâh-ı âlemi şer'le irşâd ve vükelâsını te'dib için cem' olan askere zahire» diyerek etrafa buyruklar gönderilmeğe başlandı. Hükümette endişe ve tereddütler artmış, hele «Anadolu bizim Rumeli anların olsun» ifadesi çok manidar

(1) Mehmed Halîfe. Tarih-i Gılmanî. 53

(2) Padişah, huzuruna gelenleri azarlayıp, Lehistan kralının kâfir iken yardım gönderdiğini, bunun padişah kulluğunu inkâr olduğunu, affedildiklerine dair hat gönderdiğini fakat gelmediklerini belirtip, «vezir azl olacak zaman değildir dedim ve bundan sonra ulü'l-emre itâat etmemek müslümanlık mıdır? Allah ile ahdim olsun bundan sonra katl-i âmm ile cümlesin seyf-i siyasetten geçirip bir ferdini bu rüzgarda sağ komam» demiştir. Naîma. Tarih. VI. 334

(3) Naîma. Tarih. VI. 336

bulunmuştu. Bunun üzerine «nefir-i âmm» ilân edildi. Şeyhülislâm Bolevi Mustafa Efendi'nin verdiği fetva *«hurûc ale's-sultan ve sa'y-i bi'l-fesad»* meselesine dayanıyor *«müslümanın müslümanı öldürmesi»*ne cevâz veriyordu. Gün geçtikçe Abaza'nın zulmü artıyor, halk korku içinde yaşıyordu. Bursa vâlisi Topal Sarı Kenan Paşa da âsilerin safına katılmıştı. Durumun vehametini gören padişah Köprülü'ye her şeyi bırakıp dönmesi için bir emir gönderdi.

Yanova kalesinin teslimini müteakip acele dön emrini alan sadrâzam 20 günde Edirne'ye döndü (12 Ekim 1658). Hükümetin aldığı tedbirler yanında, Bağdat valisi Mustafa Paşa da Abaza üzerine seraskerlik fermanı almış bulunuyordu. Kalabalık bir ordu ile Sivas civarına gelen Mustafa Paşa, buradan Konya sahrasına hareket etti. İki ordunun karşılaşması Abaza'nın plânları yüzünden mümkün olmadı. Abaza, Mustafa Paşa ile karşılaşmaktan çekindiği için ani bir baskın plânlamıştı. Mustafa Paşa Ilgın sahrasında iken asilerin gece baskınına uğradı (11 Aralık 1658). Ordunun ağırlıkları âsiler tarafından yağma edildi. Her iki taraftan 8.000 kişi öldü(1).

Mağlubiyet haberi, hükümeti derhal yeni tedbirler aramağa sevketti. Her şeyden önce ilkbaharda daha fazla ve disiplinli bir ordu ile Abaza'nın karşısına çıkılmasına karar verilmişti. Çocukluk çağını atlatmış bulunan IV. Mehmed ise, teessüründen Üsküdar'dan ayrılmak istemiyor ve baharda bizzat askerin başında gitmeyi arzu ediyordu. Abaza ise galibiyet sarhoşluğu ile etrafı yağmalamaya ve halka eziyet etmeğe başlamıştı. Bunun üzerine Anadolu'nun her tarafına peşpeşe emirler gönderilip hazırlıkların hızlandırılması istenmişti(2).

Abaza Hasan Paşa'nın, Ilgın galibiyetini müteakip kendisine muhkem bir kale arayacağını tahmin eden hükümet, askeri önemi haiz şehirlere derhal emirler göndermekte gecikmedi. Ancak âsiler Antep'e girmeğe muvaffak olup, civar kasaba ve köyleriyle birlikte merkeze yerleştiler. Murtaza Paşa ise askeri ile Haleb'in yolunu tuttu. Asileri yıpratmak için Antep civarındaki sancaklardaki kuvvetler ile Arap emirlerini asilerin üzerine baskına memur etti. Böylece âsilere vurulan darbelerin faydası çok oldu. Diğer taraftan âsilerin halka yaptıkları eziyet ve zahire temini için yapılan baskılar, halkın âsilerden yüz çevirmesine sebep oldu. Halk bizzat âsilerin hakkından geldiği gibi, hayvanları da açlıktan kırılmaya başlamıştı. Bunda şiddetli kışın da tesiri oluyordu. Bu durumda açlıkla karşı karşıya kalan âsilerin bir kısmı firar etti(3).

(1) Naîma, Tarih, VI, 368

(2) M. Çağatay Uluçay, XVII. Asırda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri, İstanbul 1944, vesika 168

(3) Evliya Çelebi, Seyahatnâme, V, 240

İstanbul'da ise IV. Mehmed ve Köprülü Mehmed Paşa hummalı bir faaliyet içine girmişler, baharda başlayacak sefer için her tarafa emirler gönderilmiş kuvvetler talep edilmişti. Mustafa Paşa ise Abaza kuvvetlerini daha da yıpratmak için casuslar âsiler arasında aşağıdaki propagandayı yapıyorlar ve isteyenlere «emannâme»ler veriyorlardı. Emannâmeyi alan Mustafa Paşa'ya gidiyordu:

«Âl-i Osman padşâhına muhalefet ve galebe mümkin midir? Selefde zuhûr ve isyân eden celâlilerin kangısı selâmete erişti. Ale'l-gafle Murtaza Paşa'ya galebe etmeğe mağrûr olmanız evvel-baharda umûm üzere asker-i islâm ve cümle memâlik-i mahrûsede olan vüzerâ ve ümerâ eyâletleri askerleriyle üzerinize gelüp ve cevânib nefir-i âmm emirleriyle mesdûd olucak hâl neye varacağı ma'lûm. Arabistan'a giderseniz çölde urbân taifesine tu'me-i şikâr olursuz, Acem'e giderseniz selefde Acem'e gidenler hâlb ve hâsir İran virânelerinde helâk oldukları meşhûrdur» (1).

Mustafa Paşa'nın bu çabaları kısa zamanda semeresini verdi. Çok geçmeden binlerce âsi nedamet duymuş olarak Abaza'nın ordusundan uzaklaştılar. Böylece Abaza saflarında bir çözülme başlamıştı. Hele yiyecek bulmakta çekilen sıkıntılardan dolayı askerin yüz çevirme temayülü, Abaza'yı endişelendirdi. Durumu görüşmek üzere âsi liderleri toplandılar ve beklemekle bir netice çıkmayacağına kanaat getirip hile ile Haleb'i ele geçirmeyi plânladılar. Halbuki Murtaza Paşa da âsileri ele geçirmek üzere bir plân hazırlamıştı. Sonunda Murtaza Paşa'nın plânı galip geldi. Kendi ayaklarıyla gelip teslim olan 30 kadar lider anî olarak katledildi (17 Şubat 1656) (2). Asilerin katlinden sonra İstanbul'a gönderilen haberler hükümet merkezinde ferahlık yarattı. Murtaza Paşa'ya ve bu işte emeği geçenlere Hatt-ı hümâyûn ile birlikte kılıç, kaftan gönderilerek mükafatlandırıldılar. Bir müddet sonra İstanbul'a ulaşan 30 âsi liderinin kellesi Bâb-ı hümâyûn önünde halka teşhir edildi.

d) Abaza Hasan Paşa İsyanının Sonuçları

Sadrâzam Köprülü Mehmed Paşa'nın Erdel seferi devam ederken, isyan sebebi ile geri çağrılması o zamana kadar elde edilen başarılardan layıkiyle istifade edilememesine sebep olmuştu. Çünkü sadrâzam, Yanova'nın zaptından sonra Rakoczy'yi takip etmek istiyor ve tam bir

(1) Naîma, Tarih, VI. 370
(2) Mehmed Halîfe, Tarih-i Gılmanî, 57

otorite tesisini arzuluyordu. Bu durumun sonuçlandırılması, Fazıl Ahmed Paşa'ya düşmüştür. Yani kısacası Avrupa hudutlarında yapılacak olan fütûhat bir müddet geri kalmıştır. Abaza isyanının devam ettiği sırada, devletin bütün gücünü bu isyana yöneltmesi, Girit fethinin uzaması sebeplerinden biridir. Zira devletin Abaza karşısına mühim bir ordu çıkartması, tabiatiyle Girit seferinin ihmaline sebep olmuştu.

Abaza isyanının tevlid ettiği neticelerden biri de, askerî teşkilâtta daha öncelerden beri sürüp gelen ve bu devirde daha da artan itaat duygusunun gücünü kaybetmesidir. Köprülü Mehmed Paşa'nın almak istediği tedbirleri isyan çıkartarak önlemek isteyen sipahiler bu sadrâzamın sert tedbirleriyle sindirildiler, fakat bu sırada binlerce sipahi öldürüldü. Bu tedbirlerle itibarını yitiren Kapıkulu süvarileri IV. Mehmed'in hal tarihine kadar bir varlık gösteremediler. Diğer taraftan XVI. yüzyıl sonlarından beri bazı isabetsiz kararlar sebebiyle bozulmaya yüz tutan timarlı sipahi teşkilâtı da asrın ortalarında eski kudret ve itibarını kaybetmiş, sürüp giden isyan hareketleri bu kaybı arttırmış idi. Bunların yerine vezir ve eyalet valilerinin besledikleri düzensiz kuvvetler olan levend, sarıca ve sekbanlar hâkim olmaya başladılar. Bu hal, ileride devlet otoritesini dalma tehdit eden kuvvetlerin meydana gelmesine sebebiyet verdi.

Abaza Hasan Paşa isyanı, genç neslin kanlarının boş yere akmasına sebep olurken, milletin hayatiyet ve mücadele kudretini bir müddet için zaafa düşürmüştür. Bu arada, isyan ve şekavet ruhunu ezme azmi ile işe başlayan Köprülü Mehmed Paşa da, binlerce âsinin ölümüne sebep olarak kötü bir şöhret kazanmıştır. Ülkenin iktisadî hayatı ise önemli darbeler yemiş, eşkıya korkusundan yerinden yurdundan olmuş bulunan halkın yerlerine iadesi ve oraların tekrar şenlendirilmesi problemleri, hükümeti uzun müddet meşgul etmiştir.

18. Antalya'da Körbey İsyanı

Abaza Hasan Paşa isyanı, Anadolu'da sürüp giderken devletin zayıf ve aciz halinden istifade ile Antalya mutasarrıfı Körbey Mustafa Paşa da isyan bayrağını çekti. Mustafa Paşa on seneden fazla Süveyş kapdanlığında bulunmuş ve bu sayede çok zengin olmuştu. Bir müddet Cidde beyliğinde de bulunan Mustafa Paşa, birkaç defa da Antalya'ya vâli olmuştu. Devletin zayıf durumunu görüp Antalya kalesinin müstahkem oluşuna ve servetine de güvenen Mustafa Paşa, hükümeti tanımamaya başladı. Bir defasında kaleye kapanıp, isyan eden Körbey, Dergâh-ı muallâm kapucu başılarından İsmail Ağa ve Kadı Abdülvahhab tarafından bizzat tedip edilmiş, ancak cezalandırılmayıp bırakılmıştı. Bu

defa, Anadolu'nun karışık durumundan istifade ile kaleyi zaptedip, tekrar isyan etti, sancak beyi olarak gönderilen Ahmed Paşa'yı şehre sokmadı. Bunun üzerine Anadolu beylerbeyi Ali Paşa ve Manisa sancak beyi Küçük Mehmed Paşa, âsinin üzerine gönderildiler. Denizden de Kapudan-ı Derya Ali Paşa memur oldu. Antalya muhasarası toplarla denizden ve karadan başlamak üzere iken, halktan bazıları çıkıp af şartı ile Körbey'i teslime muvaffak olabileceklerini bildirince, Ali Paşa razı oldu. Körbey de rıza gösterip, kardeşleri ile Ali Paşa'ya teslim oldu. Körbey derhal idam edildi(1659)(1).

19. Anadolu'da Eşkıya ve Tüfek Teftişi

Halep'teki katliamda, elebaşıların öldürülmüş olmasına rağmen isyan, yer yer devam etmekte idi. Anadolu'nun her tarafında hâlâ başıboş eşkıya bakıyyeleri dolaştığı gibi bazı mahallî isyanlar henüz bastırılmış değildi. Celâlîlerle beraber bulunan veya onlara yardım etmiş olanlar serbest dolaşıyorlardı. Hükümet, Anadolu'da sükûnetin iadesi için geniş çapta bir hareketin gerektiğine inanmıştı. Esasen, kanun gereği birkaç senede bir Anadolu'da silah teftişi yapılırken son yıllarda ihmal edilmişti. Bunun için de İstanbul kaymakamı İsmail Paşa tayin edildi(2). Geniş yetkiler almış bulunan İsmail Paşa, Üsküdar'dan Arabistan'a kadar isyan ile alâkaları bulunan yeniçeri, sipahi, çavuş, zaim, müteferrika, müderris ve kadı, sâdât ve mevâlî, ümerâ ve mirimirân teftişi ile görevlendirildi. İsmail Paşa, ayrıca, asker olmadığı halde askerlik iddiasında bulunan çift-bozanları tesbit ve reâyâ zümresine dahil etmek, nesebi sahih olmayan sâdâtın bulunup çıkarılması ve halkın elindeki bütün silâhların alınması ile de görevli idi. Diğer taraftan Anadolu'nun her köşesine ulaştırılan fermanlar, sert ve katî hükümleri havi idi. Bundan başka, gönderilen hükümlerde katledilen şakîlerin malarının da hazineye alınması emrediliyordu. Hükümetin bu tedbirleri gerçekten sert olmuştu. Bu sıralarda Ankara ve Kayseri'ye peş peşe gönderilen hükümler bu hususdaki kanaatlerimizi teyid etmektedir. Girişilen arama-tarama sırasında birçok Abaza taraftarı yakalanamadığı hükümet tarafından anlaşılınca yeni yeni emirler gön-

(1) Süleyman Fikri Erten, Antalya Tarihi, İstanbul 1940, 83; İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III. kısım 1, 405

(2) Mücteba İlgürel, «Osmanlı İmparatorluğu'nda ateşli silahların yayılışı», Tarih Dergisi (Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hâtıra Sayısı), İstanbul 1979, sayı 32. Bu makalede top ve tüfeğin âsilerin eline geçişi vesikalarla incelenmiş olup, ateşli silâhların isyan ve ihtilâlleri nasıl körüklediği izah edilmiştir. Devlet halkın elindeki tüfekleri zaman zaman toplamış ve bu iş müfettişler tarafından gerçekleştirilmiştir.

derilmişti. Bunlar menkul ve gayr-i menkul her şeyin devlet hazinesine kaydolunmasını emretmekteydi.

Müverrih Naima'nın İsmail Paşa'nın tezkerecisi Mustafa Efendi'den naklettiğine göre İsmail Paşa beşer yüz atlı ile iki ağasını sağ ve sol kollara tayin edip ve orta kolda kendisi ilerlemişti. Yakalanan eşkıya veya Abaza Hasan Paşa taraftarı olanların cezaları verilip kelleleri İstanbul'a gönderilmişti. Son zamanlarda «tekâlîf-i padişahî»den muaf olabilmek için her vilâyet, kasaba ve köyde yeniçeri, sipah ve levend taslakları türemiş bulunuyordu. Bunlar yakalanıp birer birer katledildi. Ve bu gibilerin himaye ettikleri vergi vermeyen kimseler, hatta hristiyanlar dahi tekrar vergiye bağlandı. Toplanan tüfeklerin miktarı 80.000'e vardı(1).

20. Köprülü'nün Bazı Yeni İcraatı

Abaza Hasan Paşa gailesinin bastırılmasından sonra Sadrâzam Köprülü, sağda solda huzursuzluk kaynağı olan bazı hadiseleri hal yoluna gitti. Bu cümleden olarak Şam'da «yerli kulu» adlıyle anılan ve hadiseler çıkaran askerlerin durumu ele alındı. «Kanûn-ı kadîm-i Osmanî» üzere üç senede bir nöbetçi adlıyle Şam'a birkaç oda yeniçeri gönderilirdi. Son zamanlarda artan huzursuzluklar sebebiyle Şam'a sevkiyat aksayınca yerli halktan veya ocak haricinden asker yazılmaya başlanmıştı. Zamanla bunların adedi artarak etrafa musallat olmaya başlamışlardı. Her işe karışıp valileri ve diğer memurları dinlemez olmuşlardı. Hatta vali tayinlerine de müdahale etmeye başlamışlardı. Bazı hizmetleri «zor bâzu ile» kendilerine alırlardı. Köprülü devlet otoritesine başkaldırmış olan bu yerli kulunu bertaraf etmek üzere Şam'a beş oda yeniçeri yollamıştır. Kısa zamanda Şam'daki idare düzene sokulmuş, âsiler temizlenmiştir(2).

Köprülü bu arada makamına rakip gördüğü Girit serdarı Deli Hüseyin Paşa'yı bir tertiple ortadan kaldırırken, bu işe muhalefet etmiş bulunan Şeyhülislâm Bolulu Mustafa Efendi'yi azlettirmiştir.

Bu arada devletin çeşitli gailelerle bunaldığı bir sırada Mısır'da istiklâlini ilân etmek üzere hazırlıklara başlayan Circe beyi Çerkes Meh-

(1) Naima, Tarih, VI, 402-405. Müellif Anadolu'da eşkıya veya yol kesen haramilerin kalmadığını, tepsi içinde mücevher götürülse kimsede çalacak mecal bulunmadığını ifade etmektedir. Ayrıca ateşli silâhların toplanmasıyla dağlarda ve ormanlarda yırtıcı hayvan sayısında büyük artış olmuştur.

(2) Naima, Tarih, VI, 383-384

med Bey, bazı Mısır ümerasını da elde ederek vali Şah Gazi Paşa'yı tehdit etmişti. Vali âsinin taraftarlarını yakalayıp kalede hapsettikten sonra kendisine sadık adamları ve şehir halkı ile müdafaa tertibatı almıştır. Şehri muhasara eden asiler püskürtülmüş, Circe beyi Mehmed Bey ve maiyeti yakalanıp idam edilmiştir (1659) (1).

Bu sırada Lehistan ile Rusya arasında müstakil bir devlet kurmak isteyen Kazak hatmanı Vygovski Ruslar'a karşı Kırım hanı Mehmed Giray'dan yardım istemişti. Bir Rus ordusu Kazaklar'a ait Konotop kalesini muhasara ederken, Kazak ve Kırım kuvvetleri tarafından hezimete uğratıldı. Kırım hanı bundan sonra âsi Eflâk beyi Miknea üzerine sevkedilmiş ve mağlup edilmiştir. Eflâk'ın merkezi Tervovişte'den Bükreş'e nakledilerek sükûnet sağlanmıştır. Bundan başka daha önce isyanını gördüğümüz Erdel prensi Rakoczi yine boş durmayıp Avusturyalılarla işbirliği içine girmişti. Budin beylerbeyi Seydî Ahmed Paşa kumandasında bir ordu sevkedilmiştir. Asi prens de Szamos nehri boylarında mağlup ve perişan edilmiştir. Rakoczi ölmüş fakat bu defa Avusturyalılar Jitvatorok muahedesini ihlâle devam etmişlerdir. Bunun üzerine Köse Ali Paşa Varat üzerine gönderilmiş 44 gün süren muhasaradan sonra kale teslim olmuştur. Varat bundan sonra eyalet merkezi haline getirilmiştir.

21. En Büyük İstanbul Yangını

İstanbul fetihten itibaren imar edilegelmiş ve yüz yirmiden fazla saray ve konak şehrin güzelliklerine güzellik katmıştı. Şehirde her biri mimarî şaheser olan kervansaraylar, hamamlar, hânkâhlar, tekkeler, medreseler, hanlar, imaretler, mescitler ve camiler bulunuyordu. Şehir şimdiye kadar birçok yangın geçirmiş fakat yeniden inşa edilerek eski güzelliğine kavuşturulmuştu. Ancak 24 Temmuz 1661 de çıkan yangın şehrin adeta felâketi oldu. Yangın Ayazma kapısında sur dışında bir tütün tiryakisinin evinden çıkıp çeşitli kollara ayrılmıştır. Takriben 49 saat süren bu büyük yangın, Bayezid, Süleymaniye, Şehzadebaşı, Fatih, Molla Gürani, Uzunçarşı, Mahmud Paşa, Hoca Paşa, Tahtakale, Sultan Ahmed ve Unkapanı semtlerini yakıp kül ettikten sonra Marmara sahiline ulaşmış ve buraları da yakmıştı. Birçok insan hayatını kaybederken binlerce hayvan da telef olmuştur. Hatta açlık başgöstermiş, halk arasında veba salgını başlamıştı (2).

(1) Naima, **Tarih**, VI, 391-394; İ. H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, III, kısım 1, 404-405

(2) Mehmed Halîfe, **Tarih-i Gılmani**, 66-70

22. Köprülü Mehmed Paşa'nın Ölümü

Osmanlı tarihinin tanınmış bir siması olan Köprülü, devleti içine düştüğü kötü durumdan kurtarmış olmakla beraber, tarihçiler tarafından merhametsizliği dolayısıyla tenkid de edilmektedir. Sadaretinde binlerce insanın ölüm fermanını imzalamıştır. Rakiplerini ezmiş, isyan ve şakavet ruhunu Anadolu'da yok ederek en büyük Celâli isyanına son vermiştir. Ancak gerçek suçlular yanında bi-günah kimselerin de hayatına son verilmiştir. Meselâ sahte şikâyetler tertibi ile idam edilen Deli Hüseyin Paşa bunlardandır. Bazı tarihçiler onu bu yüzden tenkid etmişlerdir(1). Ancak IV. Murad'ın ölümünden sonra her bakımdan bozulan idareyi derleyip-toparlamış iç ve dış düşmanları sindirmiş, devlet otoritesini ve itibarını yeniden tesis ederek şan ve şöhret kazanmıştır. Kendisinden önce peş peşe gelen sadrâzamların hiçbiri bu önemli işlerin üstesinden gelebilecek kapasitede değildi. Köprülü bu boşluğu kapatarak devlete büyük hizmetlerde bulunmuştur.

Köprülü hayır işlerine büyük önem vermiştir. Anadolu'da ve Rumeli'de cami, mescit, mektep, hamam ve dükkânlar yaptırıp; bunlar için mülk köylerinin bütün hasılatını vakfetmiştir(2).

23. Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın Sadareti

Köprülü Mehmed Paşa'nın büyük oğlu olup 1635 de Vezirköprü'de dünyaya gelmiştir. Küçük yaşta İstanbul'a getirilip devrin tanınmış hocalarından dersler okudu. Kara Çelebizâde Abdülaziz Efendi onun hocası olmuştur. 16 yaşında iken evvelâ haric, sonra dahil müderrisi tayin edilen Fazıl Ahmed Efendi 1657 de Sahn-ı seman müderrisliğine terfi etti. Fakat bir müddet sonra bu mesleğin kendisine uygun olmadığını görüp idari göreve ayrıldı. İşte bundan sonra vezaretle Erzurum eyaleti valiliğine sonra Şam eyaleti valiliğine tayin olundu. Şam'da iken halktan alınan iki ayrı vergiyi kaldırdığı için halk tarafından çok sevildi. Burada iken Dürziler üzerine yürüyüp, Şihâb Oğulları ile Ma'n Oğulları'nı itaate zorlamış ve bunların isyan hareketini önlemiştir. Bu zamana kadar voyvodalık ile idare edilen Sayda, Beyrut, Safed havalisi ile Ma'n Oğulları ve Şihâb Oğulları'nın bulundukları bölge bir beyler-

(1) Silâhdar, **Tarih**, I. 226. Osmanzâde Tâlib, **Hadikatü'l-Vüzerâ**, 166

(2) Geniş bilgi için bkz. M. Tayyib Gökbilgin, «Köprülüler» mad., İ.A.; Muzaffer Gökmen, **Köprülü Mehmed Paşa vakfiyesi**, Edebiyat Fakültesi Tarih Seminer Kütüphanesi, Mezuniyet tezi, nr. 385.

beylik haline getirilmiştir(1). Buradaki başarılarından sonra Halep beylerbeyliğine tayin edildi ise de babasının hastalığı ve vasiyeti üzerine Edirne'ye hareket etti. Bir müddet sonra vefat eden babasının yerine sadarete tayin olundu.

24. Erdel Seferi

Yukarıda ifade edildiği gibi, Varat kalesi teslim alınmış ve eyalet merkezi haline getirilmişti. Türk ordusu çekilince Erdel prensliğine Avusturyalılar'ın namzetlerini tayin için karışıklık çıkarttıkları görüldü. Serdar Köse Ali Paşa beyliğe getirilen Apafi Mihal'i korumak üzere harekete geçti. Segesvar civarında yapılan savaşta Avusturya ordusu mağlup ve Erdel'de sükûnet temin edildi. Ancak tecavüzkâr hareketlerinden vazgeçmeyenlerin artması üzerine Edirne'de sadrâzamın huzurunda yapılan bir toplantıda Avusturya üzerine sefere karar verildi (Nisan 1663). Ordu Fazıl Ahmed Paşa'nın kumandasında Belgrad'a geldiği zaman Avusturya elçileri sadrâzamı oyalamak üzere yeni teklifler getirdiler. Bunun üzerine sadrâzam eski vaziyetin îâdesini ve Kanûnî devrindeki gibi 30.000 altın verginin ödenmesini istedi. Bu durumda Avusturya'nın Erdel'den elini tamamen çekmesi gerekiyordu. İmparator bu durumu kabul etmedi. Köprülü elçileri huzuruna çağırıp *«askerin bu kadar zahmet ve masraflarla buraya kadar getirildiği, ya Kanunî devrindeki 30.000 altın veya Jitvatorok muahedesinde tesbit edilen 200.000 kuruş taahhüd edilmedikçe seferden vazgeçilmeyeceğini»* tekrarladı.

Şartların Avusturya'ya ağır gelmesi üzerine sadrâzam ve serdar-ı ekrem Uyvar üzerine yürüdü. Bu arada bir Avusturya ordusu mağlup edildi. Uyvar kalesi 38 günde vire ile teslim alındı. Ayrı bir Avusturya ordusu daha mağlup edildi. Uyvar müdafileri mal ve canlarına en ufak bir zarar gelmeden bando çalarak kaleyi terketmişlerdir. Uyvar gibi Orta Avrupa'ya çok yakın bir kalenin Türkler'in eline geçmesi üzerine Avrupalılar büyük heyecana kapılmışlar ve çeşitli haberler uydurmuşlardır. Avusturya'da ise *«Uyvar önünde bir Türk gibi»* sözü söylenir olmuştur(2). Uyvar'ın fethi, sadrâzamın padişah nazarında itibarının artmasına sebep olmuştur. Bu suretle oğlunun da Köprülü Mehmed Paşa gibi güvenilir bir sadrâzam olduğu tahakkuk etmiştir.

(1) Silâhdar, Tarih, I, 214 vd; M. C. Şehabeddin Tekindağ, «Dürziler» mad., İA.

(2) Raşid, Tarih, I, 44-48; M. Tayyib Gökbilgin, «Köprülüler» mad., İA.

Uyvar'ın fethiyle bu kalenin emniyeti gündeme gelmişti. Civardaki bazı kale ve palankaların fetihleri gerekiyordu. Bunların en önemlisi Novigrad kalesi olup, 27 günlük bir muhasaradan sonra fethedilmiştir. Bundan başka bazı kalelerin de fetihleri gerçekleştirildi. Tatar kuvvetleri ise Moravya ve Silezya ile Macaristan'ın Avusturya işgalindeki arazisine bir akın düzenledi.

Sadrâzam Fazıl Ahmed Paşa Belgrad kışlağına gelip bahara yeni planlar yapmaya başladı. Niyeti Avusturya üzerine yeni bir sefer açmaktı. Fakat Avusturya ordusu daha kış başında harekete geçti. Kont Wolf von Hohenlohe ile Macar kumandanı Zrinzi müşterek hareket edip Szigetvar üzerine yürüdüler. Bilindiği gibi bu kale Kanuni'nin son seferinde büyük mücadelelerle alınmıştı. Sadrâzam bu haberi alır-almaz, Özzek'de kışlayan Halep beylerbeyi Gürcü Mehmed Paşa'yı düşman üzerine tayin ettiği gibi kendisi de bir miktar kuvvet ile harekete geçmiştir. Fakat bu haberleri alan düşman kumandanı karşılaşmaktan korkup Szigetvar muhasarasını kaldırmıştır (1664).

25. Sain-Gotthard Muharebesi

Sadrâzam ve serdar-ı ekrem Köprülüzâde, baharda Avusturya kuvvetleri tarafından muhasara edilen Kanije kalesini muhasaradan kurtardığı gibi civardaki yeni kaleyi de almaya muvaffak oldu. Uyvar'ın fethinden sonra peş peşe gelen başarılar, Avrupa'da heyecanın artmasına sebep olmuştur. Zira Avusturya'ya doğru önemli bir engel kalmamıştı. Başta papalık makamı olmak üzere İspanyollar, Saksonya ve Brandenburg asker ve para yardımında bulundular. Fransa kralı XIV. Louis ise 5000 Fransız gönüllüsü göndermişti. Bu kuvvetlerle birleşen kalabalık bir Avusturya ordusu başkumandan Montecuculi emrine verildi. Bu sırada Kanije'ye yakın Komar kalesi teslim olduğu gibi, Egerseg kalesi de fethedilmişti.

Fazıl Ahmed Paşa ordunun başında olarak Raab nehri kenarına geldi. İki ordu aralarında St. Gotthard köyü civarında aralarında nehir olmak üzere karşı karşıya geldiler. Hemen kurulan bir köprüden Bosna beylerbeyi İsmail Paşa ve Kaplan Mustafa Paşa kuvvetleri karşı yakaya geçirildi. Geçenler takriben 10.000 kişiyi bulmuştu ki, düşman ânî taarruza başladı. Tam bu sırada başlayan yağmur sebebiyle kabaran nehir suları köprüyü yıktığı için serdar yardım gönderemedi. Asker düşman karşısında fazla tutunamayıp mağlup ve perişan oldu. Askerin önemli bir kısmı suda boğuldu (1 Ağustos 1664) (1). Batı kaynakları bu

(1) Silâhdar, Tarih, I, 361-365

mağlubiyeti bütün Türk ordusunun imhası gibi göstermişlerdir. Öte yandan Montecuculi'nin ordusunda büyük bir zayiat olmuştur. Ahmed Muhtar Paşa'nın bu savaşın gerçeklerini ortaya koyduğu eseri *(Sen Gotar'da Osmanlı Ordusu,* İstanbul 1326) Batı kaynaklarını tashih etmek üzere kaleme alınmıştır. Bu savaşın neticesi katî olmamakla beraber, Osmanlı devleti artık kendisini savunmada bulacaktır.

26. Vaşvar Barışı

Daha savaştan önce Türk ordugâhına elçiler gönderip barış teşebbüslerinde bulunan Avusturya niyetini hâlâ gündemde tutmakta idi. Fazıl Ahmed Paşa savaştan sonra St. Gotthard'dan ayrılıp Vaşvar mevkiine geldiği zaman, Avusturya murahhaslarıyla barış imzalandı. Tamamı 10 maddeden ibaret olan Vaşvar Barışı genellikle Türk isteklerine göre hazırlanmıştır. Buna göre Avusturyalılar Erdel'de işgal ettikleri toprakları terkedecekler. Erdel prensi Apaffy yerinde kalacak ve prenslik Osmanlı himayesinde bulunacaktır. Uyvar ve Novigrad kaleleri Osmanlı devletinde kalacaktır. Yıkılan kaleler tekrar yapılmayacak karşılıklı elçiler ve hediyeler teatî edilecek. Her iki devlet arasında bundan önce imzalanan muahedeler yürürlükte kalacaktır(1). Bundan sonra sadrâzam bölgeden ayrılmayıp Viyana'dan tasdikli muahede metninin gelmesini bekledi. Tasdikli metin geldikten sonra Belgrad'a döndü. Ancak muahede hükümlerinin tatbikatına nezaret etmek üzere 1665 kışını da Belgrad'da geçirip Edirne'ye döndü. Muahede hükmüne göre Viyana'ya elçi gönderilmesi gerektiği için eski Bostancılar odabaşısı Kara Mehmed Paşa Rumeli payesiyle Viyana'ya gönderildi. Elçilik heyetiyle birlikte önemli miktarda hediye de gönderilmiştir(2). Kara Mehmed Paşa'ya mukabil Avusturya'dan gelen elçi İstanbul'da büyük bir merasim ile karşılanıp huzura kabul edilmiştir.

27. Girit Seferi'nin Devamı

Sultan İbrahim devrinde (1645) başlayan Girit seferi adanın uzaklığı, zamanında yardım gönderilememesi ve deniz yolunun Venedik donanmasının nakliye gemilerine taarruzu yüzünden uzamıştı. Ayrıca henüz fethedilemeyen kalelerin Avrupa'dan devamlı takviye alması da mücadeleyi olumsuz yönde etkiliyordu. Avusturya üzerine yapılan sefer ise Girit'in haliyle ihmaline sebep olmuştu. Girit Serdarı bulunan Ankebut Ahmed Paşa ise paytahta imdat mektupları göndermekte idi. Sadrâzam Belgrat'tan döndükten sonra devlet erkânının iştirak ettiği

(1) Raşid. Tarih, I. 78 vd; Silâhdar. Tarih, I. 368-369

(2) Faik Reşit Unat. Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri, Ankara 1968 47-48; Silâhdar. Tarih, I. 376-377. Sefaretnâme için bkz. 403-409

bir mecliste Girit seferini ortaya atıp bu işin ciddiyetini belirtti. Bunun için derhal hazırlıklara girişildi. Mühimmat ve donanma tedarikine başlandı. Venedik daha Vaşvar sulhünün gerçekleşmesiyle telaşa kapılarak elçisini görüşmelere memur etti ise de, görüşme gerçekleşmemiştir. Zaten Venedik balyosu uzun zamandır Edirne'de hapiste idi. Hazırlıkların tamamlanmasiyle Edirne'ye gelen padişah IV. Mehmed, Fazıl Ahmed Paşa'yı Girit Serdarı tayin etti. Girit'e ulaşmak için en önemli yolun Mora'nın Benefşe limanı olduğu tesbit edildi. Serdar 15 Mayıs 1666 da Edirne'den hareketle Gümülcine, Serez, Selânik ve Yenişehir üzerinden Teselya'ya gelerek asker toplanması için birkaç ay burada bekledi.

Donanma ise Kaptan-ı derya Kaplan Mustafa Paşa'nın kumandasında Benefşe limanına ulaştığı zaman asker de karadan buraya gelmişti. Donanma tam dört defa Girit'e gidip gelerek asker ve mühimmat taşıdı. Asker miktarı 70.000 kadar olmuştu. Mevsimin kış olması dolayısıyla Hanya'da ikamet eden serdar 25 Mayıs 1667 de Kandiye muhasarasını başlattı. Venedikli komutan Morosini kalenin korunması için büyük bir gayret sarfetmiş ve papalıktan ve Malta'dan yardımlar almıştı. Muhasara bütün yaz zaman zaman şiddetlenerek devam etti. Şiddetli müdafaa ve kalenin çok sarp ve metin oluşu fethi engelliyordu. Köprülüzâde'nin siperlerde bizzat çarpışması başarıya ulaşmayı temin edemedi. Yedi aya yakın zaman içinde 8.000 asker şehit düşmüştü. Kış mevsiminin gelmesiyle hücumlar bırakılmış ancak muhasara sürdürülmüştü. Bu arada padişah IV. Mehmed'den gelen Hatt-ı hümâyûnlar sadrâzamı teşvik ediyor ve o da askeri hoş tutuyordu. Köprülüzâde bir taraftan da ordugâha gelen Venedikli mükâleme memurlarıyla irtibatını devam ettiriyor, kalenin teslimini telkine çalışıyordu(1).

Haziran 1668 tarihinde şiddetli muhasara tekrar başladı. Asker Anadolu'dan gelen kuvvetler ve mühimmat ile takviye edilmişti. Venedikliler zor durumda kaldıklarını anlayıp senede 20.000 altın haraç vermeyi teklif edip Kandiye'nin kendilerinde kalmasını talep ettiler, ancak bu talep sadrâzam tarafından kabul edilmedi. Türk askerleri kale duvarlarına doğru lağımlar kazıyorlar, kalede gedikler açıyorlar, fakat müdafiler bunları kum torbalarıyla derhal kapatıyorlardı. Bu arada kale cephaneliğinin infilâk etmesi, düşmanın ikibin kantar barutla bir çok humbara ve askerinin kaybına sebep olmuştu. Ancak düşman takviye alabildiği için bütün yaz boyunca mücadele devam etti.

Bu arada Girit seferinin bir türlü neticelenmemesinden, müteessir olan padişah bizzat sefere iştirake karar vererek 18 Ağustos 1669'da

(1) Raşid. Tarih. I. 185

Edirne'den hareketle Dimetoka, Gümülcine, Kavala, Serez ve Selânik güzergâhından Yenişehir'e kadar gelmiş fakat sonra geri dönmüştür.

Ümitsizliğe düşen Venedikliler, sadrâzamın ancak Kandiye'nin teslimiyle anlaşma yapacağını anlamışlardı. Hemen bu sırada Yenişehir'e gelen padişah nezdine elçi gönderdiler. Padişah da sadrâzama, eğer kaleyi zabtetmek mümkün ise, bunu isteyeceğini, aksi halde muhasara bir sene daha devam ederse, asker ve mühimmat yetiştirmek imkânsızlığını bildirdi. Buna çok üzülen sadrâzam vaziyeti padişaha bildirdi. Diğer taraftan harp meclisini toplayan Köprülüzâde Kandiye'nin fethi bu kadar yakın iken muhasaradan vazgeçmenin doğru olmayacağı kanaatinin herkes tarafından belirtilmesi üzerine, kışı metrislerde geçirmek üzere gerekli tertibatı aldı(1). Bu sırada şiddetli çarpışmalar devam ediyor ve muharebeye Fransız kuvvetleri de katılıyordu. Türk askeri arasında hoşnutsuzluk ve bıkkınlık emareleri görülmekle beraber akın akın yardımcı kuvvetlerin gelmesi gönüllere ferahlık veriyordu. Artık asker adaya o kadar yerleşmişti ki harp sahasında muhasara topları da dökülmeye başlanmıştı.

Bu arada Ağustos 1669 sonlarında kale kumandanı Morosini ile Fransız kumandanı Duc de Noailles arasında ortaya çıkan ihtilâf üzerine, müttefik donanmasının geri çağrılması Venedikli müdafileri güç durumda bıraktı. Nihayet kalenin teslim edileceğini bildirmek zorunda kaldılar. İki tarafın murahhasları arasında altı gün devam eden görüşme sonunda 18 maddelik barış ve teslim şartları kararlaştırıldı (5 Eylül 1669) (2). Venedik askerleri kaleyi üç hafta zarfında tahliye ettiler, kalenin 80 anahtarını teslim ettiler. Kaleyi tamir etmek ve adada tahrirat yaptırmak üzere sadrâzam 1669-1670 kışını da adada geçirdi. Yıllarca süren Girit ve özellikle Kandiye muhasarası, İstanbul'da halk arasında ada için «Devlet-i aliyyenin talimhâne-i harbisi hükmünde» sözünün söylenir olmasına sebep olmuştur.

18 maddelik Osmanlı-Venedik barışında bazı önemli maddeler şunlardır:

1) *Kandiye kalesi Türk askerine teslim edilecek. Girit'in tamamiyle Osmanlı devletine âit olduğu ifade edilmekle beraber Suda, Granbusa ve Spinalonga kaleleri Venedikliler'de kalacaktır.*
2) *Girit seferi sırasında Venedikliler'in Dalmaçya sahillerinde zaptetmiş oldukları kaleler bu ülkeye terkedilecek,*
3) *Venedik'in Girit seferinden önce Osmanlı devletine vermekte olduğu harac, verilmeye devam edilecek,*

(1) Raşid. Tarih, I. 218 vd; M. Tayyib Gökbilgin, «Köprülüler» mad. İA.
(2) Silâhdar. Tarih, I. 517-523; Kandiye Fetihnamesi için bkz. Silâhdar. Aynı eser, 523-524

4) Esirler mübadele edilecek.

Girit seferi 24 seneden fazla sürmüştür. Kandiye muhasarası ise iki sene üç aydan fazla sürmüş olup sarfedilen mühimmat ve cephânenin haddi hesabı yoktur. Adanın fethi 30.000 şehide malolmuştur. Kandiye'nin işgaliyle Su-kalesinde ilk ezan okunmuş ve hristiyanlara bırakılan iki kilise dışında bütün kiliseler camie tahvil edilmiştir. Cami haline getirilen şehrin en büyük kilisesine Hünkâr camii adı verilmiştir.

Girit'in fethiyle Doğu Akdeniz'de bir kat daha emniyet ve sükûnet sağlandı. Hatta bu emniyet, Anadolu sahilleriyle adalar için de önemli idi. Zira Venedikli korsanlar buralara kadar gelip baskınlar düzenliyorlardı. Diğer taraftan Fazıl Ahmed Paşa'nın Uyvar başarısı Girit seferi ile devam ettirilmiş, St. Gotthard'da kaybedilen itibar telâfi edilmişti. Bu başarılar Kamenice seferi ile devam ettirilecektir. Girit'in fethiyle sağlanan deniz yolları emniyeti, Mısır ve Suriye yanında Kuzey Afrika sahillerine de şamil bulunuyordu. Sadrâzam Girit seferinde dalma yardımlarını eksik etmeyen Fransa'ya karşı babasının takip ettiği azimkâr siyasete devam etmiştir. Nitekim babası zamanında Fransız elçisinin casusluk yaptığı tesbit edilmişti. Fakat Avusturya ve Venedik harplerinde gerginliği gidermek için gelen Fransız elçisine daha mülayim davranmıştır.

Sadrâzam Fazıl Ahmed Paşa Akdeniz adalarında yeniden tahrir yaptırmış ve Girit'teki kalelerin tamiriyle ilgilenmiştir. 1670 kışını Girit'te geçiren sadrâzam, adanın valiliğine sabık serdar Ankebut Ahmed Paşa'yı tayin etmiştir. Edirne'ye döndüğü zaman çok parlak bir törenle Paşa Çayırı'nda karşılanan sadrâzam burada padişah tarafından huzura kabul edilmiştir (1 Temmuz 1670).

Bu sırada Venedikliler sebebiyle 20 senedir isyan halinde olan Mora halkından Maynotlar teskin edilip bakaya cizye ve tekâlifleri affedildi(1).

Sadrâzam Fazıl Ahmed Paşa, Fransa ile siyasi ve ticari münasebetler konusunda babasının takip ettiği azimkâr siyasete devam etmiş, fakat Avusturya ve Venedik savaşlarında yardım meselesinden mütevellit gerginliği gidermek üzere gelen Fransız sefirine daha mülayim davranmıştır. Sadrâzam, Fransız elçisinin kapitülâsyonları yenilemek ve Kızıldeniz'den Hindistan'a ticaret yapmak hakkındaki teklifini kabul etmedi. Müteferrika Süleyman Ağa'nın Paris'e elçi olarak gitmesini müteakip, Fransa hükümeti 1670'te İstanbul'a Marquis de Nointel'i gönderdi ki, bu sefir de sadrâzam tarafından dikkate alınmamıştır. Bir

(1) Silâhdar, Tarih, I, 528-529

52
LEHİSTAN
AVUSTURYA
Ukrayna
Podolya
Kamaniçe
Beserebya
Yedisan
Bucak
Akkerman
ERDEL KRALLIĞI
Viyana
1529
Uyvar
Eğri
Vaşvar
Peşte
Budin
Segedin
Mohaç
1526
1444
Temeşvar
Banat
Sibin
Karniyol
Eflak Prensliği
Silistre
Tuna Irm
Dobruca
Belgrat
1521
Niş
Kosova
1389
1396
Niğbolu
Bulgaristan
Varna
1444
Raguşa
ADRİYE DENİZİ
Sofya
Usküp
Filibe
Edirne
Dıraç
Makedonya
Trakya
1453
İstanbul
İTALYA
Selânik
Yunanistan
Taşoz
Limni
Otranto
1480
Yanya
Yenişehir
Parga
Preveze
1538
İnebahtı
Eğriboz
Midilli
Atina
Zanta
Anabolu
Paros
EGE DENİZİ
ANADOLU
Bodrum
İnebahtı
1571
Çuha
1669
Kandiye
Rodos
1522
Girit
OSMANLI AVRUPASI
1354-1682
1481
1520
1579
1682

müddet sonra, sadrâzam elçiden ülkesinden talimat alıp almadığını sormuş ve müsbet cevap üzerine Edirne'de tekrar müzakereler başlamıştı. Osmanlı devleti Fransa ile muahedeyi Haziran 1673 de imzalamaya razı olmuştur(1).

28. Lehistan Seferi

Sadrâzam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa, hem Macarlar'ı Avusturyalılar'a karşı hem de Ukrayna Kazakları'nı Lehistan'a karşı himaye için bu seferin açılmasına karar verdi(2). Zira Ukrayna sancak beyi Droşenko zor durumda kalmış, Lehistan'ın taarruzuna uğramıştı. Sadrâzam padişahın da katıldığı Kameniçe seferine çıktı. Bu sırada Lehistan kralından gerçeklere uymayan ve bu seferin barışı zedeleyeceğini ifade eden bir mektup geldi. Ancak sadrâzam kralın bu mektubuna bir cevap yazarak hakikati ortaya koymuştur. Bu sırada Kırım kuvvetlerinin Droşenko ile birlikte Zaporoz Kazakları'na karşı galebe çaldığı haberleri memnunluk yarattı. Türk ordusu İsakçı, Yaş ve Hotin üzerinden Lehistan'da Podolya eyaletinin merkezi Kameniçe'ye yürüdü. Kameniçe Lehistan'ın en müstahkem kalelerinden biri olup, çok iyi korunuyordu. 18-19 Ağustos 1672 tarihinde muhasara başladı. Kısa zamanda kalenin dış duvarları uçurulmuş sıra iç kaleye gelince müdafiler teslim olmuşlardır. Dokuz gün süren muhasara sırasında Lehistan'ın meşhur başkumandanı Jean Sobieski bazı saldırı hareketlerinde bulunmuş ancak bir savaşa cesaret edememiştl. Kameniçe muhafızlığına Özi beylerbeyi vezir Halil Paşa tayin edilmiştir.

Bir müddet sonra Bucaş palangasının da fethi üzerine Lehistan hükümeti barış talebinde bulundu. Dört maddelik Bucaş anlaşması ile Podolya Osmanlı devletine bırakılmış, Ukrayna ise Osmanlı devletine tâbi Kazak hatmanı Droşenko'ya terkedilmiştl. Lehistan her yıl 220 bin duka altın harac ödeyecek ve Droşenko ile iyi münasebetler içinde bulunacaktı. Podolya, eyalet olarak Osmanlı devletine bağlandığı için he-

(1) M. Tayyib Gökbilgin, «Köprülüler» mad., İA.

(2) Ukrayna Kazakları, Sarıkamış, Barabaş ve Potkal olmak üzere üç gurupta mütalaa edilliyordu. Vaktiyle Lehistan'a tâbi olan Ukrayna Kazakları bir müddettir Lehistan hükümetinin aczi ve Ruslar'ın entrikaları yüzünden Kırım hanlığına meyletmeye başlamışlardı. Bir müddet sonra da Osmanlı idaresini benimsediler. Hatta son Osmanlı-Avusturya seferine de Kırım askerleri yanında yardıma gelmişlerdi. Şimdiki Kazak Hatmanı Droşenko, İstanbul'a elçi gönderip, Ukrayna'nın bir Türk sancağı haline getirilmesini ve kendisinin de sancak beyliğine getirilmesini istemişti. Bu talep kabul edilip Ukrayna Sancağı tesis edildiği gibi, 6000 kişik bir askeri birlik de gönderilmişti. Fakat Lehistan bu durumu tanımamıştı. İ. H. Danişmend, **Kronoloji**, III, 440-441

nüz fethedilmemiş kale ve palangalar Lehistan tarafından terkedildi. Ancak bu muahede başta Jean Sobieski olmak üzere Lehliler'e ağır geldi ve Diyet meclisi, bu anlaşmayı tasdik etmediği gibi, haracı göndermeyip bazı kaleleri de teslim etmediler. Bunun üzerine 1673'te tekrar sefer açıldı. Lehistan ise savaş hazırlıkları yapıyor ve Avrupa'dan yardım alıyordu. Diğer taraftan Eflâk ve Boğdan voyvodaları Ghika ile Stefan Osmanlı devletine ihanet edip Lehistan safına geçtiler. Jean Sobieski kumandasında bir ordunun Gotin'i muhasara ettiği haberleri ordugâha gelince, sadrâzam serdar tayin edilerek o tarafa memur edildi. Padişah da Baba dağı kışlağına döndü. Bu arada kale ile Turla köprüsü muhafazasına 30.000 kişilik bir kuvvet ayrılıp Sarı Hüseyin Paşa kumandasına verildi. Kaplan Mustafa Paşa da 12.000 askerle Yaş'a gönderilmişti. Böylece Türk ordusu bölünmüş oluyordu. Hüseyin Paşa, Jean Sobieski'nin ani taarruzuna uğradı. 80.000 kişilik düşman kuvveti karşısında tutunamayan Hüseyin Paşa maiyyetiyle Turla üzerindeki köprüden geçip askeri yalnız bıraktı. Köprünün yıkılmasıyla binlerce asker ya boğulmuş veya düşman kılıcı altında erimiştir. Bu facia üzerine Hotin kalesi vire ile teslim olmuştur (1673).

Bu sırada Ruslar Ukrayna'ya tarruz ederek yeni bir cephe açılmasına sebep oldular. Ruslar bölgede bazı kaleleri ele geçirip Droşenko'yu zor durama soktular. Bunun üzerine IV. Mehmed Hacıoğlu Pazarı'ndan Ukrayna üzerine hareket etti. Ayrıca Kırım hanı Selim Giray Droşenko'ya yardımla görevlendirildi. Nitekim Kırım askerlerinin yola çıktığını duyan Ruslar süratle çekilmişlerdir. Bu arada Lehistan kralı ölmüş ve Başkumandan Jean Sobieski kral seçilmiştir. Yeni kral Podolya ve Ukrayna'nın Lehistan'a bırakılması şartıyla barış istedi ise de reddedildi. 1675 yılında Lehistan serdarlığına tayin edilen Şişman İbrahim Paşa 48 kale ve palanga fethedip bölgenin önemli kalesi Lemberg üzerine yürüdü. Jean Sabieski Leh ordusunun başına geçip gelmiş ve Türk ordusunun muhsarayı kaldırmasına sebep olmuştur. Sadrâzamın Lehistan meselesinin hallini çok arzu etmesine rağmen, yıllardır bir neticeye varılamamıştı. Sadrâzam, Kasım 1676'da vefat etti. Yerine Köprülü Mehmed Paşa'nın 4 yaşından beri bir evlat gibi himaye edip baktığı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tayin edildi(1).

29. Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın Vefatı ve Şahsiyeti

Köprülü genç denilecek bir yaşta (41) vefat etmiştir. Fazıl Ahmed Paşa etrafına güven telkin eden vakar sahibi bir devlet adamı idi. Tarihler onu

(1) Bekir Sıtkı Baykal, «Tarih Boyunca Osmanlı-Polonya Münasebetleri» Ord. Prof. Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan, Ankara 1985

âlim, fâzıl, âdil, dürüst ve açık kalpli olarak tasvir etmektedir. Onun cömertliği de bilinmektedir. Babasının ölürken kendisine vasiyet ettiği üç arzusu olan Anadolu'daki vakıfları unutmaması, Rumeli'de yarım kalmış hayrâtı ile İstanbul Çemberlitaş'taki tesisleri tamamlaması dikkati çeker. Köprülü ilme ve ulemaya büyük önem verirdi. Nitekim İstanbul'da Ayasofya civarında İpşir Mustafa Paşa'nın zevcesi Ayşe Sultan'dan aldığı konağının yanında bir kütüphane kurmuş ve burayı birçok kitap ile zenginleştirmiştir(1). Burayı talebeye tahsis ederek bazı ilimlerin tedrisini şart koşmuştur. Ayrıca çok emeği geçmiş bulunan Kandiye'de bir cami yaptırtmıştı. Onun Uyvar ve Kameniçe'de de birer camii bulunuyordu. Bundan başka İzmir'de de, sonra tamamlanan bir hanı bulunuyordu. Fazıl Ahmed Paşa sadaretinde cepheden cepheye koşmuş olmasına rağmen ilim ve sanat erbabını himaye etmekten geri durmamıştır(2).

30. Çehrin Seferi

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Köprülü Mehmed Paşa tarafından himaye edilmiş olması ve hatta bu aileye damat dahi bulunması onun sadarete tayininde önemli rol oynamıştı. Bu aileden memnun kalan IV. Mehmed muhakkak kendi rahatını düşünmüştü. Onun son yıllarda artan av merakı devlet erkânı arasında endişe ile takip edilmekteydi. Yeni Lehistan serdarı Şeytan İbrahim Paşa, Jean Sobieski'yi İzvançe kalesinde muhasara etti. 20 günlük muhasaradan sonra Sobieski barış istemek zorunda kaldı. Yapılan anlaşmaya göre Bucaş barışındaki 220 bin altınlık yıllık haraçtan vazgeçilip, Podolya ve Ukrayna Osmanlı devletine bırakıldı.

Barış gerçekleşmiş iken Kazak hatmanı Droşenko'nun Ruslar'a iltihakı ve Ukrayna'nın Rus istilâsına uğraması yeni bir seferin başlamasına sebep oldu. Çehrin seferi denilen bu savaşa, IV. Mehmed Tuna'ya kadar iştirak etmiş sonra dönmüştür. Padişahın av merakını tatmin için buraya kadar geldiğinde şüphe yoktur. Bu arada Şeytan İbrahim Paşa, Çehrin kuşatmasında üstün Rus kuvvetlerine karşı bir şey yapamamış ve geri çekilmiştir. Ancak Rus ordusu takibe başlayınca, Osmanlı ordusu bütün ağırlıklarını bırakarak süratle Bender'e gelmiştir. Bundan sonra Şeytan İbrahim Paşa azledilmiştir.

IV. Mehmed'in Tuna kenarında Hacıoğlu Pazarı'na kadar iştirak ettiği ve buradan sonra kumandanın Kara Mustafa Paşa'ya geçtiği Çehrin seferi büyük mücadelelerle geçmiştir. Çehrin kalesi, Tasma su-

(1) İ. H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, III. kısım 1, 437-438
(2) M. Tayyib Gökbilgin, «Köprülüler» mad., İA.

yu kenarında bulunuyordu. Etraf bataklık içinde idi. Rus başkumandanı Prens Romodanovski bu nehir kenarına gelmişti. Sadrâzam bunlara karşı Kırım hanı Murad Giray'la bir miktar Osmanlı kuvveti sevketmiş ve bu şekilde Rus ordusunu meşgul etmişti. Kaleye karşı yapılan hücumlarda, patlatılan lağımlarla başarılar elde edilmiş ve kaleye girilmiştir (Ağustos 1678). Rus ordusu ise 9 gün süren taarruzlarla iyice yıpratılmıştır. Ancak bir meydan savaşında Rus ordusu mağlup edilemediği için gerek padişah gerek sadrâzam tenkide uğramıştır. Uzak bir kale için yapılan bu kadar fedakârlığın boşa gittiği düşüncesi hâkim olmuştur(1).

31. Osmanlı-Rus Barışı

Bir müdet sonra Ruslar'ın savaşa devam etme arzusunda oldukları anlaşıldı. 1680 yılı ilkbaharında yine IV. Mehmed'in iştiraki ile sefere karar verildi. Rus çarı, Osmanlı devletinin yeni bir sefer hazırlığı içinde olduğunu haber alır-almaz, Kırım hanı Murad Giray'a elçiler gönderip barışa hazır olduğunu bildirmişti. Kırım hanımının durumu bildirmesi üzerine, yapılan görüşmeler sonunda 20 yıllık 12 madde üzerinde bir anlaşma gerçekleşti (Şubat 1681)(2).

Bu barışa göre, Özi suyu Osmanlı Devleti ile Rusya arasında sınır kabul edilmiştir. İki taraf sınır boyunda tahkimat yapmayacaktır. Kırım kuvvetlerinin Rus topraklarına akını önlenecektir. Osmanlı ordusunun yıllarca süren seferleri bu barış şartları ile boşa gitmiş bulunuyordu. Ancak büyüyen Rusya karşısında ve bu kadar uzak mesafede kesin bir başarıya ulaşmak mümkün değildi. Bundan başka bölgede Osmanlı ordusu için harbedebilecek mevsimin pek kısa olması yani kış mevsiminin erken gelmesi işi bir kat daha zorlaştırıyordu. Bu yüzden yağmurlar başlıyor, nehir geçişleri büyük zorluklarla yapılabiliyordu.

32. Fransız Donanması'nın Sakız'a Hücumu

Anadolu sahilleri ile adaları taciz etmekten geri durmayan Avrupa donanmaları zaman zaman buralarda büyük tahribata ve insan kaybına sebep olmakta idiler. Nitekim Temmuz 1681'de Fransa kralı XIV. Lui'nin amirali meşhur Fransız denizcisi Duquesne, Sakız limanında tamir edilmekte olan 9 Trablus kalyonuna, önce dost bayrağı çekerek yaklaşmış sonra düşman bayrağı çekerek hücum etmişti. Aynı zamanda şehre de gülle yağdırarak büyük can ve mal kaybına sebep ol-

(1) Raşid. Tarih, I. 345 vd.: Silâhdar. Tarih, I. 670-673, 685 vd.
(2) Silâhdar. Tarih, I. 737-740

muştu(1). Hükümet derhal donanma sevkederek Fransız filosunun oradan ayrılmasını önlemiş ve Fransız elçisi veziriazamın huzuruna çağrılarak tazminat talep edilmiştir. Elçi hadiseden hükümetinin haberdar olmadığını ve zararın telafisi yoluna gidileceğini ifade etmiştir. Nitekim hadiseden bir sene sonra Yalı Köşkü'nde rikâb-ı hümâyûna çıkan Fransa elçisinin kethüdası ve tercümanı kralın mektubu ile birlikte 60 bin kuruşluk tazminat ödediler. Ayrıca donanma ile Sakız'da bulunan Kaptan-ı derya Bozoklu Mustafa Paşa bombardıman tahribatının keşfine göre Duquesne'den tazminat aldığı gibi ölenlerin diyetlerini de tahsil etmiştir(2).

33. Tököly İmre'nin Orta-Macar Krallığı Meselesi

Macaristan'ın Avusturya'ya tâbi olan ve bizim kaynaklarda Orta-Macar diye anılan kısmında halk baskı ve zulümden şikayetçi idi. Zira Macar halkı Katolik ve Protestan olarak birbirlerinin can düşmanı iki mezhebe mensup idiler. Katolik olanlar, Katolik Avusturya'nın himayesinde yaşarken, Orta-Macar denilen bölgede yaşayan Protestanlar'ı eziyorlardı(3). Protestan Macarlar, bu baskı ve zulümden ancak vicdan hürriyetine sonsuz hak tanıyan Osmanlı Devleti'nin yardımı ile kurtulabileceklerine inanmışlardı. İşte bunun için de Osmanlı Devleti'ne birçok defalar müracaat ederek yardım talebinde bulunmuşlardı. Fakat Sadrâzam Fazıl Ahmed Paşa, Avusturya ile yaptığı barışı bozmamak için talepleri dikkate almamıştı. Çaresiz kalan Macarlar liderleri İmre Tököly'nin etrafında toplanmışlar, isyana hazırlanıyorlardı(4).

Fazıl Ahmed Paşa'nın vefatıyla sadarete getirilen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, haris bir devlet adamı olup İmre Tököly'nin müracaatını derhal kabul etmişti. Kara Mustafa Paşa Osmanlı Devletini yüceltmek ve devleti Kanuni devrinde olduğundan daha azametli bir hale getirmek istiyordu. Merzifonlu Tököly'yi taltif ile işe başladı. Önce onu

(1) Raşid. Tarih. I. 367, 383; Besim Darkot. «Sakız Adası» mad., İA.

(2) Mustafa Gürbüz. Osmanlı İdaresinde Sakız (XVI-XVII. yy.da), Edebiyat Fakültesi Tarih Seminer Kütüphanesi, mezuniyet tezi. nr. 529, 9-10; İ. H. Danişmend. Kronoloji. III. 449-450

(3) Avusturya İmparatoru I. Leopold mutaassıp bir Katolik olup Orta-Macaristan'da tenkil ve imha siyaseti takip etmekte idi. Birçok şüpheli insan zindanlara atılmıştı. Halkın serveti Viyana'ya götürülmekteydi. Orta-Macar millî hareketi işte bu zulümden doğmuştur.

(4) İmre Tököly daha 24 yaşında iken milliyetçi gurubun liderleri arasına girmiş ve Avusturyalılar tarafından hapsedilmişti. Hapishaneden firar eden İmre Tököly, Macar millî kahramanı Rakoczi'nin dul karısı ile de evlenerek Macaristan'da büyük nüfuz kazanmıştı. İ. H. Danişmend. Kronoloji. III. 450

Kurus ve Orta-Macar kralı ilân edip berat ve ahidnâme gönderdi(1). Diğer taraftan Osmanlı-Avusturya barışının sona ermesine bir yıl kala İmparator I. Leopold'un muahedeyi tazelemek üzere gönderdiği elçisine ilgi gösterilmedi. Tököly'nin murahhasları ise el üzerinde tutulup sefer hazırlıklarına girişildi. Halbuki IV. Mehmed devletin artık eski satvetini kaybettiğini ifade edip sefere taraftar olmadığını ifade etmişti. Merzifonlu ise seferde ısrar ettiği gibi hudut boylarından sahte şikâyetnâmeler getirterek padişahı ikna etmeğe çalışıyordu(2). Diğer taraftan tecrübeli bir zat olan Kırım hanı Murat Giray'ın da sefer açılması hakkında tereddütleri vardı.

Diğer taraftan İmparator I. Leopold ise sefer hazırlıklarını öğrenir öğrenmez elçisini taviz vermeye dahi yetki vererek İstanbul'a gönderdi. Hatta elçi, başlamış olan sefer hazırlıklarının masrafları ile birlikte Yanık Kale'yi vermeyi de teklif etmişti. Ancak elçi Merzifonlu'yu ikna edememişti. Bunun üzerine elçi Şeyhülislâm Ali Efendi'ye de müracaat ederek «Aman dileyene kılıç olur mu, üzerine sefer caiz midir?» sualini sormuş ve ondan «caiz değildir» cevabını almıştı. Sadrazama bunun dahi bir tesiri olmadı(3).

İmparator bütün bu teşebbüslerinin boşa gittiğini görünce, Hristiyanlık âlemini harekete geçirmeğe çalıştı. Başta papalık olmak üzere birçok Alman devletine ve Venedik Cumhuriyeti'ne başvurdu. Papalık ise bu hususta elinden gelen bütün yardımı yaptı. Lehistan ise gereken her türlü yardımı yapacağına dair taahhütte bulundu. Padişah ise muhalefetinde fazla ısrar etmeyip hadiseleri seyrine terketti.

34. İkinci Viyana Muhasarasına Doğru

1664 yılında imzalanmış bulunan Vaşvar sulhünün 20 yıllık müddeti henüz dolmamış olmasına rağmen, Avusturya'nın tecavüzkâr hareketleri yüzünden ciddi bir savaşın arifesinde bulunulduğu anlaşılıyordu. Çaresiz kalan Osmanlı devleti hazırlıklara giriştiği gibi Budin beylerbeyi İbrahim Paşa da Rumeli'de asker toplamaya başlamıştı. Bundan endişeye kapılan Avusturya, barış istedi ise de istenilen fedakârlık

(1) Gönüllü Macar milliyetçilerine Osmanlı membalarında Haçlılar mânâsına gelen «Krucze» kelimesinden muharref olarak «Kurus» denilmektedir. Silâhdar, Tarih, I, 743. İmre Tököly, Orta-Macar kralı ilân edildikten sonra üzerinde aşağıdaki beytin kazılı olduğu mührü kullanmıştır. Bu Osmanlı payitahtında büyük bir hoşnutsuzluk yaratmıştır.

Muhibb-i âl-i Osmanın itaat üzreyim emre
Kral-ı Orta Macarım ki nâmım Tököli İmre.

(2) Silâhdar, Tarih, I, 757; Raşid, Tarih, I, 387

(3) M. Cavid Baysun, «Mehmed IV», mad., İA.

mümkün olamadı. Nitekim Osmanlı Devleti, Raab (Yanıkkale)'ın iadesini, hazırlanan sefer için tazminat verilmesini ve mezhep hürriyeti istiyordu. Avusturya elçisi Kont Albert de Caprara'nın Yanıkkale için «kale kılıç ile alınır, yoksa buradaki söz ile kale verilmez» gibi cesurâne sözleri üzerine tuğlar çıkarıldı.

Bu sefer için hazırlanan ordu sayı itibariyle dikkat çekmektedir. Bu şimdiye kadar sefere giden orduların en kalabalık olanıdır. Kapıkulu yayaları (yeniçeri, cebeci ve topçular) altmışbin, Kapıkulu süvarileri (altı bölük halkı) onbeşbin, Kırım hanının ellibin kişilik kuvveti, timar ve zeametliler kırkbin, Mısır kulu üçbin ve Şam kulu beşyüz kişi idi. Bundan başka Erdel kralıyla Eflâk ve Boğdan voyvodalarının onar binden otuzbin kişilik kuvvetleri katılmıştı. Orta-Macar kuvvetleri ise yirmibin kişilik idi. Bunlardan başka sekiz vezir (üç tuğlu paşalar) ve yirmiüç beylerbeyi (iki tuğlu paşalar) ve onbir sancakbeyi (bir tuğlu beyler)'nin yanlarındaki kuvvetleriyle beraber ordunun asıl muharip kısmı üçyüzellibin kadar olup, ellibin kişilik geri hizmet görevlileri ile beraber mevcut büyük rakamlara ulaşmıştı. Bu kuvvetler arasında veziriazamın kendi kapı halkı altıbin ve diğer vezirlerin çoğunun yanında üçer bin kişisi vardı. Rivayete göre bu kadar askerin ihtiyacı da ellibin araba ile taşınıyordu.

Bu arada yukarıda hazırlıklarından bahsedilen Budin beylerbeyi İbrahim Paşa, Peşte sahrasında topladığı ordusu ile önce Onod kalesini sonra Kaşa kalesini fethetmiştir. Kaşa kalesi askeriyle gelen Tököly İmre'ye teslim edilmişti (1682). Bundan sonra Filek kalesi de alınarak burada bulunan Türk esirleri kurtarılmıştı.

Diğer taraftan ordu hazır olduğu için padişah saraydan Davut Paşa karargâhına geçmiş oradan kendi maiyetiyle ava çıkmıştı. Uzun zaman sonra padişah Edirne'ye vardığı zaman asker çoktan buraya ulaşmış bulunuyordu. Edirne'de Avusturya elçisine tazminat talebinden vazgeçilerek tekrar barış teklifinde bulunuldu ise de, elçi bu teklifi de reddetti.

Edirne'den hareket eden ordu, 3 Mayıs 1683'de Belgrad'ın karşısında Zemun sahrasına geldi ve 24 Mayıs'ta buradan hareket etti. 27 Haziran'da İstolni-Belgrad'da bir harp meclisi toplanarak bu mevsimde Yanık kale ile Komran kalesinin fethi veya bırakılması görüşülmüş ve hatta Avusturya'ya akınlar yapılması da teklif edilmiştir. Ancak mecliste serdar çeşitli fikirler ortaya atarak doğru Viyana üzerine gidilmesini istemiş ve bu da kabul edilmiştir. Zira Papalık makamı Avusturya'ya yardım için Avrupa'da bir «hristiyanlık ittifakı» hazırlıklarına girişmişti. Serdar-ı ekrem Kara Mustafa Paşa bu durumdan ha-

berdar idi. Bu yüzden Avrupa'nın toparlanmasına fırsat vermek istemiyordu(1).

Diğer taraftan padişah Viyana muhasarasına taraftar değildi. Nitekim sadrâzam askerin Viyana üzerine hareketini bir telhis ile padişaha bildirdiği zaman, IV. Mehmed hayretler içinde kalmış ve *«kasdımız Yanık ve Komran kal'aları idi. Beç kal'ası dilde yok idi, paşa ne aceb saygısızlık idüp bu sevdaya düşmüş hoşimdi Hakk Te'âlâ âsân göre, lâkin mukaddem bildireydi rızâ vermezdim»* demiştir(2).

35. İkinci Viyana Muhasarası

Osmanlı ordusunun Belgrad'dan ayrılmasiyle Avrupa'da büyük heyecan başlamıştır. Derhal şehrin surları tahkim edilerek müdafaa hazırlıkları yapılmıştır. İmparator ise şehri terkederek uzak bir şehre yerleşmiştir. Asker ilerlerken birçok kale ve palanga alınıp tahrip edilmiştir. Türk ordusunun öncüleri 12 Temmuz 1683'de Viyana önlerine ulaştı. Şehrin dış mahalleleri tamamen yakılmıştı. Derhal muhasara hazırlıkları başladı. Bu tarihten itibaren tam 61 gün süren kuşatmada 40 lağım atılmış 18 hücum yapılmıştır. Müdafiler de sayısız lağım atarak hurûc hareketlerinde bulundular. Türk ordusu çok şiddetli bir müdafaa ile karşılaşmıştır.

Diğer taraftan Papa XI. İnnocent bütün Avrupa hristiyanlığını harekete geçirdiği gibi İmparator I. Leopold'e para yardımında bulunmuştur. Papa ayrıca Fransa kralı XIV. Louis'nin Avusturya'ya muhtemel bir taarruzunu önledi. Bundan başka Lehistan kralı Jean Sobieski'yi Fransa ittifakından ve Türklerle olan yakınlığından ayırmaya muvaffak oldu. Papanın telkinleriyle yirmi bin süvari ile Viyana'nın imdadına koşan Jean Sobieski'den başka Saksonya ve Bavyera prensleri de bu ittifaka dahil oldu. Hristiyan âleminin bu faaliyetlerinden haberdar olan Serdar Kara Mustafa Paşa tedbirler almaktan geri durmadı. Bunlar şöyle idi:

1) *Kırım Hanı Murad Giray Viyana'dan altı saat mesafede Tuna üzerindeki taş köprüden düşman ordusunun geçişini engelleyecekti.*
2) *Muhasara bütün şiddetiyle devam edecektir.*
3) *Düşman ordusu köprüyü geçebildiği takdirde eldeki diğer kuvvetlerle karşılanacaktır.*
4) *Tatar kuvvetleri gerekirse düşman ordusunu arkadan da kuşatacaktı.*

(1) İ. H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, III. kısım 1. 450
(2) Silâhdar, **Tarih**, II. 39

Bu durumda Kırım kuvvetlerine önemli bir görev verilmiş oluyordu. Adeta muhasara ordusunun geri emniyeti bu kuvvetlere havale edilmişti. Bu nazik duruma rağmen Kırım hanı Murad Giray'ın ihmali görülmüş ve Jean Sobieski kuvvetleri ile köprüden kolaylıkla geçerek Viyana'ya ilerlemiştir. Burada muhtemelen hanın ihaneti dahi mevzubahistir. Zira han düşmana mani olacak yerde bir tepe üzerine çekilip Leh ordusunun köprüden geçişini seyretmiştir. Bir gün sonra düşman Osmanlı ordusunun sağ cenahına vurduğu zaman Budin beylerbeyi İbrahim Paşa geri çekilmeyi uygun buldu. Bu suretle düşman ordusu Türk ordusunun merkezine (Viyana civarında Kahlenberg mevkii) doğru yol buldu. İkinci Viyana muhasarasının neticesiz kalmasında en büyük iki sebep bunlardır. Başlayan çözülme ve ganimet hırsı savaşan askere dahi sirayet etmişti. Asker arasında bir panik havası estiği gibi birçok hristiyan süvariler de düşman saflarına geçtiler. Serdar yanında kalan 9-10 bin kişilik sadık kuvveti ile bir müddet daha savaştı ve sonra çekilmek zorunda kaldı. Düşmanın zayiatı fazla olduğu için takip edemedi. Sadrâzam ve Serdar-ı ekrem Kara Mustafa Paşa aşağıdaki üç hususlan dolayı tenkide uğramıştır:

1) *Serdar şehrin «vire ile» teslimini arzu ediyordu, aksi takdirde şehrin tahrip edileceğini ve hazinelerin yağma edilebileceğini düşünüyordu. Ayrıca umumi bir hücûm için surların henüz kâfi derecede tahrip edilmemiş olmasını da hesaba katmak gerekir.*
2) *Jean Sobieski'nin hücûmu sırasında serdar askeri metrislerden çıkarıp karşı koymamıştır. Cüzî bir kuvvetle de düşmana engel olunamamıştır. Esasında serdar kuşatma düzenini bozmak istememiştir.*
3) *Bundan başka Kara Mustafa Paşa düşmanı karşılamak üzere bir tabur kurmamış olmakla da tenkit edilmektedir.*

Bundan sonra (14 Eylül) Osmanlı ordusu, Viyana önünden Budin'e doğru çekildi. Serdar burada dağınık orduyu tekrar bir düzene koymaya çalıştı. Padişah ise seferin akıbetini öğrenmek üzere Belgrad'a kadar gelmiş iken vaziyeti öğrenir-öğrenmez Edirne'ye dönmüştür. Viyana önlerindeki hezimet başlangıçta IV. Mehmed'in Kara Mustafa Paşa'ya karşı beslediği itimadı sarsmamış hatta ona, kılıç ve kaftan göndererek iltifat etmiştir(1). IV. Mehmed devlet işlerinden ziyade kendisini av partilerine hasrettiği için tecrübesiz idi. Ancak padişah bu zafiyetini annesi Turhan Sultan'ın işbilirliği sayesinde telâfi ediyor ve birçok işte ona güveniyordu. Ancak bu sıralarda Turhan Sultan'ın ölümü, onu bu tecrübeli yardımcıdan mahrum bırakmıştı. Bu yüzden herkes «dev-

(1) Silâhdar, Tarih, II, 97

letin rükn-i azamı gitti» diye teessüre kapılmıştı(1). Nitekim zayıf iradeli padişah, saray ağalarının tesiri altına girmekte gecikmesi. Sadrâzamın düşmanı olan bu ağalar Viyana bozgununun yegâne müsebbibinin sadrâzam olduğuna dair padişahı inandırdılar. Böylece hezimetin kayıplarını belki de telâfi edecek olan Kara Mustafa Paşa'nın Belgrad'da idamına sebep oldular(2). Onun bütün mal ve mülkü musadere edildi.

Viyana hezimeti Avrupa'da büyük akisler uyandırdı. Şimdiye kadar böyle bir sevinci tatmayan hristiyan âlemi, bunu Avrupa birlik ve beraberliğinin bir tezahürü olarak gördü. Bu hezimet Osmanlı devleti için bundan sonra peşpeşe gelecek başarısızlıkların başlangıcı olacaktır. Viyana'nın duvarları Osmanlı ordularının Batı'da ulaştığı en uç nokta olmuştur. Osmanlı devleti artık Viyana'ya gönderdiği büyük ve muhteşem ordu gibi bir ordu çıkaramayacaktır. Ayrıca eskisi gibi zengin fetihler de kalmamıştır. Osmanlı ordularının bundan sonraki görevi saldıran düşmanı durdurmak zorundadır. Devletin görevleri arasında en önemlisi ise, bir müddettir Batı'da başlamış bulunan teknolojik gelişmeleri takip etmek olacaktır. Kısacası bu hadise Osmanlı devletini temelinden sarsmış ve onun eski zenginlik ve kudretini zaafa düşürmüştür.

36. Avusturya ve Venedik Ordularının İlerlemesi

Bu sırada Estergon üzerine yürüyen Alman ve Leh kuvvetleri, Budin beylerbeyi Kara Mehmed Paşa'nın kumandasındaki kuvvetleri mağlup ederek kaleyi aldı. Yeni sadrâzam Kara İbrahim Paşa ise kayıpları telâfi edecek kabiliyette bir adam değildi. Savaştan korktuğu için Macaristan serdarlığına Bekri Mustafa Paşa'yı gönderdi. Serdar düşmanla ciddi mücadeleye girdiği halde Peşte'nin Avusturyalılar'ın eline geçmesine mâni olamadı. Akabinde düşman kuvvetleri Budin'i de muhasara etti. Avusturyalılar Budin'i zabtetmek için aylarca muhasara etmişler fakat Türk kuvvetleri büyük bir cesaret örneği göstererek kaleyi müdafaa etmişlerdir(3). Bu çözülmeden nasibini kapmak isteyen Venedik, Girit'in acısını da çıkartmak için Dalmaçya, Mora, Bosna ve Arnavutluk'ta dört cephe birden açtı. Diğer taraftan Leh kralı Jean

(1) Raşid, Tarih, I, 415

(2) Sadrâzam Kara Mustafa Paşa sert ve garazkâr mizaçlı olup sarayda ve orduda pek sevilmiyordu. Muhaliflerine verdiği cezanın en hafifi sürgün idi. Fikirlerinde ısrar eder, karşı koyanları düşman bellerdi. Bu yüzden onun ayağını kaydırmak için fırsat kollayan birçok düşmanı vardı. Bu sebeple Kara Mustafa Paşa'nın bu seferde muvaffak olmaması için çalışılmış, hiç olmazsa temenni edilmiştir. Silâhdar, Tarih, II, 116-120; M. Münir Aktepe, «Mustafa Paşa Merzifonlu, Kara» mad., İA.

(3) M. Cavid Baysun, «Budin» mad., İA.

Sobieski, Lehistan serdarı Sarı Süleyman Paşa ve Kırım hanı Selim Giray karşısında bir varlık gösterememiştir. Kameniçe'den geri dönmek zorunda kalmıştır (1684).

Leh kralı, ertesi yıl ve ayrıca 1687'de tekrar Kameniçe'yi kuşattı. Bu tehlikeyi kolayca baştan savmak mümkün olmasına rağmen en büyük tehlike Venedik'in açtığı cepheler olmuştur. Zira papalık, İspanya, Cenova, Floransa ve Malta denizden Venedik'e yardıma koşmuşlardı. Ayamavra adası elden çıktı. Mora ve Yunanistan'ın bazı yerlerinde halkı isyana teşvik ettiler. Preveze'yi kuşatıp zabtetmeye muvaffak oldular. Bundan başka Mora'da Çetine ve Kataro taraflarına hücum ettiler. Uzun süren mücadeleden sonra Kataro Venedikliler'in eline geçti. Kandiye muhafızı Francesco Morosini 1685'te Koron'u kuşattı. Bu kaleye yardıma koşuldu ise de, kumandanların şehit olmasıyla yardım boşa gitti. Koron üç ay müdafaadan sonra düştü. Bir müddet sonra Francesco Morosini asker çıkarıp, Mora serdarı Musahip Mustafa Paşa'yı mağlup etti. Navarin civarında İsmail Paşa kumandasındaki Osmanlı kuvveti de yenilince, Modon ve Anavarin kaleleri ile beraber bazı mevkiler Venedikliler'in eline geçti. Venedik kuvvetleri Orta Yunanistan'a da saldırıya geçtiler. Patras, Korent, İnebahtı ve Mizistre gibi önemli kalelere ve Atina'ya hâkim oldular(1).

37. Dahildeki Durum

Viyana hezimetiyle başlayan çözülme devam ederken ve kısa zamanda bazı kale ve şehirler birer birer elden çıkarken dahilde de durum pek iç açısı görülmüyordu. Büyük bir mâlî buhran hazineye musallat olmuş bir türlü önü alınamıyordu. Viyana seferi büyük masraflara sebep olmuş hazineyi tüketmişti. Bundan dolayı Kapıkulu ocaklarının maaşları verilemediğinden bir yıllık ulûfeleri birikmişti. 1687'de «İmdâd-ı seferiyye» adı altında şehir ve kasabalardaki zengin ve tüccarlardan para tedarikine başlandı. Ayrıca padişah bir hatt-ı hümayunla şeyhülislâmdan müderrislere kadar ulema sınıfından «imdadiyye» adıyla yardım talep etmiştir. Ancak ulema bu talebi geri çevirmiştir. Devlet nihayet parasızlığa bir çare olmak üzere bir okka halis bakırdan sekizyüz mangır kesip iki mangırın bir akçe değerinde olmasını kararlaştırdı.

Öte yandan Anadolu'da yer yer isyanlar sürmekteydi. Bunlardan Akkaş, Kara Mahmud, Bölükbaşı Yeğen Osman ve Yadigâroğlu gibi liderler en tehlikeli olanlarıydı. Bu âsiler etraflarındaki sekban ve levendleriyle Sivas'tan Bolu'ya kadar olan yerlerde köy ve kasabaları yağma edip halka zulme başlamışlardı. Üzerlerine teftişçiler gönderil-

(1) İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III, kısım 1, 484-492

mış ise de, bunlar bir iş beceremeyince cesaretleri artmıştı. Nihayet üzerlerine Cafer Paşa sevkedildi. Cafer Paşa Yadigâroğlu'nu Şebinkarahisar civarında kıstırıp, mağlup ve kendisiyle beraber yirmisekiz arkadaşının başını keserek İstanbul'a gönderdi. Daha sonra Bitlis hanı da Akkaş adındaki âsi reisini yakalayıp başını İstanbul'a göndermişti. Cafer Paşa Yadigâroğlu'nun adamlarının peşine düşerek Anadolu'yu tamamen bunlardan temizlemiştir(1).

Hurûc etmiş bulunan diğer âsî lideri, Bölükbaşı Yeğen Osman'ın akibetini görüp çareyi devlete sığınmakta buldu. Anadolu'dan asker sevkine memur Müfettiş Halil Paşa'ya yanaşan Yeğen Osman ona bölükbaşı olmuştur. Bir müddet sonra Afyonkarahisar mutasarrıfı oldu. Daha sonra Rumeli tarafına, sancağına ilâve olarak serçeşme tayin olunmuştur. Böylece büyük bir tehlike olacak iken mansıb verilerek kötülüklerinden kurtulmak mümkün olmuştur(2). Ancak bu âsi liderleri daha önce görüldüğü gibi büyük Celâlî liderleri çapında değildi.

IV. Mehmed devlet idaresini, Köprülü ailesinin fertlerine terketmiş olarak uzun saltanat yıllarını rahat harcamıştı. Onun başlıca düşüncesi ise av merakı idi. Bu yüzden devlet işlerinden habersiz kalmış, annesinin vesayeti altına girmişti. Annesinin ölümünden sonra bir bocalama devrine girmiş bulunuyordu. Son zamanlarda artan av merakı yüzünden geceleri yollara düşer yine gece saraya dönerdi. Halk ve ulema bir müddettir aleyhine dönmüştü. Etrafta «*memleket elden gitti ve şikârdan nice feragat etmez halktan utanmaz veya Allah'tan da mı korkmaz*» gibi sözler söylenir olmuştu. Hatta aşağıdaki gibi daha acı sözler de halk arasında dolaşır olmuştu.

> «... *kendü havâ-yi nefsine tâbi' avında ve kuşunda vilâyet harâb olduğuna bakmayup umûr-ı müslimini görmez oldu. Ve işte din u devlet bu hâllere girdi. Ve eğer padişah ise şikârdan fâriğ olup gelüp tahtında otursun...*»(3)

Öte yandan Budin kalesinin düşman eline geçtiği sıralarda, padişah aleyhindeki olaylar bir kat daha arttı. Bunun üzerine IV. Mehmed vahim durumu anlayarak, avdan vazgeçtiğini bildirdi. Fakat aleyhindeki söylentiler devam etti.

---

(1) Müverrih Fındıklılı Mehmed Ağa bu asilerin başları padişaha takdim edildiği vakit huzurda bulunuyormuş. Bu hadiseyi geniş şekilde kaydetmiştir. Bkz. Silâhdar, **Tarih**, II. 243-244

(2) Yeğen Osman, Macaristan serdarı Melek İbrahim Paşa'nın bölükbaşısı iken firar edip Anadolu'da isyan etmişti. Silâhdar, **Tarih**, II. 269-272

(3) Silâhdar, **Tarih**, II. 246

38. Askerin Huzursuzluğu ve Dördüncü Mehmed'in Tahttan İndirilmesi

Sadrâzam ve Serdar-ı ekrem Süleyman Paşa, Csek kalesini muhasara edip çekilmeye mecbur ettikten sonra Mohaç ovasında müthiş bir bozguna uğradı(1). Asker arasında başlayan huzursuzluk, ulûfelerinin verilememesi üzerine bir kat daha arttı. Nihayet asker ayaklanarak Köprülü'nün damadı Siyavuş Paşa'yı sadarete getirdiğini ilân etti. Daha da ileri giderek IV. Mehmed'i de tahttan indirmeye karar verdiler. Bu karışıklığı fırsat bilen düşman ilerleyerek Belgrad yakınlarına kadar gelmişti. Padişah ise yeni sadrâzamı kabullenmek zorunda kaldığı gibi artık avcılıkla alakasını kestiği için tazıları sürüyor, atları dağıtıyordu.

Asker ise padişahı tahttan indirme kararından vazgeçmeyerek Silivri'ye kadar gelmiş bulunuyordu. Siyavuş Paşa ocak ağalarını ve zorbaları toplayarak IV. Mehmed'in tahttan indirilerek kardeşi Süleyman'ın geçirilmesine dâir bir mahzar hazırlattı. Sadaret kaymakamı Fazıl Mustafa Paşa ertesi gün bütün devlet erkânını ve ulemayı Anadolu'ya toplayarak mahzarı okuttu. Herkes doğabilecek neticelerden dolayı huzursuz idi. Fakat sadaret kaymakamının sözleri üzerine herkes kabul mânâsına gelen susmayı tercih etti. Bunun üzerine sarayda tertibat alınarak önce Şehzade Süleyman'a biat edilerek akabinde IV. Mehmed başka daireye gönderildi(2). IV. Mehmed, ölüm tarihi 1693 tarihine kadar Edirne Sarayı'nda tutuldu. Vefatından sonra İstanbul'a nakledilen Mehmed, annesi Turhan Sultan'ın tamamlattırdığı Yeni Cami'in yanındaki türbeye gömüldü.

39. Dördüncü Mehmed'in Şahsiyeti

7 yaşında tahta çıkarak 39 seneyi aşan bir müddet saltanat süren Sultan Mehmed, Kanuni'den sonra tahtta en uzun kalan padişah olmuştur. Tahttan indirildiği zaman 46 yaşının içinde bulunuyordu. Çocukluğundan itibaren Kösem Mahpeyker Sultan ile Turhan Sultan'ın kontrolleri altında ve Köprülüler'in idaresinde bulunarak devlet idaresinden habersiz saltanat sürmüştür. Ayrıca küçük yaşta tahta çıkarak büyük bir ihtimam içinde büyümüş fakat iyi bir eğitim görmemiştir. Bu yüzden dar bir muhit içine hapsedilmiş olarak vakit geçirmiştir. Onun bu muhiti de Kadızâdeliler'e mensup kimselerdi. Beş vakit namazını ihmal etmez, Vânî Mehmed Efendi'ye pek ziyade güvenir, on-

(1) Halbuki bu ovada Kanuni 1526 tarihinde Macar ordusuna karşı muhteşem bir zafer kazanmış, Avusturya hakimiyetine de bir darbe indirmişti.

(2) Raşid, Tarih, II, 3; Silâhdar, Tarih, II, 295

dan vaazlar dinler, huzûr dersleri alırdı(1). Çok defa tesir altında kalarak kahvehâneleri kapattığı gibi içkiyi yasak edip «hamr emaneti»ni lağvettiği bilinmektedir. Hatta Kadızadeliler'in tesiriyle şehirdeki oyuncu ve çalgıcıları da küreğe koydurduğu bilinmektedir. Onun av merakı çocukluk çağında başlamış ve giderek artmıştır. Bazı avlara seferlere iştirak vesilesiyle çıkar sonra askeri terkederdi. Bu avlar haftalarca sürer ve pek masraflı olurdu. İstanbul ve Bursa civarında avlanmaktan bıkınca Edirne, Filibe ve Yenişehir'e kadar uzanırdı. Sadece bu işe alâka duymasından dolayı vasat bir zekâ seviyesinde kalmıştı. Ancak iyi kalpli, cömert olup şiddetten hoşlanmazdı. Orta boylu, tıknaz, beyaz tenli ve yanık çehreli idi. Ata çok bindiği için vücudu öne meyilli idi. Hasekisi Emetullah Gülmûş'tan doğma oğulları Mustafa ile Ahmed tahta cülûs etmişlerdir.

(1) Naîma, Tarih, V, 212; Mehmed Halîfe, Tarih-i Gılmanî, 96

II — İKİNCİ SÜLEYMAN

Sultan İbrahim'in Sâliha Dilâşub Sultan'dan doğma oğlu olan II. Süleyman, 1642'de dünyaya gelmiştir. Dilâşub Sultan ise safdil bir valide olup devlet idaresinden anlamıyordu. Bu yüzden Kösem Sultan ile Turhan Sultan arasındaki rekabette, Kösem Sultan Turhan Sultan'ı bertaraf edip IV. Mehmed'i tahttan indirmeyi planladığı zaman, Süleyman için tahta çıkma ihtimali doğmuştu. Ancak bu teşebbüs, o zaman

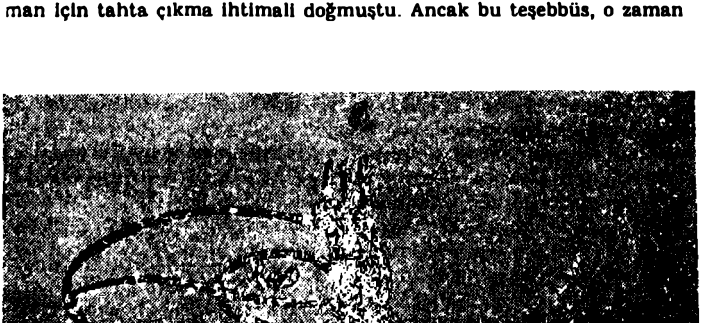

II. Süleyman'ın Tuğrası

akim kalmış ve bazı kimseler takibata uğramıştı. Bundan sonra padişahların oğul ve kardeşleri her türlü ünvan ve memuriyetten mahrum bırakılarak adetâ hapis hayatı yaşadılar. Süleyman, 8 Kasım 1687 (2 Muharrem 1099 de tahta çıktığı zaman 46 yaşında bulunuyordu.

a. İstanbul'da Karışıklık

Bu arada Sadrazam Siyavuş Paşa, askerin ulûfesini verip yerlerine göndermeyi planlamıştı ki, zorbalar askeri tahrik ederek Çırpıcı çayırından şehre girdiler. Asker çarşı ve pazarı yağmalamaya başladı. Sadrazam birikmiş ulûfenin tamamının verilmesinin mümkün olamayacağını belirterek peyderpey ödemenin yapılabileceğini bildirdi. Olayları bir türlü yatıştırmak mümkün olmuyordu. Ancak Yeniçeri ağası değiştirilip ulûfelerin tamamlanması, bahşiş ve terakkilerin verilmesi vaat edilerek dağılmaları sağlandı. Yine de hazinede para bulunmadığından iç hazine ve kilerde ne kadar altın-gümüş, kapkacak, kılıç vs. varsa para basılmak üzere darbhaneye gönderildi. Ancak bu para da yetmediğinden zenginlerden *imdadiyye* tahsili düşünülüp bu iş de zorbalara havale edildi. Bundan dolayı çok rahatsız edici durumlar meydana geldi. Birçok kimse zulme uğradı(1). Böylece zenginlerden, darbhaneden ve Mısır hazinesinden tedarik edilen para, askere olan borca ancak kâfi gelebildi. Bunun üzerine asker de 20 Kasım'da yağma ve çapuldan vazgeçip yerlerine çekildi.

Sadrazam Siyavuş Paşa'nın askere hâkim olamaması ve onların her isteğine boyun eğmesi, onun aleyhine olmuştu. İkinci Vezir Fazıl Mustafa Paşa'nın telkinleriyle zorba elebaşıları ortadan kaldırılamadı. Sonunda bir padişah fermanı ile ocaklının artık fitne ve fesattan vazgeçip, gönül birliğiyle kulluk görevlerini yapmaları emrediliyordu. Bu karışıklıklar bir müddet daha devam etti. Zorbalar bu defa padişahı sadrazamı değiştirmesi için tazkiye başladılar. Hatta Siyavuş Paşa'yı sarayında muhasara ederek mührü istediler. Paşa ise mührü bizzat padişaha teslim edeceğini bildirip, yanındakilere de padişaha da güvenemediğini söyledi. Neticede kendisini müdafaa etmeye karar verdi. Ancak zor durumda kalan padişah *def-i fitne için* Siyavuş Paşa'yı azletti.

Ertesi gün zorbalar paşanın sarayına hücum ederek kendisini öldürüp sarayını yağmaladılar. Şeyhülislâm ve Rumeli kazaskerini yanlarında bulunduran zorbalar, duruma hâkim olarak ağalıkları kendi aralarında paylaştılr. Bu hâdiselerden bıkıp usanan halk, bir zorba gurubunun yağlıkçılar çarşısını yağma etmesi üzerine büyük bir kalabalık hâlinde saraya yürüdü. Esnaf da dükkanlarını kapatarak bunlara iltihak etti. Halk padişahtan zorbaların üzerine yürümek için *Sancak-ı Şerif*'in çıkarılmasını istediler. Devlet erkanının da kabul etmesiyle *Sancak-ı Şerif* çıkarıldı. Müslümanların bu zorbalara karşı toplanması, gelmeyenlerin kâfir ilan edileceği bildirildi. Süleymaniye meydanında top

(1) Silâhdar, Tarih, II. 306-307; Bekir Kütükoğlu, «Süleyman II» mad., İA

lanmış bulunan 500 kadar zorba şaşkına döndüler. Bu arada sekban başı, kul kethüdası ve ocak ihtiyaçları, eski odalar halkı padişahın emrine uydular. Zorbalar ise zor durumda kaldıklarını anlayınca çeşitli çarelere başvurdular, güya padişahı tahttan indirecek veya bütün alleyi ortadan kaldırıp Kırım hanını tahta çıkaracaklardı. Neticede söylediklerinin hiçbirini yapamayan eşkiya, köşe bucak aranıp yok edildi (Mart 1688). Bu suretle İstanbul halkını dört ay meşgul eden kargaşa son buldu(1).

b. Serhedlerde Durum

Saltanat değişikliğine rağmen hükümet merkezinde sükunet bir türlü sağlanamamış iken sınır boylarında da durum pek iç açıcı değildi. Macaristan'da Türk hâkimiyeti artık sona ermek üzere olduğundan Eğri kalesi vire ile teslim olmuştu. Eğri müdafilerinin büyük kısmı açlıktan kırılmış, kaleye bir türlü yardım ulaştırılamamıştı(2). Eğri'den sonra Lipva kalesi de teslim oldu(3). Bunlardan başka bir kısım önemli kaleler de Avusturyalılar tarafından işgal edildi. Bu sırada Venedikliler de boş durmayıp Yunanistan'da ve Bosna'da bazı yerleri muhasara ettiler. Halbuki buralardan gelen imdat mektuplarından anlaşıldığına göre askere üç yıldır ulûfe verilemiyordu. Ancak son zamanlarda Has ahırdan temin edilen altın ve gümüş takımlardan para kesilerek ulûfe yetiştirilmeye gayret olunmuştur(4).

c. Yeğen Osman Paşa

II. Süleyman'ın cülûsu niyetiyle İstanbul'a gelen Yeğen Osman Paşa, daha önce bir takım serkeşlikleri görülmüş bir asi lideriydi. Halen orduda *Serçeşme* görevinde bulunuyordu. Tehdit maksadıyla Davutpaşa'da beklemekte olan Yeğen Osman Paşa'ya Engürüs serdarlığı verildi. Ancak Yeğen Osman Paşa sefer bahaneşiyle Rumeli eyaletini haraca bağlamış, reâyâyı zulm altında inletmişti. Hatta halka öyle zulmetmişti ki, kendi hayatına kasteden eşkiya çıkmıştı. Yeğen Osman Paşa elde ettiği küçük bir başarı ile şımararak İstanbul'a haber gönderip *Sancak-ı şerîfle* Anadolu'dan levend celbini istedi. Onun bu şımarıklığı ve dikbaşlılığı hükümetin hoşuna gitmiyordu. Artık kendisinden bir

(1) Silâhdar, Tarih, II, 325-349
(2) Tayyib Gökbilgin, «Eğri» mad., İA.; Râşid, Tarih, II, 32 vd.
(3) Silâhdar, Tarih, II, 315-316
(4) Silâhdar, Tarih, II, 362-353

fayda temin edilemeyeceği anlaşılınca katline fetva alınıp ferman çıkarıldı. Fakat bir müddet sonra Sadrâzam Nişancı İbrahim Paşa azledilip yerine Tekirdağlı Bekri Mustafa Paşa tayin edilince Yeğen Osman Paşa affedilip tedibine memur edilen askerin dağılmasına karar verildi.

Osman Paşa, merkezden himaye edildiğini anlayınca yanındaki 12.000 eşkıya ile vaktiyle tenkiline memur edilen Belgrad muhafızı Hasan Paşa'nın üzerine yürüyerek kendisini Engürüs seraskeri ilan etti. Hatta Hasan Paşa'ya gönderilen kürkü de giyerek güya kendisine bir pâye tanıdı. Son olarak Niş'ten Sofya kışlağına çekilen Yeğen Paşa, Sofya'ya bir adamını tayin edip kendisi de şehir dışında beklemeye başladı. Merkezden gönderilen hiçbir emiri tanımıyor, başına buyruk hareket ediyordu. Bunun üzerine bütün Rumeli ümerasına «*nefîr-i âm*» emirleri yazıldı. Engürüs serdarlığına da Arap Receb Paşa tayin edildi. Serdar, eşkıya üzerine yürüyünce, askerinin bir kısmı firar eden Yeğen Paşa, sadık adamlarıyla Niş istikametine çekildi (1689). Arap Receb Paşa, asi liderini süratle takip etti ve onun bütün sancak, bayrak, davul ve zurnalarını ateşe verdi. Yeğen Paşa Arnavud beylerinden 20.000 kişilik bir kuvvetin kendisine destek olacağını beklerken, bu yardım gerçekleşmedi. Nihayet Osman Paşa'nın idam edilmesiyle bu galle de ortadan kaldırıldı(1).

Buna rağmen Yeğen Osman Paşa'nın adamlarından olup kendisine Sivas beylerbeyi Gedik Mehmed Paşa ve onun muavinlerinden Çorum sancağına tasarruf eden Ceridoğlu'nun isyanları bir süre daha devam etmiştir. Bu asiler Bursa üzerine yürüyünce, devlet, Müfettiş Hüseyin Paşa'yı bunların takibine memur etmiş, fakat Hüseyin Paşa gafil avlanıp mağlup ve maktul düşmüştür. Bununla birlikte bir müddet sonra serdarlığa tayin edilen Boşnak Ahmed Paşa, eşkıyayı Bolvadin yakınlarında hezimete uğratmış ve Gedik Mehmed Paşa yakalanıp cezalandırılmıştır (Temmuz 1689)(2).

d. Bazı Mali Tedbirler

Peşpeşe gelen mağlubiyetler, Rumeli'de büyük toprak kayıplarına sebep olduğu gibi Mora da tamamen Venediklilerin eline geçmişti. Bu kayıplar, devletin *avârız*, *nüzül* ve *cizye* gibi vergilerinin azalmasına da sebep olmuştu. Ayrıca Anadolu'da devam eden eşkıyalık hareketlerinin de hazine gelirleri üzerinde menfi tesiri oluyordu. Zaten II. Süley-

(1) Bekir Kütükoğlu, «Süleyman II» mad., İA.
(2) Silâhdar, Tarih, II, 447-451

man'ın tahta çıkışı ile birikmiş ulûfelerin ödenmesi ve cülûs bahşişi hazineyi tamamen kurutmuştu. Serhad kalelerinin de durumu oldukça kötüydü; buralardan da şikayetler yağmaktaydı.

Sefer hazırlığı için yeni gelir kaynaklarına müracaat edildi. İstanbul'da cizye tahsili için mükelleflerin tazyiki, *bedel* tahsiline teşebbüs olunması ve ayrıca Rumeli ve Anadolu evkafından mukataa ve gümrüklerden duâ-gûyluk ve mütekaidlik vazifesi alanların yıllık aidatlarının yarısı hazineye kesildi. Böylece 40.000 keseden fazla para toplandı(1). Fakat bu tedbirler hazinenin ihtiyaçlarına cevap vermiyordu. Bunun için en önemli tedbir, bakırdan mangır denilen paranın basılmasıdır. Eylül 1688'den itibaren bir okka has bakırdan 800 adet mangır basılmış ve ikisi bir akçe itibar edilmiştir. Kısa zamanda bu tedbir de tükenmiştir. Zira mangıra bir akçe itibar olunması ve paranın değerinin düşürülmesi mecburiyeti hasıl olmuştu. Yeni bir darbhane (sonradan Simkeşhâne) tesisine rağmen mangır basımı işinin ihtiyaca cevap vermemesi, stokların tükenmesi ve maden işletmelerinin de kâfi gelmemesi yüzünden bir ferahlık olmamıştır. Zaten ticaret erbabı, bakırın değeri ile itibarî kıymeti arasındaki farktan dolayı bu uygulamadan memnun değildi. Nitekim dışarıdan İstanbul'a gelen tüccarlar mangır kabul etmiyorlardı. Hatta bir müddet sonra devlet dahi cizyeyi bakırla tahsil etmekten kaçındı. Mangır yüzünden İstanbul'a mal da az geliyordu. Bu yüzden hayat pahalılığı da arttı(2).

e. Belgrad'ın Düşman Eline Geçmesi

Hükümet mali zorluklar içinde kıvranırken parasız çözülemeyecek meseleler de peşpeşe geliyordu. Nitekim Avusturya kuvvetleri, Sava'ya geçip Belgrad'a hücuma hazırlanıyorlardı. Bunun için de İstanbul'dan asker ve para talep edilmişti. Belgrad'a yardım için Sofya ve Silistre civarından asker toplanması emredildi. Yine aynı tarihte Venedikli komutan F. Morosini Eğriboz'u muhasaraya başlamıştı. Padişah sefere çıktı; ancak Belgrad'ın 8 Eylül 1688'de düşman eline geçtiği haberi geldi(3).

---

(1) Bekir Kütükoğlu, «Süleyman II» mad., İA.

(2) Bekir Kütükoğlu, «Süleyman II» mad., İA.

(3) Belgrad'daki müslüman halk büyük bir korku ve perişanlık içindeydi. Halk canını kurtarmak için Tuna'daki gemilere can atıyordu. Belgrad'ın varoşlarına giren Avusturyalılar, halkı insafsızca kılıçtan geçirdiler. Şehir top ateşine tutuldu; düşman Belgrad'a girdi. Müdafiler iç kaleye çekildi, burada 29 gün yardım bekleyerek kaleyi korudular (M. Cavid Baysun, «Belgrad» mad., İA).

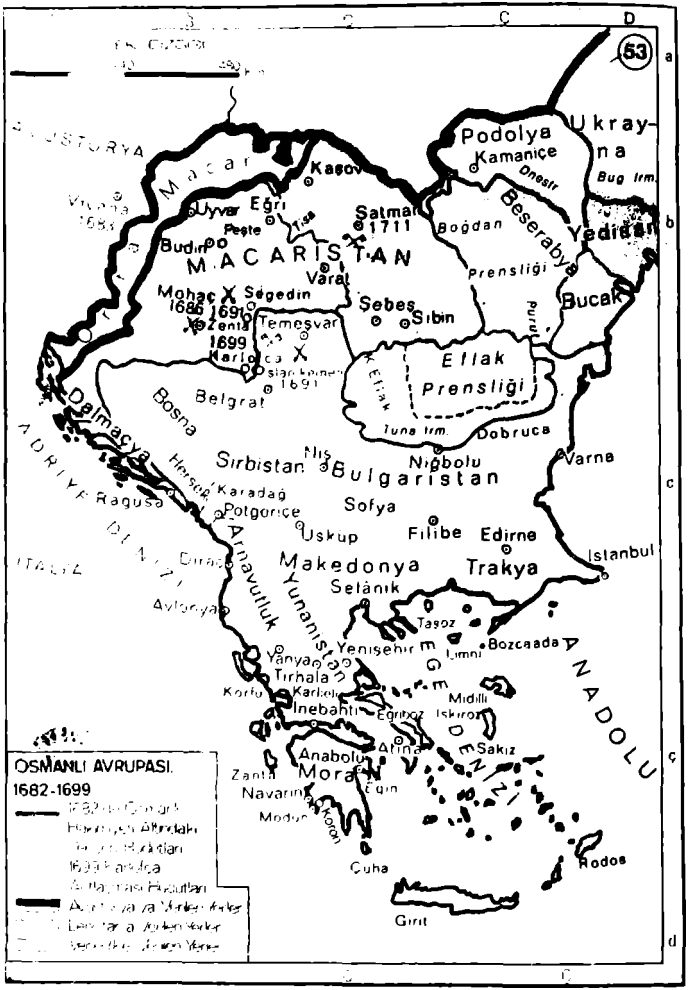
53
Podolya
Kamaniçe
Ukrayna
Bug Irm.
Dnestr
Beserabya
Yedisan
Bucak
Boğdan
Prensliği
Kaşov
Uyvar
Eğri
Peşte
Tisa
Satmar
1711
Budin
MACARISTAN
Varat
Mohaç
1686
1691
Segedin
Zenta
1699
Temeşvar
Karlofca
Sebes
Sibin
Eflak
Prensliği
Tuna Irm.
Dobruca
Belgrat
Bosna
Dalmaçya
Sırbistan
Niş
Bulgaristan
Niğbolu
Varna
Karadağ
Potgoriçe
Sofya
Uskup
Filibe
Edirne
Istanbul
Ragusa
Arnavutluk
Yunanistan
Makedonya
Trakya
Selânık
Taşoz
Bozcaada
Yenişehir
Limni
Yanya
Tırhala
Karlıeli
Korfu
Inebahtı
Midilli
Eğriboz
Iskiroz
Atina
Sakız
Anabolu
Mora
Zanta
Navarin
Egin
Modon
Koron
Çuha
Rodos
Girit
ANADOLU
OSMANLI AVRUPASI.
1682-1699

Diğer taraftan Eğriboz kalesini muhasara altına alan Venedikliler, muhafız Çelebi İbrahim Paşa'nın şiddetli müdafaası ile karşılaştılar. Düşman hem karadan hem de denizden kaleyi bombaladıysa da başarılı olamadı. Venedikli komutan Morosini donanmanın barutu kalmadığı için muhasarayı kaldırıp adayı terketmek zorunda kaldı. Öte yandan Osmanlı devletinin zor durumda kalışından istifade etmek üzere Ruslar da fırsatı kaçırmadılar. Kalabalık bir ordu ile Kırım'da Or kapı denilen stratejik bölgeye saldıran Prens Vasili, Selim Giray'ın üstün kuvvetlerine karşı başarılı olamadı. Selim Giray, parlak bir zafer kazandı.

Macaristan'ın ve ardından Belgrad'ın elden çıkması, hatta düşmanın daha da ilerlemesi padişahı çok üzmüştü. II. Süleyman, sağlığının pek elvermemesine rağmen askeri teşvik için askerin başında Edirne'den Sofya'ya geldi. Padişahın Sofya'da kalıp harekâtı buradan idare etmesi uygun görüldü. Bu sırada Vidin muhafızı Sarı Hüseyin Paşa ile birlikte hareket eden Tökeli İmre, Tuna üzerinde önemli başarılar kazandılar. Tuna kenarındaki Gladova ve Orsova kaleleri düşmandan geri alındı. Ancak Macaristan serdarı Arap Recep Paşa'nın mağlubiyeti mevcut başarıları gölgeledi. Buradan Sırbistan'a yayılan Avusturya kuvvetleri, Niş önlerinde Arap Recep Paşa'yı bir kere daha bozguna uğrattı. Bu vaziyet karşısında Sofya dahi tehlikeye girdi. Padişah Sofya'dan Edirne'ye çekilirken, serdarlığı Sadrâzam Bekri Mustafa Paşa'ya bıraktı.

Avusturyalılar'ın Eflak voyvodasının tahrikleriyle Tökeli İmre'yi tenkil ve Vidin'i zabt teşebbüsleri gerçekleşmedi. Ayrıca Arnavut paşaları komutasındaki serhad gazileri, Avusturya kuvvetlerini perişan ettiler. Ayrıca Bosna'ya taarruzları da Topal Hüseyin Paşa tarafından engellendi. Öte yandan Venedikliler'in yer yer taarruzları da bir netice vermedi(1).

Bir süre önce Viyana'ya elçi olarak gönderilen Zülfikâr Efendi'nin serbest bırakılmayıp göz hapsinde tutulması üzerine II. Süleyman, bizzat Engürüs seferine çıkmaya karar verdi. 6 Haziran 1689'da padişah hasta olduğu halde sefere çıkılmış daha sonra padişahın hastalığı duyulmuştu. Sofya sahrasına gelindiğinde, Engürüs serdarı Recep Paşa'nın Belgrad'ın fethine gönderilmesine karar verildi(2).

Bir müdet hudutlarda başarı devam etmiş, Visegard'ı muhasara eden 12.000 kişilik Avusturya kuvveti, bozguna uğratılmış, Avusturya-

(1) Bekir Kütükoğlu, «Süleyman II» mad. İA.
(2) Silâhdar, Tarih, II, 429, 435-439

lılar'ın İrşova'da yaptığı tahkimat ele geçirilmiş ve Tımışvar yolu açılmıştı. Eflak ile Avusturya'nın irtibatı kesilerek bazı Tuna kaleleri alınmıştı.

Karada yer yer kazanılan bu başarıları, denizde Venedik donanmasına karşı muzafferiyet haberi takip etti. Anadolu sahillerine saldırıdan hiçbir zaman geri kalmayan Venedikliler, Rodos önlerinde ve Mora sularında hezimete uğratıldı.

Öte yandan Belgrad'ı geri almakla görevlendirilen Receb Paşa, civarda akınlar yapıyordu. Ancak serdarın ağır hareketi, asker ile arasının açık olması ve askerin itaatsizliği, durumunu sarsmıştı. Son mücadelede ordu rical etmiş, bütün ağırlıklar ve toplar düşman eline geçmişti. Bu haberi duyan padişah, çok üzülüp teessüre kapılmıştı. Bu arada Leh kuvvetlerinin de Kameniçe'yi kuşattıkları, daha sonra Kırım kuvvetleriyle Özi kuvvetlerinin gelmesi üzerine firar ettikleri haberi İstanbul'da sevinç yaratmıştı. Ancak Niş'in düşman eline geçtiğinin duyulması tehlikeli bir durum meydana getirmiş, Sadrazam Bekri Mustafa Paşa bu mağlubiyetlerin sorumlusu görülmeye başlanmıştı. Padişahın buralarda kalmasının tehlikeli olabileceği endişesiyle Edirne'ye dönmesine karar verildi.

Sofya'da kalan Sadrazam ve Serdar Bekri Mustafa Paşa, kendisi de Edirne'ye dönmek üzere Çelebi İbrahim Paşa'yı muhafız tayin etti. Arap Receb Paşa'yı da mağlubiyetlerin yegane sorumlusu diye idam ettirdi. Onun bu hareketleri padişahı ve ulemayı kızdırdığı için bir müddet sonra azledilerek Sakız muhafazasında bulunan Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa sadarete tayin edildi.

f. Sadrazam Fazıl Mustafa Paşa'nın İcraatı

Ekim 1689 tarihinde sadarete getirilen Fazıl Mustafa Paşa, ilk iş olarak halk üzerindeki zulmü kaldırmak üzere bir adaletnâme neşretti. Bundan sonra *avârız, nüzûl, sürsat, hamr bedeli* gibi bazı vergileri kaldırdı. Ayrıca bazı evkafa ilhak edilmiş olan cizyeyi, ulemâ ile müşavere ederek yeni bir hukukî nizama soktu. Aldığı diğer tedbirlerle hazineye yıllık 4000 kese fazla gelir sağladı. Bunlardan başka Yeniçeri ocağı yoklanıp ulûfeye müstehak olmayanların isimleri silinip emekdârların da terakkileri gözden geçirildi. Böylece 100.000 kuruşluk tasarruf temin edildi. Öteden beri tenkide uğramış ve külfete sebep olmuş bulunan vezirler, defterdar ve Yeniçeri ağalarının bayramlarda *rikâb-ı hümayûna* takdim etmek zorunda kaldıkları hediye âdeti de kaldırıldı(1).

(1) Bekir Kütükoğlu, «Süleyman II» mad., İA.; Silâhdar, Tarih, II, 483, 489

Niş'in düşman eline geçmesinden sonra tazyik altında kalan halk kitleleri Anadolu'ya göç etmeye başladılar. Bir müddet sonra da Vidin düşmana teslim oldu. Niş'e yerleşen Avusturyalı general Veterani, Avusturya'dan İstanbul'a kadar uzanan bölgelerdeki hristiyan halka Osmanlı hâkimiyetinin sona erdiğini telkin etmeye çalışarak Avusturya hâkimiyetini tanımaya davet ediyordu. Bu yüzden Balkanlar'daki müslümanlar, birçok tecavüze uğradılar, çok sayıda insan öldü. Bazı önemli merkezler elden çıktı. Halkın ancak üçte biri İstanbul'a veya Anadolu'ya ulaşabildi. Bu pek nazik dönemde askerin imdadına Kırım hanı Selim Giray yetişti. Hattâ Kırım'ı terketmiş olmasını fırsat bilen Ruslar, buraya saldırınca bu tehlikeyi de başarı ile defetti. Selim Giray Han, bundan sonra Üsküb'ün yardımına koştu ve şehri istilâdan kurtardı. Avusturya ordusu hezimete uğratıldı. Bu arada etrafa musallat olan haydutlar da tamamen öldürüldü. Niş'ten başka bütün şehirler geri alındı. Bilhassa Üsküb civarında Kaçanik'de krallık taslayan Karpes adındaki eşkıya lideri tenkil edildi. Bundan sonra Edirne'ye gelen Selim Giray, burada padişahtan iltifat gördü ve Fazıl Mustafa Paşa'nın hazırlamakta olduğu sefere katılması emrolundu.

Bu arada yıllardan beri tecrit edilmiş bir vaziyette kalan Kanije kalesi, açlık yüzünden vire ile teslim olmuştur. Türk tarihinde müdafaası ile meşhur olan (1601) bu kale 1532 yılında terkedilmiş ve tam 158 yıl Türk hâkimiyetinde kalmıştı. Kanije'nin düşman eline geçtiği haberi İstanbul'da büyük bir üzüntüye sebep oldu.

Fazıl Mustafa Paşa, 1690 yılı Temmuz ayı ortalarında Edirne'den hareketle bir Avusturya ordusunu mağlup edip, Şehirköy'ü ve Musa Paşa Palangası'nı istilâdan kurtardı. Daha sonra da Niş'i üç günlük muhasaradan sonra geri aldı(1). Bundan sonra Osmanlı devletinin batıda en önemli serhad kalesi olan Belgrad'ı altı günlük bir muhasaradan sonra düşman elinden almaya muvaffak olan sadrazam, büyük bir itibar kazandı(2). Belgrad kalesi tamir ve tahkim edildikten sonra Yeni-Palanga, Böğür-delen ve Tuna üzerindeki adanın fetihleri gerçekleştirildi. Sadrâzam Fazıl Mustafa Paşa, İstanbul'a dönerken orduda bulunan reâyâ esirlerini, ihtiyaçlarını devlet hazinesinden karşılamak suretiyle, yerlerine kadar gönderdi. Ayrıca Niş ile Belgrad arasındaki ahaliden olup düşmanın Tuna ötesine naklettiği ve sonra eman dileyerek köylerine dönmek isteyenleri de yanlarına çavuşlar katarak eşya ve hayvanlarıyla birlikte köylerine dönmelerini sağladı. Ayrıca bu hris-

(1) Silâhdar, Tarih, II, 512-513, 517-520; Raşid, Tarih, II, 131

(2) Silâhdar, Tarih, II, 534-537; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, Zübde-i Vekayiat (nşr. Abdülkadir Özcan, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Seminer Kütüphanesi nr. 54), I, 520

tiyan halkın eski mülklerine sahip olmalarını sağlarken miriden tohumluk buğday ve öküz verdirerek onları hoş tuttu(1).

Bu sırada Erdel'de devam eden Avusturya'nın tecavüzlerine karşı önemli bir başarı elde edilemedi. Osmanlı devletine daima sadık kalan Thököly (Tökeli) İmre, Kırım ve Osmanlı kuvvetlerinin yardımlarıyla Erdel'e hâkim olmuştu. Aynı zamanda II. Süleyman, Thököly'e yeni bir ahidnâme göndererek onu Orta-Macar kralı tayin etmişti. Fakat Avusturya kuvvetleri, onun bu hâkimiyetine engel oldu. Thököly Erdel'i terketmek zorunda kaldı(2).

Sadrâzam Fazıl Mustafa Paşa, paytahta dönüşünde Mısır'da türeyen mağribli İbn Vanî adındaki şakiyi ortadan kaldırmak ve Kıbrıs'ta çıkan bir isyan hareketini bastırmak gibi işlerle meşgul oldu. Ayrıca Yeniçeri ocağında, *Istabl-ı âmire*'de ve *hassa kilerinde* tensikat yaptı. Sadrâzam, Selim Giray'ın hanlıktan affedilmesini istemesi üzerine, büyük bir kadirşinaslık göstererek, ne zaman isterse hanlık tahtına dönebileceğini ve her kimi dilerse kabul edeceğini belirterek yerine Saâdet Giray'ı han tayin etti. Ayrıca sadrâzam, cephelerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere 1691 yılı seferi için İstanbul'dan ayrılıncaya kadar burada kaldı. Bu sırada II. Süleyman hastalanmış ve sadrazama kendisinden sonra oğlu Şehzâde Ahmed'in cülusunu vasiyet etmişti.

g. İstanbul'da Yangın

1690 yılı Haziranı'nda Eyüp'te çıkan bir yangın, bütün semti yaktığı gibi camide de önemli hasara yol açmıştı. Fakat kısa zamanda semt ve cami eskisinden daha iyi bir hâle getirilmiştir(3).

1691 yılı başlarında İstanbul'u yeni bir yangın tehdit etti. Eminönü'nde Valide çarşısı denilen Mısır çarşısında çıkan bir yangın, yanlışlıkla söndürülmek için dökülen neft yağı güğümü yüzünden büyüyüp bütün dükkanlara sirayet etti. Dükkanların mahzenlerindeki Hind, Acem, Yemen, Frenk Rum ve Mısır mallarının altıbin kiselik kısmı yandı(4).

---

(1) M. Tayyib Gökbilgin, «Köprülüler» mad., İA.

(2) Bu suretle Erdel, Avusturya hâkimiyetine girmiştir. Karlofça antlaşmasıyla Osmanlı hâkimiyetinden tamamen ayrılan Erdel, Avusturya'nın bir parçası hâline gelmiştir. Bundan sonra Habsburg hanedanının bir eyaleti olarak idare edildi (M. Tayyib Gökbilgin, «Erdel mad.», İA.).

(3) Zübde-i Vekayiat, I., 507

(4) Silâhdar, Tarih, II, 649

SEVENTEENTH
CHRISTIAN
CENTURY
Eleventh Islamic Century
ATLANTIC OCEAN
MEDITERRANEAN SEA
KARA DENIZ
BAHR AL QULZUM
GULF OF ADEN
ARABIAN SEA
INDIAN
OCEAN
RAUSSA

h. Avlonya'nın Geri Alınması

1689 yılında Venedikliler Avlonya'yı işgal edip kalesini tahkim etmişlerdi. 1691 yılında Halep beylerbeyi Koca Halil Paşa, bir aylık muhasaradan sonra lağımlar kazdırarak şehri fethe muvaffak olmuştur. Ardından da Lippa kalesinin fethi haberi İstanbul'a ulaşmıştır(1).

ı. İkinci Süleyman'ın Vefatı

II. Süleyman Fazıl Mustafa Paşa'nın sefere çıkışından bir müddet sonra (22 Haziran 1691/26 Ramazan 1102) bir Cuma günü İstanbul'a bir saat mesafedeki Yonca çeşmesinde vefat etti. İki gün sonra Süleymaniye'ye getirilip Sultan Süleyman kabrinin sağ tarafına defnedildi(2).

II. Süleyman orta boylu, değirmi yüzlü, doğan burunlu, şişman ve hüsn-i muamele sahibiydi. Kuvvetli şahsiyeti olmayıp otoriteden mahrum bulunuyordu. Yakınlarının telkinlerine kolayca kanardı. Cülûsundan sonra kaymakam Fazıl Mustafa Paşa'nın telkiniyle Süleymaniye müderrisi Arabzade Abdülvehhab Efendi padişah hocası tayin edilmişti. Ancak Abdülvehhab Efendi, devlet işlerine müdahalede ifrata varmıştı. Nihayet Fazıl Mustafa Paşa, Arabzade'yi Medine'de ikamete memur etmişti. II. Süleyman İstanbul'da Fenerbahçe'de bir köşk ve fener inşa ettirmiştir. (3).

(1) Silâhdar, Tarih, II, 557-559
(2) Silâhdar, Tarih, II, 572-574
(3) M. Münir Aktepe, «İstanbul Fenerbahçesi hakkında bazı bilgiler» Tarih Dergisi, sayı 32; Bekir Kütükoğlu, «Süleyman II». mad., İA.

III — İKİNCİ AHMED

Sultan İbrahim'in Muazzez Sultan'dan doğma oğlu olup, 1643'de Edirne'de dünyaya gelmiştir. Biraderi II. Süleyman'ın yerine 23 Haziran 1691 (26 Ramazan 1102)'de tahta çıktığı zaman 49 yaşında bulunuyordu. II. Ahmed'in cülusu sırasında Osmanlı Devleti, İkinci Viyana muhasarasını takip eden harplerle meşguldü.

a. Salankamen Meydan Muharebesi

Sadrâzam ve Serdar-ı ekrem Fazıl Mustafa Paşa, 14 Haziran 1691'de Edirne'den hareket etmiş, 20 Temmuz'da Belgrad'a ulaşmıştı. Buradan ordu düşman elinde bulunan karşı yakaya geçiren Mustafa Paşa, Varadin (Peterwardein) önlerinde olduğu bilinen Avusturya askerinin üzerine yürümüş ve harp meclisinin kararı hilâfına Kırım hanı Saâdet Giray'ın gelmesini beklemeyerek Tisa suyunun Tuna'ya karıştığı yer civarında Salankamen mevkiinde düşman ordusuna taarruz etmiştir. Onun Salankamen palangası önünde yer alması ihtiyatsız bir hareket idi. Avusturyalı komutan Osmanlı ordusunda Kırım kuvvetlerinin bulunmadığını haber alınca derhal taarruza geçti (20 Ağustos 1691). Bu arada Anadolu beylerbeyi Kemankeş Ahmed Paşa'nın komutasındaki Türkmen süvarileri düşmanın keşif ateşinden ürkerek kaçmaları üzerine bu taraftaki sipahilerin de korkmalarına sebep oldu. Böylece askerde çözülme emareleri belirdi. Serdar ise elinde kılıçla ileri atılarak umumi hücum emri verdi. Onun kahramanlığı bütün askere sirayet etti. Asker iki kat düşman askerini mağlup etmek üzere iken Fazıl Mustafa Paşa alnından vurularak şehit oldu. Vaziyet birdenbire Osmanlı ordusunun aleyhine döndü. Böylece Salankamen meydan muharebesi kaybedilmiş oldu(1). Bu savaşta düşman da önemli kayıplara uğramış bulunuyordu. Hatta Tuna'daki donanmaları da ince donanmaya mağlup olmuştu. Ancak Osmanlı ordusunun son mağlubiyeti savaşın kaderini tayin etti. Bu savaş sadece Osmanlı-Avusturya savaşlarının değil, Osmanlı devletinin Avrupa ile olan mücadelelerinde yeni bir safhanın açılmasına sebep olmuştur. Bu Osmanlı devletinin aleyhine işleyen bir

(1) Raşid. Tarih, II. 161 vd; M. Tayyib Gökbilgin. «Köprülüler» mad., İA.

safhadır. Salankamen savaşında iyi bir devlet adamı, iyi bir komutan kaybedilmiştir.

b. Fazıl Mustafa Paşa

Köprülü ailesinden olan Mustafa Paşa, Fazıl Ahmed Paşa'nın küçük kardeşi olup 1637'de Vezirköprü'de doğmuştu. O da ağabeyi gibi iyi bir medrese tahsili görüp ilmiye sınıfına girmişti. Yetişme çağında umumiyetle ağabeyinin yanında bulunmuş ve bir takım savaşlara şahit olmuştur. 1680 de enişteşi Sadrâzam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın tavsiyesi ile yedinci vezir oldu. Osmanlı-Avusturya harpleri başladıktan sonra Fazıl Mustafa Paşa önce Edirne kaymakamı ve dördüncü vezir oldu. Sonra Özi muhafızlığına tayin edildi ve bu görevdeyken Babadağı serdarı oldu.

1684 yılında Kubbealtı vezirliğine getirilen Mustafa Paşa, bir müddet Sakız muhafızlığı sonra da Boğazhisar muhafızı olarak görev yaptıktan sonra ikinci vezir oldu. Fazıl Mustafa Paşa, bundan sonra Hanya, Kandiye ve Sakız'da muhafızlık hizmetlerini ifa etti. Avusturya ordusunun Belgrad'ı zaptedip Üsküp'e kadar gelmesi üzerine 1689 Ekimi'nde yapılan bir toplantıda bu durumu ancak Fazıl Mustafa Paşa'nın düzeltebileceği kanaati hasıl olup sadarete tayin edilmiştir.

Fazıl Mustafa Paşa sadarette iki yıl kadar kalmış, buna rağmen önemli işler yapmışlır. Onun müsbet icraatı arasında hristiyan reâyâyı gözetmek ve onların cizye ve mükelleflyet işlerini düzenlemek gibi işler sayılabilir. Vaziriâzamlık makamının istiklâlini temin etmek üzere, kubbealtı vezirlerinin sayı ve nüfuzlarını sınırlandırmayı tercih etti. Devlet ricalinin bayramlarda padişaha vermeleri âdet olan hediye verme işini kaldırdı. Ticari hayatta serbest piyasa ekonomisine itibar edilerek alış verişi rekabet usulüne döktü. Bunun neticesi olarak da zamanında ihtikâr ve suistimal artmıştır. Bundan başka taşrada ayan mütegallibenin zulümlerine meydan vermemek için, kadılar ile naiplerinin hükümlerini muhakemelerini murakabe ederek, suistimale engel olmak, ayan ve halk arasında ahengi temin etmek mülahazası ile ve *Dîvan-ı hümâyun*'un bir benzeri olarak her beldede bir «*Meclis-i ayân*» açtırdı. Tarihçiler onu âlim, dindar, kâmil, âlicenap, vakur ve âdil bir devlet adamı olarak vasıflandırmaktadırlar. Hadis ve lugat ilimlerinde söz sahibiydi (1).

c. Varat Kalesinin Düşman Eline Geçmesi

Salankamen hezimetinden sonra ilerleyen Avusturya kuvvetleri, Lipva kalesini istila ettiler. Yeni sadrâzam Arabacı Ali Paşa, 7 aylık sa-

(1) M. Tayyib Gökbilgin, «Köprülüler» mad., İA.

daretten sonra serdarlık görevini kabul etmeyince azledilerek yerine Diyarbekir valisi Çalık Ali Paşa tayin edildi. Yeni sadrâzam Merzifonlu olup Kara Mustafa Paşa'nın yetiştirmesidir. Doğruluğu, temiz ahlâkı ve tok sözlülüğü ile meşhur olmuştur. Avusturyalılar uzun süren muhasara neticesinde Varat kalesini açlık ve yardımsızlık yüzünden zapta muvaffak oldular. Diğer taraftan Lehistan kuvvetleri, Kameniçe kalesini muhasara edip İsakcı havalisine kadar gelmişlerdi. Ancak bölgede serdar olan Kahraman Paşa, Leh ordusunu mağlup etmeye muvaffak oldu(1692).

Osmanlı ordusunun zor durumda kalışını gören eski Kandiye muhafızı Venedikli vali Francesco Morosini, Girit'e asker çıkarıp Hanya kalesini muhasara etti. Muhasara 41 gün sürmüş, kale muhafızı Ispanakçı İsmail Paşa'nın kahramanca müdafaası üzerine Morosini adadan ayrılmak zorunda kalmıştır(1).

d. Belgrad'ın Muhasaradan Kurtarılması

Yeni Veziriâzam ve Serdar-ı ekrem Ali Paşa, askeriyle Edirne'den hareket edip Belgrad'a varmış, kalenin tamir ve tahkiminden sonra Edirne'ye dönmüştür. 1693 yılında Avusturyalılar, Erdel üzerinden Eflak ve Boğdan'a tekrar taarruza başladılar. Bir müddet sonra düşman. Yanova'yı istilâ edip Belgrad'a hareket etti. Yeni sadrâzam Bozoklu Mustafa Paşa da Avusturya ordusunu karşılamak üzere harekete geçmişti. Bu arada Kırım hanı Selim Giray ile Orta Macar kralı Thököly İmre de orduya iltihak ettiler. Duc de Croy komutasındaki Avusturya ordusu, Belgrad üzerine gelip kaleyi muhasara altına aldı. Ordu gelinceye kadar kale muhafızı Cafer Paşa çok şiddetli bir mukavemet gösterdi. Türk ordusunun yaklaşmakta olduğunu haber alan Avusturyalı komutan, 36 günlük bir muhasaradan sonra çekip gitti. Giderken de takip edilmeyi önlemek üzere köprüleri yakmıştır. Ordu bir hafta sonra Belgrad'a ulaşabilmiş ve kale tekrar tamir ve tahkim edilmiştir(2).

e. Büyük İstanbul Yangınları

İstanbul, 1693 Haziranı'nda büyük bir yangınla yeniden karşı karşıya kaldı. Cibali Kapısı'nda *Karanlık Mescit* denilen yerde çıkan bir yangın, Zeyrek Camii'nden At Pazarı'na kadar yaklaşık 838 ev ile 98 dükkanın yanmasına sebep olmuştu. Bu arada birçok dükkan da tamamen yanıp kül olmuştur(3).

(1) Silâhdar, **Tarih**, II, 673
(2) Silâhdar, **Tarih**, II, 685-689, 706-708-716
(3) Silâhdar, **Tarih**, II, 701

Çok geçmeden 5 Eylül 1693'de İstanbul, tekrar büyük bir yangın felâketi ile karşı karşıya geldi. Bu yangın, Ayazma Kapısı dışında başlamış ve deniz kenarındaki dükkan ve evleri sağlı sollu yakıp Unkapanı'na sirayet etmiştir. Süratle yayılan yangın, bir kolu Fatih'ten Avrat-pazarı'na ve diğer bir kolu da Vefa, Şehzadebaşı, Aksaray üzerinden Cerrahpaşa'ya kadar uzanmıştır. Bu büyük yangında 2547 ev, 1146 dükkan yanıp kül olmuştur(1).

f. Varadin Muhasarası

Bozoklu Mustafa Paşa'nın sadareti bir yıl kadar sürmüş yerine Sürmeli Ali Paşa tayin edilmiştir. Avusturya'nın taarruzları bitmek tükenmek bilmiyordu. Diğer taraftan fırsatı kaçırmayan Venedikliler Dalmaçya'da Gabella kalesini zabtettiler. Askerî bakımdan önemli bir mevkide bulunan bu kalenin düşman eline geçmesi hükümeti çok rahatsız etmiş, geri almak üzere yapılan teşebbüsler akamete uğramıştı.

Yeni sadrâzam Sürmeli Ali Paşa serdarlıkla 1694 Haziranı'nda Edirne'den hareketle Ağustos ortalarında Belgrad'a gelmiş ve Selim Giray'ın da iştirakiyle bir harp meclisi toplamıştı. Mecliste Avusturya ordusunun bulunduğu Varadin üzerine gidilmesine karar verildi. Sava üzerine kurulan köprüden orduyu geçiren serdar, Zemun sahrasına varmış ve Varadin'e varıp düşman taburu karşısında mevzi almıştı. Burada düşman ile mücadele edilirken bir yandan da Varadin kalesi muhasara altına alındı. Bu arada İnce donanmanın ateşi, düşman kalyonlarını kale altına sığınmağa mecbur ettiği gibi Avusturyalılar'ın hücumları da önlendi. Bu suretle Türk ordusu üstünlüğü eline geçirmiş bulunuyordu. Ancak kış mevsiminin başlamasıyla sekiz gün devam eden yağmur, siperleri doldurmuş ve askeri hareketsiz bırakmıştı. Öte yandan yedi-sekizbin kişilik Avusturya ve Macar imdad kuvvetlerinin Segedin'e geldiği, imparatorun meşhur Macar beylerini asker toplamağa memur ettiği haberleri de eklenince, hayli kayıp veren askerin maneviyatı bozulmuş, yapılan toplantı sonunda, Belgrad'a çekilmenin münasip olacağı tesbit edilip, topların kısmen donanma, kısmen de ordu ile nakli kararlaştırılarak 23 günlük muhasaradan sonra 14 Eylül'de geri dönüldü(2).

g. Sakız'ın Venedikliler Tarafından İşgali

Dalmaçya sahillerinde bazı başarılar elde eden Venedikliler, hiç eksik olmadıkları Anadolu sahillerine yöneldiler. Bu defa Papalık ve

(1) Silâhdar, Tarih, I. 732 vd.

(2) Bekir Kütükoğlu, «Varadin» mad., İA; Raşid, Tarih, II, 262, vd.; Reşat Ekrem Koçu, «Ali Paşa, Sürmeli» mad., İA.

Malta hükümetlerinden de yardım alan Venedik donanması, Sakız adasına gelip onikibinsekizyüz asker çıkarmıştır. Halbuki kalede binüçyüzyetmiş kişilik bir müdafaa kuvveti bulunuyordu. Muhasara hem karadan, hem denizden başlamış kale içindeki evler tamamen yıkılmıştı. Bu kadar kuvvete mukavemet edemeyen müdafiler kaleyi vire ile teslim etmek zorunda kalmışlardır (Eylül 1694) (1). Sakız'ın düşman eline geçmesiyle Anadolu sahillerinin tehlikeye girdiğini gören II. Ahmed derhal adanın geri alınmasını emretmiş ve Anadolu beylerbeyi Mısırlızâde İbrahim Paşa bu işle görevlendirilmiştir. Bu arada Kapdan-ı deryalığa da Amcazâde Hüseyin Paşa tayin olunmuştur.

II. Ahmed'in Tuğrası

II. Ahmed devrinde devlet dış düşmanlar ile mücadeleye girişmek zorunda kalmış iken içte de bazı hadiseler vuku bulmaktaydı. Nitekim Irak ve Hicaz'da yeryer uygunsuz hareketler olmakta idi. Suriye'de Sürhan Oğulları ile Dürzi şeyhi Ma'n Oğulları âsi tavır takınmışlardı. Devlet bu âsileri zaman zaman tedip etmek zorunda kalıyordu. Bu arada Garb ocakları denilen Trablus ve Cezayir ile Tunus arasında bazı ihtilaflar ortaya çıkmıştı. II. Ahmed zamanında Divân-ı hümâyûnun haftada iki gün yerine dört gün toplanmasına karar verildi. Bu arada mîrî mukataa olarak düzenlenen arazide sakin halkı tefecilerin elinden

(1) Kamil Tutar, Sakız kalesinin Venedikliler tarafından işgal ve istirdadı (İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü mezuniyet tezi, nr. 3391) İstanbul 1981

kurtarmak üzere bu toprakların kayd-ı hayat şartı ile satılmasına karar verildi(1).

h. İkinci Ahmed'in Ölümü

Sultan II. Ahmed, 52 yaşında bulunduğu sırada Edirne sarayında iken siroz hastalığından vefat etti (6 Şubat 1695/22 Cemaziyelâhir 1106). Saltanatı 3 sene 7 ay 14 gün sürmüştür. II. Ahmed şiir ve musiki meraklısı idi. Hassas mizaçlı ve çabuk sinirlenen bir şahsiyet idi. Oldukça zayıf iradeli olup telkinlere çabuk kapılırdı. Cenazesi Edirne'den İstanbul'a nakledilerek, Kanuni Sultan Süleyman'ın türbesine defnolunmuştur.

(1) M. Cavid Baysun, «Ahmed II» mad., İA.

IV — İKİNCİ MUSTAFA

IV. Mehmed'in Rabia Gülnûs Sultan'dan doğma oğlu olup 1664'de Edirne'de dünyaya gelmiştir. 6 Şubat 1695 (21 Cemaziyelâhir 1106) de tahta cülus ettiği zaman 31 yaşının içinde bulunuyordu. II. Mustafa tahta cülus ettiği zaman Osmanlı devleti, İkinci Viyana bozgunundan sonra peşpeşe gelen mağlubiyetlerle hayli sarsılmış bulunuyordu. Genç padişah gayretli ve vatan sevgisiyle dolu bir insan olması hasebiyle daha cülusunun üçüncü günü Edirne'de yayınladığı bir *Hatt-ı hümayun'da «zevk u safa ve rahatı kendümüze haram eylemişüzdür»* prensibini ortaya koymuştur. II. Mustafa, Feyzullah Efendi'den dersler okuyarak yetişmiştir. Babasının Lehistan seferine katılarak İstanbul'dan Baba Dağı'na kadar ordu ile gitmiştir.

II. Mustafa'nın cülusu ile beraber devlet erkânı arasında, yıllardır süregelen savaşı sonuçlandırma arzusu kuvvetlendi. Hatta İngiltere elçisinin Osmanlı devleti ile Avusturya arasındaki savaşa son verme teşebbüsü de devlet adamları arasında ferahlık yaratmıştı. Fakat II. Mustafa hiç de öyle düşünmüyordu. Ona göre bir müddettir süregelen başarısızlıkların sebebi seleflerinin seferlerden uzak kalışları idi. Genç padişah niyetinin Kanuni Sultan Süleyman gibi bizzat sefere çıkmak olduğunu bildirdi. Sadrazam ise devlet erkânı ile yaptığı müzâkerelere dayanarak, padişahın sefere çıkmasının büyük masraflara sebep olacağını söyleyerek, onun Edirne'de kalmasını tavsiye etti. Ancak II. Mustafa düşüncesinden vazgeçmeyerek sefer hazırlıklarına başlanması hususunda emir verdi. Diğer taraftan halk ise padişahın Viyana bozgunundan beri süregelen çözülmeye bir çare bulacağına inanıyordu(1). Bu arada II. Mustafa şehzadeliğinde kendisine hocalık etmiş bulunan Seyyid Feyzullah Efendi'yi İstanbul'a davet ederek şeyhülislâm tayin etti. Padişah hocası Feyzullah Efendi'ye çok güveniyor ve onun sözlerine itibar ediyordu. Nitekim Feyzullah Efendi II. Mustafa'ya tesir ederek Sürmeli Ali Paşa'nın sadaretten azline sebep oldu. Feyzullah Efendi bundan sonra her türlü siyasî işlere karışmaya devam etti. Sadarete Elmas Mehmed Paşa tayin edildi.

---

(1) Raşid, Tarih, II, 298 vd.; Cengiz Orhonlu, «Mustafa II.» Mad., İA.

a. Koyun Adaları Zaferi ve Sakız'ın Kurtarılması

Sakız serdarlığına Mısırlızâde İbrahim Paşa ve kapdan-ı deryalığa da Amcazade Hüseyin Paşa tayin edilmişti. Bu savaşta Kalyonlar kaptanı bulunan Mezemorta Hüseyin Paşa'nın büyük yararlığı görülmüştür(1). Türk donanması takriben 50 parçadan ibaret olup 60 gemiden mürekkep Venedik donanmasının bulunduğu Koyun adalarına doğru hareket etmiştir. Koyun adaları İzmir hizasındaki Karaburun'la Sakız'ı ayıran Sakız Boğazı'ndadır. Buradaki ilk çarpışmada düşmanın zayiatı fazla oldu. İkinci karşılaşmada Venedikli amiral Benedetto Pisani maktul düştü, kalan gemiler akşam karanlığından faydalanarak Sakız limanına sığındılar. Bundan sonra Venedikliler artık burada da tutunamayacaklarını anlayarak kalede bir miktar kuvvet bırakarak İstendil adasına kaçtılar. Daha sonra Türk donanması Sakız'a asker çıkarıp kale kolayca ele geçirilmiştir. Ayrıca düşmandan 8 harp gemisi ile bir cephane gemisi gasbedilmiştir(2).

Bu suretle Sakız adası 5 ay kadar düşman elinde kalmıştır. Adanın Venedikliler tarafından işgali haber alınır-alınmaz, faaliyete geçilmiş ve neticede ada düşmandan kurtarılmıştır. Devlet adanın düşman eline geçmesiyle Anadolu sahillerinin tehlikeye girdiğini kavramış ve herşeye rağmen, adanın istirdadı için hazırlıklara girişmişti(3).

b. Sultan II. Mustafa'nın Birinci Seferi

Padişah düşüncelerini tahakkuk ettirmek üzere 30 Haziran 1695 de Edirne'den Belgrad'a hareket etti. Belgrad'da kurulan harp meclisinde Lippa kalesi üzerine gidilmesine karar verildi. Zira Avusturyalılar Macaristan'ın Banat eyaletine musallat olmuşlardı. Bu yüzden Tımışvar'a yakın mesafede Lippa kalesini alarak burayı hareket üssü haline getirmişler, böylece Macaristan büyük bir tehlikeye maruz kalmıştı. İşte bu yüzden önce Lippa kalesinin fethi lüzumlu hale gelmiş ve asker bu yöne sevkedilmişti. Kale 9 Eylül de fethedildi. Birçok asker esir alındığı gibi kale kumandanı da esirler arasında bulunuyordu. Avusturyalı-

---

(1) Mezemorta Hüseyin Paşa büyük bir denizci olup gençliğinde iştirak ettiği bir savaşta 8-10 yerinden yaralanıp öldü diye bırakılmış sonra Venedikliler'in eline geçmiş ve tedavi görmüştür. Ölmek üzere iken kurtulan Hüseyin Paşa'ya bundan sonra ölüp de dirilen mânâsına gelen Mezemorta lakabı takılmıştır. Bkz. Cengiz Orhonlu, «Mezemorta Hüseyin Paşa» mad., İA.

(2) İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III. Kısım 1. 590-591; İ. H. Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, III. 477-478

(3) Mustafa Gürbüz, Osmanlı İdaresinde Sakız (İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü mezuniyet tezi, nr. 2605)

lar Macaristan'a saldıracakları için buraya çok malzeme yığmışlardı. Külliyetli miktarda barut ve cephane ile toplar ganimet olarak alındı.

Diğer bir Avusturya ordusu da General Veterani kumandasında Temes nehri sahilinde pusu kurmuştu. Osmanlı ordusu buraya yürüyüp düşmanı çember içine aldı. Kırım hanı Selim Giray'da düşmanı arkadan kuşattı. Burada düşman müthiş bir bozguna uğradı. General Veterani maktul düştü. Lugas kalesi üzerine yürünüp derhal fethi gerçekleştirildi. Bu arada Şebeş fethine memur edilen Diyarbekir valisi Topal Hüseyin Paşa ile Anadolu beylerbeyi Mısırlızâde İbrahim Paşa Şebeş kalesini aldılar. Mevsimin ilerlemesiyle II. Mustafa ordunun başında İstanbul'a döndü. Halk bu büyük zaferi coşkuyla kutladı.

Bu sırada fırsatı kaçırmayan Rusya hedefi bulunan Karadeniz'e açılmak için Azak kalesini kuşattığı gibi «Mukaddes ittifak»a da girmişti. Rus muhasarası 96 gün sürmüş ve Kaplan Giray ile Kefe beylerbeyi Mustafa Paşa sayesinde akamete uğratılmıştı. I. Petro bir müddet sonra Azak'ı nehirden ve karadan tekrar muhasara etti. İlk muhasarada bir çok yeri yıkılmış ve tamire imkan bulunamamış iken, yardımcı kuvvetler de kaleye giremeyince Azak Ağustos 1696'da Ruslar'a teslim oldu. Kırım için askerî önemi pek fazla olan bu kalenin Ruslar'ın eline geçmesi İstanbul'da büyük teessür uyandırdı. Bundan başka Kapdan-ı derya Mezemorta Hüseyin Paşa, donanması ile Sakız civarında Zeytinburnu denilen yerde Venedik donanmasını hezimete uğrattı. Bir müddet sonra Osmanlı donanması Mora sularında tekrar galip geldi(1).

c. İkinci Sefer

II. Mustafa yeni bir seferin hazırlıkları için emir vermiş, ancak mali durumun imkânsızlığı karşısına dikilmişti. Bunun için de devlet erkânından uygun kimseler kendilerinin tedarik edecekleri askerleriyle sefere memur edildiler. Sokullular'dan İbrahim Hanzâde Ali Bey, Kapıcıbaşızâde Mustafa Bey, Köprülüzâde Numan Bey bütün masrafları kendilerine ait olmak üzere tedarik edecekleri kuvvetlerle sefere memur edildiler. Ali Bey üçyüz, Mustafa Bey elli ve Numan Bey yüzelli ve Yenişehir ayânından Mihaloğlu elli, Turhan Beyoğlu yüz ve diğer ileri gelen vilayet ayânları ile durumları müsait olanların asker temin edip göndermeleri emrolunduğu gibi defterdar yüzelli ve diğer kalem hocaları da birer mikdar kuvvetle sefere katılacaklardı. Bu kuvvetlere ilave olarak İstanbul ve Edirne bostancı ocaklarından da güçlü, kuvvetli binbeşyüz bostancının seferber edilmesi münasip görüldü. Bu yol ile kuv-

(1) Cengiz Orhonlu, «Mustafa II.» mad., İA.

vet toplanması imparatorluğun eski gücünün kalmadığını göstermektedir(1).

II. Mustafa 1696 baharında Avusturya'ya karşı yeni bir sefere çıktı. Bu arada Saksonya kralı Friedrich August ile General Heisler kumandasındaki bir düşman ordusunun Tımışvar'ı muhasara edeceği haber alınmıştı. Seferin bu kale istikametine doğru yapılacağı haberi üzerine düşman ordusu muhasarayı kaldırdı. Ancak Türk ordusu Avusturya ordusunu Olasch mevkiinde yakaladı; vuku bulan meydan muharebesinde Avusturyalılar mağlup ve perişan oldu. Kumandanları savaş alanında öldü. Zaferi müteakip Osmanlı ordusu Tımışvar'a geldi ve kalenin tahkim ve takviyesine önem verildi. Muhafızlığına Koca Cafer Paşa tayin edildi(2). Kaleye gereken mühimmat ve yiyecek konduktan sonra Belgrad'a doğru yola çıkıldı. Belgrad'a varıldıktan ve buranın da muhafızı değiştirildikten sonra geri dönüldü. Muzaffer padişah Avusturya'ya son ve kesin darbenin vurulması için yeni bir seferin lüzumuna inanmış ve bu seferin hazırlıklarını düşünerek Edirne'ye gelmişti.

d. Zenta Hezimeti

Zenta (Sente), Tuna'nın başlıca kollarından Tisa'nın sağ tarafında, nehir alüvyonlarının meydana getirdiği katı bir terasta yer almaktadır. Zenta, Osmanlı tarihinin seyrini değiştirebilecek kadar mühim bir mağlubiyete sahne olmuştur. Bu tarihe kadar Osmanlı menbalarında zikredilmeyen Zenta, mağlubiyeti müteakip özellikle Avrupalı tarihçilerce büyük bir önem kazanmıştır.

II. Mustafa kazandığı başarılar üzerine Avusturya'ya üçüncü bir sefere karar verdi. Edirne sarayında arzkapısı önüne tuğlar dikilerek (13 Nisan 1697) Niş ile Belgrad arasındaki ormanların haydutlardan temizlenmesi işi Rumeli beylerbeyi Cafer Paşa'ya havale edildi. Asker 18 Haziran'da biraz gecikmiş olarak yola çıktı. Bir müddet sonra da Bihke kalesini muhasara etmekte olan düşmanın hezimeti haberi geldi. Hersek sancağında muhasara altında bulunan Puçtil ve Novasin kaleleri önünden Venedikliler'in çekilmek zorunda kaldıkları haberi ordugâhta memnunluk yarattı. Asker 11 Ağustos'ta Belgrad sahrasına ulaştı. Belgrad'da önce sadrazamın, sonra padişahın huzurunda harekâtın ne tarafa yapılacağı hakkında müzâkere açıldı.

Bu arada Thököly İmre, Erdel ve Orta Macar krallığına düşünüldüğü gibi, Tımışvar muhafızı Cafer Paşa da, Belgrad'a davet edilmişti.

(1) İ. H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, III, kısım 1, 574

(2) Fahri Çetin Derin, «Mustafa II'ye dair bir risale». **Tarih Dergisi**, IX, 45-70

Harp meclislerinde Pançova tarafına geçilip Tımışvar istikametine ilerleyerek Tisa'dan karşıya geçilmesi veya Sava'dan Zemun'a geçip Varadin kalesinin muhasarası şıkları müzakere edildi. Sadrazam Elmas Mehmed Paşa'ya muhalif olan harp meclisi ve Şeyhül-islâm Feyzullah Efendi orduyu yanlış ve tehlikeli istikamet olan Tımışvar cihetine sevketmekte fikir birliği yaptılar(1). Bazı tarihçilere göre, sadrazamın asker azlığından ve geç kalınmasından dolayı Tımışvar cihetini tercih ettiği ve hatta bu yüzden vüzerayı tehdit ile fikrini kabul ettirmiştir. Diğer taraftan Sadrazam Elmas Mehmed Paşa'nın kolay bir başarı kazanmasını istemeyen meclis, padişahın huzurunda yapılan sonraki toplantıda sadrazamı desteklemeyi menfaatleri bakımından uygun gördü. Buna mukabil serhadlerin durumunu iyi bilen Belgrad muhafızı Amcazade Hüseyin Paşa, Zemun yakasını tercihle Avusturyalılar'ın Belgrad ve Erdel'e taarruzlarında üs olarak kullandıkları Varadin kalesinin muhasara edilmesini isteyerek, Tımışvar tarafının bataklıklarla dolu olduğunu, düşmanın su geçitlerinde fırsat kolladığını, hatta gerekirse geri çekilmenin dahi mümkün olamayacağını beyan etti(2).

Amcazâde ayrıca Varadin'in muhasara edilmesi halinde donanma tarafından lâşenin de kolay olacağını belirtti. Onun bu fikirleri, hakkındaki muhalefeti kuvvetlendirdi. Son karar için henüz ordugâha gelmemiş olan Tımışvar muhafızı Cafer Paşa'nın beklenmesine karar verildi. Daha sonraki toplantıda Koca Cafer Paşa, Pançova istikametine gidilmesini, Titel kalesi hizasında Tisa'dan geçilmesini, Titel'in zabtından sonra Segedin, Göle ve Yanova kalelerinin alınmasını ve nihayet Tökeli'yi istihdam ettikten sonra Varadin üzerine gidilmesini tavsiye etti. Amcazâde Hüseyin Paşa ile Anadolu beylerbeyi Mısırlızâde İbrahim Paşa'nın muhtemel tehlikeleri bir kere daha hatırlatmaları dikkate alınmayıp, Cafer Paşa'nın teklifi kabul edildi. Padişahın Cafer Paşa'ya güveni fazla olup, ona «baba» diye hitap ederdi. Hatta, Cafer Paşa'nın bu muhabbetten dolayı, Tımışvar'da yaptırdığı binaları padişaha göstermek için askeri, bu cihete sevkettiği de sözkonusudur. Rivayete göre mecliste bulunanlar bir emr-i vaki karşısında kalmışlar ve itiraza cesaret edememişlerdi(3).

Bundan sonra asker Pançova'ya geçirildi; 110 parçalık bir ince donanma da Tisa suyuna doğru hareket etti. Tameş ve Bega suları bin-

(1) Defterdar Sarı Mehmed Paşa. Zübde-i Vekayiat (nşr. Abdülkadir Özcan. İ. Ü. Edebiyat Fakültesi. Tarih Seminer Kütüphanesi. nr. 54) I. 814 vd.

(2) Orhan F. Köprülü. «Hüseyin Paşa. Amcazâde» mad., İA.

(3) Raşid. Tarih. II. 410

bir güçlükle geçildi. Avusturya ordusu Tisa'nın mukabil tarafında Titel kalesinde yedi-sekizbin asker bırakıp geri çekildi. Tisa üzerine köprü kurma faaliyetleri başlamış iken, yeniçeri serdengeçtileri, tüfeng-endaz ve piyadegân karşıya geçip Titel'i zabtetti. Kaleye asker konulması uygun görülmeyip yıkıldı. Avusturya başkumandanı Prens Eugéne de Savoie, Türk ordusunun harekatını casusları vasıtasıyla öğrendiği gibi, sadrazam ile muhalifleri arasındaki çekişmeye de vâkıf idi. Sadrazam tekrarlanan meşverette düşman üzerine ani bir hücum için müsaade alamayınca, Osmanlı ordusu lehine olan fırsat kaçırıldı. Hücumda müteredditolan Prens Eugéne, Varadin önüne çekilip karargah kurdu.

Taarruzun tehlikeli olacağı ve Zemun yakasına geçmek için köprü kurulmasına düşmanın fırsat vermeyeceği hesaplanarak, Başka ovası ile Segedin yalılarının vurulması ve askerin Tisa'yı Zenta'dan geçmesi kararı sadrazamın rızası hilafına alındı. Düşmanın ani baskın yapacağı dedikodusu askerin disiplinini bozmuştu(1). 500 kişilik bir kuvvetle kale ve varoşları ele geçirilen ve bir haydut yatağı olan Zenta'da Türk köylerinden gasbedilmiş bol miktarda eşya bulundu. Bu arada Tisa üzerine süratle köprü kurulmasına başlandı. 83 araba tonbazı üzerine kurulan köprü, devamlı çalışma ile iki günde tamamlandı. Padişah, otağ-ı hümâyûn ve iç halkı, hazine-i âmire ile karşıya geçirildi. Daha sonra yeniçeriler, silâhdarlar, cebehâne ile cebeciler, 7 kolon borna, 12 şâhi, 3 havan topu ve topçular karşı kıyıya ulaştırıldı. Şehbaz Giray ile askerleri de karşıya geçenler arasında idi. Sadrazam ile yeniçeri ağası ve diğer ordu erkânı, düzeni sağlamak üzere henüz karşıya geçmemişlerdi. Bu sırada Prens Eugéne'in Zenta'ya doğru süratle ilerlediği öğrenildi. Bunun üzerine eyalet kuvvetleri ile Anadolu beylerbeyi Mısırlızâde İbrahim Paşa, Diyarbekir beylerbeyi Kavukçu İbrahim Paşa ve diğerleri düşman üzerine gittilerse de aciz kalarak geri döndüler. Sadrazam bir yandan süratle askeri karşıya geçirmeye çalışırken, bir yandan da eyalet askerleri ile yayalardan ibaret yedibin kişilik bir kuvveti metrise soktu.

Bu faaliyetler sırasında düşmanın baskın yaptığı haberi üzerine köprüyü geçmeye çalışan askerlerden 2000 kadarı boğuldu. Paniği bahane eden sadrazamın, askere sert davranması üzüntü ve ümitsizlik yarattı. Bu sırada Prens Eugéne esas ordunun karşıya geçtiğini haber alınca henüz nehri geçmemiş olan birliklere taarruzla Osmanlı kuvvetlerini dağıttı. Sadrazam Elmas Mehmed Paşa şehit oldu(2). Köprünün ortası parçalandığı için karşıya geçme imkanı bulamayan asker çarpışa çarpışa eridi (11 Eylül 1697).

(1) Raşid, Tarih, II, 410
(2) Cengiz Orhonlu, «Mehmed Paşa, Elmas» mad., İA.

Birçok ordu erkânı da şehitler arasında idi. Kuşluk vakti başlayan savaş gün batışında bitmişti. Bu feci manzarayı karşıdan seyreden padişah herhangi bir taarruzdan korunmak için Tımışvar'a müteveccihen yola çıktı ve iki günde buraya vardı. Tımışvar'ı asker bakımından takviye ve Belgrad muhafızı Amcazâde Hüseyin Paşa'yı sadarete tayin ile Belgrad tarikiyle Edirne'ye avdet etti(1).

e. Zenta Hezimetinin Sonuçları

Osmanlı tarihinin seyrine tesir eden ve talihinin dönmesine sebep olan bu hezimette, Türk ordusunun takriben sekizde biri olan yedisekizbin kadar şehit verilmiştir. Bu baskında önemli Türk kumandanları kaybedilmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır: Anadolu beylerbeyi Mısırlızâde İbrahim Paşa, Tımışvar muhafızı Koca Cafer Paşa, Yeniçeri ağası Mahmud Paşa, Adana vâlisi Fazlı Paşa, Rumeli beylerbeyi Küçük Cafer Paşa, Diyarbekir beylerbeyi İbrahim Paşa ile sancak beyleri ve mutasarrıflar(2). Osmanlı ordusu bu savaşta 74 şâhî top, 3 çifte darbzen ve 500'ü mütecaviz zahire arabasını düşmana terketmiştir(3). Ancak Avusturya ordusunun da uğradığı büyük zayiat Prens Eugéne'e Osmanlı ordusunu takip imkanı vermemiştir.

Zenta mağlubiyetinde kaynaklar bir kısım ümerayı ve sadrazamı ithamda müttefiktirler. Ancak ağır toplarla mücehhez ordunun, zor ve tehlikeli yollarda zaman kaybetmesinde padişahın da hissesi bulunmaktadır. Zira seferin, ince donanmanın da iştiraki ile Varadin'e yapılması düşünülmüş iken, padişah harp meclislerinde belli bir hedef tayin edilmemesine müdahelede bulunmamıştı. Su geçişlerinde ondan ziyade köprü kurulması ile otağ-ı hümâyûnun hareketi, askerin yürüyüşünü daima güçleştirmiş ve onları takatsiz bırakmıştı. Ayrıca, Zenta'da köprünün müdafaası için metrislerin tahkiminde Segedin cihetine top konulmaması, tecrübeli bir kumandan olan Prens Eugéne'e bir fırsat daha vermişti. Diğer taraftan 1683'ten beri devam eden savaşlar ve son yıllarda sık sık vukubulan saltanat tebeddülleri para darlığını arttırmıştı. Bu yüzden II. Mustafa'nın cülûsundan beri asker toplanmasında büyük güçlükler çekilmekteydi. Devlet vilayet ayânlarından asker talep ettiği gibi, İstanbul ve Edirne bostancı ocaklarından da asker alınmasına karar vermişti(4).

Zenta hezimeti, Viyana muhasarasını takip eden yıllarda Osmanlı devletine karşı kurulmuş olan «Mukaddes İttifak»ın başarısı kabul edil-

(1) Mücteba İlgürel, «Zenta» mad., İA.
(2) Raşid, Tarih, II, 413
(3) Bu savaşta şehit olan Elmas Mehmed Paşa'nın koynundaki kesede bulunması gereken sadaret mührü zayi olmuştur.
(4) Raşid, Tarih, II, 413; Mücteba İlgürel, «Zenta» mad., İA.

miş ve Avrupa'da büyük bir heyecan yaratmıştır. Auvsturya, Lehistan, Venedik ve Rusya'nın açtığı dört cephede Osmanlı orduları zaman zaman başarılar kazanmış olmalarına rağmen, toprak kayıplarının önüne geçememişti. Böylece artık kaybedilen toprakların kurtarılması ümidi kalmadığı gibi, mevcudu muhafaza endişesi de başlamıştı. Osmanlı idarecileri sulha meyletmişlerdi. Diğer taraftan oldukça büyük kayıplara uğramış bulunan Avusturya da, sulh taraftarı idi. Bu tarihten sonra Hicrî 1109 (1697) senesi, Osmanlı vekayinâmecileri tarafından «Sente senesi» olarak anılmaya başlanmıştır.

f. Amcazade Hüseyin Paşa'nın Sadareti

Elmas Mehmed Paşa'nın yerine Amcazâde Hüseyin Paşa sadarete tayin edildi. Köprülü ailesinden olan yeni sadrazama Amcazade denilmesinin sebebi, Köprülü Mehmed Paşa'nın kardeşi Hasan Ağa'nın oğlu olmasındandır. Zenta'dan Tımışvar'a gelen II. Mustafa Belgrad Muhafızlığında bulunan Hüseyin Paşa'yı orduya davet ederek sadarete tayin etmiştir.

Bu arada Prens Eugéne Zenta galibiyetinden bir ay sonra meydanı boş bulup bölgede bulunan palankaları yakıp yıkmıştı. Sahipsiz kalan Saray-Bosna'yı da 120 adet camii ile birlikte ateşe vermiştir.

g. Karlofça Barışı

1) Barış'a Doğru

Zenta hezimeti Osmanlı devlet adamları arasında barış temayülünü arttırmıştı. Takriben 16 seneden beri devam edegelen Osmanlı-Avusturya mücadelesi daha ziyade Osmanlı cephesini yıpratır olmuştu. Bu hadise çoktan beri zihinleri kurcalayan düşünceleri su yüzüne çıkarmıştır. Hemen hemen aynı düşünceler, savaşlardan yine de zararlı çıkan Avusturya'da da hakimdi. Üstelik Avusturya'nın Fransa ile olan anlaşmazlığı, özellikle İspanya tahtı veraseti meselesinin ortaya çıkışından sonra, onları Osmanlılarla barışmaya sevketti. Venedik Cumhuriyeti ise eski itibarını kaybetmiş, Avusturya'nın himayesinde Osmanlı devleti ile anlaşma temayülünde idi. Rusya ve Lehistan Mukaddes İttifakın iki samimi üyesi olarak diğerlerinin aksine savaşa devam etmek istiyorlardı. Öte yandan Avrupa meselelerinde söz sahibi olan İngiltere ve Felemenk kendi menfaatleri icabı bölgede barışın gerçekleşmesini istiyorlardı.

İşte bu iki devletin İstanbul'daki elçileri ortamın müsait olduğunu görüp hükümetlerinin tekliflerini Sadrazam Amcazâde Hüseyin Paşa'ya bildirdiler. Sadrazam da harekete geçip Divan-ı hümâyun tercüman

larından İskeletzâde Alexandre Mavrokordato'yu elçiler ile temasa memur etti. Elçilerden alınan temenniler, Kırım hânının da bulunduğu mecliste görüşüldü. Sonunda Osmanlı hükümetinin barışa razı olduğu resmen ortaya çıkmış oldu. Sadrazam bu kararı Avusturya hükümetine tebliğ etti. Bir müddet sonra Avusturya hükümetinden Osmanlı devletinin sulh prensibini, yâni «alâ halihi» (mevcut durumu muhafaza, olduğu gibi) formülünü benimsediği anlaşıldı. Avusturya, işgali altındaki Erdel üzerinde hiç bir Osmanlı menfaatini kabul etmiyordu. Amcazade Hüseyin Paşa, Erdel'deki Osmanlı menfaatlerinin korunması ve bir miktar arazinin Osmanlı devletine terkedilmesini ileri sürdü. Bu isteğe Avusturya'dan gelen cevapta, eğer Erdel üzerinde hak talebinden vazgeçilirse, diğer Osmanlı taleplerine olumlu cevap verilebileceği bildiriliyordu.

Bundan başka barışın tek taraflı olmayarak, bütün ittifak mensupları ile birden yapılmasını istilzam ediyordu. Hüseyin Paşa da bu durumu kabul etmek zorunda kaldı. Nihayet bunun için de bir protokol imzalanarak savaşa son verilirken, barışa kapı açıldı. Bundan sonra Sadrazam Amcazâde Hüseyin Paşa, Reisülküttab Râmi Mehmed Efendi'yi baş-murahhas ve Alexandre Mavrokordato'yu büyük elçilik pâyesiyle ikinci murahhas tayin ettirdi. Yine uzun müzakere ve mektuplaşmalar sonunda Karlofça kasabası musaleha mahalli olarak tesbit edildi(1). Osmanlı murahhasları 20 Ekim'de hareket ettiler. Artık barışa kesin karar verilmiş olduğu için II. Mustafa Edirne'de kalmış, Sadrazam Hüseyin Paşa serdarlıkla askerin başında Edirne'den Belgrad'a doğru bir gösteri seferine çıkmıştır. Orduda yüzbin kişilik Osmanlı askeri ile otuzbin kişilik Kırım askeri bulunuyordu.

2) Barış

Avusturya, Venedik, Lehistan ve Rusya murahhasları 23 Ekim'de Osmanlı murahhasları da 24 Ekim'de Karlofça'ya ulaştılar. Bundan sonra 20 gün kadar teşrifat kaideleriyle uğraşıldı. 13 Kasım 1698'de müzakereler başlamış, tedricen 74 gün sürmüş ve 36 celse akdedilmiştir. Nihayet 26 Ocak 1699 da Osmanlı, Avusturya, Venedik ve Lehistan murahhasları müzâkere çadırında toplandılar. İmza merasimi yapıldıktan sonra, haberciler Belgrad, Viyana, Varşova ve Venedik'e barış haberini götürdüler. Ruslar daha sonra barışa yanaşmışlardır.

Karlofça'da yapılan sert müzakerelerde Osmanlı murahhasları, karşı tarafın kalabalık murahhas ekibi karşısında her zaman becerikli ola-

(1) İsmet Parmaksızoğlu, «Karlofça» mad., İA. Karlofça bugün Yugoslavya'da Petervaradin şehrine 15 km mesafede Tuna'nın sağ kıyısındadır.

mamışlardır. İmzalanan 20 maddelik Avusturya, 16 maddelik Venedik ve 11 maddelik Lehistan muahedelerine göre Macaristan ve Erdel Avusturya'ya terkedilmiş. Tımışvar eyaleti ile Sirem sahrasının Tisa ile Sava kavşakları arasındaki kısım Osmanlı devletine bırakılmıştır. Mora ve Dalmaçya ile Santa Maura adası Venedikliler'e bırakılmıştır. Burada Türk hakimiyetindeki Dubrovnik cumhuriyetiyle Dalmaçya şeridi ve Yunanistan'daki İnebahtı ve Arnavutluk'taki Preveze kalelerinin Venedikliler tarafından tahribi şartıyla Osmanlı devletine bırakılmıştır. Kamaniçe, Ukrayna ve Podolya eyaletleri Lehistan'a verilmiştir. Ayrıca bu ülkelerin Osmanlı hazinesine takdim ettikleri paralarda durdurulmuştur. Bu arada Osmanlı idaresini tercih eden Macar milliyetçilerinden tam 1400 Macar ailesi Türk topraklarına hicret etmişlerdir. Ayrıca Emeric Thököly de İzmit'te ihsan edilen çiftliğe yerleşmiştir(1).

3) Barış'ın Sonuçları

Bu anlaşma umumi bir anlaşma olmayıp Osmanlı devletinin hasımlarının her biriyle ayrı ayrı anlaşmasıdır. Böylece her devlet kendisine ait meselelerde yalnız başlarına Osmanlı devleti ile kozlarını paylaşmışlardır. Karlofça anlaşması Osmanlı devletinin bir dönüm noktası olmuştur. Viyana bozgunundan sonra devam eden çözülme ve Karlofça, Batı âleminde cesaret uyandırmıştır. Nitekim Avrupa'da Osmanlı ilerlemesi artık durmuş, devlet erkânı arasında mevcudu muhafaza endişesi başlamıştı. Bundan sonra Avusturya, Rusya ve Venedik başta olmak üzere fırsatı ele geçiren Avrupalılar Osmanlı Devleti'nden pay almak üzere saldırılarını eksik etmeyeceklerdir. Bu anlaşmanın en talihsiz kısmı Avusturya ile imzalanandır. Zira Macaristan'ın kaybı Orta Avrupa Osmanlı hâkimiyetine son vermiştir. Yıllarca süren savaş devlet bünyesinde mali ve idari sahalarda bir müddet kargaşalar meydana getirmiştir.

Türk murahhas heyetinin başında bulunan Rami Mehmed Efendi, konferansın bütün safhalarında soğukkanlılığı, sabır, geniş ikna kabiliyeti ile en muvaffak murahhas olarak gözükmektedir. Onun başlangıçtan itibaren, her meseleyi en ince teferruatına kadar tetkik ve mütalaa ederek, konferansa hazırlıklı olarak iştirak ve bu suretle rakiplerini kolayca susturduğu, görüşülen her meselede eski anlaşmaları incelediği ve mütehassıslardan lüzumlu tavsiye ve raporları aldığı bilinmektedir. İkinci murahhas Mavrokordato'nun rolü dalma ikinci planda idi. Rami Mehmed Efendi'nin emri altında olup ancak mütalaa beyan edebiliyordu. Kırım akınlarının durdurulması bu hanlık için iyi

(1) İsmet Parmaksızoğlu. «Karlofça» mad., İA.

olmamıştır. Karlofça'nın Kırım hanlığını temelinden sarsan bu hükümleri buradaki Türk hakimiyetini zedelemiştir(1).

h. İkinci Mustafa Devrinde Devlet Bünyesindeki Değişiklikler

Yıllarca süren harp ve uğranılan mağlubiyetler, imparatorluğun ictimaî ve iktisadî bünyesini sarsmış para kaynaklarını kurutmuştu Asker sevkiyatının aksaması ve halkın «nefîr-i âmm»a tabi tutulması, halkta hoşnutsuzluk meydana getirmişti. Peşpeşe gelen savaşlar vali ve sancak beylerini yerlerinden uzak tutmuştu. Bu yüzden isyan için fırsat kollayanlara gün doğmuştu. Bu fırsatçılar hayatından memnun olmayan halktan yararlandılar ve hurûc hareketlerini başlattılar. Çiftbozan taifesinden bir kısmı, inzibatî temin ile mükellef yarı resmî «saruca» ve «sekban» teşkilatına katıldı. Bunlar Anadolu'da halkın korkup çekindiği gruplar haline geldi. Öte yandan Balkanlarda da birtakım «hayduk» adı altında asi zümreler meydana gelmişti.

II. Mustafa, Anadolu ve Rumeli'deki bu başıbozukluğu önlemek için «teftişçi» adı verilen valiler tayin ettiği gibi saruca ve sekban teşkilatını da kaldırdığını 1696 yılında ilan etmişti. Merkeze uzak eyaletleri kontrol etmek ise büsbütün zorlaşmıştı. Mesela Şehrizur taraflarında Bebe Süleyman hükümeti dinlemez olmuştu. Bebe Süleyman ayrıca İran topraklarına da taarruz ederek işleri karıştırmıştı. 1699'da Bağdat valisi Hasan Paşa'nın emrinde sevkedilen kuvvet Bebe Süleyman'ı mağlup ettiği gibi adamlarını da esir almıştı. Ancak kendisi Hakkari taraflarına firar etmiştir(2).

Diğer taraftan Suriye'de isyan eden ve bölgenin en nüfuzlu kabile reisi Hüseyin el-Abbas, burada sükuneti bozmuştur. Basra ve havalisinde de sükûnet bozulmuştu. Bölge Muntafik Arap kabilesi reisi Mâni tarafından 1694 de zaptedilmiştir. Bu sırada Dicle'nin doğusunda İran nüfuzuna dahil bataklık bir bölge olan Huvayza'nın hakimi Faracallah ile Mani, Basra için mücadele halinde idiler. Farac, 1696'da Basra'yı zaptetti ve böylece bölge İranlılar'a geçti(3).

ı. Basra'nın İstirdadı

Basra ve Kurna havalisi Muntafik Arap kabilesi reisi Mâni tarafından 1694'de zaptedilmişti. Dicle'nin doğusunda, İran toprağında bulunan Huvayza'nın hâkimi Faracallah ile Mani, bu bölge için mücadele halinde idiler. Faracallah bu bölgeyi ele geçirerek İran nüfuzunu ge-

(1) İsmet Parmaksızoğlu, «Karlofça» mad., İA.
(2) Silâhdar, Tarih, II, 804-805; Râşid, Tarih, II, 487-488
(3) Cengiz Orhonlu, «Mustafa II». mad. İA.

nişletmişti. Bağdat valisi Daltaban Mustafa Paşa, II. Mustafa tarafından Basra ve Kurna havalisinin kurtarılması ile vazifelendirildi. Basra valiliğine, Vezir Beyzade Ali Paşa, Halep valiliği uhdesinde kalmak üzere tayin edildi.

Dicle ve Fırat üzerinde seyr ü seferin canlandırılması ve bir ince donanmanın inşaası için Birecik'de faaliyete girişildi. Donanma kaptanlığına Ahcıoğlu Mehmed Paşa getirildi. Karadan ve denizden ilerleyen Osmanlı kuvvetleri evvelâ Kurna sonra Basra'yı ele geçirdi. Arap kabileleri ile Basra ve Kurna halkı Türk ordusunu büyük şenliklerle karşıladılar (1701)(1). Daltaban Mustafa Paşa, Ziyâb ırmağı bölgesinde bazı asi kabileleri etrafına toplayıp yol kesen, köyleri basan Selman'ı da aynı bir seferle bertaraf etti. Akabinde Fırat nehrinin Maniya bölgesindeki taşkınlıklarını önleyici sedler inşa edilmiş ve asker Bağdat'a dönmüştür(2).

I. Çar Petro'nun Andlaşma Hilâfına Hareketi

Karlofça muahedesinin imzalanmasını müteakip Rus murahhasları ile İstanbul'daki görüşmeler anlaşma ile neticelenmişti. Bu muahede de Azak kalesinin Ruslar tarafından tahkim edilmemesi, Azak denizi kıyılarında ve Kırım hudutları civarında kale veya palanga yaptırılmaması ve Kırımlılar'ın Rus topraklarına taarruzlarının önlenmesi esası kabul edilmişti. Ruslar'ın Kırım hanlığına ödemekte oldukları doksanbin kuruşluk vergi de kaldırılmış bulunuyordu. Çar Petro, muahede hükümlerine rağmen Azak kalesini tahkim ettirmiş; Or Kapı'ya kadar olan sahil şeridinde de kuleler ve palangalar inşa ettirmeye koyulmuştu. Durumu endişe ile takip eden Kırımlılar, Devlet Giray'a başvurup akınlara devam etme kararı aldılar. Sadrâzam Amcazâde Hüseyin Paşa ise devletin durumunu göz önünde tutarak yeni bir gailenin açılmasına taraftar değildi(3). Yeni Sadrâzam Daltaban Mustfa Paşa, Kırım kuvvetlerinin Rusya içlerine sefer yapmalarına taraftar olmasına rağmen yerine geçen Râmî Mehmed Paşa, Devlet Giray'ı hanlıktan azlettirdi (1114 Şaban/1702 Kânun I.)Gürcü prenslikleri arasında Açıkbaş beyliğinin prensi Simon ve onun yerine devletin tayin ettiği Georgi, Görii ve Dadyan prensi Mamya tarafından öldürülmüşlerdi. Erzurum valisi Köse Halil Paşa, Gürcistan seferine serasker tayin olunmuş ve prensliğe Yorgi tayin edilerek buraya nizam verilmişti (Mart 1703)(4).

(1) Tarih-i Sefer-i Basra, Süleymaniye, Esad Efendi, nr. 2062/3; Silâhdar, Nusretnâme, Üniversite kütüp., nr. TY. 5983, var. 73a-73b

(2) İcmâl-i Sefer-i nehr-i Ziyâb, Süleymaniye kütüp., Esad Efendi, nr 2062/4; Nusretnâme, 471a-480a

(3) Orhan F. Köprülü, «Hüseyin Paşa, Amca-zâde», mad., İA.

(4) İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, IV/I, 20-21

j. Osmanlı Bahriyesinde Reform

Bu devirde Osmanlı bahriyesi için atılan adım, önemli bir ıslahat teşebbüsü olmuştur. 1682'den itibaren çekdiri usûlünün tedricen terk ve Avrupa'da kullanılmakta olan kalyon esasının tercih edildiği görülmekte idi. Ancak kifayetsiz çalışmalar, donanmanın ihtiyaçlarına cevap verecek durumda değildi. Mezemorta Hüseyin Paşa kaptan-ı deryalık mevkiine getirilince (1695) bahriyenin ıslahı ve ihtiyaçların giderilmesi için bir *Kânûnnâme*'nin ilânını zarurî görmüş idi. Osmanlı bahriyesi için bir dönüm noktası teşkil eden bu *Kânûnnâme*'nin ilânından (Eylül 1701) kısa zaman sonra kalyon miktarı 40'a çıkmış bulunuyordu. *Kânûnnâme*, deniz ümerasının bahriyeden yetişme kimselerden seçilmesini esas kabul ettiği gibi; terfi ve tekaüdlük meselelerini de bir düzene koymuş bulunuyordu(1).

Sadrâzam Râmî Mehmed Paşa(2), çuha ve kumaş dokumacılığının tekrar canlandırılması ve ithâlâta mani olunması için Bursa ve Selanik'den ustaları Edirne'ye davet ederek onları teşvik etti. Sadrâzam aynı zamanda bunlara hiç kimse tarafından müdahale edilmemesi hakkında fermanlar çıkarttı(3).

k. Feyzullah Efendi Hadisesi

Şeyhülislâm Feyzullah Efendi, belli başlı makamları oğullarına ve nüntesiplerine inhisar ettirdiği gibi; büyük oğlu Fethullah Efendi hakkında, kendisinden sonra bilfiil şeyhülislâm olması için bir de Hatt-ı hümâyûn ısdar etirmişti. Henüz en küçük rütbeleri dahi ihraz etmemiş olan oğullarının yüksek ilmiye makamlarına tayini ulema arasında infiale sebep olmuştu. II. Mustafa'nın uzun zaman Edirne'de oturması, İstanbul'un siyasî ve iktisadî bakımdan ikinci plana düşmesi endişesine, Feyzullah Efendi'nin keyfî idaresi de ilâve olunca hoşnutsuzluk daha da artmış bulunuyordu. Padişahın Edirne'de ikametinin uzamasının, Feyzullah Efendi'nin telkini ile olduğu haberinin halk arasında yayılması isyana zemin hazırlamıştı. Nitekim bir müddet sonra, tarihlerde «Edirne Vak'ası» diye anılan isyan patlak vermişti. Bir rivayete göre, Sadrâzam Râmî Mehmed Paşa(4)'nın tahriklerinin de bu isyanda payı olmuştu. Şeyhülislam'ın ve oğullarının devlet işlerine müdahaleleri-

(1) Safvet. **Kaptan Mezemorta Hüseyin Paşa**, İstanbul 1327. 53 vd., 123 vd. **Kânunnâme** için bkz. İ. H. Uzunçarşılı. **Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, 498, 499. 523 vd.; Cengiz Orhonlu, «Mezemorta Hüseyin Paşa», mad., İA

(2) Bekir Sıtkı Baykal, «Râmî Mehmed Paşa», mad., İA.

(3) Defterdar Sarı Mehmed Paşa, **Zübde-i Vekayiat**, 983-984

(4) Bekir Sıtkı Baykal, «Râmî Mehmed Paşa», mad., İA.

nin sadrâzamı bizar etmiş olabileceği mümkündür. İsyan, 200 kadar cebecinin, tedahülde kalmış ulûfelerini istemek bahanesi ile başlamıştır. (18 Temmuz 1703). Sadaret kaymakamı ve şeyhülislâmın damadı Köprülüzâde Abdullah Paşa'nın gösterdiği gevşeklik, âsilerin 3-4 gün içinde şehre hakim olmalarını sağlamıştır. Âsiler, Orta Câmi'de toplanıp önce Başmakcızâde Ali Efendi'yi şeyhülislâmlığa, Sührablı Ahmed Paşa'yı kaymakamlığa tayin etmişlerdir. Müteakiben, şeyhülislâm ve oğullarının azlini ve padişahın İstanbul'a gelmesi gerektiğini belirten bir mazhar Edirne'ye gönderilmiştir. Feyzullah Efendi'yi azlettirmeyi başlıca hedef ittihaz eden Râmî Mehmed Paşa, bu mahzarı, padişaha gönderip, onun azli hakkında bir hatt-ı hümâyûn ısdârına muvaffak oldu(1).

Halbuki bu sırada, İstanbul'da âsiler Feyzullah Efendi'nin azlinden habersizdiler. Ancak şehirde yayılan türlü dedikodular, asilerin intikam hırslarını kamçılamağa devam etmekte idi. Diğer taraftan, âsilerin durumundan haberdar olan padişah, Râmî Mehmed Paşa'nın Edirne'de asker cemetmesini ve ordu erkânının toplanmasını temin için hatt-ı hümâyûnlar ısdâr etmişti. Âsiler ise, Edirne'ye yürümek üzere Davudpaşa'da Çırpıcı çayırında toplanıyorlardı. İstanbul ahvâlini yakinen takip eden padişah, vakit geçirmeden Râmî Mehmed Paşa'yı serdar tayin etti. Kılıç kuşatılıp hil'at giydirilen serdar Râmî Mehmed Paşa, Hafza mevkiinde askerin başına geçti. Ayrıca, *hurûc ale's-sultan* fetvası verilip, askerin sadâkatini teyid için ekmek ve tuz üzerine yemin ettirildi(2). Âsiler ise Davud Paşa sahrasından hareketle Edirne'ye müteveccihen yola çıkmış bulunuyorlardı. Silivri'de bir gün ikamet edip, Başmakçızâde'nin yerine tayin edilen Şeyhülislam İmam Mehmed Efendi'nin ısrarı ile, Mehmed Efendi'nin eski talebesi olan Şehzade Ahmed(3)'in cülûsuna karar verdiler. Çorlu'ya vardıklarında Ahmed'in adına hutbe okuttular. Bu sırada, Râmî Mehmed Paşa tarafından 8.000 kadar süvari ile ileri yollanan Vezir Çakırcı Hasan Paşa da Çorlu'ya varmıştı.

Hasan Paşa, işi sulh yolu ile halletmek için, son bir teşebbüste bulunarak maiyet erkânından bazılarını elçi olarak Sührablı Ahmed Paşa'ya gönderdi. Fakat, âsiler artık padişah olarak, Ahmed'i tanıdıklarını ve Sultan Mustafa'ya taraftar olanlar ile konuşmayacaklarını bildirdiler. Hasan Paşa da mecburen geri dönmüş, vezirlazama mülâki olmuştu. Râmî Mehmed Paşa, Hasan Paşa'dan durumun vehametini anlayıp, askere cesaret vermesi için, padişahın Hafsa'ya gelmesini iste-

(1) Şeflknâme, Üniversite kütüp., nr. TY. 1643, 1236

(2) Nusretnâme, 519a-520a

(3) H. Bowen, Ahmed III., The Encyclopaedia of Islam, new edition (bundan sonra EI2 olarak gösterilecektir).

yen bir telhis yazarak, Edirne'ye gönderdi. Ertesi gün padişah Hafsa'ya vasıl oldu.

Bu arada, âsi ordusu da Babaeski merhalesine varmış bulunuyordu. Bu yakınlaşma, iki tarafın el altından anlaşmalarına sebep olmuş, bu da Edirne kuvvetlerinin İstanbul kuvvetlerine iltihakı ile neticelenmişti. II. Mustafa ve sadrâzam Edirne'ye avdet ettiler. «Ekberiyet» kaidesi üzere III. Ahmed (23 Ağustos 1703) de iclâs edilerek 35 gün, gece gündüz devam eden ihtilal sona ermiştir(1). Bu vak'anın başlıca müsebbibi olan ve azlinden sonra Varna'ya gönderilen Feyzullah Efendi, oradan Eğriboz'a giderken, cülûsu takiben ısdar olunan yeni bir ferman ile Mustafa Paşa köprüsünde çevrilip Edirne'ye getirildi. Burada türlü hakaretlerle idam edilerek cesedi Tunca nehrine atıldı(2).

Edirne vak'asını müteakip sedarete getirilen Kavanoz Ahmed Paşa, yeniçeri ağası Çalık Ahmed ve Şeyhülislam Mehmed Efendi birer birer bertaraf edildi. Ayrıca ulûfelerini istemek üzere ayaklanan yedi-sekiz yüz bostancı da saraydan çıkarıldı.

Çorlulu Ali Paşa(3)'nın sadareti zamanında Matbah-ı hümâyûn, İstabl-ı has ve Tersane-i âmire masraflarından tensikat yapıldı(4), Tophâne-i âmire'de top dökümü inkişaf ettirilirken(5), İngiltere'den ithal edilip mîrî gemilerde kullanılan yetmiş-seksen kantar ağırlığındaki çapaların, büyük kârhâne inşaa edilerek imalatına girişildi(6). Diğer taraftan Ali Paşa İsveç ile ittifaka taraftar olarak Demirbaş Şarl ile şahsi muhaberata girişti; ona yardım vaadinde bulundu.

l) Mezamorta Hüseyin Paşa

Osmanlı kapudan-ı deryalarından olup kahramanlığı ve teşkilatçılığı ile de meşhurdur. Gençliğinde garp ocaklarına intisab etmiştir. Burada iken İspanyollar ile yapılan bir savaşta aldığı yaralardan dolayı öldü zannedilip terkedilmiş, sonra ölmediği anlaşılarak tedavi edilmiştir. Bu yüzden İtalyanca yarı ölü mânâsına gelen Meger-morta lakabı verilmiştir. Zamanla şöhreti artan Hüseyin Paşa Cezayir'de tanınmış bir demirci olmuştur. Cezayir Dayısı Baba Hasan, ondan kurtulmak için Fransızlar'a rehin olarak göndermiştir. Fakat Hüseyin Fransız amiralini kandırıp karaya çıkmış ve yanındaki denizciler dayıyı öldür-

(1) **Nusretname**, 525a-526a; Naîma, **Tarih**, VI, Zeyl 24; **Şeflknâme**, 136a-b.
(2) Tafsilât için bkz. Orhan F. Köprülü, «Feyzullah Efendi». **İA.**; Cengiz Orhonlu, «Mustafa II.», **İA.**
(3) Reşat Ekrem Koçu, «Ali Paşa, Çorlulu», **İA.**
(4) Râşid, **Tarih**, III, 207-208
(5) Râşid, **Tarih**, III, 221
(6) Râşid, **Tarih**, III, 258

dükten sonra Cezayir dayısı olmuştur. Mezemorta Hüseyin Paşa bundan sonra Fransızlarla mücadeleye devam ederek onları barışa zorlamıştır.

Mezemorta 1686 da Cezayir beylerbeyisi olarak görülmektedir. Tunus'daki karışıklıklar ve halkın daveti üzerine buraya kuvvet göndermiş ve sükuneti sağlamıştır. İstanbul'dan Mora üzerine yapılacak sefer için davet alan Hüseyin Paşa, bu görevi ifa etti. Cezayir beylerbeyi iken İspanyollar'ı Oran'dan atmak için uğraşan Hüseyin Paşa, istilacı Fransız donanması ile de yıllarca uğraşmıştı. Mezemorta 1690 yılında Tuna kapdanlığına getirildi. Aynı yıl Vidin'in kuşatılması için yapılan harekatta görev aldı. Daha sonra Karadeniz kapudanı unvanını aldı.

1691'de Miri kalyonlar kapudanlığı ile Rodos sancağı tevdi edildi. Bu sıralarda Venedik donanmasının adalar denizinde faaliyete geçmesi ve 1694'de Venedikliler'in Sakız'ı zabt ve boğazı tehdit etmeleri üzerine derhal faaliyete girişildi. Adayı geri alma işinde Mezemorta, mîri kalyonlar kapudanı sıfatı ile Koyun adaları civarında vukua gelen iki deniz savaşında, zaferin kazanılmasında rol oynadı. Mezemorta 1696 da kapudan-ı derya tayin edildi. Mezemorta ilkin adalar denizinden bir türlü çıkmak bilmeyen Venedik donanmasını buradan atmak için faaliyete girişti. Sakız ve İstanköy'ü vurmak üzere gelen 96 gemilik Venedik donanmasını Midilli civarında mağlup etti. Bir müddet sonra Mora'da yapılacak harekatı denizden desteklemeye memur olarak, burada da Venedikliler'i perişan etti. 1697'de başka bir Venedik donanmasını mağlup ederek şöhretini arttırdı.

Mezemorta Hüseyin Paşa, Karlofça muahedesinin imzalanmasından sonra Batı Akdeniz'i korsanlardan temizlemeye ve Adalar denizindeki bazı adaların dolmuş olan limanlarının açılmasına çalıştı. Hüseyin Paşa son seferinden dönüşte iki ay kadar hasta yattı. Hatta bu yüzden II. Mustafa'nın huzuruna geç çıkabilmiştir. Mezemorta 1701 de mesâne hastalığından vefat etti. Sakız'da medfundur.

Mezemorta Hüseyin Paşa'yı asıl meşhur eden husus Osmanlı bahriyesini ıslah ederek, ihtiyaçlarını temin etmesi ve bu teşkilatı yukarıda görüldüğü gibi bir düzene sokmasıdır. Ortaya koyduğu *Kanunnâme* ile, deniz kuvvetlerinin bahriyeden yetişme ellerde bulunmasını, terfi ve tekaütlük meselelerini yoluna koymuş idi(1).

m. Daltaban Mustafa Paşa

Meşhur bir Osmanlı sadrâzamıdır. Mustafa Paşa bu mevkie gelinceye kadar silsile-i meratibi hakkıyle katetmiş başarılı bir devlet adamıdır. Mustafa Paşa muhtemelen 1654 yılında doğmuş, genç yaşta Kara İbrahim Paşa'ya intisap ederek onun yanında çeşitli görevlerde bu-

(1) Cengiz Orhonlu. «Mezemorta Hüseyin Paşa» mad.. İA.

lunmuştur. İbrahim Paşa'nın sadaretinde kapıcılar kethudalığı, kapıcıbaşılık ve mirâhûr-ı sânilik ve cebecibaşılık görevlerinde bulunarak Yeniçeri ağalığına kadar yükseldi. 1692'de Niğde ve Kayseri mutasarrıflığına terfian getirildi. Aynı yıl Babadağı'nda düşmana karşı koymakla görevlendirildi. Daltaban Mustafa Paşa 1695 yılında Anadolu valiliğine terfi ettirildi. O bu görevde iken mahlûl timar ve zeametlerin hak etmeyenlere tevcihini önlediği gibi Anadolu'da bazı eşkiya liderlerinin de hakkından geldi. Daltaban Mustafa Paşa'yı bir müddet sonra Diyarbekir valisi olarak görüyoruz. Bu arada 1696 yılında Zenta savaşına katılacak iken hakkındaki şikayetler üzerine Bosna'da bir kaleye sürülmüştür. Bu sürgün onu Zenta'da bulunmaktan alıkoyduğu için şans getirmiştir.

Mustafa Paşa sürgünde iken, Zenta galibi Prens Eugéne Bosna'ya saldırmış vali de öldüğü için halk onu vali olarak görmek istemişti. Nihayet askeri meziyetlerinden dolayı serbest bırakılmıştı. Burada düşmana karşı başarılı müdafaalar yapmış bulunan Mustafa Paşa'ya Rakka beylerbeyliği verildi. Buradan Bağdat valiliğine tayin olunan Daltaban Ertesi yıl Basra serdarı oldu. Burada Arap aşiretlerinin isyanını bastırabilmek için herşeyden önce Kurna ve Basra kalelerinin kuşatılması gerekiyordu. Hazırlıklar mükemmel bir şekilde görüldüğü gibi Birecik'te 60 gemilik bir nehir donanmasının da inşaatı gerçekleştirildi. Bir süre sonra Basra İranlılar'ın elinden kurtarılmış ve halk günlerce şenlikler yaparak padişaha minnettarlığını bildirmiştir.

Daltaban Mustafa Paşa'nın, Bağdat valiliği sırasında müsbet işlerinden biri de Fırat nehri yatağının düzeltilmesidir. Fırat Anadolu'dan çıktıktan sonra Mezepotamya ovalarından geçer, Dicle ile birleştikten sonra Şattülarab adını alır ve Basra'da Hind Okyanusu'na dökülür. Ancak bu bölgede nehir genişleyip tarım alanlarını istila etmişti. İşte Daltaban Mustafa Paşa burada sedler inşaa ettirerek nehri düzene sokmuş ve bunda büyük bir başarı kazanmıştır. Bu başarıları onu sadarete kadar getirmiş ve Eylül 1702 de bu mevkie tayin edilmiştir.

Daltaban Mustafa Paşa'nın kısa süren sadrâzamlık dönemi, valilik ve seraskerlikleri sırasındaki gibi pek parlak ve başarılı geçmemiştir. Sadaretinin ilk günlerinden itibaren çevresine karşı şiddet ve hiddet üzere hareket eden Mustafa Paşa, gerek Bosna, gerekse Bağdat seraskerlikleri sırasında küçük bazı suçlar yüzünden çok kimseyi katlettirmişti. Etrafındakilere karşı da aynı şekilde davranmaya ve himaye ettiği kimseleri ise önemli mevkilere getirtmeğe kalkması gözlerden kaçmıyordu. Yeniçeri ocağındaki tahrik edici tutumları padişahın kulağına kadar gelmişti. Neticede azl ve Ocak 1703'de idam edildi(1).

(1) Abdülkadir Özcan, «Daltaban Mustafa Paşa», Tarih Enstitüsü Dergisi, sayı 13

n. İkinci Mustafa'nın Ölümü

Sultan II. Mustafa hadiseler üzerine 23 Ağustos 1703 (10 Rebîülâhir 1115)'de tahttan indirilmiş, oğlu ve yeğenleri ile birlikte sarayda gözaltına alınmıştır. Mustafa hizmetleri ortada iken karşılaştığı bu durumdan dolayı çok müteessir oldu. Zaten istiska ve mesane hastalıklarından muzdarip bulunan Mustafa 30 Aralık 1703'de vefat etti. Yeni Cami'deki türbede babasının ayak ucuna defnedildi.

II. Mustafa'nın Tuğrası

II. Mustafa, orta boylu, kısa boyunlu, kızıl ve seyrek sakallı, görünüş itibarıyla heybetli idi. Hükümdarlığının ilk senelerinde gayret ve faaliyeti ile sevgi ve sempati kazanmıştı. Zenta hezimetinden sonra devlet işlerini bir kenara bırakmış, vaktini Edirne'de daha ziyade av eğlencesi ile geçirmiştir. Edebiyata meraklı idi. «İkbalî» mahlası ile bazı şiirler yazmıştır. Hüsn-i hatt sahibi de olup sülüs, nesih ve celide maharet kazanmıştı. Mustafa ok atmakta da usta ve sürât-i intikal sahibi, halîm ve selîm idi. Öğrenmeye açık, zamanın ilimlerinden haberdâr idi. Zamanının tarihine önem vermiş ve silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa'yı bu işle görevlendirmiştir. Devrin *Nusretnâme* adlı eseri bu suretle meydana gelmiştir. II. Mustafa'nın 20 evladı dünyaya gelmiş olup bunlardan 10 tanesi erkektir. Şehzadelerden Mahmud ve Osman tahta cülus etmişlerdir.

V — ÜÇÜNCÜ AHMED

IV. Mehmed'in Râbia Gülnûş Sultan'dan doğma oğlu olup, 1673'de dünyaya gelmiştir. Sultan II. Mustafa'nın öz kardeşidir. 23 Ağustos 1703 (10 Rebiülevvel 1115) de Edirne'de tahta cülûs ettiği zaman 30 yaşının içinde bulunuyordu. Bir isyandan sonra tahta çıktığı için, âsi yeniçerilerin istedikleri 60 kadar devlet adamını onların eline teslime mecbur olmuştur. Bu sırada Osmanlı tarihinde, ancak üç defa vuku bulmuş olan Şeyhülislam katli hadiselerinden biri bu devirde olmuştur. Şeyhülislam Feyzullah Efendi, yeniçerilere teslim edilmiş ve onlar tarafından türlü hakaretlerle öldürülmüştür.

Edirne'de isyandan sonra sadarete getirilen Kavanoz Ahmed Paşa, Yeniçeri ağası Çalık Ahmed ve Şeyhülislam Mehmed Efendi'ye ilk zamanlar kimse dokunamadı. Padişahın İstanbul'a gelip de bostancılardan 700 kişiyi birden saraydan çıkarması ve yerlerine devşirme usulü ile yenilerini kaydettirmesi, zorbaları cezalandıracağı hissini verdi. Bir müddet sonra sadrâzam, yeniçeri ağası ve şeyhülislam mevkilerinden uzaklaştırılmış olmasına rağmen memkette nizam ve intizam sağlanamadı. Baltacı Mehmed Paşa'nın sadareti ise kısa sürdü ve yerine Çorlulu Ali Paşa getirildi. III. Ahmed kısa zamanda 6 sadrâzam değiştirmeye mecbur oldu. Bunların ekserisi liyakatsiz kimselerdi. Bu yüzden devletin başına birçok gaileler gelmişti(1).

1. Osmanlı Devleti ve Çar Petro'nun Avrupa Siyaseti

XVIII. asır başlarında, İsveç kralı XII. Şarl (Demirbaş) ile Rus çarı Büyük Petro arasında rekabet bulunmakta ve bunun mihrakını da Lehistan teşkil etmekte idi. Gerek Osmanlı Devleti'nin Kırım'da mukavemeti, gerek İstanbul anlaşması ile Karadeniz'e açılma imkânını bulamayan Petro, Baltık denizinde gayesinin tahakkuku için Lehistan'ı nüfûz bölgesi ittihaz etmiş bulunuyordu. Böylece, Petro, Saksonya kralı II. Ogüst'ün Lehistan kralı seçilmesini temin etmişti (1697). Ancak, Rus nüfûzunun Lehistan'a uzanmasından endişe eden XII. Şarl, önce Rusya'nın müttefiki Danimarka'yı saf dışı bırakıp Lehistan'ın üzeri-

(1) Enver Ziya Karal, «Ahmed III». mad., İA.

ne yürüdü ve Rus nüfûzunu kırdı. XII. Şarl, ülkesinin emniyeti için II. Ogüst'ün Lehistan'dan çıkarılmasının lüzumuna inanmıştı. Lehistan'ı istilâ eden İsveç kuvvetleri karşısında, II. Ogüst, tahtından feragat etmek zorunda kaldı (1707). Neticede, XII. Şarl'ın tasvibi ile Stanislav Lehcinski Lehistan tahtına getirildi. Osmanlı Devleti, Lehistan'ın yeni kralını tanıdı(1).

Petro ise, yeni bir düzen verdiği ordusu ile Fin körfezine kadar ilerlemiş, Saint-Petersburg (Petrograd) şehrini kurduğu gibi Kronstat kalesini de inşaa ettirmişti. XII. Şarl ise eski zaferlerine mağruren Petro'nun tedbirlerine ehemmiyet vermiyordu. Ancak kralın tevsi ettiği ordusu yine de iyi durumda idi. XII. Şarl, Rus ordusu ile karşılaşmak üzere Lehistan'a girdiği zaman, Petro devamlı geri çekilerek İsveç ordusunu müşkül durumda bırakmayı planlamıştı. XII. Şarl ordusunu Ukrayna'ya tevcih ederek Poltava kalesini kuşattı. Burada, Ukrayna hatmanı Mazepa İsveç ordusuna yardım ediyordu. Kaleyi kurtarmak üzere gelen çar ile kral arasında vuku bulan meydan muharebesinde kral hezimete uğradı (8 Temmuz 1709). XII. Şarl, yanında Mezapa olduğu halde Osmanlı Devleti sınırını geçerek Özi kalesine iltica etti. Bu sırada, kralı takip eden Rus kuvvetleri, muahede hilâfına sınırı geçerek üçyüzden fazla İsveç askerini götürdüler. Osmanlı Devleti ise, XII. Şarl'ın Kırım hânı Devlet Giray'dan yardım talebini, muahede ahkâmına aykırı bulduğu için reddetmişti.

Osmanlı Devleti topraklarına sığınıp iltica hakkı isteyen İsveç kralı ile Ukrayna hatmanına, devlet yakın alâka göstererek onların Bender'e yerleşmelerini temin etti. Çar Petro'nun, XII. Şarl ve tebaasından Mezapa'nın iade edilmesini Osmanlı Devleti'nden ısrarla istemesine rağmen kabul edilmedi(2). İsveç kralının bir müddet daha Osmanlı topraklarında kalacağı anlaşılınca, kendisiyle yapılacak temasların sıhhati için devlet temsilci talebinde bulundu. Bu talep, XII. Şarl'ın hâlen tahtında bir hükümdar gözü ile görüldüğünün bir ifadesi olduğundan kralın gururunu okşamıştı. Kral devletin bu talebini yerine getirdi(3). XII. Şarl, temsilcisi vasıtasıyle Osmanlı topraklarındaki niyetlerini anlatmaya çalışmış, harp açılması tavsiyesinde bulunmuştu. Kral, ittifak teklifi ile birlikte Lehistan üzerinden ülkesine dönmede kendisine yardımcı olunmasını da talep etmişti. Nitekim, Ruslar Osmanlı vatandaşı ortodoks tebaayı isyana teşvik ettikleri gibi, hudud boyunda bazı kaleler inşaatına dahi girişmişlerdi. Bu durumu göz önünde bulunduran devlet, III. Ahmed'in cülûsunda ihmal edilmiş olan İstanbul mua-

(1) Mücteba İlgürel, «Türkler (Osmanlılar)» mad. İA.
(2) Râşid, Tarih, III, 299-300
(3) Mücteba İlgürel, «Türkler (Osmanlılar)» mad., İA.

hedesinin gözden geçirilip yenilenmesini istedi. Muahede ahkâmına İsveç kralının Lehistan topraklarından geçerek ülkesine gitmesi maddesi ilâve olunmuştu(1). Ancak, kralın Lehistan topraklarını Rus askerlerinin himayesinde geçebileceği hususu XII. Şarl'ın şüphesini mucip olmuştu. Neticede, sadrâzamın rüşvet mukabili Rus elçisi Tolstoy ile anlaşıp madde muhteviyatında değişiklik yapıldığı ortaya çıktı. Bu haber üzerine sadrâzam azl ile yerine Köprülüzâde Numan Paşa tayin olundu (1122/1710)(2).

2. Prut Seferi ve Antlaşması

Numan Paşa, sadarete getirildiği zaman, İsveç kralının elçisi Stanislas Poniatowski ve akabinde Fransız elçisi De Ferriol ile görüştü. Vâki şikâyet ve ikazlar XII. Şarl davasında müsait bir zemin hazırladı. Neticede, Karadeniz ve Kırım'ın emniyeti, Lehistan meselesinin ehemmiyeti hakkında kuvvetli bir cereyan belirdi. Ancak, sadrâzamın harici siyasetten habersiz bulunuşu ve menfaat peşinde koşan etrafının tesiri altında kalışı, onun isabetli karar almasına mani oldu. Buna ilâveten, Rus elçisi Tolstoy'un gayretleri ile, kralın ilkbaharda Lehistan içinden memleketine gönderilmesi kararı, azline sebep oldu(3). Devlet erkânının Rus tehlikesi hakkında müteredditi hâli, çarın muharebe tehdidini hâvi ültimatonu İstanbul'a gelince izale oldu. Devlet merkezine davet edilen Kırım hânı Devlet Giray'ın, Ruslar'a güvenilmemesi gerektiğini, Kırım'ın elden çıkması demek bütün Rumeli'nin elden çıkması demek olacağını, esasen hedefin İstanbul olduğunu belirtmesi padişahı ikaz etmişti. Baltacı Mehmed Paşa sadarete getirildiği zaman (1122/1710) padişah ve devlet erkânı savaş ilânında kararlı bulunuyordu. 23 Ramazan 1122 (20 Kasım 1711)'de sarayda vukubulan bir toplantıda Bâbıâli Rusya'ya harp ilân etti.

Rus çarı Petro, Tuna'ya kadar inip, Rumeli'deki Hristiyan ahâliyi isyana teşvik ve çıkacak karışıklıktan istifade etmek üzere plânını yapmıştı. Boğdan'a girip, Prut boyunca Tuna kıyılarına inmekte iken, Rus ordusu hiç beklemediği bir anda Türk kuvvetleri ile karşılaştı. Bilhassa Devlet Giray Han'ın mâhirâne manevraları ve aynı zamanda Osmanlı ordusunun da Prut nehrini, köprüler kurup, geçmesi üzerine, 20 Temmuz 1711 günü, bütün Rus ordusu, çar ile birlikte kuşatıldı. Yeniçeri-

(1) Râşid, Tarih, III, 316-317

(2) M. Tayyib Gökbilgin, «Köprülüler» mad., İA.

(3) Râşid, Tarih, III, 330-332; Ahmed Refik, **Memâlik-i Osmaniye'de Demirbaş Şarl**, İstanbul 1332, 30 vd.; Akdes Nimet Kurat, **İsveç Kralı Karl XII.'in Türkiye'de kalışı ve bu sıralarda Osmanlı İmparatorluğu**, İstanbul 1943, 227-220; aynı müellif, «XVIII. yüzyıl başı Avrupa umumi harbinde Türkiye'nin tarafsızlığı». **Belleten, 26, 268 vd.**

lerin ilk hücumları Ruslar tarafından püskürtüldü ise de, ertesi gün 400 kadar topla mücehhez olan ve gayet iyi bir mevzide bulunan Türk ordusu, Rus taburunu şiddetli bir muhasara ve ateş altına aldı. Rus ordusu, 36.000 piyade ve 6.000 atlı olup 122 topa mâlikti. Türk ve Kırım kuvvetleri 120.000 askerden ibaret olup, iâşe bakımından mükemmeldi. Askeri üstünlük tamamen Türkler'de idi ve Ruslar'ın muhasaradan kurtulması imkânsızdı. Baltacı Mehmed Paşa, yürüyüş emirlerini imzalarken(1), Ruslar'ın sulh için müracaatta bulundukları öğrenildi. Sadrazam bu müracaatı önce kabul etmedi ise de, Ruslar'ın Azak kalesini ve diğer kaleleri vereceklerini öğrenince razı oldu ve mütareke emrini verdi. Çar tarafından murahhas tayin edilen ve aslen yahudi olan Rus kançılar muavini Baron Peter Şafirov, kısa zamanda Osmanlı ümerası ile anlaşmış ve muahede metni hazırlanmıştı. Devlet Giray Han ile XII. Şarl'ın Türk ordugâhındaki mümessili Poniatovski'nin itirazlarına rağmen Baltacı Mehmed Paşa ile Şafirov arasında muahede akdedildi ve Petro ordusu ile serbest bırakıldı. İmzalanan muahedenin en büyük kazancı, Azak kalesinin yıkılması, Lehistan'ın Rus nüfûzundan kurtulması olacaktı. Rus ordusunun belki büsbütün imhası mümkün iken sadrâzam ve ordu ümerası, kâğıt üzerindeki menfaatlere kapılarak bu fırsatın kaçırılmasına sebep oldular. Muahededen sonra cereyan eden vak'alar, Baltacı Mehmed Paşa'nın iyi niyetlerinin Ruslar tarafından istismar edildiğini göstermiştir. Esasında akdedilen muahede her bakımdan Türkiye için kârlı idi; fakat sadrâzam, cehaleti ve dirayetsizliği yüzünden, muahede ahkâmının ancak kâğıt üstünde kalmağa mahkum olduğunu anlayamamıştı. Prut muahedesinin akdinde sadrâzamın, kahyası Antalyalı Osman Ağa ile mektupcusu Ömer Efendi'nin tesirleri altında kaldığı tesbit edilmiştir(2).

3. Ruslar'ın Anlaşmayı İhlal Etmesi

Çar Petro, imzaladığı muahedeye riayet etmeyip Azak kalesini teslim etmediği gibi diğer hükümleri de tatbik sahasına koymuş değildi. Bu vaziyet karşısında, padişah ve devlet erkânı Baltacı Mehmed Paşa'ya muğber oldular. Devlet Giray Han ile Şarl'ın sadrâzam aleyhindeki propagandaları da hoşnutsuzluğun büyümesine sebep oldu. Sadrâzam muahededeki maddelerin yerine getirilmesini temin için, uzun zaman Prut boyundaki Velender mevkiinde yurt kurdu; Ruslarla yeniden müzakerelere girişti ve yeni taahhütler aldı. Fakat hiç bir neticeye varılamadı. Diğer taraftan bu kadar muvaffakiyet ile biten bir seferden

(1) M. Münir Aktepe, «Baltacı Mehmed Paşa'nın 1711 Prut seferi ile ilgili emirleri», Tarih Enstitüsü Dergisi, sayı 1

(2) Akdes Nimet Kurat, Prut Seferi ve Barışı, Ankara 1951-1953, II, 224-573; Aynı müellif, «Baltacı Mehmed Paşa», mad., İA.

Osmanlı Avrupası (1718-1736)

hâlâ hiç bir menfaat elde edilememesi, sadrâzam aleyhindeki havanın kuvvetlenmesine sebep oldu. Bunun üzerine, sadrâzam Edirne'ye döndükten sonra azledildi (20 Kasım 1711).

Ruslar'ın Prut muahedesi şartlarını yerine getirmek istemedikleri anlaşılınca, yeniden harp ilân edilip, hazırlıklara başlandı. Bir müddet sonra, Azak kalesinin teslimi ve yıkılmasına karar verilen kalelerin yıkılması ile seferden vazgeçildi. Ancak, bir türlü neticelendirilememiş İsveç kralı meselesi ve Lehistan maddesi yüzünden ilkbaharda Ruslar'a tekrar harp açılmasına karar verildi. Tam bu sırada sadaret makamına gelen Damad Ali Paşa, bu işin suhuletle halli yolunu tercih edip, İngiltere ve Felemenk elçilerinin tavassutlariyle, Edirne'de bir muahede daha akdetti (Haziran 1713). İsveç kralı XII. Şarl ise Erdel üzerinden memleketine dönmeye imkân bulabilmiştir(1).

Bu savaşın ilânında Bâbıâlî, yabancı devlet elçilerinin teşvik ve tahriklerine de kapılmıştı. Sefer ilânından sonra Osmanlı ordusundaki hazırlık safhası mükemmeldi. Buna rağmen, Ruslar diplomatik müzâkerelerde Türkler'e nisbetle daha ustaca hareket etmişlerdi. Bu sebeple, kazanılan zafer, muahede hükümlerinin hafifliği ile gölgelenmiştir. Bunda sadrâzam ve serdar-ı ekrem Baltacı Mehmed Paşa'nın dirayetli bir kumandan ve devlet adamı olmayışının rolü büyük olmuştu. Çar bu yüzden cesaret bulup, muahede hükümlerinin tatbikinde gevşeklik göstermişti. Ancak burada, sadrâzamın ihaneti bahis konusu olmayıp, yakınlarının tesiri altında kaldığı ifade olunabilir.

Prut savaşında, Rus ordusunun imhası cihetine gidilmediğine göre büyüyüp güçlenmekte olan Rusya'nın eski hudutları içine atılmasının düşürülüp düşünülmediği hakında bir siyasetin takip edildiği şüphelidir. Osmanlı ordusunda disiplinsizlik veya isyan teşebbüsü görülmedi. Bilakis askerin harp kabiliyeti yerinde ve düşmanla çarpışma azmi tamdı. Rus ordusu da, disiplin ve savaş kabiliyeti bakımından iyi durumda olup, kuşatma sırasında panik eseri göstermedi. Öte yandan, Rus ordusunun önemli bir kısmı, St. Petersburg'u İsveç ordusuna karşı müdafaa için bırakılmıştı.

Prut muahedesi son şeklini Haziran 1713 de aldığına göre, seferin hitamından mezkur tarihe kadar bir mütareke devri yaşanmıştı. Prut muahedesi ile Petro'nun Karadeniz'e ve Balkanlar'a inme yolundaki hayallerine bir darbe vurulmuş; Azak ve çevresinin istirdadı mümkün olmuştu. Petro ise Prut bataklığından ordusunu kurtararak İsveç'e karşı kat'i galebe imkânını elde etmişti. Bu bakımdan, Prut muahedesi Ruslar için diplomatik bir zaferdi. Nitekim, Ruslar bir yandan Bal-

(1) İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, IV., 91-95

tık bölgesine doğru ilerlerken öte yandan Kafkaslar'a, Azerbaycan'a İran'a ve hatta Türkistan'a doğru da ilerlediler. Böylece Anadolu, doğudan da Rus tehlikesiyle karşılaşıyordu.

4. Mora Seferi ve Varadin Mağlubiyeti

Ali Paşa(1) sadarete tayin olunduktan sonra (1713), Karlofça muahedesi ile arazisinin bir kısmını kaybeden devletin takip ettiği istirdad siyasetini devam ettirdi. Prut muharebesinden önce Ruslar'ın isyana teşvik ve tahrik ettiği Karadağlılar, Bosna valisi Köprülüzâde Numan Paşa tarafından tenkil edilmiş; ancak bir kısmı Venedik'e kaçmağa muvaffak olmuştu. Venedik anlaşmalar hilâfına bu asileri himaye ederken, Akdeniz'de de korsanlık faaliyetlerini artırmıştı. Bu hadiseler iki devlet arasındaki muahedeyi ihlâl ettiğinden 8 Aralık 1714'de sefer ilân olundu. Sadrâzam ve serdar-ı ekrem Ali Paşa ordunun başında ve kapudan-ı derya Canım Hoca Mehmed Paşa da donanmanın başında olarak Selanik'e gittiler. Burada kararlaştırılan hedeflere göre hareket edilip, Ali Paşa Korent'e, Diyarbekir beylerbeyi Kara Mustafa Paşa kuvvetleri Mora Kasteli (Chateau de Morée)'ne yürüdüler. Kaptan Paşa ise şimdiye kadar zabtedilemeyen, Venedikliler'e âit korsan barınağı İstendil(Tenos) adası ile Egine'ye yelken açtı. Kısa zamanda, Türk ordusu üç cephede de muvaffak oldu. Bundan sonra, Sadrâzam Ali Paşa, adanın idare merkezi olan Anapoli'yi donanmanın da yardımı ile geri aldı. Bu arada fethedilen Argos da adanın müstahkem bir mevkii idi(2).

Sadrâzam Damad Ali Paşa, Mora'nın üç müstahkem kalesi olan Modon, Koron ve Navarin'e dörder saat mesafeye geldiği zaman düşmanın bütün kuvvetlerini Modon'da toplayarak, Koron ve Navarin'i tahliye ettiğini öğrenmiş ve bu iki kaleyi işgal ettirmişti. Modon'u müdafaa etmek üzere toplanan kuvvetler, Venedik donanmasının çekilip gitmesiyle muhasaraya fazla dayanamayıp kısa zamanda istirdad edildi (Ağustos 1715). Bu fütuhatı takiben Malvasie ve Çuka (Cerigo) adasının zabtı ile Mora'nın fethi tamamlanmış oluyordu(3).

Karlofça muahedesiyle Venediklilerle terkedilmiş olan Mora yüzbir gün süren sefer neticesinde tamamen elde edilmişti. Tayin edilen memurlarla Mora'nın onikı koldan tahriri yapılmış; erkek nüfûsu ile birlikte toprak ve vergi miktarı tesbit olunmuştu. Mora'nın istirdadı devam ederken, Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa(4)'nın Girit fethedilir

(1) M. Cavid Baysun, «Ali Paşa, Damad» mad., İA.
(2) Râşid, Tarih, IV, 65-66, 86-94
(3) Râşid, Tarih, IV, 113-120; M. Cavid Baysun, «Ali Paşa, Damad», İA.
(4) M. Tayyib Gökbilgin, «Köprülüler» mad., İA.

ken bıraktığı korsan yatağı Suda ve Spina-Longa gibi müstahkem mevkilerin fetihleri de gerçekleşti.

Bu sırada, memleketin bazı yerlerinde isyan ve itaatsizlik hadiseleri vuku bulmakta idi. Bunlardan Suriye'de Osmanoğlu Emirülhac Nasuh Paşa ile İran şehzâdesi olmak iddiasıyla ortaya çıkan ve etrafına bir takım âsileri toplayan Abbas idam edildi. Bağdat vâlisi Hasan Paşa, Sincar'da âsi Yezidiler'i mağlup ettikten sonra Huveyza hanlığı dolayısiyle, İran ile çıkan ihtilâfı bir hâle yola koyup, mütegallibeden Mîr Han'ı bertaraf etti. Bundan başka, Mısır ümerasından olup isyan eden Kaytas Bey de, vâli Abdi Paşa marifetiyle idam edildi.

Sâdrazam Damat Ali Paşa, Mora seferine teşebbüs ettiği zaman Müteferrika İbrahim Efendi ile Avusturya imparatoruna padişah tarafından nâme ve başvekil Prens Eugen'e kendisi tarafından bir mektup göndermişti. Ali Paşa, mektubunda Venedik Cumhuriyeti'nin nakz-i ahd ettiğini bildirip, Rusya muharebesinde olduğu gibi imparatorun tarafsız kalmasını istemişti. Halbuki, Mora'nın istilâsından sonra sıranın kendisine de gelebileceğini sezen Avusturya, Venedik ile 15 Nisan 1716 da tedâfüî ve tecâvüzî bir ittifak yaptı. Sadrâzam esasında, Venedik devletinin elinde olup donanma üssü olarak kullanılan Korfu adasının zabtı için bir sefer hazırlığında idi. Bu sırada Prens Eugen'den, Ali Paşa'ya Karlofça muahedesi ahkâmına riayet ihtarını havi bir mektup geldi. Sadrâzam Eyyüb'de Valide sarayındaki içtimada bu mektubu okutarak, Avusturya'ya da harp ilân etmek niyetinde olduğunu bildirdi(1). Ertesi gün Davud Paşa orduğâhındaki içtimada şeyhülislâmın sefer hakkında verdiği fetvaya, Kazasker Mirzâzâde Şeyh Mehmed Efendi'nin itirazı ile başlayan münakaşadan sonra sefer katileşti ve sadrâzam Avusturya üzerine, Kara Mustafa Paşa'nın da Korfu üzerine gitmesi kararlaştırıldı. Ayrıca, donanma da Korfu üzerine gitme emri aldı.

Avusturya seferinin âni olarak ilânı dolayısiyle, bütün kuvvetlerin toplanması zorluğu ortaya çıkmıştı. Ali Paşa'nın ordunun noksanını telâfi için eyaletlere peşpeşe gönderdiği fermanlar, ordunun tam mevcutla hareketini temin edememişti. Belgrad'a giden sadrâzam ve serdar-ı ekrem Ali Paşa, harp meclisini topladı. Müzakerelerde Rumeli beylerbeyi Sarı Ahmed Paşa'nın Varadin (Peter-vardein) üzerine gidilmesi tavsiyesi kabul olundu. Sava nehri üzerine köprü kurulup Zemun yakasına ve oradan da tayin edilen cihete ordu ilerlerken, Kurt Mehmed Paşa idaresindeki öncü kuvvetler de Kont Palffy'yi mağlup etmiş-

(1) Râşid. Tarih. IV. 193-216

ti. Prens Eugen ise, Varadin'de vaktiyle Sürmeli Ali Paşa(1)'nın yaptırdığı mevzilerin gerisine askerini yerleştirmişti.

Türk ordusu düşman kuvvetleri ile 3 Ağustos 1716 günü karşılaştı. Ne o gün ne de ertesi gün düşman hücûma geçti. Metris seraskeri Sarı Ahmed Paşa, düşman taarruz etmeyince, askeri çadırlarına îâde etmemişti. 5 Ağustos sabahı Prens Eugen âni olarak taarruza geçti. Avusturya kuvvetlerini ilk karşılayan sağ cenahtaki Anadolu beylerbeyi Türk Ahmed Paşa oldu ve Avusturya kuvvetleri burada geriledi. Durumun vehâmetini gören Prens Eugen, burayı derhal takviye ederek sağ cenahı ricate mecbur etti. Prens Eugen umumi taarruza başlamış olmasına rağmen, Ali Paşa, basireti bağlanmış gibi, atıl halde kalmış, askeri vaktinde harekete geçirememişti. Ancak, Osmanlı ordusunda geri çekilme başladıktan sonra bizzat ileriye atıldı ise de yaralanıp şehit düştü. Akabinde mağlup ordu Belgrad'a çekildi(2).

Damad Ali Paşa Avusturya üzerine giderken, Kara Mustafa Paşa kumandasındaki diğer bir ordu ile Canım Hoca Mehmed Paşa'nın idaresindeki donanma Venedikliler'in donanma üssü olan Korfu seferine çıkmıştı. Türk kuvvetleri Korfu önüne gelince Venedik donanması mani olamamış geri çekilmişti. Kale gayet metin ve müstahkem olduğundan şiddetli top ateşine tutuldu. Ancak, asker miktarının az oluşu muhasaranın uzamasına sebep olurken, Varadin hezimeti haberinin gelişi askerin maneviyatını sarsmıştı. Bu sırada gelen padişahın fermanı üzerine muhasara kaldırıldı.

Mağlup ve başsız kalan ordunun Belgrad'a çekilmesinden bir müddet sonra buranın muhafızı Halil Paşa(3) sadrâzam tayin edildi. Diğer taraftan, Varadin galibi Prens Eugen, Osmanlılar'ın Macaristan'da kalan son eyaletlerinden birinin merkezi olan Tımışvar üzerine yürüdü. Tımışvar bir müddet muhasaraya dayandı ise de, büyük bir orduya mukavemeti uzun zaman devam ettiremeyeceğini anlayan kale kumandanı, teslimde tereddüt etmedi. Halbuki, Kırım askeri ile birlikte önemli miktarda Osmanlı kuvveti yola çıkmış bulunuyordu(4). Müstahkem bir kale olan Tımışvar'ın elden çıkması ile Eflak ve Boğdan yolu Avusturyalılar'a açılmış oluyordu. Varadin'den Belgrad'a çekilmiş bulunan ordu, bir müddet sonra zabt u rabttan yoksun olarak Edirne'ye geldi. Varadin zaferinden marur Avusturyalılar, Tımışvar'ın zabtından sonra Eflâk sınırına dayanmışlardı. Bu arada, Avusturyalılar'ın iğfaline ka-

(1) Reşat Ekrem Koçu, «Ali Paşa, Sürmeli» mad., İA.
(2) Râşid, Tarih, IV, 254-263; M. Cavid Baysun, «Ali Paşa, Damad» mad., İA.
(3) J. H. Karamers, «Halil Paşa, Arnavud» mad., İA.
(4) Râşid, Tarih, IV, 293-295

pılan yerli Boyarlar ve bir gurup Avusturyalı çete, Bükreş'e anî baskın yapıp, devlete sadık Eflâk voyvodası Nikola Mavrokordato'yu kaçırdılar. Bir müddet sonra, Avusturyalılar, Boğdan'ın merkezi Yaş'a da baskın düzenlediler, fakat geri çekilmek zorunda kaldılar(1).

5. Erdel Krallığı ve Rakoczi Frenc'in İlticası

Bu sırada devlet, Avusturyalılar'la sekiz sene mücadele edip, başaramayınca Fransa'ya sığınan Macar millî kahramanı Rakoczi Ferenc'den faydalanmayı düşündü. Ancak, Varadin mağlubiyeti ile bir müddet inkıtaa uğrayan bu plân, yeni Sadrâzam Halil Paşa(2) sadaretinde tekrar tatbik safhasına konuldu. Rakoczi, Fransa'dan getirilerek Edirne'de III. Ahmed tarafından Macaristan ve Erdel kralı olarak huzura kabul olunmuştu (Ocak 1718). Fakat, sulh teşebbüsleri dolayısiyle düşünülen plân gerçekleştirilememiş; Rakoczi Tekirdağ'da ikamete memur edilmişti(3).

Yeni sadrâzam Halil Paşa, Haziran 1717'de Edirne'den Belgrad'a hareket etti. Ordu Niş'e vâsıl olduğu sırada şehrin Prens Eugen tarafından muhasara altına alındığı haberi geldi. Prens Eugen mevkiini iyice tahkim ettiği gibi yerli halktan otuz-kırk bin kişiyi çalıştırarak hendekler ve büyük tabyeler vücuda getirmişti(4). Avusturya ordusunda Alman ve Fransız prensleri de bulunuyordu. Diğer taraftan Prens Eugen ordu sevk ve idaresinde tecrübeli, Avrupa'da meşhur bir kumandan idi. Türk ordusu harp tecrübesine sahip bir kumandandan mahrum olarak Belgrad civarına gelmiş, hücumda tereddüt edilerek Kırım, Bucak ve Nogay kuvvetlerinin beklenmesine karar verilmişti. İki haftalık bekleyişten sonra, Osmanlı kuvvetlerinin ani hücumu gerçekleşti. Gafil avlanan Halil Paşa, ordusuyla malup bir vaziyette Niş'e çekilmek zorunda kaldı. Muharebeden iki gün sonra Belgrad kalesi teslim olup, müslüman halk hicret etti(5). Mağlubiyet ve akabinde Belgrad'ın düşmesi üzerine Halil Paşa azl, yerine Nişancı Mehmed Paşa sadarete getirildi. Avusturya ordusu üç koldan istilâya devam edip, Morava suyu taraflarını; Hisarcık ve Hasan Paşa palangasını; Semendire ve Güğercinlik bölgelerini zabtetmişti. Bu sırada müslüman ahâlide panik başladığı gi-

(1) Mücteba İlgürel, «Türkler (Osmanlılar)» mad., İA.
(2) Mücteba İlgürel, «Türkler (Osmanlılar)» mad., İA.
(3) M. Tayyib Gökbilgin, Rakoczi Ferenc II. ve Osmanlı Devleti Himayesinde Macar Mültecileri, Türk-Macar Mültecileri, İstanbul 1976; Ahmed Refik, Memâlik-i Osmaniye'de Kral Rakoczi ve Tevâbil, İstanbul 1333.
(4) Râşid, Tarih, IV, 353
(5) M. Cavid Baysun, «Belgrad» mad., İA.

bi, Avusturyalılar'ın iğfaline kapılan hristiyan ahâlide de isyan emareleri başgösterdi.

6. Pasarofça Antlaşması

Şehid Ali Paşa sefere henüz karar vermiş iken, İngiliz ve Felemenk elçilerinin tavassutları akamete uğramış ancak sefer devam ettiği müddet zarfında da teşebbüsler sürmüştü. İstanbul'a gelen İngiliz elçisi Wortley Montagu'nün teşebbüsü ise Prens Eugen tarafından önlenmişti. Belgrad'ın düşmesi ile padişahın ve devlet erkânının sulha daha da taraftar olmaları, Avusturya hükümetinin ise durumdan tatmin olması mütareke kapısının açılmasına vesile oldu. Bu arada, Prens Eugen'in 15 Şubat 1718 de sadrâzama gönderdiği mektubunda, bu pahalı harp için tazminat olarak ve ayni zamanda hristiyan dünyasının hudutlarını emniyette bulundurmak için, tekmil Bosna'yı, Tuna'nın sağında kalan Sırbistan'ı ve Tuna'nın solunda bulunan Eflâk ve Boğdan'ı talep etmesi Edirne'de çok büyük bir akis uyandırmıştı. Hiddetlenen padişah yeni bir sefer kararı verecek iken, mutavassıt devletlerin gayretleri ile «alâ hâlihi» esasını kolayca kabul etmesini sağlamıştı. Sulh müzakerelerinin Pasarofca'da olması taraflarca kabul edildi.

Osmanlı Devleti murahhasları Silahdar İbrahim Efendi ile Yirmisekiz Mehmed Efendi ve üçüncü murahhas ve tercüman olarak da Eflâk beyi Yenaki Bey tayin edilmişlerdi. Avusturya'yı Graf von Wirmond ile bu devletin Bâbıâlî nezdindeki eski elçisi Talmann ve Venedik'i de Carlo Ruzini temsil edeceklerdi(1). Ancak, Avusturyalılar'ın «alâ hâlihi» esasına çok geniş bir tefsir ve değer verme temayülleri, Pasarofca, Viyana ve Edirne arasında ve Dâmâd İbrahim Paşa ile Prens Eugen arasında yazışmalara sebep oldu. Aracı elçilerin gayretlerine rağmen, Avusturya'nın toprak talebetmesi, Rakoczi ve maiyetinin cezalandırılmak üzere kendilerine tesliminde ısrarları, tarafları yeni bir savaşın eşiğine getirdi. Nitekim, İbrahim Paşa 14 Receb 1139 da ordu-yi hümâyûn ile Filibe'den Sofya'ya gelmiş ve tertibat almıştı. Nihayet, Osmanlı Devleti'nin kararlı tutumu ve İtalya'da savaş ihtimalinin belirmesi üzerine Avusturya direnmekten vazgeçti. Müzakereler başladı; Osmanlı murahhasları, bir taraftan Avusturya murahhaslariyle, bir taraftan da Venedik murahhaslariyle toplantı yapıyorlardı. Pasarofca muahedesi, oniki celsede devam eden çetin müzâkereler sonunda (21 Temmuz 1718) imzalandı(2).

---

(1) Râşid, **Tarih**, V, 34, 38

(2) Râşid, **Tarih**, V, 54 vd; Cemal Tukin, «Pasarofca» mad., İA.; İ. H Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, IV/1, 140-145

Avusturya ile yapılan muahede 20 maddeden ibaretti. Muahedenin ilk 7 maddesi hududların tayin ve tesbitine ayrılmıştı. Buna göre, Küçük Eflâk, Tımışvar, Belgrad ve Kuzey Sırbistan Avusturya'ya bırakılıyor; Mora, Osmanlı Devleti'ne kalıyordu. Muahede müddeti 24 yıl olarak tesbit edilmişti(1). Bu muahedeyi müteakip imzalanan ticaret andlaşması da 20 madde halinde hazırlanmış idi(2).

Venedik ile aynı tarihte imzalanan 26 maddelik sulh muahedesinin en mühim kısmı toprak ile ilgili maddeleridir. Buna göre Mora'nın Osmanlı Devleti'ne bırakılmasına mukabil, Dalmaçya, Hersek ve Karlıeli taraflarında bazı kaleler Venedik cumhuriyetinde bırakılıyordu. Muahedenin ticareti ilgilendiren en önemli maddesi (madde 25), İstanbul, İzmir, Kıbrıs, Trablusşam, İskenderiye, Halep ve diğer iskelelere gelen Venedikli tüccar gemilerinden alınan gümrüklerin %5 ten % 3 e indirilmiş olmasıdır(3).

7. Sadrâzam İbrahim Paşa'nın İcraatı

Sadrâzam İbrahim Paşa, Pasarofca muahedesini müteakip, tabiatı icabı daha ziyade ictimaî ve mâlî meseleler ile uğraşmayı tercih ediyor; imara ehemmiyet veriyordu. Ayrıca, mizacına uygun zevk ve safaya giden bir yol takip etmekte idi. Mali, müzayakayı bertaraf etmek niyetiyle Şam'da mevcut yeniçerileri yoklamaya tabi tutup, mahlûllerini sildirip, sayılarını 750'ye indirdiği gibi bazı vergileri de Şam defterdarlığına mâl etti. Bosna havâlisinde ocaklık mukataalarını tahrir ettirdi. İstanbul'da ulufeli asker arasında yapılan tensikat ile de tasarruf sağladı(4).

Sadrâzam İbrahim Paşa, bu sırada Anadolu'da yol kesip şakavetle iştigal eden levendât eşkıyası hakkında da bazı tedbirler almakta gecikmedi. Anadolu'daki bilcümle vâli, mîrimîrân ve ümeraya gönderilen fermanlarla herkes bölgesinin âsâyiş ve emniyetinden mesul tutuldu. Bundan başka, Halep civarında ahâliye zulmedip eşkıyalık yapan, Abbasiyûn taifesi ile diğer bazı urban kabilelerinin hakkından mahallî vali gelememişti. Sadrâzamın riyasetinde yapılan bir toplantı sonunda Rakka valisi Maktûlzâde Ali Paşa ile Bağdat valisi Hasan Paşa ve civar eyalet valileri, birlikte bu isyanı bastırmağa memur edildiler (1721)(5).

---

(1) Muâhedât Mecmuası, III. 102-112
(2) Muâhedât Mecmuası, III. 112-120; Râşid, Tarih, V. 72 vd.
(3) Muâhedât Mecmuası, III. 180-196; Râşid, Tarih, V. 82 vd.
(4) M. Münir Aktepe, Patrona İsyanı 1730, İstanbul 1958, 19; Aynı müellif, «Nevşehirli İbrahim Paşa» mad., İA.
(5) Râşid, Tarih, V. 281-283

Damad İbrahim Paşa'nın gayreti ile sürdürülen inşaat faaliyetleri, daha ziyade padişah kasırları, sultan sarayları, vükelâ konakları, câmi, medrese ve çeşme gibi yapılara taalluk etmekle beraber İstanbul'un imarına ve güzelleşmesine de yardımcı oluyordu. Sadrâzamın imar merakı üzerine Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Paris'ten dönüşünde sunduğu sefâretnâmenin de tesiri olduğu muhakkaktır. Fransa'dan getirilen saray ve bahçe plânlarına göre, şehrin mesire yerlerinde inşaata girişildiği, bilhassa Kâğıthâne'yi Versailles ve Fontainebleau'ya benzetmek için gayret edildiği anlaşılmaktadır. Sadâbâd tesmiye edilen Kâğıthâne bir eğlence ve sefahat merkezi olmuş; Eyüp civarındaki Hadâik-i Sultaniye'den Karaağaç Bahçesi'ne kadar olan sahada devlet erkânına ait köşklerin inşaasına girişilmişti.

Bu imar faaliyetinden Boğaziçi de nasibini almış bulunuyordu. Meselâ, Beşiktaş, Kuruçeşme, Bebek, Hisarlar, Üsküdar, Çubuklu v.b. kasırlar, yalılar, câmi ve çeşmeler ile Boğaziçi bir kat daha güzelleşmekte idi. Bütün buralarda yazın çırağan sefaları, kışın helva sohbetleri tertip edilmekteydi. Ancak, sadrâzamın bu tutumu, ictimaî meselelere çare olmaktan ziyade israf ve sefahati hedef almış bulunmakta ve bu da gayr-i memnunlar zümresinin artmasına âmil olmakta idi. Nevşehirli İbrahim Paşa devrinin en önemli icraatı, Türkçe eserler basacak olan matbaanın faaliyete geçmiş olmasıdır. İlk teşebbüs, Paris elçisi tayin olunan Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin oğlu olup, babası ile Fransa'ya gidip-gelen Said Mehmed Efendi (Paşa)'dan geldi. Paris'te iken matbaaları dolaşıp, kitap baskısı işinin Türkiye'de de tahakkukunu arzu eden Said Efendi, İbrahim Müteferrika'ya durumu açmış, birlikte sadrâzama müracaata karar verirlerken bir de Müteferrika tarafından, kitap baskısının faidelerine dâir Vesiletü't-tıbaa adlı risâle kaleme alınmıştı. Baskı hususunda muhtemel itirazları önlemek gayesiyle dinî eserler haricindeki eserlerin başlabileceğine dair şeyhülislâmın fetvası ve müsaadeyi hâvî padişahın fermanı ile matbaa faaliyete geçti (1727) (1).

8. Dürri Ahmed Efendi'nin İran Sefareti

İbrahim Paşa sadaretinin geniş toprak kaybı ile neticelenen Pasarofca muahedesi ile başlamış olması, halk tabakalarını saran sefalete çare bulunmaması, umûmi efkârda derin bir hoşnutsuzluk uyandırmakta idi. Bu sırada, İran'da başgösteren nâzik durum, Avrupa'da kaybedilen toprakların başka yerde telâfisi fikrini uyandırdı. Pasarofca muahedesi hükümlerine göre, Türkiye'den geçecek olan Avusturya-İran ticaret yoluna âit görüşmeler yapmak üzere İran'a gönderilen

(1) İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, IV/1, 160

Dürrî Ahmed Efendi, İran'ın iç durumunu tetkikle de vazifeli idi. Dürri Efendi İstanbul'a avdetinde İran'ın karışık durumu ve Safevî hanedânını doğudan tehdid eden Mir Üveysoğlu Mahmud Han hakkında hükumete önemli bilgiler takdim etmişti(1). Şâh Hüseyin, Dürrî Efendi'nin elçiliğine mukabil, Murtaza Kulu Han'ı İstanbul'a gönderdi. İran elçisi ile yapılan istişarelerden sonra, devlet ricali arasında müzakere açıldı(Mayıs 1722).

Buna göre, İran şarktan Afganlılar'ın, şimalden Ruslar'ın taarruzuna uğradığı; hudut vâlilerinden gelen mektuplara göre Dağıstan'da isyan çıktığı tesbit olunmuştu. İran'ın içine düştüğü bu durumun, Osmanlı-İran sınırında tehlikeler hâsıl edebileceği düşüncesiyle hudut vâlilerine (Bağdat, Van, Erzurum ve Kars) tedbirli olmaları için fermanlar gönderildi. Bu sırada, Şiiler'in ve Ruslar'ın tazyikine uğrayan Şirvan hânının adamları, İstanbul'a gelip İbrahim Paşa'ya durumu arzettiler. Osmanlı hükumeti de, Şirvan hanı Davud'un arzusu üzere, kendisini Kırım hanlarının hâiz bulundukları salâhiyet ile han tayin edip keyfiyeti Ruslar'a bildirdi(2). İbrahim Paşa, esasında İran'a karşı fütûhat siyaseti takip etmemekle beraber, muhtemel bir Rus istilâsını önlemek ve Türk hudutlarının emniyetini sağlamak arzusunda idi. Her iki devlet, Hazar Denizi'nin garb sahillerini ve Güney Kafkasya'yı elde etmek için harekete geçince, harp ihtimali belirdi. Türkiye ve Rusya'nın çatışmasından doğudaki ticarî menfaatlerinin haleldar olabileceğini düşünen Fransa, elçisi Marquis de Bonnac vasıtasiyle işe müdahale etti. Fransa elçisi, Rus kapı-kethüdâsı İwan Nepluyeff ile Reisülküttap Mehmed Efendi ve defterhâne emini Hacı Mustafa Efendi arasında, bazı görüşmeler yapılmasını sağladı ise de, katî netice hâsıl olmadı. Çünkü Osmanlı Devleti, Ruslar'dan önce Bakû'yu almak ve Rus akınlarını önlemek istiyordu. Fakat, Şirvan hanı Davud Han'a zamanında yardım edilmediği için Bakû Rus işgaline uğradı(3).

Bu sırada, Afgan hükümdarı Mir Üveysoğlu Mir Mahmud İsfehan'ı zabt ve Şah Hüseyin'i tahtından tardetti. Tahmasp Mirza, şah tayin edildi. Yeni şah, ülkesindeki Afganlılar'a karşı Osmanlı hükümetinden yardım istedi. Halbuki, Osmanlı hükümeti Şirvan Sünnileri'ni himayeye karar vermiş bulunuyor ve bu hususta katî kararını geciktiriyordu. Osmanlı hükümeti, Tahmasp'ın elçisi Murtaza-Kulı Bey'e zabtedilecek toprakların Osmanlı Devleti'ne terki ile İran'ın himayesinin mümkün olabileceğini bildirdi(1723). Osmanlı hükümetinden yardım gö-

(1) M. Münir Aktepe. «Dürri Ahmed Efendi'nin İran Sefareti». Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, sayı 1-6
(2) M. Münir Aktepe. «Nevşehirli İbrahim Paşa» mad., İA.
(3) İ. H. Uzunçarşılı. Osmanlı Tarihi, IV/1. 189-191

XVIII. Yüzyılda Ortadoğu

remeyen II. Tahmasp, bu defa Rusya'ya meyledip Derbend ve Bakû'nun işgalini kabul etti. Ayrıca, II. Tahmasp, Afganlılar'ı tardederek kendisini İsfehan tahtına oturtması karşılığı Çar Petro'ya Gilân, Mazenderân ve Esterâbad'ı vermeyi de taahhüt etti(1). Bu durum, Kafkaslar'ın güneyinde Osmanlı nüfûzunu sarstığı gibi, çarın İran'ın iç işlerine karışmasına imkân verdi.

9. Osmanlı-İran Savaşlarının Genişlemesi

İran Mukasemennâmesi

II. Tahmasp'ın müsait davranmasiyle Çar Petro, Hazar boyunca güneye inmeye başlamış ve Osmanlı Devleti'nin doğu hududlarında emniyet kalmamıştı. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti zaten Gürcistan'da başlattığı askeri harekâtı genişletmeye karar verip, Gence, Tebriz ve Hemedan üzerine üç koldan ilerledi. Bağdat seraskeri Eyyûbî Hasan Paşa, Kirmanşah, Ardilan, Meraga, Hemedan ve Nihavend'i zabt, ve bir İran ordusunu mağlup etti. Kafkas bölgesi seraskeri Ârifî Ahmed Paşa ise üç aylık bir muhasara ile Revan kalesini fethetti(2). Diğer taraftan, Van vâlisi Köprülüzâde Abdullah Paşa, Hoy, Çors, Tasuc'u zabt ile muhasarası uzun süren Tebriz'i ise ertesi yıl (1725) ele geçirmeğe muvaffak oldu. Bu arada Karabağ hakimi ile Erdebil halkı da itaatini bildirdi. Ancak, Osmanlı Devleti'nin bu ilerleyişinden endişe eden Rusya, düşmanca bir tavır takınmakta gecikmedi. Bu hâdiseler sırasında, iki devlet arasında harp tehlikesini bertaraf etmekle vazifeli Fransız elçisi Marquis de Bonnac, tarafların temsilcilerini bir araya getirmeğe muvaffak oldu.

Rus murahhası İwan Nepluyeff, —Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu sınırları için bahis konusu olan tehlike, Rus çarlığının güney sınırları için de bahis mevzuu edilmelidir— ifadesiyle, İran topraklarının Osmanlı Devleti ile taksimini teklif ediyordu. Fakat, Derbend ve Bakû kaleleri ile Sünnî müslümanlarla meskûn Dağıstan bölgesinin Ruslar elinde bulunuşu, Şah Hüseyin henüz hayatta iken oğlu II. Tahmasp'ın Ruslar'a tavizkâr davranışı taraflar arasında cereyan eden müzakereleri neticesiz bırakıyordu(3). Neticede, Rus murahhasının Rusya'nın Hazar sahillerine yerleşmesinde, Devlet-i Âliyye'ye karşı bir

(1) Küçük Çelebizâde İsmail Âsım, **Tarih**, 72-75; Bekir Kütükoğlu, «Tahmasp II» mad., İA.

(2) Tafsilat için bk. M. Münir Aktepe, **1720-1724 Osmanlı-İran Münasebetleri ve Silahşör Kemanî Mustafa Ağa'nın Revan Fetihnâmesi**, İstanbul 1970.

(3) Küçük Çelebizâde, **Tarih**, 136-147

tavrı olmadığına dâir teminatı üzerine, İstanbul muahedesi veya İran mukasemenâmesi imzalandı(24 Haziran 1724)(1). Böylece İran'ın batı toprakları Osmanlılar ile Ruslar arasında paylaşıldı. Sünnîler ile meskûn Dağıstan'ın ve Bakû havâlisinin Ruslar'a terkedilmesi, Şiîler'in ekseriyeti teşkil ettiği bölgelerde devletin harp etmek zorunda kalışından dolayı sadrâzam tenkitlere uğradı(2). Diğer taraftan, giyabında tanzim edilen bir ahidnâme ile bir kısım toprakları paylaşılan Tahmasp tabiatiyle bunu tanımadı. Bunun neticesi, Osmanlı Devleti kendisine bırakılan şehirleri almak üzere harbe devam etmek zorunda kaldı. Irak-ı Acem cephesinde Eyyûbî Hasan Paşa ve oğlu Ahmed Paşa(3), Nihavend'i alarak Afganlılar'a iyice yaklaşmış bulunuyordu. Tebriz'in fethi ise Hekimoğlu Ali Paşa'nın gayretleri ile gerçekleştirildi(4).

Bu sırada, Afganlılar'ın reisi Eşref Şah'ın elçisi İstanbul'a gelmiş, Osmanlılar tarafından zabtedilen İran topraklarının iadesi hususunda Eşref'in teklifi reddolunmuştu. Bağdat valisi Ahmed Paşa, Nihavend civarında Eşref'e mağlup oldu. Nevşehirli'nin zor durumda kaldığı tam bu sırada, Eşref Afşarlar'ın reisi Nâdir ile uğraştığından Osmanlı hükümetine sulh teklifinde bulundu. Ahmed Paşa'nın Eşref ile imzaladığı 12 maddelik Ahmed Paşa muahedesine göre Sultaniye, Zencan ve Ebher havâlisi Osmanlılar'a iâede olundu. Muahededen sonra, Vak'anüvis Râşid Efendi beylerbeyilik pâyesiyle İran'a elçi olarak gönderilmiş (1727)(5); akabinde Eşref'in elçisi Nâmdâr Muhammed Hân da İstanbul'a gelmiştir. Bu sûretle, iki devlet arasında zahiri bir dostluk kurulmuş olmasına rağmen, ihtilâflı durum devam etmekte idi. Diğer taraftan, Nadir ile anlaşan II. Tahmasp'ın yapılan muahedeyi tanımaması ve Hemedan ile Nihavend'deki Osmanlı kuvvetlerinin mağlubiyet haberi üzerine sadrâzam, büyük bir ordu toplamağa teşebbüs etti(1730). III. Ahmed'in sefere iştirak etmede tereddüt göstermesi, Üsküdar sahrasına tuğlar dikilmiş iken ordunun toplanamaması İbrahim Paşa'yı müşkül duruma soktu.

10. Patrona İsyanı

Sadrâzam İbrahim Paşa, herne kadar bir sulh ve sükûn devri açtı ise de, İran harplerinin uzayıp gitmesi gerek payitahtta gerek taşrada reâyâ arasında hoşnutsuzluğun artmasına sebep olmakta idi.

(1) Mücteba İlgürel, «Türkler (Osmanlılar)» mad., İA.
(2) Küçük Çelebizâde İsmail Asım, Tarih, 158-169
(3) M. Cavid Baysun, «Hasan Paşa» mad., İA.
(4) Reşat Ekrem Koçu, «Ali Paşa, Hekimoğlu» mad., İA.
(5) M. Münir Aktepe, «Vak'anüvis Râşid Mehmed'in Eşref Şah nezdindeki elçiliği ve buna takaddüm eden siyasî muhabereler», Türkiyat Mecmuası, XII.

Bunun yanında, iktisadî hayatın bozulması, vergi tarhında reâyânın maruz kaldığı zahmetler, Anadolu'da eşkıyanın verdiği korku, büyük şehirlere bilhassa İstanbul'a göçleri hızlandırmış, bu da mevcut muvazenenin bozulmasını hazırlamıştı(1). İstanbul'un artan nüfûsu, işsizliğe ve şehirde ayak takımının çoğalmasına sebep olurken, bilhassa Kâğıthâne'de hızlandırılan inşaat faaliyetleri buna bir çare olamamıştı(2). Öte yandan, bir kısım devlet erkânının, zevk ve eğlence hayatının verdiği rehâvetin rahatlığı içinde bulunması, gayr-i memnunlar zümresinin artmasının bir diğer sebebi idi. Bütün bunların yanında, neticesiz İran savaşlarında Sünnîler'le meskûn bazı kalelerin ve bölgelerin elden çıkması, sadrâzamın aleyhinde tecelli etmekte idi. Ayrıca, İbrahim Paşa'nın akraba ve taallukatını fazlaca himaye etmesi, onları en yüksek mevkilere çıkarıp, rakiplerini merkezden dalma uzak tutmak istemesi, hakları zayi olanların husûmetini çekmiş bulunuyordu(3).

İşte bu durumda, Üsküdar sahrasına tuğlar dikilerek sefer ilân olunduğu halde ordu toplanıp hareket ettirilememişti. Halkın hoşnutsuzluğu artarken, bazı guruplar da sadrâzam ve taraftarları aleyhine isyan hazırlamakta idi. Patrona Halil'in önayak olduğu isyan başladığı gün (28 Eylül 1730), elebaşılar çarşı ve pazarı dolaşarak bir kısım esnafı ve ayak takımını kendilerine uydurdukları gibi, zindanlardaki mahkumları da serbest bıraktılar. Müteakip iki gün âsîlerin daha kalabalık bir güruh ile saraya hücum ihtimali belirince İbrahim Paşa ve onun iki damadını sarayda boğdurup cesetlerini âsîlere teslim ettirdi. Sadarete Silâhdar Mehmed Paşa tayin olundu. Padişahın mecburiyet karşısında İbrahim Paşa'yı ve diğer iki paşayı fedâ etmesi, âsîleri şımartmış, ortada hal' sözü dolaşmağa başlamıştı. III. Ahmed, âsîlerin kendisine dokunulmayacağı teminatı üzerine tahtı II. Mustafa'nın oğlu Mahmud'a terketmeğe rıza gösterdi (1 Ekim 1730)(4).

I. Mahmud'un cülûsundan sonra da âsîlerin devlet idaresindeki hakimiyeti devam etmekte idi. Durumlarını sağlamlaştırmak gayesiyle bazı mühim mevkilere kendi adamlarını tayin ettirmişler; fakat hükû-

(1) M. Münir Aktepe, «XVIII. asrın ilk yarısında İstanbul'un nüfus meselesine dair bazı vesikalar», Tarih Dergisi, 13, 2-6

(2) M. Münir Aktepe, «Kâğıthane'ye dair bazı bilgiler», İ. H. Uzunçarşılı'ya Armağan, Ankara 1976, 352-356

(3) Tafsilat için bkz. M. Münir Aktepe, Patrona İsyanı 1730, İstanbul 1958, 1-30

(4) Tafsilat için bkz. M. Münir Aktepe, Aynı eser, 131-152; Destarî Salih Tarihi nşr. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara 1962, 1-16; Şem'dânizâde Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi Müri't-tevarih, I, nşr. M. Münir Aktepe, İstanbul 1976, 1-11

met üstü bir kuvvet olarak kalmayı tercih edip herhangi bir mansıba talip olmamışlardı. Böylece gerek padişah gerek valide sultan, tavizkâr tutumlariyle adeta Patrona Halil'in vesayeti altına girdiler. Nitekim, tayin ve nakillerde müdahalelerini artıran âsî liderleri, Bursa'da sürgünde bulunan Kaplan Giray'ı Kırım hânı yaptırdıkları gibi, kasap Yanaki'yi de Boğdan prensi tayin ettirmeğe muvaffak oldular. Hatta, sadrâzam değişikliğine dahi cüret eden âsiler, bu defa padişahın muhalefeti ile karşılaştılar. Bu müdahaleler, âsilerin izalesini zaruret hâline getirmiş ise de padişahın haklı endişesini mûcip olmakta idi. Bir müddet sonra, devlet ricali yaptıkları toplantılarda, âsilerin izalesi için fikir birliğine varıp dışarıdan da bazı kimselerin desteğini sağladılar. Nihayet tertip edilen bir divan toplantısında (25 Kasım 1730), plânlandığı şekilde âsî liderlerini ortadan kaldırmak mümkün oldu. Bundan sonra, şehirde dolaşan ayak takımının çarşı esnafını ayaklandırma gayretleri boşa çıkmış, ancak 6 ay sonra yeniçeri ve cebecilerin iştiraki ile yeni bir harekete mani olunamamıştı. Halktan hiç bir şekilde yardım göremeyen âsiler, At-meydanı ve Bayezid civarında şiddetli çarpışmalarla imha edildi. Üçüncü bir isyan teşebbüsü ise ayni şekilde akim kaldı(1).

11. Bazı İdari Tedbirler

Bu devirde edebiyat ve sanatta olduğu kadar, tefekkür sahasında da önemli adımlar atıldı. Zamanın ilim adamları arasından bir tercüme heyeti kuruldu. Bu da III. Ahmed'in ileri görüşlü sadrâzamı Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın kurduğu tercüme heyetidir(2). Bu sırada nadir yazmaların yurt dışına çıkartılması da yasak edilmiştir. İstanbul'da beş kütüphane inşa edildi. Şair Nedim ise III. Ahmed kütüphanesi hafız-ı kütüplüğüne tayin edildi. Bu devirde Avrupa devletleri ile süratlendirilen siyasi münasebetler sebebiyle elçilik teatileri arttı. Paris'e gönderilen Yirmisekiz Mehmed Çelebi burada birçok müesseseleri gezdi ve gördüklerini raporuna yazdı. Kendisine seyahatinde refakat etmiş olan oğlu Said Mehmed Efendi ise, yukarıda bahsedildiği gibi ilk Türk matbaasının açılmasına yardım etti. Burada kısaca ifade olunan faaliyetler Osmanlı devletinin garplılaşmasına bir başlangıç teşkil etmiştir. Hatta de Rochfart isminde bir Fransız zabiti çağırılarak Osmanlı ordusunun ıslahı için bir rapor dahi hazırlatıldı. Bu husus İbrahim Paşa tarafından ihmal edilmiştir. Bu sırada Kütahya ve İzmit'teki çini fabrikalarının yeniden ele alınması ve Tekfur Sa-

(1) **Mür'i't-tevarih**, I. 19-20, 22-23

(2) Mehmed İpşirli, «Lale Devrinde teşkil edilen tercüme heyetine dair bazı gözlemler, Osmanlı ilmi ve Mesleki Cemiyetleri», Milli Türk Bilim Tarihi Sempozyumu (3-5 Nisan 1987), 542-555

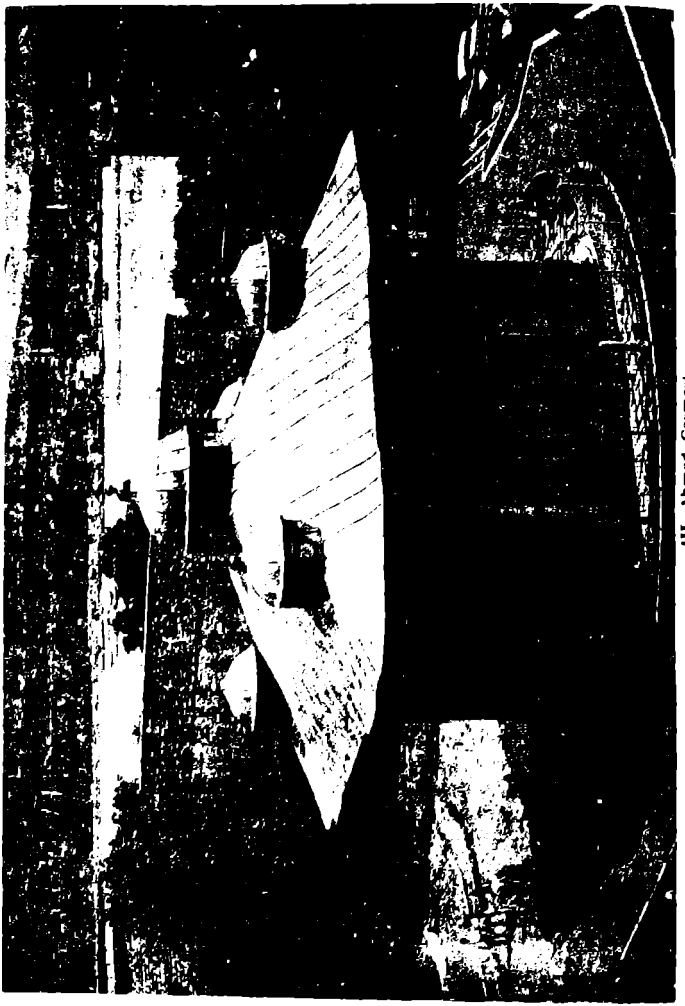

III. Ahmed Çeşmesi

rayı'nda bir çini fabrikasının kurulması da zikredilmelidir. Bunlardan başka tersanenin ıslahı ile ilk olarak üç anbarlı gemilerin inşaası da ele alınmıştır. Önemli bir gelişme de sık sık çıkan yangınlara karşı tedbir alınmasıdır. Bunun için de bir tulumbacı ocağı kurulmuş, idaresi de bir yangın tulumbası icat etmiş bulunan Fransız dönmesi Davud Gerçek'e havale edilmiştir (1720) (1).

12. Üçüncü Ahmed'in Tahttan Feragati

Bilindiği gibi Patrona Halil'in elebaşılığı ile patlayan isyan sonunda âsiler padişahın tahttan feragatini istemişler ve bunda muvaffak olmuşlardı (2 Kasım 1730). III. Ahmed bunu kendisinin ve çocuklarının hayatına kıyılmaması şartı ile kabul etmişti. III. Ahmed yakışıklı bir padişah idi. Harem hayatına fazlaca düşkün olup eğlenceyi sever sık sık oyunlar tertip ettirirdi (2). 31 kız ve erkek çocuğu olmuş ve bunların sünnet ve evlenme törenleri eğlenceler için vesile olmuştur. Savaştan ise pek hoşlanmazdı. Bu yüzden sadrâzamı ve damadı İbrahim Paşa ile iyi anlaşırdı. Devrinde «Lale devri» Türk sanatında bir Rönesans olarak ifade edilebilir. Esasında her sahada yeni bir anlayış ge-

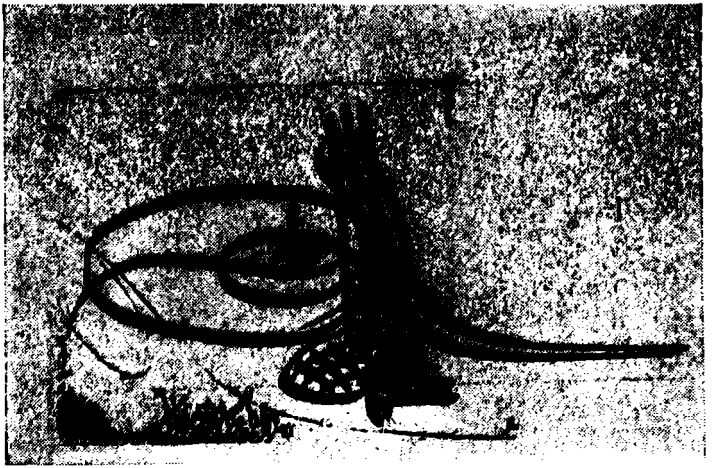

III. Ahmed'in Tuğrası

(1) Midhat Sertoğlu. Osmanlı Tarih Lûgatı, 'Tulumbacı ocağı' maddesi.
(2) Çağatay Uluçay. Harem. Ankara 1971. 107-108

tirmiştir. Bu devirde Lale sembol olmuş, hayat ve tabiat sevgisini göstermiştir(1). Şair Nedim'in «Gülelim oynayalım kâm alalım dünyadan» mısraı bu anlayışı ifade etmektedir. Şâir Nedim'in bir beyti her ne kadar dünyayı toz pembe gösteriyorsa da, halkın hasret kaldığı sulh ve sükûn devrine de işaret etmektedir:

«Ehali izz ü devlette, reâyâ emn ü sâhatta
Hüner erbâbı rif'atte, cihan yekpâre ruhani»

Bundan sonra ise, şehzadelerinden Mustafa tahta çıkmıştır. III. Ahmed'in şairliği ve hattatlığı meşhur idi. Topkapı Sarayı Bâb-ı hümayun önünde inşaa ettirdiği çeşmesi ile meşhurdur. 1 Temmuz 1736'da vefat etmiştir.

(1) Geniş Bilgi için bkz. M. Münir Aktepe. «Damat İbrahim Paşa devrinde Lâle». Tarih Dergisi, sayı 7, 8, 9

VI — BİRİNCİ MAHMUD

II. Mustafa'nın Saliha Sultan'dan doğma oğlu olup, 1696 da Edirne sarayında dünyaya gelmiştir. Çocukluk çağına geldiği zaman babasının hocası Şeyhülislam Feyzullah Efendi'den derslere başlamış, bilahare muallimliğe oğlu İbrahim Efendi tayin edilmiştir. Mahmud, babası II. Mustafa'nın tahttan indirilmesi üzerine III. Ahmed tarafından İstanbul'a getirilerek sarayda bir daireye yerleştirildi. Mahmud III. Ahmed'in tahttan indirilmesi üzerine 1 Ekim 1736 (19 Rebiülevvel 1143)'da tahta çıktı. III. Ahmed ilk iş olarak yeğenine uzun uzun nasihatlar etmiş ve tavsiyelerde bulunmuştur. I. Mahmud cülusunda 35 yaşının içinde bulunuyordu.

1. İran Seferinin Devamı

İstanbul'da sükunetin temininden sonra I. Mahmud İran harpleriyle meşgul olarak seraskerliğe Bağdat valisi Ahmed Paşa(1)yı tayin etti. Ahmed Paşa Kurıcan muharebesinde İranlılar'ı mağlup ettiği sırada Hekimoğlu Ali Paşa da Urmiye ve Tebriz'i ele geçirmiş bulunuyordu. Bunun üzerine Ahmed Paşa ile Mehmed Rıza-Kuli arasında, bir muahede akdolundu ise de Tebriz'in İran'a verilmesine taraftar olmayan padişah, Sadrâzam Topal Osman Paşa'yı azl(2) ve yerine Ali Paşa'yı tayin etti(3). Yeni sadrâzam İran'a tekrar harp ilân etti. Bu esnada Nadir Ali, II. Tahmasp'ın Osmanlı Devleti ile yaptığı muahedeyi tanımamış, Bağdat'ı muhasara altına almıştı. Erzurum valisi Topal Osman Paşa'nın yetişmesi ile Bağdat muhasaradan kurtarıldığı gibi Tebriz de istirdat edildi(4). Ancak, bir müddet sonra, Topal Osman Paşa Kerkük civarında mağlup olduğu gibi, Tebriz tekrar İranlılar'ın eline geçti. Diğer taraftan, İran seraskerliğine tayin edilen Abdullah Paşa'nın Arpaçayı muharebesinde mağlup ve şehit olmasından son-

---

(1) M. Cavid Baysun, «Ahmed Paşa b. Hasan Paşa» mad., İA.
(2) M. Münir Aktepe, Topal Osman Paşa, mad., İA.
(3) Reşat Ekrem Koçu, «Ali Paşa, Hekimoğlu» mad., İA.
(4) Sâmi, Şâkir, Subhi, Tarih, İstanbul 1198, vrk. 55, 56

Osmanlı Avrupası (1736-1876)

ra I. Mahmud sadrâzamı azl ile yerine Gürcü İsmail Paşa'yı sadarete ve Rakka vâlisi Ahmed Paşa'yı da İran seraskerliğine getirdi(1).

Bu sırada, Osmanlı Devleti'nin Kırım hânını Kafkaslar üzerinden İran seferine tayin etmesi, iki devlet münasebetlerini gergin bir safhaya soktu. Bu nazik durum karşısında, Osmanlı Devleti barış taraftarı görünüp Gence, Tiflis ve Erivan'ın da elden çıkmış olmasına rağmen, İran ile sulh akdine karar verdi. Nadir'in dahi sulha taraftar olması üzerine devlet, Gence vâlisi Genç Ali Paşa'yı murahhas tayin etti. Mugan'da yapılan sulh müzakerelerinde, 1639 Kasr-ı Şirin muahedesi ile tayin edilen hudud üzerinde mutabakat hâsıl oldu. Fakat, Nadir'in hükümdarlığının tanınması, Şiî Câferî mezhebinin beşinci mezheb olarak kabulü ve diğer maddelerde ısrar edilmesi üzerine görüşmeler netice vermedi. Bir müddet sonra, şahlığını ilân eden Nadir, görüşmelerin devamı için bir heyetle Abdülbâki Hân-ı İstanbul'a gönderdi. Uzun süren münakaşalardan sonra, ulemanın da fikri alınarak Caferi mezhebinin beşinci mezhep olması reddolunup, diğer maddeler tadilâtla kabul olundu(2). Müzakerelerin bu şekilde neticelenmiş olmasına rağmen, temessük teatisinde çıkan ihtilâfın halli için İran'a elçi gönderilmiş idi. Osmanlı sınırındaki kuvvetlerini Afganistan ve Hindistan üzerine sevketmek isteyen Nadir Şah, İran'da Sünniliği resmen ilân ederek Câferîlik üzerindeki teklifinden şimdilik vazgeçti. Böylece, Osmanlı-İran savaşı bir müddet için durduğu gibi, tebrik için gönderilen elçi vasıtasıyla da Nadir'in şahlığı kabul olundu(1736).

2. Rus Ordusunun Kırım'a Taarruzu ve Avusturya'nın Tutumu

Osmanlı Devleti İran seferiyle meşgul olduğu sırada, Rusya müttefiki Avusturya ile birlikte Prut ve Edirne muahedeleri hilâfına Lehistan'a askerî müdahalede bulunmuş ve namzeti III. Ogüst (III. Augustus)'ü kral seçtirmişti. Bunlardan başka, Ruslar'ın Azak kalesine taarruzları ve Don nehrinde gemi bulundurmaları ve ayrıca, İran seferi sırasında Osmanlı kuvvetlerine yardım için Kabartay arazisinden geçecek olan Kırım kuvvetlerinin Rusya'nın protestosu üzerine geri dönmek zorunda kalışı iki devlet arasında gerginliği artırmıştı(3). Bir müddet sonra Ruslar, Or-kapu'yu teslim alarak Kırım'ı talan ettikleri gibi, Bahçe Saray'ı da yakmaktan geri durmadılar(4). Halbuki, vaktiyle Avusturya, İngiltere ve Hollanda, Rusya'nın ahdinden dönmeyece-

(1) İ. H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, IV/1, 228-230
(2) Sâmi, Şakir, Subhî, Tarih, 89 a-b; **Müri't-tevarih**, 60-63; V. Minorsky, «Nâdir I.» mad., İA.
(3) Mücteba İlgürel, «Türkler (Osmanlılar)» mad., İA.
(4) **Müri't-tevarih**, I, 63-64; Mirza Bala, «Kırım» mad., İA.

ğine dair teminatta bulunmuş olmalarına rağmen, bilhassa Hollanda sefiri Cornelis Calkoen'in bu sıradaki gayretleri semeresiz kalmıştı(1). Bu vaziyetten istifade eden Fransa'nın İstanbul sefiri Marquis de Villeneuve, Osmanlı hükümetini Rusya'ya harp ilânı için teşvik etmeğe başladı. Nihayet, Rusya'ya harp ilân edildi(2 Mayıs 1736).

Yeni sadrâzam ve Serdar-ı ekrem Silâhdar Mehmed Paşa, ordunun başında Baba Dağı'na giderken, Kapudan-ı derya Canım Hoca da, Kırım'a müteveccihen denize açıldı. Bu sırada, Avusturya imparatoru VI. Karl ile Rus çarîçesi Anna, gizlice anlaşmışlar ve önce Rusya'nın sonra Avusturya'nın savaşa girmesini kararlaştırmışlardı. Avusturya'nın durumu henüz vuzuha kavuşmuş değil iken, elçisi Leopold von Talman, Bâbıâli'yi türlü sebeplerle oyalamakta idi. Halbuki, Fransız elçisi Villeneuve, gerek sadrâzamı gerek kethüdası Osman Hâlisa Efendi'yi ikaz etmiş, fakat sadrâzam, Talman'a meyletmişti. Talman'ın güyâ Rusya ile Bâbıâli'nin arasını bulmak üzere oyalama taktiği Baba Dağı'nda da devam etti(2). Bu zaman zarfında hazırlıklarını ikmâl eden Avusturya, üç koldan taarruza geçti(Temmuz 1737). Avusturya kuvvetlerinin bir kolu Niş'e yürürken, Sava'yı geçen diğer bir kol da Banyaluka ve İzvornik cihetine yürümüş; Eflâk'a giren ayrı bir kol ise Bükreş'i zabtetmişti. Diğer taraftan, Ruslar da Özi'yi ele geçirmiş bulunuyorlardı(3).

Yeni sadrâzam Muhsinzâde Abdullah Paşa(4), Köprülüzâde Ahmed Paşa'yı Niş'in istirdadına memur ederken Avusturyalılar'ın faaliyetlerini zamanında sezip gönüllü toplayan Hekimoğlu Ali Paşa'yı da Bosna müdafaasına memur etti. Ahmed Paşa Niş'i istirdada muvaffak olduğu gibi, Ali Paşa da Avusturya ordusunu iki defa hezimete uğrattı. İvaz Mehmed Paşa da Vidin civarında diğer bir Avusturya ordusunu mağlup etmişti. 1738 baharında Adakale ve Belgrad'ın zabtı için yola çıkan sadrâzam Yeğen Mehmed Paşa, Avusturyalılar'ın Tımışvar tarafına tekrar taarruzları üzerine istikamet değiştirdi. Şiddetli çarpışmalar neticesinde, Şebeş ve Lugoş kaleleri tazyik, Adakale zabt ve Belgrad'a akınlar yapıldı(5).

Osmanlı kuvvetlerinin çeşitli cephelerdeki galebesi, Avusturya idaresini istemeyen Macar halkı arasında sevinç yaratmış bulunuyordu. Bu durumda Osmanlı hükümeti, Tekirdağ'da ikamet etmekte olan Rakoczi Ferenc'in oğlu Josef'den istifade etmeği düşünerek, kendisine

(1) Mücteba İlgürel, «Türkler (Osmanlılar)» mad., İA.
(2) Sâmi, Şakir, Subhi, Tarih, 93, 95
(3) Mür'i't-tevarih, I, 67-68
(4) Cl. Huart, Abdullah Paşa, Muhsinzâde, mad., İA.
(5) M. Münir Aktepe, «Mehmed Paşa, Yeğen.» mad., İA.

Erdel krallığı ve Macaristan dukalığını tevcih ederek Vidin'e göndermişti. Ancak, Rakoczi Josef'in cephede ölmesi, bu teşebbüsün yarıda kalmasına sebep oldu(1).

3. Belgrad'ın İstirdadı ve Belgrad Anlaşmaları

Rus cephesinde ise Bender seraskeri Numan Paşa, Kırım kuvvetleri ile beraber Ak-Su(Buğ) ve Turla(Dnester) boylarında çarpışarak Ruslar'ın ilerlemesine mani oldu. Kapudan-ı derya Süleyman Paşa da bir Rus donanmasını saf dışı bıraktı. Neticede, Özi ve Kılburun kalelerı istirdad ve bazı yerlerde başarılar elde edildi(2). Bu arada, Fransa'nın sulh tavassutu, mağlup durumda olan ne Rusya, ne de Avusturya tarafından müsbet karşılandı. Vidin seraskerliğinden sadarete getirilen İvaz Mehmed Paşa, 1739 baharında ordunun başında Belgrad üzerine yürüdü(3). Osmanlı ordusu, Avusturya ordusunu Belgrad önünde büyük bir hezimete uğratarak sulha mecbur etti. Diğer taraftan, Ruslar Hotin'i ele geçirmiş olmalarına rağmen, İsveç-Fransa ittifakı, Osmanlı-Prusya andlaşması ihtimalinin belirmesi ve Osmanlı-İsveç ticaret muahedesi, onları tereddüte sevketmişti. Tam bu sırada, Avusturya'nın Osmanlı Devleti ile anlaşarak ittifaktan çekilmesi Rusya'yı da musalaha akdine mecbur etti.

Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında akdedilen Belgrad andlaşmasında, Belgrad'ın, Osmanlı Devleti'ne teslimi ve istihkâmların yıkılması şartı kabul olunarak 18 Eylül 1739'da İvaz Mehmed Paşa ile Kont Nelpperg 27 senelik bir sulh muahedesi imzaladılar. 23 maddeden ve bir hâtimeden ibaret olan bu muahede mucibince, Belgrad ve Sabacz, Osmanlı Devleti'ne iâde edilmiş, Tuna ve Sava iki devlet arasında hudut sayılmıştır. Bunlardan başka, muahede Avusturyalılar'ın inşa ettiği bazı askeri tesislerin yıkılması; esirlere, akıncılara ve elçi teâtisine dâir çeşitli maddeleri ihtiva etmekte idi. Avusturya ile Osmanlı Devleti arasında mutavassıt rol oynayan Fransa sefiri Marquis de Villeneuve, ayni tarihte Rusya ile de 15 maddelik bir ahidnâme imzalanmasını sağladı. Bu ikinci Belgrad andlaşması ile, Azak kalesi yıkılarak arazisi tarafsız bir hâle getiriliyor, büyük ve küçük Kabartay topraklarının istiklâli kabul ediliyordu(4).

---

(1) Sâmi, Şâkir, Subhi, **Tarih** 1186; M. Tayyib Gökbilgin, Rakoczi Ferenc II. ve Osmanlı Devleti himayesinde Macar Mültecileri, Türk-Macar Kültür münasebetleri ışığı altında II. Rakoczi Ferenc ve Macar Mültecileri Sempozyumu, 1-17

(2) M. Münir Aktepe, «Mahmud I.» mad., İA.

(3) Ragıb Paşa, **Fethiye-i Belgrad**, Süleymaniye Esad Efendi kütüp., nr. 3655/2, vrk. 11-25; Münif, **Fetihnâme-i Belgrad**, aynı yer, nr. 3655/3, vrk. 26-48

(4) **Mür'i't-tevarih**, 93-94; M. Cavid Baysun, «Belgrad» mad. İA.

Osmanlı Devleti gerek Karlofça'da gerek Pasarofça'da imzalamış olduğu muahedelerin en müsaidi olan bu iki muahede ile, zararlarının bir kısmını telâfi ettiği gibi, devrin iki büyük devletine de karşı koyabileceğini isbat etmiş bulunuyordu. Osmanlı Devleti, Avusturya ve Rusya, muahedelerin katî neticelerinin alınması ve dostluk gösterisi için karşılıklı elçiler gönderme kararını tatbik ettiler. İşte bu münasebetle Cânib Ali Efendi Viyana'ya(1) ve Mehmed Emnî Beyefendi de Petersburg'a gönderildi(2). Bu muahedelerin akdinde faal bir rol oynayan Villeneuve, Fransız kapitülasyonlarının genişletilerek tecdidine muvaffak oldu(3). Aynı tarihte, Osmanlı Devleti ile İsveç arasında bir ittifak muahedesi akdedildiği gibi İspanya ile de bir ticaret sözleşmesi imzalanmıştır.

4. Anadolu'da Ayânlık İddiaları

Doğuda İran harpleri, batıda Avusturya ve Rusya seferleri ile uğraşan Osmanlı Devleti'nin dahildeki otoritesi zaafa uğramış bulunuyordu. Bu durumdan istifade ederek ayânlık kisvesi altında Aydın ve Denizli havalisinde mütegallibe bir vaziyet alan Sarı Beyoğlu Mustafa, üzerine gönderilen Yekçeşm Ahmed Paşa'yı mağlup edince, cüretini daha da artırmıştı. Ertesi yıl(1739) Hamavizâde Ahmed Paşa serasker tayin olunup, Sarı Beyoğlu'nu ortadan kaldırmağa muvaffak olmuştu(4).

5. Osmanlı-İran Savaşlarının Devamı

Osmanlı Devleti, Avusturya ve Rusya ile muharebe hâlinde iken Nadirşah da Hindistan seferi ile meşgul idi(5). Sınırlarını genişletip Hind devletini sulha mecbur eden Nadir Şah, muzaffer bir edâ ile Dağıstan'a hücum etti ise de şiddetli mukabele görmüş ve çaresiz kalarak iyi geçinme yolunu tercih etmiş idi. Bir müddet sonra Nadir Şah, İran'ın Osmanlı Devleti ile yarım kalmış münasebetlerini gözden geçirmek gayesiyle Caferilik meselesini, İstanbul'a gönderdiği elçisi vasıtasiyle tekrar ortaya attı. Osmanlı hükümeti de İran'a bir elçilik heyeti gönderirken, harp hazırlıklarına başlamış bulunuyordu. Bu sırada,

(1) Sâmi, Şâkir, Subhi, **Tarih** 1186; M. Tayyib Gökbilgin, Rekoczi Ferenc
(2) M. Münir Aktepe, **Mehmed Emni Beyefendi (Paşa)'nin Rusya Sefareti ve Sefaretnamesi**, Ankara 1974, 10-12
(3) **Sultan Mahmud-ı evvel zamanında Fransız muahedesi**, Üniversite kütüp., IV, 2770; Mücteba İlgürel, «Türkler (Osmanlılar)» mad. İA.
(4) Necmi Ülker, **Sarı Beyoğlu Mustafa ve Faaliyetleri, Edebiyat Fak., Tarih Seminer Kitaplığı, mezuniyet tezi**, nr. 682; **Mür'i't-tevarih**, I, 79, 85, 89
(5) V. Minorsky, «Nadir I», mad., İA.

Nadir Şah, Kerkük'ü muhasara ve zabtedip (1743); tecavüz hareketini daha geniş sahaya yaydı ise de başarılı olamadı.

Nadir Şah, Bağdat ve Musul taraflarında faaliyette iken, Osmanlı hükümeti tarafından İran tahtına namzet gösterilen Safevî hânedanına mensup Safî Mirza'nın Osmanlı kuvvetleri ile hareketi, onu Kars önüne gelmeğe mecbur etmişti. Nadir Şah, uzun müddet Kars'ı muhasara etti ise de kaleye giremedi. Taarruzlarından netice alamayan Nadir Şah, çekilerek müdafaada kalmayı tercih etti. Bu işe bir son vermek isteyen Osmanlı hükümeti Yeğen Mehmed Paşa'yı Nadir Şah üzerine gönderdi. Yeğen Paşa, Nadir Şah'ı Bagavars boğazında mağlup etmek üzere iken hastalanıp ölünce Türk ordusunda karışıklık husûle geldi. Nadir Şah bundan istifade ile muharebeden galip olarak ayrıldı (Ağustos 1745) (1).

Bundan sonra, Diyarbekir valisi Çeteci Abdullah Paşa'nın Hemedan üzerine yaptığı akınlar, Nadir Şah'ı hırpaladığı gibi, bazı İran hanları da kendisinden yüz çevirmişti. I. Mahmud'un harp hazırlıklarını artırması, Kırım'dan ve Mısır'dan asker celbetmesi Nadir Şah'ı endişeye sevketmiş, Feth Ali Han'ı sulh için İstanbul'a göndermeğe mecbur bırakmıştı. Nadir Şah'ın hudut tashihinden ve Câferî mezhebi üzerindeki taleplerinden vazgeçmesinin diğer bir sebebi de, en değerli ve sadık adamlarını ortadan kaldırması ve itibarının kalmayışı idi. Osmanlı hükümetinin Nadir Şah'ın teklifine müsbet cevap vermesiyle Kasr-ı Şirin muahedesi esasları çerçevesinde bir muahede için Osmanlı elçisi Ahmed Paşa İran'a gönderildi (2).

Böylece tasdik olunmuş nüshaların Ahmed Paşa vasıtasıyla İran'a gönderilmesiyle muahede gerçekleşmiş oldu (1746-1759). Bir müddet sonra Nadir Şah öldürülmüş, İran'da saltanat mücadelesi başlamıştı. I. Mahmud bu fırsatı değerlendirmeyi düşünmeyip muahedeye sadık kaldı ve yeni hükümdar Ali Han ile dostane münasebetler tesis etti (3).

Bu savaşın halk üzerindeki menfî tesirlerini teşhis eden Koca Râgıb Paşa fikrini şöyle beyan etmiştir:

«Mezheb-i hakk dörttür, lâkin padişahımızın hükmü câri olan kazâlarda kadılar, padişahın Hanefîü'l-mezheb olmak hasebiyle dört mezhebten olanların da'vasını dahi Hanefî ictihadı üzre hükm ederler; Ca'

(1) İzzî, **Tarih**, İstanbul 1199, 186, 30 a-b
(2) Mustafa Dahmî, **Sefaretname-i İran**, Üniversite kütüp., IV, 3782
(3) İ. H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, IV/1, 309-310

ferî mezhebi dahi tasdik olunsa yine memleket-i Osmaniyede Hanefî mezhebi câri olur; bu tasdik lafzı murad bir şeydir. Bunun için otuz seneden beri Anadolu harâb ve nice yüz bin nüfus-ı muvahhidin telef ve hazine tehi ve rahat merfû olduğundan başka devletin Nemçe ve Moskov gibi düşmanı zuhur etti ve şimdi yine Acem ancak mezheb kavgası için cefer açtı» (1).

6. İstanbul ve Edirne Zelzeleleri

Bütün Trakya'yı şiddetle sarsan büyük zelzele, Edirne ve Hafsa'da büyük tahribata sebep olmuştu(29-30 Temmuz 1754). Zelzele Edirne'de bir saat kadar sürmüş olup Sultan Selim camii, Üçşerefeli Cami ve Eski camiden başka ayrıca dört camiin minare ve kubbeleri tahrip olmuştur. Ayrıca kârgir binalar dükkan ve evler yıkılmıştır. Hafsa kasabasında vaki büyük bir han yerle bir olduğu gibi Hasköy adlı kasaba tamamen ortadan kalkmıştır. Zelzele İstanbul ve civarında fazla tahripkar olmamış ancak bazı eski binalar yıkılmıştır. Zelzele Trakya'da birkaç ay devam etmiş ve ilk hamlede binlerce insanın ölmesine ve yaralanmasına sebep olmuştur(2).

2-3 Eylül 1754 tarihinde İstanbul yeni bir zelzele ile sallandı. İki dakika kadar süren bu şiddetli zelzelede bazı binalar yıkılmış, surlarda hasarlar olmuş, Yedi Kule'nin biri yıkılmış ve Ayasofya, Fatih ve Bayezid camilerinin kubbelerinde önemli hasarlar olmuştur(3).

7. Askeri Teşkilatta Reform

Askeri Avrupa tarzında yetiştirmek isteyen I. Mahmud, bu sırada Türkiye'ye iltica edip ihtida etmiş olan Ahmed Paşa'yı humbaracı ocağını ıslaha memur etti. Sadrâzam Topal Osman Paşa da modern topçu kuvvetlerinde, Avrupa taktik, disiplin ve silâhların kullanılmasına taraftardı. Bir müddet sonra Ahmed Paşa, topçu zabitlerine Üsküdar'da modern matematik göstermeye başlamış ve maaşlı humbaracı ocağı teşkiline muvaffak olmuştur. Humbaracı Ahmed Paşa, vefatı (1747)'na kadar devlet hizmetinde kalmıştır. Ölümünden sonra evlatlığı Süleyman da bu işe devam etmiştir. Ancak kısa zaman sonra, yeniçerilerin vaki itirazları üzerine bu faaliyet durdurulmuştur.

---

(1) Mür'i't-tevarih, I. 123
(2) İzzi. Tarih, 282
(3) İ. H. Danişment, **İzahlı Osmanlı Tarih Kronolojisi**, IV. 34

8. Birinci Mahmud'un Vefatı

59 yaşının içinde bulunan padişahın bir müddettir sıhhati bozuk idi. 13 Aralık 1754 günü Babıâli civarında Ağa camiinde Cuma namazını hasta hasta kılmış, saraya dönerken yolda vefat etmiştir. Babası II. Mustafa'nın türbesine gömülmüştür. I. Mahmud zayıf, kısa boylu, iyiliksever bir insan idi. Divân toplantılarına katılır, halkın şikayetlerini dinlerdi. Cirit oynamayı, ata binmeyi ve yüzmeyi severdi. İstanbul'un asâyişi için şiddetli tedbirlere başvurmaktan hiç çekinmemiştir. Zamanında serseri ruhlular İstanbul'da barınamamıştır. Şiire meraklı olup Sebkatî mahlasını kullanarak şiir yazardı. I. Mahmud musikiye de vâkıf idi. Bestelerinden bazıları zamanımıza kadar gelmiştir. I. Mahmud'un lâle yetiştirdiği ve satranç oynadığı da bilinmektedir(1).

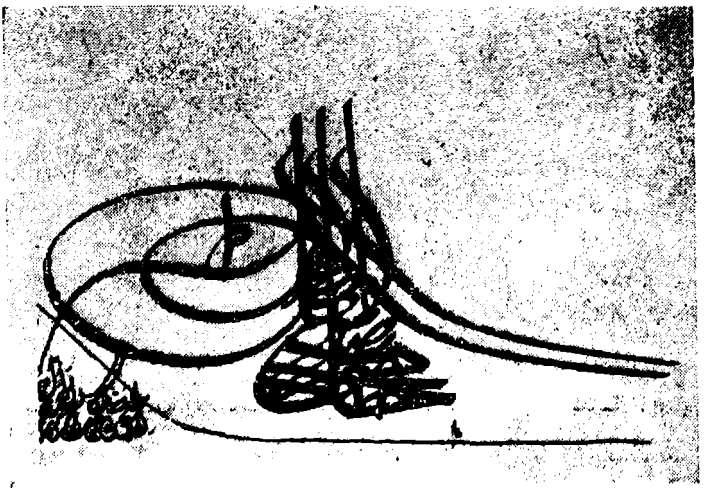

I. Mahmud'un Tuğrası

I. Mahmud hayırsever bir şahsiyet olarak da tanınmıştır. İstanbul ve civarında inşa veya tamir ettirdiği önemli birçok eseri vardır. Nuruosmaniye camii zamanında başladı ise de III. Osman zamanında

(1) M. Münir Aktepe, «Mahmud I.» mad., İA; Vâsıf, Tarih, İstanbul 1219, I, 40-42

tamamlanabilmiştir. Cami ve mescit olarak aşağıdaki eserler onun hayırseverliğini göstermektedir. Yıldız Dede mescidi, Yalı Köşkü civarında Tulumbacılar Odası mescidi, Defterdar Kapısı mescidi, Rumeli Hisarı'nda İskele camii, Beşiktaş'ta Arap İskelesi camii, Üsküdar'da Sultan Mahmud camii ve Kandilli camii yaptırdığı eserleri arasındadır. Bu padişah Kâğıthane civarındaki Bahçeköy ve Balaban köyleri arasından geçen iki çayın sularını toplayan Topuzlu Bendi'ni yaptırmış ve buradan aktarılan su şehirde kırk çeşmeye tevzi edilmiştir. I. Mahmud ayrıca Ayasofya camii içinde, Fatih camii yanında ve Galatasaray dahilinde üç kütüphane yaptırmıştır. Bunlardan başka hayır eserleri de vardır(1).

I. Mahmud, hayırseverliği yanında insan sevgisiyle de tanınmış bir padişahtır. Aşağıdaki örnek bunu göstermektedir. 26-27 Nisan 1750 gecesi Mercan'da bir tahta handa çıkan yangın, Bitpazarıyla Abacılar, Yorgancılar ve Yağlıkcılar'daki kârgir ve ahşap dükkanları, han ve mahzenleri içlerindeki eşya ve mallarla yakıp kül etmişti. Yangının bir kolu, Parmakkapı havalisiyle Okçular arkasındaki dükkanlara sirayetle hepsini yakmış ve 12 saatten sonra söndürülebilmiştir. Bu yangın büyük küçük bir çok esnafın ocağını tamamen söndürmüş iken, I. Mahmud, bütün yanan çarşıların kendi kesesinden yapılmasını emretmiş ve çarşılar kârgir olarak yeniden yapılmıştır(2).

Devrinde çok savaş olmakla beraber I. Mahmud savaştan hoşlanmaz mümkün olduğu kadar savaş ilanından çekinirdi. Nitekim Avusturya İmparatoru VI. Charles ölüp de yerine kızı Marie Therese geçince bütün Avrupa devletleri Avusturya'ya saldırıp veraset savaşlarına başladıkları sırada, Osmanlı Devleti'ni de savaşa teşvik etmişlerdi. Sultan Mahmud ise onlara «Nasihatnâme»ler göndererek saldırılarını durdurmaya çalışmıştır.

(1) M. Münir Aktepe. Mahmud I. mad.. İA.
(2) İzzi. Tarih. 226

VII — ÜÇÜNCÜ OSMAN

II. Mustafa'nın Şehsüvar Sultan'dan doğma oğlu olup, 1699'da doğmuştur. Ağabeyi I. Mahmud'dan birkaç yaş küçük olup anneleri farklıdır. III. Osman 13 Aralık 1754 (27 Safer 1168) tarihinde tahta cülûs ettiği zaman 56 yaşında bulunuyordu. Cülûslarda ashab-ı mukataa, erbâb-ı zeâmet ve vazifeden *rusûm-ı cülûsiye* almak kanun-ı kadîm-i devlet olduğu halde III. Osman bunu bir ferman ile kaldırmıştır. Hazinenin durumu müsait olduğu için askere ikibinüçyüzdoksandört divâni ulûfe dağıtıldığı gibi, kanunda olmadığı halde, mütekaid askere de verildi(1).

III. Osman'ın cülûsu âdet olduğu üzere Avrupa devletlerine bildirilmiştir. Bunun için de Dergâh-ı âlî kapıcıbaşılarından sabık Başkapıkulu Ziştovili Ali Ağa, Lehistan'a ve sâbık silâhdâr katibi Derviş Efendi Moskov tarafına ve sabık küçük tezkireci Halil Efendi Namçe çâsârına gönderilmişlerdir(2).

1. Haliç Donması

1755 yılı kışı İstanbul'da çok şiddetli olmuş ve Haliç'in suyu donarak deniz kapanmıştır. Özellikle Defterdar İskelesi'yle Sütlüce arasında birçok insan karşıdan karşıya geçmiştir. Hatta Vâsıf'ın kaydına göre bu mevsimde Edirne'ye de 20 karış kar yağmıştır(3).

2. Anadolu'da Levendlerin Faaliyetleri

İran harpleri esnasında devletin otorite boşluğundan istifade ile şekavete kalkışan levendler, bilhassa Anadolu'da reâyâya büyük eziyet vermekteydiler. Vali ve beylerbeyilerin maiyetinde bulunan levend grupları, türlü sebeplerle kapısız kaldıklarında, toplu halde dolaşarak şekavete başvuruyorlardı. Hükümet aldığı tedbirlere rağmen bir türlü eşkiyalığın önüne geçemiyordu. Avusturya harpleri sırasında artan bu başıbozukluk çift-bozan taifesinin yeniden doğmasına sebep olmuştu.

(1) Vâsıf, Tarih, I. 43-45
(2) Vâsıf, Tarih, I. 45
(3) Vâsıf, Tarih, I. 45-46

Bu da mahsulün azalmasını intac ettiriyordu. Devlet şekavete mani olabilmek için kapısız levenleri «mirîlî levend» adı altında meşru teşkilât hâline getirmek istedi. Fakat bu teşebbüs iyi netice vermedi. Nitekim, Revan civarında Nadir Şah'a tam galebe edileceği sırada, levendlerin yüz çevirmeleri mağlubiyete sebep olmuştu. Nihayet devlet levendleri ortadan kaldırmak üzere ciddi tedbirler almağa karar verdi. Hekimoğlu Ali Paşa'yı 1742 de bunları tenkil ile görevlendirmişti(1).

III. Osman devri kısa ve hadisesiz bir devirdir. Sadece hudut mıntıkalarında bazı galeleler meydana gelmişse de fazla büyümeden bastırılmıştır. Mısır'da Kölemenler'in nüfuzları artmış, Hekimoğlu Ali Paşa gibi muktedir bir vezirin Mısır'ı terketmesine sebep olmuştur. Bekir Mustafa Paşa'nın azliyle Hekimoğlu Ali Paşa üçüncü defa olarak sadarete getirildi, fakat padişahın Şehzade Mehmed'i öldürtmek istemesi ve Hekimoğlu'nun da bunu reddetmesi üzerine azledildi. Yerine Nalli Abdullah Paşa, üç ay sonra da Silahdar Ali Paşa tayin edilmiştir. Silahdar Ali Paşa'nın yerine tayin edilen Yirmisekiz Çelebizade Said Mehmed Efendi, *Paris Sefaretnamesi* ile meşhur Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin oğludur. Bu zat İbrahim Müteferrika ile birlikte Türk matbaacılığının tesisinde önemli rol oynamıştır. Said Mehmed Efendi'nin sadaret müddeti 5 ay kadar sürmüştür. Azil sebebi halktan yeni vergiler almaya kalkışması olarak gösterilmektedir. Bu sırada I. Mahmud devrinde inşaatına başlanan Nûruosmaniye camii tamamlanmış 5 Aralık 1755 tarihinde ibadete açılmıştır. Bundan sonra sadaret mevkiinde Köse Bahir Paşa'yı görüyoruz(2).

3. Büyük İstanbul Yangınları

Bu devirde İstanbul'da büyük tahribat yapan iki yangın çıkmıştır. Bunlardan 27-28 Eylül 1755 gecesi Hocapaşa'da Demirkapı hizasındaki evlerden birinde çıkan yagın, dört kola ayrılarak biri Bahçekapısı'na kadar sağı solu, Muhsinzâde sarayını, kale duvarını aşıp Yeşil Kiremidli camiini yakmıştır. Diğer bir kol Paşakapısı ve Terziler kârhanesini ve Defterdar kapısını kül etmiştir. Bir başka kol Divân yolundan ilerleyerek Mehterhâne ve Defterhane'yi yakmıştır. Diğer bir kol ise Mahmudpaşa Çarşısı'ndan Çuhacılar hanını ve bir kol da Ayasofya çarşısını yakmıştır. Paşakapısı yandığı için yenisi yapılıncaya kadar Kadırga limanında Esma Sultan Yalısı, *Paşakapısı* olarak kullanılmıştır(3).

(1) Mustafa Cezar, **Osmanlı Tarihinde Levendler**, İstanbul 1965, 206; İzzi, **Tarih**, 396; İ. H. Uzunçarşılı, «Levend» mad., **İA**.
(2) Şinasi Altundağ, «Osman III», mad., **İA**.
(3) Vâsıf, **Tarih**, I, 66

4-5 Temmuz 1756'da İstanbul'da Cibali kapısı haricinde çıkan bir yangın kollara ayrılarak bir kol Unkapanı ile Süleymaniye taraflarını, diğer bir kol Vefa meydanından itibaren ilerleyip Şehzadebaşı ve yeniçerilerin Eski odalarını yakıp Langa kapısına dayanmıştır. Ayrı bir kol ise Saraçhane, Et meydanı, Aksaray ile Yeni odalardan birkaç kışlayı ve Avret pazarını yaktıktan sonra Davutpaşa iskelesine dayanmıştır. Diğer bir kol ise Fatih, Sultan Selim, Ali Paşa çarşısı, Lutfi Paşa, Aya kapısı ve Yenikapı taraflarını kül haline getirmiştir. İstanbul'un en büyük yangınlarından birisi olan bu yangında ikibin ev, bin dükkan, beşyüzseksen değirmen, ikiyüz cami ve mescit, yetmiş hamam yandıktan başka insan zayiatı da olmuştur. Vâsıf'ın kaydına göre fetihten beri böyle büyük bir yangın olmamıştır(1).

III. Osman'ın Tuğrası

III. Osman devrinde Midilli'de Sığrî limanı, Osmanlı ticaret gemilerine büyük zararlar veren Malta korsanlarına karşı bir kale inşaası ile tahkim edilmiştir. Bâbıâlî'nin inşaası da bu sıralarda tamamlandı. Ahırkapı feneri de bu devirde yapılmıştır. III. Osman zamanında kardeş katli meselesi tekrar gündeme geldi. III. Osman'ın sık sık sadrâzam değiştirmesinin sebebi, III. Ahmed'in şehzadeleri için olduğu ri-

(1) Vâsıf. Tarih. I 81-82

vayeti halk arasında dolaşıyordu. Nitekim 42 yaşında iken ölen Şehzade Mehmed'in ölümüne padişahın sebep olduğu kuvvet kazanmıştı. Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'nın azline sebep olan şehzadenin öldürülmesi keyfiyeti bu sırada ortaya atılmıştı. Hekimoğlu buna razı olmamıştı. Hekimoğlu'nun kabul etmediği şehzadenin öldürülmesi işi Bahir Mustafa Paşa'nın sadaretinde tekrar gündeme gelmiş ve Şehzade Mehmed boğdurulmuştu(1). Şehzadenin ölümüne çok üzülen halk bunda Bahir Mustafa Paşa'yı suçlu bulmuştu. Halk arasında çeşitli dedikodular çıkınca sadrâzam azl ve yerine Koca Ragıp Paşa sadarete getirildi. Koca Ragıp Paşa Osmanlı sadrâzamları arasında kaabiliyeti, istidadı ve devlet işlerine vukufiyeti ile tanınmış olup, bu makama gelir gelmez bozulan Osmanlı Devlet düzenine bir çeki-düzen vermeye çalışmıştır. Koca Ragıb Paşa 11 Ocak 1757 de sadarete tayin edilmiş olup, III. Osman'ın ölümüne kadar bu makamda kalabilmiş ve III. Mustafa tahta cülus ettikten sonra da devam etmiştir.

4. Üçüncü Osman'ın Vefatı

III. Osman 56 yaşında tahta çıktığı zaman, uzun yıllar yaşadığı kapalı hayatın tesiri ile bedenen ve ruhen yıpranmış idi. Bu sebeple Osmanlı tahtını işgal edebilecek kapasitede bir insan değildi. I. Mahmud devrinde yapılmış müsbet işleri beğenmez ve onları daima tenkid ederdi. Muvazenesiz bir insan haline gelmişti. Devlet işlerine el atması fayda yerine zarar getirirdi. Aslında asabi mizaçlı, sert ve aceleci idi. Sık sık tebdil-i kıyafetle çarşı pazarı dolaşır, bilhassa kadınların kıyafetleri ile ilgilenirdi. Kadınların aşırı örtünmelerini ister, hristiyanların da kıyafetleri için birtakım kaideler ihdas ederdi. III. Osman bir müddet hasta yattıktan sonra 30 Ekim 1757 de ölmüştür. Türbesi Yenicami haziresinde kardeşi I. Mahmud'un yanındadır.

(1) Vâsıf, Tarih, I, 87; İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, IV, Kısım 1, 339-340

VIII — ÜÇÜNCÜ MUSTAFA

III. Ahmed'in Mihrimah Sultan'dan doğma oğlu olup, 1717'de dünyaya gelmiştir. III. Mustafa 30 Ekim 1757 (16 Safer 1171)'de 41 yaşında iken tahta çıkmıştır. Son cülûs bahşişi bu padişahın zamanında verilmiştir. Şehzadeliği babasının ölümünden sonra öldürülmek korkusu ile geçmiştir. Buna rağmen Mustafa zamanını okuyup öğrenmekle geçirmiş ve ilm-i nücûm, edebiyat ve tıp kitaplarını okuyarak kendisini yetiştirmiştir. Hatta rivayete göre, kardeşi Şehzade Mehmed'in akıbetine uğramamak için daima panzehir almıştı. Bunu da okuduğu tıp kitaplarından öğrenmişti. Onun olgun bir çağda tahta cülus etmesi, halk arasında memnuniyetle karşılanmıştı. III. Mustafa tahta çıktıktan sonra hükümdarlık vazifelerini büyük bir ciddiyetle kavramıştı. Padişahlık meziyetlerine yeterince sahip, yenilik taraftarı ve zeki bir şahsiyetti. Devlet mekanizmasında düşüncelerini gerçekleştirebilmek için Sadrâzam Koca Ragıp Paşa ona yardımcı olacaktır. Koca Ragıp Paşa'nın ölümünden sonra, işten anlayan devlet adamını bulamayışını (kaht-ı rical) şairlik gücünü kullanarak şöyle dile getirmiştir:

Yıkılıptur bu cihân sanma ki bizde düzele
Devleti çarh-ı deni virdi kamû mübtezele
Şimdi ebvâb-ı sa'âdette gezen hep hazele
İşimiz kaldı hemân merhamet-i Lem-yezele.

1. Üçüncü Mustafa Devrinde Yapılan Islahat

III. Osman zamanında imparatorluk içte zaafa uğraşmış bilhassa Mısır ve Cezayir'de hükümetin durumu çok zayıflamıştı. Anadolu'da ise şekavet büyük bir artış göstermişti. Kısa süren saltanatı sırasında pek sık sadrâzam değiştiren III. Osman(1)'ın gadrinden kurtulmayı başaran Râgıb Paşa, imparatorluk idaresine nizam vermeğe çalışmıştır(2). Ragıb Paşa, III. Mustafa zamanında daha serbest hareket

---

(1) Mustafa Cezar, **Osmanlı Tarihinde Levendler**, 306; İzzi, **Tarih**, 396; İ. H. Uzunçarşılı, «Levend» mad., **İA**.

(2) Sinasi Altundağ, «Osman III.» mad., **İA**.

etme imkânını bulmuştur. Sultan Mustafa, sadrâzamı gibi yenilik taraftarı olup, imparatorluğun bünyesini kemiren zaafları teşhis etmiş bulunuyordu. Ayrıca her ikisi de iç ve dış siyasette temkinli hareketi tercih etmeğe karar vermişlerdi. Ragıb Paşa, mevcut fikir birliği içinde padişahın itimadını kazanmış olarak ölünceye kadar sadaret mevkiinde kalmayı başarmıştır.

III. Mustafa, cülusu müteakip ısdar ettiği *Adaletnâme* ile reâyâyı koruyup kollamak, ehl-i örf taifesine de bir çeki-düzen vermek istemiştir(1). Bunun yanında III. Mustafa, idarî ve askerî bakımlardan ıslahat teşebbüslerinde bulunurken, bazı mali tedbirler almaktan da geri durmamıştır. Nitekim, her cülusta mukataalar ve zeâmetlerden alınan vergilerin tahsilinde karşılaşılan zorluklar, üzerine, yarısının affı ile hal yoluna gidildi. Böylece, temin edilen meblağ hazineye intikal ettirildi(2). Diğer taraftan evkaf mallarının idaresinde görülen suistimallere ve reâyânın maruz kaldığı tazyike son vermek ve bir düzene koymak için tedbirler alınırken Haremeyn vakıfları da iltizama konuldu(3). Hazineye gelir temini için tasarrufa giden III. Mustafa, «eshâm» adı ile bir gümrük kaynağı icad edip, dühan gümrüğünü de kontrol altına aldı(4).

Padişahın mali tedbirleri, tedavülde bulunan fındık altınına da teşmil edilmiş olup, para cinslerinde görülen karışıklık ve züyûf akçe meselesi ele alınmış; «marbaş» denilen sikkenin ıslahı yoluna gidilmiştir. Bu arada, devlet maliyesine zarar veren, zahmetsiz kârlar peşinde koşan yahûdî ve hristiyan tâifesinin takibine teşebbüs olunmuştur(5). Alınan tedbirler beklenen neticeyi vermemiş, halkın, alman vergilerden şikâyeti devam etmiştir. Bu da çift-bozan taifesinin şehir ve kasabalara göçünü hızlandırmış ve zirai mahsullerin azalmasına sebebiyet vermiştir. Ayrıca, paraya verilmek istenilen çeki-düzen, bazı kimselerin memnuniyetsizliği ile karşılanmış ve istenilen neticeye lâyıkiyle varılamamıştır.

Yenilik taraftarı bir padişah olan III. Mustafa askerî teşkilâtta dahi ıslahat yapmak niyetinde idi. Esasen yeniçeri ocağının ıslaha ihtiyacı olduğunu pek iyi kavramış bulunan padişah, bunun güçlüğü ve hatta imkânsızlığını da biliyordu. Bunun için de önce topçu sınıfını

(1) Bekir Sıtkı Baykal, «Râgıb Paşa, Koca» mad., İA.
(2) Vâsıf, Tarih, I, 97
(3) Vâsıf, Tarih, I, 102-103
(4) Mür'i't-tevarih, II, 31
(5) Bekir Sıtkı Baykal, «Osmanlı İmparatorluğunda XVII. ve XVIII. yüzyıllar boyunca para düzeni ile ilgili belgeler» Belgeler, sayı 7-8, Ankara 1969, 49-50

ıslah, tophâneyi tanzim ve bir mühendis mektebi tesisinde karar kıldı. Avrupai tarzda bir topçu ocağı için de bir Macar asilzâdesi olan ve Fransız ordusunda hizmet etmiş bulunan Baron de Tott'dan istifade edildi. Baron de Tott, Tophâne'yi ıslah ile ağır toplar yerine beygirlerle çekilebilen hafif toplar döktürdü. Artan top ihtiyacına cevap vermek üzere Hasköy'de de modern bir top dökümhanesi kuruldu. Bu arada, Üsküdar'daki Humbarahâne ve Mühendishâne mekteplerinin talebeleri Kâğıthâne'de mühendislik tahsiline başladı. Bu devirde, ihmâle uğramış bulunan donanma da ele alınmış, gemi inşaatı hızlandırılmıştır(1).

Öteden beri Anadolu'da faaliyetlerini sürdüregelen kapısız levendât eşkıyasının tenkili bir türlü gerçekleştirilememişti. Bundan cesaret alan levendler Anadolu'da guruplar hâlinde dolaşmakta, reâyâya türlü baskı yapmakta idiler. Devletin nüfûzu zedelenmiş ve mahallî kuvvetler işe yaramaz olmuştu. «Eşkıyânın kanları helâl ve mallarının da bunları katledenlere âit» bulunacağına dâir fetvâya müsteniden Sivas valisi Zârelizâde Feyzullah Paşa bunları tenkile memur edilmişti. Eşkıyanın mühim bir kısmı imha edildi ise de, tamamen ortadan kaldırmak mümkün olamadı. Bundan sonra levendler Anadolu'da devlet otoritesini sarsmağa ve halka eziyet etmeğe devam ettiler(2).

2. Ayânlık Müessesesi

Bu asra gelinceye kadar şehir ve kasabalarda bulunan eşraf ve ayânların tesir ve nüfûzları pek az iken, tedricen bunun arttığı görülür. Bu da, iltizam usûlünden dolayı mağdur edilmiş bulunan reâyânın ezilmesini önlemek üzere alınan tedbirlerle ortaya çıkmış bulunuyordu. Bu tedbirlerin esasını mâlikâne sistemi teşkil etmekteydi. Mâlikâne sahipleri, vergileri mültezimler vasıtasıyla toplamağa başlamaları ile mahallî ayânlar bu tahsil işine elattılar. Böylece, mâli imkânlarla mücehhez ayânların bölgelerinde nüfûz ve tesirleri arttı(3). Bunlar devlet merkezi ile iyi geçindikleri gibi sancağın veya eyaletin asayişi ile ilgili vazifeler de alıyorlardı. Devlet zaman zaman, ayânları bu hizmetlerinden dolayı taltif etmekten geri kalmıyordu(4). Nitekim, bunlardan en barizi Yozgat ve civarında Çapanoğulları'ndan Ahmed Ağa idi. Ahmed Ağa, bir hizmet karşılığı Bozok sancağı voyvodalığını mâli-

(1) Vâsıf, Tarih, I, 106-107
(2) Vâsıf, Tarih, I, 117-118
(3) Mehmet Genç, «Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi», Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Ankara 1975, 231-291; Yücel Özkaya, XVIII. yüzyılın ilk yarısında yerli ailelerin ...nlıkları ele geçirmeleri ve büyük hanedanlıkların kuruluşu, Belleten, XLVII, sayı 168, 667-715
(4) Geniş Bilgi için bk Mücteba İlgürel, «Türkler (Osmanlılar)» mad., İA.

kâne suretiyle elde etti. Bir müddet sonra Ahmed Ağa bölgenin yegane hâkimi sıfatını takındı(1). 1768 Osmanlı-Rus seferi ile, zor durumda kalan hükümetin ayânlara müracaatı, bunların nüfûz ve tesirini daha da artıracaktır.

III. Mustafa devrinde bazı eyaletlerde müstakil hareket etme arzusu müşahede edilmişti. Ancak bu hareketler ciddi bir neticeye ulaşmaktan uzaktı. Şimali Afrika'da valilerin nüfûzları azaldığı gibi, Trablus ve Tunus ocakları irsî beylikler hâline gelmişti. Mısır'da ise merkezî idareye karşı kıpırdanmalar başlamış; bir müddettir «irsâliye hâzinesi» ve «gılâl-ı Haremeyn» gönderilmez olmuştu. Devlet, müteakip yıl Mısır işini bir «nizamnâme» neşrederek hal yoluna gitti. Bu arada, hac yolunu tehlikeye sokan Urban eşkıyasından Beni Harb kabilesi tedib edildi. Bundan başka, reâyâya zulmeden Çorum beyi Feyzullah tedîb; aynı suçla itham edilen Eflâk voyvodası hapsedildi. Ayrıca Çıldır, Kars, Karaman, Aydın, Kıbrıs, Bosna ve Karadağ'da meydana gelen bazı disiplinsizliklere karşı tedbirler alınmakta idi(2). Tersâne-i âmirenin kereste ve İstanbul'un odun ihtiyacının daha çabuk ve kolay temini için, Sakarya nehrinin Sapanca gölü üzerinden İzmit körfezine bağlanması teşebbüsü burada zikredilmelidir. III. Mustafa, açılacak kanalın güzergâhını tesbit ve keşfinin yapılması için mübaşir ve su yolu ustalarını görevlendirmişti. Bir müddet sonra, kanal kazılmağa başlanmış ise de kışın gelmesiyle iş bırakılmış ve tekrar iş başı yapılmamıştır(3).

III. Mustafa, kıtlık zamanları için İstanbul'da zahire depoları inşaa ettirmiştir. Ayrıca, reâyânın büyük şehirlere yerleşmesine mani olmağa çalışmıştır. Alınan iktisadi tedbirler meyanında, yabancıların muahede ve mevzuata riâyet etmeleri için ihtimam gösterdiği gibi kumaş ithalâtının önüne geçip yerli sanayii teşvik etmiştir. Bu sırada, birkaç seneden beri Niğde taraflarında reâyâya zulmedip günden güne kuvvetlenen Kadıoğlu üzerine Çapanoğlu Ahmed Paşa tayin edildi. Ahmed Paşa, Kadıoğlu'nun hakkından gelip itibar kazandı(1764). Bu defa, Ahmed Paşa itibarını kötüye kullanıp müstakil harekete ve halka zulme cesaret gösterince, o dahi ortadan kaldırıldı(4).

---

(1) Özcan Mert, **XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Çapan Oğulları**, Ankara 1980, 25-35

(2) Vasıf, **Tarih**, 1173-1175 yılları vakaları

(3) İ. H. Uzunçarşılı, Sakarya nehrinin İzmit Körfezi'ne akıtılmasıyla Marmara ve Karadeniz'in birleştirilmesi hakkında, **Belleten**, IV, sayı 14-15

(4) Özcan Mert, Aynı eser, 31-32

3. Osmanlı Devleti'nin Dış Siyaseti

Sultan III. Mustafa'nın bütün bu müsbet icraatında, şüphesiz Sadrâzam Râgıp Mehmed Paşa'nın tesiri pek büyüktü. Râgıp Mehmed Paşa iç ve dış siyasette daima temkinli hareket ederek sulh ve sükûnu muhafaza etti. Bu yüzden padişahın tam itimadını kazanan sadrâzam, müstakil çalışma imkânını bulmuştur. Vilâyetlerde sükûnetin sağlanıp devam ettirilebilmesi Râgıp Mehmed Paşa'nın isabetli siyaseti ile olmuştur. Bu sırada 7 yıl savaşları içinde bulunan Avrupa devletleri ile de barış siyaseti takip ediliyordu. Esasen devlet 1739 Belgrad muahedesi ile kazanılmış bulunan sükûnet devrini devam ettirme niyetinde idi. Buna mukabil, başta Fransa olmak üzere Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'ni bir ittifak içine alma gayretleri boşa gitmişti.

Nitekim, Fransa 1755 senesinde İstanbul'a gönderdiği elçisi Vergennes vasıtasiyle, batıya ve güneye doğru yayılma gayreti içinde bulunan Rusya'ya karşı ittifak teşebbüsü akim kaldı. Bu teşebbüse İsveç, Lehistan ve Prusya da dahil olacaktı. Avrupa'yı tehdit altında bulunduran Rusya'ya karşı en kuvvetli devlet olarak Osmanlı Devleti görülüyordu. Bir müddet sonra, Râgıb Mehmed Paşa'nın Avrupa devletlerine karşı takip etiği siyasetin ne derecede isabetli olduğu meydana çıktı. Fransa Bâbıâli'yi, önce Rusya sonra Avusturya aleyhine ittifaka dahil etmeğe çalışırken ani bir dönüşle önce Avusturya sonra Rusya ile ittifak akdetmişti. Hele Fransa'nın Osmanlı Devleti aleyhine bu devletlerle müzakerelere girişmesi itimadı tamamen sarsmıştı. Bir müddet sonra Avrupa'da muvazene değişmiş, Prusya Avrupa'nın ortasında yalnız kalmıştı. Müttefiki İngiltere'den alâka görmeyen Prusya kralı II. Friedrich Türkiye'yi Avrupa meselelerine dahil etmek istedi.

Kral, Osmanlı Devleti ile yapacağı taarruzî ve tedafüî bir ittifakla Rusya'nın Avrupa'daki nüfûzunun kırılabileceğini biliyordu. Bu maksatla, II. Friedrich'in İstanbul'a gönderdiği elçisi Rexin, Râgıb Paşa ile müzakerelere girişmişti. Sadrâzam ise Rexin'i müzakerelerle oyalamayı tercih etmiş; katî neticeye varılmasını önlemişti. Halbuki kral her türlü muahede şartlarına rıza gösteriyor, Osmanlılar'ın yapacağı fütûhat için iki devlet arasında dostluk ve ticaret muahedesi teklif edilince, kral bunu istikbal için yerinde bir adım olarak kabul edip, rıza gösteriyordu(1). Bu muahededen sonra da müzakereler devam etmiş, hatta Sadrâzam Râgıb Mehmed Paşa'nın vefatı(1763) ile de kesilmemiştir. Sıklaşan dostane münasebetler üzerine, aynı yıl içinde Ahmed Resmî, Rusya'ya elçi olarak tayin edilmiş ve müteakip yıl kralın mek-

(1) Mücteba İlgürel. «Türkler (Osmanlılar)» mad İA.

tubu ile Berlin'den dönmüştür(1). Bu sırada Rusya'da tahta çıkıp da pek kısa bir süre çarlık yapan III. Petro (1762) ile II. Friedrich arasında barış için temasların yapıldığı Bâbıâli tarafından istihbar edilince, ittifak muahedesi müzâkerelerine son verilmiştir.

Bunda Avusturya ve Rusya'nın telkini olduğu muhakkaktır. Ancak devlet, Prusya ile münasebetlere son vermiş değildi. Zira III. Mustafa'yı endişeye sevkeden bir husus, 27 yıl müddetle imzalanmış bulunan Belgrad muahedesinin müddetinin bitmek üzere oluşu idi. Diğer taraftan, Prusya kralı ile Rus çariçesi, Lehistan tahtına II. Katerina'nın namzeti Stanislas Ponyatovski'yi geçirmek üzere anlaşmışlardı. Rus taraftarı bir kralın Lehistan tahtında bulunması tehlikesi üzerine Osmanlı Devleti bu durumu reddetmişti. Öte yandan İstanbul'da Osmanlı-Prusya ittifakı görüşmeleri devam etmekte; ancak Rus tehlikesinden kendisini kurtulmuş kabul eden Prusya'nın sadece Avusturya'yı hedef alması işleri karıştırmakta idi. Halbuki hadiselerin seyri, asıl tehlikenin Rusya tarafından gelebileceği intibaını uyandırmakta idi. Bu suretle, yıllarca süren Osmanlı-Prusya ittifak andlaşması müzakerelerinin, Ragıb Mehmed Paşa'nın vefatına kadar olan kısmı ve vefatından sonraki kısmı diye iki safhada mütalaa etmek gerekir. Birinci safhada müzakerelere Prusya talip iken, ikinci safhada Osmanlı Devleti talip olmuştur(2).

4. Koca Ragıb Paşa

Osmanlı devlet adamları arasında mümtaz bir mevki işgal eden Ragıb Mehmed Paşa, âlim, şair ve edip olarak da tanınmıştır. Babası defterhane kâtiplerinden Şevki Mustafa Efendi olup 1699 da İstanbul'da doğmuştur. İyi bir tahsil ve terbiye almış bulunan küçük Ragıb, keskin zekası, kabiliyet ve istidadı sayesinde akranları arasında süratle inkişaf etmiştir. Kısa zamanda defterhane kalemine intisap ederek 25 yaşlarında iken, İran savaşları sırasında fetholunan toprakların tahsisine gönderilmiştir. Bu görevle Revan valisi Ârifi Paşa'nın mektupçusu olmuştur (1724).

Daha sonra Tebriz seraskeri Köprülüzâde Abdullah Paşa'nın maiyetinde ordu-yu hümâyun reisliği ve Hekimoğlu Ali Paşa'nın defter emaneti vekaleti vazifelerini yapmıştır. Bu arada bir yıl kadar Revan defterdarlığında bulunan Râgıb Efendi, 1729 da İstanbul'a dönmüş ise de yine siyaset vekaleti pâyesi ile Hemedan eyaletinin timar ve zeametlerini yeniden düzenlemeye ve tevzi etmeye memur olmuştur. 1730'-

(1) Faik Reşit Unat, Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri, Ankara 1968. 112-116

(2) Bekir Sıtkı Baykal...«Mustafa III» mad. İA.

da atlu mukabelesi payesine ilave olarak defterdarlık ile Bağdat'a gönderilmiştir. Bağdat'ta bulunduğu müddet zarfında ilim ve edebiyat ile meşgul olan Vali Ahmed Paşa'nın takdirlerini kazanan Râgıb Efendi, idarecilikte de temayüz etmiştir. Hatta Ahmed Paşa'ya ithaf ettiği bir kaside dolayısıyla büyük bir atiyye almıştır. 1733'de İstanbul'a çağırılarak maliye tezkireciliğine, 1736'da da Erzurum seraskerliğine getirilen Ahmed Paşa'nın maiyetinde ordu defterdarı ve reisülküttab vekili olarak görev yaptı. Temmuz 1736'da Nadir Şah'ın elçileri ile yapılacak müzakerelerde, İran işlerini bilen biri olarak payitahta çağırılmış ve cizye muhasebecisi tayin edilmiştir. Nisan 1737'de sadrâzam mektupçuluğu makamına terfi etmiştir.

Bu paye ile Avusturya ve Rusya murahhasları ile yapılacak görüşmeler için Reisülküttap Mustafa Efendi'nin maiyetinde Nemirov'a gönderildi. Belgrad seferi ve antlaşmasında kendisinden çok istifade edilen Râgıb Efendi, reisülküttap tayin edilmiştir. Ragıp Efendi reisülküttaplığı sırasında sık sık temas ettiği yabancı devlet elçilerini etkilemiştir. Reisülküttaplıkta üç yıldan fazla kalan Râgıb Efendi, 1744'de vezirlik payesiyle Mısır valiliğine gönderildi. Koca Râgıb Paşa, burada beş yıl kadar kalarak, her şeye müdahale eden Kölemen beylerini tedib ederek Mısır'da huzur ve âsâyişi tesise muvaffak oldu. Ancak tamamen ortadan kaldırılamayan karışıklıklardan usandığını bildiren Koca Ragıb Paşa, 1748'de Kubbe vezirliği ve nişancılık ile İstanbul'a çağırıldı. Aydın murahhaslığı da malikane olarak kendisine verildi. Koca Râgıb Paşa bundan sonra Sayda, Rakka ve Halep valiliklerinde bulundu ve buralarda huzur ve asayişi sağladığı gibi imar faaliyetlerinde de bulundu. Bu görevlerden sonra Koca Râgıb Paşa'nın 13 Aralık 1756'da sadarete tayin edildiğini görüyoruz.

Yukarıda görüldüğü gibi Koca Râgıb Paşa «silsile-i merâtibe» uygun olarak mensupları aşarak sadaret mevkiine gelmiş bulunuyordu. Râgıb Paşa bu makama gelinceye kadar devlet idaresinde büyük tecrübe sahibi olmuştu. O, III. Osman'ın son sadrâzamı olarak sadarete gelmiş ve büyük bir dikkatle görevini devam ettirmiştir. Bu arada makamı için tehlikeli olabilecek şahısları birer birer İstanbul'dan uzaklaştıran Koca Râgıb Paşa, III. Osman'ın ölümünden sonra IIII. Mustafa'nın da sadrâzamı olmayı başarmıştır. Koca Râgıp Paşa'nın, III. Mustafa ile dünya siyaseti ve devlet anlayışı hakkında müşterek tarafları bulunuyordu.

Her ikisi de devlet idaresindeki kusur ve noksanlıkları tesbit etmişler ve bunların ıslahı için de barışın devamının şart olduğuna inanmışlardı. Bu yüzden padişah ile sadrâzam arasında dalma ahenkli bir çalışma havası görülmüştür. Bu yakınlaşma III. Mustafa'nın dul kız-

kardeşi Saliha Sultan ile evlenmesini de hazırlamıştır. Sadrâzam padişahı Edirne sarayının tamiri, Sakarya-İzmit körfezi kanal projesi, Laleli camiinin inşaası, savaş gemilerinin denize indirilmesi ve top dökümü merasimleri, askeri birliklerin teftişi gibi faaliyetlerle meşgul edip siyasi işleri elinde bulundurmuştur. İlk olarak ele aldığı maliyenin ıslahı sahasında bazı başarılar elde etmiştir. Vilayetlerde sükunetin temini gerçekleştirilmiştir.

Sadrâzam Koca Râgıb Paşa, Avrupa devletlerine karşı başarılı bir barış siyaseti takip ederek bir müddet devleti savaştan uzak tutmuştur. Bu devirde Avrupa'da 7 yıl savaşları devam etmekteydi. Müttefik Avusturya, Fransa ve Rusya devletlerinin hücumuna uğrayan Prusya kralı II. Friedrich, Osmanlı devletini savaşa sokmaya çalışıyordu. Uzun süren müzakreler sonunda kralın gayesi anlaşılmış ve devlet barışı koruyarak müzakrelere devam etmiştir. Çok temkinli bir devlet adamı olan Koca Ragıb Paşa, sık sık müttefik değiştiren Avrupa devletlerine güvenmiyordu. Bu yüzden askeri anlaşmadan ziyade iki devlet arasında dostluk ve ticaret anlaşması imzalanmıştır (29 Mart 1761).

Koca Râgıp Paşa 8 Nisan 1763 de vefat etmiştir. Mezarı Laleli'de kendi bina ettirdiği kütüphanesinin bahçesindedir. Vakanüvis Vâsıf, onun büyük bir âlim, devlet adamı, şair, edip olduğunu ifade ederek; «insan-ı kâmil denilmeye, sezâ ve sadrü'l-vüzerâ elkâbına reva bir vezir-i bî-hemta» olarak vasıflandırmaktadır. Tarihçi Hammer de onu «Osmanlı sadrâzamlarının en âlimi ve büyük bir devlet adamı» olarak değerlendirmektedir. Koca Râgıb Paşa Osmanlı devletini bu yüzyılda tırnakları sökülmüş bir arslana benzeterek devleti savaşa sokmaktan çekinmiştir. O devletin yüksek menfaatlerini herşeyin üstünde tutmuştur. Devlet adamı olarak edindiği tecrübelere dayanarak siyasi yazılar kaleme almıştır. Bu yazılarını *Telhisât* adıyla bir araya toplamıştır. Belgrad'ın alınmasını tasvir eden *Fethiye-i Belgrad*, Bâbıâlî ile İran arasında 1736 da cereyan eden barış görüşmeleri hakında bir rapor mahiyetinde olan *Tahkik* ve *Tevfik* bu çeşit eserlerindendir.

Koca Râgıb Paşa, çağdaşlarına göre ateşin fikirli, atılgan ve tedbirli, güzel yüzlü, sağlam akideli, konuşmaları latif, ifadesi tatlı, yüksek ahlaklı idi. Vaktini dalma okumakla değerlendiren Râgıb Paşa ilmî meselelerle uğraşmaktan büyük zevk alırdı. Onun kitaba ve kültür işlerine verdiği büyük önemin isbatı Laleli'de inşaa ettirdiği kütüphanesi ve mektebidir(1).

---

(1) Daha geniş bilgi için bkz. Bekir Sıtkı Baykal, Abdülkadir Karahan, «Râgıp Paşa, Mehmed» mad., İA.

XVIII. yüzyıl Türk edebiyatının Nedim ve Gâlib'den sonra belli başlı temsilcilerinden olan Râgıb Paşa'nın aşağıdaki beyti, bilhassa ikinci mısraı halk arasında söylenir olmuştur:

Miyân-ı güft ü gûda bad-meniş ibhâm eder kubhun
Merd-i kıbtî şecâcat arzederken sirkatin söyler.

5. Osmanlı-Rus Savaşı

Osmanlı Devleti takip ettiği sulhperver siyasete rağmen, Rusya ile daima bir ihtilafı mevcut idi. Bâbıâli bu siyaseti ile, hadiselerin büyümesine imkân vermiyordu. Rusya'nın Türk toprakları üzerinde beslediği emellerden dolayı her an fırsat kollayan bir hâli vardı. Nitekim, Gürcistan'ın iç işlerine müdahale ederek, yerli ahâliyi isyana teşvik ediyordu(1). Bundan başka Rusya, Yunanistan, Karadağ, Arnavutluk, Eflâk ve Boğdan hristiyanları arasında taraftar kazanmağa da çalışmakta idi. Diğer taraftan, muahedeler hilâfına sınır boyunda yeni yeni kaleler inşaa ediliyor, askerî hazırlıklar yapılıyordu. Kral Stanislas Ponyatovski vasıtasıyla Lehistan'ı nüfûzu altına alan Rusya, Leh vatanperverlerine karşı acımasız ve insafsız idi.

«Confédération de Bar» adı altında teşkilâtlanmış bulunan bu vatanperverler, Osmanlı Devleti'nden himaye bekliyorlardı. Bâbıâli, bütün sulhperverliği ve soğukkanlılığına rağmen ister istemez kendisini hadiselerin cereyanına kaptırdı. Zira devlet erkânı arasında azimli ve sert bir siyasete taraftar olanların sayısı artmakta idi. Osmanlı-Rus münasebetlerinin iyice bozulduğu bir sırada III. Mustafa, Muhzınzâde Mehmed Paşa'yı sadarete getirdi (Mart 1765). Mehmed Paşa serhad şehirlerinde muhafızlıklar yaparak tecrübe kazanmış bir devlet adamı idi. Rus serhaddinin harab ve nizamsız hâlini bildiğinden harp ilânına muhalefet, hiç olmazsa tehir edilmesi fikrini müdafaa ettiği için azledildi. Böylece, 8 Ekim 1768'de Lehistan'ı himaye maksadıyla Rusya'ya sefer açıldı. Bu sırada bir Rus müfrezesinin tenkilinden kaçan bazı Bar milliyetçilerinin, Türk topraklarına sığındıkları, Rus askerlerinin sınırı geçerek Balta kasabasına saldırıp Türkler'i de kılıçtan geçirdikleri haberi İstanbul'a geldi. Sefer, 31 Ocak 1769'da Kırım hânı Kırım Giray'ın Rusya'ya akını ile başladı, fakat hânın ömrü vefa etmedi(2). Sadrâzam ve Serdar-ı ekrem Mehmed Emin Paşa ise Mart sonlarında Davud Paşa sahrasından hareket etti. Ordu henüz yolda iken Ruslar'ın Hotin'e hücumu, Moldovancı Ali Paşa ve Kırım'ın yeni hânı Devlet Giray'ın yardımı ile perişan edildi.

Bu haber üzerine III. Mustafa «gâzi» ünvanını aldı. Serdar-ı ekremin ordu sevk ve idaresinden anlamadığı çok geçmeden anlaşılması üzerine azl, yerine Moldovancı Ali Paşa tayin edildi. Yeni sadrâzam Prens Galitz'in ordusunu mağlup etmek üzere Tuzla'yı geçmeğe teşebbüs etti. Ancak, fazla yağmurla kabaran sular köprüleri yıkınca, karşıya geçen kısmın geri ile irtibatı kalmadı ve ordu, asker ve mühimmât bakımından ağır kayıplara uğradı (Eylül 1769). Askerin bu perişanlığı ve kışın yaklaşması üzerine, Hotin kalesi terk, Han Tepesi üzerinden Baba Dağı'na avdet edildi. Ruslar Hotin'i işgal ile Boğdan ve Eflâk'a yayılmağa başladılar. Burada kazanılan mevzii muvaffakiyetler ise neticesiz kaldı(1).

Diğer taraftan, başka bir Rus birliği de Kafkaslar'ı tazyik etmeğe başladı. Bu arada, Hotin'in Ruslar'ın eline geçmesinden dolayı suçlanan Moldovancı Ali Paşa azl, yerine İvaz Paşazâde Halil Paşa sadrâzam tayin edildi. Boğdan seraskeri Abdi Paşa ile Kırım hânı Devlet Giray'ın Han Tepesi'nde mevzilenmiş olan Ruslar'a taarruzu netice vermeyince, Boğdan'ın istirdadı ihtimali ortadan kalktı. Sadrâzam Halil Paşa ise ordusunu İsakçı'dan Kartal sahrasına geçirip, Abdi Paşa ve Kırım kuvvetleriyle birlikte onsekizbin mevcutlu Rus ordusunu ihata etmeğe muvaffak oldu. Halil Paşa, ani bir baskınla Rus ordusunu perişan edebilecek iken, müteredditt davranıp askere siper kazdırmakla zaman kaybetti. Fırsatı değerlendiren Rus ordusu kumandanı Kont Romanzoff, talimli ve ateş üstünlüğüne sahip ordusu ile yüzbinden ziyade Osmanlı ordusunu bozguna uğrattı (1 Ağustos 1770). Kartal mağlubiyetiyle askerin üçte biri şehit olurken, önemli miktarda top ve mühimmât ile arabalar dolusu zahire düşmana terkedildi. Böylece, Bender, İsmail, İbrail, Akkerman ve Kili gibi kaleler Ruslar'ın eline geçti. Baba Dağı'nda kışlamağa mecbur kalan Osmanlı ordusuna, Rus orduları baş kumandanı Romanzoff tarafından sulh tekliflerini hâvi bir mektup geldi. Ancak, Avusturya ve Prusya'nın tavassut teklifleri yüzünden bu teşebbüs akamete uğradı(2).

6. Ruslar'ın Mora ve Akdeniz Harekâtı

Eflâk ve Boğdan'da kara savaşları devam ederken, hasmını Mora'da ve denizde de meşgul etmek isteyen II. Katerina, Mora'ya gönderdiği casusları ile halkı isyana teşvik etmekten geri durmadı. Baltık'da hazırlanan Rus donanması, İngiliz zabitlerinin de yardımıyla Akdeniz'e girmiş bulunuyordu. Bu durumu daha önceden istihbar eden Fransızlar, Osmanlı Devleti'ni ikaz etmişlerse de; böyle bir harekete

(1) Mür'i't-Tevarih, II, B., 14-15
(2) Enveri, Tarih, Üniversite kütüp., TY. 5994. 118a-121b.

pek ihtimal verilmemişti(1). Rus donanması Amiral Kont Aleksey Orlov'un kumandasında, fakat esasında İngiliz Generali Elphinstone'un sevk ve idaresinde Mora sahillerine gelmesiyle, Mayna ve civarı ahalisi isyana başladı (Mart 1770).

Bu harekâtın hedefi, Çanakkale Boğazı'nın kapatılarak bazı adaların işgali ve isyanın Selanik'e kadar genişletilmesi idi. İsyan kısa zamanda genişlemiş Rus ve Rum kuvvetleri, Mora'nın başlıca kalelerini muhasara altına almıştı. Âsiler büyük bir katliam yapmışlar, kadın ve çocukları dahi öldürmüşlerdir(2). Bu sırada Mora seraskeri tayin olunan Muhsinzâde Mehmed Paşa, eyalet merkezi Tripoliçe'nin imdadına koştu. Tripoliçe ve Patras ve müteakiben bazı kaleler muhasara ve işgalden kurtarıldı. Bundan sonra Ruslar, Modon(3) Koron ve Navarin(4)'den çekilmek zorunda kaldılar. Gerek Ruslar gerek âsiler büyük zayiat verdiler. Neticede, Mora'da asayiş sağlandı(5).

Rus donanmasının faaliyetleri ve Mora isyanı haber alınır alınmaz, Osmanlı donanması, Kapdan-ı derya Hüsameddin Paşa kumandasında İstanbul'dan ayrıldı. Osmanlı donanması ile Rus donanması arasında bazı çarpışmalar oldu ise de katî netice alınamadı. Bunlardan Koyun adaları önündeki karşılaşma bir gövde gösterisinden ileri gidemedi. Bundan sonra Osmanlı donanması Çeşme limanına giderek hatalı bir şekilde demir attı. Takibe koyulan Rus donanması amirali Kont Aleksey Orlov, Elphinstone'un tavsiyesiyle Osmanlı donanması üzerine ateş gemileri sevkederek gemilerin tamamını yakmağa muvaffak oldu (6-7 Temmuz 1770). Bu muharebeden sâlimen kurtulan Cezayirli Hasan Bey, vaziyeti hükümete bildirdi. İngiliz amiralinin kurnazlığıyla kazandığı bu muvaffakiyet üzerine, II. Katerina tarafından Aleksey Orlov'a Çeşme Kontu (Graf Cesmenskiy) ünvanı verilmiş ve bir madalya da ihdas olunduğu gibi Petersburg'da da bir âbide dikilmiştir(6).

Ruslar Çeşme zaferinden sonra Limni adasını işgal edip, kalesini muhasara altına aldılar. Bu nazik durum üzerine Hasan Paşa alelacele toplanan kuvvetlerle Ruslar'a baskın vererek adadan tardetmiş ve düşmanı Çanakkale Boğazı'ndan uzaklaştırmıştı. Bu sırada, Baron de Tott, hükümetin talimatı üzerine Çanakkale Boğazı'nda tahkimat yap-

(1) Vâsıf, Tarih, I. 70-71
(2) Mücteba İlgürel, «Türkler (Osmanlılar)» mad., İA.
(3) Nikos A. Bees, «Modon» mad., İA.
(4) M. Tayyib Gökbilgin, «Navarin» mad., İA.
(5) Aziz Berker, «Mora İhtilali Tarihçesi veya Penah Efendi Mecmuası», Tarih Vesikaları, sayı 7-12; Enverî, Tarih, 89b-92b
(6) M. . Şehabeddin Tekindağ, «Çeşme» mad., İA.

mış bulunuyordu(1). Bu başarısından dolayı «gâzî» ünvanı alan Hasan Paşa (Kasım 1770) de kapudan-ı deryalığa tayin edildi(2). Rus donanması, Midilli, Rodos ve Eğriboz adalarını işgal teşebbüsü netice vermeyince, Ege denizini terketmek zorunda kaldı. Diğer taraftan, Ruslar'ın Mısır'da isyân halinde olan Bulut-Kapan Ali Bey'e müzahereti, Beyrut'u topa tutup asker çıkarma teşebbüsü de akamete uğradı(3). Ruslar bilahere Ege denizine dönüp Bodrum, İstanköy ve Sakız'a asker çıkarmışlar, fakat tutunamamışlardır (1773). Ancak, Sporad adalarında savaş sonuna kadar kalabilmişlerdir.

7. Ruslar'ın Kırım'a Yeni Bir Taarruzu

Osmanlı hükûmetinin, Kırım hanlarını kendi valileri gibi tayin ve azledebilmesi, Ruslar'ın menfî faaliyetlerini, bilhassa bu istikamette geliştirmesine sebep oldu. Diğer taraftan, Ruslar'ın gayretleri ile han sülâlesi içine ikilik de girmişti. Bundan başka, Karlofça muahedesinden beri akınları önlenen Tatarlar eski cengâverliklerini kaybettikleri gibi, zaman zaman kendi topraklarını dahi müdafaadan âciz kalmakta idiler. Ruslar'ın 1770 de yaptıkları bir sefer neticesiz kaldı. Müteakip yıl, Kırım'ın kilidi mesabesinde olan Or-Kapı(Perekop) Ruslar'ın eline geçmiş, Kırım hanı Selim Giray ve kaçabilen halk İstanbul'a gelmişti. Han tayin ettikleri Şahin Giray, Osmanlı askerinin derhal çekilmesini isteyecek kadar ileri gitti. Kefe, Yeni Kale ve Kerc gibi müstahkem mevkileri ele geçiren Ruslar, yer yer görülen direnmeleri de kırdılar(4).

Yeni sadrâzam Silâhdar Mehmed Paşa, taze kuvvetlerle Özi'ye yürüyen bir Rus ordusunu mağlup ve Yer Göğü kalesini istirdada muvaffak oldu. Ancak ordunun kışlamasını fırsat bilen Ruslar, Tuna'yı geçerek İsakçı ve Tolçu sahillerini istilâ ettiler. Bundan başka müdafaasız bırakılan Baba Dağı, âni bir Rus baskınına uğradı. Zaten disiplinden mahrum olan asker, büyük bir perişanlık içinde Hacıoğlu Pazarı'na çekildi. Bu sırada sadarete getirilen Muhsinzade Mehmed Paşa (11 Aralık 1771)'nın Bükreş üzerine sevkettiği kuvvetler de mağlup oldu. Muhsinzâde karargâhını Şumnu'ya nakletlerek, bundan sonraki mesaisini daha verimli bir sulh için vakfetti(5).

---

(1) **Mür'i't-Tevarih**, II. B. 35-36
(2) İ. H. Uzunçarşılı. Hasan Paşa, Cezayirli mad., İA.
(3) M. C. Şehabeddin Tekindağ. XVIII ve XIX. asırlarda Cebel Lübnan. Şihab Oğulları. **Tarih Dergisi**, sayı 13
(4) Geniş bilgi için bkz. İ. H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, IV, kısım 1, 404-410
(5) Vâsıf, **Tarih**, II. 180-190

8. Muhsinzade Mehmed Paşa'nın Barış Teşebbüsleri

Vaktiyle savaş aleyhtarı bir sadrâzamın sadarete tekrar gelmesi ve padişahın artık barış taraftarı olması, üstelik Kırım'ı elde eden II. Katerina'nın da barışı arzu etmesi üzerine 6 aylık bir mütareke imzalandı (Mayıs 1772). Osmanlı murahhasları, Yenişehirli Osman Efendi ile Yâsincizâde Osman Efendi ve Rus murahhasları Orlov ve Obreşkov idi. Bunların ileri sürdüğü Kırım'ın serbestisi maddesi yüzünden müzâkereler kesildi(1). Fakat, Muhsinzâde bu sırada mütarekeyi uzatmağa ve müzakereleri tekrarlatmağa muvaffak oldu. Bu defa Osmanlı murahhası olan Reisülküttab Abdürrezzak Bahir Efendi'nin Obreşkov ile yaptığı çetin müzakerelerden yine bir netice çıkmadı(2). Ruslar, bu müzakerelerde de Kırım'ın serbestisi için ısrar etmişlerdi.

Ruslar'ın, Kırım için bu kadar direnmelerinin, Kırım'ın işgaline bir mukaddime teşkil ettiğini sezen Osmanlı murahhasları müzakere mahallini terketmişlerdi. Mütareke müddetinin sona ermesiyle Ruslar, Tuna boyunda Kırım, Kuban ve Gürcistan'da taarruza başladılar. Akdeniz'de de donanmaları faaliyete geçti. Rus kuvvetleri, Ruscuk ve Silistre önünde büyük bir hezimete uğramışlar, Varna önünde ise bol miktarda mühimmat bırakarak kaçmak zorunda kalmışlardı. Ancak Tutrakan ve Hacıoğlu Pazarı'na girmeğe muvaffak olan Rus kuvvetleri, Kozluca önünde Osmanlı ordusunu mağlup etmişlerdi. Bir müddet sonra Ruscuk, Şumnu ve Silistre'de muhasara altında kalmış, Muhsinzâde için sulh taleb etmek elzem hâle gelmişti. Diğer taraftan, Rusya'dan Don Kazakları'nın isyânı, veba salgınının devamı ve mâli buhran Rus hükümetini zor durumda bırakmıştı. Serdar-ı ekremin sulh teklifi mareşal tarafından derhal kabul edildi. Bu sırada, Canik muhassalı Hacı Ali Paşa'nın Kırım'ı kurtarmak üzere asker çıkarıp harekâta girişmesi yarım kaldı.

9. Üçüncü Mustafa'nın Vefatı

Osmanlı-Rus savaşının bütün acılarını yaşayan III. Mustafa, yıllardır süregelen savaşın Osmanlı devleti için bir dönüm noktası olduğunu kavramış ve son birkaç başarı ile az zararla bu savaştan çıkmak istemişti. Ancak Koca Râgıb Paşa'dan sonra iyi devlet adamı ve iyi bir kumandan hususunda sukut-ı hayale uğrayan padişah, Muhsinzâde Mehmed Paşa ile teselli bulmuştu. Aslında son bir hamle için ona güveniyordu. Bunun için de memleketin dört bir tarafına gönderdiği fermanlarla halkın vatanseverlik hislerine müracaat ediyordu. Haklka-

(1) Ahmed Resmî, **Hulâsatü'l-i'tibâr**, İstanbul 1307, 54-55

(2) Vâsıf, **Mehasinü'l-âsâr ve Hakâikü'l-ahbâr**, nşr. Mücteba İlgürel, İstanbul 1978, XXI - XXIII

ten halk geniş ölçüde fedakârlıkta bulunuyor, cephelere asker ve malzeme gönderiyordu. Fakat uzun zaman gerektiren eğitim verilemediği için bunlar kuru kalabalıktan öteye gidemiyordu. Üstelik Rus casuslarının propagandaları askerin maneviyatını bozmuştu. Hatta III. Mustafa bizzat askerin başında cepheye dahi gitmeyi düşünmekte idi. Ancak cephelerden gelen son acı haberler, onun hastalığının artmasına ve 21 Ocak 1774'de bir Cuma günü öğle ezanı okunurken hayata gözlerini yummasına sebep oldu.

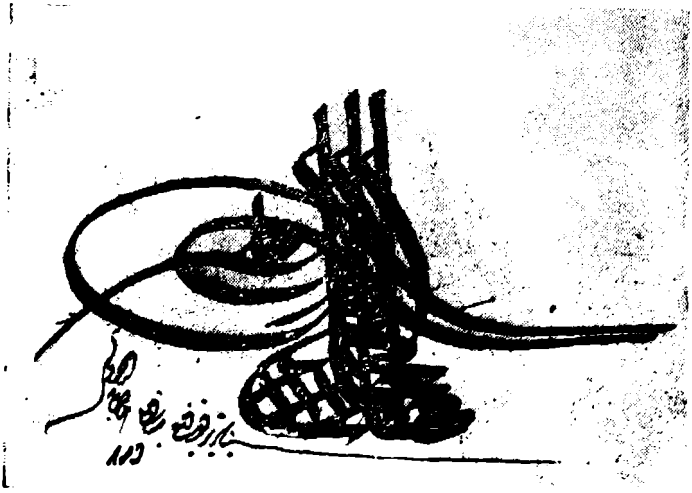

III. Mustafa'nın Tuğrası

III. Mustafa, ilme ve âlime önem veren ve âlimleri himaye eden bir padişah idi. Âlimleri huzurunda toplar, münakaşalar yaptırır ve onlardan bir şeyler öğrenmeye çalışırdı. Alimleri cömertçe mükafatlandırır ve onları himaye ederdi. Şairlik tarafı onun bu yöndeki kültürünü ortaya koyar. Avrupa devletlerinin başarılarını nücum ilmine bağlaması, onun en büyük zaafıdır. III. Mustafa yenilik taraftarı bir padişah olarak da tarihe geçmiştir. Askeri ıslahat için aldığı tedbirler ve Baron de Tott'un davet edilmesi bunu göstermektedir. Nitekim en başta Kâğıthane'de kurulan kışlada Batı tarzında bir askerî ocak eğitime başlamış ve topçu ocağı da ıslah edilmiştir. Bu suretle Osmanlı ordusu ilk defa bu devirde süngü ile talime başlamıştır.

III. Mustafa harem hayatından hoşlanmazdı. Askerî teftişlerde bulunmak, ata binmek, avlanmak, mesire yerlerini gezmek onun en büyük zevkleriydi. III. Mustafa ayrıca iyi kalpli, cömert ve hayırsever bir şehsiyet olarak bilinmektedir. Nitekim 22 Mayıs 1766'da İstanbul'u sarsan, birçok evin yıkılmasına sebep olan ve can kaybının fazla olduğu zelzelede padişah büyük yardımlarda bulunmuştur. III. Mustafa'nın hayırla yadedilmesi gereken bir diğer özelliği de, başlattığı ıslahat çalışmalarının III. Selim ile II. Mahmud'a örnek teşkil etmiş olmasıdır. Onun en büyük talihsizliği de saltanatının çok mücadeleli bir devre rastlamasıdır.

IX — BİRİNCİ ABDÜLHAMİD

III. Ahmed'in Râbia Şermi Sultan'dan doğma oğlu olup 1725'de dünyaya gelmiştir. I. Abdülhamid 21 Ocak 1774 (8 Zilkade 1187)'de 49 yaşında iken tahta çıkmıştır. Osmanlı devletinin en buhranlı devresinde tahta çıkan bu padişah, Rus harbini kardeşi III. Mustafa gibi mümkün olduğu kadar az zararla kapatmayı düşünüyordu. Buna rağmen I. Abdülhamid yıllarca yaşadığı kapalı hayattan dolayı bu zor günleri atlatacak güçlü bir şahsiyete sahip değildi. Zaten artık ok yaydan çıkmış, muahede görüşmelerine doğru adımlar atılıyordu. Küçük Kaynarca muahedesi için hazırlıklar tamamlanmıştı.

1. Küçük Kaynarca Anlaşması

Sadaret kethüdası Ahmed Resmî ve Reisülküttab İbrahim Münib efendiler murahhas tayin edilerek, Ruslar'ın tensib ettikleri Küçük Kaynarca mevkiine gönderildiler. Rus murahhası General Repnin idi. Müzakereler iki günde ve iki celsede neticelenip, 28 madde olarak imza olundu (17 Temmuz 1774). Bu muahede ile, Kırım hanlığı ile Kuban ve Bucak Tatarları siyasi yönden müstakil olup, sadece dini bakımdan Osmanlı Devleti'ne bağlı kalıyordu. Kılburun, Kerç, Yenikale ve Azak kaleleri ile Özi ve Aksu arasındaki arazi Rusya'ya terkediliyordu. İşgal altında bulunan Basarabya, Eflâk, Boğdan ve Gürcistan kıtalarıyla, Akdeniz adalarından Rus ordusu çekiliyordu. Osmanlı Devleti sınırları içindeki kiliselerin Bâbıâlî'nin himayesinde olduğu tasdik olunuyordu. Eflâk ve Boğdan kapı kethüdalıklarının lağvı ile bunların yerine Ortodoks mezhebine mensup bir maslahatgüzâr tayini kabul ediliyordu. Ayrıca Rus ticaret gemilerine Boğazlar açılıyordu(1).

Bu muahedenin en ağır maddelerinden biri Tatarlar'a serbestiyet verilmesi olup, Kırım Rusya'nın müdahalesine açık kalıyordu. Bundan başka, Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'deki hakimiyeti tehlikeye girmiş veya bu denizde kendisine bir rakip çıkmıştı. Bu yüzden de İstanbul

---

(1) **Muahedât Mecmuası**, III, 254-275; Cemal Tukin, «Küçük Kaynarca» mad., İA.

Boğazı'nın tahkimi gerekiyordu(1). Rusya'nın Eflâk ve Boğdan işlerine karışabilmesi ve Bâbıâli'nin kiliseleri himayesi bahsi ile Osmanlı memleketlerinde hristiyan ahâlinin siyâneti mes'elesi ortaya çıkıyordu(2). Ayrıca, tanınan ticarî imtiyazlar ise bir başka tehlikeyi ifade etmekteydi. Osmanlı Devleti bu harbe Lehistan'ı himaye için girdiği halde, bu ülke bir müddet sonra, Rusya, Avusturya ve Prusya devletleri arasında taksime uğradı. Bundan sonra Rusya'nın istikbale matuf plânlarından biri ise «Grek Projesi» olacaktır(3).

1768-1774 Osmanlı-Rus savaşının devlet otoritesini zayıflatmasıyla bazı yerlerde isyan hareketleri görülmüştür. 1766'dan beri devletin acizinden istifade ile Mısır'da huruç hâlinde olan Bulutkapan Ali Bey, fırsatı ganimet bilip rakiplerini bertaraf etmişti. Ali Bey Bâbıâlî savaş içinde iken Yenbu iskelesini zabt ile Mısır valisini ve Mekke emirini azledip Mısır hazinesine el koyarak bir devlet kurma hevesine kapılmıştı. Yafa, Nablus, Gazze ve Rumiye'yi alıp, Suriye'yi işgale başladı. Şam'ı da ele geçirmeğe muvaffak olan Ali Bey, bu sırada isyan hâlinde olan Tahir Ömer ile temas kurmuştu. Ancak Ali Bey, kumandanlarından Ebuzzeheb Mehmed Bey ile ihtilâfa düşmüş ve 1773 de öldürülmüştür(4).

Bu seferin getirdiği karışık durumdan istifade ederek Akka'da isyan eden Tahir Ömer, Rus donanmasından da yardım görerek Beyrut'un yağmalanmasına sebep olmuştur(1771). Bir ara devlete itaat eden Tahir Ömer, tekrar isyan etmiş, üzerine gönderilen Kaptan-ı derya Gazi Hasan Paşa tarafından 1776'da mağlup ve katledilmiştir(5).

Bu devirde Mora'da murabahacılık ile reâyâya tagallüb eden, devleti hiçe sayan Arnavutlar, büyük bir gaile teşkil etmekteydi. Burada asayişin temini Gazi Hasan Paşa'ya tevdi edildi. Hasan Paşa 1779'da âsilerin hakkından gelerek sükûneti iade etti(6).

Osmanlı-Rus seferinin uzamasiyle artan masrafları karşılamak üzere ayânlar, para mukabilinde tayin edilmeğe başladığından, onlar

---

(1) İ. H. Uzunçarşılı, «Kaynarca Muahedesinden sonraki durum icabı Karadeniz Boğazının tahkimi», Belleten, XLIX, 175

(2) Roderic H. Davison, «Küçük Kaynarca Antlaşmasının Yeniden Tenkidi», Tarih Enstitüsü Dergisi ,sayı 10-11

(3) A. N. Kurat, Türkiye ve Rusya, Ankara 1970, 32 vd.

(4) M. C. Şehabeddin Tekindağ, «Cezzar'ın Mısır'daki hayatı hakkında bir araştırma», Tarih Dergisi, 26, 123-128; Cevdet, Tarih, İstanbul 1309, I, 306

(5) Tayyib Gökbilgin, «Dürziler» mad., İA; İ. H. Uzunçarşılı, «Hasan Paşa, Cezayirli, Gazi», mad., İA.

(6) İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, IV, kısım 1, 434-435

da para tahsil etmek üzere halka eziyete başlamışlardı. Zamanla ayânların devlete karşı mütehakkimane tavırları artmış, Anadolu'dan sonra Rumeli'de de ayânlar çoğalmıştır(1).

Osmanlı Devleti, sefer sırasında Avusturya ile imzaladığı gizli bir antlaşma ile, Rus işgaline uğrayan toprakların iadesi için yardım vaadi almıştı. Devlet sefer sonunda taahhüdüne sadık kalarak borcunu ödemek istedi ise de, Avusturya bunu kabul etmeyerek Bukovina'yı işgal etti. Osmanlı Devleti, zaten önemli miktarda toprak kaybetmiş, ordusu bitkin düşmüş olarak bu duruma bir andlaşma ile razı olmuştu(1775). Böylece harbetmeden bir arazi parçası daha kaybedilmiş oluyordu.

Bu sırada devletin levendler hakkındaki tedbiri önem arzetmektedir. Bir müddettir devam eden ıslahat gayretleri ile düzenli ve disiplinli asker beslemek işi yoluna girmiş bulunyordu. Bu cümleden olarak, maaşlı humbaracı ocağı, yeni topçu ocağı ve sürat topçuları ocağı kurulmuş bulunuyordu. Mühendishâne-i Bahr-i Hümâyûn ve Mekteb-i Riyâziye gibi modern mekteplerin açılması hususunda hummalı bir faaliyete girişilmişti. Osmanlı-Rus harbinde disiplinden mahrum levendlerin, düşman karşısında yüz çevirmeleri, modern mânâda asker yetiştirilmesinin önemini bir kat daha artırmıştı. 1776'dan itibaren levend teşkilâtının ilga edilmesine teşebbüs olunmuştur. Etrafa gönderilen emirler mûcibince levendlerin ilgasına başlanmış, kurtulanlar Akka'da Cezzar Ahmed Paşa'ya iltica etmişlerdir(2).

Rusya gibi bir düşmanla er veya geç tekrar bir çarpışma olacağı mukadder olduğundan Sadrâzam Halil Hamid Paşa en ziyade askeri sahada ıslahata ihtiyaç duymuştur. Rumeli'de ve Kafkas sahillerindeki kaleler tahkim edildiği gibi, topçu, lağımcı ve humbaracıların ıslahı için faaliyete geçilmiştir. Mühendishâne-i Berri-i Hümâyûn da yine Halil Hamid Paşa'nın gayreti ile açılmıştır(3). Bu devirde timarlı sipahiler için bir nizamnâme hazırlanmış, ancak yeniçeri ocağının ıslahı cihetine gidilememiştir. Metruk bir hâlde bulunan Müteferrika matbaasının ihyası da bu devirde gerçekleşmiştir(4). Halil Hamid Paşa'nın giriştiği ıslahat hareketlerinin devamı için Velîahd Selim'i tahta çıkarmayı plânlaması, hayatına mal olmuştur.

İran'da Nadir Şah'ın ölümünden sonra çıkan karışıklıklardan istifade eden Zend Kerim Han idareyi ele geçirmiş bulunuyordu. Bu sı-

(1) Yuzo Nagata, **Muhsinzâde Mehmed Paşa ve Ayanlık müessesesi**, Tokyo 1976, 1-12; Yücel Özkaya, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık**, Ankara 1977, 69-102

(2) Mustafa Cezar, **Levendler**, 306-310; Cevdet, **Tarih**, II, 40 vd.

(3) İ. H. Uzunçarşılı, «Sadrıazam Halil Hamid Paşa», **Türkiyat Mecmuası**, V, 213-267

(4) Vâsıf, **Mehâsinü'l-âsâr ve Hakâiku'l-ahbar**, 132-134

rada Bağdat valisinin idaresi altındaki Baban ve Köy sancakları beyleri olan iki kardeş arasında çıkan ihtilâftan Zend Kerim Han istifade etmeğe kalkıştı. Bu bölgede hâkimiyet sevdasına düşen Zend Kerim, Basra'yı muhasara ve zabt, Musul taraflarını yağma etti. Diğer taraftan, Küçük Kaynarca muahedesinden bir müddet sonra Osmanlı Devleti ile Rusya arasında gergin bir hava hâsıl olmuştu. İşte bu durumdan istifade etmeği düşünen Zend Kerim Han, Rusya ile Osmanlı Devleti aleyhine taarruzî bir ittifak akdetmişti. Zend Kerim Han'ın ölmesiyle bu ittifak hükümsüz kalmış ve bu galle son bulmuştur(1).

2. Aynalıkavak Tenkihnâmesi

Küçük Kaynarca muahedesi neticesinde Osmanlılarla Ruslar arasında, kalıcı bir sulh devri hasıl olmamıştı. Nitekim Osmanlı Devleti, Kırım üzerinde dolaşan tehlikeyi sezmiş bulunuyordu. Bu şartlar altında hanlığın bağımsız bir devlet olması imkânı yoktu. Rusya ise elde ettikleri ile iktifa edeceğe benzemiyordu. Muahedeyi müteakip Kırım uleması ve mirzalarından bir heyet İstanbul'a gelerek himayelerini ve hanların padişah tarafından tayinini, hutbe ve sikkenin padişah nâmına olmasını arz ve rica etmişlerdi. Osmanlı hükümeti, henüz muahede tasdiknâmelerinin mübadele edilmemiş olmasından dolayı «*umûr-ı mezhebiyelerinin ...padişah tarafından görülmesi*» maddesine istinâden müsaadeyi hâvi bir mektup yollanmasını muvafık gördü. Ahmed Vâsıf Efendi, bir mektupla Mareşal Romantsov'a gönderilmiş, fakat ciddî bir netice alınamamıştır(2). Nihayet Ruslar, 1777'de, II. Katerina'ya yaverlik etmiş bulunan Şahin Giray'ı han yapmağa muvaffak oldular. Şahin Giray'ın Kırım'ı ruslaştırma siyaseti Osmanlı Devleti tarafından protesto edilirken, muhtemel bir savaş için hazırlığa da başlanmıştı. Diğer taraftan, Osmanlı hükümeti Şahin Giray'ın hanlığını tasdik etmeyip III. Selim Giray'ı han tayin etti.

Kendi halkı tarafından sevilmeyen ve nefretle karşılanan Şahin Giray Rus askeri tarafından korunurken taarruza uğramış ve Rus askeri bundan zarar görmüştü. Bunun üzerine bir Rus ordusu Kırım'a girdi(1778) ve III. Selim Giray kaçmak zorunda kaldı. Devlet mukabil tedbir olarak Sivas ve Trabzon valisi ve Canik muhassılı Ali Paşa'yı denizden Kırım'a gönderdi. Ancak az bir kuvvetle Kırım'ın zabtının mümkün olamayacağı düşüncesiyle herhangi bir taarruzdan çekinildi. Gazi Hasan Paşa'nın da iştiraki ile yapılan ikinci teşebbüs de neticesiz kaldı. Halk ise akın akın Türkiye'ye kaçmaktaydı. Bu sırada

(1) İ. H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, IV, kısım 1, 455-464

(2) Vâsıf Tarihi, Topkapı Sarayı Hazine kütüp., nr. 1406 vrk. 6a, vd.

Fransız elçisinin tavassutu ile, İstanbul'da Aynalıkavak kasrında «Aynalıkavak Tenkihnâmesi» adında bir antlaşma akdedildi(1).

Bu tenkihnâme Küçük Kaynarca muahedesinin bazı maddeleri ile alâkalıdır. Buna göre Kırım müstakil olacak, Bâbıâlî de Şahin Giray'ın hanlığını tasdik edecekti. Küçük Kaynarca muahedesinin üçüncü maddesinin daha sarih bir hale geldiği tenkihnâmede, bunların işlerine ve istiklâllerine her iki devletin müdahale etmeyeceği teyid edilmişti(2). Ruslar, Şahin Giray'ın hanlığını padişahın tasdiki için anlaşmaya yanaştılar. Bâbıâli ise, işgal ve iltihak tehlikesine karşı Kırım'ın müstakil bir hanlık olmasını tenkihnâmede kabul etmek zorunda kalmıştı.

3. Rusya'nın Kırım'ı İlhakı

Aynalıkavak Tenkihnâmesi ile Rusya'ya hoş görünmeğe muvaffak olan Fransa, hasmı İngiltere'ye karşı bu devletin tarafsızlığını sağlamıştı. Zira Fransa, Kuzey Amerika'da İngilizler'e karşı isyan eden Amerikalılar'a yardım etmekteydi. Esasen her iki devlet de Kırım meselesine alâkasız idi. Bu sırada Lehistan, Rusya, Prusya ve Avusturya arasında paylaşılmış ve Doğu Avrupa'da siyasi muvazene Rusya lehine değişmişti. Diğer taraftan, Rusya ve Avusturya Osmanlı topraklarından arazi kopartmak sevdasına düşmüşlerdi (1780).

Böylece Avrupa'da durumunu tahkim eden Rusya, Kırım işine el attı. Osmanlı hükümeti Aynalıkavak Tenkihnâmesi'nin beşinci maddesine istinaden Özi eyaletinin bir kısmına sahip çıktı. Bunun üzerine Şahin Giray, Ruslar'ın teşvik ve tahrikleriyle Osmanlı hükümetine cephe aldı. Bu sırada, tamamen bir Rus taraftarı olan Şahin Giray'a kendi halkı isyan edince, selâmeti Ruslar'a sığınmakta buldu(1781). Fakat çok geçmeden Şahin Giray, II. Katerina'nın Ukrayna valisi Potemkin'in yardımı ile Kırım'a avdet etti. Potemkin, 30.000 Kırım Türkü'nü öldürttü. Bu suretle Kırım, Rus çarlığının bir vilâyeti haline getirildi(1783)(3). Müteakiben Ruslar bir beyannâme neşrederek işgalin gerekçesini ilân etmeğe çalıştılar(4).

Rusya'nın Kırım'ı ânî işgal ve ilhakı, Avrupa devletlerinde şaşkınlık yaratmış olmakla beraber, fırsat kollayanlar istifadeye kalkıştılar. Avusturya, hudutta bazı yerleri işgal edeceği tehdidi ile tazminat aldı(1783). Hatta Avusturya, bir Osmanlı-Rus harbinde Eflâk ve Boğ-

(1) Vâsıf, Aynı yazma, vrk. 96b-97b
(2) Muahedat Mecmuası, III, 275-284; Cevdet, Tarih, II, 118-121
(3) Mücteba İlgürel, «Türkler (Osmanlılar)» mad., İA.
(4) Vasıf, Mehasinü'l-âsâr ve Hakâikü'l-ahbâr, 25 vd.

dan'ı işgal eyleyeceğini bildirmişti(1). Ayrıca, Fransa'ya da Mısır düşünülmüştü. Bu sırada, Fransız elçisinin ısrarı ile Taman ve Kuban arazisi Ruslar'a terkolundu(2).

1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı ile Rus nüfûzu Kafkaslar'dan cenuba doğru yayılmağa başlamıştı. Bunun üzerine I. Abdülhamid(3), buralarda Türk nüfûzunu artırmak için Soğucak ve Anapa'yı imar; Kırım ve Taman muhacirlerinin iskânına Soğucak muhafızı Ali Paşa'yı tayin etti(4). Osmanlı Devleti'nin bu bölgedeki nüfûz tesis etme faaliyetlerine mukabil, Ruslar da Tiflis hânı Ereğli (Heraklius) hânı elde etmişlerdi(5).

Sadrâzam Halil Hamid Paşa, elden çıkan yerlerin istirdadı, halkın infialini gidermek için ve günün birinde Ruslarla tekrar muharebe yapılacağını takdir ettiğinden hazırlıklara başlamış bulunuyordu. Bunun için de Halil Hamid Paşa, serhad kalelerini tahkim ve askeri alanda başlamış olan ıslahat hareketlerine devam etmekteydi. Bu sırada, gerek Rusya'nın gerek Avusturya'nın genişlemesinden endişe eden Prusya kralı, elçisi ile Bâbıâl'yi tahrik ediyordu. Prusya, Alman devletleri ile ittifak yaptığı gibi, bu hususta İngiltere ile de anlaşma hâlinde idi.

Rusya ve Avusturya'nın bu faaliyetleri, Prusya ve İngiltere'nin telkinleri, Osmanlı Devleti'ni yeni bir harbin eşiğine getirmekte idi. Diğer taraftan, yeni Sadrâzam Koca Yusuf Paşa padişaha tesir etmeğe çalışıyordu. Bu sırada, Rus çariçesi II. Katerina ile Avusturya imparatoru Josef, Kerson'da buluşarak İstanbul'u Türkler'den almak, Bizans Devleti'ni diriltmek plânları Türkiye'yi biraz daha harbe yaklaştırmıştı(6). Yeni bir Osmanlı-Rus harbini ufukta gören hükümet, Rus elçisine 7 maddelik bir ültimatom vererek katî cevap istedi. Bir müddet sonra elçiden cevap çıkmayacağını anlayan hükümet harbe harar verdi (13 Ağustos 1787).

4. Muhsinzade Mehmed Paşa

Muhsinzâde ailesi aslen Halepli olup, bu adı bir tüccar olan Muhsin Çelebi'den almıştır. Bu zatın oğlu olan Abdullah Paşa çeşitli hizmetlerde bulunarak 1730 Patrona isyanının bastırılması sırasında Patrona Halil ve avanesinin sarayda katledilmeleri sırasında yeniçeri ağa-

(1) Vâsıf, Aynı eser, 1198 yılı vakaları.
(2) Vâsıf, Aynı eser, 1198 yılı vakaları.
(3) M. Cavid Baysun, «Abdülhamid I.» mad., İA.
(4) Cevdet, Tarih, III, 160-174
(5) Vâsıf, Aynı eser, 44-45
(6) M. Yorga, Osmanlı Tarihi, V. trc. B. Sıtkı Baykal, Ankara 1948, 50-51

sı olarak hizmet etmiştir. Abdullah Paşa bundan sonra Rumeli'de bir çok yerde muhafızlık ve valiliklerde bulunarak halk arasında sevilen sayılan bir şahsiyet olmuştu. Muhsinzade Abdullah Paşa, 1737 yılında 4,5 ay kadar sadaret mevkiinde bulunduktan sonra azledilmiş ve bir müddet Anadolu'da valiliklerde bulunduktan sonra Bender'e gitmiştir. Abdullah Paşa'nın oğlu Muhsinzade Mehmed Paşa da işte bu sıralarda babası ile dolaşmış bilgi ve görgü sahibi olmuştu.

1706'da İstanbul'da Molla Gürani mahallesinde doğan Mehmed Paşa, iyi bir eğitim gördükten sonra, babasının sadareti sırasında kapıcılar kethüdası tayin edilmiş ve akabinde Maraş valisi olmuştur. Bundan sonra İnebahtı, Maraş, Adana, Özi, Hotin vali ve muhafızlıklarında bulunan Mehmed Paşa, 1749'da tekrar Özi valiliğine getirilmiştir. Bu sırada Osmanlı-Rus hudutları bir hayli karışık bulunuyordu. Muhsinzade 1752 yılında, hudutları düzenleyen bir antlaşmada bulundu. Bundan sonra peşpeşe Hotin, İnebahtı, Eğriboz (Agriboz) ve Niğbolu muhafızlıklarında bulunan Mehmed Paşa, 1756'da yine Özi valiliğine getirildi. Bulunduğu görevlerdeki başarılarıyla padişah III. Mustafa'nın takdirlerini kazanan Mehmed Paşa, İstanbul'a davet edilerek Halep ve Anadolu valiliklerine tayin edildi.

Bu sırada III. Mustafa'nın kızı Esma Sultan ile de evlenip damad-ı şehriyarî oldu. Anadolu'da bulunduğu sıralarda ayan ve mütegallibelerle mücadele eden Muhsinzade, bir müddet sonra hudutların kilit noktası bulunan ve bazı ihtilafların hüküm sürdüğü Bosna'ya vali olarak gitti. Burada verdiği hizmetle de padişahın takdirlerini kazanarak tekrar Rumeli valiliklerinde bulundu. Devlet idaresinde silsile-i meratibe uygun olarak çeşitli hizmetlerde bulunan ve büyük tecrübeler kazanan Muhsinzade, 30 Mart 1765'de Bahir Mustafa Paşa yerine sadarete tayin edildi ve 29 Nisan 1765'de İstanbul'a gelerek Mühr-i hümâyûnu teslim aldı. Onun bu ilk sadareti üç yıl dört ay kadar sürmüştür. Muhsinzade'nin ikinci sadareti 11 Aralık 1771 tarihinden ölüm tarihi 4 Ağustos 1774 yılına kadar sürmüştür. Onun ayânlar üzerindeki etkisi çok olmuştur. Daha çok Rumeli ayânları üzerindeki tedbirleri ile dikkati çekmektedir(1).

Muhsinzade, Küçük Kaynarca muahedesinin imzalanışı sırasında kethüdası bulunan Ahmed Resmi Efendi'nin *Hülâsatü'l-i'tıbar* adlı eserinde kaydettiğine göre; Avrupa siyasetini öğrenmek üzere gece gündüz gelen evrakı okur ve inceden inceye tetkik ederdi. Kararlarını tecrübeli bir devlet adamı olarak temkinli verirdi(2).

(1) Yuzo Nagata, **Muhsinzâde Mehmed Paşa ve Âyânlık Müesseseşi**, Tokyo 1976, 13-14

(2) İ. H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, IV. kısım 2, 399-404

5. Mısır'da Asayişin Temini

Mısır'da, Ebuzzeheb Mehmed Bey'in kölelerinden İbrahim ve Murad beyler, Rusya'nın İskenderiye konsolosunun tahrikiyle isyan etmişlerdi. Murad Bey, Kahire'yi işgal edip Osmanlı valisini görevden ıskat etmişti. Ayrıca Hicaz'a gönderilen zahireye el konulduğu gibi, Hind ticareti için Fransızlarla gizli bir anlaşma dahi yapılmıştı(1). Kaptan-ı derya Gazi Hasan Paşa geniş selâhiyetlerle denizden Mısır'a sevkedildiği gibi, karadan da Cabbarzâde Süleyman Bey, Rakka valisi Abdullah Paşa kumandasında sevkedildi(2). Gazi Hasan Paşa 1787'de, İbrahim ve Murad beyleri tedib ve Mısır âsâyişini temin etmiştir(3).

6. Kırım'ın İstirdadı İçin Sefer Açılması

1787 seferinin asıl hedefi Kırım'ın istirdadı olduğundan harekâtın Kuban cihetinden başlatılmasına karar verilmiş, Şehbaz Giray da hân tayin edilmişti. Kafkas taraflarında da bir cephe açılması düşünülerek Dağıstan ve Azerbaycan hanlarından istifade edilmesi plânlanmış ise de netice alınamamıştır. Bu arada, Özi valisi İsmail Paşa'nın kuvvetleri, Kılburun önünde bir Rus ordusuna mağlup oldu(1787). Sadrâzam ve serdar-ı ekrem Koca Yusuf Paşa, sefer hazırlıklarını ikmal edip asker yola çıkmak üzere iken Avusturya'nın da harp ilân ettiği haberini aldı(Şubat 1788).

Osmanlı toprakları üzerinde istilacı emeller besleyen Rusya ve Avusturya, bu müşterek gaye etrafında anlaşmışlar ve Avusturya nakz-ı ahd ederek harp ilân etmişti. Avusturya cephesinden serhad kuvvetlerinin başarı haberleri gelirken, istikametin bu cepheye olması kararlaştırıldı. Sabık Sadrâzam Şahin Ali Paşa da Rus cephesine gönderildi. Yaş'ın bir Avusturya ordusu tarafından işgali ve akabinde Eflâk voyvodası Manulaki ve Şehbaz Giray kuvvetleri tarafından istirdadı sevinç yarattı. Vidin muhafızı Kethüda Hasan Paşa, Orşova'yı bombardıman edip yer yer başarılar kazanarak Tımışvar eyaletinin kilidi ve müstahkem kalesi Mehadiye'yi zabtetti. Bundan başka, Müslüman ahaliyi katleden âsiler tedip olunurken, Erdel'in önemli merkezlerinden Şebeş ve Pançova zabt ve binlerce asker esir alınmıştır. Ancak Osmanlı ordusunun kışlak için Ruscuk'a çekilmesini fırsat bilen Avusturya ordusu zabtedilen yerleri işgal; bir yandan da Bosna'ya taarruz etmiştir(4).

---

(1) İ. H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, IV, kısım 1, 509-519
(2) Özcan Mert, **Çapan Oğulları**, 50
(3) Vâsıf, **Mehâsinü'l-âsâr ve Hakâiku'l-ahbâr**, 355, 359, 383, 384
(4) N. Yorga, **Aynı eser**, 74 vd.; Cevdet, **Tarih**, IV, 35 vd.

Sefer aslında Rusya cihetine iken ordunun istikamet değiştirmesi ile Rus cephesine lâyıkiyle önem verilmemişti. Ruslar'ın müteaddit cephelerde toplam 250.000 kişilik orduları vardı. Ayrıca, Kafkas cephesine tahsis edilmiş Rus ordusuna Tiflis hânı da kuvvetleri ile iltihak etmişti. Rus cephesi seraskeri Şahin Ali Paşa, asker arasında disiplini sağlayamadığı gibi, Şehbaz Giray'ın da mirzalar ile arası açılmıştı. Bu sırada, Yaş kalesi Rus ve Avusturya kuvvetlerinin müşterek harekâtiyle zabtedilmiş ve akabinde yardımsız kalan Hotin de Ruslar'a teslim olmuştu (Kasım 1788). Ruslar Azak denizine inip Kırım'ı da ele geçirince burada kuvvetli bir donanma inşa etmişlerdi. Gazî Hasan Paşa, bu donanmayı mağlup ve Sivastopol'a ricate mecbur etti ise de katî netice alamadı(1). Bir müddet sonra, Ruslar Özi'yi karadan ve denizden muhasaraya başladılar, Şehbaz Giray azledilip yerine Özi'ye yardım etmesi şartı ile Bahtı Giray Kuban hânı tayin edildi(1789). Ruscuk'da kışlamakta olan Yusuf Paşa, asker ve iâşe sıkıntısı içinde Özi'ye yardım imkânını bulamıyordu(2). Devlet eyaletlerdeki nüfûzlu ayân ve voyvodalardan asker talep etmişti(3). Karada ve denizde Osmanlı ordusu

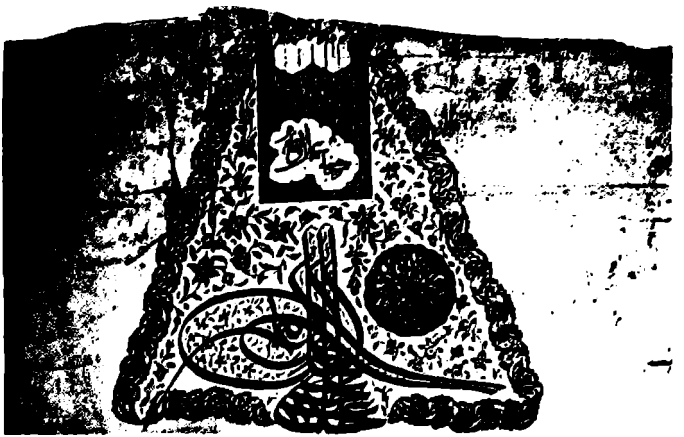

I. Abdülhamid'in Tuğrası

(1) İ. H. Uzunçarşılı, «Hasan Paşa, Cezayirli», mad., İA.
(2) Mücteba İlgürel, «Türkler (Osmanlılar)» mad., İA.
(3) Yücel Özkaya, Aynı eser, 168-170; Özcan Mert, Aynı eser, 51

zor durumda iken, Rus orduları başkumandanı Potemkin, Prezen adasını işgal, Özi muhasarasını tahkim ediyordu. Nihayet 7 aylık bir muhasaradan sonra Aralık 1788'de Özi Ruslar'ın eline geçti(1).

Bu sırada kral III. Güstav, çariçenin İsveç işlerine karışmasına, Finlandiya halkını isyana teşvik etmesine muğber, fakat, harp ilan etmede çekimser idi. Kral Osmanlı-Rus harbinden cesaret bularak ittifak teklif etmiş, bu da Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmişti. Daha sonra, İsveç ile 13 Temmuz 1789'da İstanbul'da bir ittifak ahidnâmesi imzalamıştır(2).

7. Birinci Abdülhamid'in Vefatı

Özi kalesini kurtarmak için gösterilen gayretler boşa çıkmış, yardıma gönderilen ince donanma da bir iş becerememişti. Cezayirli Hasan Paşa'nın donanmasının galibiyeti ise, peş peşe gelen mağlubiyetlere bir çare olmamıştı. Bu haberleri duydukça zaten hasta olan padişahın bünyesi daha da hırpalanıyordu. Özi'nin düşman eline geçtiğine dair sadrâzam kaimesini okurken, padişaha nüzul isabet ederek vefat etti (28 Mart 1789).

I. Abdülhamid şehzadeliğinde kapalı bir hayat yaşamış olduğu için kendisinden önemli işler beklenemezdi. Devri Osmanlı Devleti'nin kritik devirlerine isabet etmiş, bu yüzden sadarete dirayetli bir vezir arayıp durmuştur. Kolayca tesir altında kalıveren, dindar, halka karşı müşfik bir insandı. Ağustos 1782'de büyük İstanbul yangınında itfaiye işlerinin bizzat başında bulunarak halkın sevgisini kazanmıştı.

I. Abdülhamid'in bazı hayratı da vardır. Beylerbeyi'nde vâlidesi Rabia Sultan namına bir cami ve mektep, Emirgan'da zevcelerinden Hümaşah Sultan ile oğlu Mehmed için bir cami ile çeşme yaptırmıştır. Ayrıca Bahçekapı'da bir imaret, sebil, kütüphane, türbe ve Medine'de bir medrese yaptırmıştır(3).

(1) Cevdet, Tarih, IV, 140-145
(2) Cevdet, Tarih, IV, 361-362
(3) M. Cavid Baysun, «Abdülhamid I.» mad., İA.

XVIII. YÜZYILDA OSMANLI İKTİSADİ HAYATI

Bu yüzyılda Osmanlı ekonomisinde genel olarak bir gelişme görülmektedir. Ancak bu gelişme Osmanlı-Rus savaşı ile durmaya mahkum olmuştur. Osmanlı Devleti bu devre kadar girdiği savaşlardan genel olarak başarılı çıkmıştır. Hatta devlet ikinci Viyana bozgunundan sonra kaybettiği toprakların önemli bir kısmını geri almıştır. Ancak Küçük Kaynarca muahedesi ile elden çıkan topraklar artık geri dönmeyecektir.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında, Osmanlı iktisadi hayatı bütün cepheleriyle bir gelişme içinde görülmektedir. Üretim yapan sınai imalat genişlemektedir. Bunlar İstanbul, Halep, Ankara, Bursa, Tokat, Edirne ve Selanik gibi şehirlerde büyük gelişme göstermiştir. Dokuma sanayiinde önemli gelişmeler olmuştur. Tabii bu gelişmeler Tokat'ta fabrika düzeyinde görülmektedir. Daha evvel sadece atölyelerde imal edilen pamuklu basma için 1717 ile 1760 arası 3 büyük fabrika kurulmuştur. Tokat'taki basma üretimi, 1730 ile 1750 arasında yüzde 100 civarında artmıştır. XVIII. yüzyılın sonlarına kadar yetiştirdiği ipek ve pamuğu ihrac etmiş olan Sakız Adası, 1720'lerden sonra dokuma imalat merkezi haline gelmiştir. 1740 yıllarından 1800'e kadar ipekli sanayiinde faal olan Sakız, 1750'lerde bütün İmparatorluk pazarlarında ithal mallarına sahip olmuştur. Girit yüzyılın başında zeytinyağı ihrac eden bir adadır. Sabunhane sayısı artmıştır. Girit sabunu 1750'lerde bütün Karadeniz bölgesinde bol bol satılıyor, hatta Avrupa ve Rusya'ya da gönderiliyordu.

Demire gelince, kalkınmanın en belirli imalatı olan bu madde Sofya-Samakov bölgesinde 1720'ye doğru 80 kadar demir fırını faaliyettedir. İhtiyaçlara cevap vermek üzere yeni fırınlar faaliyete geçirilmiştir. Devlet askeri zümre için de yeni yeni yatırımlara girişmiştir. Nitekim yünlü, ipekli ve kâğıt imalatı için fabrikalar kurulmuştur. Bunları boya, basma, yelken bezi, tütün, çini ve şişe imalatı fabrikaları takip etmiştir.

Bu devirde ziraî üretim ve ticaretinde de önemli artışlar kaydedilmiştir. XVIII. yüzyılın başlarına kadar hububat ihracı prensip olarak yasaklanmış iken artık serbest bırakılmıştır. Daha önce ihracı zaman

zaman yasaklanan pmuk, iplik, yün ve deri gibi malların ihracı artık serbest bırakılmıştır. İhracat vergisinden dolayı devlet hazinesine önemli miktarda vergi girmekte idi. Bu genişleme döneminde devlet bütçesine ait gelirler 1700-1710 ile 1760-1765 yılları arasında 10 milyon kuruştan 14,5 milyona yükselmiştir. Gelirlerdeki bu artışın bir bölümünün, timar sistemi içinde bulunan birçok vergi kaynağının mukataalaştırılması, diğer bir deyimle bütçeye nakdî gelir getirecek kalemlere dönüştürülmesinden ve ayrıca yeni bazı vergilerin konulmasından meydana geldiğinden şüphe yoktur.

Yukarıda ifade edilen bu gelişmeler, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında yerini daralma ve gerilemeye bırakmıştır. Bu 1760-1770 yıllarından itibaren ortaya çıkan üretim azalmasıyla kendini gösterir. Bu durum Osmanlı maliyesine ait kayıtlardan ortaya çıkmaktadır. Mesela Ankara'nın sûf ve şal imalatında, Bursa'nın pamuklu ve ipekli dokuma üretiminde, 1760'lardan 1790'lara kadar % 30 civarında bir düşme görülmektedir. 1740'larda 1800 tezgahla çalışan Sakız ipekli sanayii, 1770'lerde 500 tezgaha inmiştir. Keza boyahane gelirleri de azalmıştır. Bursa'da boyahane gelirleri ise 1769 ile 1797 arasında % 60 civarında olmuştur. Tokat'taki basma imalatı, 1770'lerde, 1750'lerdeki düzeyinin % 25'ine inmiştir. Girit sabun imalatı 1780'den itibaren öylesine gerilemiştir ki, İstanbul'un sabun ihtiyacını bile karşılayamaz hale gelmiştir. Samakov'daki madenlerin dağlı eşkiyası yüzünden tamamen durduğunu belirtmek gerekir.

Sanayideki gerilemelerin bir benzeri ziraatte de görülmektedir. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında sıklaşan ihraç yasakları arasında başta hububat olmak üzere birçok zirai mahsullerin de yer almasını bu şekilde yorumlamak mümkündür. Asrın sonlarına doğru hububat, deri, ipek, yün gibi hammaddeler yanında zeytinyağı, sabun, işlenmiş deri, ipekli ve pamuklu kumaş gibi mamullere de uygulanmaya başlanmış olması, iktisadi hayatın içine düştüğü buhranın derecesini gösterir.

1760-1800 arasında savaş için talep edilen mal ve hizmetlerin, piyasa fiyatı yüzde 200'ün üzerinde bir artış göstermiştir. Bütçe imkânları bu ihtiyaçlara cevap verebilecek durumda değildi. Ancak asrın ikinci yarısında talepler artınca vergi yükü ağırlaşmaya başladı. Osmanlı adaleti, mal ve hizmeti kim ne kadar üretiyorsa, ondan o oranda vergi almaya temayül ettiği için, sistem üretimi arttırmayı adeta cezalandıran bir etken haline geldi. Bu resmî talepler sabit veya çok az değişen fiyatlar üzerinden yapıldığı için piyasada fiyatlar yükseldi. Bu hal vergi yükünü ağırlaştırdı. Bu durumda üretim ve kalite düştü.

Bunun en açık misali baruttur. Çok ihtiyaç olduğu halde piyasadan elde edilemeyince 1770'den sonra ithal edilmeye başlandı. Yurt içinde sağlanması mümkün görünen mallarda da, kademeli şekilde ihracatın miktar olarak sınırlandırılması, gerekirse yasaklanması başvurulan tedbirler arasındaydı.

Devlet bu zorlukları çözmek üzere başka tedbirlere de başvurdu. Mesela para tağşişi, altın ve gümüş evânînin eritilerek para haline getirilmesi. Ayrıca 1774'den itibaren «esham» adı verilen iç borçlanma Türkiye'de ilk defa uygulamaya konuldu. Devletin terekelere el koyması kanuni olmakla beraber bu hak pek kullanılamazdı. 1770'lerden itibaren ise bu hak artarak tatbik edilmeye başlandı. Finansman açığını kapamak üzere başvurulan bu yolların hepsi, para arzını ve en başta devlet talebini artırdığı için, enflasyonu besleyen başlıca faktörler olmuştur. Para arzı ve talep artışı ile birlikte üretimde de düşme olduğunu kuvvetle tahmin ettirecek delillere dayanarak diyebiliriz ki, arzda azalma, talepte çoğalma olduğu için fiyat artışları hızlı seyretmiştir. Bu enflasyon 1840'lara kadar devam etmiştir.(1).

(1) Daha geniş bilgi için bkz. «XVIII. yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş», Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi, sayı 49, Mayıs 1984

İKİNCİ BÖLÜM

KÜÇÜK KAYNARCA ANDLAŞMASINDAN SONRA OSMANLI İMPARATORLUĞU (1774-1787)

Yukarıda, 21 Temmuz 1774 tarihinde imzalandığı belirtilen ve maddeleri verilen Küçük Kaynarca Andlaşması, getirdikleriyle ve bunların sonuçlarıyla, Osmanlı-Rus ilişkilerinde, daha geniş olarak da Osmanlı İmparatorluğu tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Bu bakımdan Küçük Kaynarca Andlaşması'nın getirdikleriyle, bu andlaşmanın imzalanmasını takip eden yakın yıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nu uğraştıran başlıca gelişmelere ana hatlarıyla bakmak gerekecektir. Bu gelişmeler içerisinde ise, Osmanlı-Rus münasebetleri ayrı bir öneme ve özelliğe sahipti.

A. OSMANLI-RUS MÜNASEBETLERİ

1 — Küçük Kaynarca Andlaşmasının Önemi ve Sonuçları

Küçük Kaynarca Andlaşması, her şeyden önce, Osmanlı İmparatorluğu'nun, 1768-1774 Savaşı'nda Rusya karşısında karada ve denizde tarihinde o ana kadar uğradığı en büyük yenilgiler sonucunda imzalamak zorunda kaldığı, çok ağır şartları taşıyan bir andlaşmadır. Tamamı yirmisekiz esas ve iki ayrı maddeden oluşan bu andlaşma, sadece toprak kayıpları ile sınırları belirlemekle kalmamış, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içindeki hristiyan toplumların önemli bir bölümünü meydana getiren Ortodokslar, ayrıca ticaret ve Boğazlar, iki devlet arasındaki diplomatik ilişkiler ve savaş tazminatı ile ilgili hükümler getirmiş, bunların uygulanma alanına sokulmasıyla da yeni birçok problem ortaya çıkmıştır.

Bilindiği gibi, XVIII. yüzyılın ikinci yarısının başlarına kadar, Karadeniz bir Osmanlı iç denizi durumunda idi. Küçük Kaynarca Andlaşması gereğince Rusya'nın Karadeniz kıyılarına ulaşması ve kısa bir süre sonra (aşağıda belirtileceği üzere) Kırım'a yerleşmesi, Karadeniz'-

in bu niteliğine son vermiştir. Bundan böyle Osmanlı İmparatorluğu Karadeniz'de Rusya'nın varlığını kabul ettiği gibi, bu devletin Kırım'ı kara ve deniz kuvvetlerinin üssü haline getirmesinden sonra, sürekli olarak onun tehdidi altına girmiştir. Yani 1774 yılından itibaren Karadeniz, Osmanlı İmparatorluğu için bir tehlike ve baskı kaynağı haline gelmiştir.

Nitekim Rusya, Küçük Kaynarca Andlaşması'ndan sonra, bir taraftan deniz yoluyla İstanbul Boğazı'nı zorlamasının hazırlıklarına girerken, diğer taraftan da Kırım'dan Balkanlar'a ve Kafkaslar'a doğru yayılmanın çarelerini aramaya başlamıştır. Bir başka deyimle, XVIII. yüzyıl başlarından itibaren uygulamaya koyduğu «sıcak ve açık denizlere», «güneye inme» politikasında önemli gelişmeler sağlamıştır. Böylece Karadeniz ve çevresi Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında başlıca rekabet ve çatışma alanı haline gelmiştir. Bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasına kadar sürmüştür.

Karadeniz'in, Küçük Kaynarca Andlaşması'ndan sonra meydana gelen bu durumu, biraz sonra Rusya'nın Boğazlar'ı tehdit etmeye başlamasıyla, yani «Boğazlar Meselesi»nin açıkça ortaya çıkmasıyla, aynı zamanda diğer büyük Avrupa devletlerini de kendi çıkarları dolayısıyla Osmanlı-Rus rekabetinin içine çekmiştir. Bu da, Karadeniz ve çevresiyle birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamını devletlerarası rekabetin konusu haline getirmiş, aynı zamanda iç ve dış siyasetinde önemli gelişmelere yol açan, dikkatle göz önünde tutulması gereken bir diğer sebep olmuştur.

Diğer taraftan Küçük Kaynarca Andlaşması'nın 7. ve 14. maddeleri, Rusya'ya göre kendisine, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde bulunan Ortodoks-Hıristiyan toplumlar üzerinde «himaye hakkı», dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin iç işlerine sürekli olarak karışmak imkânını vermiştir.

Gerçekte ise, 7. ve 14. maddelerle Rusya, *«diğer devletler gibi İstanbul'da elçilik'te yaptırdığı özel kiliseden başka bir de (diğer devletlerden ayrı olarak) Galata'da Ortodoks toplum (yani Rumlar) için genel bir kilise yaptırmak hakkını elde etmiş ve bu kilise Rus elçiliğinin himayesi altına konmuştu. Bir de, Rus elçisi gerekirse bu kilisenin ve orada görevli olanların yararına Babıâli nezdinde isteklerde bulunacak ve bu istekler de Babıâli tarafından iyi niyetle karşılanacaktı. İşte 7. ve 14. maddelerin hükümleri bundan ibaretti. Burada açık olarak Rusya'nın Osmanlı ülkesindeki Ortodoks-Hristiyan tebaasını 'himaye eder' diye bir hüküm yoktu. Fakat Osmanlı Devleti ile Hristiyan devletler arasında, şimdiye kadar, Küçük Kaynarca Andlaşması'nın 7. ve 14. maddelerine benzer herhangi bir hüküm olmadığından ve özellikle 7*

madde ile güya Rusya, 'Hristiyan dininin ve kiliselerinin korumasını' Osmanlı Devleti'nin teahhüdü altına koydurmakla, milletlerarası anlaşma bakımından bir hak kazanmış görünüyordu. Hristiyan dini denince Rusya'da Ortadoksluk anlaşıldığından dolayısıyla Rusya da Türkiye'deki Ortodokslar'a sahip çıkıyordu» (1).

Aslında, andlaşmanın bu maddelerinin açık ve kesin olmayan ifadeleri, geniş yorumlara imkân veriyordu. Bu da, bundan böyle Rusya'nın her fırsatta Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine karışmasına, dolayısıyla iki devlet arasında sürekli yeni meselelerin ve çatışmaların çıkmasına yol açmıştır.

Küçük Kaynarca Andlaşması'nın Osmanlı İmparatorluğu aleyhine getirdiği yeni bir diğer gelişme de, andlaşmanın 11. maddesi ile Rusya'nın Osmanlı ülkesinde tam bir ticaret yapma serbestliği ile, daha önce Fransa ve İngiltere gibi devletlere Osmanlı İmparatorluğu tarafından verilen *Kapitülasyonların* aynını elde etmesi olmuştur. Bununla Ruslar, ticaret gemilerine Karadeniz ve Akdeniz'de serbestçe dolaşma ile, Boğazlar'dan serbestçe geçiş hakkını sağladılar. Böylece «güneye inme» veya «sıcak denizlere açılma» politikasında bu yönde de önemli bir adım atmış oldular.

Andlaşmanın diğer hükümlerine göre de; Rusya, İstanbul'da daimi bir elçi bulunduracak ve bu elçi büyük devletlerin elçilerine verilen haklara sahip olacak, ayrıca Ruslar, Osmanlı şehir ve kasabalarında uygun görecekleri yerlerde konsolosluklar açabileceklerdi. Bu ise, bundan böyle Rusya'nın özellikle Balkanlar'da girişecekleri hareketlerde önemli roller oynayacak yeni bir gelişmeydi.

Görüldüğü gibi, Küçük Kaynarca Andlaşması ile Rusya, sadece Osmanlı İmparatorluğu'ndan belli bir toprak kazanmak ve bunlarla Karadeniz'e çıkmakla kalmamış, çok daha geniş imkanlar sağlamış, bununla da «güneye inme» politikasını gerçekleştirmenin ortamını hazırlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu ise, Küçük Kaynarca Andlaşması ile, XVII. yüzyılın sonlarından itibaren sürekli olarak mücadele etmek zorunda kaldığı Rusya'nın kendi aleyhine geliştiğini, siyasî ve ekonomik üstünlük kurduğunu, dolayısıyla gittikçe daha tehlikeli bir rakip haline geldiğini görmüştür. Aynı zamanda bu andlaşma ile, Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine karışma (müdahaleler) dönemi başlamıştır. Rusya'nın Ortodoks Hristiyanları himaye hakkını elde ettiği iddiası, diğer büyük Avrupa devletlerinin de, *Kapitülasyonlarla* daha önce temelleri

(1) Akdes Nimet Kuret. **Türkiye ve Rusya**. 29-30. Ankara 1970

atılmış olan, Katolik Hristiyanları himaye iddialarına ve bundan doğan müdahalelerine yol açmıştır. Bütün bunlar da esasen gerilemekte olan Osmanlı İmparatorluğu'nun yeni ve büyük tehlikelerle karşılaşmasına sebep olmuştur.

2 — Kırım Olayları ve Kırım'ın Rusya'ya Bağlanması

a) Kırım Olayları ve Osmanlı - Rus Münasebetlerinin Gerginleşmesi

Küçük Kaynarca Andlaşması'nın 3. maddesine göre Kırım Hanlığı'na bağımsızlık verilmişti. Böylece Kırım, 1475 yılından beri bağlı bulunduğu Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmıştı. Rusya'nın andlaşmaya bu şekilde bir madde koydurarak Kırım Hanlığı'nın bağımsızlığını sağlaması, gerçekte, buranın Rusya'ya bağlanması yolunda yapılan bir geçiş hareketinden başka bir şey değildi. Nitekim Rusya, Küçük Kaynarca Andlaşması'nın imzalanmasından hemen sonra, Kırım'ı topraklarına katmak üzere çalışmalara başlamıştır. Bunu gerçekleştirmek için de, özellikle Kırım Hanlığı'nın iç bünyesinde meydana gelen gelişme ve olaylardan yararlanma yolunu tutmuştur.

Kırım Hanlığı bağımsız hale gelince, Kırım'da ilk hanlığa Kırımlılar tarafında Sahip Giray seçilmişti. Ancak Kırımlılar, ülkelerinin yeni statüsünden memnun değillerdi. Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmakla koruyucusuz ve dayanaksız kalmışlardı. Bu da onları endişelendirmiştir. Bu bakımdan Kırım ileri gelenlerinden bir heyet, Küçük Kaynarca Andlaşması'nın imzalanmasından hemen sonra İstanbul'a gelip Babıâli'ye başvurarak yine Osmanlı İmparatorluğu tarafından himaye edilmelerini, hanların padişah tarafından tayin edilmesini, hutbe ve paranın padişah adına olmasını, Sahip Giray'a hanlık beraatı ve teşrifat verilmesini istediler(1).

Osmanlı halkı, Kırım'ın elden gitmesini üzüntüyle karşılamıştı. Bu sebepten Kırımlılar'ın bu istekleri memnunluk yarattı. Ancak Küçük Kaynarca Andlaşması Kırım'ın Osmanlı Devleti'ne bağlanmasına imkan vermiyordu. Bununla beraber Osmanlı hükümeti, henüz onaylanıp teati edilmemiş olan andlaşmanın Kırımlılar'ın «. . *umur-ı mezhebiyelerinin halife olan Osmanlı padişahları tarafından görülmesi*» maddesine dayanarak, bu isteği karşılamayı düşündü. Nitekim buna göre, hanların seçiminde onlara berat ve teşrifat gönderilmesi, hutbelerde halifenin adının anılması, paralarda yine onun adının bulunması Kırım kadılarına şer'i hükümleri uygulamak için halife tarafın-

(1) İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, (2. Baskı), Ankara 1978 IV. B., 1., 443

dan izin verilmesi uygun görülmüş ve durum, bu hususta o sırada tam yetkili olan Rus Mareşali Romanzov'a bildirilmiştir.

Rus orduları başkomutanı Romanzov, Osmanlı hükümetinin bu teklifini, ileride iki devlet arasında anlaşmazlığa yol açacağı için derhal kabul etti. Bunun üzerine Kırım'dan gelen heyetin istekleri yerine getirilmiş ve Kırım hanı Sahip Giray'a beraat ve teşrifat gönderilmiştir(1).

Ancak Kırım halkı, Osmanlı hükümetinin bu tutumuna ve Sahip Giray'a berat göndermesine memnun olmakla beraber, Kırım'ın bağımsızlığını değil Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı kalmasını istiyordu. Bu sebepten, Ruslar lehine hareket eden Kırım hanı Sahip Giray'ı hanlıktan indirerek, o sırada Kefe'de bulunan ve Kırım'ı Osmanlı İmparatorluğu'na bağlamayı, Kerç, Yenikale ve Kılburun kalelerini Ruslar'dan geri almayı vaat eden, bunun propagandasını yapan eski Kırım hanlarından Devlet Giray'ı Nisan 1775'te han seçti.

Kırım'da han değiştirilmesi dolayısıyla meydana gelen anlaşmazlığa Ruslar karışmadılar. Hatta ileride kendi istedikleri birini han seçtirmeye yol açacağı için, bu olayı memnunlukla karşıladılar.

Diğer taraftan hanlıktan indirilen Sahip Giray, İstanbul'a gelip, durumu hükümete bildirdi. Bunun hemen arkasından da yeni Kırım hanının Kalgay'ı Şehbaz Giray başkanlığında bir heyet Kırım'dan İstanbul'a geldi.

Bu heyet, Osmanlı hükümetinden, Kırım'ın bağımsızlığını kesinlikle kabul etmeyeceklerini, Kerç, Yenikale ve Kılburun kalesinin Ruslar'dan geri alınmasını istediklerini, bunların sağlanamaması halinde de Kırım'ı toptan terketmeye karar verdiklerini bildirerek, böyle bir durumda kendilerine Osmanlı ülkesinde oturacak yer gösterilmesi dileğinde bulundular.

Ne var ki, Kırım heyetinin bu isteğini yerine getirmek Küçük Kaynarca Andlaşması hükümlerine göre mümkün değildi. Bununla beraber Osmanlı hükümeti, bu istekleri hemen reddetmeyip görüşmede bulunmak üzere yeni bir Rus elçisinin İstanbul'a gelmesine kadar geri bıraktı. Bu arada yeni Kırım hanı Devlet Giray'a da hanlık beraatı ve teşrifat gönderildi. Daha sonra da İstanbul'a gelen heyet, Küçük Kaynarca Andlaşması'na aykırı olarak bir şey elde edemeden Kırım'a döndü(2).

(1) Mufassal Osmanlı Tarihi, V. 2610. İstanbul 1962. İsmail Hakkı Uzunçarşılı. Aynı eser, IV. B.I., 443-444

(2) İsmail Hakkı Uzunçarşılı. Aynı eser, C. IV., B.I., 446; Yorga. (Çev B. Sıtkı Baykal) Osmanlı Tarihi, V. 13. Ankara 1948

Bu sıralarda ise Ruslar, Kırım'da kendilerine taraftar kazanmak üzere yoğun faaliyetlerde bulunuyorlar ve bu iş için büyük paralar harcıyorlardı. Nitekim kısa sürede, bu yollarla elde ettikleriyle, Kırım hanı Devlet Giray aleyhine bir hareketi başlattılar ve arkasından da görünüşte Kırım hanını yerinde tutmak üzere Kırım'a asker gönderdiler. Bunun üzerine Devlet Giray İstanbul'a kaçmak zorunda kaldı. Yerine de, 1777'de Kırım Hanlığı'na, Petersburg'da İmparatoriçe II. Katerina'ya yaverlik yapmış olan Şahin Giray getirildi. Böylece, Ruslar Şahin Giray'ın şahsında kendileri için Kırım'da bundan sonra yapacakları faaliyetlerde ve amaçlarını gerçekleştirmede kolaylık sağlayacak bir ortam meydana getirdiler.

Yeni Kırım hanı Şahin Giray, Rus taraftarıydı. Yaşayış, hal ve hareketleriyle de ruslaşmıştı. Bunlardan dolayı ülkenin idaresinde Rus subayları söz sahibi oldular. Bir diğer deyimle gerçek iktidar Ruslar'ın eline geçti. Bu bakımdan Şahin Giray'ın hanlığı Kırım halkı tarafından tepkiyle karşılandı. Osmanlı Devleti de onun hanlığını kabul etmedi. Bu yüzden Kırım'da ikilik ve karışıklıklar çıktı. Ruslar da çıkan olayları kanlı şekilde bastırdılar. Bu arada da Şahin Giray, yanında bulunan Rus subaylarının telkiniyle Rusya'nın himayesini istemek üzere Petersburg'a bir heyet gönderdi. Çariçe II. Katerina Kırım hanının bu isteğini memnunlukla kabul etti. Böylece Ruslar, aslında kendi hazırladıkları siyasi oyunlarla doğrudan Kırım'a müdahale eder hale geldiler. Bu da, Osmanlı Devleti ile Rusya'yı bir defa daha karşı karşıya getirdi.

Osmanlı Devleti, Rusya'nın doğrudan Kırım'a müdahalelerde bulunmasını, Küçük Kaynarca Andlaşması'na aykırı ve bu andlaşmanın ihlali şeklinde görüp şiddetle protesto etti. Diğer taraftan da 1777 yılı sonlarından itibaren Rusya'ya karşı savaş hazırlıklarına başladı. Bu amaçla Dinyester boyundaki kaleleri kuvvetlendirmeye çalıştı ve Karadeniz'de harekete geçecek donanma hazırlanmaya başladı. Ayrıca, bu savaş hazırlıklarını sebepleriyle birlikte İstanbul'daki yabancı devletlerin elçilerine bildirdi.

Bu sırada Kırım ulaması, Şahin Giray'a karşı yaptığı hareketlerden dolayı fetva verdiler. Diğer taraftan Kırım hanı ailesinden bazıları Kafkasya'dan topladıkları kuvvetlerle Kırım'a girdiler. Bu gelişmeler üzerine Şahin Giray, hayatını güven altına almak için Yenikale'deki Ruslar'a sığındı. Olaylar bu şekilde gelişme gösterirken Tatar ve Ruslar'dan kurulu bir heyet İstanbul'a gelerek, Şahin Giray'ın hanlığının onaylanmasını istedi. Osmanlı Devleti bu isteği reddettiği gibi, onun yerine Kırım halkının çok sevdiği Selim Giray'ı Kırım'a han olarak gönderdi. Ancak Ruslar, Şahin Giray'ı han olarak tanımakta devam et-

tiler. Böylece Kırım'da, Osmanlı Devleti'nin ve Rusya'nın ayrı ayrı tanıdığı ve desteklediği iki han ortaya çıktı. Bu da Kırım konusunu ve anlaşmazlığını daha kritik hale getirdi.

Bu sırada Kırım Tatarları Şahin Giray'ı koruyan Rus askerleri üzerine hücum ettiler. Bu da Ruslar'a bekledikleri müdahale fırsatını verdi. Rus kuvvetlerinin Kırım'a girmesi üzerine de Selim Giray ülkesinden kaçmak zorunda kaldı (1778).

Osmanlı Devleti, bu gelişmeler üzerine, Kırım'ı kurtarmak amacıyla bir miktar kuvveti Ağustos 1778'de Sivastopol önlerine gönderdi. Ancak Rusya ile bir savaş göze alınamadığından, hemen askeri bir harekâtta bulunulamadı. Ne var ki, gelişmeler yeni bir Osmanlı-Rus savaşını kaçınılmaz hale getiriyordu. Bu noktada da İngiltere ve Fransa kendi menfaatlerine göre harekete geçtiler.

Bu tarihlerde (1778) ise, İngiltere ve Fransa, Kuzey Amerika'da İngiltere'ye bağlı olan onüç koloninin başkaldırması ve bağımsızlığını ilan etmesi (1776) üzerine başlayan savaş dolayısıyla karşı karşıya gelmişti. Fransa, bu savaşta onüç koloniyi (sonradan Amerika Birleşik Devletleri olacak) tutmuş ve İngiltere'ye savaş açmıştı. Bu sebepten de Rusya'yı İngiltere'den ayırarak, kendi aleyhine hareket etmemesine, yani kendi yanına çekmeye çalışıyordu. Bu amaçla da Osmanlı-Rus anlaşmazlığında, Ruslar'ın lehine hareket ederek, iki devlet arasında çıkacak savaşı önlemek politikasını izliyordu.

Osmanlı devlet adamları ise, Fransa'nın bu politikasını geniş anlamıyla Avrupa'nın siyasî gelişmelerini bilmediklerinden veya sonucundan kesin emin bulunmadıkları bir Osmanlı-Rus savaşına girmek istemedikierinden, Fransa'yı yine dost bilip, gittikçe kritikleşen ve ağırlığı Kırım olan Osmanlı-Rus anlaşmazlığında, savaştan vazgeçip onun arabuluculuğuna başvurdular. Bu da iki devlet arasında yeni bir görüşmenin yapılmasına yol açtı.

b) Aynalıkavak Andlaşması

Nitekim, Fransa'nın İstanbul'daki elçisinin çalışmaları sonucunda, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Haliç tersanesi yakınlarındaki Aynalıkavak köşkünde görüşmelere başlandı. Görüşmeler birkaç ay sürdükten sonra, 21 Mart 1779'da Aynalıkavak Anlaşması'nın imzalanması ile sonuçlandı(1).

(1) İsmail Hâmi Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, IV, 60. İstanbul 1972; Anlaşmanın 10 Mart 1779 tarihinde yapıldığına dair bkz: Yorga, Aynı eser, V, 21; Nihat Erim, Aynı eser, I, 151

Tamamı dokuz madde olan Aynalıkavak Andlaşması(1) ile Küçük Kaynarca Andlaşması'na açıklık getirilmiş, Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki anlaşmazlık konuları bir esasa bağlanmıştır. Buna göre:

1. *Kırım'ın iç işlerine iki taraf kesinlikle karışmayacaktı.*
2. *Kırım hanı seçilen kişiye Osmanlı hükümdarları Halife sıfatıyla menşur göndereceklerdi.*
3. *Hanlık gerçek şekilde boş olunca, yeni seçilecek hana menşur gönderilmesine hiçbir surette engel olunmayacaktı.*
4. *Osmanlı Devleti, Küçük Kaynarca Andlaşmasıyla Tatarlar üzerindeki bütün hak ve egemenlik yetkilerinden vazgeçtiği için, bu konularda bundan böyle herhangi bir iddiada bulunmayacaktı.*
5. *Tatarlarla ilgili yeni bir anlaşmazlık konusu çıkarsa, iki devlet bunu aralarında dostça görüşüp bir karara bağlayacaklardı.*
6. *Rusya üç ay yirmi gün içinde Kırım'ı boşaltacaktı.*
7. *Şahin Giray'ın Kırım hanı olduğu kabul edilecek ve menşur gönderilecekti.*
8. *Küçük Kaynarca Andlaşması ile Kırım'a terkedilen Özıkırı, Osmanlı Devleti'ne geri verilecekti.*

Görüldüğü gibi, bu anlaşma ile, Osmanlı Devleti ile Rusya Kırım'ın iç işlerine karışmamayı esas alıyorlar, Osmanlı Devleti, daha önce karşı çıktığı Şahin Giray'ın hanlığını kabul ediyor, buna karşı Rusya da Kırım'ı boşaltıyor aynı zamanda Osmanlı hükümdarlarının Kırım hanlarına menşur göndermesi kesinleşiyordu.

Bu suretle, Rusya'nın Kırım'ı işgali önlenmiş oluyordu. Ancak bu görünüşte ve geçici bir durumdu. Gerçekte Rusya, bu andlaşma hükümleriyle Osmanlı Devleti'ne Kırım üzerindeki iddialarından vazgeçtiğini bir defa daha kabul ettirmiş ve kendisinin bundan sonra Kırım'ı işgal etmesine yol açacak bir ortamı oluşturmuştur. Nitekim II. Katerina bu andlaşmadan öyle memnun kalmıştır ki, arabuluculuk yapan Fransız elçisine büyük bir hediye ile beraber altıbin ruble yıllık maaş bağlamıştır(2).

c) Rusya'nın Kırım'ı İşgali

Aynalıkavak Andlaşması'ndan sonra Osmanlı hükümdarı, anlaşma gereğince, Şahin Giray'ın Kırım hanlığını tasdik etti ve ona men-

(1) Nihat Erim, Aynı eser, I. 151-158
(2) Kâmil Paşa, Tarih-i Siyasi, İstanbul, 1325, II. 202

şur gönderdi. Bununla beraber Kırım Osmanlı Devleti ile Rusya arasında sorun olmaya devam etti.

Çünkü Rusya'nın niyeti Kırım'ı kendi topraklarına katmaktı. Kırım'a bağımsızlık verdirmesi de, aslında gayesine ulaşmak içindi. Nitekim Şahin Giray'ın Kırım Hanı olarak kalmasında diretmesi de, bu hanın halk arasında sevilmemesi ve bundan dolayı ülkede karışıklık çıkmasını istemesindendi. Bu şekilde de kendisine Kırım'a müdahale etme fırsatı çıkacaktı. Çok geçmeden de Rusya'nın bu düşüncesi doğrultusunda Kırım'da olaylar başladı.

Şahin Giray, devlet yönetiminde tecrübesiz ve bilgisiz olduğundan Rusya'nın siyasi amaçlarını görememiş, Rus hayranı olarak alafranga sofrada yemek yemek, açıkça içki içmek, genç Tatar çocuklarını zorla askere almak, bundan kaçınanları idam etmek, halktan gücünün üstünde vergi almak ve Kırım'da olan vakıfları bütünüyle ortadan kaldırmak gibi hareketlerle halkın daha çok nefretini kazandı. Diğer taraftan Rus İmparatoriçesinin Şahin Giray'a albaylık rütbesi vermesi hana karşı halkın nefretini daha da çoğalttı.

İmparatoriçe II. Katerina, bir taraftan Şahin Giray'ı desteklediğini gösterirken, öte yandan hanın kardeşi Bahadır Giray'ı da elaltından kışkırtıyordu. Nitekim çok geçmeden Bahadır Giray halkın da yardımı ile hanlık sarayına hücum etti. Bunun üzerine Şahin Giray Yenikale ve Kerç taraflarına kaçtı. Bahadır Giray, Kırım Hanı oldu (1782). Kırım halkı da yeni hana menşur gönderilmesi için İstanbul'a başvurdu, aynı zamanda durumu Kırım'daki Rus generaline bildirdi.

Kırım'da meydana gelen bu olaylar, Osmanlı Devleti ile Rusya'yı tekrar karşı karşıya getirdi.

Rusya, Kırım halkının istememesine rağmen yine Şahin Giray'ı tuttu. Fransa ise, Bahadır Giray'a Osmanlı Devleti'nin menşur göndermesini önledi. Şahin Giray da bunlardan cesaret alarak, Rus generali Prens Potemkin'den yardım istedi. Nitekim bu general, anlaşmalara aykırı olarak Kırım'a asker sokarak Şahin Giray'ı yeniden hanlığa getirdi ve Bahadır Giray da hapse atıldı.

Rusya bundan sonra Kırım'ı resmen topraklarına katmak için çeşitli siyasi girişimlerde bulunmaya başladı. Buna, müttefiki olan Avusturya'yı da doğrudan ortak yapmak istedi. Nitekim Avusturya, kendi gayesine ulaşmak, aynı zamanda Rusya'ya destek olmak üzere, Erdel'e kuvvet gönderdi. Rusya da Osmanlı sınırlarına asker yığmaya başladı. Bu arada da II. Katerina, Osmanlı Devleti'ne Kırım işlerine karışmamasını, Osmanlı sınırları dışına çıkarılması yasaklanan zahire, savaş malzemesi ve benzeri maddelerin serbestçe satın alınabilmesini, Ef

lak-Boğdan cizyelerinin uzatılmasını, ayrıca Akdeniz'deki Osmanlı Devleti'ne bağlı adalarda konsolos bulundurmak istediğini bildirdi.

Osmanlı Devleti, Rusya'nın bu ağır istekleri karşısında ya yeni bir savaşı göze alarak bunları reddedecekti veya boyun eğerek kabul edecekti. Bu ise Kırım'ın Rusya tarafından işgal edilmesini baştan kabul etmek, aynı zamanda Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerinde biraz daha üstünlük sağlaması demekti.

Bu tarihlerde ise Osmanlı Devleti, Rusya ile yeni bir savaşa girecek durumda değildi. Bunun için 1783 yılı sonlarında Rusya'nın bu isteklerini kabul etti.

Böylece Rusya, Osmanlı Devleti'ne karşı diplomatik yollarla bir zafer daha kazanmış ve üstünlük kurmuş oldu. Aynı zamanda Şahin Giray Kırım'a yeniden han oldu. Ancak Kırım'ın gerçek yönetimini Ruslar ele aldı. Bu arada yürürlükteki anlaşmalara aykırı olarak, Kırım'da bastırılan paralar üzerine padişahın adı konmadığı gibi, Osmanlı padişahı adına Kırım camilerinde hutbe okunması da kaldırıldı.

II. Katerina, bu gelişmeler üzerine, Osmanlı Devleti'nin güçsüzlüğünün açıkça anlaşılması ve bu sırada Avrupa'daki devletlerarası siyasî durumun bu devletlerden hiç birinin bir Osmanlı-Rus anlaşmazlığında müdahaleye kalkışamayacak halde olduğunu göstermesinden dolayı, bu ortamdan yararlanarak Kırım'ı resmen işgal etmeye karar verdi. Nitekim 1783 yılı sonlarında General Potemkin komutasında yetmişbin kişilik bir Rus kuvvetini göndererek birdenbire Kırım'ı işgal ve arkasından yayınladığı bir «Manifesto» ile Kırım'ın Rusya'ya ilhak edildiğini resmen ilan etti.

Ruslar, Kırım'ı işgal ettikten sonra bir bildiri yayınlayarak, isteyenin bütün mal ve eşyalarıyla ülkeyi terkedebileceğini, kalanların ise din ve mezhebine karışılmayacağını, ancak bunların imparatoriçeye bağlılık yemini yapmaları gerektiğini bildirdiler. Bunun üzerine Kırım halkı kitle halinde göçe başladı. General Potemkin, Kırımlılar'ın Rus esaretini istemediğini ve göçlerle ülkenin boşalacağını anlayınca göçe hazırlanan erkek, kadın, çocuk, genç ve ihtiyarlardan oluşan otuz bin kişilik bir kafileyi acımasızca öldürdü.

Bu arada Rusya, Kırım'ın işgali üzerine Osmanlı Devleti'nin savaş açma ihtimalini düşünerek, İsveç ile anlaşmak için harekete geçti. Çünkü bu devlet, bir Osmanlı-Rus savaşında Rusya'ya saldırabilir ve Rusya'yı iki ateş arasında bırakabilirdi. II. Katerina, böyle bir tehlikeyi önlemek üzere İsveç'in tarafsızlığını sağlamak istedi. Bu maksatla da İsveç kralı ile görüşüp Norveç'in İsveç krallığına katılmasını destekleyeceğini bildirdi ve onunla gizli bir anlaşma yaptı.

Rusya'nın Kırım'ı aniden ilhak etmesi Osmanlı Devleti tarafından büyük bir tepkiyle karşılandı. Ancak Osmanlı devlet adamları, yürürlükteki anlaşmalara aykırı olan bu oldu bittiyi, Rusya'ya meydan okuma anlamına geleceği düşüncesiyle protesto dahi etmediler. Osmanlı Devleti'nin bir savaşı göze alamadığını anlayan Rusya hükümeti, bu defa Kırım'ın ilhakının kabul ve onaylandığını belirten bir senedin verilmesini Osmanlı hukumetinden istedi. Boylece Osmanlı Devleti bir defa daha Rusya'nın baskısıyla karşı karşıya kaldı.

Osmanlı hükümeti, bu durum karşısında İngiltere ve Fransa'dan arabuluculuk yapmasını istedi. Fakat kendi siyasî çıkarlarına göre hareket eden ve Rusya'yı kazanmak amacında olan bu iki devlet, Kırım'ın Rusya'ya ilhakının tanınmasından yana bir tutum takındılar. Ne var ki Rusya, bu iki devletin arabuluculuğunu kabul etmedi. Bu sırada Rusya ile arası bozulmuş olan Prusya ise, Osmanlı Devleti'ne Rusya'ya Kırım'ın ilhakı ile ilgili senedi vermemesini, gerekirse çıkacak bir savaş için Prusya'nın bir ittifak yapmaya hazır olduğunu bildirdi.

Sonuçta, Rusya'nın gittikçe artan baskısı karşısında işe yarar bir ordusu, parası ve müttefiki bulunmayan Osmanlı Devleti, Rus isteklerine boyun eğmeye mecbur kaldı ve 9 Ocak 1784 tarihinde, Kırım, Koban ve Taman'ın Ruslar tarafından işgal edildiğinin kabul olunduğuna dair senedi hazırlayıp Rus elçisine verdi(1).

Böylece Rusya, Küçük Kaynarca Andlaşması'nın imzalanmasından sonra sistemli bir çalışma ile yavaş yavaş Kırım'ın işgaline girişmiş ve sonuçta da bir oldu bitti ile stratejik önemi büyük olan bu ülkeyi topraklarına katmış, fiilen ve resmen Karadeniz'e çıkmıştır.

Kırım, Koban ve Taman gibi müslümanların oturduğu toprakların Rusya'ya ilhakının tanınması, Osmanlı Devleti'nin müslüman halkı tarafından büyük üzüntüyle karşılandı. Kamuoyunda bu ilhakı kabul eden devlet adamlarına ve Rusya'ya karşı duyulan öfke şiddetlendi. Aynı zamanda Osmanlı-Rus ilişkilerini daha da gerginleştirdi.

Kırım'ın bu şekilde Rusya tarafından ilhakı, aslında Küçük Kaynarca Andlaşması'nın açıkça bozulmasıydı. Buna aldırış etmeyen Rusya, diğer taraftan yine bu andlaşmanın Rus ticaret gemilerinin boğazlardan serbest geçiş hakkından yararlanarak, Ege denizindeki adalarda yaşayan Rumlar ile Adriyatik kıyılarındaki Karadağlılar'a kaçak silah göndererek onları Osmanlı Devleti'ne karşı isyana kışkırtmaya başla-

(1) Daha geniş bilgi için bkz: Kâmil Paşa, Aynı eser, II, 204 vd; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Aynı eser, IV, B.I, 487 vd; Mufassal Osmanlı Tarihi V, 2621 vd.. Akdes Nimet Kurat, IV-XVIII. Y.Y. Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, 268-273, Ankara 1972

dı. Aynı zamanda da Ruslar Kafkaslar'da Osmanlı Devleti aleyhine tehlikeli hareketlere giriştiler.

3 — Rusya'nın Kafkaslar'a Girmesi

Ruslar'ın Kafkaslar'a girmesi, 1556 yılında Korkunç İvan'ın Astrahan Hanlığı'nı ortadan kaldırmasıyla başlamıştır. Bu olaydan kısa bir süre sonra öncü Rus Kazakları Terek nehrine kadar gelmişler, fakat 1559 Ejderhan seferinden sonra Osmanlı Devleti'nin baskısı üzerine Ruslar bu bölgeden çekilmek zorunda kalmışlardır. Ancak Ruslar ile Kafkaslar'daki hristiyanlar arasında ilişkiler sürmüştür. Nitekim 1658 yılında, Gürcü beylerinden bazıları, Osmanlı ve İran baskılarına karşı koymak maksadıyla Moskova'ya başvurarak himaye altına alınmalarını istemişlerdir. Ancak Osmanlı Devleti'nden çekinen Rusya bu istekleri kabul etmemiştir. Bundan sonra bir süre Kafkaslar'daki hareketlerine ara veren Ruslar, I. Petro'nun 1722'deki İran seferi sırasında Derbend'i almışlar, ancak I. Petro'nun ölümünden sonra Kafkaslar'dan çekilmişlerdir. Bu durum da II. Katerina dönemine kadar sürmüştür.

II. Katerina'nın 1762'de tahta geçmesinden sonra Ruslar, yeniden Kafkaslar'a yönelmişler ve sürekli bir şekilde bölgede ilerlemeye başlamışlardır. Bu maksatla Terek boyuna Rus Kazakları yerleştirilmiş, bunların çalışmalarıyla bölgedeki Hristiyan Kabartaylar Ortodoks yapılmışlardır. Bununla da Kuzey Kafkaslar'daki toplumlar arasına ayrılık ve rekabet sokulması için uygun ortam hazırlanmıştır. Terek nehri boyları, bundan böyle daha da tahkim edilmiş, yeni Kazaklar getirilerek bölgede Rus-Kazak nüfusu çoğaltılmış ve burası Ruslar'ın Kafkaslar yönünde yapacakları ileri hareketin dayanak ve çıkış noktası haline getirilmiştir.

Bu arada, bazı Gürcü beyleri Ruslar'dan yeniden yardım istemeye başlamıştır. Bunu fırsat olarak kullanan II. Katerina, Rus hizmetinde çalışan Alman Generali Todtleben komutasında bir miktar Rus kuvvetini 1769 yılında Kuzey Kafkaslar'dan, Kazbek dağlarının eteğinden Gürcistan'a giden ve tek yol olan Daryal (Daryol) geçidi üzerinden Tiflis'e gönderdi. Ertesi yıl da bu kuvveti yeni birliklerle takviye etti. Bunun üzerine General Todtleben, Osmanlı Devleti'ne bağlı topraklara saldırmaya başladı. O tarihlerde sürmekte olan 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı dolayısıyla Ruslar, bu defa Doğu Anadolu sınırında savaşa giriştiler. Bunun üzerine birçok Türk kuvveti Kafkaslar'a kaydırıldı. Bu da, Tuna cephesine daha az kuvvetin sevkine yol açtı ve aynı zamanda Rusya ile iki cephede birden savaş yapmak mecburiyetini getirdi.

1768-1774 Savaşı sonunda imzalanan Küçük Kaynarca Andlaşması'na ise Ruslar, Gürcistan ile ilgili oldukça belirsiz bir madde koydular. Buna göre (23. madde), Rus askerleri ele geçirdikleri kaleleri geri verip Gürcistan'dan çekilecekler ve Gürcistan ile Mingrelye «en eski sahipleri» kim ise onlara verilecekti. Andlaşmanın uygulanması sırasında ise bu maddeyi iki devlet farklı şekilde yorumladı. Ruslar'ın yorumuna göre, Osmanlılar'ın bu bölgeden tamamiyle çekilmeleri; Türkler'e göre ise, Gürcistan ve özellikle Mingrelye Osmanlı Devleti'ne ait olması gerekiyordu. Bu konudaki anlaşmazlık da çok geçmeden Osmanlı Devleti ile Rusya arasında gittikçe büyüyen bir mesele oldu.

Ruslar'ın asıl gayesi, Kafkaslar'a yerleşmek ve oradan da güneye doğru yayılmaktı. Bunu sağlamak için de, Kırım'da olduğu gibi, önce Osmanlı Devleti'nin buradan çekilmesini gerçekleştirmek istiyordu Çünkü, bundan sonra bölgeye çeşitli oyunlarla kolaylıkla yerleşmesi mümkündü. Buna da Türkler karşı çıkıyordu. Ancak buna rağmen Ruslar gayelerine ulaşmak için çalışmalarını sürdürüyorlardı.

Nitekim Ruslar, Kafkas hâkimiyetini gerçekleştirmek ve genişletmek üzere, önce kontrollerinde bulunan sarp Daryal Geçidi'ni yaz ve kış geçilecek bir yol haline getirdiler. 1783 yılında tamamlanan bu yolun güvenlik altına alınması için gerekli askerî düzenlemeleri yaptılar. «Askerî-Gürcü Yolu» diye bilinen bu «Daryal Yolu»nun tamamiyle geçilebilecek bir hale konması ve askeri güvenlik altına alınması, Ruslar'ın Kafkaslar'ın güneyine doğru ilerlemelerinde ve Türkler'i tehdide başlamalarında önemli bir rol oynadı.

Ruslar, Gürcistan'ı Rusya'ya ilhak yolunda ilk ciddi adımı, II. Katerina'nın 1783 yılı Temmuz ayında imzaladığı fermanla Gürcistan'ı himayesi altına alması ve bunu Gürcü kralı II. Herakli'nin kabul etmesiyle attı'ar. Aynı yıl Rus kuvvetleri Tiflis'e girdiler. Böylece Rusya Kafkaslar'da biraz daha güneye indi. Ancak Rus himayesinin şiddetli bir tahakküm siyasetine dayanması ve bunun anlaşılması, Gürcüler arasında Rusya'ya karşı hoşnutsuzluk yaratmaya başladı. 1785 yılında da Ruslar, çeşitli nedenlerle Gürcistan'dan çekildiler(1). Bundan biraz sonra da, 1787 yılında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yeni bir savaş başladı.

(1) Konu hakkında daha geniş bilgi için bkz: Akdes Nimet Kurat, Aynı eser, 33-36

B. OSMANLI - İRAN MÜNASEBETLERİ

Osmanlı Devleti, Küçük Kaynarca Andlaşması'nın imzalanmasından sonra, Rusya ile Kırım ve Gürcistan konuları gibi gittikçe büyüyen anlaşmazlıklar dolayısıyla yeni bir savaşa doğru giderken, doğuda da İran ile bir zamandan beri süren savaşı sonuçlandırmaya çalışıyordu.

Osmanlı-İran savaşı, sınır bölgesinde ocaklık şeklinde bulunan Baban sancağında bu sancağı yöneten Baban ailesi içinde kardeşler arasındaki mücadelede, Osmanlı Devleti'nin ve İran'ın farklı kişileri tutup işbaşına getirmek istemeleri ve bundan doğan gelişmeler sebebiyle başlamıştır.

Baban sancağı ile Köysancak beyleri Irak valisine bağlı bulunuyordu. XVIII. yüzyılın ortalarında Baban sancağı mutasarrıfı olan Baban ailesinden Mehmet Paşa ile kardeşi Köysancağı mutasarrıfı Ahmet Paşa'nın arası açılmıştı. Mehmet Paşa aynı zamanda İran Hükümdarı Kerim Han'a güvenerek Bağdat valisinin emirlerini dinlememeye başlamıştı. Bunun üzerine Bağdat valisi Ömer Paşa, Baban mutasarrıflığından onu azlederek yerine kendisine sığınmış olan Mahmut Paşa'yı tayin etti. Validen yardım alan Mahmut Paşa, Baban sancağının merkezi olan Kara Cuvalan'a (Süleymaniye) girince, Mehmet Paşa kaçarak İran hükümdarı Kerim Han'a sığındı. Bu arada Mahmut Paşa, hapisten kurtardığı kardeşi Ahmet Paşa'ya kendi isteğiyle Baban mutasarrıflığını bıraktı.

İran hükümdarı Kerim Han, bu gelişmeler üzerine Mehmet Paşa'nın yeniden Baban mutasarrıflığına getirilmesi için Bağdat valisine bir mektup yazdı. Bu isteği reddedilince de, Mehmet Paşa'yı zorla mutasarrıf yapmak maksadıyla, onun yanına bir miktar asker vererek Kara Cuvalan'a gönderdi. Ancak Ahmet Paşa bu kuvvetleri yendi ve İran kuvvetlerinin komutanı olan Kerim Han'ın yeğeni Ali Murat Han'ı da esir aldı (Kasım 1774).

Bu duruma sert tepki gösteren İran hükümdarı, yirmibin kişilik bir kuvveti Doğu Anadolu'yu yağma etmek üzere gönderdi. Ayrıca kardeşi Sadık Han komutasında yine yirmibin kişilik bir kuvvetle 1775 yılı Mart ayında Basra'yı kuşattırdı. Basra bu kuşatmaya onaltı ay dayandı ve yardım alamadığından sonunda teslim oldu.

Osmanlı Devleti, Basra'nın düşmesi ve buranın savunmasını yapan Süleyman Ağa ile şehrin bazı ileri gelenlerinin esir alınıp Şiraz'a götürülmesi üzerine 1776 yılında İran'a savaş ilan etti(1). Bu sefere seras-

(1) İsmail Hâmi Danişmend. İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, IV, 59. İstanbul 1972

ker olarak Bağdat ve Basra valiliğine getirilen Abdullah Paşa atandı. Ayrıca Kerkük ve Şehrizor valisi Hasan Paşa da İran seferine katılmakla görevlendirildi.

Osmanlı hükümeti, 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşının ve bu savaşta uğradığı ağır yenilginin hemen arkasından başlattığı İran seferinin askeri hazırlıklarını yaparken, diğer taraftan Kafkaslar'dan bir tehlike gelmemesi için Azerbaycan ve Gürcistan hanlarıyla anlaşarak, onların dost ve tarafsız kalmalarını sağladı. Bunlardan sonra da İran seferini fiilen başlattı.

İran'a karşı ilk hücumu, Kerkük ve Şehrizor valisi Hasan Paşa Musul cephesinden yaptı. Serasker ve Bağdat valisi Abdullah Paşa'nın ağır davranması dolayısıyla Musul'dan başlatılan bu hücumda, affedilerek yeniden Baban sancağı mutasarrıflığına getirilen Mehmet Paşa ile Köysancak mutasarrıfı Ahmet Paşa öncü olarak gönderildi. Ancak Hasan Paşa'nın bazı hareketlerine gücenen Ahmet Paşa İran'a iltica etti. Mehmet Paşa ise İran içlerine girip Bana'daki Sadık Han kuvvetlerini, arkasından da yirmibin kişilik başka bir İran kuvvetini Mayıs 1777'de yendi.

Serasker ve Bağdat valisi Abdullah Paşa da bu sırada az bir kuvveti İran sınırına gönderdi. Ancak İranlılar'ın başlattıkları şiddetli hücum üzerine Osmanlı kuvvetleri geri çekilmek zorunda kaldı. İran askerleri de bazı yerleri yağma ettikten sonra çekildiler.

Bu sırada İran ile savaşa sebep olan Baban ailesinden Mehmet Paşa ile Ahmet Paşa arasında yeniden mücadele başladı. Sonunda, daha önce İran'a sığınmış olan Ahmet Paşa, kardeşi Mehmet Paşa'yı yendikten sonra Osmanlı Devleti'nden af diledi, bu dileği kabul edildikten sonra da kendisine Baban ve Köysancağı verildi. Böylece 1778 yılında Baban ailesi meselesi yatıştırılmış oldu.

İran ise, bu sıralarda Osmanlı Devleti'nin Kırım ve Gürcistan anlaşmazlıkları dolayısıyla arası gittikçe gerginleşen Rusya ile bir ittifak yapmak için II. Katerina'ya başvurdu. Böylece Kerim Han, tek başına yenemeyeceğini anladığı Osmanlı Devleti'ni iki yandan sıkıştırarak gayesine ulaşmak istedi. Bu da, Rusya'nın işine yarayacağından teklif kabul edildi ve İran ile Rusya arasında 1778 yılında bir ittifak anlaşması imzalandı.

İran ile Rusya arasında yapılan bu ittifaka göre, Kerim Han doğudan; Rusya ise Rumeli'den Osmanlı Devleti'ne hücum edeceklerdi. Ancak, İran hükümdarı Kerim Han'ın 2 Mart 1779'da ölmesi ve İran'da hükümdarlık yüzünden iç mücadelenin başlaması, Osmanlı Devleti için tehlikeli olabilecek bu ittifakın yürürlüğe girmesini önledi.

Diğer taraftan Osmanlı Devleti, İran'da başlayan şahlık mücadelesinden yararlanarak, 1779 yılında Basra'yı geri aldı.

Bu suretle 1776 yılında başlamış olan Osmanlı-İran savaşı, İran'ın iç işlerindeki gelişmeler ile Osmanlı Devleti'nin Küçük Kaynarca Andlaşması'ndan sonra karşılaştığı iç ve dış meselelere ağırlık vermesi, dikkatini daha çok kuzeye ve batıya çevirmesi sonucunda, 1779 yılında şiddetini ve önemini kaybetti(1).

C. OSMANLI İMPARATORLUĞU VE AVRUPA

1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı ve bunun sonucunda iki devlet arasında imzalanan Küçük Kaynarca Andlaşması, Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya rasındaki siyasî dengeyi büyük ölçüde değiştirdiği gibi, Osmanlı-Avrupa ilişkilerini, aynı zamanda Avrupa'da büyük devletler arasındaki siyasi ilişkileri de etkilemiştir. Özellikle Osmanlı Devleti'nin iki büyük komşusu olan Avusturya ile Rusya'nın tutum ve davranışları, devleti yeni ve zor bunalımlarla karşı karşıya bırakmıştır.

1 — Osmanlı İmparatorluğu'na Karşı Rusya ve Avusturya İttifakı

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1768 yılında Rusya'ya savaş açmasının bir sebebi de, Avrupa sınırlarının bir kısmını güvenlik altında tutmak ve bir bakıma Avusturya, özellikle de Rusya ile arasında bir tampon ve denge unsuru olmak üzere, Lehistan'ın toprak bütünlüğünü korumak istemesiydi.

Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya karşısında karada ve denizde başarı kazanamaması Lehistan siyasetini istediği gibi yürütememesine sebep olmuştur. Nitekim savaşın devam ettiği sırada, Prusya ile de anlaşan Rusya ve Avusturya, 1772 yılında Lehistan topraklarının bazı kısımlarını aralarında paylaşarak işgal etmişler, geri kalan toprakları da paylaşmanın yollarını aramaya başlamışlardı. Böylece bu iki devlet siyasi emelleri dolayısıyla birlikte hareket eder hale gelmişlerdi.

Rusya ve Avusturya'nın bu işbirliği çerçevesinde, Lehistan'dan başka topraklarını paylaşmak için göz diktikleri diğer bir devlet de Osmanlı İmparatorluğu idi.

Bu tarihlerde Rusya, uzun süredir yakın ilişkide bulunduğu Prusya'yı bir tarafa bırakarak Avusturya ile anlaşmayı esas almıştı. Bu

(1) Geniş bilgi için bkz: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Aynı eser, IV. B.I., 455-464; İsmail Hâmi Danişmend, Aynı eser, IV. 59

maksatla Rus imparatoriçesi II. Katerina ile Avusturya imparatoru Jozef, 1780 yılında Petersburg'da bir araya gelmişler, yapılan görüşmelerde Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılmasını kararlaştırmışlardır. Böylece Rusya, Avrupa'daki komşusu ve en büyük rakibi olan Avusturya'yı kendi yanına almış oldu.

Rusya, bu şekilde Avusturya'nın desteğini de sağladıktan sonra, o sıralarda Osmanlı Devleti ile aralarındaki en önemli anlaşmazlık konusu olan Kırım meselesine, yukarıda açıklandığı gibi daha rahatlıkla eğilme imkânına kavuşmuştur. Nitekim çok geçmeden de, 1783 yılında Kırım'ı Rusya'ya ilhak etmiştir.

Bu arada, Osmanlı Devleti'nin, Rusya'nın Kırım'ı ilhak ettiğini ilan etmesi üzerine bu olayı protesto dahi etmeye çekinmesi, Rusya ile Avusturya'nın Osmanlı Devleti'nden yeni isteklerde bulunmalarına yol açtı. Rusya, 1782 yılında Osmanlı hükümeti ile kendi menfaatlerini çoğaltmayı esas alan bir ticaret anlaşması imzaladı. Avusturya da, Cezayir korsanları tarafından el konulan bazı gemilerinin bedellerinin ödenmesini istedi. Eğer bu isteğine red cevabı verilirse bazı yerleri işgal edeceğini bildirdi. Bu tehdit üzerine Osmanlı Devleti, 1783 yılında Avusturya'ya tazminat ödemek zorunda kaldı. Yine Avusturya, Osmanlı Devleti'nin zayıf durumundan yararlanarak, öteden beri göz koyduğu Eflâk-Boğdan'ı işgal etmek için bazı diplomatik girişimlere başlamıştır. Ancak o sırada bu konuda fiili bir hareket yapamamış, bunu gerçekleştirmek üzere Rusya'ya biraz daha yaklaşmıştır.

2 — Osmanlı - İngiltere - Fransa - Prusya Münasebetleri

Küçük Kaynarca Andlaşması'nın 1774 yılında imzalanması ile özellikle Balkanlar'da, genel anlamda ise Doğu Avrupa'da meydana gelen yeni siyasî durum Avusturya'nın dışındaki diğer büyük Avrupa devletlerinin de dikkatini çekmiştir. Bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti ile Rusya arasında başgösteren Kırım anlaşmazlığı sırasında ise, bu dikkatler daha çoğalmış ve kendi çıkarlarına göre bir politika izlemeğe başlamışlardır.

İngiltere, 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nda, Rusya'yı tutarak ona yardım etmiştir. Ancak savaş sonunda imzalanan Küçük Kaynarca Andlaşması ile Rusya'nın Karadeniz'e çıkıp Boğazları tehdit edebilecek duruma gelmesi ve Balkanlar'da sağladıklarıyla bölgeye yerleşmeye başlaması, kısacası, Kafkaslar, Karadeniz ve Balkanlar'dan güneye doğru inmeye başlaması üzerine, İngiltere Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'ne yaklaşmaya başlamıştır. Nitekim, Kırım konusunda Osmanlı Devleti'ni desteklemiştir. Ne var ki bu tarihlerde, kendisine karşı ayak-

lanan Kuzey Amerika'daki onüç koloni ile bunlara doğrudan veya dolaylı olarak yardım eden Fransa ve İspanya ile savaş halindeydi. Bu sebeple de Osmanlı Devleti'ne fiilî bir destekte bulunamamıştır.

Fransa, 1756-1763 tarihleri arasındaki Yedi Yıl Savaşları'nda İngiltere'ye yenildikten sonra, Rusya'ya yanaşmaya başlamıştı. Bu bakımdan Kırım konusunda Rusya'nın politikasını özellikle diplomatik yollarla desteklemekteydi. Nitekim, 1783'te Rusya Kırım'ı ilhak ettiğini ilan edince, Osmanlı Devleti, bunu kabul etmediğini belirtmek için bir bildiri hazırlamış, ancak Fransa'nın etkisiyle bunu ilana cesaret edememiştir. Aynı zamanda da bu devletin ısrarı ile Ruslarla anlaşmaya mecbur olarak Kırım ve çevresinin Rusya'ya ilhak edildiğini kabul etmiştir.

Diğer taraftan Avusturya imparatoru Jozef, bir Osmanlı-Rus savaşında Avusturya'nın Eflak-Boğdan'ı işgal edeceğini, buna karşılık Fransa'nın da Mısır'ı işgal etmesini önerince, Fransa bundan memnunluk duymuştur. Ancak bu paylaşmaya ortak olmasını istediği İngiltere'nin Fransa'nın önerisini reddetmesi üzerine, Fransa herhangi bir harekette bulunamamıştır. Zaten bu devlet, o sıralarda İngiltere ile savaş halindeydi ve biraz sonra da iç bünyesinde büyük ihtilâlle karşılaşacaktı.

Prusya'ya gelince: Bu devlet, 1774'lere kadar Rusya ile yakın ilişkiler içerisindeydi. Ancak o tarihlerden itibaren Rusya'nın, müttefiki olan Prusya'dan uzaklaşarak Avusturya ile Osmanlı Devleti'ni paylaşmak için anlaşması Prusya'yı telaşa düşürmüştür. Bu bakımdan Prusya, Rus-Avusturya anlaşmasından endişelenen diğer bir büyük Avrupa devleti olan İngiltere'ye yaklaşırken, aynı zamanda bu devletle birlikte, bir takım yardım vaatleriyle Osmanlılar'ı Kırım'ı kurtarmak için savaşa teşvik etmeye başladı. Böylece Prusya ile İngiltere, hasımları haline gelen Avusturya ve Rusya'yı Osmanlı devleti yönünden meşgul etmek ve zorlamak istediler.

Ancak Osmanlı Devleti, Kırım konusu dolayısıyla Rusya'ya karşı istediği halde savaş açmakta tereddüt göstermekteydi. Bunun üzerine Prusya ve İngiltere, Rusya'nın iç durumunun karışık olduğunu, parasının bulunmadığını belirterek, Avusturya'nın Rusya ile birlikte Osmanlı Devleti'ne saldırması halinde, Prusya'nın arkadan Avusturya'ya hücum edeceğini bildirdiler. Ayrıca Rusya'ya saldırmak için İsveç'in fırsat beklediğini de ekleyerek, Osmanlı Devleti'ni savaşa ve İsveç ile ittifaka zorladılar.

Prusya ve İngiltere'nin İstanbul Hükümeti üzerindeki bu çalışmaları ve isteklerini haber alan Rusya ve Avusturya hükümetleri, karşı

tedbir olarak birbirlerine daha çok yaklaştılar. Arkasından da Avrupa siyasi durumundan yararlanıp 1787 yılında Osmanlı Devleti'ne karşı yeni bir savaşı başlattılar(1).

Kısaca belirtilen durumdan anlaşılacağı üzere, 1774 Küçük Kaynarca Andlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti ile Avrupa büyük devletleri arasındaki ilişkiler, daha önceki yıllarda olduğu gibi, Avrupa devletlerinin tek taraflı çıkarlarına göre düzenlenmiş bulunuyordu. Bu sebepten bu devletler, zaman zaman Osmanlı Devleti'nin yanında görünmekle beraber, aslında çoğu zaman ona karşı gizli veya açık çalışmalar yapıyorlardı. Onun içindir ki, Osmanlı Devleti'nin siyasi yalnızlığı bu devirde de sürmekteydi. Nitekim, 1787 yılında başlayan Osmanlı-Rus ve Avusturya savaşında Osmanlı Devleti yine bu iki devlete karşı tek başına mücadele edecektir.

D. MISIR'DA YENİ OLAYLAR VE BÜYÜK DEVLETLERİN İŞE KARIŞMALARI

Bilindiği gibi Mısır, Osmanlı Devleti'ne bağlı bir eyaletti. Ancak ülkede gerçek söz sahibi olanlar Kölemen (Memluk) beyleriydi. Devletin Mısır'a vali olarak tayin ettiği vezirler, bunlarla iyi geçinmeye ve bunların istekleri doğrultusunda hareket etmeye mecbur olduklarından sadece görünüşte hükümeti temsil etmekteydiler. Kölemen beyleri zaman zaman kendi aralarında olduğu gibi devletle de mücadele ediyorlardı. Bundan dolayı Mısır'da devlet otoritesi çoğu zaman sarsıntı geçirmekte ve devletin başına çeşitli meseleler çıkarmaktaydı.

İşte bunlardan birisi de, Osmanlı Devleti'nin Kırım meselesi yüzünden Rusya ile mücadele halinde bulunduğu sırada, bu devletin İskenderiye konsolosunun kışkırtmalarıyla meydana gelen olaylardı.

1 — Mısır'da Yeni Olaylar

Kölemen beylerinden Ebüzzeheb Mehmet Bey'in ölümünden sonra Mısır'ın yönetimi onun kölelerinden ve yetiştirmelerinden İbrahim ve Murat Beyler'in eline geçmişti. Onlara taraftarlarıyla birlikte «Muhammediye» denirdi. Bunların rakipleri ise Büyük İsmail Bey ile Cidavi Hasan Bey'di. Bunlara da taraftarlarıyla birlikte «Aleviyye» adı verilmişti. Büyük İsmail Bey Osmanlı Devleti'ne sadıktı.

Mısır'a ilk zamanlarda Büyük İsmail Bey hakimdi. Ancak Cidavi Hasan Bey'in kendisinden ayrılarak «Muhammediye» tarafına geçme-

(1) İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Aynı eser, IV. B.I., 465-471; İsmail Hâmi Danişmend, IV. 64-65

si üzerine yenilerek Suriye'ye kaçmıştır. Bundan sonra da Mısır'da nüfuz ve hâkimiyet İbrahim ve Murat Beylere geçmiştir.

Ancak 1781 yılından itibaren, bu defa İbrahim Bey ile Murat Bey'in arası açılmış, bu da Mısır'da huzur ve güveni bozmuştur. Bu arada Murat Bey, İbrahim Bey'i yenerek Kahire'ye girmiş ve idareyi eline almıştır. Bunun arkasından padişaha sadık olduğunu bildirmiş, fakat İbrahim Bey'in taraftarı sayılan vali eski sadrazamlardan Silahtar Mehmet Paşa'nın yerine yeni bir valinin tayin edilmesini istemiştir.

Bu durum karşısında Osmanlı hükümeti, Mısır'da sürmekte olan huzursuzluğa son vermek ve devlet otoritesini sağlamak üzere hareket geçmeye karar verdi ve bu amaçla İnebahtı Muhafızı eski sadrazam Yeğen Mehmet Paşa'yı Aralık 1784'te Mısır valiliğine tayin etti. Ancak yeni vali Mısır'a Kasım 1785'te gidebildi.

Bu sırada ise Murat Bey'le İbrahim Bey barışmışlardı. Ne var ki devlet, Mısır meselesini kesin bir sonuca bağlamak kararındaydı. Bu bakımdan alınacak tedbirler için, Mısır'ın yapısını ve durumunu yakından bilen Şam valisi ve Emirülhac Cezzar Ahmet Paşa'dan düşünceleri sorulmuştur. O da, bu hususta düşüncelerini bir raporla hükümete bildirmiştir. Cezzar Ahmet Paşa bu raporunda:

> *«Mısır üzerine yapılacak herhangi bir hareketi Mısır beyleri haber alır almaz, derhal birbirleriyle birleşerek, Çöl Araplarını da yanlarına alırlar. Serasker kara yoluyla gidip Kahire'ye girse bile, bunlar halk ve tüccarın eşyalarını yağmalayıp Said taraflarına çekilerek zahire gelecek yolları kapatırlar. Mısır'da zaten az olan yiyecek durumunu büsbütün kötüleştirip, kıtlığa sebep olurlar. Eğer gönderilecek Serasker bunlara yenilirse Mısır'ın durumu çok tehlikeli olur. Bunun için bu işi başaracak muktedir bir seraskerin tayin edilmesi gerektir.*
>
> *Şayet bu hizmet kendisine verilecek olursa, devlete olan sıkı bağlılığı sebebiyle hiçbir masraf göstermeden bu işi halledeceğini, Mısır'da düzen ve güvenliğin sağlanmasından sonra Mısır valiliğine tayinini dahi istemeyeceğini, hükümet Mısır, Şam, Sayda valiliklerinden hangisini uygun görüp verirse onu kabul edeceğini»* söylemiştir(1).

Hükümet, Cezzar Ahmet Paşa'nın bu tavsiyelerini gözönüne alarak, kendisini aynı zamanda emir-i hac olması dolayısıyla, Mısır işini hacdan sonra olmak kaydıyla yoluna koymaya memur etti. Ancak onun

(1) İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Aynı eser**, IV, B.1., 519-521

Mısır'a hâkim olduktan sonra bu bölgeden çekilmeyeceği endişesinden, yani güven duyulmadığından, Mısır işinin kesin olarak halledilmesi Kaptan-ı derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa'ya verildi. Kendisine güvensizlik duyulduğunu gösteren hükümetin bu hareketi de Cezzar Ahmet Paşa'yı gücendirdi.

2 — Olayları Yatıştırma Çalışmaları ve Büyük Devletler

Mısır'da, yukarıda belirtilen gelişmeler olurken İbrahim ve Murat Beyler, keyfi bir idare ile halktan ağır vergiler toplamaktaydılar. Bu da halkı bıktırmıştı. Diğer taraftan İngilizler, daha önce tüccarlarının Hint ticaret mallarını Süveyş'e getirebilmeleri için hükümetten izin istemişler, ancak bu istekleri kabul edilmemişti. Bunun arkasından Fransızlar da, Mısır'da meydana gelen son olaylardan yararlanarak, Mısır'a ticarî ve siyasî yollardan sokularak hâkim olmak için Osmanlı Devleti'nden bazı isteklerde bulunmayı düşünmüşler, ancak bunların kabul edilmeyeceğini bildiklerinden, bu defa Kölemen beyleri ile anlaşma yolunu seçmişlerdi. Nitekim büyük paralar karşılığında İbrahim ve Murat Beylerle gizlice anlaşmışlardı. Bu anlaşmaya göre, Osmanlı Devleti Mısır'a asker gönderecek olursa, Fransa, Murat ve İbrahim Beylere yardım edecekti. Bu da şüphesiz ki, Fransa'nın Mısır'a müdahale etmek için beklediği fırsatı ona verecekti.

İngiltere ve Fransa'nın bu davranışları ile Kölemen beylerinin durumları, Mısır'da Osmanlı Devleti'ne karşı gittikçe büyüyen bir tehlikenin varlığını gösterdiğinden, Osmanlı hükümeti, Mısır'daki olaylara son vermek ve Mısır'ı daha kuvvetli şekilde merkeze bağlamak için harekete geçmeyi kararlaştırdı. Bunları sağlamak üzere de, geniş yetkilerle Gazi Hasan Paşa'yı deniz yolu ile Mısır'a gönderdi. Gazze mütesellimi Derviş Bey'e de karadan Mısır'a yürümesini, Cabbarzâde (Çapanoğlu) Süleyman Bey'e de bu kuvvetlere katılması emrini verdi.

Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa, 1786 yılı Haziran ayında donanma ile İskenderiye'ye geldi. Donanmanın aniden gelmesi, Gazi Hasan Paşa'nın büyük ünü, Kölemen beylerini korkuya düşürdü. Nitekim Murat ve İbrahim Beyler, bundan böyle devlete itaat edeceklerini, birikmiş olan irsaliyeler (vergiler)i derhal göndereceklerini bildirerek affedilmelerini istediler. Bu konuda bütün Mısır ulemasının ve ileri gelenlerinin imzalarını taşıyan bir mahzar (dilekçe) hazırlayıp İstanbul'a, bir örneğini Gazi Hasan Paşa'ya ve Cidde valisi Ahmet Paşa'ya gönderdiler. Gazi Hasan Paşa, önce bütün yetki bana verildi diyerek, İstanbul'a gönderilecek yazıyı yollamayıp alıkoydu. Bu da Murat Bey'e daha çok korku verdi. Bunun üzerine Murat Bey, Mısır valisi Yeğen Mehmet Paşa'ya yalvararak, affedilmesi için aracılık yapmasını istedi.

Halbuki Murat Bey, daha önce Türk tüccarlarıyla gemicilerinin üç gün içinde Mısır'dan ayrılmalarını, aksi halde öldürülüp mallarına el konulacağını açıklamıştı. Bunu haber alan Gazi Hasan Paşa, Kölemenler'in Reşit mevkiini tutacaklarını da öğrenince oraya gitti. Burada halka bir bildiri yayınlayarak, Kölemenler'in halkı kanunsuz hareketlerle ve ağır vergilerle ezdiğini, bütün bunların kaldırıldığını bundan sonra Kanunî Sultan Süleyman kanununun uygulanacağını, herkesin adalet ve hakkaniyet dairesinde idare olunacağını, halka kötülük eden Murat ve İbrahim Beylerin cezalandırılacağını açıkladı. Bunlar da halk arasında büyük memnunluk yarattı.

Murat ve İbrahim Beyler ise, Gazi Hasan Paşa'nın bu açıklamasından, kendilerinin affedilmeyeceklerini anladıklarından, karşı koymaya ve muharebeye karar verdiler. Durumu Gazi Hasan Paşa'ya bildirerek Mısır'dan gitmesini istediler. Bu sırada da Mısır halkı Kölemen beylerinin aleyhinde harekete geçmişti.

Gazi Hasan Paşa, bu durum karşısında donanma ile getirdiği askerlerle derhal Murat ve İbrahim Beylere karşı harekete geçti, onları yenerek Kahire'ye girdi. Ancak Murat ve İbrahim Beyler biraz sonra yeniden mücadeleyi başlattılar. Bunun üzerine Kaptan Paşa, 26 Ekim 1786'da Saît taraflarında Cerce muharebesinde Büyük İsmail Bey ve Cedevi Hasan Bey kuvvetleriyle birlikte Murat ve İbrahim Beyleri yendi ve onları kaçmak zorunda bıraktı. Böylece Mısır'da başgösteren olaylar yatıştırıldığı gibi, ülke daha sıkı bağlarla merkeze bağlandı.

Bu sıralarda ise, Ruslar'ın İskenderiye konsolosu Baron Konus'un Murat ve İbrahim Beylerle gizlice haberleşmekte olduğuna dair bazı belgeler ele geçti.

Belgelerden birisinde, Rusya çariçesi II. Katerina, Murat ve İbrahim Beylere Mısır'da bağımsız bir devlet olmak konusundaki isteklerini öğrendiğini, bunu kabul ettiğini, bu konuda gerekli bütün yardımları yaparak kendilerini Türkler'in elinden kurtaracağını, bunun için de Akdeniz kuvvetleri komutanlığına tayin ettiği Amiral Griç (Greig)'e gerekli talimatı verdiğini, diğer bir belgede de Murat ve İbrahim Beylere, Mısır'ı Osmanlı Devleti'nden kurtarıp bağımsızlığına kavuşturmak isteyen beylere yardım edileceğini ve bu konular hakkında görüşmeye İskenderiye konsolosu Baron Konus'un yetkili olduğunu bildirmekteydi.

Bu gelişmeler olurken Osmanlı Devleti de, Rusya'ya yeni bir savaş açmanın hazırlıklarını sürdürüyordu. Bu sebepten Mısır işinin uzamasını istemiyordu. Halbuki iki Kölemen beyi yeniden harekete geçmişti. Ancak 17 Ocak 1787'de Murat ve İbrahim Beyler bir defa daha

mağlup edildiler, fakat etraflarındaki kuvvetleri dağıtmak şartıyla affedildiler. Kınna ve İsna'da oturmaya mecbur edildiler. Mısır işinin bu şekilde sonuçlandırılmasından sonra Gazi Hasan Paşa, 6 Ekim 1787'de Mısır'dan İstanbul'a hareket etti(1).

Görüldüğü gibi, XVIII. yüzyılın sonlarına gelindiği sıralarda, Osmanlı Devleti'nin bir eyaleti olan Mısır'a Avrupa'nın üç büyük devleti olan İngiltere, Fransa ve Rusya göz dikmiş bulunuyordu. Bunlar gayelerine ulaşmak için de, ülkede meydana gelen iç olayları fırsat olarak kullanmak istiyor ve çeşitli hareketlere başvuruyorlardı. Kısacası, büyük stratejik öneme ve zengin kaynaklara sahip olan Mısır, artık Avrupa devletlerinin hedefleri arasına girmiş oluyordu.

Diğer taraftan Rusya, özellikle 1774 Küçük Kaynarca Andlaşması'ndan sonra, bir taraftan Kırım'a yerleşirken diğer taraftan Karadeniz'in doğusundan, batısından güneye inebilmenin hesabı içindeydi. Aynı zamanda Mısır'a da eluzatmakla, Osmanlı Devleti'ni kuzeyden ve güneyden, yani Karadeniz ve Akdeniz'den sıkıştırmanın —mümkün olursa ortadan kaldırmanın— peşindeydi. Nitekim çok geçmeden de, bu sebepten 1787 yılında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yeni bir savaş başladı.

Ancak bu sıralarda Avrupa da 1789 yılından itibaren büyük olaylar ve gelişmelere sahne oldu, dünya yeni bir çağa, Yakınçağ'a girdi. Bu, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin iç ve dış politikasında da önemli değişme ve gelişmelere yol açtı.

(1) Daha geniş bilgi için bkz: İsmail Hakkı Uzunçarşılı. Aynı eser. IV. B.I.. 511-518

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YAKINÇAĞ BAŞLARINDA OSMANLI İMPARATORLUĞU (1787-1815)

A. İMPARATORLUĞUN GENEL DURUMU

Yakınçağ'da meydana gelen olaylara girmeden önce, bu çağın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun durumunu genel olarak belirtmek, daha sonraki konulara açıklık getirmekte yarar sağlayacaktır.

1 — Siyasi ve Sosyal Yapı

Osmanlı İmparatorluğu, Yakınçağ başlarında, eski gücünü kaybetmiş olmakla beraber, yine de gerek topraklarının genişliği gerekse siyasi yönden, devletlerarası dengede önemli yeri olan, büyük bir devletti. Sınırları: Asya'da, Yemen-Arabistan Yarımadası, Hint Okyanusu, Basra Körfezi, İran'dan geçip Kafkasya'dan Anapa'ya kadar; Avrupa'da, Dinyester nehrinin batı kıyılarından bugünkü Romanya, Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Arnavutluk'u içine alacak şekilde devam ederek Avusturya'ya dayanıyor; Afrika'da, hemen hemen Kuzey Afrika'yı; ayrıca, Doğu Akdeniz ve Ege Denizi adalarının da tamamını içine alıyordu. Bu haliyle de, üç kıtada toprakları bulunan, Karadeniz, Marmara, Ege Denizi ve Kızıl Deniz'e tam anlamıyla egemen ve Akdeniz kıyılarının dörtte üçüne sahip olan bir imparatorluktu. Bu imparatorluğun yüzölçümü yaklaşık dörtmilyon kilometrekare, nüfusu da yirmi beş milyon kadardı(1).

Bu büyük imparatorluğun sınırları içerisinde yaşayan nüfus, çok karışık bir yapıya sahip olup, çeşitli ırk, dil, din ve mezhebe sahip insanlardan meydana geliyordu. Bunlar, Türk ve müslümanlar ile hristiyanlar ve diğer müslüman olmayanlar olmak üzere, başlıca iki gruba ayrılmaktaydı. Müslümanlar ile, müslüman olmayanlar kendi içlerinde de çeşitli mezheplere bölünmüşlerdi. Bu nüfus yapısı içinde Türkler, devletin sahibi ve asıl unsuruydu. Devletin kurucusu, koruyu-

(1) Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, V., I. Ankara 1961

cusu ve yöneticisi olarak, devletin bütün yükünü, sorumluluğunu taşırlar ve ! uklarından da yararlanırlardı. İkinci gruba dahil olan Hristiyan ve diğer dinlerden olanlar ise, kendi kültür, din ve mezheplerine göre serbestçe yaşarlardı. Ancak müslüman olmadıkça devlet yönetiminde görev alamazlar, askerlik yapamazlardı. Fakat bunların dışında devletin her türlü imkânlarından yararlanırlardı. Osmanlı yönetiminin hristiyanlara ve diğer din mensuplarına sağladığı bu hakların, o yüzyıllarda Avrupa devletlerinde benzerine rastlamak mümkün değildi. İmparatorluk nüfusunun çoğunluğu ise Türk ve müslümanlardan meydana geliyordu. Devlet, her şeyi ile bir Türk devletiydi ve dayandığı hukuk, İslam hukukuydu.

Başta geniş yetkiye sahip padişah bulunurdu. Padişah Osmanlı soyundan biri olurdu. XVII. yüzyılın ilk yıllarına kadar padişahlık babadan oğula geçerdi. Ancak bu tarihlerden başlayarak Osmanlı ailesinin en yaşlı üyesi padişah olmaya başlamıştır. Osmanlı padişahı, devletin hükümdarı olduğu gibi, 1517 yılından itibaren aynı zamanda bütün müslümanların da halifesi idi. «Padişah-Halife» yetkileri bakımından sadece Allah'a karşı sorumlu bulunmaktaydı. Bununla beraber icraatında dinî kaidelerle yani «Şeriat»la sınırlıydı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal yapısı, Avrupa'daki yapıya benzemezdi. Yani, imtiyazlara sahip bir aristokrat sınıf, dolayısıyla eşitsizliğe dayalı bir yapı yoktu. Bu sistem içinde müslüman olmak şartıyla herkes devlet hizmetlerine girebilir, çalışma ve kabiliyetine göre en yüksek görevlere gelebilirdi. Ancak bu görevden ayrılan veya uzaklaştırılan kimse, görevinden önceki durumuna inerdi. Bu bakımdan hizmette bulunulan mevki esastı ve bunu da ancak o kişiye devlet sağlardı.

Padişahtan sonra devletin en büyük yöneticisi sadrâzamdı. Sadrâzam, padişahın mutlak vekiliydi; bunun belirtisi olarak, onun mührünü taşırdı. Devletin bütün işlerinin yetkili ve sorumlu kişisiydi. Savaş olunca da Serdar-ı Ekrem ünvanıyla ordunun başına geçerdi. Sadrâzamdan sonra gelen yetkili ise *Şeyhülislam* idi.

Şeyhülislam, ulema sınıfı arasından seçilirdi ve işlerin şeriata uygun olarak yapılmasına nezaret ederdi. Kendisine sorulan problemlerin şeriata uygun olup-olmadığını fetva ile bildirirdi.

Devletin en büyük kurumu yine «Divan» olmakta devam ediyordu. Divan, yüksek rütbeli devlet adamlarından meydana gelen bir nevi bakanlar kurulu idi. Burada her türlü devlet işleri görüşülürdü. Ancak verilen kararlar hakkında son söz sadrâzamındı. Sadrâzam da padişa-

ha karşı sorumluydu. Bu şekliyle divan, sadrazamın bir danışma kuruluydu. Ayrıca, olağanüstü durumlarda, yani savaş ilan etmek, barış ve yabancı devletlerle anlaşmalar yapılmasına karar vermek gibi konularda, «Meşveret» gibi özel meclisler toplanırdı. Buna, sadrâzam ve şeyhülislamdan başka görevdeki en yüksek rütbeli devlet adamları ile bu görevlerden çekilmiş olanlar katılırdı.

İmparatorluk, yine daha önceki dönemlerde olduğu gibi idari teşkilat bakımından merkeziyetçiydi. Ancak özel idareye sahip eyaletler, muhtar ve bağlı beylikler de vardı.

Yakınçağ başlarında imparatorluğun ordu teşkilatı da, kuruluş ve genişleme dönemindeki şeklini korumaktaydı. Devletin devamlı ordusu, yeniçeri ocağıydı. Ancak bu ocak, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren, disiplin, kudret ve kuvvetini gittikçe kaybetmeye başlamıştı. Bu haliyle de devleti ve devlet otoritesini sağlama görevini yerine getiremez duruma gelmişti. Üstelik yeniçeriler, yaptıkları isyan hareketleriyle devlet otoritesinin eyaletlerde de sarsılmasına yol açmışlardı. Devletin diğer askerî kuruluşları da belirli bir gerilemenin içindeydi. Özellikle XVIII. yüzyılda orduda yapılmak istenen düzenleme ve ıslahatlar da, çeşitli sebeplerden dolayı başarılı olamamıştı.

2 — Siyasi Durum

Bilindiği gibi, Yakınçağlara gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu sürekli bir gerilemenin içinde bulunuyordu. Bunda, devletin malî ve ekonomik yönlerden zayıflaması, devlet teşkilatının bozulması, ordunun, eğitim kurumlarının kendilerini yenileyememeleri, ulaşım zorlukları gibi sebepler ile, Avrupa'nın ekonomik, siyasî, askerî yönlerden gittikçe güçlenmesi, buna karşılık Osmanlı İmparatorluğu'nun hemen her alanda bir duraklama ve gerileme dönemine girmiş bulunması, önemli rol oynamaktaydı. Ülkenin sınırları içinde meydana gelen ayaklanmalar ise devleti gittikçe güçsüz bırakıyor ve zor durumlara sokuyordu. Bu da, devlet merkezinin gücünü gittikçe azaltıyordu. Bütün bunlar ise, devletin izlediği dış siyaseti de etkileyen unsurlardı.

Burada, hemen şunu belirtmekte yarar vardır: XVIII. yüzyılın sonlarına kadar dünyayı başlıca iki bloka ayırmak mümkündür. Bunlar: Osmanlı İmparatorluğu'nun koruyucusu ve lideri olduğu İslâm dünyası, yani Doğu bloku ile, Avrupa kültür ve uygarlığı etrafında toplanan Hristiyan dünyası, yani Batı bloku idi. İşte bu döneme kadar Osmanlılar, Batı dünyasını, Avrupa'yı tek cephe ve vücut olarak görüyorlardı. Yani Avrupa'nın, birçok devletin birleşmesinden meydana geldiğini, bunların aralarında siyasi, ekonomik ve diğer alanlarda reka-

bet ve mücadelelerin bulunduğunu, geniş anlamıyla, Avrupa devletleri arasındaki ilişkileri çok defa anlayamamışlardı veya anlamaya çalışmamışlardı. Bu da, devletin Avrupa devletlerine karşı izlediği dış politikanın oluşmasında, değişik gelişmelere yol açmıştır.

Nitekim, bu sebepten Osmanlı İmparatorluğu'nun çağın oluşan ve gelişen devletlerarası ilişkilere ayak uyduramadığı ve bu ilişkilerden yararlanamadığı görülmektedir. Bir defa, Osmanlı İmparatorluğu, müslüman bir devlet olarak, devletlerarası ilişkilerde kendi kendine yeterlik prensibini kabul etmişti. Bu, müslüman bir devletin, dayandığı hukuk açısından, Hristiyan bir devletle eşitlik ilkesi çerçevesinde anlaşmalar yapamayacağı düşüncesinden gelmekteydi. Devletin güçlü olduğu dönemlerde bu düşünceye göre izlenen politikanın getireceği zararlar, pek duyulmamış olabilirdi. Ancak, daha sonraları her yönüyle güçlenen Avrupa devletleri karşısında yapılacak hareketlerde, bu devletlerin bazılarıyla, diğerleri aleyhinde varılacak anlaşmalardan veya onlar arasındaki çatışmalardan yarar sağlanabilirdi. Ne var ki, Osmanlı yöneticileri, yukarıda belirtilen geleneksel düşüncenin sonucu olarak, Avrupa diplomasisinden uzak kalmış bulunuyorlardı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'dan yani Hristiyan devletlerden bu «uzak durma» siyasetinin bir sonucu da, yabancı devletlerde sürekli elçilikler açma gereğini duymamasıydı. Nitekim, XVIII. yüzyılın sonlarına gelindiğinde dahi, devletin herhangi bir ülkede daimî elçiliği yoktu. Bu da, Osmanlı-Avrupa diplomatik ilişkilerinde tek taraflı bir sistemin meydana gelmesine sebep olmuştu. Çünkü, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu davranışının aksine, başlıca Avrupa devletlerinin yüzyıllardan beri İstanbul'da daimî elçilikleri bulunuyordu.

Osmanlı İmparatorluğu, III. Selim dönemine kadar, padişahın cülûsunu bildirmek, bir hükümdarın taç giymesinde padişahı temsil etmek veya herhangi bir haberi götürmek gibi sadece özel görevlerle ve geçici olarak Avrupa devletlerine elçiler gönderiyordu. Bu elçiler, verilen görevlerin niteliğine göre belli süreler o ülkede kaldıktan sonra geri dönüyorlardı. Bu elçilerden de görevleri sırasında gereği gibi faydalanılamıyordu. Çünkü bunlar, Avrupa'nın durumu ve Avrupa diplomasisinin incelikleri, kuralları hakkında bilgi ve tecrübeye sahip değillerdi. Üstelik yeterli yabancı dil de bilmiyorlardı. Yabancı devlet adamları ile temaslarını gayrımüslim tercümanlar vasıtasıyla yapıyorlardı. Bu da birçok zorluklara, anlaşmazlıklara ve temasın sınırlı kalmasına, dolayısıyla elçilik görevinden beklenen çok yönlü faydanın ve sonucun alınamamasına sebep oluyordu.

Diğer taraftan, sürekli elçilik görevinin bulunmaması, bu konuda bilgi birikiminin, tecrübenin ve bir geleneğin oluşmaması gibi, devlet

yönetiminde ve siyasetinde büyük bir eksikliğin doğmasına yol açıyordu. Bu ise, özellikle XVII. ve XVIII. yüzyılın değişen ve gelişen dünyasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun özellikle dış siyasetinin gerçekçi, uzak görüşlü ve isabetli şekilde çizilememesi ve yürütülememesi gibi büyük zararlar getiriyordu.

Bütün bunlara karşılık, başlıca Avrupa devletleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş ve yükselme dönemlerinden beri İstanbul'da daimi elçi bulundurmayı gelenek haline getirmişlerdi. Yani İstanbul'da sürekli elçilikler kurmuşlardı. Buraya da, genellikle devletlerarası diplomasiyi ve usullerini, ayrıca «Şark meselesi»ni ve bunun siyasî, ticarî taraflarını çok iyi bilen, bilgi ve tecrübeye sahip elçiler gönderiyorlardı. Bu elçilerin yetkileri genişti ve işlerini de kalabalık bir memur kadrosuyla yürütürlerdi. Dolayısıyla bu niteliklere ve yetkilere sahip olan elçiler, görevlerinin gereğini kendi devletlerinin yararına en iyi şekilde kullanırlardı.

Osmanlı İmparatorluğu, bu durumda, yabancı devletlerde daimi elçileri bulunmadığından, dünya durumu hakkında bilgiyi daha çok İstanbul'daki Avrupa devletlerinin elçilerinden, yani doğrudan kendi diplomatik kaynaklardan değil dolaylı yollardan alıyordu. Ancak bu elçilerin olayları ve bilgileri kendi menfaatları doğrultusunda, gerektiğinde eksik, fazla veya değiştirerek verecekleri şüphesizdi. Elbette ki bu da, devletin gerçekçi bir dış politika yürütmesinde zorluklara sebep oluyordu.

Diğer taraftan, İstanbul'daki Avrupa elçileri ile Osmanlı Hükümeti arasındaki ilişkiler, bu elçilerin emrinde çalışan çoğu Rum, Ermeni veya İstanbul'a yerleşmiş «Levanten» denilen hristiyanlar aracılığıyla yapılmaktaydı. Bu durum da, çeşitli diplomatik entrikalara, casusluk ve rüşvet olaylarına yol açıyordu.

Babıâli'nin diğer haber kaynakları ise Eflâk ve Boğdan beyleri ile, Babıâli'nin Divân-ı Hümâyun tercümanları idi. Gerek bu beyler gerekse tercümanlar Rum idiler. Eflâk ve Boğdan beylerinin Avrupa'da ajanları vardı. Beyler, Avrupa'dan gelen haberleri, gazete ve dergileri İstanbul'a gönderirlerdi. Türkler, yabancı dil öğrenmeyi ve yabancı ülkelerde uzun süre oturmayı hoş görmedikleri için, diplomasi hizmetlerinde Rumlar'ı kullanmayı gelenek haline getirmişlerdi. Buna karşılık Divan tercümanları ve Eflâk-Boğdan beyleri zaman zaman yabancı devletlerin çıkarına çalışarak bağlı bulundukları Osmanlı İmparatorluğu'na ihanet ediyorlardı.

Görüldüğü gibi, Yakınçağların başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun çağın gereklerine göre kurulmuş bir dış haber alma sistemi

bulunmuyordu. Bu da imparatorluğun, özellikle büyük mücadele ve ilişki içinde bulunduğu büyük Avrupa devletleri hakkında siyasî, askerî, ekonomik ve diğer alanlarda; aynı zamanda bu devletlerin kendisi için düşüncelerinde bilgi noksanlığına, dolayısıyla dış siyasetinde değerlendirmeler yönünden zararına gelişmelere yol açıyordu. Bütün bunlarla da Osmanlı İmparatorluğu, devletlerarası diplomasi alanında, kendini adeta yalnızlığa terketmiş bulunuyordu. Bundan ise, en çok yararlananlar, yine Osmanlılar'a karşı hareket üstünlüğünü ele geçirmiş olan Avrupa devletleri oluyordu.

Osmanlı İmparatorluğu, yine bu arada, XVIII. yüzyılın sonlarına kadar devleti içine düştüğü kötü durumdan kurtarmak amacıyla, başta ordu olmak üzere çeşitli alanlarda ıslahatlar yapmıştır. Bunlarda Avrupa'nın etkisi görülmektedir. Ancak padişah ve vezirler bu ıslahatı yaparken, ulema sınıfının tavrını, yeniçerilerin menfaatlarını hesaba katmak zorunda kaldıklarından, aynı zamanda bu hareketler, genellikle bir kadro meselesi değil de kişisel hareket olduğundan, yaptıkları yenilikler köklü ve sürekli olamamıştır. Yani, devleti kuvvetlendirecek ve kurtaracak bir seviyeye ulaşamamıştır (1). Bu da Osmanlı İmparatorluğu'nun Yakınçağlara daha zayıflamış olarak girmesine sebep olmuştur.

B. OSMANLI İMPARATORLUĞU VE AVRUPA

1 — Genel Durum

Yakınçağ başlarında ve onu takip eden dönemde, Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa devletleri arasındaki ilişkiler, «Şark Meselesi» çerçevesinde gelişmiştir. Bu bakımdan, Osmanlı-Avrupa ilişkilerine geçmeden önce; ana hatlarıyla da olsa «Doğu Sorunu»na bakmak gerekecektir.

a) Şark Meselesi

«Şark Meselesi», Avrupalılar'ın, yakın tarihlerde genel olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nu, önce üzerinde çeşitli çıkarlar elde etmek ve onu zayıflatmak; bu arada İmparatorluğun Avrupa'daki topraklarını ele geçirerek aralarında paylaşmak ve Türkler'i buradan atmak, sonra da aynı şekilde geri kalan kısmını paylaşarak tamamen ortadan kaldırmak amacıyla yürüttükleri, Avrupa-Türkiye ilişkilerinin bütününe verdikleri addır. Diğer bir deyimle, Avrupalılar'ın, Türkler'i Avrupa'-

(1) Enver Ziya Karal, Aynı eser, V, 1-11

dan ve Önasya'dan atmak ve onların yaşamak hakkını elerinden almak için, Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik düşünce ve uygulamaları ile bunlardan doğan gelişmelerdir. Bununla beraber, bunu, daha dar anlamda, «*Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması tarihi*» şeklinde belirleyenler de vardır(1).

«Şark Meselesi» siyasi bir terim olarak, ilk defa 1815'te Viyana Kongresi'nde kullanıldı. Bundan sonra da siyaset ve devlet adamları, tarihçiler arasında önem kazandı. Ancak amaç aynı olmakla beraber, uygulamada farklılık olduğu için terim çeşitli anlamlar alabildi. Örnek olarak, bazı devletlere göre «Şark Meselesi», XIX. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunması, aynı yüzyılın ikinci yarısından itibaren imparatorluğun bütün topraklarının paylaşılması anlamında kullanıldı. Aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun iç ve dış siyasetinde ortaya çıkan her bunalımlı olay da, Avrupalılar tarafından «Şark meselesi» olarak nitelendirildi(2).

Ancak «Şark Meselesi»ni daha geniş açıdan ele alanlar da vardır. Bunlara göre, «Şark Meselesi», Türkler'in Avrupa'ya ayak basmaları ile Avrupa, Asya, Afrika'da ve Akdeniz çevresinde imparatorluk kurmaları veya 1453 yılında İstanbul'u fethetmeleriyle başlamıştır. Ancak «Şark Meselesi»ne, Haçlı seferlerini, hatta Müslümanlığın doğuşunu başlangıç kabul edenler daha çoktur(3). Ayrıca «*İslâm'ın, gerek Avrupa'da gerek Asya'da gerilemeye ve yenilmeye başlamış olması, «Şark Meselesi»*»ni doğurmuştur»(4) diyenler de vardır.

«Şark Meselesi», bu haliyle, 1683 yılına, yani İkinci Viyana kuşatmasına kadar, Türkler'in Avrupa'da ilerlemesi ile müslümanların lehine gelişme göstermiştir. Ancak, bu tarihten itibaren ise Avrupalılar ilerlemeye, Türkler de savunmaya ve geri çekilmeye başlamışlardır. 1774 Küçük Kaynarca Andlaşması ve ağırlaşan kapitülasyonlar ile buna yeni bir unsur daha katılmıştır. O da, Osmanlı İmparatorluğu'nun iç ve dış işlerine «yabancı müdahalesi» ile devleti parçalama projelerinin açıkça ortaya çıkması idi.

İşte özellikle bu tarihlerden (XVIII. yüzyıl sonlarından) itibaren «Şark Meselesi», bütün büyük Avrupa devletleri için kendi çıkarları ve amaçları doğrultusunda çözümlenmesi gereken bir konu haline gelmiştir. Bu hali ile de, Avrupa güçler dengesinin oluşmasında önemli

(1) İsmail Soysal, Fransız İhtilâli ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802), Ankara 1964, 36
(2) Enver Ziya Karal, Aynı eser, V, 204
(3) Enver Ziya Karal, Aynı eser, V., 204; İsmail Soysal, Aynı eser, 36-37
(4) Edouard Driault, (Çev. Mehmed Nafiz), Şark Meselesi, 18, İstanbul 1329

bir unsur olmuş, bu da devletler arasında çekişmelere, pazarlıklara, hatta savaşlara yol açmıştır.

Yani Avrupa devletleri, «Şark Meselesi»ni kendi isteklerine göre çözümlemek üzere, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı izledikleri siyasetle ondan siyasî, ekonomik, ticari ve diğer alanlarda hak ve çıkarlar ile toprak elde etmenin çabasını sürdürmeye çalışırlarken, aynı zamanda her devlet, daha çok pay elde edebilmek veya diğerlerinin kendi aleyhine gelişmesini önlemek mücadelesini yapmıştır. Bu sebeple, günün gelişmelerine ve durumuna göre Avrupalı devletler arasında gruplaşmalar olmuş, zaman zaman da bazıları, diğerlerine karşı Türkler'in yanında görünmüşler, hatta onlarla ittifaklar kurarak birlikte savaşa dahi girmişlerdir.

Bu şekliyle de Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığını ortadan kaldırmayı hedefleyen «Şark Meselesi», Avrupalı devletlerin tek, ikili veya toplu olarak Osmanlı İmparatorluğu ile çok yönlü mücadelesi olduğu gibi, yine bu sorundan doğan kendi aralarındaki rekabet ve çatışmaların, yani döneminin devletlerarası ilişkileri ve gelişmelerinin en önemli iki yönlü kaynağı olmuş, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla da sona ermiştir.

b) XVIII. Yüzyıl Sonlarına Kadar Osmanlı - Avrupa Münasebetlerine Genel Bakış

XVIII. yüzyılın sonlarına, yani Yeniçağ'ın sonları ile Yakınçağ'ın başlarına gelindiği sıralarda, Osmanlı İmparatorluğu'nun dış siyasetinin oluşmasında, gelişmesinde ve yönlenmesinde Avrupa büyük devletlerinin etkisi çoğalmıştı. Bu sebeple Osmanlı-Avrupa devletleri ilişkileri, İmparatorluğun varlığı ve geleceği yönünden daha büyük önem kazanmıştı. Yukarıda belirtilen «Şark Meselesi» çerçevesinde meydana gelen bu ilişkilerde ise, önemli rol oynayan ve ağırlığı gittikçe artan başlıca büyük devletler Fransa, İngiltere, Avusturya ve Rusya idi.

Bu bakımdan, Osmanlı İmparatorluğu ile bu devletler arasındaki ilişkilerin başlangıcını ve XVIII. yüzyılın sonlarına kadar olan başlıca gelişmelerini, ana hatlarıyla belirtmek, bundan sonra incelenecek konulara katkıları yönünden yararlı olacaktır.

b1. Osmanlı - Fransız Münasebetleri

Fransa, Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa'da ticari ve diplomatik ilişkileri en eskiye dayanan devlet idi. Nitekim iki devlet arasındaki ilişkiler, Fransa kralı I. François'nın Kutsal Roma-German İmpa-

ratoru Şarlken'e 1525 yılında yapılan savaşta yenilip esir düşmesi üzerine, aynı yıl Fransızlar'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan yardım istemek amacıyla İstanbul'a bir elçi göndermeleri ile başlamış, bundan sonra da siyasî, askerî, ticarî ve diğer alanlarda, daha çok Fransa'nın lehine olmak üzere, dostluk çerçevesi içinde gelişmiştir.

Bunun sonucu olarak, zamanın güçlü bir dünya devleti olan Osmanlı İmparatorluğu, siyasî, askerî ve ekonomik sebeplerle zayıf Fransa'ya, iki devlet arasında yapılan bir anlaşma ile bazı özel haklar vermiştir. Aslında Osmanlı İmparatorluğu'nun bu devlete bir 'ihsanı' olan ve tarihte «*Kapitülasyon*» adı ile anılan bu anlaşma, 18 Şubat 1536'da imzalanmıştır. Buna göre, özetle:

1) *Anlaşma, o andaki iki devletin hükümdarlarının hayatları boyunca yürürlükte kalacaktı.*
2) *İki tarafın tebaası karşılıklı birbirlerinin ülkelerinde gümrük vergisinden başka hiçbir kayda tâbi olmadan oturabilecekler, ticaret yapabilecekler ve denizlerinde dolaşabileceklerdi.*
3) *Türkiye'deki Fransızlar arasında meydana gelecek hukuk davalarını konsoloslar görecek, Türklerle Fransızlar arasındaki davalara tercüman bulundurmak şartıyla Türk mahkemeleri bakacaktı.*
4) *Osmanlı limanlarından ticaret yapmak hakkı sadece Fransızlar'a ait olacak, diğer Avrupa devletlerinin gemileri ancak Fransız bayrağı ile Osmanlı sularında dolaşabilecek ve limanlarına gidip gelebilecekti.*
5) *Kudüs'teki «Kutsal yerler» Fransız papazlar tarafından korunacaktı.*

Görüldüğü gibi kapitülasyonlar, karşılıklı eşit yararlanma esasına göre ve geçici olarak düzenlenmiştir. Ancak uygulamada bundan sadece Fransızlar yararlanmıştır.

Nitekim Fransızlar, bundan böyle yüzde beş (1673 yılından itibaren yüzde üç) gümrük vergisi ödemeye başlayarak, diğer sağladıkları özel haklarla beraber, Osmanlı İmparatorluğu ile geniş ticaret ilişkilerinde bulunmuşlar, değişik alanlarda çıkarlar sağlamışlardır. Bunlardan da büyük yarar ve kazançlar elde etmişlerdir. Ayrıca Fransa, diğer Avrupa devletlerinin gemilerinin Osmanlı sularında Fransız bayrağı altında ticaret yapmak zorunda kalmalarından, bu devletlere karşı bir süre üstünlük kurmak imkanına kavuşmuştur.

Böylece *Kapitülasyonlar*, verildiği anlardan itibaren Fransa'nın lehine, yani tek taraflı işlemeye başlamıştır. Bu sebeple Fransa, iki

ülkenin her hükümdarının ölümünden sonra, kapitülasyonların yenilenerek uzatılmasını sağlamıştır. Diğer yandan Fransızlar'ın istek ve baskılarıyla kapitülasyonlar zamanla Osmanlılar'ın aleyhine genişletilerek ağırlaştırılmış ve 1740 yılında da sürekli hale getirilmiştir.

Fransa'ya verilen bu kapitülasyonlar, sonraları diğer Avrupa devletlerinin, askeri ve siyasî gelişmelerin sonucunda, Osmanlı İmparatorluğu'ndan elde ettikleri imtiyazlara başlangıç ve örnek olmuş, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflaması üzerine, Türkler'in aleyhine işleyen en önemli ekonomik, hukukî, aynı zamanda siyasî ve diğer alanlarda devleti bağlayan ve çökmesinde büyük rol oynayan faktör halini almıştır.

Böylece Osmanlı-Fransız ilişkileri XVI. yüzyılın birinci yarısında başlamış ve 1536'da kapitülasyonların verilmesiyle çok yönlü hale gelmiştir. Bu ilişkiler de Fransa'yı Osmanlı unsurları içerisinde çeşitli alanlarda pek çok çıkarları bulunan bir devlet haline getirmiştir. Fransa, bu durumda XVIII. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, yüzyıllar boyunca kendi lehine gelişmiş bulunan bu çıkarlarının korunmasına ve geliştirilmesine çalışıyordu.

Nitekim, XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Fransızlar'ın Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde seksen civarında ticarî kuruluşu vardı. Fransız tebaası ise, Osmanlı topraklarında, elde ettikleri haklar sayesinde bir bakıma ayrı ve muhtar bir toplum gibi yaşıyordu. Fransa'nın İstanbul'daki büyükelçiliğinin yanı sıra, İzmir, Selânik, Girit, Kıbrıs, Rodos, Bağdat, Halep, Şam, İskenderiye gibi önemli liman ve şehirlerde konsoloslukları bulunuyordu. Bütün bunlar da Fransızlar'a Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş sınırları içinde rahatça hareket ve kazanç sağlama imkânları veriyordu. Osmanlı Hükümeti de bunları koruyordu.

Fransa, Türkiye'den tütün, pamuk, yün, ipek, zeytinyağı ile bazı hububat ve sanayi hammaddesi alıyordu. Bunlardan bazılarını ülkesinde işledikten sonra yüksek fiyatlarla yeniden Türkiye'ye satıyordu. Ayrıca, Türkiye'ye şeker, sabun, baharat, kâğıt, çivit, ilaç ve bazı lüks eşya ihraç ediyordu. Bu haliyle de Türk-Fransız ticaret hacmi büyük boyutlara ulaşıyordu. Nitekim 1783 yılında Fransa'nın genel ihracatı içinde, Türkiye 3.884.576 sterlin ile birinci sırayı alıyordu. Buna karşılık Türkiye'de Avrupa ile olan ticaretinin % 55'ini (yılda 20 milyon kuruş) Fransa ile yapıyordu(1).

Görüldüğü gibi Fransa için Osmanlı Devleti, yani 'Doğu', ticaret ve buna bağlı olarak diğer alanlardaki çıkarları dolayısıyla önemli idi.

(1) İsmail Soysal, Aynı eser, 43

Bu bakımdan Fransa, bu çıkarlarının korunması ve geliştirilmesi amacıyla kendi bünyesinde bazı tedbirleri, daha 1669 yılından itibaren devlet adamı Colbert'in teşebbüsü ile almaya başlamıştı. Nitekim Colbert, İstanbul'daki Fransa büyükelçiliği ile diğer Osmanlı şehirlerinde bulunan konsolosluklarda görevlendirilecek resmi tercümanları yetiştirmek üzere, Paris'te «Ecole des Jeunes de Langues (Gençler İçin Dil Okulu)» adlı bir okul açtırmıştı. Aradan çok geçmeden de, buna benzer bir okulu İstanbul'da kurdurmuştu. Bu okul, daha sonra Convention hükümetinin 30 Mart 1795 tarihli bir kararı ile yeniden teşkilatlandırılmış ve «Ecole des Langues Orientales (Doğu Dilleri Okulu)» adını almıştır(1). Bununla da anlaşılmaktadır ki Fransa, geniş ve kârlı ilişkilerde bulunduğu Osmanlı topraklarında, bu ilişkiyi, yerli halkın dilini bilen, aynı zamanda 'Doğu' uzmanı olan özel yetiştirilmiş görevlilerle yürütmeyi, daha başlardan itibaren esas kabul etmiştir.

İşte Osmanlı-Fransız ilişkileri bu çerçevede, görünüşte dostluk havası içinde yüzyıllar boyu sürmüş ve gelişme göstermiştir.

Bu süre içinde, özellikle XVIII. yüzyılın sonlarında Fransa, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunmasından yana bir siyaset izlemiştir. Çünkü, yukarıda belirtilen Fransızlar'ın Osmanlı topraklarında elde ettiği menfaatler, ancak bu imparatorluğun varlığıyla devam edebilirdi. XVIII. yüzyılın başlarından itibaren ise Osmanlı İmparatorluğu, batı ve kuzeyden iki komşusunun yani Avusturya ve Rusya'nın gittikçe artan baskı ve tehdidi ile zor durumlarla karşılaşmaya başlamıştı. Bu da Fransa'yı tedirgin ediyordu. Onun içindir ki, Fransa, olayların akışı içinde zaman zaman Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında görünüyordu. Ancak onunla siyasî işbirliği yapmaktan da uzak duruyordu.

Bu arada, XVIII. yüzyılın ikinci yarısı içinde, Fransa için önemli bir konu da Karadeniz'in Fransız ticaret gemilerine açılmasını sağlama çalışmaları olmuştur.

Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu, Çanakkale ve İstanbul boğazları ile Karadeniz'in «kapalılığı ilkesi»ni esas kabul etmişti. Ancak daha sonraları bazı devletlerin ticaret gemilerinin Boğazlar'a girmesine özel anlaşmalarla izin vermişti. Fakat, Karadeniz'i bir «Müslüman Gölü» olarak gördüğünden, Fransa ve diğer devletlere verdiği kapitülasyonları bu denize uzatmak istememişti. Bu bakımdan Karadeniz yabancı devletlerin ticaret gemilerine de kapalıydı. Bu durum 1774 Küçük Kaynarca Andlaşması'na kadar sürmüştür.

(1) İsmail Soysal, Aynı eser, 42

Küçük Kaynarca Andlaşması'nın onbirinci maddesi ile Osmanlı İmparatorluğu'nun, Ruslar'ın ticaret gemileriyle Karadeniz ve Akdeniz'e gidip gelmelerini kabul etmesi ve daha sonra Ruslar'ın Kırım'a yerleşmeleri sonucunda Karadeniz'in, yukarıda belirtilen kapalılığı ilkesi sona ermiştir.

İşte Fransa, bundan da yararlanarak Karadeniz'in Fransız ticaretine açılmasına çalışmış fakat Osmanlı hükümetine bu isteğini kabul ettirememiştir. Buna karşılık 1787 yılında Rusya ile bir ticaret anlaşması yapmayı başarmıştır. Bu anlaşmadan yararlanarak da Frnsız ticaret gemileri Rus bayrağı altında Karadeniz'e geçmeye başlamıştır. Bu tarihten biraz sonra, 1789 yılında Fransa'da ihtilal patlak vermiş, arkasından da Fransa, 1798 yılında bir Osmanlı toprağı olan Mısır'ı işgal etmiş, bu da, Osmanlı Fransız ilişkilerinde büyük değişikliklere ve gelişmelere yol açmış, Osmanlılar'ı İngiltere'ye daha çok yaklaştırmıştır.

b2. Osmanlı - İngiliz Münasebetleri

Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere arasında ticarî ve siyasî ilişkiler, İngilizler'in öncelikle ticarî amaçlı girişimleriyle XVI. yüzyılın sonlarında başlamıştır.

Gerçi İngilizler, daha XVI. yüzyılın başlarından itibaren ticaret amacıyla Akdeniz'de görünmüşlerdi. Ancak Doğu Akdeniz (Levant) ticaretinde etkili ve sürekli faaliyet gösterebilmeleri bu yüzyılın sonlarında olmuştu. Fakat bu ticareti de kapitülasyonlar gereği, Fransız bayrağı altında (gemilerine Fransız bayrağı çekerek) yapmak zorunda kalmışlardı. Bu da bir bakıma İngiliz ticaretine bir Fransız kontrolü getiriyordu. İşte İngilizler, bundan kurtulmak ve kendi bayrakları altında Osmanlı ülkesinde serbestçe ticaret yapabilmek için, 1578 yılında Osmanlı İmparatorluğu'na resmen başvurmuşlar, bu amacı gerçekleştirmek üzere de İstanbul'a bir resmi görevli göndermişlerdi. Böylece de iki devlet arasında ilişkiler başlamıştı.

Bundan sonra Osmanlı İmparatorluğu, Fransızlar'ın ve Venedikliler'in itirazlarına rağmen, İngiliz tüccarlarına ülkesinde serbestçe ticaret yapmak izni vermiştir. Bu konuda iki devlet arasında Mayıs 1580'de ilk «Sözleşme» yapılmıştır. Buna göre: İngiliz tüccarları, Fransız ve Venediklilerle verilmiş olan imtiyazlara (Kapitülasyonlara) sahip olacaklar, İngiliz ticaret gemileri kendi bayrakları altında Osmanlı sularında dolaşabileceklerdi.

İngiltere, elde ettiği bu imtiyazlardan hemen sonra, 4 Mayıs 1583 tarihinde İstanbul'da daimî elçiliğini açmıştır. Böylece, Osmanlı bas-

kentinde daimî yabancı elçi sayısı Fransız ve Venedik'e ait olanlarla üçe çıktığı gibi, Osmanlı-İngiliz resmî diplomatik ilişkileri de kurulmuş oldu.

İlk Osmanlı-İngiliz sözleşmesi, İngiltere'nin isteği üzerine 1601 yılında ve daha sonra bazı eklerle genişletilerek, 1675'te son şeklini almıştır. Bu da, Osmanlılar'ın yabancılara verdiği imtiyazlar yönünden, İngilizler'i Fransızlar'dan daha üstün duruma getirmiştir.

Nitekim, başlangıçta İngilizler de, diğer imtiyazlı devletler gibi yüzde beş gümrük resmi verirken, ilk sözleşmenin yapılmasından hemen sonra, bu oran yüzde üçe indirilmiştir. Bunun içindir ki, İngiliz ticareti Türkiye'de kısa zamanda gelişmiştir. Bunun sonucu olarak İstanbul'dan başka Halep, İskenderun ve diğer bazı yerler, İngiliz ticaretinin önemli merkezleri haline getirilmiş, bu arada birçok yerde İngiliz konsoloslukları kurulmuştur.

İngiltere'nin bu şekilde Osmanlı İmparatorluğu üzerinde etkisi gittikçe çoğalırken, İstanbul hükümeti de, ilk elçisini geçici görevle 1607 yılında İngiltere'ye göndermiş, Londra'da daimî elçiliğini de ancak 1794 yılında açmıştır. Böylece İngiltere'nin İstanbul'da daimî elçilik kurmasına 187 yıl sonra karşılık vermiştir.

Görüldüğü gibi Osmanlı-İngiliz ilşkileri, İngilizler'in Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş unsurları içerisindeki büyük ticarî imkânlardan yararlanmak üzere yaptıkları başvuru ve çalışmalarla, yani ticarî sebeplerle başlamış ve kısa zamanda tek taraflı olarak, İngiltere'nin lehine büyük gelişmeler göstermiştir.

Her ne kadar bu ilişkilerde, başlangıçta ticaret esas alınmışsa da İngiltere'nin Osmanlı sınırları içerisinde elde ettiği çıkarları korumak ve geliştirmek, aynı zamanda özellikle XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren Rusya'nın gittikçe güçlenerek, İngilizler'in çıkarlarını ve Osmanlı İmparatorluğu'nu tehdit etmeye başlamasıyla ve diğer sebeplerle, bu ilişkilerde askeri ve siyasî etkenler de önemli rol oynamaya başlamıştır.

Nitekim İngiltere, XVIII. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, ileri bir sanayi ülkesi haline ulaşmış olduğu gibi, okyanuslarda ele geçirdiği yerlerle, büyük bir sömürge imparatorluğu kurmuş bulunuyordu. Bu arada Akdeniz ve çevresiyle de yakından ilgilenmişti. 1713 yılında bu denizin o tarihlerde tek giriş çıkış kapısı olan Cebelitarık Boğazı'nı ele geçirmiş, daha sonraki yıllarda Akdeniz'de, dolayısı ile bu denizin kıyılarının yaklaşık dörtte üçüne sahip olan Osmanlı İmparatorluğu üzerinde siyasi, ekonomik ve ticarî etkinliğini çoğaltmış, birçok haklara sahip olmuştu. Ayrıca, Osmanlı topraklarından ve denizlerinden Doğu'ya, Hindistan'a doğru geçen yollar, İngiltere'yi Osmanlı İmparatorluğu ve onun geleceği ile daha yakından ilgilenir hale getirmişti.

Çünkü bu sıralarda, yani XVIII. yüzyılın sonlarında Osmanlı İmparatorluğu, özellikle iki büyük komşusu Rusya ile Avusturya'nın gittikçe artan tehdit ve baskısı ile karşı karşıya kalmıştı. Bunların tek başlarına veya birlikte yapacakları geniş çaplı bir harekât, Osmanlı İmparatorluğu'nu çok zor durumlara sokabilir, toprak bütünlüğünü tehlikeye düşürebilirdi. Bu da İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndan ve bölgede sağladığı menfaatlerden uzaklaşması demekti.

Bu sebeplerle Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ve Avusturya'ya karşı dengeyi sağlayacak dış destek güçler arama yoluna girdiği sıralarda, İngiltere de, Doğu ticaret ve menfaatlerinin devamı için Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığının sürmesinden yana bir politika izlemeye başlamıştı. İki devletin bu politikaları ise, XVIII. yüzyılın sonlarında Osmanlı-İngiliz ilişkilerine kendi yönlerinden daha çok önem kazandırmış, bir bakıma bu ilişkilerin kuvvetlenmesine yol açmıştı.

b3. Osmanlı - Avusturya Münasebetleri

Osmanlı İmparatorluğu'nun sınır komşusu olan Avusturya (Almanya İmparatorluğu), aynı zamanda Kutsal Roma-German İmparatorluğu'nun «taht ülkesi» olarak en eski ilişkide bulunduğu ve en çok çatıştığı büyük devletti.

Osmanlı-Avusturya ilişkileri, başlangıcından 1683 yılında İkinci Viyana kuşatmasına kadar, Osmanlı İmparatorluğu'nun batıya doğru ilerlemesiyle lehine gelişmiş, bu tarihten itibaren de Avusturya'nın üstünlüğü ve ilerlemesi ile devam etmiştir.

Avusturya, özellikle XVII. yüzyılın sonlarından yani 1699 yılında imzalanan Karlofça Andlasması'ndan itibaren, Osmanlı İmparatorluğu'ndan birçok toprak ele geçirdiği gibi, Osmanlı topraklarında konsolosluk kurmak, Avusturyalı tüccarların kendi bayrakları altında serbestçe ticaret yapmak, Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan Katolikler'i ve din adamlarını korumak hak ve imtiyazlarına (Kapitülasyonlara) sahip olmuştu.

Görüldüğü gibi Avusturya, diğer büyük devletler gibi, Osmanlı İmparatorluğu'ndan geniş imkânlar elde etmiş bulunuyordu ve XVIII. yüzyılın sonlarında bunları daha da çoğaltmanın hesabı içindeydi.

Diğer taraftan Avusturya, bir Orta Avrupa yani «kara devleti» olup, homojen bir coğrafi ve nüfus yapısına sahip değildi. Politik zorlamaların sonucunda meydana gelmişti. Sınırları içinde Alman nüfusuna yakın Macar'ın yanı sıra, çok sayıda Ruten, Rumen, Çek, Slovak, Hırvat gibi milletler vardı. Yani nüfus yönünden «mozaik»e benzeyen

bir yapıya sahipti. Bu devleti coğrafi olarak birleştiren en büyük faktör Tuna nehri idi. Gerek ulaşım, gerekse ekonomik ve politik yönden ülkenin en büyük dayanağı bu nehirdi. Bu sebeple, bu devlete «Tuna Monarşisi» adı da verilmekteydi.

Avusturya, bu coğrafi yapısından dolayı denizlere ulaşmak politikasını esas almıştı. Bu amaçla bir taraftan Adriyatik Denizi'ne ulaşmaya çalışırken, diğer taraftan da kendisi için büyük öneme sahip olan Tuna nehrinin akış yönünü, politik yayılma yönü olarak kabul etmişti. Bir diğer deyimle, 'Doğu'ya doğru yani Osmanlı Avrupası'nda genişlemek politikasını esas almıştı. Bu da, Osmanlı Avrupası'nı iki devlet arasında sürekli rekabet ve çatışma konusu haline getirmişti.

Ancak, XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı Avrupası'na göz diken ve bu bölgede 'güneye' doğru ilerlemeye başlayan bir başka devlet, Rusya vardı. Bu bakımdan Osmanlı Avrupası'nda yayılmayı hedef almış olan Avusturya ile Rusya birbirlerine rakip hale gelmişlerdi. Bundan da Avusturya endişelenmeye başlamıştı.

Nitekim Avusturya, Rusya'nın güneye inmesini kendisi için tehlikeli olarak görmüş ve bunu önlemeye çalışmıştır. Fakat, daha sonra, Ruslar'ı durdurarak Osmanlı İmparatorluğu'nu kurtaramayacağı düşüncesine kapılınca, bu defa bunu bir oldubitti kabul edip onun mirasından pay elde etmeyi esas almıştır. Bu sebeplerle de Rusya ile bazen rakip ve düşman, bazen de ortak olup Osmanlı İmparatorluğu'na karşı birlikte hareket etmiştir.

İşte XVIII. yüzyılın sonlarına gelindiğinde de, Osmanlı-Avusturya ilişkileri, bu genel çerçeve içerisinde bulunuyordu.

b4. Osmanlı - Rus Münasebetleri

Bilindiği gibi Rusya devleti, uzun süre (1240-1480 yılları arasında) Moğol egemenliği altında kalan Moskova Knezliği'nin, XV. yüzyılın ortalarından itibaren kuvvetlenmesi ve gelişmesi sonucunda ortaya çıkmıştır.

Osmanlı-Rus ilişkileri de, Moskova Knezi'nin bir elçilik heyetini Kırım Hanı'nın aracılığı ile 1492 yılında İstanbul'a göndermesiyle başlamıştır.

Moskova Knezi, bu elçisi ile Osmanlı İmparatorluğu'ndan Kuzey Karadeniz limanlarından Rus tüccarlarının serbest olarak ticaret yapmalarına izin verilmesini ve komşuluk ilişkilerinin kurulmasını istemiştir. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun siyaseti daha çok Orta Av

rupa ve Akdeniz'e dönük olduğundan, Osmanlılar tarafından Ruslar'ın ticaretle ilgili istekleri kabul edilmesine karşılık, bir bakıma ittifak yapmak istekleri reddedilmiştir. Bundan sonraki yıllarda Ruslar'ın bu konuda yaptıkları başvurulara da olumlu cevap verilmemiştir.

Bu arada Rusya, XVI. yüzyılın başlarından itibaren gittikçe büyümeye başlamış, 1552'de Kazan, 1556'da Astrahan hanlıklarını, 1678'de Ukrayna'yı ele geçirmiş ve bir büyük «kara devleti» haline gelmiştir. Bundan sonra da «sıcak denizlere» açılmak siyasetini gütmeye başlamıştır.

XVII. yüzyılın sonları ile XVIII. yüzyılın başlarında Rusya'nın «sıcak denizlere» çıkabilmesi iki yönde olabilirdi. Bunlardan birincisi, bir İsveç gölü halinde bulunan Baltık Denizi; ikincisi bir Osmanlı gölü halinde olan Karadeniz idi. Nitekim Rusya, özellikle XVII. yüzyılın sonlarından itibaren bu iki deniz yönünde ilerlemek ve bu denizlere çıkmak çalışmalarına ağırlık vermiştir. Onun bu yayılma siyaseti de gittikçe şiddetlenen Osmanlı-Rus, İsveç-Rus çatışmasına yol açmıştır.

İlk Osmanlı-Rus çatışması (Ejderhan Seferi) 1569'da olmuş, ilk barış da (Bahçesaray Andlaşması) 1681'de yapılmıştır. Bundan kısa bir süre sonra (1687 yılında) Rusya, İkinci Viyana kuşatmasından sonra Türkler'e karşı Avrupa devletlerinin kurduğu Kutsal İttifak'a girerek Osmanlı İmparatorluğu ile savaşmaya başlamıştır. Diğer devletlerle 1683 yılından beri süren bu savaşlar sonucunda, Kutsal İttifak üyeleri ile Osmanlı İmparatorluğu arasında 1699'da Karlofça Andlaşması yapılmıştır. Bunun arkasından da, buna paralel olarak İstanbul'da, 13 Temmuz 1700 tarihinde Osmanlı-Rus andlaşması imzalanmıştır. Buna göre: Osmanlı İmparatorluğu, Azak'ı Rusya'ya bırakmak zorunda kaldığı gibi, İstanbul'da daimi Rus elçiliğinin açılmasını da kabul etmiştir.

Böylece Rusya, çok uzun süreden beri istediği ve gerçekleşmesi için sürekli uğraştığı iki amacına ulaşmış oldu. Bunlardan birincisi, «Güneye inmek» ve «sıcak denizlere» açılmak için, Azak'ı alarak Karadeniz'e bir pencere açarak çıkmak, ikincisi de, Osmanlı İmparatorluğu ile resmî diplomatik ilişki kurmaktı.

Rusya, Osmanlılar'a karşı elde ettiği bu başarılara rağmen, Azak Boğazı'na sahip olmamıştı. Bu sebeple de tam anlamıyla Karadeniz'e çıkamamıştı. Üstelik Karadeniz'de deniz üstünlüğü ile İstanbul ve Çanakkale boğazları Osmanlılar'ın elinde bulunduğundan, bu yönden Avrupa ile ilişki kurması mümkün değildi. Bunun için de, XVIII. yüzyılın başlarında, İsveç'ten Güney Baltık kıyılarını almak üzere harekete geçti.

Bunun üzerine İsveç Kralı Demirbaş Şarl (Onikinci Şarl), Rusya'ya girerek Ruslar'ı arka arkaya yendi, fakat 1708 yılında Poltava mey

dan savaşında Rus Çarı I. Petro'ya yenildi ve Osmanlı İmparatorluğu'na sığındı.

Poltava galibiyeti, Rusya'nın İsveç tehlikesinden kurtulmasını, Baltık kıyılarına yerleşmesini, Lehistan'ı yeniden ele geçirerek Doğu Avrupa'da egemenlik kurmasını sağlamıştır. Bundan sonra Rusya, yeniden güneye, Karadeniz'e yönelmiş, bu da yeni bir Osmanlı-Rus savaşına yol açmıştır.

Rusya'nın gittikçe büyümesi, bundan doğan tehlikenin çoğalması, Azak'ı alması, Demirbaş Şarl'ın teşviki ve diğer sebeplerden dolayı Osmanlı İmparatorluğu 1711 yılında Rusya'ya savaş ilan etti. Aynı yıl (1711) yapılan Prut Savaşı'nda Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'na yenildi ve Prut Andlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı. Bununla da Azak kalesini Türkler'e iade etti. Böylece Karadeniz'den ayağını çekti ve bu deniz yeniden bir Türk gölü haline geldi.

Böylece Rusya, XVIII. yüzyılın başlarında, yayılma hedeflerinden Baltık Denizi kıyılarına yerleşmeyi gerçekleştirmiş, fakat Karadeniz'e çıkmayı başaramamıştır. Ancak bundan sonra, sürekli olarak bu hedefe yönelmiştir.

Rusya, önce Karadeniz'e sonra da Akdeniz'e inmeyi hedef aldıktan sonra, buna bir de dini kılıf uydurmuştur. Şöyle ki: Rus çarlarından III. İvan 1472 yılında, son Bizans imparatoru XIII. Konstantin'in o sıralarda İtalya'da bulunan yeğeni Sofia (Zoya) Paleologos ile evlenmiştir. Bu olaydan sonra Moskova Knezleri, Moskova'nın Bizans İmparatorluğu'nun «mirasçısı» olduğunu iddia etmeye başlamışlardır. Bu iddia, bir süre sonra Moskova'nın «Üçüncü Roma» olduğu şeklinde tamamiyle siyasi bir görüş şekline getirilmek istenecektir. Bu görüşe göre, Rusya hükümdarları *«Bizans imparatorlarının mirasçısı ve Ortodokslu̇k'un yüksek koruyucusudurlar»*. I. Roma ve II. Roma (Tsargrad dedikleri İstanbul) sona ermiştir, o halde «Üçüncü Roma» dedikleri Moskova, diğer iki Roma gibi, dünyaya hâkim olacaktır. Dolayısıyla Rusya Bizans'ın «mirasçısı» olacak ve İstanbul'u alacaktır(1). Bu suretle, Rusya'nın Osmanlı başkenti olan İstanbul ile ilgili emelleri önceleri dini yönden başlamış, ancak bu devletin kuvvetlenmesiyle siyasi bir şekil ve amaç haline gelmiştir.

Nitekim Rusya, özellikle XVIII. yüzyılın başlarından itibaren, Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasından da yararlanarak, önce Karadeniz'in kuzeyini ele geçirmek, sonra da Kafkaslar'a, Boğazlar'a ve Balkanlar'a kısacası Osmanlı sınırlarını zorlayarak güneye inmek po-

(1) Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Ankara 1970, 2-3; **Rusya Tarihi**, Ankara 1948, 139-141

iltikasını gütmeye başlamıştır. Bunu yaparken de hareketlerine dini bir mahiyet vermeyi esas almıştır. Bu amaçlarla Osmanlı İmparatorluğu'na karşı sürdürdüğü hareketler içinde, iki devlet arasında 1774 yılında yapılan Küçük Kaynarca Andlaşması bir dönüm noktası olmuştur. Daha önce de belirtildiği gibi bu andlaşma ile Rusya, Karadeniz'e çıkma tasarısında önemli gelişmeler ile, Osmanlılar'ın Fransızlar'a verdiği kapitülasyonlardaki hakları kendisine de sağlamış, ayrıca Osmanlı sınırları içerisinde bulunan Ortodoksları koruma hakkını elde ettiğini iddia edecek hale gelmiştir.

Böylece Rusya, XVIII. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Osmanlı İmparatorluğu'ndan önemli topraklar ile ticari hak ve çıkarlar kazanarak güneye doğru genişlemiş, gittikçe büyüyen bir tehlike olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığını tehdit etmeye başlamıştı. Bu haliyle de, daha güneye inmek ve İstanbul'u almak politikasını gerçekleştirmeye çalışıyordu.

Rusya'nın gittikçe kuvvetlenmesi ve güneye doğru daha etkili şekilde yayılarak inmeye başlaması ise, bu devletin karşısına Balkanlar'da Avusturya'yı, genel olarak ve özellikle Boğazlar'da da İngiltere ile Fransa'yı çıkarmıştır. Ancak XVIII. yüzyıl içinde, Avusturya, Osmanlı Avrupası'nın parçalanmasında Rusya ile işbirliği yapmıştır.

Bu genel çerçeve içerisinde Osmanlı İmparatorluğu, XVIII. yüzyılın sonlarında, gittikçe zayıflayan gücü ile ve tek başına, komşusu Rusya'ya karşı varlığını sürdürme mücadelesi yapıyordu. Bu nedenle de Osmanlı-Rus ilişkileri, genel olarak karşılıklı çekişme ve gittikçe artan bir gerginlik halinde bulunuyordu.

Görüldüğü gibi, Osmanlı İmparatorluğu ile dönemin Avrupa büyük devletleri olan İngiltere, Fransa, Avusturya, Rusya arasındaki resmi ilişkiler(1), geniş topraklara ve denizlere sahip güçlü Osmanlı İmparatorluğu'nun ticari ve ekonomik imkânlarından yararlanmak için bu devletlerin istekleri ile başlamıştır. Ancak onun zayıflamasıyla da bu ilişkiler, çok yönlü olarak aleyhine gelişmiştir. Nitekim XVIII. yüzyılın sonlarına kadar, Avrupa'nın dört büyük devleti, Osmanlı İmparatorluğu'ndan çok büyük hak ve çıkarlar sağlamışlardı.

---

(1) Bu konuda geniş bilgi için bkz: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, II. 465 vd. Ankara 1949; **Mufassal Osmanlı Tarihi**, II., 817 vd., İstanbul 1958; İsmail Hâmi Danişmend, **Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, II., 108. İstanbul 1972; Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**. Ankara 1970. 15 vd., **Rusya Tarihi**, Ankara 1948. 89 vd., **Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi**, (1553-1610), Ankara 1953. 1 vd.; Mübahat S. Kütükoğlu, **Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri**, (1580-1838), I., 6. Ankara 1974; Gündüz Akıncı, **Türk-Fransız Kültür İlişkileri**, (1071-1859), Ankara 1973. 7 vd.

Yeniçağ'ın sonlarına gelindiğinde, Avrupa'nın bu dört büyük devletinden İngiltere ile Fransa, Osmanlı İmparatorluğu'ndan sağladıkları bu hak ve çıkarları korumak ve geliştirmek çabasını sürdürürlerken, kendilerine rakip ve tehlike olarak beliren diğer iki büyük devlete karşı Osmanlı İmparatorluğu'ndan yana bir politika izler görünmekteydiler.

Avusturya ve Rusya ise, iki komşu devlet olarak elde ettikleri hak ve çıkarları korumanın yanı sıra, Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak ve «Şark Meselesi»ni kendi çıkar ve amaçları doğrultusunda çözümlemenin hesabı içindeydiler. Ancak, yukarıda belirtildiği gibi, bu iki devletin hedefleri arasında Osmanlı Avrupası önemli yer tutuyordu. Bu sebeple de bölgede çıkarları çatışıyordu. Bununla beraber, ortak hedefleri olan Osmanlı İmparatorluğu'na karşı zaman zaman işbirliği yapmaktan da geri kalmıyorlardı. Osmanlılar da tek başlarına bu iki devlete karşı koymaya çalışıyorlardı. Nitekim Rusya ve Avusturya, Yakınçağ'a girerken, Osmanlı İmparatorluğu ile yine savaş halinde bulunuyorlardı.

2 — 1787-1791, 1792 Osmanlı-Rus, Avusturya Savaşları ve Sonuçları

a) Savaşın Sebepleri

1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı ve bu savaşta uğranılan yenilgi ile Kırım ve çevresinin Rusya tarafından ilhak edilmesi, bu ilhak olayı sırasında Rusya'nın tutum ve davranışları, Osmanlı İmparatorluğu'nun Müslüman halkı tarafından şiddetli tepki ve üzüntüyle karşılanmıştı.

Rusya ise, 1774 Küçük Kaynarca Andlaşması'ndan sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nun eski kuvvetinin kalmadığını anladığından Kuzey Karadeniz kıyılarında, Kafkaslar'da ve Balkanlar'da yeni hareketlerde bulunmaya başladı. Diğer taraftan Osmnlı Avrupası'ndaki emellerini gerçekleştirmek üzere, kendisi gibi bu bölgede yayılmak amacı bulunan Avusturya ile anlaşmak yolunu tuttu. Böylece de Osmanlı İmparatorluğu'na ikinci büyük darbeyi vurmak istedi.

Bu amaçla II. Katerina, Ausvturya imparatoru II. Joseph ile 1780 yılı Mayıs ayında Mohilef'de görüştü. İki hükümdar bu görüşmede, Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarının paylaşılması konusunu ele aldılar ve bir plan yaptılar. Bir yıl sonra da St. Petersburg'da tekrar bir araya geldiler. Sonuçta 1782 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılma projesine son şeklini verdiler ve kendi aralarında bu konuda gizli bir anlaşma yaptılar.

Rusya ile Avusturya'nın gerçekleştirdikleri bu anlaşmaya göre, eğer Osmanlı İmparatorluğu'nu bir savaşta yenecek olurlarsa, «Yunan Projesi» adı verilen projelerini uygulayacaklardı. Buna göre; Rusya, Özi, Aksu ve Turla (Dinyester) nehirleri arasındaki yerleri, ayrıca Akdeniz'deki bazı adaları alacak, Eflâk-Boğdan ile Basarabya Rusya'nın himayesinde muhtar bir prenslik olacaktı. Diğer taraftan, İstanbul merkez olmak üzere Bizans İmparatorluğu yeniden kurulacak ve başına II. Katerina'nın torunu Konstantin getirilecekti. Bunlara karşılık Avusturya ise, Küçük Eflâk, Belgrad, Orsova, Vidin, Niğbolu ve Hotin ile Venediklilerin elinde bulunan İstirya ve Dalmaçya'yı alacaktı. Venediklilerde verdikleri bu yerlere karşılık Mora, Girit ve Kıbrıs ile bazı adalara yerleşeceklerdi. Bunların yanı sıra, Avusturya, çıkacak bir Osmanlı-Rus savaşında, Rusya'ya yardım edecek ve Osmanlı İmparatorluğu'nu Küçük Kaynarca Andlaşması'nın şartlarına uymaya zorlayacak, bunda başarı sağlayamazsa bu savaşa Rusya'nın yanında katılacaktı(1).

Rusya, Doğu Avrupa konusunda aynı zamanda rakibi olan Avusturya'yı böylece ittifak yaparak yanına aldıktan sonra, Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerini daha da sertleştirecek hareketlere başladı. Bu bakımdan iki devlet arasındaki problemler, Rus tehdit ve isteklerinin arkasının kesilmemesinden dolayı çoğaldı. Ruslar'ın, İstanbul hükümeti tarafından halledilmesini istediği bazı anlaşmazlık konuları şunlardı:

1) *Eflak-Boğdan çekişmesi,*
2) *Gürcistan meselesi,*
3) *Kafkasya'da bazı kabilelerin Koban nehrini geçerek Rus topraklarına akın etmeleri,*
4) *Rus tüccarlarından bazı vergilerin alınmaması,*
5) *Cezayirliler'in el koyduğu Rus gemisinin geri alınması,*
6) *Tuna kıyılarında Osmanlılar'a bağlı Kazaklar'ın sınırdan uzaklaştırılarak yağmalarının önlenmesi,*
7) *Küçük Kaynarca Andlaşması'na göre, Varna'ya konsolos tayinine kesin şekilde izin çıkarılması,*
8) *Kılburun civarından çıkan tuzun yarısının andlaşma gereğince Ruslar'a verilmesi*(2).

Osmanlı Hükümeti, bu Rus isteklerine, iki devlet arasındaki ilişkileri hemen koparmamak için oldukça yumuşak cevaplar verirken, bir

(1) İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Aynı eser*, IV., I.B., Ankara 1978 (2. Baskı), 521-522; *Mufassal Osmanlı Tarihi*, V., 2636-2637, İstanbul 1962
(2) İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Aynı eser*, IV., B.I., 501

taraftan da sınıra asker yığmakta olan Ruslar'a karşılık aynı şekilde hareket ederek sınıra asker göndermeye başlamıştır. Öte taraftan da yukarıda sözü edilen anlaşmazlıkların görüşmeler yoluyla halledilmesi için gerekli teşebbüslere girişmiştir.

Ancak, Osmanlı hükümetinin bu ılımlı tutumu ile iki devlet arasındaki anlaşmazlık konuları çözümlenmek yoluna girerken, İskenderiye'deki Rus konsolosunun, daha önce belirtildiği gibi, bazı Kölemen beylerini Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtması, İstanbul'da büyük tepkilere sebep oldu. Bu da, bardağı taşıran son damla oldu ve Osmanlı-Rus ilişkileri sertleşti.

Bu sıralarda ise, Rusya'nın sürekli olarak genişlemesinden ve Avusturya ile ittifak yapmasından endişelenen Prusya ile İngiltere de, Osmanlı Hükümetini Rusya'ya karşı bir savaş açmaya teşvik ediyorlardı.

İstanbul'da Rusya'ya karşı tepkiler bu şekilde çoğalırken, II. Katerina'nın yakın adamlarından General Potemkin, Osmanlılar'a kesin olarak bir savaşın açılmasını istiyordu. Bundan dolayı da Rusya'nın İstanbul elçisi Bulgakof, Osmanlı Hükümetine yeni yeni problemler çıkartıyor ve baskılar yapıyordu.

Sonuçta, Rusya'nın bu taciz hareketlerinden bıkan aslında da Ruslar'a karşı savaşa taraftar olan Sadrâzam Koca Yusuf Paşa, bu duruma son vermek üzere harekete geçti. Bu amaçla Relsülküttab Süleyman Feyzi Efendi, sadrâzamdan aldığı emir üzerine Rus elçisi Bulgakof'u 27 Temmuz 1787 günü «Bebek Bahçesi»ne davet ederek görüşmüş ve ona aşağıdaki konuları taşıyan ültimatomu resmen vererek devleti tarafından kabul edilmesini istemiştir:

1) *Boğdan voyvodası firari Aleksandr Mavrokordato Osmanlı Devleti'ne teslim edilecektir.*
2) *Osmanlı Devleti aleyhine faaliyette bulunan Eflak-Boğdan'daki konsolos vekili görevinden alınacaktır.*
3) *Kılburun göllerindeki tuzlalardan Özi halkına verilmesi gereken tuz verilecektir.*
4) *İki taraf tüccarlarına eşit muamele edilecektir.*
5) *Rusya'daki Osmanlı tüccarlarının haklarının korunması için uygun yerlere konsoloslar (Şehbenderler) tayinine ve şimdilik Kırım'a böyle bir memurun gönderilmesine izin verilecektir.*
6) *Rus tüccar gemileri yasak eşya nakletmekte olduklarından, bundan sonra Boğazlar'dan geçerlerken yoklanacaklardır.*

7) Rus askerleri Tiflis'ten çekilecekler ve Rusya Gürcü prenslerini himaye etmekten vazgeçecektir(1).

Osmanlı Hükümeti'nin bu ültimatomu, Rus elçisi tarafından şaşkınlıkla karşılandı. Elçi, bu tekliflere bazı kaçamak cevaplar verdi. Ancak Reisülküttab Süleyman Feyzi Efendi, elçi ile Levent Çiftliği'nde yaptığı ikinci görüşmede hükümetinin tekliflerinin kesin olduğunu bildirince, Rus elçisi Kırım'la ilgili olanın dışındaki teklifleri hükümetine bildireceğini söyledi. Zira elçi Bulgakof'a göre, Boğdan voyvodasının teslimine imkân yoktu ve Tiflis hanı da kendi isteğiyle Rusya'nın himayesine girmişti.

Böylece, Osmanlı ültimatomu daha başlarda Rus elçisi tarafından reddedilmiş oldu. Bu da Osmanlı-Rus ilişkilerini daha da gerginleştirdi, İstanbul'da savaş taraftarı olan devlet adamlarını harekete geçirdi.

b) Rusya'ya Savaş İlanı

Osmanlı Hükümeti, meydana gelen gelişme ve olaylardan Rusya'nın kısa bir süre sonra kendisine savaş açacağını anladığından, Kırım'ı kurtarmak heyecanı ile Ruslar'ın sebep oldukları olaylara, tehdit ve baskılarına bir son vermek üzere, daha önce harekete geçmeye karar verdi.

Bu sıralarda ise II. Katerina, Rusya'nın malî sıkıntı içinde bulunmasından, İngiltere ve Prusya'dan çekindiğinden, bir de askerî hazırlıkları tamam olmadığından Osmanlı Devleti ile yeni bir savaşa taraftar değildi. Aynı şekilde Avusturya imparatoru da, ülkesindeki bazı iç karışıklıklardan, Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun mevcut durumunun korunmasından yana olmasından ve Osmanlılar'a bir taarruzun Fransa'yı Prusya ile ittifak yapmaya mecbur bırakması ihtimalinden çekindiğinden, savaş istemiyordu. Nitekim II. Katerina ile II. Joseph, Osmanlı Devleti ile barışın devamı için İstanbul'daki elçilerine talimat vermişlerdi. Ancak, yukarıda belirtildiği gibi, Rusya elçisi Bulgakof General Potemkin'e yaranmak üzere yine el altından savaşa yol açacak hareketler yapmakta ve isteklerde bulunmakta devam etmiştir. Bunlar da Osmanlı Hükümeti'nin sabrını taşırmıştır(2).

Nitekim, Rus elçisiyle Osmanlı Hükümeti'nin verdiği ültimatomun kabul edilmesi amacıyla yapılan son görüşmeden ondört gün sonra, 14

(1) Ahmet Rasim. **Osmanlı Tarihi**, III., 1118-1119. İstanbul 1329: İsmail Hakkı Uzunçarşılı. Aynı eser, IV., B.1., 503-504

(2) Kâmil Paşa. **Tarih-i Siyasi Devlet-i Aliyye-i Osmaniye**. II. 225. İstanbul 1325

Ağustos 1787 günü aktedilen meşverette, bazı devlet adamlarının barışı istemelerine rağmen, Sadrâzam Yusuf Paşa'nın ısrarı üzerine Rusya'ya savaş açılması tercih edilmiş, Şeyhülislâm Müftizâde Ahmet Efendi'nin de fetva vermesi üzerine savaş ilan edilmesine ve üç gün sonra da Rus elçisinin hapsedilmesine karar verilmiştir.

Bu karardan üç gün sonra, 17 Ağustos 1787 günü Rus elçisi Bulgakof Babıâlî'ye çağrıldı. Aynı anda da toplanan mecliste, durum görüşülmeye başlandı. Bu arada da sadrâzam ile şeyhülislam Rus elçisine şunları sordular:

«*Şimdiye kadar konuşma ile beyhude zaman geçirildi, muratlar anlaşıldı. Andlaşmaya aykırı olarak istila ettiğiniz Kırım'ı iade eder misiniz, yoksa ne dersiniz?*»

Rus elçisi Bulgakof, Babıâli'ye bazı anlaşmazlık konularının halledilmesinin isteneceği düşüncesiyle çağrıldığını zannederken, bu soru karşısında şaşırdı ve durumu kurtarmak üzere «hükümetime sorayım» gibi oyalayıcı bir cevap verdi.

Bulgakof'un bu cevabı üzerine mecliste bulunanlardan barışa taraftar olanlar cevabın beklenmesini, diğerleri ise savaş istediler. Bu farklı görüş üzerine Sadrâzam Yusuf Paşa'nın, «*İşte, bu kâfirin hali böyledir*» demesi üzerine, şeyhülislam bir dua okuyup toplantıya son verildi. Arkasından da Rusya elçisi Bulgakof ile baştercümanı Pizani ve diğer maiyetindeki memurlar Yedikule'ye gönderilerek hapsedildi. Diğer taraftan Osmanlı limanlarında bulunan Rusya ticaret gemilerine el konulması hakkında her tarafa emirler gönderildi.

Bundan sonra sadrâzam ile şeyhülislam saraya giderek, 19 Ağustos 1787 günü Rusya'ya savaş ilan edileceğine ait kararı Padişah I. Abdülhamit'e arzettiler. Padişah, aslında savaşa taraftar olmamakla beraber, başta sadrazam olmak üzere devlet adamlarının baskısı üzerine, savaş ilanını kabul ve tasdik etti(1).

Böylece, Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında resmen ilişkiler kesildi ve savaş hali başladı. Aslında iki devletin hükümdarları çeşitli sebeplerden barıştan yanaydılar. Bunlara rağmen savaşın ilan edilmesinde, Osmanlılar'dan Sadrâzam Yusuf Paşa, Ruslar'dan da Prens Potemkin önemli rol oynadılar. Arada savaşı teşvik edenler de İstanbul'daki İngiltere ve Prusya elçileri oldu. Çünkü bunlar, Osmanlı Hükümeti'ne, Rusya'nın parası olmadığını, kıtlık ve çeşitli sıkıntılar içinde bulunduğunu; İsveçliler'in de savaş ilanı için bahane aradıklarını;

(1) Kamil Paşa. Aynı eser, II. 226-227; İsmail Hakkı Uzunçarşılı. Aynı eser, IV., B.1., 504-507

ayrıca, Avusturya'nın Rusya ile birlikte savaş edemeyeceğini, eğer böyle bir şey olursa Prusya'nın Avusturya'ya karşı harekete geçeceğini bildirdiler ve teminat verdiler. Bu da Osmanlılar'a savaş ilanı için kuvvet verdi(1).

Osmanlı Hükümeti, savaş ilan ettikten sonra, buna, Rusya'nın andlaşma şartlarına uymadığını sebep olarak gösterdi ve durumu yabancı devletlere İstanbul'daki elçileri vasıtasıyla bildirdi, aynı zamanda da savaş hazırlıklarına başladı.

c) Savaş Hazırlıkları

Osmanlı İmparatorluğu, Rusya'ya karşı savaş açmıştı ama bunun zamanını iyi seçememişti. Çünkü 19 Ağustos 1787'de savaş ilan edildiği sırada sonbahar gelmek üzereydi, yani ordunun hareketi için elverişli olan mevsim geçmek üzereydi ve bu sebepten ilkbaharı beklemek gerekiyordu. Bu da, ciddi bir savaş hazırlığı bulunmayan Rusya'ya, hazırlıklarını tamamlamak için bir fırsat yaratmıştı.

Bununla beraber Osmanlı Hükümeti'nin de, önünde bulunan altı yedi ayı ordunun hazırlıklarıyla geçerdi. İlk iş olarak da, o sıralarda Mısır'da bulunan Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa, donanması ile İstanbul'a çağrıldı. Donanmanın eksikleri giderilmeye çalışıldı. Bu amaçla İngiliz mühendisleri vasıtasıyla gemiler inşaa edildi, toplar ıslah edildi, yeni gemiciler yazıldı. Mısır'da isyan halinde bulunan Kölemenlerle anlaşarak isyana son verildi.

Osmanlı Hükümeti, diğer taraftan sınır boylarında gerekli yerlere kuvvet ve erzak göndermeye başladı. Özellikle Özi ve İsmail taraflarına yığınak yaptı. Bu arada, Rumlar'ın durumundan şüphelenildiğinden silahları toplandı. Kafkas taraflarından da gerekli tedbirler alındı; Dağıstan, Kabartay halkının düşman üzerine harekete geçmesi için oralara emirler gönderildi. Ancak asıl büyük hedef, Kırım'ı Rusya'dan geri almak olduğundan, bunu sağlayacak tedbirlere ağırlık verildi. Bu amaçla, Koban taraflarında bulunan Tatarlar'ı Kırım'a ve Ruslar üzerine hücum ettirmek için Vize'de oturmakta olan Kırım hanzâdelerinden Şehbaz Giray Han tayin olundu. O da, eskiden olduğu gibi kardeşi Mübarek Giray'ı kendisine Kalgay ve Arslan Giray'ı da Nurettin yaptı. Şehbaz Giray, bundan sonra da yanındaki kuvvetlerle Besarabya'ya gitti(2).

(1) Ahmet Rasim. Aynı eser, III. 1121
(2) İsmail Hakkı Uzunçarşılı. Aynı eser. IV., B.1., 519-520

Osmanlı İmparatorluğu savaş için bu hazırlıkları yaparken, Rusya da gerekli tedbirleri almaya başladı.

Rusya İmparatoriçesi II. Katerina, gerçekte bir zamandan beri Osmanlı İmparatorluğu ile savaşa hazırlanmakta olduğundan, İstanbul'da elçisinin hapis olunduğu haberini alınca, askeri kuvvetlerini gereken yerlere yerleştirdi ve ordunun idaresini General Potemkin'e verdi. Karadeniz'deki donanmasını takviye etti. Ayrıca, Baltık donanmasını ikiye ayırdı ve bir kısmını Akdeniz'e gönderdi.

Diğer taraftan II. Katerina, Avrupa devletlerine bir beyanname yazarak, savaşın açılması suçunu Osmanlı İmparatorluğu'nun üstüne attı ve Osmanlı topraklarının bölüşülmesini teklif etti. Bu gaye ile Fransa'nın yapacağı fedakârlığa karşılık onun Mısır'ı almasını istedi. Fakat Fransa, böyle bir durumda diğer Avrupa devletlerinden gelecek tepkilerden çekindiğinden buna yanaşmadı(1).

Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında ilk çarpışmalar da, bu sıralarda başladı. Nitekim Rusya elçisinin İstanbul'da hapis edildiği haberi üzerine, Rus donanmasının Karadeniz'de bulunan gemilerinden bir kısmı, Osmanlı ticaret gemilerinden bazılarına zarar verecek hareketlerde bulundu. Ancak Rus donanması şiddetli bir fırtınaya tutulması üzerine İstanbul Boğazı'na sığınmak zorunda kaldı. Bunun üzerine de Osmanlılar bu gemilere el koydular.

Bu durum da, o sıralarda Özi kalesi komutanı İsmail Paşa'nın az bir kuvvetle Kılburun kalesini alma teşebbüsü de başarı kazanamamasına rağmen, Ruslar'ı şaşırttı. Gemilerinin Türkler tarafından zaptı Ruslar'a Karadeniz'de Osmanlı donanmasına karşı koyamayacakları düşüncesini verdi. Bunun üzerine Rus Orduları Başkomutanı Potemkin Kırım'ı savunmadan ümidini keserek, buranın tahliyesini Katerina'ya teklif etti, ancak İmparatoriçe bunu kabul etmedi.

Bu ilk çarpışmalardan sonra da iki taraf ilkbahara kadar, savaş harekâtı için olanca kuvvetleriyle hazırlıklara giriştiler ve asıl savaş da 1788 yılı ilkbahar aylarında başladı.

d) Avusturya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na Savaş İlanı

Osmanlı Hükümeti Rusya'ya savaş ilan ettikten sonra, aradan aylar geçtiği halde Rusya'nın müttefiki olan Avusturya'dan bir ses çıkmadı. Bu da, Osmanlı devlet adamlarını memnun etti ve bunda Fransa'nın rolü olduğu düşünüldü.

(1) Kamil Paşa, Aynı eser, II, 228-229

Aslında ise Avusturya imparatoru, zamansız ve yersiz bir savaşa girmemek için ihtiyatlı davranıyor, zaman kazanmak istiyordu. Fakat II. Katerina'nın, Rusya'nın tek başına bile Osmanlı Devleti'ni yeneceğini bildirmesi üzerine, tereddütten vazgeçti. Çünkü Rusya'nın tek başına kazanacağı bir zafer sonucunda, özellikle Osmanlı Avrupası'ndan sağlayacağı kazançlar, Rusya'yı bu bölgede daha kuvvetli ve etkili hale getirebilecek, bu da Avusturya için çeşitli tehlikelere ve zararlara yol açabilecek, aynı zamandan Rusya ile arasındaki gizli anlaşmaya göre sağlayacağı menfaatleri elde edemeyecekti.

Bu sebeplerden Avusturya, Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya savaş açmasından yaklaşık altı ay sonra Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmeye karar verdi. Bunun üzerine, Avusturya'nın İstanbul'daki Orta elçisi Herbert, 9 Şubat 1788'de Babıâli'ye bir nota göndererek, devletinin Rusya ile arasındaki ittifak sebebiyle onunla birlikte savaşa katılacağını, yani Avusturya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş açtığını bildirdi. Bu da Osmanlı devlet adamları ve kamuoyunda tepkilere yol açtı. Çünkü, Avusturya Veraset Savaşları sırasında, Osmanlı Devleti bütün teşviklere rağmen, Avusturya'nın diğer devletlerle savaştığı, yani zor durumda olduğu anda ona savaş açmamıştı. Buna karşılık Avusturya, Osmanlı Devleti'nin zorda olduğu sırada ona savaş açıyordu(1).

Böylece Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ile savaşmayı düşünürken, karşısına aynı anda bir de Avusturya çıktı. Bu da kuvvetlerinin ikiye bölünmesi ve iki devletle ayrı ayrı cephelerde çarpışması demekti.

Görüldüğü gibi, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 19 Ağustos 1787 tarihinde savaş hali başladıktan sonra, bu yılın sonbaharı ile 1788 kış ayları, her iki tarafın da çeşitli hazırlıkları ve çalışmalarıyla geçmiş, 1788 yılı ilkbahar aylarında da asıl savaş harekâtı başlamıştır.

e) Savaşın Başlaması ve Gelişmeleri

e1. Osmanlı Ordusunun Cepheye Hareketi

Osmanlı ordusu, Şubat 1788'den itibaren İstanbul yakınlarındaki Davutpaşa ordugâhında toplanmaya başlamıştı. Sadrazam Yusuf Paşa da serdar-ı ekrem tayin edilmişti. 17 Mart 1788 günü Padişah I. Abdülhamit, âdet olduğu üzere Sancak-ı Şerifi sadrazama teslim etmişti(2).

Bu şekilde hazırlıklarını büyük ölçüde tamamlayan Osmanlı ordusu, 22 Mart 1788 tarihinde Edirne üzerinde cepheye doğru hareket

(1) İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Aynı eser, II, B.1., 522-623; İsmail Hâmi Danişmend, Aynı eser, IV, 66

(2) Yorga, (Çev. B.S. Baykal), Osmanlı Tarihi, V, 74, Ankara 1948

etti. Ancak sadrazamın acelecilliğinden, ordunun ağırlıkları, ordu hazinesi, diğer araç ve gereçler arkadan yetiştirildi. Bu arada Sofya ve Vidin dışında, diğer kalelerde yeterli ölçüde zahire olmadığından, buralara zahire gönderilmesine başlandı.

Ordunun Edirne'ye varmasından sonra burada son tedbirler alındı. Ordu iki ayrı cephede çarpışacağından görev bölümü yapıldı. Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem Yusuf Paşa'nın Avusturya cephesine gitmesine karar verildi ve Rus cephesi komutanlığına da eski sadrazamlardan Şahin Ali Paşa tayin olundu(1).

Ancak, ordunun gerek asker gerek mühimmat bakımından hâlâ eksikleri vardı. Diğer taraftan yapılabilen bütün hazırlıklar ise, sadece Rusya üzerine yapılacak sefere göre gerçekleştirilmişti. Halbuki sonradan bir de Avusturya cephesi ortaya çıkmıştı. Bu bakımdan durumun yeniden gözden geçirilip ona göre hazırlıkların yapılması gerekiyordu. Bunun için de iki aylık bir zamana ihtiyaç vardı. Ordunun ise bu kadar uzun süre Edirne'de kalması doğru değildi. Bu sebepten ordu, Edirne'ye vardıktan onsekiz gün sonra Sofya'ya doğru yola çıkarıldı, eksiklerinin ilerlerken tamamlanmasına karar verildi(2). Biraz sonra da savaş fiilen başladı.

Osmanlı İmparatorluğu, bu savaşta Avusturya cephesi, Rusya cephesi ve Karadeniz cephesi olmak üzere üç cephede mücadele etti.

e2. Avusturya Cephesi Muharebeleri

Avusturya, Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan ettikten hemen sonra Semendre'ye saldırmış, fakat başarı sağlayamayarak geri çekilmişti.

Osmanlı ordusunun yürüyüşe geçtiği sırada ise, bu defa Avusturyalılar, Bosna taraflarına hücuma geçtiler. Ancak üzerlerine gönderilen kuvvetlere yenildiler. Bu arada, bölgedeki Hristiyan halkı gizlice devlet aleyhine kışkırtmaya başladılar. Bunun sonucu olarak İpek, Niş, Semendre, Pasarofça taraflarında Sırp çetelerinin isyan hareketleri başladı. Ordunun ilerleme yolu üzerinde bu hareket, Süleyman Feyzi Paşa komutasındaki kuvvetler tarafından Sırp çetelerinin dağıtılmasıyla sona erdirildi ve yolun güvenliği sağlandı. Bu arada ordu da Sofya'ya ulaştı.

Sadrâzam komutasındaki ordu Sofya'da savaş araç ve gereçlerinin arkadan gelmesini beklemeye başladı. Bu bekleyiş elli günü geçti.

(1) İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Aynı eser, II. B.I., 527
(2) Kâmil Paşa, Aynı eser, II. 230

Bu da, yeniçeriler arasında hoşnutsuzluğa, firarlara ve disiplinsiz hareketlere yol açtı. Bunun üzerine mecburen ileri harekete devam edildi ve 18 Temmuz 1788'de Vidin önüne varıldı.

Vidin'de, hareket planı bir defa daha gözden geçirildi. Serdar-ı ekrem ve Sadrazam Yusuf Paşa'nın Vidin civarında kalmasına, düşman üzerine Vidin Muhafızı Kethüda Hasan Paşa komutasına verilecek kuvvetlerle hücum edilmesine karar verildi.

Bunun üzerine Hasan Paşa, emrindeki kuvvetlerle Tuna nehrini geçerek Adakale'ye doğru ilerlemeye başladı. Bu sıralarda ise Avusturya İmparatoru II. Jozeph, Belgrad'ı kuşatmak istiyordu. Fakat Osmanlılar'ın Tuna'yı geçerek, bölgenin bazı kilit noktalarını tehdit etmeye başlaması üzerine bu düşüncesinden vazgeçti.

Nitekim Hasan Paşa, ileri hareketine devam ederek Lezarethane'yi zaptetti ve arkasından Avusturyalılarla yaptığı savaşı kazanarak 30 Ağustos 1788'de Muhadiye'yi ele geçirdi. Böylece Orşova (İrşova) yakınlarında ve Tımışvar eyaletinin kilit noktası olan Muhadiye boğazının zaptı Türkler'e üstünlük sağladı. Bu durum karşısında da Avusturya imparatoru seksenbin kişilik ordusu ile Şebeş boğazına geldi. Osmanlı ordusu da onun karşısında vaziyet aldı.

Sadrazam Koca Yusuf Paşa, bu durumda ilk iş olarak, Avusturya ordusunu kuşatacak bazı tedbirler aldı ve ağır toplarla düşman siperlerini dövmeye başladı. Bunlar da düşman askerinin moralini bozdu. Nitekim Türk ordusu yürüyüşe geçince, Avusturya kuvvetleri mevzilerini bırakarak kaçmaya başladılar (20 Eylül 1788). Türk askerleri de onları takip edip Şebeş yakınlarında sıkıştırıp mağlup ettiler.

Şebeş savaşı galibiyetinden sonra Osmanlı ordusunun sefer mevsiminin geçmiş olmasından dolayı ileri harekâtına gelecek yıl devam edilmesine, kış karargâhı olan Şumnu'ya dönmesine karar verildi.

Osmanlı ordusunun geri dönmesi ise, Avusturyalılar'a taarruza geçme cesaretini verdi. Nitekim serdar-ı ekrem ve Sadrâzam Yusuf Paşa daha Şumnu karargâhına gelmeden önce, Avusturyalılar, Muhadiye, Lazarethane, Pançova taraflarını geri aldılar şe Muhadiye muhafızlığına tayin edilip görev yerine giden Memiş Paşa'yı yenip esir ettiler. Bunun arkasından da Bosna'ya girdiler.

Böylece 1788 yılı yaz aylarında Osmanlı ordusunun Avusturya cephesinde elde edilen galibiyetlerle sağladığı üstünlük, sonbahar aylarında kaybedildi ve zor duruma düşüldü. Bu da büyük üzüntüye sebep oldu. Bu sıralarda ise Rus cephesinden de kötü haberler gelmeye baş-

ladı. Bu durumlardan dolayı da ordunun Ruscuk'da kışlamasına karar verildi(1).

e3. Rusya Cephesi Muharebeleri

Osmanlı Hükümeti, Rusya'ya savaş açtıktan sonra hazırlıklara başlamış, ancak aradan altı ay geçtiği halde, bu hazırlıklar tamamlanamamıştı. Sadrazamın aceleciliği yüzünden de o halde ordu sefere çıkmıştı.

Daha önce belirtildiği gibi, Avusturya'nın da savaşa katılması üzerine, serdar-ı ekrem ve Sadrâzam Koca Yusuf Paşa Avusturya cephesine gidince, Rusya cephesinin kara seraskerliğine eski sadrazamlardan Şahin Ali Paşa, deniz tarafına da Kaptan-ı derya Gazi Hasan Paşa tayin edilmiştir. Ayrıca Koban hanı Şehbaz Giray, Basarabya'daki Tatarlar'ı etrafına toplayarak oldukça büyük bir kuvvet meydana getirmiştir.

Rusya ise, savaş ilanından hemen sonra hazırlıklara girişmiş, biri Mareşal Romanzof komutasında Podolya'da altmışbin, diğeri de Prens Potemkin komutasında Dinyeper (Özi) —Kırım— Astrahan bölgesinde 150 bin kişilik olmak üzere iki ordu topladı. Bu arada da Karadeniz'de oldukça önemli bir donanma meydana getirmişti.

1788 yılı yaz aylarında savaş başlayınca, Bug nehri (Aksu) taraflarında bulunan Prens Potemkin'in Boğdan'ın işgali için gönderilen Avusturya kuvvetlerine yardım için görevlendirdiği General Soltukif, bu kuvvetlerle birleşerek Osmanlı kuvvetleri üzerine saldırdı ve Boğdan'ı müdafaa eden Mikdad Paşa ile Şehbaz Giray'ı mağlup etti, Yaş kasabasını işgal etti.

Bu şekilde Yaş'ın düşmesi üzerine, Hotin yolu kapandığından, bu kale de Rus ve Avusturya kuvvetlerinin baskısına dayanamayarak teslim oldu, içindekiler Bender ve İsmail taraflarına çekildiler (Kasım 1788).

Diğer taraftan, seferin başlamasından hemen sonra Osmanlı donanması da Kaptan-ı derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa komutasında Karadeniz'e açılmıştı. Donanmanın iki görevi vardı. Birincisi, Ruslar'ın Azak Denizi'ni ve Kırım'ı ele geçirdikten sonra Karadeniz'de kurdukları donanmayı etkisiz hale getirmekti. İkinci görevi ise, kara harekâtına denizden ve nehirlerden destek sağlamaktı.

---

(1) Daha geniş bilgi için bkz: Kâmil Paşa, Aynı eser, II, 231-234; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Aynı eser, IV, B.I., 527-535; İsmail Hâmi Danişmend, Aynı eser, IV, 66

Nitekim Osmanlı donanması ilk iş olarak, Ruslar'ın kuşatmak istedikleri Özi kalesi önüne gitti. Ancak, burada Osmanlı ince donanması ile Rus ince donanması arasında yapılan çarpışmalarda Osmanlı gemileri ağır kayıplara uğradı. Bunun üzerine Kaptan Paşa, Özi kalesi önünde duramayarak donanmayı, bir miktar gemiyi orada bırakarak geri çekti ve asıl büyük Rus donanmasını aramaya başladı. Bunu fırsat bilen Ruslar, Özi önündeki Osmanlı ince donanmasına saldırarak oradan ayrılmaya mecbur bıraktılar (Temmuz 1788).

Ancak Cezayirli Hasan Paşa, bu sıralarda Rus donanmasının Avlita (Sivastopol) limanından ayrıldığını öğrenince, bunların üzerine gitti ve Yılan Adası açığında rastladığı Rus donanmasını yapılan çarpışmada yendi. Bunun üzerine Ruslar yeniden Sivastopol limanı'na sığındılar. Hasan Paşa da limanın ağzına gelip demirledi (Ağustos 1788). Fakat düşmanın dışarı çıkmayacağını anlayınca, bir süre sonra buradan ayrıldı ve Kasım 1788'de İstanbul'a döndü(1).

Bu arada Ruslar, 29 Ağustos 1788'de Özi (Oçakof) kalesini karadan ve denizden kuşattılar. Prens Potemkin bizzat başkomutanlığa geçmişti. Cezayirli Hasan Paşa'nın İstanbul'a dönmesiyle sorumlu ve yetkili bir komutandan mahrum bırakılmış olan Osmanlı donanmasının geri kalan parçaları, Özi'de kuşatılmış bulunan Türkler'in mukavemetini destekleyecek durumda değildi. Bununla beraber kuşatma uzuyor ve Ruslar da Türkler'in şiddetli savunmaları karşısında bir şey elde edemiyorlardı. Ancak Özi kalesinin hiçbir taraftan yardım alamaması yüzünden bu savunma gittikçe zayıflıyordu. Nihayet Mareşal Potemkin, 17 Aralık 1788 günü yaptığı hücumla Özi kalesini elegeçirdi.

Özi kalesinin kuşatılmasında Türkler ondörtbin şehit, Ruslar da yirmibinden fazla kayıp vermişlerdir. Özi'nin düşmesinden sonra Ruslar, Potemkin'in emri ile kalede üç gün üç gece yağma ve katliam yapmışlar, bunun sonucunda halk ve askerden yirmibeşbin kişi şehit edilmiştir. Özi'nin düşmesi ise, 1788 yılında yapılan savaşlarda Ruslar'ın elde ettikleri tek ve önemli başarı olmuştur(2). Olay, II. Katerina'yı sevindirirken, I. Abdülhamit'i büyük üzüntüye sevketmiştir.

e4. İlk Barış İstekleri

1788 yılı savaşları, bu savaşı yürüten üç devleti de, yani Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ve Avusturya'yı büyük ölçüde yıpratmıştı. Bu sebeple bir sonraki ilkbahar aylarında başlayacak savaştaki gelişme-

(1) İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Aynı eser, II. B.1., 535-538
(2) Yorga, Aynı eser, V, 78; Kâmil Paşa, Aynı eser, II, 234-236

lerden kuşku duyuyorlardı. Nitekim Rusya'nın dışındaki iki devlette barışın yapılmasını isteyenler çoğalıyordu.

Osmanlı İmparatorluğu, iki büyük devletle savaş yapmanın sıkıntısı içindeydi. Özellikle Özi kalesinin düşmesi, onda ümitsizlik yaratmıştı ve 1788 savaşları, elindeki imkânların önemli kısmını tüketmişti. Bu bakımdan İstanbul'da barış söylentileri gün geçtikçe çoğalıyordu. Avusturyalılar ise, Özi'yi ele geçirmelerine rağmen Ruslar'ın da bir zaaf içine düştüğü kanaati ile 1789 yılı savaşlarında onların kendilerine yardım edemeyeceklerini düşünüyorlardı. 1788 harekâtında sürekli yenildikleri Osmanlı ordusu karşısında fazla bir şanslarının olmadığını görüyorlardı. Diğer taraftan kendilerine bağlı bulunan Belçika ile Macaristan'da ihtilal hareketleri vardı ve bunlara Avrupa devletlerinin müdahale etmelerinden çekiniyorlardı. Bu sebeplerden de Avusturya imparatoru II. Jozef, II. Katerina'ya Osmanlı Devleti'yle birlikte bir barış yapılmasını teklif etti. Ancak Rusya buna yanaşmadı ve üç devlet arasında savaş hali bir sonraki yılda da sürdü.

e5. Padişah Değişikliği ve Savaşın Devam Etmesi

İstanbul'da barış söylentilerinin çoğaldığı, bir taraftan da savaş hazırlıklarının sürdüğü sıralarda, Özi kalesinin Ruslar'ın eline geçmesi üzerine hastalanan ve bir tarafına felç gelen I. Abdülhamit, 7 Nisan 1789 günü öldü. Yerine, kardeşi III. Mustafa'nın oğlu III. Selim (1789-1807) padişah oldu(1).

III. Selim'in tahta çıkması, halk arasında, şehzadeliği sırasındaki tutum ve davranışlarından dolayı, imparatorluğun içinde bulunduğu sıkıntılardan kurtulacağı şeklinde ümitle ve memnunlukla karşılandı. Ancak devletin karşısında büyük problemler vardı. O sıralarda da bunların en önemlisi Rusya ve Avusturya ile sürmekte olan savaştı.

III. Selim'in padişah olduğu sıralarda, ilkbahar gelmiş olduğundan sefer zamanı da başlamıştı. Nitekim 27 Nisan 1789 günü serdar-ı ekrem Ruscuk sahrasına çıkmıştı.

Bu arada Ruslar, Özi kalesini aldıktan sonra Bender'i kuşatmışlar ve Boğdan'a yerleşmişlerdi. Bir kısım Avusturya kuvveti de Bender'de bulunmaktaydı.

---

(1) Ahmet Cevat Eren. **Selim III.'ün Biyografisi**, 15. İstanbul 1964

Ruslar, bu durumdan yararlanarak ve Avusturyalılar'a güvenerek Tuna'yı geçip, Kalas'a hücum ve burayı işgal ettiler. Osmanlı ordusunun Boğdan'ı kurtarmak üzere harekete geçeceği sırada Kalas'ın düşmesi, İstanbul'u telaşa düşürdü. Bu yenilgi üzerine de, III. Selim, 7 Haziran 1789 günü Koca Yusuf Paşa'yı sadrâzamlıktan azlederek yerine Cenaze Hasan Paşa'yı tayin etti(1). Arkasından da orduda yeni düzenlemeler yapıldı, Yaş taraflarında toplanmakta olan Rus kuvvetlerini dağıtmak için harekete geçildi. Bu görevi yerine getirmeye de Kemankeş Mustafa Paşa memur edildi.

III. Selim'in Tuğrası

Bunun üzerine Kemankeş Mustafa Paşa, Eflâk tarafında bulunan kuvvetleri de alarak Boğdan sınırında olan Fokşâni üzerine yürüdü. Ancak Rus ve Avusturya kuvvetleri arasında kalarak, yapılan savaşta yenildi ve ordunun bütün ağırlığı düşman eline geçti (1 Ağustos 1789). Osmanlı askerlerinden geri kalanların bir kısmı İbrail'e, bir kısmı da Bükreş'e gitti.

Fokşan savaşındaki yenilgi Osmanlılar'a çok acı geldi. Bunun intikamını almak üzere Sadrazam Hasan Paşa, Kemankeş Mustafa Paşa ile Çarhacı Ali Paşa'nın komutasında büyük kuvvetler topladı. Ancak bu kuvvetler de komuta kademesinin bilgisizliği ve dirayetsizliği yüzünden Boze (Buzon) suyu kenarında Rus ve Avusturya kuvvetlerine yenilerek bozuldu (22 Eylül 1789). «Boze bozgunu»ndan sonra Ruslar, Akkerman'ı, Bender'i, Baserabya'yı, Avusturyalılar da Ekim 1789'da Belgrat ile Semendre'yi ele geçirdiler.

Bu arada, kaptan-ı deryalıktan azledildikten sonra İsmail kalesi seraskerliğine tayin edilmiş olan Cezayirli Gazi Hasan Paşa, İsmail kalesini kuşatan Rus ordusunu 23 Eylül 1789'da yaptığı şiddetli bir hücum sonunda yenerek, onları geri çekilmeye mecbur etti.

Ancak Boze bozgunundan hemen bir gün sonra kazanılan İsmail başarısı, savaşın genel gidişatını değiştiremedi. Yukarıda da belirtildiği gibi Ruslar ve Avusturyalılar, bundan sonra da ilerlemelerine devam ettiler. Bu sırada kış mevsiminin yaklaşması üzerine savaş yavaşladı ve Osmanlı ordusu, Ekim 1789'da kış karargâhı olan Şumnu'ya geldi. Bu arada da sadrazam ve serdar-ı ekremliğe Cezayirli Gazi Hasan Paşa getirildi (Kasım 1789).

Böylece, III. Selim'in tahta çıkmasıyla, savaşın kaderinin Osmanlı İmparatorluğu lehine döneceği umulan 1789 yaz ayı savaş harekâtı, yine birçok bozgun ve kayıplarla sona erdi. Cephelerdeki bu başarısızlıklar karşısında da Osmanlı Devleti, bu defa yabancı devletlerle Rusya ve Avusturya'ya karşı anlaşma yoluna gitti. Bunlardan ilki İsveç'le, ikincisi de Prusya ile yaptığı anlaşmalar oldu.

e6. Osmanlı - İsveç İttifakı

Daha önceki konularda, XVIII. yüzyılın başlarından itibaren Rusya'nın, Karadeniz kıyılarına olduğu gibi Baltık Denizi kıyılarına da yerleşmek için çalıştığı ve bunlarda oldukça başarı kazandığı belirtilmişti. Bu da, Rusya'yı Osmanlı İmparatorluğu ile İsveç'in ortak düşmanı haline getirmişti. Bu devletin, Avusturya ve Prusya ile birlikte, XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Lehistan'ı aralarında paylaşması ve arkasından da 1787 yılında Avusturya ile birlik olarak Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açması, sıranın kendine geldiğini anlayan İsveç'i endişelendirmiş, bunun sonucunda da İsveç kralı III. Güstav, 1788 yılında Rusya'ya savaş ilan etmişti.

Ancak bu tarihlerde İsveç mali ve askeri yönlerden zayıf bir devletti. Buna rağmen İngiltere'nin teşviki, para ve asker vaadi üzerine de Rusya'ya savaş açmıştı. Bu sıralarda İsveç kralı, Osmanlı Devleti'ne de başvurarak, Ruslar'ı hem deniz, hem de karadan meşgul ederek, bir kısım kuvvetlerini ve donanmalarını Baltık Denizi'nde tutmayı, buna karşılık da Osmanlı Devleti'nin savaş boyunca kendisine sekizbin, savaştan sonra on yıl süreyle yılda üçbin kese akçe vermesini teklif etmişti. Osmanlı Devleti de bunu olumlu karşılamıştı.

Nitekim İsveç'in savaşa girmesi, Rusya'nın Baltık donanmasını Akdeniz'e gönderme teşebbüsünü durdurmuştur. Bu da, Osmanlı-Rus, Avusturya savaşının Akdeniz'e yayılmasına engel olmuş ve böylece Osmanlı Devleti Akdeniz'de güven içinde kalmıştır. Aynı zamanda Rusya iki cepheli bir savaşı sürdürmeye mecbur kalmıştır.

Buna karşılık Rusya da, Danimarka'yı İsveç'in aleyhine savaşa kışkırtarak, onu iki cepheli bir savaşla sıkıştırmak istemişti. Ancak İngiltere ve Prusya'nın Danimarka'yı tehdit etmesi üzerine bu devlet İsveç'e savaş açmaktan çekinmiştir.

Olayların bu şekilde geliştiği sıralarda Osmanlı Devleti, Avusturya'nın kendisine savaş açması üzerine mali sıkıntıya düştüğünden İsveç'e vaat ettiği parayı veremedi. Bu da müşterek düşman Rusya'ya karşı iki devlet arasında yapılması düşünülen ittifak anlaşmasının görüşmelerini uzattı. Ancak, ikisi için de büyüyen Rus tehlikesi karşısında, sonuçta 11 Temmuz 1789 tarihinde Osmanlı-İsveç İttifak Andlaşması imzalandı(1).

Osmanlı-İsveç Andlaşması, Reisülküttap ile İsveç'in İstanbul elçisi tarafından hazırlandı. Tamamı dört madde olan bu andlaşmaya göre: Osmanlı Devleti, İsveç'e savaşa devam etmesine karşılık yılda ikişer bin olmak üzere toplam yirmibin kese akçe verecek; iki devlet Rusya ile ayrı ayrı andlaşma yapmayacak; barış görüşmelerinde, Rusya'nın eline geçen topraklarının kurtarılmasında birbirlerine yardım edeceklerdi.

Ne var ki, Osmanlı devleti'nin Hristiyan bir devletle yaptığı, fakat karşılıklılık esasına dayanmayan bu andlaşma, İsveç'in Rusya'ya karşı savaşlarda başarılı olamamasından ve Rusya ile 1790 yılında bir

(1) Kâmil Paşa, Aynı eser, II, 236; Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, V, 17, Ankara 1961; Yorga, (Çev. B.S. Baykal), Osmanlı Tarihi, 88 vd., Ankara 1947

andlaşma imzalayarak savaştan çekilmesinden dolayı fazla bir yarar sağlayamamıştır. Ancak bu sıralarda Osmanlı Devleti, bir başka Avrupa devleti olan Prusya ile ittifak andlaşması imzalamıştır.

e7. *Osmanlı-Prusya İttifakı*

Osmanlı Devleti'nin 1789 yılı yaz aylarında Rus cephesinde sıkıntılı durumlara düştüğü sıralarda, Prusya, Doğu Avrupa'da gittikçe büyüyen rakibi Rusya'ya karşı bazı tedbirler almaya başlamıştı. Bu arada da Osmanlı Devleti ile İsveç'i bu devlete savaş açmaları için teşvik etmişti. Prusya'nın amacı, bir taraftan Rusya ve Avusturya'nın bölgedeki etkisini azaltmak, diğer taraftan da gelişmelerden yararlanarak Lehistan'da pay elde etmekti. Bu sebeplerden de bir zamanlardan beri, rakibi olan devletlere karşı Osmanlı Devleti'ne yaklaşmaya çalışıyordu.

Nitekim Prusya'nın İstanbul'daki elçisi, daha Aralık 1788'de Osmanlı Hükümetine başvurarak, devletinin Osmanlı Devleti ile bir ittifak andlaşması yapmak istediğini, bu teklif kabul edildiği takdirde de, Prusya kralının güvenini sağlamak için bir senedin verilmesinin gerektiğini belirtmişti. Yani Prusya, Osmanlı Devleti'ne karşılık esasına göre bir ittifak teklif etmişti.

Ancak Osmanlı tarihinde bir Hristiyan devletle karşılık esasına göre andlaşma yapmanın örneği yoktu. Bu sebepten Osmanlı devlet adamları arasında Prusya'nın ittifak teklifinin kabul edilip edilmemesi konusunda görüş ayrılıkları doğmuş ve münakaşalar başlamıştı. Nitekim görüşmeler sırasında kazaskerlerden bazıları bir Hristiyan devletle ittifakın meşru olmadığını belirterek, buna engel olmaya çalışmışlardı. Bunlara karşılık şeyhülislam da, bu itirazları gerekçe göstererek çürütmüş ve ittifakın yapılabileceğini isbat etmiş, bu da Prusya ile anlaşmak isteyen III. Selim'i memnun bırakmıştı.

Sonuç olarak 1789 yılı sefer mevsiminde Osmanlı ordularının Rusya ve Avusturya cephelerinde uğradığı yenilgiler üzerine, Osmanlı Devleti, Prusya ile ittifak andlaşması yapmayı kabul etti. Bunun üzerine de iki devlet arasında görüşmeler başladı. Bu görüşmelerde Osmanlı Devleti'nl Rumeli kazaskeri Aşir Efendi ile Reisülküttab Raşit Efendi, Prusya'yı da İstanbul elçisi Von Diez temsil etti. Görüşmeler sonunda da, 31 Ocak 1790 günü Osmanlı-Prusya ittifak andlaşması imzalandı(1). Tamamı beş madde olan bu anlaşmaya göre:

---

(1) Andlaşmanın imzalanması ve öncesinde meydana gelen gelişmeler hakkında geniş bilgi için bkz: Kemal Beydilli, 1790 Osmanlı-Prusya İttifakı, İstanbul 1984, 21 vd.

1) *Avusturya ve Rusya kuvvetleri Tuna nehrinin beri tarafına geçecek olursa, bu durum dengeyi bozacağından, Prusya devleti, 1790 yılı ilkbaharında Avusturya ve Rusya'ya savaş ilan edecek ve bütün kuvvetleriyle karadan ve denizden Osmanlı Devleti'ne yardım yapacak, Osmanlı Devleti düşmanlarıyla şerefli ve iyi bir barış imzalamadıkça ve İstanbul için tam güven sağlanmadıkça savaşı terk etmeyecekti. Buna karşılık Osmanlı Devleti de, barış sırasında Lehistan'a ait olup Avusturya'nın elinde bulunan Galiçya'nın Lehistan'a iadesine çalışacaktı.*

2) *Osmanlı Devleti ile Prusya arasında 1761 yılında yapılan ticaret anlaşması aynen yürürlükte kalacak, bundan sonra Prusya ticaret gemilerine, diğer dost devletlere olduğu gibi, Akdeniz'de kendi bayrağı altında serbestçe dolaşma hakkı tanınacaktı.*

3) *Osmanlı Devleti Rusya ve Avusturya ile barış yapmadıkça Prusya da savaşı bırakmayacak, buna karşılık, Prusya, İsveç ve Lehistan birlikte veya ayrı ayrı olarak Avusturya ve Rusya ile barış yapmadıkça Osmanlı Devleti de barışa yanaşmayacaktı.*
Diğer taraftan, barıştan sonra Avusturya ve Rusya; Osmanlı Devleti, Prusya, İsveç ve Lehistan'a saldıracak olursa, Osmanlı Devleti ile Prusya bu devletlere savaş açacaktı.

4) *Prusya, yapılacak barış andlaşmasında Osmanlı Devleti'nin elinde kalan yerleri korumasında kefil olacak ve İngiltere, Felemenk, İsveç ve Lehistan devletlerinin de bu kefilliğe katılmasına çalışacaktı.*
Barıştan sonra Osmanlı Devleti ile Prusya, Rusya veya Avusturya'dan birinin saldırısına uğrarsa, iki devlet aralarında yapacakları ittifaka dayanarak birbirlerine yardım edeceklerdi. Eğer bu ittifakın yapılmasından önce bir taarruz olursa, o zaman iki devlet bütün kuvvetleriyle birbirlerinin yardımına koşacaklar ve her iki devletin şanına ve menfaatlerine uygun bir barış elde edilmedikçe savaştan çekilmeyeceklerdi. Osmanlı ülkesinde Fransa ve İngiltere'ye tanınmış olan haklar (kapitülasyonlar) Prusya için de geçerli olacaktı.

5) *Bu andlaşmanın onaylı metinleri beş ay içinde, mümkün olursa daha önce İstanbul'da teati edilecekti*(1).

Görüldüğü gibi, bu andlaşma ile, Osmanlı Devleti ve Prusya arasında, Rusya ile Avusturya'ya karşı bir savunma ittifakı kurulmuştur. Ayrıca, doğrudan veya dolaylı olarak İngiltere, Felemenk, İsveç ve Lehistan devletleri de bu ittifakın ilgili tarafları haline getirilmiş veya öyle olmaları arzulanmış, böylece ittifakın sınırları genişletilmek istenmiştir. Bir başka deyimle, bu ittifakla Rusya ve Avusturya'ya karşı Avrupa'da bir ortak cephe (blok) oluşturulması hedef alınmıştır.

Diğer taraftan Osmanlı Devleti ve Prusya, bu andlaşmaya göre, Rusya ve Avusturya'dan gelecek her türlü tehdit ve saldırıya birlikte karşı koymayı, bu amaçla da birbirlerine karşılıklı olarak askerî ve diplomatik imkanlarıyla yardım yapmayı kararlaştırmış bulunuyorlardı.

Böylece Osmanlı Devleti, savaş halinde bulunduğu Rusya ve Avusturya'ya karşı, bunların her ikisini de tehdit edebilecek ve zorlayabilecek bir başka Avrupa devletinin yardımını sağlamış oluyordu. Buna karşılık Prusya da, rakibi iki komşu devleti, yani Rusya ve Avusturya'yı iki cepheli bir savaşa mecbur bırakarak, onları kendisi için birlikte olmaktan çıkarma imkanına kavuşuyordu.

Yine bu ittifakla Osmanlı Devleti, tarihinde ilk defa olarak, bir Hristiyan devletle karşılık esasına göre bir andlaşma imzalamış oluyordu. Bu suretle de Avrupa diplomasisine ve ittifaklar dönemine giriyordu.

Bu yönleriyle önem taşıyan andlaşmanın imzalanması Osmanlı Hükümeti tarafından o günlerin zor şartları içinde memnunlukla karşılanmıştır. Prusya tarafından ise büyük bir başarı olarak kabul edilmiştir. Nitekim Prusya adına andlaşmayı imzalayan elçi Diez, bunu, kendi eseri saydığı bu andlaşma ile «her Türk bir Prusyalı olmuştur» ifadesiyle belirtmiştir(2).

Bütün bunlara rağmen Osmanlı Devleti, bu andlaşmadan gereği gibi yarar sağlayamadı. Çünkü Prusya iki büyük ve kuvvetli komşusu Rusya ve Avusturya ile savaşa girmeyi göze alamadı. Bunda ise, Prusya'nın müttefiki olan İngiltere'nin, Rusya ile arasını açabilecek ve özel-

(1) Andlaşmanın metni için bkz: Kemal Beydilli, Aynı eser, 144-148
(2) Yorga, Aynı eser, V, 93

ilkle ticari çıkarlarına zarar verebilecek böyle bir ittifakı desteklemek için Prusya'nın yanında yer almaması önemli rol oynadı(1).

Ancak Osmanlı-Prusya ittifakı, Osmanlı Devleti için Prusya'dan askeri bir yardımın fiilen sağlanmasını gerçekleştiremediyse de, sürmekte olan savaşın sona erdirilmesinde diplomatik yönden yardımcı oldu.

e8. Savaşın Devamı

Osmanlı İmparatorluğu, 1790 yılı kış aylarında bir taraftan Prusya ile ittifak andlaşması yaparak, savaş halinde bulunduğu Rusya ve Avusturya'ya karşı diplomatik tedbirler alırken, diğer taraftan da ilkbahar aylarında yeniden başlayacak savaş harekatı için askeri hazırlıklarını sürdürmekteydi.

Diğer taraftan bu sıralarda, 20 Şubat 1790'da Avusturya İmparatoru II. Jozeph öldü ve yerine II. Leopold geçti. Yeni imparator ise, Osmanlı Devleti ile uzayıp giden savaştan memnun değildi. Çünkü bu savaş, Avusturya'nın bütün imkanlarını eritiyordu. Halbuki Avusturya'nın Macaristan'da ve Slavlar'ın oturduğu yerlerdeki iç isyanlardan dolayı başı dertte idi. Bunların yanı sıra, batısında yani Fransa'da 1789'da meydana gelen gelişmeler Avusturya'yı gittikçe daha çok rahatsız etmekteydi. Bunların sonucu olarak Avusturya, kesin bir zafer kazanarak Osmanlı Devleti ile savaşa son vermek ve barış yapmak istiyordu.

Osmanlı ordusu ise bu sıralarda, yani 1790 yılı ilbahar aylarında Rusya ve Avusturya cephelerinde gerekli tedbirleri almakla meşguldü. Osmanlılar, Ruslar'ın İbrail, Avusturyalılar'ın da Yergöğü üzerine geleceklerini haber almıştı.

Nitekim Avusturya, Osmanlı Devleti'ni müttefiki Prusya'dan ayırarak tek başına barış yapmaya zorlamak üzere, Bütreş'te bulunan ordusunu Yergöğü'de bulunan Osmanlı ordusunun üzerine gönderdi ve kaleyi kuşattı. Böylece Avusturya ordusu ile Osmanlı ordusu arasında savaş yeniden başladı.

Bu çarpışmalarda Avusturyalılar Yergöğü'nü alamadılar. Türk kuvvetlerinin kaleden çıkarak yaptıkları şiddetli hücum karşısında yenildiler ve geri çekildiler. Avusturyalılar bu savaşta beşbin ölü verdiler ve pek çok top ve cephane Türkler'in eline geçti (8 Haziran 1790).

(1) Kemal Beydilli, Aynı eser, 142

Yergöğü zaferi Osmanlı Devleti'nde büyük sevinç yarattığı gibi, onun durumunu Avusturya karşısında kuvvetlendirdi. Nitekim bu zaferden sonra Avusturya barışa yanaşmak zorunda kaldı.

f) Avusturya ile Mütareke ve Ziştovi Andlaşması'nın Yapılması

Yukarıda belirtildiği gibi Avusturya, bu sıralarda önemli iç ve dış problemlerle karşı karşıyaydı. Diğer taraftan Prusya, Osmanlı Devleti ile ittifak yaptıktan sonra 1790 Haziran ayında Rusya ve Avusturya sınırlarına kuvvet göndererek, bu devletleri tehdide başlamıştı. Bu durumda, Türkler karşısında Yergöğü'nde uğradıkları hezimet Avusturya'yı daha da kötü duruma soktu.

Bunun üzerine Avusturya imparatoru II. Leopold, doğrudan doğruya Prusya kralı II. Fredrik'e başvurarak barış istedi. Görüşmeler Bohemya sınırlarına yakın Reichenbach'da, Prusya'nın müttefikleri İngiltere ve Felemenk temsilcilerinin de katılmasıyla yapıldı ve sonuçta bu devletler kendi aralarında 27 Temmuz 1790'da bir anlaşmaya vardılar(1).

Bu anlaşmaya göre, Avusturya, bu savaşta Osmanlı Devleti'nden aldığı toprakları geri verecek, Rusya'ya hiçbir şekilde yardımda bulunmayacak ve Osmanlı-Avusturya savaşına son verilmek üzere bir mütarekenin yapılmasını kabul edecekti.

Nitekim Reichenbach Andlaşması'ndan sonra, bu andlaşmaya göre, Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında barış için görüşmelere başlandı. Sonuçta, 18 Eylül 1790'da Yergöğü Sahrası'nda Prusya'nın aracılığı ve kefaletiyle dokuz aylık bir süre için mütareke imzalandı(2).

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında, aşağıda görüleceği üzere, savaşın sürdüğü sıralarda Avusturya ile mütarekenin yapılması, yani barış yolunun açılması, Osmanlı Devleti'ni oldukça rahatlattı.

Mütareke ile barış yolu açılmıştı, ancak Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında barış görüşmelerinin yapılacağı yer hakkında görüş farklılığı vardı. İki devlette, görüşmenin kendi sınırları içinde bir yerde yapılmasını istiyordu. Sonuçta Osmanlı Devleti'nin önerdiği Ziştovi'nin görüşme yeri olması kabul edildi.

Ziştovi görüşmesine Osmanlı Devleti, Reisülküttab Abdullah Birri Efendi'yi, Avusturya Baron de Herbert Ratkal'ı, Prusya da İstanbul

(1) Kemal Beydilli. Aynı eser, 81

(2) Kemal Beydilli. Aynı eser, 101; İsmail Hakkı Uzunçarşılı. Aynı eser, IV, B.1., 569-570

elçisi Lucchesin'i temsilci olarak atadı. Bu temsilcilerin başkanlıklarındaki heyetlerin Ziştovi'ye gelmesi üzerine de 5 Aralık 1790'da görüşmeler başladı.

Ziştovi barış görüşmeleri uzun ve çok çekişmeli geçti. Avusturya, özellikle bu sıralarda Rusya'nın İsmail Kalesi'ni ele geçirerek kazandığı büyük zafer üzerine, hem bu devlete yardım etmek, hem de Osmanlı Devleti ile daha uygun bir anlaşma yapabilmek için görüşmeleri uzattı. Hatta Haziran 1791'de görüşmeler kesildi ve Avusturya temsilcileri Bükreş'e döndüler. Ancak Fransa'da ihtilâlin meydana getirdiği gelişmeler üzerine Prusya ile Avusturya'nın, Fransa'ya karşı aralarında Pilnitz Andlaşması'nı yapmalarından, yani Avusturya'nın dikkatlerini daha çok batıya Fransa'ya doğru çevirmek zorunda kalmasından sonra, Ziştovi görüşmelerine yeniden başlandı. Sonuçta da Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında 4 Ağustos 1791'de Ziştovi Barış Andlaşması imzalandı(1). Tamamı ondört madde olan bu anlaşmaya göre:

1) *Osmanlı Devleti ile Avusturya, savaştan önceki fiili ve hukuki durumu kabul ederek, daha önce yapmış oldukları bütün andlaşmaları karşılıklı olarak tanıyorlardı.*
2) *İki devlet arasında, daha önce yapılan ticaret andlaşmalarına göre, ticaret serbestisi ve ticari imtiyazlar devam edecekti.*
3) *Osmanlı Devleti, Avusturya tüccar ve gemilerini Garp Ocakları korsanlarına karşı koruyacaktı, eğer bunlardan bir zarar gelirse, karşılığını ödeyecekti.*
4) *Avusturya, Orsova dışında, bu savaşta işgal ettiği yerlerin hepsini geri verecekti. Sadece Hotin'i Rusya ile barış yapılıncaya kadar geçici olarak elinde tutacaktı. Ayrıca Rusya'ya açık ve gizli hiçbir yardımda bulunmayacaktı*(2).

Böylece, Ziştovi Andlaşması'nın imzalanmasıyla Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında sürmekte olan savaş sona erdi.

Osmanlı Devleti, Avusturya ile savaşı sona erdirmekle, her şeyden önce iki cepheli savaştan kurtulmuş oldu ve bütün dikkatini Rusya cephesine topladı. Ancak özellikle Avrupa'da meydana gelen çok önemli olay ve gelişmelerin de etkisiyle, biraz sonra onunla da barış andlaşması imzaladı.

---

(1) Geniş bilgi için bkz: Kemal Beydilli. Aynı eser, 127-133

(2) Andlaşmanın metni için bkz: Nihat Erim. **Milletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri**, I. 169-175. Ankara 1953

g) Rusya ile Mütareke ve Yaş Andlaşması'nın Yapılması

Osmanlı Devleti, Ziştovi Andlaşması'ndan sonra Prusya ile birlikte bütün kuvvetleriyle Rusya üzerine harekete geçmeyi düşünmüş ve bazı tedbirler de almıştır. Ancak bu arada İsveç, Osmanlı Devleti'ne haber dahi vermeden 1790 yılında Rusya ile anlaşmıştır. Bunun üzerine Rusya da bu cephedeki kuvvetlerini Osmanlı sınırlarına kaydırmıştır. İsveç'e verilen paralara rağmen, bu devletin yaptığı hareket İstanbul'da üzüntüye sebep olmuştur. Bu durum karşısında da Osmanlı Devleti müttefiki olan Prusya'nın Rusya'ya karşı savaş açmasını istemeye başlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin Prusya'yı savaşa teşvik ettiği bu sıralarda, Rusya da, Prusya ve İngiltere ittifakına karşı Osmanlılarla barış yapmayı istemeye başlamıştır. Bu amaçla da Osmanlı ordugâhına bir temsilci göndermiştir. Ancak bundan bir sonuç elde edilememiş ve Osmanlı Devleti ile Rusya arasında savaş devam etmiştir.

Nitekim Osmanlı Devleti'nin bir taraftan Avusturya ile barış görüşmelerini sürdürdüğü 1790 yılı sonbahar aylarında, Rusya, Osmanlı Devleti'ni tek başına barışa zorlamak için Basarabya'nın tamamını elde etmek amacıyla ve bütün kuvvetiyle hücuma geçmiştir. Bu hücum sonunda Ruslar, 23 Ekim 1790'da Kili'yi, arkasından Tuna deltasındaki kaleleri, 23 Aralık 1790'da İsmail Kalesi'ni ele geçirmişler, 1791 yılı yaz aylarındaki askeri harekatta da bazı başarılar kazanmışlar, aynı zamanda da Kafkas cephesinde Anapa ve Soğucak gibi önemli kaleleri işgal etmişlerdir.

III. Selim, tahta çıktığı andan itibaren Ruslar'a karşı başarı elde etmek için çalışmıştı. Fakat, denizlerde bazı galibiyetler elde edilmekle beraber, karada savaşlar Osmanlı Devleti'nin aleyhine gelişiyordu. Bunun üzerine, kur'a ile sadrazam tayin edilmiş olan Şerif Hasan Paşa azledilerek yerine Koca Yusuf Paşa Şubat 1791'de yeniden sadrazam yapılmıştır. Kosa Yusuf Paşa Osmanlı-Rus Savaşı'nın çıkmasında önemli rol oynamıştı. Yeniden onun sadrazamlığa getirilmesiyle, açmış olduğu bu savaşlara yine kendisinin son vermesi düşünülmüştü. Zaten padişah da, artık Rusya ile barış yapmaya taraftar olmaya başlamıştı. Ancak, başarılı ve şerefli bir barışın yapılabilmesi için savaş alanlarında bazı zaferler elde edilmesini istiyordu. Fakat, özellikle 9 Nisan 1791'de yapılan Maçin muharebesinden sonra, artık yeni bir zafer kazanmak ümidi kalmamıştı. III. Selim, bu durum karşısında da İngiltere, Prusya ve İspanya'nın arabuluculuğuyla Rusya ile barış yapılmasına karar verdi(1).

(1) Ahmet Cevat Eren, Aynı eser, 24-25

Bu sıralarda Fransız ihtilalinin yayılmasından korkan Avrupa devletleri, bu hareketi önlemek için Rusya'nın kendileriyle birlik olmalarını istemeleri üzerine, II. Katerina da bir an önce Osmanlı Devleti ile barış yapmayı istemeye başladı.

Böylece iki tarafın barışa yönelmesi üzerine, 18 Ağustos 1791 tarihinde Osmanlı Devleti ile Rusya arasında sekiz aylık bir süre için Kalas Mütarekesi imzalandı. Arkasından da Yaş kasabasında barış görüşmelerine başlandı.

Yaş barış görüşmelerine Osmanlı Devleti Ziştovi Barış Andlaşması'na katılan temsilcilerini, Rusya'da Prens Potemkin'in yeğeni Samoylof başkanlığında bir heyeti gönderdi.

Barış görüşmeleri Kasım 1791'de başladı, uzun ve çetin müzakerelerle yaklaşık iki buçuk ay sürdü. Sonuçta, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 10 Ocak 1792 tarihinde Yaş Barış Andlaşması imzalandı. Tamamı onüç madde olan bu andlaşmaya göre:

1) *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması ile ondan sonra imzalanan 1779 anlaşması, 1783'deki ticaret andlaşması ve 1784'te Kırım ile Taman'ın Rusya'ya bırakılmasını Kuban nehrinin sınır olarak kabul edilmesini esas alan anlaşma yine eskisi gibi kalacaktı.*

2) *Turla (Dinyester) nehri, iki devlet arasında sınır olacak, bu nehrin sol tarafındaki bütün topraklar yani Boğ ile Turla arasındaki Özi kırı ile Özi Kalesi Rusya'ya bırakılacak; buna karşılık Rusya da, nehrin sağ tarafında işgal ettiği yerleri, yani Bender, Akkerman, Kili, İsmail Kalesi ile diğer kale ve şehirleri Osmanlı Devleti'ne iade edecekti.*

3) *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması ile sonradan yapılan anlaşmalarda Eflak ve Boğdan'a verilen haklar sürecekti.*

4) *Osmanlı Devleti, Garp Ocakları korsanlarına karşı Rus ticaret gemilerini koruyacaktı, bunların zarar görmeleri halinde zarar ve ziyanlarını ödeyecekti.*

5) *Bu andlaşma beş hafta içinde, mümkün olursa daha kısa zamanda iki devletin hükümdarı tarafından onaylanacaktı*(1).

Böylece, Yaş Andlaşması'nın da imzalanması ile, 1787 yılında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında başlayan, sonra da Avusturya'nın katılmasıyla genişleyen savaş fiilen ve resmen sona ermiş oldu.

(1) Andlaşmanın metni için bkz: Nihat Erim, Aynı eser, I. 187-194

Nitekim bundan sonra Osmanlı ordusu, 3 Nisan 1792 günü İstanbul'a döndü, Sancak-ı şerif III. Selim tarafından teslim alınarak saraya götürüldü(1).

h) Savaşın Sonuçları

Görüldüğü gibi, 1787 yılında Osmanlı Devleti'nin Kırım'ı yeniden ele geçirmek üzere Rusya'ya savaş ilan etmesiyle başlayan 1787-1791, 1792 Osmanlı-Rusya, Avusturya Savaşı, dört yıl sürmüş ve Osmanlı Devleti'nin yenilmesiyle sona ermiştir.

Bununla beraber, özellikle Fransız ihtilalinin Avrupa'da meydana getirdiği önemli olay ve gelişmelerden dolayı, uzun süren bu savaştan Rusya ve Avusturya'nın toprak yönünden kazançları oldukça sınırlı kalmıştır. Diğer taraftan savaş öncesinde iki devletin aralarında kararlaştırılıp uygulamaya koymak istedikleri «Grek Projesi» gerçekleştirilememiş, aynı zamanda Avusturya'nın Osmanlılarla ayrı barış yapması, Avusturya ve Rusya arasındaki andlaşmayı da yıkmıştır.

Düşman devletlerin bu durumuna karşılık Osmanlı Devleti'nin bu savaştaki kaybı büyüktü. Bir defa savaşa, Kırım'ı kurtarmak ve Rus baskısına son verebilmek için girmişti. Fakat, savaş sonunda Kırım'ı ele geçiremediği gibi, üstelik yeni topraklar kaybetti. Rus baskısı ve tehlikesi ise daha belirli bir duruma geldi. Ruslar daha güneye indiler. Avusturya da Balkanlar'a biraz daha sokuldu. Bunlar da, Osmanlı Devleti için, bundan böyle Balkanlar'da yeni problemlerin başlangıcı oldu.

Diğer taraftan bu savaş, Osmanlı Devleti'nin kuvvetinin iyice azaldığını açık olarak ortaya çıkarmıştır. Bunun kabul edilmesidir ki, Osmanlılar'ı, tarihlerinde ilk defa olarak Avrupalı Hristiyan devletlerin yanı, yabancıların yardımını aramaya sevketmiştir. Bu da, onu diplomasi alanında dışa açılmaya yöneltmiştir. Nitekim bundan böyle Osmanlı Devleti, varlığının devamlılığı için, Avrupa devletleri arasındaki ilişkilerden yararlanma siyasetine ağırlık vermeye başlamıştır. Ancak sadece bu siyasetle devletin geleceğe güvenle bakdasının yeterli olamayacağı anlaşılmıştır.

Bu bakımdan sona eren 1787-1791, 1792 Savaşı, Osmanlı Devleti'ni kuvvetlendirmek üzere daha önce yapılanlardan daha geniş kapsamlı ıslahatların gerçekleştirilmesinin düşünülmeye başlanmasına sebep olmuştur. Bu düşüncenin uygulanması ise, aşağıda görüleceği üzere, Nizam-ı Cedit hareketini meydana getirecektir.

(1) Ahmet Cevat Eren. Aynı eser. 27

3 — 1798-1802 Osmanlı-Fransız Savaşı

Daha önce belirtildiği gibi, Osmanlı-Fransız ilişkileri XVI. yüzyılın birinci yarısında resmen başlamıştı. Bu tarihlerden itibaren iki devlet arasındaki ilişkiler siyasi ve ekonomik alanlarda gittikçe gelişerek, Fransız ihtilâline kadar dostluk çerçevesi içinde gelmiştir.

İkiyüzyetmiş yıl kadar süren bu uzun dönemde, Osmanlı İmparatorluğu, Fransız dostluğuna daima önem vermiş, ona sadık kalmıştır. Buna karşılık Fransızlar'ın Osmanlılar'a karşı aynı tutumu sürekli olarak gösterdiği söylenemez. Bununla beraber, Fransa'nın ekonomik ve askerî gücü ile, kendi menfaatları dolayısıyla Avusturya ve Rusya'ya karşı bir siyaset izlemesi, Osmanlılar'ın Fransızlar'a daima her alanda öncelik vermesine sebep olmuştur. Hatta, ihtilâl sırasında yaptığı ıslahat hareketlerinde de bu devletin yardımını istemekten geri durmamıştır.

İşte, Osmanlı Devleti ile Fransa arasında eski ve dostluğa dayanan ilişkiler bu şekilde sürerken, Fransa 1798 yılında Mısır'ı işgal etti. Bu da, 1798 Osmanlı-Fransız savaşını başlattı. Bu olayda ise 1789 Fransız İhtilali ve buna bağlı gelişmeler önemli rol oynamıştır.

a) 1789 Fransız İhtilali ve Osmanlı - Fransız Münasebetlerine Etkisi

1. İhtilal ve Getirdikleri

XVIII. yüzyılın sonlarında başgösteren Fransız İhtilali ve onun gelişmeleri Avrupa'da ve dünyada, bu arada Osmanlı-Fransız ilişkilerinde önemli değişikliklere ve olaylara yol açmıştır. Bu bakımdan kısaca Fransız İhtilali'ne değinmekte fayda vardır.

Bilindiği gibi Fransız İhtilali, çeşitli iç ve dış sebeplerden, 5 Mayıs 1789 günü Etats Generaux'un Versailles Sarayı'nda toplanmasından hemen sonra başlamış, kısa zamanda gelişmiştir.

İlk olarak Etats Generaux'da asilzâdeler ve papazlarla halk temsilcileri arasında oy kullanmanın ne şekilde olacağı konusunda anlaşmazlık çıkmış ve bunun üzerinde altı hafta görüşme yapılmış, ancak bir sonuç alınamamıştır.

Bunun üzerine, 17 Haziran 1789 günü, halk temsilcileri, kendilerinin halkın yüzde doksanaltısını temsil ettiklerini söyleyerek, kendilerinden meydana gelen meclisi, «Milli Meclis» olarak ilan ettiler. Ayrıca halk adına, egemenlik hakkını hemen ele alarak, bu meclisin rızası olmadan, halktan hiçbir vergi toplanamayacağını bildirdiler. Diğer taraftan imtiyazlıları da bu meclise katılmaya davet ettiler. An-

cak bu davete olumlu bir cevap alamadılar. Üstelik Kral XVI. Louis, bu meclisin toplanmasına engel olmak üzere, Versailles Sarayı'ndaki toplantı salonunu kapattırdı. Bu ise Milli Meclis üyelerinin birbirlerine daha çok bağlanmalarına sebep oldu. 20 Haziran 1789 günü Top Salonu denilen yerde toplanan üyeler, bir anayasa yapıncaya kadar dağılmamaya and içtiler.

Milli Meclis'in Fransa Krallığı için bir anayasa hazırlamak üzere harekete geçmesi, yüzyıllardan beri süregelen monarşi idaresini değiştirmeyi hedef alan bir hareketti. Bu bakımdan krala karşı gelmek ti. İşte bununla da ihtilal fiilen başlamış oluyordu.

Böylece, Fransa'nın içine düştüğü mali bunalıma bir çözüm yolu bulmak için toplanan Etats Generaux, ilk anlarından itibaren nitelik değiştirerek, ihtilalci bir şekil almış oldu. Bundan sonra da olaylar hızla gelişmeye başladı.

Yukarıda kurulduğu belirtilen Milli Meclis'e, durumlarından memnun olmayan küçük papaz sınıfından ve asilzadelerden bazı üyeler de katıldılar. Kral, bu durum karşısında diğer papaz ve asilzade üyelerinin de meclise katılmasını istedi. Bunun üzerine Milli Meclis, bir anayasa hazırlamaya başladı ve kendisini 9 Temmuz 1789'da «Kurucu Meclis» olarak ilan etti.

Ortaya çıkan bu gelişmelerden imtiyazlılar korktular ve meclisi dağıtmak istediler. Bu sırada ise Paris'te halk büyük heyecan içerisindeydi. Meclis'in dağıtılacağı söylentileri üzerine de halk, 14 Temmuz 1789'da, mutlakiyetin sembolü haline gelmiş olan Bastille Hapishanesi'ni basarak yaktı. Aynı zamanda Paris Belediyesi'ni ele geçirerek, Commune (Kommün) adı ile yeni bir şehir idaresi kurdu. Diğer taraftan da kralın yabancı muhafız askerlerine karşı, Milli Ordu kuruldu.

Paris'te meydana gelen bu gelişmeler, hızla Fransa'nın diğer yerlerine de yayılmaya başladı. Buralarda da Commune'ler ve Milli ordular kuruldu. Böylece Fransa'da yeni bir yönetim şekline geçiş başlamış oldu. Bu gelişmelerin sonucu olarak kralın gücü büyük oranda azaldı. İmtiyazlı sınıflardan olanların birçoğu ülke dışına kaçtı.

Kurucu Meclis, son gelişmeler üzerine 4 Ağustos 1789 gecesi, Fransa'da feodalite devrinden beri süre gelen bütün imtiyazları kaldırdı ve eşitliği esas kabul etti. Bununla da, Fransa'da absolutizme ve feodaliteye, yani siyasî, sosyal ve ekonomik yönlerden eşitsizliğe dayalı eski sistem yıkılarak, yerine eşitliğe dayanan yeni bir toplum düzenine geçmenin esasları sağlanmış oldu.

Kurucu Meclis, bundan sonra hazırlanmakta olan anayasanın baş

tarafına konulmak üzere, 28 Ağustos 1789'da «*İnsan ve Yurttaş Hakları Demeci*»ni kabul ve ilan etti.

Fransa'da bu temel gelişmeler meydana gelirken, ülkede başgösteren iç kaynaşmalar sürmekteydi. Kral XVI. Louis ise, ülkede mevcut mutlak monarşiye rağmen yapılmakta olan bu köklü değişikliklere karşı çıkacak gücü kendisinde göremiyordu. Bu sebeple eski düzeni, dışarıdan alacağı yardımlarla yeniden kurabilmek ümidiyle 20 Haziran 1791 günü Kraliçe Marie Antoinette ve iki çocuğuyla Fransa'dan kaçmak üzere harekete geçti. Ancak kral, kıyafet değiştirmiş olmasına rağmen Varrene'de tanınıp yakalanarak tekrar Paris'e getirildi. Kralın bu hareketi, halk arasında itibarını iyice düşürdü ve ülkeyi kral olmadan da yönetmenin mümkün olacağını göstermiş oldu. Bu da, Cumhuriyetçilerin işine yaradı.

Kurucu Meclis, bu arada iki yıl süren uzun çalışmadan sonra bir anayasa hazırladı. Bu anayasa 14 Eylül 1791'de kral tarafından da onaylanarak yürürlüğe girdi.

Böylece Frnsa'da mutlak monarşi sona ermiş, meşruti monarşi dönemi başlamış oldu. Kurucu Meclis de, anayasayı yapmakla görevini tamamlamış olduğundan kendisini feshederek, yeni seçimlere gitti.

Bundan sonra yapılan iki dereceli seçimler sonunda 1 Ekim 1791 tarihinde «Yasama Meclisi» toplandı.

Yasama Meclisi dönemi, içte ayaklanmalar ve parti çekişmeleri ile, yeni rejimi yıkarak Fransa'da eski «Kutsal Krallığı» yeniden kurmak isteyen komşu devletlerle yapılan savaşlarla geçti. Bu arada, yabancı işgalci kuvvetlerin girişmiş olduğu hareketler millî duyguları coşturdu. Cumhuriyet taraftarları, düşmanların korumak istediği kralın oturduğu Tulleries Sarayı'nı basarak Kral XVI. Louis ve Kraliçe Marie Antoinette'i oradan alarak hapsettiler. Bunun arkasından da Yasama Meclisi, yapılan yeni seçimler sonunda yerini Konvansiyon Meclisi'ne bıraktı.

Konvansiyon (Convention Nationale) Meclisi, 20 Eylül 1792'de ilk toplantısını yaptı. İlk iş olarak da 21 Eylül 1792'de krallığı kaldırarak, yerine cumhuriyeti ilan etti. Böylece Fransa'da monarşi idaresi sona erdi ve Birinci Cumhuriyet dönemi başladı. Bundan biraz sonra da Kral XVI. Louis vatana ihanet suçundan yargılandı ve ölüme mahkûm olarak, 21 Ocak 1793'te idam edildi. Arkasından da 16 Ekim 1793'te Kraliçe Marie Antoinette aynı suçtan idam oldu.

Kral XVI. Louis'nin idamı Fransa'da büyük ayaklanmalara yol açtı. Diğer taraftan Avusturya ve Prusya'nın Fransa'ya karşı başlatıp

sürdürdükleri savaşa; İngiltere, İspanya, Hollanda ile bazı İtalyan devletlerinin de anılan devletler yanında katılmasına sebep oldu. Böylece ülke ve yeni rejim iç ve dış büyük tehlikelerle karşı karşıya kaldı.

Bu durum üzerine Fransa'da olağanüstü yetkilere sahip «Kamu Selâmet Komitesi», «İhtilal Mahkemeleri» kuruldu. Bunlar da «Terör İdaresi»nin ortaya çıkmasına yol açtı. Binlerce insan kral taraftarı veya rejim düşmanı olarak suçlanarak giyotinle idam edildi.

Terör idaresi ile ülkede yeni rejim yerleştirildi. Bu arada yapılan savaşlarda düşmanlar sınırlarda durduruldu. Ancak şiddet ve baskı idaresi dayanılmaz hale geldiğinden, ılımlı Cumhuriyetçiler ile Milli Ordu işbirliği yaparak, ülke idaresini ele geçirmiş bulunan Robespierre ve taraftarlarını yakalatarak idam ettirdiler (27 Temmuz 1794). Böylece «Terör İdaresi»ne son verdiler.

Bundan sonra Fransa'da yeni bir anayasa hazırlandı ve bu 22 Ağustos 1795'te Konvansiyon Meclisi tarafından kabul edildi. III. Yıl Anayasası denilen yeni anayasaya göre yapılan seçimlerle de Direktuvar (Directoire) dönemi başladı (28 Ekim 1795).

Yeni anayasa, bir önceki dönemde yürütme kuvvetinin tek kişiye verilmesinin sakıncaları görüldüğünden, yürütmenin beş üyeden meydana gelen ve Meclis tarafından seçilen Direktuvar denilen bir kurula verilmesini öngörmüştü. Yasama kuvveti ise meclise verilmişti. Bu meclis, biri «Beşyüzler Meclisi», diğeri Senato niteliğindeki «İhtiyarlar Meclisi» olmak üzere ikiye ayrılmıştı.

Bununla beraber, yeni rejimden krallık taraftarları da, Cumhuriyetçiler de memnun olmadılar ve halkı ayaklanmaya kışkırttılar. Meydana gelen ayaklanmaları ise genç bir general olan Napolyon Bonapart (Napoléon Bonaparté) (1769-1821) bastırdı. Bu da Napolyon'a ülke içerisinde şöhret kazandırdı.

Direktuvar döneminde, Fransa dışarıya iki büyük sefer düzenledi. Bunlar, Napolyon'un Avusturya ve Mısır seferleri idi.

Fransa'da 1789'dan 1798 yılına kadar bu iç gelişmeler olurken, 1791 yılından itibaren Fransa'ya karşı Avrupa'da da bir cephe kurulmaya başlamıştır.

Fransa'da ihtilalin patlak vermesi, ilk önceleri komşu ve diğer Avrupa ülkelerinde büyük bir tepki ve huzursuzluk meydana getirmedi. Aksine bunlarda Fransa'nın bu iç çatışmalardan zayıf olarak çıkacağı düşüncesini uyandırdı. Diğer taraftan, 1791 Anayasası'nda, «*Fransa istila amacı ile savaş etmekten tamamen vazgeçmiştir*» deyiminin yer almasından dolayı, Fransa'daki olay ve gelişmelerin içe dönük olduğu izlenimini verdi.

Ancak ihtilalin kısa zamanda gelişerek, mutlak monarşiyi yıkması ve önce meşrutiyeti sonra da cumhuriyeti kurması, Avrupa monarşilerini, Fransız ihtilalinin kendi ülkelerini de etkileyeceği düşüncesi ile korkuttu. Bu sebeple, ihtilale karşı durum almaya başladılar. Fakat bu sıralarda kendi aralarında da anlaşmazlıkları vardı. Rusya ve Avusturya Osmanlı İmparatorluğu ile savaş halindeydi (1787-1791, 1792 Savaşı). Prusya, Avusturya'ya karşı hücuma hazırlanıyordu. İşte Fransız İhtilali bu devletleri aralarındaki anlaşmazlıklara son vererek, Fransa'ya karşı birleşmeye sevketti. Nitekim, önce Fransa'nın komşusu olan devletler aralarında ittifak kurdular, sonra da buna Avrupa'nın diğer devletleri katıldılar.

Fransa ile Avrupa'nın diğer devletleri arasında ihtilal döneminde yapılan savaşlara, «İhtilal Savaşları» veya «Koaliston Savaşları» denmektedir. 1792 yılında başlayıp 1815 yılına kadar süren bu savaşlarda: Fransa, «*krallık baskısı altında inleyen milletleri kurtarmak*», diğer devletler de, görünüşte, «*Fransa'da kutsal krallığı yeniden kurmak*» amacı ile hareket ettiler. Gerçekte ise savaşa katılan her devletin kendine göre çeşitli siyasi, askeri ve ekonomik çıkarları vardı.

Bu bakımdan savaşlar uzun ve yıpratıcı olmuştur. Başlangıçta Fransa, Avrupa devletleri karşısında savunmada kalmıştır. Fakat, özellikle Napolyon ile birlikte hücuma geçmiş, bir süre Avrupa'nın çok büyük bölümüne egemen olacak duruma gelmiş, daha sonra da ihtilalin başlangıcındaki sınırlarına çekilmiştir. Yaklaşık yirmibeş yıl süren Koalisyon Savaşları, Avrupa güçler dengesi ile siyasî coğrafyasını büyük ölçüde değiştirmiş ve devletlerarası ilişkilerde yeni gelişmelere yol açmıştır. Bu savaşların ilki de, Birinci Koaliston Savaşları'dır.

Yukarıda, Fransa'da 1789 yaz aylarından itibaren meydana gelen gelişmelerin, bir süre sonra komşu devletlerden başlamak üzere, diğer Avrupa devletlerini telaşa düşürdüğü belirtilmişti. Bu devletler içerisinde Avusturya, devlet şekli ve kozmopolit yapısı dolayısıyla, Fransa'daki gelişmelerden en çok çekinen devletti. Prusya da, gerek devlet yapısı gerekse Fransa'ya yakınlığı dolayısıyla olayları yakından izlemekteydi. Bu sebeple bu iki devlet, Fransa'nın iç işlerine karışmak amacını taşıyorlardı. Nitekim, Avusturya imparatoru ile Prusya kralı 1791 Ağustos ayında Pillnitz'de buluşarak Fransa'da monarşi yönetiminin yeniden kurulması için işbirliği yapmayı kararlaştırıp, bunu ilan ettiler. Bu bildiri Fransa'da büyük tepki uyandırdı ve Yasama Meclisi 20 Nisan 1792'de Avusturya'ya savaş ilan etti. Bunun üzerine Prusya da, Şubat 1792'de Avusturya ile bir anlaşma yapmış olduğundan, savaşa katıldı. Böylece Koalisyon Savaşları başlamış oldu.

Savaşın başlarında Fransızlar başarı sağlayamadılar. Prusyalılar Fransa içlerine doğru yürümeye başladılar. Ancak Fransızlar, Cumhu-

riyet döneminde düşmanları önce durdurdular ve sonra da karşı hücuma geçtiler. Bu arada Avusturya'ya bağlı bulunan Belçika'yı ele geçirdiler, diğer taraftan Nice ve Savoie'ya girdiler.

XVI. Louis'nin idamı ve Cumhuriyet'in ilanı, Avrupa devletlerinin Fransa'ya karşı vaziyet almalarına sebep olmuştu. Fransa'nın askeri yönden sınırları dışına taşması ise; bu devlete karşı yürütülen savaşa, başta Manş Denizi'nin güvenliğini ve Avrupa güçler dengesini tehlikede gören İngiltere olmak üzere, İspanya, Hollanda, Napoli, Toskana ve bazı Alman prensliklerinin katılmasına yol açtı. Böylece Koalisyon Savaşları Avrupa'nın büyük bir bölümüne yayılmış oldu. Fransız orduları bu savaşlarda başarı kazanarak, Ren nehrinin sol kıyısını ve Hollanda'yı işgal ettiler. Bunun üzerine 1795 yılının Nisan-Temmuz ayları arasında Prusya, Hollanda ve İspanya, Fransa ile andlaşmalar imzaladılar. Böylece, Fransa'nın yeni rejimi bu devletler tarafından resmen tanınmış oldu.

Ancak İngiltere ve Avusturya, Fransa ile barışa yanaşmamıştı. Bu sebeple Fransa 1795 yılı ortalarından itibaren, karada sadece Avusturya ile onun müttefikleri olan İtalyan ve Alman devletleriyle savaş yapmakta devam etti. Bunun için de Almanya ve İtalya'ya iki ayrı ordu gönderdi. Bunlardan Avusturya üzerine Kuzey İtalya'ya gönderilen orduya Napolyon Bonapart komuta ediyordu. Napolyon, önce Avusturyalılar'ı sonra da Piyemonteliler'i yendi. Böylece Kuzey İtalya'yı ele geçirdi. Bu durum üzerine Avusturya ile Fransa arasında 18 Ekim 1797 tarihinde Compo Formio Barış Andlaşması yapıldı.

Bu andlaşma ile; Avusturya Belçika'yı ve Ren nehrinin sol kıyısına kadar olan toprakları Fransa'ya verdi. Venedik devleti ortadan kaldırıldı ve toprakları Fransa ile Avusturya arasında bölüşüldü; Avusturya, Venedik ve Dalmaçya kıyılarında bazı yerleri aldı. Buna karşılık, Fransa'nın İtalya'da kurduğu cumhuriyetleri tanıdı ve Yedi Ada'yı almasını kabul etti. Böylece bu iki devlet Dalmaçya kıyılarına yerleşerek, Balkanlar'a iyice sokulmuş oldular. Bu da, Avrupa'nın iki güçlü devletini Osmanlı İmparatorluğu ile doğrudan komşu haline getirdi.

Fransa, bundan sonra İngiltere'ye ve Doğu Akdeniz'e döndü, 1798 yılında da Mısır'a asker çıkartarak burayı işgal etti. Bu da, Fransa'ya karşı İkinci Koalisyonun kurulmasına sebep oldu.

Buraya kadar yapılan kısa açıklamalardan anlaşılacağı üzere; Fransa, 1789 yılında ihtilalin başlamasından sonra çeşitli iç problem ve gelişmelere sahne olmuş, dış saldırılara uğramış, ancak kısa süre sonra sınırları dışına taşmaya başlamış ve bu arada 1797 yılında Dal-

maçya kıyılarına yerleşmiştir(1). Bu da, Osmanlı-Fransız ilişkilerinde önemli ve büyük olay ve gelişmelere yol açmıştır.

2. Fransız İhtilali Karşısında Osmanlı İmparatorluğu ve Tutumu

Osmanlı İmparatorluğu, 1789'da Fransız İhtilali başladığında, diğer Avrupa devletlerinde olduğu gibi, buna, Fransa'nın bir iç meselesi olarak bakmıştır. Bir İslâm devleti olması, Avrupa ölçüler'ne göre imtiyazlılığa ve eşitsizliğe dayanan siyasi, sosyal yapıya sahip olmamasından dolayı bir endişe de duymamıştı. Üstelik Fransa'ya uzaktaydı ve onunla bir sınırı da yoktu. Ayrıca, Avrupa'da daimi elçilikleri bulunmadığından, gelişmeleri ancak dolaylı yollardan öğrenebiliyordu. Diğer taraftan Osmanlı yöneticilerinin, ihtilalin gelişmesinden sonra dahi, ihtilalin getirdiklerini ve getireceklerini tam olarak anlayabildikleri söylenemez.

Bu sebeplerle, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1792 yılına kadar ihtilal karşısında ilgisiz kaldığı görülmektedir. 1789-1792 yıllarını içine alan dönemde Osmanlı İmparatorluğu, daha çok tarihlerde sürmekte olan (daha önce açıklanmış bulunan) Osmanlı-Rus, Avusturya Savaşı'na ve iç problemlere ağırlık vermiştir.

Fransa da, bu dönemde yani ihtilalin ilk yıllarında, kendi iç problemleri ve yakın tehlikelerle uğraştığından Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerini tamamen ihmal etmiştir. Ancak 1792 yılı ilkbaharında Avusturya ve Prusya ile savaşa girince, aynı zamanda Avrupa'da ihtilale karşı Birinci Koalisyon kurulmaya başlayınca, eski dostu Osmanlı İmparatorluğu ile askeri alanda bir işbirliği teşebbüsüne geçmiştir. Bununla da Fransa'nın düşmanlarını «Doğu»da şaşırtma, taciz etme ve oyalamayı düşünmüştür. Bu amaçla da Osmanlı İmparatorluğu'nu Rusya ve Avusturya'ya karşı savaşa kışkırtmaya başlamıştır. Bu politikasını da sürekli hale getirmeye gayret etmiştir.

Çünkü Fransa, 20 Nisan 1792 tarihinden itibaren Avusturya ve Prusya ile savaş haline girmiş ve Avrupa'da yalnız kalmıştı. Bunun için düşmanlarını kuşatacak şekilde müttefiklere ihtiyacı vardı. Bunlar da, Osmanlı İmparatorluğu, İsveç ve Lehistan olabilirdi. Ayrıca Macaristan'da da isyan çıkarılabilirdi. Bunlarla da Fransa'nın batıda yükü hafiflemiş olurdu. Bu politikada ise özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun kazanılması Fransa için önemliydi.

---

(1) Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: R.R. Palmer, A History of The Modern World, 333 vd., New York 1962; Wells, H.G., Cihan Tarihinin Umumi Hatları, I, 77, İstanbul 1928; Jacques Bainville, (Çev: H.C. Yalçın), Fransa Tarihi, I, 209, İstanbul 1938; Albert Sorel, (Çev N.S. Örik), Avrupa ve Fransız İhtilali, I, 3 vd., İstanbul 1949, Şükrü Esmer, Siyasi Tarih, 33 vd. İstanbul 1944

Nitekim, Haziran 1792'de İstanbul'a elçi olarak gönderilmesi düşünülen Fransa'nın o tarihlerdeki Torino elçisi Semonville'e, Dışişleri Bakanı Dumouriez tarafından verilen yazılı talimat bu politikayı açıkça göstermektedir.

Fransa Dışişleri Bakanı Dumouriez tarafından 12 Haziran 1792 tarihinde bu talimat verildiği sırada Fransız orduları Avusturya ve Prusya karşısında geri çekilmekteydi. Rusya ise savaşa katılmamış olmakla beraber, Fransa'ya karşı düşmanca davranışı ve Polonya'daki niyetlerinden dolayı Fransızlar'ı endişelendiriyordu. İşte bu siyasi ortamda kaleme alınan talimatta, 1756 Avusturya-Fransa ittifakı sonucunda geleneksel Türk-Fransız dostluğunun sarsıldığı ve böylece yalnız bırakılan Osmanlı Devleti'nin zayıfladığı belirtilerek, Avrupa'yı tehdide başlayan Koalisyon'a karşı koymak üzere, Fransa'nın gerçek dostlarından olan Osmanlı Devleti ile bağları tekrar kuvvetlendirmek gereği kaydedilerek şöyle deniliyordu:

«... *Rusya ile Polonya arasında, alevlenmekte olan savaşta Türkiye ve Fransa'nın aynı endişeleri duyduğu şüphesizdir. Polonya'ya olacak tecavüz Türkler'in Rusya'ya karşı mevcut kinini çoğaltacak ve onlara, kaybettikleri toprağı geri almak fırsatını vermek için istismar edilecektir. Rusya'nın zannedildiği kadar kuvvetli olmadığı Bâbıâli'ye anlatılmalıdır. Fransa halen Toulon'da 15 savaş gemisini bekletmektedir. Bunlar Ruslar'ın Akdeniz'e inmesine karşı koyabilir. Diğer taraftan, Babıâli'nin Fransız İhtilali hususunda çekingen olması pek muhtemeldir. Semonville bunu bertaraf etmeğe çalışarak, kısaca halkın arzusuna uygun bir idarenin mahiyetini anlatacak ve Babıâli'yi daha kolay ikna edebilmek için Fransa'daki son bozuklukların sebebini bile Avusturya ittifakının fena neticelerine atfedecektir. Artık Türkler Avusturya karşısında yalnız bırakılmayacaklardır. Fakat Bâbıâli bu durumdan faydalanmasını bilmelidir*» (1).

Görüldüğü gibi Fransa, 1792 yılında her ne olursa olsun Osmanlı Devleti'nil yanına çekmek istemekte, bunun için de çeşitli siyasi tertipler düşünmektedir.

Bütün bunlara karşılık Osmanlı Devleti, 1792 yılında Fransa'nın yeni rejimini korumak ve bunu diğer devletlere tanıtmak üzere başlattığı savaşta tarafsızlığını ilan etti. Ancak onun, Osmanlı Devleti'ni parçalamaya çalışan ve aynı zamanda Rusya'nın müttefiki olan Avusturya'yı yenmesi İstanbul'da sevinç yaratti ve Fransa'ya karşı olan sem-

(1) İsmail Soysal, **Fransız İhtilâli ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)**, 95-97, Ankara 1964

patlıyı çoğaltttı. Bununla beraber Babıâli, Fransa'nın isteğine rağmen ihtilal rejimini hemen tanımaya da yanaşmadı.

Osmanlı yöneticilerine göre, Fransa'nın yeni rejimi bir Avrupa meselesiydi. Kendileri Avrupa hukukuna dahil olmadıklarından, bu rejim önce Avrupa devletleri tarafından tanınmalıydı. Ancak Osmanlı Hükümeti, ihtilal karşısında gerçek tarafsızlığını sürdürüyordu. Öyle ki, bu dönemde, ihtilal taraftarları Avrupa'nın hiçbir ülkesinde hoşgörüyle karşılanmazken, Osmanlı sınırları içerisinde serbestçe dolaşabiliyorlardı. Nitekim, İstanbul'da yaşayan Fransızlar'ın ihtilal düşüncelerini kabul ederek renkli kokart takmalarına veya gösteriler yapmalarına Babıâli karışmıyordu ve bu konuda İngiltere ile Avusturya'nın protestolarına aldırmıyordu. Kısacası, Osmanlı topraklarında ihtilalciler ile kralcılara aynı şekilde muamele yapılıyordu. Gerçi III. Selim, 1793'te Kral XVI. Louis idam edilince bir hükümdarın öldürülmesi dolayısıyla üzülmüştü. Buna rağmen yine de devlet siyasetinde, ihtilal Fransa'sına karşı Avrupa devletlerinin kurmuş olduklarına katılmayarak tarafsızlığını korumakta devam etmiştir.

Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki ilişkiler, yukarıda belirtildiği şekilde sürerken, Fransa Hükümeti 1792 yılı yaz aylarında Semonville'i İstanbul'a elçi olarak göndermeyi düşünmeye başladı. Ancak aynı tarihlerde Napoli Krallığı, Avusturya, Prusya ve Rusya'nın İstanbul'daki elçileri, Fransa'nın Doğu'da müttefikler aleyhinde bir tertip hazırlamak niyetinde olduğunu Babıâli'ye bildirerek Semonville'in elçi olarak kabul edilmemesini istediler.

Bunun üzerine Osmanlı sadrâzamı 1792 Ağustosu'nda Fransa başbakanına bir mektup gönderdi.

Bu mektupta «... *Gönderilecek büyükelçilerin, iyi seçilmesi suretiyledir ki, bu tayin her iki taraf için memnun sonuçlar verir. Bunlar namuslu, dikkatli, mahir olmalıdır. Bugüne kadar Bâbıâli Fransız büyükelçilerinden daima memnundu. Bundan sonra da, nezdine, iki memleketin beraberliğini sağlamlaştıracak kimseler yollamasını beklemeğe hakkı vardır. Halbuki öğrendiğimize göre, buradaki büyükelçinizi azlederek yerine Sémonville'i tayin ediyorsunuz. Bir değişme yapmak pek tabii ise de, Semonville'in, karakteri icabı, bundan önce görülen ölçüsüz hareketleri sebebiyle, İstanbul büyükelçiliğine liyakatı söz konusu olamaz. Büyükelçiler gerektiğinde andlaşma imzalar. Bundan dolayı doğru ve güvene layık olmalıdır. Şüphe yok ki, bu yazıyı alınca gerekli şartlara sahip başka bir büyükelçi seçeceksiniz...*» denilmekteydi(1).

(1) İsmail Soysal. Aynı eser. 110-111

Görüldüğü gibi Osmanlı Hükümeti, Fransa'nın kendisine yaklaşma politikasının uygulanması için İstanbul'a göndermek istediği Sémonville'i büyükelçi olarak kabul etmemiş, başka birinin gönderilmesini bildirmiştir.

Fransa, bunun üzerine 19 Ocak 1793 tarihinde İstanbul Büyükelçiliği'ne Descorcher'u tayin etmiş ve büyükelçi, Avusturya, Prusya ve Rusya'nın karşı çıkmasına rağmen 7 Haziran 1793'te İstanbul'a gelmiştir. Bundan sonra da Osmanlı-Fransız ilişkilerinde değişmeler başlamıştır.

Osmanlı Devleti, Fransa'nın Cumhuriyet hükümetinin elçisini İstanbul'a kabul etmişti, ancak onu resmen tanımamıştı. Bununla beraber Descorches, Osmanlı Hükümeti'ne iki önemli teklif getirmişti. Bunlardan birincisi, Fransa'nın yeni rejimini yani cumhuriyet hükümetinin tanınması, ikincisi Osmanlı Devleti'nin Fransa lehinde savaşa katılması, bunun için de iki devlet arasında bir anlaşmanın yapılmasıydı(1).

Fransa Hükümeti, elçisine ikinci teklifle ilgili olarak şu talimatı vermişti:

«*En önemli mesele, Türkler'i derhal savaşa girmeye kandırmaktır. Avusturya, Sardunya, Prusya, Hollanda, İngiltere ile savaş halindeyiz. İspanya'ya karşı da yakında savaşa gireceğiz. Türkler'in Lehistan'ı kurtarmaktaki çıkarları bellidir. Çünkü bu Cumhuriyet ortadan kaldırılırsa, Kuzey hükümetleri Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşmaya başlayacaklardır. Eğer Osmanlılar, Rusya'yı korkuturlarsa Ruslar Lehistan'ı boşaltacaklardır. Osmanlılar Rusya'yı korkuttukları sırala, İsveç'in Finlandiya'yı alması ve Rusya'nın Baltık eyaletlerine saldırması için elimizden geleni yapacağız*» (2).

Osmanlı Hükümeti, Descorches'un yukarda belirtilen tekliflerine, onun yaptığı bütün baskılara ve çalışmalara rağmen ancak 23 Eylül 1793 günü Reisülküttab Râşid Efendi vasıtasıyla cevap vermiştir. Bu cevapta şöyle deniyordu:

«... *Maksadınızı anlıyoruz. Türkiye'nin Fransa'ya dostluğuna ve onun başarılı olmasını dilediğine inanınız. Fakat düşmanlarınız karşısında biz tarafsızlık politikası güdüyoruz. Hükümetinizi derhal tanımamız zordur. Bunda acele ederseniz ittifak işi de suya*

(1) Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, V, 21-22, Ankara 1961
(2) Enver Ziya Karal, **Aynı eser**, V, 23

düşebilir. Şu sırada Fransa'nın düşmanı çoktur. Dayanmak istediğiniz Polonya ve İsveç ise zayıf devletlerdir» (1).

Görüldüğü gibi, Osmanlı Hükümeti, Descorches'un yani Fransa'nın iki teklifini de kabul etmeye yanaşmamıştır. Çünkü bu tarihlerde henüz hiçbir Avrupa devleti Fransa'daki Cumhuriyet hükümetini tanımamıştı. Bu bakımdan, Bâbıâli'nin tek başına Cumhuriyet hükümetini resmen tanıması, diğer Avrupa devletlerinin baskısına yol açabilirdi. Diğer taraftan, Fransa ile anlaşma yapmak, başta Rusya olmak üzere bazı Avrupa devletleriyle savaşa girmek demekti. Bu ise, Osmanlı Devleti'nin başına yeni birçok problem doğurabilirdi. Bu sebeplerle, Osmanlı Devleti tarafsızlığını sürdürmekte yarar görüyordu.

Ancak, 1793 yılı sonlarında Fransız orduları yeniden geri çekilmeye başlamıştı. Bundan dolayı Fransa için Osmanlı Devleti'nin Doğu'da askerî bir harekete geçmesi önem kazanmıştı. Bunun için de Fransa; Osmanlı Hükümeti'ni bazı tekliflerle savaşa sokmak üzere çalışma yapmak düşüncesine varmıştı. Nitekim, bu sıralarda Fransız devlet adamlarına göre Osmanlı Devleti'nin durumu kendileri yönünden şöyleydi:

«... Düşmanlarımızın düşmanı olan Türkiye, Fransa'nın faydalı ve sadık bir müttefikidir. Türkiye, Fransa tarafından son zamanlarda ihmal edilmiştir. Buna karşılık Türkler üzerinde İngiltere'nin entrikaları çoğalmıştır. Divan'ı Londra idare etmektedir. Türkiye'nin güttüğü tarafsızlık hem kendisi, hem de Fransa için kötüdür. Türkiye ortak düşmanımız olan Avusturya'ya savaş açarsa kolaylıkla başarı sağlar. Fakat onun Avusturya ile savaş istemediği anlaşılıyor. Buna karşılık Rusya ile savaşa girebilir... Rusya, Fransa etrafındaki çemberin tamamlanmasına çok çalıştığı halde, Doğu'daki emelleri sebebiyle savaşa girmiyor... Eğer biz mağlup olursak ortaya çıkacak binbir dert arasında, Rusya da Türkler'i Avrupa'dan atacaktır...» (2).

Yine Fransız devlet adamlarına göre, Osmanlı Devleti kendileri için ekonomik yönden de büyük öneme sahipti. Bu, 4 Ocak 1794'te hükümet adına yapılan bir konuşmada şöyle belirtilmişti.

«... Tabiat bizi Yakındoğu ile ticaret yapmağa ve Çanakkale Boğazı'na hâkim olan memleketle müttefik olmağa davet ediyor... Fransa'nın güneyindeki fabrikaların refahı Yakındoğu ticaretiyle var olmaktadır. Akdeniz Fransa için büyük bir ulaşım kanalıdır ve güvenliği de Fransa'ya aittir» (3).

(1) İsmail Soysal. Aynı eser, 121
(2) İsmail Soysal. Aynı eser, 122
(3) İsmail Soysal. Aynı eser, 123

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Fransa Hükümeti, 1794 yılı başlarında, kendisinin siyasî, askeri ve ekonomik politikası ve menfaatleri için Osmanlı Devleti'ni her ne olursa olsun kendisinin yanına çekmek, bir başka deyimle kendi lehine kullanmak istiyordu. Nitekim bu konuda Descorches'a şu talimatı vermiştir: Türk-Fransız ittifakının gerçekleştirilmesinden başka, İstanbul'da gelişmekte olan Türk-İngiliz münasebetleri bozulmalıdır; Türk elçisi Agâh Efendi'nin Londra'ya hareketine engel olunmalıdır; Türkiye ile Fransa arasında daha geniş bir ticaret sözleşmesi yapılması için zemin hazırlanmalıdır; Babıâli'nin Kuzey Afrika beyleri nezdinde Fransa lehine tavassutu sağlanmalıdır. Ayrıca da «... *Eğer Türkler, gene savaşa girmeğe yanaşmazlarsa hiç değilse senin elçilik sıfatını tanımalıdırlar*» (1).

Fransa Cumhuriyet Hükümeti'nin İstanbul'a gönderdiği Büyükelçi Descorches, aldığı bu talimatlara göre Osmanlı Hükümeti ile resmen tanınmadığı için gayrı resmi şekilde ve gizlice müzakerelerde bulunuyordu. 6 Ocak 1794 günü Reisülküttab Raşid Efendi ile yaptığı böyle bir görüşmede, kendisine isteklerine karşılık şu cevap verilmiştir:

> «*İttifak yapılması, savaşa girmek demektir. Halbuki Türkiye'nin durumu buna uygun değildir. Cumhuriyetin tanınması işine gelince: Bu kuvvetle şimdi de mevcuttur. Eğer resmen sizi tanır, ilan edersek, Avusturya, Frusya ve Rusya ile münasebetlerimiz gerginleşecektir.*»

Böylece Osmanlı Hükümeti, Fransa'nın isteklerinin kabul edilmesi için zamanın daha erken olduğunu belirterek, bunlara yanaşmamıştır.

Bunun üzerine Fransız elçisi, 1794 yılının ilk aylarında rüşvet olarak Türkler'e verilmek üzere gönderilen hediye ve paraları kullanmak istemiştir. Fakat bunlar nazikâne reddedilmiştir. Böylece Paris'te düşünüldüğü kadar Türkler'in rüşvetle iş görmedikleri Descorches tarafından anlaşılarak, bu yoldan da bir sonuç alınamayacağı görülmüştür.

Osmanlı Hükümeti, bu politikası ile tarafsızlığını sürdürmek kararında olduğunu göstermek istiyordu. Ancak, bazı Avrupa devletlerinin Fransa'nın yeni rejimini tanımaya hazırlandıklarını haber aldığından, Fransız elçisine kesin durum almaktan da uzak duruyor ve ona iyi davranıyordu. Yani, elçiyi ne resmen kabul ne de reddediyordu. Böylece de İstanbul'da bir süre kralın ve Fransız Cumhuriyeti'nin olmak üzere iki ayrı Fransız elçisi bulundu. Bu durum ise, Fransa ile savaş halinde olan devletlerin İstanbul'daki elçileri tarafından tepkiyle kar-

(1) İsmail Soysal. Aynı eser, 123

şılandı. Bu da yeni Fransız rejiminin Osmanlı Devleti'nce tanınmasını bir süre daha sürüncemede bıraktı.

Ancak, 1794 yılı ilkbahar aylarından itibaren Fransız ordularının Avrupa'da müttefik kuvvetlerine karşı zaferler kazanmaya başlaması üzerine; aynı yılın yaz aylarında Fransa'nın politikasında Osmanlı Devleti'ne verilen ağırlıkta azalma görülmüştür. Çünkü bu tarihlerde Fransa karşısında Müttefik cephesinde çözülme başlamıştı. Polonya'nın paylaşılması işi Avusturya ile Prusya'nın arasını açmıştı. Bu bakımdan Osmanlı Devleti savaşa girse bile, onunla açık bir ittifak anlaşması yapmakta bir fayda kalmamıştı.

Buna karşılık Fransa'nın kazandığı zaferler, Avrupa devletlerinde olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nde de bu devletin prestijini çoğaltmış ve Babıâli'de Fransızlar'a yaklaşmak eğilimi görülmüştür.

Nitekim Fransız hükümetinin bu tutumunu, Descorches'a 8 Temmuz 1794 tarihinde gönderdiği şu talimattan da anlamak mümkündür:

«... Parlak zaferler kazandığımız şu sırada onlar (Türkler) bundan istifade etmek fırsatını kaçırmasınlar. Özellikle Polonya'nın bu esnada imdadına koşmakta Türkler kadar menfaatı olan bir devlet yoktur. Fırsatı kaçırırlarsa sonra pişman olacaklardır. Türkler'in bu hususlaki kararları Türk-Fransız münasebetleri bakımından bizim için ölçü olacaktır... Raporlarınızdan Türkler'in bize, şüphe yok ki, iyi niyetler beslediklerini ve vaadlerde bulunduklarını anlıyoruz. Halbuki, hâlâ sizin resmi sıfatınızı bile tanımadılar. .»(1).

Osmanlı Hükümeti, Fransa Cumhuriyet Hükümeti'nin çok önem verdiği İstanbul'a gönderdiği elçinin resmen tanınması işini, onun bütün bu baskılarına rağmen kabul etmemekte direndi. Bu da 1794 Kasım ayında Fransız-Prusya görüşmelerinin başlamasına kadar sürdü. Bu tarihte Prusya'nın Fransız ihtilal hükümetini tanıması, Osmanlı Hükümeti için bir örnekti ve onu rahatlattı. Nitekim Bâbıâli, Descorches'u resmî olarak tanımaya karar verdi. Ancak tam o sırada Descorches'un yerine Verninac adında başka bir elçinin İstanbul'a tayin edildiğin öğrendi.

Yeni Fransız elçisi Verninac, 13 Nisan 1795 tarihinde İstanbul'a gelebildi ve görevi Descorches'tan devraldı. Bu arada da Prusya elçisi Bâbıâli'ye Fransa-Prusya barış anlaşmasının yapıldığını bildirdi. Bunun üzerine Verninac da, bu anlaşmayı ileri sürerek, kendisinin resmen tanınmasını Osmanlı Hükümeti'nden istedi.

(1) İsmail Soysal, Aynı eser, 123-128

Osmanlı Hükümeti, Fransa'da ve Avrupa'da meydana gelen bu son gelişmeler üzerine sonuçta, 11 Haziran 1795 tarihinde Verninac'ı elçi olarak kabul etti ve dolayısıyla da Fransız Cumhuriyeti'ni resmen tanıdı. Böylece, Cumhuriyet Fransa'sı ile Osmanlı Devleti arasında normal ilişkiler başlamış oldu.

Bu önemli gelişmeden sonra Fransa, Osmanlı Devleti'ni Rusya ve Avusturya aleyhinde bir savaşa sokmak ve bir Osmanlı-Fransız anlaşması yapmak için çalışmaya başladı. Nitekim 1795 yılı yazından itibaren Verninac, bu amaçla sık sık Reisülküttab ile görüşmelerde bulundu.

Bu tarihlerde aslında Osmanlı Devleti, Rusya ve Avusturya'nın hareketlerinden kuşkulandığından, onlara karşı bazı Avrupa devletleriyle bir anlaşma yapmaya taraftardı. Ancak, Fransa'nın teklifleri saldırgan bir anlaşmayı öngörüyordu. Bu da, durumu gereği Osmanlılar'ın işine gelmiyordu. Bu sebepten Fransa elçisine, Fransa savaş halinde bulunduğu devletlerle barış yapacağı andan itibaren başlamak üzere bir dayanışma andlaşması yapılması önerildi. Bunun başlıca şartları da şöyle belirlendi:

1) *İki devlet, Fransa'nın barış yaptığı andan itibaren, birbirlerinin toprak bütünlüğüne kefil olurlar.*
2) *Osmanlı İmparatorluğu, bir devletin saldırısına uğradığı takdirde Fransa, 30.000 kişilik bir kuvvet veyahut oniki büyük savaş gemisi ve sekiz orta savaş gemisi ile Osmanlı İmparatorluğu'na yardım edecektir.*
3) *Osmanlı İmparatorluğu Fransa'ya birinci derecede imtiyazlı devlet muamelesi yapacaktır.*
4) *Bu andlaşma, iki devletin yalnız Avrupa'daki toprakları için geçerli olacaktır.*
5) *İsteyen diğer devletler de bu andlaşmaya katılabileceklerdir.*

Osmanlı Hükümeti, Fransa ile aralarında vardıkları bu prensip andlaşmasından memnundu. Çünkü andlaşma bir saldırıyı öngörmüyordu. Aksine bir Avusturya veya Rusya saldırısında Fransız yardımını sağlıyordu. Ancak, andlaşmanın iki devlet tarafından onaylanacağı sıralarda Fransa, elçi Verninac'ı geri çağırarak yerine General Dubayet'i gönderdi.

Yeni Fransız elçisi Dubayet, 2 Ekim 1796 tarihinde İstanbul'a geldi ve 17 Ocak 1797 günü sadrâzam, ertesi günü de padişah tarafından parlak törenlerle kabul edildi. Bu kabul sırasında yaptığı konuşmada, Directoire idaresinin son savaşlar sırasında Fransa'nın hemen hemen «*tek sadık ve muhteşem dostu*» olarak kalan Türkiye'ye saygı besledi-

ğini, bunun bir göstergesi olmak üzere, Fransız Cumhuriyeti'nin silahlı olarak bir hafif topçu bölüğünü ve seçkin bir sanatkâr grubunu padişahın emrine verilmek üzere, kendisiyle birlikte Türkiye'ye gönderdiğini özellikle belirtti.

Bununla beraber, Avrupa'da meydana gelen yeni gelişmeler dolayısıyla Osmanlı Devleti ile Fransa arasında sözü edilen andlaşma bir türlü imzalanamadı. Biraz sonra da, Campo Formio Andlaşması (18 Ekim 1797) ile Fransa'nın Osmanlı sınırlarına kadar gelmesi ve Napolyon Bonapart'ın Doğu'ya ait gizli niyetlerinin İstanbul'da duyulması üzerine Osmanlı-Fransız ilişkileri soğumaya, arkasından da büyük değişiklikler olmaya başladı.

3 — Campo Formio Andlaşması ve Osmanlı İmparatorluğu

Daha önce belirtildiği üzere, 1796 yılında Napolyon Bonapart, emrindeki küçük ordusu ile kısa sürede Kuzey ve Orta İtalya'yı ele geçirmiş ve 1797 yılında üst üste kazandığı zaferlerden sonra Viyana'ya doğru ilerlemeye başlamıştı. Bunun üzerine de Fransa ile Avusturya arasında 18 Ekim 1797 tarihinde Campo Formio Barış Andlaşması yapılmıştı.

Fransa, bu andlaşma ile, diğer maddelerinin yanı sıra; Kuzey İtalya, Yedi Ada ve Dalmaçya kıyılarındaki bazı toprakları ele geçirmişti. Bu ise, Avrupa'daki siyasi durumu değiştirdiği gibi, tarihte ilk defa olarak Fransa'yı Osmanlı İmparatorluğu'na birdenbire karadan komşu haline getirmişti.

Osmanlı İmparatorluğu, bu durum üzerine, özellikle Dalmaçya kıyılarına Fransa'nın yerleşmesini endişe ile karşıladı. Çünkü, Fransızlar bu bölgedeki Hristiyan toplulukları, bu arada Rumlar'ı ihtilal düşünceleriyle Osmanlı Hükümeti'ne karşı ayaklanmaya teşvik etmeye başlamışlardı(1). Diğer taraftan Napolyon Bonapart'ın Bosna ve Arnavutluk'a hücum etmek niyetinde olduğu duyulmuştu.

Nitekim Napolyon, daha 16 Ağustos 1797'de Directoire'a gönderdiği bir mektupta Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları için beslediği düşünceleri şöyle açıklamıştı:

> «... *Korfu, Zanta ve Kefolonya adaları, bizim için bütün İtalya'dan daha önemlidir. Eğer tercih mecburiyetinde olsaydık, bütün İtalya'yı imparatora (Avusturya'ya) terkedip, ticaretimiz ve zenginliğimiz için basamak olacak bu dört adayı korumak, zannederim, çok daha iyi olacaktır. Türkler'in imparatorluğu gün geçtikçe yıkılıyor. Bu adalara sahip olmak bizi, imkân nisbetinde Tür-*

(1) Ahmet Cevat Eren, **Selim III.'ün Biyografisi**, 42, İstanbul 1964

kiye'yi takviye edebilmek veya bu olmazsa, ondan payımızı alabilmek mevkiine koyacaktır. İngiltere'yi tam anlamıyla ezmek için Mısır'ı zaptetmek lüzumunu duyacağımız zaman uzak değildir. Her gün zayıflayan geniş Osmanlı İmparatorluğu'nun durumu, bizi bir an önce Yakındoğu ticaretimizi koruma tedbirlerini almak mecburiyetine zorlamaktadır» (1).

Görüldüğü gibi, Napolyon Bonapart Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalayarak ondan pay almak düşüncesindeydi. İlk hedef olarak da Dalmaçya kıyılarıyla Mısır'ı almıştı. Gerçi, Fransızlar arasında bu düşünce yeni değildi. Daha ihtilalin başında buna benzer öneriler Fransız hükümetine yapılmıştı. Ancak Napolyon Bonapart, bunu ilk defa uygulamaya koymaya kalkışmıştır. Hatta, daha ileri giderek Büyük İskender gibi Batı'dan Doğu'ya doğru fetih hareketlerine girişerek, onun kurduğu büyük imparatorluğu yeniden canlandırmak hayaline bile kapıldığı belirtilebilir. Nitekim, o tarihlerde Paris'ten Hindistan'ın Bengal ve Ganj bölgesinin haritalarını getirtmişti. Diğer taraftan Sainte-Hélena hatıralarında, bu konuda şunları söylemiştir: *«Yunanistan'ı kurtaracak insan ne büyük şeref kazanacaktır. Onun ismi tarihe Homer, Eflâtun ve Epaminondas ile birlikte hakkedilecektir. Ben İtalya'da savaşırken bu ümidi beslemiş ve Adriyatik kıyılarından Directoire'a, önümde İskender'in İmparatorluğu bulunduğunu yazmıştım»* (2).

1796, 1797 yıllarında zaferden zafere koşan Napolyon Bonapart'ın Osmanlı İmparatorluğu aleyhine olan bu geniş düşüncelerine, o tarihlerde Fransız Hükümeti'nin de uzak olmadığı görülmektedir. Nitekim, Fransız Hükümeti bu konuda Napolyon Bonapart'a şu direktifi vermiştir:

«(İtalya'dan sonra) büyük bir hedef kalıyor... Bu, Türkiye'nin halidir. Bu devletin vaziyeti hakkında ne düşünmek gerektiğini takdir edecek kadar Yunanistan'ın yakınında bulunuyorsunuz... Eğer kaderi, mülküne göz dikmiş komşuları tarafından istilaya uğramaksa, bu paylaşmanın da Lehistan paylaşmasına benzememesi gerektir. Fransız Cumhuriyeti'nin çıkarlarını ve neler isteyeceğini kolayca takdir edersiniz. Yakındoğu'nun geleceğini ve ticaretini düşünmek lazımdır. Bu amaçla adalardan ve Venedik Arnavutluk'u limanlarından ayrıca... geniş bir mevki meydana getirilmelidir» (3).

(1) İsmail Soysal, Aynı eser, 165
(2) İsmail Soysal, Aynı eser, 165-166
(3) Albert Sorel, (Çev. N.S. Örik), **Avrupa ve Fransız İhtilâli**, V, 413, İstanbul 1951

Ancak, Napolyon Bonapart, kendisiyle aynı düşüncede olan hükümetinin bu direktifine rağmen, Dalmaçya kıyılarından Doğu'ya doğru Osmanlı topraklarına bir harekete girişemedi. Bunda, Osmanlılar'ın Balkanlar'daki askeri kuvveti ve diğer bazı sebepler önemli rol oynadı. Ne var ki, Fransızlar'ın Osmanlı Batı sınırındaki bazı hareketleri ve niyetleri, Osmanlılar'ı Fransa'ya karşı olan siyasetlerinde değişiklik yapmaya mecbur bıraktı.

Bir defa, İstanbul Hükümeti'nin Fransa Cumhuriyeti'ne izlediği baskı ve sürekli değişme gösteren politikadan dolayı güveni kalmamıştı. O sıralarda, Napolyon Bonapart'ın Tulon limanında büyük bir donanma hazırlamakta olduğu İstanbul'da haber alındı. Bunun Dalmaçya kıyıları için olduğu sanıldı. Bu haber de Babıâli'yi telaşa düşürdü. Ancak bu hazırlığın Mısır'a hücum için yapıldığı ihtimali duyulunca, devletin endişesi daha da çoğaldı. Bunlar da, Osmanlı İmparatorluğu'nun Fransa'nın karşısındaki diğer Avrupa devletlerine doğru kaymasına yol açtı. Bununla beraber Babıâli, Fransa Hükümeti ile olan ilişkilerini birden kesmedi. Nitekim, yukarıda belirtildiği gibi, 1797 yılında, Fransa'nın yeni İstanbul elçisi Dubayet'nin iki devlet arasında bir savunma andlaşması yapılması önerisini hemen geri çevirmeyerek, görüşmelerle zaman kazanmaya çalıştı. Diğer taraftan da, Osmanlı menfaatleri ile kendi menfaatleri, o günlerde, uyuşacak devletlerle gizlice görüşmelere girişti.

Görüldüğü gibi, Fransa'da ihtilalin başlamasından yani 1789'dan 1798 yılına kadar Osmanlı-Fransız ilişkileri, Fransa'nın iç ve dış politikasındaki gelişmelere göre, bu devletin çizdiği politikaya göre olmuştur. Bu süre içerisinde Osmanlı İmparatorluğu, daha önceki dönemlerde olduğu gibi, Fransa'yı yine «eski dost» olarak görmüş ve ona göre Fransa'nın aleyhine olmayan bir politika sürdürmeyi esas almıştır. Buna karşılık Fransa, Avrupa'da zor durumlarda kaldıkça Osmanlı İmparatorluğu'na yaklaşmış ve ondan yardım istemiş, ancak zaferler kazanıp kuvvetlendikçe, Doğu'daki bu «eski dost» devletten uzaklaşmış ve onun aleyhinde çalışmış, durumu uygun bulunca da topraklarına göz dikmiştir. Nitekim biraz sonra da Napolyon Bonapart komutasındaki Fransız ordusu Mısır'a hücum etmiştir. Bu da, Osmanlı - Fransız ilişkilerinde yeni bir dönemin başlamasına yol açtı.

b) Napolyon Bonapart'ın Mısır ve Suriye Seferi

1. Seferin Sebepleri ve Hazırlıkları

Fransa, 18 Ekim 1797 tarihinde Avusturya ile yaptığı Campo Formio ve daha önce gerçekleştirdiği barış andlaşmaları ile elde ettiği geniş topraklarla Avrupa'da üstünlüğünü sağlamıştı. Ancak Koalisyon

Savaşları'nda İngiltere'yi yenememiş ve onu bir barış andlaşması yapmaya mecbur bırakamamıştı. Bu bakımdan İngiltere tek ve en büyük düşman olarak karşısında duruyordu. İşte 1797 yılı sonlarına gelindiğinde Direktuvar Hükümeti, bu güçlü devleti de yenmek ve barışa zorlamak için hareketlerde bulunmaya başladı. Bu amacın gerçekleşmesi için düşünülen çıkar yol ise, Britanya adalarına bir çıkartmanın yapılması ve bu görevin İtalya fatihi Napolyon Bonapart'a verilmesi idi(1).

Ancak, İtalya fatihi olarak 5 Aralık 1797 tarihinde Paris'e dönmüş bulunan Napolyon Bonapart'ın kafasında, en önemli konu olarak Mısır'ı ele geçirme projesi yatıyordu. O tarihlerde Fransa'nın Dışişleri Bakanı olan Talleyran da onunla aynı düşünceyi savunuyordu. Bu bakımdan ikisi anlaşarak, düşüncelerini Direktuvar'a kabul ettirmeye çalıştılar. Fakat, bu tarihlerde Direktuvar ve Fransız kamuoyu, her şeyden önce İngiltere'nin mağlup edilmesini, bunun için de Napolyon Bonapart'ın ilk olarak İngiltere'ye çıkartma yapmasını istiyordu.

Bu baskılar üzerine Napolyon Bonapart, 4 Şubat 1798'den itibaren on gün süreyle Kuzey Denizi kıyılarındaki askeri birlikleri teftiş etti ve bölgedeki Fransız donanmasının hazırlıklarını gözden geçirdi. Bunun arkasından da 23 Şubat 1798'de Direktuvar'a bir rapor sundu. Bunda; deniz egemenliğine sahip olmadan, İngiltere'ye çıkartma yapmanın akıllıca bir iş olmadığını ve bunun karşısında bulunduğunu belirtti. Buna karşılık da şu yolu hükümete gösterdi: Ya Almanya'dan İngiltere tacına bağlı Hanover Elektörlüğü'ne saldırmalı veya İngiltere'yi Hindistan'da vurmalı, Yakındoğu'ya bir çıkartma yaparak, onun Hint ticaret yolu baltalanmalıdır. Yine ona göre: Mısır'ın zaptından sonra, Suriye alınmalı, oradan Hindistan'a yürümeli veya Suriye'den Batı'ya dönüp İstanbul alınmalı ve dönüşte de Avusturya ortadan kaldırılmalı idi.

Görüldüğü gibi Napolyon Bonapart, İngiltere'ye bir çıkartma yapmanın imkansızlığını belirtirken, ağırlığın Yakındoğu'ya yani Osmanlı topraklarına verilmesini istiyordu. Aslında da bu düşüncesinden dolayı, «*Onun İngiltere çıkarması işini inceleme ve üstlenmesi sadece kamuoyunu tatmin içindi. Yoksa daha kıyı boyunca teftişe çıkmadan, böyle bir teşebbüse girmemeye karar vermiş bulunuyordu*» denilmektedir(2).

Diğer taraftan Napolyon ile aynı düşüncede olan Dışişleri Bakanı Talleyran da, hükümeti Doğu Akdeniz'de bir sefere ikna etmeye çalışı-

(1) Direktuvar döneminde Fransa-İngiltere ilişkileri için bkz: Albert Sorel, Aynı eser, V, 170 vd.

(2) Bkz: İsmail Soysal, Aynı eser, 177

yordu. Ona göre: Osmanlı İmparatorluğu yirmibeş yıldan fazla yaşamayacak ve onun Avrupa'daki toprakları komşuları Avusturya ve Rusya'ya yem olacaktır. Eğer Osmanlı İmparatorluğu'nu iyi bilenlerin tahminleri gerçekleşecek olursa, Fransız Cumhuriyeti onun parçalarından kendine en uygun gelecek olanlarını elde etmek için tedbir almalıdır. Pay olarak ilk planda akla gelen yerler de Mısır ile Girit ve Limni adalarıdır.

Talleyran, Yakındoğu'da Osmanlı topraklarına yapılacak böyle bir seferin Fransa'ya sağlayacağı yararlar ile hedeflerini de şöyle belirtmekteydi:

«Tabiatın Fransa'ya pek yakın yerde bulundurduğu Mısır, gerek Hindistan, gerek diğer yerlerin ticareti bakımından bize sınırsız yararlar sunmaktadır. Bundan başka, iklimi ve toprağı ile, Batı Hindistan'daki sömürgelerimizin yerini alabilir. Girit ve Limni adaları ise bize, Ege Denizi'ne ve Çanakkale Boğazı'na egemenlik sağlar. Fakat bütün bu fetihler Malta adasına serbestçe uğrayabilmekle mümkün olur».

Talleyran'ın, bu düşünce ve projesini uygulamaya koymak için gösterdiği gerekçe ise oldukça ilginçtir:

«Niçin dostluğu şüpheli olan ve yıkılması yakın bulunan bir devlet için kendimizi daha fazla feda edelim? Mısır Türkiye için hiçbir değer ifade etmemektedir. Türkiye'nin oradaki otoritesi bir gölgeden ibarettir. Esasen ilk darbeleri Osmanlı İmparatorluğu'na indirmek söz konusu değildir. Zira bu, hem dürüstlük ve iyi niyete aykırı düşer ve Yakındoğu'da Cumhuriyet Hükümeti'nin temsilcileri ile orada yerleşmiş Fransızlar'ın geleceğini tehlikeye koyar, hem de, İngiltere ile iki imparatorluğu (Avusturya ve Rusya) Fransa'ya karşı birleştirir» (1).

Bu ifadelerden anlaşılacağı gibi, gerek Napolyon Bonapart'ın gerekse Talleyran'ın düşüncelerinde, «zaten yıkılmak üzere» olan Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarına yerleşmek ve Fransa'ya Doğu Akdeniz'de sömürgeler sağlamak isteği yer etmiş bulunuyordu ve bunlar, bu projelerini gerçekleştirmek üzere sürekli çalışıyorlardı. Özellikle de Direktuvar'ı etkilemeye çaba harcıyorlardı.

Nitekim Talleyran, 14 Şubat 1798'de Direktuvar'a sunduğu raporunda, böyle bir seferin Fransa'ya sağlayacaklarını şöyle belirtiyordu:

«Mısır, Roma Cumhuriyeti'nin (İmparatorluğunun) bir eyaleti olmuştu; şimdi de Fransız Cumhuriyeti'nin eyaleti olmalıdır. Ro-

(1) İsmail Soysal, Aynı eser, 177-178

malılar'ın fethi bu güzel memleketin gerilemesine sebebiyet vermiş; Fransızlar'ın fethi ise onun refah devri olacaktır...» (1).

Talleyran'a göre, Mısır'ın zaptı Krallık döneminde de düşünülmüştür. Ancak o zamanki hükümet zayıf olduğundan bunu başaramamıştır. Şimdi Direktuvar Mısır'ı fethederek Fransız İhtilâli'nin dünyaya sözünü ettiği güzel, büyük ve faydalı eserlere bir yenisini daha ekleyecektir.

Napolyon Bonapart ve Talleyran'ın bu ısrarlarına rağmen Direktuvar, başta Mısır seferine karşıydı. Hükümet, özellikle İngiltere'nin Akdeniz'deki donanmasından çekiniyordu. Fransız ordusunun Mısır'a çıkması halinde bile, dünya denizlerine egemen olan İngilizler'in kendi gemilerini yakabileceklerini, bunun da Mısır'la Fransa arasındaki irtibatı keseceğini, dolayısıyla Mısır'daki Fransız kuvvetlerinin çok zor durumda kalacağını düşünüyordu. Ayrıca İngiltere, Avusturya ve Rusya'nın olay karşısında yapacakları baskılardan endişe duyuyordu.

Bütün bunlara rağmen Direktuvar, Napolyon Bonapart ve Talleyran'ın baskıları sonucunda, 5 Mart 1798 tarihinde Fransa'nın Mısır'a sefer açmasını kabul etti(2). Bu seferin komutanlığına da böyle bir hareketin yapılmasını ısrarla isteyen Napolyon Bonapart'ı getirdi. Napolyon'un, bu seferin başına getirilmesinin bir diğer sebebi ise; Direktörlerin, İtalya Seferi'nden beri yıldızı gittikçe parlayan bu genç generalin Fransa'da bulunmasından çekinmeleri ve onu ülkenin dışına çıkarmak istemeleriydi(3).

Böylece, Napolyon Bonapart ile Talleyran'ın istekleri yerine gelmiş ve Fransa Mısır'ı işgal etmek üzere harekete geçmeye karar vermiş oldu.

Ancak bu seferin amacı Talleyran'a göre sadece Mısır'ı işgal etmek değildi. Sefer, daha geniş bir projenin «Şark Meselesi»nin Fransa'nın çıkarlarına göre çözümlenmesini esas alıyordu. Bunu Talleyran Direktuvar'a şöyle belirtmiştir:

«Eğer Türkiye (Mısır'da Fransız müdahalesine) karşı koyarsa, ona harp açılır, bu takdirde, bütün Şark Meselesi ortaya konulup Avrupa bu paylaşmaya çağrılır. Fransa pazarlığı idare eder ve en büyük payı alır. Avusturya'yı Bosna, Sırbistan ve Arnavutluk ile tatmin etmek mümkündür. Rusya da pay almak isteyince, bu onu İngiltere'den ayırmaya vesile olur. Fransa aynı zamanda

(1) İsmail Soysal. Aynı eser. 179
(2) İsmail Soysal. Aynı eser. 183
(3) Albert Sorel. Aynı eser. V. 412

Yunanlılar'ı kışkırtıp bağımsızlığa kavuşturur, böylece onları Rusnüfuzundan ve Türk tahakkümünden kurtarır. Eğer, aksine olarak, ki muhtemeldir, Türkiye Mısır işgaline ses çıkarmazsa Bonaparte Fransa'nın oradan iaşesini temin eder ve Hindistan'a karşı büyük bir darbe hazırlar»(1).

Görüldüğü gibi Fransa, Mısır seferini sadece bir başlangıç olarak kabul ediyor, bundan sonra da Osmanlı Avrupası'nın bölüşülmesini öngörüyor ve Hindistan'a kadar olan bölgeyi de ele geçirmeyi düşünüyordu. Ancak sefer açılmasına bahane olarak da, Mısır'da Kölemen Beyleri'nin Fransız vatandaşlarına yaptıkları kötü muameleleri ve verdikleri zararları göstererek, bunları cezalandırmayı ileri sürüyordu.

Aslında, özetle söylenecek olursa Mısır Seferi; Fransa'nın Yedi Yıl Savaşları (1756-1763) sonucunda Kuzey Amerika ve Okyanuslar'da İngiltere'ye kaptırdığı yerlerin acısını çıkarmak; Fransa'nın adasında birşey yapamadığı İngiltere'yi sömürge yolarını, özellikle Hint yolunu kontrol altına almak suretiyle dize getirmek ve onu barışa zorlamak, gittikçe sivrilen ve güçlenen Napolyon Bonapart'ı ülkeden uzaklaştırmak, gerçekte ise, Avrupa'da üstün bir duruma gelen, ancak bir «kara devleti» görünümünde bulunan Fransa'yı, Doğu Akdeniz'de önemli ölçüde sömürge kazandırarak, bu bölgeye egemen kılmak, aynı zamanda da bir «deniz devleti» haline getirmek için açılmıştır.

Napolyon Bonapart, Mısır'a sefer açılmasına karar verilmesinden ve kendisinin de bunun komutanlığına getirilmesinden sonra, hemen askeri hazırlıklara girişti. Tulon'da büyük gizlilik içinde ve kısa sürede yaptığı hazırlıklar sonucunda, «Doğu Ordusu» adı verilen 38.000 kişilik bir kuvvet topladı. Emrine Kleber, Reynler, Menou gibi yakından tanıdığı generalleri aldı. Bu arada, bu kuvveti Mısır'a taşımak üzere 280 gemiden meydana gelen bir donanma hazırlandı.

Diğer taraftan Napolyon Bonapart, eski Mısır uygarlığını inceletip Avrupa'ya tanıtmak, aynı zamanda Avrupa'da gelişmiş olan bilim ve tekniği Mısır'da uygulama alanına sokarak, orada ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek ve bundan da Fransa'ya fayda sağlamak üzere, yanına bilim ve sanat adamlarından kurulu bir heyeti de aldı. Toplamı 167 uzmandan meydana gelen heyet içinde; 21 matematikçi, 3 astronom, 15 maden mühendisi, 20 sivil mühendis, 4 mimar, 15 coğrafyacı, 8 ressam, 1 heykeltraş, 10 makine ustası, 3 barut ustası, 10 edip ve kâtip, 15 konsolos ve tercüman, 9 sağlık subayı, 9 karantina memuru, 22 matbaacı, 2 musikişinas bulunuyordu(2).

(1) İsmail Soysal. Aynı eser. 182-183
(2) İsmail Soysal. Aynı eser. 187-188

Bu hazırlıkların yapıldığı sıralarda Direktuvar, 12 Nisan 1798 tarihinde Napolyon Bonapart'a verilecek talimatı imzaladı. Talimatta, Napolyon'a verilen görevler ile, aynı zamanda Mısır seferinin sebepleri ve hedefleri de şöyle açıklanıyordu:

«Mısır'da idareyi ele geçiren beylerin, İngilizlerle irtibat kurup onların mutlak egemenliği altına girmiş olmalarını ve sonuçta her gün rahatsız ederek mallarını yağma ve katletikleri Fransızlar'a karşı açıkça düşmanlık ve iğrenç bir vahşet göstermelerini;

Cumhuriyet Hükümeti'nin düşmanları nerede bulursa ve onların düşmanca manevralarını hangi yerde görürse orada takip etmek vazifesini;

Bundan başka, İngiltere'nin alçakça ve haince Ümit Burnu'na hâkim olup Cumhuriyet gemilerine bu mutad yoldan Hindistan'a gitmeyi çok zor bir hale getirmesi keyfiyetini hesaba katarak, oraya varabilmek için Cumhuriyet kuvvetlerine başka bir yol açmak, orada İngiltere Hükümeti'nin peykleriyle mücadele etmek ve ahlâksızca elde edilen zengin kaynaklarını kurutmak icap edeceğini nazarı itibara alan, Direktuvar, aşağıdaki hususları kararlaştırmıştır:

Madde — 1. Doğu Ordusu Başkumutanı, idaresi kendisine verilen kara ve deniz kuvvetlerini Mısır'a sevkedip bu memleketi zaptedecektir.

Madde — 2. Gittiği her yerde İngilizler'i Doğu'daki mülklerinden kovacak ve özellikle Kızıldeniz'deki sömürge tesislerini tahrip edecektir.

Madde — 3. Süveyş Berzahı'nı kesecek ve Cumhuriyetin Kızıldeniz'i serbestçe ve tek başına kullanmasını sağlamak için bütün tedbirleri alacaktır.

Madde — 4. Elindeki bütün imkanlarla Mısır'ın tabii kaynaklarını geliştirecektir.

Madde — 5. Padişah ve onun yakın tebaası ile elinden geldiği kadar iyi ilişkileri devam ettirecektir.

Madde — 6. Bu karar gizli tutulacaktır» (1).

Napolyon Bonapart, yukarıdaki talimatı aldıktan ve hazırlıklarını tamamladıktan sonra, 19 Mayıs 1798 tarihinde emrindeki ordu ve donanma ile Tulon limanından Doğu Akdeniz'e doğru hareket etti.

(1) İsmail Soysal. Aynı eser. 188-189: Albert Sorel. Aynı eser. V. 71

2. *Napolyon Bonapart'ın Mısır'ı İşgali*

Fransa'nın Doğu Ordusu Başkomutanı General Napolyon Bonapart, Akdeniz'e açıldıktan sonra, önce yolu üzerinde bulunan ve Orta Akdeniz'de stratejik yönden büyük önemi olan Malta adasını 12 Haziran 1798'de St. Jean şövalyelerinden aldı. Böylece Fransa, Doğu ve Batı Akdeniz arasındaki geçişi kontrol edebilecek bir deniz üssüne yerleşerek, Akdeniz hakimiyeti bakımından önemli bir avantaj sağladı.

Napolyon Bonapart, Malta'yı ele geçirdikten sonra, burada bulunan müslüman esirleri serbest bırakarak memleketlerine gitmelerine izin verdi. Bununla da, daha ilk adımda müslümanlar arasında lehine bir havanın doğmasını sağlamak istedi. Bundan sonra da, Malta'dan ayrılarak asıl hedefine doğru yoluna devam etti ve 1 Temmuz 1798 günü İskenderiye limanına gelerek donanmasına demir attırdı.

Bu sıralarda ise, İngilizler, Fransızlar'ın hazırlıklarından şüphelendiklerinden Amiral Nelson komutasında bir donanma hazırlamışlardı ve bu donanma Napolyon'un peşine düşmüştü. Ancak Amiral Nelson, Napolyon'un gerçek amacı hakında kesin bilgi elde edememişti. Bu sebeple önceleri onu Atlas Okyanusu veya Akdeniz'den hangisinde bulabileceğini kestirememişti. Ancak, Napolyon'un Malta'yı almasından sonra, Fransız donanmasını Akdeniz'de aramaya başlamış ve bu arada 27 Haziran 1798 günü İskenderiye limanına gelerek açıkta demirlemiş, dört gün sonra da buradan ayrılmıştı.

Amiral Nelson, İskenderiye önlerine geldiğinde, şehrin ileri gelenlerine haber göndererek, Fransızlar'ın büyük bir donanma ile muhtemelen Mısır'ı işgal etmek üzere yolda bulunduğunu bildirerek, yardım teklifinde bulundu. Fakat bu teklif, bir İngiliz oyunu olduğu düşüncesiyle reddedildi. İngilizler'e, «*Bu belde Osmanlı Devleti'nin malındandır. Burada Fransızlar'ın filan işi yok. Siz de işinize gidin*» denilmiştir. Bu da gösteriyor ki, Napolyon'un Mısır'a yaklaştığı sıralar dahi Mısır makamlarının ve beylerinin hiçbir şeyden haberleri yoktu. Dolayısıyla da hiçbir savunma tedbirleri bulunmuyordu.

İşte, Mısır'ın da durumu bu şekilde iken 1 Temmuz 1798 günü Napolyon Bonapart komutasındaki Fransız donanması İskenderiye önlerine gelerek demir attı.

Napolyon Bonapart, hemen karaya asker çıkartmak istediyse de, İskenderiye kalesinin savunulacağını anlayınca, İskenderiye'nin batısında bulunan Merabit denilen yere beşbin asker çıkararak buradan kaleye hücum etti. Kalede yeterli sayıda asker ve silah bulunmadığından Fransızlar kolaylıkla kaleye girdiler. Sokak çarpışmalarının sürdüğü sırada da, kaleyi savunanlar görüşme istediler.

Bunun üzerine Napolyon'un, «*Ben, yurdunuzu yağmalamaya ve-*

yahut Osmanlı Devleti'nin elinden almaya gelmedim. Amacım memleketi Kölemenler'in zulmünden kurtarmak ve Fransızlar'a ettikleri hakaretlerin intikamını almaktır» diyerek, memurların değiştirilmeyeceği, cami ve mescitlerin eskisi gibi açık kalacağı, herkesin ibadetinde serbest olacağı; kimsenin canına ve malına zarar gelmeyeceği garantisini verdi. Bu şartlarla anlaşma yapıldı ve İskenderiye Fransızlar'a teslim edildi.

Bu arada Napolyon Bonapart, İskenderiye'ye girince, daha önce Arapça olarak hazırlatıp bastırdığı «*Beyannamesini*» ilan edip, bütün Mısır'a dağıttırdı. Bu beyannamede özetle şöyle deniliyordu:

> «*Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla ... Allah'tan başka tapacak yoktur ve onun evladı ve ortağı yoktur.*
>
> *Hürriyet ve eşitlik esasına dayanan Fransa Cumhuriyeti tarafından başkomutan ve büyük komutan olan Bonapart bütün Mısır halkına beyan eder ki:*
>
> *Uzun zamandan beri Mısır'a musallat olmuş olan beyler Fransız milletini hakir görüp şerefini lekelemekte ve tüccarlarını birçok zarar ve haksızlığa uğratmaktadırlar. Şimdi onların sonu gelmiştir.*
>
> *Ne yazık ki, bunca zamandan beri Kafkas dağlarından ve Gürcistan'dan getirilmiş kimselerden kurulu bu Memlük sürüsü dünyanın en güzel yerini çoktan beri zulüm içinde tutuyordu. Fakat her şeye kadir olan Allah artık bu hükümdarlığın son bulmasını emretmiştir.*
>
> *Ey Mısırlılar, size, benim buraya dininizi yıkmak için geldiğim söylenecektir; bu açık bir yalandır, inanmayınız. Mütegallibelere, benim buraya onlar tarafından gasbedilmiş haklarınızı size iade için geldiğimi, Memlüklar'dan daha fazla Allah'a ve Peygamber Muhammed ile, hayranlığımı celbeden Kur'an'a hürmet ettiğimi söyleyiniz. Onlara Allah'ın huzurunda bütün insanların eşit olduğunu, aralarında ancak akıl, fazilet ve bilgi bakımından fark bulunabileceğini ifade ediniz. Acaba, onları hangi akıl, fazilet ve bilgi, diğer insanlardan temyiz edip hayatta saadet olarak ne varsa elde etmeye müstahak kılıyor?*
>
> *Nerede bir verimli toprak varsa, Memlüklar'a aittir. Kıymetli elbiseler, güzel esireler, en mükemmel evler hep onlarındır. Eğer Mısır toprağı onların çiftliği ise, Allah'ın bunu onlara verdiğine dair tapu senedini göstersinler. Fakat, Allah âdil ve merhametlidir. Onun yardımıyla, bundan sonra hiçbir Mısırlı önemli memuriyetlerden uzak tutulmayacak, herkes en yüksek mertebelere yükselebile-*

cektir. İşleri en akıllı, en faziletli ve en bilgili olanlar idare edecektir. Bu suretle millet mesut olacaktır.

Eskiden Mısır'da büyük şehir ve kanallar, çok büyük bir ticaret hayatı vardı. Bunlar Memlûklar'ın hırs ve zulmü sonucunda yok oldu.

Ey şeyhler, imamlar, çorbacılar ve memleketin ileri gelenleri, halka deyiniz ki, Fransızlar halis müslümanlardan sayılırlar. Bunun ispatı da şudur: Fransızlar hristiyanları müslümanlarla daima savaşa kışkırtan Papa'nın taht kurduğu «Kızıl elma»ya (Roma'ya) varıp tahrip etmişlerdir. Sonra Malta adasını alarak müslümanlarla savaşı vazgeçilmez ve herkesin yapması gereken bir din borcu sayan şövalyeleri oradan kovup uzaklaştırmışlardır. Bunlarla beraber halen İslâm padişahı, Fransızlar'ın hakiki dostu olup düşmanına düşmandır. Memlûklar ise, aksine padişaha itaat etmekten ve onun emirlerine uymaktan daima kaçındılar, sadece kendi keyifleri istediği gibi hareket ettiler.

Ne mutlu bizimle zaman geçirmeden birleşecek Mısır halkına ki, onların geleceği daha iyi olacak, itibarları daha çok yükselecektir. Birbirleriyle savaş yapan taraflardan endişe etmeden evlerinde kalacak kimseler de rahat olacaklar, bizi daha iyi tanıyınca bütün kalpleriyle bize doğru koşacaklardır. Fakat Memlûklar'a katılanların ve onlara, bizimle savaş yapmak üzere, yardım edenlerin vay haline! Onlar için hiçbir kurtuluş yolu yoktur; dünyadan vücutları silinecektir.»

Napolyon Bonapart, bildirisinde bundan sonra Mısır halkından şu isteklerde bulunuyordu:

«Madde 1. Fransız ordusunun geçeceği yerlerden üç fersah uzaklıkta bulunan bütün köyler başkomutana, itaat ettiklerini ve mavi, beyaz ve kırmızı renkli Fransız bayrağı çektiklerini bildirmek üzere temsilciler gönderecektir.

Madde 2. Fransız ordusuna karşı silaha sarılan bütün köyler yakılacaktır.

Madde 3. Fransız ordusuna itaat eden bütün köyler Fransız ve dostumuz Osmanlı padişahının (Allah ömrünü uzatsın) bayraklarını çekecektir.

Madde 4. Bütün eyaletlerde şeyhler, Memlûklar'a ait bütün mallara, evlere ve taşınamaz mallara el koyacaklar ve hiçbir şeyin kaçırılmamasına büyük itina göstereceklerdir.

Madde 5. Şeyhler, kadılar ve imamlar yerlerinde, görevlerine devam edeceklerdir. Halk, evlerinde sakin oturacaktır. Âdet olduğu üzere dualar camilerde yapılacak ve bütün Mısırlılar Memlûk idaresinin yıkılmasından Allah'a şükredecekler ve yüksek sesle, «Büyük Allah, Osmanlı Padişahının kudretini koru; Büyük Allah, Fransız ordusunun kudretini koru; Allah'ım, Memlûklar'ı kötü akıbete duçar eyle ve Mısır milletinin istiklalini bahtiyar kıl» diye dua edeceklerdir» (1).

Görüldüğü gibi, Napolyon Bonapart, bu bildirisiyle Mısır halkına Fransızlar'ı bir işgalci değil kurtarıcı olarak göstermek istemiştir. İnandırıcı olmak için de kendisinin hatta bütün Fransızlar'ın müslüman olduğunu iddia etmiştir. Diğer taraftan Mısır'a yaptığı seferden Osmanlı Devleti'nin haberi olduğunu hatta onun isteğiyle böyle bir harekete geçtiğini ileri sürmüştür. Amacının da Mısır'ı işgal etmek olmadığını, sadece padişahın sözünü dinlemeyen Memlûk beylerini yola getirmek ve Osmanlı egemenliğini kurmak olduğunu açıklamıştır.

Napolyon Bonapart'ın bu sözleri gerçek değildi. Gerçek ise, daha önce de belirtildiği gibi, ilk hamle olarak Doğu Akdeniz ve çevresine Fransa'yı hâkim kılmaktı. Napolyon, bu amaca kolay yoldan ulaşmak düşüncesiyle de önce Mısır halkını kazanarak kendine bağlamak istemiştir. Yani, Mısır'da müslüman halka bu şekilde davranması siyasi sebeplere dayanıyordu. Bu da, Napolyon'un çeşitli yerlerde uyguladığı genel siyasî taktiklerinin bir devamıydı. Nitekim, Paris'e döndüğünde söylediği şu sözler de onun başarmak için. neler yapabildiğini göstermektedir:

«Katolik olarak Vandée isyanına son vermiştim, Mısır'da Müslüman olarak yerleştim, İtalya'da kamuoyunu olağanüstü asri olarak kazandım. Eğer Yahudi milletini idare etseydim, Salamon'un mâbedini kurardım» (2).

Napolyon Bonapart, bu siyasetinin gereği olarak Mısır'a da kurtarıcı gibi geldiğini göstermek için çeşitli davranışlarda bulunurken, kuvvetli olduğunu belirtmekten ve emirlerine kayıtsız boyun eğilmesini istemekten de geri durmamıştır. Bundan dolayıdır ki, Mısır'da halkın olduğu gibi idarecilere de onların gösterecekleri tepkileri dikkate almadan, derhal istediği doğrultuda hareket etmeleri için emirler vermiştir.

Nitekim Napolyon'un daha Mısır'a çıkmadan önce hazırladığı yu-

(1) İsmail Soysal. Aynı eser. 224-225; **Mufassal Osmanlı Tarihi**, V. 2781-2782

(2) Jacques Bainville. Napoléon. 119-120. Paris 1931. Nakleden: İsmail Soysal. Aynı eser. 226

karıda verilen bildiri ile İskenderiye'ye girince, Mısır valisi Said Ebu Bekir Paşa'ya gönderdiği mektup da onun aslında çok sert olan davranışlarını göstermektedir. Bu mektup şöyleydi:

«Cumhuriyet hükümeti, Babıâli'ye birçok defa müracaatla, Fransız tüccarlarına fena muamele eden Mısır beylerinin cezalandırılmasını istemişti. Buna karşılık olarak Babıâli, keyiflerine göre hareket eden haris beylerin gerçekten adalet esaslarına uymadıklarını ve beylerin Türkiye'nin eski Fransız dostlarına yapılan hakaretlere müsamaha etmediği gibi, bu dostlarından himayesini de esirgemediğini bildirmişti.

Fransız Cumhuriyeti, bu yüzyıl içinde Tunus ve Cezayir beylerine karşı birçok defa yapmaya mecbur olduğu gibi, Mısır beylerinin de haydutluğuna son vermek için muazzam bir ordu yollamağa karar vermiştir.

Beylere hâkim olmak gerekirken, Kahire'de otorite ve kudretten mahrum bırakılan sen, benim gelişimi memnuniyetle karşılamalısın.

Hiç şüphe yok ki, benim Kur'an'a ve padişaha karşı asla harekete geçmek üzere gelmediğimi dahu önce öğrenmiş olacaksın. Biliyorsun ki, padişahın Avrupa'da tek ve yegâne müttefiki Fransız milletidir. Beni karşılamağa gel ve benimle birlikte pis beylerin hizmetini lanetle!.» (1).

Görüldüğü gibi Napolyon Bonapart, Mısır Valisi Said Ebû Bekir Paşa'yı tehdit ederek yanına çağırmış, kendine itaat etmesini ve birlikte Kölemen beylerine karşı harekete geçmesini istemiştir.

Napolyon, bundan sonra Fransız ordusunun donanmada bulunan geri kalan kısmını karaya çıkardı. İskenderiye'deki bütün memurları yerlerinde bıraktı, sadece vergi toplamak için Fransız memurlar tayin etti. Şehrin işlerine bakmak için ileri gelenlerden bir 'divan' kurdu. İskenderiye'nin korunması için üç bin asker görevlendirdi. Bunların arkasından da Kahire'yi ele geçirmek üzere 6 Temmuz 1798 günü yola çıktı.

Bu sıralarda, Fransız ordusunun Mısır'a çıkarma yapması ve Napolyon'un İskenderiye'yi ele geçirmesi haberi Kahire'de büyük heyecan ve tepkiye yol açtı. Mısır Valisi Ebu Bekir Paşa ile, Kölemen beylerinin önde gelenlerinden Murat Bey başkanlığında büyük bir divan kurularak, konu görüşüldü. Burada, aradaki geçimsizlikler bir tarafa bırakılarak birlikte Fransızlar'a karşı hareket edilmesine, Murat Bey'in

(1) İsmail Soysal. Aynı eser, 227

askerin başına geçmesine Ebu Bekir Paşa'nın da Kahire'de kalmasına karar verildi.

Alınan bu karara göre de derhal sefer hazırlıklarına başlandı. Ancak bu hazırlıklar için beyler masraflara katılmadıklarından, gerekli para halktan toplanmaya başlandı. Bu da, Kölemenler'e karşı beslenen kin ve nefretin çoğalmasına yol açtı. Bunlarla beraber, toplanan yirmibin kişilik bir kuvvet Murat Bey'in komutasında Fransızlar'a karşı savaşmak üzere yola çıktı.

Murat Bey'in emrindeki Kölemen süvarileri, 13 Temmuz 1798 günü Rahmaniye civarında Fransızlarla ilk defa karşı karşıya geldiler. Ancak yapılan hücumda başarılı olamadılar ve geri çekildiler. Fransız kuvvetleri ilerlemeye başladı ve Kahire yakınlarına kadar geldi. Napolyon, burada ordusunu savaş düzenine soktu ve askerlerine piramitleri göstererek: «*İşte, Mısır fatihleriyle yüz yüze savaşacaksınız. Unutmayınız ki şu piramitlerin tepesinden kırk yüz yıl size bakıyor*» diyerek, karşılarında toplanmış bulunan yirmi-yirmibeşbin kişiyi bulan Murat Bey kuvvetlerinin üstüne hücum emrini verdi. Böylece 21 Temmuz 1798 günü tarihe Piramitler Savaşı olarak geçecek çarpışmalar başladı.

Napolyon Bonapart, üstün ateş gücüne ve disipline sahip olan ordusuyla kısa sürede Murat Bey'in kuvvetlerini bozguna uğrattı. Fransız askerleri Piramitler Savaşı'nda kazandıkları bu zaferden sonra Kahire'ye girdiler. Bunun üzerine şehirde büyük bir panik başladı. Halkın bir kısmı çöllere kaçtı. Vali Ebu Bekir Paşa ve şehrin ileri gelenlerinden bazıları Suriye'ye doğru gittiler.

Piramitler Zaferi'nden üç gün sonra da (24 Temmuz'da) Napolyon Bonapart Kahire'ye girdi. Derhal idareyi eline alarak Mısır'ı kendine göre teşkilatlandırmaya başladı(1). Böylece de Mısır'ı işgal ederek Fransa'ya bağlamış oldu.

3. Osmanlı İmparatorluğu'nun Olaya Tepkisi

Osmanlı Hükümeti, Napolyon Bonapart komutasındaki Fransız ordusunun İskenderiye'ye çıkışını yani Mısır'a saldırma haberini ilk defa 17 Temmuz 1798 günü almıştır(2). Ancak, önce bu habere, bir Fran-

(1) İsmail Soysal, Aynı eser, 229-231; Mufassal Osmanlı Tarihi, V, 2786; Stanford Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, I, 392, İstanbul 1982

(2) Enver Ziya Karal, Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu, (1797-1802), 84, İstanbul 1938

siz oyunu zannederek inanmak istememiş, fakat gelen diğer haberler üzerine gerçeği öğrenmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu Fransa'dan, yüzyıllardan beri dost bildiği bir devletten böyle bir saldırıyı beklemiyordu. Üstelik, son zamanlarda Fransa'nın isteği ile iki devlet arasında bir dayanışma andlaşması gerçekleştirmek üzere çalışmalar yapılmaktaydı. Bu bakımdan da Fransa ile dostluğun devam etmesi gayretleri içindeydi.

Nitekim, bir bakıma da bu amaçla, Osmanlı Devleti 1797 yılı ilkbaharında Fransa'da ilk daimî elçiliğini açmış ve Seyyid Ali Efendi'yi de elçi olarak atamıştı.

Osmanlı elçisi, 13 Temmuz 1797'de Paris'e vararak görevine başlamış Osmanlı-Fransız ilişkilerinin kuvvetlenmesi için çalışmalara girişmişti. Seyyid Ali Efendi, bunun dışında, yakın ilgisini gördüğü Fransızlar arasında günlerini zevk ve sefa içerisinde geçiriyordu. Napolyon Bonapart ve Talleyran bile elçi ile samimi ilişkiler kurmuştu. Halbuki, o günlerde Fransa'nın önde gelenlerinden bu iki asker ve devlet adamı, birlikte Osmanlı İmparatorluğu aleyhinde büyük bir projenin hazırlıklarını yapmaktaydılar. Bu sıralarda Tulon limanında bir donanma hazırlandığı ve bunun Doğu'ya gönderileceği söylentileri, Osmanlı elçisi tarafından bu hazırlığın Sicilya veya İngiltere için yapıldığı şeklinde yorumlanıyordu. Nihayet, Napolyon'un denize açıldıktan sonra Malta'ya çıkması da Seyyid Ali Efendi tarafından İstanbul Hükümetine, *«herkese memnunluk verecek»* bir gelişme olarak bildirilmişti.

Böylece Osmanlı elçisi, Fransa'nın yaptığı hazırlıklardan ve niyetlerinden zamanında haberdar olamamış, bunu hükümetine bildirememişti. Seyyid Ali Efendi, Paris'te öyle uyumuş veya uyutulmuştur ki, Napolyon Bonapart'ın Mısır'a çıkışını, olaydan yaklaşık olarak bir buçuk ay sonra, ancak 1798 Eylül ayı başlarında öğrenebilmiştir(1).

Gerçi, elçi Seyyid Ali Efendi, Tulon'da bulunan Fransız donanmasının Akdeniz'e açılma sebebini resmen Fransa devletine sormuş, cevap olarak bunun Osmanlı İmparatorluğu'na ve Müslüman memleketlerine karşı kullanılmayacağı konusunda kesin teminat alarak, Babıâlî'ye bildirmişti. Ancak buna rağmen Babıâlî, Fransa'nın hazırlıkları hakkında Mora valisi ve Rusya aracılığıyla bazı haberler almış fakat buna bir türlü inanamamıştı.

Bunlara rağmen, Osmanlı devlet adamlarının Fransızlar'a güveni de kalmamıştı. Hatta, eskiden beri Mısır'da gözü bulunan bu devle-

(1) Ercümend Kuran. Avrupa'da İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri, (1793-1821). Ankara 1968. 25-31

tin, Mısır'ı işgal edebileceği, Seyyid Ali Efendi'nin bütün teminatına rağmen ihtimal dahilinde görülüyordu. Bunun için Mısır'ın bazı stratejik yerleri tahkim edilmek istendi. Fakat Kölemen beylerinin karşı koymalarından çekinildiği için, bu düşünce gerçekleşemedi(1).

Osmanlı Hükümeti'ni, böyle bir endişeye sevkeden diğer bir sebep de, Fransa'nın İstanbul'da maslahatgüzarı Ruffin ile 19 Haziran 1798 günü yapılan görüşme oldu. Ruffin bu görüşmede, kendisine Tulon'daki Fransız donanmasının ne amaçla hazırlandığı sorulunca, «*Bu hazırlığın ne için olduğundan kesinlikle haberim yoktur. Buna ait bana hiçbir şey yazılmamıştır*» diye cevap vermiştir. Ancak Reisülküttap Atıf Efendi'nin ısrar ve baskısı üzerine şunları söylemiştir:

> «*Osmanlı Devleti'ne yalan söyleyemem. Otuz, kırk yıldır bu memlekette oturmaktayım. İyi niyetim devlet nezdinde tecrübe ile sabit olmuştur. Hiçbir bilgim olmayan bir konu hakkında nasıl bilgi verebilirim? Ancak, reis efendinin duyduğu müthiş haberleri ben de duydum ve bu yüzden üzgünüm. Hatta vaktiyle İstanbul'da bulunup Dubayet'nin elçiliği sırasında Paris'e dönen elçilik tercümanı, bu sefer Marsilya'ya gelerek Tulon'a memur edildiğini bana yazmış bulunuyor. Mektubunda verdiği bilgiye göre görev yeri bilinmediği gibi bunu kendisi öğrenmeden benim öğreneceğimi ima etmektedir. Onun bilinmeyen bir görevle Tulon'a geldiği bana bir kat daha endişe vermiştir. Çünkü bu zat, Arapça ve Türkçe bilir tercümanlardandır. İşte, doğrusu budur. Ancak, asıl soruları bilmediğim için cevap verememe. Yalnız istenirse bu konuda kendi duyduklarımı ve düşündüklerimi söyleyeyim.*»

Fransa maslahatgüzarı Ruffin, bundan sonra Reisülküttab Atıf Efendi'ye şu açıklamada bulunmuştur:

> «*Fransa'nın Mısır ticaretine ne kadar muhtaç olduğunu bilirsiniz. Ticaretin gelişmesi için emniyet ve refah şarttır. Mısır'daki Fransız tüccarları ise, beylerin zulmülerine ve sonu gelmeyen isteklerine dayanamadıklarından otuz yıldır devlet ileri gelenlerine şikayetler yağdırmakta oldukları gibi, Fransa elçileri de durumu Babıâli'ye bildirmektedirler. Ancak, Osmanlı Devleti'nin oralarda hükmü geçmediği için mesele halledilememiş ve Fransa elçileri de sonunda faydasız şikayetten vazgeçmişlerdir. Hatta*

(1) Kâmil Paşa, Tarih-i Siyasi, II, 270

Fransa bu yüzden haklarını korumak için kendi bizzat harekete geçmeyi düşünürken Cezayirli Hasan Paşa'nın Kölemenler'i sindirmesi üzerine bundan vazgeçmiş ve her şey bir süre için düzelmişti.

Bildiğiniz gibi, Gazi Hasan Paşa'nın bu harekete girişmesinin sebeplerinden birisi de Fransa'nın bu hususta ki şikayetleriydi. Ancak, Fransa'daki son değişiklikler üzerine beyler (Kölemenler) tekrar tutumlarını değiştirdiler. Hatta Verninac elçiliği sırasında da bu hususta şikayetlerde bulundu. Fakat, faydası olmayınca o da şikayetten vazgeçti. Ancak, Fransız tüccarları Cumhuriyet idarecilerine durmadan şikayette bulunmaya devam ettiler.

Osmanlı Devleti'nin Mısır'da hükmü geçmediği gibi, buradan menfaati de pek azdı. Bu yüzden, hem Kölemen beylerinin sataşmalarını ortadan kaldırmak, hem de İngiltere'yi Hindistan'dan elde ettiği menfaatlerden mahrum bırakmak amacıyla Fransa'nın Mısır üzerine bir sefer açması mümkün olabilir sanırım. Ancak bu sözlerim sadece kendi düşüncelerimdir. Ama bu sefer nasıl olur, doğruca Mısır üstüne mi gidilir, yoksa Osmanlı Devleti ile anlaşıp ortak mı hareket olunur. Bunlar aklımın ermediği şeylerdir.

Bir de, bu tarafta son zamanlarda Venedik'ten alınan adalarla bir değişme söylentisi vardır. Bunun aslı var mı, yok mu devletçe bilinmesi lazımdır. Paris'teki elçinize Fransa Hükümeti tarafından bir şey söylenmemiş mi? Her halde bunları duymuştur. İlgililerden bir şey sormamış mı?» (1).

Fransa maslahatgüzarının, yani İstanbul'daki resmî temsilcilerinin bu sözlerinden de anlaşılacağı gibi; Fransa, Mısır'ı kendisinin menfaatleri bakımından çok önemli bir yer olarak görmekte ve buranın ele geçirilmesini çok önceden düşünmüş bulunmaktadır. Ayrıca ona göre Mısır üzerinde zaten Osmanlı Devleti'nin etkisi kalmamıştır. Bu bakımdan da önemi yoktur. Diğer taraftan Fransa, Mısır'daki Kölemen beylerinden şikayet etmektedir ve bu durumu ortadan kaldırmak için sefer yapmak hakkını kendinde görmektedir.

Maslahatgüzar, bu arada da Fransa'nın aynı zamanda İngiltere'ye karşı bir hareket olmak üzere, bir sefer açabileceğini belirtmekte, bunun ne şekilde ve nereye olacağını bilmediğini söyleyerek de, işi kendine göre örtbas etmek yoluna gitmekteydi. Gerçekte ise bu ifadeleriyle

(1) Mufassal Osmanlı Tarihi, V, 2777-2778. İstanbul 1962

Osmanlı Devleti'ne gözdağı vermek istemiştir. Diğer taraftan da, Paris'teki Osmanlı elçisinin bilgisizliğiyle —dolayısıyla da Osmanlı Devleti ile— alay eden, konuşmasının bütünü itibarıyla da küstah bir dil kullanmıştır.

Nitekim, Fransa maslahatgüzarı Ruffin'in gerek konuşma şekli, gerekse söyledikleri Reisülküttab Atıf Efendi tarafından büyük tepkiyle karşılanmıştır. Bunun üzerine Atıf Efendi, tercüman aracılığıyle Osmanlı Devleti'ni Fransa'nın suçlamasını ve bu devlete karşı Osmanlı Devleti'nin niyetlerini belirten bir konuşma yaparak Ruffin'e olan tepkisini şöyle göstermiştir:

> *«Maslahatgüzarın bu sözleri ciddi ise bilinen akıl ve dirayetine yakışmaz. Şaka ise meselenin buna tahammülü yoktur. Bu kadar elçi görüşmelerinde bulundum, bu çeşit konuşma duymadım.*
>
> *Mısır beylerinin aradaki andlaşmalara aykırı bir hareketleri olursa devletler hukuku usullerine ve yürürlükte bulunan milletlerarası kaidelere göre yine Osmanlı Devleti'ne başvurularak gereği ne ise yapılır. Fakat, defalarca başvurulduğu halde faydası olmadı sözünü, yine kendi bir sözüyle reddederim. Zira Hasan Paşa merhumun Mısır'a tayinini gerektiren sebeplerden birisinin de Fransa'nın şikayeti olduğunu kendisi söyledi. Osmanlı Devleti de bunun üzerine nice masrafları gerektiren hareketlere girişmekten çekinmedi. Demek ki (müracaatların fayda vermediği) sözü doğru değildir. Bundan başka bazı başkaldırmalar ve devlet idaresine karşı koyuşlar Mısır'a mahsus bir şey olmayıp mesela Fransa'daki son değişiklikler sırasında her tarafta nice karışıklıklar, ayaklanmalar ve karşı koymalar oldu. Hâlâ da olmaktadır. İhtilâl vardır ve Cumhuriyet idarecilerinin hükmü geçmiyor diye Osmanlı Devleti mesela Marsilya'ya donanma ve asker gönderse Fransa bunu doğru bulur mu? Osmanlı Devleti savaş açtı demez mi? Osmanlı Devleti'nin böyle bir şeye kalkışması için ortada bir sebep yok denirse; Fransa'nın fazla sıkıntı ve kıtlık zamanında tebaamızdan bir kısmının izin alıp Marsilya ve civarına götürdükleri çok miktarda zahirenin bedeli hâlâ ödenmemiş olup bu yüzden birçok tüccarımız zararda ve sıkıntıdadır.*
>
> *Bundan başka, Marsilya, Tulon ve diğer iskelelerdeki korsanlar nice ticaret gemilerimize musallat olup oradaki andlaşmalara aykırı şekilde zaptederek bazılarını sat-*

tıklarını ve bazılarını hâlâ ellerinde tuttuklarını bilmiyorlar mı?

Dost olan devletler arasında böyle olaylar oldukça yine görüşme yoluyla dostça halledilegelmiştir. Aralarında andlaşmalar bulunan devletler küçük sebeplerle birbirlerinin memleketlerine saldıracak olduktan sonra, andlaşmalara ne gerek var? Fakat, Fransa Cumhuriyeti kendi kendisine andlaşmaları bozarsa o başka. Yoksa maslahatgüzar dostumuzun kendi düşünceleri ve duydukları olarak ileri sürdükleri olmayacak rüyalardır. Bende kendisini tatmin edici cevap alabilirim ümidiyle çağırmıştım. Ancak, kendisi verdiği cevaplarla, haberleri tasdik etmiş oldu» (1).

Görüldüğü gibi, Osmanlı Hükümeti, bu tarihlerde Fransa'nın davranışlarından memnun değildi. Ancak Reisülküttab'ın konuşmasına bakılacak olursa, iki devlet arasındaki ilişkilerin mevcut andlaşmalara göre, her şeye rağmen dostluk içinde sürmesinden yanaydı. Bunlarla beraber, Fransa'nın bir Osmanlı toprağı olan Mısır'a saldıracağı hakkında bazı haberler almış, ancak buna bir türlü inanamamıştı. Nitekim Maslahatgüzar Ruffin ile yukarıda belirtilen görüşme ondan gerçeği öğrenmek için yapılmış, ancak kesin bir cevap alınamamıştı.

Gerçekte Talleyran, Ruffin'e 11 Mayıs 1798 tarihinde, yani Napolyon Bonapart'ın Tulon'dan hareketinden sekiz gün önce, Fransa'nın Mısır'a karşı yapacağı hareket hakkında bilgi ve talimat göndermişti. Ancak, o tarihlerde Paris'ten İstanbul'a bir haber yaklaşık bir, bir buçuk ayda gitmekteydi. Bu bakımdan Ruffin'e talimatın Napolyon'un Mısır'a çıkmasından sonra ulaşabileceği düşünülmüş olabilir. Fransa Hükümeti, bu talimatında Ruffin'den Mısır işgal edilinceye kadar Osmanlı Hükümetini oyalamasını istemiştir(2).

Ancak Osmanlı Hükümeti, yukarıda da belirtildiği gibi, Fransa'nın Tulon limanındaki hazırlıklarını haber aldıktan sonra, bu devletten kuşkulanmaya başlamıştı. Bu sıralarda Rus elçisi, Fransa'ya karşı bir ittifak ve deniz işbirliği teklif edince bu kuşkusu daha da çoğaldı. Bu arada Rus elçisi, Babıâli'ye Fransızlar'ın Mısır'a sefer yapacağını delilleriyle anlattı ve alınması gereken tedbirlerden söz etti. Sözlerinin şüpheyle karşılanacağı ihtimaline karşı da şunları söyledi:

«Çar Paul, bu haberleri Osmanlı Devleti ile Fransa'nın arasını açmak için değil, fakat Osmanlı Devleti'ni dost bildiği ve iyi-

(1) Mufassal Osmanlı Tarihi, V. 2778-2779; İsmail Soysal. Aynı eser, 209-210

(2) İsmail Soysal. Aynı eser, 205

liğini istediği için bildirmektedir. Çar Paul, İmparatoriçe Katerina'nın durumunda değildir. İmparatoriçe, Osmanlı Devleti'nin düşmanı idi. Onun tarafından herhangi bir devlet aleyhine yapılacak ihbarın şüpheli görülmesi doğru olabilir. Fakat Paul I., Babıâli'nin dostudur. Verdiği haberler bir dostun haberleri gibi sayılmak gerektir...»(1).

Rus elçisi, bundan sonra da Babıâli'ye Fransızlar'ın hazırlıkları hakkında haberler getirmeye ve işbirliği teklifinde bulunmaya devam etti.

Rusya'nın bu şekilde Osmanlı Devleti'ne yakınlık göstermesi, Rus elçisinin dediği gibi «dostluktan» değil, bu devletin Fransa'dan ve onun Avrupa'da, Doğu'da gittikçe yayılmasından korktuğundandı. Yani Fransa tehlikesi ile bu devletin Babıâli'yle birlikte kendi aleyhine bir anlaşma yapması ihtimalindendi.

Diğer taraftan, bu sıralarda (1798 ilkbahar ayları) İstanbul Hükümeti'nde Fransa'ya karşı izlenen politikada değişiklik yapılması görüşü kuvvet kazanıyordu. Nitekim, bu konuda Reisülküttab Atıf Efendi, «*Muvazene-i politikaya dair*» yazdığı layihada şunları yazmıştır:

> «... *Fransızlar'ın başka devletlerin topraklarında gözü olmadığı yolundaki iddialar tamamen yalandır. Bu, Sardenya Krallığı'na ait Savoie eyaleti ve Felemenk'in ilhakı ile ortaya çıkmıştır. Sonra İspanya ve İtalya'da da bunu gösterdiler ve Ren nehrinin sol kıyısını işgal ettiler. Sonunda Bonapart, tarafsız halde duran ve hatta Fransa'ya dostluk gösteren Venedik Devleti ile anlaşmazlık çıkarıp onun toprağını Avusturya ile paylaştı.*
>
> *Fransa dost, düşman ayırmadan bütün devletlere saldırıyor, zayıfları eziyor. Fransızlar'ın bize de dostlukları görünüştedir.*
>
> *Osmanlı Devleti, diğer devletler gibi, tehlikeye karşı mıdır, değil midir? Sorulacak şeydir. Devletimiz ihtilalin sebep olduğu savaşların başından beri tarafsız kalmakla, diğer devletlerin pek çok şikayetlerini üzerine çekmiştir. Bu hareket şekli Fransa için manevi bir yardım sayılırdı. Hatta bazen zahire v.s. ihracına izin verilmekle, maddeten de yardım yapılmış oldu. Buna karşılık, Bonapart, Venedik'in parçalanmasının arkasından Yedi Ada ve ona yakın Arnavutluk kıyısını ilhak edip aradan Osmanlı reayasını istiklâl için teşvike başladı. Halen İngiltere'ye karşı*

(1) Enver Ziya Karal, Aynı eser, V, 28

yaptıkları askeri hazırlıklardan başka, Tulon'da bir takım hazırlıkları var. Bunun da büyük bir fesat olması uzak ihtimal değildir. Bundan dolayı olayları dikkatle takip ederken askeri hazırlıklara girişilmelidir. Bunun sebep olacağı büyük masraflar şimdiden düşünülmelidir.

Fransa'ya karşı Avrupa'da genel bir ittifak vardır. İhtilal ateşini iyi niyetle bir elden söndürmek istiyorlar. Acaba Osmanlı Devleti bu ittifaka girmeli midir? Bu düşünülüp bir karara bağlanmalıdır.

Her devletin dış politikasında iki esas vardır: Birincisi değişmeyen şartlara göre hareket tarzıdır. Buna göre, Rusya ve Avusturya tabii düşmanlarımızdır. Onların kuvvetlenmesi istenilmez ve düşmanlarıyla ittifak yapılmak lâzımdır. İkincisi, değişen şartlara yani zaman ve duruma göre tertibat almaktır ki, işte Fransa'ya karşı bu ikinci sebeple harekete geçmek ve ancak normal şartlara dönülünce tekrar birinci yolu takip etmek doğru olur. Fransa'ya karşı ittifaka girilirse, onun savaştan önceki sınırlarına dönmesine, sonuçta Venedik'in yeniden hayat bulmasına da yardım etmiş oluruz.»

Reisülküttab Atıf Efendi'nin bu layihasındaki sözlerinden anlaşılıyor ki, Osmanlı devlet adamları arasında, Fransa'nın artık dost, düşman ayırmadan her devlete saldırdığı, dolayısıyla Osmanlı Devleti'ne de aynı işi yapacağı, aynı zamanda bu devletin gösterdiği dostluğun da gerçek olmadığı düşüncesi yer etmiş bulunmaktadır. Diğer taraftan, Fransa'dan gelecek tehlikelere karşı tabii düşmanlar olarak bilinen Rusya ve Avusturya ile normal şartlara geçilinceye kadar işbirliği yapılması düşünülmeye başlanmıştır.

Nitekim, Atıf Efendi'nin bu layihası önce «Meclis'i Hass-ı Vükelâ»-da görüşülmüş ve şu karara varılmıştı:

«Fransa'ya güvenilemez. Bir yandan askeri hazırlık yapılırken, diğer taraftan da menfaatları bizimkine uygun devletlerle gizlice ittifak andlaşmaları yapılmalıdır. Bunlardan Fransa'nın haberi olmamalıdır; ona görünüşte iltifat göstererek, oyalanmalıdır.» Diğer taraftan bu konuda bir «İrade-i Seniye» çıkarttırılması işi de Reisülküttab Atıf Efendi'ye bırakılmıştı(1).

Görüldüğü gibi, Reisülküttab'ın düşünce ve önerileri Osmanlı Hükümeti tarafından kabul ve paylaşılmıştır. Bu da, 1798 yılı yaz aylarına doğru Babıâlî'de Fransa'ya ve onun yapacağı hareketlere karşı du-

(1) Tarih-i Cevdet, VI. 285'den nakleden İsmail Soysal. Aynı eser, 206-207

yulan endişenin çoğaldığını göstermektedir. İşte, bu hava içerisinde de Reisülküttab Atıf Efendi ile Fransa maslahatgüzarı Ruffin arasında yukarıda belirtilen 19 Haziran 1798 tarihindeki görüşme yapılmıştır.

İstanbul'da, 1798 yılı ilkbahar aylarından itibaren meydana gelen bütün bu gelişmelere bakılacak olursa; Osmanlı Hükümeti, Fransa'nın Dalmaçya kıyılarına yerleşmesinden ve oradaki faaliyetlerini gördükten sonra, bu devletin Osmanlı toprakları üzerine, özellikle Mısır'a bir harekette bulunacağı endişesine kapılmış ve bu endişe gittikçe kuvvetlenmiştir. Ancak, bu konuda aldığı haberlere de bir türlü inanamamıştır. Bu sebeple de böyle bir harekete karşı Mısır'da etkili tedbir almamıştır.

İşte, İstanbul'da bu gelişmeler olurken, 17 Temmuz 1798 tarihinde Napolyon Bonapart'ın İskenderiye'ye çıkarma yaptığı haberi alınmış ve olay, özellikle dost bilinen bir devletten geldiğinden dolayı büyük tepkiyle karşılanmıştır.

4. Osmanlı İmparatorluğu'nun Aldığı İlk Tedbirler

Fransızlar'ın Mısır'ı işgal ettiği sıralar, Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli iç ve dış büyük problemlerle karşı karşıya olduğu bir dönemdi. Daha 1787-1791, 1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşı'nın getirdiği sıkıntılardan kurtulamamıştı. Kısacası, devlet dağılmaya doğru gidiyordu. Bu sebepten de, aşağıda belirtileceği üzere, «Nizam-ı Cedid» adı ile bir yenilik hareketine girişmişti. Ancak, bu alanda da henüz istediği sonucu alamamıştı.

Diğer taraftan, imparatorluk, Vidin taraflarında Pazvantoğlu isyanı ile uğraşıyordu. Üzerine büyük bir kuvvet gönderildiği halde bu isyan bir türlü bastırılamıyordu. Aynı zamanda Hicaz'da Vahhabilik adıyla ortaya çıkan dini bir hareket de, devleti zor duruma sokmuştu. Bu da, bir türlü önlenemiyordu ve devletin esasını teşkil eden dinî birliği tehdit ediyordu.

Bu sebeplerden Osmanlı Hükümeti, çoktan beri şüphelendiği, fakat bir türlü inanamadığı, ancak bir gerçek olarak karşısına çıkan Mısır'ın işgali üzerine Fransa'ya hemen savaş ilan etmedi, zaman kazanmak istedi. Bununla beraber Fransız işgaline karşı ilk tedbir olarak, Osmanlı limanlarının Fransız gemilerine kapatılmasına ve limanlara uğrayacak İngiliz gemilerine gerekli yardımların yapılmasına, asker toplanmasına ve Fransa'nın düşmanları olan devletlerden faydalanılmasına karar verdi.

Bu arada III. Selim çıkardığı Hatt-ı Hümayun'da, Şeyhülbeled İbrahim Bey ve Murat Bey'in birlikte Fransızlar'a karşı harekete geçme-

sini emretmiş ve Babıâli'nin kendilerine her türlü yardımı yapacağını bildirmiştir. Ayrıca kıyı şehir ve kasabalarına gönderilen çeşitli emirlerle, bulundukları yerlere Fransızlar hücum ederse, buna karşı durulması ve durumun hemen İstanbul'a bildirilmesi istenmiştir(1).

Diğer taraftan Garp Ocakları'na (Cezayir ve Tunus Beyleri'ne) gönderilen hükümlerle de, Fransızlar'ın Mısır'ı işgal ettiği bildirilerek Fransızlar'a karşı uyanık olmaları, Fransız savaş gemilerini korsanlıkla rahatsız etmeleri, hazırlanmakta olan Osmanlı donanması Akdeniz'e çıkınca, gemilerinin donanmaya katılması emredilmiştir(2).

Osmanlı Hükümeti'ni, bu tedbirleri alırken asıl düşündüren konu, Fransızlar'a karşı gönderilecek orduya kimin komuta edeceği idi. Bu konu uzun boylu düşünüldükten sonra, görevin Sayda valisi Cezzar Ahmet Paşa'ya verilmesi teklifi ortaya atıldı. Cezzar Ahmet Paşa, güvenilir, sert, otoriter ve becerikli olarak tanınıyordu. Ancak, bunun tayininde bazı sakıncalar vardı: Bir defa, Paşa vali bulunduğu Cebel-i Lübnan'da halkı sindirmişti. Onun buradan ayrılmasıyla yeniden ayaklanmalar başlayabilirdi. Diğer taraftan, Cezzar Ahmet Paşa'nın Mısır'ı kurtarmasından sonra, kendi başına buyruk olması ihtimali vardı. Bu sebeplerden onun komutan tayin edilmesinden vazgeçildi. Sonuçta, Mısır Seraskerliği'ne Şam valisi ve Emirü'l-hac İbrahim Paşa, Mısır Valiliği'ne de, Mısır beyleriyle birlikte Fransızlar'a karşı çarpışmak üzere Âzamzâde Abdullah Paşa tayin edildi(3).

Osmanlı Devleti, Fransızlar'a karşı ve Mısır'ı kurtarmak için bu hazırlıkları yaparken, İngiliz donanması da Amiral Nelson komutasında Akdeniz'de Fransız donanmasını arıyordu.

Daha önce de belirtildiği gibi Fransa'nın Avusturya ile Campo Formio Andlaşması'nı imzalayıp Dalmaçya kıyılarına yerleşmesi ve Tulon'da bir donanma hazırlaması İngiltere'yi endişelendirmiş ve bir donanmayı Akdeniz'e göndermelerine sebep olmuştu.

İşte bu İngiliz donanması, uzun bir arayıştan sonra, 1 Ağustos 1798 günü, Fransız donanmasını Ebukır limanında saldırışa elverişli bir durumda yakaladı. Her iki tarafın da onüçer savaş gemisi vardı. Yani, kuvvetleri birbirine eşitti. Amiral Nelson, bu durumda derhal hücuma geçti ve Fransız gemilerini batırdı veya esir aldı. Böylece Fransız donanmasını adeta yok etti.

(1) İsmail Soysal, Aynı eser, 238

(2) Devlet Arşiv Dairesi, Hariciye Dosyası, No: 748, Nakleden: Enver Ziya Karal, Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu, (1787-1802), İstanbul 1938, 89-90

(3) Tarih-i Cevdet, VI, 350-351'den nakleden Enver Ziya Karal, Aynı eser, 87

İngilizler, Ebukır deniz savaşında kazandıkları zaferle herşeyden önce Akdeniz'de üstünlüğü sağlayarak bir numaralı devlet haline geldiler, Mısır'daki Napolyon Bonapart ordusunun Fransa ile bağlantısını keserek onu adeta Mısır'da hapsettiler ve Osmanlılar'ın Fransa'ya karşı durumunu kolaylaştırdılar. Bütün bunların sonucunda da Fransa, açık denizlerden sonra Akdeniz'de de, Osmanlı İmparatorluğu'nun kendisine gösterdiği dostluğa karşı yaptığı hainlik ve yanlış hesap yüzünden, egemenliği İngiltere'ye kaptırdı.

Fransız donanmasının Nelson tarafından yok edilmesi haberi İstanbul'a 30 Ağustos 1798 tarihinde geldi. Haber başkentte büyük sevinç yarattı. Nitekim III. Selim, duygusunu, sadrazamın müjde taşıyan kağıdına şunları yazarak gösterdi:

«Allah'a şükür memnun oldum. İnşaallah hepsi kahrolur. İngiltere elçisine ifade oluna» (1).

Ebukır Deniz Savaşı, Osmanlı Devleti'ni bu şekilde memnun ettiği gibi, siyasi sonuçları itibarıyla, onun Fransa'ya karşı tavrına açıklık getirmiş ve kuvvet vermiştir. Diğer taraftan da Fransa'nın düşmanları olan İngiltere ve Rusya'ya yaklaşmasına yol açmıştır. Denilebilir ki, bu deniz savaşı, Napolyon'un Mısır seferi ile ortaya çıkan durumda önemli bir dönüm noktası olmuştur. Nitekim bundan kısa bir süre sonra (aşağıda belirtileceği üzere) Osmanlı Devleti Fransa'ya savaş ilan etmiş, Osmanlı-Rus, Osmanlı-İngiliz andlaşmaları yapılmış, dolayısıyla da Fransa'ya karşı Osmanlı, Rus, İngiliz ittifakı doğmuştur; diğer taraftan da, daha geniş anlamıyla İkinci Koalisyon kurulmuştur.

5. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Fransa'ya Savaş İlan Etmesi*

Osmanlı İmparatorluğu, Napolyon Bonapart'ın Mısır'ı işgal etmesine rağmen, daha önce belirtildiği gibi, o tarihe kadar aralarında hiç savaş olmamış olan Fransa'ya karşı hemen savaş açmamış, kararsız kalmıştı.

Bunda, Fransa'nın Mısır'ı işgaline rağmen Osmanlı İmparatorluğu'na resmen savaş ilan etmemesi ile, Napolyon'un davranışlarının da önemli etkisi olmuştur.

Nitekim, Mısır'a yapılan saldırıdan sonra Fransa'nın İstanbul'daki maslahatgüzarı sürekli olarak Paris'ten bir olağanüstü elçi gelecek ve durumu görüşecek diye vakit kazanmak istemişti. Bu elçinin Talleyran

(1) Devlet Arşiv Dairesi, s. 36, H. 24'den nakleden Enver Ziya Karal, Aynı eser, 93

olması düşünülmüştü. Ancak Talleyran Yedikule'ye hapsedilmekten korktuğu için gelmedi. Bunun üzerine Napolyon, doğrudan Babıâlî ile görüşmelere girişmek amacıyla Yunan gemileriyle 1 Temmuz, 22 Ağustos ve 9 Ekim 1798 tarihlerinde İstanbul'a üç mektup göndermiştir. Bu mektuplarında Mısır'a, Fransız ticaretine engel teşkil eden Kölemenler'i yok etmek için geldiğini ve Osmanlı Devleti ile eski dostluğunu korumak istediğini ve onun düşmanlarına düşman olduğunu belirtmiştir. Bununla da yetinmemiş, Osmanlı Hükümeti üzerinde etki yapmak için Mısır'ın ileri gelenlerine kendi lehinde mektuplar yazdırmıştır(1).

Böylece Napolyon Bonapart, Osmanlı Devleti'ni kendine göre ikna ederek, Mısır'ı işgal etmesini haklı göstermek, aynı zamanda da Osmanlı-Fransız ilişkilerini normal halde tutmak için çalışmıştır.

Ancak Osmanlı Devleti, her ne olursa olsun Mısır'ı kurtarmaya karar vermişti. Aslında kamuoyunda da Fransızlar'a karşı büyük bir tepki doğmuştu. Öyle ki, Babıâli, Osmanlı sınırları içindeki Fransızlar'ın güvenliği için endişe etmeye başlamıştı. Diğer taraftan, İstanbul'daki İngiliz ve Rus elçileri de sürekli olarak Fransa aleyhinde çalışıyorlardı. Osmanlı Devleti bu tesirlerle de Fransa'ya karşı savaş ilan etmeye doğru gidiyordu. Amiral Nelson'un Fransız donanmasını Ebukır'da yakması haberi ise, bu gidişi hızlandırdı. Nitekim III. Selim bu haberin İstanbul'a gelmesinden sonra, Fransızlar'ın Mısır'ı işgal teşebbüsünü vaktinde öğrenemeyen, işgal öncesi ve sonrasında izlediği gevşek politikadan dolayı sorumlu tuttuğu Sadrazam İzzet Paşa'yı ve onunla aynı düşüncede olan Şeyhülislam Dürrizade Arif Efendi'yi 30 Ağustos 1798 tarihinde azletti. Sadrazamlığa Erzurum valisi Yusuf Ziya Paşa'yı, Şeyhülislamlık'a da Reisülulema Aşir Efendi'yi getirdi(2). Eski sadrazam Sakız adasına, eski şeyhülislam Bursa'ya sürüldüler. Bunlar da padişahın Fransa'ya karşı politikasında değişiklik yapacağını ve sertleşeceğini gösterdi.

Sonuçta Osmanlı Devleti, 2 Eylül 1798 günü gerekli olan fetvanın çıkmasıyla(3) Fransa'ya resmen savaş ilan etti. Aynı gün Maslahatgüzar Ruffin Babıâli'ye çağrılarak kendisine, Fransa'nın Mısır'ı işgal ederek andlaşmayı bozduğundan dolayı bu devlete karşı resmen savaş ilan edildiği bildirildi. Bundan sonra Ruffin ile elçilik mensupları Yedikule'ye hapsedildi. Böylece tarihte ilk defa olarak Osmanlı Devleti ile Fransa arasında resmen savaş hali başlamış oldu.

(1) Enver Ziya Karal, Aynı eser, 93-94
(2) Enver Ziya Karal, Aynı eser, 94-95
(3) Fetva'nın metni için bkz: Devlet Arşiv Dairesi, Mühimme Defteri, sene 1213'den nakleden Enver Ziya Karal, Aynı eser, 95-96

Osmanlı Hükümeti, bundan sonra 12 Eylül 1798 günü, Fransa'ya savaş açmasının sebeplerini açıklayan bir bildiriyi İstanbul'daki yabancı devletlerin elçilerine gönderdi. Bildiride, Osmanlı Devleti'nin Fransa'ya karşı izlediği dürüst ve dost politikaya rağmen, Fransa'nın devletlerarası hukuka ve dostluğa aykırı olarak korsan gibi aniden Mısır'ı işgal ettiği belirtilerek, bu sebeplerden Fransa'ya savaş açmanın haklı ve meşru olduğu söylenmiştir.

Babıâli, Fransa'ya savaş ilan ettikten kısa bir süre sonra da, bu devlete karşı iki büyük Avrupa devletiyle yani, Rusya ve İngiltere ile iki ayrı ittifak andlaşması yaptı. Böylece Fransa'nın karşısına bir blok oluşturarak çıktı.

6. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Fransa'ya Karşı İttifak Andlaşmaları Yapması*

Osmanlı İmparatorluğu, Napolyon Bonapart'ın Mısır'ı işgaline kadar izlediği siyaset dolayısıyla, Fransa'nın karşısında yalnız kalmıştı. Ancak bu tarihlerde, ihtilalden sonra büyük fetih hareketlerine girişen ve sınırları dışında geniş topraklar ele geçirmiş olan Fransa ile Avrupa'da menfaatleri çatışan, hatta savaş halinde bulunan devletler vardı. Bu arada, Fransa'nın Dalmaçya kıyılarındaki bazı yerlerden başka Malta adası ve Mısır'ı işgal etmesi ile Doğu Akdeniz ve çevresine yerleşerek dengeyi kendi lehine çevirmesi, özellikle İngiltere ve Rusya'yı yakından ilgilendirmişti. Güçlü bir Fransa'nın Doğu Akdeniz'e yerleşmesi, bu iki devletin Akdeniz'deki ve Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki çıkarlarına ve hedeflerine aykırı ve zararlıydı. Çünkü Fransa, elbette bu bölgedeki diğer devletlerin çıkarlarının yayılmasına engel olacak, hatta var olanları da kaldıracaktı. Bu sebeple de, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki egemenliğinin devam etmesi, bu devletlerin işine geliyordu. Böylece Fransa karşısında Osmanlı, Rus, İngiliz devletleri, menfaatleri yönünden bir araya gelmiş oluyordu.

Diğer taraftan Osmanlı İmparatorluğu, tek başına Fransa'yı Mısır'dan çıkaramayacağını anlamıştı. Bu bakımdan, Fransa'nın düşmanları olan Rusya ve İngiltere devletlerinin yardımlarını sağlamak yolunu tuttu. Zaten, bu iki devlet de uzun zamandan beri İstanbul Hükümeti'ne, aralarında bir anlaşma yapılmasını teklif ediyorlardı. Nitekim biraz sonra Osmanlı Devleti, önce Rusya, arkasından da İngiltere ile birer ittifak andlaşması yaptı.

7. *Osmanlı - Rus Andlaşması (23 Aralık 1798)*

Rusya, Fransa'da ihtilalin çıkması ve biraz sonra da bu devletin Avrupa'da yayılmaya başlamasını endişeyle izlemeye başlamıştı. 1796

yılında tahta çıkan Çar I. Paul ise, hükümdarlığının ilk anlarından itibaren Fransa'ya karşı düşmanca bir politika gütmeyi esas almıştı. Çar, Cumhuriyet rejiminden de nefret ediyordu. Üstelik, Fransa'nın 1797'de, Yedİada ve Dalmaçya kıyılarına yerleşmesi onu bu devlete karşı daha çok tepkiye sevketmişti.

Çünkü, Rusya, özelikle 1774 Küçük Kaynarca Andlaşması'ndan sonra, Osmanlı İmparatorluğu üzerinde birçok menfaatler sağlamıştı ve bunları daha da geliştirmenin peşindeydi. Aynı zamanda Balkanlar'a yayılmayı ve bu yolla Ege ve Adriyatik denizlerine çıkmayı dış politikasının bir parçası haline getirmişti. Fransa'nın bu bölgeye yerleşmesi ve Rumlar'ı isyana teşvik etmeye başlaması, Rusya'nın bölgedeki hedeflerini tehlikeye düşürmüştü. Diğer taraftan Napolyon Bonapart'ın Malta adasını, arkasından da Mısır'ı işgal etmesi, Fransız tehlikesini çoğaltmıştı. Bu arada, 1797 yılında Malta Şövalyeleri'nin koruyucusu sıfatını almıştı. Napolyon ise, Malta'yı işgal edince, buradaki Rus konsolosunu kovmuştu. Bu hareket de, Fransa'nın Rusya'ya karşı bir kuvvet gösterisi ve meydan okumasıydı(1).

Sonuç olarak, Fransa'nın Dalmaçya kıyılarına yerleşmesi, sonra Malta ve Mısır'ı işgal etmesi Doğu Akdeniz'de kuvvet dengesini bu devletin lehine değiştirmiştir. Bu da, Rusya için çok yönlü tehlike meydana getirmiştir. Bir defa, Rusya'nın «sıcak denizlere» yani, güneye inme politikasının karşısına Fransa engelini çıkarmıştır. Diğer taraftan, Fransa gibi büyük ve kuvvetli bir devleti doğrudan Rusya'yı tehdit eder hale getirmiştir. Bütün bunlar da, Rusya'nın o tarihlere kadar Osmanlı İmparatorluğu'ndan elde ettiği ve daha da fazlasını almayı planladığı menfaatlerinin tehlikeye düşmesi demekti. Bu durumda Rusya, güneyinde kuvvetli bir Fransa'nın yerine zayıf bir Osmanlı İmparatorluğu'nun devamında fayda görüyordu. Bunun için Fransa'yı Doğu Akdeniz ve çevresinden uzaklaştırmak onun yerine de kendisi geçmek istiyordu. Bu amaçlarına ulaşabilmek için ilk planda bir taraftan İngiltere, Avusturya ve Prusya ile birlikte bir ittifak kurulmasını tasarlarken, diğer taraftan Osmanlı İmparatorluğu'na yanaşmaya başladı.

Rusya'nın, daha Napolyon'un Dalmaçya kıyılarına yerleşip Rumlar'ı, isyana teşvik etmeye başladığı sıralarda, Babıâli'ye yaklaşmaya çalıştıkları ve bazı ihbarlarda bulundukları yukarıda belirtilmişti.

Fransa'nın Tulon'da nazırlıklara başlaması üzerine, bu hazırlıkların Mora veya Arnavutluk kıyılarına yapılacak bir sefer için olduğunu tahmin eden Rusya, Karadeniz'deki savaş filosunu harekete hazır hale getirmişti. Diğer taraftan da İstanbul'daki elçisi vasıtasıy-

(1) İsmail Soysal. Aynı eser. 255-256

la Babıâlî'ye durumu bildirerek, Osmanlı kıyılarına yapılacak bir saldırıda yardım teklifinde bulunmuştu. Ancak Osmanlı Hükümeti, Rusya'dan çekindiği için bu teklifi nazikçe reddetmişti. Hatta III. Selim, sadrazamına «*Fransa anlaşmayı bozmadıktan sonra Rusya'nın geni geçirmesi bize zararlıdır*» (1) diyerek, Boğazlar'ın tahkimini emretmişti.

Ancak Osmanlı Hükümeti, Napolyon Bonapart'ın İskenderiye'yi işgal ettiği haberini aldıktan sonra Ruslarla görüşmeye yanaşmıştır. Nitekim, 28 Temmuz 1798 tarihinden itibaren Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Fransa'ya karşı bir ittifak anlaşması yapılması için görüşmeler başlamıştır. Fakat bu konuşmalardan daha bir sonuç alınamadan Karadeniz'deki Rus donanmasının İstanbul Boğazı önüne geldiği haberi alındı. Böylece Osmanlı Hükümeti bir oldu-bitti ile karşı karşıya kaldı ve 5 Eylül 1798 günü Rus donanmasının Boğaz'a girerek Büyükdere'de demirlemesine izin verdi. Böylece Rusya, Doğu Akdeniz'de meydana gelen yeni gelişmelere müdahale etmeye kararlı olduğunu göstermiş oldu. Aynı zamanda da Osmanlı Hükümeti üzerine baskı yapacak ve sürmekte olan ittifak görüşmelerini etkileyecek hale geldi.

Osmanlı tarihinde ilk defa olarak bir yabancı devletin savaş filosu, yardım amacıyla da olsa, Boğaz'a girmiş bulunuyordu. Olay, bu yönüyle, hele bu devletin Rusya olması dolayısıyla büyük önem taşıyordu ve kamuoyunda tepkiyle karşılanmıştı. Diğer taraftan devletlerarası siyasette de önemli bir gelişmeydi.

Nitekim, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında sürmekte olan ittifak görüşmelerine bir de bu donanmanın ne olacağı konusu girdi. İngiltere, Rus donanmasının Mısır'a gitmesini, Ruslar ise, Dalmaçya kıyılarından Fransızlar'ın atılması için Yediada civarına gönderilmesini istiyordu. Böylece Rus donanmasının ne tarafa gönderileceği Osmanlılar, Ruslar ve İngilizler arasında önemli bir mesele haline geldi. Sonuçta varılan anlaşmaya göre, 19 Eylül 1798 günü, Rus donanması Osmanlı donanmasıyla birlikte, Rusya'nın özellikle üzerinde durduğu Mora ve Arnavutluk kıyılarını Fransızlar'a karşı savunmak ve onların bu bölgede ele geçirdikleri yerleri geri almak üzere Akdeniz'e gönderildi.

Olayların bu şekilde gelişmeler gösterdiği sıralarda ise, İstanbul'da Rus elçisiyle Sudurdan İsmet Bey arasında ittifak çalışmalarına İngiliz elçisinin de katılmasıyla sürüyordu. Diğer taraftan bir Osmanlı-Rus ittifakına paralel bir de Osmanlı-İngiliz ittifakı yapılması için çalışmalara başlanıldı. Bu çalışmaların sonucunda da Osmanlı Devleti önce Rusya, sonra da İngiltere ile birer ittifak andlaşması imzaladı.

(1) Devlet Arşiv Dairesi, Rusyalıya ait dosya, s. 39'dan nakleden Enver Ziya Karal, Aynı eser, 99

Osmanlı-Rus ittifak andlaşması, 23 Aralık 1798 tarihinde, Rusya'nın İstanbul elçisi Vasili Tamara ile Sudurdan İsmet Bey tarafından imzalanmıştır(1). Bu andlaşma açık ve gizli olmak üzere iki bölümden meydana geliyordu. Açık hükümlerine göre:

1) *Osmanlı ve Rusya devletleri birbirlerinin toprak bütünlüklerinin korunmasını, karşılıklı olarak garanti ediyorlardı.*
2) *Rusya; Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları olarak, Fransa'nın Mısır'a saldırmasından önceki şeklini kabul ediyordu.*
3) *İki devletten birine veya ikisine bir saldırı olduğu takdirde, iki tarafın çıkarları doğrultusunda hareket edilecekti. Bunun için, biri diğerine, ya kara ve deniz kuvvetleri veya para ile yardım yapacaktı. Bu husus varılacak anlaşmaya göre belirlenecekti.*
4) *Yardıma gelen devlet, vereceği askerin her türlü ihtiyacını kendisi karşılayacaktı.*
5) *Osmanlı ve Rusya devletleri; bu savunma anlaşmasını, ülkelerini genişletmek amacıyla değil, ülkelerinin bütünlüğünü korumak için yaptıklarından, bu anlaşmaya Avusturya, İngiltere ve Prusya'yı da katılmaya davet edeceklerdi.*
6) *Bu savunma andlaşmasının yürürlük süresi, sekiz yıl olacaktı.*

Andlaşmanın gizli maddeleri ile de özetle şu hususlar getiriliyordu:

1) *Rusya, Osmanlı Devleti'ne bir savaş filosu ile yardım yapacaktı. Osmanlı Devleti, bu filonun Boğazlar'dan Akdeniz'e geçmesine izin verecek ve birlikte Fransa'nın Akdeniz'deki yayılmasına engel olmaya ve ticaret gemilerini batırmaya çalışacaklardı.*
2) *Savaş bittikten sonra Rus gemileri Karadeniz'e dönecekti. Fakat, savaş süresince Rus gemilerinin Boğazlar'dan geçmesi, bundan sonra Boğazlar'dan geçmek için hak iddia etmelerinin, bahanesi olmayacaktı.*
3) *Karadeniz, iki devlet arasında kapalı bir deniz olacak-*

(1) Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Ankara 1970, 43-46; Yorga (Çev: B.S. Baykal), **Osmanlı Tarihi**, V, 132, Ankara 1948; Cemal Tukin, **Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi**, 87, İstanbul 1947

tı. Bu denize girmek isteyen yabancı gemilere birlikte karşı konulacaktı(1).

Görüldüğü gibi, bu 23 Aralık 1798 tarihli andlaşma ile Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya arasında karşılıklı yardımlaşmaya dayanan bir ittifak kurulmuş oluyordu. Bu, Osmanlı tarihinde ve Avrupa siyasetinde önemli bir gelişmeydi. Çünkü, Osmanlı İmparatorluğu, daha önce açıklandığı üzere bu tarihe kadar Avrupa devletleri karşısında izlediği yalnızlık siyasetini terkediyor, bundan böyle ittifaklar sistemine girmiş oluyordu.

Bu andlaşmaya kadar, Osmanlı ve Rusya devletleri birbirlerini yok etmeye çalışmışlar ve bunu dış siyasetlerinin esası olarak kabul etmişlerdi. Bu andlaşma ile ise, karşılıklı olarak birbirlerinin varlıklarını ve toprak bütünlüklerini tanıyorlar, bunun için birlikte hareket etmeyi kabul ediyorlardı. Bu bakımlardan andlaşma iki devletin birbirlerine bakış açısında ve aralarındaki ilişkilerde bir dönüm noktası olmuştur. Ancak bunlar, iki devletin de birbirlerine karşı izledikleri temel siyasetten tamamen vazgeçtikleri anlamına da gelmiyordu. Bu yönü ile yapılan ittifak andlaşması, o günlerde Avrupa'daki durum ve siyasî gelişmelerin sonucunda, iki tarafın yararını gerektirdiği için meydana getirilen geçici bir anlaşma niteliğindeydi.

Nitekim, andlaşmanın yapılması, hele Rus gemilerine Boğazlar'dan geçiş izni verilmesi Türk kamuoyunda iyi karşılanmamıştı. Sadrazamın şu sözleri de bunu göstermektedir:

«Özetle Rus donanmasına izin verilmeyip halk gibi düşünülmüş olsaydı, Allah saklasın bütün Avrupa topraklarının hali harap olup Osmanlı Devleti'nin yeni baştan durumunun kötüleşmesine yol açardı»(2).

Bütün bunlarla beraber, bu andlaşma ile, Osmanlı İmparatorluğu, Fransa'ya karşı Rusya'nın yardımını sağlamış oluyordu. Buna karşılık da, o güne kadar hukuken bir Türk denizi sayılan Karadeniz'de, Rusya'nın varlığını ilk defa hukuken ve resmen kabul ediyordu. Ayrıca, yine ilk defa olarak, Rusya'ya Boğazlar'dan geçme hakkını tanıyordu. Bu hususdaki izin her ne kadar geçici ve andlaşma şartlarına bağlı bulunmakta ise de, Ruslar, Osmanlı İmparatorluğu'nun zor durumlarda kalmasından ve güçsüzlüğünden yararlanarak, Boğazlar'dan geçebile-

(1) Geniş bilgi için bkz: Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, V, 31-33; Ayrıca andlaşmanın açık maddelerinin metni için bkz: Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri**, I, 195-200, Ankara 1953; Cemal Tukin, Aynı eser, 88-89

(2) Enver Ziya Karal, **Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu**, 103

ceğini anlamış oldular. Bunlarla da, Boğazlar meselesi, tarih sahnesine çıkmış ve ilk defa devletlerarası bir andlaşmada yer alarak, aynı zamanda devletlerarası siyasetin konuları arasına girmiş oldu.

Diğer taraftan yine andlaşma ile Rusya, Fransa'nın Osmanlı topraklarına saldırışını tanımadığını resmen belirterek, Fransızlar Mısır'da kaldıkça Osmanlı Devleti'ne yardım etmeyi yüklenmiştir. Bununla da, topraklarına göz diktiği ve sürekli savaş halinde bulunduğu Osmanlı İmparatorluğu ile müttefik haline gelerek, onun üzerinde büyük bir siyasî etkiye sahip oluyordu. Savaş ve ticaret gemilerini Akdeniz'e geçirebilmek için ele geçirmeyi esas aldığı, ancak bunda bir türlü başarı sağlayamadığı Boğazlar'ı geçici süre için de olsa gemilerine açtırıyordu. Yani Rus filosu ilk defa Boğazlar'dan geçiyordu. Diğer taraftan Osmanlılar'ın elinden günün birinde kurtarmayı düşündüğü Rumlarla ilk defa temasa geçiyordu. Aynı zamanda yine ilk defa Akdeniz'de eski ve önemli ticarî ve ekonomik menfaatleri olan Fransa ile çarpışmak imkanını sağlıyordu.

Böylece Osmanlı Devleti, Rusya ile bu ittifak andlaşmasını imzalamakla, XIX. yüzyıl boyunca izleyeceği denge politikasını başlatmış oldu. Nitekim, bu politikanın bir sonucu olarak, Rusya ile yaptığı andlaşmanın arkasından bir başka Avrupa devletiyle yani, İngiltere ile Fransa'ya karşı bir ittifak andlaşması daha imzaladı.

8. Osmanlı - İngiliz Andlaşması (5 Ocak 1799)

Osmanlı İmparatorluğu, 23 Aralık 1798 tarihinde Rusya ile ittifak andlaşmasını imzaladığı sıralarda, diğer taraftan İstanbul'da İngiltere ile de aynı doğrultuda bir itifak andlaşması için görüşmelere girişmişti.

Daha önce belirtildiği gibi, İngiltere, XVIII. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, okyanuslarda ele geçirdiği yerlerle büyük bir sömürge imparatorluğu kurmuş bulunuyordu. Bu arada Akdeniz ve çevresi ile de yakından ilgilenmişti. Osmanlı İmparatorluğu üzerinde, dolayısıyla Doğu Akdeniz ve çevresinde siyasî, ekonomik ve ticarî etkinliğini çoğaltmış ve geniş haklara sahip olmuştu. Ayrıca, kendisi için hayatî öneme sahip olan Doğu'ya, Hindistan'a doğru giden yollar Osmanlı topraklarından geçtiğinden, Osmanlı İmparatorluğu ve onun geleceğiyle daha yakından ilgilenir hale gelmişti. Fransa'nın Dalmaçya kıyılarına sonra da Mısır'a yerleşmesi bu ilgiyi daha da çoğaltmıştı.

Çünkü, Doğu Akdeniz'e yerleşen ve üstünlük kuran Fransa, her şeyden önce İngiltere'nin hayat damarı olan Hindistan yolunu tehdit eden bir noktayı ele geçirmişti. Diğer taraftan Osmanlı İmparatorluğu'-

nun bütünü üzerinde etkili olabilme ihtimali ortaya çıkmıştı. Böyle bir durumda Fransızlar, İngiltere'nin o tarihlere kadar bölgede sağladıkları tüm menfaatleri ellerinden alabilirdi. Yani Fransa bir taraftan İngiltere'nin bölgedeki menfaatlerinin gelişmesini önleyecek diğer taraftan da mevcut durumuna son verecek hale gelmişti. Aynı zamanda Fransa Doğu Akdeniz'deki başarılarıyla Avrupa'da daha büyük ve kuvvetli bir tehlike olmuştu.

Bu sebeplerden dolayı İngiltere, Napolyon'un Mısır'ı işgal etme niyetini öğrenince hemen Akdeniz'e bir filo göndermiş, işgalden sonra da bir taraftan Osmanlı Devleti'ne yardım etmek için ona yaklaşmış, diğer taraftan da Rusya ile görüşmelere başlamıştı. Bir diğer deyimle Fransa'ya karşı üçlü bir ittifak kurmak için çalışmalara başlamıştır.

Nitekim İngiltere, 23 Aralık 1798 tarihli Osmanlı-Rus ittifak andlaşmasının yapılmasında önemli rol oynamıştır. Bu andlaşmadan beş gün sonra da yani, 28 Aralık 1798'de Fransa'ya karşı bir İngiliz-Rus ittifak andlaşması imzalanmıştır. İşte, bundan bir hafta sonra bu defa da Osmanlı-İngiliz ittifak andlaşması yapılmıştır.

Aslında Osmanlı-İngiliz ittifak görüşmelerine, Napolyon Bonapart'ın Mısır'a çıkmasından hemen sonra, 28 Temmuz 1798'de başlanmıştı. İstanbul'da yapılan bu görüşmeler, İsmet Bey ve Reisülküttab Atıf Bey ile İngiliz Maslahatgüzarı Spencer Smith ve kardeşi Doğu Akdeniz İngiliz Donanması komutanı Sidney Smith arasında yapılmış ve Osmanlı-Rus görüşmelerinin gelişmeleriyle uyumlu olarak sürdürülmüştür. Sonuçta da, 5 Ocak 1799 tarihinde Osmanlı-İngiliz ittifak andlaşması imzalanmıştır. Tamamı onüç madde olan bu andlaşmaya göre:

1) *Rusya'nın müttefiki olan İngiltere, bu defa Osmanlı-Rus ittifakına katılıyordu. Bu suretle üç devlet arasında bir savunma ittifakı kuruluyordu. İttifakın amacı, karada ve denizde barış ve güvenliği sağlamak olacaktı.*

2) *İki devlet, karşılıklı olarak ülkelerinin toprak bütünlüğüne kefil oluyorlardı ve İngiltere Mısır'ın işgalinden önceki Osmanlı sınırlarını esas kabul ediyordu.*

3) *Taraflar, başka devletlerle anlaşma yapabileceklerdi. Ancak, bunlarda birbirlerinin aleyhinde yükümlülüğe girmeyeceklerdi.*

4) *İki devletin ülkelerine bir saldırı olduğunda, diğeri tarafından yapılacak yardımlar, aralarında varılacak anlaşmaya göre olacaktı.*

5) *Osmanlı Devleti ve İngiltere, ayrı ayrı barış yapmayacak, bu konuda da birlikte hareket edeceklerdi.*

6) *Osmanlı Devleti, Akdeniz'deki Fransız ticaretini yok etmek üzere bütün limanlarını Fransa'ya kapatacak ve Fransızlar'ı Mısır'dan çıkarmak için en az yüzbin asker toplayacak, müttefik donanmalarıyla birlikte hareket etmek üzere deniz kuvvetlerini hazırlayacaktı. Bunlara karşılık İngiltere de, donanmasıyla ve askerleriyle düşmanı Mısır'dan çıkarmak için, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin topraklarına yapılacak her türlü saldırıya karşı yardım edecekti*(1).

Görüldüğü gibi, bu andlaşma ile Osmanlı İmparatorluğu ve İngiltere arasında Fransa'ya karşı, karşılıklı yardımlaşmaya dayanan bir ittifak kurulmuş oluyordu. Bu ittifak da, gerek bu iki devletin ilişkileri, gerekse Avrupa devletleri arasındaki ilişkilerde önemli yeri olan bir gelişmeydi.

Bu andlaşma ile; Osmanlı İmparatorluğu, Napolyon Bonapart'ın Mısır'dan çıkarılması ve Fransız tehlikesinin ortadan kaldırılarak toprak bütünlüğünün sağlanması için, İngiltere gibi deniz ve kara kuvvetleri yönünden büyük bir Avrupa devletinin fiilî yardımını sağlamış oluyordu. İngiltere ise, Akdeniz'de Fransız ticaretini yok edecek, siyasî, ticarî ve ekonomik bakımlardan onun yerine geçecek şartları hazırlıyor, Osmanlı İmparatorluğu üzerinde nüfuzunu geliştiriyordu. Ayrıca, Hindistan yolu üzerinde önemli bir kavşak noktası olan Mısır'a fiilen müdahale edebilecek hukukî zemini elde etmiş oluyordu.

Böylece, yukarıda belirtilen ittifak andlaşmalarının yapılmasıyla, Fransa'yı işgal ettiği yerlerden, yani Mısır, Malta Yedlada, Dalmaçya kıyılarından uzaklaştırma endişesi ve amacı ile Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere ve Rusya birleşmiş oldular. Aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu, bir Avrupa devletine karşı diğer iki Avrupa devletinin yardımını sağlamış ve İkinci Koalisyon'a girmiş oldu.

Bu ittifaktan biraz sonra Osmanlı İmparatorluğu, Rusya'nın teşvikiyle «İki Sicilya (Napoli) Krallığı» ile de İstanbul'da dokuz maddelik bir ittifak andlaşması imzaladı. Tamamı dokuz madde olan bu anlaşmaya göre: İki Sicilya Krallığı düşmanın saldırısına karşı koymazsa, Osmanlı Devleti onun yardımına, Arnavutlar'dan oluşan yüzbin kişilik bir kuvvet gönderecek ve gerek görüldüğü sürece Adriyatik ve Akdeniz'de bir donanma bulunduracaktı. Ayrıca barış sağlanınca, 1740 Ka-

(1) Andlaşma metni için bkz: Nihat Erim, Aynı eser, I, 201-204

pitülasyon andlaşmasını daha faydalı şartlarla, Napoli ile yenileyecekti(1).

Görüldüğü gibi bu andlaşma daha çok İki Sicilya Krallığı'nın lehine hükümler taşıyordu. Ancak Osmanlı İmparatorluğu, bu andlaşma ile Fransa'ya karşı kurulan ittifaka yani İkinci Koalisyon'a katılan devletlerin sayısını dörde çıkarmış oluyordu.

Bu arada Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa'nın bir diğer büyük aynı zamanda komşu devletinin, Avusturya'nın tarafsızlığını da sağladı.

1798 yaz aylarından 1799 yılının başlarına kadar diplomasi alanında meydana gelen bu gelişmelerin sonucunda, Fransa'ya karşı bir blok kurulmuş oldu. Bundan sonra da müttefik devletler, düşman Fransa ile savaşmaya başladılar.

9. *İkinci Koalisyon ve Fransa İle Savaş*

Osmanlı İmparatorluğu ve müttefikleriyle Fransa arasındaki savaş, Adriyatik'te ve Doğu Akdeniz'de hem karada, hem de denizde oldu.

Bu savaşta, dört müttefik devlet, Fransa'ya karşı ortak olarak çarpışmayı kabul ettilerse de, asıl yük Osmanlı İmparatorluğu'na düşüyordu. Çünkü yapılan anlaşmalara göre, Rus donanması, Adriyatik kıyılarındaki Fransızlar'ın elinde bulunan adaları almak, İngilizler de aslında donanmaları Ebukır'da yok olan Fransızlar'ın anavatanları ile bağlantılarının kesmek gibi kolay görevleri üstlenmişlerdi. İki Sicilya Krallığı'na gelince, zaten bu devlete herhangi bir görev verilmemiş, aksine kendisine yardım edilmesi öngörülmüştü. Osmanlı İmparatorluğu ise, Napolyon Bonapart'ın ordusuna karada hücum etmek ve onu Mısır'dan çıkarmak gibi güç ve çetin bir görevi başarmak mecburiyetini kabul etmişti. Ancak bu da, toprakları saldırıya uğramış bulunan devlet olarak, onun en tabiî göreviydi.

Adriyatik'teki Savaşlar

Daha önce belirtildiği gibi Fransa, 1797 yılında Campo Formio Andlaşması ile Adriyatik kıyılarındaki bazı adalara yerleşmişti. İşte müttefik devletler Fransa'yı buradan uzaklaştırmak istiyorlardı. Bu amaçla da Adriyatik cephesini açtılar.

Bilindiği gibi Rus donanması, Osmanlı İmparatorluğu'nun izniyle Boğazlar'dan geçerek daha 19 Eylül 1798'de Osmanlı donanmasıyla birlikte Adriyatik Denizi'ne gönderilmişti.

(1) Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, V, 36; İsmail Soysal, Aynı eser, 263-264

Böylece Adriyatik kıyılarında başlatılan savaşlarda, Osmanlı-Rus donanması Fransızlar'ın elinde bulunan adaları zaptetti. Diğer taraftan Yanya valisi Tepedelenli Ali Paşa da, Fransızlar'ı yenerek Preveze ve Parga civarını ele geçirdi.

Bundan sonra bölgeye yeni bir statü vermek için, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 21 Mart 1800 tarihinde bir sözleşme imzalandı. Bu sözleşmeye göre: Ele geçirilen Korfu, Kefalonya, Zenta, Ayamavro, İtaki, Pasko, Çuka ile Mora ve Arnavutluk kıyılarında bulunan ve daha önce Venedik Cumhuriyeti'nden alınmış olan adalardan meydana gelen bir «*Birleşmiş Yediada Cumhuriyeti*» kuruldu. Bu devlet, Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı olacak ve vergi verecek, aynı zamanda da Rusya'nın kefilliği altında bulunacaktı(1).

Böylece, Fransa Doğu Adriyatik kıyılarından uzaklaştırılmış oldu. Bölgede Osmanlı İmparatorluğu doğrudan, Rusya ise dolaylı olarak etkili hale geldi. Bundan böyle de savaşın genel kaderi Mısır'daki gelişmelere bağlı kaldı.

10. Osmanlı Ordusunun Mısır'a Sefer Hazırlığı

Osmanlı Hükümeti, bir taraftan müttefikleriyle birlikte Fransızlar'ı Adriyatik'ten çıkarmaya çalışırken, diğer taraftan da Mısır'ı kurtarmak için buraya kuvvet göndermenin hazırlıklarını yapıyordu.

Gerçi, Osmanlı Hükümeti, daha Napolyon Bonapart'ın Mısır'ı işgal etmesinden hemen sonra, bu işgale karşı bazı ön tedbirler almıştı. Çünkü, o tarihlerde elinde Mısır'a göndereceği hazır bir kuvveti yoktu. Ancak ilerleyen zaman içerisinde ve gelişmelere göre hazırlıklarını sürdürmekteydi. Nitekim, Mısır üzerine gönderilmek üzere Anadolu ve Rumeli'den asker toplanması için gerekli emirler verilmiş ve bunların Yafa'da toplanması istenmişti.

Bu hazırlıkların sürdüğü sıralarda da, Fransızlar'ı Mısır'dan çıkarmak için bazı esaslı tedbirler de alındı ve bunlar uygulamaya konuldu. Bu amaçla iş başına dirayetli kişiler getirildi. Nitekim 10 Ocak 1799'da Cezzar Ahmet Paşa'ya Hac emareti, Şam, Trablus eyaletleri, Kudüs ve Nablus sancakları ile Mısır seraskerliği verildi. Paşa'nın görevi, Mısır'ın kurtarılmasına çalışmaktı. Bundan başka Tırhala Sancağı Mutasarrıfı Köse Mustafa Paşa'nın, büyük bir ordunun başında

(1) Tamamı oniki madde olan «Yediada'ya Dair Sözleşme» için bkz: Nihat Erim, Aynı eser, I, 207-211

ve deniz yoluyla İskenderiye üzerine gönderilmesi kararlaştırıldı. Diğer taraftan bizzat Sadrazam Yusuf Paşa'nın başına geçeceği büyük bir kara ordusunun kurulması kararlaştırıldı.

Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti, Mısır'a karadan ve denizden hücuma geçmeyi planlamıştır. Ancak, yukarıda da belirtildiği gibi, Babıâli'nin elinde hemen kullanacağı kuvveti olmadığından, Suriye'de yarı bağımsız bir şekilde olan Cezzar Ahmet Paşa'nın görev ve yetkileri genişletilerek onu Mısır'ı kurtarmaya memur etmiştir. Bunun yanı sıra da asker toplama işine girişmiştir.

Osmanlı Hükümeti, bu hazırlıkları yaparken diğer taraftan da, Napolyon Bonapart'ın başvurduğu manevî silahı, yani propagandayı da kullanmak için harekete geçti. Çünkü Napolyon Bonapart, Mısır'a çıkınca müslüman halka bir takım bildiriler dağıtmıştı. Bu bildirilerle de müslüman halkın yanında olduğunu açıklamış, onları kazanarak kendi yanına çekmek istemişti. İşte Babıâli, Fransızlar'ın bu oyununu bozmak için bir bildiri hazırladı ve bunu Mekke şerifi, Halep kadısı, Trablusşam beylerbeyi ve Şam, Mısır valilerine halka dağıtılması için gönderdi. Bu bildiride şöyle denmekteydi:

> *«Fransızlar kâfir ve âsidir. Tanrı'nın birliğine ve Peygamberimize iman etmezler. Diğer dinleri de tanımazlar ve ahireti inkâr ederler. Onlara göre herşey bu dünyadadır. Bu dünyanın ötesinde hesap, kitap yoktur. Bu batıl inanca sahip oldukları için de kilise mallarına el koydular; rahip ve keşişleri soydular. İnsanların hepsi eşittir. Bir insanın diğerine üstün hiçbir hak ve meziyeti yoktur, sözlerini yaydılar.*
>
> *Fransızlar, kurdukları dünya mezhebini kabul etmeyenlere aç köpekler gibi saldırdılar ve onların dinlerini ve idarelerini yok ettiler.*
>
> *Fransızlar'ın en çok düşman bildiği İslâmiyet olduğu için, Bonapart'ı İslâm üzerine saldırtmak ihanetinden kendilerini alamadılar.*
>
> *Fransızlar, iyi sözler ve hilelerle sizleri kandırmak istiyorlar, fakat onların asıl maksadı Mekke'yi, Medine'yi, Kudüs'ü ve bütün mescit ve camileri tahrip ederek çocuk ve kadınları bırakıp, bütün erkekleri katletmektir. Kendi usûl ve dinlerini kabul ettirdikten, İslâmiyet'i tamamen kaldırdıktan sonra yerleştikleri yerleri idare edeceklerdir.*

Ey Allah'a ve Peygamber'e iman eden müslümanlar, bu delalete sapmış kâfirlerle mücadele etmek hepimize farzdır...» (1).

Osmanlı Hükümeti, böylece halkın dinî duygularına hitap ederek, Fransızlar'a karşı maddî hazırlıklarının yanı sıra manevî propagandaya da girişmiş ve bundan büyük fayda sağlayacağını ummuştur. Bu sıralarda da Napolyon Bonapart, Suriye Seferine çıkma hazırlıklarına başlamıştı.

11. Napolyon Bonapart'ın Suriye Seferi

Napolyon Bonapart, Mısır'ı işgal etmişti, ancak donanmasının Ebukır'da yakılmasından sonra, anavatanla irtibatı kesilmiş ve adeta Mısır'da kuşatılmış hale gelmişti. Bu da onun durumunu tehlikeli hale sokmuştu. Ayrıca bu sıralarda başta Osmanlı Devleti olmak üzere müttefiklerin Mısır'a karşı sefer hazırlıkları Fransızlar'ı daha da zor durumda bırakmıştı. Diğer taraftan Fransızlar, Mısır'da İslâm geleneklerine saygı duyduklarını söylemelerine rağmen, uygulamada bunu hiç dikkate almıyorlardı ve Mısır'ı sömürmek üzere her şeyi yapıyorlardı (2). Bu da ülkede Fransızlar'a karşı bir tepki doğurmuştu.

Büyük ümitlerle çıkılan Mısır seferinin kısa zamanda böylece beklenenin aksine gelişme göstermesi üzerine Direktuvar Hükümeti, Napolyon'a 4 Kasım 1798 tarihinde verdiği talimatta, şu üç yoldan birini seçmesini istemiştir:

«Ya Türkler'in taarruzlarından masum bir teşkilat meydana getirerek Mısır'da kalmak, yahut Hindistan'a gitmek ve orada İngiliz hâkimiyetini yok etmek için size katılacak unsurlar bulmak veyahut da, sizi tehdit etmekte olan düşmandan önce davranmak için İstanbul'a yürümek... Fakat gayretiniz ne yönde olursa olsun, biz Bonapart'ın deha ve talihinden ancak geniş tertipler ve büyük sonuçlar bekliyoruz» (3).

Görüldüğü gibi Fransa Hükümeti, Napolyon'a Mısır'da kalmak, Hindistan'ı ele geçirmek ve İstanbul'a yürümek olmak üzere üç yol öneriyordu ve bunlardan birini seçmeyi de kendisine bırakıyordu. Napolyon da, bunlardan İstanbul üzerine yürümeyi, bunun için de Suriye'ye sefer yapmayı seçti.

(1) Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, V. 37-38
(2) Stanford Shaw, **Aynı eser**, I, 363
(3) Fr. Dış. Arş. Tur. Corr. c. 199'dan nakleden İsmail Soysal, **Aynı eser**, 266

Napolyon Bonapart'ın bu kararı vermesinin sebepleri şöyle açıklanabilir: Bir defa, onun elindeki az sayıda askerle hem Mısır'da tutunması hem de durumu hakkında bilgisi olmadığı Hindistan'ı ele geçirmesi mümkün değildi. Diğer taraftan, yukarıda belirtildiği gibi, Ebukır deniz savaşından sonra Mısır'da hapis kalmıştı ve Fransa'dan en küçük bir yardım alması mümkün değildi. Bu durumda Mısır'da kalması ancak Osmanlı Devleti ile yapacağı bir andlaşmayla mümkündü. Fakat, Osmanlı Devleti, kendisiyle andlaşmaya yanaşmadığı gibi Rusya, İngiltere ve Sicilya Krallığı ile ittifak yapmış ve Mısır'ı geri almak için hazırlıklara girişmişti. Aynı zamanda Napolyon, bir Türk ordusunun Suriye yoluyla Mısır'a diğer birinin de İngiliz donanmasının himayesinde Rodos'tan Ebukır'a geleceğini haber almıştı.

Bu sebeplerden dolayı onun Mısır'daki durumu da tehlikeye düşmüştü. Bütün bunlardan dolayı da Napolyon, Mısır'da kesin şekilde yerleşmekten başka yapacak bir şey kalmadığını anlamıştı. Mısır'da sürekli kalabilmek ise, ancak Suriye'ye egemen olmakla sağlanabilirdi(1). Böylece, hem sömürgelerini genişletmek dolayısıyla Hindistan yolunu daha güçlü kontrol altına alabilmek hem de Kuzey'den Osmanlı Devleti'nin göndereceği kuvvetleri, yani tehlikeyi uzakta karşılayabilmek ve Babıâli'yi bir barışa zorlamak mümkün olabilirdi.

Napolyon Bonapart, bu düşünce ve amaçlarını gerçekleştirmek üzere, 22 Aralık 1798'de elindeki 24.000 kişilik ordusundan 18.000'i ile Mısır'dan Suriye'ye doğru hareket etti. Kolay başarılar elde ederek 20 Şubat 1799'da Elariş'i, 24 Şubat'ta Gazze'yi aldı ve 24 Mart'ta Akka önüne gelerek şehri kuşattı. Burada karşısına Cezzar Ahmet Paşa çıktı.

Daha önce belirtildiği gibi, Osmanlı Devleti, Cezzar Ahmet Paşa'yı Suriye ve Mısır Seraskerliği'ne tayin etmişti. Ahmet Paşa o sıralarda Akka'da kumandayı eline almıştı. Napolyon, casusları vasıtasıyla onun değerini daha önceden öğrenmiş ve kendisiyle de bağlantı kurmaya çalışmıştı. Nitekim, 26 Ağustos 1798'de Cezzar Ahmet Paşa'ya yazdığı mektupta, *«Mısır'a, beylere karşı savaş yapmaya gelmekle senin menfaatine uygun bir şey yapmış oldum. Zira onlar senin düşmanlarındı. Müslümanlarla savaş yapmak için kesinlikle gelmiş değilim...»* diyerek, onu kazanmak istemiştir. Napolyon Bonapart, bu mektubuna cevap alamayınca, 19 Ekim 1798'de ona yeni bir mektup yazarak şöyle demiştir:

«Seninle savaş yapmak istemiyorum, eğer düşmanım değilsen, fakat eğer İbrahim Bey'i korumakta devam edersen bunu

(1) Enver Ziya Karal, Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu, 112

düşmanca bir hareket olarak kabul edeceğim ve Akka üzerine yürüyeceğim...» (1).

Cezzar Ahmet Paşa, bu mektuba da cevap vermediği gibi, mektubu getirenin kafasını kestirmiştir. Napolyon, Suriye üzerine yürüdüğü sırada, Cezzar Ahmet Paşa'ya bir mektup daha göndererek onu yine kazanmaya çalışmış, fakat paşa, bunu da cevapsız bırakarak Akka'yı savunmak için gerekli tedbirleri almıştı.

Bu sıralarda Akka, Napolyon'un Suriye seferinde ona karşı koyacak en önemli kaleydi. Çünkü hem Cezzar Ahmet Paşa'nın komutasındaki kale iyi tahkim edilmişti, hem de paşanın emrinde İstanbul'dan gönderilen Nizam-ı Cedid askeri vardı. Bunlarla birlikte denizden de İngiliz ve Osmanlı donanmasıyla kale arasında kurulan irtibat buranın ele geçirilmesini zorlaştırıyordu.

Napolyon Bonapart, Akka kalesini kuşattığında, burayı da daha önceki başarılarına güvenerek, kolayca alacağını ummuştu. Ancak Akka'ya yaptığı hücumlarda başarı sağlayamadı. Cezzar Ahmet Paşa, Fransızlar'ın şiddetli bombardımanlarına ve birbiri ardı sıra yaptıkları hücumlara başarıyla karşı koydu. Bu çarpışmalar sürerken, İngiliz gemilerinden karaya 200 kadar asker çıkarılmış ve aynı zamanda Napolyon Bonapart'ın okul arkadaşı olan, fakat sonradan kendisine karşı çıkan topçu subayı Philippeaux ile yine bir Fransız istihkam subayı olan Tromelin de kalenin savunulmasına yardım etmiştir. Kuşatmanın elliikinci günü (7 Mayıs 1799) Hasan Kaptan komutasında Nizam-ı Cedid askeri ile Boğaz kaleleri muhafızlarından oluşan üçbin Türk askeri Akka'ya gelerek, çarpışmalara katılmıştır.

Cezzar Ahmet Paşa'nın savunmada gösterdiği azim ve maharet karşısında Napolyon Bonapart, Akka önlerinde uğradığı başarısızlıklardan kurtulmak için, bu defa Dürziler'i isyana kışkırtmak istedi. Fakat bundan da bir sonuç alamadı. Bunlar da onun Akka'yı ele geçirme ümidini iyice kırdı. Fransızlar 8 Mayıs 1799 gününden itibaren yeniden Akka kalesine hücuma geçtiler, fakat Türk savunması karşısında her defasında büyük kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kaldılar. 20 Mayıs günü ise Akka'ya genel hücum yaptılar, yine başarı sağlayamadılar. Aynı gün Türk askerleri kaleden çıkış hareketi yaparak, Fransızlarla şiddetli bir çarpışmaya giriştiler. Bu çarpışmada, Fransızlar güçsüz kalarak siperlerinden geri atıldılar.

Napolyon Bonapart, bu son ve ümitsiz hücumdan sonra, Akka karşısında artık bir başarı şansı kalmadığını anladı. Üstelik, ordusu iyice

(1) Enver Ziya Karal, Aynı eser, 113-114

kuvvetten düşmüştü ve gün geçtikçe de eriyordu. Bu sebeplerden Akka önünde daha fazla kalmanın tehlikeli olduğunu görerek, 21 Mayıs 1799 günü ordusuna Mısır'a doğru geri çekilme emrini verdi. Bunun üzerine Fransız ordusu Akka kuşatmasını kaldırarak ve ağırlıklarını kale önünde bırakarak Mısır'a gitmek üzere Hayfa doğrultusunda çekilmeye başladı(1).

Böylece Napolyon Bonapart, büyük ümit ve iddialarla çıktığı Suriye seferinde, Akka'da hayatının ilk ve en büyük yenilgisini alarak, ilerlemesini durdurmak ve geri çekilmek zorunda kaldı.

Akka'da Fransızlar'a karşı kazanılan bu başarıda, Cezzar Ahmet Paşa'nın yeteneklerinin yanı sıra, özellikle Avrupa usûlünde yetiştirilmiş olan Nizam-ı Cedid askerinin gayretleri önemli rol oynamıştır. Elde edilen bu başarı ise İstanbul'da büyük sevinç doğurmuş, Napolyon'a karşı Mısır'a yapılacak sefer için bir moral kaynağı olmuştur.

12. Suriye Seferinden Sonraki Gelişmeler

Napolyon Bonapart, Akka hezimetinden sonra, bunun izlerini silmek için Mısır'a döndüğünde bir bildiri yayınlayarak, Suriye'de galip geldiğini ilan etmiştir. Ancak, buna kimse inanmamıştır. Fransız başkomutanı, bu son gelişmeler üzerine de, Mısır'da tutunabilmenin çarelerini aramaya başlamıştır. Bunun için de, ülkede izlediği iç politikayı değiştirmiştir.

Mısır seferinin başından itibaren, ülkeye Kölemen beylerini cezalandırmaya geldiğini söylerken, Osmanlı Devleti ile anlaşamayınca, bu defa, «*Mısır Mısırlılar'ındır*» parolasını ortaya atmıştır. Buna göre de, idareye İstanbul'dan gönderilen memurların yerine Mısırlılar'ı getirmeye başlamıştır.

Diğer taraftan, Fransız ordusu, Mısır'a çıktığından beri sekizbin kişi ölü ve yaralı vermişti, yani gittikçe eriyordu. Ebukır savaşından beri Fransa'dan yardım almak da mümkün değildi. Bu duruma bir çare olarak, Mısır'da Rumlar, Maltalılar ve Zenciler'den asker yetiştirmek istedi, fakat bundan da beklediği sonucu alamadı(2).

Napolyon Bonapart, bu şekilde Mısır'da tutunabilmenin çarelerini düşünüp, bazı tedbirler almaya çalışırken, Köse Mustafa Paşa komutasında yüz kadar gemiden oluşan Osmanlı donanması İngiliz do-

(1) Cezzar Ahmet Paşa ve Akka savaşı için bkz: Şehabettin Tekindağ, «Cezzâr Ahmet Paşa», İA., III, 156-158, İstanbul 1945; İsmail Hâmi Danişmend, Aynı eser, IV, 77-78

(2) İsmail Soysal, Aynı eser, 275

nanmasıyla birlikte 12 Temmuz 1799 günü İskenderiye önlerine geldi ve onüçbin kişilik bir Türk ordusu Ebukır'da karaya çıktı.

Bunun üzerine Napolyon, Mısır'a döndükten sonra Rahmaniye'de toplamış olduğu ordusu ile, Köse Mustafa Paşa'nın kuvvetlerine karşı harekete geçti ve 25 Temmuz 1799 tarihinde yapılan çarpışmalarda bu kuvveti yendi ve Paşa'yı da esir aldı. Bunun arkasından da Osmanlı kuvvetlerinin dayanak noktası olan Ebukır kalesini de 2 Ağustos'ta işgal etti.

Fransızlar'ın, Osmanlı kuvvetlerinin yarısı kadar askerle elde ettikleri bu başarı, onların bir süre daha Mısır'da kalmalarına yol açtı. Ancak bu da uzun sürmedi.

Napolyon Bonapart, 1799 yılı sonbahar aylarına yaklaşıldığında, artık Fransa'nın her şeye rağmen Mısır'da tutunamayacağını anlamıştı. Diğer taraftan da, Avrupa'da Fransız ordularının Avusturya karşısında yenilmekte olduğu haberini almıştı. Bu sebeplerden, bir bakıma Mısır'ı ilk terkeden kendisi oldu. Nitekim Napolyon, Mısır'daki ordunun komutasını General Kleber'e bırakarak 22 Ağustos 1799 gecesi bazı generallerle birlikte gizlice Mısır'dan ayrılarak Fransa'ya hareket etti(1).

Bu sıralarda ise, Sadrazam Yusuf Ziya Paşa komutasında altmışbin kişilik Osmanlı ordusu Elariş'e gelmişti ve her an Mısır üzerine yürümeye hazırlanıyordu. Bu durum karşısında General Kleber, kendileri için Mısır işinin bir çıkmaza girmiş olduğuna, ülkede kalmanın artık imkanı kalmadığına kanaat getirerek, Mısır'ı boşaltmayı teklif etti. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, İngiltere ve Fransa temsilcileri arasında Mısır'ın boşaltılmasıyla ilgili görüşmeler yapılmasına karar verildi.

Bu görüşmelerde sadrazam, Defterdar Mustafa Reşit Efendi ile Reisülküttab Mustafa Rasih Efendi, İngiltere'yi Akdeniz Filosu komutanı Sidney Smith, Fransa'yı da General Desaaix ile sivil bir idareci olan Poussielgue temsil etti. Ancak görüşmelerde Amiral Sidney Smith önemli rol oynadı ve konuşmaları idare etti. Nitekim, konuşmalar onun «Kaplan» adlı Komutan gemisinde 22 Aralık 1799 tarihinde başladı.

Osmanlı Devleti, bu görüşmelerden bir an önce Mısır'ın tahliyesini bekliyordu ve bunun için bir andlaşma yapılmasını istiyordu. Sadrazam, aynı zamanda İngiltere ile aralarındaki andlaşmaya uygun şekilde hareket ediyordu. Öyle ki, İngiliz temsilcisi Sidney Smith ile tam

(1) İsmail Hâmi Danışmend, Aynı eser, IV, 78; İsmail Soysal, Aynı eser, 279

bir uyum içinde olmakta çok ileri gitmiş, onu Türkiye adına Fransızlarla ilk görüşmeleri yapmaya yetkili kılmıştı(1).

İngiliz temsilcisi, bu görüşmelerde varılacak anlaşmayla Fransız ordusunun Mısır'ı boşaltmasını, silah, teçhizat ve malzemeleriyle ülkelerine dönmelerinin sağlanmasını, Mısır'ın Osmanlı Devleti'ne geri verilmesini, sonra da kesin barış andlaşmasının yapılmasını istemiştir. Bu konularda daha önce sadrazamın da görüşünü almıştı.

Görüşmeler başlayınca, her şeyden önce, bu konuşmaların sürdüğü sıralarda taraflar arasında ateş kesilmesine karar verilmişti. Ancak bu kararın Türk ordusuna bildirilmesi gecikmiştir.

Nitekim, durumdan habersiz olan sadrazam, bu arada kuşattığı Elariş'e hücum ederek, Aralık ayı sonunda şehri ele geçirmiştir. Bununla beraber Kleber, görüşmelerin kesilmesine bunu sebep saymamış, daha önce tayin edilen Türk ve Fransız temsilciler son olarak Elariş'te toplanarak, daha önce İngiliz temsilcisinin başkanlığındaki toplantılarda tesbit edilen esaslara göre, sadrâzam ve Kleber'in gözetiminde müzakerelere devam etmişlerdir. Bu görüşmelerin sonucunda da, Osmanlı Devleti ile Fransa arasında 24 Ocak 1800 tarihinde bir sözleşme onaylanarak 31 Ocak 1800'de de yürürlüğe girmiştir.

Yapılan bu Elariş Sözleşmesi'ne göre, Fransa Mısır'dan çekilecek ve ülkeyi Osmanlı Devleti'ne geri verecekti; Fransız ordusu silahları ve ağırlıklarıyla birlikte kendi gemileriyle, yetmezse gereği kadar Türk gemisiyle Fransa'ya taşınacaktı; Fransızlar en geç 45 gün içinde Mısır'ı tahliye edeceklerdi; bu tahliye sırasında Fransız kuvvetlerinin taciz edilmemesi için Türk kuvvetleri onlara yaklaşmayacaktı(2).

Böylece Osmanlı Devleti, Elariş Sözleşmesi ile Mısır'ı geri almış oluyordu. Fransa da ordusunu kayıtsız şartsız teslim etmeden geri çekiyordu. Ancak, bu sözleşme Mısır ile ilgili kesin bir barış andlaşması niteliğini taşımıyordu. Bununla beraber Osmanlı Devleti'nin asıl isteği olan Fransızlar'ın Mısır'ı tahliyesini sağlıyordu.

Ne var ki İngiltere Hükümeti, Mısır'da yıprandığına inandığı Fransızlar'ın serbestçe ülkelerine dönmelerini kabul etmedi. Amiral Sidney Smith'e verdiği emirde Fransızlar'ın esir edilerek İngiltere'ye gönderilmelerini istedi. Bu yeni gelişme üzerine görüşmelerde İngiltere'yi temsil eden Sidney Smith zor durumda kaldı. Hükümetinin bu kararını değiştirmeye çalıştı. Sadrazam da sözleşmenin uygulanmasını iste-

(1) İsmail Soysal, **Aynı eser**, 290-292

(2) Sözleşmenin metni için bkz: Enver Ziya Karal, **Aynı eser**, 124-127; İsmail Soysal, **Aynı eser**, 293

dı. Ancak İngiltere Hükümeti kararından dönmedi. Bunun üzerine Mısır'da savaş yeniden başladı.

Bu tarihlerde de Fransa'da Napolyon Bonapart Konsül olarak iktidara gelmişti. Bundan da cesaret alan General Kleber, Mısır'da parlak bir zafer elde etmek üzere harekete geçti, Heliopolis'te bulunan altmışbin kişilik Osmanlı ordusuna saldırdı ve onu yendi. Bundan sonra da Elariş Sözleşmesi'ne göre Fransızlar'ın tahliye ettiği yerleri yeniden işgal etti. Böylece Fransızlar Mısır'a ikinci defa yerleşmiş oldular. Son gelişmeler üzerine de sadrâzam, perişan hale gelen ordusunun geri kalan kısmı ile Gazze'ye sonra da Yafa'ya kadar çekildi. Orada ordusunu yeniden düzenlemeye çalıştı.

Mısır'da birkaç gün içinde meydana gelen bu umulmadık ani büyük değişiklik karşısında, İngiltere Hükümeti, bu defa Elariş Sözleşmesi'ne göre, Mısır'ın tahliyesinden yana bir vaziyet aldı. Ancak, sayılan yirmibin kişiye düşmüş olmakla beraber, son galibiyet Fransız ordusunun moralini yükseltmişti. Kleber, bu sebepten hem de İngilizler'e güvenemediğinden Mısır'ı terketmeyi reddetti. Bu sırada da Kleber, 14 Haziran günü Halepli Süleyman tarafından hançerle öldürüldü. Yerine General Menou geçti.

Yeni Fransız Ordusu Başkomutanı General Menou, ordu tarafından pek sevilmiyordu. Kendisi Müslüman olmuş ve Abdullah Menou adıyla anılmaya başlamış, böylece de halka hoş görünmek istemiştl(1).

Fransızlar'ın Heliopolis'te kazandıkları başarıdan sonra takındıkları tavır üzerine, Osmanlı Hükümeti, Mısır'ın ancak savaşla geri alınabileceğini anladı. Bundan dolayı Yafa'da bulunan sadrâzamın emrine yeni takviye birlikleri göndermeye ve İngilizler'in de karaya asker çıkartmalarını istemeye başladı.

13. Fransızlar'ın Mısır'dan Çıkarılması

Nitekim İngilizler, 8 Mart 1801 tarihinde Ebukır'a beşbin kişilik bir kuvvet çıkardılar. Bu kuvvet General Menou'yu yendi ve onu İskenderiye kalesine çekilmeye mecbur bıraktı.

Diğer taraftan Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa komutasındaki Türk donanması da İskenderiye önlerine gelip karaya asker çıkarttı. Bundan sonra, Türk ve İngiliz kuvvetleri 17 Ağustos 1801'de İskenderiye'yi kuşatmaya başladılar. Aynı zamanda da sadrâzam ordusu ile Yafa'dan Mısır'a doğru harekete geçti.

(1) İsmail Soysal, Aynı eser, 209

Böylece taraflar arasında savaş yeniden başladı. Bunun sonucunda ümitsiz bir duruma düşen Fransızlar 27 Haziran 1801'de Kahire'de 30 Ağustos 1801'de de İskenderiye'de teslim oldular. Bu gelişmeler karşısında da Fransızlar Mısır'ın tahliyesi için konuşmaya yanaşmak zorunda kaldılar.

Sonuçta, Fransız Başkomutanı General Menou ile Türk ve İngiliz komutanları arasında 30 Ağustos 1801 tarihinde İskenderiye Sözleşmesi imzalandı. Bununla da Fransızlar, 18 Eylül 1801'e kadar ellerinde bulunan bütün şehir ve istihkâmları boşaltmayı ve en geç 27 Eylül - 2 Ekim 1801 tarihleri arasında da Fransız, Türk ve İngiliz gemilerine ordunun silah ve ağırlıklarıyla binip Mısır'dan ayrılmayı kabul ettiler. Uygulama da sözleşmeye göre yapıldı(1).

Böylece Mısır, yaklaşık olarak üç yıl Fransız işgali altında kaldıktan sonra, büyük mücadelelerin sonucunda kurtarılarak Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içerisine yeniden katılmış oldu.

c) Osmanlı - Fransız Barış Andlaşması (25 Haziran 1802)

Yukarıda belirtilen fiilî duruma, yani Mısır'ın boşaltılmış olmasına rağmen, Napolyon Bonapart'ın bu ülkeyi işgal etmesiyle bozulan Osmanlı-Fransız siyasî ilişkileri, iki devlet arasında bir barış andlaşması yapılmamış olduğundan henüz düzelmemişti. Böyle bir andlaşmanın gerçekleşmesi ise, başta Osmanlı Devleti'nin müttefiki bulunan İngiltere ile Fransa ve diğer devletler arasında Avrupa'da süren İkinci Koalisyon Savaşları'nın gelişmelerine bağlıydı.

Aslında, Osmanlı Devleti ile Fransa arasında daha Fransız kuvvetlerinin Mısır'da bulunduğu sıralarda, iki tarafın isteğiyle ve dostluğun yeniden kurulması amacıyla, 1799 yılı sonlarından itibaren görüşmelere başlanmıştı. Osmanlı Devleti'nin Paris Büyükelçisi Esseyit Alî Efendi ile Fransa'nın Dışişleri Bakanı Talleyran arasında yürütülen ve uzun süren bu görüşmelerin sonucunda da, 9 Ekim 1801'de Paris'te Osmanlı-Fransız Barış Anlaşması imzalanmıştı.

Osmanlı Devleti ile Fransa arasında savaşa son vermek ve eski dostluğu yeniden geliştirmek için yapılan bu anlaşma dört maddeydi. Buna göre:

1) *Mısır Fransa ordusu tarafından boşaltılacak ve savaştan önceki haliyle Osmanlı Devleti'ne geri verilecekti.*

(1) İsmail Hâmi Danişmend, Aynı eser, IV, 79-80

2) *Fransa, Yediada Cumhuriyeti'ni tanıyordu. Osmanlı Devleti de bu amaçla Fransa ve Rusya'nın garantisini kabul ediyordu.*
3) *Fransa ile Osmanlı Devleti, karşılıklı olarak savaşta el konulan malları, savaş esirlerini, siyasî ve ticarî temsilcileri serbest bırakacaklardı.*
4) *Bu savaştan önce Fransa ile Osmanlı Devleti arasında yapılan andlaşmalar (Kapitülasyonlar) tam olarak yenilenmiş sayılacaktı.*

Andlaşmanın imzalanmasından hemen sonra, bu tarihlerde Birinci Konsül bulunan ve Fransa'yı yöneten Napolyon Bonapart, bu anlaşmayı acele olarak Osmanlı Devleti'ne onaylatmak, böylece aralarmdaki eski dostluğu dirilterek, ondan sağlayacağı siyasî ve ticarî imkanlan kullanmak istemiştir. Bu amaçla da, değer verdiği albaylarından Sebastiani'yi İstanbul'a göndermiştir.

Ancak, Osmanlı Devleti ile Fransa arasında bu anlaşmanın yapılmış olması, Osmanlı Devleti'nin ittifak bağlarıyla bağlı bulunduğu İngiltere ve Rusya tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Nitekim bu iki devlet, İstanbul üzerinde baskı kurarak, Osmanlı-Fransız ön barış anlaşmasının Osmanlı Devleti tarafından onaylanmasını engellediler. Böylece de 9 Ekim 1801 tarihli andlaşma geçersiz oldu(1).

Osmanlı Devleti ile Fransa arasında yukarıda belirtilen gelişmeler olurken, İngiltere ile Fransa arasında da İkinci Koalisyon Savaşları'na son vermek için görüşmeler yapılıyordu. Bu görüşmelerin sonucunda, İngiltere ile Fransa ve onun müttefikleri İspanya ve Hollanda arasında, 27 Mart 1802 tarihinde Amiens Barış Andlaşması imzalandı.

İngiltere, Amiens Barış Andlaşması'na Osmanlı Devleti ile ilgili maddeler de koydurmuştu. Nitekim bu andlaşmaya göre, Osmanlı Devleti'ne ait yerlerin yani Mısır'ın savaştan önceki haliyle kendisine geri verileceği ve Yediada Cumhuriyeti'nin mevcut durumuyla tanındığı kabul edilmiştir. Ayrıca, bu andlaşmaya, İngiltere'nin müttefiki olan Osmanlı Devleti de katılabilecekti.

Osmanlı Devleti, aslında Amiens'te Fransa ile İngiltere ve onun müttefikleri arasında başlayan barış görüşmelerine Paris elçisi Ali Efendi ile katılmak istemişti. Ancak, buna Fransa karşı çıkarak engel olunca, durum İngiltere'ye bildirilmiş ve görüşmelerde Osmanlı Devleti ile ilgili hususlar onun gıyabında konuşulmuştur.

(1) Bu anlaşmanın yapılışı ve gelişmeleri hakkında geniş bilgi için bkz: İsmail Soysal, Aynı eser, 315-327

Fransa'nın bu şekilde hareket etmesinin sebebi, Osmanlı Devleti'nin kendisi ile ayrı bir barış andlaşması yapmak istemesindendi. Bu konuda da Birinci Konsül Napolyon Bonapart, Osmanlı Hükümeti üzerinde büyük baskı kurmuştu.

Bu bakımlardan Amiens Barış Andlaşması, Osmanlı Devleti, İngiltere ve Rusya arasındaki mevcut ittifakın gereği olan, birlikte barış yapılma konusunu yerine getirmesi yönünden İstanbul Hükümeti'ni rahatlatmıştır. Ancak Osmanlı Devleti ile Fransa arasında gerçek bir barış andlaşması, Fransa'nın istekleri doğrultusunda, Paris'te iki devlet arasında yapılacaktı.

Nitekim Osmanlı Devleti, Fransa'yı daha fazla gücendirmemek için barış görüşmelerini başlatmak üzere Amedi Galip Efendi'yi 1 Nisan 1802'de Paris'e göndermiştir. Bundan sonra Galip Efendi ile Fransa Dışişleri Bakanı Taileyran arasında 4 Haziran 1802'de görüşmelere girişilmiştir.

Sonuçta, iki taraf arasında yapılan uzun müzakerelerden sonra, hazırlanan Osmanlı-Fransız Barış Andlaşması, 25 Haziran 1802'de Paris'te, Osmanlı Devleti adına Galip Efendi, Fransa adına da Talleyran tarafından imzalanmıştır.

Tamamı on madde, bir sonuç ve bir gizli maddeden oluşan 25 Haziran 1802 tarihli Paris Andlaşmasına göre:

1) *Osmanlı Devleti ile Fransa Cumhuriyeti arasında daimi barış ve dostluk olacak, düşmanlık tamamen sona erecekti.*
2) *İki devlet arasında savaştan önce yürürlükte olan bütün kapitülasyon sözleşmeleri, olduğu gibi yenileniyordu. Bunun yanı sıra, bundan böyle Fransız gemileri Karadeniz'e girmek ve orada serbestçe seyretmek hakkından yararlanacaktı.*
3) *Fransa Cumhuriyeti, 27 Mart 1802 tarihli Amiens Barış Andlaşması'nın Osmanlı Devleti ile ilgili hükümlerini (Mısır'ın geri verilmesi ile Yedi'ada Cumhuriyeti'nin tanınmasını) aynen kabul ediyordu.*
4) *Osmanlı Devleti ile Fransa Cumhuriyeti birbirinin toprak bütünlüğünü garanti ediyordu.*
5) *İki taraf, karşılıklı olarak savaşta el konulan malları iade edecek ve savaş esirlerini serbest bırakacaktı.*
6) *Osmanlı Devleti ve Fransa Cumhuriyeti, bu andlaşma ile, birbirlerini karşılıklı şekilde, en çok müsaadeye mazhar devlet sayacaklar, buna göre birbirlerine*

haklar tanıyacaklardı.

7) Bu andlaşma seksen gün içinde onaylanacaktı.

Gizli maddeye göre ise (andlaşmanın karşılıklı toprak bütünlüğünü garanti etme maddesi) Osmanlı Devleti'ni, Fransa'nın başka devletlere karşı girişmek durumunda kalabileceği savaşlarda, ancak Babıâli'nin kendi rızasıyla bağlayabilecekti.

Görüldüğü gibi, bu andlaşma ile, Fransa Mısır'ı resmen boşaltıyor, Yediada Cumhuriyeti'ni tanıyor ve Osmanlı Devleti savaştan önceki sınırlarına kavuşmuş oluyordu. Böylece de, Napolyon Bonapart'ın 1 Temmuz 1798 tarihinde Mısır'a asker çıkararak burayı işgal etmesiyle fiilen, Osmanlı Devleti'nin Fransa'ya savaş ilan etmesiyle 12 Eylül 1798'de hukuken başlayan iki devlet arasındaki düşmanlık sona ermiş, yeniden dostluk dönemine girilmiş, aynı zamanda da Osmanlı Devleti ile Fransa arasında bir dostluk ve ittifak kurulmuş oldu.

d) Savaşın Sonuçları

Fransa'nın yukarıda belirtilen amaçları gerçekleştirmek üzere, Mısır'a asker çıkartmasıyla, tarihte ilk defa olmak üzere bir Osmanlı-Fransız savaşı oldu. Bu suretle, XVI. yüzyılın başlarından beri sürmekte olan Osmanlı-Fransız dostluk ilişkileri fiilen ve resmen bozuldu. İki devlet arasında hukuk yönünden dört yıl savaş hali devam etti.

Fransızlar'ın Mısır'ı işgal edip sonra Suriye üzerine sefer açması, her şeyden önce, Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde yüzyıllardan beri sakin bir bölge halinde bulunan Doğu Akdeniz'de diğer bir deyimle Ortadoğu'da, sükuneti bozdu. Öte taraftan bölgede menfaat uman büyük devletleri doğrudan Doğu Akdeniz'e karışır hale getirdi. Bu da, yeni problemlere yol açtı ve konuya devletlerarası bir nitelik kazandırdı. Kısacası, Doğu Akdeniz siyasî ve askerî yönlerden karıştı.

Ne var ki Fransa, büyük iddialarla ve amaçlarla başlattığı Mısır seferinden istediği sonuçları alamadı. Aksine Akdeniz üzerindeki nüfuzunu kaybetti. Osmanlı İmparatorluğu ile düşman durumuna geldiğinden, yüzyıllardan beri bu devletten elde ettiği imkânları (Kapitülasyonları) kullanamaz hale geldi. Böylece Doğu Akdeniz ve Ortadoğu üzerindeki etkisi, bu başarısızlığı sonucunda büyük bir darbe yedi. Bölgedeki, daha geniş olarak da Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki insiyatifini, en büyük rakipleri olan İngiltere ve Rusya'ya kaptırdı ve Doğu Akdeniz ile çevresinden çekilmek zorunda kaldı. Bu arada, kendisine karşı Avrupa'da kurulan ittifak cephesinin yanı sıra, Doğu'da da Os-

manlı, İngiliz, Rus ittifak ve cephesinin kurulmasına sebep oldu. Bu da, Fransa'yı hem Doğu'da, hem de Batı'da zor durumda bıraktı.

Bu seferden en çok kazanç sağlayan devlet İngiltere oldu. Bir defa, kendi Doğu ticaretini ve Hint yolunu tehdit eden büyük bir devleti, bu bölgede etkisiz duruma getirdi. Bu sefer dolayısıyla ortaya çıkan gelişmelerden faydalanarak, Orta Akdeniz'de stratejik önemi büyük olan Malta adasını ele geçirdi. Bunun yanı sıra Fransız donanmasını yakmakla da Akdeniz'de deniz üstünlüğünü sağladı. Bu arada, Mısır'ın kendisi için menfaatları dolayısıyla ne kadar önemli olduğunu daha iyi anladı. Denilebilir ki; Fransızlar'ın yenilgisiyle bu bölgede meydana gelen boşluktan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun dostu ve müttefiki olmaktan da faydalanarak, bölgede ve Akdeniz'de birinci derecede etkiye sahip devlet haline geldi.

Fransa'nın Doğu Akdeniz'de giriştiği hareket dolayısıyla, Osmanlı Devleti ile ittifak yaparak olaya karışan bir diğer büyük devlet olan Rusya, bu savaştan toprak kazancı sağlayamadı. Ancak, Dalmaçya kıyılarından Fransızlar'ı uzaklaştırarak, bu yönden onların tehdit ve tehlikesinden kurtuldu. Diğer taraftan, Rusya, kendi hedefleri arasında bulunan bu bölgede, dolayısıyla Balkanlar'da, Osmanlı Devleti'nin müttefiki olarak yaptığı faaliyetlerle nüfuzunu geliştirecek hareketlerde bulunma ortamına kavuştu. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'na yardım etmek suretiyle, imparatorluğu himayesi altına alabilmenin mümkün olabileceğini gördü. Bir diğer önemli kazancı da, ilk defa dost sıfatı ve geçici bir süre ile de olsa, Boğazlar'dan savaş gemilerini geçirmesi ve Karadeniz'de varlığını Osmanlı Hükümeti'ne bir defa daha tanıtması oldu. Bunlar da Rusya'ya Balkanlar'da Karadeniz'de ve Boğazlar'da yeni hareketlere girişme cesaretiyle bazı imkanlar verdi.

Osmanlı İmparatorluğu'na gelince; bu savaşta en büyük yükü çekerek Mısır'ı yeniden kazandı. Üstelik Dalmaçya kıyılarından, komşu haline gelmiş bulunduğu, güçlü Fransa'yı uzaklaştırdı. Böylece savaştan önceki sınırlarına kavuşmuş oldu.

Fakat bu savaş, Osmanlı İmparatorluğu'na oldukça pahalıya mal oldu. Bir defa, Fransa'ya karşı yaptığı andlaşmalarla İngiltere ve Fransa'nın yardımını sağlamakla beraber, bu ittifaklarla onlara bazı yeni haklar vermek zorunda kaldı. Bu da, bu iki devletin, imparatorluk üzerinde gerçekleştirmek istedikleri amaçlarını uygulayabilmelerine uygun ortamın hazırlanmasına yardımcı olduğundan, Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere ve Rusya arasında yeni problemlerin ortaya çıkmasını hızlandırdı. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu, bu savaş esnasında ne kadar zayıflamış olduğunu anladı. Bundan böyle, topraklarının bütünlüğünü ve güvenliğini tek başına sağlayamayacağını gördü. Bu bakım-

dan dış siyasetinde önemli değişikler yaparak, devletlerarası «denge siyaseti»ni kabul ve buna göre hareket etmeye başladı. Bu siyaset de onun yeni iç ve dış problemlerle karşılaşmasına yol açtı.

Osmanlı İmparatorluğu, Fransızlar'ın Mısır'ı işgaline kadar, kendisine tehlike ve hücumların genellikle Batı'dan geldiğini görmüş ve tedbirlerini de ona göre almıştı. Ancak bu savaş ile, Doğu Akdeniz ve çevresinin de, karadan ve denizden sömürgeci büyük devletlerin hedefleri arasına girdiğini ve bu bakımdan gittikçe daha büyük baskı ve tehlikelerle karşı karşıya olduğunu gördü. Bu da, yeni problemlerle karşılaşmasına yol açtı. Yine bu savaşın bir sonucu olarak, Karadeniz'de ilk defa bir başka devletin varlığını ve ortaklığını resmen kabul etmek zorunda kaldı. O tarihlere kadar mutlak söz sahibi olduğu Boğazlar'ı, dost sıfatıyla da olsa, yabancı bir devletin savaş gemilerine açmayı tarihte ilk defa olarak kabul etti. Bundan böyle de Boğazlar devletlerarası siyasetin konusu ve anlaşmazlığı arasına girdi. Daha geniş anlamı ile de, bütün bunlarla Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları ve denizleri, devletlerarası rekabetin konusu haline geldi. Bu da, daha Fransızlar'ın açtığı Mısır seferi sona ererken, Osmanlı İmparatorluğu'nun yeni gelişmelerle karşılaşmasına yol açtı.

4 — 1798-1802 Osmanlı-Rus Savaşından Sonra Osmanlı, İngiliz, Rus, Fransız Münasebetleri

Osmanlı İmparatorluğu, Fransa'nın Mısır'ı boşaltması ve arada barış andlaşması yapılarak yeniden normal ilişkilere başlanması üzerine, bir rahatlama dönemine girmişti. Ancak bu durum uzun sürmemiş, o tarihlerde (1802'lerde) resmen müttefiki olan İngiltere ve Rusya'nın kendine karşı çeşitli hareketlerinden huzursuzluk duymaya başlamış, bunlara karşılıkta Fransa'nın kendisine yaklaşmakta olduğunu görmüştür. Bunlar da Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiltere, Rusya ve Fransa ile olan ilişkilerinde önemli değişikliklere yol açmıştır.

a) Osmanlı - İngiliz Münasebetlerinin Bozulması

İngilizler, yukarıda belirtildiği gibi Fransızlar'ın Mısır'ı işgal etmeleri üzerine, Osmanlı İmparatorluğu ile bir ittifak andlaşması yaparak ona karadan ve denizden yardıma başlamış ve bir süre sonra da Fransızlar'ı atmak amacıyla Osmanlı Devleti'nin müttefiki olarak Mısır'a çıkmışlardı. Ancak, Fransızlar'ın Mısır'ı boşaltmalarından sonra, İskenderiye'de bulunan askerlerini geri çekmemişler, ustelik Kölemenler'i himaye ederek Mısır'ın içişlerine karışmaya başlamışlardı. Bu da Osmanlı Devleti'nin başına yeni bir problem çıkarmıştır. Nitekim III.

Selim bu sebepten dolayı, sadrazam ve kaptan-ı deryanın bir süre daha Mısır'da kalmasını istemiştir. İki yıl kadar süren bu durum; İngiltere'nin, Napolyon Bonapart ile yeniden mücadeleye başlaması, yani dikkatini Fransa'ya toplamak zorunda kalması üzerine, 9 Ocak 1803 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu ile İstanbul'da bir andlaşma yaparak, Mısır'dan askerlerini çekmesiyle sona ermiştir(1).

Ancak bu problem, halledilmiş görünmekle beraber, aslında İngilizler'in Mısır'a yerleşmek niyetinde olduklarını açıkça göstermiş oldu. Nitekim, bu sıralarda İstanbul'a bu hususta bazı bilgiler de gelmeye başladı. Bütün bu gelişmeler, Osmanlı Devleti'ni endişelendirdiği gibi, 1799 yılında iki devlet arasında kurulan dostluğun ve işbirliğinin İngiltere tarafından bozulduğunu ve bu devletin, Osmanlı topraklarının bir bölümüne göz diktiğinin anlaşılmasına yol açtı. Böylece Osmanlı İmparatorluğu, aralarında resmen ittifak andlaşması bulunan bu dostundan olduğu gibi onu karşısında bulmaya başladı.

b) Osmanlı - Rus Münasebetlerinin Bozulması

Osmanlı Devleti'nin 1798 yılında Fransızlar'a karşı müttefik haline geldiği Rusya, bu ittifakının gereği olarak bir savaş filosunu Osmanlı filosuyla birlikte Dalmaçya kıyılarına göndermişti. Bilindiği gibi, bu iki devletin mücadelesiyle de bu bölgeden Fransızlar uzaklaştırılmış ve burada Osmanlı Devleti'ne bağlı, aynı zamanda Rusya'nın da kefilliği altında bulunan *«Yedi-ada Cumhuriyeti»* kurulmuştu.

İşte Rusya, bu hareket sırasında Osmanlı Devleti ile arasındaki dostluktan da yararlanarak, daha işin başlarından itibaren, Yedi-ada'da ve temas kurduğu çevredeki diğer Rumlar arasında, geniş anlamıyla Balkanlar'da İstanbul Hükümeti aleyhinde geniş bir propaganda hareketine girişmişti. Fransız tehlikesinin ortadan kalkmasından sonra da, bu yöndeki çalışmalarına hız vermişti. Bunlar ise, Dalmaçya kıyılarında ve Balkanlar'da yeni bir tehlikenin ortaya çıkmasına yol açmıştı. Bu da, Osmanlı Devleti'nin karşısına, İngilizler'den sonra, yine ittifak andlaşmasıyla resmen bağlı bulunduğu Rusya'nın bir rakip olarak yeniden dikildiğini göstermişti.

Görüldüğü gibi, İngiltere ve Rusya Napolyon Bonapart'ın Mısır seferinden sonra, yaptıkları hareket ve girişimlerle, müttefik halinde bulundukları Osmanlı Devleti aleyhine yeniden çalışmaya başlamışlar, böylece İstanbul Hükümeti'ni endişeye düşürmüşlerdir. Çünkü, o tarihlere kadar Fransa'ya karşı dengeyi sağlamak üzere dayandığı devletler, bu defa kendisini yalnız bıraktıkları gibi, üstelik kendi topraklarına

(1) Ahmet Cevat Eren, *Aynı eser*, 49-50

göz diken iki rakip devlet haline gelmiş bulunuyordu. Ancak bu tarihlerde Avrupa'da meydana gelen siyasi ve askerî gelişmeler biraz önce karşılıklı düşman halinde bulunan Osmanlı Devleti ile Fransa'yı birbirlerine yaklaştırmaya başladı.

c) Osmanlı - Fransız Münasebetlerinin Düzelmesi

Osmanlı Devleti'nin İngiltere ve Rusya'nın isteklerine ve tehditlerine karşı koyabilmek için, başka dayanacak güçler aramaya başladığı sıralarda Avrupa'da büyük hareketlere hazırlanan Napolyon Bonapart da, İstanbul Hükümeti'nin durumu ve niyetlerini bir fırsat sayarak, onu, halen görünürde müttefikleri olan bu iki devletten ayırarak, Fransa'ya bağlamak için çalışmalara başlamıştı. Napolyon'un amacı, her şeyden önce Fransa'ya karşı kurulmuş olan İkinci Koalisyonu parçalamaktı.

Napolyon Bonapart, Mısır'dan 1799 yılında Fransa'ya döndükten sonra Birinci Konsül olmuş ve böylece Fransa'nın idaresini eline almıştı. Bundan sonra da ilk işlerinden birisi İngiltere ile Rusya'nın arasını açmak için çalışmak olmuştur. Nitekim, bu siyasetinin sonucunda; Akdeniz'de gittikçe daha çok etki sahibi olmaya başlayan ve böylece bölgede dengeyi kendi lehine çeviren İngiltere'ye karşı hoşnutsuzluğu artan Rusya'yı yanına çekmeye başlamıştı. Ancak, 1801 yılında Rus çarı Paul'un öldürülmesinden sonra tahta çıkan Çar Aleksandr, İngiltere ile bir andlaşma imzalayınca, yani iki devletin arası düzelince, Fransa, bu defa İngiltere ve Osmanlı Devleti ile anlaşmaya razı oldu. Daha önce de belirtildiği gibi, Fransa ile Osmanlı Devleti arasında 1802'de Paris Andlaşması yapılarak, Mısır seferi dolayısıyla meydana gelen pürüzler ortadan kaldırıldı ve iki devlet arasındaki ilişkiler yeniden dostluk çerçevesine sokuldu. Ancak biraz sonra da, ortaya Napolyon Bonapart'ın imparatorluğunu tanıma konusu çıktı.

1802 yılında yapılan Amiens Andlaşması ile Avrupa'da kurulan barış uzun sürmedi. 1803 yılından sonra İngiltere'nin Malta adasını boşaltmaması ve Napolyon'un Avrupa egemenliği için yaptığı bazı hareketler sonucunda, başta İngiltere, Rusya ve Avusturya olmak üzere Fransa'ya karşı Üçüncü Koalisyon'un kurulmasına, aynı zamanda da Üçüncü Koalisyon Savaşı'nın başlamasına yol açtı. Bu sıralarda da, 2 Aralık 1804'te Napolyon Bonapart, kendisini *Fransız İmparatoru* ilan ederek konsüllük yerine imparatorluk rejimini kurdu. Ancak Avrupa devletleri Fransa'daki bu yeni rejimi, yani Napolyon'un imparatorluğunu tanımadılar. Avrupa'nın bu yeni bunalımı Osmanlı Devleti'ni de etkiledi ve onun için de siyasi bir mesele oldu.

III. Selim, 1802 yılında Fransa ile yapılan andlaşmayla, Napolyon Bonapart ile dostane bir ilişki kurmuştu. Nitekim İngiltere ve Rusya'nın ısrarlarına rağmen, Napolyon'a karşı kurulan Üçüncü Koalisyon'a katılmamış ve tarafsızlık siyasetini devam ettirmişti. Bu genel çerçevede Osmanlı Hükümeti, barış halinde bulunduğu Fransa'nın yeni rejimini, yani Napolyon Bonapart'ın imparatorluğunu tanımak eğilimindeydi. Fakat Rusya ve İngiltere, Osmanlı Devleti ile aralarındaki mevcut ittifak andlaşmalarını ileri sürerek imparatorluk rejiminin tanınmasına karşı çıktılar. Hatta Osmanlı Devleti'ni, müttefiklerine bakmayıp bunu hemen kabul ederse, aralarındaki ittifakı feshedeceklerini bildirerek tehdit ettiler. Bunun üzerine de Osmanlı Hükümeti, Napolyon'un imparatorluğunu derhal tanıyamadı. Böylece Osmanlı Devleti, bir taraftan Fransa'nın diğer taraftan da İngiltere ve Rusya'nın baskısı altına girmiş oldu. Bu arada da, bu konudaki görüşünü şu şekilde belirtti: «*İmparatorluk meselesi, her şeyden önce bir Avrupa işidir. Şimdiye kadar imparatorluk, Nemçe ve Rusyalı'ya ait idi. Bundan dolayı her şeyden önce onların tasdiki lazımdır.*» (1)

Osmanlı Devleti'nin bu tutumu karşısında Fransa, durumu protesto ederek, derhal imparatorluğu tasdik etmesini istedi. İstediği kabul edilmeyince de, İstanbul'daki elçisini geri çekti. Böylece, bir bakıma, Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki siyasi ilişkiler kesildi.

İngiltere ve Rusya, bu şekilde Osmanlı Hükümeti'ne istediklerini kabul ettirdikten sonra, bununla da yetinmeyip, Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesi üzerine Osmanlı Devleti ile yapmış oldukları ittifak andlaşmalarının sürelerinin dolmak üzere olduğunu belirterek, bunların yenilenmesini istemeye başladılar. Bu alanda Rusya'nın baskısı o kadar arttı ki, sonuçta Osmanlı Devleti, Rusya ile 24 Eylül 1805'te, iki devlet arasındaki 23 Aralık 1798 tarihli andlaşmaya yakın yeni bir andlaşma imzalamak zorunda kaldı(2).

Bir savunma ittifakı meydana getiren bu andlaşmayla; Rusya, bir defa daha dokuz yıllık bir süre için, özellikle Boğazlar'da, diğer devletlere göre üstünlük ve geçiş hakkı sağlamış oldu. Bununla beraber Osmanlı Devleti, Avrupa'da başlamış bulunan Üçüncü Koalisyon Savaşları'na katılmayarak tarafsızlığını korumak istemekteydi. Fakat durumu, iki blok arasında kaldığından oldukça nazik haldeydi.

İşte bu sıralarda Napolyon Bonapart, kendisine karşı kurulmuş bulunan Üçüncü Koalisyon cephesini denizde ve karada başarısızlığa uğ-

(1) Enver Ziya Karal, Aynı eser, V, 49

(2) Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, 48-49, Ankara 1970. Andlaşma metni için bkz: Nihat Erim, Aynı eser, 221-232

rattıktan sonra, 2 Aralık 1805 tarihinde Austerlitz (Üç İmparator Savaşı)'te Avusturya ve Rusya'yı kesin bir yenilgiye uğrattı ve Avrupa'da kesin üstünlüğünü kurdu.

Austerlitz zaferi ile Avrupa'da meydana gelen yeni siyasî ve askerî durum, Osmanlı Devleti'ni ferahlattı ve dış siyasetini de etkiledi. Nitekim III. Selim biraz önce Rusya ile mecburen yaptığı ittifak andlaşmasına aldırmayarak Fransa'ya yaklaşmaya başladı. Aynı zamanda İngiltere ve Rusya'ya rağmen, Napolyon'un imparatorluğunu tanımaya karar verdi. Bu işi resmî şekle sokmak için de, Napolyon'u kutlamak üzere Ahmet Muhib Efendi'yi fevkalade elçi sıfatıyla Paris'e gönderdi. Elçiye verilen talimatta, Osmanlı Devleti'nin Rusya ile 1798'de yapmış olduğu andlaşmanın 1805'te yeniden uzatılmasından memnun kalmadığı ve Rusya'nın Osmanlı Devleti'nden gittikçe çoğalan isteklerinden vazgeçmediğini belirterek, Fransa'nın iki devlet arasında aracılık yapmasının teminine çalışılması gibi hususlara yer verildi.

Bu sıralarda Napolyon Bonapart da, Babıâli'nin bu hareketini bir fırsat sayarak, Osmanlı Devleti'ni müttefiklerinden, yani Rusya ve İngiltere'den ayırarak Fransa siyasetine bağlamak istedi. Bu amaçla Osmanlı Devleti ile ilişkilerini kuvvetlendirmek üzere General Sebastiyani'yi elçi olarak İstanbul'a gönderdi. General Sebastiyani, 18 Ağustos 1806'da İstanbul'a geldi ve beraberinde içinde Napolyon'un portresi de bulunan bazı hediyeler getirdi. Fransız elçisi İstanbul'da büyük itibar gördü. Bununla beraber Osmanlı Hükümeti, Napolyon'a karşı ihtiyatlı hareket etmeyi elden bırakmadı. Diğer taraftan da Rusya ve Avusturya'nın Balkanlar'da Osmanlı Devleti aleyhinde izledikleri siyasetten dolayı Fransa ile dostluğa daha çok önem vermeye başladı(1). Böylece Osmanlı Devleti ile Fransa arasında yeniden dostluk ilişkileri kurulmuş oldu.

Osmanlı Devleti'nin Napolyon'a elçi göndermesi ve onun imparatorluğunu kabul etmesi, buna karşılık Napolyon'un da Sebastiyani'yi elçi olarak İstanbul'a yollaması, yani Osmanlı-Fransız yakınlaşması ve bunun sonucunda bir ittifakın yapılması ihtimalinin belirmesi; bu defa, o tarihlere kadar İstanbul üzerinde aynı zamanda müttefik olarak büyük etkiye sahip olan İngiltere ve Rusya'yı endişelendirmeye başladı. Çünkü bir Osmanlı-Fransız ittifakı, İngiltere ve Rusya'nın bu bölgedeki etkilerini ortadan kaldıracağı gibi, Avrupa'da gittikçe artan Napolyon tehlikesini Doğu'ya da kaydırmış olacaktı. Böyle bir gelişme ise kendilerinin menfaatlerine aykırıydı. Bu gelişmelerin olduğu sıralarda ise, Osmanlı-Rus ilişkileri gittikçe bozulmakta ve bir savaşa doğru gitmekteydi.

---

(1) Ahmet Cevat Eren, Aynı eser, 50-51

Görüldüğü gibi, Fransızlar'ın Mısır'ı boşaltmalarından yani 1801 yılından sonra, meydana gelen devletlerarası siyasî gelişmelerin sonucunda, Osmanlı-Fransız, İngiliz, Rus ilişkilerinde önemli değişmeler olmuştur. Nitekim 1806 yılına gelindiğinde; 1799 yıllarında Fransa'ya karşı kurulmuş olan Osmanlı-İngiliz-Rus itifakı (resmen yürüyor görünüyorsa da, gerçekte) yıkılmış, bunun yerine Osmanlı-Fransız ve buna karşı da İngiliz-Rus bloku kurulmuştur. Bu siyasi ortamda da 1806 yılında yeni bir Osmanlı-Rus savaşı patlak vermiştir.

5 — 1806-1812 Osmanlı - Rus, İngiliz Savaşı

a) Savaşı Hazırlayan Gelişmeler

Rusya, yukarıda belirtilen 1798 ve 1805 tarihli andlaşmalara rağmen, Osmanlı Devleti aleyhindeki yayılma yani güneye inme siyasetinden vazgeçmiş değildi. Aksine Osmanlı Devleti ile yaptığı bu andlaşmaların sağladığı işbirliği ve dostluk ortamının verdiği avantajlardan da yararlanarak, özelikle Balkanlar'da devletin aleyhine geniş bir propaganda faaliyetine girişmişti. Bununla, bölgedeki Hristiyan toplulukları İstanbul'a karşı ayaklandırmak, Osmanlı Devleti'ni içteki mücadelelerle zayıflatmak ve bölgede kendi siyaseti doğrultusunda bir statü meydana getirmenin hazırlıklarını tamamlamak istiyordu. Ayrıca Eflak-Boğdan'ı almaya çalışıyordu. Diğer taraftan, Yediada Cumhuriyeti'nden anlaşma gereğince askerlerini çekmesi gerekirken, buna yanaşmıyordu. Aksine Boğazlar'dan geçirdiği gemilerle buraya yeni asker gönderiyordu. Bütün bunlar, Rus tehlikesinin gittikçe çoğaldığını gösteriyordu. Bu da, Osmanlı Hükümeti'ni endişelendiriyordu. Ancak tek başına Rusya ile savaşmayı tehlikeli buluyordu.

Osmanlı-Rus ilişkilerinin yeniden gerginleşmeye başladığı sıralarda ise Napolyon Bonapart, Avrupa'da Fransız üstünlüğünü sağlamak üzere Rusya'yı kendi şartlarına göre bir barışa zorlamak, bunun için onu aynı zamanda güneyinden de tehdit etmek, böylece de iki cepheden baskı altına almak istiyordu. Bu sebeple Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı bir savaşa kışkırtmaya başladı. Bu amaçla da İstanbul'a gönderdiği elçisi Sebastiyani'ye Osmanlı Hükümeti'ni böyle bir savaşa katılmaya ikna etmesi görevini vermişti.

Napolyon'un bu tutumu üzerine, Rus baskısından kurtulmak isteyen Osmanlı Devleti, Fransa'nın desteğine de güvenerek Rusya'ya karşı bazı tedbirler almaya başladı. Nitekim İstanbul Hükümeti, Sebastiyani'nin isteği üzerine, Rus taraftarı olarak bilinen Eflak beyi Konstantin İpsilanti ile Boğdan beyi Aleksandr Moruzi'yi azlederek yerlerine Sutzu ve Kalimaki'yi tayin etti. Aynı zamanda 1798 ve 1805 and-

laşmalarına dayanarak Boğazlar'dan geçen Rus savaş gemilerine Boğazlar'ı kapattı. Bunlarla da Osmanlı Devleti üzerindeki Rus etkisini ortadan kaldırmaya çalıştı.

Osmanlı Devleti'nin bu hareketleri, mevcut andlaşmalara aykırı olduğu gerekçesiyle Ruslar tarafından şiddetle protesto edildi. İngilizler de Rusya'nın tarafını tuttular. Bu iki devlet, eski Eflak ve Boğdan beylerinin yeniden yerlerine tayin edilmelerini ve Boğazlar'ın açılmasını istediler. Aksi takdirde İngiliz donanmasının Çanakkale Boğazı'na gireceğini bildirdiler. Böylece andlaşmalarla birbirlerine bağlı bulunan Osmanlı Devleti ile, Rusya ve İngiltere karşı karşıya gelmiş oldular. Diğer bir deyimle, Rusya tarafından mevcut barış ve ittifak şartlarının sürekli olarak bozulması yüzünden, aradaki andlaşmalar fiilen feshedilmiş oldu.

Bununla beraber, Rusya ile İngiltere'nin eski statüye dönülmesini istemesi ve bu amaçla baskı yapması, Osmanlı Devleti'ni bir defa daha iki ateş arasında bıraktı. Nitekim bir taraftan Fransa —dost görünüyorsa da— Dalmaçya'dan, diğer taraftan İngiltere Çanakkale'den, Rusya ise Karadeniz'den Babıâli'yi her an zor duruma sokabilecek hareketlerde bulunabilirdi. Bu yönlerden yapılan baskıların gittikçe şiddetlenmesi üzerine, Osmanlı Devleti, daha büyük tehlike olarak gördüğü Rusya ve İngiltere'nin isteklerini kabul etti. Bunun üzerine Rus taraftarı eski beyleri tekrar Eflak ve Buğdan beyliklerine atadı, Boğazlar'ı da Rus gemilerine açtı. Böylece Rusya ve İngiltere isteklerine kavuşarak, Osmanlı Devleti üzerinde diplomatik bir başarı kazandılar.

Ne var ki Rus çarı I. Aleksandr, İstanbul Hükümeti'nin isteklerini kabul etmesiyle yetinmeyerek; Avrupa'nın içinde bulunduğu siyasi ortamdan ve Osmanlı Devleti'nin hazırlıksız olmasından yararlanarak Rusya'nın güneye inme emellerini gerçekleştirmek üzere, 1806 yılı Ekim ayında savaş ilanına bile gerek duymadan altmışbin kişilik bir orduyu Dinyester nehrinden geçirerek, Osmanlı topraklarına soktu ve Eflak-Boğdan'ı işgale başladı(1). Böylece Rusya, Osmanlı Devleti'ne karşı yeni bir savaşı başlatmış oldu.

b) Savaşın Başlaması ve Gelişmeleri

Osmanlı Devleti, Rusya'nın bu saldırısını ve arkasından da Rus ordusunun, Tuna boylarındaki âyanların zayıf kuvvetlerini dağıttıktan sonra Hotin, Bender, Akkerman ve Kili gibi kaleleri almasını tepkiyle

(1) Yorga, (Çev: B.S. Baykal), **Osmanlı Tarihi**, V. 149-154, Ankara 1948; İsmail Hâmi Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, IV, 84 İstanbul 1972

karşılamış, ancak İngiltere'nin Rusya'yı desteklemesi ve İstanbul üzerine baskı yapmasından dolayı, bu devlete karşı hemen savaş açamamıştır. Buna karşılık Napolyon Bonapart'ın yardımını sağlamak üzere, Fransa ile bir andlaşma yapmak için girişimlerde bulunulmuştur. Sonuçta, Fransa'nın da etkisiyle, 22 Aralık 1806'da Rusya'ya resmen savaş ilan etmiştir(1).

Osmanlı-Rus savaşının başlaması, Napolyon Bonapart'ın, Rusya'yı iki cepheli savaşa sokmak isteğini gerçekleştirmiş ve bundan dolayı da onun tarafından memnunlukla karşılanmıştır. Ancak bu durumu, aynı zamanda Fransa İmparatorluğu'nu Osmanlı Devleti ile hemen bir andlaşma yapma düşüncesinden uzaklaştırmaya başlamıştır. Nitekim III. Selim, Fransa ile ittifak yapmak için o sıralarda Varşova'da bulunan Napolyon Bonapart'a temsilci olarak Vahit Efendi'yi göndermişti. Fakat temsilci gidinceye kadar Napolyon'un siyaseti de değiştiğinden yani Avrupa'daki gelişmelerin sonucunda Rusya ile ittifak yapmayı düşünmeye başladığından imparator, Vahit Efendi'ye yakınlık göstermemiştir. Bundan dolayı da Osmanlı temsilcisi bir sonuç alamamış ve Osmanlı Devleti'nin istediği Fransız ittifakı gerçekleşmemiştir(2).

Osmanlı temsilcisi Vahit Efendi ile Napolyon Bonapart arasında Varşova'da bir andlaşma yapılması için görüşmeler yapılırken; İngiltere, Rusya'nın iki cepheli savaşa girmesinin Fransa'nın işine yarayacağından, hoş karşılamadığını bildirdi. Bu arada da, Osmanlı İmparatorluğu'nun Fransa ile ilişkilerini kesmesini, Türk donanmasının ve Çanakkale istihkamlarının kendisine teslim edilmesini, Eflak ve Boğdan'ın da Rusya'ya bırakılmasını teklif etti.

Böylece Osmanlı Devleti'nin karşısına, Rusya'nın yanında bir de İngiltere çıktı. Bununla beraber Osmanlı hükümeti, Rusya'nın topraklarına saldırmasını, barışı bozduğundan savaş sebebi sayarak aynı zamanda İngiltere'nin teklif ve tehditlerine de aldırmayarak teklifleri reddetti. Bunun üzerine İngiliz elçisi İstanbul'dan ayrılarak, 27 Ocak 1807'de Bozcaada önlerinde bekleyen İngiliz filosuna gitti(3). Böylece Osmanlı-İngiliz siyasi ilişkileri kesildiği gibi, iki devlet arasında bir gerginlik doğdu.

c. *İngiliz Filosunun İstanbul'a Gelmesi ve Osmanlı-İngiliz Savaşı*

Osmanlı Hükümeti'nin, İngiltere'nin isteklerini reddetmesi ile Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde meydana gelen bu son durum üzerine, İngilizler'in denizden bir hareket yapması beklenmeye başlandı.

(1) Ahmet Cevat Eren, **Aynı eser**, 58
(2) A. Şükrü Esmer, **Siyasi Tarih**, 76, İstanbul 1944
(3) Enver Ziya Karal, **Aynı eser**, V, 51-52

Bu bakımdan Padişah III. Selim, Boğazlar'a herhangi bir saldırı ihtimaline karşı, Çanakkale Boğazı'nın takviye edilmesini istemiştir. Hatta bu amaçla, yüksek rütbeli bir Fransız subayına Boğaz savunmasını incelettirmiştir. Bu subay, verdiği raporda, Çanakkale'de kuvvetli kale ve istihkamlar bulunmadığından uygun rüzgârdan yararlanarak bir düşman filosunun Çanakkale Boğazı'nı kolayca geçebileceğini ileri sürmüştü. Buna karşı da Boğaz'a çok sayıda modern top koymak ve Nâra gemisinin gerisinde bir filoyu devamlı tutmayı önermişti.

III. Selim, bu tedbirleri divandan geçirdikten sonra, Kaptan Paşa ile Feyzullah adında birini bunları uygulamakla görevlendirdi. Ancak bunlar: «*İngilizler'in Boğaz'a taarruz için ne arzu ne de cesaretleri var... Bu böyle olduktan sonra tahkimat yapmak padişah efendimizin parasını boş yere harcamak olur*» diyerek, işi ciddi tutmadılar ve salladılar.

Çanakkale Boğazı'nın tahkim edilmemesi de İngilizler'in işine yaradı. Nitekim, ondört gemiden oluşan bir İngiliz savaş filosu, 19 Şubat 1807 günü uygun bir rüzgar çıkınca Çanakkale Boğazı'na girerek Marmara Denizi'ne doğru gitmeye başladı. Bunu önce bir manevra zanneden Kaptan Paşa, işin gerçeğini anlayınca da bir şey yapamadı. Çünkü, bayram olduğu için asker dağılmıştı. Yapılan birkaç zayıf ateşte düşman filosuna zarar veremedi ve onu durduramadı. Ancak Nâra gemisinde bulunan birkaç gemiciden biri zamanında kaçıp İngiliz filosunun Boğaz'ı geçtiğini İstanbul'a bildirdi. Böylece Osmanlı tarihinde ilk defa bir düşman filosu Çanakkale Boğazı'nı hem de adeta elini kolunu sallayarak geçmiş oldu.

İngiliz filosunun İstanbul önlerine gelmesi, başkentte büyük bir heyecan ve endişenin doğmasına yol açtı. Ancak bu durum, kısa sürede yerini düşmana karşı koyma düşüncesine bıraktı ve şehir tahkim edilmeye başlandı. Bu da, İngilizlerle daha önce onların yaptıkları teklifler doğrultusunda müzakerelere başlamış olan Osmanlı Hükümeti'ne kuvvet verdi. İngilizler bir süre müzakerelerle oyalandı ve beş günde İstanbul kıyılarına 1250 top yerleştirildi, halkın silahlanma işi tamamlandı. Daha önce Fransız subayının verdiği rapora göre Çanakkale Boğazı da süratle silahlandırıldı. Bu arada, İngiliz filosunun gelmesiyle halk arasında oluşan korku kayboldu, yerine İngilizler'e karşı kin ve nefret başladı ve şehri savunma çalışmalarına katılma esas oldu. Bütün bunlar da, bu defa İstanbul önlerindeki İngilizler'i zor durumda bıraktı. Öyle ki, İngilizler bir gemiden diğerine gidemez oldular.

Böylece kısa sürede durum, İngilizler'in aleyhine döndü. Bunun üzerine, kara ordusu olmadan İstanbul'a saldırmakla bir şey elde edemeyeceğini anlayan İngiliz amirali, bir an önce geri dönmeye karar

verdi ve 2 Mart 1807'de filosuna Akdeniz'e doğru hareket emri verdi. İngiliz filosunun kaçışı, halk arasında büyük bir memnunluk uyandırdı ve devlet adamlarına da rahat bir nefes aldırdı. Bu arada, İngiliz filosunun, yeniden tahkim edilmiş olan Çanakkale Boğazı'ndan çıkışı girişi gibi kolay olmadı. Tabyalardan açılan ateşle İngiliz filosuna önemli kayıplar verdirildi(1).

İngilizler'in bu hareketi ile Osmanlı Devleti, Rusya'nın yanısıra İngiltere ile de savaşa başlamış oldu. İngilizler, Çanakkale'de uğradıkları başarısızlığı giderebilmek üzere, bu defa çoktandır göz diktikleri Mısır'ı ele geçirmek için harekete geçtiler. 17 Mart 1807'de İskenderiye'yi işgal ettiler. Fakat, Mısır valisi Mehmet Ali Paşa, şehri geri aldı ve İngiliz birliklerini kuşattı. Bunun üzerine 22 Ağustos 1807'de yapılan bir anlaşmayla İngilizler, 14 Eylül 1807'de Mısır'dan çıkıp gittiler(2). Böylece, İngiltere'nin Mısır'ı ele geçirme teşebbüsü de başarısızlıkla sonuçlanmış oldu.

Görüldüğü gibi, 1806 yılında başlayan Osmanlı-Rus savaşı, İngiltere'nin de Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçmesiyle Doğu Akdeniz'e de yayıldı. Bu arada, İngilizlerle işbirliği yapmak için bir Rus filosu da Çanakkale önlerine gelmişti. Ancak bunlar Türkler önünde hiçbir varlık gösteremediler(3).

Osmanlı-Rus, İngiliz savaşı ile yakından ilgilenen ve bundan yarar sağlayan diğer bir devlet ise Fransa idi. Çünkü bu savaşla Napolyon Bonapart, Avrupa'daki iki büyük düşmanını, Osmanlı Devleti vasıtasıyla doğudan ve güneyden böylece zorlamayı başarmış oluyordu. Dolayısıyla da Osmanlı Devleti, Fransa'nın düşmanının düşmanı olarak tabiî müttefiki haline gelmiş bulunuyordu. Ancak bu tarihlerde, Avrupa'da siyasî durum yeniden değişmeye başlamıştı. Bu da, özellikle Rusya ile sürmekte olan savaşı etkiler hale gelmişti.

d) Osmanlı - Rus Savaşındaki Gelişmeler

Babıâli, yukarıda belirtilen gelişmeler üzerine, artık Ruslar'a karşı taarruza karar vermişti. Çünkü savaşın ilanından bir süre sonra, Rusçuk'ta Alemdar Mustafa Paşa, Vidin âyanı ve diğer âyanlar Ruslar'ın ilerlemesini durdurmuşlardı. 31 Mart 1807'de Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem İbrahim Paşa da ordu ile cepheye hareket etti. 26 Nisan günü Edirne'ye, 24 Mayıs günü de Silistre önlerine vardı. O sıralarda Napolyon'un

(1) Enver Ziya Karal, Aynı eser, V. 52-54; İsmail Hâmi Danişmend, Aynı eser, IV. 84
(2) Yorga, Aynı eser, V. 166-167
(3) Yorga, Aynı eser, V. 167-168

Lehistan harekatından dolayı Ruslar'ın Tuna boylarında ancak otuzbin kadar askeri bulunuyordu. Ancak Osmanlı ordusu, yeniçerilerin karşı koymasından dolayı Nizam-ı Cedid ve talimli Anadolu askeri gönderilmemiş olduğundan, derme-çatma askerlerden meydana gelmişti. Bu sebepten bu askerlerle hiçbir şey yapılamadığından, Osmanlı ordusu uzun süre Silistre'de kalmıştır. Yine bu sırada Tiflis'teki Rus ordusunun Kars, Ahıska ve Çıldır üzerine hareket edeceği haber alındığı için, Erzurum valisi eski Sadrazam Yusuf Ziya Paşa bu cephenin seraskerliğine tayin edilip, bazı tedbirler alındı(1).

Sadrazamın İstanbul'dan ayrılması üzerine, sadaret kaymakamlığına Selanik mutasarrıfı Köse Musa Paşa tayin olundu. Eski sadrazamlardan Pandol Topal Osman Paşa'nın torunu olan Köse Musa Paşa, eline geçirdiği makamlarda devlet nüfuzundan yararlanarak meşru olmayan servet sahibi olmuş, hilekar ve haris bir kişiydi(2). Bu da, İstanbul'da bundan böyle birçok olayın meydana gelmesine, onlar da savaşın aleyhte gelişmesinde rol oynayacaktır.

Böylece 1807 yılı ilkbahar aylarında, Balkanlar'da ve Kafkasya'da Ruslar'ın saldırısı üzerine Osmanlı-Rus savaşı karada da gittikçe şiddetlenmekteydi.

III. Selim, Osmanlı Devleti'ni mümkün olduğu kadar, Avrupa'da sürmekte olan Koalisyon savaşlarında tarafsız tutmaya çalışmıştı. Ancak 1806 ve 1807 yıllarında meydana gelen gelişmeler üzerine, Rusya ve İngiltere gibi iki büyük devlete birden savaş açmak zorunda kalmıştı. Şimdi, bu savaşı başarıyla sonuçlandırması gerekiyordu. Fakat İstanbul'da meydana gelen olaylar onun siyasi hayatına son verdi. İleriki konularda belirtileceği üzere 26 Mayıs 1807 tarihinde Nizam-ı Cedit hareketine karşı, İstanbul'da Kabakçı Mustafa İsyanı başladı ve bunun sonucunda 29 Mayıs 1807'de III. Selim tahttan indirilerek, yerine IV. Mustafa tahta geçirildi ve başta Nizam-ı Cedit Ordusu olmak üzere getirilen yeniliklerin çoğu ortadan kaldırıldı. Yani 1807 yılı yaz ayları, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış işleri yönünden aleyhine geliştiği bir mevsim oldu. Nitekim bu tarihlerde, Avrupa'daki siyasi durum yeniden değişikliğe uğramaya başladı ve bu da Fransa'nın Osmanlı Devleti'nden uzaklaşmasına yol açtı.

Fransa imparatoru Napolyon Bonapart, daha önce belirtildiği gibi, Avrupa hâkimiyetini kurmak üzere, bu sıralarda özellikle İngiltere ve Rusya ile uğraşmaktaydı. İngiltere karşısında 20 Ekim 1805'te Trafalgar Deniz Savaşı'nda yenildikten ve ona karşı 21 Aralık 1806'da «Kı-

(1) İsmail Hâmi Danişmend, Aynı eser, IV, 85
(2) Mustafa Nuri, Netayicü'l-Vukuat, IV, 53, İstanbul 1327

;a Ablukası»nı ilan ettikten sonra, bütün dikkatini Kara Avrupası'na çevirmişti. Amacı, önce Rusya'yı yenerek kendi yanına çekmek, sonra da İngiltere'ye yönelmekti. Bu sebeple, 14 Ekim 1806'da Jena'da Prusya'yı yendikten sonra, Rusya'ya dönmüştü.

Napolyon Bonapart, doğuya doğru yaptığı bu harekatta Lehistan'a girdi ve Ruslar'ı 8 Şubat 1807'de Eylau, 14 Haziran 1807'de de Friedland savaşlarında yendi ve sonra da Rusya ile 9 Temmuz 1807'de Tilsit Andlaşması'nı yaptı. Bu andlaşmaya göre (diğer maddelerin yanısıra) Fransa, Rusya'nın Avrupa'da kendisine yapacağı yardımlara karşılık, sürmekte olan Osmanlı-Rus savaşında iki devlet arasında arabuluculuk ederek ateşkes ve barış yapılmasını sağlayacaktı. Eğer Osmanlı Devleti bunu kabul etmezse, o zaman andlaşmanın gizli maddelerine göre, Fransa ve Rusya birlikte Osmanlı Avrupası'na sadıracak ve onu paylaşacaklardı. Yalnız İstanbul ve Rumeli'ye dokunulmayacaktı.

Görüldüğü gibi Fransa, savaş alanlarında yendiği Rusya'yı kendi yanına çekebilmek için, Tilsit andlaşmasında Osmanlı dostluğunu feda etmiş, hatta onun toprakları üzerinde bu devletle pazarlığa bile girişmiştir. Böylece Fransa, Rusya'yı İngiltere'ye karşı hale getirmiş, bir bakıma kendisine güvenerek Rusya'ya savaş açmış bulunan Osmanlı İmparatorluğu'nu da bu devletin karşısında yalnız bırakmıştır. Bu suretle, Avrupa'da meydana gelen siyasi değişiklik, Osmanlı Devleti'nin aleyhinde yeni bir durum meydana getirmiş oldu.

İşte bu ortamda, Napolyon Bonapart'ın isteğiyle başlamış bulunan ve kesin bir sonuç alınamadan devam eden Osmanlı-Rus savaşında, Tilsit andlaşması gereğince, Fransa'nın arabuluculuğuyla ara verildi. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında barış görüşmeleri, 9 Ağustos 1807'de başladı ve 24 Ağustos 1807 de Slobozia ateşkes andlaşmasının imzalanmasıyla sonuçlandı. Buna göre: Her iki devlet, otuz beş gün içinde Eflak-Buğdan (Boğdan)'ı boşaltacaktı(1). Yani Osmanlı ve Rus kuvvetleri savaştan önceki sınırlarına çekileceklerdi.

Ancak bu andlaşmadan Rusya memnun kalmadı. Bu sebeple de bu tarihten itibaren başlayan barış görüşmeleri, bir sonuç alınamadan 1809 yılı ilkbaharına kadar sürdü.

Barış görüşmelerinin yapıldığı süre içerisinde, yani 1807-1808 yıllarında ise, aşağıda görüleceği üzere, Osmanlı Devleti'nin iç siyasetinde önemli olay ve gelişmeler oldu. Diğer taraftan da dış siyasette yeni gruplaşmalar meydana geldi.

(1) Yorga, Aynı eser, V. 173-174

e) İngiltere ile Barış ve Çanakkale (Kale-i Sultaniye) Andlaşması

1807 yılında Tilsit'te Fransa ile Rusya'nın anlaşması, 1806'larda meydana gelmiş bulunan Osmanlı-Fransız, bunlara karşılık İngiliz-Rus gruplaşmasında değişikliklere yol açtı.

Bir defa Osmanlı Devleti, düşmanı olan Rusya ile anlaşan Fransa'ya güvenini kaybetti. Aynı şekilde İngiltere de, Rusya'nın Fransa'ya yaklaşmasını kendi çıkarlarına indirilmiş bir darbe olarak karşıladı. Bu sebeplerle, savaş halinde bulunduğu Rusya karşısında dış destek arayan Osmanlı Devleti ile Doğu çıkarlarını korumak ve geliştirmek, aynı zamanda, Avrupa'da kendisine karşı kurulmaya başlayan Fransız-Rus işbirliğini engellemek isteyen İngiltere arasında bir yakınlaşma başladı. Bu arada, İspanya'da başlayan olaylar karşısında başarılı olamayan Napolyon Bonapart'ın, Doğu Avrupa'da durumunu güçlendirmek için Rus Çarı Aleksandr ile 12 Ekim 1808'de Erfurt'ta buluşarak, Eflak-Buğdan ve Finlandiya'yı Rusya'ya bırakan bir andlaşma imzalaması, Osmanlı-İngiliz yakınlaşmasını daha da kuvvetlendirdi.

Diğer taraftan, yine bu tarihlerde, 1804'lerde başlamış olan Sırp isyanı, Rusya'nın destek ve yardımlarıyla yürüyordu. Ayrıca, Eflâk-Buğdan'da, Osmanlı Devleti aleyhine olaylar gittikçe gelişiyordu. Aynı zamanda İstanbul'da, kamuoyunda *Nizam-ı Cedit* ve *Islahat* kışkırtıcısı olarak tanınan Fransa'nın aleyhinde şiddetli bir akım başlamıştı.

İşte, Osmanlı Devleti'nde iç ve dış siyasette bu noktalara gelindiği sıralarda, Osmanlı Hükümeti ile İngiltere arasında temaslar başladı. Nitekim, temsilci olarak Vahit Efendi yeni İngiliz elçisi Robert Ader'le görüşmek üzere, Kasım 1808'de Çanakkale'ye gönderildi. Babıâli, bu yolla artık güvenini iyice kaybettiği Fransa'nın yerine, İngiltere'nin aracılığıyla, Rusya'nın istediği Eflak-Buğdan'ı vermeden, St. Petersburg'la bir barış yapabileceğini umuyordu, yani İngiliz desteğini arıyordu. İngiltere ise Osmanlı Devleti ile yapılacak barış sayesinde hem ticaret hem de siyasî çıkarları bakımından büyük yarar sağlayacağından, bir İngiliz-Osmanlı anlaşmasının gerçekleştirilmesini istiyordu. Bu suretle de Avrupa'da, geleneksel siyaseti olan «denge»yi kurmayı amaçlıyordu.

Böylece Napolyon Bonapart ile Çar Aleksandr arasında, Osmanlı Devleti ve İngiltere aleyhine olarak yapılan Tilsit ve Erfurt andlaşmaları, İstanbul ve Londra arasındaki savaş haline son vererek bir savunma andlaşmasına ortam hazırlamış oldu. Ancak Osmanlı-İngiliz andlaşmasının gerçekleştirilmesi, aralarındaki çeşitli pürüzlerden dolayı kolay olmadı.

Osmanlı Hükümeti, İngiltere'nin iki yıl önce Çanakkale Boğazı'ndan zorla geçmiş olmalarını gözönünde bulundurarak, İngiltere'den savaş tazminatıyla, bir savaş anında önemli miktarda para yardımı sağlamak istedi. Bu bakımlardan da görüşmeler uzadı, hatta kesilecek oldu. Fakat sonuçta, savaş tazminatından vazgeçildi ve Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında 5 Ocak 1809'da Çanakkale (Kale-i Sultaniye) Andlaşması imzalandı(1). Bu barış andlaşmasına göre:

1) *Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında mevcut olan anlaşmazlıklar, ortadan kaldırılacaktı.*
2) *İngiltere tarafından işgal edilmiş yerler varsa, olduğu gibi Osmanlı devletine geri verilecekti.*
3) *İki taraf, yapmış oldukları zararları karşılıklı olarak ödeyeceklerdi.*
4) *İngiltere'ye daha önce verilmiş bulunan ticari imtiyazlar devam edecekti.*
5) *Osmanlı Devleti, Malta ve İngiltere'de konsolosluklar kurabilecek, bunlar Osmanlı topraklarındaki İngiliz konsolosluklarının haklarına sahip olacaktı.*
6) *İstanbul ve Çanakkale boğazlarından savaş gemilerinin geçmesi, eskiden olduğu gibi, yasak olacaktı. Bu hususta, Osmanlı Devleti'nin öteden beri uyguladığı kural, bundan böyle de uygulanacaktı. Buna, barış zamanında bütün devletler ile İngiltere'de uyacaktı.*

Andlaşmanın gizli maddelerine göre de: Fransa, Osmanlı Devleti'ni tehdit ederse veya savaş açacak olursa, İngiltere savaş araç ve gereçleri yardımında bulunacaktı. Ayrıca İngiltere, Osmanlı Devleti'nden önce Rusya ile barış sözleşmesi yaparsa; Osmanlı Devleti ile Rusya arasında, Osmanlı Devleti'nin şanına ve yararına uygun, bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü gözeten bir barışın yapılmasına çalışacaktı(2).

Kale-i Sultaniye andlaşmasıyla Osmanlı Devleti, her şeyden önce, savaş halinde bulunduğu İngiltere ile barış yapmış ve aynı zamanda onunla müttefik hale gelmiştir. Yani büyük bir düşmanı dost yapmıştır. Bu da, dış siyasette önemli sıkıntıları bulunan Osmanlı Devleti'ne büyük bir destek ve avantaj sağlamıştır. Rus-Fransız ittifakına karşı bir denge unsuru kazanmıştır.

Andlaşmanın getirdiği diğer önemli değişiklik ise, Boğazlar'ın yabancı devletlerin savaş gemilerine kapalılığı kuralının, ilk defa devlet-

(1) Cemal Tukin, **Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi**, 108-1180, İstanbul 1947; Yorga, Aynı eser, 190

(2) Andlaşmanın metni için bkz. Nihat Erim, Aynı eser, 235-240

lerarası bir andlaşmada yer almış olmasıydı. Böylece daha önce Osmanlı Devleti ile Rusya arasında konu olan Boğazlar meselesi, İngiltere'nin bu teşebbüsüyle devletlerarası bir nitelik almış oldu. Gerçi, bu andlaşmada Boğazlar'ın kapalılığı kuralına, bütün devletlerin uyacağı belirtiyor ise de, buna uymayı o anlık kabul edenler, sadece andlaşmada imzaları bulunan iki devletti. Ne var ki İngiltere bu tarihten itibaren bu kuralı diğer devletlere de kabul ettirmek için çalışacaktı. Amacı, Rusya'nın «güneye inmesi»ni önlemek için, Boğazlar'ın kapatılmasını bir Avrupa meselesi haline getirmekti. Böylece, Kale-i Sultaniye Andlaşması ile Boğazlar üzerinde İngiliz-Rus rekabeti ilk defa açıkça su yüzüne çıkmış oldu. Bu da, bundan böyle Osmanlı dış siyasetinde büyük etkilere ve gelişmeler sebep olacaktır(1).

Kale-i Sultaniye Andlaşması'ndan sonra İngiliz elçisi, bu andlaşma şartlarını da gözönünde tutarak, Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki ateşkes andlaşmasını bir barış andlaşması haline sokmak için, iki tarafa arabuluculuk yapma teklifinde bulundu. Buna karşılık Rusya, İngiliz elçisinin hemen İstanbul'dan uzaklaştırılmasını istedi. Bununla da Osmanlı Devleti ile barış yapmak niyetinde olmadığını ortaya koydu. Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti, 23 Mart 1809'da Rus teklifini reddetti. Bu gelişmelerin arkasından da Osmanlı-Rus savaşı yeniden başladı.

f) Osmanlı - Rus Savaşının İkinci Dönemi

Daha önce belirtildiği üzere, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 24 Ağustos 1807'de Slobozia ateşkes andlaşması yapılmış ve bu tarihten itibaren de iki devlet arasında barış görüşmelerine başlanmıştı. Ancak, Yaş kasabasındaki bu görüşmelerden, aradan iki yıla yakın zaman geçtiği halde bir sonuç alınamamıştı. Dolayısıyla da savaş hali devem ediyordu.

Ruslar, İstanbul'da çıkan isyan hareketlerinden devletin içine düştüğü zayıf durumu fırsat sayarak, Eflâk-Buğdan'ın kendilerine verilmesini istiyorlardı. Buna da Osmanlı Hükümeti yanaşmıyordu. Sonuçta, diğer gelişmelerin de üzerine Osmanlı temsilcileri görüşmeleri terkedip, İstanbul'a döndüler. Buna karşılık Ruslar da Nisan 1809'da İsmail, Yergöğü ve İbrail taraftarlarına hücuma geçtiler.

Osmanlı-Rus savaşının bu döneminde, Osmanlılar, Tatarlce'de Rus ordularını yendiler. Ruslar, ağır kayıplar vererek 24 Ekim 1809'da Si-

(1) Rifat Uçarol. Siyasi Tarih (Üçüncü Baskı). 74. İstanbul 1985

listre önlerindeki istihkamlara çekildiler. Burada da tutunamayacaklarını anlayınca Tuna nehrinin Eflâk tarafına çekilmeye karar verdiler. Ancak Rus kuvvetleri, Aralık 1809'da İsmail'i, Ocak 1810'da İbrail'i ele geçirdiler.

Bu arada Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan İngiltere'nin bir donanması, Akdeniz'deki Rus donanması ile karşılaştı ve Rus ticaret gemilerini zaptetti. Aynı zamanda çar ile yapılan andlaşma gereğince Fransa'ya geçen Yediada Cumhuriyeti'ne hücum ederek Zenta, Kefalonya, İtaki ve Ayamavra adalarını ele geçirdi.

1810 yılı yaz ve sonbahar aylarında yapılan savaşlarda ise Ruslar, Yergöğü, Rusçuk ve Niğbolu'yu alıp Baikanlar'ı geçip Lofça'ya kadar ilerlediler. Rus yardımıyla Sırplar da ayaklandılar, 1811'de ise Osmanlı kuvvetleri Rusçuk'u geri aldı ve Kalafat'ta bulunan Rus kuvvetlerini Temmuz 1811'de yendi. Bunun arkasından Ekim 1811'de Ruslar bazı başarılar elde ettiler.

Böylece Osmanlı Devleti ile Rusya arasında savaş iki yıl boyunca sürüp gitti. Ancak Osmanlı Devleti artık yorulmuştu. Bu sebeple, 1811 yılı sonlarına doğru bir barış yapılmasını istemeye başladı(1). Rusya da, gittikçe büyüyen ve yaklaşan Fransız tehlikesine karşı buna yanaştı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Kasım 1811'de Yergöğü'nde barış görüşmeleri başladı.

Bu tarihlerde ise, Avrupa'da siyasi durum ve gruplaşmalar yine değişmiş bulunuyordu. 1807'de kurulan Fransa-Rusya ittifakı bozulmuş ve bu iki devletin arası açılmıştı. Diğer taraftan, Osmanlı Devleti ile Rusya'nın elinde bulunan toprakların dışındaki Avrupa'nın tamamına yakınına sahip hale gelmiş olan Napolyon Bonapart, gözlerini Rusya'ya dikmişti. Bu bakımdan Napolyon tehlikesi İngiltere ile Rusya'yı yeniden birbirine yaklaştırmıştı. Bu ise, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nden uzaklaşması demekti. Bu arada da Napolyon Bonapart, Moskova seferine çıkmaya karar vermiş ve Osmanlı Devleti'ne tekrar yaklaşmaya başlamıştı. Amacı, 1806 yılında olduğu gibi, Rusya'yı iki cepheli bir savaşa mecbur ederek, kolayca onu yenmekti. Bunun için, İstanbul Hükümeti'nden savaşa devam etmesini istiyordu.

Rus çarı Aleksandr, Napolyon Bonapart'ın bu şekilde kendilerine tehlike olmaya başladığı ve Rus kuvvetlerinin de Bulgaristan'ı işgale hazırlandıkları bir sırada, komutanlarından bu kuvvetlerden bir kısmının Dinyester kenarına gönderilmesini ve Osmanlı Devleti ile mutlaka bir barışın yapılmasını istedi. Yapılacak anlaşmada ise, Basarabya ve

(1) Daha geniş bilgi için bkz. Mufassal Osmanlı Tarihi, IV, 2844-2847

Buğdan Rusya'ya verilecek, Eflâk'ın imtiyazı genişletilecek ve Sırbistan da bağımsız olacaktı.

Bu durum çerçevesinde Fransa ile Rusya arasında savaş başlayacağı meydana çıkınca Fransızlar, bu defa Osmanlı Devleti'nin Rusya ile barış yapmasını engellemeye çalıştılar. İstanbul'daki Fransız elçisi, Çar Aleksandr ile Napolyon Bonapart arasında mutlaka savaş çıkacağından, Ruslar'ın Tuna nehri boylarındaki askerlerini geri çekerek büyük kısmını kuzeye göndermek zorunda kalacaklarını, bunun da Osmanlı Devleti'nin işine yarayacağını söyledi. Ayrıca, Osmanlılar'ın eski müttefiki Napolyon'un bu defa St. Petesburg ve Moskova üzerine yürüyeceğini belirtti. Kısacası Fransa, Osmanlı Devleti'nin Rusya ile barışa yanaşmamasını ve savaşı sürdürmesini telkin etti.

Gerçekte Fransa'nın Rusya'ya karşı savaş açacağı doğruydu. Fakat Osmanlı Devleti, kendisinden bir defa daha yararlanmak isteyen, ancak vaatlerini yerine getirmeyen Napolyon Bonapart'a güvenini kaybetmişti. Bu sebeple barış görüşmelerine devam etti.

Rusya ise, Fransız tehlikesi karşısında, Osmanlı cephesindeki savaşa son vermek ve bütün kuvvetini Batı'da toplamak istediğinden, barışın bir an önce yapılması için acele ediyordu.

g) Bükreş Barış Andlaşması (16 Mayıs 1812) ve Savaşın Sona Ermesi

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında, yukarıda belirtildiği gibi, barış görüşmelerine Kasım 1811'de Yergöğü'nde başlanmıştı. Ancak bir sonuç alınamadan süren bu görüşmelere, 12 Ocak 1812'den itibaren Bükreş'te devam edilmiştir.

Ne var ki, Bükreş görüşmelerinde de hemen barışı yapmak mümkün olmadı. Rus temsilcilerinin gittikçe ağırlaşan şartları ve istekleri Osmanlı temsilcileri tarafından reddedilince, iş yeniden çıkmaza girdi. Padişah II. Mahmud, Fransız elçisinin de teşvikiyle Ruslarla savaşa devam etme kararı verdi. Bunun üzerine Rus çarı Aleksandr, bir an önce barışın yapılması için temsilcisini değiştirdi. Çünkü, Fransa'nın yanı sıra Avusturya da Rusya için tehlikeli olmaya başlamıştı. Bu bakımlardan çar barış yapılmasında acele ediyordu.

İşte bu ortamda, yeni Rus temsilcisinin gelmesiyle barış görüşmeleri hızlandırıldı. Sonuçta Osmanlı Devleti, hafifletilmiş Rus tekliflerini kabul etti. Bunun üzerine Osmanlı Devleti ile Rusya arasında, 16 Mayıs 1812'de Bükreş Barış Andlaşması imzalandı. Tamamı onaltı madde olan bu andlaşmaya göre:

1) *İki devlet arasında daha önce yapılmış bulunan andlaşmaların hepsinin yürürlükte olduğu yeniden onaylandı.*
2) *İki devlet arasında Prut, bu nehrin döküldüğü yerden itibaren Tuna, sınır olacaktı. Tuna nehrinin ağzı ile nehir üzerinde ticaret gemilerinin ulaşımından Rusya da yararlanacaktı.*
3) *Rusya, savaşta işgal ettiği yerlerden, Basarabya hariç, Eflâk-Buğdan'ı, ve Anadolu'daki yerleri Osmanlı Devleti'ne geri verecekti ve buraları üç ay içerisinde boşaltacaktı.*
4) *Osmanlı Devleti, Sırplar'a iç idaresinde daha geniş imtiyazlar verecekti. Bunların neler olacağını, Osmanlı Hükümeti Sırplar ile düzenleyecekti.*
5) *Osmanlı Devleti'nin, Rusya ile İran arasındaki savaş ve anlaşmazlığın giderilmesi ve barışın yapılabilmesi için iki taraf arasında iyi niyetle çalışma yapmasına Rusya razı olacaktı*(1).

Bu andlaşmanın yapılması ile herşeyden önce, 1806 yılından beri sürmekte olan Osmanlı-Rus savaşı sona ermiş oldu. Osmanlı Devleti, bu savaştan, Rusya'nın içinde bulunduğu zor durumdan dolayı, toprak kaybı yönünden oldukça az zararla kurtuldu. Ancak, Napolyon Bonapart'ın Rusya'yı işgal etmek üzere bulunduğu sırada yapılan bu andlaşma, Rusya için çok elverişli ve kazançlı şartlar getirdiği gibi, Osmanlı Devleti için de o oranda bir 'gaflet' eseri olduğu belirtilmektedir(2).

Nitekim Bükreş Andlaşması'na göre: Rusya, Basarabya'yı almış ve Tuna nehrine kadar sınırını genişletmiş, aynı zamanda Tuna'da geçiş hakkı almakla bölgede dolayısıyla Osmanlı Avrupası'nda etkinliğini çoğaltmıştır. Diğer taraftan andlaşmada, «*Savaş sırasında Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanca harekette bulunan tebaanın affedilmesi*» üzerinde özellikle durmuştur. Bununla Balkanlar'daki Ortodokslar olduğu gibi, bu savaş sırasında, Ruslarla işbirliği yapmış olan Doğu Anadolu'daki Ermeniler de kastedilmişti. Ruslar, bu madde ile «*gerçekten Hristiyan tebaanın koruyucuları olduklarını*» belirtmek istemişlerdi. Yine bu andlaşma ile de, Doğu Anadolu'da daha sonra yapacakları hareketleri kolaylaştıracak bazı avantajlar sağlamışlardır.

Osmanlı temsilcilerinin Bükreş Andlaşması düzenlenirken, devletin aleyhine olan yukarıdaki hususları görememeleri ve kabul etmele-

(1) Andlaşmanın metni için bkz. Nihat Erim, Aynı eser, 245-254
(2) Akdes Nimet Kurat, Aynı eser, 51; Ahmet Şükrü Esmer, Aynı eser, 81

ri, İngilizler'in baskılarından, Rusya'ya karşı alınan yenilgiler ve özellikle devletin içinde bulunduğu sıkıntılardan bir an önce barışın gerçekleşmesinin istenmesinden olabilir. Yoksa, belirtildiğine göre; Napolyon Bonapart, Osmanlı Hükümeti'ni savaşın devamına teşvik etmiş ve bununla, yalnız Türkler'in çok önem verdiği Kırım'ın değil, kırk yıl içinde Ruslar'a terkedilen yerlerin de geri alınabileceğini telkine çalışmıştır. Ancak Osmanlı devlet adamları, elde işe yarar çok az sayıda askerin bulunduğunu gözönünde tutarak, Fransa imparatoru Napolyon Bonapart'ın bu yoldaki teşvik ve telkinlerine aldırmayarak, Ruslarla barışı kabul etmişlerdir. Bu suretle de Osmanlı Devleti, Rusya'nın karşılaştığı en büyük tehlike zamanında, yani Napolyon Bonapart'ın 1812 yaz aylarında Moskova'ya kadar Rusya'yı işgal ettiği sıralarda, bu durumdan yararlanamayarak olaya seyirci kalmıştır.

Her ne olursa olsun Bükreş Andlaşması ile Osmanlı Devleti, Rusya karşısında Batı ve Doğu'da biraz daha geriledi. Diğer taraftan, savaşla doğrudan ilgili olmayan Sırplar'a iç idarelerinde bazı haklar vermekle, onların siyasi varlığını tanımış oldu. Bu ise, Balkanlar'da ve daha geniş anlamda imparatorluk içerisindeki Hristiyan toplumlar arasında başlamış bulunan milliyetçilik akımının gelişmesine sebep oldu. Bu da özellikle Balkanlar'da devletin başına yeni ailelerin gelmesine yol açtı.

Genel olarak belirtilecek olursa, 1806-1812 Osmanlı-Rus savaşı ve bu savaş sırasında ve sonucunda yapılan Çanakkale (Kale-i Sultaniye) ve Bükreş Andlaşmaları ile Osmanlı Devleti dış siyasetinde Avrupa büyük devletlerinin etkilerinin daha da çoğaldığı görülüyordu. Denizleri ve toprakları üzerinde bu devletlerin çıkar çatışmalarına giriştiklerine şahit oldu. Ancak bu savaş süresince, büyük devletlerin gösterdikleri değişken siyaset, bundan böyle Osmanlı Devleti'nin daha dikkatli bir dış siyaset gütmesi gereğini de açıkça ortaya koydu. Bunun ilk etkilerinden biri de, onun 1814 yılında Viyana Kongresi'ne davet edilmesinde görüldü.

6 — Viyana Kongresi (1814-1815) ve Osmanlı İmparatorluğu

Osmanlı İmparatorluğu, 1787 yılından itibaren yukarıda belirtilen önemli olay ve gelişmelerle uğraşırken, zaman zaman değinildiği gibi, 1789 yılında Fransa İhtilali patlak vermiş ve bunun sonucunda başlayan ihtilal (Koalisyon) savaşları ile de Avrupa büyük bir mücadeleye sahne olmuştu. Özellikle Napolyon Bonapart'ın Fransa'nın başına geçmesinden sonra, Fransa, 1805'lere gelindiğinde Avrupa'nın çok büyük kısmına hâkim olmuş, 1812 yılında da Moskova'ya kadar bu hâkimiyet genişletilmişti. Ancak Napolyon Bonapart'ın Moskova hezimeti ve ar-

kasından da 19 Ekim 1813'te Leipzig savaşında müttefik devletlere yenilmesi üzerine, Napolyon'un kişiliği çevresinde meydana gelmiş olan Fransız İmparatorluğu, onun imparatorluktan çekilmesiyle yıkılmıştır. Bundan sonra ise, Avrupa altüst olmuş, siyasi haritası ve kuvvetler dengesi bozulmuş, bir kuvvetler boşluğu meydana gelmiş, bunlardan dolayı da pek çok sorunla karşı karşıya kalmıştır. İşte Viyana Kongresi, 1 Ekim 1814'te bu sorunları çözümlemek, Avrupa'ya yeniden bir siyasî düzen ve şekil vermek için toplanmıştır.

Aslında Napolyon Bonapart'a yani Fransa'ya karşı mücadele eden ve onu yenen müttefik dört büyük devlet (İngiltere, Avusturya, Rusya, Prusya) arasında, daha Napolyon ile savaş yapılırken birtakım anlaşmalarla Fransa'dan alınacak toprakların ne yapılacağı, nasıl bölüşüleceği hakkında bazı kararlara varılmıştı. Ancak Napolyon Bonapart'a karşı birlikte hareket eden bu devletler, onun siyasi hayattan çekilmesinden sonra bu defa kendi çıkarları doğrultusunda hareket ederek, yani ganimetten daha çok pay alabilmek için bu defa birbirlerine düştüler. Bunun üzerine müttefik devletler, Viyana'da bir kongre toplayarak, Koalisyon savaşlarında Fransa'ya karşı çarpışan bütün Avrupa devletlerinin bu kongreye temsilci göndermelerine, bu geniş kapsamlı kurulda varılacak kesin anlaşmaya göre, Avrupa'nın yeni siyasî şeklini düzenlemeye karar verdiler.

Viyana Kongresi'ni düzenleme ve buna katılacakları davet etme işi, ev sahibi olarak Avusturya-Macaristan imparatoruna verildi. Kongre başkanlığına da bu devletin başbakanı Prens Van Metternich seçildi. Bundan sonra da Kongre için hazırlıklara başlandı.

Görüldüğü gibi, Viyana Kongresi'nin toplanması, Avrupa'nın bütününün geleceğiyle ilgiliydi. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun dış politikasını da etkileyebilecek bir nitelik taşımaktaydı. Bu bakımdan kongre Osmanlılar için de önemliydi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Fransa'ya karşı İkinci Koalisyon savaşına (1798-1802) girmiş olduğu için Viyana Kongresi'ne katılma hakkı vardı. Nitekim kongrenin toplanmasına karar verilince, başkan sıfatıyla Prens Von Metternich, Eflâk voyvodası Yanko Karaca Bey vasıtasıyla Şubat 1814'te Osmanlı Devleti'ni Viyana'ya davet etti. Bu arada da kongrede Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün garanti altına alınmasına çalışacağını bildirdi. Fakat Osmanlı Hükümeti, bu davete iltifat etmedi. Altı ay sonra bütün devletlerin temsilcileri Viyana'da toplandığı sırada Metternich, Babıâli'ye yeniden Yanko Karaca Bey vasıtasıyla haber gönderdi. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin ortak kefalet altına alınması için kongre nezdinde teşebbüslerde bulunmasını tavsiye etti. Eğer bunu yapmayacak olursa, İngiltere ve Avusturya bunu

kendiliklerinden yapacaktı. Aslında, Fransız temsilcisi Talleyran da Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunmasına taraftardı.

Bu gelişmeler üzerine Osmanlı Hükümeti, Metternich'e verdiği cevapta, Fransa'ya karşı yapılan son savaşa katılmadığı için kongreye katılamayacağını ve temsilci göndermeyeceğini, fakat Türkiye'ye yardım etmek isterlerse, Rusya'nın 1812 Bükreş Andlaşması'na göre kendisine geri vermesi gereken, ancak hâlâ teslim edilmeyen Karadeniz kıyılarındaki bazı kalelerin kurtarılmasına aracılık etmelerini bildirdi. Osmanlı Hükümeti'nin bu şekilde davranmasının sebepleri ise şunlardır:

1) *Osmanlı Hükümeti; toprak bütünlüğünün, büyük devletlerin garantisi altına alınmasının, Türkiye'nin hukuk ve bağımsızlığına gölge düşüreceğini, böylece Avrupa büyük devletlerinin himayesi altına gireceğini düşünmüştür.*
2) *Osmanlı İmparatorluğu, Bükreş Andlaşması (1812) ile Sırplar'a bazı idari haklar vermişti. Ancak bu hususlaki maddede bir kesinlik yoktu. Bu sebeple, kongreye katılınır ve bu konu da açılacak olursa; Rusya, Napolyon'un ortadan kaldırılmasıyla durumunu kuvvetlendirdiğinden, yeniden Balkanlar'a dönük bir politika izleyebilmek için, bu konuyu istismar ederek, Sırbistan, Eflâk ve Buğdan'ı bağımsızlığa kadar götürebilecek imtiyazlar isteyebilirdi.*
3) *Bu tarihlerde Sırbistan, Eflâk ve Buğdan'ın; Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ve Avusturya'nın ortak himayeleri altında bağımsız bir devlet haline getirileceği böylece Rumeli ile Rusya arasında tampon bir bölge kurulacağı söylentileri ortalıkta dolaşıyordu. Bu konu da kongrede gündeme girebilirdi.*

Osmanlı İmparatorluğu, işte bu düşüncelerle, yukarıdaki hususların gerçekleşmesine meydan vermemek için Viyana Kongresi'ne katılmaya yanaşmamıştır. Çünkü, kongreye katıldığı takdirde bunlar görüşme konusu olabilir ve alınan kararlar da kendisini bağlayabilirdi. Halbuki, temsilci göndermediği halde, bir karar alınsa bile buna uymak mecburiyetini duymayabilirdi. Bu düşüncelerden ve sebeplerden dolayı da, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu başbakanı ve Kongre başkanı Prens von Metternich'in ısrarlarına rağmen kongreye katılmayı, nazikçe reddetti(1).

(1) Rıfat Uçarol, Aynı eser, 41-42

Osmanlı Hükümeti'nin bu tutumu, özellikle kongrenin etkili üyelerinden Rusya'nın işine geldi. Çünkü bu devlet, topraklarında gözü olduğu Osmanlı İmparatorluğu'nun kongreye katılmasına ve toprak bütünlüğünün garanti altına alınmasına taraftar değildi. Bunun sebebi, Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceğinin ve toprak bütünlüğünün devletlerarası bir garantiye bağlanması, Rusya'nın başta Balkanlar'da olmak üzere bu devlete karşı istediği gibi bir politika gütmesine engel olabilirdi. Rusya'nın bu tutumu karşısında o günlerin siyasî havası içinde Rusya'yı fazla gücendirmek istemeyen diğer Avrupa devletleri, Osmanlı İmparatorluğu'nu kongreye davet hususunda daha çok ısrarda bulunmadılar.

Viyana Kongresi'ne Osmanlı İmparatorluğu'nun bu şekilde katılmamasından ise, Ruslar, Sırplar ve Yunanlılar faydalanmak istediler. Nitekim Rus çarı I. Aleksandr, kongrede Babıâli aleyhinde bazı entrikalar çevirdi. Ancak Kongre başkanı Metternich, kendi devletinin yapısını ve menfaatlarını gözönünde bulundurarak, Rus, Sırp ve Yunan isteklerini gündeme koymadı. Bunlara karşılık İngiltere'nin de yardımıyla, Osmanlı topraklarının bütünlüğünü büyük devletlerin garantisi altına aldırmaya çalıştı. Fakat İngiltere, kendisinin sömürge siyaseti dolayısıyla, böyle bir yardıma yanaşmadığından, Metternich'in bu girişiminden de bir sonuç alınamadı.

Görüldüğü gibi, 1814-1815 yılarında bütün Avrupa devletlerinin (Osmanlı Devleti dışında) bir araya gelmesiyle toplanan Viyana Kongresi, Avrupa'ya yeni bir şekil vermek, yani Avrupa'nın geleceğini hazırlamak için çalışmalar yaparken, Osmanlı Devleti'nin durumu ve geleceğiyle de yakından ilgilenmiştir. Her ne kadar kongreden, onunla ilgili doğrudan bir karar çıkmadıysa da, Avrupa devletleri tarafından Osmanlı Devleti'nin geleceğine bir mesele olarak bakıldığı ortaya çıktı. Nitekim bu amaçla Viyana Kongresi'nde Avrupalılar, Osmanlı Devleti'nin durumu için ilk defa «Şark Meselesi» deyimini kullandılar ve bu da, bundan böyle Osmanlı dış siyasetinde, ona karşı izlenen tutum ve davranışlarda başlıca etki faktörü olacaktır.

C. *İMPARATORLUĞUN İÇ DÜZENİNDE YENİLİKLER VE BUNA KARŞI GELİŞMELER*

Osmanlı İmparatorluğu, Yakınçağ'ın başlarına gelindiğinde, yüzyıllardan beri süregelen bir çöküşün içerisinde olduğunu anlamış bulunuyordu. Son dönemlerde ve özellikle 1787-1791, 1792 Osmanlı-Rus, Avusturya savaşlarında uğranılan yenilgiler ile, Avrupa devletlerinin gittikçe artan ekonomik, teknik ve bilim, dolayısıyla da siyasî ve aske-

rî alanlardaki baskıları, devleti iyice kuvvetten düşürmüş, bunlarla başarılı şekilde mücadele edemez hale getirmişti. Bu bakımdan, 1790'lardan itibaren, daha önce belirtilen iç ve dış gelişmeler olurken, Osmanlı İmparatorluğu iç düzeninde Nizam-ı Cedit denilen geniş çaplı bir yenilik hareketine girişti.

1 — Nizam-ı Cedit (Yeni Düzen) Hareketi

a) Nizam-ı Cedit Düşüncesi

Osmanlı İmparatorluğu, gerileme dönemine girdikten sonra XVII. ve XVIII. yüzyıllarda, ağırlık noktası askerî alanlarda olan bazı ıslahat hareketlerinde bulunmuştu. Ancak bunlar, bazı padişahların veya devlet adamlarının genellikle kişisel ve yüzeysel hareketlerinden öteye gidememişti. Bu sebeple de sürekli ve başarılı olamamıştı. Bu dönemde, Köprülü Fazıl Mustafa Paşa'nın sadrazamlığı sırasından başlayarak, kalkışılan her ıslahat ve yenilik hareketi için, zaman zaman «nizam-ı cedit» deyimi kullanılmıştı. Ancak sonraları, «*Nizam-ı Cedit*» denince, bundan III. Selim'in yaptığı ıslahat hareketi anlaşılır oldu.

III. Selim (1789-1807), tahta çıktıktan sonra, şehzadeliğinden beri Osmanlı Devleti'nde yapmayı tasarladığı büyük reform hareketini uygulamaya koymayı esas aldı. Ona göre kendisinden önceki padişahların düşündükleri ıslahat fikirleri Osmanlı Devleti'ni eski kuvvet ve kudretine ulaştırmaya yeterli olmamıştır; bu sebeple yalnız askerî alanda değil, devletin bütün kurum ve kuruluşları yeni baştan ıslahata muhtaçtı. Bu düşüncenin etkisi altında III. Selim, büyük bir reform hareketine girişmiş ve bunlar tarihte *Nizam-ı Cedit* adı altında toplanmıştır(1).

Nizam-ı Cedit, Osmanlı Devleti'nin Yakınçağ başlarında devletin içinde bulunduğu gerilik ve düzensizliklere bir çare olmak üzere, Batı anlamında ileri bir düzen kurmak için, mevcut düzende yapılan yenilik teşebbüs ve hareketlerinin tümüne denmektedir.

Bu genel çerçevede Nizam-ı Cedit deyimi, dar ve geniş olmak üzere, iki anlamda kullanılmıştır: Dar anlamı ile Nizam-ı Cedit, bu dönemde Avrupa orduları standartlarına uygun olarak kurulmak istenen eğitimli orduyu; geniş anlamıyla da Avrupa'nın bilim ve teknik gelişmelerinden yararlanarak, Osmanlı Devleti'nin idarî, siyasî, askerî, ekonomik, ilmî ve diğer alanlarda yapılması zorunlu görülen ve bu amaçla girişilen hareketlerin bütününü ifade etmiştir. Sonradan da, III. Se-

(1) Ahmet Cevat Eren, Selim III'ün Biyografisi, 27-28, İstanbul 1964

lim tarafından girişilen bütün yenilik hareketlerine bu ad verilmiştir(1).

Bu anlamda Nizam-ı Cedit, XVII. ve özellikle XVIII. yüzyılda yapılan yenilik hareketlerinde yeni bir düşünce ve anlayışı, yani yeni bir merhaleyi teşkil etmekteydi. Bu ise, doğrudan doğruya, şehzadeliğinden itibaren yenilik ve yeni düzen düşüncelerini benimseyen III. Selim'in şahsından doğmuştur.

Nitekim, Nizam-ı Cedit düşüncesi ve hareketi, onun tahta çıkmasıyla, bir plan dahilinde ortaya atıldı. Ancak III. Selim, devletin bünyesinde yapılacak geniş kapsamlı ıslahatın selametini sağlamak için Nizam-ı Cedit'i bir şahsın değil, devletin malı yapmak istedi. Bu bakımdan Nizam-ı Cedit hareketini tesbit ederken, her hareketin de ülkede büyük bir kuvvet olan ulema ve devlet adamlarıyla görüşüp onların düşüncelerini ve hiç olmazsa tasviplerini almayı gözönünde tuttu(2).

Çünkü, Avrupa kültür ve medeniyetinden yararlanılarak devletin bünyesinde yapılacak geniş çaplı bir ıslahatın bir İslâm devleti olarak kurulmuş ve kendisine has bir kültür ve medeniyet yaratmış bulunan Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulaması büyük zorluklara yol açabilirdi. Nitekim II. Osman (1618-1622) ve daha sonra III. Ahmet (1703-1730) dönemlerinde gerçekleştirilmek istenen ıslahat hareketlerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun bünyesine uymadığından büyük isyanlara yol açtığı ve bu harekete teşebbüs eden padişahların hayat ve saltanatlarına mal olduğu bilinmekteydi. Diğer taraftan, şimdiye kadar Batı dünyasının gelişme ve ilerlemesini sağlayan esasların nelerden ibaret olduğu ve Osmanlı Devleti'nde de hangi esaslara dayanılarak ıslahat hareketine girişilmesi gerektiği üzerinde incelemeler yapılmamış ve bir program hazırlanmamıştı.

Bunlardan dolayı III. Selim, yapacağı ıslahat hareketi yüzünden karşılaşacağı zorlukları tahmin ediyordu. Ancak her güçlüğe rağmen, devletin geleceği için ıslahat hareketinin uygulanmasına büyük bir cesaretle önem verdi. Fakat böyle bir harekete kalkışmadan önce, daha önceki benzer hareketlerden çıkardığı dersler ışığında: tecrübe, bilim ve tekniğinden yararlanmak istediği Avrupa'yı daha iyi tanımak, ondan sonra da ıslahatlara başlamak gereğini duydu(3).

III. Selim, bu sebeplerle, ıslahat düşüncelerini olgunlaştırmak amacıyla ilk iş olarak, 1791 yılında Ziştovi Andlaşması imzalandıktan sonra

(1) Tayyib Gökbilgin, «Nizam-ı Cedit», İA., IX, 309, İstanbul 1964; Enver Ziya Karal, Aynı eser, V, 61; Ahmet Cevat Eren, Aynı eser, 28
(2) Tayyib Gökbilgin, Aynı eser, IX, 310
(3) Ahmet Cevat Eren, Aynı eser, 28-29

Avrupa hakkında geniş bilgi edinebilmek için dönemin bilim adamlarından Ebubekir Ratıp Efendi'yi elçi olarak Viyana'ya gönderdi ve ona, Avusturya'nın bütün kurum ve kuruluşlarını görüp incelemesi ve bu incelemenin sonuçlarını kendisine bildirmesi görevini verdi. Ebubekir Ratıp Efendi, bu emir üzerine sekiz ay Viyana'da kalmış, yaptığı araştırmaları yazdığı sefaretnamesinde toplamış ve İstanbul'a dönüşünde padişaha sunmuştur. III. Selim'in Nizam-ı Cedit tasarıları üzerinde kesin bir etki yaptığı bilinen Ebubekir Ratıp Efendi'nin bu raporunda, Avrupa devletlerinin gelişme ve ilerlemesini sağlayan şartlar belirtilmiş ve Osmanlı Devleti'nin de ilerleme ve gelişmesi için bu şartların sağlanması önerilmiştir.

Padişah III. Selim, bu rapordan ilk bilgileri ve teklifleri aldıktan sonra, bunlara kendi görüş ve düşüncelerini de ekleyerek büyük bir yenilik programı hazırladı. Ancak, yukarıda da belirtildiği gibi, bu programın bir kişinin değil, devletin malı olmasını sağlamak için, 1792 yılında, devlet adamlarının bu konudaki görüş ve düşüncelerini yazılı olarak kendisine bildirmelerini istedi(1).

Bu emir üzerine başta Sadrazam Koca Yusuf Paşa ve ikisi Osmanlı ordusu hizmetinde Avrupalı (Fransız asıllı Bertrahaud ile İsveçli M. D'Ohsson) olmak üzere, yirmiiki devlet adamı raporlarını hazırlayıp III. Selim'e sundular. Raporlarda öne sürülen önerilerde görüş birliği yoktu. Ancak hemen hepsindeki ortak nokta, öncelikle askeri alanda yenilik yapılmasının istenmesiydi. Aslında ise, bu raporlardaki düşüncelere göre, Nizam-ı Cedit raporcuları muhafazakârlar, uzlaştırmacılar ve inkılapçılar olmak üzere üçe ayrılıyordu.

Muhafazakârlar, Yeniçeri Ocağı'nın ve diğer müesseselerin Kanuni Sultan Süleyman dönemindeki kanunlara göre, ıslah edilmesini istiyordu. Uzlaştırmacılar, bu ocaklara, «*Kanuni Sultan Süleyman kanunnameleri icabındandır*» diyerek, frenk talim-terbiye usûlleri ve silahlarının kabul ettirilmesini teklif ediyorlardı. İnkılapçılar ise, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması veya ıslah edilmesi mümkün olamayacağından bu ocak bir kenara bırakılarak, bunun yanında Avrupa usûlüne ve frenk orduları esaslarına göre yeniden bir ordu kurulmasını düşünüyorlardı. Görüldüğü gibi, bu ıslahat raporlarını verenlerin görüş birliği yaptığı nokta, mevcut asker ocaklarının bozukluğu ve bunların şöyle veya böyle fakat öncelikle ele alınması şeklindeydi(2).

III. Selim, bu görüş ve önerileri aldıktan sonra bunların içinden inkılapçıların düşüncelerini uygulamaya koymaya karar verdi. Bu

(1) Ahmet Cevat Eren, Aynı eser, 29

(2) Daha geniş bilgi için bkz: Tayyib Gökbilgin, Aynı eser, IX, 311-312

amaçla, yukarıda belirtilen düşünceyi iyice benimsemiş gençlerden on kişilik bir komisyon kurarak, bunlara bir ıslahat programı hazırlamalarını emretti. Komisyonun başkanlığına da, Ziştovi Andlaşması'na temsilci olarak giden, dönemin bilim adamlarından İsmail Paşazâde Esseyyid İbrahim İsmet Efendi'yi getirdi. Padişah, komisyona her zaman destek olacağını ve yardım edeceğini bildirdi.

Bu arada padişah ve İbrahim İsmet Efendi, ıslahat yolunda gerekirse canlarını feda edinceye kadar çalışacaklarına dair yemin ettiler. Bundan sonra da komisyon yapılacak yenilikleri ve bunların uygulanmalarıyla ilgili programı hazırlamaya başladı. Sonuçta idarî, mülkî, siyasi, sosyal, kültürel ve ticarî alanlarda yapılacak yenilikleri kapsayan yetmiş iki maddelik «Nizam-ı Cedit» programı hazırlandı. Öneminden dolayı da ilk önce askerlik alanında yenilik yapılmasına karar verildi(1).

b) Askeri Alanda Düzenlemeler

Hazırlanan programa göre, askerlik alanında yapılacak ıslahatın esasları; Mevcut askeri ocakların düzenlenmesi; Nizam-ı Cedit adı altında Avrupa standartlarına uygun yeni bir ordunun kurulması; savaş sanayiinin yeni baştan düzenlenmesi olacaktı.

Ancak, mevcut Yeniçeri Ocağı'nı hemen kaldırmak ve yerine yenilerini kurmak mümkün değildi. Çünkü böyle bir iş için devletin elinde dayanacağı bir kuvvet yoktu. Bu nedenle, III. Selim, bir taraftan Avrupa usûlüne uygun bir ordu hazırlamayı, diğer taraftan da mevcut orduyu mümkün olduğu kadar düzenlemeyi esas aldı.

Bu amaçla, bir çoğu esnaf, ticaret veya başka işlerle uğraşan yeniçerilerin disiplin ve eğitim yönünden ıslahlarını sağlamak için haftanın belirli günlerinde eğitim-öğretim mecburiyeti kondu. 10 Temmuz 1792'de «*Tecdid-i Kanun-ı Timar ve Zeamet*» adı altında çıkarılan kanunla, timar ve zeamet erbabından olup da savaşlara katılmamış olanların timar hakları ellerinden alındı ve bu hak, merkez ve sancaklarda, ancak görevlerini gereği gibi yapanlara verildi. Osmanlı ordusunun teknik sınıfını teşkil eden Humbaracı, Lağımcı, Topçu Ocakları için de, 26 Şubat 1793'te ayrı kanunlar çıkarıldı. Bütün Humbaracılar'ın bundan sonra İstanbul'da oturmaları, düzenli eğitim-öğretim görmeleri ve bu sınıfa kabul edilecek askerlerin mesleklerinde kabiliyetli bulunmaları gibi hususların sağlanması esas alındı. Topçulukta eski kabiliyet ve şöhretin sağlanması için İstanbul ve taşradaki top-

(1) Ahmet Cevat Eren, Aynı eser, 30; Enver Ziya Karal, Aynı eser, V, 64

hane ve baruthaneler yeniden düzenlendi. İsveç, İngiltere ve özellikle Fransa'dan mühendislerle işini bilen dökümcü ustaları getirildi. Büyük toplar döküldü. 1794 yılında Kara Mühendis (Topçu) Okulu (Mühendishane-i Berr-i Hümayun) kuruldu.

Bu arada, ıslahat hareketi içine Osmanlı Bahriyesi de alındı. 1792 yılında «Tersane Nizamı» adı altında çıkarılan bir kanunla, donanma ve personeli ile tersanelerin durumları yeniden bir esasa bağlanarak düzenlendi. 1773'te Haliç'teki Sütlüce civarında açılmış bulunan «Mühendishane-i Bahr-i Hümayun» genişletildi. Böylece donanmanın da ıslah edilmesine gayret edildi.

Bahriye'de yapılan bu ilk yenilik hareketinden sonra, 1804'de «Bahriye Kanunnamesi» çıkartılmış ve bu kanunnameye ek olarak 1805 ve 1806'da da yeni kanunlar çıkartılarak, deniz kuvvetlerine yeni bir yön verilmeye gayret edilmiştir. Bu sırada, İstanbul ve taşra gemi inşâ tezgahları yeni baştan ele alınarak, onarılmış ve çalışır hale getirilerek süratle gemi inşaasına başlanmıştır. Nitekim kısa zamanda kırkbeş büyük gemiden oluşan Osmanlı donanması ancak İngiliz ve Fransız donanmaları ile kıyas edilebilecek bir hale gelmiştir(1). Bu arada tersane ve donanma için gerekli hekim ve cerrahların yetiştirilebilmesi için tersanede tıp mektebi de açılmıştır(2).

Diğer taraftan, Avrupa'nın teknik ve biliminden yararlanmak için açılan yüksek okullara öğretmen olarak Avrupa'dan uzmanlar getirildi. Bunların yanında fen ve teknik dallarında yetiştirilmiş uzman Türk öğretmenler de görevlendirildi. Kırımi Esat Efendi, İshak Efendi ve diğer bazı Türk bilginleri matematik, geometri, istihkam gibi, fen bilgilerine ait dersler verdiler. Ayrıca fen ve teknik alanlarında kitap yayını üzerinde önemle duruldu. Her dilden tercümeler yaptırıldı ve yeni bazı kitaplar yazdırıldı(3). Bu kitaplar mühendishane matbaasında ve yeniden kurulan Üsküdar matbaasında bastırıldı. Bu kitaplardan biri de, 1793 yılında Londra'ya gitmiş olan Mahmut Raif Efendi'nin Nizam-ı Cedit'i Avrupa'ya tanıtmak amacıyla yazmış olduğu Fransızca eserdi. Bu suretle, yapılan tercüme ve yayınlarla Nizam-ı Cedit'in başarılı olması için zengin bir kütüphane meydana getirildi(4).

(1) Geniş bilgi için bkz. Ali İhsan Gençer, **Bahriyede Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezaretinin Kuruluşu (1789-1867)** İstanbul 1985

(2) Geniş bilgi için bkz. Ali İhsan Gencer, «İstanbul Tersanesinde Açılan İlk Tıp Mektebi». **İ.Ü. Edb. Fak. Tarih Dergisi**, sayı XXXI, (İstanbul, 1977). İ.Ü. Tıp. Fak. Mecmuası, sayı 41 (İst. 1978).

(3) Mehmed Esad, **Mir'at-ı Mühendishane-i Berr-i Hümayun**, 33, İstanbul 1312'den nakleden, Ahmet Cevat Eren, Aynı eser, 32

(4) Tayyib Gökbilgin, Aynı eser, IX. 314

Bu arada, Üsküdar'da III. Selim tarafından kurulan yeni matbaada 1803 yılında Fransızca olarak basılan ve yazarı «Sütlüce Matematik Okulu öğretim üyesi, Mühendis Seyyid Mustafa» olan eserden öğrendiğimize göre; III. Selim, Sütlüce Tersanesi'nin yanına halka açık bir matematik okulu kurmuştur. Nitekim bu okul, halkın gözü önünde çalışmalarını yapmıştır. Okulun bu şekilde bir eğitim-öğretim yapmasının amacı, aynı zamanda, «*matematik bilimlerinin savaş ve istihkam yapmada müşahhas faydalarını halka göstermekti*» (1).

Görüldüğü gibi III. Selim, bilimi aynı zamanda ordunun gelişmesinde esas almış ve buna halkı da inandırmak istemiştir. Nitekim yine Seyyid Mustafa'nın belirttiği gibi, padişahın «*gözönünde tuttuğu yegane husus, liyakatli subayların düzenli ordunun ve usta mühendislerin savaş kazanmakta yararını veya daha doğrusu zorunluluğunu halka isbat etmek ve halkın hayranlığını celbetmekti. Gerçekten bu teşebbüsü başarı ile taçlandı. Bunu halkın onayı izledi*» (2).

Yukarıda kısaca belirtilen hareket ve düzenlemelerden anlaşılıyor ki, III. Selim, mevcut ordunun her şeyden önce ıslah edilmesini ve «*düzenli orduları için mahir subaylar iste(miştir)*» (3). Bunu gerçekleştirmek için de geniş bir çalışmaya girişmiştir. Böylece Nizam-ı Cedit hareketi içinde, önce mevcut askerî kuvvetler yeniden düzenlenmeye ve geliştirilmeye gayret dilmiştir. Ancak padişahın asıl amacı yeni bir ordu meydana getirmekti.

c) Nizam-ı Cedit Ordusunun Kurulması

III. Selim, Avrupa usûlünde bir ordunun kurulmasına, baştan itibaren çok büyük önem vermişti. Nitekim, daha ıslahat programı hazırlanmadan önce, bu konuda harekete geçmiş, Avusturya ve Rusya ile barış andlaşmaları imzalandıktan sonra, Sadrazam Koca Yusuf Paşa'ya ordu ile İstanbul'a döndüğünde, askerlerin bir miktarının Davutpaşa'da bırakılmasını emretmişti. Bir süre sonra, bu askerler «Ağa yeri» diye adlandırılan (bugünkü Arkeoloji Müzesi'nin bulunduğu meydan) eğitim yerine getirilerek, burada birkaç Avrupalı subay tarafından eğitilmeye başlanmıştı. Bu küçük birlik daha sonra, Nizam-ı Cedit adı altında kurulan yeni askerî teşkilatın çekirdeğini teşkil etti(4).

---

(1) Seyyid Mustafa (Yayına Hazırlayanlar: H. Hüsrev Hatemi - Kemal Beydilli), **İstanbul'da Askerlik Sanatı, Yeteneklerin ve Bilimlerin Durumu Üzerine Risale**, 124. İstanbul 1803 (1986)

(2) Seyyid Mustafa, Aynı eser, 124

(3) Seyyid Mustafa, Aynı eser, 125

(4) Ahmet Cevat Eren, Aynı eser, 32-33

Bundan sonra, talimli asker işleriyle uğraşmak üzere, talimli asker nezareti kuruldu. Padişah «Nizam-ı Cedit»in başlı başına bir askerî ocak olmasını ve buna yeniçerilerden yaşları uygun olanların alınmasını istedi. Fakat, yeniçeriler buna karşı çıktılar. Ocaklılar yeni eğitim ve öğretim sistemini kendi geleneklerine uygun bulmadılar. Gerçekte ise, bu askeri teşkilatın kurulmasına taraftar değillerdi. Diğer taraftan, Yeniçeri Ocağı'nı tutan bazı devlet adamı ve ulema da, Osmanlı kanunlarının Yeniçeri Ocağı'ndan başka yeni bir askerî teşkilat kurulmasına izin vermediğini ileri sürüyorlardı. Bütün bunlar da, yeniçerilerin isyan ederek, Nizam-ı Cedit hareketini durdurmalarına yol açabilirdi.

III. Selim, bu karşı düşünce ve hareketleri gözönünde tutarak ve yapılan tavsiyelere uyarak, Nizam-ı Cedit adı altında kurulacak yeni askerî teşkilatın, Bostancı-Tüfenkçi Ocağı'na bağlı olarak kurulmasını kabul etmek zorunda kaldı. Nitekim, padişahın emriyle Bostancı Ocağı'na bağlı bir «orta» kurularak derhal eğitimlere başlandı.

1793 yılında Nizam-ı Cedit için ayrı bir kanun çıkarıldı. Bu askerlerin önce Kağıthane'de eğitim-öğretim görmesi kararlaştırıldı. Fakat sonra, bu işin halkın gözünden uzak bir yerde yapılması daha uygun bulunarak, Nizam-ı Cedit askerleri şehrin biraz daha dışındaki Levent Çiftliği'ne yerleştirildi. Bu amaçla çıkarılan kanuna da «*Levent Çiftliği Kanunnamesi*» adı verildi.

Bu kanuna göre, yeni kurulan askerî teşkilatın mevcudu, subaylar dahil olmak üzere, binaltıyüziki kişiden ibaret olacaktı. Bunlar oniki bölüğe ayrılacaktı. 1796 yılında yayınlanan ek nizamnamelerle Nizam-ı Cedit'in Anadolu ve Rumeli'de de uygulanması, böylece teşkilatın geliştirilmesi düşünüldü. Buna göre, Nizam-ı Cedit askerî onikibin kişiden meydana gelecekti. Bunların binaltıyüzikisi İstanbul'da, diğerleri de Anadolu'nun ve Rumeli'nin çeşitli yerlerinde bulunacaktı. Nitekim, Anadolu'da Konya, Ankara, Kayseri gibi büyük merkezlerde bu yeni teşkilat kuruldu ve teşkilatın başına da Karaman valisi Kadı Abdurrahman Paşa getirildi. Bu arada da Nizam-ı Cedit askerlerinin hızla yetiştirilmesine gayret edildi. III. Selim, fırsat buldukça bazen yanlız, bazen yanında devlet erkanı olduğu halde sık sık Levent Çiftliği'ne giderek askerin eğitimini denetler ve askerlerle subayları teşvik ederdi. Bunlarla beraber, Rumeli'de bu teşkilatı kurmak mümkün olmadı.

Nizam-ı Cedit Ocağı kurulduktan sonra, onun güvenliğini sağlamak da gerekiyordu. Bunun için yeniçerilerle halkın sempatisini ve güvenini, hiç olmazsa bunların teşkilata zarar vermemelerini sağlamak lazımdı. Bu amaçla da devlet, yeni teşkilatın kurulma sebepleri ve gereği hakkında çeşitli propaganda faaliyeti yaptı. Bu konuda özellikle

bir Rus tehlikesinden söz edilerek İstanbul'un savunulmasında, bu askerlerin gereği üzerinde duruldu.

III. Selim, kurduğu Nizam-ı Cedit'in yaşaması ve bunların masraflarının karşılanması için, Enderun ve Darbhane-i Âmire hazinelerinden ayrı olarak «İrad-i Cedit» adı altında yeni bir hazine kurdu. Bu hazinenin gelirleri, devletin diğer gelirlerini sağlayan kaynaklardan ayrı yerlerden olacaktı.

Böylece Osmanlı Devleti, kuruluşundan hemen sonra meydana getirdiği askerî teşkilatın yanında, Avrupa usûlüne göre yeni bir teşkilat kurarak, bunun geliştirilmesine çalışmaya ve geleceğine de daha güvenle bakmaya başladı.

d) İdare, Ekonomi, Ticaret ve Diplomasi Gibi Alanlarda Yapılan Yenilikler

III. Selim'in yaptığı ve Nizam-ı Cedit adı verilen yenilik hareketleri sadece askerî alanlarla sınırla kalmadı. Devletin idarî, ekonomik, ticarî, malî, sosyal ve diplomasi gibi alanlarında da düzeltme ve yenilik çalışmaları yapıldı.

III. Selim padişah olduğu zaman, imparatorluğun idaresi de kargaşa içindeydi. Bunun sorumlusu olarak vezirler görülüyordu. Vezirlerin tayininde yetenek ve ahlak aranmaz olmuştu. Rüşvet, adam kayırma, hatır ve gönül, vezir tayininde önemli rol oynuyordu(1). Bu durum vezirlerden sonra diğer devlet görevlilerine yansıyordu.

İşte devletin içinde bulunduğu ve devlet için bir zaafiyet unsuru olan bu kargaşanın önlenmesi amacıyla 1793 yılında «*Derbeyan-ı Nizam-ı Hal ve Vüzeray-i Nizam ve Mirmiran-i Kiram*» adı altında bir kanun çıkarıldı. Bununla eyalet paşaları ve eyaletlerin durumları ele alındı. Bu kanunla, bundan böyle, eyalet paşalarının ehliyetli kimseler arasından seçilmesi ve eyaletlerde eski dönemlerde olduğu gibi devlet otorite ve nüfuzunun kuvvetlenmesi, halkın huzur ve refahının sağlanması esas alındı. Ayrıca, devleti için için kemiren rüşvet ve haksız kazanç ile mücadele etmek üzere «*Ref'i İ'diyye ve Ref'i Hediyye ve Rüşvet ve Şüru'-ı Nizam*» adı altında bir kanun çıkarıldı(2).

Bunların yanısıra ticaret ve ekonomi alanlarında da bazı yenilikler yapıldı. İstanbul'da bir zahire nazırlığı kurularak, zahire toplamak, saklamak ve dağıtmak işi tüccarların elinden kurtarılarak bu nezarete

(1) Enver Ziya Karal, Aynı eser, V. 70
(2) Ahmet Cevat Eren, Aynı eser, 34-35

bağlandı. Böylece özellikle İstanbul'un un ihtiyacını sağlamak için köklü bir iktisat teşebbüsüne girişildi. Diğer taraftan, devlet parasının korunması hususunda da bazı tedbirler alındı. Özellikle, İstanbul'da sarraflıkla uğraşan gayri müslimlerden bir kısmı, devlete vergi vermemek için kapitülasyonlardan yararlanarak yabancı devletlerin tebaalığını kabul ediyor ve bu suretle hazineye ait vergileri ödemekten kurtulup, devletin büyük zararına ve paraların dışarı çıkmasına sebep oluyorlardı. Alınan tedbirlerle bu durumun önlenmesine çalışıldı; mümkün olduğu kadar paranın içeride kalması ve devlete vergi verilmesi sağlandı. Bunlardan başka Avrupalı tüccarların imparatorluğun iç ticaret alanında iş yapmalarının önüne geçildi. Osmanlı ve Rum reayanın gemilerine Rus bayrağı çekerek sefer ve ticaret yapmaları yasaklandı. Buna karşılık Osmanlı ticaret filosunun çoğaltılması için tedbirler alındı(1).

Nizam-ı Cedit hareketinde siyaset ve diploması alanında yapılan yeniliklere gelince: III. Selim dönemine gelinceye kadar Osmanlı Devleti, Hristiyan devletlerle yazılı andlaşma yapmamış ve Avrupa devletlerinde daimî elçilikler kurmamıştı. Ancak, padişahların cülus ve doğum gibi vesilelerin yanı sıra, savaş ilanı, barış yapılması, dostluk teklifi gibi konular için de komşu veya yabancı hükümdarlara elçiler göndermişlerdir. Gerek İslâm, gerekse Hristiyan ülkelerine giden bu elçiler *«fevkalade elçi»* ünvanı taşırlar ve görevlerini bitirdikten sonra geri dönerlerdi. Bu bakımdan, Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletleri ve bunların kendi aralarındaki siyasi ilişkileri hakkındaki görüşleri genelde, İstanbul'da bulunan yabancı devletlerin daimî elçiliklerinden Divan-ı hümayun tercümanları vasıtasıyla alınan bilgilere dayanırdı.

III. Selim zamanında ise, çoğunluğunu Fener Rum beylerinin adamları olan bu tercümanların devlete sadakatle hizmet etmemelerinden dolayı devletin dış siyaseti zarar görmekte ve birçok devlet sırrı düşmanlarını eline geçmekteydi. Öteden beri süren bu durum da, devletin aleyhine olmaktaydı. Halbuki, Avrupa devletlerinin yüzyıllardan beri Osmanlı başkentinde daimî elçilikleri bulunuyordu. İşte, devlet teşkilatındaki bu eşit olmayan durum ve eksiklik, şüphesiz ki Osmanlı dış siyasetinde çeşitli sakıncalara sebep oluyordu.

(1) Enver Ziya Karal, Aynı eser, V, 71-72; Ahmet Cevat Eren, Aynı eser, 35-38

III. Selim değişen siyasî şartlar içerisinde, bu eksikliği ve zararları görerek, Osmanlı diplomasisinin dışa açılmasını ve Avrupa kuvvetler dengesinden yararlanmanın artık bir mecburiyet haline geldiğini kabul ederek, Avrupa'yı her yönüyle tanımak ve onunla ilişki kurmak gereğini duydu. Bu amaçla da, Osmanlı tarihinde ilk defa olarak, Avrupa devletlerinin başkentlerinde daimî elçilikler kurulmasına karar verdi. Bunun üzerine ilk olarak; 1794'te Londra'da, 1797'de Paris, Berlin ve Viyana'da daimi elçilikler açıldı. İlk daimî elçiler olarak da, Yusuf Agah Efendi Londra'ya, Esseyyit Ali Efendi Paris'e, Münip Efendi Viyana'ya, Aziz Efendi Berlin'e gönderildi(1).

Osmanlı Devleti, böylece Avrupa'da daimi elçiliklerini açtıktan sonra, bu defa o ülkelerde konsolosluklar da kurmaya başladı. Bu arada, ilk Osmanlı konsolosluğu 1806 yılında Londra'da açıldı. Daha sonra bunların sayıları çoğaltıldı. Nitekim XIX. yüzyılda, Akdeniz kıyılarından Kuzey Denizi'ne kadar belli başlı her limanda buna yenileri eklendi. Bir ara bunların sayısı Büyük Britanya adalarında 48'e, İtalya'da 52'ye ulaştı. Sadece Sicilya'da 9 Osmanlı konsolosluğu kuruldu. Gerçi konsolosların çoğu fahriydi. Konsoloslar genellikle Hristiyan, Musevî ve Levanten asıllıydı. Ancak bunlar, Osmanlı Devleti adına pasaport verme, resmî belge düzenleme yetkilerine sahiptiler(2).

Bu suretle, bu tarihlere kadar Avrupa devletler topluluğu dışında kalmış bulunan Osmanlı Devleti, Yakınçağ'ın başlarında siyaset ve diplomasi alanında yapılan, yukarıda belirtilen yenilikler sonucunda ve daimî elçiliklerin açılmasıyla resmen olmasa da, fiilen Avrupa devletler topluluğuna ve diplomasisine katılmış oluyordu.

Böylece Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılın başlarında «Nizam-ı Cedit» hareketiyle tarihinde o ana kadar görülmemiş ölçüde değişik alanlarda ve genişlikte yeniliklere girişmiş bulunuyordu. Bunun ilk sonuçlarını da almaya başlamıştı. Ancak, aynı zamanda, bu yeniliklere karşı devletin çeşitli kesimlerinde bir muhalefet de gittikçe kuvvetlenmekteydi.

2 — Nizam-ı Cedit'e Karşı Düşmanlık ve Kabakçı Mustafa İsyanı

a) Nizam-ı Cedit'e Karşı Düşmanlık

Osmanlı Devleti tarihinde, III. Selim tarafından uygulanmaya çalışılan en geniş kapsamlı ıslahat olan «Nizam-ı Cedit» düşünce ve zihniyet bakımından, bütün gayretlere rağmen, gerek askeri ve siyasi, ge-

(1) Ercümend Kuran, **Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri**, 1793-1821, 9 vd., Ankara 1968

(2) Bilal N. Şimşir, **Ege Sorunu - Belgeler**, XV-XVI, Ankara 1976

rekse diğer alanlarda istenilen şekilde tam bir başarı sağlayamadı. Çünkü bu ıslahat, şekilde kalmış ve derinlere inememiş, özellikle düşünce ve davranışlarda bir düzen yaratamamıştır.

Bunun başta gelen sebeplerinden birisi, bu programın yürütülmesi için, kuvvetli ve yeniliklere samimi olarak inanan aydınların varlığı gerekti; bu ekip kurulamamıştı.

Ulemadan birkaç kişi iie devlet görevlerinde bulunmuş kimselerden kurulan aydın bir zümre, Avrupa'nın fen ve teknikte ileri ve üstün hale geldiğine inanmıştı. Fakat ulemanın çoğu Nizam-ı Cedit'e düşmandı ve bunlar daha işin başında bir Nizam-ı Cedit düşmanlığını başlatmıştı. Bu gibiler, kendi menfaatlerinden başka bir şey düşünmeyerek, devletin karşılaştığı bütün güçlüklere Nizam-ı Cedit'i sebep olarak gösteriyorlardı ve aleyhteki çalışmalarını gittikçe hızlandırıyorlardı(1).

Diğer taraftan, Nizam-ı Cedit'in uygulanmasını yapacak görevli sayısı çok azdı. Sadrazam ve şeyhülislam gibi en büyük makamlarda bulunanlar arasında da, padişahı ve yenilikçileri bu çalışmalarında samimi ve bütün kuvvetleriyle tutanlar hemen hemen yoktu. Nizam-ı Cedit taraftarı olup da iş başında bulunanlar ise, kendilerine düşen görevi unutup, İstanbul'da muhteşem saraylar yaptırarak zevk ve sefaya dalmıştı. III. Selim'in en yakınları olan kâtibi Ahmet Efendi, Valide Kethüdası Yusuf Ağa, İbrahim Kethüda ve diğerlerinin servetleri tahminlerin üstündeydi. Padişahın memlekette ıslahat hareketlerinin gelişmesi, devletin kuvvet ve kudretinin artması için desteklediği bu kimseler bile, kendilerine verilen görevleri unutarak, şahsi menfaatlerinden başka bir şey düşünmemekteydiler. Bunların hal ve hareketleri ise, devlet idaresini işlemez duruma getirmiş, padişahın şahsi nüfuz ve otoritesini sarsmış ve III. Selim'e karşı bir düşüncenin doğmasına sebep olmuştur(2).

Yeniçeriler arasında ise, Nizam-ı Cedit hareketine karşı, baştan itibaren bir kuşku ve korku vardı. Kendilerine talim ve terbiye mecburiyeti konmasına da, yani bir düzene konmak için sıkıya alınmalarından da memnun değillerdi.

Bunların yanısıra, cehaletten dolayı yapılan ıslahat hareketleri anlaşılamıyor ve buna karşı cephe almıyordu. Bu konuda, daha önce sözü edilen o dönemin Sütlüce matematik öğretim üyesi Mühendis Seyyid Mustafa'nın, halka açık matematik okulunun açılması üzerine,

(1) Tayyib Gökbilgin, Aynı eser, IX, 314

(2) Ahmet Cevat Eren, Aynı eser, 61-62; Tayyib Gökbilgin, Aynı eser, IX, 314-315

karşılaştıkları tepkiyi belirten şu sözleri ilginç bir örnek olarak gösterilebilir:

«... *Okul kuruldu. Öğretici kadro, devamlı ve ücretli öğrenciler bulundu. Ben bu sonuncular arasındaydım. Halkın gözü önünde çalışmalara başladık. Öğrenim görmemiş kimseler, İstanbul'da seyirciye açık matematik derslerini ilk defa duyuyorlar, topluluk halinde hendese çalışmalarını ilk defa görüyorlardı. Kör cehalet dört yandan ayağa kalktı. Hırpalandık, eleştirildik, iftiralara uğradık. 'Neden kâğıtlara çizgiler çiziyor bunlar' deniyordu. 'Savaşlar pergel ve çizgi ile mi yapılır' deniliyordu...*» (1)

Bütün bu sebepler ve gelişmeler, bir taraftan Nizam-ı Cedit yürütülürken, diğer taraftan da halkı, devlet adamlarının çoğunu ve başta yeniçeriler olmak üzere, mevcut askeri ocakları Nizam-ı Cedit'e karşı düşman hale getirmiş bulunuyordu. Bu da, yapılan ıslahat hareketlerinin geleceğini tehlikeye atıyordu. Nitekim «Edirne Vak'ası», bu tehlikenin ilk büyük işareti oldu.

Nizam-ı Cedit ordusu önce İstanbul'da ve Anadolu'da kurulmuştu. Bu orduya bağlı birlikler ilk defa Napolyon Bonapart'ın Akka'yı kuşatması sırasında düşmana karşı savaşmış ve başarılı olduğu görülmüştü.

Fransızlar'ın Mısır seferinden sonra, Rumeli'de ayanların isyan hareketlerinin genişlemesi(2), Sırp isyanının başlaması ve Balkanlar'da Rus tehlikesinin çoğalması üzerine Akka önlerinde başarısıyla kuvvetini ispatlamış olan Nizam-ı Cedit ordusunun geliştirilmesine ve bu arada Rumeli'de de kurulmasına karar verildi. Bu karardan sonra, Anadolu'da Nizam-ı Cedit'i kuran ve bu orduyu önemli bir kuvvet haline getiren Karaman valisi Kadı Abdurrahman Paşa, padişahın emriyle görünüşte Sırp isyanını bastırmak, gerçekte ise Rumeli'de Nizam-ı Cedit ordusunu kurmak göreviyle İstanbul'a geldi. Abdurrahman Paşa'nın bir görevi de Vidin'deki Pazvandoğlu, Rusçuk'taki Terseniklioğlu İsmail Ağa ve Edirne'deki Dağdevirenoğlu Mehmet Ağa gibi âsi âyanları yola getirmekti. Fakat III. Selim, Kadı Abdurrahman Paşa'nın Nizam-ı Cedit askerlerinden çok hoşlandığı için onları bir aydan fazla İstanbul'da tutup manevralar yaptırdı.

Bu süre içerisinde, devletin Rumeli'deki güvenliğini sağlamak için uygulanmasına karar verilen yukarıda belirtilen tedbir, Abdurrahman Paşa'yı çekemeyen ve Nizam-ı Cedit'e görünüşte taraftar, aslında ise

(1) Seyyid Mustafa, Aynı eser, 124

(2) Geniş bilgi için bkz. Yücel Özkaya, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Dağlı İsyanları, (1791-1808)**, 20 vd., Ankara 1983

karşı olan Sadrazam İsmail Paşa tarafından önlenmeye çalışıldı. Bu amaçla, gizlice Şehzade Mustafa ile de anlaşan sadrazam, zaten tedirginlik içinde bulunan Rumeli ayanlarına: «*Gözünüzü açın, Kadı Abdurrahman Paşa cümlenizi kılıçtan geçirmeye geliyor*» diye haber göndererek, onları kışkırttı. Bu gizli kışkırtma işine Yeniçeri Ocağı ile ilmiye sınıfı ve bazı devlet adamları da katıldı. Durumun bu şekilde gergin bir hal almasından sonra Terseniklioğlu, diğer Rumeli ayanlarını da etrafına toplayarak Edirne'ye kadar geldi ve Kadı Abdurrahman Paşa'nın işi yatıştırmak için gönderdiği adamları idam ettirdi.

Sonuçta, bu gelişmeler üzerine Kadı Abdurrahman Paşa, 1806 yılı Temmuz ayı ortalarında yirmidörtbin askerle Silivri ve Çorlu taraflarına gitti. Bu sırada Tekirdağ'da Nizam-ı Cedit'in Rumeli'de de kurulacağını bildiren fermanı okuyan hâkim, yeniçeriler tarafından öldürüldü. Yine bu sırada Rumeli âsilerinin hutbelerde III. Selim'in adını anmamaları, yani devleti tanımadıklarını böylece belirtmeleri, İstanbul'da büyük bir heyecana sebep oldu. Böylece Rumeli'de geniş çaplı bir hareket başlamış gibi görünüyordu, bunlar da Kadı Abdurrahman Paşa'nın ordusuyla karşı karşıya gelmişti. Yani bir iç savaş başlamak üzereydi. Osmanlı-Rus savaşının başladığı, İstanbul üzerinde İngiliz tehdit ve baskısının gittikçe çoğaldığı bir zamanda III. Selim, böyle bir iç savaşın başlamasını tehlikeli görerek, Kadı Abdurrahman Paşa'ya ordusuyla geri dönmesini emretti. Bu arada da âsi ayanlar başka kuvvetlerle yola getirildi ve Sadrazam İsmail Paşa azledildi.

Ancak bu olayda, III. Selim'in elindeki otuzbin mevcutlu Nizam-ı Cedit ordusuna rağmen duygularına kapılıp zaaf göstermesi, Nizam-ı Cedit düşmanlarının şımarmasına ve kendisinin de felaketine yol açtı(1).

b) *Kabakçı Mustafa İsyanı, Nizam-ı Cedit'in Kaldırılması ve III. Selim'in Tahttan İndirilmesi*

III. Selim, Edirne Vak'ası'ndan sonra sadrazamlığa Yeniçeri Ağası Hilmi Paşa'yı, şeyhülislamlığa da Rumeli kazaskeri Topal Ataullah Efendi'yi getirdi. Bu arada, Osmanlı-Rus savaşı dolayısıyla Sadrazam, orduyla cepheye gidince, Köse Musa Paşa sadaret kaymakamı oldu. Topal Ataullah Efendi ve Köse Musa Paşa, kendilerini padişaha Nizam-ı Cedit taraftarı olarak tanıtmışlardı. Gerçekte ise ikisi de, yeniliğe karşıydılar ve kendileri gibi düşünen veliaht Şehzade Mustafa ile gizlice temas kurmuşlardı. Şeyhülislamlık ve sadaret kethudalığı gibi en yük-

(1) İsmail Hâmi Danişmend, Aynı eser, IV, 82-83; Enver Ziya Karal, Aynı eser, V, 80-81

sek görevlerde bulunan, yani devletin idaresini elinde tutan bu iki kişi, ordunun İstanbul'da bulunmamasını da fırsat bilerek, yeniçeriler ve ulema ile anlaşarak «Nizam-ı Cedit»i ortadan kaldırmaya karar verdiler.

Şeyhülislam Ataullah Efendi ile Sadaret Kethudası Köse Musa Paşa bu cesareti, şüphesiz ki İstanbul'da ve ülkede o anlarda bulunan ortamdan almışlar ve sonuçta bir isyan hareketini başlatma faaliyetlerine girişmişlerdir. III. Selim'e ve Nizam-ı Cedit'e karşı böyle bir isyan hareketine geçilmesinin sebepleri olarak şunlar belirtilebilir:

1 — Nizam-ı Cedit'in kurulmasının Yeniçeri Ocağı'nı kıskandırması; Nizam-ı Cedit askeri çoğaldıkça, Yeniçeri Ocağı'na ulufe verilmeyeceğinin ve hatta ocağın kaldırılacağı söylentilerinin çıkması,

2 — Nizam-ı Cedit masrafları için yeni vergiler konmasının çok kimseyi zarara sokması,

3 — Nizam-ı Cedit askerinin kıyafetinin «Küffara Taklit» sayılması,

4 — Padişahın istediği layihaları verenlerin, bazı genç padişah yakınlarınca alaya alınmasından dolayı, eski devlet adamlarının gücenmesi,

5 — Devlet düşkünleriyle küskünlerinin muhalefete katılması,

6 — Yenilik taraftarlarının servet ve mülk sahibi olarak zevk ve sefaya dalmaları, III. Selim'in de saz, söz ve mehtap âlemleri yapmasının sefahat sayılması,

7 — Yeni vergilerle, paranın ayarının bozulmasından pahalılığın çoğalması,

8 — Yolsuzlukların, kötülüklerin, şikayetlerin padişahtan gizlenmesi ve bunlara kulak verilmemesinden dolayı, padişahın devlet işleriyle meşgul olmadığı şeklinde halk arasında aleyhte söylentilerin ortaya çıkması,

9 — Alafrangalığın ifrata vardırılması ve ilmiye sınıfının saraya karşı cephe alması,

10 — Padişahın müsamahakârlığından dolayı düşmanlarının ve yeniçerilerin şımarıp cesaretlenmesi,

11 — III. Selim'in kendine inanmış kuvvetli yardımcılarının bulunmaması... (1)

III. Selim ve Nizam-ı Cedit düşmanları, işte bu ve diğer bazı sebeplere dayanarak, onların aleyhinde geniş bir propagandaya girişerek

(1) İsmail Hâmi Danişmend. Aynı eser, IV. 85-86

büyük bir isyan hazırladılar. Padişah ise, bu plan ve çalışmalardan habersiz hâlâ Nizam-ı Cedit'in gelişmesini düşünüyordu.

Padişahın bu tutumundan ve durumundan faydalanmak isteyen Köse Musa Paşa, 25 Mayıs 1807 tarihinde, İstanbul Boğazı'nın savunması için Rumeli Kavağı'nda bulunan Yeniçeri yamaklarına Nizam-ı Cedit elbisesi giydirmek ve bunları da yeni askerî teşkilata bağlamak için, İngilizce bildiğinden «İngiliz» denen, Boğaz Nazırı Raif Mahmut Efendi'ye emir verdi. Ancak bunun yanısıra, yamaklara gizlice haber göndererek, bu kararın padişah tarafından alındığını ve *«Nizam-ı Cedit elbisesini giyerseniz dinden çıkarsınız, giymezseniz ordudan atılacaksınız. Belki Nizam-ı Cedit sizi öldürecek»* diyerek onları kışkırttı.

Köse Musa Paşa'nın bu hareketi üzerine Boğaz'daki Yeniçeri yamakları galeyana gelerek, *«Nizam-ı Cedit elbisesi giymiyoruz»* diye ayaklandılar. Kendilerine elbise giydirmek için gönderilen Raif Mahmut Efendi'yi öldürdüler. Bundan sonra âsiler, Büyükdere çayırında toplanarak Kabakçı Mustafa'yı kendilerine baş seçtiler ve istekleri yerine getirilmedikçe dağılmamaya karar vererek, İstanbul'a doğru harekete geçtiler. Böylece de Kabakçı Mustafa isyanı başlamış oldu.

Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti, yamakların isyan ve devlet adamlarını öldürmeleri konusunu görüşmeye başladı. Ancak Köse Musa Paşa *«Bir kazadır olmuş, bu işin arkasına o kadar düşülmemeli»* diyerek meseleyi yatıştırdı ve tedbir alınmasına engel oldu. Padişahın yakınları da ayaklanmanın mahiyetini anlayamadılar ve bir tedbir almama gafletinde bulundular. Nitekim, dört-beşyüz âsinin büyük bir korku içinde İstanbul'a hareket ettiği sırada Levent Çiftliği'nden gönderilecek bir tabur Nizam-ı Cedit askerinin bu felaketi önlemeye yeteceği belirtilmektedir. Fakat Köse Musa Paşa, Nizam-ı Cedit'in kışlalarından çıkmamalarını emretti.

Boğaziçi'nde başlayan isyan hareketi bir gün sonra da İstanbul'a intikal etti. Âsilere, savaşlara gitmeyen yeniçeriler ve halk da katıldı. Bunlar Atmeydanı'nda toplanarak, Nizam-ı Cedit'in kaldırılmasını istediler.

III. Selim, kendisine durum bildirilince, bundan büyük bir acı duydu. Devletin idaresini ellerine bıraktığı şeyhülislam ile sadaret kaymakamının Kabakçı Mustafa'yı teşvik ettiklerini ve desteklediklerini anladığından kimseye güvenemez oldu. Bunun üzerine Edirne Vakası'nda olduğu gibi, bu harekette de âsilerin isteklerine boyun eğerek, Nizam-ı Cedit'in kaldırıldığına dair fermanı imzalayıp Babıâli'ye gönderdi. Bu da Nizam-ı Cedit düşmanlarının zaferi oldu ve Köse Musa Paşa ile âsileri saraya ve şehre hâkim hale getirdi, aynı zamanda III. Selim'in sonunu hazırladı.

Böylece büyük emek ve çalışmlarla hazırlanarak yürürlüğe konan, devletin geleceği için bir umut olan Nizam-ı Cedit ortadan kaldırılmış oldu.

Ancak, ayaklanma bununla sona ermedi. Sadaret kaymakamı Köse Musa Paşa, kendine aleyhtar olan onbir devlet adamının adını bir liste halinde Kabakçı Mustafa'ya gönderdi. Âsiler bu defa da padişahtan bu kişilerin kendilerine teslimini istediler.

III. Selim, hepsi Nizam-ı Cedit hareketinde kendisine yardım etmiş bulunan bu onbir kişiyi istemeye istemeye âsilere teslim etti. Onlar da bu devlet adamlarını çeşitli işkencelerle parçalayarak öldürdüler. Köse Musa Paşa ve taraftarları, III. Selim zamanında servet sahibi olmuş bu kimselerin mal, mülk ve servetlerini âdet üzere, hazineye vermeleri gerekirken, bunu yapmayıp aralarında paylaştılar. Bundan biraz sonra da, İrad-ı Cedit hazinesinin kaldırıldığına dair ferman çıktı. Fakat, isyan bununla da sona ermedi.

Nizam-ı Cedit'in ortadan kaldırılması üzerine, isyan görünüşte biraz yatışır gibi oldu. Ancak Köse Musa Paşa ve Topal Ataullah Efendi ile işbirliği yapan veliaht Şehzade Mustafa'nın adamları o gece âsilerle gizlice görüşerek III. Selim'in tahttan indirilmesine karar verdiler. Bunun üzerine âsiler, 29 Mayıs 1807 günü, Şehzade Mustafa ve Mahmut'un hayatlarının güvenlikte bulunmadığını bahane ederek, bunların kendi himayelerine verilmesini istediler. III. Selim bundan çok büyük üzüntü duyduysa da, bu isteği de kabul etmek zorunda kaldı. Âsiler bununla da yetinmediler, bu defa, «*Sultan Selim'in saltanatta istiklali kalmadı, devleti birtakım zâlimlerin eline teslim etti, böyle padişah olmaz*» diye isyana devam ederek, III. Selim'i hal'etmek istediler. Bu konuda Şeyhülislam Ataullah Efendi'den fetva aldılar. Âsiler, hal' fetvasını padişaha götürdüler. Bu durum karşısında III. Selim de, büyük bir üzüntüyle böyle âsi tebaanın padişah ve halifesi olmaktansa, olmamak daha iyidir diyerek padişahlıktan çekildiğini bildirdi.

İnsanlığından ve şefkatinden dolayı zayıf davranan III. Selim'e tahttan çekilmeden önce kendisine, cephede bulunan orduyu İstanbul'a çağırarak isyanı bastırması teklif edilmişti. Bu teklife verdiği cevap şu olmuştu: «*Olmaz, sonra Rus orduları Çatalca'ya gelir.*» Böylece o, en büyük felaket anında bile, devlet ve memleketi düşünerek hareket etti.

Bu suretle, 29 Mayıs 1807 günü III. Selim tahtan çekildi ve yerine IV. Mustafa (1807-1808) padişah oldu. Aynı zamanda da Nizam-ı Cedit sona erdi(1).

(1) Ahmet Cevat Eren, Aynı eser, 61-65; Tayyib Gökbilgin, Aynı eser, IX, 316-317; Enver Ziya Karal, Aynı eser, V, 81-83; İsmail Hâmi Danişmend, Aynı eser, IV, 85-87

3 — III. Selim'in Yeniden Tahta Geçirilmek İstenmesi, Alemdar Mustafa Paşa ve Faaliyetleri

İstanbul'da patlak veren Kabakçı Mustafa isyanı sonucunda III. Selim'in yerine IV. Mustafa geçmişti. Ancak bu isyan sebebiyle devlet otorite ve nüfuzu gün geçtikçe sarsılıyordu. III. Selim taraftarları her tarafta izlenerek, idam edildiler veya görevden uzaklaştırıldılar. Nizam-ı Cedit'e ait ne varsa ortadan kaldırılmaya başlandı. Osmanlı-Rus savaşı içinde bulunan devletin o tarihlerde en çok muhtaç olduğu şey, iş bilen, idareden anlayan ve devleti bu tehlikeli halden kurtaracak kimselerin işbaşına getirilmesiydi. Halbuki Kabakçı İsyanı, III. Selim'in yetiştirdiği devlet adamlarını da ortadan kaldırmıştı. Bütün devlet idaresi âsilerin eline geçti. İstanbul'da başlayan isyan, sınır boyundaki orduya da sıçradı. Yeniçeriler cephede *«İstanbul'da devlet adamlarından hainler katlolundu, biz de ordudaki devlet adamlarını katledelim»* diye ayaklandılar. Yeniçeri Ağası Pehlivan Ağa da, Nizam-ı Cedit düşmanıydı. O da yeniçerilerin bu isteklerine katıldı. Hatta, bir aralık serdar-ı ekremin karargahına bile hücum etmek istedi. Bu durumda IV. Mustafa, oradaki yeniçerileri memnun etmek için, aslı yeniçeri olan Anadolu Beylerbeyi ve Akdeniz Boğazı seraskeri Çelebi Mustafa Paşa'yı, Ağa İbrahim Hilmi Paşa'nın yerine sadrazam yaptı. Orduda yenilik taraftarı olanlar, Rusçuk âyanı Alemdar Mustafa Paşa'nın yanına sığınarak canlarını kurtardılar.

Bu arada da 31 Mayıs 1807 günü, devletle Yeniçeri Ocağı arasında Osmanlı tarihinde benzeri görülmemiş bir anlaşma yapıldı.

IV. Mustafa'nın padişah olmasından sonra devlet idaresi âsilerin eline geçmişti. Nitekim Kabakçı Mustafa «Turnacıbaşı» rütbesiyle Boğaz'ın Rumeli kaleleri nazırlığına tayin edilmiş ve arkadaşlarına da önemli görevler verilmişti. Bunlara örnek olarak, Kabakçı Mustafa'nın yardımcılarından Arnavut Ali Anadolu kaleleri nezareti ve ağalığına, Bayburtlu Süleyman Tersane-i Âmire sancağı kaptanlığına getirilmişti. En büyük kışkırtıcı olan Sadaret kaymakamı Köse Musa Paşa da, öldürülenlerin mallarına el koyarak zengin olduğu için istifa edip Bursa'da oturmaya memur edilerek başını kurtarmıştı.

Ancak, bu isyanda işbirliği yapanlar, durumlarını gelecekte her türlü tehlikeden korumak istiyorlardı. Bu amaçla, Kabakçı Mustafa isyanı dolayısıyla Yeniçeri Ocağı'nın sorumlu tutulmayacağını, buna karşılık ocağın da devlet işlerine müdahale etmeyeceğine dair bir belgeyi ulemaya hazırlatarak padişaha imzalattılar. İki nüsha olarak hazırlanan bu belgenin birini IV. Mustafa'ya verdiler, diğerini de ocak ağaları kendileri aldılar. Bu belgenin başında, yeniçerilerden hiçbirinin kabahatli tutulmayacağına dair padişahın taahhüdünü gösteren bir

hatt-ı hümayun bulunuyordu. Böylece âsiler, kendilerinin geleceğini garantiye almak istediler. Buna karşılık söz verdikleri halde devlet işlerine karışmaya devam ettiler(1).

IV. Mustafa'nın Tuğrası

1807 yılı yaz aylarında meydana gelen bu olay ve gelişmeler devlet idaresini büyük oranda sarstı. Öyle ki, merkezin emirleri İstanbul civarındaki eyaletlerde bile, geçmez oldu. Bizzat IV. Mustafa dahi bu durumdan endişelenmeye ve şikayet etmeye başladı. Devletin kökünden sarsılan idaresine yeni bir düzen vermek için, sarayda hapis hayatı yaşayan eski padişah Selim'i yeniden tahta geçirmek düşüncesinde olanlar çoğaldı. Bu konuda da Alemdar Mustafa Paşa'yı harekete geçirmek istediler.

Alemdar Mustafa Paşa, aslında yeniçeri olup, bölüğünün bayrağını taşıdığı için kendisine «*alemdar*» adı verildiği söylenir. Gösterdiği başarılarla da zamanla yükselerek 1806 yılında Rusçuk ayanı olmuştu(2). Aynı yıl başlayan Osmanlı-Rus savaşında büyük hizmetlerde bulunmuş, bu da, onun ordu içindeki şöhretini çoğaltmıştı.

(1) İsmail Hâmi Danişmend. Aynı eser, IV, 88-89; Enver Ziya Karal. Aynı eser, V. 84-85

(2) İ. Hakkı Uzunçarşılı. «Mustafa Paşa. Bayraktar». İA. VIII. 720. İstanbul 1960

Alemdar Mustafa Paşa, önceleri Nizam-ı Cedit'e düşmandı. Üstelik gayretli bir yeniçeri taraftarıydı. Ancak, sürmekte olan ve kendisinin de içinde bulunduğu Rus savaşında, yeniçerilerden kurulu merkez ordusunu ilk defa olarak topluca yakından görüp tanımak fırsatını bulunca, onların ne kadar düzensiz ve savaş kabiliyetinden yoksun olduğunu anlamış, bundan dolayı da düşünceleri değişmeye başlamıştı. Nitekim bundan sonra okuma yazma bilmemesine rağmen açık fikirli olduğundan Nizam-ı Cedit taraftarları arasına katılmıştı. Büyük minnet ve bağlılık duyduğu III. Selim'in tahttan indirilmesini duyunca büyük üzüntüye kapılmış, İstanbul'dan ve ordudan kaçıp yanına sığınan Nizam-ı Cedit taraftarlarını derhal himayesine almıştı. Bunlar, eskiden reisülküttaplık, sadaret kethudalığı gibi yüksek görevlerde bulunmuş Galip, Behiç, Refik, Ramiz, Tahsin Efendilerdi. Tarihe «Rusçuk yaranı» diye geçen bu kişiler, son gelişmeleri Alemdar Mustafa Paşa ile görüşüp, III. Selim'i tekrar tahta çıkarmaya karar vermişlerdi.

Alemdar Mustafa Paşa, bu karardan sonra harekete geçmek için önce sadrazamın ve IV. Mustafa'nın güvenini kazanmaya çalıştı. Rusçuk yaranı, bu amaçla Edirne'deki ordunun başında bulunan Sadrazam Çelebi Mustafa Paşa ile Alemdar'ın arasını buldular. Nitekim sadrazam sefer hakkında görüşmek üzere Alemdar'ı Edirne'ye çağırdı. Diğer taraftan yine bu yaran, İstanbul'a giderek Alemdar Mustafa lehinde çeşitli çevrelere gizli telkinlerde bulundu. O sıralarda padişah zorbaların baskısından ve onlara dayanan Şeyhülislam Ataullah Efendi'nin keyfî idaresinden bıkmıştı. Bunun üzerine Rusçuk yaranı, bu durumdan faydalanarak Alemdar Mustafa Paşa'nın bağlılığından ve İstanbul'a geldiği takdirde Kabakçı Mustafa'yı ortadan kaldıracağını ve durumu düzelteceğini dolaylı yollardan padişaha duyurdu. Bu sıralarda Kaptan-ı derya Seyyit Ali Paşa da Alemdar tarafına geçti.

24 Ağustos 1807'de Ruslarla Slobozia mütarekesi yapıldığından, ordu cepheden Edirne'ye gelmişti. Buradan da İstanbul'a dönme hazırlıklarını yapıyordu. İşte Alemdar Mustafa Paşa kendisine bağlı onaltıbin askeriyle, bu durumdan yararlanarak ordu ile birlikte İstanbul'a gitmek istedi ve bu isteği sadrazam tarafından kabul edildi.

Bunun üzerine ordu İstanbul'a hareket edince Alemdar Mustafa Paşa, Pınarhisar ayanı Hacı Ali Ağa'yı önden göndererek Boğaz nazırı olan Kabakçı Mustafa'yı öldürttü (19 Temmuz 1808). Kabakçı'nın ortadan kaldırılması, Boğaz yamakları, İstanbul Yeniçerileri ve devlet adamları arasında büyük telaş uyandırdı. Bu sıralarda da ordu İstanbul'a girdi. IV. Mustafa'nın orduyu karşılama töreninde, Alemdar Mustafa Paşa kendisine bağlılığını sundu.

Alemdar Mustafa Paşa, bu arada sadrazamla anlaşarak, İstanbul'da halkı rahatsız eden Kabakçı Mustafa ve Şeyhülislam Ataullah Efen-

di'nin taraftarlarını yakalatıp öldürttü, fesatçı ulemayı sürdü. İstanbul'da düzeni ve güvenliği sağladı. 21 Temmuz 1808 günü kendisine bağlı askerlerle Babıâli'ye geldi. Şeyhülislam Ataullah Efendi'yi azlettirerek yerine Arabzade Arif Efendi'yi tayin ettirdi.

IV. Mustafa taraftarları, Alemdar Mustafa Paşa'nın bu uygulamalarının sadece Ataullah Efendi'yle birlik olanlarla bazı zorbalara karşı olduğu düşüncesine kapılmışlardı. Halbuki Alemdar, asıl amacını gizli tutmuştu. Ancak Sadrazam Çelebi Mustafa Paşa, onun III. Selim'i tahta geçirmek amacında bulunduğunu öğrenerek, durumu IV. Mustafa'ya bildirdi ve padişahtan İstanbul'da bulunan yeniçerilerin yardımıyla Alemdar Mustafa Paşa ile taraftarlarının ortadan kaldırılmasına izin verilmesini istedi.

Alemdar Mustafa Paşa, sadrazamın bu teşebbüsünü öğrenince, onbeşbin askeriyle 28 Temmuz 1808 günü Babıâli'ye giderek sadrazamdan mühürü aldı ve şeyhülislam'ı da yanına alarak oradan saraya gitti. Şeyhülislam Arapzade Arif Efendi'ye:

«Ulema, rical-i devlet, Rumeli ağaları ve Anadolu hanedanları Sultan Selim Efendimiz'in cülusunu istiyorlar; bunu Sultan Mustafa'ya haber ver» dedi.

IV. Mustafa, kendisine bu haberi getiren şeyhülislamı azarlayıp kovdu ve tahttan çekilmek istemedi. Bunun arkasından da sarayın kapılarını kapattırdı, Osmanlı ailesinde tek erkek kalarak olayı önlemek için amcası III. Selim ile kardeşi Şehzade Mahmut'un öldürülmesini emretti. Bu emir üzerine III. Selim öldürüldü. Şehzade Mahmut ise adamları tarafından sarayın damına kaçırıldı.

Bu arada da Alemdar Mustafa Paşa, kapıları kırdırıp saraya girdi ve Bâbü's-saade'ye bakan kapının önünde III. Selim'in ölüsüyle karşılaştı. Buna çok üzüldü ve şöyle dedi: *«Seni tahta çıkarmak için bu kadar yolu aşıp gelmişken gözlerim seni bu halde gördü. Şu enderun halkı dedikleri hainleri öldürüp intikamını alayım.»*(1) Ancak yanındakiler önce Şehzade Mahmut'un kurtarılması gerektiğini hatırlattılar.

Bunun üzerine, adamları tarafından dama kaçırılarak ölümden kurtarılan Şehzade Mahmut bulunarak, IV. Mustafa tahttan indirildi ve yerine padişah yapıldı. II. Mahmut (1808-1839) da, Alemdar Mustafa Paşa'yı sadrazamlığa getirdi(2).

---

(1) **Mufassal Osmanlı Tarihi**, V, 2828

(2) İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Alemdar Mustafa Paşa**, 82 vd., 1942; Kamil Paşa, **Tarih-i Siyasi-Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye**, III, 13 vd., İstanbul 1325

Alemdar Mustafa Paşa, bundan sonra ilk iş olarak, III. Selim'e karşı isyan edenleri cezalandırdı, bunların meşru olmayarak elde ettikleri servetleri hazineye mal etti, ülkede düzeni yeniden kurmaya çalıştı. Bunları yaparken de, yenilik taraftarlarından yararlandı ve kendine bir ekip kurdu.

Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa ile ekibi, düzen ve güvenliğin sağlanması için İstanbul'dan işe başladılar. Bu amaçla Boğaz yamakları ocağı kaldırıldı. Yeniçeri zorbaları öldürüldü veya sürüldü, ocak kontrole alındı. Böylece İstanbul'da Alemdar'ın ordusuna karşı gelecek kalmadı ve başkentte güvenlik sağlandı.

Bundan sonra, devletin Rumeli'de ve Anadolu'da sarsılmış bulunan otoritesini yeniden kurmak, ülkenin içinde bulunduğu zor şartlara çare aramak ve alınacak tedbirleri belirleyip bir esasa bağlamak amacıyla görüşmeler yapmak için, Anadolu ve Rumeli'deki bütün ayanları İstanbul'a davet etti. Bunlar da Alemdar Mustafa Paşa'dan çekindiklerinden bu davete uydular, ancak gelirken yanlarında kendilerine bağlı askerleri de getirdiler.

8 Eylül 1808 tarihinde İstanbul'da bu ayanlardan başka devlet adamları ve ulemanın da katılmasıyla büyük bir toplantı (Meşveret-i amme) yapıldı. Alemdar Mustafa Paşa bir konuşmayla toplantıyı açtı. Konuşmasında, meydana gelen son olayların ve devletin içinde bulunduğu zor durumun bir açıklamasını yaptı. Sonra kendisinin yeniçeri taraftarı olduğunu, ancak eğitimli askere mutlaka gerek bulunduğunu, devletin böyle bir teşkilatı olmadığı takdirde varlığını sürdüremeyeceğini anlattı ve aradaki ayrılıkların ortadan kaldırılarak birlik ve beraberliğe dönülmesini, herkesin bu birliğe bütün gücüyle bağlanıp çalışmasını istedi(1).

Alemdar Mustafa Paşa, bu konuşmasından sonra, Yeniçeri Ocağı'nın düzene konulması için şu düşünceleri ortaya attı:

1) *Yeniçeri subaylarının gediklerinin kaldırılması,*
2) *Bekar Yeniçeriler'in kışlalarda oturmaya zorlanması,*
3) *Askerlik yapan Yeniçeriler'den başka hiç kimseye yeniçeri ulûfesi verilmemesi,*
4) *Kendilerine hak etmedikleri halde ulûfe verilmekte olanların tasfiyesi,*
5) *Kanunnamelerde gösterilen eğitimin Yeniçeriler'e yaptırılması,*
6) *Avrupalılar'ın ileri savaş teknik ve silahlarının şeyhülislam fetvasıyla Osmanlı ordusuna alınması*(2).

(1) Kâmil Paşa. Aynı eser, III. 21; Mufassal Osmanlı Tarihi, V. 2833
(2) Enver Ziya Karal. Aynı eser, V. 92

Toplantıda bulunanlar, Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'nın bu düşüncelerini benimsediler. Yapılan görüşmelerden sonra da, hükümet ile ayanlar arasında, bir bakıma anlaşmaya benzeyen, yedi maddeden oluşan «*Sened-i İttifak*» yapıldı. Buna göre:

1) *Ayanlar padişahın emirlerini yerine getireceklerdi, yani ona sadık olacaklardı.*
2) *Ayanlar, eyaletlerden devletin asker almasına karşı gelmeyeceklerdi. Böyle hareket edeceklerden bütün ayanlar davacı olacaklardı.*
3) *Her yerde hazine gelirlerinin, devletin koymuş olduğu kanun ve hükümlere göre toplanması sağlanacaktı.*
4) *Sadrazamın kanun ve ittifaka uygun olarak vereceği emirlere itaat edilecek, uygun olmayanlara birlikte karşı konacaktı.*
5) *Ayanlar da devlet adamları gibi anlaşmaya uyacaklardı. Eğer karşı koyan olursa bütün ayanlar birlikte onun hakkından geleceklerdi.*
6) *İstanbul'da Yeniçeri ve diğer ocaklarda isyan çıktığı takdirde ayanlar emir beklemeksizin gelip isyan eden ocağı kaldıracaklardı.*
7) *Padişah âdil ve eşit vergi alacak, aşırı vergi konmayacaktı.*

Ek bir maddeye göre de, her yeni sadrazam ile şeyhülislam bu senedi imza etmekle yükümlü olacaktı(1).

Bundan sonra, Sened-i İttifak'ın meşru olduğuna dair şeyhülislam bir fetva verdi. Padişah ve diğer devlet adamları da bunu imzaladılar. Ancak toplantıya katılan yedi ayandan sadece dördü buna imza koydu.

Devlet ile tebaası arasında yapılan ve bir çeşit anlaşmaya benzeyen «Sened-i İttifak», Osmanlı tarihinde örneği olmayan bir belgedir. Devlet, Anadolu'da ve Rumeli'de kendi kendine kuvvetlenmiş ve bir bakıma muhtariyetini ilan etmiş olan ayanların varlıklarını, bu senetle kabul etmiş ve hukuki hale getirmiştir. Osmanlı monarşi düzeninde, devletin böyle bir yükümlülüğe girmesi, aslında padişahın yetkilerinin sınırlanması ve bazı yetkilerinden de vazgeçmesi demekti. Bir bakıma devletin ayanlarla karşılıklı pazarlık sonucunda uyuşmasıydı. Bu ise, o dönemin devlet egemenliği düşüncesinde yeri olmayan bir durum ve uygulamaydı. Bu sebeple «Sened-i İttifak» bu düşünce sistemini zorla-

(1) İsmail Hâmi Danişmend, **Aynı eser**, V. 95; Enver Ziya Karal, **Aynı eser**, V. 92; Stanford J. Shaw, Ezer Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, II, 26-27, İstanbul 1983

mak yönünden bir yenilik olarak kabul edilebilir(1). Bundan dolayı da padişah, bu senedin yazılmasını üzüntüyle karşılamış, ancak günün şartları icabı mecburen kabul etmiştir.

Alemdar Mustafa Paşa «Sened-i İttifak»ı yaptıktan sonra ayanların devlete bağladığını da düşünerek, ancak muhaliflerini de ürkütmemeye dikkat ederek, Nizam-ı Cedit'i yeniden canlandırma hareketine girişti. Bu yeni kuvvetin temelini Kadı Abdurrahman Paşa'nın emrindeki üçbin kişilik birlik oluşturdu. Buna eski Nizam-ı Cedit ordusundan geri kalanlarla, bazı birlikler eklendi. Levent Çiftliği ve Üsküdar'daki eski Nizam-ı Cedit kışlaları onarılarak 3 Ekim 1808'de bu birliklere verildi. Yeni asker alınması için imparatorluğun her tarafına emirler yazıldı «Nizam-ı Cedit» ordusu niteliğini taşıyan bu orduya, tepkileri önlemek için «Sekban-ı Cedit» adı verildi. Sadrazam, aynı zamanda Yeniçerileri yeniden bir düzene sokmak için tedbirler aldı. Diğer taraftan donanmanın kuvvetlenmesine çalıştı.

Ne var ki, bu süre içerisinde Alemdar Mustafa Paşa, İstanbul'da ve imparatorluğun diğer yerlerinde devlet otoritesini sağlamasına rağmen, kendisinin ve adamlarının olumsuz davranışları halk üzerinde etkisini azalttı. Hareketleriyle ayanların çoğunu kırdı, onların memleketlerine dönmelerine sebep oldu. Diğer taraftan padişah, Sened-i İttifak imzalandığından, ulema kendilerine gerekli itibarın verilmesinden ve nüfuzlarının kırılmasından, yeniçeriler, Sekban-ı Cedit'in kurulmasından dolayı ona karşı cephe aldılar ve Alemdar'a karşı çalışmaya başladılar. Ancak o , kendine güveninden bunlara gereken önemi vermedi ve tedbir almadı. Bu da, âni bir isyan hareketiyle karşılaşmasına yol açtı.

Yeniçeriler, 15 Kasım 1808 gecesi, harekete geçtiler. Önce, «*yangın var*» diye bağırarak, Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'yı dışarı çıkararak öldürmek istediler. Fakat sadrazam bu bağrışmalara aldırmayınca bu plan uygulanamadı. Bunun üzerine âsiler Babıâli'ye saldırdılar. Alemdar'a bağlı askerler dağınık olduğu için ona yardım edemediler. Alemdar, hiçbir yerden yardım gelmediğini görünce, tek başına âsilere karşı koymaya çalıştı. Fakat âsilerin binanın damını delmeye başladıklarını görünce, kurtuluş ümidinin kalmadığını anlayarak, elindeki tabancayla yanında bulunduğu cephaneye ateş etti. Kendisiyle birlikte, yanında kalan az sayıdaki adam ve damda bulunan beşyüze yakın yeniçeri de havaya uçarak öldü(2).

(1) Rıfat Uçarol. Aynı eser, 80-81

(2) İsmail Hakkı Uzunçarşılı. Aynı eser, 144 vd; Mufassal Osmanlı Tarihi, V. 2834-2839; Kâmil Paşa. Aynı eser, III. 22; İsmail Hâmi Danişmend. Aynı eser, IV. 95-97; Stanford J. Shaw. Aynı eser, II. 29-30

İsyancılar, bundan sonra Atmeydanı'nda toplanarak, II. Mahmut'u tahttan indirmek ve yerine IV. Mustafa'yı yeniden padişah yapmak istediklerini ilan ettiler.

Bunun üzerine II. Mahmut, kardeşi IV. Mustafa'yı öldürttü. Böylece Osmanlı hanedanında kendisinden başka kimse kalmadı. Bu da, âsileri durdurdu. Ancak padişah, âsilerin isteği üzerine «Sekban-ı Cedit»i kaldırdı. Bu arada birçok yenilik taraftarı öldürüldü ve isyan da sona erdi.

Böylece, III. Selim'in yapmaya çalıştığı Nizam-ı Cedit hareketinden sonra, Alemdar Mustafa Paşa'nın gerçekleştirmek istediği yenilik hareketleri, bunlara karşı olanlar tarafından ortadan kaldırılmış, bu hareketlere kalkışanlar da canlarını kaybetmiş oldu. Ancak II. Mahmut, yerini ve durumunu sağlamlaştırıp, kuvvetlendirdikten sonra, kendisinden önce başlatılan bu yenilik hareketlerini daha geniş ölçüde gerçekleştirme çalışmalarına girişecektir.

Alemdar Mustafa Paşa'nın ölümüyle, bundan böyle gerçek anlamda II. Mahmut dönemi başlarken, Avrupa'da Koalisyon savaşlarından doğan önemli gelişmeler oluyordu ve bunların bir kısmı doğrudan Osmanlı Devleti'ni ilgilendiriyordu. Bunların en yakınları ise, daha önce belirtildiği gibi, Fransa ile Rusya arasında Osmanlı Devleti'ni bölüşmeyi amaçlayan Tilsit ve Erfurt görüşmeleriyle, bundan biraz sonra 1809 yılında başlayan, 1806-1812 Osmanlı-Rus savaşının ikinci dönemiydi.

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyıl başlarında bu iç ve dış zorluklarla mücadele ederken, yine bu sıralarda özellikle Balkanlar'da, bazı hıristiyan toplumlarının bağımsızlık elde etmek gibi yeni ve önemli meselelerle uğraşmak zorunda kalmıştı.

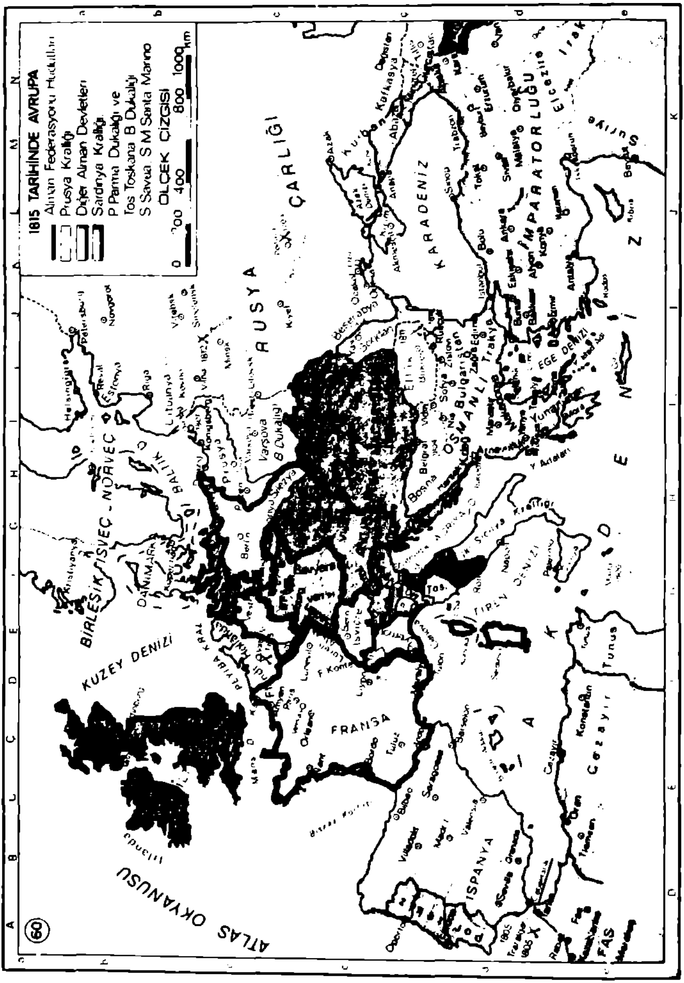
60
1815 TARİHİNDE AVRUPA
Alman Federasyonu Hudutları
Prusya Krallığı
Diğer Alman Devletleri
Sardinya Krallığı
P Parma Dukalığı ve
Tos Toskana B Dukalığı
S Savua S M Santa Marino
ÖLÇEK ÇİZGİSİ
0 200 400 800 1000 km
RUSYA
ÇARLIĞI
KARADENİZ
OSMANLI
İMPARATORLUĞU
EGE DENİZİ
FRANSA
İSPANYA
ATLAS OKYANUSU
KUZEY DENİZİ
BİRLEŞİK İSVEÇ - NORVEÇ
BALTIK
DANİMARKA
Tunus
Cezayir
FAS

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1815-1870 YILLARI ARASINDA OSMANLI İMPARATORLUĞU

A. OSMANLI İMPARATORLUĞU İÇİNDE BAĞIMSIZLIK HAREKETLERİ

Osmanlı İmparatorluğu, bilindiği gibi, çeşitli ırk, din, dil ve kültüre sahip toplumlardan meydana geliyordu. Bundan dolayı XVIII. yüzyılın sonlarından başlayarak, bunlardan bazıları arasında gelişen milliyetçilik ve bağımsızlık akımı, imparatorluk içinde hızla yayılarak, XIX. yüzyılın başlarından itibaren birçok isyanın çıkmasına, bunlardan dolayı da devlet, iç ve dış büyük olaylarla uğraşmak zorunda kaldı.

Bu akım, önce Osmanlı İmparatorluğu üzerinde birtakım emelleri olan bazı büyük devletler tarafından, siyasi gayelerle hristiyan toplumlara aşılanmaya başlanmıştır. Nitekim Napolyon Bonapart, 1797 yılında Avusturya ile *Campo Formio Andlaşması*'nı yaptıktan sonra, milliyetçilik ve bağımsızlık akımının Dalmaçya kıyılarında ve Balkanlar'da yayılmasına çalışmıştır. Çünkü o, buraları ele geçirmek, Mısır'a çıkmak ve Doğu Akdeniz'i bir Fransız gölü hâline getirmek istiyordu. Bunun için de, Osmanlı İmparatorluğu'nu içeriden meşgul edebilmek ve zayıflatmak üzere Balkanlar'da, Mora'daki isyanları tekrarlatmak istemiştir. Bunu gerçekleştirmek üzere de özellikle bağımsızlık akımının bölgedeki hristiyan toplumlara yayılmasına çalışmıştır. Nitekim, Rumlar'ı devlete karşı kışkırtmak için Yediada'da bulunan komutanlarına şu emri vermiştir: *«Halkı kazanmak için elinizden geleni yapınız. Eğer halkın bağımsızlığa eğilimi varsa bağımsızlık duygusunu körükleyiniz»*(1). Bundan sonra da Rumlar'a silah ve cephane göndermiştir. Napolyon, 1798'te Mısır'ı işgal edince de, aynı şekilde buranın halkını Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtmaya başlamıştır.

Fransa'nın sonradan Yediada'dan çekilmesi üzerine, bu bölgeye Osmanlı Devleti'nin dostu olarak Rusya geldi. Bu defa bu devlet, Rumlar'ı kışkırtmaya başladı. Diğer taraftan, Rumlar arasında olduğu gibi, Balkanlar'daki öteki toplumlara da milliyetçilik duygusunu yayarak, kışkırtma hareketlerine devam etti.

---

(1) Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, V, 101, Ankara 1961

Öte yandan Fransızlar, bu bölgeden çekilmiş olmalarına rağmen, propaganda faaliyetlerini sürdürdüler. Türkçe, Rumca, Ermenice'ye tercüme etirdikleri milliyetçiliğe ve cumhuriyetçiliğe ait eserleri ve özel adamları Akdeniz'deki adalara gönderdiler.

Böylece, Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki hristiyan topluluklar arasında yukarıda belirtilen ve diğer devletler tarafından yapılan propagandaların etkisi ve hristiyan halkın Avrupa ile teması sonucunda, bağımsızlık akımı, imparatorluk içerisinde hızla yayılmaya başladı. Bu da, Osmanlı İmparatorluğu'nun başına yeni iç ve dış büyük olaylar çıkardı.

1) Sırp İsyanı (1804-1817) ve Sırbistan Prensliğinin Ortaya Çıkması

a. Sırp İsyanının Başlaması ve Gelişmesi

Osmanlı İmparatorluğu'na XV. yüzyılın ortalarında katılan Sırbistan'da, imparatorluğun diğer yerlerinde olduğu gibi, âdil bir yönetim kurulmuştu. Sırp halkı, genelde tarımla uğraşmakta olup, toprağına sahipti. Kendi diliyle konuşur, kendi inancına göre ibadet ederdi. Büyük Osmanlı İmparatorluğu'nun sağladığı güven ve imkanlarla rahatça ve dönemine göre çok iyi bir hayat yaşardı. Bu sebeplerden Sırplar, Osmanlı Devleti'nin sadık tebaası olmuşlardı ve bölgede XVIII. yüzyılın ortalarına kadar önemli bir olay görülmemişti. Ancak bu tarihlerden itibaren Avusturya ve Rusya ile Osmanlı Devleti arasında yapılan savaşlarda, Sırbistan'ın zaman zaman savaş alanı olması, bu iki devletin Sırplar'ı ayaklandırmak için propagandaya girişmeleri ve milliyetçilik düşüncesini bunlar arasında yaymaları, buradaki güvenli ve huzurlu havayı bozdu. Sırplar arasında Avusturya ve Rusya'ya meyledenler çoğalmaya, hatta bunların ordularında askerlik yapanlar bile çıkmaya başladı.

Yakınçağ başlarına gelindiğinde, Osmanlı İmparatorluğu, büyük iç ve dış sorunlar dolayısıyla, Sırbistan'da meydana gelen gelişmelerle gereği gibi uğraşamamıştı. Bu da, bu eyalette daha önce kurulmuş bulunan düzenli yönetimin bozulmasına yol açmıştı. Bu sıralarda Osmanlı Hükümeti, başkent olan İstanbul'da bile doğru dürüst düzeni ve âdil bir idareyi sağlayamıyordu. Üstelik Sırbistan İstanbul'a da yakın değildi. Bu sıralarda Rumeli'de daha çok ayanların, dağlı eşkiyanın sözü geçiyordu ve bu durum Sırbistan'ı da etkiliyordu. Türk ve İslâm olan bu ayanlarla eşkıyanın devlete karşı başkaldırmaları, durumlarından memnun olmayan Sırplar'a örnek oluyor ve kendilerinin yapacağı hareketler için cesaret veriyordu.

Sırbistan'da durumun bu şekilde bozulması üzerine, müslüman halk da belli ve büyük kalelere toplanmaya başlamıştı. Bu kalelerde muhafızlık görevi yapan yeniçeriler, müslüman ve hristiyan bütün halka kötü davranıyordu. «Dayı» adını alan yeniçeri ileri gelenleri, zamanla valilerin nüfuzlarını bile ellerinden almışlardı. Eyalette tam anlamıyla keyfi bir idare kurmuşlardı. Bunda şüphesiz ki devlet merkezinin otoritesinin zayıflaması da önemli rol oynamıştı. Üstelik Sırbistan'da durumun bu hale geldiği sıralarda, yabancı devletlerin bölgede, öteden beri yapmakta oldukları propaganda ve kışkırtma hareketleri de yoğunlaşmıştı. Sonuçta, yerli yeniçerilerin ve Pazvan Oğulları gibi ayanların artan baskıları ile ağır vergiler Sırplar'ın devlete karşı başkaldırmalarına yol açtı.

Sırp ileri gelenlerinden bir heyet, eyalette özellikle yeniçerilerin yaptıklarını şikayet için İstanbul'a gelip III. Selim'in huzuruna çıkarak, durumu anlattılar. Padişah da, şikayet edilen hususların giderilmesi için gerekli emirleri verdi. Ancak Sırbistan'daki yeniçeri dayıları, kendilerini padişaha şikayet etmelerine kızarak, Knez adı verilen Sırp ileri gelenlerinden bazılarını öldürdüler. Sırplar da bunun üzerine 4 Şubat 1804'te yeniçerilere karşı silahlı olarak harekete geçtiler. Böylece de Sırp isyanı başlamış oldu(1).

Sırplar'ın, görünüşte yeniçerilere karşı olmak üzere başlattıkları bu ilk isyan hareketinin başında asıl adı Georg Petroviç olan Kara Yorgi ve bunun yanında Kateç, Vaso Carapic gibi liderler bulunuyordu. İsyan Şubnice köyünde patlak verdi ve çok geçmeden bütün eyalete yayıldı. Âsiler, kalelere hücum ettiler ve müslüman halkın, bulundukları yerlerden toptan kaçırılması için şiddet kullandılar(2).

Bir domuz tüccarı olan, bir zamanlar eşkiyalık yapmış ve Avusturya ordusunda hizmet görmüş bulunan Kara Yorgi, durumu tehlikeli gören ve kendisine katılmak istemeyen bir kısım Sırp köylüsünü de yanına çekmek için yaptığı işin padişaha karşı olmadığını aksine onun emriyle yerli yeniçerileri ortadan kaldırmaya memur edildiğini ilan etti. Bununla, aynı zamanda yeniçerilere düşman olan bir kısım müslümanların da yardımını gördü.

Bu olaydan iki yıl önce (1802'de), Belgrat Muhafızı Mustafa Paşa, emrindeki yeniçeri yamakları tarafından öldürülmüştü. Bunların isyanı üzerine de devlet fazla ileri gidemeyerek âsileri affetmek zorunda kalmıştı. Bunun üzerine de yamaklardan türeyen dayılar, Belgrat'a hakim olmuşlar ve halka keyfi muamele yapıp, vergi almaya ve onları sıkıntıya sokmaya başlamışlardı. İşte bu olaylar da Kara Yorgi'ye ha-

(1) **Mufassal Osmanlı Tarihi**, V. 2858-2863. İstanbul 1962
(2) **Yorga.** (Çev: B.S. Baykal). **Osmanlı Tarihi**, V. 156. Ankara 1948

rekete geçme fırsatı ve ortamını vermişti. Her tarafta, «*Mustafa Paşa'yı öldüren dayılara padişah gücenip onların terbiyesini Sırplıya havale etti, buna dair ferman geldi*» diye haber gönderip, Sırplar'ı ayaklandırmayı başarmıştı.

Dayılar, bundan dolayı Sırp isyanı çıkınca, durumlarını tehlikede görerek Rumeli ve Bosna valilerine haber gönderip yardım istediler. Kara Yorgi de bunlara başvurup «*Sırplı âsi değildir. Fakat, dayılar padişahın vezirini katletmiş olduklarından onun intikamını almak isterler. Âsi Belgrat'tır*» diyerek, onları ikna etti ve yardım göndermelerini önledi. Bu sırada İstanbul'da toplanan meclis de, dayılara yardım etmemeyi, aksine onların âsi olduklarını kabul etti. Böylece devletle, devletin bu bölgedeki kuvetlerinin bir kısmı karşı karşıya geldi.

III. Selim'in Nizam-ı Cedit hareketini sürdürdüğü ve yeniçerilerden kurtulmak istediği bir sırada (1804'te) Belgrat'ta başlayan isyan hareketini bastırmaya Bosna Valisi Bekir Paşa memur edildi. Bu durumdan faydalanmak isteyen Kara Yorgi'de görünüşte dayıları ortadan kaldırmak, aslında ise bağımsızlık için başlattığı hareketi sürdürmek üzere emrindekilerle Belgrat önüne geldi.

Bosna Valisi Bekir Paşa, aldığı tedbirlerle Belgrat'a girdi ve dayıları ele geçirip öldürdü. Böylece, burada hem devlet otoritesi sağlandı, hem de Sırp âsilerinin istekleri gerçekleşmiş oldu. Bundan sonra Sırp çetelerinin dağılması gerekiyordu. Ancak, Bekir Paşa'nın kuvvetleriyle işbirliği yapan Sırp çeteleri, dağılmak için şu isteklerde bulundular: Belgrat muhafızı paşanın maiyetinde bir Sırp temsilci ve kale muhafızları arasında binbeşyüz Sırp bulunacak; genel af ilan edilecek; birikmiş vergiler alınmayacak; yeniçerilerin cezalandırılması için yapılan harekatta harcanmış olan paralar devlet tarafından ödenecek; kilselerin tamirine, buralarda çan çalınıp, haç konulmasına izin verilecek.

Sırplar'ın bu istekleri ileri sürmesi, onların amaçlarının, sadece yeniçeri dayılarına karşı harekete geçmek değil, asıl bağımsız bir devlet kurmak olduğunu ortaya koydu.

Osmanlı Hükümeti, Sırplar'ın bu aşırı ve devlet egemenliğiyle uyuşmayan isteklerini reddetti. Bunun üzerine toplanan Sırp Millet Meclisi (Skupçina), Kara Yorgi'yi Başknez seçti ve Sırbistan devletinin kurulmasına kadar, Osmanlı Devleti ile mücadele etmeye karar verdi(1).

Sırplar, bundan sonra yapacakları harekette önce Avusturya'ya sonra da Rusya'ya dayanmak istediler. Ancak Rus çarı, onlara Osmanlı hükümetiyle anlaşmalarını bildirdi. Nitekim, Haziran 1805'te bir Sırp heyeti İstanbul'a geldi. Avusturya ve Rusya'nın da desteğiyle Sırbis-

(1) Enver Ziya Karal. Aynı eser, V. 105

tan'da Eflâk ve Buğdan gibi bir yarı bağımsız eyalet kurmayı teklif ettiler. Ancak Osmanlı Hükümeti, Fransa'nın da Tuna boylarında üçüncü bir prensliğin kurulmasına karşı olmasından yararlanarak bunu kabul etmedi(1). Bununla beraber, bundan böyle Sırp isyanı büyük devletlerin de karıştığı bir devletlerarası mesele oldu. Bu konuda Sırplar'ı destekleyen başlıca devlet ise Rusya idi.

b. Sırp İsyanına Rusya'nın Destek Olması

Sırp isyanının başlayıp gelişmeler gösterdiği sıralarda, Osmanlı Devleti Rusya ile 1798 andlaşmasına göre müttefik durumda bulunuyordu. Ancak, daha önce belirtildiği gibi bu devlet müttefik olmaktan da yararlanarak, Balkanlar'da ve bu arada Sırplar arasında da Osmanlı Devleti aleyhine geniş bir kışkırtma çalışmasına girmişti. Bununla beraber, Avrupa'da Napolyon Bonapart tehlikesinden dolayı, 1804'te başlayan isyanı açıktan desteklemekten çekinmiş ve yukarıda değinildiği üzere, 1805 yılında kendisinden yardım isteyen Sırplar'a İstanbul ile anlaşmasını önermişti. Bunun bir sebebi de 24 Eylül 1805'te Osmanlı Devleti ile yaptığı yeni andlaşmaydı. Ne var ki, 1806 yılında Osmanlı-Rus ilişkilerinde meydana gelen yeni gelişme, yani Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş açması, bu devletin Sırp isyanı karşısındaki tutumunu da değiştirdi. Ruslar, 1806 yılında Eflâk ve Buğdan'a girdikten sonra bu savaşta Sırplar'dan yararlanmak istediler ve onları açıkça destekleyip anlaşmak istediler.

Ruslar, başlattıkları savaşın yanısıra, Balkanlar'daki bütün hristiyanları ayaklandırmak ve kendileriyle birleşmelerini sağlamak için çeşitli girişimlerde bulundular. Bu arada da Sırplar'a her türlü yardımı yapmaya başladılar. Teodor Filipoviç adlı bir Rus temsilcisi, yanındaki subay ve memurlarla Belgrat'a yerleşerek, Sırp ordusunu ve idaresini düzenlemeye başladı. Rusya'nın yardım ve himayesi Sırplar'a bir devlet kurma ümidini verdi. Bu da, Kara Yorgi emrindeki âsileri cesaretlendirdi ve bunların Türkler'e karşı daha şiddetle saldırmalarına yol açtı. Bu arada Karadağlılar da Sırplar'a katıldı, isyan hareketinin alanı genişledi.

Sırp isyanıyla Rusya'nın himayesinde bir Sırbistan devletinin kurulma ihtimalinin ortaya çıkması; bu defa, bölgeye komşu ve burada kendisinin de gözü bulunan Avusturya'yı harekete geçirdi. Çünkü, Rusya'nın himayesinde kurulacak bir Sırbistan aynı zamanda Rusya'nın Balkanlar'a iyice sokulmasına yol açacak ve Avusturya için büyük tehlike yaratacaktı. Bu sebeplerden bu devlet, bir Sırp devletinin kurulma-

(1) Yorga, Aynı eser, V. 158

sına kesin olarak karşı çıktı. Bu da Sırbistan konusunu, aynı zamanda bir Avusturya-Rusya anlaşmazlığı haline getirdi.

Sırp isyanı, Avusturya'nın karşı olmasına ve Osmanlı Devleti'nin çalışmalarına rağmen sürdü. Bu arada Kara Yorgi 1807'de Belgrat'ı aldı ve şehirdeki müslümanların çoğunu katletti, Aralık 1808'de de kendini bütün Sırplar'ın kralı ilan ettl. Ancak bunu ne Osmanlı Devleti ne de Avusturya kabul etti.

Sırbistan'daki bu durum, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yapılan 1812 Bükreş andlaşmasına kadar sürdü. Ruslar, Bükreş barış görüşmeleri sırasında da Sırplar'ı korudular ve andlaşma metnine, Sırbistan'a muhtariyet verilmesine yol açabilecek bir madde koydular. Osmanlı Devleti önce buna karşı çıktıysa da, içinde bulunduğu güçlükler dolayısıyla kabul etmek zorunda kaldı.

Böylece Rusya, isyanın başlamasından Bükreş andlaşmasına kadar, Sırplar'ı maddî ve manevî şekilde destekleyerek, Sırbistan'ın varlığını fiilen ve hukuken Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmeye çalışmıştır. Ancak bundan sonra dikkatini Napolyon Bonapart tehlikesine ve Avrupa olaylarına çevirmek zorunda kalmıştır.

Kara Yorgi, 1812 Bükreş andlaşmasından sonra, sözde bu andlaşmaya dayanarak bağımsızlığa varacak isteklerde ve hareketlerde bulunmaya başladı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Rusya'nın Napolyon'un Moskova Seferi'ne çıkmasıyla Batı'da uğraşmasından yararlanarak ve bu devletin Sırplar'a yardıma gelmesine fırsat bırakmadan, bu konuyu kökünden haletmek üzere, harekete geçti. Bu işle de Hurşit Paşa görevlendirildi.

Hurşit Paşa, yanındaki kuvvetlerle Bosna, Vidin ve Niş'ten hareket ederek Kara Yorgi'nin birliklerini kısa sürede yenip dağıttı ve 7 Ekim 1813'te Belgrat'ı yeniden ele geçirdi. Bunun üzerine Kara Yorgi ve âsilerin elebaşlarından birçoğu, daha fazla dayanamayarak Avusturya'ya kaçtı. Böylece Sırp isyanını sona erdirdi ve Sırbistan yeniden devlet merkezine bağlandı(1). Fakat, kısa bir süre sonra Sırbistan'da yeni gelişmeler başgösterdi.

c. *Sırbistan Prensliği'nin Kurulması*

Sırplar, çıkardıkları isyan hareketinin bu suretle bastırılmasından sonra silahla ve Rusya'nın yardımıyla gerçekleştiremedikleri amaçlarına bu defa, devletlerarası diplomasiden yararlanarak ve yine Rusya'-

(1) Kâmil Paşa, **Tarih-i Siyasi Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye**, III, 32-34, İstanbul 1325; **Mufassal Osmanlı Tarihi**, V, 2864-2065

nın yardımıyla ulaşmak için çalışmaya başladılar. Bunun için 1814 yılında toplanan Viyana Kongresi'ne bir heyet göndererek Avrupa devletlerinin Sırbistan'ın kurulması lehinde işe karışmalarını istediler. Fakat, kendi devletinin iç ve dış politikasında bu gibi hareketlere karşı bir yol izleyen, aynı zamanda hemen yanıbaşında muhtar veya bağımsız bir Sırbistan kurulmasını istemeyen Kongre Başkanı ve Avusturya Başbakanı Metternich'in etkisiyle, Viyana Kongresi Sırplar'ın isteklerini dikkate almadı.

Bunun üzerine yalnız kalan ve bu yolla da amaçlarına varamayacaklarını anlayan Sırplar, 1815 yılında Başknez seçtikleri Miloş Obrenoviç liderliğinde yeniden isyan hareketlerine başladılar. Başlangıçta Miloş Obrenoviç bağımsızlık için yapılan bir ayaklanmanın başı olarak değil, sadece andlaşmalarla sağlamış olduklarına inandıkları hakların koruyucusu olarak ortaya çıkmıştı. Bundan dolayı da 1815 yılı sonlarında İstanbul'a yeniden bir Sırp temsilci gönderdi. Bu temsilci, Babıâli'ye verginin zamanında verileceğini, silah ve elde tuttukları kritik yerleri teslim edeceklerini vaad etti. Fakat, bunlara karşılık Belgrat paşası ile yanında bulunacak sekiz yüksek memur ve arkadaşlarından başka bütün Türkler'in Sırbistan'dan çıkmasını istedi(1). Böylece Sırplar, Osmanlı Devleti'ne, kendine bağlı bir Sırbistan'ın varlığını kabul etmesini ve askerlerini buradan çekmesini teklif ettiler.

Bu sıralarda Osmanlı Devleti de Hurşit Paşa komutasındaki kuvvetlerle Sırbistan'daki isyanı bastırmak üzere geniş çaplı bir harekâta girişmeye karar vermişti. Sırplar da böyle bir hareketten çekiniyorlardı. Yukarıdaki teklifi de bunun için yapmışlardı. Ancak, yine bu sıralarda yani 1815 yılında, Napolyon Bonapart tehlikesi Avrupa'dan kesin olarak kaldırılmıştı. Bundan dolayı Rusya Avrupa'nın en kuvvetli devletlerinden biri haline gelmişti. Bu bakımdan, Ruslar 1812 yılında yani en sıkışık bulundukları sıralarda yardım ettikleri Sırplar'a, şimdi daha kuvvetle destek sağlamak üzere Sırbistan işine kesin olarak müdahale etmek istiyorlardı. Osmanlı Devleti bu sebepten bir Rus müdahalesine meydan vermemek için bu defa Osmanlı egemenliğinde kalacağını ilan eden Miloş Obrenoviç'i Başknez olarak tanıdı. 1816 yılı başlarında da Sırplar'a, vergiyi doğrudan kendilerinin toplaması, Knezlerini seçme ve bunlara idari görevlerde bulunma ile, Başknez'e Belgrat paşasının yanında temsilci bulundurma ve Sırplar arasındaki adalet işlerini düzenleme gibi geniş haklar verdi. Bu suretle Sırbistan'daki gelişmelerle Sırplar'ın istekleri belli ölçüde Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmiş oldu.

Miloş Obrenoviç bundan sonra başknez olarak kaldı ve bir ara Ruslar'ın yardımıyla yeni bir isyan hareketi düzenlemek üzere Sırbistan'a

(1) Yorga, Aynı eser, V. 221

dönen Kara Yorgi'yi Belgrat paşasının emriyle öldürttü. 1817 yılında da Sırp ileri gelenleri Miloş'u Sırplar'ın başı olarak tanıdılar(1).

Böylece, Sırplar'ın 1804 yılında başlattığı isyan ve gelişmelerin sonucunda, Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde İstanbul'a bağlı olmak kaydıyla Sırbistan Prensliği ortaya çıkmış oldu. Bununla da, Osmanlı tarihinde ilk defa olarak bir hristiyan toplum isyan ederek, sınırlı da olsa başarıya ulaşıp, siyasi varlık olarak kendini tanıtabildi. Bu da, diğer hristiyanlar için ulaşılabilmesi mümkün olan bir örnek oldu.

Nitekim, daha Sırp isyanı sona ermeden, ondan da geniş kapsamlı olarak Rum isyanı çıktı.

2) Rum İsyanı ve Yunanistan Devletinin Kurulması

Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş toprakları üzerinde yaşayan çeşitli hristiyan toplumlarından birisi de Rumlar'dı. Rumlar, imparatorluğun hemen her tarafına yayılmışlardı. Ancak yoğun olarak Mora, Teselya ve Ege adalarında bulunuyorlardı. Bunlar, değişik etnik menşeli milletlere mensup bir kısım halkın zamanla din ve dilbirliği bağlarıyla bir araya gelenleriydi. Bu bakımdan öteden beri bir millet nitelikleri yoktu. Aralarındaki ortak olan bağ, sadece Ortodoks kilisesi ve dilleriydi.

Rumlar'ın Osmanlı İmparatorluğu içerisinde, Fatih Sultan Mehmet döneminden beri diğer hristiyanlara göre özel bir durumları vardı. Devlet hizmetleri hristiyanlara kapalı olduğu halde, Rumlar'a divan tercümanlığı, Eflâk- Buğdan voyvodolukları gibi yüksek ve gizliliği fazla olan görevler verilmişti. Fatih Sultan Mehmet tarafından Rum patrikhanesine verilen imtiyazlar sonucunda ise, Rumlar, zamanla bütün Ortodoks (yani Bulgar, Sırp, Arnavut ve diğer) kiliselerinin yüksek mevkilerine yerleşmişlerdi. Öyle ki, Balkanlar'daki piskoposlukların hemen hepsi Rum papazların eline geçmişti. Rum kilisesinin ayini, Slav ayinin bile yerini almıştı. Böylece Rumlar, Balkanlar'da diğer hristiyan toplumlara göre önceliği olan bir duruma gelmişlerdi(2).

Bunların yanısıra Rum köylüsüne, geniş görüşlü, adaletli bir yönetim verilmişti. Din ve dil serbestliğine sahiptiler. Yaşadıkları toprak üstünde mülkiyet hakkı tanınmıştı. Refah ve güvenlik içinde yaşamaları için her şey sağlanmıştı. XIX. yüzyılın başlarında Rum köylüsünün, Batı Avrupa köylüsünden çok daha refah içerisinde bulunduğu, yine Avrupa tarihçileri tarafından belirtilmektedir.

(1) Yorga. Aynı eser, V. 222; Enver Ziya Karal. Aynı eser, V. 106
(2) Bilal N. Şimşir. Ege Sorunu - Belgeler, I. (1912-1913). Ankara 1976. XXXI - XXXV; Charles Seignobos. Aynı eser, II. 438

Yine, şehirlerde, kıyılarda ve adalarda yaşayan, genelde tüccarlık ve gemicilikle uğraşan Rumlar'ın durumu ise çok daha iyi idi. Nitekim III. Selim döneminde (1789-1807) Rumlar nüfûz, servet ve medeniyet bakımından gelişmişlerdi(1). Bunlar bu dönemde Avrupalılar arasındaki Koalisyon Savaşları'ndan (1792-1815) yararlanarak, bu savaşlarda tarafsız kalan Osmanlı Devleti'nin bayrağı altında her iki tarafta da ticaret yaparak, deniz ticaretlerini geliştirmişler ve adeta Akdeniz ticaretini ele geçirmişlerdi.

Bu arada, 1779 yılında Rum tüccarları, gemilerine Rus bayrağı çekme ve Rus konsoloslarının koruyuculuğundan yararlanma imtiyazını da sağlamışlardı. Bununla da kapitülasyonlardan faydalanma imkanına kavuşmuşlardı. Böylece Rumlar, «Himayeli grup» olarak, bir çeşit «Çifte vatandaşlık» statüsüne kavuşarak Güney Rusya'dan Batı Avrupa'ya hatta İngiltere'ye kadar ticaret yapıyorlardı. Nitekim Marsilya, Triyeste, Londra, Liverpool ve Odesa'da pek çok Rum tüccar bulunuyordu. 1816 yılında, Rumlar'ın bu ticareti yapmalarını sağlayan altıyüz civarında ticaret gemisi vardı. Bu gemiler, görünüşte kendilerini Kuzey Afrika korsanlarına karşı korumak için Osmanlı Hükümeti'nin izniyle silahlandırılmıştı(2).

Bu özet bilgiden anlaşılacağı üzere, Osmanlı İmparatorluğu içindeki Rumlar'ın durumu çok iyiydi ve onlar devletin en rahat ve gözde Hristiyan topluluğuydu. Ancak, onlara yüzyıllar boyunca bu imkanları sağlayan Osmanlı Devleti XIX. yüzyılın başlarına gelindiğinde zayıflamış, içte ve dışta büyük zorluklarla karşı karşıya kalmıştı. İşte, bunu fırsat bilen Rumlar, yabancı devletlerin de yardımıyla Osmanlı Devleti'ne karşı derhal harekete geçerek, 1821 yılında isyan ettiler.

a. Rum İsyanını Hazırlayan Sebepler

Rum isyanının başlamasının ve başarıya ulaşmasının en önemli sebebi, şüphesiz ki, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasî, askerî, mali ve ekonomik yönlerden olumsuz durumuydu. Son olarak; Osmanlı-Fransız savaşı (1798-1802), Osmanlı-Rus, İngiliz Savaşı (1806-1812), Vahhabi İsyanı, Kabakçı Mustafa İsyanı gibi iç ve dış olaylar, Osmanlı Devleti'ni her yönüyle iyice zayıflatmıştı. Bunlarla birlikte Rum isyanının hazırlanmasında, doğmasında ve gelişmesinde çeşitli iç ve dış sebepler vardı. Bunlar ana hatlarıyla şöyle açıklanabilir:

(1) Charles Seignobos, Aynı eser, II, 438
(2) Bilal N. Şimşir, Aynı eser, I, XIII-XVIII, XXX

1 Rumlar Arasında Milliyetçiliğin Yayılması

Rumlar arasında Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılarak bağımsız bir devlet kurma fikri, daha XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren oluşmaya başlamıştı. Bu akımı destekleyen Osmanlı Devleti'nin iki büyük komşusu olan Avusturya ve Rusya idi. Bunların amacı, Osmanlı İmparatorluğu'nun içerde yıkılmasını hızlandırmak ve bu topraklar üzerinde kendi menfaatlerini sağlamaktı. Nitekim, 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşında Ruslar, Mora ve çevresindeki adaları işgal edince buralarda bulunan Rumlar'ı devlete karşı isyana teşvik etmişlerdi. Bu savaşın sonunda imzalanan Küçük Kaynarca Andlaşması ile de Ortodoksların hamiliğini üzerlerine almalarıyla bu yöndeki fikirlerini daha da ileriye götürmüşlerdi.

Bu savaşı izleyen 1787-1792 Osmanlı-Rus-Avusturya Savaşı öncesinde, Ruslar'ın Avusturya ile yaptığı «Grek Projesi» ve eski Bizans İmparatorluğu'nun ihyası düşüncesi Rumlar'ı teşvikten başka bir şey değildi(1). Fransa ihtilalinin yeni bir düşünce sistemi halinde ortaya çıkardığı milliyetçilik ise, Rumlar arasında özellikle Napolyon'un Yedi Ada'ya yerleşmesinden sonra ve Fransızlar'ın 1805'ten itibaren bu bölgelerden çekilmesiyle onların yerini alan Ruslar'ın çalışmalarıyla büyük bir yayılma gösterdi. Avrupa ile temasta olan Rum aydınlarının da isyanın başlamasında önemli etkileri olmuştur.

2. Rum Aydınlarının Bağımsızlık İçin Çalışmaları

Osmanlı İmparatorluğu içinde imtiyazlı durumları sonunda zenginleşen Rum aydınları, Avrupa ile sürekli temas halinde olup, Avrupa'da meydana gelen milliyetçilik, bağımsızlık gibi düşünce akımlarını öğrenmişlerdi. Bu yüzyılın başlarından itibaren tarihçi, şair ve edip olarak Korayis, Gazis, Ligas gibi kimseler, Yunan milliyetçiliği ve bağımsızlık fikirlerini yaymaya ve bu davayı Avrupa meselesi haline getirmek için gayret sarfetmeye başladılar. Bütün bu düşünceler açılan okullarda, kilisenin de işbirliği ile küçük yaşlardan itibaren Rumlar arasında yayılmaya ve güçlenmeye başladı. Yunan davasını konu alan özel gazeteler çıkarıldı. Avrupa'nın çeşitli yerlerinde Hellen dostluk cemiyetleri kuruldu. Böylece konuyu Avrupa'ya mal etmeye çalıştılar. Bu yollarla da Avrupa aydınlarını Rumlar yardıma çağırdılar. Böylece Rumlar arasında eğitim-öğretim sonucunda milliyetçilik ve bağımsızlık akımı güçlendi.

Bu arada, 1797 Campo Formio Andlaşması ile Venedik Cumhuriyeti'nin tarihe karışmasından sonra, Osmanlı topraklarındaki Rumlar'dan

(1) Enver Ziya Karal. Aynı eser. V. 109

ayrı olmak üzere yeni bir Rum merkezi meydana geldi. Yani, Yedi Ada Venedikliler'den ayrılarak Fransa'ya bağlı «Yedi Ada Cumhuriyeti» kuruldu. Sonra buralara, 1815'te İngilizler yerleşip özel bir yönetim getirdiler. Bu durum ise, Rum bağımsızlık savaşı için bir örnek ve güç kaynağı oldu.

3. Avrupa Aydınlarının Rumlar'ı Desteklemesi

Hümanizm ve Rönesans hareketleri Avrupa aydınlarını yeniden Yunan kültürü ile temasa geçirmişti ve bu da Yunan hayranlığı doğurmuştu. Yakınçağlardaki Yunanlılar'ın Miladdan önce yaşamış olan Yunanlılarla büyük bir kültür bağı kalmamasına rağmen bunu görmemezlikten gelen bir çok Avrupa aydını (Byron, Goethe, Victor Hugo gibi), bu hayranlığın etkisiyle Yunan bağımsızlık hareketine sempati duymuşlardır. Bunun etkisiyle Avrupa'da Türkler aleyhine birçok yazılar çıktı. Böylece Yunan davasını Avrupa devletlerine mal etmek ve onların her türlü yardımını sağlamak yolunu tuttular. Bu ise, Rumlar'a cesaret verdiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nda çıkarları olan devletlerin kamuoylarının baskısıyla ve siyasî nedenlerle Rumlar'ın lehine harekete geçmelerine yol açtı(1).

4. Etniki Eterya Cemiyetinin Kurulması

Avrupa'da hükümetler, Fransız ihtilalinin getirdiği yeni akımlara ve statüye karşı mücadeleyi sürdürürlerken Rumlar'ın bağımsızlık isteğini de sempati ile karşılıyorlardı. Bu sebeplerden dolayı Avrupa'da birçok cemiyetler kuruldu. Ancak bunların içerisinde Rumlar'ı teşkilatlandırarak isyana hazırlayan, başlatan ve isyanı yöneten Etniki Eterya cemiyeti oldu. Cemiyet, 1814'de Odesa'da ikisi Rum, biri Bulgar olmak üzere üç tüccar tarafından kuruldu. Bunların adı Nikolas Skouphas, Emmanuel Ksantos, Anastosyon Çakalof'dı.

Bu gizli cemiyetin kuruluş amacı, görünüşte Osmanlı İmparatorluğu'nda hristiyan toplumun eğitim ve öğretimini gerçekleştirmekti. Asıl amacı ise, İstanbul başşehir olmak üzere Bizans İmparatorluğu'nu yeniden kurmaktı. Bu cemiyet Capo d'İstria adlı aslen Korfolu olan sonra Rusya'ya yerleşmiş ve yüksek devlet görevlerinde bulunmuş bir Rum'un manevi başkanlığı altındaydı. Cemiyetin gerçek başkanı ise Rusya'ya yerleşmiş Rus taraftarı Memleketeyn beylerinden «Fenerli» Konstantin İpsilanti'nin oğlu Aleksandr İpsilanti idi(2). Bu da, Rusya'nın el altından cemiyeti desteklediğini göstermekteydi. Etniki Eter-

(1) Bilâl N. Şimşir. **Aynı eser**, I. XXXVI - XXXVIII

(2) Nurettin Türsan, **Yunan Sorunu**, 32-39. İstanbul 1980; A. Şükrü Esmer, **Siyasi Tarih**, 108-110. İstanbul 1944

ya'nın Osmanlı Devleti'nde birçok şubesi açıldı. Bunlar, İstanbul, İzmir, Sakız, Bükreş, Yaş, Yanya, Trlyeste gibi önemli merkezlerde kuruldu. Cemiyetin çalışmasında gizliliğe son derece önem veriliyordu. Bu amaçla da and içme, rütbeler ve özel şifreler yapılmıştı.

İstanbul'da bulunan Rum Patriği cemiyetin gizli üyeleri arasındaydı. Etniki Eterya güçlendikçe amaçları daha kesin ve geniş hale geldi. İlk amacı, Mora'da Yunan devleti kurmaktı. Sonra da Orta Yunanistan, Batı Trakya, Selanik, Ege Adaları, Oniki Ada, Girit, Batı Anadolu ve Kıbrıs'ı Yunanistan'a katmak Kuzey Anadolu'da Pontus Rum Devleti'ni kurmak ve nihayet İstanbul'u ele geçirerek Bizans İmparatorluğu'nu yeniden ihya etmekti(1).

İşte bu düşünceye Megalo İdea denir. Nitekim Megalo İdea, Hellenler'in önderliğinde Bizans İmparatorluğu'nu yeniden diriltmek ülküsü olarak değerlendiriyordu. Görüldüğü gibi Megalo İdea'nın ilk amacı, Mora ve çevresinde bağımsız bir Yunan Devleti kurmak ve Ege Denizi'ni bir Yunan gölü haline getirmek şeklinde tesbit edilmişti. Bu arada kuzeye doğru Makedonya'ya kadar genişlemek de esas alınmıştı.

Cemiyet, bu amaçlarla yaptığı yoğun çalışma ve tertipler sonunda, Rumlar'ı ayaklandıracak hale getirdi. Ancak bu sıralarda Yanya valisi olan Tepedelenli Ali Paşa Rumlar'a göz açtırmıyordu. Ancak Tepedelenli'nin bu sıralarda İstanbul ile arasının açılması Rumlar'ın işine yaradı.

5. *Tepedelenli Ali Paşa'nın İsyanı*

1774-1822 yılları arasında yaşayan Tepedelenli Ali Paşa, devlete yararlı hizmetlerde bulunmuş ve 1788'de Yanya valisi olmuştu(2). Burada da, Dalmaçya kıyılarına yerleşen Fransızlar'a karşı ve bölgede meydana gelen isyanları bastırmada da yararlı hizmetler yapmıştı. Ali Paşa, nüfuzu altında bulunan Mora ve dolaylarında Rumlar'ın isyan için hazırlandıklarını öğrenince sıkı tedbirler alıp durumu Babıâli'ye bildirdi. Fakat II. Mahmud'un mühürdarı olan Halet Efendi'nin Tepedelenli ile arası açıktı.

İşte Halet Efendi'nin çevirdiği saray entrikası sonunda padişah bu habere inanmadığı gibi Tepedelenli'yi bazı meselelerden dolayı cezalandırdı. 1820'de vezirliğini ve valiliğini elinden aldı. Bu ise Tepedelenli Ali Paşa'nın isyanına yol açtı. Bunun üzerine Mora'da ve Ege'de bulu-

(1) Selahattin Sâlışık. **Türk-Yunan İlişkileri Tarihi ve Etniki Eterya**, 143 vd.. İstanbul 1968

(2) Biyografisi için bkz. Cavid Baysun. «Ali Paşa (Tepedelenli)». İA., I. 343 vd.. İstanbul 1965

nan askerler Hurşit Paşa komutasında Tepedelenli Ali Paşa'nın üzerine gönderildi. Böylece Rumlar üzerlerindeki en büyük tehlike ve baskıdan kurtulmuş oldular ve buna sevindiler. Türk kuvvetlerinin karşı karşıya geldiği sırada Etniki Eterya da bunu fırsat bilerek isyanın başlama zamanının geldiğine kanaat getirip harekete geçti.

b. İsyanın Başlaması ve Gelişmeleri

Rum isyanı ilk defa Eflâk-Buğdan'da başladı. Aleksandr İpsilanti bu suretle, Rus yardımını sağlamayı ve Eflâk-Buğdan halkını ve diğer Ortodoks toplumları ayaklandırarak Balkanlar'da genel bir ayaklanma çıkarmayı ümit etmiştir. Böylece de, başarıya daha çabuk ve kolay gidileceğini zannediyordu. Bu amaçla da Aleksandr İpsilanti, Buğdan'daki Etniki Eterya Cemiyeti'ne güvenerek bir miktar askerle Prut nehrini geçip 6 Mart 1821'de halkı silaha sarılmaya davet ederek Bükreş'e girdi. Böylece Rum isyanı başlamış oldu.

Ancak, Aleksandr İpsilanti'nin hesabı yanlış çıktı. Eflâk-Buğdan halkı Latin olduğu için Rumlarla hiçbir bağlantısı yoktu. Voyvodalık yapan Fenerli beylerden halk bıkmıştı. Üstelik Buğdan'a giren Aleksandr İpsilanti Romenler'in lideri olan Theodor Vladimiresco'yu öldürmüştü. Öte yandan Eflâk-Buğdan halkı oldukça serbest bir yönetime sahiptiler. Yunanlılar için tehlikeye atılmak istemiyorlardı.

Diğer taraftan, Rum isyanı başladığı sırada Avrupa'da İtalya'daki isyanları bastırmak için dörtlü ittifak hükümdarları Laibach Kongresi'ni (1821) yapmaktaydılar. Çar I. Aleksandr, Rum isyanından memnun olmuştu ve Rumlar'a yardım edeceğini bildirmişti. Fakat, Kongre'nin etkili üyesi Metternich, Laibach Kongresi'nin bu gibi olayları yatıştırmak için toplandığını söyleyerek, Rum isyanına yardım etmenin kendi siyasetlerine ters düşeceğini ihtar ederek, İpsilanti'ye engel olunmasını bildirdi. Bunun üzerine çar, Rumlar'ı açıktan desteklemekten vazgeçmiş, ama özellikle Odesa'ya kaçan Rumlar'a el altından yardımda bulunmaktan geri kalmamıştır(1). Bu şartlar altında, 26 Haziran 1821'de Aleksandr İpsilanti üzerine gönderilen Türk kuvvetlerine yenildi ve Avusturya'ya kaçtı. Böylece Eflak-Buğdan isyanı sona erdi. Fakat bu sırada Rumlar daha büyük ayaklanmayı Mora'da başlattılar. Yukarıda belirtilen gelişmeler olurken, papazlar da Mora'da köy köy, kasaba kasaba dolaşarak halkı isyana teşvik ediyorlardı. Aslında Aleksandr İpsilanti'nin Eflâk'ta isyana başladığı sırada, kardeşi Dimitri İpsilanti ile Prens Kantakuzen Mora'ya çıkmışlardı.

(1) Edouard Driault, (Çev: Nafiz), Şark Meselesi, 247 vd., İstanbul 1328; Enver Ziya Karal, Aynı eser, V, 112 vd.

Aynı zamanda Mora'da da Patros Piskoposu Pol Germanos'un Aleksandr İpsilanti'nin hareketine paralel olarak isyan bayrağı açtığı görülmekteydi. Mora'da isyan 6 Nisan 1821'de patlak verdi ve yayıldı. Müslüman halk ve Türkler kalelere sığınmak zorunda kaldılar. Ancak, yardım gelmediğinden bu kaleler teker teker isyancıların eline geçti. Böylece üç-dört hafta içerisinde Tripolice (merkez) hariç bütün kaleler âsilerin eline geçti. Mukavemet eden Türkler şiddetle cezalandırıldı(1) Tripolice aylar süren mukavemetten sonra düştü. Diğer yerlerde olduğu gibi Türkler'e ağır muamelelerde bulunuldu. Mora'daki isyanın papazlar tarafından yürütülmesi isyanın karakterinin milli ve dini olmasına yol açtı. Diğer taraftan Mora'daki bu ayaklanmalar Ege Adaları'na sıçrayarak oraya da yayıldı. Böylece Ege denizinde Türk-Yunan egemenlik savaşı başlamış oldu.

Gerek Eflâk-Boğdan'daki, gerekse Mora'daki isyan hareketi İstanbul'da duyulduğu vakit büyük bir tepkiyle karşılandı. İsyanın hazırlanmasında önemli rol oynayan Etniki Eterya Cemiyeti ve üyelerinin amaçlarını anlayan II. Mahmud Rumlar'a karşı sert tedbirler aldı. Rum ileri gelenlerinin hepsi devlet hizmetlerinden uzaklaştırıldılar. Fenerli beylerin itibarı sarsıldı. Bu arada isyanda parmağı olduğu tespit edilen Fenerli Rum metropolitleri ile Patrik IV. Gregorios idam edildiler. Nisan 1821'de Mora'da bunlara itimat eden ve onlardan para da aldığı tesbit edilen Halet Efendi'nin itibarı kırıldı. Bu arada II. Mahmud hiddete kapılarak Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bütün Rumlar'ın öldürülmelerini emretti. Fakat devlet adamları araya girerek padişahı yatıştırdı. Bu durum karşısında ürken Rum patrikhanesi isyancılara bir aforozname çıkarttı fakat bunun etkisi olmadı. Bu sırada Tepedelenli Ali Paşa idam edilerek kafası İstanbul'da gönderildi. Bundan sonra ise Hurşit Paşa, Mora üzerine yürüdü. Halet Efendi ise önce Konya'ya sürüldü sonra idam edildi.

Olaylar bu şekilde gelişme gösterirken Avrupa devletleri tarafsız bir politika gütmekte idiler. Fakat Rusya, Rum isyanına resmen müdahalede bulundu, Rus elçisi, Küçük Kaynarca Andlaşması'nı ileri sürerek, Osmanlı Devleti'nden Ortodoks tebaası için kesin teminat istedi. Bu teminat, Mora isyanının askerî güçle bastırılması demekti. Babıâli Rus isteklerini reddedince Rus elçisi İstanbul'u terketti. Böylece Osmanlı-Rus ilişkileri kopma noktasına geldi. Ancak Çar, bu meselenin üzerine fazla gitmeyerek isyan hakkında Avrupa devletlerinin fikirlerini sormayı kendi siyasetine daha uygun buldu. Avusturya ve İngiltere âsileri desteklemenin ihtilal fikirlerini desteklemek olacağını ileri sürerek bununla pek ilgilenmemiş göründüler. Aslında Rusya'nın iste-

(1) Bilâl N Şimşir. Aynı eser, c. I, s. XIII. XXI - XXII

ği kendi himayesinde bir Rum devleti kurmaktı. Fakat bu sırada, Rumlar'ın kayıtsız şartsız ve hiçbir devlete tâbi olmaksızın bağımsız bir devlet kurmak istemeleri ve bunun ilanı, Rusya'nın âsilerden yüz çevirip Babıâli'ye yanaşmasına sebep oldu.

Ne var ki, Rumlar'ın isyanlarını Avrupa devletlerinin himayesinde sürdürmek, dolayısıyla neticelendirmek niyetinde oldukları ve bu husûsta Rusya'ya hiç yanaşmadıkları görülüyordu. Fakat Avrupa devletleri, Ekim 1822'de Verona'da yaptıkları kongrede Rumlar'ın bağımsız bir devlet kurmalarına karşı çıktılar. Buna rağmen Avrupa kamuoyu, âsileri destekler durumda bulunuyordu ve bunu aynı zamanda Müslüman-Hristiyan savaşı olarak değerlendiriyordu. Avrupa şehirlerinin çoğunda Mora âsilerine yardım dernekleri kurulmaya başlandı. Birçok tanınmış kimse de dahil, Avrupa'da Türk ve müslümanlarla savaşmak üzere gönüllü yazılmaya başladı.

Bu sırada Rumlar da teşkilatlanmaya çalışıyorlardı. Nitekim âsiler 1 Ocak 1822'de Epire civarında bir yerde toplanarak bağımsızlıklarını ilan ettiler ve beş üyeden oluşan bir hükümet oluşturup, başına Mavrokordato adında birini getirdiler. Ayrıca Dimitri İpsilanti başkanlığında 59 üyeden oluşan senato meydana getirildi(1). Böylece isyanın teşkilatlanma aşaması tamamlanmış oldu.

Osmanlı Devleti, bu şekilde gelişen Mora isyanını bastırmak için büyük gayret sarfediyordu. Ancak, kara ve denizdeki mücadeleler kesin bir sonuç vermiyordu. Özellikle denizdeki mücadelelerde küçük gemiler kullanan âsiler, sığ sularda kolaylıkla manevra yapabildiklerinden büyük gemilerden oluşan Osmanlı donanmasından rahatlıkla kaçabiliyorlardı. Böylece Ege adalarının Rum halkı Mora isyancılarıyla birlik oldular. Bu arada Sakız adası kuşatıldı. Birbuçuk ay Osmanlı donanmasının gelmesine kadar kuşatma devam etti. Osmanlı donanmasının gelişiyle kuşatma kaldırıldı. Rum âsilerine gemi ve silah bakımından epeyce zarar verdirilmesine rağmen Rumlar da, ateş kayıkları vasıtasıyla Türkler'in kumanda gemisini yakmaya muvaffak oldular.

1822 yılında Kaptan-ı Derya Hüsrev Paşa, küçük gemilerden oluşan bir filo meydana getirerek kendisi bu filo ile Mora sularında bulunduğu bir sırada ikiyüz parçadan oluşan âsilerin gemileri Menemen ve Çandarlı taraflarını vurdular. 1823 baharında Kaptan Derviş Paşa komutasında Mora'ya giden Osmanlı ordusu Mora'ya asker çıkarttı ve Mora'da âsileri güç duruma soktu(2). 1824 yılına girildiğinde çarpışmalar kara ve denizde sürüyordu. Padişah II. Mahmud, şiddetle gelişen bu isyan hareketini bir an önce bastırabilmek için, o sırada Batı

(1) Edouard Driault. Aynı eser, 155-156

(2) Mufassal Osmanlı Tarihi, V. 2884

tekniğine göre yetiştirilen donanması bulunan Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'dan yardım istemek zorunda kaldı.

Mehmed Ali Paşa, sür'atle gelişen isyanı Akdeniz ve Ege adalarını ayırmakla Mısır ticaretinin de ziyan göreceğini düşünerek padişahın isteğine katıldı. Fakat Mora ve Girit valiliklerinin kendisine verilmesi şartıyla harekete geçeceğini bildirdi. Babıâli, Mısır valisinin bu isteklerini kabul etti. Bunun üzerine Mehmed Ali Paşa, oğlu İbrahim Paşa komutasında altmış gemi ve 16 bin askerden meydana gelen kuvveti 9 Temmuz 1824'te Mora üzerine gönderdi.

Bu donanma, Rodos ve Girit'e uğrayıp Türk donanması ile birleştikten sonra 26 Şubat 1825'te Mora'ya gitti. Karaya çıkan Mısır ve Osmanlı kuvvetleri birleşerek âsilerin ellerine geçirdikleri yerleri geri aldılar. Sonuçta 1827'de Misolongi ve Atina teslim alınarak isyan bastırıldı(1). Böylece devlet otoritesi Mora ve adalarda tekrar kurulmuş oldu.

Buraya kadar isyan Osmanlı Devleti için bir iç mesele halinde idi. Bundan sonra Avrupa devletleri işe karışmaya başladılar. Bu da, sorunu, devletlerarası bir konu haline getirdi.

c. *Avrupa Devletlerinin Mora İsyanına Karışmaları*

Avrupa büyük devletleri, Kutsal ve Dörtlü İttifaklar'ın getirdiği genel prensipler çerçevesinde, Yunan isyanının başından itibaren tarafsızlık politikası izlemişlerdi. Bunda Avusturya Başbakanı Metternich'in büyük rolü vardı. Fakat bu sırada, 1825'te, Rus Çarı I. Aleksandr'ın ölümü ve Rusya'da yeni bir çarın tahta geçişi, Avrupa politikasında önemli bir değişikliğin meydana gelmesine sebep oldu. Zira, yeni çarın Mora isyanına doğrudan doğruya karışması diğer devletleri de harekete geçirmiş ve böylece isyan devletlerarası rekabetin bir konusu olmuştur.

Her devlet sorunu kendi menfaatlerinin sağlanması doğrultusunda halletmeye kalkıştı. Biraz önce sözü edilen Rus Çarı I. Aleksandr'ın 1 Aralık 1825'te ölümü üzerine yerine geçen I. Nikola, kutsal ittifaka dahildi ve Türkler'e düşmandı. Rumlar'a ise sempati besliyordu. Çar'a göre, Avrupa menfaatleri değil, Rus menfaatleri önde geliyordu. Buna ulaşabilmek için de «Bizans Yolu» üzerinden hareket etmesi gerektiğine inanıyordu(2). Bunun için de Mehmed Ali Paşa gibi güçlü bir valinin Girit ve Mora'ya hâkim olması da menfaatlerine aykırı düşüyordu.

(1) Charles Seignobos, Aynı eser, II, 115; Yorke, Aynı eser, V, 289 vd.
(2) Edouard Driault, Aynı eser, 107

Nitekim I. Nikola, bu düşüncelerini gerçekleştirmek için hemen harekete geçerek Prut nehri boylarına asker yığmaya başladı. Arkasından da 17 Mart 1826'da Osmanlı Devleti'ne bir ültimatom göndererek 1812 Bükreş Andlaşması'nın uygulanmasındaki bazı noktalara itiraz ederek bunların giderilmesi için iki devlet arasında altı hafta içerisinde bir görüşmenin yapılmasını istedi(1). Böylece Osmanlı Devleti'ne karşı Rusya diplomatik yoldan hücuma geçmiş oldu.

Osmanlı hükümeti, bu sıralarda yatışmakta olan Yunan isyanının Rusya'nın bu girişimi ile tekrar alevlenmemesi için, Rusya'nın bu görüşme isteğini kabul etmek zorunda kaldı. Bunun üzerine Türk ve Rus temsilcileri, 7 Ekim 1826'da Akkerman sözleşmesini imzaladılar. Buna göre:

1 — *Sırbistan'ın muhtariyeti onaylanacak ve bir anayasa verilecekti.*

2 — *Eflâk ve Buğdan'a Rusya'nın onayı alınarak yerli beylerden Voyvoda tayin edilecekti.*

3 — *Rumeli ve Kafkasya sınırlarında bazı düzenlemeler yapılacaktı.*

4 — *Rus ticaret gemileri Osmanlı karasularında serbestçe gezebileceklerdi. Garp ocaklarına ait gemilerin Rus ticaret gemilerine ziyan vermeleri önlenecek, şayet ziyan verilecek olursa, bu zararları Osmanlı Devleti ödeyecekti.*

5 — *Bükreş Andlaşması aynen uygulanacaktı*(2).

Akkerman Sözleşmesi'nin özet olarak verilen bu maddelerine bakılacak olursa, sözleşmenin Yunan isyanıyla uzaktan yakından hiçbir ilgisi yoktur. Fakat Rusya, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu güç durumdan faydalanarak, Osmanlı Devleti'nden bazı avantajlar sağlamış, özellikle Rus ticaret gemilerinin Türk karasularında serbestçe ticaret yapmaları Rusya'ya büyük avantajlar sağlamıştır. Bu, Ruslar'ın Osmanlı Devleti'ne karşı diplomatik zaferi sayılabilir. Zira Rusya bununla Osmanlı Devleti'nin o andaki güçsüzlüğünden faydalanarak herhangi bir savaş yapmaksızın bazı isteklerini kabul ettireceğini göstermiştir.

Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na bu şekilde ültimatom vererek bir takım tavizler koparması bu defa, İngiltere'yi telaşa düşürmüştür. Aslında İngiltere, menfaatleri doğrultusunda Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunmasından yanaydı. Bu sebepten

(1) Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi**, 323-324, Ankara 1948.

(2) Sözleşme metni için bkz: Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, I, 263-268, Ankara 1953.

dolayı Rum isyanına tarafsız kalmıştır. Fakat İngiliz kamuoyunun gittikçe artan baskısı Mehmet Ali Paşa'nın Mora ve Girit'e yerleşmesi ve nihayet yeni kurulacak Yunanistan devleti üzerinde nüfuz sahibi olabilecek Rusya'nın Akdeniz'de bir kuvvet olarak karşısına çıkacağı düşüncelerinden kuşkulanarak, Yunan meselesi ile ilgilenmeye başladı. Zaten bu sırada Rusya da Yunanlılar lehinde olmak üzere İngiltere ile anlaşmayı düşünüyordu. İngiltere, kendi himayesinde kurulacak bir Yunanistan'a taraftar olduğundan, Rusya'nın bu önerisini kabul etti.

Rusya'nın bu önerisine karşılık İngiltere, Wellington'u St. Petersburg'a (Petrograt) gönderdi. Nitekim daha Akkerman sözleşmesi yapılmadan önce İngiltere ile Rusya arasında 4 Nisan 1826'da St. Petersburg protokolü imzalandı. Bu protokole göre:

«Yunanlılar, Osmanlı Devleti'ne vergi ile bağlı muhtar bir devlet haline getirilecek ve bütün Türkler Yunanistan'dan çıkartılacaklar; İngiltere ile Rusya her türlü menfaat hesaplarından uzak olarak, bu teklifi Osmanlı hükümetine kabul ettireceklerdi» (1).

İngiltere ve Rusya'nın almış oldukları bu karar, bağımsız bir Yunan devleti kurulması için devletlerarası diplomasi yolunda atılan ilk adım oldu. İngiltere ve Rusya, daha sonra bu protokolu diğer Avrupa devletlerine bildirdiler. Avusturya ve Prusya, protokolu prensip olarak reddetti. Fakat Fransa kendisine karşı kurulmuş olan Kutsal İttifakı yıkmak için bunu fırsat bilerek hemen kabul etti. Bunun üzerine İngiltere, Rusya ve Fransa bu protokolu yürütmeye karar verdiler ve Babıâli'ye bildirdiler. Babıâli, bunlara karşı protokolun padişah nezdinde hiç bir değeri olmadığını çünkü, ne Rusya'nın ne İngiltere'nin padişaha ait topraklar için kendi bildiklerine göre karar veremeyeceklerini bildirdi. Babıâli'nin bu red cevabı, Avrupa büyük devletlerinin Yunan meselesinde Osmanlı Devleti'ne karşı birleşmelerine yol açtı.

Zaten bu sırada Fransa ile Rusya birbirlerine yaklaşmaktaydılar ve her ikisi de Yunanlılar lehine harekete geçmeye hazırlanıyorlardı. Bu konuda bir Fransız-Rus yakınlaşması İngiltere menfaatlerine aykırı düşeceğinden, İngiltere insiyatifi elden kaçırmamak için Rusya ve Fransa ile bir anlaşma yapmayı uygun görüyordu. Sonuçta bu üç devlet arasında 6 Temmuz 1827'de Londra Anlaşması imzalandı.

Bu anlaşmaya göre, İngiltere ile Rusya arasında 4 Nisan 1826'da yapılan St. Petersburg Protokolü'nün öngördüğü Yunanistan, bağımsız bir devlet haline getirilecekti. Ayrıca, *«Yunanlılar, gerek kıta Yunanistanı'nda, gerek adalardaki bütün Türk mallarının sahibi olacaklar»*

(1) Yorga, Aynı eser, V, 313; Edouard Driault, Aynı eser, 168

dı(1). Bu şartları kabul etmesi için de Osmanlı devletine bir ay süre tanınacaktı. Bunları kabul etmediği takdirde, üç devlet, Yunan âsilerine yardımda bulunacaklar ve Osmanlı Devleti'ne anlaşma hükümlerini silah zoruyla kabul ettireceklerdi.

İngiltere, Rusya ve Fransa, bu kararlarını, 16 Ağustos 1827'de Osmanlı Devleti'ne bildirerek, uygulanmasını istediler. Ancak Babıâli, tek taraflı olarak Türkler'in Yunanistan'dan atılması demek olan bu kararı çok ağır bularak ve iç işlerine bir karışma sayarak reddetti. Zira, Rumlar'a bağımlılığın verilmesi, diğer toplumlara da aynı şeyin ileride verileceğini peşin olarak kabul etmek, bu da imparatorluğun yıkılması demekti. Bu sebeplerle Osmanlı Devleti, bu tekliflere karşı sonuna kadar direnmeye karar verdi.

Gerek St. Petersburg, gerekse Londra Andlaşması'nda alınan kararlar Osmanlı Devleti tarafından reddedilince İngiltere, Rusya ve Fransa bu kararlarını silah zoruyla kabul ettirmek üzere harekete geçtiler. İlk iş olarak bu üç devletin Akdeniz filoları Mora'yı kuşatma altına aldılar. Böylece Mora ile Osmanlı Devleti'nin bağlantısını kesmek istediler. Sonra da Osmanlı ve Mısır (Mehmed Ali Paşa'nın) donanmalarının bulunduğu Navarin limanı ağzını tutarak İbrahim Paşa'ya anlaşma teklif ettiler. İbrahim Paşa'nın merkezden gelen emre göre hareket edeceğini bildirmesi üzerine, müttefik donanma Navarin limanına girerek, tarihimizde Navarin faciası denen olaya sebep oldu.

d. Navarin Olayı ve Sonuçları

Mora isyanı başladığı zaman âsilerin ilk hücum ettikleri yerlerden biri Navarin'di. Bu kale dört ay mukavemet gösterdikten sonra yardım gelemediğinden teslim olmak zorunda kalmış, âsiler vermiş oldukları sözü tutmayarak, teslim olmalarına rağmen Navarin'deki bütün İslâm halkı öldürmüşlerdi. 1825 yılında, Mısır ve Osmanlı ordusu müştereken hareket ettiği bir sırada, Navarin'i geri alınışlardı. Fakat âsi kaptanlar Navarin'i tekrar ele geçirmek üzere yemin etmişlerdi. Nitekim, bu olaydan biraz sonra Navarin önünde küçük bir ada olan Sphakteria adasını ele geçirip, Navarin kuşatmasını buradan yönetmeyi planlamışlardı. Fakat Mısır donanmasının karşı hareketiyle Rumlar bu düşüncelerinde başarılı olamadılar. Bundan sonra, Londra Anlaşması esaslarını reddeden Osmanlı Devleti'ni cezalandırmak amacıyla hareket eden müttefikler, ani bir hücumla 20 Ekim 1827'de Navarin'e geldiler. Bu ani baskın

(1) Bilâl N. Şimşir. Aynı eser, c. I, s. XXII

sonunda Türk ve Mısır donanmalarını yaktılar(1). Olay şöyle cereyan etmiştir:

Önce İngiliz amirali Codrington, sonra da Fransız amirali Rignu Navarin limanı önlerine geldiler. Bu sırada, Çengeloğlu Tahir Paşa komutasında Türk-Mısır filosu Navarin limanında yatmakta idi. Fransız ve İngiliz amiralleri İbrahim Paşa ile görüşüp 25 Eylül 1827'de bir anlaşma yaptılar. Buna göre Osmanlı ve Mısır filoları limandan ayrılmayacaklardı. Fakat bundan sonra olayların gelişmesi ve bazı hususların merkezden gelen emre göre halledilmesini bekleyen İbrahim Paşa, beklemek zorunda kaldığından İngiliz ve Fransız filoları Navarin'den Zanta ve Milo taraflarına çekildiler.

Ancak Osmanlı donanmasının Navarin limanından ayrılacağını duymaları üzerine tekrar Navarin önüne geldiler. Az sonra da bir Rus filosu Navarin önüne geldi, İngiliz ve Fransız filolarına katıldı. Arkasından da, müttefiklerin donanması, hiçbir mukavemet görmeden Navarin Limanı'na girdi. Bunun üzerine müttefikler Osmanlı-Mısır donanmasındaki ateş gemisinin başka tarafa naklini istediler ve böylece tahribini planladıkları bu donanmaya karşı onlara ateş açma fırsatını ve bahanesini verdiler.

Osmanlı ateş gemisinden kendisine doğru gelen düşman gemilerine yaklaşmamaları için karşı konması üzerine, Fransız Amiral Rignu bütün gemilerine ateş emrini verdi. Bunun üzerine başlayan ve üç saat süren çarpışmalarda Osmanlı-Mısır donanmasının kayıpları çok büyük oldu. Osmanlı donanmasında, iki kalyon, iki firkateyn, üç korvet battı. Bir kalyon, sekiz firkateyn, onbeş korvet, iki brik yandı(2).

Böylece Navarin Olayı ile Müttefikler tarafından, Mora'daki Osmanlı-Mısır kuvvetlerinin üstünlüğüne ve prestijine ağır bir darbe vurulmuş oldu. Diğer taraftan, İbrahim Paşa'nın da Mısır ile irtibatı kesildi. Osmanlı donanmasının adeta yok olmasına yol açan Navarin faciası Mora, Fransa ve Rusya'da sevinç, İngiltere'de ise hoşnutsuzluk yarattı. İngiltere hükümeti, olayın teessüf edilecek bir kaza olduğunu bildirdi. Ayrıca bu olaya katılan amiralini azletti. Avusturya da bu olaydan memnun kalmadı. Zira, Navarin Olayı ile Metternich sistemi ve Kutsal İttifak fiilen yıkılmış oldu. Nitekim Metternich'e göre, «*Navarin ile tarihte yeni bir dönem başlıyor*»du(3). Bu iki devletin Navarin Olayı karşısında bu şekilde bir tutum almasına, Rusya ve Fransa'nın Boğaz-

(1) Fevzi Kurtoğlu. **Yunan İstiklal Harbi ve Navarin Muharebesi**, I, 55 vd., İstanbul 1944; İsmail Hami Danişmend. **Aynı eser**, IV. 112; **Yorga, Aynı eser**, V. 333

(2) **Mufassal Osmanlı Tarihi**, V. 2905-2908

(3) Enver Ziya Karal. **Aynı eser**, V. 118

lar ve Balkanlar'da ortaya çıkan istekleri ile, Osmanlı donanmasının yediği büyük darbe sonucunda, Rusya'nın güneye inme politikasında onu engelleyecek hiç bir kuvvetin kalmaması endişesi sebep olmuştur.

Navarin Olayı, bu çok yönlü sonuçları yanında, Türk denizciliği yönünden de önemli bir dönüm noktası olmuştur. Denizlerle birbirine bağlı olarak üç kıtada toprakları bulunan Osmanlı İmparatorluğu'nun yaklaşık onaltıbin mil kıyısı bulunuyordu. Bu devlet, Navarin faciasından sonra birdenbire donanmasız bir deniz imparatorluğu haline düşmüştür. Bu da imparatorluğun geleceği bakımından çok sakıncalı bir durum yaratmıştır. Navarin faciası, sadece gemilerin değil, III. Selim zamanından beri büyük gayret ve fedakârlıkla çalışıp yetiştirilen mahir Türk denizcilerinin de yok olmasına sebep olmuştur. Bu bakımdan Navarin olayına en olumsuz tepki, Osmanlı Devleti'nden geldi.

Bu olay, herşeyden önce Mora'da galip durumdaki Türk kuvvetlerinin mağlup duruma düşmesine ve bölgede olayların yeniden başlamasına sebep oldu. Diğer taraftan siyasî ve askerî yönlerden kayıplara uğrandı. Bunlar da Osmanlı Hükümeti'ni sert önlem almaya yöneltti.

Osmanlı Devleti, Boğazlar'ı bütün yabancı gemilere kapadı. Diğer taraftan asker toplamaya başladı. 9 Kasım 1827'de Avusturya elçisi vasıtasıyla İngiltere, Fransa ve Rusya'ya bir nota vererek, ortada bir savaş yok iken donanmasının batırılması karşısında tazminat vermeleri gerektiğini bildirdi ve bundan böyle Yunan işlerine karışmamalarını istedi; bu isteklerinin kabulüne kadar da İngiltere, Fransa ve Rusya'nın İstanbul'daki elçiliği ile ilgisini kesti. Bunun üzerine Osmanlı tekliflerini kabul etmeyen elçiler İstanbul'dan ayrıldılar. Osmanlı Hükümeti bu durumu tekrar protesto etti. Sonuçta, bu üç devletle Osmanlı Devleti arasında siyasi her türlü ilişki kesildi

Olayların bu şekilde gelişmesi Rusya'nın işine geliyordu. Zira, emellerini gerçekleştirmek için eline bir fırsat geçmişti. Ancak Rusya'nın aşırı istekleri, menfaatleri bakımından İngiltere ve Fransa'yı endişelendiriyordu. Bu sebeple Rum isyanını bir an evvel bastırmak ve çıkması muhtemel Osmanlı-Rus savaşını engelleyebilmek için çalışıyorlardı. Bunun üzerine Fransa ve İngiltere, Mısır kuvvetlerinin Mora'dan çekilmeleri için 9 Temmuz 1828'de Mehmet Ali Paşa ile anlaşma yaptılar. İngilizler ve Fransızlar bu protokoldan sonra Mehmet Ali Paşa'dan Mora'daki askerlerini çekmesini istediler. Mehmet Ali Paşa da askerlerini çekmeyi kabul ederek, 6 Ağustos'ta bu konuda bir sözleşme yapıldı. Sözleşmeye göre İngiltere, İbrahim Paşa komutasındaki askerleri Mora'dan Mısır'a taşıdı. Bu arada Fransa Mora'yı geçici olarak işgal etti(1). Rusya ise, bu arada Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etti.

(1) Edouard Driault, Aynı eser, 173-175

e. *1828-1829 Osmanlı - Rus Savaşı*

1. Savaşın Sebepleri

Rusya, yukarıda belirtildiği gibi, 1827 yılı içerisinde meydana gelen olaylardan kendi çıkar ve emelleri doğrultusunda memnun bulunuyordu. Bundan faydalanabilmek için, 1828 yılı başlarında Osmanlı İmparatorluğu'ndan bir takım isteklerde bulunmaya başladı. Nitekim çok geçmeden Osmanlı İmparatorluğu Akkerman sözleşmesini tam uygulayamıyor düşüncesiyle, bunu uygulattırmak ve Yunan sorununu çözümlemek bahanesiyle, aslında ise, topraklarını genişletmek ve güneye inme politikasını gerçekleştirmek üzere harekete geçti. Fakat bunu yaparken, amacının toprak kazanma olmadığını söylemeyi ihmal etmedi. Avrupa devletlerinin tarafsızlığını da sağlayarak, Osmanlı Devleti'ni yalnız bırakmayı başardı.

Osmanlı Devleti'nde ise, Navarin olayından beri Rusya'ya karşı büyük bir tepki vardı. Bunun sonucu olarak, İstanbul'da 2 Aralık 1827'de toplanan «Meşveret»te, Rusya'ya karşı mücadele edilmesine karar verilmişti. Ancak, devletin durumu bir savaşa girmeye uygun değildi. Çünkü, Navarin'de donanması yanmış, aşağıdaki konularda açıklanacağı üzere 1826'da kaldırılan Yeniçeri Ocağı'nın yerine kurulan «Asakir-I Mansure-i Muhammediye» adlı yeni ordu daha tam gelişememişti. Ayrıca devlet iç ve dış pek çok mesele ile karşı karşıyaydı. Üstelik İngiltere ve Fransa ile de ilişkiler kesilmişti.

İşte Rusya, gerek Avrupa büyük devletlerinin kendi yanında bulunmasından, gerekse Osmanlı Devleti'nin büyük sıkıntılar içinde ve zayıf halde olmasından yararlanarak, tarihi emellerini gerçekleştirmek üzere, 14 Nisan 1828'de bir defa daha Osmanlı topraklarına saldırdı(1). Bu da yeni bir Osmanlı-Rus savaşının başlamasına sebep oldu.

2. Savaşın Başlaması ve Gelişmeleri

Osmanlı Devleti, aslında Rusya ile böyle bir savaşa içinde bulunduğu kötü durum dolayısıyla taraftar değildi. Gerçi, Rus isteklerinin kabul edilmesiyle savaştan kurtulmak mümkündü. Ancak, Rus isteklerinin en hafifi Mora'ya bağımsızlık verilmesi şeklindeydi. Bu yolun açılması ise imparatorluğun parçalanmasını peşinen kabul etmek olurdu. Rusya'nın da aslında istediği buydu. Böyle bir şeyi de, bir devletin mücadelesiz kabulü mümkün değildi. Bu arada, II. Mahmud'un güvendiği devlet adamlarından Pertev Paşa, padişahı savaş için ikna etmişti. Bazı kimseler de bu savaşın Osmanlı Devleti tarafından kazanılacağını,

(1) Yorga, Aynı eser, V. 340

Rusya'nın silinip gideceğini, hatta Kırım'ın geri alınacağını ileri sürmüştü. Bu hava içerisinde ulema, ileri gelen devlet adamları ve askerlerden oluşan olağanüstü bir mecliste, her şeye rağmen 20 Mayıs 1828'de Rusya'ya savaş ilanına karar verildi.

Bunun üzerine, genel olarak sadece bir savunma savaşı yapması kabul edilen Osmanlı ordularının başına; Tuna seraskerliğine Ağa Hüseyin Paşa, Varna Muhafızlığı'na Kaptan-ı Derya İzzet Mehmet Paşa, Anadolu tarafına eski sadrazamlardan Mehmet Sait Galip Paşa komutan olarak tayin edildiler. 24 Mayıs 1828 günü de henüz kuruluş halinde bulunan Asakir-i Mansure-i Muhammediye birliklerinden meydana gelen zayıf bir ordu, Şumnu'ya doğru hareket etti.

Rus orduları 14 Nisan 1828'de Osmanlı topraklarına girdikten sonra hızla ilerleyerek, Buğdan'ı aldılar, Eflâk'a girip Bükreş'i işgal ettiler. Ruslar, ancak Ekim 1828'de Silistre'de durdurulabildi. Diğer taraftan Rus kuvvetleri Kafkas ve Anadolu cephesinde de ilerleyerek 1828 yılı yaz aylarında Anapa, Poti, Ahıska ile diğer Karadeniz kıyısındaki kaleleri aldılar ve Kars şehrine girdiler(1).

Osmanlı-Rus savaşının bu şekilde sürdüğü sıralarda, yukarıda da belirtildiği gibi İngiltere, Mehmet Ali Paşa ile 6 Ağustos 1828'de anlaşarak, padişahın onayını almadan, Mısır kuvvetlerini Mora'dan Mısır'a taşıdı. Fransa da Ekim 1828 de hemen hemen hiçbir mukavemet görmeden Mora'yı işgal etti ve buradaki Osmanlı egemenliğine kesin olarak son verdi. Bunun üzerine Rum isyanı Mora'da yeniden başladı ve isyan Ege adalarına da yayıldı. Böylece Osmanlı Devleti, bir taraftan Ruslarla Balkanlar'da ve Kafkaslar'da savaşırken, bir de Fransızlar'ın doğrudan desteklediği ve yardım ettiği Rum isyanı ile mücadele etmek durumunda kaldı.

Bu gelişmeler karşısında Avrupa diplomasisi, Rusya'nın savaşta Osmanlı Devleti'ne karşı kazandığı başarılardan ve ilerlemesinden, kendi menfaatleri yönünden endişelenmeye başladı. Bundan dolayı savaşın kesin sonucunu beklemeden, Osmanlı-Rus savaşının kesilmesini sağlamak üzere harekete geçti. Bu amaçla, Avrupa devletlerinin Londra'daki elçilerinden meydana gelen bir konferans toplandı. Burada yapılan görüşmeler sonucunda, 22 Mart 1829'da aralarında bir protokol imzaladılar. Bu protokola göre; Mora ve çevresi ile Kiklat adalarından meydana gelecek, bağımsız bir Yunanistan devleti kurulacak; bu devlet Avrupa devletlerince seçilecek bir hristiyan prens tarafından yönetilecek ve her yıl Osmanlı Devleti'ne belli miktarda vergi verecekti(2).

(1) **Mufassal Osmanlı Tarihi**, V. 2908-2910
(2) Edouard Driault, Aynı eser, 177

Avrupa devletleri, Londra protokolünü Osmanlı Devleti'ne bildirerek, buna göre bir Yunanistan devletinin kurulmasını istediler. Babıâli ise protokolün getirdiklerini reddetti.

Ancak bu tarihlerde Osmanlı-Rus savaşı devam ediyordu. Rumlar, 1829 yılı yaz aylarında savaşta yeni başarılar elde ettiler. Temmuz ayında Balkanlar'ı aştılar ve ilk defa olarak batıda Edirne'ye, doğuda Erzurum'a kadar geldiler. Ancak, Rus orduları da asıl merkezlerinden çok uzaklaşmış olduklarından tehlikeli duruma düştüler. Bu arada, Rusya'da bazı kargaşalıklar çıktı. Ne yazık ki, Osmanlı Devleti Rusya'nın bu durumundan faydalanacak güçte değildi. Nitekim, 20 Ağustos 1829'da Edirne'nin düşmesi üzerine, Osmanlı Hükümeti, daha önce reddettiği Akkerman Sözleşmesi'nin hükümlerini yerine getireceğini ve Londra Protokolü'nü de kabul etmeye hazır olduğunu bildirerek Rusya'dan barış istedi(1). Rus Çarı I. Nikola da kendi ordularının içinde bulunduğu tehlikeli durumdan ve İngiltere ile Avusturya'nın artan baskılarından dolayı, Osmanlı barış teklifini kabul etti.

3. Edirne Andlaşması, Savaşın Sona Ermesi

Bunun üzerine, Osmanlı ve Rus temsilcileri arasında Edirne'de barış görüşmeleri başladı. Bu görüşmelerde, Osmanlı Devleti'ni Sadık Efendi başkanlığında bir heyet, Rusya'yı da Kont Aleksi Orloff ve Kont F. de Pahlen temsil etti. Barış görüşmeleri kısa sürdü; Osmanlı temsilcileri, Ruslar tarafından daha önceden hazırlanan şartları kabul etmeye mecbur bırakıldı ve sonuçta iki devlet arasında 14 Eylül 1829'da Edirne Andlaşması imza edildi.

Edirne Andlaşması, onaltı maddeden ve Rusya'ya savaş tazminatı ile Rus tüccarlarının tazminatı, işgal altındaki Osmanlı topraklarının boşaltılmasına ait bir senet ve ayrıca Eflâk-Buğdan'a ait bir senetten meydana geliyordu. Bu andlaşmaya göre:

1 — *Rusya, Tuna nehrinin ağzındaki adalar dışında, Rumeli'de işgal ettiği yerlerden çekilecek ve Prut Nehri savaştan önce olduğu gibi iki devlet arasında sınır olacaktı.*

2 — *Osmanlı Devleti, Gürcistan ve Kafkasya'daki diğer yerlerin Rusya'ya ait olduğunu kabul ediyordu. Buna karşılık Rusya; Ahıska, Poti, Anapa dışında, Doğu cephesinde işgal ettiği yerleri geri verecekti.*

3 — *Sırbistan'a ve Eflâk-Buğdan'a daha önce verilmiş olan haklar yenileniyor ve genişletiliyordu. Bundan*

böyle Eflâk-Buğdan voyvodaları bu makama hayatları boyunca tayin edilecekler ve bu topraklar Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmakla, Türkler burayı terkedeceklerdi.

4 — *Rus ticaret gemileri, Boğazlar'dan serbest olarak geçebilecekler ve Ruslar Osmanlı topraklarında ticaret yapabileceklerdi.*

5 — *Osmanlı Devleti; Rusya, İngiltere ve Fransa'nın Londra'da 6 Temmuz 1827'de ve buna dayalı olarak yine Londra'da 22 Mart 1829'da aralarında yaptıkları, Yunanistan devletinin kurulması ve bağımsızlığını öngören anlaşma ve protokolü kabul edecekti.*

6 — *Osmanlı Devleti, Rusya'ya on milyon düka altın savaş tazminatı ödeyecekti*(1).

Böylece Edirne Barış Andlaşması'nın imzalanmasıyla, 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı sona ermiş oldu.

Yukarıdaki bilgilerden anlaşılacağı üzere; Osmanlı Devleti, 1828-1829 savaşında Rusya karşısında büyük bir yenilgiye uğramış, bunun sonucunda da kendisini büyük maddî ve manevî kayıplara uğratan Edirne Barış Andlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştır.

Nitekim bu andlaşma ile Rusya, Balkanlar'da ve Doğu Anadolu'da işgal ettiği yerlerin çok büyük kısmını Osmanlı Devleti'ne geri vermekle beraber, Tuna nehrinin ağzındaki adalar ile Kafkasya da stratejik önemi olan bazı yerleri ele geçirmiş ve böylece Karadeniz'in batısında ve doğusunda biraz daha güneye inmiş oldu Ayrıca Eflâk-Buğdanlılar ile Sırplar'a bazı haklar verdirmek suretiyle, onların bir bakıma koruyuculuğunu üzerine aldı. Bu da, Rusya'nın Balkanlar'da nüfûzunu daha da çoğaltti.

Osmanlı Devleti ise, savaşta uğradığı ağır yenilgi ve imzaladığı Edirne Andlaşması'yla, kaybettiği toprakların yanı sıra, siyasî ve askerî prestiji yönünden, ayrıca kabul ettiği savaş tazminatı ile de zaten pek iyi olmayan maliyesi ve ekonomisi büyük bir darbe daha yemiş oldu. Bütün bunlarla, çöküşü biraz daha hızlanırken, aynı zamanda Rusya'nın ve diğer büyük devletlerin daha ağır baskısı ile tehdidi altına girdi. Nitekim Avusturya elçisi, Edirne Andlaşması'nı, «*muzaffer bir devletin zayıf bir düşmana şimdiye kadar kabul ettirmiş olduğu andlaşmalardan hepsinin en doğrusu*» ve Osmanlı Devleti'nin «*artık bağımsız devletler arasında sayılamadığına*» bir belirti olarak yorumladı.

1828-1829 savaşının ve Edirne Andlaşması'nın getirdiği diğer bir önemli husus ise, Yunanistan devletinin kurulmasının Osmanlı Devleti

(1) Andlaşma metni ve ekleri için bkz: Nihat Erim: Aynı eser, I. 279-292

tarafından kabul edilmesiydi. Bu, aynı zamanda başta Rusya olmak üzere, diğer büyük Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'ne yeni bir sorun getirmelerine iç ve dış politikasına karışmalarına, baskı yapmalarına yol açacak bir gelişmeler zincirinin başlangıcıydı.

f. Yunanistan Devletinin Kurulması

Osmanlı Devleti, yukarıda belirtildiği gibi, Edirne Andlaşması ile bağımsız bir Yunanistan devletinin kurulmasını öngören 22 Mart 1829 tarihli Londra Protokolü'nü kabul etmişti. Bu da, başta İngiltere ve Rusya olmak üzere diğer Avrupa büyük devletlerini derhal harekete geçirdi.

Nitekim, 14 Eylül 1829 tarihinde Edirne Andlaşması'nın imzalanmasından ve bu andlaşmanın aynı ay içerisinde Osmanlı Devleti ile Rusya tarafından karşılıklı olarak onaylanmasından sonra: İngiltere'nin girişimleriyle, Yunanistan devletinin kurulması ve sınırlarının çizilmesi için Osmanlı Devleti ile Avrupa devletleri arasında, Londra'da bir konferans toplanarak görüşmelere başlandı. Ancak Yunanlılar, 22 Mart 1829 tarihli Londra Protokolü'nde İngiltere, Rusya ve Fransa tarafından kendileri için belirlenen sınırları az bularak, adı geçen devletlerden bunun genişletilmesini istediklerinden; ayrıca, büyük devletlerin her birisi de kendi çıkarlarına göre hareket edip konuya bir şekil vermek istediklerinden, görüşmeler çekişmeli ve uzun sürdü.

Sonuçta yapılmakta olan bu konferansta, İngiltere'nin baskısı ve isteği doğrultusunda büyük devletler arasında anlaşmaya varılarak, 3 Şubat 1830'da bir protokol imzalandı. Buna göre; Mora yarımadası esas olmak üzere tam bağımsız bir Yunanistan devleti kuruluyordu. Bu devletin sınırları, Mora'nın kuzeyinden geçiyor, Attik yarımadası ve Kiklat adalarını da içine alıyordu. Ayrıca bu yeni devletin başına kral olarak da, Leopold von Sachsen-Koburg getirilecekti. Ancak bu prens, daha tahta geçmeden görevinden istifa etti(1). Bunun üzerine uygun bir kral bulununcaya kadar Yunanistan'da geçici bir yönetimin kurulması kararlaştırıldı.

Avrupa büyük devletleri, Londra'da aldıkları bu son kararları İstanbul'daki elçileri vasıtasıyla, 8 Nisan 1830'da Osmanlı Devleti'ne bildirdiler ve belirledikleri sınırlar içerisinde Yunanistan'ın bağımsızlığını onaylamasını istediler. Osmanlı hükümeti de, bu devletlerin artan baskıları üzerine 24 Nisan 1830 da Yunanistan'ın bağımsız bir devlet olarak kurulmasını kabul ederek, bunu onayladı. Böylece Yunanistan devleti resmen kurulmuş oldu(2).

(1) Yorga, Aynı eser, V. 355; Edouard Driault, Aynı eser, 180
(2) Selim Sun, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı, 9. Ankara 1965

Ne var ki bu tarihlerde, daha kuruluş halinde bulunan Yunanistan'da iç çekişmeler almış yürümüş, bir iç savaşın eşiğine kadar gelinmiş bulunuyordu. Bu da, Yunan sorununun bir süre daha devam etmesine yol açtı. Bunun üzerine Yunanlılar'ın koruyucusu olan İngiltere, Rusya ve Fransa devletleri duruma yeniden müdahale ederek, Yunan sorununu tam olarak çözmek için Londra'da bir defa daha toplandılar. Bu toplantıda, Yunanlılar'ın daha fazla toprak isteklerini de gözönünde tutarak Mayıs 1832'de Yunanistan'a son şeklini veren bir anlaşma yaptılar. Bununla, Yunanistan'ın kuzey sınırı olarak Arta-volo hattını kabul ettiler.

Böylece, Yunanistan'a Mora ve Attik yarımadalarının bütününü bırakmış oldular. Ayrıca, bu yarımadaların çevresindeki bütün adalar ile, Kuzey Sporadlar, Ege Denizi'nin ikinci büyük adası Eğriboz (Ağriboz) dahil olmak üzere, küçüklü büyüklü yüzlerce adayı Yunanistan'a bağladılar. Büyük devletler, kurulan Yunanistan devletine kral olarak da, Bavyera Kralı Louis'nin oğlu Otto'yu seçtiler. Bu yeni devletin toprakları üzerinde ise, bu tarihlerde yaklaşık 750.000 nüfus bulunuyordu(1).

Görüldüğü gibi, Yunanistan'ın daha kuruluşu sırasında Rumlar'ın koparduğu yaygara ve istekler üzerine, bu devlete hayat veren büyük devletler, onların istekleri doğrultusunda, Türkler'den biraz daha toprak alarak onlara vermiş ve Yunanistan'ın ilk tesbit ettikleri sınırını kendi bildiklerine göre genişletmişlerdir. Aynı zamanda Yunanistan'ı Ege Denizi'ne yaymışlardır. Bu kararları alırken de Osman Devleti'ni hiç dikkate almamışlar, ona nasıl olsa bunu kabul ettireceklerini düşünmüşlerdir.

Nitekim bundan sonra, Yunan sorununda ve Yunanistan devletinin kurulmasında başrolü oynayan, yani Yunanistan'ın kurucusu ve koruyucusu olan İngiltere, Rusya ve Fransa; Yunanistan adına, Osmanlı Devleti ile İstanbul'da, Londra'da son yaptıkları anlaşma doğrultusunda görüşmelere başladılar. Sonuçta Babıâli üzerinde kurdukları baskılarla, 21 Temmuz 1832'de Osmanlı Devleti'ni kendileriyle bir protokol imzalamaya mecbur ettiler.

Taraftarlar arasında imzalanan bu protokole göre; Osmanlı Devleti, üç büyük devletin aldığı kararlarla çizmiş oldukları yukarıda belirtilen yeni Yunanistan sınırını, yani Yunanistan'a daha fazla toprak vermeyi ve onun statüsünü kabul etti. Buna karşılık, yeni Yunanistan devleti, topraklarındaki Türk mallarının bedeli olarak, Osmanlı Devleti'ne belli bir tazminat ödemeyi yüklendi(2). Ancak her ne olursa ol-

(1) Fahir Armaoğlu, Siyasi Tarih, 107, Ankara 1973; Bilâl N. Şimşir, Aynı eser, c. I, s. XIX - XX, XXII, XXXI

(2) Yorga, Aynı eser, V, 356-357

sun bununla Osmanlı Devleti, toprakları üzerinde diplomasi masasında büyük devletlerin baskısı ve zoruyla kurulmasını kabul etmek zorunda kaldığı Yunanistan devletine, yine diplomasi masasında başta daha fazla toprak vermek durumunda kalmış oldu. Bu da, bundan böyle Yunanlılarla sürekli olarak bu şekilde Türkler'den toprak istemek yolunu açtı ve onlara cesaret verdi.

Bu suretle 1821'de başlayan Rum isyanı ve bundan sonra meydana gelen çeşitli iç ve dış gelişmeler, Mora ve çevresinde bağımsız ve monarşi ile yönetilen, İngiltere, Rusya ve Fransa'nın yani Batılılar'ın ortaya çıkardığı bir Yunanistan devletinin kurulmasıyla sonuçlandı. 1832 yılında da bu devletin kuruluş formaliteleri tamamlanmış oldu.

g. Yunan İsyanının Sonuçları

Osmanlı Devleti'nin 1804-1816 yılları arasındaki Sırp isyanından sonra karşılaştığı Yunan isyanı, devleti 1821'den 1832 yılına kadar uğraştıran en önemli olaylardan birisi olmuştur. Bu süre içerisinde Osmanlı Devleti, çeşitli isyan hareketleriyle karşılaşmış, Avrupa'nın üç büyük devletinin iç işlerine karışmasına ve sürekli baskılarına tanık olmuş, bunlarla siyasi ilişkileri kesilmiş, donanması yakılmış, sonunda bir savaşa girmiş ve bunda yenilerek topraklar kaybetmiş, aynı zamanda da kendi tebaası olan bir topluma bağımsızlık vermek zorunda kalmıştır. Bu da, tarihinde ilk defa olarak toprakları üzerinde yeni bir devletin yani Yunanistan'ın kurulmasına yol açmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük devletlerin baskısına boyun eğerek topraklarının bir kısmı üzerinde Yunanistan devletinin kurulmasını kabul etmesi ise, aslında bir süreden beri gerilemekte olan imparatorluğun parçalanmasını hızlandıran yeni bir şeklin daha ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu tarihe kadar Osmanlı Devleti, girdiği savaşlarda uğradığı yenilgiler sonucunda toprak kaybetmişti. Ancak bu defa, sınırları içinde bulunan yani tebaası olup isyan eden bir hristiyan topluluk, ilk olarak yabancı devletlerin yardımı ile de olsa, bağımsızlık kazanarak, imparatorluktan bir toprak parçasının kopmasına sebep olmuştur. İşte bu, parçalanmanın yeni bir şeklini meydana getirmiştir. Bu ise, bünyesinde çok değişik toplulukları barındıran Osmanlı İmparatorluğu'nun, diğer toplumları için de ulaşılabilecek bir örnek ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla devlet, özellikle Balkanlar'da yeni yeni problemlerle karşı karşıya kalmıştır.

Diğer taraftan Yunanistan devletinin kurulması ve bu devletin baştan itibaren Türk topraklarında yayılma amacında olması, Osmanlı Devleti'ne her an sorun çıkartacak bir komşu devleti ortaya çıkarmıştır. Ayrıca bu devletin kurulması, o ana kadar bir Türk gölü olan Ege

denizinin bu niteliğini kaybetmesine sebep olmuştur. Bundan böyle Ege denizi, Yunanistan'ın da kıyısı ve adaları bulunduğu, aynı zamanda bu rakip ve yayılma emelleri besleyen devletle mücadele edilen bir alan olmuştur. Bu da, 1820 yılından itibaren Türkiye'nin karşısına Ege meselesini çıkarmıştır.

Bu suretle Osmanlı İmparatorluğu, 1774, Küçük Kaynarca Andlaşması'yla Karadeniz'de Rusya'dan sonra 1829 yılında Ege denizinde de Yunanistan'ın varlığını kabul ediyordu. Bununla, Türkiye'nin güvenliği ve menfaatleri yönünden büyük önem taşıyan bu denizleri kendisinin topraklarına göz dikmiş iki rakip devletle paylaşmak zorunda kalıyordu. Bunlar da, Osmanlı İmparatorluğu'nun bundan böyle sadece karalardan değil, denizlerden de sıkıştırılmaya ve uzaklaştırılmaya başladığını göstermekteydi.

Ege denizinde ortaya çıkan güvensiz durum ve yeni statü Osmanlı İmparatorluğu'nun genel güvenliğinin zedelenmesi yanında, devlet merkezine daha çok deniz yoluyla bağlı olan ülke topraklarının, bu bağlantılarının zayıflamasına ve buralarda çeşitli olayların meydana gelmesine etki yapacak bir durumun ortaya çıkmasına sebep oldu.

Rum isyanı, bütün bunların yanısıra, Osmanlı Devleti'nin ülkesinde çıkan bir isyanı bastıramayacak bir duruma geldiğini, bunun üstesinden gelmek için bir valisinden ona tavizler vererek yardım isteyecek kadar güçsüz hale düştüğünü göstermiş oldu. İsyan süresince büyük devletlerin Osmanlı İmparatorluğu üzerine yaptığı baskı ve müdahaleler sonucunda gerçekleştirdikleri gelişmeler, bundan böyle devletin kendi başına bütünlüğünü sürdüremeyeceğini ortaya koydu. Bundan dolayı, Babıâli'nin, özellikle Rusya'ya karşı varlığını korumak için, daha çok devletlerarası dengeden yararlanmak ihtiyacında olduğu anlaşıldı. Özellikle Navarin'de Osmanlı donanmasının imhası, Osmanlı denizciliğine büyük bir darbe oldu. Bu da, devletin çok zor bir duruma düşmesine yol açtı. Diğer taraftan bu isyan, Avrupa'da dinin hâlâ dış siyaset üzerinde özellikle Türkler'e karşı etkisinin devam ettiğini gösterdi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içinde meydana gelen önce Sırp, sonra da Rum isyanlarıyla devlet, genel olarak bir Balkan sorunuyla karşılaşmış oldu. Bu da aynı zamanda büyük devletlere, imparatorluğun iç işlerine karışmaları için yeni bir fırsat verdi. Bütün bunlarla da devlet zor duruma düştüğünden, bundan yararlanmak isteyen Avrupa büyük devletleri, yeni topraklar ve çıkarlar elde etmek için hristiyan topluluklar üzerinde propagandalara girişerek, onları devlete karşı isyana teşvike başladılar. Ayrıca bu durumun etkisinde kalan devletin valilerinden bazıları dahi kendi başlarına buyruk olmak üzere çe-

şitli hareketlere girişme yolunu tuttular. Bunlar içerisinde o tarihlerde devleti en çok uğraştıranı ise, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa oldu.

Ancak, Mehmet Ali Paşa isyanı ve Mısır sorununa geçmeden önce, Osmanlı Devleti'nin Rum isyanı ile meşgul olduğu sıralarda, doğuda da uğraşmak zorunda kaldığı İran ilişkilerine kısaca değinmek gerekecektir.

B. OSMANLI - İRAN MÜNASEBETLERİ

1) XIX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı - İran Münasebetleri

Osmanlı Devleti'nin doğu komşusu İran ile XIX. yüzyılın başlarındaki ilişkisi, genelde sınır olaylarından doğan daimî huzursuzluklar bulunmasına rağmen, barış halinde sürmekteydi.

XIX. yüzyılın başlarında İran'da Kaçar soyundan Feth Ali Şah hükümdar olarak bulunmaktaydı. Bu hükümdar, oğlu ve veliahtı Abbas Mirza ile birlikte Ruslar'ı, Kafkaslar'dan ve Gürcistan'dan atmayı esas alan bir politika gütmekteydi. Bu amacını gerçekleştirmek için de dışarıdan çeşitli yardımlar sağlamaya çalışıyordu. Nitekim, 1806 yılında Fransa İmparatoru Napolyon Bonapart ile işbirliği yapmış ve Napolyon bir generalini elçi olarak İran'a göndermişti. Daha sonra da Napolyon'un Rusya ile arası açılınca, Feth Ali Şah, biraz da Fransa imparatorunun teşvikiyle Rusya'ya karşı savaşa karar vermişti. Bu tarihlerde ise, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1806-1812 savaşı devam ediyordu. Yani, Osmanlı Devleti de, İran da Rusya ile savaş halinde bulunmaktaydı. Bundan dolayı iki devlet birbirine yaklaşmaya başlamıştı

Diğer taraftan Osmanlı Devleti ile 1809 yılında Kale-i Sultaniye Andlaşması'nı yapan İngiltere, bu ittifak andlaşmasıyla Osmanlı Devleti üzerindeki Fransız nüfuzunu kırmıştı ve aynı tarihlerde de Tahran'daki Fransızlar'ın ülkeyi terketmesini sağlamıştı. Bundan sonra da bir Osmanlı-İran anlaşmasının gerçekleşmesi için iki taraf nezdinde çalışmalara girişmişti.

Osmanlı Devleti ile İran, gerek Rusya ile ayrı ayrı savaşmakta olduklarından, gerekse İngiltere'nin telkinleriyle bir anlaşma zemini hazırlamak için harekete geçtiler. Nitekim Osmanlı hükümeti, doğu eyaletleri paşalarına İranlı idarecilerle iyi geçinmeleri için emir gönderdi. İran da, İstanbul'daki maslahatgüzarı vasıtasıyla, ortak düşmana karşı birlikte hareket etmek dilekierini Babıâli'ye bildirdi.

Osmanlı hükümeti bundan sonra, iki devlet arasında sürüp giden anlaşmazlıkları çözümlemek ve ortak düşman olan Rusya'ya karşı birlikte hareket etmeyi sağlamak için Yasincizade Abdulvahab Efendi'yi

elçi olarak İran'a gönderdi. Osmanlı elçisi, Mayıs 1811'de şah ile görüştü ve devletinin tekliflerini bildirdi. Ancak Feth Ali Şah, anlaşmazlık konuları için Osmanlı Devleti'nin isteklerine karşı yeni bir takım olmayacak teklif ve isteklerde bulundu. Bu da, «*ortak düşmana karşı birlikte hareket etmek*» konusunu unutturdu, yani anlaşmanın sağlanamamasına sebep oldu. Buna rağmen Osmanlı Devleti, 16 Mayıs 1812'de Rusya ile yaptığı Bükreş Andlaşması'nda Ruslar'a, İranla yapacakları «anlaşma için arabuluculuğunu» kabul ettiren bir madde ekleterek, ona yardımını ve iyi niyetini ortaya koydu.

Feth Ali Şah Osmanlı Devleti'nin kendine bu jesti yapmasından birkaç ay sonra ve anlaşma yapmak için gelen Osmanlı elçisi daha İran'da bulunurken, 1812 yılı sonlarında, bir bahaneyle Bağdat civarına büyük bir ordu göndererek, bu bölgeyi yağma ettirdi. Bu da, iki devletin arasını yeniden açtı. Osmanlı Devleti, bu defa yağmalanan malların kurtarılması için, İran'a yeni bir elçi daha gönderdi. Ancak İran Şahı ile bir anlaşmaya varılamadı. Bunun üzerine İran'da daha fazla kalmanın bir işe yaramayacağını gören iki Osmanlı elçisi İstanbul'a döndü. Bu durum, iki devlet arasındaki soğukluğu ve gerginliği daha da artırdı.

Ancak, bu gelişmelerin hemen arkasından İran devleti, dostluğunu göstermek için bir elçisini İstanbul'a gönderdi. Bunun sebebi ise, İran'ın Rusya karşısında arka arkaya ağır yenilgilere uğraması ve Ekim 1813'te Gülistan andlaşmasını imzalayarak Karabağ, Şirvan, Derbent, Bakû gibi önemli yer ve toprakları Ruslar'a bırakmak zorunda kalmasıydı.

Osmanlı-İran ilişkileri, İran'ın Rusya'dan yediği bu büyük darbeden sonra, bu devletin uyuşmaz durumunu bırakmasından dolayı, bir süre sakin geçti. Bununla beraber İran'ın Osmanlı sınırlarında olaylar çıkarması devam etti. 1817 yılında ise, Bağdat valisi ile Baban sancağı paşası arasındaki bir anlaşmazlıkta, İran'ın Kirmanşahı valisi, Babanlı Paşa'ya yardım etmek üzere, devletler hukukuna aykırı olarak Osmanlı sınırını geçti. Bu da, Osmanlı Devleti tarafından savaş sebebi sayıldı ve hazırlıklara başlandı.

Osmanlı hükümetinin bu kesin tutumu karşısında İran hükümeti geriledi ve iki devlet arasındaki gerginliği gidermek üzere, Ocak 1818'de İstanbul'a bir elçi gönderdi. İran elçisi, Osmanlı hükümetine bundan böyle sınır tecavüzlerine son verileceğini, Van sınırında İranlılar tarafından tahrip edilen bir kalenin onarılmasının masraflarını devletinin ödeyeceğine söz verdi. Osmanlı Devleti de bundan sonra İran'dan kaçanların iadesi ve İran tüccarlarına iyi muamele edilmesi hususlarında Çıldır ve Erzurum valilerine emirler gönderdi. Ne var ki, İran hükümeti verdiği sözü yine tutmadı ve bunlardan dolayı Osmanlı-İran

ilişkileri gittikçe sertleşmeye ve değişmeye başladı. Biraz sonra da İranlılar'ın hücuma geçmesiyle, iki devlet arasında savaş çıktı.

2) 1821-1823 Osmanlı - İran Savaşı

Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu XIX. yüzyılın başlarında batıda önce Sırp isyanı, onun hemen arkasından da Yanya valisi Tepedelenli Ali Paşa ve Yunan isyanı ile, çeşitli iç ve dış problemlerle uğraşmak durumuyla karşılaşmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı'da bu zorluklar içinde bulunması ise; İran'a, Rusya'ya kaptırdığı topraklara karşılık, göz diktiği Osmanlı topraklarına saldırmak için bir fırsat olarak görünmüştü.

Nitekim İran, bu fırsattan yararlanmak üzere sınır boylarında yeni olaylar çıkarmaya başladı ve Osmanlı Devleti'nin Batı'da uğraştığı zorluklar çoğaldıkça, İran'ın da Doğu'da cesareti fazlalaştı. Doğu Bayezit ve Van taraflarından yeniden sınırı geçtiler ve Osmanlı topraklarındaki hükümete karşı olan bazı yerleri ve kaleleri himayelerine aldıklarını açıkladılar. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti, İranlılar'ın niyetini anlayarak Ocak 1821'de Doğu Anadolu'ya bir miktar kuvvet göndererek ciddi tedbirler aldı. Osmanlı Devleti, bu sıralarda Yunan isyanı ile uğraştığından doğuda bir de İran ile savaşmak istemiyordu. Ancak İranlılar, bu sıralarda kendileri için uygun zamanın geldiğini kabul ederek, birçok koldan Osmanlı topraklarına saldırdılar ve savaş başlattılar.

İran Şahı Feth Ali Şah'ın oğlu ve velialtı Abbas Mirza, Doğu Anadolu'ya, diğer oğlu Mehmet Ali Mirza ise Bağdat'ı almak üzere Irak'a hücum etti. Böylece savaş başlıca iki cephede cereyan etti. İranlılar, Ekim 1821'e kadar Doğu Bayezit, Bitlis, Muş, Erciş'i aldılar ve kışın yaklaşması üzerine de savaşa ara verdiler. Ertesi yıl, yani 1822 yaz aylarında savaş yeniden başladı. Abbas Mirza, bazı başarılar daha elde etti, fakat kolera çıktığından ordusu perişan oldu ve geri çekildi. Irak cephesinde de aynı hastalık çıktı. Hiç beklenmedik bu darbe karşısında İran devleti barışa yanaşmaya başladı. Osmanlı Devleti de Batı'da gittikçe şiddetlenen Rum isyanı dolayısıyla barışa taraftar oldu.

Bunun üzerine Osmanlı Devleti ile İran arasında Haziran 1823'te Erzurum'da barış görüşmelerine başlandı. Sonuçta 28 Temmuz 1823 günü iki devlet arasında, 1746 yılında yapılmış olan barış esaslarına, yani savaştan önceki duruma göre bir andlaşma imzalanarak savaş haline son verildi(1).

(1) Mufassal Osmanlı Tarihi, V. 2865-2877; İsmail Hâmi Danişmend, Aynı eser, IV. 107; Yorga, Aynı eser, V. 275

Böylece Osmanlı Devleti, bir zamandan beri kendini uğraştıran ve tehlike yaratan doğu sınırlarındaki gelişmelerden kurtularak, bu bölgede güvenliğini sağlamış oldu. Bundan sonra da, bütün dikkatini Batı'daki gelişmelere, özellikle de Yunan isyanına çevirdi.

Ne var ki, Yunan isyanının daha önce belirtildiği şekilde bir sonuca varmasından hemen sonra, bu defa, Fransızlar'ın Cezayir'e göz dikmesi gibi bir başka olayla karşılaştı.

C. CEZAYİR'İN FRANSA TARAFINDAN İŞGALİ

1) Cezayir'in Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yeri ve Durumu

Kuzey Afrika'nın ve Akdeniz'in batısında bulunan Cezayir, 1533 yılında Barbaros Hayrettin Paşa tarafından Osmanlı İmparatorluğu'na bağlanmıştı. Daha sonra fethedilen Tunus ve Trablusgarp ile birlikte, «Garp Ocakları» adı altında teşkilatlanarak, burada özel bir idare kurulmuştu.

«Garp Ocakları» her şeyden önce Osmanlı Devleti'nin bir bakıma yarı resmi deniz kuvvetini meydana getirmesi bakımından önemliydi. Buradaki Türk denizcileri, özellikle Batı Akdeniz'deki Türk deniz hâkimiyetinin sağlanmasında büyük hizmetlerde bulunuyorlardı. Aynı zamanda, bulundukları yer itibariyle, o tarihlerde Akdeniz'in tek giriş çıkış kapısı olan Cebelitarık Boğazı'nı kontrol altında tutmak imkanına sahiptiler. Diğer taraftan devletin, Akdeniz'de yaptığı ticarette ve bunun güvenli olarak yapılmasında etkili bir yerleri vardı.

Türk denizciliğinde önemli bir yeri olan Cezayir, İstanbul'dan atanan beylerbeyi tarafından idare ediliyordu. İlk beylerbeyi de Barbaros Hayrettin Paşa idi. Ancak zamanla İstanbul'dan gönderilen Cezayir beylerbeyinin ülkedeki nüfuzları azalmış, bunun yerine orada bulunan Yeniçeri Ocağı'nın ileri gelenlerinin seçtiği «Dayı»lar ülkede söz sahibi olmuşlardı. 1671'de ise, denizci reisler ayaklanarak idareyi ele geçirmişlerdi. 1711 yılında Cezayir Dayısı, beylerbeyliğine İstanbul'dan gönderilen Osmanlı paşasını karaya çıkartmayarak, yönetimi tam olarak eline almıştı. Padişahın bu oldu bittiyi tanıması üzerine de, Cezayir bundan böyle «dayı»lar tarafından yönetilmeye başlanmıştı. Böylece XVIII. yüzyılın başlarından itibaren Cezayir'in Osmanlı Devleti ile bağları biraz gevşemişti.

Cezayir'in bu tarihlerden itibaren İstanbul'a bağlılığı, «Ocak» tarafından seçilen dayının padişah tarafından onaylanması ve dayının İstanbul'a gönderdiği hediyeler şekline dönüştü. Dayılar ülkenin iç yönetiminde bağımsızdılar. Dış siyaseti de istedikleri gibi düzenlerlerdi.

Öyle ki, savaş açmak ve barış yapmak hakkına sahiptiler. Ancak bütün bunlara rağmen Cezayir, hukuk yönünden yine de bir Osmanlı toprağıydı ve bu haliyle varlığını sürdürüyordu.

Yukarıda belirtildiği gibi Cezayir'in daha geniş anlamıyla «Garp Ocakları»nın, Türk hâkimiyetine geçip teşkilatlandırılmasından itibaren, özellikle Batı Akdeniz denizciliğinde kuvvetli ve önemli bir yeri olmuştu ve bu denizdeki Türk egemenliği büyük güç kazanmıştı. Bu sebeple, Batı Akdeniz çevresindeki Avrupa ülkeleri ve bu denizde menfaatleri olan devletlerle Cezayir arasında anlaşmazlık eksik olmamıştır. Ne var ki, XVIII. yüzyılın başlarından itibaren, Avrupa devletlerinin denizcilikte ilerlemesi ve Osmanlı Devleti'nin buna ayak uyduramamasından dolayı Cezayir'in Akdeniz'deki etkisi azalmaya başlamıştır. Ancak Cezayir yine de bir denizci yatağı olmakta devam etmiştir.

Cezayir denizcilikte gerilerken, özellikle 1798 yılında Fransızlar'a karşı Ebukır deniz savaşını kazanan İngilizler, Akdeniz'de birinci derecede söz sahibi olmuşlardı. Diğer taraftan, koalisyon savaşları sonucunda Napolyon Bonapart tehlikesi ortadan kaldırılınca toplanan 1815 Viyana Kongresi'nde, İngiltere'nin istek ve teklifiyle, dünyada korsanlığın kaldırılmasına karar verilmişti. Bunun uygulanmasını da XIX. yüzyılın başlarında artık büyük bir deniz ve sömürge devleti haline gelen, aynı zamanda Akdeniz'de ve bölgede geniş çıkarları bulunan İngiltere üstüne almıştı.

İngiltere, Viyana Kongresi'nden hemen sonra kongrenin kararını bahane olarak göstererek, gerçekte Cezayir'in Batı Akdeniz'deki gücünden ve etkisinden kurtulmak üzere, diğer Avrupa devletleriyle birlikte harekete geçti. 1815 yılında «Garp Ocakları» hakkında Avusturya ve Prusya ile bir anlaşma yaptı ve 1816 yılında Cezayir'e bir donanma gönderdi. Bu donanma, Hollanda savaş filosu ile birleşerek Cezayir şehrini topa tuttu ve Cezayir gemilerini batırdı. Bunun üzerine Cezayir Dayısı, İngiltere ve Hollanda ile birer anlaşma yapmak zorunda kaldı. Bu anlaşmalar gereğince Cezayir, elinde bulunan esirleri serbest bırakacak ve bundan böyle Hollanda gemilerine hücum etmeyecekti(1).

İngiltere ve Hollanda'nın bu ortak hareketi ile Cezayir büyük bir darbe yemiş oldu. Bundan ve ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında uğradığı yenilgi ile karşı karşıya bulunduğu iç ve dış büyük sorunlardan yararlanmak isteyen Fransa, o sıralarda Yunan isyanı dolayısıyla İngiltere ve Rusya ile işbirliği halinde olması dolayısıyla Avrupa siyasi ortamını da kendisi için uygun bulunca, öteden beri göz diktiği Cezayir'i işgal etmek üzere harekete geçti.

(1) Ercüment Kuran, **Cezayir'in Fransızlar Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti (1827-1847)**, 3-8, İstanbul 1957

2) Fransızlar'ın Cezayir'i İşgal Etmesi

Fransa'nın, aslında Cezayir ile ilgisi çok eski tarihlere dayanmaktadır. Nitekim Fransa, 1577'de Cezayir'de konsolos bulundurmak hakkını elde etmiş, ertesi yıl da Osmanlı padişahından «Ocağın» doğu kısımlarında mercan avlama iznini, vergi vermek ve kale inşa etmemek kaydıyla almıştı. Ancak, XVII. yüzyılda Fransa ile Cezayir'in arasında gerginlik başgösterimiş ve Fransa, bu yüzyılda üç defa Cezayir'e saldırmıştır. Bir sonuç elde edemeyince de, 1689'da bir barış anlaşması yapmıştır. Ondan sonra da Cezayir ile iyi geçinmeye ve ticari ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır.

Napolyon Bonapart döneminde (1799-1815) Fransız-Cezayir ilişkileri, bu devletin düşmanca davranışları yüzünden yeniden bozuldu. Fransa'da krallığın kurulmasından sonra da ilişkiler düzeldi. Ancak, koalisyon savaşlarında yenilen ve açık denizlerde de eski gücünü kaybederek gerileyen Fransa, bu defa hemen karşısında olan ve geniş ticarî ilişkileri bulunan Cezayir'i ele geçirerek, Batı Akdeniz'de sömürge ve söz sahibi olmak hevesine kapıldı. Bu sebeple de harekete geçebilmek için fırsat bekliyordu. Ona bu fırsatı verecek bahane de çok geçmeden ortaya çıktı.

Bu sıralarda Cezayir dayısı bulunan İzmirli Hüseyin Paşa, kibirli ve dünya durumundan ve siyasetten anlamayan biriydi. 1797 yılında, yani Direktuvar döneminde Fransa'ya borç olarak beşmilyon frank ve bir miktar hububat vermişti. Fransa krallık dönemine geçince bu borcu tanımış, fakat bazı sebeplerden ödenmesini durdurmuştu. Bunun üzerine de Dayı Hüseyin Paşa bazı Fransız gemilerine el koymuştu. Bu da iki ülke arasında bir gerginlik yaratmıştı. Aslında Fransa bu anlaşmazlığı körükleyici bir havaya girmişti. Sonuçta, 29 Nisan 1827 günü, Cezayir Dayısı bu alacak konusunu tartıştığı Fransız elçisinin yüzüne elindeki yelpaze ile vurunca, bunu hakaret sayan Fransa ile Cezayir'in ilişkileri kesildi ve gerginleşti. Arkasından da bu olayı bahane eden Fransa, çoktan beri planladığı hareketi başlatarak, 16 Haziran 1827 de Cezayir'e savaş ilan etti ve Cezayir şehrini büyük bir donanma ile kuşatmaya başladı.

Fransa hükümeti, bundan sonra Cezayir'deki durumu Osmanlı Devleti'ne 1827 yılı Ağustos ayında bir nota ile resmen bildirdi. Ancak, altı yıldan beri Mora'da Yunan isyanıyla uğraşmakta olan İstanbul hükümeti, bu notayı kabul etmedi. Bu hareketiyle yeni bir meseleyi başına sarmak istemediğini göstermiş oldu. Nitekim sadrazamın başkanlığında yapılan hükümet toplantısında, Cezayir ile Fransa arasında çıkan anlaşmazlığa fiilen karışmamaya, ancak ilgilendiğini gösterecek şekilde hareket edilmesine karar verildi. Babıâli'nin bu şekilde

davranmasının bir sebebi de, Cezayir'in kendi başına Fransızlar'ı yeneceğini düşünmüş olmasındandı(1). Zaten Osmanlı hükümeti isteseydi de bunun aksine bir harekette bulunmaya, Cezayir'e kuvvet göndermeye imkan sağlayamazdı. Çünkü, bu olayın hemen arkasından 20 Ekim 1827'de Navarin'de İngiliz, Fransız ve Rus ortak donanması tarafından Osmanlı donanması yakılmış, Fransa Mora'ya otuzbin civarında asker çıkararak burayı geçici olarak işgal etmiş ve Rusya da 1828 yılında Osmanlı Devleti'ne savaş açmıştır. Yani durum, Osmanlı Devleti'nin her yönüyle aleyhinde, Fransa'nın ise lehine bir şekil almıştı.

Fakat Fransa, bu avantajlı durumuna rağmen, o tarihlerde Avrupa'da devletler arasındaki siyasi ortamdan ve Mora'ya işgal için asker göndermiş olduğundan, Osmanlı Devleti'nin sıkışık durumundan hemen yararlanma imkanını bulamadı ve Cezayir'i işgal edemedi, ancak yıllarca kuşatmakla yetindi. Bir ara, üzerinde büyük nüfuzu bulunan Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'yı kullanarak Cezayir'i yola getirmek istedi, fakat İngiltere ile Avusturya'nın buna karşı çıkması üzerine bundan da bir sonuç alamadı.

Fransa, 1830 yılına gelindiğinde önemli iç rejim mücadelesine sahne olmaya başladı. Bu durumda Fransa hükümeti kamuoyunun dikkatini dışarı çevirmek ve elde edeceği bir başarıyla durumunu kuvvetlendirmek amacıyla, bir süreden beri kuşatma altında tuttuğu Cezayir'e, 14 Haziran 1830'da, yüz savaş gemisi ve otuzyedibin kişilik bir kuvvet daha gönderdi. Bundan sonra Fransızlar, Cezayir'e çıktılar ve yapılan birkaç muharebeyi kazanarak 5 Temmuz 1830'da Cezayir şehrini işgal ettiler.

Ne var ki bu, Fransızlar'ın Cezayir'in tamamını ele geçirmeleri demek değildi. Cezayir ülkesinin tamamının Fransa tarafından işgali, uzun bir mücadelenin sonunda, Emir Abdülkadir'in etrafında toplanan yerli kuvvetlerin yenilmesinden sonra, ancak 1847 yılında gerçekleştirilebildi.

Osmanlı Devleti, kendi toprağı sayılan Cezayir'in bu şekilde Fransa tarafından işgalini ancak üzüntüyle karşıladı. Bu olay karşısında fiili bir harekete geçemedi ve işgali sadece protesto etmekle yetinmek zorunda kaldı. Çünkü, daha önce belirtildiği gibi, 1828-1829'da Ruslarla savaşa girmiş ve yenilmişti. Üstelik Navarin'de donanması da yakılmış, yani bir bakıma hem ordusu hem de donanması yok edilmiş gibiydi. Üstelik 1831 yılında Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa isyan etmiş, ordusu Suriye'yi de işgal ederek Kütahya'ya kadar gelmişti. Bu isyan hareketiyle de bundan böyle önemli iç ve dış problemlerle karşılaşmıştı. Bun-

(1) Ercüment Kuran, Aynı eser, 14-17

ların sonucunda da Osmanlı hükümeti, 1847 yılında Cezayir üzerindeki hak ve hukukunun sona erdiğini, yani Fransa'nın Cezayir'i işgalini resmen tanıdı(1).

Böylece Osmanlı Devleti, Akdeniz'de stratejik önemi büyük olan bir toprağını, yüzyıllardan beri dost bildiği bir devletin işgaliyle kaybetmiş, aynı zamanda bu bölgede, yani Tunus vasıtasıyla da büyük bir Avrupa devletiyle komşu hale gelmiş oldu. Diğer taraftan, Cezayir'in Fransa tarafından Osmanlı Devleti'nden koparılarak alınması, imparatorluğun dağılmasında bir yeni şekli daha ortaya çıkardı. Bu da, Osmanlı topraklarının sömürgeci Avrupa devletlerinin hedefleri arasına girdiğini göstermesiydi.

D. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'Nİ RESMEN TANIMASI VE İLİŞKİLERİ

Bilindiği gibi Amerika Birleşik Devletleri, Kuzey Amerika'da Atlas Okyanusu ile Missisippi nehri arasında bulunan İngiltere'ye bağlı onüç koloninin bu devlete karşı yaptığı savaşlar sonucunda 1783 yılında resmen kurulmuştu. Bundan sonra, özellikle Missisippi nehrinin batısına doğru sınırlarını genişletme çalışmalarına girişmişti. Diğer taraftan, açık denizlerde ticaret hareketine başlamıştı. Bu arada Osmanlı İmparatorluğu ile de ticarî ilişkilerde bulunmuştu. Bu bakımdan iki devlet arasında ilk ilişkiler, siyasî olmaktan çok ticari alanlarda olmuş ve gelişmeler göstermiştir.

Amerika Birleşik Devletleri, başlangıçta ticarî yönden Osmanlı İmparatorluğu'nun daha çok «Garp Ocakları»yla ilgilenmiştir. Nitekim 1795'te Cezayir, 1796'da Trablusgarp, 1797 yılında da Tunus ile ticaret anlaşmaları yapmış, böylece Batı Akdeniz'de ticaretle uğraşmak imkanını elde etmiştir. Doğu Akdeniz'de ise ticarî faaliyetleri, özellikle 1801 yılından itibaren çoğalmıştır. Bu arada ilk Amerikan ticaret gemisi 1797 yılında İzmir'e ilk savaş gemileri de 1800 yılında ziyaret amacıyla İstanbul'a gelmiştir.

Görüldüğü gibi, Amerika Birleşik Devletleri, bağımsızlığını elde etmesinden on-oniki yıl sonra, ticaret amacıyla da olsa Akdeniz'e sokulmuştur. Bu da, o tarihlerde Akdeniz kıyılarının yaklaşık dörtte üçünü elinde bulunduran Osmanlı İmparatorluğu ile resmen ilişki kurmak istemesine yol açmıştır.

(1) Ercüment Kuran, **Aynı eser**, 26 vd. Ahmet Rasim, **Osmanlı Tarihi**, IV, 1867 vd., İstanbul 1328

Nitekim bu devlet, Doğu Akdeniz'deki ticaretinin hızla gelişmesi üzerine, 1802 yılında İzmir'de bir konsolosluk kurmak teşebbüsünde bulunmuştur. Fakat, Osmanlı İmparatorluğu ile arasında bir ticaret anlaşması bulunmadığı için, buna izin verilmemiştir. Bununla beraber 1810 yılında Amerika limanlarıyla İzmir limanı arasında ilk düzenli ticaret seferleri başlatılmıştır. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'nın bazı devletlerine verdiği kapitülasyonlar dolayısıyla, Amerikalı tüccarlar ticaretlerini kendi başlarına değil İngiliz himayesinde yapabiliyorlardı. Amerikan ticaret gemileri de, yine kapitülasyonlar gereği, ancak İngiliz bayrağı altında Osmanlı sularında dolaşabiliyordu. Amerika Birleşik Devletleri hükümeti, özellikle ticarî yönden bağlayıcı olan bu durumdan kurtulmak için, İzmir'e yerleşmiş bulunan bir Amerikalı tüccarı, 1811 yılında konsolos olarak atadı. Fakat Osmanlı İmparatorluğu bunu ancak 1823 yılında kabul etti.

Bu tarihler ise, Rum isyanının başladığı ve geliştiği bir dönemdi. Daha önce belirtildiği gibi, Osmanlı Devleti için önemli bir sorun olan bu olayda, Avrupa büyük devletleri Rumlar'ın yanında yer almış veya olaya seyirci kalmışlardı. Bu da, devleti zor duruma düşürmüştü.

İşte bu ortamda, Osmanlı devlet adamlarında, geniş ticari kaynaklarından dolayı Türkiye'ye karşı ilgisi çoğalan ve ticari olduğu kadar siyasi alanda da kendileriyle ilişki kurmak isteyen, fakat buna bir türlü olumlu cevap verilmeyen, Amerika Birleşik Devletleri ile resmen ilişki kurma düşüncesi kuvvetlenmeye başladı. Bu düşüncenin öncülüğünü de Kaptan-ı Derya Mehmet Hüsrev Paşa yapmaktaydı.

Amerika Birleşik Devletleri hükümeti, Osmanlı devlet adamlarının düşüncelerinde kendileri lehinde meydana gelen bu değişikliği öğrenince, Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerini geliştirmek, aynı zamanda mümkün olursa diplomatik ilişkinin kurulması müzakerelerini başlatabilmek üzere harekete geçti. Amaçlarını gerçekleştirmek için de, önce bir iyi niyet gösterisi olarak, Amiral John Rodgres komutasındaki Akdeniz filosunu, Osmanlı donanmasını ziyarete gönderdi. Bu filo, 20 Ağustos 1825'te İzmir'e geldi, ancak Mora isyanı dolayısıyla seferde olduğundan Osmanlı donanmasıyla buluşamadı. Bunun üzerine kışı geçirmek üzere Minorka adasına gitti ve Temmuz 1826'da İzmir'e döndü.

Osmanlı devlet adamları, bu sıralarda gittikçe şiddetlenerek süren Rum isyanında, Avrupa devletlerinin aksine, Amerikalılar'ın bu olayda tam bir tarafsızlık siyaseti gütmelerinden, Amerika'nın Akdeniz'deki filosunun Rum âsilere herhangi bir yardımda bulunmamasından memnun kaldılar. Osmanlı Devleti'nin çok sıkışık olduğu ve İngiltere, Rusya, Fransa'nın resmen Rumlar'ın yanında yer aldığı bu ortamda, Amerikan savaş filosunun yeniden İzmir'e gelişini de kendileri için

bir destek ve dostluk gösterisi olarak kabul ettiler. Bu da, onları Amerikalılar'a biraz daha yaklaştırdı. Bundan biraz sonra meydana gelen Navarin olayı ise Osmanlı-Amerika Birleşik Devletleri ilişkilerini daha da sıkılaştırdı.

Bilindiği gibi, Osmanlı donanması 20 Ekim 1827 günü Navarin'de İngiliz, Rus ve Fransız ortak donanması tarafından bir baskınla yakıldı. Navarin olayı ile Osmanlı Devleti adeta donanmasız kalırken, Yunan isyanı yeni gelişmeler göstermeye başladı. İngiltere ve Fransa Yunanlılar'ın yanında yer alırken, Rusya da Osmanlı Devleti'ne 1828 yılında savaş açtı. Böylece Osmanlı Devleti, üç büyük Avrupa devleti karşısında yalnız ve zor durumda kaldı. Aynı zamanda bir deniz devleti olduğundan, Navarin'de batırılan gemilerinin yapılması gibi, İmparatorluğun varlığı ve geleceği için önemli olan bir konuyla karşılaştı.

XIX. yüzyılın başlarına gelindiğinde ise, dünyada gemi yapımında büyük ilerlemeler ve değişmeler olmuş, yelkenli ve kürekli gemilerden buharlı gemilere geçilmeye başlanmıştı. Bu teknolojide yeni bir donanma meydana getirmek düşüncesi ve isteğinde olan Osmanlı Devleti'nde yoktu. Bu bakımdan, donanmanın yapımında yabancılardan yararlanmak veya gemileri onlara inşa ettirmek gerekiyordu. Bu konuda ise Osmanlı hükümeti, o sıralardaki siyasî ortamda, Avrupa devletlerine güvenemezdi ve onlardan bir yardım bekleyemezdi. Onun içindir ki, aynı tarihlerde, gemi yapımında ve denizcilikte kendisini gittikçe gösteren Amerika Birleşik Devletleri'nden yararlanmanın daha uygun olacağı düşünülmeye başlandı. Çünkü bu devlet, hem gemicilikte ilerlemişti, hem de uzakta bir ülkeydi; aralarında herhangi bir sürtüşme olmamıştı, üstelik iyi ilişkiler kurmak istiyordu.

Osmanlı hükümeti, bu düşünce ve sebeplerle, Washington hükümetinin bir süredir üzerinde ısrarla durduğu, iki devlet arasında resmî ilişkinin kurulması amacıyla bir "anlaşma" yapmak isteğine daha çok yaklaşmaya başladı.

Amerika Birleşik Devletleri hükümeti, Osmanlı devlet adamlarındaki bu yaklaşım üzerine, içlerinde İzmir konsolosunun da bulunduğu üç kişilik bir heyeti, "anlaşma" görüşmelerini yapmak üzere 1828 yılı Aralık ayında İstanbul'a gönderdi. Bununla da, Amerikalılar'ın, Osmanlı sınırları içinde daha geniş ve rahat ticaret yapabilmelerini sağlamak için bir zamandan beri sürekli olarak istedikleri resmî ilişkilerin kurulması görüşmeleri resmen başlamış oldu.

Ancak Osmanlı-Amerika görüşmeleri, beklenenin aksine uzun sürdü. Çünkü kurulmak istenen Türk-Amerika ilişkilerinden tarafların istek ve beklentileri farklıydı. Amerikalılar için bu ilişkilerde ticaret,

Türkler için ise siyasî ve askeri düşünceler ağırlık taşıyordu. Bununla beraber, görüşmelerin sonucunda bir uyuşmaya varılarak, Osmanlı İmparatorluğu ile Amerika Birleşik Devletleri arasında, İstanbul'da 7 Mayıs 1830 tarihinde, ilk «Ticaret ve Dostluk Anlaşması» imzalandı.

Dokuz açık bir gizli maddeden meydana gelen bu anlaşmaya göre: İki tarafın tüccarları, «en çok müsadeye sahip devlet» ilkesine göre gümrük ödeyecekler; Amerikalılar Osmanlı topraklarında suç işlediği takdirde, Osmanlı görevlileri tarafından tutuklanmayacak, diğer devletlerin tebaalarına uygulandığı gibi, elçileri ve konsolosları tarafından cezalandırılacaklar; Amerikan ticaret gemileri Karadeniz'e girip çıkabilecekti.

Anlaşmanın gizli maddesine göre de: Amerika'da Türkiye hesabına savaş gemilerinin inşaasında ve gerekirse Türkiye'de yapılacak savaş gemileri için lazım olan kereste Amerika'dan sağlanacaktı. Amerika'da Türk donanması için yapılacak gemilerin fiyatı, Amerikan donanması için yapılan aynı büyüklükteki gemilerin fiyatından fazla olmayacaktı.

İstanbul'da bu anlaşmanın imzalanması Osmanlı-Amerika ilişkilerinde bir dönüm noktası oldu ve iki devlet resmen birbirini tanıdı.

Anlaşmanın yukarıdaki getirdiklerine bakılacak olursa; Osmanlı Devleti, gemi yapımında sağlayacakları imkanlara karşılık, Amerika Birleşik Devletleri'ni tanımış ve ona, Avrupa devletlerine daha önce tanıdığı geniş ticari imtiyazları vermiştir. Nitekim, aslı Türkçe olarak kaleme alınan, sonradan İngilizce'ye çevrilen bu anlaşma, «bulunduğu ülkenin kanunları dışında» kuralına dayanmasından dolayı aslında tamamıyla «Kapitülasyonlar» niteliğindeydi. Böylece de Osmanlı Devleti, içinde bulunduğu zor şartlardan dolayı bir devlete daha kapitülasyonlardan yararlanma hakkı vermiş oluyordu.

Yukarıda belirtildiği gibi Osmanlı Devleti, bazı tavizler vererek ve Amerikalılar'ın isteklerini kabul ederek bu anlaşmayı imzalamasının bir sebebi, belki de basta gelen sebebi, Navarin olayında yakılan donanmasının yerine yeni bir donanma meydana getirmek için bu devletin yardımını sağlamaktı.

Ancak, Amerika Birleşik Devletleri Senatosu, 7 Mayıs 1830 anlaşmasının açık maddelerini, yani Osmanlı Devleti'nin kendilerine geniş ticari ve diplomatik hak ve imkanlar veren maddelerini kabul ettiği halde; Osmanlı Devleti'ne gemi yapımı ile ilgili gizli maddesini *«Birleşik Devletler dış siyasetinde bazı zorluklara, sıkıntılara sebep olur»* diye reddetti.

Osmanlı hükümetinin bir an önce yeni bir donanmaya sahip olmak için büyük önem verdiği anlaşmanın gizli maddesinin Amerika

Senatosu, yani Amerika Birleşik Devletleri tarafından reddi, İstanbul'da hoşnutsuzluk yarattı ve sert tepkilere yol açtı, durum resmen kınandı. Böylece de daha ilişkilerin kuruluş safhasında iki devlet arasında soğukluk yarattı.

Amerika Birleşik Devletleri, bu arada İstanbul'da ilk daimi temsilciliğini maslahatgüzarlık düzeyinde açtı ve ilk maslahatgüzar da, 11 Ağustos 1831'de başkente geldi. Diplomatik temsilciliğin elçilik düzeyinde olmaması ise, Osmanlı hükümeti tarafından hoş karşılanmadı. Bu da, Amerika'ya karşı ayrı bir soğukluk duyulma sebebi oldu.

7 Mayıs 1830 andlaşmasıyla resmen kurulan Osmanlı-Amerika Birleşik Devletleri ilişkileri, yukarıda belirtilen diplomatik alandaki anlaşmazlıklara rağmen, bu tarihten itibaren gelişmeler gösterdi.

Nitekim, Osmanlı Devleti'nin çok önem verdiği savaş gemisi yapımına, Amerika hükümetinin, senatonun anlaşmanın gizli maddesini reddetmesine rağmen, İstanbul'a atadığı asıl mesleği denizcilik olan Maslahatgüzar David Porter'in gayretleriyle 1832 yılında başlandı. Amerika'dan mühendis, kalifiye işçi ve malzeme getirilerek, Haliç'te kurulan tersanede 1839 yılına kadar, birçok buharlı gemi yapıldı ve bazı gemiler de bu ülkeden satın alındı.

Diğer taraftan, Amerika Birleşik Devletleri, 3 Mart 1839'da İstanbul maslahatgüzarına «elçi» ünvanını vererek diplomatik düzeyini yükseltti. Osmanlı İmparatorluğu da, 1850 yılında ilk resmî temsilci olarak bir binbaşıyı, 1858'de de bir amirali ziyaret amacıyla Amerika'ya gönderdi. 1867 yılında ise, Washington'da ilk Osmanlı daimi elçiliği kuruldu.

Osmanlı-Amerika ilişkileri bu şekilde gelişme gösterirken, iki devlet arasında 1862 yılında bir ticaret anlaşması daha imzalandı. Ancak sonra bu anlaşma Osmanlı Devleti tarafından bazı sebeplerle tek taraflı olarak feshedilince yeniden 1830 anlaşmasına dönüldü.

Bunların yanı sıra Osmanlı sınırları içinde, 1830 yıllarından itibaren Amerikalı misyonerlerin özellikle Ermeniler'in ve Rumlar'ın çokça bulunduğu bölgelerdeki zararlı faaliyetleri dikkati çekmeye başladı. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti 1860 yılında bu yerlerde bulunan Amerikan okullarını kapatmak istedi. Bu da iki devlet arasında bundan böyle sürecek bir problem oldu. Aynı zamanda, Amerika'ya Osmanlı topraklarından göç eden Rum ve Ermeniler'in Türkler aleyhine çalışmaları, Amerika kamuoyunda Türkler'e karşı düşmanlık duygusu yaratmak ve sürdürmek hareketleri, Osmanlı-Amerika arasındaki ilişkilerde gerginlik konularından bir diğerini ortaya çıkardı.

Osmanlı Devleti, bunlarla beraber bu arada, Amerika Birleşik Devletleri'nin iç siyasetinde ortaya çıkan büyük buhranda, yani Amerika İç Savaşı (1861-1865) sırasında Washington hükümetini tuttu. Buna karşılık da 1866 yılında çıkan Girit isyanında Amerika'nın tarafsızlığını sağladı. Ayrıca bu devleten, ilk parti ellibin tüfek olmak üzere 1869 ve 1872 yıllarında çok sayıda silah satın aldı(1).

Bu suretle, 1830 yılında Osmanlı Devleti, Avrupa'nın dışında ve Atlas Okyanusu'nun ötesinde bulunan Amerika Birleşik Devletleri'ni resmen tanımış, bunun sonucunda iki devlet arasında resmî ilişkiler kurulmuştur. Bu tarihten itibaren 1870'li yıllara kadar da Osmanlı-Amerika ilişkileri, aralarında başgösteren bazı pürüzlere ve soğukluklara rağmen genelde gelişme göstermiştir.

E. MEHMED ALİ PAŞA İSYANI VE MISIR MESELESİ (1831-1841)

Osmanlı İmparatorluğu, daha önce de belirtildiği üzere, XVIII. yüzyılın sonlarından 1830 yıllarına kadar büyük iş ve dış problemlerle uğraşmak zorunda kalmıştı. Bunları çözümlemek üzere bir taraftan imparatorluğun eskimiş müesseselerini düzenlemek, modern şekilde ıslah etmek için bazı hareketler (III. Selim ve II. Mahmud ıslahatları) ile devleti kuvvetlendirmeye çalışırken, dışta da tehlikeler karşısında devletin varlığını ve bütünlüğünü korumak amacıyla çeşitli savaşlara girmiş ve diplomatik faaliyetlerde bulunmuştu. Ancak bütün bu çabalara rağmen devlet, varlığını ve bütünlüğünü tehdit eden iç ve dış tehlikelerin önünü alamamıştı. Nitekim son olarak 1829'da Yunanistan devletinin kurulmasını kabul etmekle Mora ve çevresini kaybetmiş, bunun arkasından da 1830'da Fransızlar Cezayir'i işgal etmiş, böylece devlet, iki büyük ve önemli toprak parçasının kendisinden koparılmasına şahit olmuştu. Bunlardan birincisi milliyetçilik, ikincisi ise sömürgecilik örneğini ortaya çıkartarak imparatorluğun içten ve dıştan darbelerle dağılmasına yeni yeni yollar açmıştı.

İşte bu durumda Osmanlı İmparatorluğu, büyük Avrupa devletlerinin politikaları ile kendisinden koparılan Mora ve çevresiyle Cezayir'in daha acısını unutmadan, aynı tarihlerde bir defa, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın isyanıyla karşılaştı. İsyan, başlangıçta devletin bir iç meselesi şeklindeyken, daha sonra yine Avrupa devletlerinin işe

(1) Akdes Nimet Kurat, Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959), 8 vd., Ankara 1957; A. Halûk Ülman, Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri, 3-6, Ankara 1961; Ali İhsan Gencer, «XIX Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Denizciliği ve Amerika», İ.Ü. İktisat Fakültesi Fındıkoğlu Armağanı, 355-366, İstanbul 1977

karışmasıyla, büyük çapta devletlerarası bir problem haline geldi ve bu büyük olay devleti on yıl önemli zorluklarla mücadele etmek durumunda bırakarak, uğraştırdı. İsyanın meydana çıkması ise her şeyden önce Mehmed Ali Paşa'nın kişiliğinin ve onun Mısır'daki faaliyetlerinin bir sonucuydu.

1) Mehmed Ali Paşa ve Mısır Valiliği

Mehmed Ali, 1769'da Kavala'da doğdu. Babası, kasabanın bekçibaşısı, İbrahim Ağa'dır. Ancak babasını genç yaşta kaybedince, Kavala mütesellimi olan amcası Tosun Ağa'nın himayesine girmiş ise de bir süre sonra amcasının hükümetin emriyle idam edilmesi üzerine, tamamiyle kimsesiz kalmıştı. Mehmed Ali, bundan bir süre sonra iş hayatına atıldı. Kavala'da ticaretle uğraşan Leon adında bir Fransız'ın yanında işe girdi. Önce onun postacısı sonra da simsarı oldu. Leon'un ona iyi davranması, Mehmed Ali üzerinde derin izler bırakti ve onun Fransa'ya ve Fransızlar'a yakınlık duymasına yol açtı. Bu da, onun ilerdeki siyasi hayatında önemli etkilere yol açtı.

Mehmed Ali, onsekiz yaşında askerlik hizmetine geçti. Bu meslekte başarılarıyla hemen dikkati çekti. Bu sıralarda, daha önce belirtildiği gibi, Fransızlar 1798 yılında Mısır'ı işgal ettiler. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti, İngilizler'in yardımıyla Fransızlar'ı Mısır'dan çıkarmak üzere bir ordu gönderdi. Bu orduya Kavala hâkiminin hazırladığı ücretli askerler de katıldı. İşte, bu askerlerin başında Kavala hâkiminin oğlu Ali Ağa, buna yardımcı olarak da Mehmed Ali bulunuyordu. Bir süre sonra Ali Ağa Kavala'ya dönmek zorunda kalınca Mehmet Ali, Kavala askerlerinin başı oldu ve böylece de Mısır'a gitti(1).

Mehmed Ali, okur-yazar olmamakla beraber, çok zeki, çalışkan, cesur ve becerikli bir kişiydi. Bundan dolayı Kahire'de kendisini kısa zamanda gösterdi. 1801'de Mısır'ın Fransızlar tarafından boşaltılmasından sonra, «Serçeşmelik» unvanıyla Kahire'deki «başıbozuk» askerlerin komutanı oldu. Ancak o, bununla yetinmedi, büyük emeller peşinde koşmaya başladı.

Osmanlı hükümeti, Mısır'ı Fransızlar'dan kurtarmıştı, ancak bundan sonra da Mısır konusu bir problem olmaya devam etti. Çünkü, bir taraftan dost sıfatıyla Mısır'a çıkan İngilizler ülkeden bir türlü ayrılmadıkları gibi burada etkilerini artırmağa çalışıyorlar, diğer

(1) Şinasi Altundağ, **Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı, Mısır Meselesi, 1831-1841**, I Kısım, 21-24, Ankara 1945; Ayrıca Mehmet Ali Paşa ve soyu hakkında geniş bilgi için Bkz. Emine Fuat Tugay, **Three Centuries Family Chronicles of Turkey and Egypt**, London 1963

teraftan Kölemen beyleri devlet merkezini dinlemiyorlar ve bağlarını daha da zayıflatma gayretini gösteriyorlardı. Yani Mısır'ın durumu çok karışık ve tehlikeli bir haldeydi. Bu bakımdan Osmanlı hükümeti, Mısır'da kuvvetli bir idare kurarak, Mısır'ı düzenli ve güvenli bir duruma getirmek, aynı zamanda da sağlam bağlarla merkeze bağlamak istiyordu. Nitekim, bu amaçla Serdar-ı Ekrem'in Mısır'dan dönüşünden sonra Hüsrev Paşa Kahire valiliğine atanarak kuvvetli bir idare kurmakla görevlendirildi. Hüsrev Paşa, bunun üzerine Mısır'da düzenli bir ordu kurmaya ve artık ihtiyaç kalmayan başıbozuk askerleri Kahire'den uzaklaştırmaya başladı. Bu da, başıbozuk askerlerinin isyan etmesine ve Hüsrev Paşa'nın kaçmasına yol açtı.

Mısır'daki bu isyan ve olay, Osmanlı hükümeti tarafından bir oldu bitti kabul edilerek Cezayirli Ali Paşa Mısır'a yeni vali olarak gönderildi. Fakat Kölemen beyleri bu valiyi beğenmediğinden Mısır valiliğine Hurşit Paşa atandı. Hurşit Paşa, Kahire'ye gidince Mısır'daki olayların Mehmed Ali tarafından tertiplendiğini öğrendi. Bunun üzerine Mehmed Ali'yı Mısır'dan uzaklaştırmak için ona Cidde Valiliği'ni sağladı. Ancak Mısır'dan ayrılmak istemeyen Mehmed Ali, bunu kabul etmedi ve Hurşit Paşa'ya karşı bir ayaklanma düzenleyerek yeni bir olay çıkardı.

Görüldüğü gibi Mehmed Ali, Fransızlar'ın Mısır'ı boşaltmasından sonra ülkedeki kargaşadan yararlanarak kendi geleceği için çeşitli olaylar çıkarmıştır. Çünkü o, Osmanlı İmparatorluğu'nun aczini görmüştü ve bundan yararlanarak Mısır'da hızla yükselmeyi kafasına koymuştu. Ülkede ortam da onun için hazırdı. Bunun bir önemli sebebi de, Mısır'da merkezi bir idarenin kurulmasına engel olan Kölemenler, Napolyon Bonapart ile olan çetin savaşlarında, Fransız ordusuyla beraber büyük oranda yok olmuşlardı. Yani Mısır'daki en önemli kuvvet oldukça yıpranmıştı. İşte Mehmed Ali, bu durumdan da yararlanarak Mısır'da idareyi ele alabilmek için uğraşmaya başlamıştır. Zekası, enerjisi ve becerikliliği sayesinde, kısa bir sürede bunda da başarılı oldu. Nitekim, Mısır'ın son valileri olan Hüsrev Paşa, Tahir Paşa, Ali Paşa ve Hurşit Paşa'yı çevirdiği entrikalarla kaçırttıktan sonra, Mısır'da hemen hemen rakipsiz hale geldi.

Osmanlı hükümeti, bu gelişmeler üzerine, 1805 yılında yıllık belli bir vergi vermek ve Medine'yi ellerine geçiren Vehhabiler'in isyanına son vermek şartıyla, Mehmed Ali'yi Mısır Valiliği'ne atamak zorunda kaldı

Mehmed Ali Paşa, vali olduktan sonra ilk iş olarak, Mısır'da idari, bayındırlık, tarım ve ticaret alanlarında hızlı yenilik ve gelişme hareketlerine girişti. Bunlarda büyük başarılar elde etti. Bu çalışmalarının sonucu olarak Mısır'ın geliri, ilk vali olduğu zaman onüçbin keseyken,

valiliğinin dördüncü yılında otuzbeş, sonraları da dörtyüzbin keseye yükseldi. Mehmed Ali Paşa, bu paranın bir kısmını yeniden Mısır'ın kalkınmasına harcadı, bu arada Avrupa'ya özellikle Fransa'ya öğrenim için gençler gönderdi. Avrupa'dan öğretmenler, uzmanlar, teknisyenler getirtti. Böylece Mısır'ın her alanda kalkınması için çalıştı. Diğer taraftan elde ettiği gelirin bir kısmıyla da her şeyden önce bütün başarılarının esasını teşkil eden ve sağlayan Avrupa modelinde bir ordu ve donanma meydana getirdi. Bu çalışmalarında da en çok Fransızlar'dan yararlandı ve yardım gördü.

Bu hızlı kalkınmada Mehmed Ali'ye yaşadığı dönem uygun bir ortam yaratmıştı. Nitekim onun Mısır'da iktidara geçtiği sıralarda gerek Osmanlı İmparatorluğu, gerek Avrupa çok tehlikeli ve bunalımlı anlar yaşıyordu. Bu suretle o, hiçbir devlet tarafından rahatsız edilmeden kolaylıkla istediklerini uygulayabildi. Bir süre sonra da Babıâli Mehmed Ali Paşa'nın Kölemenler'den daha tehlikeli olduğunu anladı. Fakat 1806 yılında Rusya ile savaşa girdiğinden, ona bir şey yapamadı. Mehmed Ali Paşa bu bakımdan da çalışmalarında serbest kaldı ve bir süre sonra da Mısır'da hâkimiyetini tamamen kurdu. Bundan dolayı onu Mısır'dan uzaklaştırmak zor bir iş halini aldı. Bütün bunlarla da Mehmed Ali Paşa, Doğu Akdeniz'de önemli rol oynayabilecek bir duruma geldi(1).

Mehmed Ali Paşa, Mısır'a vali olduktan hemen sonra, yukarıda belirtilen faaliyetlerini yürütürken, diğer taraftan da Mısır'da eskiden beri süregelen kargaşalığa son verme işini ele aldı. Bunun için Mısır'daki güvensiz ve düzensiz duruma sebep olan Kölemenler ve İngilizlerle mücadeleye başladı. İlk askeri başarıyı, Mart 1807'de İskenderiye'yi işgal etmiş olan İngilizler'e karşı kazandı. Mısır'a öteden beri göz diken ve Kölemenler'i koruyan İngilizler'i yenerek Mısır'dan çıkarttı.

Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa, bundan sonra özellikle İslâm dünyasında büyük bir etki yapan, Hicaz'daki Vehhabi isyanını bastırmak üzere harekete geçti. Oğlu Tosun Bey komutasında hazırlanan bu ordunun hareket edeceği gün (1 Mart 1811), bütün Kölemen beylerini kaleye davet ederek bir ziyafet verdi. Bu ziyafet sırasında da beylerin çoğunu öldürttü. Bundan sonra da Mehmed Ali Paşa Mısır'ın gerçek hâkimi oldu.

Bu suretle Mısır'a sahip olan Mehmed Ali Paşa, bunun arkasından Mısır civarındaki topraklarda nüfuzunu yaymaya çalıştı. Bu arada,

(1) Sinasi Altundağ, Aynı eser, I. Kısım, 25; Enver Ziya Karal, Aynı eser, V, 127; Charles Seignobos, (Çev: Ali Reşat), Tarih-i Siyasi, II, 364, İstanbul 1328

oğulları İbrahim ve Tosun Paşaları 1812'de Vehhabiler'in üzerine göndererek, Osmanlı hükümetinin bir türlü sonuçlandıramadığı Hicaz'daki Vehhabi isyanını 1818'de bastırdı ve bir zamandır isyan dolayısıyla kapalı olan hac yolunu açtı. Bu ise, Mehmed Ali Paşa'ya İslâm dünyasında büyük itibar ve şöhret kazandırdı. Babıâli de, ona mükafat olarak Hicaz ve Habeş valiliklerini verdi. Bundan sonra Mehmed Ali Paşa, Sudan'a el attı ve 1822'de bu ülkeyi bütünüyle ele geçirdi. Böylece bir Mısır devleti kurmaya başladı(1).

Mehmed Ali Paşa'nın bu şekilde Mısır'da ve çevresinde gücünü gittikçe çoğalttığı sıralarda, Osmanlı İmparatorluğu da, büyük iç ve dış problemlerle karşı karşıya bulunuyordu. Padişah II. Mahmud, devletin bu sıkıntılı durumunda, Mısır'da başarılı işler yapan bu valisinden yararlanacağına, Mehmed Ali Paşa'yı kıskanan etrafının da etkisiyle ona karşı cephe almaya başladı. Zaten Mehmed Ali Paşa'nın da niyeti etki alanını ve gücünü arttırmaktı. Bu bakımdan padişah ile Mehmed Ali Paşa'nın arasında bir sürtüşmenin çıkması, zamanla kaçınılmaz hal aldı.

Ancak bu tarihlerde, Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu dağınık ve güçsüz durum, Mehmed Ali Paşa'nın Ortadoğu'da oynayacağı rolü daha kuvvetlendirmiş ve devletin ondan yararlanmak ihtiyacını ortaya çıkarmıştı. Nitekim Babıâli o tarihlerde en önemli problemlerinden olan Mora'daki Rum isyanını bastıramayınca, Girit ve Mora valilikleri karşılığında Mehmed Ali Paşa'dan yardım istemek zorunda kaldı. Bu ise, Mısır valisinin nüfuzunun daha da gelişmesine sebep oldu. Öyle ki, 1830'lara gelindiğinde, Fransa bile, Cezayir meselesini Mehmed Ali Paşa'yı kullanarak çözümlemeyi düşünür ve ister hale geldi. Mehmed Ali Paşa, gücünün bu şekilde zirveye doğru yükseldiği sıralarda ise isyan hareketine başladı.

2) Mehmed Ali Paşa'nın İsyan Etmesi ve Kütahya'ya Kadar İlerlemesi

Kavalalı Mehmed Ali Paşa, 1820'li yıllarda artık iyice kuvvetlenmişti. Bu arada Mora'daki Rum isyanında da devlete büyük yardımda bulunmuş ve âsileri yenerek, bu bölgedeki isyanı bastırmıştı. Ancak, daha önce belirtildiği gibi, Navarin olayında Osmanlı gemileriyle birlikte kendi gemilerinin de İngiliz, Fransız, Rus ortak donanması tarafından yakılması üzerine, Mora'daki askerlerini Babıâli'ye sormadan çekmişti. Bu da İstanbul'da hoş karşılanmamıştı. Diğer taraftan Meh-

(1) Şinasi Altundağ, Aynı eser, I. Kısım, 25-28; Charles Seignobos, Aynı eser, II, 363.

med Ali Paşa'nın Mısır'da kurduğu idare ve bağımsızmış gibi hareketlerde bulunması, Osmanlı hükümetinin bu valisinin gücünden ve Mısır'ın kendisinden kopmasından endişelenmesine yol açmıştı. Bu durumun ortaya çıktığı sıralarda ise Mehmed Ali Paşa da, Mısır ve çevresinde kazandıklarını daha geliştirmek ve bunları kendi rayına bırakmanın hesaplarına, çalışmalarına başlamıştı. Bunlar ise, devlet merkezi ile valisinin arasını gittikçe soğutmuştur. Bu arada, Mısır valisinin, 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı sırasında devletçe yardım istendiği halde asker göndermemesi, padişah ile arasının iyice açılmasına sebep olmuştur. Padişahın çevresindeki vezirlerin de kıskandıkları Mehmed Ali Paşa'nın aleyhinde olmaları ve ona karşı her fırsatta padişahı kışkırtmaları özellikle 1829 yılında Edirne Andlaşması'nın imzalanmasından sonra, II. Mahmud ile Mehmed Ali Paşa'nın arasındaki gerginliği daha da çoğalttı.

Nitekim bu gelişmelerin sonucunda II. Mahmud, Mehmed Ali Paşa'ya, Mora isyanı sırasındaki yardımlarına karşılık olarak vaat ettiği Girit, Suriye valiliklerini vermediği gibi, onu Mısır valiliğinden atmak için çareler aramaya başladı. Buna karşılık, İstanbul'da kendisi hakkındaki durumu yakından izleyen Mehmed Ali Paşa, hem aleyhindeki gelişmelere fırsat vermemek, hem de öteden beri göz diktiği, Mısır savunma ve ekonomisi yönünden önemi olan Suriye'yi ele geçirmek için hazırlanmaya ve çıkacak bir bahaneyi beklemeye başladı. Ona bu fırsatı da, 1830'larda Suriye'nin içinde bulunduğu karışık durum, çok geçmeden verdi.

Suriye, 1830 yıllarında, devlet merkezinin zayıflığından ve çeşitli problemlerle uğraşmak zorunda olmasından dikkatini daha çok batıya toplamasından dolayı, adetâ yarı bağımsız ve birbirlerinin aleyhine çalışan valilerin idaresi altında bulunuyordu. Bunlardan birisi de, aynı Mehmed Ali Paşa gibi, bölgede nüfuz alanını genişletmek isteyen Akka valisi Abdullah Paşa idi. Gerçi, başlangıçta Mısır ve Akka valilerinin arası iyiydi. Ancak Abdullah Paşa, gittikçe güçlenen ve Suriye'ye de el atmaya çalışan Mehmed Ali Paşa'yı bir süre sonra kendisi için tehlikeli bulmaya başladı. Bunun üzerine de ona karşı askerî ve ticarî bazı tedbirler aldı. Bu arada Abdullah Paşa, Mehmed Ali Paşa'nın sert idaresinden kaçarak Akka'ya sığınanları Mısır valisinin istemesine rağmen geri vermediği gibi, ona olan borcunu da ödemek istemedi. Bunlar da, iki valinin arasının açılmasına sebep oldu. Ancak bunun asıl sebebi, bölge üzerinde aralarında gittikçe şiddetlenen nüfuz çekişmesiydi.

Osmanlı hükümeti, Mısır ve Suriye gibi iki önemli eyaletinin valileri arasında başgösteren ve aynı zamanda devlet otoritesini zayıflatan anlaşmazlığı, silaha başvurmadan çözmeye çalıştı. Ancak sözünü iki va-

lisine de dinletemedi. Nitekim Mehmed Ali Paşa, görünüşte Abdullah Paşa'yı cezalandırmak, gerçekte ise Suriye'yi ele geçirmek için Akka üzerine harekete geçmeye karar verdi. Bu da gerçekte devlete karşı gelmekti.

Mısır valisi Mehmed Ali Paşa, aslında Suriye hakkındaki emellerini çok daha önceden açığa vurmuştu. Nitekim, Suriye'de valiler ve emirler arasında çıkan bir anlaşmazlığa bir hakem gibi karışmış, bunları kendi menfaatleri doğrultusunda sonuçlandırmıştı. Yani bölgede nüfuzunu dolaylı yollardan kurmuştu. Bunun yanı sıra, büyük bir kuvvete sahip olan Lübnan emiri Beşir ile anlaşmıştı. Böylece Mehmed Ali Paşa Suriye ve Lübnan'da kendisine taraftarlar elde etmişti.

Diğer taraftan Mehmed Ali Paşa, Suriye'yi işgal için en uygun zamanı seçmişti. Osmanlı İmparatorluğu, 1828-1829 Rus savaşından yenilerek yeni çıkmıştı, Yunanistan devletinin kurulması ve Cezayir'in Fransa tarafından işgali gibi iki büyük olayla uğraşıyordu. İçte ise, imparatorluğun birçok yerinde, Suriye de dahil, isyanlar patlak vermişti. Avrupa devletleri de, 1830 ihtilallerinin getirdiği sarsıntılarla uğraşıyorlardı. Bu bakımdan Mehmed Ali Paşa, gerek Osmanlı hükümetinden, gerekse Avrupa devletlerinden yapacağı harekete karşı ciddi bir müdahalenin olmayacağını hesap ediyordu.

Mehmed Ali Paşa, işte bu ortamda, görünüşte Abdullah Paşa'yı cezalandırmak, gerçekte ise Suriye'yi işgal etmek üzere hazırladığı ordu ve donanmasına 14 Ekim 1831'de Mısır'dan hareket etmesi emrini verdi. Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa komutasındaki bu ordu, altı piyade alayı, dört süvari alayı, kırk sahra ve bundan fazla kuşatma topu ile toplam yirmidörtbin kişiden ve ayrıca yirmiüç savaş gemisi ile onyedi nakliye gemisinden meydana geliyordu. Donanma İskenderiye'den Yafa'ya hareket etmiş, asıl ordu da el-Ariş-Gazze kara yolunu tutmuştu.

Donanma, 8 Kasım 1831'de Yafa'ya vardı ve kale hemen teslim oldu. Karadan gelen ordu da kısa sürede bütün Filistin şehirlerini ele geçirdi. Bundan sonra, Napolyon Bonapart'ın izlediği yoldan ilerleyen İbrahim Paşa, 26 Kasım 1831'de Akka'ya vararak, kaleyi karadan ve denizden kuşattı. Abdullah Paşa, emrindeki seçme askerlerle kaleyi savunmaya başladı. İbrahim Paşa'nın hücumları bir sonuç vermedi. Aksine Akka'yı savunanların top atışları Mısır ordusuna ve donanmasına büyük kayıplar verdirdi.

İbrahim Paşa, bir taraftan Akka'yı şiddetle kuşatmaya devam ederken, diğer taraftan Akka'nın kuzeyinde bulunan Sur, Sayda, Beyrut, Trablus gibi şehirleri askeri kuvvetlerle, fakat hiçbir mukavemetle kar-

şılaşmadan ele geçirdi ve buraların başına kendi adamlarını yerleştirdi. Bunların yanısıra, Suriye'deki hristiyan ve yahudi gibi unsurları, onları fazla haklar vererek kendi yanına çekmeye çalıştı. Denilebilir ki, İbrahim Paşa çok kısa zamanda Suriye'yi, Akka hariç, kolaylıkla ele geçirip kendine göre bir idari teşkilat kurdu. Bu arada da, Akka kalesi Abdullah Paşa tarafından altı ay savunulduktan sonra kurtuluş ümidi kalmayınca, 27 Mayıs 1823'de İbrahim Paşa'ya teslim edildi. Böylece Mehmed Ali Paşa, 1832 yılı Haziran ayına kadar hemen bütün Suriye'yi işgal etmiş ve nüfuzunu da geniş bir alana yaymış oldu.

Osmanlı hükümeti, Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın giriştiği Suriye hareketi ve elde ettiği gelişmeler üzerine, Mehmed Ali Paşa'yı asi ilan ederek, Ağa Hüseyin Paşa'yı başkomutan ve Mısır, Girit, Habeş valisi tayin edip, bir ordu ile Halep'e gönderdi.

İbrahim Paşa, bunun üzerine Akka kalesini ele geçirdikten hemen sonra, kuzeye doğru harekete geçerek 15 Haziran 1832'de Şam'ı olaysız olarak ele geçirdi, 8 Temmuz'da da 30.000 kişilik ordusuyla Hıms önlerine geldi ve burada bulunan Mehmed Paşa komutasındaki öncü hükümet kuvvetlerini yendi. Arkasından da, 29 Temmuz 1832'de Beylan geçidinde, Hüseyin Paşa'nın başında bulunduğu Osmanlı ordusunu hezimete uğrattı. Bunun arkasından İbrahim Paşa, Adana'ya kadar ilerledi. Urfa ve Maraş taraflarını da elde ederek, Anadolu'nun güneydoğusunu kontrolü altına aldı. Sonra Toroslar'ı geçerek Konya'ya doğru ilerlemeye başladı.

Padişah II. Mahmud, valisi Mehmed Ali Paşa'nın kuvvetlerinin bu başarıları ve ilerlemesi üzerine telaşa düşerek, bir taraftan Rus yardımını reddederken bir taraftan da İngiltere'den yardım istemek üzere teşebbüse geçti, aynı zamanda da Reşid Mehmed komutasında yeni bir orduyu, Anadolu'da ilerlemekte olan İbrahim Paşa'ya karşı gönderdi.

20 Aralık 1832'de altmışbin kişilik Reşid Mehmed Paşa ordusu Konya'ya geldi ve ertesi günü, yani 21 Aralık'ta İbrahim Paşa ordusuyla Konya ovasında savaşa tutuştu. Yapılan meydan savaşında Reşid Mehmed Paşa yaralı olarak İbrahim Paşa kuvvetlerine esir düştü ve Osmanlı ordusu yenildi. Böylece Mehmed Ali Paşa'nın ordusunun önüne dikilen son engel de yıkılmış ve Mısır valisine İstanbul yolu açılmış, yalnız Anadolu değil, Osmanlı saltanatı da tehlikeye girmiş oldu. Nitekim İbrahim Paşa'nın kuvvetleri, 20 Ocak 1833'te Konya'dan hareket ederek, 2 Şubat 1833'te Kütahya'ya ulaştı, yani tehlike İstanbul önlerine kadar geldi(1).

(1) Daha geniş bilgi için bkz. Şinasi Altundağ, Aynı eser, I. Kısım, 28 vd.; Enver Ziya Karal, Aynı eser, V, 128-131; Charles Seignobos, Aynı eser, II, 363; P.M. Holt, Egypt and the Fertile Crescent, 1516-1922, 176 vd., London 1966.

II. Mahmud, valisini yola getirmeyi umarken, olayların, aksine onun lehine ve umulmadık şekil ve hızda gelişmesi üzerine, Mehmed Ali Paşa'ya karşı Avrupa devletlerinden yardım istemeye karar verdi. İstanbul'un, belki de imparatorluğun bütününün Mehmed Ali Paşa'nın güçlü idaresine geçmesi ihtimalinin belirmesi, bölgede menfaatleri bulunan Avrupa büyük devletlerini de zaten harekete geçirmişti. Bu da, Mehmed Ali Paşa isyanını, dolasıyla Mısır meselesini, padişah ile valisi arasında bir iç problem olmaktan çıkartarak, devletlerarası büyük bir bunalım haline getirdi.

3) Avrupa Devletlerinin İşe Karışması ve Kütahya Anlaşması

Avrupa büyük devletleri, bu tarihlerde genel olarak, artık iyice kuvvetten düşmüş olan Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün devam etmesini, Avrupa dengesi ve siyasi statükosu yönünden önemli bir faktör olarak görüyorlardı. Bu bakımdan imparatorluğun hayatında meydana gelebilecek büyük bir değişikliğe karşı görünmekteydiler. Mehmed Ali Paşa isyanına da bu genel çerçeveden bakmaktaydılar. Bu sebepten, Mısır valisinin isyan hareketinin başlangıcında, olayı Osmanlı İmparatorluğu'nun bir iç olayı olarak saymışlar ve doğrudan herhangi bir müdahalede bulunmamışlardı. Ancak, Mehmed Ali Paşa'nın Kütahya'ya kadar etki alanını genişletmesi ve İstanbul'u tehdit eder hale, yani imparatorluğun genel bünyesinde büyük bir değişikliğin olabileceği ihtimalinin ortaya çıkması üzerine de harekete geçmişlerdir. II. Mahmud'un onlardan yardım istemesi de, bu devletlere daha geniş bir müdahale fırsatı ortaya çıkarmıştır. Bununla birlikte başlangıçta II. Mahmud'un Mehmed Ali Paşa'ya karşı yardım isteğine, büyük devletlerin tepkisi, kendi çıkarlarına ve siyasetlerine göre değişik şekilde olmuştur. Bunların tutum ve davranışları, genel hatlarıyla, şöyle belirtilebilir:

Rusya, Mehmed Ali Paşa isyanıyla yakından ilgilenen ve olayın gelişmelerinden en çok telaşlanan, bunun sonucu olarak da Osmanlı İmparatorluğu'na yardım etmekte acele eden devlet olmuştur. Bunun sebebi ise, Çar I. Petro'dan beri yani XVIII. yüzyılın başlarından itibaren Karadeniz'i bir Rus gölü yapmak, İstanbul'u ve Boğazlar'ı ele geçirmek ve böylece Akdeniz'e çıkmayı gaye edinmesiydi. Bu yolda da epeyce yol katetmişti. Aynı zamanda da Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde ticari ve diğer alanlarda birçok hak ile menfaat sağlamıştı. Halbuki, Mehmed Ali Paşa'nın başarıları sonunda, zayıf Osmanlı İmparatorluğu yerine kuvvetli bir imparatorluk kurulursa bu hak ve menfaatleri ile emelleri suya düşebilir, hatta yanı başında doğrudan kendisine tehlike teşkil edebilecek bir kuvvet doğabilirdi. Bu sebeplerle, zayıf Osmanlı

İmparatorluğu'nun devamı Rusya'nın ve bu devletin gelecekteki emelleri bakımından daha faydalı olabilirdi. Bunun için de, Rusya, Mısır sorunu boyunca daima Mehmed Ali Paşa'nın karşısında yer almış, Osmanlı hükümetine yardım etmiştir.

Avusturya, genel iç ve dış siyaseti dolayısıyla zaten isyan hareketlerine karşıydı. Aynı zamanda 1830 ihtilalleri ile de kendi imparatorluğunun içerisindeki çeşitli toplulukların bir hareketinden çekinmekteydi. Bu sebeplerden Avusturya hükümeti, Mehmed Ali Paşa'nın karşısında, Osmanlı İmparatorluğu'nu destekleyen bir politika izlemekteydi. Bu konuda da Rusya ile ortak bir siyaset içerisindeydi. Ancak bu arada, Rusya'nın Balkanlar'a yerleşerek kendisine tehlikeler yaratmasından çekinmekteydi.

Prusya, bu tarihlerde daha çok Alman birliği konusuyla uğraşmaktaydı, yani dikkatini içe toplamıştı. Mısır meselesiyle doğrudan ilgilenmiyordu. Ancak bir büyük Avrupa devleti olarak konuya bakıyor ve bunda da hâlâ etkisi altında bulunduğu Avusturya'nın siyasetine göre kendini ayarlıyordu.

Fransa'ya gelince, bu devlet, XVIII. yüzyılın sonlarından yani Napolyon Bonapart'ın Mısır seferinden beri, Mısır'ın önemini görerek bu ülkeyle ilgisini kesmemişti. Mehmed Ali Paşa vali olduktan sonra Mısır'ı özellikle Fransız bilim ve teknik adamlarının yardımıyla geliştirmişti. Bu da, Mısır'da Fransa'ya diğer devletlere göre üstünlük ve imtiyazlar sağlamış, onu avantajlı bir duruma getirmişti. Ayrıca Fransa, Akdeniz'de tasarladığı hareketler ve İngiliz rekabetine karşı Mehmed Ali Paşa'dan yararlanmak amacındaydı. Ancak Fransa'nın XVI. yüzyıldan beri Osmanlı İmparatorluğu'ndan elde etiği kapitülasyonlarla sağladığı büyük hak ve menfaatleri de vardı. Bu bakımlardan Fransa, genel siyaset olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğü ilkesine bağlı kalmakla beraber, Mısır meselesi sırasında, İngiltere ile çatışma pahasına da olsa, Mehmed Ali Paşa'nın tarafını tutmuş ve onu desteklemiştir.

İngiltere ise, Doğu Akdeniz'de ve Osmanlı İmparatorluğu'nda, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren elde ettiği kapitülasyonlarla, çok geniş çıkarları olan bir devletti. Bu bakımdan Osmanlı İmparatorluğu ile yakından ilgiliydi. Öte taraftan, 1798 Ebukır deniz savaşında kazandığı zaferle Akdeniz'de bir numaralı devlet olmuştu. Bu durumdaki İngiltere'nin en büyük rakibi ise Fransa idi. İngiltere, bu sebeplerle, 1805 yılından itibaren Mısır ile Fransa arasında doğan ve sonraki yıllarda daha da gelişen yakın ilişkilerden endişeye kapılmıştı. Bu ilişkilerin ve Mehmed Ali Paşa'nın kuvvetlenmesinin, kendisinin menfaatleri ve

Akdeniz'deki üstünlüğünü zedeleyebileceğini düşünerek, Mehmed Ali Paşa'nın isyanını hoş karşılamamıştı.

Mehmed Ali Paşa'nın kuvvetli yönetiminin Mısır ve Suriye'ye hâkim olması; İngiltere'nin Hindistan'a giden Kızıldeniz ile deniz ve ayrıca Dicle, Fırat, Basra yönündeki kara kolunu tehlikeye sokabilirdi. Halbuki, zayıf Osmanlı idaresinin buralarda devamı, İngiltere için hem bu yolların güvenlik altında kalmasını, hem de bütün imparatorluk üzerinde elde etmiş olduğu menfaat ve imtiyazların korunmasını sağlayacaktı. Bu sebeplerle İngiltere, Mehmed Ali Paşa isyanı boyunca Osmanlı hükümetinin tarafını tutmuştur. Ancak Mısır meselesinin başlangıcında, Londra hükümetinin seçimle meşgul olmasından ve İngiliz siyasetinin genel yapısındaki, olayların çözümünün kendisine muhtaç hale gelmesini beklemekten dolayı, hemen işe karışmamıştır(1).

Görüldüğü gibi, Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'da bağımsız veya yarı bağımsız bir idare kurmak için başlattığı ve çeşitli gelişmelere sahne olan Mısır meselesi karşısında Avrupa büyük devletleri kendi çıkarları doğrultusunda, Fransa dışında, Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında veya onu destekler bir siyaset içinde bulunuyorlardı. Bununla beraber, Mısır valisinin isyan hareketinin başlarında, Rusya'dan başkası, doğrudan yardım yapmakta acele etmiyordu. Buna da, çeşitli sebeplerden Osmanlı hükümeti yanaşmıyordu.

Ne var ki, Osmanlı Devleti, İbrahim Paşa ordularının Anadolu içlerine doğru ilerlediği sıralarda, önce İngiltere'den yardım istemeye karar verdi. Fakat İngiltere, bu yardım isteğini kabul etmedi. Bunun üzerine Babıâli, diğer devletlerden ümidini kestiğinden, Rusya'nın daha önce yaptığı yardım teklifini kabul etti ve onunla bu konuda görüşmelere başladı.

Ancak, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında, Rusya'nın yapacağı yardımın şekli, miktarı daha belirlenmeden ve daha bunların görüşmeleri yapılırken, Amiral Lazerev komutasında bir Rus savaş filosu, 20 Şubat 1833 günü âniden İstanbul Boğazı'ndan içeri girerek, Büyükdere önlerine demirledi. Bu oldu-bitti ise, İstanbul hükümetini ve diğer devletleri endişeye düşürdü(2). Rusya'nın bu hareketi de, Mısır sorununu daha geniş bir devletlerarası siyasi konu haline getirdi.

Nitekim, Rus filosunun İstanbul Boğazı'na girişi ve bununla aktil bir siyaset güdeceğini göstermesi, meydanı tek başına ona bırakmak is-

(1) Edouard Driault. **Aynı eser**, 193

(2) Cemal Tukin. **Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi**, 160-162. İstanbul 1947. Akdes Nimet Kurat. **Türkiye ve Rusya**, 59-61. Ankara 1970

temeyen İngiltere ve Fransa'yı da harekete geçirerek bunların Mısır meselesinin çözümlenmesi için daha etkili olarak çalışmalarına yol açtı.

İngiltere ve Fransa, ilk iş olarak Mehmed Ali Paşa'ya baskı yaparak, fetih siyasetinden vazgeçmesini istediler. Ancak Mısır valisi, onların yaptığı baskılara pek aldırmadı. Devleti ile anlaşmak için Suriye ve Adana'nın da kendisine verilmesini istedi. Aksi halde İstanbul üzerine yürüyeceğini gerektiği takdirde Rumeli'deki halkı da ayaklanmaya teşvik edebileceğini Babıâli'ye bildirdi(1). İngiltere ve Fransa'nın yaptıkları çabalar kesin bir sonuç vermeyince II. Mahmud, bu defa Rusya'dan asker yardımı istedi. Bunun üzerine 12.000 civarında bir Rus kuvveti İstanbul Boğazı'nın Anadolu yakasında Beykoz'a çıktı.

Rusya'nın böylece dost sıfatıyla da olsa İstanbul Boğazı'na yerleşmesi ve Osmanlı Devleti üzerinde büyük bir etkiye sahip hale gelmesi, İngiltere ve Fransa'yı, kendi menfaatlerinin tehlikeye düşmesine yol açacağından, endişelendirdi ve bunları daha aktif ve etkili şekilde harekete geçirdi; Rusya'yı Boğaz'dan çıkarmanın yollarını aramaya yöneltti. Bu ise her şeyden önce Mısır valisinin Anadolu'yu boşaltmasıyla gerçekleşebilirdi. Bunun için İngiltere ve Fransa, Mehmed Ali Paşa'yı Osmanlı hükümeti ile bir anlaşma yapması için zorlamaya başladılar.

Bu sıralarda ise İbrahim Paşa, Anadolu'da kendine göre bir idare kurmuş ve Anadolu'dan sağladığı askerlerle ordusunu ikiyüzbin kişiye çıkarmıştı. Bu durum da Mehmed Ali Paşa ile oğlu İbrahim Paşa'nın cesaretini olağanüstü çoğaltmış, emellerini de aynı ölçüde büyütmüştü. Öyle ki, II. Mahmud'u tahttan indirip yerine çocuk yaşta olan Abdülmecid'i geçirmeyi bile düşünmeye başlamışlar, bunu gerçekleştirmek için de İbrahim Paşa, elinde esir olarak bulunan Sadrazam Reşid Mehmed Paşa ile görüşmeler yapmış, yani bazı hareketlere girişmişti(2).

Mehmed Ali Paşa'nın bu kuvvetine ve avantajlarına rağmen İngiltere ve Fransa'nın baskıları sonucunda, Mısır valisi, Padişah ile bir anlaşma yapmak üzere görüşmelere başlanmasını kabul etmek zorunda kaldı. Bunun üzerine II. Mahmud'un onayıyla Amedci Reşid Bey, 5 Nisan 1833'te Fransız Maslahatgüzarı Varenne ile İbrahim Paşa'nın Kütahya'daki ordugahına gitti. Ancak iki taraf arasındaki görüşmeler, Mehmed Ali Paşa'nın Adana dahil Toroslar'ın güneyini istemesinden uzadı. Padişah Adana'nın verilmesine yanaşmadı. Mehmed Ali Paşa ise bunda direndi.

Bu sıralarda Fransa hükümeti Mehmed Ali Paşa'ya özel bir memur,

(1) Cemal Tukin. Aynı eser, 170
(2) Şinasi Altundağ. Aynı eser. I. Kısım. 75-76

İngiltere de Akdeniz filosunu İskenderiye önlerine gönderdi. Bu filo, Mehmed Ali Paşa'ya baskı yapmak zorunda kaldığı takdirde, Mısır'ın Suriye ile irtibatını kesecek, gerekirse Fransız donanmasından da yardım isteyebilecek, Rus donanmasını da harekata davet edecekti. Bu arada, 5 Nisan 1833'te beşbin kişilik yeni bir Rus kuvveti İstanbul'a geldi.

İngiltere, Fransa ve Rusya'nın bu hareketleri ve gittikçe artan baskıları, II. Mahmud'un da Adana'yı Mısır valisine bırakmayı kabul etmesi üzerine padişah ile valisi yani Mehmed Ali Paşa arasında, mevcut meseleye son vermek amacıyla, 5 Mayıs 1833'te Kütahya Andlaşması yapıldı. Andlaşmayı, padişah adına Fransız elçisi Baron Roussin, Mehmed Ali Paşa adına da oğlu İbrahim Paşa imzaladılar. Buna göre Mehmed Ali Paşa'ya Mısır, Girit valilikleri ve ek olarak Suriye, İbrahim Paşa'ya da Cidde valiliğine ek olarak Adana veriliyordu; ayrıca, Anadolu'da Mehmed Ali Paşa'ya taraf olanlar için bir genel af çıkarılması kabul ediliyor; bunlara karşılık Mehmed Ali Paşa da, eskiden olduğu gibi devlete vergilerini ödemeyi ve ordusunu Anadolu'dan çekmeyi garanti ediyordu(1).

Kütahya Andlaşması, bu şekliyle gerçekte, birçok kaynakta yanlış olarak kulanıldığı gibi hukuk yönünden birbirine eşit iki taraf arasında imzalanmış ve karşılıklı alınıp verilmiş, bir «andlaşma» değildir. Sadece padişahın normal olarak fermanla valilerine verdiği yetki ve görevleri bildirmesinden ibarettir. Nitekim II. Mahmud, Kütahya'da varılan andlaşma çerçevesinde yukarıda adı geçen yerlerin Mehmed Ali Paşa ile İbrahim Paşa'ya tevcih edildiğine dair bir fermanı 6 Mayıs 1833'te çıkardı(2). Böylece de Kütahya andlaşması resmen ve fiilen yürürlüğe girdi.

Kütahya Andlaşması'nın bu şekilde yapılmasından sonra İbrahim Paşa, emrindeki kuvvetlerle Toros dağlarının güneyine çekilerek, Anadolu'yu boşalttı. Bununla da, Mısır meselesinin birinci dönemi sona erdi.

Ancak, Kütahya Andlaşması ve onunla sağlanan sonuç, padişahı da Mehmed Ali Paşa'yı da memnun etmemişti. II. Mahmud, bir valisi karşısında uğradığı bozgunu ve ona vermek zorunda kaldıklarını onuruna yediremiyordu, Mehmed Ali Paşa da, kazandığı başarılara rağmen elde ettiklerini az bulmuştu. Varılan andlaşmanın ise aslında süreklilik değeri yoktu. Çünkü andlaşma bir hak ve imtiyazlar veren hukuki bir

(1) Şinasi Altundağ, Aynı eser, I. Kısım, 129-137; Enver Ziya Karal, Aynı eser, V. 136; Yorga, Aynı eser, V. 371-376; P.M. Holt, Aynı eser, 185-186

(2) Şinasi Altundağ, Aynı eser, I. Kısım, 133, 136-137

belge değildi. Padişah bunları fermanla vermişti, diğer bir fermanla geri alabilirdi. Aynı şekilde Mısır valisi de, ilerisi için herhangi bir garanti vermemişti. Bir gün ordularını tekrar Suriye üzerinden Anadolu'ya sokabilirdi. Bunlardan dolayı anlaşmaya rağmen padişah ile valisi arasındaki güvensizlik sona ermemişti. Nitekim bunun da bir sonucu olarak Osmanlı Devleti, Rusya ile bir andlaşma yapmak durumunda kaldı.

4) Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya Arasında Hünkar İskelesi Andlaşmasının Yapılması (8 Temmuz 1833)

II. Mahmud, daha Kütahya görüşmeleri sırasında, bir ara görüşmelerin kilitlenmesine sebep olan Adana konusunda, buranın Mehmed Ali Paşa'ya bırakılmasını kabul edince, İngiltere ve Fransa'nın Mehmed Ali Paşa üzerinde yaptıkları baskıdan birdenbire vazgeçtiklerini görmüştü. Bununla da, bu devletlerin gerçek amaçlarının, Osmanlı hükümeti ile valisi arasındaki sınır konusunun çözümlenmesi değil, Rusların İstanbul Boğazı'ndan mümkün olduğu kadar çabuk uzaklaştırılması olduğunu anlamıştı. Yine İngiltere ve Fransa, Osmanlı hükümeti ile valisi arasında arabuluculuk yaparken, daha çok âsi valinin menfaatlerini korumuşlardı.

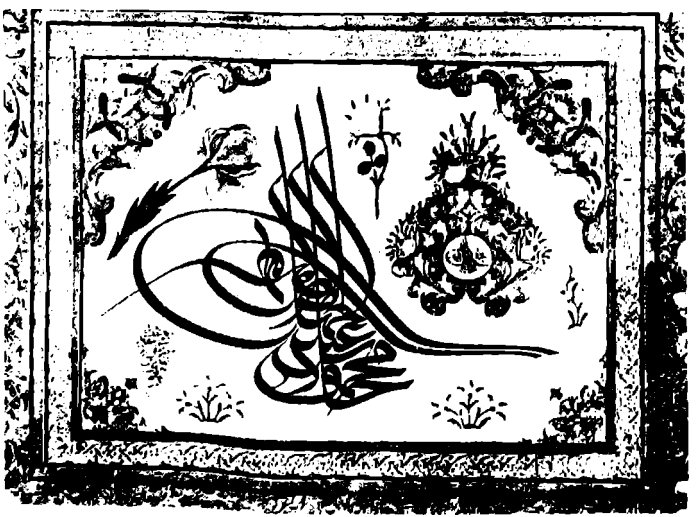

II. Mahmud'un Tuğrası

Bunlardan dolayı II. Mahmud, Kütahya Andlaşması'nın yapılmış olmasına rağmen, ilerisini güven altına almak istiyordu. Bu hususta İngiltere ve Fransa'ya güvenemediğinden, Mehmed Ali Paşa isyanın başlarından beri kendiliğinden adeta bir kurtarıcı gibi ortaya çıkmış bulunan Rusya'nın desteğinin devam etmesini istiyordu.

Rusya ise, İstanbul Boğazı'na dost sıfatıyla da olsa asker yerleştirmekle, Boğazlar ve genel olarak Osmanlı İmparatorluğu üzerinde elde etiği üstün durumun devamını sağlayacak bir formülün peşindeydi. Bu amaçla da, İstanbul hükümetine baskı yapıyordu. Ayrıca, Mısır meselesinin sona ermesine rağmen İstanbul Boğazı'ndaki askerini geri çekmekte oyalayıcı bir tutumda bulunuyordu.

İşte bu ortamda, yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı II. Mahmud, İstanbul'daki Rus elçisine ve olağanüstü görevli olarak gönderilen Kont Orlof'a Osmanlı Devleti'nin Rusya ile bir savunma ittifakı yapmak istediğini bildirdi. Rusya da, bu düşünceye katıldı. Bunun üzerine iki devlet arasında görüşmelere başlandı. Görüşmelere Ahmed Fevzi Paşa, Hüsrev Paşa ve Reisülküttap Akif Efendi ile Rusya tarafından Orlof ve Butenef katıldılar. Bu temsilcilerin çalışmaları sonucunda Osmanlı Devleti ile Rusya arasında İstanbul'da 8 Temmuz 1833'te Hünkâr İskelesi Andlaşması imzalandı(1).

Hünkâr İskelesi Andlaşması, altı açık ve bir gizli maddeden meydana gelmişti. Buna göre:

1 — Andlaşma bir savunma ittifakı olup, iki devletten biri saldırıya uğrarsa, diğeri ona her türlü yardımı yapacaktı.

2 — 1829 Edirne Andlaşması ile, buna dayalı olarak daha sonra yapılan andlaşmalar, yeniden onaylanmıştır.

3 — Osmanlı Devleti'ne bir saldırı olursa; Rusya, karadan ve denizden Osmanlı Devleti'ne iki taraf arasında kararlaştırılacak sayıda yardım gönderecekti.

4 — Yardım isteyen devlet, yardıma gelecek kara ve deniz kuvvetlerinin masraflarını ödeyecekti.

5 — Andlaşmanın süresi sekiz yıl olacaktı.

6 — Bu savunma andlaşması, ilk ay içerisinde, mümkün olursa daha önce karşılıklı olarak onaylanıp değiştirilecekti.

Andlaşmanın gizli maddesi ise şöyleydi:

«Bu savunma andlaşması yerine iki taraf, ülkelerinin güvenliği için birbirlerine maddî yardımda bulunа-

(1) Şinasi Altundağ. Aynı eser. I. Kısım. 151

caklardır. Bununla beraber Rusya İmparatoru, bu andlaşmanın Osmanlı Devleti'ne sağladığı Rus yardımına karşılık, Rusya'ya maddi bir yardım yapmanın Osmanlı Devleti'ne yükleyeceği güçlükleri takdir ettiğinden Osmanlı Devleti'ne böyle bir yükümlülük doğarsa, bunu karşılamak zorunda olduğu halde, bu yardımı istemeyecektir.

Buna karşılık olmak üzere gerektiği takdirde, Osmanlı Devleti, Rusya lehine Akdeniz (Çanakkale) Boğazı'nı kapatacak, yani yabancı savaş gemilerinin hiçbir şekilde Boğaz'a girmesine izin vermeyecektir» (1).

Görüldüğü gibi, Osmanlı Devleti ile Rusya, aralarında yapmış oldukları bu savunma andlaşmasıyla bir ittifak meydana getirerek bir tehlike anında birbirlerine karşılıklı olarak kara ve deniz kuvvetleriyle yardım yapmayı kararlaştırmış bulunuyorlardı. Ancak andlaşmanın gizli maddesi ile Rusya, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumdan dolayı, kendisine yapacağı yardımı istemekten vazgeçiyordu. Buna karşılık da Osmanlı Devleti, Rusya'ya bir saldırı olursa Çanakkale Boğazı'nı kapatmayı kabul ediyordu.

Böylece Hünkâr İskelesi Andlaşması ile, Osmanlı Devleti Rus yardımını sağlamış; Rusya ise, kendisine Akdeniz'den gelebilecek tehlikeleri önlemiş, bu suretle güneyini güvenlik altına almış oluyordu. Andlaşmanın tümü itibariyle de, Rusya Boğazlar üzerinde diğer devletlerden daha çok söz sahibi oluyor ve Osmanlı Devleti üzerinde kurmayı amaçladığı himaye politikasını gerçekleştirmede önemli bir gelişme sağlamış bulunuyordu.

Rusya, Hünkâr İskelesi Andlaşması'yla Osmanlı Devleti'nden bu avantajları elde ettikten iki gün sonra, Avrupa devletlerinin bir süreden beri yaptıkları baskıların da sonucu olarak, İstanbul'da bulunan savaş filosunu ve askerlerini geri çekti(2).

Bununla beraber İngiltere ve Fransa taşıdığı hükümler sebebiyle Hünkar İskelesi Andlaşması'nı tepkiyle karşıladılar. Bu iki devlet, andlaşmadan, özellikle Boğazlarla ilgili maddesinden dolayı, Osmanlı Devleti ile Rusya'yı protesto ettiler ve bunu tanımayacaklarını bildirerek, bir baskı gösterisi olarak donanmalarını Çanakkale Boğazı önlerine gönderdiler. Ancak, Avusturya ve Prusya'nın, Rusya'nın tarafını tutma-

(1) Andlaşmanın metni için bkz: Nihat Erim, Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, I, 297-299, Ankara 1953; Ayrıca bkz. Enver Ziya Karal, Aynı eser, V, 137

(2) Akdes Nimet Kurat, Aynı eser, 59-63

sı üzerine daha ileri gidemediler. Bu arada Rusya'nın da andlaşmanın uygulanmasında fazla ısrar etmeyeceğini duyurması üzerine, büyük devletler arasında bir mesele haline gelen Hünkâr İskelesi konusu, yatışma durumuna girdi(1).

Böylece Osmanlı Devleti, Hünkar İskelesi Andlaşması'yla Rusya ile bir ittifak yaparak Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'ya karşı kendisine bir güvence sağlamış oldu. Bundan sonra da Mehmed Ali Paşa'nın hareketlerini yakından izlemeye başladı. Biraz sonra da padişah ile valisinin arasında yeni bir savaş patlak verdi.

5) Osmanlı Hükümeti ile Mısır Valisi Arasında Nizip Savaşı

a. Savaşa Yol Açan Gelişmeler

Mısır meselesinin birinci dönemini sona erdiren Kütahya Andlaşması, daha önce belirtildiği gibi, ne padişahı, ne de Mısır valisini memnun etmişti. Nitekim, o günlerin şartları altında imzalanan bu andlaşmadan sonra, meydana gelen durumu bir türlü padişahlık onuruna yediremeyen II. Mahmud, mecburiyet karşısında valisi Mehmed Ali Paşa'ya vermiş olduğu yerleri ve tavizleri geri almak, valisine iyi bir ders vererek aynı zamanda devletin onurunu kurtarmak ve otoritesini kurmak; Mehmed Ali Paşa da, daha çok yerlere ve imkanlara sahip olmak istiyordu. Bundan dolayı da her iki taraf da, bu emellerini gerçekleştirmek üzere hazırlanmakta ve yeni bir harekete geçmek için fırsat gözetmekteydi. İşte iki tarafın bu tutumu, kısa zamanda yeni anlaşmazlıkları ortaya çıkardı.

Mısır, Suriye ve Girit valisi Mehmed Ali Paşa, 1833 yılından itibaren, adeta bağımsız bir hükümdar gibi davranmaya başladı. Ordu ve donanmasını kuvvetlendirmeye devam etti. Bu arada kendisine bırakılan yerlere karşılık İstanbul'da otuzikibin kese vergi göndermeye kalkıştı. Bu ise, yalnız Mısır'dan elde ettiği gelirin onda birinden azdı. Osmanlı hükümeti, yönetim alanının genişliğine göre bu paranın yetersiz olduğunu ileri sürdü, fakat daha fazlasını elde edemedi. Bu da, hükümet ile vali arasında bir anlaşmazlık konusu oldu.

1834 yılında ise Lübnan'da, Mehmed Ali Paşa idaresinden memnun olmayanlar, ona karşı ayaklanınca II. Mahmud bunları destekledi ve üstelik sınır boylarına Reşid Paşa komutasında asker yığmaya başladı. Buna karşılık İbrahim Paşa da, Urfa'ya yakın bölgeye Mısır kuvvetlerini toplamaya başladı. Bunlar da iki tarafın arasını daha da gerginleştirdi.

(1) A. Şükrü Esmer. Siyasi Tarih, 141-142. İstanbul 1944

Diğer taraftan İbrahim Paşa, Mısır'dan alınan halifeliği yeniden İstanbul'dan Kahire'ye taşımayı düşünüyordu. Ancak onun bu iddiası padişahı olduğu kadar, Suriye'nin müslüman halkını da incitmiş bulunuyordu.

Bu arada Mehmed Ali Paşa, idaresi altında bulunan yerlerin sınırlarını genişletmeye çalışıyordu. Bunun için de askeri, diplomatik ve ticarî çeşitli girişimlerde bulunuyordu. Nitekim Irak'a da göz dikmiş ve bu amaçla İngiltere'yi yanına çekebilmek için, Fırat nehrinden vapur geçirmek üzere İngilizler'in çoktandır istediği ruhsatı, Babıâli'nin izin cevabını beklemeden vermek gibi, bağımsızca harekete bile cüret etmişti(1).

Ancak Mehmed Ali Paşa'nın bütün bu çabaları sırasında oğlu İbrahim Paşa'nın kazanmış olduğu zaferlerin etkisiyle yaptığı sorumsuzca hareketlerden ve koyduğu ağır vergilerden dolayı özellikle Suriye ve Lübnan'da müslüman halk Mehmed Ali Paşa idaresinin aleyhine dönmeye başlamıştı. Bu da, durumun padişahın lehine gelişmesine sebep oldu.

Osmanlı Devleti de, zaten bir süreden beri hazırlıklarını geliştiriyordu. Nitekim, bu arada ordusunu da yeni baştan düzenlemişti. Diğer taraftan İngiltere ile ilişkilerini sıkılaştırmak üzere harekete geçmişti.

Gerçekte de, Mehmed Ali Paşa'ya karşı yapılacak yeni bir harekette, İngilizler'in Mısır'daki menfaatleri bakımından Osmanlı Devleti'nin tarafını tutması gerekiyordu. İşte İngiltere, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor durumdan ve Babıâli'nin kendilerine yaklaşmak isteğinden yararlanmak üzere bu sırada harekete geçerek iki devlet arasında yeni bir ticaret anlaşmasının yapılmasını istedi. Gerçi, bu konuda görüşmelere daha önceleri başlanmıştı. Ancak taraflar arasında sonuç görüşmeleri Hariciye Nazırı Reşid Paşa'nın Balta Limanı'ndaki yalısında gizli olarak yapıldı. Sonuçta, hazırlanan andlaşma, 16 Ağustos 1838'de Reşid Paşa ile İngiltere'nin İstanbul elçisi Ponsonby tarafından imzalandı. Böylece 1838 Türk-İngiliz Ticaret Andlaşması (Balta Limanı Andlaşması) yapılmış oldu(2). Bununla Osmanlı Devleti, İngiliz tüccarlarının getirdiği her çeşit maldan sınırları içinde yüzde üç gümrük vergisi almayı kabul etti ve ayrıca onlara yeni ve önemli pek çok imtiyazlar verdi(3). Bunlara karşılık da İngiltere'nin diplomatik yardımını sağladı.

(1) Cemal Tukin, Aynı eser, 204

(2) Mübahat S. Kütükoğlu, Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri, I. (1580-1838), 92-108, Ankara 1974

(3) Geniş Bilgi için bkz: Mübahat S. Kütükoğlu, Aynı eser, I. 109 vd.

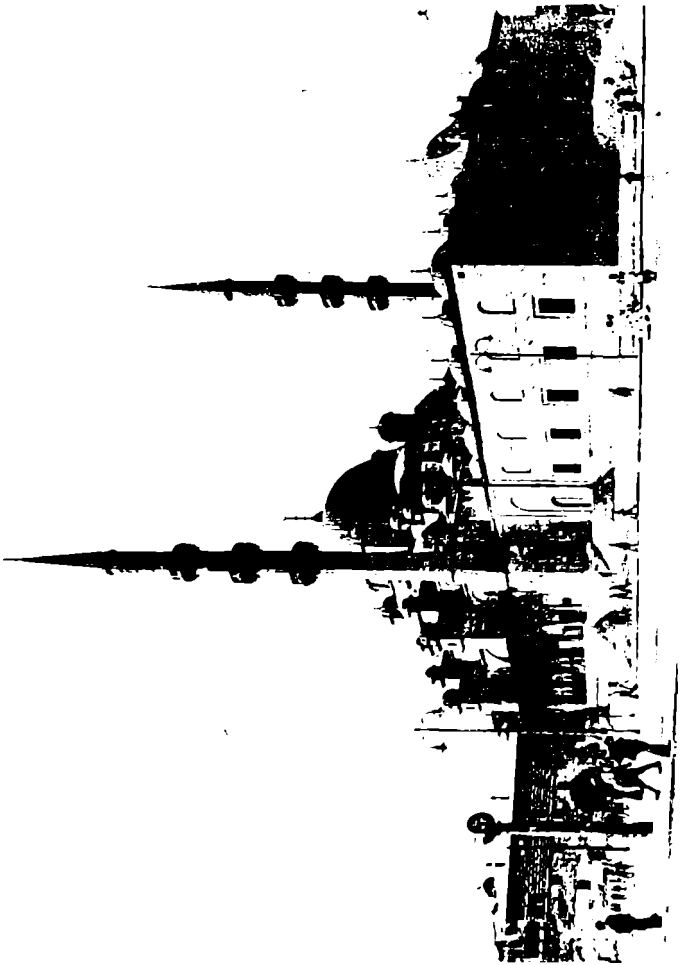

Yeni Camii

Ancak Fransa, 1838 Türk-İngiliz Ticaret Andlaşması'nı hoş karşılamadı. İngilizler'e verilen hakları, kendi haklarına vurulmuş bir darbe, aynı zamanda İngiltere'nin Osmanlı Devleti üzerinde üstünlük sağlaması şeklinde yorumladı. Bu sebeple andlaşmanın baltalanması için, Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'a egemen olmasını ve bağımsızlığını ilan etmesine taraftar, özellikle de ekonomik bakımdan kuvvetlenmesini isteyen bir siyaset gütmeye başladı. Bu da, Osmanlı Devleti'ni endişelendiren bir durumu ortaya çıkardı. Fakat kısa bir süre sonra Fransa bu siyasetini değiştirdi ve İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile yapmış olduğu ticaret andlaşmasını ilk kabul eden devlet oldu. Aslında bununla, daha önceki kapitülasyonlarda olduğu gibi, kendisine de verilecek haklar için, bunu bir emsal olarak gördü. Nitekim, aradan çok geçmeden, 25 Kasım 1838'de, İngiliz andlaşması şartlarına göre Fransa ile Osmanlı Devleti arasında on maddelik bir ticaret andlaşması yapıldı(1). Böylece, Osmanlı Devleti'nden İngiltere'nin sağladığı hakların aynısını Fransa da elde etmiş oldu. Bu şekilde Osmanlı hükümeti, Mehmed Ali Paşa'ya yakın siyaset güden tek büyük devletin de diplomatik desteğini sağlamış oldu.

Osmanlı Devleti'nin bu askerî ve diplomatik hazırlıkları ve hareketleri karşısında Mehmed Ali Paşa, durumun kendi aleyhine dönmeye başladığını görerek, idaresinin sürekliliğini sağlamak için bulunduğu yerlerin babadan oğula geçmek üzere valiliğini istedi. Osmanlı hükümeti, Mısır, Akka ve Trablusşam için bu isteği kabul etti; buna karşılık da Suriye ile Adana'nın iadesini şart koştu. Mehmed Ali Paşa, hükümetin bu isteğini kabul etmediği gibi, İstanbul'a göndermekle yükümlü olduğu vergiyi göndermedi ve üstelik bağımsızlığını ilan etti. Bunun üzerine de II. Mahmud, ittifak bağı bulunan Rusya'nın düşüncesini öğrendikten sonra, valisine karşı askeri harekata girişmeye karar verdi.

b. *Nizip Savaşı (24 Haziran 1839)*

II. Mahmud, çoktan beklediği durum ve fırsatın ortaya çıktığı düşüncesindeydi. Nitekim hazırladığı kırkbin kişilik bir orduyu, Hafız Ahmed Paşa komutasında, âsi valisinin üzerine gönderdi. Osmanlı ordusunda, başta Moltke olmak üzere üç Prusya kurmay subayı da müşavir olarak bulunuyordu. Bu ordu, 21 Nisan 1839'da Fırat nehrini geçerek, 3 Mayıs 1839'da Halep üzerinden Nizip'e yerleşti. Bu arada, Mehmed Ali Paşa âsi ilan edildi, ayrıca Hafız Ahmed Paşa Mısır valiliğine tayin edildi.

(1) Mübahat S. Kütükoğlu, Aynı eser, I, 114-115

Bu orduya karşılık İbrahim Paşa komutasındaki Mısır valisinin ordusu ise, aynı sıralarda Nizip ile Birecik arasına gelerek ordugâhını kurdu.

Nizip'te karşı karşıya gelen iki ordu, sayı ve silah bakımından aşağı yukarı birbirine eşitti. Osmanlı ordusunun başında bulunan Hafız Ahmed Paşa cesur bir kişiydi, fakat düzenli bir meydan muharebesi yapmamıştı, yani tecrübesizdi. Diğer taraftan, emrindeki komutanlardan çok mollaların düşüncelerine önem veriyordu ve yabancı müşavirlerden de yararlanmasını bilemiyordu. İbrahim Paşa ordusu ise, yorgundu, çadırları olmadığı için açıkta yatıyorlardı.

Başlangıçta Osmanlı ordusunun savaş düzeni bir hücuma çok uygundu. Fakat Hafız Ahmed Paşa, bundan faydalanamadı. 24 Haziran 1839 günü ise, İbrahim Paşa ordusunun daha uygun bir duruma geçtiği görüldü. Bu durumda Moltke, Hafız Ahmed Paşa'ya geri çekilmeyi teklif etti, ancak kabul ettiremedi. Bunun üzerine aynı gün (24 Haziran 1839) hücuma geçen İbrahim Paşa'nın ordusu, Osmanlı ordusunu büyük bir yenilgiye uğrattı. Bu savaşta Osmanlı ordusu büyük kayıplar verdi. Ordunun ağırlıkları ve topları savaş meydanında kaldı. Ordunun geri kalan kuvvetleri perişan halde Maraş ve Kumkale üzerinden Malatya'ya çekildi(1).

c. Savaşın Sonuçları, Mısır Meselesinde Yeni Gelişmeler

Osmanlı ordusunun bu büyük hezimet haberi daha İstanbul'a ulaşmadan Padişah II. Mahmud, 1 Temmuz 1839'da öldü. Yerine henüz 16 yaşında bulunan en büyük oğlu Abdülmecit (1839-1861) padişah oldu. Bundan bir gün sonra da (2 Temmuz 1839), II. Mahmud'un son yıllarında gözden düşmüş olan Mehmed Hüsrev Paşa, Meclis-i Vâlâ başkanı bulunmasından yararlanarak, Sadrazam Mehmet Emin Rauf Paşa'dan neredeyse zorla Mühr-i Hümayûn'u almış ve bunun arkasından kendisi onun yerine sadrazam tayin edilmiştir(2).

Bu sıralarda da, yani yeni padişahın tahta geçtiği günlerde, Osmanlı ordusunun Nizip'te Mehmed Ali Paşa kuvvetleri karşısında uğradığı yenilginin haberi İstanbul'a geldi. Haber büyük bir şaşkınlık yarattı. Bunun üzerine, hemen yeni bir ordu kurmak imkanını bulamayan Osmanlı hükümeti, Osmanlı ordusu komutanı Hafız Ahmet Paşa'-

(1) Savaşın gelişmeleri için bkz: Helmuth von Moltke. (Çev: K.V. Gül) Türkiye Mektupları, 142 vd., İstanbul 1967; Enver Ziya Karal, Aynı eser, V. 140-142; P.M. Holt, Aynı eser, 186; Feridun. Nezip (1831-1840 Seferi), 23 vd., İstanbul 1931

(2) İsmail Hâmi Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, IV. 121, İstanbul 1972; Stanford J. Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, II. 86, İstanbul 1983

ya savaş hareketlerini durdurmasını emretti. Sultan Abdülmecid ise, Mehmed Ali Paşa'yı affettiğini açıkladı ve ona Mısır valiliğinin miras yoluyla soyuna bırakılacağını vaat etti. Böylece de Mehmed Ali Paşa ile barış yoluyla anlaşmak istediğini belirtti.

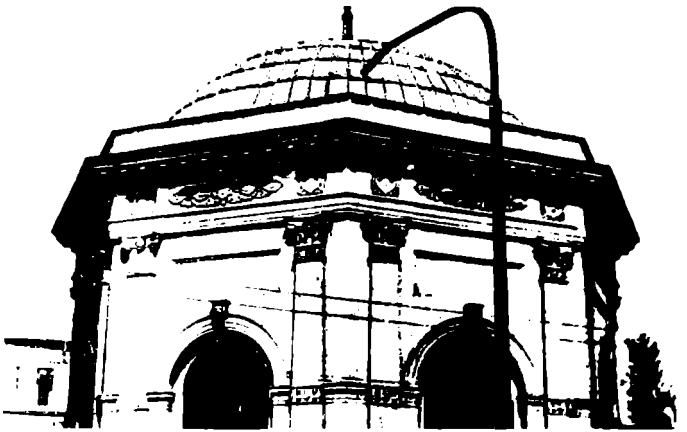

II. Mahmud'un Türbesi

Ancak padişahın bu teklifi daha Kahire'ye ulaşmadan Abdülmecid'in Hüsrev Paşa'yı sadrazamlığa getirmesi üzerine, Çanakkale'de hareketsiz halde bulunan Osmanlı donanması Kaptan-ı Derya Ahmed Paşa tarafından, 3 Temmuz 1839'da İskenderiye'ye doğru yola çıkarıldı ve götürülüp Mehmed Ali Paşa'ya teslim edildi. Böylece Osmanlı Devleti, Nizip'te ordusunu kaybettikten sonra, bir de donanmasız kaldı. Hüsrev Paşa'ya düşman olan ve bu hareketinden itibaren «Hain» ve «Firâri» lakaplarıyla anılan Rum dönmesi Ahmed Paşa'nın devlete bu büyük ihaneti, Mehmed Ali Paşa'nın durumunu önemli ölçüde kuvvetlendirmiş ve Mısır konusunun onun lehine gelişmesinde bir faktör olmuştur(1).

Nitekim Mehmed Ali Paşa, padişahın kendisine yaptığı Mısır valiliğinin babadan oğula geçmek şartıyla verilmesi teklifini kabul etmedi, Mısır'dan başka Suriye, Adana ve Maraş'ın da kendisine verilmesi, ayrıca Hüsrev Paşa'nın azledilmesiyle barışa yanaşılabileceğini bildirdi.

Osmanlı Devleti, içinde bulunduğu zor durumu gözönünde tutarak, yeni bir savaşa kalkışmaktansa, Mehmed Ali Paşa'ya Mısır'dan

(1) İsmail Hâmi Danişmend, **Aynı eser**, IV, 122

başka Suriye'nin de bırakılmasını kararlaştırdı. Yani onun isteklerine boyun eğdi.

Ancak, bu gelişmeler karşısında, hele Suriye'nin Mehmed Ali Paşa'ya bırakılması ihtimalinin belirmesi üzerine, Avrupa büyük devletleri telaşlanarak bir defa daha Mısır meselesine müdahaleye karar verdiler. Çünkü Nizip yenilgisi arkasından donanmanın Mısır valisine teslim edilmesiyle savunmasız kalan Osmanlı Devleti'ne, 1833 Hünkâr İskelesi Andlaşması'yla Rusya'nın yardım etme durumu ortaya çıkmıştı. Bu ise, Ruslar'ın yeniden İstanbul Boğazı'na asker ve donanma yerleştirmesi demekti. İşte böyle bir gelişmenin kendi menfaatlerine getireceği tehlikelerden endişelenen İngiltere ve Fransa Mısır meselesini Avrupa konusu haline getirmeye karar verdiler. Bu sıralarda Rusya, İngiltere ile bir çatışmayı göze alamadığından, o da bu düşünceye uydu. Bu devletlere Avusturya ve Prusya da katıldı. Bunun üzerine, Avusturya Başbakanı Metternich'in önerisiyle Avrupa devletleri, Osmanlı Devleti'ne ortak bir nota vererek tek başına Mehmed Ali Paşa ile anlaşma yapmamasını, kendilerinin aralarında gerçekleştirecekleri görüşmenin sonucunu beklemesini bildirdiler.

Osmanlı Devleti, beş Avrupa devletinin bu hareketini memnunlukla karşıladı, notayı kabul etti ve onlara Mehmed Ali Paşa ile doğrudan bir görüşme yapamayacağını bildirdi. Bu suretle de Mehmed Ali Paşa meselesinin çözümünü Avrupalı devletlere bıraktı. Bâbıâli, bu şekilde hareket etmekle, aynı zamanda 1833 Hünkar İskelesi ile girdiği Rus himayesinden kurtuldu. Ne var ki, bu defa beş Avrupa devletinin himayesi altına girdi. Bunu da zamanın ve şartların bir gereği olarak gördü.

Avrupa devletleri, bundan sonra aralarında yaptıkları görüşmelerde, Suriye'nin yeniden Osmanlı devletine bağlanmasını kararlaştırdılar. Bunun gerçekleşmesi için de Mehmed Ali Paşa'ya bir ültimatom verilmesini; bunu reddederse, kuvvete başvurulmasını istediler. Ancak Fransa, bu karara karşı çıktı ve yeniden Mehmed Ali Paşa'nın yanında yer aldı. Hatta savaş hazırlıklarına başladı. Bu ise, İngiltere ile Fransa'nın arasını açtı ve Londra hükümetini bu devletin dışındaki diğer devletlerle konuya bir çözüm aramaya yöneltti. Bu arada da Osmanlı Devleti, birçok sebeple birlikte, özellikle İngiltere'nin desteğini sağlamak için ileride geniş olarak açıklanacağı üzere, 3 Kasım 1839'da Tanzimat Fermanı'nı ilan etti.

6) Mısır Meselesi Hakkında Londra Andlaşması'nın Yapılması (15 Temmuz 1840)

Yukarıda belirtilen gelişmeler üzerine İngiltere Dışişleri Bakanı Polmerston, Mısır meselesini, Fransa'yı bir tarafa bırakarak öteki dev-

letlerle birlikte sonuçlandırmak üzere harekete geçti. Bunun sonucunda İngiltere, Avusturya, Rusya ve Prusya arasında Londra'da bir konferans toplandı. Arkasından da, bu dört devlet arasında, 15 Temmuz 1840 tarihinde Londra Andlaşması imzalandı. Bu andlaşmayı sonradan Osmanlı Devleti de kabul ederek, dört devletle bir andlaşma yaptı.

Mısır meselesine çözüm getirmek üzere yapılan Londra Andlaşması'nın esasları ise şöyledi:

1 — *Padişah, Mısır valiliğini babadan oğula geçmek üzere ve Güney Suriye ile Akka valiliğini de hayatı boyunca Mehmed Ali Paşa'ya bırakacaktı.*

2 — *Mehmed Ali Paşa bu teklifi on gün içinde kabul etmediği takdirde Akka valiliği, yirmi gün içinde kabul etmediği takdirde de Mısır valiliği elinden zorla alınacaktı.*

3 — *Mehmed Ali Paşa, en geç yirmi gün içinde, Mısır'da bulunan Osmanlı donanmasını geri verecekti*(1).

Böylece İngiltere, Avusturya, Rusya ve Prusya, bu andlaşmayla Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü korumaya, bunun için gerekirse silahla müdahaleye karar vermiş oldular. Aynı zamanda onu garanti altına aldılar. Dolayısıyla da Osmanlı İmparatorluğu bu dört devletin himayesine girdi. Yine bu andlaşmayla Mehmed Ali Paşa'nın nüfuz alanı da Güney Suriye ile sınırlandı.

Dört Avrupa devletinin düzenlediği ve Osmanlı Devleti'nin de katıldığı Londra Andlaşması kararlarına, Fransa karşı çıktı ve bunların uygulanmasını önlemek için savaş hazırlıklarına başladı.

Mehmed Ali Paşa ise, Fransa'nın bu tutumuna da güvenerek, Londra Andlaşması'nda alınan kararların hiçbirini kabul etmedi. Nitekim andlaşmanın Mısırla ilgili hükümlerini kendisine bildiren Dışişleri Bakanı kâtibi Sadık Rifat Bey'e şu sözleri söyledi:

«Vallah billah tallah sahip olduğum araziden bir karış yer terketmem. Eğer bana savaş ilan ederlerse, padişahın memleketlerini altüst ederek imparatorluğunun harebeleri altında kendimi gömdürürüm.»

Mehmed Ali Paşa, Londra Andlaşması'na göre, kendisine yapılan teklifi kabul etmesi için tanınan on günlük süre sonunda da, dört devletin konsolosları ile Sadık Rifat Bey'e, bundan sonra yapılacak en küçük bir düşmanlık hareketine karşı İstanbul üzerine yürüyeceğini bildirdi. Böylece de, yeniden devlete karşı kafa tuttuğunu ve andlaşma

(1) Andlaşma metni için bkz: Nihat Erim, Aynı eser, I, 303-308

hükümlerine uymayacağını ortaya koydu. Mehmed Ali Paşa'nın bu tutumu üzerine dört büyük devletin konsolos ve memurları Mısır'ı terk ettiler, yani Mehmed Ali Paşa ile ilişkilerini kestiler. Bundan sonra da iki taraf savaş hazırlıklarına başladılar(1).

7) Mehmed Ali Paşa'ya Karşı Savaş Açılması

Osmanlı Devleti ile Londra Andlaşması'nı imzalayan İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya, Mehmed Ali Paşa'nın, yukarıda belirtildiği gibi, andlaşma hükümlerini reddetmesi üzerine Mısır valisine savaş açarak andlaşmayı silahla kabul ettirmeye karar verdiler.

Bu karara göre yapılacak harekatta; Rusya, Mısır kuvetleri Anadolu içlerine yürüdüğü takdirde, İstanbul'u korumak için müdahale edecekti. Prusya donanması olmadığından savaşa girişmeyecek, diplomatik destek sağlayacaktı. İngiltere, kara ve deniz kuvvetleriyle savaşa katılacaktı. Avusturya da, üç dört savaş gemisiyle Osmanlı ve İngiliz donanmasına yardım edecekti. Görüldüğü gibi, İngiltere, hukuken Osmanlı Devleti'nin Mısır valisine karşı yapacağı bu savaşta, Rusya'yı ve diğer devletleri pasif hale getirmiş, kültür insiyatifini eline almıştır. Böylece de, 1833 yılında olduğu gibi Rusya'nın Osmanlı Devleti ve Boğazlar üzerinde bir üstünlük kurmasını baştan önlemiştir. Bu durumda da, Prusya savaşın dışında kaldığından ve Avusturya da sembolik olarak katıldığından, savaş harekatının ağırlığı Osmanlı Devleti ile İngiltere'nin üstüne kalmış oldu.

Müttefik devletlerin Mehmed Ali Paşa'ya karşı bu şekilde harekete geçilmesi kararını almasından sonra, Osmanlı devleti, Mehmed Ali Paşa'nın üzerinde bulunan bütün görevleri geri aldı ve kendisini asi ilan etti. Arkasından 11 Ağustos 1840'ta İzzet Mehmed Paşa komutasında bir kuvvet deniz yoluyla Beyrut yakınlarında karaya çıkarıldı. Osmanlı, İngiliz ve Avusturya savaş gemilerinden kurulan bir donanma, Beyrut önlerine gelerek oradaki Mısır gemilerini yaktı ve şehri topa tutup Suriye kıyılarını kuşattı. Bu arada, Osmanlı ve İngiliz propagandalarıyla, zaten İbrahim Paşa idaresinden yüz çevirmiş bulunan Lübnan'da ayaklanmalar başladı. Bütün bunlar da daha işin başında İbrahim Paşa'yı zor durumda bıraktı. Nitekim, 10 Ekim 1840 Beyrut, bunun arkasından da Trablusşam, Lazkiyye, Sayda ve Sur şehirleri müttefiklere teslim oldu. Kasım ayında da Akka kurtarıldı. İbrahim Paşa'nın en önemli savaş üssü olan bu müstahkem yerin elinden çıkmasıyla, Mehmed Ali Paşa'nın Suriye hâkimiyeti sona erdi. Bundan sonra İbrahim Paşa kuvvetleri büyük bir perişanlık içinde hızla Suriye'yi [illegible] Mısır'a döndü.

Mehmed Ali Paşa kuvvetlerinin bu şekilde 1840 yılı sonbahar aylarında kısa zamanda mağlup edilerek hızla Suriye'den çıkarılması, Fransa'yı da etkiledi. Fransa, başlangıçta Mehmed Ali Paşa'nın müttefik devletlerine karşı koyabileceğini ve kendisine savaş hazırlıkları için zaman kazandıracağını ümit etmişti. Ancak olaylar onun tahminlerinin aksine gelişti. Bu durum karşısında, İngiltere ile bir savaşı göze alamadığından müttefik devletlere katılarak, Mısır sorununun Londra Andlaşması hükümlerine göre çözümlenmesini kabul etti.

Bu gelişmeler üzerine de, Mısır meselesinin ağırlık noktası diplomatik alana kaydı.

8) Mısır'da Yeni Bir İdare Şeklinin Kurulması ve Meselenin Sona Ermesi

Mehmed Ali Paşa, Osmanlı Devleti ile müttefiklerinin Suriye'de elde ettikleri başarılar üzerine zor duruma düştü. Üstelik bu arada, yukarıda belirtildiği gibi, Fransa'nın da desteğini kaybetti. Bu ise onu daha sıkıntılı hale soktu. 25 Kasım 1840'ta da Amiral Charles Napier komutasında bir İngiliz savaş filosu İskenderiye önlerine geldi. Böylece Mısır denizden zorlanmaya başlandı.

Amiral Napier, Mehmed Ali Paşa'ya Suriye'den vazgeçmesi, Osmanlı donanmasını iade etmesi, buna karşılık da babadan oğula geçmek kaydıyla Mısır'ın kendisine bırakılması esasları içerisinde anlaşma yapılmasını teklif etti. Mehmed Ali Paşa'nın bu şartları kabul etmemesi halinde de, İskenderiye'yi bombardıman edeceğini bildirdi.

Mehmed Ali Paşa, zaten Suriye'yi kaybetmişti, ayrıca çok kötü bir duruma düşmüştü, yardım alacağı bir yer de yoktu. Bu sebeplerden artan İngiliz baskısı karşısında daha fazla direnemedi ve Amiral Napier'in tekliflerini kabul ederek, onunla 27 Kasım 1840 günü İskenderiye sözleşmesini imzaladı.

Osmanlı Devleti, savaşı sonuna kadar götürmek ve asi Mehmed Ali Paşa'nın yerine Mısır'a bir başkasını vali atamak istediğinden, İskenderiye sözleşmesini hoş karşılamadı. Ancak İngiltere'nin ısrarı üzerine, Amiral Napier ile Mehmed Ali Paşa arasında, Londra Andlaşması esaslarına göre yapılan sözleşmeyi kabul etti(1). Böylece savaş sona erdi.

Bu suretle savaşın sona erip, Mısır meselesine kesin bir çözüm sağlanması üzerine, Osmanlı Devleti, yine kendi toprağı olan Mısır'ın

(1) Ahmet Rasim, Osmanlı Tarihi, IV, 1916-1935, İstanbul 1326; Charles Seignobos, Aynı eser, II, 366-368; P.L. Holt, Aynı eser, 186-187; İsmail Hami Danişmend, Aynı eser, IV, 129

Londra Andlaşması'na göre imparatorluk içerisindeki statüsünü hukuk yönünden belirtmek üzere 24 Mayıs 1841'de «*Mısır Valiliği İmtiyaz Fermanı*»nı yayınladı.

Padişah bu fermanında Mısır valiliğini babadan oğula geçmek üzere Mehmed Ali Paşa ve ailesine verdi. Ancak bu hak bazı şartlara bağlandı. Fermandaki bu şartlar şöyle belirtilmiştir:

1 — Mısır eyaletinin sınırları, sadrazam tarafından mühürlenen haritada gösterilmiştir.

2 — Mısır valiliği boşaldıkça Mehmed Ali Paşa'nın soyundan büyükten küçüğe geçecek ve tayinleri padişah tarafından yapılacaktır. Valiliğe yalnız erkek çocukların hakkı olacaktır.

3 — Vezir rütbesine sahip olan Mısır valileri, rütbe ve kıdem hususunda Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer vezirleriyle eşit haklara malik olacaklar ve yazışmalar da buna göre yapılacaktır.

4 — Osmanlı Devleti'nin çıkordığı kanunlar Mısır'da da uygulanacaktır.

5 — Vergiler, padişah adına usûlüne göre toplanacak ve bu vergilerin bir kısmı her yıl İstanbul'a gönderilecektir.

6 — Mısır'da basılacak paralar padişah adına olacaktır.

7 — Mısır ordusu barış zamanında onsekizbin askerden oluşacaktır. Albaya kadar kara ve deniz subaylarını Mısır valisi, daha yukarı rütbelerdeki subayları padişah atayacaktır.

8 — Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun ilkeleri ve Osmanlı Devleti'nin diğer devletlerle yaptığı andlaşmalar Mısır için de geçerli olacaktır.

9 — İstanbul'dan izin alınmadıkça savaş gemileri yapılamayacaktır.

10 — Bu şartlardan herhangi birine uyulmaması, verilen veraset imtiyazının derhal kaldırılmasına sebep olacaktır(1).

Görüldüğü gibi İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya ile Osmanlı Devleti'nin Londra'daki elçileri tarafından esasları hazırlanan ve Osmanlı padişahı tarafından çıkarılan bu fermanla, belli şartlarla Mısır valiliği Mehmed Ali Paşa ve soyuna bırakılmıştır. Ancak Mısır, yine Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmış, fakat özel statüsü olan bir eyalet ha-

(1) İsmail Hami Danişmend. Aynı eser, IV. 130; Enver Ziya Karal. Aynı eser. V. 201-202; Eduuard Driault. Aynı eser. 213

line getirilmiştir. Böylece de Mısır, belli bir soydan atanan valiler tarafından yönetilen ve iç işlerinde oldukça geniş muhtariyeti bulunan bir eyalet haline gelmiş oldu.

Mısır'da bu yeni idare şeklinin padişah ve Mehmed Ali Paşa tarafından kabul edilmesiyle de, 1831 yılından beri sürmekte olan ve Osmanlı Devleti'ni on yıl boyunca çeşitli zorluklarla karşılaştıran bu büyük sorun, resmen sona erdi. Ancak bu da devlete çok pahalıya mal oldu.

Osmanlı Devleti, Mehmed Ali Paşa'nın isyanı ve Mısır meselesi boyunca, uğradığı yenilgiler sonucunda, ne kadar çok kuvvetten düştüğünü bir defa daha anladı. İsyan eden bir valisiyle başedemeyip, onun karşısında toprak bütünlüğünü ve sürekliliğini sağlamak için yabancı devletlerin yardımına başvurmak zorunda kaldı. Bu da, imparatorluğun iç ve dış siyasetinde itibarını zedelediği gibi, üzerinde yabancı devletlerin ağırlığını daha da çoğalttı. İsyan sonucunda, büyük devletlerin yardımıyla da olsa, hukuk yönünden Mısır'ı kendisine yeniden bağlayıp toprak bütünlüğünü sağlamakla beraber, gerçekte bu zengin ve stratejik önemi büyük olan eyaleti fiilen kaybetti, eyalet üzerinde egemenliği bir görüntüden ibaret kaldı. Bu meselenin çözümlenmesinin arkasından ortaya çıkan, Boğazlar meselesi gibi önemli bir konu ile karşılaştı.

F. BOĞAZLAR MESELESİ VE 1841 LONDRA BOĞAZLAR ANLAŞMASI

1) Boğazlar Meselesinin Ortaya Çıkışı

Osmanlı Devleti'nin 1453 yılında İstanbul'u fethetmesinden itibaren Boğazlar (İstanbul ve Çanakkale Boğazları) üzerinde mutlak Türk egemenliği kurulmuş ve bundan sonra özelikle İstanbul Boğazı, bütün yabancı gemilerin geçişine kapatılmıştır. Yine bu tarihlerden itibaren, Türk egemenliğindeki Boğazlar ile Karadeniz'in yabancı ticaret ve savaş gemilerine kapalılığı sürekli bir kural haline getirilmiş ve bu kuralın uygulanması Osmanlı Devleti'nin üzerinde titizlikle durduğu bir konu olmuştur.

Ancak XVI. yüzyılın ortalarından başlayarak, önce 1536 yılında Fransa'ya, sonra da 1579'da İngiltere, 1598'de Hollanda gibi devletlere Osmanlı İmparatorluğu'nun verdiği kapitülasyonlar, Boğazlar'ın kapalılığı kuralının yumuşamasına yol açmıştır. Çünkü bu devletlere verilen kapitülasyonlarla, bu devletlerin sadece ticaret gemilerinin Boğazlar'a girmesine özel olarak da olsa izin verilmiştir. Bununla beraber,

Boğazlar'dan yabancı savaş gemilerinin geçmesinin yasak olması, yani Boğazlar'ın yabancı savaş gemilerine kapalılığı kuralı ile Karadeniz'in Türk iç denizi olması kuralı, XVI. yüzyıl ve sonrasında da devam etmiştir.

Ancak, Rusya'nın 1699 tarihinde yapılan Karlofça Andlaşması'yla Azak kalesini ele geçirerek Azak denizinde bir filo kurmaya başlaması, Karadeniz'deki statüyü değiştirmeye başladı. Fakat Osmanlı Devleti'nin buna karşı çıkması üzerine, Ruslar, Karadeniz'de Türk gemileriyle ticaret yapmak zorunda kaldılar. Biraz sonra 1711 Prut Savaşı sonucunda da Azak yeniden Osmanlı Devleti'ne geçince Karadeniz'de eski statü, yani Karadeniz'in bir Türk iç denizi olması yeniden sağlandı. Bu durum da 1774 yılında Küçükkaynarca Andlaşması'na kadar sürdü. Bu andlaşma ile Rusya, Karadeniz'de kendi ticaret gemileriyle ticaret yapmak ve ticaret gemilerini Boğazlar'dan geçirmek hakkını elde etti. Daha sonra da, 1784'te Kırım'ı resmen topraklarına katarak Karadeniz kıyılarına kesin olarak yerleşti. Böylece Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'de karşısına Rusya çıktı. Bununla beraber Osmanlı Devleti, Rusya'nın Karadeniz'deki varlığını, ancak Napolyon Bonapart tehlikesine karşı bu devletle yaptığı 23 Aralık 1798 tarihli İstanbul Andlaşması'yla kabul etti. Nitekim daha önceki konularda belirtildiği gibi, bu andlaşmayla Osmanlı Devleti, Rus savaş gemilerine geçici olarak ve kendisine yardım amacıyla Boğazlar'dan geçmesine izin verdi, aynı zamanda Karadeniz'de Rusya'nın ortaklığını onayladı.

Böylece, bu tarihe kadar Boğazlar'ı kayıtsız şartsız egemenliği altında bulundurun Osmanlı Devleti; tarihinde ilk defa olarak Boğazlar'ı başka bir devletle yaptığı andlaşmada sözkonusu yaparak, bazı kayıtlara bağlamış oldu. Bununla da, Boğazlar'ın kendisine açılmasını isteyen ve bunun için çalışan Rusya büyük bir avantaj sağladı. Bu gelişmeler de, Boğazlar statüsünde yeni bir dönemin, aynı zamanda Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Boğazlar sorununun açıkça başlamasına sebep oldu.

Rusya, Boğazlar'ın kendinin savaş gemilerine açılması için bu şekilde çalışırken, onun bu yolda katettiği mesafeden gocunan ve bunu kendi menfaatlerine bir tehlike olarak gören İngiltere, bu defa da ortaya çıkarak bilindiği gibi, 5 Ocak 1809 tarihinde Osmanlı Devleti ile Kale-i Sultaniye (Çanakkale) Andlaşması'nı yaptı. Bununla, Boğazlar'ın bütün savaş gemilerine kapalılığı kuralı kabul edildi ve Osmanlı Devleti eskiden olduğu gibi barış zamanında hiçbir devletin savaş gemisini Boğazlar'dan geçirmeyeceğine garanti verdi.

Böylece, Rusya'nın Boğazlar'ın açılmasını istemesine karşılık, Osmanlı Devleti'nin yanında bir başka Avrupa devleti yani İngiltere,

Boğazlar'ın kapalılığı kuralının uygulanmasını esas kabul edip, desteklemeye başladı. Bu da, bu tarihe kadar Osmanlı Devleti ile Rusya arasında bir mesele olan Boğazlar konusuna ilk defa Boğazlarla coğrafî olarak doğrudan ilgisi bulunmayan bir üçüncü devletin karışmasına yol açtı. Bu suretle, Boğazlar meselesi devletlerarası bir boyut almaya başladı. Daha sonra diğer Avrupa devletlerinin de konuya girmesiyle Boğazlar meselesi tam anlamıyla Avrupa'nın başta gelen konularından biri oldu. Nitekim, özellikle XIX. yüzyılın başlarından itibaren artık, Boğazlar'dan serbestçe geçiş ve Boğazlar'ın kapalılığı kuralının sürmesi, devletlerarası diplomasinin ve sürtüşmelerin kaynağı haline geldi.

Bu arada, 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında Osmanlı Devleti'nin yenilmesi üzerine yapılan 1829 Edirne Andlaşması ile, Boğazlar'ın savaş gemilerine kapalılığı kuralı yürürlükte kalmakla beraber, ticaret gemilerine de kapalılığı yönündeki «Eski Kural» değişerek, yerine «*Boğazlar'ın bütün devletlerin ticaret gemilerine açıklığı*» kuralı getirildi. Bununla da, bundan böyle bütün devletlerin ticaret gemilerinin Boğazlar'dan geçmesine izin vermek, Osmanlı Devleti için bir yükümlülük haline getirilmiş oldu. Bu haliyle de Boğazlar ve Karadeniz, bütün Avrupa büyük devletlerinin daha yakından ilgilendiği bir yer halini aldı.

Daha önceki konularda belirtildiği üzere Rusya'nın 1829 Edirne Andlaşması ile sağladığı üstün durum, yine bu devletin Osmanlı İmparatorluğu ile yaptığı 1833 Hünkâr İskelesi Andlaşması'yla daha da kuvvetlendi. Bilindiği gibi Rusya, sekiz yıl için yapılan bu andlaşmaya, kendisine bir tehlike doğduğu takdirde, Osmanlı Devleti tarafından Çanakkale Boğazı'nın yabancı savaş gemilerine kapatılması şartını koydurdu, buna karşılık da, yardım bahanesiyle kendi savaş gemilerini Boğazlar'dan geçirmek hakkını aldı. Böylece Karadeniz'de ve Boğazlar'da en çok nüfuza sahip devlet haline geldi. Bu da, başta İngiltere olmak üzere, diğer Avrupa devletlerini endişeye ve Boğazlar sorununa daha çok eğilmeye sevketti gibi, onları Rusya'nın bu üstünlüğüne son vermek için daha çok çalışmaya sevketti(1).

Buraya kadar verilen özet bilgiden ve daha önceki konularda yapılan açıklamalardan anlaşılacağı gibi, Boğazlar üzerinde Türk egemenliği, İstanbul'un fethinden itibaren kesin olarak kurulmuştur. Bu kesin egemenlik dönemi (1453-1774), Rusya'nın Karadeniz'de bir siyasi

(1) Daha geniş bilgi için bkz: Cemal Tükin, **Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi**, 5 vd., İstanbul 1947; Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, 10 vd., Ankara 1968; Enis F. Çelik, **Milletlerarası Hukuk**, II, 140-147, İstanbul 1971; Enver Ziya Karal, Anılı eser, V, 203-208.

ve askerî kuvvet olarak belirmesinde, yani XVIII. yüzyılın sonlarına kadar sürmüştür. Bu tarihlerden itibaren önce Rusya, daha sonra da diğer Avrupa devletleri tarafından, Boğazlar'da Türk egemenliği ikili andlaşmalarla sınırlanmak için zorlanmış ve bundan bazı sonuçlar da alınmıştır. XIX. yüzyılın birinci yarısında ise, dünyanın gelişen siyasî, askeri ve ekonomik şartları sonucunda, hemen her büyük Avrupa devleti kendi menfaatleri doğrultusunda Boğazlar meselesine daha çok eğilmiş ve burada yeni bir statünün kurulmasına çalışmaya başlamıştır. Bu da, Boğazlar meselesini devletlerarası rekabetin ve çatışmanın başlıca konuları arasına sokmuştur.

İşte, Boğazlar meselesinin bu duruma geldiği sıralarda, Osmanlı İmparatorluğu'nun yukarıda belirtildiği gibi âsi valisini bile yola getiremeyecek kadar zayıf düşmesinden dolayı Mısır bunalımı sırasında en büyük düşmanı olan Rusya'nın himayesine muhtaç olacak hale gelmesi ve onunla 1833 de Hünkar İskelesi Andlaşması'nı imzalayarak, Boğazlar üzerinde Rusya'ya siyasi nüfuz tanıması, başta İngiltere olmak üzere büyük devletlerin hepsini telaşa sürüklemiş, bu duruma karşı onları Boğazlar'da yeni bir statünün kurulması için çalışmaya ve fırsat gözetmeye sevketmiştir. Onlara bu fırsatı da 1841 Londra Konferansı vermiştir.

2) 1841 Londra Boğazlar Andlaşması ve Boğazlardan Geçişin Yeni Esaslara Bağlanması

Yukarıda belirtildiği şekilde, XIX. yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı Devleti'ni Mehmed Ali Paşa isyanı büyük zorluklar içinde bırakırken, aynı zamanda Boğazlar meselesini de gündeme getirmiş ve bu meselenin tırmanmasına yol açmıştı. Ancak Mısır meselesi, uzun gelişmelerden sonra 1840 yılında çözümlenerek, Osmanlı Devleti ile Mısır valisi arasında barış sağlanmıştı. İşte bundan sonra da sıra, yeni gelişme ve çatışmalara yol açabilecek olan Boğazlar meselesine çözüm aramaya gelmişti.

Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti, Mehmed Ali Paşa tehlikesine karşı bir güvence olmak üzere Rusya ile 1833 yılında Hünkar İskelesi Andlaşması'nı imzalamıştı. Osmanlı Devleti'nin zayıflığını belirten ve Rusya'ya Boğazlar üzerinde büyük bir nüfuz sağlayan ve onu diğer devletlere göre bölgede daha avantajlı hale getiren bu andlaşmanın yürürlük süresi sekiz yıldı ve 1841 yılında bu süre doluyordu.

Hünkar İskelesi Andlaşması'na, başta İngiltere olmak üzere, diğer Avrupa büyük devletleri kendi menfaatlerine dokunduğu için baştan itibaren karşı çıkmışlardı. Nitekim yapılan baskılar sonucunda da Rus-

ya, bu andlaşmanın gerektiğinde bütünüyle uygulanmayabileceğini açıklamış ve böylece bu konuda bir meselenin çıkması önlenmişti. Ancak 1841 yılına gelindiğinde, bu andlaşmanın yenilenme ihtimali, büyük devletleri Boğazlar statüsüne yeni bir şekil vermek için harekete geçirdi.

Fransa ve özelikle İngiltere, Akdeniz ve çevresindeki ticarî, ekonomik, askerî, siyasî menfaatlerinden dolayı, padişah ile Mehmed Ali Paşa arasındaki anlaşmazlığa karışmıştı. Bunun önemli bir sebebi de, sekiz yıl süren bu anlaşmazlık sırasında İstanbul ile Boğazlar'ın karşılaştığı tehlikeydi. Mısır anlaşmazlığının 1840 yılında Londra'da imzalanan dörtlü andlaşma sonucunda girişilen savaş hareketiyle çözülmesi, aynı zamanda Boğazlar probleminin de çözülmesi anlamına gelmiyordu. Osmanlı İmparatorluğu artık Boğazlar'ı kendi kudret ve kuvvetiyle savunamayacağı için, büyük devletler arasında bir andlaşmaya varılması gerekiyordu. Öncelikle İngiltere ve Fransa'nın bu konuda istedikleri ise, Rusya'yı tek başına Boğazlar'da üstün duruma bir daha getirmeyecek bir statünün kurulmasıydı.

Bu amaçla da Boğazlar'ın kapalılığı prensibinin devletlerarası bir statüye bağlanmasını öngörmekteydiler. Denizle yakın ilgisi olmamakla beraber Avusturya, Rusya'nın Balkanlar'da yayılmasına karşı olduğundan Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünden yanaydı. Bunun için de İngiltere ve Fransa'nın yanında yer almış, onların tezlerini desteklemekteydi. Bunlara, Boğazlar ile doğrudan ilgisi bulunmamasına rağmen, büyük devlet sayıldığından Prusya da katıldı. Böylece, Rusya dışında dört büyük Avrupa devleti Boğazlar meselesinin çözümünde ortak bir cephe oluşturdular. Bu durumda Rusya da, tek başına bu devletlere karşı bir hareketi göze alamadığından, onlara katılmak zorunda kaldı.

Görüldüğü gibi, «Şark meselesi»nin bir parçası olan Boğazlar meselesi, Avrupa devletlerini yine birbirlerine karşı getirmiş, ancak gerginlik artınca bu defa meseleye görüşmelerle çözüm getirmek için anlaşmalarına yol açmıştır.

Nitekim sonuçta, İngiltere'nin isteği doğrultusunda Avrupa büyük devletleri, Boğazlar meselesinin Londra'da toplanacak bir konferansta çözümlenmesini kararlaştırdılar. Amaçları, Boğazlar'dan geçiş statüsünün tespitini Osmanlı Devleti ile Rusya arasında bir mesele olmaktan çıkartıp, Avrupa büyük devletlerinin ortak garantisi altında yeniden şekillendirmekti.

Kararlaştırılan konferans, 1841 yılında Londra'da; İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya, Prusya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun katılma-

sıyla toplandı. Yapılan görüşmeler sonucunda da bu devletler arasında, 13 Temmuz 1841'de Londra Boğazlar Andlaşması imzalandı. Giriş bölümünde Osmanlı Padişahı'nın davetine uyarak konu görüşülmüş gibi gösterilen bu andlaşmanın, aslı dört maddeydi. Buna göre:

1 — Osmanlı Devleti, barış içinde bulunduğu sürece, eskiden beri uyguladığı gibi, hiçbir yabancı savaş gemisini Boğazlar'dan geçirtmemeyi kabul ediyordu. Avusturya, Fransa, İngiltere, Prusya ve Rusya devletleri de, bu kurala uyacaklarını taahhüt ediyorlardı.

2 — Osmanlı Devleti, eskiden olduğu gibi, dost devlet elçilerinin hizmetinde bulunan hafif savaş gemilerine Boğazlar'dan geçmeleri için izin verebilecekti.

3 — Padişah, Osmanlı Devleti ile dostluk içinde bulunan bütün devletleri, bu andlaşmaya uymaya çağıracaktı.

4 — Andlaşma, en geç iki ay içerisinde onaylanacaktı ve andlaşmada imzası bulunan devletler, tesbit edilen şartların uygulanmasını taahhüt ediyorlardı(1).

Görüldüğü gibi, Londra Andlaşması ile Boğazlar'ın yabancı savaş gemilerine kapalılığı prensibi kesin olarak kabul edilmiştir. Yabancı ticaret gemilerinin ise Boğazlar'dan geçişi, daha önceki andlaşmalar çerçevesinde serbest olarak bırakılmıştır. Böylece Boğazlar, yabancı savaş gemilerinin geçişine kapalı, buna karşılık ticaret gemilerine açık olan bir geçiş statüsüne sahip hale getirilmiştir. Andlaşmada, bu statünün uygulanması, eskiden beri olduğu gibi, Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştır.

Gerçekte ise, andlaşmanın bu hükmü, bir gösterişten ibaret olup, Osmanlı Devleti'nin Boğazlar üzerindeki egemenliğini sınırlıyordu. Çünkü birinci maddede, Boğazlar'ın kapalılığı kuralının herhangi bir devletin menfaatleri uğruna bozulamayacağına dair, Osmanlı Devleti'nin kesin bir taahhüdünün bulunduğu, dolaylı olarak belirtilmiştir. Yani İstanbul hükümeti Boğazlar'ı istediği devlete açıp kapayamayacaktı(2). Böylece de Boğazlar'ı kendi istediği gibi kullanamayacaktı. Bu da, devletin aleyhine bir durumdu.

Londra Andlaşması, bu haliyle Osmanlı Devleti'nin hükümranlık haklarına kısıntı getirmiş ve üstelik bir devletin koruyucu'luğunu beş

devletli hale getirmiştir. Bir başka deyişle, Osmanlı Devleti'ni, 1833'te girdiği Rus himayesinden kurtarmış, ancak bu defa Rusya, İngiltere, Fransa, Avusturya ve Prusya himayesine sokmuştur. Bu da devletin geleceğinde bir bakıma bu beş devleti söz sahibi yapmıştır.

Diğer taraftan Londra Andlaşması, Boğazlar'dan geçişi tarihte ilk defa olarak devletlerarası bir statüye bağlamış oldu. Bunun garantörleri de, andlaşmada imzaları bulunan devletlerdi. Bu suretle andlaşma, Boğazlar statüsünde Osmanlı İmparatorluğu ile birlikte diğer beş devlet arasında ortaklaşa bir yükümlülük meydana getirmiştir. Bu yükümlülük sadece Osmanlı İmparatorluğu'na karşı olmayıp aynı zamanda birbirlerine de karşıydı. Bu suretle andlaşmada, büyük devletler arasında Boğazlar konusunda bir denge ve birbirlerini kollama da esas alınmıştır.

Bunların yanı sıra 1841 Londra Andlaşması, Rusya'nın 1833 Hünkar İskelesi Andlaşması'yla Boğazlar ve Osmanlı Devleti üzerinde sağladığı özel durum ile himaye hakkını resmen sona erdirmiştir. Bununla beraber, Boğazlar'ın yabancı savaş gemilerine kapalılığı kuralının devam etmesi, bu devletin kendisine güneyden, yani Akdeniz'den Karadeniz yoluyla gelecek tehlikeleri önlemesi yönünden yararına bir durum meydana getirmiştir. Ancak bu kuralın uygulanması, Osmanlı Devleti'nin bir savaşta tarafsız kalmasına bağlıydı. İstanbul hükümeti, girişeceği bir savaşta Boğazlar'ı istediği devletin savaş gemilerine açmak hakkına hukuk yönünden sahipti(1). Bu andlaşmanın bir özelliği de, Rusya'nın Boğazlar'a ve daha geniş anlamıyla güneye inme emellerinden vazgeçtiğini dolaylı olarak kabul etmiş olmasıydı. Bu yönleriyle 1841 Londra Andlaşması'nı, Avrupa devletlerinin Rusya'nın aşırı isteklerine karşı çıkardığı ilk engel olarak değerlendirmek mümkündür(2). Nitekim bununla, başta İngiltere olmak üzere, diğer Avrupa devletleri Rusya'yı Karadeniz'e kapatmışlardır. Bu sebepten özellikle İngiltere, Fransa ve Avusturya, Rusya'nın yayılması önlendiği için, Osmanlı Devleti de Rus tehlikesinden kurtulduğu ve bu konuda büyük devletlerin garantisi sağladığından dolayı, andlaşmadan memnun kalmıştır.

Sonuç olarak, 1841 Londra Andlaşması ile İstanbul ve Çanakkale Boğazları bütün yabancı ticaret gemilerinin geçişine açık, fakat yabancı savaş gemilerine kapalı olan bir devletlerarası statüye kavuşturulmuş, bu da, bundan böyle Avrupa devletler hukukunun temel prensiplerinden biri haline getirilmiştir. Artık Boğazlar'da kurulan bu yeni

(1) Cemal Tukin, Aynı eser, 230-233
(2) Feridun Cemal Erkin, Aynı eser, 29

statü, devletlerarası siyasetin, çatışmaların ve anlaşmaların başlıca konusu olmuştur. Bu durum ise, Osmanlı Devleti'nin devletler arası dengedeki yerini daha da önemli hale getirmiştir.

Bu suretle Osmanlı Devleti, 1840 yılında Mehmed Ali Paşa isyanını yani Mısır meselesini hallettikten sonra, 1841 yılında Londra Andlaşması'yla Boğazlar meselesine de bir çözüm sağlanmasıyla, dış siyasette az da olsa rahatlamıştır. Bundan sonra da dikkatini, 1839'da ilan etmiş olduğu Tanzimat Fermanı'nın uygulamalarına çevirmiştir.

G. TANZİMAT FERMANI

1 — Tanzimatın Tanımı

3 Kasım 1839'da Tanzimat-ı Hayriyye Fermanı'nın ilan edilmesi ile başlayan bu dönem, XIX. asırda Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılan ıslahat için kullanılan bir tabirdir. Bu fermanın Topkapı sarayının Gülhane bahçesinde okunup ilan edilmesinden dolayı diğer bir adı da Gülhane Hatt-ı Humayunu'dur. Bazı tarihçilere göre, Tanzimat, hukuk bakımından 1876'da Birinci Meşrutiyet'in ilanına ve bazılarına göre de 1908 İkinci Meşrutiyet'in ilanına kadar devam etmektedir(1). Her ne olursa olsun Tanzimat, III. Selim zamanından beri yapılan şuurlu ve bileşik ıslahat hareketlerinin bir devamı olup imparatorluğun sonuna kadar devam eden bir harekettir.

Tanzimat hareketi farklı şekillerde tanımlanmıştır. Şöyle ki, bu hareketi; Avrupa'dan mülhem, programlı bir ıslahat (reform) hareketi olarak görenlerin yanında, Osmanlı Devleti'ne Avrupai bir idare şekli verme gayreti(2) diyenler de çıkmıştır. Diğer taraftan Tanzimat'ı hukuki değil siyasi bir eser olarak tanımlayanlar da olmuştur. Bütün bunlara rağmen biz Tanzimat'ı şu şekilde belirleyebiliriz: Başlangıçtan itibaren husule gelen fikir hareketleri ile o devirden günümüze kadar cereyan eden tarihi hadiselerin neticelerine bakılarak, tanzimat, kısaca Türkiye'de meşruti bir idarenin kurulmasına, İslâm-Hristiyan alemlerinin birbirlerine yaklaşmasına ve barışmasına zemin hazırlayan bir kültür ve ıslahat hareketidir.

2 — Tanzimatın Sebepleri

Tanzimatı hazırlayan sebeplerin kaynaklarını Osmanlı Devleti'nin ıslahat tarihinde aramak lazımdır. Osmanlı Devleti'nde yapılan ıslahat hareketleri başlıca iki devre ayrılır. Birinci devre, ıslahat hareketleri üzerinde hakim olan fikirlerin Osmanlı Devleti'nin kendi tarih

---

(1) Cemil Bilsel, «Tanzimat'ın Harici Siyaseti», **Tanzimat I.** Yüzüncü Yıldönümü Münasebetiyle, 693, İstanbul 1940.

(2) Ahmet Cevat Eren, «Tanzimat» mad., İA., C. 11, 710, İstanbul 1970.

ve kültüründen mülhem olduğu devredir. İkinci devre ise, ıslahat hareketlerinin başlamasında daha ziyade Avrupa kültür ve medeniyetinin tesirlerinin görüldüğü devirdir. Tanzimat bu ikinci devirde yapılmış bulunan ıslahatın bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır.

Bilindiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu XVIII. asra büyük karışıklıklar içinde girmişti. Rönesanstan itibaren her sahada yeni ilerlemeler kaydeden Avrupa medeniyeti karşısında Osmanlı İmparatorluğu kendi siyasi birliğini muhafaza ve devletin devamını teminat altına alabilmek için bu medeniyetten faydalanmak zorunda olduğunu kabul etmek mecburiyetinde kaldı(1).

Bu suretle III. Ahmet zamanında (1703-1730) bir ıslahat hareketi başladı. Tanzimattan önce Avrupa'dan mülhem olarak girişilen bu ilk ıslahat hareketi Osmanlı Devleti'nde «Lâle Devri» diye anılır(2). Lâle Devri Osmanlı İmparatorluğu'na taze bir kuvvet kazandıracak ve Osmanlı camiasını bir mefkure etrafında toplayacak esaslı fikirlere dayanmamakla beraber, Batı kültür ve medeniyetinin Osmanlı Devleti'ne nüfuz etmesine bir başlangıç teşkil etti(3). Bu yeni hareket, başta padişah, Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa olmak üzere bunların etrafında toplanan küçük bir münevver zümresinin eseri oldu. Bu dönemde, Avrupa'yı iyi tanımak için Paris ve Viyana'ya elçiler gönderildi. 1720 tarihinde Fransa'ya gönderilen elçi, Yirmisekiz Mehmed Çelebi yazdığı «*Sefaretname*»sinde Fransa'yı çeşitli yönleriyle tanıtıyordu.

Batı ile başlayan temaslar, Avrupa hayatına karşı duyulan alâka, başşehirde yeni bir hayat tarzının benimsenmesine sebep oldu. Konaklarda ziynet eşyaları kullanmak, mücevher ve kıymetli taşlarla süslü elbiseler giymek alışkanlıkları, başşehirde sarrafların zenginleşmesine ve ticaretin hıristiyanların eline geçmesine sebep oldu(4). Bu arada ilim ve sanata da önem verilmiş ve ilk Türk matbaası da yine bu devirde kurulmuştur(5). Buna rağmen devlet idaresinde mühim bir reform yapılamadı. Devlet, nüfuzunu kötüye kullanmaktan ve ağır vergilerden dolayı, idareye karşı genel bir hoşnutsuzluğun doğmasına sebep olmuştur. Neticede 1730'da Patrona Halil İsyanı çıktı. Bu isyan eskiden görülen isyan hareketlerinden farklı olup, bir takım reform fikirlerine muhafazakar zümrenin tepkisi olarak doğmuş bir halk ha-

(1) Ahmet Cevat Eren, «Tanzimat» mad., İA., 711
(2) Geniş bilgi için bkz. Ahmet Refik, Lale devri, İstanbul 1331
(3) Enver Ziya Karal, «Tanzimattan Önce Garplılaşma Hareketleri», Tanzimat I, 13 vd.
(4) Ahmet Refik, Aynı eser, 87
(5) Selim Nüzhet Gerçek, Türk Matbaacılığı, İstanbul 1939

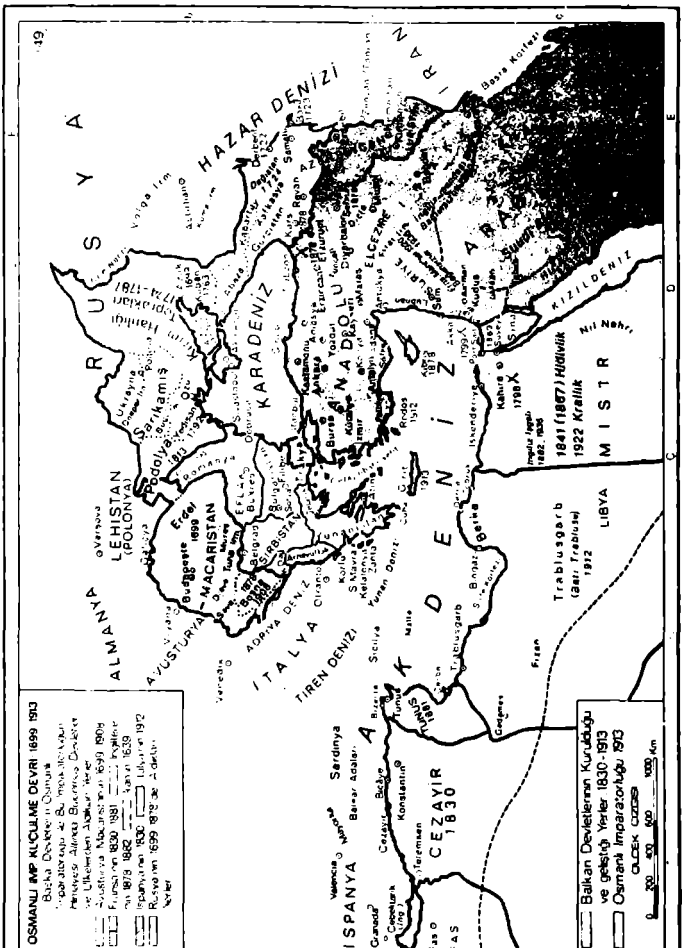

Osmanlı İmparatorluğu'nun Küçülme Devri (1699 - 1913)

İslâm Tarihi. C: 11, F: 28

reketidir. İşte bundan sonra, muhafazakâr zümre ve yeniçeriler, dış tahriklerin de etkisiyle Avrupa'dan mülhem olarak yapılan her ıslahata karşı daima muhalefet etmişlerdir.

Islahat hareketinin karşılaştığı diğer bir muhalefet ise mal, can emniyeti ve din, mezhep hürriyetleri kanunları ile teminat altına alınmış olan gayri müslim tebaanın Osmanlı toplumunda işgal ettiği özel durumdan ileri geliyordu. Avrupa devletleri kendi siyasi, iktisadi menfaatleri için bu vaziyetten faydalandılar ve daha XVII. asrın ilk yarısından itibaren Osmanlı ülkelerinde özellikle Ermeni tebaa arasında bir Katolik propagandası başlattılar(1). Katolik misyonerleri reayaya özellikle Ermeniler'e nüfuz ederek bunları hristiyanlara hizmet etmeğe ve Osmanlı tebaasından ayırmaya teşvik ve tahrik ettiler(2). Nihayet Fransa 1740 kapitülâsyon anlaşması ile Katolikler'in himayesini resmen aldı. Böyle bir hakkın Fransa'ya verilmesi ile diğer devletlerin de daha sonra aynı hakları elde etmelerine siyasi bir yol açılmış oldu. Nitekim bundan sonra Rusya, Ortodokslar'ın himaye hakkını elde etmek emeline düştü. Neticede Rusya'da 1779 Küçük Kaynarca Andlaşması'yla Ortodokslar üzerinde himaye yolunda önemli bir kazanç sağlamaya muvaffak oldu.

Yabancı devletlerin bu teşvik, tahrik ve himayeleri gayr-ı müslim Osmanlı tebaası arasında devlete karşı din, mezhep ve milli mücadelelerin gelişmesine sebep oldu. Böylece gayr-ı müslim tebaa, devletin siyasi birliğinin bozulmasında yeni ve mühim bir unsur olarak meydana çıktı(3).

Devlet ricali XVIII. asırda Osmanlı camiasında görülen, milli, harsi, dini ve siyasi nizamsızlıkların esas sebeplerini inceden inceye araştıramadılar. İmparatorluğun karşılaştığı felaketlerin, daha ziyade uğranılan askeri mağlubiyetlerden kaynaklandığını ve Osmanlı ordusuna yeni bir disiplin ve nizam verildiği takdirde devletin eski kuvvet ve kudretini tekrar elde edeceği düşüncesi genel bir kanaat haline geldi. Bu düşüncenin tesiri altında III. Selim, devrine kadar Avrupa'dan mülhem olarak yapılan ıslahatın ağırlık noktasını askeri saha teşkil etmiştir. Zaman zaman Avrupa'dan mütehassıslar getirilip harp sanayiinin geliştirilmesi, Osmanlı ordusuna Avrupaî harp usullerinin öğretilmesi maksadıyla yeni müesseseler kuruldu. Bilhassa Halil Hamid Paşa'nın sadareti esnasında daha geniş bir ıslahat programı hazırlan-

(1) Ali İhsan Gencer, «İhtilalci Ermeniler'in Kaza İhtilal Teşkilatı Talimatnamesi», Tarih Enstitüsü Dergisi, sayı XIII, İstanbul 1987

(2) Ahmet Refik, «Türkiye'de Katolik Propagandası» Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası (TOEM), sene 14, cüz 82, s. 257 vd.

(3) Ahmet Cevat Eren, «Tanzimat» mad., İA.

dı. Bütün bunlara rağmen, 1787-1792 Osmanlı Rus ve Avusturya harplerinin getirdiği kötü neticeler, iç siyasette görülen karışıklıklar ıslahatın tatbikine imkan vermedi. Osmanlı Devleti'nin bütün temel müesseseleri XVIII. asrın sonlarına doğru tamamen bozuldu. Eyaletlerle merkezin bağları koptu. Bir kısım âyân ve mütegallibe takımı eyaletlerde idareyi ellerine geçirdi. Bu hal merkezin otorite ve nüfuzunun sarsılmasına sebep oldu.

III. Selim tahta geçtikten sonra, kendisinden evvel gelen padişahların yapmış oldukları ıslahatı kâfi görmeyerek, bütün müesseselerin yeniden ve daha köklü ve şumullü ıslahatını zaruri gördü. İlk olarak geniş ve etraflı bir ıslahat programı hazırlattı. «Nizam-ı Cedid» adını taşıyan bu ıslahat programında Avrupa'nın ilim, fen ve teknik tecrübelerinden mümkün olduğu kadar faydalanılmasına yer verildi. III. Selim'in bu ıslahat programı bilerek ve şuurlu yapılan ilk reform hareketidir.

Nizam-ı Cedid programında, padişahların mutlakiyet ve hükümranlık haklarının tahdidine veyahut tahfifine ait bir hüküm bulunmamakla beraber, Osmanlı İmparatorluğu'na idari, mali, iktisadi, askeri, ictimai ve hemen her sahada büyük bir yenilik getirecek bir ıslahat programı idi.

Avrupa'da Fransa'ya karşı koalisyon harplerinin başlaması üzerine, Osmanlı İmparatorluğu büyük dış tehlikelerden bir müddet uzak kaldığından, tasavvur edilen ıslahatın tatbik edilmesine imkan bulabildi. Eyaletlerde türeyen mütegallibenin keyfi idarelerine son verilmesine, irtikab ve irtişaya mani olunmasına, tımar, zeamet usullerinin yeni bir nizama bağlanmasına, valilerin tayinlerine, ordu ve donanmanın teknik sınıflarının geliştirilmesine, ayrıca Nizam-ı Cedid adı altında yeni bir askeri sınıfın kurulmasına, müslim ve gayr-ı müslim halkın hukukunun korunmasına, velhasıl devlet teşkilatının her kademesini içine alacak şekilde düzenlenmesine dair kanun ve nizamnameler çıkartıldı. Bütün bunlar eyaletlerde de tatbik edilmek istendi(1). Bilhassa askeri sahada başarı kazanılacağı ümit edildi. Fakat bu sırada başlayan Fransa'nın Mısır seferi ve işgali ıslahatın bir müddet duraklamasına sebep oldu. Nihayet İngiltere ve Rusya ile yapılan ittifak anlaşmaları neticesinde Fransa Mısır'dan çıkarılmıştır.

Fransa'nın Mısır'ı işgali hadisesi, Osmanlı Devleti'nin kendi gücüyle düşmanı bertaraf edemeyeceği ve hatta mevcudiyetini uzun za-

(1) Bu konular hakkında fazla bilgi için bkz., Ahmet Cevdet (Paşa), **Tarih**, VI. İstanbul 1709; Şerif Mehmet, «Sultan Selim Han-ı Salis devrinde nizam-ı devlet hakkında». **TOEM**, sene 8, sayı 43, s. 15; Enver Ziya Karal, Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları, Ankara, 1946

man devam ettiremeyeceği kanaatinin Batı'da doğmasına sebep oldu. Ayrıca imparatorluğun sömürgeci devletlerin menfaatlerinin çarpıştığı bir saha haline gelmesine yol açtı. Diğer taraftan 1805'ten sonra, Dalmeçya kıyılarına yerleşen Fransızlar, Fransız ihtilal fikirlerini, bu bölgelerde kurdukları mektepler vasıtasıyla Osmanlı ülkesinde de yaymaya çalışmışlar ve neticede Osmanlı tebaası arasında millî hislerin yayılmasına sebep olmuşlardır. 1804'de patlak veren Sırp ayaklanması bunun bir neticesidir.

III. Selim, Rumeli'deki mütegallibe, âyân ve âsi paşaları te'dibe ve ıslahatın tatbikine burada da başlamaya karar vermiş fakat âsi paşalar ile âyânların Edirne'de toplanarak, bu ıslahata muhalefet etmeleri üzerine bu uygulamadan vazgeçmiştir. Başşehirde ise yeniçeri halk, ulema ile beraber Fenerli Rumlar, gayr-ı müslim tüccar ve sarraflar Nizam-ı cedide cephe almışlardı. Dış güçlerde bu muhalif cepheyi hiç şüphesiz destekliyorlardı. Esasında Nizam-ı cedid, programının uygulanması büyük para gerektirdiğinden, bunu karşılamak için konulan vergilerden duyulan hoşnutsuzluk, Nizam-ı cedid aleyhtarlığının en önemli sebepleri arasında sayılabilir. Neticede 25 Mayıs 1807'de patlak veren Kabakçı Mustafa İsyanı neticesinde III. Selim hal'edilerek Nizam-ı cedid ile ilgili her şey mahvedildi(1).

Islahat taraftarları daha sonra Rusçuk'ta bulunan Alemdar Mustafa Paşa'nın etrafında toplanmış ve III. Selim'i tekrar tahta geçirmeye teşebbüs etmişlerdir. Bu hareket III. Selim'in hayatına mal olmuş IV. Mustafa hal' edilerek II. Mahmut tahta çıkarılmıştır. Alemdar Mustafa Paşa ise sadarete tayin edilmiştir. Çok kısa süre Alemdar'ın sadareti, 14 Kasım 1808'de yeniçerilerin bir isyanı ile son bulmuştu.

II. Mahmut amcası III. Selim'in yarım bıraktığı ıslahat programını iç ve dış gaileden fırsat buldukça devam ettirmeye çalıştı. Zaten şehzadeliği evladı olmayan III. Selim'in yakın himayesi ile geçmiş, Selim'in yapmak istediği şeyleri yakinen bilen biri olarak yetişmiştir. Fakat 1806'da başlayan Osmanlı Rus harbi halen devam ediyordu. Başşehir'de tam sükunet sağlanamamıştı. Eyaletlerde âyânlar dilediği gibi hareket ediyor, merkezi dinlemiyorlardı. 1810'dan beri müstakil bir Yunan devleti kurmayı amaçlayan Filikî Eterya adlı (daha sonra adı Etniki Eterya olmuştur) gizli cemiyetin faaliyeti nihayet semeresini verecek 1821'de patlak veren Rum ihtilali devleti on seneye yakın bir zaman meşgul edecekti. Bu arada Ruslarla önce Akkerman

(1) Kabakçı isyanı ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Ahmet Cevdet (Paşa), Tarih, C. VIII; Ahmet Refik, **Kabakçı Mustafa İsyanı**, İstanbul 1331

anlaşması (7 Ekim 1826) bu buhranlı dönemde imzalanacak ve akabinde 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı başlayacaktır.

Rum isyanı sırasında II. Mahmut, girişilecek reform hareketleri için tehlikeli gördüğü yeniçerileri ıslah cihetine gidecek ve 26 Mayıs 1826'da «Eşkinci Layihası» çıkartılarak disiplinli ve Avrupai bir sistemde yeni bir askerî teşkilatın kurulmasına başlandı. Fakat yeniçeriler buna razı olmadılar. Nihayet ocağın kaldırılmasına karar verilerek, aynı sene içinde yeniçeri ocağı kaldırıldı. Asakir-i Mansure-i Muhammediye adı altında yeni bir askeri teşkilat kuruldu.

Bu sıralarda İngiltere, Rusya ve Fransa Londra'da 6 Temmuz 1827'de anlaşarak Osmanlı Devleti'ne bağlı bir Yunanistan devleti kurulmasını kabul ettiler. Osmanlı Devleti bu teklifi reddetti. Bunun üzerine, müşterek filoları Navarin limanında demirli bulunan Türk donanmasına hücum ederek 20 Ekim 1827'de yaktılar. Bu olay, Çeşme faciasından sonra Batılılar'ın Osmanlı donanmasına vurdukları ikinci darbe olmuştu. İşte ordu ve donanmasız bir devlet 1828-1829 harplerinde Ruslar'a karşı birbuçuk sene mücadele etti(1).

İçte ve dışta bu gelişmeler olurken II. Mahmut yine de ıslahat hareketlerine çaba harcamaktaydı. Nitekim Vaka-i hayriye yani yeniçerilerin kaldırılmasından bir gün sonra, devlet ileri gelenleri, ümera ve ulemanın iştiraki ile yapılan toplantıda padişah devletin en yüksek meclisi olan «Divan-ı Hümayun»a geniş selahiyetler verdiğini, adli, idarî, mali ve her hususta alınacak kararların kendisi tarafından kabul ve tensip edileceğini beyan etti. Babıâli'nin sadrazamın ikametgâhı olarak kullanılmasına son verildi. Burası tamamen resmi bir daire haline getirildi. İhtisab Nazırlığı kurularak, *Şehreminlik* ilga edildi. Ordu için Avrupa'dan mütehassıslar getirildi. Yeni bir askerî kıyafet kabul edildi(2). Paralı asker usulü yavaş yavaş maziye karıştı. Milli bir ordunun kurulmasına çalışıldı. İstanbul'da bir Mekteb-i Harbiye ile bir de Muzika-i Hümayun mektepleri açıldı. Tanzimat döneminde gelişen müesseselerin bir çoğu II. Mahmut devrinde kuruldu. Bilhassa 1773'de kurulan fakat uzun seneler ihmal edilen Mühendishane-i Bahri-i Hümayun ihya edilip Heybeliada'ya peyderpey nakledilmeye başlandı (1830). Türkiye'de ilk buharlı gemiler yine bu dönemde satın alınarak Türk deniz kuvvetlerine kazandırıldı. 14 Mayıs 1827'de Tıbhane-i âmire 1832'de Cerrahhane açıldı. Sivil ve askeri hizmetler için yeni hastahaneler açıldı. Mayıs 1839'da Avrupa tıp fakül-

(1) Bu harpler için fazla bilgi için bkz. Ahmed Muhtar, 1244-1245/1828-1829 Türkiye-Rusya Seferi, Ankara 1928, C. I-II

(2) Mahmud Şevket (Paşa), Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi, II cilt, İstanbul 1335

teleri ayarında bugünkü Galatasaray lisesinin bulunduğu binada Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane açıldı.

1834'de Muzıka-i Humayun mektebi açıldı. Bütün bunlardan da önemli 1824'de Sıbyan mektepleri açılarak ilkokul mecburi hale getirildi. Fakat bu mecburiyet çeşitli sebeplerden dolayı uygulanamamış ancak Tanzimat döneminde tatbikatını bulabilmiştir. 1827'den sonra Avrupa'ya talebe gönderilmeye başlanmıştı. Bütün bu hareketler, II. Mahmut aleyhine bir takım cereyanların doğmasına sebep olmuştur. Zira II. Mahmut Frenk âdetlerini memlekete sokmakla suçlanıyordu. Padişah bu muhalefete rağmen, hurafeye karşı da mücadele açmaktan çekinmedi. Yaptığı bazı ıslahatla, zihinlere yerleşen taassubu ortadan kaldırmak istedi. Askeriyede olduğu gibi memurlar için de yeni bir kıyafet nizamnamesi çıkarttı. Kendisi dahi asrî kıyafet giyerek halka örnek olmağa çalıştı. Hatta İslâm âdetlerine aykırı olarak devlet dairelerine kendi tablolarını astırdı(1).

Vergilerin tertip ve toplanması için Avrupa usulünden faydalanıldı. Pasaport ihdası, Karantina usulünün getirilmesi, posta teşkilatının kurulması gibi bir çok yenilikler yine bu dönemde yapılmıştır. Kamuoyunu aydınlatmak maksadıyla ilk resmi gazetemiz olan Takvim-i Vekayi 1831'de ilk defa çıkartılmaya başlandı. III. Selim zamanında kurulan fakat 1808'den sonra ihmal edilen daimi elçilikler yeniden kuruldu (1834)(2). Eski Divan-ı Hümayun teşkilatı tamamen değiştirildi. Meclis-i Valay-ı Ahkam-ı Adliyye isminde büyük bir meclis kuruldu(1838). Avrupa devletlerinde olduğu gibi *nezaretler* ihdas edildi. Avrupa usullerini, ilim ve tekniğini benimseyen yeni bir neslin yetişmesi ve yavaş yavaş devlet idaresi başına geçmeleri ile ıslahat hareketi yeni bir kuvvet kazandı. Bu neslin mümessili Mustafa Reşid Paşa oldu(3).

Paris elçiliğine gönderilmiş bulunan Mustafa Reşit Bey (Paşa)'in oradan yolladığı lâyihalar padişah üzerinde müessir olmuştu. Tanzimat devrinin açılmasında mühim bir yer işgal eden bu zata göre, Osmanlı Devleti'nin geri kalmasının başlıca sebebi, eski tarz idareyi devam ettirmiş olmasından ileri geliyordu(4). O, Avrupa'da parlamenter sistemlerin faydalarını görüp takdir ettikten sonra mutlakiyet idaresinin kısmen de olsa hudutlandırılmasının Osmanlı Devleti için faydalı ola-

(1) Ahmed Lütfi, Tarih, II, 269

(2) Ercümend Kuran, Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve Elçilerin Siyasi Faaliyetleri (1793-1821), Ankara 1968

(3) Geniş bilgi için bkz. Reşat Kaynar, Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat, (2. baskı), Ankara 1985

(4) Cavid Baysun, «Mustafa Reşid Paşa» Tanzimat I, 731

çağına kani olmuştu. Paris ve Londra elçilikleri sırasındaki müşahedeleri ona, Osmanlı Devleti'nin bekası ve Avrupa ile daha iyi münasebetlerde bulunmasının temini için imparatorlukta geniş mikyasta reformlar yapılmasının zaruri olduğunu telkin etmiş ve ıslahat hakkındaki düşüncelerini İstanbul'a gönderdiği tahriratlarında belirtmiştir. Özellikle İngiliz hükümeti ile yaptığı temaslarda, bazı şartlar dahilinde İngiltere'nin, Mısır valisi Mehmet Ali Paşa karşısında Osmanlı Devleti yanında yer alacağını öğrenmişti. Mustafa Reşit Paşa'nın bu faaliyetleri, II. Mahmut'un her defasında dikkatini çekerek onu 1837'de Hariciye Nezareti'ne tayin etti. Hariciye Nazırı olarak İstanbul'a geldikten sonra ıslahat meselesi üzerinde ısrarla durdu. Hariciye Nezareti'nde komisyon kurarak sanayi, ziraat ve ticaretin gelişmesine, iltizam usulünün kaldırılmasına, Osmanlı tebaası arasında eşit hakların teminine ve ıslahat ile diğer meselelere dair layihalar hazırlayarak padişaha takdim etti(1). Esasen Avrupa devletlerinin üzerinde durdukları mesele, gayr-ı müslim tebaanın idare ve amme hukukunda müslim tebaa ile eşit haklara sahip olmaları idi. II. Mahmut, Osmanlı tebaası arasında din ve mezhep farklarının yeni bir hukuk anlayışı ile hafifletilmesine taraftardı.

Mustafa Reşit Paşa ile Hariciye Nazırlığı sırasında ıslahat hareketi hemen her sahada süratle gelişmeye başladı. Memurlar rütbelerine göre maaşa bağlandılar. Ziraat, ticaret ve sanayi sahalarında yeni tedbirler alındı. Vergilerin tertibi, emlak tahriri ve nüfus tesbiti hakkında yeni nizamnameler çıkarıldı. Hatta ilk olarak Bursa ve Gelibolu'da emlak tahriri için memurlar gönderildi(2). Daha bu tarihlerde «Tanzimat-ı Hayriye» tabiri kullanılmaya başlandı. Hatta Tanzimat-ı Hayriye'nin her türlü şartları ile mali yönü düşünülerek tahsisat ayrıldı, ilan edilmek için zaman kollanmaya başlandı. Fakat Akif Paşa gibi bazı muhaliflerin tesiriyle Tanzimat ilan edilemedi. Esasında bu sırada Mısır meselesi tekrar alevlenmişti. Ancak bu gibi meselelerin hallinden sonra ilan edilmesi daha yerinde olurdu.

Buraya kadar, özet olarak yapmış olduğumuz izahattan da açıkça anlaşılacağı gibi Tanzimat sadece ilan edildiği zaman başlayan bir dönem olmayıp, fermanın ihtiva etiği hükümler daha çok önceleri üzerinde durulmuş meselelerdir. Bilhassa III. Selim'in ıslahat hareketleri bilerek ve şuurlu bir reform faaliyeti olarak Tanzimat'ın başlangıcı sayılabilir. II. Mahmut ise III. Selim'in reform programını tatbik etmeye gayret eden ve bu arada, III. Selim'i bazı noktalarda aşan reformcu bir padişah olarak göze çarpar. Ne yazık ki, II. Mahmut ha-

(1) Reşat Kaynar, **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, 90 vd.
(2) A. Cevat Eren, «Tanzimat», mad. İA.

zırlattığı ve hatta mali yönünü de hallettiği Tanzimat-ı Hayriyye'yi ilan etmeye ömrü vefa etmeyecek, fermanın ilanı büyük oğlu Abdülmecid'e nasip olacaktır.

3 — Tanzimat Fermanı'nın İlanı

Mustafa Reşit Paşa tarafından kaleme alınan Tanzimat Fermanı, 3 Kasım 1839 tarihine tesadüf eden pazar günü yapılan büyük bir merasimle ilan olundu. Topkapı sarayı müştemilatından olan Gülhane köşkü önünde merasim için büyük hazırlıklar yapıldı. Bu merasime sadrazam, şeyhülislam, bütün saray erkanı, devlet ricali, ulema, esnaf cemiyetleri, Rum, Ermeni patrikleri, hahambaşı, İstanbul'da bulunan yabancı sefir ve konsoloslar iştirak ettiler. Hatt-ı hümayunu bizzat Mustafa Reşit Paşa okumuş, padişah ise merasimi Gülhane köşkünden takip etmiştir. Osmanlı tarihinde yeni bir devri açan ferman, okunduğu yere nisbetle *Gülhane Hatt-ı Humayunu* ve bir diğer adı ile *Tanzimat-ı Hayriyye Fermanı* adını aldı. Tanzimat Fermanı'nın okunduğu yere bir abide dikilmesi ve her sene burada merasim yapılması kararlaştırıldı(1). Fakat Gülhane köşkü Topkapı sarayının içinde bulunduğundan ve o zamanlar halkın yapılacak merasimlere iştiraki güçlük arzedeceği için burada abide dikilmesinden vazgeçildi. Daha sonra bu abidenin Beyazıd meydanına dikilmesi düşünülmüş ise de her nedense bu fikir de tahakkuk etmemiştir(2).

Fermanın ilanı İstanbul'da bazı muhafazakar zümrelerin memnuniyetsizliğine rağmen geçici de olsa birkaç gün bayram havası yarattı; Avrupa'da ise daha müsbet olarak karşılandı, matbuat da bu yeni ıslahat hareketinin başarı elde edeceğini memnuniyetle belirtti (3). Tanzimat-ı Hayriyye Fermanı, ilandan sonra devletin resmî gazetesi Takvim-i Vekayi'de de yayınlandı. Ayrıca Fransızca'ya tercüme olunarak, yabancı devletlerin İstanbul'daki elçilerine resmen gönderildi. İstanbul'da bulunan yabancı devletlerin sefirleri de Tanzimat Fermanı'nın Osmanlı Devleti için hayırlı ve uğurlu olacağına inandıklarını belirten yazılarını Babıâli'ye gönderdiler(4).

4 — Tanzimat Fermanı'nın Tahlili

Tanzimat-ı Hayriye fermanının yazılış tarzında, hukukî bakımdan bir sistemsizlik görülmekle beraber, bu fermanın hükümleri arasında

(1) A. Cevat Eren, «Tanzimat», mad. İA.
(2) Abdurrahman Şeref, Tarih Musahebeleri, İstanbul 1339, 49
(3) Sabri Esat Siyavuşgil, «Tanzimat'ın Fransız Efkar-ı Umumiyesinde Uyandırdığı Akisler», Tanzimat I, 746-756
(4) Cemil Bilsel, «Tanzimat'ın Harici Siyaseti», Tanzimat, I, 662-701

tebaa ile devlet münasebetlerine dair esasların ve amme kudretinin istimali tarzına ait kayıtların konulmuş olması ve bilhassa devlet teşkilatında yeniliklerin yapılmasının zaruri olduğuna işaret edilmiş bulunması hukuken hükümdarın selahiyetlerini tahdit eden bir mahiyet arzetmektedir. Bu sebebledir ki bu ferman, meşruti idarelerin teşekkülüne yol açan, yani bir hükümdar tarafından verilen «muharrer imtiyaz» mahiyetini haiz hukuki vesikalar arasında yer almaktadır(1).

Gülhane Hatt-ı Hümayunu metninde, kuruluşundan beri, «*Ahkam-ı Kur'aniyye*» ve «*Kavanin-i Şer'iyye*»ye bağlı bulunan Osmanlı Devleti'nin refah içinde iken 150 seneden beri muhtelif sebeplerle şer'iyyata riayetsizlikten dolayı fakirliğe ve harabiye sürüklendiği gerekli yeni kanunlar tedvin edildiği takdirde coğrafi mevkii, toprağının verimliliği ve halkının kabiliyeti sebebi ile devletin 5-10 yılda ümit edilen seviyeye ulaşılacağı belirtilmekte, tebaaya ırk ve din tefrik edilmeden sağlanacak can ve mal emniyeti, iltizam usulünün kaldırılarak herkesin gelirine göre vergi vermesi, askere alma usulünde de değişiklik yapılarak her bölgeden hizmete alınanların belirli bir süre için askerlik yapması, mahkemelerin açık olması, yargılamanın açıkça yapılması, kimsenin hakkının yenmemesi, adli ve mali mevzuatın Meclis-i Ahkam-ı Adliyye'de, askeri mevzuatın, Daru'ş-Şûra-yı Askeri'de, kanunlara uyacağına dair padişahın yemin etmesi, ulema ve sülaleden de bu hususta yemin alınması, geçim sıkıntısı çeken memurların maaş vaziyetinin düzeltilmesi, rüşvet alma ve rüşvet verme gibi zararı aşikar şeylerin önüne geçilmesi gibi hususların düzenleneceği vaat ediliyordu.

Fermanda, şeriat hükümlerine aşırı derecede bağlı kalındığı intibaı uyandırılmak istenmesine rağmen, Avrupa'da yayılmış bulunan hukuk ve devlet anlayışına ait fikirlerden geniş ölçüde mülhem olunduğu dikkati çekmektedir. Nitekim devletin asıl gayesinin memleketi kalkındırmak ve halkı refaha kavuşturmak yanında şeriate ve mutlakiyetin devamına rağmen tabii ve âmme hukuku ile ilgili kanunlar daha çok Batı'dan mülhemdi(2). Fakat buna rağmen şeriat hükümleri yanında ona muhalif olmayan ve padişahın fermanı ile kanun çıkarma usulü Osmanlı Örfi hukuku icabındandı. Bu yüzden Tanzimat Batı ile Doğu'yu bir nevi birleştirmeyi denemiştir.

5 — Tanzimat Fermanını'nın Akisleri

Tanzimat-ı Hayriyye fermanının ilanından kısa bir süre sonra fer-

(1) Yavuz Abadan, «Tanzimat Fermanının Tahlili», **Tanzimat I**, 39, 42; Abdurrahman Şeref, **Tarih Musahebeleri**, 49 vd.

(2) Abdurrahman Şeref, **Tarih Musahebeleri**, 50 vd; Hıfzı Veldet, «Kanunlaştırma Hareketi ve Tanzimat», **Tanzimat I**, 173

manın metni bütün eyaletlere gönderildi. Ferman Avrupa umumi efkarında iyi karşılanmasına rağmen, müslüman tebaa ile gayr-i müslim tebaa, cemaat ve ruhani reisler arasında hoşnutsuzluk yarattı. Islahat taraftarı zümre ile muhafazakarlar arasında yeni bir mücadelenin doğmasına sebep oldu. Nitekim başşehirde devlet ricali ikiye ayrılmış, başta Sadrâzam Kara Hüsrev Paşa ve taraftarları, Tanzimat-ı Hayriyye fermanını bir İslâm devleti olan Osmanlı İmparatorluğu'nun an'anelerine aykırı görmüşlerdir. Bu durum eyaletlerde geniş halk kitleleri üzerinde de tesirini göstermekte gecikmedi. Diğer taraftan din farkı gözetmeksizin bütün tebaayı eşit gören ferman, hristiyan tebaa tarafından kendi milli gayelerinin tahakkukuna yarayacak bir vesika telakki etmelerine karşılık cemaat reisleri ve ruhban sınıfı eski imtiyazlarının elden gideceği endişesine kapılmışlardı, bu yüzden fermanı benimseyemediler.

6 — Tanzimat Fermanı'nın Tatbiki

Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun hükümlerinin tatbik edilmesi ile başlayan yeni ıslahat hareketinin iki dönemde ele alınması gerekmektedir. Birinci dönem Tanzimat fermanının ilanından 1856 Islahat Fermanı'nın ilanına kadar geçen dönem, ikincisi ise 1856'dan 1876 Meşrutiyet'in ilanına kadar geçen dönem olarak belirlemek gerekir. Birinci safhada Mustafa Reşit Paşa, ikinci safhada ise Âli, Fuad ve Mithat Paşalar ile çevresindeki erkanın değerlendirilmesi gerekir.

Birinci devir (1839-1856) Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun getirmiş olduğu yeni hükümlerin Osmanlı İmparatorluğu'nda tatbik edilmesi mühim bir mesele teşkil ediyordu. Fermanın hükümlerinin ne şekilde tatbik edileceğine dair devletin henüz büyük bir hazırlığı yoktu. İlk tedbir olarak vükela heyeti tarafından fermanın esaslarının eyaletlerde halka daha iyi anlatılması ve fermanın getirdiği yeni hükümler karşısında çıkması muhtemel kargaşanın önüne geçilebilmesi için, fermanı açıklayan ve hangi esaslara dayandığını belirten yeni bir fermanın tanzim edilerek gönderilmesi gereği ortaya çıkmış ve bunun üzerine yeni bir ferman gönderilerek, tanzimatın esasları daha iyi belirtilmeye çalışılmıştır. Yeni fermanda (1840) padişah, tatbiki istenen yeni kanun ve nizamların hilafına hareket etmeyeceğini belirtiyor ve Tanzimat-ı Hayriyye Fermanı'nın hükümlerini açıklıyordu. Müslim ve gayr-i müslim bütün tebaanın mal, can, ırz ve namusunun kanunların teminatı altında bulunduğunu, vezirden çobana kadar herkesin kanun önünde eşit olduğunu anlatıyor, kanuni bir hüküm verilmedikçe ve padişahın fermanı olmadıkça hiçbir kimsenin idam cezasına çarptırılamayacağı, bunun hilafına hareket edenlerin

hangi mevkide olursa olsun cezalandırılacağı ve ancak bu surette zulmün önüne geçilebileceğini işaret ediyordu.

1840 senesi başlarından itibaren başşehir ve başşehire yakın olan eyaletlerde Tanzimat fermanının tatbikine girişildi. Bir müddet sonra da eyaletlere talimat gönderilerek, mali, idari ve diğer sahalarda lüzumlu görülen ıslahatın ne suretle tatbik edileceği bildirilmişti(1).

Ahalinin fakirleşmesine sebep olan iltizam usulü 1840'tan itibaren kaldırıldı. Her mahallin toprak mahsulüne ve ticari durumuna göre ve herkesin iktidarına, emsal ve gelirine uygun olarak adil vergi alınması kabul edildi. Mali işlerin tertip ve tanzimi için, eyaletlere bu işleri yürütecek memurlar gönderildi. Ayrıca bu memurların maiyyetine kafi derecede kâtipler verildi.

Mustafa Reşit Paşa'nın hariciye nazırlığı devrine rastlayan Tanzimat'ın ilk yıllarında birçok yenilikler yapıldı. Yeni kanunlar çıkarıldı. Maliye ıslah edilmeye çalışıldı. Ticaret mahkemeleri kuruldu.

O zamana kadar bazı muayyen yerler dışında, şehir, kasaba ve köylerde çan çalmak yasaktı. Tanzimat ile dinî ayinlerin her yerde serbestçe yapılmasına müsaade olunması ve bunun neticesi olarak, gayr-ı müslimlerin bulundukları her yerde can çalınması müslüman halk arasında nefreti mucip oldu.

Mali buhranın önüne geçebilmek için Mustafa Reşit Paşa, bir devlet bankası kurma yoluna girmişse de vükela heyetinin mahzurları belirtmesi üzerine bundan vazgeçmişti. Buna rağmen Mustafa Reşit Paşa kağıt paraların sahtelerini kaldırmaya, «kaime-i mutebere-i nakdiyye» adı altında yeni bir kağıt para çıkararak mali buhranı karşılamaya çalışmıştı(2). Fakat mali sahada bu ve buna benzer alınan tedbirler müslim ve gayr-ı müslim tebaa arasında hoşnutsuzlukların doğmasına sebep oldu. Kiliselerin vakıflarını idare eden nüfuz sahibi yüksek ruhban sınıfı, vergilerin yeni sisteme bağlanması ile, eski kazançlarını elde edemediklerinden, Tanzimat'tan memnun olmadılar. Başşehirde, vilayetlerde, Bosna-Hersek, Niş, Lübnan, Girit ve daha bazı yerlerde Tanzimat'ın ilk senelerinde görülen ayaklanmalar hep ıslahat meselesi ile [illegible] idi(3).

Mısır meselesinin halli üzerine, ıslahatın tatbikine hız verilmiş buna karşılık eyaletlerde ve başşehirde Tanzimat'a karşı muhalefet

(1) A. Cevat Eren. «Tanzimat». mad. İA.
(2) Ziya Karamürsel. Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler, 79 vd. Ankara, 1940
(3) Bu meseleler daha sonraki bölümlerde anlatılacaktır.

kuvvetlenmiştir. Mustafa Reşit Paşa gözden düşmüş, tekrar Paris elçiliğine tayin olunmuştur. Reşit Paşa'dan sonra Hariciye Nezareti'ne gelen Mehmed Sadık Rıfat Paşa, Tanzimat-ı Hayriyye'ye ciddi suretle manmış olmakla beraber, yeni nizamın süratle değil, tedricen ve ihtiyatla tatbikine taraftardı(1).

Birçok müşkillere ve engellere rağmen Tanzimat hareketi devam etti. Sultan Abdülmecid ıslahatın devamı için büyük gayret gösteriyordu. Bu arada Valide Sultan tarafından bazı hayır işleri (mesela Guraba Hastanesi gibi) yapılmakta idi.

Tanzimat'a gelinceye kadar Osmanlı Devleti'nde damga pulu yoktu. Gelirlerin arttırılması için, damgalı kağıtlar çıkarıldı ve daha sonra bunların yerine damga pulu ihdas edildi.

Şehirlerin ve limanların keşfi yaptırılarak haritalar tanzim olunmaya başlanıldı. Ordu ve donanmada köklü ıslahata gidildi. Özellikle tersane ve donanma Batı modeline göre yeniden teşkilatlandırıldı. 1843'de ordunun tanzimi için bazı kararlar alındı. Askerlik müddeti beş sene olarak kabul edildi. Eski neferlerin büyük bir kısmı terhis edildi. Ordu; Hassa, Dersaadet, Rumeli, Anadolu ve Arabistan olmak üzere beş sınıfa ayrıldı. Ordunun talim ve terbiyesine itina için daha önce açılmış olan Harbiye Mektebi'ne talebe yetiştirmek üzere ordu merkezlerinde 1845'de idadi mektepleri kurulması için irade çıktı.

Tanzimatın tatbikine başlanıldığı vakit, gayr-ı müslim tebaanın vaziyeti mühim bir durum arzetmekteydi. Tanzimatın bahsettiği haklardan faydalanan bu tebaa, Osmanlı hâkimiyetinden kurtularak, kendileri ile din ve mezhep yönünden aynı olan yabancı devletlere o derece meylettiler ki Katolikler kendilerini Fransız, Ortodokslar Rus, Protestanlar ise İngiliz addediyorlardı.

Bundan dolayı Avrupa devletleri ve zaman zaman Papalık, Osmanlı Devleti'ne müdahale ettiler. Tanzimat'ta, gayr-ı müslim tebaanın idare edilmesini güçleştiren yalnız bu yabancı devletlerin müdahaleleri değildi. Maruniler,Rumlar, Ermeniler, Ulahlar ve diğer Hristiyan mezheplerine mensup cemaatlerin kendi aralarında milliyet ve mezhep farkları yüzünden girişükleri mücadele Tanzimat'ın tatbikini etkileyen önemli bir faktör olmuştur. Din ve mezhep ihtilafları devletin iç ve dışta istikrarlı bir siyaset takip etmesine büyük bir engel teşkil ediyordu.Ayrıca kapitülasyonlar dolayısıyla tâbiyet değiştiren oluyor ve devlet bunlara herhangi bir müdahalede bulunamıyordu.Yine bu devirde Protestan cemaat de ortaya çıkmaya başlamıştı.

(1) Abdurrahman Şeref, Tarih Musahebeleri, 116; Ayrıca Rıfat Paşa için bkz. Aynı eser, 125-135

Bu cemaatın başını İngiltere ve Amerika çekmekteydi. Bazı kimselerin de ticari menfaat dolayısıyla *Protestanlık'ı* seçtiği görüldü.

Bütün bunlara rağmen Tanzimat döneminde bazı müsbet işlerin yapıldığı görülmektedir. Bunların başında maarif alanı gelmektedir. Açılan birtakım mektepler, maarifimize yeni bir yön vermeye çalışıyordu. Batı modeli belediye teşkilatı ile arşivcilik yine bu dönemin önemli faaliyetlerinden sayılabilir.

Netice olarak diyebiliriz ki Tanzimat hareketi, yüksek bir mazisi bulunan Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde, zamanla her sahada meydana gelen çöküntünün giderilmesinin ve Batı dünyasında süratle ilerleyen teknik gelişmelere ayak uydurabilmek için, devletin hemen hemen bütün müesseselerinin yeniden tanzim ve tensikinin ifadesidir. Bununla beraber bütün gayretlere rağmen, bilhassa devlet idaresindeki ahlaki çöküntü sebebiyle, istenilen netice tam mânâsı ile elde edilememiştir(1).

(1) A. Cevat Eren, «Tanzimat», mad., İA.

TANZİMAT FERMANI

(Metin)

BİSM-İLLÂH-İR-RAHMÂNİR-RAHİM

Tebârekellezi bi-yedihi-l-mülkü ve Hüve alâ külli şey'in kadîr

«Benim vezirim! Cümleye ma'lûm olduğu üzre Devlet-i-Aliyyemizin bidâyet-i zuhurundan berü ahkâm-ı celile-i Kur'âniyye ve kavânin-i Şer'iyyeye kemâliyle riâyet olunduğundan saltanat-ı-seniyyemizin kuvvet-ü-miknet ve bilcümle tebaasını refâh-u-ma'mûriyyeti rütbe-i gaayete vâsıl olmuşiken yüzelli sene vardır ki gavâil-i müteâkibe ve esbâb-ı mütenevviaya mebni ne Şer'-i-Şerîf'e ve ne Kavânîn-i-Münîfe'ye inkıyâd-u-imtisâl olunmamak hasebiyle evvelki kuvvet-ü-mc'murîyyet bil-aks za'f-u fakra mübeddel olmuş ve halbuki kavânîn-i şer'iyye tahtında idâre olunmayan memâlikin pâydâr olamayacağı vâzıhâtdan bulunmuş olup cülus-i hümâyûnumuz rûz-i fîrûzundan berü efkâr-i hayriyyet-âsâr-ı mülûkânemiz dahi mücerred i'mâr-ı memâlik-ü-enhâ ve terfîh-i ahâli ve fukarâ kazıyye-i nâfiasına münhasır ve memâlik-i Devlet-i-Aliyyemizin mevkı'-i coğrafisine ve arâzi-i münbitesine ve halkın kaabiliyet ve istî'dâdlarına nazaran esbâb-i lâzımesine teşebbüs olunduğu halde beş-on sene zarfında bi-tevfikihi-Teâlâ suver-i matlûbe hasıl olacağı zâhir olmağla avn-ü-inâyet-i Hazret-i Bârî'ye i'timâd ve imdâd-ı ruhâniyyet-i Cenâb-ı Peygamberî'ye tevessül ve istinâd birle bundan böyle Devlet-i-Aliyye ve memâlik-i-mahrûsemizin hüsn-i idâresi zımnında ba'zı kavânin-i cedide vaz-u-te'sisi lâzım ve mühim görünerek işbu kavânin-i muktezıyyenin mevâdd-ı esâsiyyesi dahi emniyet-i can ve mahfûziyyet-i ırz-u-nâmûs ve mâl ve ta'yin-i virgü ve asâkir-i muktaziyyenin sûret-i celb ve müddet-i istihdâmı kazıyyelerinden ibâret olup şöyle ki dünyâda candan ve ırz-u-nâmûsdan eazz bir şey olmadığından bir âdem onları tehlikede gördükçe hılkat-i zâtiyye ve cibillet-i fıtriyyesinde hiyânete meyl olmasa bile muhâfaza-i cân-u nâmûsiyçün elbette ba'zı sûretlere teşebbüs edeceği ve bu dahi devlet-ü-memlekete mazırr olageldiği müsellem olduğu misillu bi-l-aks cân-u nâmûsundan emin olduğu halde dahi sıdk-u-istikaametden ayrılamıyacağı ve işi gücü heman devlet-ü-milletine hüsn-i hidmetden ibâret olacağı dahi bedihî ve zâhirdir ve emniyyet-i mâl kazıyyesinin fıkdânı hâlinde ise herkes ne devlet ve ne milletine ısınamayup ve ne i'mâr-ı

mülke bakamayup dâimâ endişe ve ıztırâbdan hâli olamadığı misillü aksi takdirinde ya'nî emvâl-ü-emlâkinden emniyet-i kâmilesi olduğu halde dahi heman kendü işiyle ve tevsî-i dâire-i taayyüşiyle uğraşıp ve kendüsüne gün-begün devlet-ü-millet gayreti ve vatan mahabbeti artup ona göre hüsn-i harekete çalışacağı şüpheden âzâdedir ve ta'yîn-i virgü maddesi dahi çünki bir devlet muhâfaza-i memâlikiyçün elbette asker-ü leşgere ve sâir masârif-i muktazıyyeye muhtâc olarak bu ise akça ile idâre olunacağına ve akça dahî tebaanın virgüsiyle hâsıl olacağına binâen bunun dahi bir hüsn-i sûretine bakılmak ehemm olup eğerçi mukaddemlerde vâridât zannolunmuş olan yed-i vâhid beliyyesinden lehü-l-hamd memâlik-i mahrûsemiz ahâlisi bundan evvelce kurtulmuş ise de âlât-ı tahrîbiyyeden olup hiç bir vaktde semere-i nâfiası görülemiyen iltizâmât usûl-i muzırrası elyevm câri olarak bu ise bir memleketin mesâlih-i siyâsiyye ve umûr-i mâliyyesini bir âdemin yed-i ihtiyârına ve belki pençe-i cebr-ü-kahrına teslim demek olarak ol dahi eğer zâten bir iyüce âdem değil ise heman kendü çıkarına bakup cemi-i harekât-u-sekenâtı gadr-u-zulmdan ibâret olmasıyla ba'd-ez-in ahâli-i memâlikden her ferdin emlâk ve kudretine göre bir virgûy-i münâsib ta'yîn olunarak kimseden ziyâde şey alınamaması ve Devlet-i-Aliyyemizin berren ve bahren masârif-i askeriyye ve sâiresi dahi kavânin-i icâbiyye ile tahdîd-ü-tebyin olunup ana göre icrâ olunması lâzımedendir ve asker maddesi dahi ber-minvcâl-i muharrer mevâdd-ı mühimmeden olarak eğerçi muhâfaza-i vatan içün asker vermek ahâlinin fariza-i zımmeti ise de şimdiye kadar câri olduğu vechile bir memleketin aded-i nüfûs-i mevcûdesine bakılmıyarak kiminden rütbe-i tahammülünden ziyâde ve kiminden noksan asker istenilmek hem nizamsızlığı ve hem zirâat ve ticâret mevâdd-ı nâfiasının ihlâlini mûcib olduğu misillü askerliğe gelenlerin ilâ-nihâyet-il-ömr istihdamları dahi fulûru ve kat-ı tenâsülü müstelzim olmakda olmasıyla her memleketden lüzûmu takdîrinde taleb olunacak neferât-ı askeriyye içün ba'zı usûl-i hasene ve dört ve yâhud beş sene müddet-i istihdâm zımnında dahi bir tarîk-ı münâvebe vaz'-u-te'sîs olunmak icâb-ı hâldendir. Velhasıl bu kavânin-i nizâmiyye hâsıl olmadıkça tahsîl-i kuvvet-ü-ma'mûriyyet ve âsâyiş-ü-istirâhat mümkin olmayup cümlesinin esâsı dahi mevâdd-ı meşrûhadan ibaret olduğundan fimâ-ba'd eshâb-ı cünhanın da'vâları kavânîn-i şer'iyye iktizâsınca alenen ber-vech-i tedkik görülüp hükmolunmadıkça hiç kimse hakkında hafî ve celî i'dâm-u-tesmim muâmelesi icrâsı câiz olmamak ve hiç kimse tarafından diğerinin ırz-u-nâmûsuna tasallut vuku-bulmamak ve herkes emvâl-ü-emlâkine kemâl-i serbestiyyetle mâlik-ü-mutasarrıf olarak ana bir taraftan müdâhale olunmamak ve farzâ birinin töhmet-ü-kabâhati vukunda anın veresesi ol töhmet-ü-kabâhatden berîyy-üz-zimme olacakla-

rından anın malını müsâdere ile veresesi hukuk-ı irsiyyelerinden mahrum kılınmamak ve tebaa-i Saltanat-ı-Seniyyemizden olan ehl-i İslâm ve millet-i sâire bu müsâadât-ı şâhânemize bilâ-istisnâ mazhar olmak üzre can ve ırz-u-nâmûs ve mâl maddelerinden hükm-i şer'i iktizasınca kâffe-i memâlik-i mahrûsemiz ahâlisine taraf-ı şâhânemizden emniyyet-i kâmile verilmiş ve diğer hususlara dahi ittifâk-ı ârâ ile karar verilmesi lâzım gelmiş olmağla Meclis-i Ahkâmü'l-Adliyye a'zası daha lüzûmu mertebe teksîr olunarak ve vükelâ ve ricâl-i Devlet-i-Aliyyemiz dahi ba'zı ta'yin olunacak eyyâmda orada ictimâ ederek ve cümlesi efkâr-u-mütalââtını hiç çekinmeyüp serbestçe söyliyerek işbu emniyet-i cân-u-mâl ve ta'yin-i virgü hususlarına dâir kavânin-i muktaziyye bir taraftan kararlaştırılıp ve Tanzîmât-ı askeriyye maddesi dahi Bâb-ı Ser-askeri Dâr-ı Şûrâsında şöyleşilüp her bir kanun karargir oldukca ilâ-mâşâ'-Allâhi-Teâlâ düstûr-ül-amel tutulmak üzre bâlâsı Hatt-ı Hümâyûnumuz ile tasdik-u-tevcih olunmak içün taraf-ı hümâyûnumuza arzolunsun ve işbu kavânin-i şer'iyye mücerred din-üdevlet ve mülk-ü-milleti ihyâ için vaz'olunacak olduğundan cânib-i hümâyûnumuzdan hilâfına hareket vuku' bulmıyacağına ahd-ü-misak olunup Hırka-i Şerîfe odasında cemî-i ulemâ ve vükelâ hâzır oldukları halde kasem-billâh dahi olunarak ulemâ ve vükelâ dahî tahlif olunacağından ana göre ulemâ ve vüzerâdan velhâsıl her kim olur ise olsun kavânin-i şer'iyyeye muhâlif hareket edenlerin kabâhat-i sâbitelerine göre te'dîbât-ı lâyıkalarının hiç rütbeye ve hatır ve gönüle bakılmıyarak icrâsı zımmında mahsûsen Cezâ kanun-nâmesi dahi tanzim etdirilsün ve cümle me'mûrinin el-hâletü-hâzihi mikdâr-ı vâfi maaşları olarak şâyet henüz olmıyanları var ise anlar dahi tanzim olunacağından şer'an menfûr olup harâbiyyet-i mülkün sebeb-i a'zamı olan rüşvet madde-i kerîhesinin fimâ-ba'd adem-i vukuu maddesinin dahi bir kanun-u kavi ile te'kidine bakılsun ve keyfiyyât-ı meşrûha usûl-i atîkayı bütün bütün tağyir-ü-tecdid demek olacağından işbu irâde-i şâhânemiz Dersaâdet ve bilcümle memâlik-i mahrûsemiz ahâlisine i'lân-u-işâe olunacağı misillü düvel-i mütehâbbe dahi bu usûlün inşâallâhu-tealâ ile-l-ebed bekaasına şahit olmak üzere Der-i-saadetimiz'de mukîm bilcümle süferâya dahi resmen bildirilsün. Heman Rabbimiz Teâlâ Hazretleri cümlemizi muvaffak buyursun ve bu kavânin-i müessesenin hilâfına hareket edenler Allâhu-Teâlâ Hazretleri'nin lâ'netine mazhar olunsunlar ve ile-l-ebed felâh bulmasunlar, Âmin».

TANZİMAT FERMANI SIRASINDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN MEŞGUL OLDUĞU İÇ VE DIŞ MESELELER (1839-1856)

Tanzimat Fermanı ilan edildikten sonra, Osmanlı İmparatorluğu iki önemli meselesini halletmiş bulunuyordu. Bunlardan biri Mısır meselesi, diğeri Boğazlar meselesi idi. Biz bu iki meseleyi, olayların akışını bozmamak için, Tanzimat Fermanı'nın ilanından hemen sonra ele almayarak, olayların seyri içinde, bir önceki bölümde ele almıştık.

Şimdi bu iki meseleden sonra dönemin en önemli olayları olan Lübnan bunalımı ve Kırım Savaşı'nı ve bu savaşın beraberinde getirdiği bir takım olayları incelemeye geçebiliriz.

Lübnan Bunalımı (1840 - 1846)

Tanzimat'ın ilk büyük bunalımı Lübnan'da başlamıştır. Daha ziyade *Cebel-i Lübnan* olayı diye tarihimizde anılan bu olay, bölgenin çeşitli din, dil, ırk ve mezhep farkından kaynaklanmıştır. Lübnan halkı genellikle Katolik Maruniler'den, çoğu Cebel-i Lübnan'da yaşayan müslüman Dürziler'den ve Beyrut yöresinde yaşayan Sünnî müslümanlardan oluşmaktaydı. Ayrıca bu ana gruplardan başka çeşitli ırk, din ve mezheplerden küçük topluluklar da bulunmaktaydı. Uzun yıllar başlarında Emir II. Beşir'in bulunduğu Şihabî ailesinin egemenliği kabileler arasında güçlükle bir denge sağlamaktaydı. M. Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa Maruniler'i Osmanlı taraftarı olan müslümanlara karşı kullanmış ve bu dengeyi bozmuştu. Bölgede kurulan Hristiyan okulları Maruniler'in yetişmesinde büyük rol oynuyor, onları müslümanlara nazaran daha üstün bir duruma sokuyorlardı. Maruniler'in bu üstünlüğü, Mısır'ın işgalinden sonra da devam etmiştir. Bu durum ise müslümanlarla aralarının gittikçe açılmasına sebep oluyordu. Ayrıca bu sıralarda ilan edilen *Tanzimat Fermanı* bu zıtlaşmayı daha da arttıran bir husus olarak göze çarpıyordu. Netîcede bölgede bir müslüman-hristiyan çatışması başladı. Bu olayların gelişmesinde Emir Beşir'in kararsız tutumunun da etkisi olmuştur. Bilhassa Emir Beşir'in haleflerinin hristiyanlığı kabul etmeleri, müslümanları daha da endişelendirdi. Zira, hristiyan bir emirin idaresinde bulunmak istemiyorlardı. Bu arada İngilizler Dürziler'i desteklemeye başlamışlardı. Emir

Beşir, Dürziler'i baskı altına alabilmek için, harekete geçince, Dürziler, Ekim 1841'de Dayrü'l-Kamar'daki başkenti kuşattı. Bu hareket, Bâbıâli'nin bölgede tekrar hâkimiyet kurması için faaliyete geçmesine sebep oldu. Bu imkandan faydalanan Dürziler, Maruniler'e saldırdı. Bu arada hristiyanlar da kendi aralarında bölündü. Ortodokslar eski düşmanları Sünniler'e karşı Dürziler'i destekledi. Savaşın sona erdirilmesi için Avrupa devletleri işe karışarak, Bâbıâli'ye baskı yapmaya başladılar. Beyrut'tan Şam'a çizilen bir hat boyunca Lübnan, Maruni ve Dürzî sancaklarına bölündü (1843). Her iki sancak da Beyrut'ta oturan bir Osmanlı valisine bağlandı.

Ancak güneyin karma köylerinde kimin egemen olacağı meselesi ortaya çıkınca kurulan düzen kısa sürede bozuldu. Hristiyanlar Dürzî yöneticilere tepki olarak Dürzî köylerine saldırdı. Dürziler de karşılık verdiler. Neticede Hariciye Nazırı Şekib Efendi 1845'de kesin bir çözüm getirdi. Buna göre; Dürzî ve Maruni sancaklarında vergileri her dinin mahalli temsilcileri toplayacak, kendi dindaşlarının bulunduğu köylerde diğer yönetim sorumluluklarını da bunlar yüklenecekti. Ayrıca her sancakta, bütün dini grupları temsil eden aylıklı temsilcilerden oluşan bir meclis kuruldu. Meclis, bölge yöneticilerine danışmanlık yapacak, kendi toplumlarının lideri olarak yönetici ailelerin yerini alacaktı. Fransa, Maruniler'in gücünü zayıflatacağı gerekçesiyle, ilk başta bu düzenlemeye karşı çıktıysa da sonunda Mustafa Reşid Paşa, Lübnan'a gelip tekliflerin genel kabulünü sağlayınca (18 Ekim 1848) Fransa'nın ve Maruniler'in durumu kabulden başka çareleri kalmadı(1).

(1) Cebel-i Lübnan meselesi ile ilgili geniş bilgi için bkz. Ahmed Lütfi, Tarih, c. VII, VIII, İstanbul 1306. Şahabettin Tekindağ, «İslâm Ansiklopedisi, «Lübnan» mad. İstanbul 1970

G. KIRIM SAVAŞI

Osmanlı İmparatorluğu 1840'da Mısır, 1841'de Boğazlar meselesini çözümledikten sonra, bir süre de olsa bir barış dönemi yaşamıştır. Avrupa'nın 1848 ihtilalleri ile çalkalandığı bir sırada, Osmanlı Devleti daha ziyade içişleriyle ilgili meseleler ile uğraştı. Bir taraftan 1839'da ilan ettiği *Tanzimat Fermanı*'na uygun girişimlerle, Suriye ve Lübnan'da çıkan isyanları bastırmaya çalışırken, diğer taraftan Eflâk ve Buğdan isyanları ve bunun sonucu olarak Rusya ve Avusturya ile aralarında doğan siyasî çatışmalarla, ayrıca mülteciler meselesi ile uğraştı. Bu son gelişmeler ise Osmanlı-Rus ilişkilerinin yeniden sertleşmesine yol açtı.

Kırım savaşı bir bakıma Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa devletleri ile bir blok içerisinde birleşmesine yol açmıştı. Savaştan sonra 1856 Islahat Fermanı'nın ilanı ve Paris Antlaşması'nın yapılması ise, Osmanlı İmparatorluğu'na iç ve dış siyasetinde daha rahat hareket edebileceği bir ortamı hazırlamış oldu. Bu durum ise, ülkede geleceğe ümitle bakılması ortamını bir ölçüde sağlamış oluyordu. Islahat Fermanı'nın getirdiği hususlar uygulanmaya başlandı. Ne var ki, daha çok şekil yönünden ortaya çıkarılmış olan bu ortam, istenen şartları gerçekleştiremedi. Babıâli, yine büyük devletlerin iç işlerine karışması ile ve diğer sebeplerle birlikte bu müdahalelerden doğan eyaletlerdeki çeşitli meselelerle uğraşmak durumunda kaldı.

Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla hristiyanlara verilen hak ve ayrıcalıkların, getirilen eşitlik ilkesinin, Osmanlı Müslüman halkı tarafından tepki ile karşılandığı yukarıda belirtilmişti.

Bu imparatorluğun diğer yerlerinde olduğu gibi, Cidde ve Suriye'de de büyük hoşnutsuzluklara yol açmıştı. Diğer taraftan, Avrupa devletlerinin koruyuculuğuna güvenen hristiyanlar taşkınlıklara başlamıştı. Büyük devletlerin bölgedeki çıkarları için bunları desteklemeleri ve davranışları ise imparatorluğun bu köşelerinde olayların çıkmasına yol açan başlıca etken oldu.

1 — AVRUPA'DA 1848 İHTİLALLERİ VE MACAR MÜLTECİLERİ MESELESİ

1815 Viyana Kongresi'nin hatalı tertip ve tanzimi yüzünden vaat edilenlere kavuşamayan Avrupa milletleri alınan çeşitli tedbirlere rağmen 1830'da ilk hareketlerini yapmışlardı. Fakat yine maksatlarına ulaşamadıklarından huzursuzlukları devam etmiş ve 18 senelik bir aradan sonra tekrar fiilî olarak harekete geçmişlerdir. Bu sefer hareketin öncülüğünü Fransa yapmıştır. 1830 ihtilalinden sonra Fransa ve diğer Avrupa devletlerinde siyasî, iktisadî, ticarî ve endüstri sahalarında yeni bir gelişme kaydedilmişti. Avrupa'da restorasyon devri yavaş yavaş sona ermiş, meşrutiyet fikirleri yeniden kuvvetlenmeye başlamıştı. 1830 ihtilalinden sonra Fransa İmparatorluğu'na Louis Philip seçilmiştir. Fransa'da her ne kadar meşrutî idare kısmen yerleşmiş ise de memlekette tam bir meşrutiyet temeli atılamamıştı. Meşrutiyet idaresi muayyen bir zümrenin elinde toplanmıştı.

O sıralarda 50 milyonu aşkın nüfusu ile Fransa bütün vatandaşlarına seçim hakkı da tanımıştı. Fakat Fransız mebuslar meclisine seçilenler belirli bir vergi veren veya vergi vermeye muktedir kimselerdi. Hükümet yalnız yüksek memurlarla zenginlerin elinde idi. Bunlar halkın gerçek ihtiyaçlarını bilmiyorlardı. Halk, ileri gelenlere kendi durumunu anlatacak, haklarını öğretecek vasıtalardan mahrumdu. Esasında Louis Philip döneminde bazı reformlar yapılmıştı. Belediye ve vilayet meclislerinin seçim şekli değiştirilmiş olmasına rağmen bu seçimlerde her vatandaşa seçilme hakkı tanınmamıştı. Eski ceza kanunu biraz değiştirilmiş olmasına rağmen ağır ceza yine de mevcuttu. 1830'dan sonra ilkokul tahsiline önem verilmiş, okul masraflarının devlet tarafından karşılanması kararlaştırılmıştı. Ayrıca demir ve kara yollarının tanzim ve tamir işleri Fransa şirketine bırakılmıştı ve bu sebeple sanayi süratle gelişti. Millî gelir artış gösterdi. Bu endüstrileşme işi yalnız Fransa için değil, bütün Avrupa devletleri için de bir başlangıç oldu. Sanayî sahasında bu gelişmeye rağmen siyasî hayatın muayyen bir zümrenin elinde bulunması devlet ve halk arasında anlaşmazlığa yol açtı. 1848 ihtilalleri Fransa'da başladı ve diğer Avrupa devletlerine sirayet etti. Bilhassa ihtilal hareketleri İtalya, İspanya, Avusturya-Macaristan'da, Osmanlı Devleti içinde de Bosna-Hersek, Eflak ve Buğdan'da görüldü. İhtilâlden sonra Fransa'da Cumhuriyet kurulmuş ve III. Napolyon başa geçmişti. Avrupa'daki bu ihtilaller sırasında olan olaylar yüzünden birçok mülteci Osmanlı Devleti'ne sığınmak zorunda kalmıştır. Özellikle Macar ihtilali sırasında birçok Macar, Lehli, hattâ İngilizler Türk topraklarına geçtiler. Bu hadise tarihe «Macar mültecileri meselesi» diye geçmiştir. Mülteciler meselesi

Kırım savaşının çıkmasından evvel devletler arası önemli bir konu halini almıştır.

Bilindiği gibi Avusturya-Macaristan İmparatorluğu yapı itibarı ile Osmanlı İmparatorluğu'na benzemekteydi. Muhtelif din, mezhep ve ırklardan meydana gelen topluluklar bu imparatorluğu oluşturuyorlardı. Bunların içerisinde en büyük ve önemlisi hiç şüphesiz Macarlar idi. Macarlar men'şe itibarıyla Türk ırkındandılar. Osmanlı-Macar münasebetleri Osmanlılar'ın Rumeli'ye geçmeleriyle başlar. Filvaki Rumeli'ye geçen Türkler'i başlangıçta durdurmaya çalışmışlarsa da, Macarlar vaziyeti tam olarak seçememişlerdi. 1389'da I. Kosova savaşından sonra durumun ciddiyetini anlayan Macarlar birtakım tedbirler almaya başlamışlardı. İşte bu yüzdendir ki Macar kralı Zsigmond, Papa'nın da teşvikiyle 1396'da bir Haçlı seferi tertip etmiştir. Niğbolu savaşında mağlup olan Zsigmond artık Türkler'in Rumeli'de ilerleyişini durduramayacağını anlamıştır. II. Murat, II. Mehmet zamanında devam eden Osmanlı-Macar münasebetleri nihayet II. Bayezid'in tahta geçmesinden sonra 1483'de iyi yönde gelişmeye başlamıştır. Osmanlı-Macar münasebetleri, Kanuni'nin 1529'da Viyana muhasarası sırasında düşmanca bir şekil almıştı. Nihayet 1526 Mohaç savaşından sonra Budin başta olmak üzere Macar topraklarının bir kısmı Osmanlılar'ın eline geçmişti. Bundan sonra merkezi Budin olan vilâyetin kurulmasından II. Viyana muhasarasına kadar geçen devre içinde, bura halkı tam bir sükun içerisinde yaşamış, devlet, halkın ve memleketin her türlü ihtiyacını karşılamak için sıkı tedbirler almıştı. Bilindiği üzere devletin zaman zaman buranın ihtiyacını karşılamak için kendi bütçesinden ilaveler yaptığı, özellikle adalet fikrinin benimsendiği Türk ve Macar müellifleri tarafından ortaya konulmuştur. Bu durum Orta Macar kralı Thököly İmre'nin Avusturyalılar'a karşı Osmanlı Devleti'nden yardım istemesine kadar devam etmiştir. Thököly İmre yardım için yapılan sefer ve II. Viyana muhasarasının başarıya ulaşamaması bu bölge halkının Avusturya boyunduruğuna girmesine sebep olmuştur (26 Ocak 1699). Fakat asırlarca Türklerle Macarlar'ın bir arada yaşamaları neticesinde meydana gelen rahat ve sükundan eser kalmadı. Bununla beraber Macarlar, Osmanlı ülkesini daima kendileri için sığınılacak, icabında yardım istenebilecek bir yer olarak kabul ettiklerinden zaman zaman Avusturyalılar'ın boyunduruğundan kurtulmak için baş kaldırmışlar ve neticede Osmanlı Devleti'nin himayesine girmekten geri durmamışlardır. Nitekim Thököly İmre'nin Karlofça muahedesi hükümlerine göre İzmit'te ikamete mecbur edilmesinden sonra XVIII. yüzyılın başında II. Rakoçzi Ferenç, XIX. yüzyılın ikinci yarısında diğer Macar beyleri ile mültecileri, aynı himayeyi arayarak Osmanlı ülkesine sığındılar. Bunlar-

dan Erdel prenslerinin varislerinden ve Kuzey Macaristan'ın büyük toprak sahiplerinden II. Rakoçzi Ferenç Osmanlı saflarında Avusturya'ya karşı savaştı. Pasarofça muahedesinden sonra Mülteciler Tekirdağ'da yerleştirildiler ve İbrahim Müteferrika, Rakoçzi'nin emrine tercüman olarak tayin edildi.

Avrupa'da patlak veren 1848 ihtilalleri ve bu ihtilâllerin ana prensiplerinden biri olan Milliyetçilik unsurunun Macaristan'da süratle gelişmesi Mart 1848 tarihinde Macaristan'da bir ihtilâlin patlak vermesine sebep oldu.

Avusturya İmparatorluğu'nun istibdadına karşı olan bu hareketler süratle gelişti. 4 Mart 1848 tarihli Viyana ayaklanmasında Avusturya başvekili Metternich memleketini terkederek canını kurtarmaya baktı. Artık Avusturya'da restorasyon devri sona ermiş oldu. Avusturya İmparatoru Ferdinand 1848'de Viyana ihtilâllerini bastırmak için teşebbüse geçti. Viyana'yı topa tutmak suretiyle kısmen sükûnu temin etti. Başşehirde huzur ve sükûnun temin edilmesine rağmen imparatorluk içinde yaşayan Çek-Macar-Leh ve İtalyanlar arasında bu ayaklanmayı bastırmak için aslen Hırvat olan ve Macar düşmanlığı ile tanınan Vellaclc'i, Macar ihtilalini bastırmaya memur etti. Macarlar ise bu tayinden hoşlanmadılar. Çünkü öteden beri Sırp-Hırvat idarecilerinin müdahalesi altında yaşamaktan bıkmışlardı. Macarlar gazeteci ve fikir adamı olan Layoş Kossuth başkanlığında toplandılar. Avusturya'ya karşı kendi hürriyetlerini savunmaya karar verdiler. Hattâ yapılan bir savaşta Avusturyalılar'ı Budapeşte'den sürdüler. Bu mücadelede imparatorluk dışında bulunan Macarlar ve diğer gönüllüler ihtilalci Macar safında Avusturya'ya karşı döğüştüler ve Macar ihtilali süratle gelişti. Avusturya İmparatoru Ferdinand tahttan feragat etmek zorunda kaldı. Yerine yeğeni François Joseph geçti. Fakat Macarlar yeni imparatoru da tanımadılar. François Joseph 1849'da daha önce Macarlar'a verilen bütün imtiyazları kaldırdı. Hattâ Macaristan'ın doğrudan doğruya Avusturya'ya ilhak edildiğini ilân etti. Bunun üzerine Macarlar kendi aralarında toplanarak 14 Nisan 1849'da Kossuth'u cumhurbaşkanı ilân ettiler. Bunun üzerine Joseph, Rus çarı I. Nicolas (Nikola) ile anlaşarak yardımını sağladı. General Paskiéwitch komutasında 200 bin kişilik Rus ordusu Macaristan'a girdi. Macar ve onlara yardım eden Lehliler'i mağlup etti. İhtilal bastırıldı. Bu olaya katılan ve Ruslar tarafından takibata uğrayan Leh, Macar ve İtalyanlar'dan müteşekkil ihtilâlci guruplar Osmanlı ülkesine sığınmaya başladılar. Böylece Osmanlı Devleti hariciyesini birkaç yıl meşgul eden mülteciler meselesi ortaya çıkmış oldu. Bu ise 1849 senesi yaz aylarında ortaya çıkan Rusya-Avusturya, İngiltere-Osmanlı İmparator-

luğu arasında uzun görüşme ve yazışmalara yol açtı. Avrupa kamuoyunda bilhassa İngiltere, Fransa ve İtalya'da geniş tepkiler yarattı. Bu durumdan faydalanmak isteyen Ruslar Tımışvar'da birçok zulümler yaptılar ve ayrıca 1848 ihtilâl fikirleri Eflak-Buğdan'a sirayet etti. Ruslar kendi memleketlerine de sıçramasından korktuklarını söyleyerek Buğdan'ı işgal ettiler. Rus ilerlemesini durdurmak isteyen Osmanlı Devleti Eflak'a asker sevketti. Bu vesile ile iki devlet arasında yeni bir siyasî mesele ortaya çıktı. Olayların bu şekilde gelişme göstermesi üzerine Osmanlı İmparatorluğu Âmed-i Divân-ı Hümâyun; Fuat Efendi (Paşa)'yi görevle Bükreş'e gönderdi. Fuat Efendi oradaki gelişmeleri İstanbul'a nakledecek ve bunun üzerine İstanbul'da gerekli tedbirler alınacaktı.

Fuat Efendi'nin 23 Temmuz 1849 tarihli bir arzından Eflâk'ın Kili mevkiine ilk mültecilerin geldiğini öğrenmekteyiz. Bu ilk mültecilerin 36'sı subay, gerisi çavuş, onbaşı, er olmak üzere 1120 kişi idiler. Kısa bir süre sonra Rusya ve Avusturya mültecilerin iadesini istedi. Fakat teklifin reddedilmesi Osmanlı Devleti, Avusturya ve Rusya'nın aralarındaki münasebetin bozulmasına sebep oldu. Bu sırada mültecilerin sayısı gün geçtikçe artıyordu. 23 Ağustos 1849'da Macar Cumhurbaşkanı Layoş Kassuth ve beraberindekiler Eflak'a sığındılar. Vidin'de bir konağa yerleştirildiler. Aradan 3 gün geçtikten sonra 2000 kişilik bir kafile geldi. Bunlar kabul edilmek istenmediğinde; «*kendimizi Tuna'ya atar, tekrar geriye dönmeyiz*» diye cevap vermişlerdir. Daha sonra Macar ihtilâlinde yardımı olan Polonyalı general iltica etti. Zamanla mülteciler daha güneydeki Şumnu'ya nakledilip oradaki kışlalarda ikametleri sağlandı. Ayrıca 400 kadar İtalyan mültecisi memleketlerine gönderildi. Bu arada bir kısım Macar mültecisi tekrar memleketine dönmeyi istemişlerdir. Nihayet Ekim 1849'da Fuad Efendi (Paşa)'nin Petersburg'a gönderilmesi ve Rus Çarı ile görüşmesinden sonra, mülteciler meselesi çözülmüştür. Buna göre, isteyenler ülkelerine dönebilecek geri kalanlar, Avusturya ve Rus sınırının uzağına yerleştirilecekti.

Osmanlı Devleti Macar ihtilâli reislerini Avusturya devletinin meşru nizamı aleyhinde herhangi bir faaliyette bulunmayacak şekilde Türkiye'de muhafaza etmeyi kabul ediyordu. Bu itibarla hepsi 36 kişi olan bu kişilerin isim listeleri düzenlendi. Böylece gerek bunların ve gerekse Leh mültecilerinin Anadolu'ya münasip bir yere yerleştirilmeleri düşünüldü. Leh mültecilerinin bir kısmı Müslüman olmuşlardır. Bunların önce Diyarbakır'a yerleştirilmeleri düşünüldü. Fakat Diyarbakır havasının elverişli olmayışı üzerine Haleb'e yerleştirilmelerine karar verildi. Avusturya teb'asından olanların ise Kütahya'ya yer-

leştirilmesi tercih edildi. Kararlaştırılan bu plânın gerçekleştirilmesi için mülteciler önce Varna'dan gemiler ile Gemlik'e nakledilecek ve Bursa üzerinden Kütahya'ya nakledileceklerdi. Kütahya'ya gönderilecek mültecilerin nezaretine Miralay Süleyman Refik Bey memur edildi ve nihayet mülteciler 1850 yılı 31 Mart'ında Kütahya'ya geldiler ve merkezden Miralay Süleyman Refik Bey'e yazılan talimatnameler ile mültecilerin ne şekilde idare edileceği belirlenmişti.

2 — 1848 İHTİLALLERİNİN OSMANLI İMPARATORLUĞU'NA ETKİSİ

Osmanlı İmparatorluğu içerisinde özel bir statüye tabi olan Eflak ve Buğdan beylikleri öteden beri yarı bağımsız bir halde bulunuyordu. Bu beylikler ile Bâbıâli arasında XIX. asrın ortalarına kadar önemli bir sürtüşme olmamıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin sınırlarında tampon bir bölge olarak bulunan bu yöreler zaman zaman Osmanlı-Rusya arasında savaş alanı olmuş ve daha evvel belirttiğimiz gibi bazı antlaşmalar ile bu beylikler üzerinde belli bir oranda nüfuz sahibi olmuştur.

1848 ihtilalleri Avrupa'da büyük gelişmelere sebep olurken Eflak ve Buğdan'da da etkileri görüldü. Bu iki beyliği tek bir devlet halinde birleştirmek isteyenler ayaklandılar. Eflâk voyvodası, 23 Haziran 1848'de bir anayasa kabul etmek zorunda kaldı ve arkasından ülkeyi terketti. Bundan sonra da geçici bir hükümet kuruldu. Bu hareket Buğdan'a da sıçradı. Bunun üzerine Buğdan voyvodası Strüdza ayaklanmayı bastırdı. Fakat Eflâk'taki gelişmeleri önleyemedi ve beylikten çekildi. Rusya, sınırında gelişen bu olayların başarıya ulaşmasını istemiyordu. Bu yüzden Romenler'e karşı cephe aldı. Ayrıca Eflak'taki konsolosunu geri çekerek geçici hükümete savaş ilân etmiş oldu. Geçici hükümet Rusya'nın egemenliği altına düşmektense Osmanlı Devleti'ne bağlı kalınmasını uygun buluyordu. Zaten Bâbıâlî de bunları tanımaya taraftardı. Ancak Rusya, Eflâk-Buğdan'a asker sokarak bastırmak istiyordu. Nitekim 28 Haziran 1848'de Rus ordusu Buğdan'a girdi. Bunun üzerine Osmanlı Devleti durumu protesto etti ve Eflâk-Buğdan'ın güneyine kendi askerini soktu. Böylece *Memleketeyn* olayları yüzünden Osmanlı-Rusya bir defa daha karşı karşıya gelmiş oluyorlardı.

Daha sonra Rusya'nın isteği üzerine iki devlet arasında görüşmeler yapıldı. Neticede 1 Mayıs 1849'da Baltalimanı sözleşmesi imzalandı. Bu sözleşmeye göre:

1) *Eflâk-Buğdan beyleri eskiden olduğu gibi padişah tarafından tayin edilecek ve görev süreleri 7 yıl olacaktı.*

2) *Meclisler dağıtılacak, yerine ülkenin ileri gelenlerinden ve yetkileri sınırlı bir divan kurulacaktı.*

3) *Ülkenin yönetimi ile ilgili kurallar yeniden düzenlenecek, yapılan değişiklikleri Osmanlı ve Rusya'nın onaylama hakkı bulunacaktı.*

4) *Eflâk ve Buğdan'da asayiş temin edilinceye kadar 25-30 bin arasında olacak olan Osmanlı-Rus kuvvetlerinin işgali altında kalabilecek, ancak durum düzeldikten sonra kuvvetler geri çekileceklerdi.*

5) *Bu sözleşmedeki şartların uygulanması için Osmanlı Devleti ve Rusya burada da beyler ile ayrı hak ve selâhiyete sahip olacak, birer komiser göndereceklerdi.*

Görüldüğü gibi bu sözleşme ile Osmanlı Devleti büyük bir krizi diplomatik yollardan atlatmış oluyordu. Ancak Eflâk-Buğdan yönetimi de bundan böyle Rusya'nın da ortaklığını kabul etmiş oluyordu. Bu da Rusya'nın Karadeniz'in batısındaki bu bölgede nüfuzunun artmasına sebeb olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin bu iki beylik üzerindeki egemenlik haklarının zayıflamasına yol açmıştır. Macar mültecileri meselesi ve Eflâk-Buğdan hadiseleri bu şekilde çözümlenmiş olmakla beraber 1833'de kurulmuş olan Osmanlı-Rus yakın ilişkileri bundan böyle bozulmaya yüz tutmuş, Rusya'nın yeniden geleneksel güneye inme, yani sıcak denizlere kavuşmak için bahaneler aramasına yol açmıştır. Nitekim bunun sonucu olarak bir süre sonra Kırım savaşı patlak vermiştir.

3 — KIRIM SAVAŞI ÖNCESİ OSMANLI-AVRUPA İLİŞKİLERİ

a) Türk-Rus İlişkileri

Rusya öteden beri özellikle II. Katerina döneminden beri (1762-1796) kısa zamanda Boğazlar'ı ele geçirmek, Balkanlar'a ve Kafkaslar'a sahip olmak, Ege denizi yoluyla Akdeniz'e Doğu Anadolu yolu ile de İskenderun ve Basra körfezine inerek büyük bir dünya imparatorluğu kurmak politikasını uygulamaya çalışıyordu. Rusya bu emellerini gerçekleştirmek için önce müslümanlara karşı hristiyanları korumak bahanesiyle Osmanlı Devleti üzerinde nüfuz kurmak bir başka deyimle Osmanlı İmparatorluğu üzerinde koruyuculuk hakkı elde etmek

yolunu seçmiştir. Bu ise Osmanlı İmparatorluğu'nu yavaş yavaş parçalama tehdidi altında bulundurmak demektir. Nitekim 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile bu yolda oldukça önemli kazançlar elde etmiş ve dolayısıyla Osmanlı tebaası Ortodoksları'ın himaye hakkını resmen elde etmişti. Çar I. Nikola (1825-1855) da kendinden önceki Rus çarlarının bu emellerini gerçekleştirmek peşinde idi. Kendisini Ortodoks kilisesinin lideri sayıyordu. Türkler'e karşı düşman olan I. Nikola Küçük Kaynarca Andlaşması'nın Rusya'ya verdiği haktan her defasında faydalanma yoluna gitmiştir. 1828-1829 Osmanlı-Rus harbi sırasında Ruslar'ın Edirne'ye kadar gelmesi çarda yeni bir hobinin doğmasına sebep olmuştur. Bu yüzden bundan böyle sadece Ortodoksları'ın himayecisi değil, tüm imparatorluğun koruyucusu olmak fikrindeydi. Bu dönemdeki Rus politikası Osmanlı Devleti'ni doğrudan doğruya Rus topraklarına katmak veya onun yerine kendisiyle rekabet edecek birtakım devletler kurmaktansa Osmanlı İmparatorluğu'nu himayesi altına almayı hedefliyordu. Nitekim 1833 Hünkâr İskelesi Andlaşması bu görüşün doğrultusunda gelişmiştir. Bu ise bize Rusya'nın bu alanda başarı kazandığını göstermektedir. Osmanlı Devleti Rusya'nın bu yaklaşımındaki tehlikeyi görünce Rusya'dan uzaklaşmaya ve İngiltere ile Fransa'ya kaymaya başlamıştır. Osmanlı devlet politikası ise Rusya'nın kendisine karşı izlediği politikanın değişmesine yol açtı. 1840-1841 Londra Andlaşması ile Rusya Bâbıâli üzerindeki nüfuzunu kaybettiğini anlayınca tekrar Osmanlı Devleti'ni parçalama siyasetine döndü.

Nitekim 1844'de İngiltere'yi ziyaret eden Rus çarı Nicola İngiltere hükümetine Osmanlı Devleti'ni aralarında paylaşmayı teklif etmiş, ancak bu teklif kabul edilmemiştl. Bunun üzerine Rusya tek başına Osmanlı Devleti'ne cephe alarak şark meselesini yalnız olarak çözmeye karar verdi. Bu sıralarda gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun ve gerekse Avrupa'nın iç durumları Rusya'nın yapacağı girişimlere uygun görünüyordu. Zira Osmanlı Devleti'nin iç durumu oldukça karışıktı. Eflak-Buğdan-Karadağ bağımsızlık için fırsat kolluyorlardı. Diğer Balkan toplulukları özellikle Rus ayanlarının etkisiyle sürekli bir kaynaşma içerisinde idiler. Suriye ve Lübnan'daki ayaklanmalar devleti öteden beri meşgul ediyorlardı. 1848 ihtilâllerinin Avrupa devletlerinde yarattığı sarsıntı ve problemler bu devletleri Rusya'nın işine karışmayacak bir hale getirmiştir. Rusya'ya karşı sadece Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne taraftar olan İngiltere çıkabilirdi. Ancak çar, İngiltere ile anlaşarak Osmanlı topraklarını paylaşmak ümidi içindeydi. Gerek Osmanlı Devleti'nin iç bünyesindeki zorluklar ve gerekse Avrupa'nın içinde bulunduğu durum Rusya'ya harekete geçme zamanının geldiği izlenimini veriyordu. Bunun için de Rusya ilk iş olarak İngiltere ile anlaşma çarelerini aramaya başladı.

b) Türk-İngiliz İlişkileri

İngiltere Ortadoğu ticaretinin aslan payını elinde tutan ve bundan diğer devletlerden fazla yararlanan bir devletti. Başta İstanbul ve İzmir olmak üzere Türk limanları ile İngiliz limanları arasında sürekli gemiler işlemekte idi. Aynı zamanda İskenderun ve Beyrut üzerinden Halep-Şam-Bağdat ticaretine de İngiltere hakimdi. Mısır üzerinden Hindistan ile olan bağlantısı gayet kuvvetli idi. Diğer taraftan yeni kervan yolu ile Erzurum-Tahran ticaretinde de tesirleri fazla idi. Genel olarak İngiltere 19. yüzyıl ortalarına kadar sağladığı imtiyazlar ile ve bu arada yapılan 1838 Türk-İngiliz ticaret anlaşması; 1850 Gümrük tarifesi anlaşması ile Osmanlı sınırları içerisinde geniş ticari haklara sahip hale gelmişti. Bu nedenlerle İngiltere Ortadoğu meselesinden dolayı Şark meselesiyle yakından ilgileniyordu. İngiliz politikasının hedefi bu menfaatlerini korumak ve daha da genişletmeye dayanıyordu. Ayrıca bu bölgelerde kendisine rakip olabilecek güçlü bir ortağı, yani başka bir devleti görmek istemiyordu. İşte bundan dolayı İngiltere Rusya'nın Boğazlar'a yerleşmesine ve Osmanlı Devleti üzerinde kesin olarak söz sahibi olmasına karşıydı. Boğazlar meselesinin 1841 Londra Boğazlar Andlaşması ile devletler arası bir statüye bağlanarak çözümlenmesi üzerine anlaşmazlık ortadan kalkmış oluyordu. Bu bir anlaşmaya varabileceği ümidini doğurmuştu. Nitekim 1844-1848 yılları iki devletin birbirlerine yaklaşma dönemi oldu. Ne var ki, 1848 yılından sonra özellikle mülteciler meselesinde İngiltere'nin Osmanlı Devleti yanında yer alması Rusya ile aralarının yeniden açılmasına sebep oldu. Esasında bunun altında yatan gerçek sebep ise Rusya'nın genişlemesinin İngiltere'nin heyet-i çıkarları için büyük bir tehlike olduğunun İngiltere kamuoyu tarafından da anlaşılması idi. 1839 senesinde İngiliz devlet adamlarından Chatham, Osmanlı Devleti hakkında şunları söylüyordu: «Osmanlı Devleti'nin yaşamakta devam etmesinin İngiltere için hayati önemde bir zorunluluk olduğunu söylemeyen bir kimse ile ben konuşmam». Ayrıca yine İngiliz devlet adamlarından Lord Russel ise bir konuşmada şöyle diyordu: «Şayet Rusya'yı Tuna üzerinde durduramazsak günün birinde İndus kıyılarında durdurmak zorunda kalacağız». İngilizler'in bu düşünce ve tutumlarına karşı Ruslar İngiltere ile anlaşacaklarını ve Osmanlı topraklarını paylaşmak için görüşmeler yapacakları inancını korumaktaydılar. Rus çarı I. Nicola belirtildiği gibi İstanbul ve Boğazlar'ı ele geçirmek ve Osmanlı Devleti'nin mirasına sahip olmak arzusunda bulunuyordu. Ancak bunu İngiltere ile anlaşarak gerçekleştirebileceği inancında idi. Bunun için birçok girişimlerde bulunmuştur. Nihayet Çar Nikola 9 Ocak 1853'de Petersburg'da verdiği bir baloda İngiliz elçisi Sir George

Hamilton Seymour'a Osmanlı topraklarını paylaşma tekliflerini şöyle açmıştır:

«İngiltere için beslediğim duyguları bilirsiniz, bence iki hükümetin yani İngiltere hükümeti ile hükümetimin anlaşması esastır. Biz anlaştıktan sonra Batı Avrupa devletleri umurumda değil, ne düşünürlerse düşünsünler, bence hiçbir değeri yok. Türkiye tehlikeli ve bunalımlı bir durumda bulunuyor. Bize birçok iş ve zorluk çıkarabilir. İşte kollarımızın üzerinde hasta, hem fazlasıyla hasta bir adam bulunuyor. Gerekli tedbirler alınmadan önce bu hasta adam ölecek olursa bizim için büyük bir felâket olur.»

İngiliz elçisi çarın bu sözlerini olumlu karşılamadığını belirtmek için şöyle söylemiştir:

«Hasta adam diyorsunuz, onun ölümünü beklemektense ona yardım ederek iyileşmesini sağlayacak koruma ve yardımı yapmak daha iyi olmaz mı?»

Bundan sonraki görüşmelerde bu konuyu işleyen çar bundan sonra asıl nedenini şöyle belirtiyordu:

«İstanbul'un Ruslar tarafından sürekli işgalini istemiyorum. Fakat bu şehrin İngiltere, Fransa veya başka devletler tarafından işgaline razı olamam. Eflâk-Buğdan himayem altında muhtar bir hükümettir. Bu devam edebilir. Sırbistan ve Bulgaristan da bu şekilde himayem altına girebilir. Bu yerlerde bağımsız bir devletin kurulmaması için bir neden yoktur. Mısır'a gelince buranın İngiltere için önemini biliyorum. Aynı şekilde Girit'in de bir İngiliz adası olmaması için bir neden göremiyorum.»

İngiltere hükümeti Rus çarının bu tekliflerini reddetti. Zira o günlerde Akdeniz'de elde ettiği üstün durumu ile ileride Mısır ve Girit'in kendi himayesine gireceğini ümit ediyordu. Diğer taraftan da Bâbıâli üzerinde nüfuzunun fazla olduğu bir sıralarda Balkanlar'ın Rus nüfuzu altına girmesini kendi menfaatleri açısından uygun bulmuyordu. Bundan dolayı Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunmasında fayda görmekte idi. Rusya İngiltere'nin bu tutumu karşısında projesini tek başına yürütmeye karar verdi. Bunun için de ilk adım olarak Kutsal yerler meselesini ortaya attı. Bu meselede ise Fransa'nın da önemli yeri bulunuyordu.

c) Türk-Fransız İlişkileri

Osmanlı Devleti ile münasebetleri en eski olan Avrupa devleti Fransa idi. Bilindiği gibi Kanûnî Sultan Süleyman zamanın-

da verilen 1535 kapitülasyonları ile Fransa diğer Avrupa devletlerinden farklı bir muameleye tabi tutulmuştu. Ticari imtiyaz demek olan kapitülasyonlar sayesinde Fransa Osmanlı bandrası altında Akdeniz'de rahat ticaret yapabiliyor, bu ise onu Avrupa'nın diğer devletlerinden daha zengin bir hale getiriyordu. İmparatorluğun güçlü olduğu zamanlarda yabancı devletlere verilen bu ticari imtiyazların devletin ekonomik gücüne herhangi bir etkisi olmamıştır. Ancak XVIII. yüzyıldan itibaren Batı devletlerine verilen ticarî imtiyazlar, yani kapitülasyonlar devleti oldukça güç bir durumda bırakmış ticarî imtiyazın yanısıra siyasî birtakım hakların da Batılılar'a verilmesine sebep olmuştur. Nitekim 1740'da Fransa ile yapılan Kapitülasyon anlaşmasında Fransa'ya Osmanlı tebaası Katolikler'in himaye hakkı resmen verilmiştir. Fransızlar'ın 1798'de Mısır'ı işgal etmesinden sonra Osmanlı-Fransız ilişkileri bozulmaya başlamıştır. Ayrıca Fransa'nın gerek Yunan ve gerekse Mehmet Ali Paşa isyanında taraf tutması ve bu arada Cezayir'i ele geçirmesi eski dostluğa gölge düşüren olaylar olmuştur. Bu durumlar Fransa'nın Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuzunun kaybolmasına ve bununla ilgili Ortadoğu'daki nüfuzunun da azalmasına sebep olmuştur. XIX. asrın ortalarında ve bilhassa III. Napolyon'un iktidara geçmesinden sonra bu durum değişmeye başladı. III. Napolyon yeni kurduğu imparatorluğu kuvvetlendirmek için büyük bir zafere ihtiyacı vardı. Esasında «İmparator barış demektir» gibi sloganları söylemekle beraber aslında I. Napolyon'un izinde yürüyordu. İç politikada başarı kazanmak için de Ortodoksları'a karşı *Katolikliğin* koruyuculuğunu benimsemişti. Bu politikayı ayrıca Fransa'nın dış siyasette yapacağı atılımlara araç olarak da kullanıyordu ve böylece ülkesinin özellikle Ortadoğu'da kaybettiği nüfuzu yeniden kuvvetlendirmek arzusunda idi. Şüphesiz ki aslında tüm Osmanlı sınırları içerisinde sahip olduğu ekonomik siyasî kültürel çıkarlarını korumak ve geliştirmek emelinde idi. Bunun için de mümkün olduğu kadar Osmanlı Devleti'nin ömrünü uzatmayı, kendi devletinin çıkarlarına uygun buluyordu.

III. Napolyon'un bu amaçlarla ortak olduğu aktif politikaya girişebilmesi için bahane de hazırdı. Bu da kutsal yerler meselesi idi.

d) Kutsal Yerler (Makamât-ı Mübareke) Meselesi

Kutsal yerler meselesi Kırım harbinin önemli sebepleri arasında yer alır. Bu mesele ile hemen hemen tüm Avrupa devletleri ilgilenmişlerdir. Fransa bu devletlerden daha çok alâka göstermiş ve III. Napolyon *Kutsal Yerler* meselesini devleti için Ortadoğu'daki bir ideolojisi haline getirmiştir. Bazı tarihçiler III. Napolyon olmasaydı *Kutsal Yerler* meselesi çıkmazdı demişlerdir. III. Napolyon imparator olduktan

sonra Ruhban sınıfının sevgisini kazanmak için bu sınıfa önem vermiş ve ayrıca Ortodoks kilisesi karşısında Katolikler'in müdafaasını üzerine almıştır. Öteden beri Kudüs ve civarındaki bazı yerler insanlık aleminde büyük bir manevi saygıya sahip olan yerlerdi. Bu mahaller yahudi, hristiyan ve müslümanlar tarafından kendi itikat ve inançları ölçüsünde büyük önem taşımakta idi. Gerek hristiyan ve gerekse müslümanlar nezdinde önemi büyüktü. İşte bu yüzden halk bu kutsal yerleri ziyaret eder, kendi dinleri bakımından hac ibadetlerini yerine getirirlerdi. İslamiyetin ortaya çıkmasından sonra da hristiyanların serbest ayin yapmalarına müsaade etmişlerdir. Bir rivayete göre Halife Harun Reşit zamanında Adalet-i İnsaniye'nin bir nişaniyesi olarak Kamame Kilisesi'nin anahtarı büyük Charl'a 800 tarihinde hediye edilmişti. Bu bölgelerin Kutsal olması Hristiyanlık ve Yahudilik dinlerinin ilk defa bu bölgelerde yayılmış olması Hz. İsa'nın doğup büyüdüğü ve öldüğü, Hz. Meryem'in aynı yerde yaşamasından ileri gelmektedir. Bu yüzden bu bölgede yapılan manastır, kilise ve mezarlar Hristiyanlık ve Musevîlik için büyük önem taşımaktaydı.

Musevîlik ve hristiyanlığın yayılmasında bu yerlerin önemli bir rolü olmuş ve bu yörelere bu iki dinin mensupları her zaman saygı göstermişlerdir. Burada ayin yapmak bu dinlerin vazifesi idi. İslâmiyet'in zuhurundan sonra buralarda ayin yapılmasına ve ziyarete izin verilmiştir. Buraların kutsal olmasının nedeni İsa'nın burada doğup büyümesi, Meryem'in burada yaşamış olmasıdır. Bunlar bilhassa Katolikler için kutsal sayılıyordu. Hristiyanlığın ortaya çıkmasından önce Yahudiler'in de dini bakımdan buralarda tapınakları vardı. Buralara mabet, kilise ve manastırlar yapılmıştı. Daha sonra bu topraklar bütün Hristiyan mezhepleri için kutsal sayılmıştır. Böylece diğer mezhepler tarafından da dinî mabetler yaptırılmıştır. Bilhassa haçlı seferlerinde kutsal yerlerin rolü büyük olmuştur. Buralar için yapılan savaşlarda din adamları hattâ krallar ölmüştür. Bunlar için de ayrı mezar ve mabetler yapılmıştır. İşte bu mabedler her hristiyan için kutsal sayılıyor. Fakat her mezhep için manastırlar ayrılıyordu. Bölgenin önemli mabedleri Kamame Kilisesi, Hz. Meryem'in türbesi Havariler'e ait hücreler, çeşitli mabet ve manastırlardır. Fatih'in İstanbul'u almasından sonra 1455 senesinde İstanbul'a gelen Kudüs Patriği, Hz. Ömer'in Kudüs'teki mabedlerde ayinlerin serbest olduğunu gösteren belgeyi vermiş, Fatih de buralarda ayin serbestisinin devam ettiğini bildirmişti. I. Selim zamanında bu bölgelerin Türk nüfuzuna girmesinden sonra âyinler, Osmanlı Devleti tarafından serbest bırakıldı. Kendilerine imtiyaz verilmiş olan Katolik, Ortodoks, Protestan taraftarları birbirleri ile daimî bir mücadele içinde bulunmuşlardır. Bölgenin esas sahipleri bu kavgalarda daima hakim vazifesi görmüşlerdir.

1848 yılında Fransa'nın başına geçen Louis Napolyon'un iktidarını içeride güçlendirmek için iktidara gelmesinde yardım gördüğü Katolik partisini memnun etmek ve dışta Fransa'ya karşı kurulmuş olan siyasi cepheyi parçalamak ve ülkesine eski gücünü kazandırmak için Kutsal yerler meselesini ele aldı. Louis Napolyon 1850 yılında Osmanlı Devleti'nden 1740 Kapitülasyonları ile verilmiş olan imtiyazların tam olarak uygulanmasını istedi. Bu ise aynı zamanda Kutsal yerlerde Katolikler'e, Ortodokslar aleyhine yeni hakların verilmesi demekti. Bu durum karşısında Rusya 1774 Küçük Kaynarca Andlaşması'nda kabul edilen şartların uygulanmasını ve saygı gösterilmesini istedi. Osmanlı Devleti Fransa ve Rusya ile bir anlaşmazlığa düşmek istemiyordu. Bu yüzden Kutsal yerlerde mezhepler arasındaki düzeni sağlamak için o güne kadar verilmiş olan fermanları yeniden incelemeye, bunun için bir komisyon kurmaya karar verdiğini ilgili devletlere bildirdi. Bu mesele Osmanlı Devleti'ni bir seneye yakın meşgul etti. Bu sırada Avusturya da işe karıştı. 1699 Karlofça, 1718 Pasarofça, 1739 Belgrad anlaşmalarını ileri sürerek kurulacak komisyonun karma olmasını istedi. Meselenin boyutları böylece genişledi. Neticede komisyonun ilerleyen çalışmaları, Çar I. Nicola'nın Ekim 1851'de Ortodokslar lehine olan statükonun herhangi bir şeklide değişmesini kabul etmeyeceğini bildirmesi üzerine sona erdi. Yeni kurulan komisyon Katolikler'e bazı haklar vermekle beraber Ortodokslar lehine bir karar aldı. Rusya bununla da yetinmedi ve Osmanlı Devleti'nden bununla ilgili bir ferman çıkarmasını istedi. Bu istek 8 Şubat 1852'de kabul edildi. Fakat bu durumdan Fransa memnun kalmadı ve İstanbul hükümetine baskıya başladı. Bunun üzerine kararda bazı değişiklikler yapıldı. Ama her ikl devlet de memnun olmadı. Böylece Kutsal yerler meselesi Fransa ve Rusya arasında bir nüfuz ve şeref meselesi oldu. Ortada sıkıntıya düşen ve bu meselelerden menfaati olmayan Osmanlı Devleti idi. Esasında Rusya bu meseleyi Osmanlı Devleti'nl parçalamak için bir vasıta olarak kullanıyordu. Nitekim I. Nicola meselenin yatışmaya yüz tuttuğu bir sırada insiyatifi elinde tutmak için bu defa başka bir girişimde bulundu ve Prens Mençikof'u İstanbul'a göndererek bazı isteklerde bulundu.

e) Mençikof'un İstanbul'a Gelişi ve Rus İstekleri

Çar I. Nicola Şubat 1853'de fevkalade elçi olarak İstanbul'a Mençikof'u gönderdi. Esasında Nicola, Mençikof'u gönderdiği vakit Osmanlı Devleti ile yapmak istediği bir anlaşmayı şayet elde edemeyecek olursa bunu silah gücü ile elde etmeye kararlı idi. Mençikof, çarın Bahriye Nazırı, Rusya'nın Baltık filosu kumandanı ve Finlandiya umu-

mî valisi idi. Prens Mençikof İstanbul'a gelirken Rusya'nın Karadeniz filosunu teftiş etmiş ve Basarabya'ya geçerek orada bulunan Rus ordularının durumunu gözden geçirmiştir. Bu teftişlerin gayesi hem Karadeniz filosunu hem de Basarabya'daki kara ordularının harp durumlarını gözden geçirmek ve bu askeri kuvvetlerin kumandanlarına çarın Osmanlı Devleti'ne karşı girişeceği savaş hakkındaki görüşlerini dile getirmekti. Mençikof bu teftişlerden sonra 1 Mart 1853'de İstanbul'a geldi. Yanında Rus devlet adamlarından birtakım kimseler vardı. Bunlardan Karadeniz filosu kumandanı Basarabya orduları kumandanı ve hariciyeden Nesselcode ve bazı yüksek rütbeli subaylarla uzmanlar bulunuyordu. Mençikof'un asıl vazifesi çarın kutsal yerler meselesinden memnun kalmadığını ve çarın arzu ettiği bazı meselelerin yerine getirilmesini Osmanlı Devleti ile görüşüp anlaşmaktı. Mençikof bu gayeye ulaşmak için kutsal yerlerde bulunan Ortodokslar'a verilen hakların korunması hususunda yeni bir anlaşma yapılması Rusya'nın Kudüs'te yeni bir kilise inşa etmesine müsaade edilmesi Türkiye'deki Ortodoks patriklerinin serbest hareket etmeleri ve azledilmemeleri ve aynı zamanda Kudüs'teki Ortodoks patriğinin denetimi altında kutsal yerlerde vazife gören piskoposların bu patriğe bağlanması gibi sadece dini görülen bu şartlardan başka Osmanlı Devleti ile Rusya arasında daimî olabilecek bir ittifakın yapılmasını da istiyordu. Eğer Bâbıâli bu şartları yerine getirecek olursa I. Nicola'nın memnun kalacağı bildirilmekte idi. Prens Mençikof İstanbul'a geldikten sonra çarın şartlarını bir diplomat gibi gerekli makamlara ulaştırması icab ederken bir diplomatın göstermesi gereken resmî hareketlere riayet etmemiştir. Nitekim 2 Mart 1853'de gayr-ı resmî bir kıyafetle doğruca Bâbıâli'ye gitmiş ve Hariciye Nazırı'nı görmek istemiştir. Bu hareketler diplomatik kurallara aykırı idi. O zaman hariciye nezaretinde Fuad Paşa bulunuyordu. Mençikof'la karşılaşmamak için makamına gelmemişti. Mençikof Fuad Paşa'yı göremeyince hiddetlenmiş ve şikâyet etmişti. Bu sırada Osmanlı Devleti nezdindeki İngiliz elçisi Lord Stardford Canning ve Fransa sefiri Lataret memleketlerinde bulunuyorlardı. Bunların yokluğu Bâbıâli'yi zor durumda bırakmıştı. Mençikof'un fazla ileri gitmemesi ve daha büyük olaylara sebebiyet vermemesi için Fuat Paşa nazırlıktan azledildi ve yerine Rıfat Paşa getirildi. Fakat Rus elçisi kendisine yapılan nazikâne hareketlerden memnun kalmıyordu. Her gün Bâbıâli'yi şikâyet ediyordu. Mençikof'un esas düşüncesi Bâbıâli'yi tazyik etmek ve çarın istediği bir anlaşmayı kabule mecbur bırakmaktı. Rus elçisinin bu yakışıksız hareketleri kamuoyuna intikal etmişti. İstanbul'da Mençikof'un yaptığı bu hareketler yabancı devletlerin dikkatlerinden kaçmadı. İngiliz sefiri Stardford Canning İstanbul'a gelmeden önce Paris ve Viyana'nın kutsal yerler

hakkındaki düşüncelerini almıştı. Fransa, Dela Cour adlı yeni bir sefiri Nisan başlarında İstanbul'a gönderdi. Rusya'nın İstanbul sefiri Titoy idi. Kutsal yerler meselesinin çözümü için İngiliz sefiri bir görüşme teklif etti. Yapılan görüşmelerde Fransa-İngiltere-Rusya şu kararları aldılar: Kamame kilisesi tamiri için yapılacak masraflar Osmanlı Devleti'nden karşılanacaktı. Betlehem kilisesi tamir edilecekti. Muhtelif mezhepten olan kişilerin Hz. İsa'nın mezarında ayin yapması serbest olacaktı. Her mezhebin sahip olduğu ziyaretgâhlar muhafaza edilecekti. Üç devletin almış olduğu kararlar Osmanlı Devleti tarafından da kabul edildi. Böylece üç devlet sefirleri Rusya tarafından öne sürülen Kutsal yerler meselesini çözmüş oluyorlardı. Mençikof esas maksadını gizli tutuyordu. I. Nicola'nın başlıca arzusu Osmanlı Devleti ile Rusya arasında bir ittifak yapılması ve özellikle Osmanlı himayesinde yaşayan Ortodoksların çarın himayesine geçmesi idi. Ortodoks sayısı 10 milyonu buluyordu. Bunlar bir bakıma Rus himayesinde sayılıyorlar ise de Osmanlı Devleti tebaası idiler. Devletin 10 milyon tebaasından vazgeçmesi ve bunların Rus himayesine verilmesi esasında çok önemli bir dava idi. Çar İstanbul'da yapılan görüşmelerden haberdar olunca memnun kalmadı. Mençikof'a bu karardan memnun kalmadığını Bâbıâli'ye bildirmesini emretti. Mençikof 6 Mayıs 1853'de Bâbıâli'ye bir ültimatom verdi. Ültimatomun beş günlük müddeti vardı. Ültimatomda Ortodoksların koruyuculuğu hakkının kendisine tanındığını belirten bir senedin verilmesi isteniyordu. Bu arzu yerine getirildiği takdirde Rusya Osmanlı Devleti ile ittifak yapmayı kabul edecekti. Osmanlı hükümeti İngiliz donanmasının da yardıma geleceği vaadini aldıktan sonra bu teklifi reddetti. Bunun üzerine Osmanlı Devleti'nin hükümranlık haklarını korumaya kararlı olduğunu gören Mençikof bütün Rus elçilik mensuplarını da yanına alarak 21 Mayıs 1853'de İstanbul'dan ayrıldı. Böylece Osmanlı-Rus siyasî ilişkileri kesilmiş oldu. Bu arada Rusya'nın aşırı istek ve girişimleri Osmanlı Devleti'nde olduğu kadar İngiltere ve Fransa'yı da endişelendirmiştir.

Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki ilişkilerin bu dereceye gelmesi üzerine iki taraf da savaş hazırlıklarına başladı. I. Nicola Ortodoksların himayecisi olarak Eflâk-Buğdan'a gireceğini bildirdi. Meseleye dinî bir yön vermek istiyordu. 22 Haziran 1853'de Rus askerleri savaş ilân etmeksizin Prut nehrini aşarak Osmanlı topraklarına girdiler. Bu sırada ise bir İngiliz-Fransız donanması Çanakkale Boğazı önündeki Beşike koyuna gelmiş bulunuyorlardı. Böylece Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki emellerini gerçekleştirmek üzere 1848'den beri çıkardığı meseleler iki devlet arasında bir savaşı kaçınılmaz hale getirmiştir.

Esasında bu sırada Rus kamuoyu da Türkler ve müslümanlar aleyhinde Ortodoks propagandalarını geniş şekilde yürütüyor ve bu propagandalarda «Türkler kutsal yerleri yahudilere sattılar, Ortodoksların haklarını korumak dini bir borçtur» deniliyordu. 26 Haziran 1853'de «Rus milletine» başlığı altında bir beyanname neşreden Çar Nicola bu beyannamesinde Rusya'nın bir fütuhat siyaseti takip etmediğini yalnız Rus yanlısı Ortodoks tebaanın hak ve hukukunun korunmasının zaruri olduğunu ve bundan dolayı da Rus ordularının memleketlerine yürümelerini emrettiğini belirtiyordu. Çarın beyannamesinin bir benzeri diğer Avrupa devletlerine de gönderildi. Esasında bu sırada Rus ordusu *Memleketeyn*'i işgal etmeye başlamıştı. Temmuz 1853'de Memleketeyn'i işgale başlayan Rus kuvvetlerinin bu saldırısını Bâbıâli harp ilânı kabul etti ve hazırlıklarına başladı. Fakat İngiltere ve Fransa'nın tavsiyelerine uyarak Rusya'nın bu taarruzuna karşı hemen bir karşı taarruz yerine Rusya'yı protesto etmeyi uygun buldu. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında münasebetlerin bu safhada olduğu bir sırada Avrupa devletleri de kabinelerinde bu meseleleri görüşüyor, ileride çıkacak büyük bir savaşın, hattâ milletlerarası bir savaşın çıkmasını önlemek için faaliyetlerde bulunuyordu. Fakat Avrupa devletleri aralarında kesin bir anlaşmaya varamamışlardı. İngiltere ve Fransa Memleketeyn'in işgali karşısında Boğazlar'ın tehlikeye gireceğini görerek müşterek filolarını Çanakkale Boğazı'nın Beşike limanına gönderdiler. Bu hareketi ile İngiltere ve Fransa hem Çanakkale Boğazı'nı korumak, hem de Ruslar'ın Eflâk ve Buğdan'da ilerlemelerine mani olmak istemişlerdi. Osmanlı Devleti henüz Rusya'ya resmen harp ilân etmemişti. Osmanlı Devleti ile Rusya, aralarında beliren bu gerginliği görüşmek ve onu gidermek için Viyana'da toplanmaya karar verdiler(1).

4 — VİYANA GÖRÜŞMELERİ VE SAVAŞI ÖNLEME ÇABALARI

Çar I. Nicolas Memleketeyn'i işgale başlamadan önce Avusturya'nın tarafsızlığını kazanmak veya Avusturya'yı müttefik yapmak için bir anlaşma yapmayı arzu etmiştir. Hatta çar, Avusturya'nın yapacağı bir uzlaşmaya karşılık Avusturya'nın Bosna Herseği ve Sırbistan topraklarının mühim bir kısmını almasını kabul ediyordu. Fakat Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Rusya'dan çekindiğinden bunu kabul etmedi. Zaten Avusturya bu meselenin çözümlenmesi için Avrupa devletleri arasında yapılacak bu toplantıdan yana idi. Böylece Rusya ile tek başına bir anlaşma yapamayacaktı. Esasında Avusturya Prusya ile

(1) Geniş bilgi için bkz. Ali Fuat Türkgeldi, **Mesail-i Mühimme-i Siyasiyye**

birlikte Slav nüfûzunun Balkanlar'da yerleşmesini kendi menfaatleri açısından doğru bulmuyordu. Bu sebeple Avusturya, Rus hududunda harp hazırlıklarına başladı. İngiltere ve Fransa Avusturya'yı teşvik ederek Avusturya'nın tavassutu ile Rusya'yı harpten vazgeçireceğini zannediyordu. Bunun için başlangıçta Viyana görüşmelerine pek ses çıkarmıyordu. Diğer taraftan Avrupa kamuoyu da Rus aleyhtarı idi. Avusturya kamuoyu ise Rus aleyhtarı olmasına rağmen Avusturya asilzadeleri arasında Rus taraftarı olan da vardı. Bu asilzâdelerin görüşlerine göre Türkler için Rusya' ya cephe alınması doğru değildi. Bu zümrenin başında 1787-1792 savaşlarına katılmış eski generallerden Von Radetzky bulunyordu. Ayrıca bu devletlerin Avusturya'nın tavassutuna da itimatları vardı. Bu sebeple Avusturya başvekili bulunan Boul'un teklifi üzerine Prusya, İngiltere ve Fransa'nın Viyana sefirleri 1 Temmuz 1852'de Viyana'da bir toplantı yaptılar. Bu toplantılara Viyana görüşmeleri adı verilir ve bu görüşmelerde alınan kararların Rusya'ya bir nota alarak bildirilmesi kabul edildi. Esasında hazırlanacak nota Çar Nikola'yı tatmin edici ve böylece Osmanlı Devleti'ni Rusya ile bir anlaşmaya yanaştırıcı nitelikte olacaktı. Netice de Rusya'ya bildirilecekti. Bu notada özet olarak şu noktalara yer verilmişti: Osmanlı topraklarında yaşayan Ortodokslar, daima Rusya'nın tavassutu ile himaye olunmuş ve Rusya ne zaman bu konu ile ilgili olarak Osmanlı Devleti'ne müracaat ettiyse Osmanlı Devleti Rusya'nın bu arzusunu yerine getirmiştir. Fakat şimdi ise Rusya'nın bu konudaki arzusuna Osmanlı Devleti itiraz etmektedir. Notada belirtilen hususlar Osmanlı Devleti'ni suçlar mahiyetteydi. Rusya için bu nota hiç şüphesiz ümit verici ve hattâ şerefini koruyucu idi.

Çar Nikola bu kararın kabulünü kendi çıkarı için daha uygun görmekte idi. Çar bunu kabul etmekle Osmanlı tebaası olan Ortodokslar'ın hamiliğini tekrar Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmişti. Fakat Bâbıâli için böyle bir notanın kabulü düşünülemezdi. Zira Avrupa devletlerinin de kararı Tanzimat fermanının hükümlerine aykırı bulunuyordu. Bâbıâli bunun üzerinde bazı değişiklikler yapılmasını istedi. Esasında bu tam bir diplomasi oyunu idi. Zira bunun böyle olduğu anlaşıldı. Nitekim İngiltere İstanbul sefirine bir talimat göndererek Osmanlı Devleti'nin bu hususta uyanık bulunması için gerekli talimatlarda bulunmuştur. Esasen Sadrazam Mustafa Reşit Paşa, Rusya'nın emellerini çok iyi bilen bir diplomattı. Verilen notaya gerekli cevap hazırlanarak Eylül 1853'de Petersburg ve Viyana'ya gönderildi. Rus hariciye nazırı Nesselrade 1774 Küçük Kaynarca ve 1829 Edirne anlaşmalarına sadık kalınmak şartıyla notanın değiştirilmesine taraftardı. Fakat bu durum meseleyi değiştirmeye kâfi gelmiyordu. Neticede yapılan görüşmelerde kesin bir sonuç elde edilmeden Viyana Kongresi'nin dağıl-

masına karar verildi ve artık hiç kimse büyük bir savaşın başlamasından şüphe etmiyordu.

5 — SAVAŞIN BAŞLAMASI VE AVRUPA DEVLETLERİNİN SAVAŞA KATILMALARI

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yapılagelen savaşlarda Ruslar'ın tatbik ettiği strateji en kısa yoldan Balkanlar'a inmek ve burada Osmanlı Devleti'nin başşehrini tehdit etmekti. Nitekim bu harblerde de Rusya'nın plânı aynı olmuştur. Bir başka deyimle Rusya bu harblerde 1828-1829 plânını aynen benimsemişti. Kırım harbi esnasındaki Rus silâhlı kuvvetlerinin gücü de ha muntazam ve daha iyi hazırlanmış görünüyordu. Bunun yanında Osmanlı Devleti'nin askeri gücü de bir evvelki savaştan daha muntazam ve güçlü durumda idi. Nitekim harbin başlarında yapılan çatışmalarda Türkler'in mukabil taarruzları Ruslar'ın harp sistemine ağır bir darbe indirmeye muvaffak olmuştu. Bilindiği gibi ilk savaşlar Tuna cephesinde meydana gelmişti. Ruslar'ın ilk hedefi Kolas'ı ele geçirmek ve burayı ince donanma ile takviye ederek burasını kuvvetli bir hale getirmekti. Fakat Osmanlı Devleti buraları çok iyi tahkim etmiş olduğundan karadan atılan batarya ateşi neticesinde ince donanma batırılmıştı. Serasker Ömer Lütfi Paşa karargâhını Şumnu'da kurmuştu. Tuna'nın Oltayniça'dan Vidin'e kadar olan bütün kıyıları tamamen Türkler'in kontrolü altında idi. Harbin başlarında bu hat Türkler tarafından çok iyi korunmuştur. Özellikle 17 Kasım 1853'de meydana gelen Oltayniça savaşında Türk orduları Oltayniça ve Vidin arasındaki sahadan birkaç defa geçerek Ruslar'a başarılı karşı taarruz harekâtında bulundular. Bu arada Vidin paşası Kalafat'a geçmiş ve Renova'dan gelen kuvvetlerle burada birleşmişti. Harbin başlamasından evvel Ruslar'ın eline geçen Kalafat bu defa Türkler tarafından muhasara altına alınmıştı. Türk kuvvetleri Ruslar'ı mağlub ederek Kalafat'ı işgalden kurtardılar. Ruslar Kalafat civarına 32 bin piyade ve 4 süvari taburu ile 50'den fazla top göndermişlerdi. Kalafat'ın düşmesinden sonra Ruslar'ın tüm harp malzemeleri Türkler'in eline geçti. Kalafat zaferi Türk ordusu için çok mühimdi. Çünkü Ruslar Kalafat'dan Vidin'e geçip Osmanlı kuvvetlerini Batı'dan Sırplarla birlikte çevirmek istiyorlardı. Fakat mağlubiyetleri bütün ümitlerini kırmıştı. Bu arada Serdar-ı Ekrem Ömer Lütfi Paşa Ruslar'ın ileri harekatını durdurmak için Tuna boyunda geniş tahkimat yaptı. Bu arada Ruslar Oltayniça'da büyük kuvvetler yığmışlardı. Ruslar'ın gayesi Türkler'i burada Tuna'ya dökmekti. Oltayniça savaşlarında Ruslar yine mağlub edildiler. Savaşın ilk senelerinde meydana gelen

Türk başarılarında Ruslar ağır kayıplar vermiş ve hattâ Rus generalleri de yaralanmışlardır. Silistre muhafızı Musa Paşa da Tuna'yı geçerek Ruslar'a karşı taarruzda bulundu. Bu taarruzlarda Ruslar yine mağlub edilmişlerdir.

a) Kafkas Cephesi

Harbin başlarında Türkler Kafkas cephesinde ileri hareketlerde bulunarak Gürcistan içlerine kadar akınlar yapmışlardı. Fakat bu cephede Türk Mukavemeti zayıfladı. Zira deniz yoluyla gönderilen yardım zamanında ulaşamıyordu. Her iki cephede Türk ordularının muvaffakiyeti İstanbul ve bütün ülkede sevinç ve memnunluk uyandırmıştı. Hattâ Avrupalılar Türkler'in bu başarılarını hayretle karşılıyorlardı. İstanbul halkı Rusya'ya karşı büyük bir nefret duymakta idi. Çünkü 1828-1829 harplerinin hatıraları henüz unutulmamıştı. Halkın bu tepkisi karşısında padişah büyük bir güven içinde bulunuyordu. Kamuoyunun bu reaksiyonundan kuvvet bulan Abdülmecid, Ruslar'a karşı nefretini belirtmek için Çanakkale civarındaki İngiliz ve Fransız donanmalarının İstanbul'a gelmelerine müsaade etti ve nihayet 8 Kasım 1859'da bu kuvvetlerin gemileri Büyükdere önlerinde demirlediler. Bu tarihten sonra yeni bir vak'a zuhur etti. Bu da Sinop vak'asıdır.

b) Sinop Vak'ası

Kırım harbi için hazırlıklara başlandığı zaman Osmanlı donanmasının büyük bir kısmı Büyükdere'de toplanmıştı. Çünkü Karadeniz'in büyük limanlarına askerî mühimmat götürecek gemilere harp gemileri refakat ediyor ve bir kısım harp gemileri ise Boğazlar'ın müdafaası için burada bekliyorlardı. Büyükdere'de toplanan Osmanlı donanması 23 parça gemiden ibaretti. Bu arada Ruslar Boğazı geçmek için bazı teşebbüslerde bulunmuşlarsa da Türk deniz gücü tarafından püskürtülmüşlerdi. Ekim 1853'e kadar bu askerî sevkiyat devam etmiştir. Büyükdere'de toplanan gemilerden büyük kısmı Patrona Hasan Paşa emrine verilmiş ve bunlar Varna'ya asker sevketmişlerdir. 21 Eylül 1853'de İstanbul'dan düşman gemisiyle karşılaşmadan Varna'ya gitmiş ve dönmüştür. Bunun gibi diğer bir Türk filosu da Batum'a gitmek üzere hareket etmiştir. Yine gaye askerî mühimmat sevketmekti. Bu sevkiyat esnasında havanın bozukluğundan dolayı bazı gemiler Sinop limanına sığınmak zorunda kalmışlardır. Gemilerin Sinop'a sığınmaları üzerine Bâbıâlî bir Rus saldırısından endişe ederek gemilerin İstanbul'a geri dönmesi için emir vermişti. Fakat Sinop'taki donan-

ma komutanı Osman Paşa her nedense Bâbıâli'nin gönderdiği emre hava muhalefetini ileri sürerek uymamış ve Sinop limanından ayrılmamıştı. Bu arada Rus filosundan birkaç gemi Sinop limanına gelerek limanın ağzını tutmuşlardır. O tarihlerde Sinop limanı askerî bir liman olmakla beraber kâfi derecede tahkim edilmemişti. Müstahkem mevkilerde top yoktu. Bu arada Ruslar'ın karakol gemisi daha önceden Türk gemilerini görmüş fakat başa çıkamayacağını anladığından saldırıda bulunmamış ve Sivastopol'a haber gönderip yardım istemiştir. Gelen takviye kuvvetleriyle güçlenen Rus filosu Sinop'u kuşattı ve Türk donanmasına teslim olmasını söyledi. Fakat Osman Paşa savaşa karar verdi. Bu arada hava durumu çok fena olup, müthiş bir kar fırtınası vardı. Ruslar Türkler'in top menziline kadar yaklaştılar. Ruslar'ın bu ani harekâtı karşısında Türkler hazırlık yapmaya dahi fırsat bulamadılar. 30 Kasım 1853'de sabahtan akşama kadar devam eden muharebede Osmanlı gemileri hasara uğrayarak battı. Ruslar hiçbir harp kaidesine riayet etmediler. Batan Türk gemilerinden kurtulmak isteyen askerleri su yüzünde öldürdüler. 2000 denizci bu savaşlarda şehit oldu. Bu arada Rus gemileri de hareket edemeyecek derecede hasara uğradı. Türk gemilerini batırmakla kalmayan Ruslar, bu defa Sinop'u top ateşine tuttular ve neticede Sivastopol'dan gönderilen refakat gemilerinin yardımıyla Rus filosu 2 Aralık 1853'de Sinop'tan ayrıldı. Sinop vak'asının acı haberi İstanbul'a çok geç geldi. Sinop baskınında içinde İngiliz uzman denizcilerinin de bulunduğu Taif adlı vapur kaçmaya muvaffak olarak İstanbul'a gelmiş ve Sinop vak'ası da böylece İstanbul'da duyulmuştu. Sinop baskınında bir İngiliz gemisi de batmış, mürettabatının bir kısmı kurtulabilmiştir. Sinop vak'ası bir bakıma Navarin vak'asını andırır. Rus kumndanı Naimof bu başarısından dolayı çar tarafından taltif edilir. Fakat Rusya bu ihanetini çok acı bir şekilde ödeyecektir.

c) İngiltere ve Fransa'nın Savaşa Katılmaları

Rusya'nın bir fetih siyaseti takip etiğini Sinop vak'ası açıkça ortaya koymuştur. Halbuki Rus hariciye nazırı Rus orduları Memleketeyn'i işgal ettiği vakit bunun fetihle alâkalı bulunmadığını, gayelerinin toprak kazanmak olmadığını belirterek bu işgali bir iç meselesi olarak göstermeye çalışmıştı. Sinop vak'asından sonra Fransa ve İngiltere de kamuoyu Rusya lehine daha fazla alevlendi. Hattâ İngiliz ve Fransız filolarının Büyükdere'de demirli olduğu bir sırada bu hadisenin meydana gelmesi, bu iki devletin kamuoyları tarafından müsamaha göstermiş olmakla suçlanıyordu ve müsamaha gösterildiği için bu hadisenin meydana geldiği söyleniliyordu. Ayrıca Sinop felâketi İngiltere

ve Fransa'ya Rusya'nın Karadeniz'deki gücünü anlamalarına yardım ediyor ve bunun tehlikeli bir seviyeye ulaştığını göstermiş oluyordu. Böylece Rusya Osmanlı donanmasına vurduğu bu darbeden sonra artık İstanbul ve Boğazlar'ı kolaylıkla tehdit edebilirdi. Esasında bu durum Osmanlı Devleti'ne olduğu kadar menfaatleri bakımından İngiltere ve Fransa için de büyük bir tehlike arzediyordu. İşte başta Boğazlar meselesi olmak üzere devletler arasındaki menfaat çatışmaları Rus anlaşmazlığını bir defa daha Avrupa meselesi haline getirdi. Nitekim Rus tehlikesini önlemek üzere İngilizler ve Fransızlar Karadeniz'e bir donanma gönderdiler. Diğer taraftan Rusya yararına hareket etmek isteyen Yunanistan'a bu fırsatı vermemek için Pire limanını kuşattılar. Bunun üzerine de Atina hükümeti Osmanlı sınırlarında bulunan Yunan birliklerini geri çekmeye mecbur oldu. 27 Şubat 1854'de İngiltere kraliçesi Victoria ile III. Napolyon Rus çarına bir ültimatom göndererek Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesini iç işlerine karışmamasını ve işgal altında tuttuğu yerlerden askerlerini çekmesini istediler. Çar bu teklifleri reddederek ordusunun Tuna'yı aşması için emir verdi. Zaten bu sıralarda gerek Kafkasya, gerek Tuna cephesindeki savaşlar tüm şiddeti ile devam ediyordu. Rusya'nın savaşa devam etmesi üzerine İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti ile 12 Mart 1854'te bir ittifak anlaşması yaptılar. Bu anlaşmaya göre iki devlet haksız olarak hücuma uğramış olan Osmanlı Devleti'ne yardım etmek topraklarını korumak üzere kara ve deniz kuvveti göndermeyi üzerlerine almayı kabul ediyorlardı. Barış ancak ortaklaşa olarak görüşülecek ve imzalanacaktı. İngiliz ve Fransız askerleri barışın yapılmasından itibaren en geç 40 gün içinde Osmanlı topraklarını boşaltacaklardı. Bu anlaşmanın yapılmasından hemen sonra 27 Mart 1854'de İngiltere ve Fransa Rusya'ya resmen savaş ilân etti. Böylece Rusya'ya karşı üç devlet birleşmiş oluyordu. Müttefikler ile Rusya arasındaki savaş Osmanlı Devleti'nin Rumeli ve Doğu Anadolu kıyılarından başka Kırım ve Baltık'ta oldu. Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki savaş 1854'den itibaren şiddetlendi. Ruslar Tuna'nın güneyine saldırıya geçmişti. Bunun üzerine Mayıs 1854'de İngiltere ve Fransa Gelibolu'ya büyük bir kuvvet çıkardılar. Diğer taraftan Avusturya da Rusya'ya baskıya başladı. Bu sıralarda da Türk kuvvetleri Balkanlar'da Ruslar'ı püskürtmeyi ve Eflâk-Buğdan'ı boşaltmayı başardılar. Bunun üzerine Avusturya öteden beri yayılma hedefleri içinde bulunan Eflâk-Buğdan'ın yeniden Rus işgaline geçmesini önlemek için işe karıştı ve 30 Eylül 1854'de Osmanlı Devleti ile anlaşarak savaşın sonuna kadar Eflâk-Buğdan'ı geçici olarak işgal etmeyi ve böylece buraları her türlü saldırıya karşı korumayı üzerine aldı. Bu suretle Tuna cephesinde Osmanlı Devleti ile Rusya arasına Avusturya girmişti. Bu ise

cephedeki savaşların sona ermesi demekti. Bunun üzerine müttefikler Rusya'yı barışa zorlamak için savaşı Kırım cephesine kaydırmaya karar verdiler.

6 — SAVAŞIN KIRIM'A KAYDIRILMASI

PİYAMONTE'NİN SAVAŞA KATILMASI

Bilindiği gibi Kırım Ruslar'ın Boğazlar'ı sarsabilecek ve Akdeniz'e inmesini gerçekleştirebilecek kara ve deniz kuvvetlerinin üslendiği önemli bir yer idi. Rusya'nın bu bölgede bulunan kara ve deniz kuvvetlerinin yok edilmesi, tersanelerinin imhası, Osmanlı Devleti için olduğu kadar başta İngiltere ve Fransa olmak üzere diğer Avrupa devletleri için de çok mühim bir mesele idi. Böylece Rus yayılması önlenecek ve Rusya'nın güneye inme politikasına set çekilmiş olacaktı. Esasında Kırım savaşları ilk başladığı zaman Osmanlı Devleti lehine bulunuyordu. Hattâ 1854 Ocak ayında kısmen Dobruca'yı ele geçiren Ruslar'ın burada müstahkem bir mevki olan Silistre'yi kuşatmaları ve buradaki Türk mevzilerinin başarısı, 1854 yılı başlarında Türkler'in üstün olduğunu göstermektedir. Silistre onbin asker 120 topla müdafaa ediliyordu. Ayrıca Silistre'ye Rumeli ve Anadolu'dan birçok gönüllüler gelmişti. Silistre'de Türk ordusu kumandanı Musa Paşa idi. Otuzbin kişilik Rus kuvveti başkomutan Borcakov kumandasında Silistre'ye hücum etti. Nisan ayına kadar Ruslar çevrede bazı yerleri ele geçirmelerine rağmen Silistre'yi ele geçirmeye muvaffak olamadı. Hattâ Musa Paşa yaptığı huruc hareketi ile üstün düşman kuvvetlerini yıpratmış ve Silistre'yi müdafaa etmiştir. Ruslar'ın 18 Mayıs'ta yaptığı genel hücum hezimetle neticelendi. Fakat kalenin mukavemeti gün geçtikçe azalıyordu. Bunun üzerine Musa Paşa, Şumnu'da bulunan Serdar-ı Ekrem Ömer Lütfü Paşa'dan yardım talep etti. Bu sırada müttefik kuvvetleri de Varna'ya asker çıkartıyorlardı. Fakat Serdar-ı Ekrem Ömer Lütfü Paşa yardımda bulunamadı. Silistre'ye 29 Mayıs günü Ruslar kumandan ve askerlerini dini bir heyecanla intikam için coşturarak umumî bir hücuma başladılar. Musa Paşa Ruslar'ın bu genel hücumu karşısında büyük bir maharet göstererek Ruslar'ı pusuya düşürdü. Ruslar onbin kişi zayiat vererek geri çekildi. Bu mağlubiyetten sonra Ruslar Bükreş'te bulunan Paskiyeviç'ten yardım istediler. Silistre müdafaası aylarca devam etti. Silistre'de durumun çok nazik bir duruma girmesi üzerine Serdar-ı Ekrem Ömer Lütfü Paşa ve müttefikler 4 Haziran 1854'de Mehmet Paşa komutasında otuzbin kişilik kuvveti Silistre'ye gönderdiler. Bu kuvvetlerin bir kısmı Silistre'yi muhasara eden Rus kuvvetlerini yararak Kefe'ye yaklaştılar. Kefe müdafilerinin cesaretleri daha da arttı. Fakat Musa Paşa bir savaş esnasında

ayağının önüne düşen topun parçaları ile şehid oldu. Musa Paşa'nın Silistre'de gösterdiği kahramanlık üzerine Abdülmecid kendisine Müşirlik rütbesi ve Mecidiye nişanı vermiştir. Silistre kumandanlığına Rıfat Paşa tayin edildi. Rıfat Paşa 10 Haziran 1854'teki Rus saldırısını püskürttü. Bu defa Ömer Lütfü Paşa emrindeki kuvvetlerle Silistre'nin yardımına koştu. Böylece Ruslar iki ateş arasında bırakılmış oluyordu. Türkler düşman kuvvetlerini yenerek kaleye imdat kuvveti gönderdiler. Bu kesimde kumandan olan Paskiyeviç bizzat kumandayı ele alarak bir at üzerinde Rus askerinin önüne geçti. Hatta Rus kuvvetlerinin içinde Kont Orlof da bulunuyordu. Türkler Silistre'de kahramanlık destanı yazdılar. 15 Haziran savaşlarında Kont Orlof öldü. Paskiyeviç yaralandı ve Ruslar yine çok kayıp verdiler. 28 Haziran'a kadar devam eden muharebelerde Ruslar kesin bir başarı elde edemediler. Muhasara 40 gün sürdü. Kaynaklara göre Ruslar'ın zayiatı 50 binden fazlaydı. Nihayet 29 Haziran günü Ruslar muhasaradan vazgeçtiler. Bu muhasarada Türkler'in kaybı 4000 şehid idi. Ömer Lütfü Paşa Ruslar'a karşı genel bir taarruzda bulunmayı uygun bulmadı. Şumnu-Vidin hattında orduyu müdafaaya geçirdi. Ruslar bu savaşlardan sonra daha büyük kuvvetlerle hücuma kalkıştılar. Müttefikler de karadan ve denizden sevkolunmaya başlamışlardı. Mayıs 1854'de 50 bin Fransız, 25 bin İngiliz Gelibolu'ya çıktılar ve Bolayır'ı üs olarak kullandılar. Daha sonra 15 Eylül 1854'de Kırım'a asker çıkararak savaşı burada sürdürdüler. Bu sırada Ruslar Kafkasya'da bazı başarılar kazanarak Doğu Beyazıt'ı ele geçirdiler. Kırım'a çıkan müttefiklerin ilk hedefi Ruslar'a Karadeniz egemenliğini sağlamakta olan Sivastopol'u ele geçirmekti. Bunun için şehir kuşatıldı. Ruslar kuşatmayı yarmak için çok çaba gösterdiler. Fakat başarı sağlayamadılar. Müttefikler de kesin bir sonuca ulaşamadılar. Bunun için daha çok askerî ihtiyaca gerek olduğunu ileri sürerek Avusturya ve Prusya'yı harbe sokmaya çalışmışlardır. Bütün uğraşlarına rağmen bu hususta başarı sağlayamamışlardır. Bu arada Ruslar gemilerini Sivastopol önlerinde batırarak müttefik kuvvetlerinin şehre yaklaşmalarına mani olmaya çalışmışlardır. Müttefik devletleri sıkışık olduğu sırada İtalya birliğini kurmaya çalışan Piyemonte hükümeti kendi davasına Avrupa devletlerinin dikkatini çekmek, Avusturya'ya karşı ileride İngiltere ve özellikle Fransa'nın yardımını sağlayabilmek için savaşa katılmayı yüklendi. Bunun üzerine İngiltere-Fransa-Piyemonte hükümetleri arasında 26 Ocak 1855'de bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşma ile 15 bin Piyemonte askerinin Kırım'a gönderilmesi kabul edildi. Böylece Osmanlı Devleti yanında yeni bir Avrupa devleti yer almış oldu. Ancak müttefiklere bu yardım da yeterli olmadı. Diğer taraftan savaşın uzamasının İngiltere ile Fransa'nın Avrupa'daki itibarını zedeleyeceği de gözönüne

alınıyordu. Bunun üzerine müttefikler Kırım'a yeni kuvvetler gönderdiler. 1855 yazında Sivastopol'u kuşatan kuvvetler 150 bin kişiyi buluyordu. Savaş bundan sonra daha şiddetli bir seyir takip etmeye başladı.

Rus mukavemeti kırılıyordu. Bu arada 2 Mart 1855'de I. Nicola ölmüş, yerine II. Aleksandr (1855-1881) Çar olmuştu. Neticede müttefikler 9 Eylül 1855'te Sivastopol'u ele geçirdiler. Bu arada Ruslar Kafkasya'da bazı başarılar kazanmış 27 Kasım 1855'te Kars'a inmişlerdi. Fakat buna rağmen Ruslar'ın savaşa devam edecek halleri kalmamıştı. Bu sebeple barış girişimlerine başlamışlardı. Ruslar'ın barış isteği savaşın başlarından beri işbirliği halinde bulunan devletlerden İngiltere-Fransa arasında görüş ayrılıklarına yol açtı. İngiltere savaşa devam etmek, Baltık'da da bir cephe açılarak Rusya'ya uzun zaman kendine gelemeyecek şekilde bir ders vermek arzusunda idi. Bunun için Ekim 1855'te İsveç ile bir sözleşme yaptı. Buna karşılık III. Napolyon savaşın sona erdirilmesinden yanaydı. Çünkü istediklerini elde etmiş I. Nicola'nın nüfuzunu kırmış ve en mühimi de Rusya'yı İngiltere'den ayırmıştı. Bundan sonrası için de Rusya'nın dostluğunu kazanacağını ümit etmekte idi. Bu sebeple Fransa barış için İngiltere'ye baskı yapmaya başladı. Bu sırada Avusturya'da müttefiklere katıldı. Nihayet çar bazı ön şartları kabul ederek ateşkesi kabul etmeye hazır olduğunu bildirdi. Bunun üzerine esasları daha 22 Temmuz 1854'de müttefikler tarafından tespit edilen ültimatomu 16 Aralık 1855'te Rusya'ya verdiler. Avusturya'nın menfaatlerini de yakından ilgilendiren bu ültimatomdaki hususlar şunlardı :

1) *Rusya'nın Eflâk ve Buğdan üzerindeki isteklerinden vazgeçmesi ve buraya Avrupa devletlerinin garantisinin getirilmesi.*

2) *Tuna nehrindeki ulaşım için bütün Avrupa devletlerinin katılacağı ortak bir rejimin kurulması.*

3) *Karadeniz'in tarafsız hale getirilmesi.*

4) *Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisindeki bütün hristiyan ve müslümanlara Avrupa garantisi altında yeni haklar verilmesi.*

Çar II. Aleksandr müttefiklerin bu isteklerini kabul etti. Bunun üzerine kesin barış görüşmelerini yapmak üzere Paris'te bir kongre toplanmasına karar verildi.

7 — PARİS SULH KONGRESİ VE ANTLAŞMASI

Kırım savaşını neticelendirmek üzere yapılması kararlaştırılan Paris Kongresi Osmanlı Devleti-İngiltere-Fransa-Rusya-Avusturya-Prusya-Piyamonte hükümetlerinin katılmasıyla 25 Şubat 1856'da çalışmalarına başladı. Fransız dışişleri bakanı Von Valeski'nin başkanlığında yaptığı kongre, 1815 Viyana Kongresi'nden sonra Avrupa devletleri arasındaki dengeyi sağlayacak olan en önemli kongrelerden biridir. Osmanlı Devleti ilk defa olarak Avrupa devletleriyle eşit haklara sahip olarak katıldığı bu devletlerarası kongreye Sadrazam Mehmet Emin Ali Paşa başkanlığında bir heyet gönderdi. Diğer devletler de bu kongreye en seçkin diplomatlarını gönderdiler. Bu heyet, ilk iş olarak esasları savaş sırasında tespit edilmiş olan barış şartlarını görüşmeye başladı. Ancak müttefikler savaş sırasında gösterdikleri birliği barış masasında koruyamadılar. Her devlet barışın kendi menfaatleri açısından gerçekleşmesini istemekteydiler.

Osmanlı Devleti ile İngiltere, Rusya'ya ağır şartlar ileri sürülmesini istiyorlardı. Fransa ise Osmanlı Devleti'nin İngiltere'ye yaklaştığını, Avusturya'nın da Rusya ile birlikte hareket ettiğini görünce ileride bir Fransız-Rus yakınlaşmasını sağlamak üzere Rusya'yı destekler bir vaziyet aldı. Fransa'nın takip ettiği bu siyaset Rusya'nın işine yaradı. O güne kadar Osmanlı Devleti'nden elde etmiş olduğu bir takım imtiyazların hiç olmazsa bir kısmını kurtarmaya çalıştı. Görüldüğü gibi Paris Kongresi büyük devletler arasındaki bu çekişmelerle dolu hava içerisinde geçti. Sonuçta 30 Mart 1856'da barış antlaşması imzalandı. Tamamı 34 madde olan bu anlaşmanın getirdiği başlıca hususlar şunlardır :

1) *Bu muahede tatbikinden itibaren Osmanlı Devleti-Fransa - İngiltere - Piyemonte - Avusturya - Prusya - Rusya devletleri arasında bir barış devri başlayacaktı.*
2) *Adı geçen devletler arasında barış yapıldığından harp esnasında zaptettikleri arazileri derhal tahliye edeceklerdi.*
3) *Kars şehri ve kalesi Rus askerleri tarafından işgal olunan topraklar Osmanlı Devleti'ne geri verilecekti.*
4) *Müttefik devletler Sivastopol ve Kırım'da işgal ettikleri araziyi geri vereceklerdi.*
5) *Harp suçlularına umumi af çıkartılacaktı.*
6) *Bütün esirler iade edileceklerdi.*
7) *Avrupa devletleri Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletler hukukundan ve haklarından yararlanmasını*

kabul ediyordu. Ayrıca her birisi ayrı ayrı Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına saygı göstermeyi garanti ediyor ve bu garantinin uygulanmasına da ortaklaşa kefil oluyorlardı.

8) *Osmanlı Devleti ile anlaşmada imzası bulunan devletlerden biri veya birkaçı arasında anlaşmazlık çıkacak olursa Osmanlı Devleti ve adı geçen devletlerin her birisi kuvvete başvurmadan önce diğer devletlerin arabuluculuk yapmasını kabul ediyordu.*

9) *Osmanlı padişahının 28 Şubat 1856'da ilân ettiği Islahat fermanı diğer devletler tarafından memnunlukla karşılanıyordu. Ancak bu ferman anlaşmayı imzalayan hiç bir devlete Osmanlı devletinin iç işlerine karışma hak ve yetkisi vermeyecekti.*

10) *Boğazlar'ın kapalılığına dair 1841 Londra Antlaşması aynen yürürlükte kalacaktı.*

11) *Karadeniz tarafsız duruma getirilecek, bütün devletlerin ticaret gemilerine açık, savaş gemilerine sürekli kapalı olacak, Karadeniz kıyılarında tersane bulunmayacaktı.*

12) *Tuna nehrinde ulaşım serbest olacak, bunu antlaşmada imzası bulunan devletlerin temsilcilerinden kurulacak bir komisyon yönetecekti. Rusya tarafından terkedilecek olan Tuna nehri deltasından bir bölümü Buğdan'a verilecekti. Eflâk-Buğdan Osmanlı Devleti'ne bağlı kalacak, ancak onların imtiyaz ve hakları genişletilecek, ayrıca bu beylikler antlaşmayı imza eden devletlerin ortak garantisi altında olacak, fakat hiçbir devlet bu beyliklerin iç işlerine karışmayacaktı.*

Sırbistan da bundan böyle devletlerin ortaklaşa garantisi altında olacak ve bu devletlerin onayı alınmadan Osmanlı Devleti Sırbistan'a hiçbir zaman asker sokamayacaktı.

Paris anlaşmasının imzalanmasından sonra bu anlaşmayı imza eden devletler, bu defa 1841 Londra Boğazlar Antlaşması'nı yenileyen Paris Boğazlar sözleşmesini ayrıca Osmanlı-Rusya arasında Karadeniz ile ilgili olarak Rusya ile Paris Anlaşması'nı imzalamışlardır. Daha sonra da yine Paris Anlaşması'na bağlı olarak Osmanlı Devleti ile Rusya arasında İngiltere ve Fransa'nın da katılmasıyla 5 Aralık 1857'de Rusya ile sınır anlaşması imzalanmıştır.

8 — KIRIM SAVAŞI VE PARİS ANTLAŞMASININ SONUÇLARI

Bu savaş neticesinde Rusya'nın geleneksel güneye, yani sıcak denizlere inme politikasına Avrupa devletleri ve Osmanlı İmparatorluğu tarafından set çekilmiş oluyordu. Bir başka deyimle Rusya'ya karşı Avrupa devletleri ile Osmanlı Devleti birleşerek bir Avrupa bloku oluşturmuşlardı. 1856 Paris antlaşması Avrupa'daki güçler dengesini yeni baştan düzenlemiştir. Avrupa devletleri bu antlaşmada Rusya tarafından tek taraflı bozulmak istenen Avrupa güçler dengesini yeniden kurmuşlardı. Bu arada Avrupa devletleri Karadeniz'in tarafsızlığını sağlamışlar, ayrıca Eflâk-Buğdan ile Sırbistan'ın yönetimleri bundan böyle kongreye katılan devletlerin müşterek garantisi altına alınmıştır. Rusya'nın nüfûzu kırılarak Balkanlar'da tampon bir bölge kurulmasına mani olunmuştur. Osmanlı Devleti ise savaştan önceki sınırlarına kavuşmuş ve Rusya'nın XVIII. yüzyıldan beri sağladığı bazı hakları kötüye kullanarak Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışma gibi durumlardan bir müddet uzak bırakılmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletler hukukundan yararlanması, bununla da devletler ailesinden sayılması kabul edilmiştir. Böylece topraklarının bütünlüğü büyük devletlerin teminatı altına girerek avantajlı duruma geçmiştir. Paris anlaşmasının bu yönleri dikkate alınırsa Osmanlı Devleti'nin kârlı çıkmış olduğu görülür. Ne var ki, bu sadece bir yönden ifade edilebilir. İlk defa Osmanlı Devleti'nin Avrupa devleti sayılması ve Avrupa devletler hukukundan yararlanma prensibi bir şekil değişikliğinden ibaret olup, pratikte büyük bir önemi yoktu. Çünkü Avrupa devletlerinin kendi aralarında bile bu gibi prensiplere riayet ettiği görülmemektedir. Bu sebeple sağlanan garantilerin kâğıt üzerinde kalması kesindi. Diğer taraftan Osmanlı Avrupası'nda sınırların korunmasıyla beraber Balkanlar'da bulunan muhtar yönetimlerin Avrupa devletinin garantisi ve kefaleti altına alınması bu bölgelerde Türk nüfuzunun azalmasına sebep olmuştur. Osmanlı Devleti savaştan galip ayrılmış olmasına rağmen Rusya'yı bağlayıcı olan Karadeniz'deki hükümlerin kendisi için de geçerli olması manidardı. Islahat fermanının antlaşmada yer alması ise yine Osmanlı Devleti'nin aleyhine yeni bir faktörü ortaya çıkarıyordu. Büyük devletler her ne kadar bu anlaşma ile Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmayacaklarını garanti etmişler ise de aslında bu fermanın uygulanmasından doğacak problemler ile Osmanlı Devleti'nin iç işlerine aynı zamanda ortaklaşa müdahale edecekleri yeni bir kapıyı önceden açmış oluyorlardı. Kapitülasyonların kaldırılmayıp sürdürülmesi ise bunu daha güçlü hale getirmekte idi. Bunun için Paris muahedesi uygulama imkânından yoksun şartları ile Osmanlı Devleti'nin geleceği için bir garanti olmaktan çok uzak-

tı. Bu ise barışın uzun ömürlü olmamasına sebep oldu. Kırım savaşının Osmanlı İmparatorluğu'na getirdiği bir sonuçta harp esnasında yabancı bir devletten borç para alınması olmuştur. Esasında Osmanlı İmparatorluğu'nun mali bakımdan bozulması XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren başlamış ve hatta bu yüzyıl sonuna doğru başka bir devletten borç para alınması düşünülmüştü. Fakat çeşitli sebeplerden bu mümkün olamamıştı. Ancak Kırım savaşının Osmanlı maliyesini daha da fenalaştırması ve buna rağmen savaşa devam edilmesinin istenmesi üzerine dış borçlanmanın yapılmasına karar verilmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu sırada müttefiki olan İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti'ni destekliyordu. Bunun üzerine Babıâli Londra'da PALMER, Paris'te GOLOSCHİMİD şirketlerinden 24 Ağustos 1851'de bir sözleşme yapılarak 3 milyon İngiliz lirası (930 milyon kuruş) borç alındı. Osmanlı tarihinde ilk defa olarak bu ilk borca Mısır'dan alınan vergi karşılık gösterildi. İkinci borçlanma ise 1855'de İngiltere'ye yapıldı. Böylece Osmanlı Devleti Kırım savaşı ile birlikte tarihinde ilk defa olarak dış borçlanma dönemine de geçmiş oldu. Paris antlaşması Kırım savaşına katılan diğer devletlere doğrudan menfaat sağlayacak bir durum meydana getirmedi. Ancak dolaylı olarak her devlet kendine göre bir menfaat sağladı. İngiltere Ruslar'ın Karadeniz'de donanma ve tersane bulunduramamalarından dolayı sömürgeleri ve yakın doğu ticareti için büyük bir tehlikeyi bir süre için ortadan kaldırmıştı. Fransa Rusya'nın Kutsal Yerler Meselesi'ni bahane ederek Boğazlar'dan Akdeniz'e inmesini kendi nüfuz alanlarına göz dikme olduğunu anladığından harbe girmişti. Paris Andlaşması bu tehlikeyi önlediğinden durumdan memnundu. Ayrıca bu savaş ve savaş süresinde yapılan ittifaklar ile koalisyon savaşlarından itibaren kendisine karşı yapılmış olan ittifak gruplarını kesin olarak dağıttı. Ayrıca anlaşmanın Paris'te yapılması Fransa'nın Avrupa'da yeniden üstün bir yer sağlamasına sebep oldu. Piyamonte Paris kongresine katılmakla İtalyan birliğini kurma düşüncesini devletler arası kurulda tanıtma ve savunma imkânı buldu. Böylece İtalyan birliği sorunu Avrupa politikasının konuları arasına girme fırsatını elde etti. Böylece Kırım savaşı sonunda imzalanan Paris Anlaşması ile Avrupa'da yeni bir siyasi denge kurulmuş oldu. Kongre aslında barış anlaşması hazırlamak için toplanmıştı. Ancak bunun yanında kongrede barış ile doğrudan doğruya ilgili olmayan, meselâ deniz savaşı hukuku gibi başka konular da görülşülmüş ve karara bağlanmıştı. Bu ise milletler arası teşkilâtlanmanın gittikçe güç kazanmasını göstermesi yönünden kongreye ayrıca önem sağlamıştır. Bütün bunlara rağmen Paris Antlaşması'nın getirdiği barış uzun süreli olmadı. Nitekim muahedenin imzalanmasından hemen sonra gerek Osmanlı, gerek Avrupa devletleri birtakım iç ve dış meselelerle uğraşmak zorunda kalmıştır.

H. ISLAHAT FERMANI (28 ŞUBAT 1856)

Islahat fermanı esasında Osmanlı İmparatorluğu'nun iç bünyesindeki düzenlemeleri hedef almakla beraber devletler arası bir anlaşmada yani Paris Antlaşması'nın maddeleri arasında yer alması yönünden siyasî niteliği de olan bir fermandır. Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki Ortodoks tebeayı himaye etme ve imtiyazlarını çoğaltma istekleri Kırım harbine sebep olmuştu. Neticede Avrupa devletleriyle müşterek hareket eden Osmanlı Devleti Rusya'nın bu isteklerine mani olduğu gibi onun daha geniş politikasını da engellemişti. İngiltere-Fransa-Avusturya daha Nisan 1855'de savaş sonrasında yapılacak antlaşmanın esaslarını tespit etmek için toplanmışlar ve bu hususta bazı kararlar almışlardır. Sonra buna dayanarak 16 Aralık 1855'de bir anlaşmaya varmışlardı. Rusya'nın da kabul ettiği bu anlaşma kararları arasında Bâbıâli'nin hükümranlık haklarını bozmayacak şekilde Hristiyan tebaanın hak ve imtiyazlarını belirleyen bir fermanın çıkartılması da yer alıyordu. Osmanlı hükümeti Viyana'da yapılan görüşmelerde yukarıda belirtilen hususu devletin iç işlerine karışma anlamına geleceğini bildirerek 16 Aralık tarihli kararlar arasında yer almamasına çalışmışsa da başarı sağlayamamıştı. Bunun üzerine Paris'te yapılacak barış görüşmelerinden önce Osmanlı Devleti Islahat Fermanı'nı ilân ederek müttefikleri olan devletlere iç işlerine karışma yolunu kapamaya çalıştı. Bunun için de derhal bir komisyon kurularak fermanın esaslarını tespit etmeğe başladı. Bu komisyonda sadrâzam, dışişleri nazırı ve devletin ileri gelen adamlarından başka İngiltere-Fransa-Avusturya elçileri de bulunuyordu. Komisyonun kuruluş şekline bakılacak olursa yabancı devletlerin, hazırlanacak fermanda etki sahibi olmak istedikleri açıkça anlaşılmaktaydı. Avrupa devletlerinin amaçları Rusya'nın daha önce Osmanlı Devleti'nden hristiyanları bahane ederek sağladığı hak ve imtiyazları kendilerinin de hiç olmazsa bu yoldan elde etmelerine dayanıyordu. Ancak takip edilecek siyaset hakkında aralarında bir görüş birliği yoktu. Bununla beraber hepsinin ileri sürdüğü ortak nokta Osmanlı Devleti'nin 1839'da ilân ettiği Tanzimat Fermanı hükümlerinin Müslim ve gayr-ı müslim tebaa arasındaki farkları ortadan kaldıramadığı, bu sebeple yeni çıkartılacak fermanda gayr-ı müslim tebaaya eşitliği sağlayacak hükümlerin konulması ile bunların uygulanmasında Avrupa devletlerinin söz hakkına sahip olması idi. Neticede komisyon tarafından Fransız tezi kabul edildi. Buna göre Viyana kararlarına uyarak müslüman ile gayr-ı müslim tebaa arasında eşitliği sağlayacak bir fermanın ilân edilmesine ve bunun barış anlaşmasında yer almasına karar verildi. Bu şartlar altında yapılan Islahat Fermanı 28 Şubat 1856 günü İstanbul'da devletin ile-

ri gelenleri ile yabancı devlet elçiliklerinin huzurunda okunarak kabul edildi.

Fermanın getirdiği önemli hususları şu şekilde sıralayabiliriz :

1) *Tanzimat fermanı ile bütün din ve mezheplere verilen bütün hak ve imtiyazlar bu fermanla yenileniyor ve bunun uygulanması için gerekli önlemler alınıyordu.*
2) *Müslim ve gayr-ı müslim Osmanlı tebaası kanun önünde eşit olacaklardı.*
3) *Patrikhanede yeni meclisler kurulacak, meclislerin aldığı kararlar Bâbıâli tarafından tasdik edildikten sonra yürürlüğe girecekti.*
4) *Patrikler ömür boyu bu makama seçileceklerdi.*
5) *Şehir ve kasabalarda bulunan kilise, manastır, okul ve hastahane gibi yerlerin tamir veya yeniden yapılmasına izin verilecekti.*
6) *Irk, din, dil farkı gözetmeden mezhepler arasındaki üstünlük kaldırılıyor, bir başka deyimle hiçbir mezhep diğerinden üstün sayılmıyordu.*
7) *Hiç kimse din değiştirmeye zorlanmayacaktı.*
8) *Devlet hizmetine, askerlik görevine ve okullara bütün teba eşit olarak kabul edilecekti.*
9) *İmparatorluk içinde bulunan her toplum okul açabilecekti.*
10) *Vergiler eşit alınacak, iltizam usulü kaldırılacaktı.*
11) *Bütün tebaanın eşit ve serbest bir şekilde ticarî ve ekonomik girişimlerde bulunması sağlanacaktı.*
12) *Mahkemeler açık olacak, keyfi cezalar verilmeyecekti.*
13) *Müslümanlar ile gayr-ı müslimler arasındaki davaları görmek üzere muhtelif mahkemeler kurulacaktı.*

Yabancı devletlerle yapılan anlaşmalar gereğince bu devletlerin Osmanlı İmparatorluğu topraklarında mülk sahibi olmaları sağlanacaktı.

Yukarıdaki hususlardan anlaşılacağı üzere Islahat fermanı 1839 Tanzimat Fermanı gibi can, mal, namus güvenliğinin sağlanması değil, aynı zamanda imparatorluk içindeki gayr-ı müslimlerin müslümanlarla eşit haklara sahip olmasını esas almıştır. Görünürdeki gayesi bütün toplulukları din, dil, ırk farkı gözetmeksizin kaynaştırmak ve böylece bir Osmanlı toplumu meydana getirmekti. Ancak ferman konu olarak sadece gayr-ı müslimlerin haklarını ve imtiyazlarını genişletmekten başka bir şey yapamamıştır. Müslümanlar için yeni bir şey getirememiştir. Böylece Osmanlı Devleti büyük devletlerin baskısı kar-

çısında topraklarını ve haklarını savunabilmek için gayr-ı müslim topluımlara eşitlik tanıdığını resmen ilân etmek zorunda kalmıştır. Halbuki Osmanlı Devleti bu eşitlik prensibini bütün tarih boyunca kendi isteği ile uygulamıştır. Şimdi bunu resmen yapmayı vaat etmekle sanki kendisinde daha önce var olmayan bir adaletsizliği şimdi yapmış olmak gibi bir duruma düşüyordu. Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'ni böyle bir fermana mecbur bırakması kendileri açısından siyasi, ekonomik ve kültür alanlarında yeni menfaatler sağlamasına yol açmıştır. İşte bu sebeple fermanı Paris anlaşmasının kapsamı içine aldırmışlardır. Esasında Islahat Fermanı'nın getirdiği hükümler müslümanlar arasında infiale sebep oldu. Fermana karşı her yerde hoşnutsuzluk görüldü. Bu arada gayr-ı müslimlere askerlik görevi de yüklenmiş, fakat hemen akabinde bedel usulü kabul edilerek bedel verenler askerlikten muaf tutulmuştur. İmparatorluk içerisinde pek hoş karşılanmayan Islahat Fermanı uygulamada da birçok güçlüklerle karşılaştı. Bu sebeble bazı hükümleri kâğıt üzerinde kaldı. Aslında Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı'nın genişletilmiş şeklinden başka birşey değildi. Ancak Tanzimat Fermanı ülkenin içine düştüğü kötü durumlardan kurtulması için Osmanlı devlet adamları tarafından hiçbir baskı olmaksızın hazırlanmıştı. Islahat Fermanı ise yukarıda da belirttiğimiz gibi yabancı devletlerin tesiri altında hazırlanmıştır. Osmanlı Devleti bu fermanı baskı sonucu ilan etmiş bulunuyordu. Aslında ise Hristiyan toplulukların korunması kararları bundan böyle Avrupa devletlerinin eline geçmiş oluyordu. Nitekim bu tarihten itibaren Paris Antlaşması'nda öngörülen Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışılmayacağı hükmü hiçbir zaman dikkate alınmamış büyük devletler fırsat buldukça devletin iç işlerine karışarak birtakım iç ve dış olayların çıkmasına sebep olmuşlardır.

I. PARİS ANTLAŞMASINDAN SONRA OSMANLI İMPARATORLUĞU (1856 - 1870)

1 — Cidde Olayları (1858)

Bölgedeki ilk olay, 15 Temmuz 1858'de Cidde'de, bazı kışkırtıcıların hareketi ile, büyük bir halk topluluğunun Hristiyanlar üzerine yürümesi ile başladı. Dini bir şekil alan kavgayı hükümet güçleri önleyemediler. Bu arada İngiliz ve Fransız konsolosları da öldürüldü. Bu ise, bu iki devletin olaya doğrudan katılmasına yol açtı. Cidde'ye gelen bir İngiliz Fransız filosu intikam almak amacıyla şehri bombaladı. Sonra İngilizler ve Fransızlar olayda elebaşı olarak gördükleri on kişiyi yakalayıp idam ettiler.

Böylece İngiltere ve Fransa, konsoloslarının öldürülmesi bahanesiyle hem Cidde şehrini cezalandırdılar, hem de suçlu gördüklerini öldürerek, aslında tüm bölgedeki halka gözdağı verdiler. Onların Osmanlı Devleti'ni hiçe sayarak yaptıkları bu müdahale, herşeyden önce Devletler Hukukuna aykırı olup onur kırıcı bir olaydı. Diğer taraftan Paris antlaşmasından sadece iki yıl sonra meydana gelen bu olay, antlaşmanın Osmanlı Devleti'nin «Avrupa Hukuku»ndan yararlanacağı ve toprak bütünlüğünün garanti altında olduğunu belirten maddelerinin, hem de garantör devletlerin en büyükleri tarafından ortadan kaldırıldığını göstermesi yönünden önemliydi.

Cidde olayları, bu yönleri ile müslüman halk arasında büyük tepkiyle karşılandı. Bu ise, Cidde'ye yakınlığı dolayısıyla —diğer sebeplerle de birlikte— Suriye'de büyük bir bunalımın doğmasına yol açtı.

2 — Suriye Bunalımı (1860-1861)

Suriye bunalımı, başlangıçta bir olay gibi başladı ise de, kısa sürede devletlerarası bir mesele halini aldı. Bu, bölgenin coğrafi, etnik, yönetim ve tarihi yapısı ile Avrupa büyük devletlerinin bölgedeki çıkar çatışmalarından ve girişimlerinden ileri gelmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu yönetiminde, Arapların Şam dediği Suriye, Halep ve Sayda (günümüzdeki Suriye, Lübnan, Filistin ile Irak'ın bir bölümü) eyaletlerinden meydana gelen bölgeye denmekte idi

Buralara çok eski tarihlerden itibaren çeşitli ırktan insanlar gelmiş ve yerleşmişlerdi. Bu bakımdan yakınçağlara gelindiğinde bölgede çeşitli ırk ve dinden insanlar yaşamaktaydı. Ancak halkın büyük kısmı Arapça konuşmaktaydı ve müslümandı. Fakat müslümanlar arasında mezhep birliği yoktu. Müslümanlıkta hak sayılanların yanında küçük mezheplerden olanlar da vardı. Hristiyanlar da Maruni, Ortodoks, Süryanî, Latin Katolik ve Protestanlar'dan meydana geliyordu. Ayrıca Kapitülasyonların verdiği imkanlarla da bölge ile geniş ticari ilişkileri bulunuyordu. Diğer taraftan sağladığı imtiyazlardan da yararlanarak Suriye ve Lübnan'da okullar açarak, Katolik Fransız kültürünü yaymaya çalışıyordu. Bu yollarla sağladığı üstünlüğü de Osmanlı Devleti'nin zayıflamaya başlamasından sonra siyasi baskı aracı olarak kullanma yolunu seçmişti.

Napolyon Bonapart'ın Mısır ve Suriye Seferi (1798), Fransa'nın bölgeye olan dikkatini çoğaltmıştı. III. Napolyon (1848-1870) iktidara geldikten sonra dış politikasının esaslarından birisini teşkil eden Katolikliği koruma ve liderliğini yapma politikası ise Fransa'nın Suriye'de aktif hareket etmesine sebep oldu. 1854'te açılmasına karar verilen Suveyş Kanalı meselesi de III. Napolyon'un Suriye üzerine daha çok eğilmesine etki yaptı. Osmanlı Devleti, İngiltere'nin baskısı ile Kanalın açılmasına karşı çıkınca, Fransa da Suriye'de etkisi altına alabileceği bir yönetimin kurulmasına çalıştı. Bunun için de özellikle Lübnan'da tarihî bağları bulunan Maruniler'i kışkırtmayı esas aldı. Bu suretle Fransa, Ortadoğu'da ağırlığı fazla olan bir devlet haline gelmek üzere harekete geçmiş oldu.

İngiltere, bölgede meydana gelen bu gelişmelerden endişeye düşmüştü. Lübnan'da Maruniler'in yararına bozulacak denge, bütün Suriye'nin Fransa'nın nüfuzu altına geçmesine sebep olabilirdi. Halbuki İngiltere, Napolyon Bonapart'ın Mısır Seferi ve Mehmet Ali Paşa isyanı sırasında, Mısır ve Suriye'nin kendisi için özellikle Hint yolu yönünden ne kadar önemli olduğunu anlanıştı.

Bunların içerisinde en önemlisi ise Maruniler'di(1). Bölgedeki halk, Haçlı devletlerinden biri, bir çeşit derebeylik sistemi ile yönetiliyordu. Osmanlılar da buna yakın bir sistemi sürdürmüşlerdi. 19. yüzyıla geldiğinde Suriye'de bu ayrı din ve mezhepler ulus yerine geçiyordu. Bu sebeple aralarında sürekli geçimsizlikler bulunuyordu. Özellikle bu durum, Lübnan'da bulunan Dürziler ile Maruniler arasında daha belirgindi. Nitekim, Suriye bunalımı da bunlar arasındaki çatışmalar-

(1) A. Haluk Ülman, **1860-1861 Suriye Buhranı**, Ankara 1966, 5-8; Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Ankara 1954, VI, 30-31

dan çıktı. Ancak olayda, Fransa ve İngiltere'nin bu bölgedeki çıkar çatışmaları ve bölge halkını kışkırtmaları da önemli rol oynadı.

XIX. yüzyıla gelindiğinde Suriye ve civarı ile yakından ilgilenen iki büyük devlet Fransa ve İngiltere idi. Bu Suriye'nin özellikle doğu sömürge yolları üzerinde olması önemli rol oynuyordu. Osmanlı Devleti'nin gittikçe güçten düşmesi, bu tarihe kadar bölgede sağladığı denge kurucu rolünü azaltıyordu. Bu sebeple Avrupa devletleri bölgede söz sahibi olmak için burada yaşayan halkın, bazılarıyla ilgi kurma yolunu seçmişlerdi.

Fransa'nın Osmanlı Devleti ile siyasî ve ekonomik ilgisi, ülkenin hemen bütününü kapsamakta ise de, 19. yüzyıla gelindiğinde, daha çok Suriye ve Çukurova etrafında toplanmıştı. Fransa'nın bölgeye bu ilgisi, Suriye'nin coğrafi önemi ile burada bulunan Katolikler'den geliyordu(1). Nitekim, bu devletin, bölgenin Katolik halkıyla ve özellikle Maruniler ile ilgisi, yüzyıllar öncesine, bazı Fransız yazarlarına göre Haçlı Seferlerine kadar dayanıyordu. Bu bölgeye yerleşecek Fransa gibi güçlü bir devletin, kendi çıkarlarına yapacağı zararı, olaylarla görmüştü. Nitekim, 1798'de kesin bir Ortadoğu politikası bulunmayan İngiltere, adı geçen her iki olayda da, bu sebeplerle Fransa ile mücadele etmek zorunda kalmıştı. Böylece de Ortadoğu sorunları içerisine doğrudan girmişti. Bu durumda, İngiltere de Suriye'de nüfuz sahibi olmak istemiştir. Ancak Hristiyan Maruniler'i kazanamayacağını anladığından o da müslüman Dürziler'i tutarak onları Maruniler'e karşı kışkırtmaya başlamıştır(2).

Böylece iki büyük Avrupa devletinin Suriye üzerindeki çekişmesi, zaten var olan Dürzî-Maruni çekişmesini daha da şiddetlendirmiştir. Buna Osmanlı Devleti'nin zayıflaması ile bölgedeki etkinliğinin azalmasını ve kötü yönetimden doğan hoşnutsuzluğu da eklemek gerekir. Bütün bunlar, XIX. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Suriye'yi bir kaynaşma içerisine sürüklemiş bulunuyordu.

Nitekim Suriye'de 1840'da Mısır (Mehmet Ali Paşa) yönetimi sona erdikten sonra Dürziler ile Maruniler arasında egemenlik yüzünden karışıklıklar çıkmıştı. 1841 yılından itibaren şiddetini arttıran olaylar 1845'e kadar sürmüştü. Bu süre içerisinde birinci derecede Fransa ve İngiltere, ikinci derecede de Rusya, Avusturya ve Prusya olmak üzere beş Avrupa devleti olaya müdahale etmişlerdi. Sonuçta

(1) A. Şükrü Esmer. **Siyasî Tarih**, İstanbul 1944, 220

(2) A. Haluk Ülman. Aynı **eser**, 8-12. Tayyib Gökbilgin, «1840'tan 1861'e kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürziler,» **Belleten**, X, sayı 40. Ankara 1946, 641 vd.

bu devletlerin de baskısı ile 1846'da Lübnan'da yeni düzeltmeler yapılmıştı. Bölge doğrudan İstanbul'dan atanan iki kaymakamlığa ayrılmış, böylece eskiden beri süregelen derebeylik sistemi ortadan kaldırılmıştı. Ancak Lübnan'ın böylece doğrudan merkeze bağlanması, meseleyi çözümlememiş ve 1860'larda daha büyük olayların çıkmasını da önleyememiştir.

İşte, Suriye bu ortam içerisindeyken, Cidde olayları meydana geldi. Buna Dürziler'in tepkisi sert oldu. 1858 yılından itibaren Suriye bölgesinde gerginlik gittikçe şiddetlendi. 1860 yılında Dürzîlerle Maruniler arasında çıkan küçük bir çatışma aynı yılın Mayıs ayında büyük bir isyan halini aldı. 9 Temmuz'da Şam'da Araplar ve Dürziler, hristiyanlara hücum ederek katletmeye kalkıştılar. Suriye'deki yöneticiler, gittikçe şiddetlenen ve Lübnan'a da sıçrayacak bir Dürzi-Maruni çatışması haline gelen olayları yatıştıramadılar.

Olayların bu şekilde gelişmesi üzerine Bâbıâlî, ortadan kalkan hükümet otoritesi ve düzeni yeniden sağlayarak kurmak, olaya karşı yapılacak dış siyasî girişimleri önlemek için harekete geçti. Bunun için de, Avrupa tarafından da yakından tanınan Dışişleri Bakanı Fuat Paşa'yı olağanüstü yetkiler ve bir kısım askerle Suriye'ye gönderdi. 1860 Temmuz ayı ortalarında Beyrut'a gelen Fuat Paşa, derhal gerekli önlemleri alarak güvenliği sağladı. İsyana katılanlardan 200'e yakınkişiyi idam ettirdi. Komisyon, İstanbul'da uzun tartışmalardan sonra, 9 Haziran 1861'de «Lübnan Nizamnamesi» adı ile bölgede yeni bir yönetim şeklinin kurulmasına karar verdi. Tamamı 17 madde olan bu nizamname ile Lübnan'a getirilen düzen özetle şöyleydi:

1) *Lübnan Bâbıâli tarafından seçilecek bir hristiyan mütasarrıf tarafından yönetilecekti. Mutasarrıf bütün yürütme yetki ve görevlerine sahip olacaktı.*
2) *Mutasarrıfın yanında(toplumların ikişer temsilcisinin bulunacağı bir merkezi meclis kurulacaktı.*
3) *Lübnan, yönetim bakımından altı kazaya bölünecek, her kazada bir yerel yönetim meclisi bulunacaktı.*
4) *Lübnan, Osmanlı Devleti'ne yine vergi verecekti. Ancak toplanan vergiler önce Lübnan'a harcanacak artanı İstanbul'a gönderilecekti.*

Lübnan Nizamnamesi'nin imzalanmasından sonra, Fransız birlikleri Lübnan'ı boşalttılar. Osmanlı Hükümeti de buraya, bir Katolik Ermeni olan Telgraf Müdürü Davit Efendi'yi ilk mutasarrıf olarak 22 Haziran 1861'de atadı(1).

(1) Tayyib Gökbilgin, Aynı eser, 689-703; A. Haluk Ülman, Aynı eser, 36 vd; Enver Ziya Karal, Aynı eser, VI, 33-42

Böylece Suriye bunalımı sonucunda Lübnan'da devletlerarası bir anlaşma ile saptanan; yönetim, malî ve adlî özerkliğe dayanan, yani yerel yönetim ayrıcalıklarına sahip bir statü kurulmuş oldu. Bu statü, Türkiye'nin isteği ve diğer devletlerin de buna katılması ile, 1864 yılında, bazı önemsiz değişikliklerle yenilenmiş ve bu durum da, bölgede artan Fransız etkisi ile birlikte 1914 yılına kadar sürmüştür. Yüksek rütbeli devlet memurlarından suçlu görülenler görevden uzaklaştırıldı. İsyan sırasında zarar gören Maruniler'e verilmek üzere, isyan ve yağmağa katılan Dürziler'e özel bir vergi kondu.

Bununla beraber Dürzi ayaklanması, Avrupa kamuoyunda, Türkler aleyhinde bir çok defa olduğu gibi büyük tepki yarattı. Osmanlı Hükümeti'nin durumdan duyduğu üzüntüyü resmen bildirmesine rağmen, kamuoyunun etkisi altında kalan —aslında kendi çıkarları yönünden— Avrupa devletleri, Fransa'nın öncülüğüyle silahlı bir müdahaleye karar verdiler.

Fransa, bunun üzerine Lübnan olaylarını kendi çıkarlarını gerçekleştirmek için bir fırsat olarak Lübnan'a derhal 5.000 kişilik bir kuvvet gönderdi. Bu arada, 1860 Ağustosu'nun ilk haftasında Beyrut limanında Türk, Fransız, İngiliz, Piyamonte, Hollanda, Avusturya ve Yunan gemileri toplanmış bulunuyordu. Bunlar sözde Suriye'de bulunan kendi uyruklarını korumak için hükümetleri tarafından buraya gönderilmişlerdi.

Fransız askerleri Ağustos başında Lübnan'a çıktığı zaman, Fuat Paşa zaten duruma hakim olmuş ve olayları yatıştırmıştı. Ne var ki bu meselenin devletlerarası bir olay haline gelmesine engel olamadı. Nitekim, devletlerin baskısı sonucunda, Suriye isyanı karşısında alınacak önlemler ile Lübnan'ın geleceğini yeni bir statüye bağlamak üzere, beş büyük devletle Osmanlı temsilcisinden meydana gelen bir komisyon kuruldu.

Büyük devletlerin etkisi ve baskısı sonucunda Lübnan'da meydana gelen bu durum ve olayların gelişmeleri sırasında izlenen tutum, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki ve genel otoritesine büyük ve yeni darbeler vurmuştur. Bu da imparatorluğun başına yeni gailelerin açılmasına sebep olmuştur.

3 — Mısır Meselesi ve Süveyş Kanalının Açılması

Daha önce izah edildiği gibi, 1840 Londra Andlaşması ve 1841 «Mısır Valiliği İmtiyaz Fermanı» ile yarı bağımsız bir duruma gelen Mısır eyaleti, bu tarihten sonra başta bulunan valiler tarafından daha

geniş bağımsızlığa ulaştırılmak istendi. Özellikle İsmail Paşa (1863-1879)'nın vali olması ile, bu yönde çalışmalar daha da hızlandırıldı.

İsmail Paşa, Mısır için büyük tasarılara sahipti. Ancak bunları gerçekleştirmek için dedesi Mehmet Ali Paşa gibi savaş yolunu değil, Avrupa kamuoyunu kazanmak ve Osmanlı devlet adamlarına birtakım menfaatler sağlamak yolunu tercih etmekteydi. Bundan dolayı Mısır'ı Avrupa ayarında bir ülke yapmak için büyük yatırımlara girişti. Diğer taraftan da padişaha yaranmak amacıyla, Girit'te çıkan isyanların bastırılması için asker ve para yardımında bulundu. Bu hizmetlerine karşılık olmak üzere, Mısır veraset yönetiminin değiştirilerek, Mehmet Ali Paşa soyunun en yaşlı üyesine değil kendi soyundan en büyük oğlunun valiliğe getirilmesini istedi. İsmail Paşa'nın bu isteği 27 Mayıs 1866'da çıkarılan bir ferman ile kabul edildi. 8 Haziran 1867'de de kendisine «Hidiv» ünvanı verilerek, yetkileri daha da genişletildi. Bu durum ise, Osmanlı Mısır ilişkilerinde bağların biraz daha zayıflamasına sebep oldu. Bu arada Süveyş Kanalı'nın açılma meselesi ve neticede açılması ise Mısır'da Osmanlı Devleti'nin başına yeni meselelerin ortaya çıkmasına neden oldu.

Süveyş Kanalı'nın Romalılar, hatta daha eski dönemlerde mevcut olduğu, ancak daha sonraları dolarak kapandığı bazı kayıtlarda belirtilmektedir(1). Daha sonraki dönemlerde kanalın açılması zaman zaman düşünülmüş ise de uygulama alanına konulamamıştır.

1798'de Napolyon Bonapart'ın Mısır işgali sırasında, Akdeniz ile Kızıldeniz'in birleştirilmesi düşünülmüş ve hatta bu yönde bazı çalışmalar dahi yapılmıştı. Ancak Fransa'nın Mısır'dan çekilmesinden sonra bu mesele uzun zaman düşünülmemiştir. 1840'lara gelindiğinde Süveyş Kanalı'nın açılması, Avrupa siyasi ve bilim çevrelerinde yeniden gündeme gelmiştir. Nitekim bu arada Fransızlar, Mehmet Ali Paşa'dan konunun gerçekleştirilmesini istemişler, fakat kabul ettirememişlerdir. Bu durum Sait Paşa'nın Mısır valiliği dönemine (1854-1863) kadar devam etmiştir.

Sait Paşa, Mısır'ın kalkınmasına ekonomik ve ticari yönden yardımcı olabileceği düşüncesi ile Süveyş'te bir kanal açılarak iki denizin birleştirilmesinden yana idi. Bu sebeple Fransız Ferdinand de Lesseps tarafından kanalın açılması için yapılan teklifi kabul etti ve 30 Kasım 1854'de Lesseps'e Süveyş Kanalı'nı açması için bir şirket kurma hakkını verdi. Ancak İngiltere, Hindistan'a giden en kısa deniz yolunun Fransa'nın eline geçmesini, kendi Orta ve Uzakdoğu çıkarlarına aykırı bulduğundan, kanalın açılmasına karşı çıktı. Bu sırada ise Kı-

(1) J. Walker, «Süveyş» mad., İA., XI, İstanbul 1970, 236

rım savaşı (1853-1856) sürmekte idi. Bu sebeple İngiltere'ye muhtaç durumda bulunan Bâbıâli, Mısır valisinin Ferdinand de Lesseps'e verdiği kanalı açma hakkını onaylamadı.

Buna rağmen Vali Sait Paşa, 5 Ocak 1856'da Lesseps'e yeni bir hak daha verdi. Buna göre, açılacak olan Süveyş Kanalı tarafsız olacak ve devletin ticaret gemisi serbestçe geçebilecekti. Ancak İngiltere kanalın açılmasına yine karşı çıkıyordu. Bütün bunlara rağmen Lesseps, Süveyş Şirketi'ni kurdu ve hisse senetlerini satışa çıkardı. Hisse senetlerine en büyük payla Fransa, sonra Osmanlı, İspanya, Hollanda devletleri istekli çıktılar. İngiltere'ye de senet ayrıldı, ancak kabul etmediği için bu senetleri Mısır valisi satın aldı. Bundan sonra Süveyş Kanalı'nı açma işi İngiltere ile Fransa arasında diplomatik bir mesele haline geldi. Ancak bu arada kanalın açılması ile ilgili olarak gerekli etüdler planlar yapılmış ve 1859 yılında da açma çalışmalarına başlanmıştır(1).

Osmanlı Devleti, daha sonra İngiltere'nin kanal hakkındaki tutumunu değiştirmesi üzerine 19 Mart 1866'da kanalın açılması iznini resmen vermiştir. Bundan sonra çalışmalar hızlanmış ve 15 Ağustos 1869'da Süveyş Kanalı'nın inşaası tamamlanmıştır. Aynı gün yapılan büyük bir törenle kanal hizmete açılmıştır. Törene, Avusturya-Macaristan İmparatoru I. Jozef, Fransa İmparatoriçesi Eujenie, Prusya veliahtı ve İngiltere'nin dışında birçok Avrupa prensi ülkelerini temsil etmek için katıldı. Böylece Hidiv İsmail Paşa kanalın açılması vesilesi ile kendini bir hükümdar gibi göstermek fırsatını bulmuş, hem de kanalın dünya için önemini vurgulamıştır.

Süveyş Kanalı'nın açılması, yüzyıllardan beri kapalı bir iç deniz halinde bulunan Akdeniz'i açık deniz haline getirmiştir. Akdeniz ile Kızıldeniz'in birleştirilmesi, Batı ile Doğu arasında Ümit Burnu yolu ile yapılan uzun su yolunu kısaltılmıştı. Bu durum ise, zaten önemli yollar üzerinde bulunan Mısır'ın, siyasî, ekonomik ve ticari yönlerden daha da değerlenmesine yol açmıştı. Doğu Akdeniz'in stratejik önemini arttırmıştır. Bu durum, bölgeyi sömürgeci devletlerin, özellikle İngiltere ve Fransa'nın rekabet alanı haline getirmiştir. Bu tarihe kadar, Osmanlı Devleti Boğazlar dolayısıyla birçok sorunlarla uğraşmış, bundan böyle de, Süveyş Kanalı yüzünden birçok sorunlarla daha uğraşmak zorunda kalacaktır. Nitekim, Fransa ve İngiltere'nin, çok geçmeden bölge üzerinde yaptıkları girişimler, Osmanlı Devleti aleyhinde yeni gelişmelerin ortaya çıkmasına sebep olacaktır.

(1) Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, VI Ankara 1954. 91-94

4 — Eflâk ve Buğdan Olayları (Romanya Prensliği'nin Kurulması)

Memleketeyn olarak da bilinen Eflak ve Buğdan, XIX. yüzyıl ortalarında, daha önceki yıllarda olduğu gibi, Osmanlı Devleti'ne bağlı, özel imtiyazlı yönetimi olan iki ayrı beylikti. Bunlar, voyvoda denilen, önceleri yerli ailelerden, XVIII. yüzyıldan itibaren de İstanbul'un Fenerli Rum aileleri arasında Bâbıâli tarafından seçilip atanan beylerle yönetilmekte idi. Ancak 1774 Küçük Kaynarca Andlaşması'ndan Kırım Savaşı'na kadar geçen süreçte, Rusya çeşitli olaylardan yararlanarak bolgede ve «Bey» seçimlerinde söz sahibi olacak haklar elde etmişti. Ayrıca Avusturya-Macaristan İmparatorluğu da bölgede nüfuz sağlamaya çalışan devletlerdendi. Bu durum ise Rus menfaatleri ile çatışmakta idi. Nitekim Avusturya, Rusya'nın Eflak ve Buğdan'daki emellerine son verebilmek için, Kırım Savaşı sırasında geçici olarak bu iki beyliği işgal etmişti. Diğer taraftan XIX. yüzyılın başlarından itibaren bu beyliklerde milliyetçilik akımı da gelişmeye başlamıştı.

Bütün bunlar, özelikle Kırım savaşından sonra Eflak ve Buğdan'da Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılma eğilimini güçlendiriyordu. 1856 Paris Andlaşması ise, bölgede Romenler lehine bazı değişiklikler getirdi. Buna göre; Avrupa devletleri, Eflak ve Buğdan beylerini Rusya'nın himayesi altından çıkarmak için, iki beyliği de ortak koruyuculukları altına aldılar. Netîcede Rusya Besarabya'dan çekilmek ve beyliklerin iç işlerine karışmaktan vazgeçmek zorunda kaldı; Osmanlı Devleti'nin hükümranlık hakları devam etmekle beraber, iki beyliğin iç işlerinde, bağımsızlığını tanıdı. Bütün bu gelişmeler ise Eflak ve Buğdan'da birleşme akımının gelişmesine ve yeni olayların meydana gelmesine sebep oldu(1).

Kırım Savaşı sırasında geçici olarak Avusturya işgaline bırakıldığını söylediğimiz Eflak ve Buğdan, andlaşma gereği Avusturya tarafından 30 Mart 1857'de boşaltıldı. Yine Paris Andlaşması'na göre bölgenin Osmanlı Devleti ile bağı sadece vergi vermekten ibaret kaldı. Bunlar iki ayrı «Divan» yani meclis tarafından yönetilmeye başlandı. Daha sonra iki beyliğin seçmenleri, Paris Andlaşması'nın getirdiği ortamdan da yararlanarak, birleşmek için harekete geçtiler. Gelişen olaylara, Avrupa devletleri de kendi menfaatleri ölçüsünde ilgi duydular. Böylece mesele devletlerarası bir nitelik aldı.

Romanya birliğinin sağlanması ile ilgilenen büyük devletlerin başında Fransa gelmekte idi. III. Napolyon dış politikasında Katolikliğin

(1) Yorga, **Osmanlı Tarihi**, V. (Çev. D.S. Boykal), Ankara 1948, 494

ve bağımsızlık hareketlerinin önderliğini yapmayı esas aldığından, aslında Fransa'nın bu yolda da nüfuzunu geliştirmek istediğinden, İtalyan birliğinde olduğu gibi Romen birliğini de desteklemekte idi. Böylece Doğu Avrupa'da söz sahibi olmayı ve İtalya'da mücadele halinde bulunduğu Avusturya'yı doğusundan da baskı altına almayı düşünüyordu. Rusya ise hem Osmanlı Devleti'ne ve hem de Balkanlar'da çatışma halinde bulunduğu Avusturya'ya karşı bir denge unsuru olacak ve kendi nüfuzunu da genişletecek olan Romen birliğine taraftardı. Ayrıca bölgedeki bu gelişme, Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalama politikasına da uygundu. Rusya ile Piyamonte ise, kendileri de milli birliklerini kurmağa çalıştıklarından, aynı amaçta olan Romen birliğine taraftar olup, Fransa'nın görüşünü desteklemekte idiler.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, kendi yapısı yönünden ve Rusya ile Fransa'nın bölgede etki sahibi olmalarını istemediğinden İngiltere de, Avrupa güçleri dengesinden yana olduğundan ve ayrıca da Osmanlı toprak bütünlüğünü savunduklarından Eflâk ve Buğdan'ın birleşmesine taraftar değildiler.

Osmanlı Devleti ise egemenliği altındaki bu toprakların bağımsızlığa kavuşmasını veya bağlarını daha da zayıflatmasını kendisi için özellikle politik alanda büyük bir kayıp olarak görüyordu. Ayrıca olayın Romenler'in lehine gerçekleşmesi halinde, bunun Balkanlar'daki diğer gayr-ı müslim tebaaya da sıçrayacağını ve kötü örnek olacağını iyi bildiğinden birliğin kurulmasına karşı idi. Bütün bunlara rağmen olaylar, Fransa'nın da girişimi ve baskısı ile birlik yönünde gelişme gösterdi. Nitekim bu yoldaki ilk olay, Paris Andlaşması gereğince yapılan seçimlerle başladı. Haziran 1857'de andlaşmada imzası bulunan devletlerin temsilcilerinden meydana gelen «Avrupa Komisyonu»nun gözetiminde, Eflâk ve Buğdan'da mahalli meclis seçimleri yapıldı. Seçimi, beyliklerin birleşmesine karşı olanlar kazandı. Bu sonucu Fransa, Rusya ve Piyamonte, seçime hile karıştırıldığını iddia ederek karşı çıktılar. Bâbıâli bunu kabul etmedi. Bunun üzerine III. Napolyon, 5 Ağustos'da, İstanbul'daki elçisi aracılığı ile Bâbıâli'den seçimlerin yenilenmesini istedi. Aksi takdirde diplomatik ilişkilerin kesileceği tehdidinde bulundular. Birleşmeye taraftar devletler de Fransa'yı desteklediler.

Bunun üzerine Eylül 1857'de seçimler yenilendi. Bu defa seçimleri birlik taraftarları kazandı. 8 Ekim 1857'de toplanan Eflak ve Buğdan meclisleri, iki beyliğin «Romanya» adı altında birleştirilmesine ve Avrupalı yabancı bir prensin ortak hükümdar olarak başa geçirilmesine karar verdi(1).

(1) Yorga, Osmanlı Tarihi, 504-509

Osmanlı Devleti 1856 Paris Andlaşması'na aykırı olan bu duruma itiraz ederek, meclislerin dağıtıldığını ilan etti. Buna karşılık Fransa Romanyalılar'ın tarafını tuttu(1). Bu sıralarda İngiltere Hindistan'da patlak veren sipahi ayaklanmaları ile meşgul olduğundan, ayrıca Türkistan'da da güç sahibi olan Rusya ile bir çarpışmaya girmek istemediğinden, Romanya meselesine doğrudan taraf olmak istemiyordu. Hatta meselenin çözümlenmesi için Osmanlı Devleti nezdinde arabuluculuk yapmak vaadinde bulundu(2).

Bunun üzerine Fransa'nın artan baskısı sonucu, Romanya meselesini görüşmek üzere, 1856'da Paris Andlaşması'nda imzası bulunan devletlerin katılması ile 22 Nisan 1858'da Paris'te bir konferans toplandı(3). Konferansta, İngiltere ve Avusturya, Osmanlı Devleti'nin tarafını tuttular. Bu durum Fransa'nın daha ileri gitmemesini sağladı. Neticede 13 Ağustos 1858'de şu kararlar alındı:

— *Eflâk ve Buğdan Osmanlı egemenliği altında kalmak şartıyla «Eflâk ve Buğdan Birleşik Prensliği» ünvanını alacaktır.*
— *Her iki beyliğin ayrı beyleri ve meclisi olacaktır.*
— *Beyler (Voyvodalar), kayd-ı hayat şartıyla kendi meclisleri tarafından seçilecek ve bu seçim padişah tarafından onaylanacaktır.*
— *Her iki beyliği ilgilendiren işler için karar verecek ortak bir komisyon kurulacaktır.*
— *Eflâk ve Buğdan Osmanlı Devleti'ne belli bir miktar vergi vermeye devam edecektir.*

Bu kararlardan anlaşılacağı üzere, Avrupa devletleri Eflâk ve Buğdan'ı bir isim altında birleştirmekle beraber, yine de iki ayrı eyalet olarak bırakmış ve Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmasını kabul etmiştir. Ne var ki, beyliklere iç işlerinde sağlanan haklar, aslında bu iki beyliğin birleşmesi yolunda atılmış yeni ve önemli bir adımdır.

Nitekim 17 Ocak 1859'da Buğdan meclisi, aslen Buğdanlı olan ve bir süreden beri Fransa'ya sığınmış bulunan Aleksandr Cuza'yı voyvodalığa seçti. Eflak meclisi de 5 Şubat 1859'da aynı işi yaptı. Böylece Cuza'nın kişiliğinde Eflâk ve Buğdan birleşmiş oldu.

Osmanlı Devleti bu duruma karşı çıktı. Bunun üzerine olayı incelemek için, 7 Nisan 1859'da Paris'te yeni bir devletlerarası konfe-

(1) Charles Seignebos, **Tarih-i Siyasi**, (Çev. Ali Reşad), II, İstanbul 1325, 431
(2) Edouard Driault, **Şark Meselesi**, (Çev. Nafiz), İstanbul 1328, 259
(3) Yorga, **Osmanlı Tarihi**, 511-512

rans toplandı. Ancak bu defa Osmanlı Devleti'ni sadece Avusturya destekledi. Bu tarihlerde ise Avusturya, Fransa ile Kuzey İtalya'da savaş halindeydi ve durumu da iyi değildi. Diğer taraftan yine bu sıralarda Avrupa'da ve sömürgelerde büyük devletler arasında şiddetli mücadeleler olmakta idi. Bütün bu sebeplerden dolayı Doğu Avrupa'da yeni kargaşalıklara meydan vermemek için Fransa, İngiltere, Rusya, Prusya, Eflâk ve Buğdan'daki bu oldu-bittiyi kabul ettiler. Neticede konferans Cuza'nın her iki eyaletin ortak voyvodalığını onayladı. Osmanlı Devleti de büyük devletlerin baskısına boyun eğerek 24 Eylül 1859'da Cuza'yı Eflak ve Buğdan'ın ortak prensi olarak resmen kabul etmek zorunda kaldı.

I. Yoan (1859-1866) adını alan Cuza, 1860'da İstanbul'a geldi. Başşehir'de bağımsız bir prens gibi karşılandı. Bâbıâli ile yaptığı görüşmelerde, fiiliyatta tamamlanan Romen birliğinin resmen tanınmasına izin verilmesini istedi. 2 Aralık 1861'de Osmanlı Devleti o güne kadar iki ayrı meclis ve hükümetle yönetilen Eflak-Buğdan'ın tek bir meclise ve hükümete yani merkezî bir yönetime sahip olmasını bir fermanla kabul etti. Bunun üzerine 5 Şubat 1862'de ilk olarak meclis Bükreş'te toplandı. Bu suretle Osmanlı Devleti'ne bağlı olmakla beraber, Eflâk-Buğdan birliği fiilen gerçekleşmiş ve Romanya Prensliği kurulmuş oldu.

Böylece büyük devletlerin girişimi ile kurulan Romanya Prensliğine Cuza'nın bazı olaylar sebebi ile prenslikten istifa etmesi üzerine, 1866'da Hohenzollern hanedanından Karal prens seçildi. Osmanlı Devleti bu oldu-bittiyi de kabul etmek zorunda kaldı. Bunun üzerine I. Karal İstanbul'a gelerek padişaha bağlılığını bildirdi. Romanya'nın Osmanlı Devleti'ne bu şekilde bağlılığı, şeklen de olsa, 1878 yılına kadar sürdü.

5 — Sırbistan'ın Bağımsızlığa Doğru Gitmesi

Daha önceki konularda, XIX. yüzyılın başlarından itibaren, Sırplar arasında başlayan milliyetçilik akımları ve muhtelif dönemlerde yapılan Osmanlı-Rus savaşları sonucunda yapılan andlaşmalara Rusya'nın koydurduğu şartlar ile, Sırbistan'da yeni bağımsız bir devletin kurulmasının sağlandığı belirtilmişti. Özellikle 1829 Edirne Andlaşması'nın getirdiği hükümler Osmanlı Devleti'nin Sırbistan üzerindeki egemenliğini oldukça sınırlamıştı. 1856 Paris Andlaşması'nın 28. maddesi ise, Sırbistan'ı andlaşmada imzası bulunan devletlerin ortak garantisi altına sokmakta ve bu tarihe kadar verilen hakları yeniden onaylamakta idi. Andlaşmanın 29. maddesine göre de, Osmanlı Devleti, andlaşmayı kabul eden devletlerin rızası olmadan Sırbistan'a kar-

şı hiçbir şekilde askeri bir müdahalede bulunamayacaktı. Böylece Sırbistan, Paris Andlaşması ile Rus himayesinden çıkartılıp, büyük devletlerin ortak himayesi altına girmiş oluyordu. Bu durum Sırplar'a yeni yeni girişimlerde bulunma fırsatı verdi.

Sırplar bu durumdan faydalanarak, imtiyazlarını genişletmek, hatta Osmanlı Devleti'nden ayrılarak, bağımsız bir devlet haline gelmek için çalışmaya başladılar. 1858 yılında Sırbistan'da Miloş Obronoviç, iktidarı yeniden ele geçirdi. Osmanlı Devleti de bunun yerine geçen oğlunu 1860'da Sırp prensi olarak tanıdı. Bu dönemde Sırplar arasında Bosna ile Hersek'i ve eski Sırbistan'ı yeni prenslikle birleştirerek, «Büyük Sırbistan Krallığı»'nı kurmak düşüncesi ön plana çıkmış bulunuyordu(1). Bu amaçlarına ulaşmak için Rusya'nın yanında Fransa'ya dolayısıyla III. Napolyon'a güvenmekteydiler.

Böyle iki büyük devleti arkasına alan Sırp beyi, ilk teşebbüs olarak beyliğin babadan oğula geçmek üzere Obronoviç ailesine verilmesini, Sırplar'a mevcut kanunları düzeltmek ve yenilemek hakkının tanınmasını istedi. Fakat Osmanlı Devleti Sırplar'ın bu tekliflerini reddetti.

Bu sıralarda, Sırbistan'daki Türkler'in durumu gittikçe fenalaşmakta idi. Daha önce yapılmış olan Akkerman Andlaşması (7 Ekim 1826) ve Edirne Andlaşması (14 Eylül 1829) ile Osmanlı Devleti'nin Belgrad ve 3-4 kale dışında, Sırbistan'da asker bulundurma hak ve yetkileri sınırlandırılmıştı. Ayrıca bu kalelerin dışında kalan yerlerdeki Türkler'in Sırbistan'ı terk etmeleri hükme bağlanmıştı. Fakat Sırplar'ın çıkardıkları güçlükler sebebiyle bu gerçekleşememişti.

1861 yılına gelindiğinde Sırplar, Türkler'e karşı düşmanca hareketlerini arttırdılar. Türk asker ve halkını Sırbistan'dan çıkarmak için çalışmalara başladılar. Haziran 1862'den itibaren de Sırplar Belgrad'daki Türkler'e karşı saldırıya geçtiler. Bu durum, Osmanlı-Sırp ilişkilerini yeniden bozdu ve işe Avrupa devletleri karıştı.

Bunun üzerine İstanbul'da 1862 Ağustosu'nda devletlerarası bir konferans toplandı. 8 Eylül 1862'de de Sırbistan'daki Türk kaleleri hakında; İngiltere, Fransa, Rusya, Prusya, Piyamonte ile Osmanlı Devleti arasında «İstanbul Protokolü» imzalandı. Bu protokole göre, Osmanlı Devleti Sırbistan'daki bazı kalelerden daha çekiliyor, ancak Belgrad ile birkaç kaleyi koruyabiliyordu. Türkler yalnız kalelerde oturabilecekler, diğerleri ise Sırbistan'dan çıkacaklardı.

Bu yeni durum, Osmanlı Devleti'nin Sırbistan üzerindeki egemenliğine son vermek için atılmış yeni bir adımdı. Protokolün bu ağır

(1) Yorga, Aynı eser, V, 516-517

şartlarına rağmen Sırplar, durumdan, özelikle Belgrad'ın Türkler'in elinde kalmasından memnun değildiler. Avrupa'nın politik ortamı da bu sıralarda Sırpların lehine idi. Zira Osmanlı Devleti'ni destekler görünen İngiltere, iç işleri ve Amerika ile daha çok alakadar olmak durumunda idi. Avusturya ise, İtalyan ve Alman birliklerinin kurulma çalışmaları dolayısıyla güçlükler içinde bulunmaktaydı. Bu ortam içerisinde çeşitli iç ve dış meselelerle uğraşmak zorunda kalan Osmanlı Devleti, sonunda, aralarında savaş ihtimali belirdiği Sırbistan ile kalelerin terki yüzünden doğmuş olan anlaşmazlığı büyük devletlerin baskısı ile çözümlemek yoluna gitti. 20 Mart 1867'de de Osmanlı Devleti, Sırbistan'daki bütün kalelerden çekilmeye karar verdi. Bunun üzerine Belgrad ve diğer kaleler Sırbistan'a terkedildi. Sadece Osmanlı Devleti'nin Sırbistan üzerindeki hakimiyetinin devam ettiğini göstermek üzere Belgrad'da Sırp bayrağı yanında Türk bayrağının da bulunması kabul edildi. Böylece Osmanlı Devleti topraklarından bir parçasını daha fiilen kaybetmiş oldu. Ancak Sırbistan şeklen de olsa 1878'e kadar, bir süre daha İstanbul'a bağlı görünmekte devam etti.

6 — Karadağ İsyanı

Karadağ Osmanlı hakimiyetine XIV. yüzyılın sonlarında geçmişti. Ülkenin coğrafi yapısının da bir sonucu olarak, bölge daha başlangıçtan itibaren iç işlerinde oldukça serbest bir yönetimle idare edilmiştir. 1516'dan itibaren bu ülkenin yönetimi «Vladika» denilen piskoposların eline geçmiş ve böylece ülkede teokratik yani dinî esaslara dayalı bir yönetim şekli kurulmuştur. Karadağ bu yönetim şekli ile Osmanlı Devleti'ne bağlı olarak XIX. yüzyıla kadar gelmiştir.

Ancak bu süre içerisinde Karadağlılar arasında sık sık geçimsizlik ve çatışmalar olmuştur. XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren de Karadağlılar, Avusturya ve Rusya'nın kışkırtmaları ile Osmanlı Devleti'ne karşı birçok defa silaha sarılarak isyan etmişlerdir. Fakat bunlar her defasında devletçe bastırılmıştır.

Yakınçağ başlarından itibaren yapılan Osmanlı-Rus, Osmanlı-Fransız savaşları, Yunan, Sırp isyanları, milliyetçilik akımları ve nihayet bölgede başta Rusya olmak üzere, büyük devletlerin Osmanlı Devleti aleyhine giriştikleri hareketler, Karadağlılar'ın da devlete karşı yeniden başkaldırmalarına yol açtı.

Nitekim daha XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Karadağ üzerinde Rus etkisi oldukça çoğalmış bulunuyordu. Ortodoks Rusya'ya güvenen Karadağ prensleri (vladikalar), kendi topraklarını genişletmek ve güven altına almak için her şeyi yapmak yetkisini kendilerinde gör-

meye başladılar. Bunun sonucu olarak da 1830'lardan itibaren çevredeki bazı toprakları kendi beyliklerine katmaya çalışmışlardır. Böylece Karadağlılar, Osmanlı Devleti'ne karşı günden güne, daha çok düşman bir devlet olarak ortaya çıkmaya başladılar(1).

1851'de Vladika II. Petro'nun ölümü üzerine, başa geçen veliahtı Danilo Rusya ve Avusturya'nın onayını aldıktan sonra, Vladika ünvanını bırakarak, Karadağ Prensliği ailesini kurdu. Böylece Karadağ'da teokratik yönetim kaldırılarak, bağımsızlığa yol açacak yeni bir yönetim kurulmuş oldu. 1852'de Fransa ve İngiltere de Danilo'nun prensliğini tanıdılar(2).

Osmanlı Devleti kendine bağlı bulunan Karadağ'daki bu gelişmelere ve özellikle Karadağlılar'ın komşu topraklara göz dikmelerine karşı çıktı. Çünkü bu olaylarla Karadağlılar'ın bağımsızlık hareketlerine girişeceklerini ve kendinden tamamen kopacağını anlamıştı. Bunun başarıya ulaşması ise, Balkanlar'daki diğer toplumlar üzerinde etkili olabilirdi. Osmanlı Devleti'nin bu tutumuna karşılık, Karadağlılar 1852 sonbaharından itibaren civardaki topraklara saldırmaya başladılar. Böylece uzun süre devam edecek olan Osmanlı-Karadağ mücadelesi başlamış oldu.

Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Karadağ'a karşı savaş harekatına girişti ve denizden de Karadağ kıyılarını kuşattı. Ancak bu sıralarda Rusya'nın «Kutsal Yerler Meselesi» dolayısıyla Osmanlı Devleti üzerindeki baskısı çoğalmıştı. Diğer taraftan Avusturya da, bölgede yeni bir meselenin çıkmasını istemediğinden, Bâbıâli'den ölçülü davranmasını istiyordu. Bu sebeplerden dolayı Osmanlı Devleti, 3 Mart 1853'de, Karadağ ile savaştan önceki durumu esas alınak üzere bir anlaşma yaptı.

1853-1856 Kırım savaşı sırasında Karadağ, Avusturya'nın da etkisi ile tarafsız kalmak zorunda kaldı. 1856 Paris Barış Konferansı sırasında, Paris'e giden ve bağımsız bir hükümdar gibi karşılanan Prens Danilo, bağımsızlığa varan isteklerde bulundu. Osmanlı temsilcisi Mehmet Emin Ali Paşa, buna şiddetle karsı çıktı. Paris Andlaşmaları'ndan bir süre sonra da Fransa ve Rusya'nın yardımına güvenen Karadağ prensi, Osmanlı Devleti'nden bağımsızlığının tanınmasına istedi. Danilo'nun bu hareketi, Osmanlı-Karadağ ilişkilerini iyice gerginleştirdi. 4 Mart 1858'de iki tarafın kuvvetleri karşılıklı harekete geçtiler. Savaşın başlaması üzerine, büyük devletler olaya karıştılar. İstanbul'da devletlerarası bir konferans toplandı. Bu konferansta (8 Kasım 1858)

(1) Yorga, Aynı eser, V., 518

(2) İ. Halil Sedes, 1876-1877 Osmanlı - Karadağ Seferi, 5-7, İstanbul 1936

savaştan önceki statükoyu esas alan bir protokol imzalandı. Ancak bu da her iki tarafı tam olarak tatmin etmedi ve barış dönemi uzun sürmedi.

1861'de Hersek'te isyan çıkınca Karadağlılar, el altından âsilere yardıma başladılar. Bu da isyanın gelişmesine yol açtı. Bunun üzerine Bâbıâli, Hersek ve Karadağ'a karşı harekete geçti. Bu defa, bölgede sürekli huzursuzluk çıkaran Karadağ'a karşı, büyük devletler de tarafsız kaldı. Osmanlı kuvvetleri Karadağ kuvvetlerini yendi. Bunun üzerine Osmanlı Devleti ile Karadağ arasında 31 Ağustos 1862'de İşkodra Barışı yapıldı. Bâbıâli, savaş öncesinde ve savaş sonrasında büyük devletlere niyetinin bir fetih hareketi olmadığını bildirmişti. Bu sebeple barış görüşmelerinde vaadini tutarak, Karadağ'ın yine eski statüsünü bazı küçük değişikliklerle aynen kabul etti.

Böylece Karadağ, bağımsızlık isteğine yine kavuşamadı. Ne var ki, bundan böyle bu bölge devamlı kaynayan bir huzursuzluk kaynağı olmakta devam etti ve 1875'te Balkan Buhranı ile de yeni bir döneme girdi.

7 — Girit İsyanı ve Türk - Yunan İlişkileri

Paris Andlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti'ni uğraştıran önemli sorunlardan biri de Girit isyanı oldu.

Girit, XVII. yüzyılın ortalarında Osmanlı topraklarına katılmıştı. Burada da imparatorluğun diğer yerlerinde olduğu gibi, yerli halkın her yönden güvenliği garanti altına alınmış, inanç ve dillerini serbestçe sürdürmelerini sağlayacak haklar verilmişti. Bununla beraber Osmanlı Devleti'nin zayıflaması ve iç yönetimindeki bozuklukların başlaması üzerine, adanın yerli hristiyan halkı, milliyetçiliğin gelişmesi, yabancı devletlerin kışkırtmaları ve Etniki Eterya Cemiyeti'nin propagandası sonucunda XIX. yüzyılın başlarından itibaren devlete karşı harekete geçmeye başlamıştır.

Girit'te ilk isyan Mora'daki isyana paralel olarak, 1821 yılında başladı(1). II. Mahmud, isyanın bastırılması için Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'yı görevlendirdi. İsyan bastırıldı. 1830 yılında Londra Protokolü ile Yunanistan devleti kurulduğunda, Girit Rumları adanın bu devlete bağlanmadığını görünce, yeniden isyan ettiler. Mehmet Ali Paşa 1831 yılında bu isyanı da bastırdı. Ancak kendisine valiliği de ve-

(1) Bu tarihte Girit adasında 129 bin hristiyana karşılık 160 bin müslüman yaşadığı kayıt edilmektedir. Bkz. Bilal N. Şimşir, Ege Sorunu, I. Ankara, 1976, s. XXXII

rilmiş olan Girit'i büyük çıkar sağlamayacağını anladığından, 15 Temmuz 1840 tarihli Londra Andlaşması'ndan sonra boşalttı. Bunun üzerine Girit yeniden doğrudan İstanbul'a bağlandı. Bu durumdan yararlanmak isteyen Rumlar, adaya gelen Yunan göçmenlerinin de kışkırtması ile 1841'den itibaren yeni yeni isyanlar çıkardılar. Fakat bunlar her defasında bastırıldı(1).

Olayların bu şekilde gelişmeler gösterdiği sıralarda, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın gayretleriyle yeni kurulmuş ve bu devletlerin koruyuculuğunda bulunan Yunanistan da, Osmanlı Devleti aleyhinde genişleme girişimlerinde bulunmaktaydı. Bu arada da Girit'teki Rumlar'ı isyana teşvik etmekte ve âsilere her çeşit yardımı yapmaktaydı. Böylece Girit, daha Yunanistan devletinin kurulduğu ilk yıllardan itibaren Türk-Yunan ilişkilerinde bir çekişme konusu halini almıştı.

Nitekim Yunanistan, Mısır bunalımı sırasında Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor durumdan yararlanarak, 10 Ağustos 1839'da koruyucusu olan üç büyük devlete bir muhtıra vererek, Girit'in kendisine katılmasını (Enosis) istemiştir. Diğer taraftan da, Teselya'ya çeteler göndererek, Makedonya ve Epir'de karışıklıklar çıkartmak yolunu tutmuştur.

Ancak İngiltere, Yunanistan'ın daha güçlenmediğini ve bu sebeple Osmanlı Devleti karşısında henüz tutunamayacağını göz önünde tutarak, Yunanistan'ın bu genişleme politikasını önlemiştir. Aynı şekilde Kırım savaşı sırasında da, Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne savaş açmak istemesi, İngiltere ve Fransa tarafından engellenmiştir. Ne var ki, bundan sonraki dönemde İngiltere, Yunanistan'ın yayılma politikasını aktif olarak desteklemeye başlamıştır(2).

İngiltere, bunun ilk uygulaması olarak da 1815 Viyana Kongresi ile yerleştiği Yedi Ada'yı 1864 yılında Yunanistan'a verdi. Bu birleşme üzerine Rumlar'ın bulunduğu Ege'deki hemen bütün adaları ele geçirerek, büyük bir Yunanistan kurmak isteyen Yunanlılar, Girit'i de Türkiye'den koparmak için adaya gönderdikleri papaz ve öğretmenlerle Rum halkını isyan etmeye kışkırttılar. Bunun sonucu olarak 1866 Ağustos ayında Girit adasında büyük bir isyan çıktı. Rumlar kendi kendilerine bir geçici hükümet kurarak, Girit'in Yunanistan'a bağlandığını ilan ettiler.

(1) Cemal Tukin, **İslâm Ansiklopedisi**, «Girit» mad. İstanbul 1964; Mehmet Selahi, (Yay. M. Aktepe), **Girit Meselesi (1866-1889)**, 3-4, İstanbul 1967

(2) Bilal N. Şimşir, **Aynı eser**, s. XXXVIII. Bu dönemdeki (1830-1856) Osmanlı-Yunan ilişkileri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, VI, 76-84

Osmanlı Devleti bu durum karşısında isyanı bastırmak üzere harekete geçti. Ancak işe Yunanistan'ı kuran devletler karıştı. Fransa ve Rusya, Osmanlı Devleti'ne Girit'in Yunanistan'a terkini veya hiç olmazsa özerklik verilmesini önerdi. Fakat bu öneri Bâbıâli tarafından reddedildi. Bunun üzerine âsiler dağlara, şehir ve kasaba halkı da kıyılara göçe başladı. Büyük devletler de Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışacak bir fırsatı yaratmak için Rumlar'ı kendi gemileriyle Yunanistan'a taşımaya başladılar. Böylece sözde Girit'in hristiyan halkını koruyuculukları altına aldıklarını gösterdiler. Gerçekte âsilere, Yunanistan'dan ve diğer ülkelerden gönüllü ve yardım geliyordu. Böylece başta Yunanistan'ın yardımı ve koruyuculuğu ile, isyan gittikçe büyüdü. Bu ise, yabancı devletlerin bir defa daha Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmalarına sebep oldu.

Yunanistan'ın ve âsilerin koruyuculuğunu yapmakta olan ve bu yolla da bölgede etkinliğini çoğaltmak isteyen Fransa, Rusya'nın da onayını alarak Girit halkının istek ve şikayetlerini saptamak üzere, adaya uluslararası bir komisyonun gönderilmesini önerdi. Fakat Osmanlı Devleti ile İngiltere ve Avusturya bu öneriyi sakıncalı bularak reddettiler. Bunun üzerine Fransa, Osmanlı Devleti'nin de ayrı bir komisyon göndermesini ve bunun yabancı komisyonla ortak çalışmasını önerdi. Buna Rusya, İtalya ve Prusya da katıldı. Ancak Osmanlı hükümeti bu öneriyi de iç işlerine karışma sayarak reddetti(1).

Osmanlı Devleti'nin nerede ise varlığını tehdit edecek noktaya gelmiş bulunan Girit isyanı karşısında İngiltere'nin durumuna gelince; İngiltere'nin 1856 Paris Andlaşması'ndan itibaren on yıl içerisinde Yakındoğu politikasında önemli bir değişme olmamıştı. Bununla beraber 1860 yılından itibaren bu politikadan sapmalar yaptığı görülmeye başlanmıştı. Nitekim, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün savunuculuğunu yaparak Rus yayılmasını önlemeye çalışmakta devam etmekle beraber, Osmanlı Devleti'ne karşı dostça olmayan müdahalelerde bulunuyordu. Özelikle Balkan Hristiyanları'nın savunulması için Rusya'nın ileri sürebileceği bütün hukukî dayanakları onun elinden almak istiyordu. Bu sebeple de, sınır eyaletlerine muhtariyetin tanınması gibi meselelerde, İngiliz politikasının yönünü değiştiren kararlar almaktan çekinmiyordu. Bununla beraber, bilhassa Doğu'da çıkacak bir bunalım, İngiltere'nin Avrupa'daki Batılı komşularına da etki edeceğinden, Rusya'nın planlarına karşı gelinemeyeceğinden kuşku duyuyordu. Bu sebeple de Girit meselesinin Osmanlı Hükümeti'nin hristiyan uyruğu ile uzlaşabileceği mahalli bir konu olarak kalmasını istiyordu. Diğer taraftan, yapımı sürdürülen Süveyş kanalı açılınca, Hin-

(1) Cemal Tukin, Aynı eser, 797

dıstan yolu üzerinde bulunan Girit'in önemi bir kat daha artacaktı. Bu bakımdan da adanın statükosunun devamında yarar görüyordu(1).

Osmanlı Devleti İngiltere'nin bu tutumu ve diğer büyük devletlerin, özellikle III. Napolyon'un, yukarıda belirtilen baskıları üzerine, yabancı devletlerin müdahalelerini önlemek maksadı ile, Girit'e kendiliğinden yeni bir düzen vererek, meseleyi çözmek için harekete geçti. Önce 12 Eylül 1867'de Girit'te genel af ilan etmeye razı olduğunu açıkladı. Arkasından da Sadrâzam Ali Paşa'nın Girit'e bizzat giderek uyguladığı ıslahat programını devletlere bildirdi(2). Ancak, bunlar yine de Fransa'yı memnun etmedi. Bunun üzerine Fransa, Rusya, Prusya ve İtalya, Bâbıâli'ye ortak bir nota verdiler. Bu nota ile Osmanlı Devleti'nin İngiltere'nin susmasından cesaret alarak diğer devletlerin tekliflerine aldırmadan istediği gibi önlemler aldığı belirtilerek, bundan sonra meydana gelecek olaylarda hiçbir sorumluluğu kabul etmeyeceğini bildirdiler. Böylece bu dört Avrupa devleti ile Osmanlı Devleti arasında Girit başlı başına bir mesele olarak ortaya çıkmış oldu. Zira bu nota, durumu olduğu gibi bırakmak şöyle dursun adeta bir afetin kapısını açıyordu(3).

Sadrazam Ali Paşa bu siyasî ortamda 6 Ekim 1867'de Girit'e vardı. Burada, daha önce 30 Eylül 1867 tarihli Ferman ile Lübnan örneğine göre hazırlanmış bulunan yeni düzenlemeyi açıkladı. Buna göre: Vergiler önemli ölçüde azaltılacak; valinin yanında biri müslüman diğeri hristiyan olmak üzere iki danışman bulunacak, mahallî ve genel meclisler kurulacak, bunların üyeleri müslüman ve hristiyanlardan seçilecek, ada gerektiği kadar sancaklara ayrılacak ve bunların başına getirileceklerin yarısı müslüman yarısı hristiyan olacak, adaya resmî yazışmalar Türkçe ve Rumca olmak üzere iki dilde yapılacaktı(4).

Böylece Girit'e muhtariyet veren bir yönetim şekli getirilmiş oldu. Sadrazam Ali Paşa, 28 Şubat 1868'de adada kalarak, bu fermanla getirilen yeni düzenlemeyi uygulamaya koydu. Bu girişimler sonucu olarak Girit'teki isyan hareketi yatışma yoluna girdi.

Osmanlı Devleti'nin Girit meselesine bu şekilde bir çözüm yolu getirmesi, adayı kendi topraklarına katmak emelinde olan ve bu se-

(1) Kenneth Bourne (Çev. Y.T. Kurat), «İngiltere ve Girit İsyanı, 1866-1869». Tarih Araştırmaları Dergisi, (A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Enstitüsü), c. I, sayı I, Ankara 1963, 250-259

(2) İbnülemin Mahmut Kemal İnal, Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, 22, İstanbul 1955

(3) Kenneth Bourne, Aynı eser, 266-267

(4) Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, VII, 28-30, Ankara 1956

bepten dolayı da karışıklığın devam etmesini isteyen Yunanistan'ın işine gelmedi. Bunun üzerine Yunanistan'ı bir taraftan Osmanlı Devleti'ne karşı açıktan silahlanmaya, bir taraftan da Yunanistan'a gelen Giritli göçmenlerin adaya dönmelerini devletlerarası bir mesele haline getirmeye çalışıyordu. Nitekim, 1868 yılı yazında Avrupa devletlerinin gözünde Girit isyanları ikinci plana düşmüş, fakat Giritli göçmenler meselesi Avrupa kamuoyunun üzerinde durduğu önemli bir konu olarak birinci plana çıkmıştı. Ancak göçmenlerin Yunanistan'da karşılaştıkları kötü durumlar, Yunanistan'ın aleyhine bir durum yarattı. Göçmenler Girit'e dönmek istediler, fakat Atina hükümeti anlaşmazlık çıkartacak bir kozdan yoksun kalmamak için buna izin vermedi. Bu durum Avrupa'da Osmanlı Devleti yerine, Yunanistan'ın suçlanmasına sebep oldu. Bundan yararlanmak isteyen Bâbıâli, 1868 Kasım ayı sonlarına doğru göçmenlerin Girit'e serbestçe dönmelerini istemeye başladı. 11 Aralık 1868'de Yunanistan'a bir nota vererek, Yunanistan'daki gönüllü teşkilatının dağıtılmasını, silah kaçakçılığı yapanlara karşı, Yunan limanlarının kapalı tutulmasını, Girit'e dönmek isteyen göçmenlerin korunmasını ve Yunanistan'ın milletlerarası taahhütlerini yerine getireceğine söz vermesini istedi. Bu notanın ieddedilmesi üzerine de Osmanlı Devleti derhal Yunanistan ile ilişkilerini kesti. Böylece iki devlet arasında 1868 yılı sonlarında bir savaş hali belirdi ve iki taraf savaş hazırlıklarına başladı.

Doğu Akdeniz'de yeni bir savaşın belirmesi, kendi içlerinde önemli meselelerle karşı karşıya olan Avrupa büyük devletlerini harekete geçirerek savaşı önlemeye çalıştılar. Yunanistan destek göremeyince fazla ileri gidemedi.

III. Napolyon, Girit meselesi ile Türk-Yunan ilişkilerini görüşmek üzere 2 Ocak 1869'da büyük devletleri bir toplantıya çağırdı. Bunun üzerine 9 Ocak 1869'da Paris'te, Fransa, İngiltere, Rusya, İtalya, Prusya, Avusturya ve Osmanlı Devleti'nin katılması ile bir konferans toplandı. Yunanistan konferansa katılmayı reddetti. Zaten Bâbıâli de 1856 Paris Andlaşması'nı imzalayan devletlerden olmadığı için Yunanistan'ın konferansa katılmasına itiraz etmişti. Bu sebepten dolayı Yunanistan'ın konferansa ancak müşaid sıfatı ile katılmasına izin verildi. Fakat Yunanistan konferansa yine de katılmamada ısrar edince bu defa Rus delegesi Yunanistan'ın sözcülüğünü üzerine almayı istedi. Rusya'nın bu teklifine de bu defa Fransa karşı çıktı. İngiltere ise konferansın esas amacının meselenin çözümlenmesinde taraflara yol göstermek olduğunu belirtiyordu.

Konferans bu hava içerisinde Osmanlı Devleti'nin isteğinin aksine, meselenin sebeplerini araştırmaktan vazgeçerek, doğrudan doğruya

Bâbıâli'nin şikayetleri ile Yunanistan'ın tutumunu göz önüne alarak çalışmalara başlamaya karar verdi. Uzun görüşmelerden sonra nihayet 20 Ocak 1869'da Paris konferansının resmî bildirisi kabul edildi. Bu bildiride, Yunanistan'ın Osmanlılar'a karşı çeteler teşkilinden vazgeçmesi, Girit âsilerine malzeme götürecek gemilerin Yunan limanlarından donatımının yapılmasının yasaklanması ve göçmenlerin Girit'e dönmelerine engel olunmaması isteniyordu.

Büyük devletler, bu bildiri ile, Yunanistan'ı hareketlerinden dolayı suçladıklarını belli etmişler ve Yunanistan'ı desteklemediklerini, Osmanlı Devleti karşısında yalnız bıraktıklarını göstermiş oldular. Nitekim Yunanistan'a, bildiriye ilişik olarak verilen notada bildirinin alındıktan sonra en geç bir hafta içerisinde kabul edilmemesi halinde, büyük devletlerin bundan sonra Yunanistan'ın hareketlerinden doğacak sonuçlarda yalnız bırakılacağını ihtar ettiler.

Yunan hükümeti, konferansa katılan devletlerin bu baskısı karşısında 6 Şubat 1869'da bildiriyi kabul etti. Bunun üzerine, Osmanlı-Yunan ilişkilerinin normale döndüğünü ilan eden konferans 18 Şubat'ta toplantılarına son verdi.

Böylece bu girişimler ve gelişmeler sonucunda, İngiltere'nin isteği doğrultusunda statükonun korunması esas alınarak, Doğu Akdeniz bunalımı önlenmiş ve Osmanlı-Yunan anlaşmazlığı ile Girit meselesi sona ermiş oldu.

Ancak, büyük devletlerin isteğine boyun eğilerek, kabul edilen bu durum gerçekte mütarekeden başka bir şey değildi. Çünkü bundan ne Yunanlılar ne de Giritli Rumlar memnun kaldılar. Bu sebeple emellerini gerçekleştirmek ve yeniden harekete geçmek üzere fırsat kollamaya başladılar.

Esasında, Girit meselesinde İngiltere, statükonun korunmasında ısrar etmekle Doğu Akdeniz ile ilgili politikasını diğer Avrupa devletlerine dolaylı da olsa kabul ettirmiş oluyordu. Zira İngiltere bu tarihlerden itibaren Doğu Akdeniz ve Türk Boğazları ile ilgili siyasetini artık değiştirmiş, Rusya'yı Boğazlar'da durdurmayı amaçlayan eski politikasının yerini bundan böyle Rusya'yı Doğu Akdeniz'de durdurma politikası almaya başlamıştı. Bu politikasını gerçekleştirmek için işgali altında olan Malta'dan sonra Doğu Akdeniz'in kilit noktalarından olan Girit ve Kıbrıs'ı da himayesi altına alması icap ettiğini gayet iyi bilmekteydi. Nitekim bu hadiselerden 7-8 sene sonra Kıbrıs'ı geçici olarak idaresi altına alacak ve Girit'i de aynı şartlarla himayesi altına almaya çalışacaktır. Şayet Girit Yunanistan'a ilhak edilecek olursa adada İngiliz himayesinin zor olacağını da biliyordu. Bundan dolayı

Girit meselesinde daima Türkler lehinde hareket ederek adanın Türkler'in elinde kalmasını istiyordu. Zira adayı Türkler'den almak daha kolaydı. Böylece Kıbrıs-Girit-Malta üçgeninde Rusya'yı Doğu Akdeniz'de tutabilecekti.

İ. 1871 - 1876 YILLARI ARASINDA OSMANLI İMPARATORLUĞU

I — Dış İlişkilerde Gelişmeler

Bilindiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu, Kırım Savaşı sırasında, Avrupa büyük devletlerinin dostluğunu kazanmış ve Paris Andlaşması ile de Avrupa devletleri arasına katılmıştır. Andlaşmayı imzalayan devletlerden hiçbiri, Osmanlı Devleti gibi, andlaşmaya kesin bir değer vermiyor, buna karşılık Osmanlı Devleti, Fuad Paşa'nın dediği gibi andlaşmaya saygı göstermeyi dinî bir vazife olarak görüyordu(1). Esasında Osmanlı Devleti, mevcudu korumak için barıştan yararlanmak ve yapacağı ıslahat ile imparatorluğu kalkındırmak düşüncesinde idi. Karadeniz'in tarafsız hale getirilmesi ise, Rusya'nın İstanbul istikametinde Boğazlar üzerine bir hareketini de önlemiş oluyordu.

Rusya bu andlaşma ile Karadeniz'deki hâkimiyetini kaybetmişti. Bu denizde mevcut Rus filoları, askeri limanları ve tersaneleri yok edilmişti. Ayrıca, Küçük Kaynarca, Bükreş ve Edirne Andlaşmalarıyla Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ortodoksları himaye etme hususunda kendine tanınmış olan tarihi ve siyasi hakları da ortadan kalkmıştı. Bütün bu durumlar Rusya'yı rahatsız ediyor ve bu hükümleri kaldırmak için fırsat kolluyordu. Nihayet bu fırsatı 1870'de bulacaktır.

1870 Sedan Savaşı'nın Avrupa güçler dengesinde meydana getirdiği değişiklik, Osmanlı İmparatorluğu'nun da üzerinde doğrudan veya dolaylı büyük etkiler yaptı. Bu sebeple, iç ve dış siyasetinde önemli değişmelerin ve bir takım sorunların çıkmasına sebep oldu. Bunlardan ilki denilebilecek olan ise Karadeniz'in tarafsızlığının kaldırılmak istenmesi idi.

a) Karadeniz'in Tarafsızlığının Kaldırılması

Rusya, 1856 Paris Andlaşması'nı imzalamak zorunda kaldıktan hemen sonra, kendine karşı kurulan bloku parçalamak ve güneye veya sıcak denizlere inme politikasını engelleyen anlaşma hükümlerini ortadan kaldırmak ve bu tarihlerde dünyanın sayılı deniz güçlerinden

(1) Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, VIII, 53, Ankara 1983

olan Osmanlı donanmasının da getireceği tehlikeyi önlemek için çalışmalara başladı. Zira bu sıralarda Rus münevver ve devlet adamları cemiyet, endüstri, ticaret, ilim ve kültür alanlarında kalkınma hamlesinin gerçekleşmesini zaruri görüyorlardı. Nitekim bu sahalarda yapılan hamleler ve ortaya atılan fikirler. Rusya'nın Avrupa ile rekabet edebilmesi için gerekli olan ıslahatın yapılmasında devlet adamlarına ilham vermekte idi. Fakat Paris Andlaşması'nın özellikle Karadeniz ile ilgili hükümleri, Batı'da işlek bir siyaset gütmesine mani idi. Bu yüzden Rusya, güneyde ve Orta Asya'da fetihlere girişti. Buna rağmen yine de Avrupa'da gelişen hadiseleri yakinen izlemeyi de ihmal etmiyordu. Nitekim Avrupa devletlerinden bazıları, özellikle Fransa, Avusturya ve Rusya, kendi aralarındaki ilişkilerin çerçevesinde, Rusya'yı yanlarına çekebilmek için, birçok defalar, Karadeniz'in ve Boğazlar'ın tarafsızlığı konularını ortaya attılar.

Fakat bu devletlerin girişimleri her defasında Paris Andlaşması'nın korunmasını isteyen İngiltere'nin karşı çıkması ile sonuçsuz kaldı(1).

Ancak 1870 Sedan Savaşı sonucunda Avrupa güçler dengesi geniş ölçüde değişti. Bu durum, Rusya'ya Paris Andlaşması hükümlerini değiştirmek için beklediği fırsatı verdi. Nitekim savaştan hemen sonra Rus Dışişleri Bakanı Gorçakof, 31 Ekim 1870'de Paris Andlaşması'nda imzası bulunan devletlere birer nota göndererek, Rusya'nın bundan böyle Paris Andlaşması'nın Karadeniz ile ilgili olan ve kendini bağlayan hükümlerine uymayacağını bildirdi(2). Bu gelişmeler Osmanlı-Rus ilişkilerini yeniden gerginleştirdiği gibi, diğer devletler için de önemli bir sorun yarattı. Rusya'nın bu notası, Osmanlı Devleti, İngiltere ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından kabul edilmedi. Fransa ise Sedan Savaşı yenilgisinin sıkıntısı içinde olduğundan kendi derdi ile meşguldü. Almanya, daha önce bu konuda Rusya'yı destekleyeceğini vaad etmişti ve Rusya ile araları çok iyiydi. Bu sebeplerden ve artık Avrupa'da barış isteyen Bismark, meselenin Londra'da toplanacak bir konferansta çözümlenmesini teklif etti. Neticede, büyük devletler de bu teklife uydular. Tek başına kalan Osmanlı Devleti de istemeyerek teklife uymak zorunda kaldı. Böylece Avrupa'nın içinde bulunduğu siyasi ortamın sonucu olarak, kanunun devletlerarası bir konferansta görüşülmesi karar altına alınmış oldu.

---

(1) Kemal Baltalı, 1856-1871 Yılları Arasında Karadeniz'in Tarafsızlığı Sorunu, 5 vd., Ankara 1973; Cemal Tukin, Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi, 287-288, İstanbul 1947

(2) Bu hususta geniş bilgi için bkz. Kemal Baltalı, Aynı eser, 26 vd.

Bunun üzerine Londra'da 17 Ocak 1871'de Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere, Rusya, Fransa, Almanya, İtalya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun katılması ile bir konferans toplandı. Yapılan görüşmeler sonucunda Rusya'nın istekleri doğrultusunda 13 Mart 1871'de Karadeniz'in yeni statüsünü belirleyen bir anlaşma imzalandı(1).

Bu anlaşmaya göre; Paris Andlaşması'nın Karadeniz'de savaş gemileri ve tersaneler bulundurulmasını veya yapılmasını önleyen hükümleri kaldırılıyordu. Boğazlar'ın kapalılığı ilkesi, Paris Andlaşması'ndaki şekli ile korunuyor, gerektiğinde Osmanlı Devleti, Boğazlar'ı müttefiklerine ve dost devletlerin savaş gemilerine açabiliyordu. Eskiden olduğu gibi Karadeniz, bütün devletlerin savaş gemilerine açık bulunduruluyordu(2).

Görüldüğü gibi bu andlaşma ile, Boğazlar'ın savaş gemilerine kapalılığı ilkesi devam etmekle beraber, Karadeniz'in 1856'dan beri devam etmekte olan savaş gemilerine kapalılığı ve tarafsızlık ilkesi ortadan kaldırılmış oluyordu. Böylece Rusya'nın bu denizde silahlanması kabul edilmekle, Osmanlı Devleti'nin Karadeniz kıyıları tekrar Rus tehdidiyle karşı karşıya bırakılmış oluyordu.

Böylece Rusya, Kırım Savaşı yenilgisi sonucunda, kabul etmek zorunda kaldığı Karadeniz'deki kendini bağlayan hükümleri, Avrupa'da oluşan siyasî bunalımdan faydalanarak, politika masasında kaldırmayı başarmış oluyordu. Rusya'nın bu başarısı, Osmanlı tebaası Ortodoks ve Slav toplumları arasında sevinç yarattı ve Rusya'ya olan güvenlerini arttırdı. Bu suretle Panislavizm yeni bir hız kazanmış oldu(3).

İngiltere, Londra Andlaşması ile, mevcut andlaşmaların tek taraflı olarak değiştirilmesi prensibinin önüne geçmiş olmakla övünmek hakkını kazanmış oluyordu. Bundan başka, Paris Andlaşması'nın geri kalan hükümlerini tekrar «teyid» ve «tasdik» ettirmekle, devletlerarası ahengi devam ettirdiğine kani idi. Fransa, Almanya ve İtalya bu sırada «Şark Meselesi» yüzünden ancak Rusya'ya yarayabilecek bir harbi önledikleri için, Londra Andlaşması'nı memnunlukla karşıladılar(4). Esasında Londra Andlaşması, Avrupa'yı yeni bir muvazene sistemine doğru götürmekte idi. Zira, Rusya Paris Andlaşması'nın sadece tehdit

(1) Konferansın toplanması ve çalışmaları hakkında geniş bilgi için bkz. Cemal Tukin, Aynı eser, 200-301; Kemal Baltalı, Aynı eser, 105-121

(2) Andlaşma metni için bkz. Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, I, 369-371, Ankara 1953; Kemal Baltalı, Aynı eser, 121-122

(3) Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, VII, 64

(4) Enver Ziya Karal, Aynı eser, 65

edici hükümleri üzerinde durduğunu ifade etmişse de, esasında bu andlaşmanın bütününe karşı idi ve o, kendi isteği doğrultusunda bir anlaşmadan yana olduğunu, bundan sonra gelişen olaylarda açıkça ortaya koyacaktır. Rusya'nın bu tavrı devletlerarası ilişkilerde, önemli değişikliklere yol açacak ve yeni Rus politikası kısa bir süre de olsa Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya yaklaştıracaktı.

b) Osmanlı - Rus Yakınlaşması

Paris Andlaşması'nın Karadeniz ile ilgili hükümlerinin, Rusya lehine tadil edilmesinin Osmanlı Devleti için önemli bir neticesi oldu. Geçici bir müddet için de olsa Bâbıâli, Rusya'ya yakınlaşmayı kendi siyaseti için daha uygun buldu. Zira 1871 Londra Andlaşması'nın yapılması, Osmanlı İmparatorluğu'na, 1870'lere kadar dış politikasında dayandığı, İngiltere ve Fransa'ya karşı olan güveninin azalmasına sebep olmuştu. Bâbıâli bu tarihe kadar, genellikle İngiltere, Fransa ve Rusya arasındaki siyasi ilişkilere göre, bir denge siyaseti izlemiştir Fakat bu tarihte, İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünden yana olmalarına ve bunu garanti eden devletler durumunda bulunmalarına rağmen, her iki devletin de iç ve dış işlerine karıştıklarını ve hatta, daha önce Rusya tarafından yapılan hıristiyan tebaayı koruma girişimlerine ortak çıktıklarını gördü. Nitekim bunun sonucu olarak da, iç politikasındaki hareket serbestliğini geniş ölçüde kaybettiği gibi, Suriye, Eflâk-Buğdan, Sırbistan, Karadağ ve Girit'te çıkan isyanlarda, asilere geniş haklar vermek zorunda kaldı(1).

İşte bu tarihlerde, Osmanlı Devleti, Rusya'nın Karadeniz'de silahlanmaya başlaması üzerine, bu devlete kendi gücü ile karşı koyamayacağını anladı. Ancak dengeyi sağlayabilmek için yenik Fransa'ya güvenmedi. İngiltere ise Londra Andlaşması'nı kabul etmekle, Avrupa'da yeni bir dengenin kurulmasına engel olamayacağını anlamıştı. Avrupa'nın genç büyük devleti Almanya ise Rusya'ya yakınlık duyuyordu. Bu sebepleri gözönünde tutan Bâbıâli, zaman kazanmak için Rusya'ya yaklaşmayı, mevcut şartların bir gereği olarak görmekteydi. Babıali, bu politikaya daha önce Napolyon Bonapart'ın Mısır Seferi sırasında ve Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanında tevessül ederek, Rusya'yı bazen Fransa'ya karşı ve bazen de İngiltere'ye karşı kullanmıştı. Bununla beraber bu defa da yaklaşma teklifi yine Rusya'dan geldi. İstanbul'daki Rus elçisi İgnatief, bu tarihlerde, Osmanlı Devleti'nin topraklarını diğer devletlerle beraber paylaşılmasının yerine, Osmanlı Devleti'nin Rus nüfuzu altında bulundurulmasının

(1) Rifat Uçarol, Siyasi Tarih, 243, Ankara 1979

daha faydalı olacağı düşüncesinde idi(1). Bunun için de yavaş fakat sürekli bir çalışma ile Türkler'e yaklaşarak, onları kazanmak politikasından yana idi. Bu düşünce Rus çarı tarafından da benimsenmişti. Böylece Osmanlı Devleti ile Rusya karşılıklı olarak zaman kazanmak düşünce ve politikası ile dolaylı olarak birleşmiş oldular(2).

Bu sıralarda devlet ricali, özellikle Sadrâzam Ali Paşa, Avrupa devletlerinin durumlarını gözönünde tutarak, Rusya'nın yaklaşma tekliflerine karşı çıkmamıştır. Ancak bu politikayı izlerken, devletin onur, haysiyet ve bağımsızlığından asla fedakârlık yapmak niyetinde olmadığını da açıkça belirtmiştir(3). Ayrıca Padişah Abdülaziz de aynı düşüncede olduğunu Rus elçisine şu sözleri ile ifade ediyordu: «*Ben Rusya'ya karşı en uzlaştırıcı hisler beslemekte ve kudretli komşum ile devletim arasındaki dostluk bağlarını kuvvetlendirmek ve sıklaştırmak arzusundayım, ben size temin ederim ki, üç milyon askerim olsa yine Rusya'ya harp açmaya karar vermem, meğer ki Rusya bize hücum eyliye, çar hazretlerine bu son sözlerimi ayne: tekrar etmenizi rica ederim*».

Ali Paşa, Rusya'nın Paris Andlaşması'nın tadili meselesinde başbaşa anlaşmak hususunda yaptıkları teklifi kabul etmemiş, İngiltere ile elbirliği ederek meselenin Londra Konferansı'nda görüşülmesine ve halledilmesine çalışmıştır. Ne var ki, Âli Paşa'nın 7 Eylül 1871'de ani ölümü, bu büyük diplomatın Rusya'ya karşı izlediği şahsiyetli politikanın devamına fırsat vermemiştir. Padişah Abdülaziz (1861-1876) bu defa sadrazamlığa Rus taraftarı olarak bilinen Mahmut Nedim Paşa'yı getirdi. Bu ise, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış politikasında önemli değişikliklerin meydana gelmesine sebep oldu.

Padişahın istekleri doğrultusunda ülkeyi yönetmeyi esas alan Mahmut Nedim Paşa, Rus nüfuzuna dayanarak, iç politikada istibdada dış politikada ise, Avrupa devletlerini bir tarafa bırakarak, Rus dostluğuna önem verdi. Daha önceki dönemlerde de Rusya'ya yapılan yaklaşmaları hoş karşılamayan Türk halkı, sadrâzama kendisine izlediği Rus yanlısı politikası sebebiyle Nedimof demeye başladı.

Avrupa'da da Osmanlı Devleti aleyhinde bir politikanın esmeye başladığı görüldü. İçte ve dıştaki bu gelişmeler karşısında Padişah Abdülaziz gönülsüz olarak Mahmud Nedim Paşa'yı 1872'de sadrâzamlıktan uzaklaştırdı(4).

(1) Bu konularda fazla bilgi için bkz. Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya (1798-1919)**, Ankara 1970

(2) Rifat Uçarol, Siyasi Tarih, 244

(3) Bu konuda fazla bilgi için bkz. Enver Ziya Karal, Aynı eser, VII, 67 vd.

(4) Mahmud Nedim Paşa hakkında fazla bilgi için bkz. İbnülemin Mahmut Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, İstanbul 1955

Padişah Abdülaziz bundan sonra üç yıl içerisinde altı sadrâzam değiştirdi ve sonuçta yine Mahmut Nedim Paşa'yı 1875'de sadrâzam yaptı. Abdülaziz, bundan sonra ilk saltanat yıllarındaki icraatını aratan kişisel bir yönetim sürdürdü. Devletin mali durumu çok kötü idi. Borçların faizini dahi ödeyecek güç kalmamıştı. Ülkede özellikle Balkanlar'da büyük bir huzursuzluk hüküm sürüyordu. Rusya Panislavist politikasıyla, Slavcılık hareketi sonucunda, Balkanlar'ı barut fıçısı haline getirmişti. Bütün bunlara rağmen sadrâzam Mahmud Nedim Paşa, Rusya'ya yine de büyük bir güven duymakta idi. Ne var ki çok geçmeden Hersek'te, bütün Balkanlar'ı ayaklandıracak bir isyan başladı. Bu isyanla başlayan Balkan Bunalımı ise 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının sebeplerinden biri oldu. Ayrıca ülkenin diğer bölgelerinde meydana gelen karışıklıklarında önemli etkisi olmuştur.

İçte ve dışta gelişmeler olurken devletin mali ve siyasi durumuna bir göz atmak faydalı olacaktır.

c) Devletin Mali Durumu

Hızlı politik değişikliklerin yanı sıra giderek kötüleşen mali durum da reform çalışmalarını büyük ölçüde etkilemekte ve hatta yıpratmaktaydı. Bilindiği gibi Tanzimatçılar iyi bir ekonomist ya da maliyeci değillerdi. Tarım ve sanayi hiçbir zaman devlete tüm reformların bedelini ödeyecek bir vergi temeli oluşturacak kadar geliştirilmemişti. Yeni vergi yapısı gelirleri arttırmasa da, giderleri öylesine arttırmıştı ki, Fuad Paşa'nın 1862-1863 bütçesinde planladığı 170,3 milyon kuruş yerine (gelirlerin % 10'a) 1864'ten sonra sürekli açık verilmiş, 1866-1867 döneminde bu açık gelirin % 4,5'u olan 72,8 milyon kuruşa varmıştır(1). Daha sonra yapılan ayarlamalar ile ancak kâğıt üzerinde bütçe dengelenmeye çalışılmış, fakat devlet harcamalarına pek az para kalmıştır.

1871'den sonra mali sorunlar daha da arttı. 1871 ila 1874 arasında toplam gelir % 20 artmasına karşılık giderler de o nisbette arttı(2). Bunun sebebi iddia edildiği gibi yalnız Abdülaziz'in aşırı müsrifliği değildir. Abdülazlz yeni savaş gemileri, silahlar alıyor, saraylar yaptırıyor, pahalı armağanlar dağıtıyordu. Ne var ki bu paraların büyük bir bölümü kendi özel hazinesinden çıkmakta idi. Mali sorun, hazinenin bütçede belirtilen gelirleri toplayamamasından kaynaklanıyordu. Bu da devleti çok yüksek faizlerle dış borçlanmaya götürüyordu. Vergi top-

(1) Stanford J. Shaw, Ezel Kurul Shaw. Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye (Çev.: Mehmet Harmancı). II. 197. İstanbul 1983
(2) Stanford J. Shaw. Aynı eser, 198

lama düzenindeki bozuklukların yanı sıra, Nedim Paşa'nın valileri sık sık değiştirmesi, vilayet düzeninde yaptığı değişiklikler ve jandarma sayısında indirme çabaları da önemli rol oynuyordu. Ayrıca Anadolu'da 1872 ve 1875, Rumeli'de 1872 ve 1873'de hüküm süren kuraklık, tarımsal bunalımlar doğurmuş, vergi gelirlerini düşürmüştü(1). Bu şartların devamı 1875-1877 senelerinde yapılan savaşlarda bazı vilayetlerin elden çıkması sonunda, 1877-1878 mali yılında bütçe açığı, bütçe gelirlerinin % 50'si kadar artmıştır.

Ayrıca bu savaşlar sırasında veya savaşlardan sonra, imparatorluğa sığınan milyonlarca Türk göçmeni, devletin zaten bozuk olan mali durumunu daha da güç bir durumda bırakıyordu(2).

Netice olarak diyebiliriz ki, yanlış bir vergi toplama düzeni, bütçe tahminlerine erişememe ve vadesi gelen çok büyük dış borçlarla, Osmanlılar'ın kendi idaresizlikleri yabancıların mali müdahalelerini kaçınılmaz duruma getirmiştir. Bütün bu durumlar hiç şüphesiz büyük bir iç huzursuzluk yaratıyor halkı ve memuru tedirgin ediyordu. Şimdi bu duruma kısaca değinelim :

d) İç Huzursuzluklar

Tanzimat hareketinin sarsılmaya, Ruslar'ın siyasî etkisinin yükselmeye başlaması, mali bunalımlar yüzünden binlerce memurun aylık alamaması, esnafın iş yapamaması, kırsal bölgelerin kuraklık ve kıtlıktan kırılması, Balkan topluluklarının dış ayanlar tarafından kışkırtılmasından doğan huzursuzlukların artması devleti süratle bir çöküntüye doğru götürmekteydi. Bu durum karşısında padişahın gözle görünür bir şey yapmaması rejime karşı iç muhalefetin başlamasına sebep oldu. Mithat Paşa ve arkadaşlarının başlattıkları, anayasa, parlamento ve Osmanlılık gibi fikirlerden gazete ve dergilerde söz edilir olmaya başladı. Özellikle Namık Kemal'in «Vatan Yahut Silistre» oyunu 1873'ten itibaren kalabalık seyirci grupları tarafından alkışlanmaya başlanmış, Osmanlıcılık ve vatanını düşmandan kurtarma çabaları ve fikirleri halk arasında taraftar bulmaya başlamıştı. İlk kez padişahın halli sözkonusu edilmeye başlanmıştı. Fakat bu fikirde olanlar yakalanıp sürüldüler. Sürgünler, Abdülaziz'in halline kadar sürgünde kaldılarsa da eserleri halk üzerinde etkili oldu.

Ulemanın başını çektiği ilmiye sınıfında da başka türlü bir muhalefet belirmişti. Bu sınıf ülkenin bu duruma gelmesinin başlıca sebe-

(1) S. J. Shaw, Aynı eser, 198

(2) Bu hususta fazla bilgi için bkz. Ahmet Cevat Eren, **Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri**, İstanbul 1966

binin Tanzimat'ın getirdiği laiklik, yabancı etkisi, yabancı temsilcilerinin müdahalesi sonunda, müslüman olmayanlara verilen «eşitlik» olduğunu ileri sürerek halk kitlelerinin desteğini sağladılar.

Pek çok «Yeni Osmanlı»nında kısmen paylaştıkları bu duygu yeni bir İslâmcılık hareketini canlandırdı. Bu akımın ortaya çıkmasında 1870'de Ali Paşa tarafından İstanbul'a getirilen ve Maarif Sarayı'na oturan Cemaleddin el-Afgani'nin de önemli tesiri olmuştur. Fakat Afgani'nin fikirleri devlet ileri gelenleri tarafından hüsnü kabul görmemiş ve Afgani 1871'de Mısır'a gitmek zorunda kalmıştır. Afgani, yirmi yıl sonra II. Abdülhamid tarafından İstanbul'a çağırılana kadar orada kalmıştır.

Esasında, Afgani'nin fikirleri Rusya'nın, Asya harekatı sırasında, Orta Asya Türklüğü'nün düştüğü feci durumun da tesiriyle İstanbul'da çok etkili olmuştur. Özellikle Ruslar tarafından işgal edilen, Taşkent, Semerkant, Buhara ve Hilye'de Türk halkına karşı girişilen kıyım ve müslüman topraklarının işgali ile imparatorluğa akın akın gelen göçmenler, halkın dikkatini imparatorluk dışında yaşayan Türk ve müslümanlara çevirmiştir(1).

Ali Suavi ve arkadaşları, Osmanlı liderliğinde, dünyanın bütün Türkler'inin, politik ve kültürel birliğini amaçlayan bir milliyetçi Türk hareketini savunmaya başladılar. Esasında bu duygu, Afgani'nin diğer müslümanlarla birleşme çağrısına da uyuyordu. *Basiret* gazetesi yeni fikirlerinin halka mal edilmesinde en önemli yayın organı idi.

Bu duygu ve hareketler Tanzimat'ın muhalifleri tarafından da benimsenip kullanılmaya başlandı. Bazı çevreler, Sultan Abdülaziz'in tüm müslümanların halifesi olduğu fikri üzerinde durdular veya bu fikri vurgulamaya başladılar. Bazıları ise, Osmanlı liderliğinde, müslümanların dev bir dünya hareketine girişmesini düşündüler. Fakat İstanbul'daki yabancı devlet temsilcileri, bütün bu fikir ve düşünceleri bastıracak kadar hükümete tesirli olacağı kanaatinde idiler. Yabancı temsilcilerin bu gibi baskıları, imparatorlukta, yabancı düşmanlığını körüklemişti. Bunun neticesi olarak, yabancı okullar daha sıkı denetim altına alınmaya çalışıldı, Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) kısmen Türkleştirildi. Yabancı misyonerlerin çalışmaları sınırlandı. Bâbıâli, 1874'de Osmanlı Türkçesi'yle yazılmış hristiyan kutsal kitaplarının satışını yasakladı(2). Kılık kıyafet daha geleneksel bir hal aldı. Kapitülasyonların ve yabancılarla şehirli hristiyan azınlığa verilen tavizlerin sona erdirilmesi istendi. Böylece Tanzimat hareketi gücünü

(1) Shaw, Aynı eser, 200
(2) Shaw, Aynı eser, 200

kaybettikçe Balkanlar'da meydana gelen olaylar bu duyguları daha da pekiştirmekte idi.

II — Dış Politikayı Etkileyen Önemli İç Olaylar

a) Yemen İsyanı (1871-1873)

Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde bulunan Yemen, XIX. yüzyılın başlarında daha çok mahalli yönetimlerin hüküm sürdüğü bir bölge idi. Asrın ortalarına gelindiğinde, devlet merkezinin bölge üzerindeki etkisi oldukça zayıflamıştı. Zaten bölge, mahalli idarelerin birbirleriyle bir mücadele alanı haline gelmişti.

Osmanlı Devleti'nin dağılma dönemine girmiş olması ve bölgeyle yeterince meşgul olamaması, Yemen'e başka güçlerin egemen olmak için girişimlerde bulunmalarına sebep olmuştur. Nitekim bu durumdan faydalanmak isteyen İngiltere, 1839'da Aden'i ele geçirmişti. Böylece Arabistan Yarımadası'na ilk yabancı ayağı atılmış oldu. Yine bu sıralarda Mısır'da bağımsızlık peşinde koşan Mehmet Ali Paşa, 1834'de Yemen'e bir ordu göndererek buraları da kendine bağlamak istemiş, fakat başarı sağlayamamıştır.

Bu hadiselerden sonra Bâbıâli, 1848'den itibaren Yemen ile yeniden ilgilenmeye başlamışsa da ülke, 1869'a kadar yine mahalli yönetimlerin egemenliği altında kalmakta devam etmiştir. 1870'de ise Yemen'de devlete karşı isyan başlamıştır.

Bunun üzerine Bâbıâli, 1871'de Yemen'e bir ordu göndererek, bölgeyi yeniden merkeze bağlamak ve sorunu kökünden çözümlemek üzere harekete geçti. Harekat 1873 yılına kadar sürdü. İsyana son verildi ve Yemen yönetim yönünden yeniden örgütlenerek bir vilayet halinde merkeze bağlandı.

Ancak Osmanlı Devleti, egemenliğini daha güneye, Aden yakınlarındaki Lahiç'e kadar götürmek istiyordu. Fakat burada karşısına İngiltere çıktı. Zira İngiltere, Aden'e yerleştikten sonra, Kızıldeniz'in bu stratejik önemi olan bölgesinde hak iddia etmeye başlamış ve bu yüzden de Osmanlı Devleti ile arasında bir anlaşmazlık doğmuştu. Bu sebeple de Bâbıâli, 1873'de burayı ele geçirmek istedi. Fakat İngiltere daha önce hareket ederek burayı işgal etti. Ayrıca Bâbıâli üzerinde baskı yaparak Türk askerlerinin buradan geri çekilmesini sağladı(1)

(1) Rifat Uçarol, Siyasi Tarih, (gözden geçirilmiş ve geliştirilmiş III. baskı), 259, İstanbul 1985

Böylece Osmanlı Devleti, Yemen'de öteden beri devam eden karışıklıklara son vererek bölge üzerindeki egemenliğini yeniden kurmayı başarmış, ancak İngiltere'nin çıkarları ile doğrudan doğruya çatışacak bölgeye gelince onların karşı koyması ile egemenliğini daha güneye götürememiştir. Bundan böyle de bölge iki devlet arasında bir çekişme alanı haline gelmiştir(1).

Bu sıralarda Balkanlar da tam bir barut fıçısı haline gelmişti ve patlamak için küçük bir kıvılcım beklemekteydi. Şimdi Balkanlar'daki gelişen hadiseler hakkında bilgi vermeye geçebiliriz.

b) Balkan Bunalımı ve Osmanlı - Rus Savaşı'nı Hazırlayan Olaylar (1875-1876)

1875'lere gelindiğinde Osmanlı Avrupası, büyük bir bunalım içine girmiş bulunuyordu. Bu tarihte Hersek'te başlayan isyan kısa zamanda gelişerek diğer Balkan toplumlarına da sıçramış ve büyük bir sorun doğurmuştur. Avrupa büyük devletleri, bu durum üzerine, Balkanlarla ilgileri veya menfaatleri oranında ve Avrupa güçler dengesi çerçevesinde, soruna karışmaya başlamışlardır. Avrupa devletlerinin bu tutumu, meseleye devletlerarası bir boyut kazandırdığı gibi, Osmanlı - Rus savaşının çıkmasına da yakın bir sebep teşkil etmiştir. Esasında bunalımın en önemli sebeplerinden biri de «Panislavizm» hareketi olmuştur.

1 — Panislavizm ve Rusya

Bütün Slav toplumlarını bir birlik altında toplamak amacını güden Panislavizm, düşünce olarak XIX. yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştır. Fransız ihtilalinin getirmiş olduğu milliyetçilik akımı Slavlar üzerinde de büyük etkiler yapmıştı. Bunun sonucu olarak Slavcılık düşüncesi, Rusya'nın dışında, Avusturya - Alman egemenliği altında yaşayan ve Slav kökünden gelen topluluklarda (özellikle Çekler arasında) bu egemenliğe bir tepki olarak gelişti. Bu akım başlangıçta felsefî ve edebi bir karakter taşımakta iken, sonradan siyasi bir akım haline gelmiştir(2).

Ruslar'ın Napolyon'a karşı kazandıkları zafer ise Slavcılık üzerine araştırıcıların daha çok eğilmelerine sebep oldu. Nitekim Hanka adında bir Çek bilgini, Sırplar'ın, Çekler'in, Lehliler'in efsanelerini araştı-

(1) Daha geniş bilgi için bkz. Rifat Uçarol, **Bir Osmanlı Paşası ve Dönemi - Gazi Ahmed Muhtar Paşa**, 23-42. İstanbul 1976

(2) Bu konuda fazla bilgi için bkz. Akdes Nimet Kurat, «Panislavizm» **Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi**, C. XI, sayı 2-4, s. 241, Ankara 1953; A. Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, 243, Ankara 1948

rarak yayınladı. Başka bir bilgin, Çek-Alman sözlüğünü hazırladı. Bu arada 1825'ten itibaren Prag Müzesi tamamlandı. Ayrıca *Çek Edebiyat Tarihi, Slav Dininin Tarihi* gibi kitaplar yayınlandı. Panislavizm terimi ilk defa, Batı'nın etkisiyle Slovak yazarlarından J. Herkel tarafından 1826'da kullanıldı. Edebiyat, tarih, etnoğrafya ve diğer kültür dallarındaki bu çalışmalar, Slovenler, Bulgarlar, Hırvatlar, Sırplar, Karadağlılar arasında yayılmaya başladı. Diğer taraftan Avrupa'da patlak veren 1830 ve 1848 ihtilalleri de Panislavizm üzerine büyük etki yaptı.

Panislavizm hareketi bu suretle Rusya'nın dışında başladıktan ve geliştikten sonra, sonuçta ona da etki yaptı. Ruslar bu akımı bilim ve edebi yönden çıkartarak, siyasi bir doktrin haline getirdiler. Doktrinin hedefi otokratcılık, milliyetçilik ve Ortodoksçuluk oldu. Bu suretle Panislavizm, Rusya için birdenbire önemli bir akım haline geldi. Panislavistler'e göre, Osmanlı ile Avusturya-Macaristan imparatorlukları yıkılmalı, bunların yerine Rusya'nın himayesinde bir Slav devleti kurulmalıydı. Rusya'nın himayesi altında bütün Slavlar'ı birleştiren bir devlet kurulmasını amaç alan Panislavistler, bu akımın yardımı ile, Rusya'yı düşündükleri seviyeye getirmek için Doğu'da fetihler yapıp Rus emperyalizmini geliştirmek, Rusya'nın egemenliği altında bulunan bütün ırkları Ruslaştırmak, Rusya'nın dışında bulunan Slav topraklarını, Rus egemenliği altına almak arzu ve düşüncesinde idiler.

Görüldüğü gibi Rusya'nın yayılmasını esas alan Panislavizm akımı, her şeyden önce Osmanlı İmparatorluğu'nu, ikinci derecede de Avusturya-Macaristan İmparatorluğunu, yani Balkanlar'ı hedef almıştı. Nitekim Rusya, Kırım savaşı ve 1856 Paris Andlaşması'nda uğradığı yenilgi üzerine, bu bölgede uğradığı zararları, bu akımın yardımı ile gidermek üzere harekete geçmiştir. Bu arada 1857'de Moskova'da bir «Slav Yardım Komitesi» kurulmuş ve daha sonra bu komitenin birçok yerlerde şubeleri açılmıştır. Rusya bütün bunların yardımı ve aracılığı ile Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki Slav ve Ortodoks topluma ra her çeşit yardımı yapmaya ve ilk adım olarak da bu topluluklara özerklik verilmesini istemeye başladı.

Böylece Rusya, 1870'lere gelindiğinde Panislavist hareketlerini sistemleştirerek, Doğu Avrupa üzerindeki geleneksel politikasını gerçekleştirmek üzere, «Panislavizm»i yeni bir politik araç olarak kullanmayı esas aldı.

Dini ve siyasi neşriyat ve faaliyetlerle her gün daha mühim bir kuvvet haline gelen bu cereyan, Romanya, Sırbistan ve Karadağ merkezlerine yerleşmişti. Buralardan Bosna-Hersek ve Bulgaristan'ı tehdit ediyordu. Panislavizm, Büyük Yunanistan hülyasına karşıydı. Ay-

rıca Avusturya'nın Belgrad ve Bükreş'te elde ettiği nüfuzundan da memnun değildi. Avusturya ise bu cereyandan başka türlü istifadeyi düşünüyordu. İtalya da kaybettiklerine bedel, Slav tebaası sayesinde Bosna-Hersek'i ele geçirmeyi umuyor, hatta Selanik Limanı dahi programı dahilinde bulunuyordu(1).

Rus ajanları 1875 yılında Tuna boylarındaki faaliyetlerini büsbütün arttırdılar. İşte bunun üzerine Hersek isyanı patlak verdi.

2 — Hersek İsyanı (1875-1876)

Hem iç hem de dış diplomatik bunalımları başlatan kıvılcım, ilk olarak sürekli yabancı kışkırtmalarından dolayı hristiyan köylülerin büyük toprak sahiplerine karşı isyan etmeleri neticesi olarak Bosna ve Hersek'te görüldü. İgnotiev'in ajanları Hristiyan-Slavlar'ı yalnız Bâbıâli'ye karşı değil, Avusturya-Macaristan'a karşı da ayaklandırıyorlardı. Başbakan Kont Andraşi'nin başında bulunduğu ikili monarşinin Macar unsurları da bunları desteklemekteydiler. Bunlar Avusturya'nın, imparatorluğun Slav nüfusunu çoğaltacak ve böylece Macar emellerine engel olacak bir bölgeyi almasını önlemek için, Rusya'nın Bosna-Hersek'i ilhak etmesini istiyordu(2).

Hersek isyanı görünüşte, Nevesin kazası hristiyan ahaliden bazılarının vergi vermemek için harekete geçmeleriyle 24 Temmuz 1875'de patlak verdi. Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerinin iç işlerine karışmasına meydan vermemek için, ayaklananları kuvvet yolu ile değil, nasihatçılar aracılığı ile yani telkinle yola getirmek istedi. Esasında Osmanlı Devleti'nin bu tutumu, olaylar karşısında devletin güçsüz ve kararsız kaldığı izlenimini verdi. Bu ise ayaklananlara cesaret vererek, isyanın gelişmesine ve yayılmasına yol açtı. İsyancıların çoğu Karadağ'dan sağladıkları silah ve cephaneyle yolları kestiler, köprüleri ele geçirdiler, müslüman köylerinde kıyıma başladılar. Sadrazam Ethem Paşa isyancılarla konuşmak üzere aracılar gönderdi. Silahlarını bırakmak şartıyla tüm sorunlarını çözeceğine söz verdi. Ancak isyancılar yabancı konsoloslara başvurarak daha iyi şartlar sağlayacağını düşündüler. İsyan süratle bütün Bosna-Hersek'e yayıldı.

Bu sırada Sadrâzam Esat Paşa'nın yerine ikinci defa olarak Mahmud Nedim Paşa sadaret makamına getirildi.

Nihayet Bâbıâli asiler üzerine kuvvet göndermeye karar verdi. Fakat isyancılara özellikle Karadağ ve Sırbistan'dan her türlü yardım

(1) Mufassal Osmanlı Tarihi (Anonim) VI, 3177, İstanbul 1963
(2) Stanford Shaw, Aynı eser, 201

geliyordu. Bu da isyanın hemen bastırılmasını önlediği gibi, bütün Balkanlar'ı tehdit eder bir durum almasına yol açtı(1).

Bu arada, bölgede Avrupa büyük devletlerinin bu çatışmadan çıkarları ve onların kışkırtmaları da olayların gelişmesinde önemli etken oluyordu. Böylece Hersek isyanı çözümlenmesi zor bir Balkan bunalımı halini aldı.

Bunalımın kritik bir noktaya gelmesi, başta Avusturya ve Rusya olmak üzere, Avrupa büyük devletlerini menfaatleri doğrultusunda Balkan savaşıyla ilgilenmeye sevketti. İlk harekete geçen de Avusturya oldu.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu; 1866'da Sadawa'da uğradığı yenilgi üzerine Batı cephesini kapatarak, bütün dikkatini Doğu'ya çevirmişti. Genişlemek istediği bu yöndeki ilk hedefleri, Sırbistan ve Karadağ üzerinde bir himaye hakkı sağlamaya ve Bosna-Hersek'i sınırları içine katmaya dayanıyordu. Avusturya'nın bu politikası, Alman çıkarları dolayısıyla, Bismarck tarafından da desteklenmekteydi. Ancak, Avusturya'nın Balkanlar'da en büyük rakibi, bu topraklar üzerinde yayılmayı amaçlayan Rusya idi. Bundan dolayı iki devletin çıkarları Osmanlı Devleti'nin bu toprakları üzerinde çatışmaktaydı. Bu yüzden Avusturya, güçlü bir Rusya'nın Doğu Avrupa'ya yerleşmesi yerine, nisbeten daha zayıf bir Osmanlı hakimiyetinin bölgede devam etmesinden yanaydı. Bunun için de Hersek isyanının bastırılıp statükonun korunmasını istiyordu.

Avusturya bu düşüncede olmakla beraber, isyanın başlangıcında el altından asileri kışkırtmaktan da geri durmuyordu. Ancak bu sırada, 1872'de kurulmuş olan «Üç İmparator Ligi» devam etmekteydi. Buna göre de Avusturya, Almanya ve Rusya «Şark Meselesi»nde birlikte hareket edeceklerdi.

Bu sebeple, Avusturya başbakanı Kont Andraşi'nin faal rol oynadığı Hersek sorunu, önce üç devlet arasında Berlin'de yapılan toplantıda «Şark Meselesi» çerçevesinde ele alındı. Kont Andraşi, Bismarck ve Rus başbakanı Prens Gorçokof arasında yapılan bu toplantıdaki görüşmeler sonucunda, üç devlet, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Bosna-Hersek için birtakım imtiyazlar istemek üzere Andraşi tarafından bir tasarı hazırlanmasına karar verdiler.

Bâbıâli, Avusturya, Rusya ve Almanya'nın Hersek isyanını bastırmak bahanesi ile, iç işlerine karışacaklarını anlayınca, buna fırsat vermemek için, 2 Ekim 1875'de bir fermanla, Bosna-Hersek'e bazı ye-

(1) Mahmud Celaleddin Paşa, Mir'at-ı Hakikat, I, 43 vd., İstanbul 1328

ni imtiyazlar daha verdi: 12 Aralık 1875'de de bütün imparatorluğu kapsayan yeni bir Islahat fermanı çıkardı. Fakat bütün bu girişimler de isyanı sona erdiremedi.

Bunun üzerine Kont Andraşi, Berlin'de alınan karar çerçevesinde Hersek isyanını sona erdirmek amacıyla, Osmanlı Devleti'ne verilmek üzere bir nota hazırladı. Bu notayı, 1856 Paris Andlaşması'nı imzalamış olan İngiltere, Fransa ve İtalya'ya da bildirdi ve onların onayını aldı. Bunun üzerine «Andraşi Notası», 31 Ocak 1876'da İstanbul'daki büyük devletlerin elçileri vasıtasıyla Bâbıâli'ye bildirildi. Bu notayla Osmanlı Devleti'nden şunlar isteniyordu:

— *Hristiyan halk için din ve mezhep serbestliğinin verilmesi,*
— *İltizam usulünün derhal kaldırılması,*
— *Çiftçilerin topraklarına sahip olabilmeleri için bazı önlemlerin alınması,*
— *Vergilerin doğrudan doğruya mahallinde harcanmaları*
— *Bu ıslahatın yapılmasını kontrol etmek üzere, müslüman ve hristiyan temsilcilerin katılacağı bir komisyonun kurulması.*

Osmanlı Devleti, notadaki isteklerden üçünü daha önce yayınladığı fermanlarda zaten vermiş olduğundan 11 Şubat 1876'da notayı prensip olarak kabul ettiğini bildirdi(1). Ancak Rusya, Karadağ ve Sırbistan'ın kışkırtmasıyla asiler, bu notadaki hakları az görerek kabul etmediler. Böylece Andraşi notası bir çözüm getiremedi. Bundan sonra Balkan sorununda Avusturya'nın yerine, insiyatifi Rusya eline aldı.

İsyanın yavaş yavaş bir iç savaş halini almaya başlaması ve 1867'den beri sürmekte olan Bulgar isyanının Bâbıâli tarafından şiddet yoluyla bastırılması Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'nın azline sebep oldu. Bu da Rusya'nın İstanbul'daki nüfuzunun azalmasına yol açtı. Bu sırada Selanik'te bazı olaylar çıktı. Olaylarda Fransız ve Alman konsolosları öldürüldü. Olay, bütün büyük devletleri harekete geçirdiği gibi Avrupa kamuoyunda Osmanlı Devleti aleyhindeki cereyanları çoğalttı. Bunun üzerine Bâbıâli, Selanik olayında suçlu görülenleri şiddetle cezalandırmak suretiyle olayı kapatmak istedi.

Olayların bu boyutlara ulaştığı sırada Rus Başbakanı Gorçokof'un girişimiyle, Berlin'de Rusya, Avusturya ve Almanya arasında ye-

(1) Bu hususlarda fazla bilgi için bkz: İbrahim Halil, **Şark Muharebâtı - Bosna-Hersek ve Bulgaristan İhtilali**, I. 112 vd., İstanbul 1928; Edouard Driault, Şark Meselesi, (Çev. Nafiz), 273-280, İstanbul 1329

ni bir görüşme yapıldı. Sonuçta Gorçokof tarafından, Balkan sorunuyla ilgili olarak hazırlanan Memerandum 12 Mayıs 1876'da Avusturya ve Alman başbakanları tarafından kabul edildi. Osmanlı Devleti'nden bazı istekleri kapsayan «Berlin Memerandumu»nun esaslarını şu şekilde sıralayabiliriz:

— *Güvenliğin tehlikede bulunduğu yerlere, yabancı devletler tarafından savaş gemisi gönderilmesi,*
— *Osmanlı Devleti ile asiler arasında iki aylık bir ateşkes yapılması ve doğrudan görüşmelere başlanması,*
— *Yurtlarına dönecek olan asilere ev ve kiliselerini yeniden yapmak için gerekli malzemenin ve diğer yardımların sağlanması,*
— *Hristiyanların da müslümanlar gibi silah taşımalarına izin verilmesi,*
— *Yabancı devlet temsilcilerinin ıslahatın yürütülmesine ve asilerin geri dönmelerine gözlemcilik yapmalarının kabul edilmesi*(1).

Berlin Memerandumu, Paris Andlaşması'nı imzalayan diğer devletlere de bildirildi. Bunlardan Fransa ve İtalya buna katıldılar. Fakat İngiltere bu teklifi 15 Mayıs 1876'da reddetti.

İngiltere'nin bu şekilde hareket etmesine kendisine danışılmadan yapılan bu anlaşmanın ileride bu üç devletin Rusya'nın liderliğinde, Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamaya yol açabileceği endişesi, daha genel anlamda da, İngiltere'nin Doğu politikasının bu devletlerin Doğu politikasına uymaması sebep oldu. İngiltere'nin bu tutumu Fransa ve İtalya'yı da etkiledi. Bu da Osmanlı Devleti'ni bir müddet rahatlattı. Nitekim İngiltere'nin bu davranışı Berlin Memerandumu'nun önemini kaybetmesine ve Osmanlı Devleti'ne bildirilmesine gerek kalmamasına sebep oldu. Buna rağmen İngiltere her ihtimale karşı Akdeniz donanmasını Çanakkale'nin Beşiğe koyuna gönderdi. Bu gelişmeler, İngiltere'nin nüfuzunu İstanbul'da ççğaltırken, Rusya'ya karşı olan kızgınlığı daha da şiddetlendirdi(2).

Böylece Hersek isyanı ile başlayan Balkan bunalımı, büyük devletleri de karşı karşıya getiren bir mesele niteliğine dönüşmüş oldu(3).

3 — Bulgar İsyanı

Yukarıda da belirtildiği gibi, Berlin Memerandumu İstanbul'a gön-

(1) Ahmed Selahattin, **Hukuk ve Siyaset (Berlin Kongresi)**, I, 160, İstanbul 1327
(2) Mahmud Celaleddin Paşa, Aynı eser, I, 89 vd.
(3) Bu meselenin ikinci safhası daha sonraki bahislerde işlenecektir.

derildiği sıralarda, Balkan Bunalımı Bulgaristan'da başlayan yeni bir ayaklanma ile şiddetlenmişti. Bulgar Ortodoks kilisesinin XVIII. yüzyıldan beri Fener Rumları'nın denetiminde olması, ülkenin Ortodoks halkını etkilediğinden burasının durumu daha da karışıktı. Zaten XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren Bulgarlar arasında, Osmanlı Devleti'nden ayrılma düşüncesi başlamıştı. Zamanla da Rusya'nın yardım ve teşvikiyle bu düşünce daha da gelişti.

Nitekim XIX. yüzyıl ortalarından itibaren Bulgarlar arasında gelişen milliyetçilik akımından Rusya, kendi Balkan politikası için yararlanma yoluna gitti. Bu arada Ruslar, Bulgarlar arasında kültür ve eğitim çalışmalarını teşkilatlandırmaya çalıştılar. Bulgarlar kiliselerini Rum etkisinden kurtarmak ve bağımsız hale getirmek istediler. Bunun için Babıâli'ye başvurarak, bundan sonra Fener Patriğini başkan olarak tanımayacaklarını bildirdiler. Bununla beraber Osmanlı Devleti bağımsız Bulgar kilisesinin kurulmasını ancak 11 Mart 1870'de kabul etti.

Mithat Paşa, önce Niş (1861-1863) sonra Tuna valilikleri sırasındaki önemli girişimleri ile Bulgaristan'da Slav milliyetçiliği cereyanını durdurmak için uğraştı. Halk arasında huzursuzluğun ve çetecilliğin sebeplerini araştırdı ve çare bulmaya çalıştı. Müslüman hristiyan ayrımı yapmadan herkese güvenlik sağlamak istedi. Mithat Paşa, köylüleri tefecilerin elinden kurtarmak için, tarım bankaları kurmuş, Tuna'da vapur işletmiş, posta düzeni kurmuş, her düzeyde okullar, yetim ve yoksullar için de özel okullar açmıştır. Esasında Mithat Paşa'nın bu faaliyetleri geç kalmış tedbirlerden başka bir şey değildi. Nitekim bütün bu işleri yapmak için yeni yeni konulan vergiler, halkı huzursuz etmeye başlamıştı. Ayrıca bu huzursuzluğu, Bâbıâli'nin bu dönemlerde Bulgaristan'a yerleştirdiği binlerce Kırımlı Türk ile Çerkez göçmenler de arttırıyordu. Bunlar kendilerini vatanlarından kovan Ruslar'a kin duyuyorlar ve bu duygularını Bulgarlar'a da yöneltiyorlardı(1).

Mali güçlükler, vilayet garnizon ve jandarmasında gerekli takviyenin yapılmasına mani oluyordu. Bu bakımdan mahalli gönüllü birlikleri kurulma yoluna gidildi. Pek çoğunun Dobrucalılarla yeni gelen Kırım göçmenlerinin oluşturduğu bu gönüllülere 'Başıbozuk' denildi(2).

Gerek Mithat Paşa'nın girişimleri ve gerekse Bâbıâli'nin yardım çabaları Bulgarlar'ı yine de memnun etmiyordu. Bâbıâli'ye karşı sü-

(1) Midhat Paşa'nın valilikleri hakkında geniş bilgi için bkz. Midhat Paşa. Mir'at-ı Hayret, Tabsıra-i İbret, (Nasırı Ali Haydar Midhat), İstanbul 1325

(2) Stanford Shaw. Aynı eser. 204

rekli bir muhalefet içindeydiler. Bu kışkırtıcıların çoğu, zengin Bulgarlar'ın çocukları idi. Mithat Paşa, ayaklanmaları her defasında bastırmış olmasına rağmen, Bulgar milliyetçileri Sırbistan ve Prenslikler (Eflâk ve Buğdan)'e kaçarak ayaklanma planlarını buradan yapıyorlardı. Neticede Bulgar İhtilalci Merkez Komitesi'nin öncülüğünde 2 Mayıs 1876'da Bulgarlar, Filibe ve Pazarcık yakınlarındaki Balkan dağlarında bir isyan hareketine giriştiler. İsyan hızla yayılmaya başladı. Türkler büyük kıyım ile karşı karşıya kaldı. Böylece, Bâbıâlî'nin bastıramayacağı bir dizi isyan zinciri başlamış oldu. Filibe'deki mahalli garnizon, çok küçük olduğundan vali, başıbozuk milis kuvvetlerini de kendi askerine katarak Türk ve müslüman köylerini savunmaya geçti (Mart-Haziran 1876). Müslüman ve hıristiyan köylerinde kıyımlar meydana gelirken, düzenli Osmanlı askerleri her iki tarafa güven vermek için çarpışıyorlardı. Ancak bu arada Avrupa propaganda mekanizması harekete geçmiş, binlerce savunmasız hıristiyanın katledildiğini bildirmişlerdi. Fakat bunların yalan olduğu Amerikalı misyonerlerin verdikleri bilgilerden sonra anlaşıldı. Zira Amerikalı misyonerler öldürülen 15.000 Bulgar'a karşı 30.000 ila 100.000 arasında Türk - müslüman öldürüldüğünü belirtmişlerdi(1).

Bütün bunlara rağmen bölgede bu huzursuzluk daha uzun yıllar devam edecek, Osmanlı Devleti de bunu önlemek istese de Avrupa'nın müdahalesi sonucu istenilen önlemleri alamayacaktır. Eyaletlerde görülen bu huzursuzluk, başşehirde de hissedilecek, özellikle, Türk-müslüman halka yapılan zulüm, Avrupa'ya bir tepki olarak «Medrese Talebesi»ni galeyana getirecektir.

4 — Softalar Ayaklanması

Rumeli'de gelişen olaylar, özellikle müslümanların katledilmeleri ve Avrupa basınında olayların çarpıtılması, müslümanları galeyana getirdi. İstanbul basını sansür altına alındığı halde Nedim Paşa'nın düzeni sağlamak için Rus askerleri getireceği söylentileri yayılmaya başlamıştı. Parası olan herkes silahlanmaya başladı. Müslüman misillemesinden korkan Avrupalılar ve hıristiyanlar dükkanlarını kapatıp, ailelerini Avrupa'ya gönderdiler(2). İgnatiyef Rus sefaretini tahkim ettirdi.

8 Mayıs 1876'da Medrese talebeleri, mekteplerinden çıkarak büyük camiilerin avlularında toplanmaya başladılar. Müslüman kıyımı ve Avrupa devletlerinin müdahalesi karşısında Bâbıâli'yi korkaklıkla suçladılar. Sultan Abdülaziz göstericileri yatıştırmak için, Şeyhülislâmlık

(1) Stanford Shaw, Aynı eser, 205
(2) Stanford Shaw, Aynı eser, 206

makamına, reform taraftarı Hafız Hayrullah Efendi'yi getirdiğini açıkladı. Talebeler, Nedim Paşa'nın da sadaretten alınmasını istediler. 12 Mayıs'ta bu istekleri yerine getirildi. Padişah durumu kontrol altına almak için sadarete kendi adamı mütercim Rüştü Paşa'yı getirdi. Yeni hükümetle Mithat Paşa koltuksuz Nâzır, Hüseyin Avni Paşa'da Serasker oldu. Alınan mali tedbirlerle duruma hakim olmaya çalışıldı. Ancak mali bunalım çözülemedi ve bu en önemli anlarda, Avrupa devletleri ile ilişkiler de daha çok çıkmaza girdi. Böylece Talebe-i ulûm hareketi hükümeti değiştirmiş ve hiç olmazsa Türk-müslüman kıyımında sessiz kalmamışlardır.

5 — Sultan Abdülaziz'in Tahttan İndirilmesi ve V. Murad

Osmanlı Devleti'nin özellikle Balkan bunalımı ile içine düştüğü siyasi çıkmazlar, ekonomik ve mali durumun kötüye gitmesi, Abdülaziz'in de iktidar dizginlerini bırakmayıp devleti bu badireden kurtarmak istemesi, onu bazı nâzırlarla sürtüşmeye sürüklemişti. Özellikle Serasker Hüseyin Avni Paşa, padişahın halli üzerinde durmaktaydı. Midhat Paşa da bu fikre karşı çıkmamakla beraber, padişaha bir anayasa kabulu fikri üzerinde daha fazla durmaktaydı.

Esasında her ikisi de yeni kurulan Mütercim Rüştü Paşa'nın kabinesi üyelerindendi. Yeni kabineye Padişah Abdülaziz pek güvenmiyordu. Aynı şekilde Hüseyin Avni ve Mithat Paşalar da padişaha güvenmemekte idiler. Özellikle Mithat Paşa, anayasaya dayalı bir idare için «Genç Osmanlılar» ile de irtibat halindeydi. Fakat bu anayasalı rejimi Abdülaziz'e kabul ettirmek mümkün değildi. Bu sebeplerden dolayı Midhat Paşa ve arkadaşları Padişah'ı tahttan indirmeye karar verdiler. Bunun üzerine de 30 Mayıs 1876 günü Abdülaziz hall edilip, Osmanlı tahtına V. Murad geçirildi. Yalnız 30 Mayıs sabahı Dolmabahçe Sarayı'nın Harbiye Nâzırı Süleyman Paşa komutasındaki iki tabur asker ile sarılması sırasında telaşa kapılan Şehzade Murad, öldürülme korkusuyla dışarı çıkmamış ve bu korku hâli daha sonra da devam etmiştir.

Sultan V. Murad, aydın ve ileri görüşlü bir genç gibi görünüyordu. Reformlara bütün samimiyeti ile inandığını, yayınladığı ilk fermanda açıkça belirtmişti. Fakat kendisinden ısrarla meşruti bir rejim isteniyor ve o, her defasında halkın iradesinden söz ediyordu.

Bu arada Abdülaziz sağlıklı bir hayat sürmekteydi ve Çırağan Sarayı'nın harem bölümündeki Feriye Sarayı'na taşınmıştı (Haziran 1876). Ancak 4 Haziran 1876 pazar sabahı kendisine sakal ve saçını düzeltmesi için verilen küçük bir makasla bilek damarları kesilmiş olarak bulundu. Her ne kadar olaya intihar raporu verilmişse de, aradan çok

geçmeden Abdülaziz'in bir daha tahta çıkmasını önlemek için Midhat ve Hüseyin Avni Paşalar tarafından öldürüldüğü söylentileri ortalıkta dolaşmaya başladı.

Abdülaziz'in ölüm sebebi ne olursa olsun, olay sultan Murad için büyük bir felaket oldu. Zaten tahta çıkmasına yol açan olaylardan sarsılmış olan padişahın durumu daha da ağırlaştı.

c) II. Abdülhamid'in Tahta Geçişi

Bu hadise de padişahın korkularını arttıracak ve Osmanlı iç siyasetini karıştıracaktır. 15 Haziran 1876'da Abdülaziz'in ikinci eşinin kardeşi ve Şehzade Yusuf İzzeddin'in özel maiyyetinde çalışan Çerkez Hasan, Midhat Paşa'nın evindeki nâzırlar toplantısını basarak Hüseyin Avni Paşa ile Hariciye Nâzırı Raşid Paşa'yı öldürdü. Birçok kişiyi yaraladı. Buna sebep olarak Serasker'in kendisine daha önce hakaret etmesi ve onu Abdülaziz'in ölümünden dolayı suçlu tutarak intikam almak isteği gösterildi. Çerkez Hasan yargılandı. Suçlu bulunarak 18 Haziran 1876'da idam edildi. Fakat bu hadisede çeşitli söylentiler ortaya çıktı. Bazılarına göre; Midhat Paşa kabineye hakim olmak ve anayasaya onay almak yolunda kendisini engelleyecek tek güçlü bakanı ortadan kaldırmak için bu olayı hazırlamıştır diye yorumlandı.

Bu hadiselerden sonra Midhat Paşa anayasa taslağı ile uğraşmaktaydı. V. Murad'ın ise bozulan dengesi bir türlü düzelmek bilmiyordu. Avrupa'dan getirtilen doktorlar da yetersiz kalmaktaydı. Bu sırada Şehzade Abdülhamid de Sultan Murad'ın hastalığının tedavi edilemez olduğunun tıbben belirtilmesi durumunda hükümdarlığı kabul edeceğini bildiriyordu. Esasında Abdülhamid akıllı ve hırslı bir şehzade idi.

31 Ağustos'ta toplanan kabine Sultan Murad'ın tahttan indirilmesine karar verdi. Şeyhülislam, padişahın akıl hastası olduğundan hali için buna gerek veren bir fetva hazırladı. İstanbul doktorlarından birkaçı da sultanın iyileşmesinin imkansız olduğuna dair bir rapor hazırladılar. Ertesi gün, devletin ileri gelen kişileri Topkapı Sarayı'nın Divan-ı hümayun salonunda toplandılar. Hal'i tebliğ edildi ve Sultan Murad tahttan indirildi (31 Ağustos 1876). Aynı gün Osmanlı tahtına geçen II. Abdülhamid'e bağlılık ve sadakat yemini etti.

İNDEKS

— A —

Abaza Hasan Paşa: 31, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55
Abbas: 122
Abbasiyyûn: 126
Abbas Mirza: 384, 386
Abdi Paşa: 122, 160
Abdullah Birri Efendi: 241
Abdullah Menou: 302, 303
Abdullah Paşa: 137, 171, 172, 173, 193, 401, 402, 403
Abdülaziz: 507, 508, 509, 510, 519 520, 521
Abdülbâkî Hân: 139
I. Abdülhamid: 166, 171, 225, 229, 232, 233, 510, 521
Abdülmecid: 407, 416, 417, 440, 444, 469, 473
Abdülmecid Sivasi Efendi: 38
Abdünnebi: 23, 24
Abdürrahim Efendi: 22
Abdürrezzak Bahir Efendi: 163
Acem: 50, 52, 88, 144
Açıkbaş: 108
Adakale: 140, 230
Adana: 103, 172, 403, 407, 408, 409, 415, 417
Aden: 511
Adriyatik (-Denizi): 189, 217, 261, 286, 292, 293, 294
Afganistan: 139
Afganlılar: 128, 130, 131
Afrika: 154, 203, 209
Afşarlar: 131
Afyonkarahisar: 76
Agah Efendi: 257
Ağa Hüseyin Paşa: 377, 403
Ağa İbrahim Hilmi Paşa: 346
Ahcıoğlu Mehmet Paşa: 108
Ahırkapı: 149
Ahıska: 318, 377, 378
II. Ahmed: 91, 95, 96
III. Ahmed: 111, 115, 116, 124, 131, 132, 133, 135, 136, 137, 149, 151, 166, 331, 432
Ahmed Ağa: 153, 154
Ahmed Efendi: 340
Ahmed Fevzi Paşa: 410
Ahmediyye: 37
Ahmed Muhib Efendi: 312
Ahmed Muhtar Paşa: 60
Ahmed Paşa: 54, 131, 137, 139, 143, 144, 157, 192, 193, 199, 417
Ahmed Resmi Efendi: 155, 166, 172
Ahmed Vâsıf Efendi: 169
Akdeniz: 63, 121, 160, 163, 166, 181, 188, 200, 201, 203, 209, 214, 215, 218, 219, 222, 227, 236, 238, 253, 256, 265, 268, 274, 282, 283, 287, 288, 290, 291, 292, 300, 306, 307, 317, 323, 339, 346, 356, 363, 370, 372, 373, 387, 388, 391, 392, 404, 405, 406, 408, 411, 427, 429, 457, 460, 461, 472, 478, 487, 488, 517
Akif Efendi: 410

Akif Paşa: 439
Akka: 167, 168, 297, 298, 299, 341, 401, 402, 403, 415, 419, 420
Akkaş: 75, 76
Akkerman: 160, 235, 244, 314, 371, 372, 376, 378, 436, 493
Aksaray: 46, 94, 149
Aksu: 166, 222
Ak-su(Buğ): 141
Ak Şemseddin: 36
Alaiye: 42
Albert de Caprara: 71
Aleksandr: 310, 320, 323, 324
I. Aleksandr: 314, 329, 367, 370
II. Aleksandr: 474
Aleksandr Cuza: 491
Aleksandr İpsilanti: 365, 367, 368
Aleksandr Mavrokordato: 223
Aleksandr Moruzi: 313
Aleksey Orlov: 161
Aleksi Orloff: 378
Alemdar Mustafa Paşa: 317, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 436
Ali Ağa: 397
Ali Bey: 99
Ali Efendi: 70, 304
Ali Han: 143
Ali Murat Han: 192
Ali Paşa: 54, 137, 149, 169, 171, 442, 499, 507, 510
Ali Suavi: 510
Alman (-ya, -lar): 70, 74, 124, 171, 190, 216, 251, 263, 405, 494, 504, 505, 506, 512, 513, 515, 516, 517
Amasya: 35
Amcazâde Hüseyin Paşa: 95, 101, 103, 104, 105, 108
Amedci Reşid Bey: 407
Amedi Galip Efendi: 305
Amerika (-lı, -lılar, -Birleşik Devletleri): 170, 185, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 445, 494, 519
Amiens: 304, 305, 310
Amiral Nelson: 252, 253, 254, 268
Anadolu: 33, 34, 35, 39, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 57, 61, 63, 67, 68, 75, 76, 77, 81, 82, 83, 88, 87, 91, 94, 95, 98, 99, 102, 103, 107, 113, 121, 123, 126, 132, 142, 144, 147, 151, 153, 168, 172, 318, 325, 326, 341, 346, 349, 350, 351, 377, 403, 406, 407, 408, 409, 420, 444, 455, 472, 509
Anapoli: 121, 171, 203, 243, 377, 378
Anastosyon Çakalof: 365
Anavarin: 75
Andraşi: 514, 515, 516
Ankara (lı, -lılar): 36, 54, 176, 177, 336
Ankebut Ahmed Paşa: 80, 63
Anna: 140
Antalya: 53, 54
Antalyalı Osman Ağa: 118
Antep: 51
Apaffy: 80
Apafi Mihail: 45, 58
Arabacı Ali Paşa: 92
Arabistan: 52, 54, 203, 444, 511
Arabzade Abdülvehhab Efendi: 90
Arabzade Arif Efendi: 349
Arap (-lar): 51, 107, 108, 113, 198, 482, 485
Arapça: 269, 275, 483
Arap Recep Paşa: 82, 85, 86
Ardilan: 130

Argos: 121
Ârifî Ahmed Paşa: 130, 156
el-Ariş: 402
Arnavut (-lar): 22, 82, 85, 167, 362
Arnavut Ali: 346
Arnavutluk: 74, 106, 159, 203, 260, 261, 262, 279, 286, 287, 292, 294
Arpaçayı: 137
Arslan Giray: 226
Astrahan: 190, 218, 231
Asya: 203, 209, 510
Asir Efendi: 237, 284
Atıf Efendi: 275, 277, 279, 280, 281, 291
Atina: 75, 370, 371
Atlas Okyanusu: 268, 391, 396
At-meydanı: 133, 353
At Pazarı: 93
Attik Yarımadası: 380, 381
Austerlitz: 312
Avlita (Sivastopol): 232
Avlonya: 80
Avrat-pazarı: 94
Avrupa (-lı, -lılar): 24, 40, 44, 53, 58, 59, 60, 66, 68, 71, 72, 74, 91, 100, 104, 106, 109, 115, 124, 127, 133, 144, 147, 155, 158, 164, 172, 176, 181, 185, 188, 194, 195, 197, 200, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 212, 217, 218, 233, 237, 239, 242, 244, 245, 249, 250, 251, 252, 254, 256, 259, 262, 264, 266, 279, 280, 285, 289, 291, 292, 293, 299, 300, 303, 306, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 318, 319, 320, 322, 323, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 350, 353, 356, 359, 360, 361, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 376, 378, 380, 382, 383, 391, 392, 393, 394, 399, 402, 404, 405, 406, 418, 419, 424, 425, 426, 427, 431, 432, 434, 435, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 450, 451, 452, 454, 455, 456, 457, 458, 460, 461, 466, 467, 468, 469, 471, 472, 473, 474, 475, 477, 478, 479, 481, 482, 484, 485, 486, 487, 489, 490, 492, 494, 499, 500, 501, 504, 507, 512, 513, 515, 516, 519, 520, 521
Avusturya (lı, -lılar): 44, 45, 56, 58, 59, 60, 63, 65, 69, 70, 71, 72, 74, 81, 83, 85, 86, 87, 88, 91, 92, 93, 94, 97, 98, 99, 100, 102, 103, 104, 105, 106, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 139, 140, 141, 142, 146, 147, 155, 156, 157, 158, 160, 167, 168, 170, 171, 173, 174, 187, 194, 195, 196, 197, 203, 210, 213, 216, 217, 220, 221, 222, 223, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 244, 245, 246, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 262, 263, 264, 265, 279, 280, 281, 282, 286, 288, 293, 300, 310, 312, 323, 327, 328, 329, 332, 335, 355, 356, 358, 359, 360, 361, 364, 367, 388, 372, 374, 375, 378, 390, 405, 411, 418, 419, 420, 422, 427, 428, 429, 435, 451, 453, 454, 455, 463, 466, 467, 471, 473, 474, 475, 479, 484, 486, 488, 489, 490, 491, 492,

494, 496, 498, 500, 504, 505, 512, 513, 514, 515, 516, 517
Aya Kapısı: 149
Ayamavra: 75, 294, 323
Ayasofya: 37, 67, 146
Ayazma: 56
Ayazma Kapısı: 94
Aydın: 34, 142, [illegible]
Aynalıkavak: [illegible], 185, 186
Ayşe Sultan [illegible]
Azak (-Kalesi): 99, 108, 118, 120, 139, 141, 166, 174, 218, 219, 424
Azak Denizi: 231
Azamzâde Abdullah Paşa: 282
Azerbaycan: 121, 173, 193
Aziz Efendi: 339

— B —

Baba Dağı: 66, 92, 97, 113, 140, 160, 162
Babaeski: 111
Baba Hasan: 111
Baban: 169, 192, 193, 385
Bâbıâli: 117, 120, 125, 140, 145, 149, 156, 158, 159, 167, 170, 171, 180, 182, 207, 225, 228, 253, 254, 256, 257, 258, 272, 275, 278, 279, 280, 282, 284, 285, 295, 297, 306, 312, 314, 317, 327, 329, 344, 349, 352, 361, 366, 368, 369, 370, 372, 373, 378, 381, 383, 384, 389, 399, 400, 406, 407, 413, 418, 440, 450, 451, 456, 458, 460, 464, 465, 466, 467, 469, 470, 479, 480, 485, 488, 489, 490, 495, 496, 498, 499, 500, 501, 506, 511, 514, 515, 516, 518, 519
Başka: 102
Bagavars: 143
Bağdat: 30, 35, 39, 47, 48, 51, 108, 113, 122, 126, 128, 130, 131, 137, 143, 157, 169, 193, 212, 385, 386, 459
Bahadır Giray: 187
Bahçekapısı: 148, 175
Bahçeköy: 146
Bahçe Saray: 139, 218
Bahir Mustafa Paşa: 150, 172
Baht Giray: 174
Bakû: 128, 130, 131, 385
Balaban: 146
Balkanlar: 87, 107, 120, 180, 181, 195, 219, 220, 221, 251, 252, 262, 307, 309, 312, 313, 318, 323, 325, 326, 328, 329, 341, 355, 359, 362, 367, 375, 377, 378, 379, 405, 427, 457, 460, 467, 468, 471, 477, 490, 495, 496, 498, 508, 509, 510, 512, 513, 515, 517, 518, 519, 520
Balta: 159
Baltacı Mehmed Paşa: 115, 117, 118, 120
Balta Limanı: 413, 456
Baltık Denizi: 115, 121, 160, 218, 219, 227, 236, 255, 463, 474
Banat: 98
Banyaluka: 140
Barbaros Hayrettin Paşa: 387
Barcsay Akos: 45
Baron de Herbert Ratkal: 241
Baron Konus: 200
Baron Roussin: 408
Baron de Tott: 153, 161, 164
Basra: 107, 108, 113, 189, 192, 193, 194, 203, 406, 457
Bastille: 247
Başmakcızâde Ali Efendi: 110
Batı Akdeniz: 112, 268, 387, 388, 389, 391

Batı Anadolu: 366
Batı Avrupa: 363, 460
Batı Hindistan: 264
Batı Trakya: 366
Batum: 469
Bavyera: 72, 381
Bayburtlu Süleyman: 346
Bayezid: 56, 133
Bayramiyye: 37
Bebek: 127
Bebe Süleyman: 107
Beç kalesi: 72
Bega: 101
Bekir Paşa: 358
Bekri Mustafa Paşa: 74, 85, 148
Bektaş: 22
Belçika: 233, 251
Belgrad: 45, 58, 60, 71, 72, 73, 74, 77, 82, 83, 85, 86, 87, 91, 92, 93, 94, 98, 100, 101, 103, 104, 105, 122, 123, 124, 125, 126, 140, 141, 155, 156, 157, 158, 222, 235, 357, 358, 360, 361, 362, 493, 494, 514
Bender: 67, 116, 141, 231, 235, 244, 314
Benedetto Pisani: 98
Benefşe: 61
Bengal: 261
Beni Harb: 154
Berlin: 156, 339, 516, 517
Bertrahaud: 332
Besarabya: 166, 222, 231, 235, 323, 325, 464, 489
Beşike: 466, 517
Beşiktaş: 127, 146
II. Beşir: 449, 450
Beyazıd: 440
II. Beyazıd: 453
Beykoz: 407
Beylan: 403
Beylerbeyi: 175
Beyrut: 57, 162, 167, 402, 420, 449, 450, 459, 485
Beyzade Ali Paşa: 108
Bıyıklı Mahmud: 22
Binke: 100
Birecik: 108, 113, 416
Bismarck: 504, 515
Bitlis: 76, 386
Bitpazarı: 146
Bizans: 171, 219, 222, 364, 365, 370
Bodrum: 162
Boğazhisar: 92
Boğaziçi: 127, 344
Boğdan (Buğdan): 44, 66, 71, 93, 117, 123, 124, 125, 133, 159, 160, 188, 195, 196, 207, 222, 223, 224, 231, 233, 234, 244, 313, 314, 315, 319, 320, 322, 324, 325, 328, 359, 362, 367, 368, 371, 377, 378, 379, 451, 452, 455, 456, 457, 450, 460, 465, 468, 471, 474, 476, 477, 489, 490, 491, 492, 506, 519
Bohemya: 241
Bolayır: 473
Bolevi (Bolulu) Mustafa Efendi: 51, 55
Bolu: 75
Bolvadin: 24, 82
Bor: 23
Borcakov: 472
Bosna: 59, 74, 81, 85, 113, 121, 125, 126, 140, 154, 172, 173, 229, 230, 260, 265, 358, 360, 443, 452, 466, 493, 513, 514, 515
Boşnak: 22
Bosnalı Ahmed Paşa: 82
Bouli: 467
Boyarlar: 124

Boynueğri Mehmed Paşa: 26, 33, 34, 35, 39, 46, 48
Bozcaada: 26, 34, 43, 44, 315
Boze (Buzon) suyu: 235
Bozok: 153
Bozoklu Mustafa Paşa: 69, 93, 94
Böğür-delen: 87
Bölükbaşı Yeğen Osman: 75, 76
Brandenburg: 59
Britanya: 263
Bucak: 124
Bucak Tatarları: 166
Bucaş: 65, 67
Budin: 45, 56, 70, 71, 73, 74, 76, 453
Bug nehri (Aksu): 231
Buhara: 510
Bukovina: 168
Bulgakof: 223, 224, 225
Bulgar (-lar): 362, 365, 513, 516, 517, 518, 519
Bulgaristan: 203, 323, 460, 513, 518
Bulut-Kapan Ali Bey: 162, 167
Bursa: 34, 40, 50, 51, 78, 82, 109, 133, 176, 177, 284, 346, 439, 456
Butenef: 410
Bükres: 56, 124, 140, 162, 234, 242, 325, 326, 328, 360, 366, 367, 371, 377, 385, 455, 472, 492, 503, 514
Büyükdere: 287, 344, 406, 469, 470
Büyük İsmail Bey: 197, 200
Byron: 365

— C —

Cafer Ağa: 93
Cafer Paşa: 100, 101
Caferi (-lik): 139, 142, 143
Campo Formio: 251, 260, 262, 282, 293, 355, 364
Canım Hoca Mehmed Paşa: 121, 123, 140
Cânib Ali Efendi: 142
Canik: 163, 169
Can Mirza Paşa: 49
Capo d'İstria: 365
Carlo Ruzini: 125
Cebel-i Lübnan: 282, 449
Cebelitarık Boğazı: 215, 387
Cedevî Hasan Bey: 200
Celâli (-ler): 34, 45, 54, 57, 76
Celvetiyye: 37
Cemaleddin el-Afganî: 510
Cemaleddin Aksarayî: 36
Cenaze Hasan Paşa: 234
Cenova: 75
Cerce: 200
Ceridoğlu: 82
Cerrahpaşa: 94
Cezayir (-li, -liler): 95, 111, 112, 151, 195, 199, 222, 231, 235, 272, 282, 387, 388, 389, 390, 391, 396, 400, 402, 461
Cezayirli Ali Paşa: 398
Cezayirli Hasan Bey: 161
Cezayirli Hasan Paşa: 175, 232, 276
Cezzar Ahmed Paşa: 168, 198, 199, 282, 294, 295, 297, 298, 299
VI. Charles: 146
Charles Napier: 421
Chatham: 459
Cibali: 149
Cibali Kapısı: 93

485
Cinci Hoca (Hüseyin Efendi): 19
Circe: 55, 56
Codrington: 374
Colbert: 213
Cornelis Calkoen: 140
Cuza: 492

— Ç —

Çakırcı Hasan Paşa: 110
Çalık Ahmed: 111, 115
Çalık Ali Paşa: 93
Çanakkale (-Boğazı): 24, 30, 34, 42, 43, 48, 161, 213, 218, 256, 264, 314, 315, 316, 317, 320, 321, 326, 411, 417, 423, 424, 425, 429, 465, 466, 469, 517
Çandarlı: 369
Çankırı: 28
Çapanoğlu Ahmed Paşa: 154
Çapanoğulları: 153
Çarhacı Ali Paşa: 235
Çatalca: 345
Çay: 24
Çehrin: 67
Çek (-ler): 216, 454, 512, 513
Çelebi Halife: 36
Çelebi İbrahim Paşa: 82, 86
Çelebi Mustafa Paşa: 346, 348, 349
Çemberlitaş: 67
Çengeloğlu Tahir Paşa: 374
Çerkes Mehmed Bey: 56
Çerkez: 518
Çerkez Hasan: 521
Çeşme: 161, 437
Çeteci Abdullah Paşa: 143
Çetine: 75
Çıldır: 154, 318, 385
Çınar Vak'ası: 32, 33, 38
Çırağan Sarayı: 520
Çırpıcı Çayırı: 80, 110
Çorlu: 110, 342
Çorlulu Ali Paşa: 111, 115
Çors: 130
Çorum: 35, 82, 154
Çubuklu: 127
Çuka (Cerigo): 121, 294
Çukurova: 484

— D —

Dadyan: 108
Dağdevirenoğlu Mehmet Ağa: 341
Dağıstan: 128, 130, 131, 142, 173, 226
Dalmaçya (-lı, -lılar): 62, 74, 94, 106, 126, 222, 251, 260, 261, 262, 281, 282, 285, 286, 287, 290, 292, 307, 309, 314, 355, 366, 436
Daltaban Mustafa Paşa: 108, 112, 113
Damad Ali Paşa: 120, 121, 122, 123
Damad İbrahim Paşa: 125
Danilo: 495
Danimarka: 44, 113, 236
Darüssaade: 27, 28
Daryal (Daryol): 190, 191
David Porter: 395
Davit Efendi: 485
Davud Gerçek: 135
Davud Han: 128
Davud Paşa: 71, 122, 159
Davutpaşa: 81, 110, 149, 228, 335
Dayı Hüseyin Paşa: 389
Dayrü'l-Kamar: 450
De Ferriol: 117
Dela Cour: 465

Deli Hüseyin Paşa: 24, 55, 57
Demirbaş Şarl (Onikinci Şarl): 111, 218, 219
Demirkapı: 148
Denizli: 142
Derbend: 130, 190, 385
Derviş Bey: 199
Derviş Efendi: 146
Derviş Mehmet Paşa: 29
Derviş Paşa: 369
Desaaix: 300
Descorches: 255, 256, 257, 258
Devlet Giray: 108, 116, 117, 118, 159, 160, 183, 184
Dicle: 107, 108, 113, 406
Diez: 239
Dimetoka: 62
Dimitri İpsilanti: 367, 369
Dinyeper: 231
Dinyester: 184, 203, 323
Divan yolu: 148
Diyarbakır: 455
Diyarbekir: 30, 35, 47, 48, 93, 99, 102, 103, 113, 121, 143
Dobruca (-lı, -lar): 472, 518
Doğu Akdeniz: 63, 203, 214, 251, 263, 264, 266, 267, 271, 285, 287, 290, 291, 293, 306, 308, 317, 355, 391, 392, 399, 405, 488, 500, 501, 502
Doğu Anadolu: 190, 192, 325, 386, 457
Doğu Avrupa: 170, 195, 219, 222, 237, 320, 490, 492, 515
Doğu Bayezid: 386, 473
Dolmabahçe Sarayı: 520
Don Kazakları: 163
Don nehri: 139
Droşenko: 65, 66, 67
Dubayet: 259, 262, 275
Dubrovnik: 106
Duc de Croy: 93
Duc de Noailles: 62
Dumouriez: 253, 254
Duquesne: 68, 69
Dürri Ahmed Efendi: 127, 128
Dürrizade Arif Efendi: 284
Dürzi (-ler): 57, 95, 298, 449, 450, 483, 484, 485, 486

— E —

Ebher: 131
Ebu Bekir Paşa: 272, 273
Ebubekir Ratıp Efendi: 332
Ebukır: 282, 283, 284, 293, 296, 297, 299, 300, 302, 405
Ebuzzeheb Mehmed Bey: 167, 173, 197
Edirne: 22, 43, 49, 50, 58, 60, 61, 62, 63, 65, 67, 73, 77, 78, 85, 87, 91, 92, 93, 94, 96, 97, 98, 99, 100, 103, 105, 109, 110, 111, 114, 115, 120, 123, 124, 125, 137, 139, 144, 147, 158, 176, 228, 229, 317, 341, 342, 344, 348, 378, 379, 380, 401, 410, 425, 436, 458, 467, 492, 493, 503
Eflâk: 41, 44, 56, 66, 71, 85, 86, 93, 123, 124, 125, 140, 154, 159, 160, 166, 167, 170, 173, 187, 188, 195, 196, 207, 222, 223, 224, 313, 314, 315, 319, 320, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 359, 362, 367, 368, 371, 377, 378, 379, 451, 452, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 465, 466, 471, 474, 476, 477, 489, 490, 491, 492, 506, 519
Eflatun: 261
Ege (-Denizi, -Adaları): 162, 189, 203, 264, 286, 362, 366,

368, 369, 370, 377, 381, 382, 383, 457, 497
Egerseg kalesi: 59
Egine: 121
Eğriboz (Agriboz): 83, 85, 111, 162, 172, 381
Eğri kalesi: 81
Ejderhan: 190, 218
Elariş: 297, 300, 301, 302
Elmas Mehmed Paşa: 97, 101, 102
Elphinstone: 161
Emeric Thököly: 106
Emetullah Gülmûş: 78
Emir Abdülkadir: 390
Emirgan: 175
Emmanuel Ksantos: 365
Engürüs: 81, 82, 85
Epaminondas: 261
Epir: 497
Epire: 369
Erciş: 386
Erdebil: 130
Erdel: 44, 45, 49, 52, 58, 60, 71, 88, 93, 100, 101, 105, 106, 120, 124, 141, 173, 187, 454
Ereğli (Heraklius): 171
Erfurt: 320, 353
Erivan: 139
Ermeni (-ler): 207, 325, 395, 434, 440, 444, 488
Ermenice: 356
Ermeni Süleyman Paşa: 32
Erzurum: 28, 30, 39, 47, 108, 128, 137, 157, 285, 378, 385,
Esat Paşa: 514
Eskişehir: 46
Esma Sultan: 172
Esma Sultan Yalısı: 148
Esseyit Ali Efendi: 303, 339
Esterâbâd: 130
Estergon: 74
Eşref Şah: 131
Etats Generaux: 246, 247
Ethem Paşa: 514
Et meydanı: 149
Eugen: 122, 123, 124, 125
Eugene: 103
Eugene de Savoie: 102
Eugenie: 488
Eylau: 319
Eyyûbî Hasan Paşa: 130, 131
Eyüp: 88, 127

— F —

Faracallah: 107
Fatih: 41, 56, 94, 146, 149, 462
Fatih Sultan Mehmet: 362
Fazıl Ahmed Paşa: 53, 58, 59, 60, 61, 63, 65, 66, 67, 69, 121
Fazıl Mustafa Paşa: 77, 80, 86, 87, 88, 90, 91, 330
Fazlı Paşa: 103
Felemenk (-ler): 120, 125, 238, 239, 241, 279
Fener (-li): 41, 338, 365, 367, 368, 436, 489
Fenerbahçe: 90
Fener Rumları: 518
Ferdinand: 254
Ferdinand de Lesseps: 487, 488
Ferhad Paşa: 43
Feriye Sarayı: 520
Feth Ali Han: 143
Feth Ali Şah: 384, 385, 386
Feyzullah Efendi: 97, 101, 109, 111, 115, 137, 154
F. de Pahlen: 378
Fındıklılı Mehmed Ağa: 114
Fırat: 108, 113, 406, 413
Filek kalesi: 71
Filibe: 78, 125, 519
Filistin: 402, 482

Fin körfezi: 116
Finlandiya: 175, 255, 320, 463
Flemenk: 104
Floransa: 75
F. Morosini: 83, 85
Fokşan: 235
Fokşâni: 234
Fontainebleau: 127
Francesco Morosini: 24, 75, 93
I. François: 210
Fransa: 59, 63, 65, 68, 69, 72, 104, 124, 127, 128, 130, 133, 135, 140, 141, 155, 158, 170, 171, 181, 185, 187, 189, 195, 196, 199, 201, 210, 211, 212, 213, 214, 220, 221, 224, 227, 238, 240, 242, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 262, 263, 264, 265, 266, 269, 270, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 296, 297, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 317, 318, 319, 320, 321, 323, 324, 326, 327, 328, 334, 353, 359, 364, 365, 372, 373, 374, 375, 376, 379, 381, 382, 384, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 397, 399, 400, 402, 405, 407, 408, 409, 410, 411, 415, 418, 419, 421, 423, 427, 428, 434, 435, 437, 450, 452, 455, 458, 460, 461, 463, 464, 465, 466, 467, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 478, 479, 482, 483, 484, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 495, 497, 498, 499, 500, 504, 505, 506, 516, 517
Fransız (-lar): 59, 62, 63, 68, 69, 111, 112, 117, 124, 140, 142, 153, 160, 170, 171, 173, 186, 199, 211, 212, 213, 214, 215, 220, 244, 245, 246, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 278, 279, 281, 282, 283, 284, 286, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 305, 307, 308, 309, 310, 312, 315, 316, 321, 323, 324, 327, 328, 332, 334, 341, 355, 356, 363, 365, 366, 372, 374, 377, 384, 387, 388, 389, 390, 393, 396, 397, 398, 399, 400, 405, 408, 436, 444, 452, 460, 461, 469, 470, 471, 473, 475, 479, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 494, 516
Fransızca: 334, 335, 440
II. Fredrik: 241
Frenk: 88
Friedland: 319
II. Friedrich: 155, 156, 158
Friedrich August: 100
Fuad Paşa: 442, 455, 464, 485, 486, 503, 508

— G —

Gabella kalesi: 94
Galata: 180
Galatasaray: 146, 438, 510
Galib: 159
Galiçya: 238
Ganj: 261
Gazi Hasan Paşa: 167, 169, 173, 174, 199, 200, 201, 226, 231,

235, 276, 277
Gazis: 364
Gazze: 167, 199, 297, 302, 402
Gedik Mehmed Paşa: 82
Gelibolu: 42, 439, 471, 473
Gemlik: 456
Gence: 130, 139
Genç Ali Paşa: 139
Genç Osmanlılar: 520
George Hamilton Seymour: 459, 460
Georgi Göril: 108
Georg Petroviç: 357
German: 210, 216
Ghika: 66
Gilan: 130
Girit: 20, 24, 26, 28, 32, 53, 55, 60, 61, 62, 63, 74, 93, 121, 176, 177, 212, 222, 264, 366, 370, 372, 396, 400, 401, 403, 408, 412, 443, 460, 487, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 506
Girit Rumları: 496
Gladova: 85
Goethe: 365
Gorçokof: 504, 515, 516, 517
Gotin: 66
Göle: 101
Graf Cesmensky: 161
Graf von Wirmond: 125
Granbusa: 62
IV. Gregorios: 368
Grek Projesi: 167, 245, 364
Griç (Greig): 200
Güğercinlik: 124
Gülhane Hatt-ı Hümâyunu: 422, 431, 440, 441, 442
Gülistan: 385
Gülşeniye: 37
Gümülcine: 61, 62
Güney Baltık: 218
Güney Kafkasya: 128
Güney Rusya: 363
Güney Suriye: 419
Gürcistan: 108, 130, 159, 163, 166, 190, 191, 192, 193, 222, 269, 378, 469
Gürcü (-ler): 23, 24, 108, 190, 191, 224
Gürcü İsmail Paşa: 139
Gürcü Mehmed Paşa: 28, 35, 59
III. Güstav: 175, 235

— H —

Habeş: 400, 403
Hacı Ali Ağa: 348
Hacı Ali Paşa: 163
Hacı Bayram-ı Veli: 36
Hacı Mustafa Efendi: 128
Hacıoğlu Pazarı: 66, 67, 162, 163
Haçlı: 209, 483, 484
Hafız Ahmed Paşa: 415, 416
Hafız Hayrullah Efendi: 520
Hafsa: 110, 111, 144
Hakkari: 107
Halep: 30, 31, 35, 47, 48, 49, 51, 52, 54, 58, 59, 108, 126, 157, 171, 172, 176, 212, 215, 295, 403, 415, 455, 482
Halepli Süleyman: 302
Halet Efendi: 366, 368
Haliç: 147, 185, 334, 395
Halil Efendi: 147
Halil Hamid Paşa: 168, 171, 434
Halil Paşa: 65, 123, 124
Halvetiye: 37
Hafavizâde Ahmed Paşa: 142
Hammer: 158
Hanefi: 143, 144
Hanka: 512
Hanover: 263
Han tepesi: 160

Hanya: 61, 92, 93
Haremeyn: 152, 15
Harun Reşit: 462
Hasan Ağa: 104
Hasan Kaptan: 298
Hasan Paşa: 82, 107, 122, 124, 126, 161, 162, 193, 230, 235
Hasköy: 144, 153
Hatice Turhan Sultan: 19
Hayfa: 299
Hazar Denizi: 128, 130
Heisler: 100
Hekimoğlu Ali Paşa: 131, 137, 140, 148, 150, 156
Heliopolis: 302
Hellen (-ler): 364, 366
Hemedan: 39, 130, 131, 143
II. Herakli: 191
Herbert: 226
Hersek: 100, 126, 443, 452, 466, 493, 508, 512, 513, 514, 515, 516, 517
Heybeliada: 437
Hezarpare Ahmed Paşa: 23
Hıms: 403
Hırvat: 216, 454, 513
Hicaz: 95, 173, 281, 399, 400
Hidiv İsmail Paşa: 458
Hilmi Paşa: 342
Hilye: 510
Hindistan: 63, 139, 142, 215, 261, 263, 264, 266, 267, 276, 290, 292, 296, 297, 298, 406, 459, 487, 491, 498, 499
Hint: 88, 199, 263, 307
Hint Okyanusu: 113, 203
Hisarcık: 124
Hoca Paşa: 56, 148
Hocazade Mesud Efendi: 29
Hohenzollern: 492
Hollanda (-lı, -lılar): 139, 140, 249, 251, 255, 304, 388, 423, 486, 488
Homer: 261
Hotin (-kalesi): 65, 66, 141, 159, 160, 172, 174, 222, 231, 242, 314
Hoy: 130
Hristiyan (-lar, -lık): 63, 70, 71, 72, 73, 74, 313, 325, 326
Humbaracı Ahmed Paşa: 144
Hurşit Paşa: 360, 361, 366, 367, 398
Huveyza: 107, 122
Hümaşah Sultan: 175
Hünkar İskelesi: 412, 458
Hüsameddin Paşa: 161
Hüseyin el-Abbas: 107
Hüseyin Avni Paşa: 520, 521
Hüsrev Paşa: 369, 398, 410, 417

— I —

Ilgın: 51
Irak: 95, 192, 386, 413, 482
Islahat Fermanı: 442, 451, 476, 477, 479, 480, 481, 516
Ispanakçı İsmail Paşa: 93

— İ —

İbn Vanî: 88
İbrahim Ağa: 397
İbrahim Bey: 173, 197, 198, 199, 200, 281, 297
İbrahim Efendi: 137
İbrahim Gülşeni: 36
İbrahim Hanzâde Ali Bey: 99
İbrahim Kethüda: 340
İbrahim Münib Efendi: 166
İbrahim Müteferrika: 127, 148, 454
İbrahim Paşa: 22, 70, 71, 73, 103,

113, 126, 128, 131, 132, 133, 135, 282, 317, 370, 373, 374, 375, 400, 403, 406, 407, 408, 412, 413, 416, 420, 449
İbrail: 160, 234, 246, 322, 323
İgnatiev: 514, 519
İmam Mehmed Efendi: 110
İnebahtı: 26, 75, 106, 172, 198
İngiliz (-ler): 125, 160, 161, 170, 199, 214, 215, 216, 257, 266, 267, 268, 282, 283, 284, 285, 287, 290, 291, 293, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 307, 308, 309, 313, 314, 315, 316, 317, 320, 321, 322, 326, 334, 342, 343, 363, 365, 372, 374, 388, 390, 392, 393, 397, 399, 400, 405, 406, 413, 420, 421, 439, 444, 449, 452, 459, 460, 465, 470, 471, 473, 478, 482, 486, 498, 501
İngiltere: 97, 111, 120, 139, 155, 170, 171, 181, 185, 189, 195, 196, 199, 201, 210, 214, 215, 216, 220, 221, 223, 224, 236, 238, 239, 241, 243, 249, 251, 254, 255, 256, 261, 263, 264, 265, 266, 267, 279, 282, 283, 285, 287, 288, 290, 291, 292, 297, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 314, 315, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 327, 329, 334, 363, 368, 371, 372, 373, 375, 376, 378, 379, 380, 381, 382, 384, 388, 390, 391, 393, 403, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 413, 415, 418, 419, 420, 421, 422, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 435, 437, 439, 445, 454, 455, 458, 459, 460, 465, 466, 467, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 478, 479, 482, 483, 484, 487, 488, 490, 491, 492, 493, 495, 497, 499, 500, 501, 504, 505, 506, 507, 511, 512, 516, 517
XI. Innocent: 72
İpek: 229
İpsilanti: 367
İpşir Mustafa Paşa: 29, 30, 31, 32, 35, 46, 47, 48, 67
İran (-lı, -lılar): 52, 107, 113, 121, 122, 127, 128, 130, 131, 132, 137, 139, 142, 143, 147, 157, 158, 168, 190, 192, 193, 194, 203, 325, 384, 385, 386
İrşova: 86
Hz. İsa: 462, 465
İsakçı: 65, 93, 160, 162
İsfehan: 128, 130
İshak Bey: 24
İshak Efendi: 334
İskeletzâde Alexandre Mavrokordato: 105
İskenderiye: 126, 173, 197, 200, 212, 223, 268, 269, 272, 273, 281, 287, 300, 302, 303, 317, 399, 402, 408, 421
İskenderun: 215, 261, 457, 459
İsmail: 160, 226, 231, 242, 243, 244, 322, 323
İsmail Ağa: 53
İsmail Paşa: 54, 55, 59, 75, 173, 227, 342, 487
İsmail Paşazade Esseyyid İbrahim İsmet Efendi: 333
İsmet Bey: 291
İsna: 201
İspanya: 75, 104, 142, 196, 243, 249, 251, 255, 304, 320, 452, 488
İspanyol (-lar): 59, 111, 112

İstanbul: 22, 24, 26, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 40, 42, 45, 48, 49, 52, 54, 55, 56, 57, 60, 62, 63, 67, 70, 76, 78, 80, 81, 83, 86, 87, 88, 90, 93, 94, 96, 97, 99, 103, 104, 108, 109, 110, 111, 112, 115, 116, 117, 125, 126, 128, 131, 132, 133, 137, 140, 142, 143, 144, 145, 147, 148, 149, 154, 156, 157, 161, 162, 165, 166, 167, 169, 170, 172, 175, 176, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 196, 199, 200, 207, 211, 213, 214, 218, 219, 220, 222, 223, 224, 226, 227, 228, 232, 233, 234, 236, 237, 239, 241, 253, 254, 255, 257, 258, 260, 262, 263, 274, 275, 276, 278, 279, 281, 282, 284, 285, 286, 287, 288, 290, 291, 296, 298, 299, 304, 305, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 340, 341, 342, 343, 344, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 356, 357, 358, 361, 362, 365, 368, 375, 377, 380, 384, 385, 393, 394, 395, 401, 403, 404, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 416, 418, 419, 420, 422, 423, 425, 427, 428, 429, 437, 439, 440, 455, 459, 460, 462, 463, 464, 465, 467, 469, 470, 471, 485, 489, 490, 492, 493, 494, 497, 503, 510, 516, 517, 521
İstanköy: 34, 112, 162
İstendil (Tenos): 98, 121
İstirya: 222
İstolni-Belgrad: 71
İsveç (-li, -liler): 44, 111, 115, 116, 117, 120, 141, 142, 175, 188, 196, 218, 219, 225, 235, 236, 237, 238, 239, 243, 252, 255, 256, 332, 334, 474
İşkodra: 496
İtaki: 294, 323
İtalya: 125, 219, 261, 265, 270, 279, 339, 367, 452, 455, 473, 478, 490, 498, 499, 500, 505, 516, 517
İtalyan (-lar): 249, 251, 454, 455, 494
III. İvan: 219
İvaz Mehmed Paşa: 140, 141
İvaz Paşazade Halil Paşa: 160
İvan Nepluyeff: 128, 130
İzmir: 34, 98, 126, 212, 366, 391, 392, 459
İzmirli Hüseyin Paşa: 389
İzmit: 24, 46, 106, 133, 158
İzmit Körfezi: 154
İzvançe: 67
İzvornik: 140
İzzet Mehmet Paşa: 377, 420
İzzet Paşa: 284

— J —

Jean Sobieski: 65, 66, 67, 72, 73, 74, 75
Jena: 319
J. Herkel: 513
Jitvatorok: 56, 58
John Rodgres: 392
I. Joseph: 140, 171, 196, 488
II. Joseph: 221, 224, 230, 233, 240

— K —

Kabakçı Mustafa: 318, 339, 342, 344, 345, 346, 348, 363, 436
Kabartay (-lar): 139, 141, 190, 226
Kaçanik: 87
Kaçar: 384
Kadı Abdurrahman Paşa: 336, 341, 342, 352
Kadı Abdülvahhab: 53
Kadıoğlu: 154
Kadırga: 148
Kadızadeliler: 36, 37, 38, 39, 77, 78
Kadirî: 37
Kafkas (-ya, -lar): 121, 130, 139, 160, 168, 171, 173, 174, 180, 184, 190, 191, 193, 195, 203, 219, 221, 222, 226, 243, 269, 318, 371, 377, 378, 379, 384, 457, 469, 471, 473, 474
Kağıthane: 127, 132, 146, 336
Kahire: 173, 198, 200, 272, 303, 397, 398, 413, 417
Kahlenberg: 73
Kahraman Paşa: 93
Kalafat: 323, 468
Kalas: 234, 244
Kalgay: 183, 226
Kalimaki: 313
Kameniçe (-kalesi): 63, 65, 67, 75, 86, 93, 106
Kandil: 146
Kandiye: 24, 61, 62, 63, 67, 75, 92, 93
Kanije kalesi: 87
Kantakuzen: 367
Kanuni Sultan Süleyman: 30, 44, 58, 59, 69, 77, 96, 97, 200, 332, 453, 460
Kapıcıbaşızâde Mustafa Bey: 99
Kaplan Giray: 99, 133
Kaplan Mustafa Paşa: 59, 61, 66
Kaptan Paşa: 232, 316
Karaağaç Bahçesi: 127
Karabağ: 130, 385
Karaburun: 98
Kara Cuvalan: 192
Kara Çavuş: 22
Kara Çelebizade Abdülaziz Efendi: 26, 40, 57
Karadağ (-lı, -lılar): 121, 154, 159, 189, 359, 458, 494, 495, 496, 506, 513, 514, 515, 516
Karadeniz: 99, 112, 115, 117, 120, 166, 176, 179, 180, 181, 189, 195, 201, 203, 213, 214, 217, 218, 219, 220, 221, 227, 229, 231, 235, 286, 287, 288, 289, 305, 306, 307, 308, 314, 328, 377, 379, 383, 394, 404, 423, 424, 425, 429, 457, 464, 469, 471, 473, 474, 476, 477, 478, 503, 504, 505, 506
Kara Haydaroğlu: 45
Kara Hüsrev Paşa: 442
Kara İbrahim Paşa: 74, 112
I. Karal: 492
Kara Mahmud: 75
Karaman: 30, 34, 46, 47, 154, 336
Kara Mehmed Paşa: 42, 43, 60, 74
Kara Murad Ağa: 19, 22, 23, 24, 31, 32
Kara Murad Paşa: 47
Kara Mustafa Paşa: 67, 71, 73, 74, 121, 122, 123
Kara Yorgi: 357, 362
VI. Karl: 140
Karlıeli: 126
Karlofça: 104, 105, 106, 107, 108, 112, 121, 122, 142, 162, 216,

424, 453, 463
Karpes: 87
Kars: 128, 143, 154, 318, 474, 475
Kartal: 160
Kasr-ı Şirin: 139, 143
Kastamonu: 28
Kaşa kalesi: 71
Kataro: 75
Kateç: 357
II. Katerina: 156, 160, 161, 163, 169, 170, 184, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 193, 195, 200, 221, 222, 223, 224, 227, 228, 232, 233, 244, 457
Katırcıoğlu: 24, 35
Katırcıoğlu Mehmed Paşa: 46
Katip Çelebi: 39, 40
Kavala: 62, 397
Kavalalı Mehmed Ali Paşa: 400
Kavanoz Ahmed Paşa: 111, 115
Kavukçu İbrahim Paşa: 102
Kayseri: 54, 113, 336
Kaytas Bey: 122
Kazak (-lar): 56, 65, 67, 190, 222
Kazan: 218
Kezbek dağları: 190
Kefalonya: 260, 294, 323
Kefe: 99, 162, 183, 472
Kemankeş Ahmed Paşa: 91
Kemankeş Mustafa Paşa: 234, 235
Kerç: 162, 166, 183, 187
Kerim Han: 192, 193
Kerkük: 137, 143, 193
Kerson: 171
Kethüda Hasan Paşa: 173
Kıbrıs: 88, 126, 154, 212, 222, 366, 501, 502
Kılburun: 141, 166, 173, 183, 222, 223, 227
Kınna: 201
Kırım (-lı, -lılar): 44, 56, 65, 66, 68, 70, 71, 72, 73, 75, 81, 85, 86, 87, 88, 91, 93, 99, 105, 106, 108, 115, 116, 117, 118, 123, 124, 128, 133, 139, 140, 141, 143, 159, 160, 162, 163, 166, 169, 170, 173, 174, 179, 180, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 191, 193, 195, 196, 214, 217, 221, 223, 225, 226, 227, 231, 244, 245, 326, 377, 424, 449, 451, 453, 457, 461, 468, 469, 472 473, 474, 475, 477, 478, 479, 489, 503, 505, 513, 518
Kırım Giday: 159
Kırımî Esat Efendi: 334
Kırım Tatarları: 185
Kırım Türkü: 170
Kırşehir: 24
Kızıldeniz: 63, 203, 267, 406, 487, 488, 511
Kiklat Adaları: 377, 380
Kili: 160, 243, 244, 314
Kirmanşah: 130, 385
Kleber: 266, 300, 301, 302
Koban: 189, 222, 226, 231
Koca Cafer Paşa: 100, 101, 103
Koca Halil Paşa: 90
Koca Muslihiddin: 22
Koca Ragıp Paşa: 143, 150, 151, 156, 157, 158, 163
Koca Yusuf Paşa: 171, 173, 223, 230, 231, 234, 243, 332, 335
Kolas: 468
Komar Kalesi: 59
Komran kalesi: 71, 72
Konotop Kalesi: 56
Konstantin: 222
XIII. Konstantin: 219
Konstantin İpsilanti: 313, 365
Kont Nelpperg: 141

Kont Palffy: 122
Kont Romanzoff: 160
Konya: 23, 31, 36, 49, 51, 336, 368, 403
Korayis: 364
Korent: 75, 121
Korfu (-lu): 122, 123, 260, 294, 365
Korkunç İvan: 190
Koron: 75, 121, 161
Kosova: 453
Koyun Adaları: 98, 112, 161
Kozluca: 163
Kölemenler (Memlûkler): 148, 197, 199, 200, 223, 226, 266, 269, 272, 273, 276, 284, 299, 308, 398, 399
Köprü: 35
Köprülü (-ler): 33, 36, 42, 43, 44, 45, 50, 55, 76, 77, 92, 93, 104
Köprülü Mehmed Paşa: 35, 39, 41, 49, 52, 53, 58, 66, 67, 104
Köprülüzade Abdullah Paşa: 110, 130
Köprülüzade Ahmed Paşa: 140
Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa: Bkz.: Fazıl Ahmed Paşa
Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa: Bkz. Fazıl Mustafa Paşa
Köprülüzade Numan Bey: 99
Köprülüzade Numan Paşa: 117, 121
Körbey Mustafa Paşa: 51
Köse Ali Paşa: 45, 56, 58
Köse Bahir Paşa: 148
Köse Halil: 108
Kösem Mahpeyker Sultan: 19, 23, 26, 27, 28, 46, 77, 79
Köse Musa Paşa: 318, 342, 343, 344, 345, 346
Köse Mustafa Paşa: 294, 299, 300
Köstendil: 35
Köy: 169
Köysancak: 192, 193
Kronstat: 116
Kuban: 163, 166, 171, 173, 174, 244
Kudüs: 211, 294, 295, 462, 464
Kumburnu Kalesi: 42
Kumkale: 416
Kur'an: 30, 47, 269, 272
Kurıcan: 137
Kurna: 107, 108, 113
Kurt Mehmed Paşa: 122
Kurt Paşa: 43
Kuruçeşme: 107
Kurus: 70
Kuzey Afrika: 63, 203, 257, 363, 387
Kuzey Amerika: 170, 185, 196, 266, 391
Kuzey Anadolu: 366
Kuzey Britanya: 339
Kuzey İtalya: 251, 492
Kuzey Kafkaslar: 190
Kuzey Macaristan: 454
Kuzey Sırbistan: 126
Kuzey Sporadlar: 381
Küçük Cafer Paşa: 103
Küçük Eflâk: 126, 222
Küçük Hüseyin Paşa: 302
Küçük Kadızâde Mehmed Efendi: 37, 38
Küçük Kaynarca: 166, 169, 170, 172, 176, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 189, 191, 192, 194, 195, 197, 201, 209, 213, 214, 220, 221, 222, 244, 286, 364, 368, 383, 424, 434, 458, 463, 467, 489, 503
Küçük Mehmed Bey: 42
Küçük Mehmed Paşa: 54

Kütahya: 24, 48, 133, 390, 400, 403, 404, 407, 408, 409, 410, 412, 455, 456

— L —

Lahiç: 511
Laibach: 387
Lale Devri: 432
Laleli: 158
Langa: 149
Lataret: 464
Latin: 367, 483
Layoş Kossuth: 454, 455
Lazareviç: 406
Lazkiyye: 420
Leh (-li, -liler): 66, 73, 74, 75, 86, 93, 159, 452, 454, 455, 512
Lehistan: 44, 56, 65, 66, 67, 70, 72, 75, 93, 97, 105, 106, 115, 116, 117, 120, 139, 147, 155, 156, 159, 167, 170, 194, 219, 235, 237, 238, 252, 255, 261, 318, 319
Leipzig: 327
Leleki Usta: 33
I. Leopold: 70, 72
II. Leopold: 240, 241
Leopold von Sachsen-Koburg: 380
Leopold von Talman: 140
Levent Çiftliği: 224, 336, 344, 352
Lezarethane: 230
Ligas: 364
Limni: 26, 34, 43, 44, 161, 264
Lippa: 90, 98
Lipya kalesi: 81, 92
Liverpool: 363
Lofça: 323
Londra: 215, 256, 257, 320, 334, 339, 363, 372, 373, 377, 378, 379, 380, 381, 406, 418, 419, 420, 421, 422, 426, 427, 428, 429, 430, 437, 439, 458, 459, 476, 486, 496, 497, 504, 505, 506, 507
Lord Russel: 459
Louis: 381
XIV. Louis: 59, 68, 72
XVI. Louis: 247, 248, 251, 254
Louis Napolyon: 463
Louis Philip: 452
Lucchesin: 242
Lugas: 99
Lugoş: 140
Lutfi Paşa: 149
Lübnan: 402, 412, 413, 420, 443, 449, 450, 451, 458, 482, 483, 485, 486, 499

— M —

Macar (-lar): 59, 65, 69, 94, 106, 124, 140, 153, 216, 452, 453, 454, 455, 457, 514
Macaristan: 44, 59, 69, 74, 81, 85, 98, 106, 123, 124, 141, 233, 240, 252, 327, 452, 453, 454, 466, 488, 489, 490, 504, 505, 513, 514, 515
Maçin: 243
Mağripli: 41
I. Mahmud: 132, 137, 139, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 150
II. Mahmud: 165, 323, 349, 353, 366, 368, 369, 376, 396, 400, 401, 403, 404, 408, 409, 410, 412, 415, 416, 436, 437, 438, 439
Mahmud Nedim Paşa: 507, 508, 509, 514, 516
Mahmud Paşa: 56, 103

Mahmud Raif Efendi: 334
Makedonya: 366, 497
Maktûlzâde Ali Paşa: 126
Malatya: 416
Malta (-lı, -lılar): 61, 75, 95, 149, 264, 268, 270, 274, 285, 286, 292, 299, 307, 310, 321, 501, 502
Malvasie: 121
Mamya: 108
Mânî: 107
Manisa: 28, 34, 54
Maniya: 108
Ma'n Oğulları: 57, 95
Manş Denizi: 251
Manulaki: 173
Maraş: 30, 47, 172, 403, 416, 417
Marie Antoinette: 248
Marie Therese: 146
Marmara: 56, 203, 316
Marquis de Bonnac, 128, 130
Marquis de Nointel: 63
Marquis de Villeneuve: 140, 141, 142
Marsilya: 275, 277, 363
Maruni (-ler): 444, 449, 450, 483, 484, 485, 486
Mavrokordato: 106, 369
Mayna: 161
Maynotlar: 63
Mazenderân: 130
Mazepa: 116
M. Cavid Baysun: 27
M. D'Ohsson: 332
Medine: 90, 175, 295, 398
Megalo İdea: 366
Mehadiye: 173
II. Mehmet: 53
III. Mehmed: 44
IV. Mehmed: 19, 20, 22, 26, 28, 29, 34, 35, 41, 43, 50, 51, 52, 53, 61, 66, 67, 68, 70, 72, 73, 76, 77, 78, 79, 97, 115
Mehmet Ali Mirza: 386
Mehmet Ali Paşa: 317, 370, 372, 373, 375, 377, 384, 390, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 412, 413, 415, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 426, 427, 430, 439, 449, 461, 483, 484, 487, 496, 506, 511
Mehmed Bey: 56
Mehmed Efendi: 111, 115, 128
Mehmet Emin Ali Paşa: 475, 495
Mehmed Emin Paşa: 159
Mehmed Emin Rauf Paşa: 416
Mehmed Emnî Beyefendi: 142
Mehmed Giray: 56
IV. Mehmed Giray: 44
Mehmed b. Hamza: 36
Mehmet Hüsrev Paşa: 392, 416
Mehmet Paşa: 192, 193, 403
Mehmed Rıza-Kuli: 137
Mehmet Salt Galip Paşa: 377
Mekke: 167, 295
Melamiyye: 37
Melek Ahmed Paşa: 26, 46
Memiş Paşa: 230
Memlûk: 269, 270, 271
Mençikof: 463, 464, 465
Menemen: 369
Menou: 266
Merabit: 268
Meraga: 130
Mercan: 146
Merkez Muslihiddin: 36
Hz. Meryem: 462
Merzifon: 93
Merzifonlu Kara Mustafa Paşa: 66, 67, 69, 70, 92, 93
Mesud Efendi: 33, 34, 35
Metternich: 361, 367, 370, 374, 418, 454

Mevkufatî Mehmed Efendi: 31
Mevlevîyye: 37
Mezemorta Hüseyin Paşa: 98, 99, 109, 111, 112
Mezopotamya: 113
Mısır (-lı, -lılar): 55, 56, 63, 71, 80, 88, 122, 143, 148, 151, 154, 157, 162, 167, 171, 173, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 214, 226, 227, 246, 249, 251, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 281, 282, 284, 285, 286, 288, 290, 291, 292, 294, 295, 296, 297, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 313, 317, 341, 370, 373, 374, 375, 377, 384, 390, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 412, 413, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 426, 427, 430, 435, 439, 443, 449, 459, 460, 478, 483, 484, 486, 487, 488, 497, 506, 510, 511
Mısırlızâde İbrahim Paşa: 95, 98, 99, 101, 102, 103
Midilli: 112, 149, 162
Mihaloğlu: 99
Mihrimah Sultan: 151
Mikdad Paşa: 231
Miknea: 56
Milo: 374
Miloş Obrenoviç: 361, 493
Mimar Kasım Ağa: 35
Mingrelye: 191
Minorka: 392
Mir Han: 122
Mir Üveysoğlu Mahmud Han: 128
Mirzazâde Şeyh Mehmed Efendi: 122
Misolongi: 370
Missisippi nehri: 391
Mithat Paşa: 442, 509, 518, 519, 520, 521
Mizistre: 75
Mocenigo: 24, 42, 43
Modon: 75, 121, 161
Moğol: 217
Mohaç: 77, 453
Mohilet: 221
Moldovancı Ali Paşa: 159, 160
Molla Gürani: 56, 172
Moltke: 415, 416
Montecuculi: 59, 60
Mora: 61, 63 74, 75, 82, 86, 99, 106, 112, 121, 122, 126, 160, 161, 167, 222, 274, 286, 294, 355, 362, 364, 366, 367, 368, 369, 370, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 380, 381, 382, 389, 390, 392, 396, 400, 401, 496
Mora Kasteli (Chateau de Morée): 121
Moralı Mustafa Paşa: 31
Morava: 124
Moravya: 59
Morosinî: 61, 62
Moskova: 146, 190, 217, 219, 323, 324, 326, 360, 513
Muazzez Sultan: 91
Mudurnu: 24
Mugan: 139
Muhadiye: 230
Hz. Muhammed (s.a.v.): 39, 269
Muhammediye: 197
Muhasip Mustafa Paşa: 75
Muhsin Çelebi: 171
Muhsinzâde: 148
Muhsinzâde Abdullah Paşa: 140, 172

Muhsinzâde Mehmed Paşa: 159, 161, 162, 163, 171, 172
Muntafik: 107
II. Murad: 453
IV. Murad: 23, 35, 38, 39, 40, 57
V. Murad: 520, 521
Murad Bey: 173, 197, 198, 199, 200, 272, 273, 281
Murad Giray: 68, 70, 72, 73
Murad Paşa: 23, 26
Murtaza Kulu Han: 128
Murtaza Paşa: 51, 52
Musa Paşa: 472, 473
Musa Paşa Palangası: 87
Mustafa: 49, 136
II. Mustafa: 97, 98, 99, 100, 103, 104, 105, 107, 108, 109, 111, 112, 114, 115, 132, 137, 145, 147
III. Mustafa: 150, 151, 152, 154, 155, 156, 157, 159, 160, 163, 164, 165, 166, 172, 233
IV. Mustafa: 318, 345, 346, 347, 348, 349, 353, 436
Mustafa Bey: 99
Mustafa Efendi: 55, 157
Mustafa Paşa: 28, 41, 52, 99, 111, 357, 358
Mustafa Rasih Efendi: 300
Mustafa Reşit Efendi: 300
Mustafa Reşid Paşa: 438, 439, 440, 442, 443, 444, 450, 467
Musul: 143, 169, 193
Muş: 386
Mübarek Giray: 226
Müfettiş Halil Paşa: 76
Müfettiş Hüseyin Paşa: 82
Müftizâde Ahmet Efendi: 225
Münip Efendi: 339
Müteferrika İbrahim Efendi: 122
Müteferrika Süleyman Ağa: 63
Mütercim Rüştü Paşa: 520

— N —

Nablus: 167, 294
Nadir: 131, 139
Nadir Ali: 137
Nadir Şah: 139, 142, 143, 148, 157, 168
Naili Abdullah Paşa: 148
Naima: 55
Naimof: 470
Nakşa adası: 24
Namçe: 147
Namdar Muhammed Han: 131
Namık Kemal: 509
Napoli: 251, 254, 292, 293
III. Napolyon: 452, 461, 471, 474, 483, 489, 490, 493, 499, 500
Napolyon Bonaparte: 249, 250, 251, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 271, 272, 273, 274, 278, 281, 283, 284, 285, 286, 287, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 302, 303, 304, 305, 306, 309, 310, 311, 312, 313, 315, 317, 318, 319, 320, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 341, 355, 359, 360, 361, 364, 384, 388, 398, 402, 405, 424, 483, 487, 506, 512
Navarin: 75, 121, 161, 373, 374, 375, 376, 383, 390, 393, 394, 400, 437, 470
Nedim: 159
Nedim Paşa: 519, 520
Nemçe: 144, 311
Nemirov: 157
Nesselcode: 464
Nesselrade: 467

Nevesin: 514
Nevşehir: 131
Nevşehirli Damad İbrahim Paşa: 127, 133, 432
Nice: 251
I. Nicolas (Nikola): 370, 371, 378, 454, 458, 459, 463, 464, 465, 466, 467, 474
Niğbolu: 172, 222, 323, 453
Niğde: 23, 113, 154
Nihavend: 130, 131
Nikola Mavrokordato: 124
Nikolas Skouphas: 365
Niş: 82, 85, 86, 87, 100, 124, 140, 229, 360, 443, 518
Nişancı İbrahim Paşa: 82, 124
Nizam-ı Cedid: 245, 281, 298, 299, 320, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 348, 352, 353, 435, 436
Nizip: 412, 416, 417, 418
Nogay: 124
Norveç: 188
Novasin: 100
Novigrad: 59, 60
Numan Bey: 99
Numan Paşa: 141
Nurettin: 226
Nuruosmaniye: 145

— O —

Obreşkov: 163
Odesa: 363, 367
II. Ogüst: 115, 116
III. Ogüst (III. Augustus): 139
Okçular: 146
Olasch: 100
Oltaniça: 468
Onod kalesi
Oran

Or-Kapı (Perekop): 85, 108, 139, 162
Orlof: 410, 473
Orlov: 163
Orsova: 85, 222, 242
Orşova (İrşova): 173, 230
Orta Akdeniz: 307
Orta Asya: 504, 510
Orta Avrupa: 58, 217, 218
Orta-Macar: 69, 70, 71, 88, 93, 100, 453
Orta Yunanistan: 75
Osek kalesi: 77
II. Osman: 331
III. Osman: 145, 147, 148, 149, 150, 151, 157
Osman Hâlisa Efendi: 140
Osmanoğlu Emirülhac Nasuh Paşa: 122
Osman Paşa: 470
Otto: 381

— Ö —

Hz. Ömer: 462
Ömer Efendi: 118
Ömer Lütfi Paşa: 468, 472, 473
Ömer Paşa: 192
Özi: 65, 68, 86, 92, 116, 140, 141, 162, 166, 170, 172, 173, 174, 175, 222, 223, 226, 227, 231, 232, 233, 244
Özzek: 59

— P —

Pançova: 101, 173, 230
Pandol Topal Osman Paşa: 316
Parga: 294
Paris, 127, 133, 148, 213, [illegible] 248, 261, 263, 271, 274, [illegible] 304

305, 312, 339, 432, 438, 439, 444, 451, 464, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 481, 482, 489, 491, 492, 493, 495, 496, 498, 500, 501, 503, 504, 505, 506, 507, 513
Parmakkapı: 42, 146
Pasarofça: 125, 126, 127, 142, 229, 254, 263
Paskiewitch: 454
Paskiyeviç: 472, 473
Pasko: 294
Paşa Çayırı: 63
Paşakapısı: 148
Patras: 75, 161
Patrona Halil: 131, 132, 133, 135, 171, 432
Patrona Hasan Paşa: 469
Patros: 368
Paul (Çar): 310
I. Paul: 278, 286
Pazarcık: 519
Pazvan Oğulları: 357
Pazvanoğlu: 281
Pehlivan Ağa: 346
Pertev Paşa: 376
Peşte: 71, 74
Petersburg: 142, 161, 184, 195, 455, 459, 467
Peter Şafirov: 118
Petro: 108, 115, 116, 117, 118, 130
I. Petro: 99, 190, 219, 404
II. Petro: 495
III. Petro: 156
Philippeaux: 298
Pınarhisar: 348
Pillnitz: 250
Piyemonte (-li, -liler): 251, 472, 473, 475, 478, 486, 493
Pizani: 225
Podolya: 65, 66, 67, 106, 231
Pol Germanos: 368
Polmerston: 418
Polonya (-lı): 253, 256, 258, 455
Poltava: 116, 218, 219
Poniatovski: 118
Ponsonby: 413
III. Portemies: 41
Potemkin: 170, 175, 187, 188, 223, 224, 225, 227, 231, 232, 244
Poti: 377, 378
Poussielgue: 300
Prag: 513
Prens Eugene: 104, 113
Prens Galitz: 160
Prens Vasili: 85
Preveze: 75, 106, 294
Prezen: 175
Protestan: 69
Prusya (-lı, -lılar): 141, 155, 156, 157, 160, 167, 170, 171, 189, 194, 195, 196, 223, 224, 225, 226, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 248, 250, 251, 252, 253, 255, 257, 258, 286, 288, 319, 327, 372, 388, 405, 411, 418, 419, 420, 422, 427, 428, 429, 468, 467, 473, 475, 484, 492, 493, 498, 499, 500
Prut (-nehri): 117, 118, 120, 121, 139, 219, 325, 367, 371, 378, 424, 465
Puçtil: 100

— R —

Raab (Yanık Kale): 70, 71, 72
Rabia Gülnûş Sultan: 115
Rabia Sultan: 175
Rabia Şermi Sultan: 166
Ragıp Mehmed Paşa: 155, 156
Ragıp Paşa: 152, 159

Rahmaniye: 273, 300
Raif Mahmut Efendi: 344
Rakka: 49, 113, 126, 139, 157, 173
Rakoczi: 45, 52, 56, 125
Rakoczi Ferenc: 124, 140, 453, 454
II. Rakoczi György: 44
Rakoczi Josef: 141
Rami Mehmet Efendi: 105, 106, 108, 109, 110
Raşid Efendi: 237, 255, 257
Raşid Paşa: 521
Recep Paşa: 85, 86
Reichenbach: 241
Ren nehri: 251, 279
Renova: 468
Repnin: 166
Reşid Mehmed Paşa: 403, 407
Reşid Paşa: 412, 413
Revan: 39, 40, 48, 148, 156
Revan kalesi: 130
Reynier: 266
Rnedey Ferenc: 44
Rıfat Paşa: 461, 473
Rifâî: 37
Rignu: 374
Robert Ader: 320
Rochfart: 133
Rodos: 86, 112, 162, 212, 297, 370
Roma (-lı, -lılar): 210, 216, 219, 264, 265, 270, 487
Romantsov: 169
Romanya: 203, 489, 490, 491, 492, 513
Romanzov: 183, 231
Romenler: 456, 489, 490, 492
Romodanovski: 68
Rönesans: 135
Ruffin: 275, 277, 278, 281, 284
Rum (-lar): 41, 42, 88, 161, 180, 189, 207, 260, 290, 299, 309, 338, 355, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 372, 373, 375, 377, 378, 383, 384, 392, 395, 400, 417, 436, 437, 440, 444, 489, 497, 498, 501, 518
Rumca: 356, 499
Rumeli: 24, 40, 50, 57, 60, 67, 70, 76, 80, 81, 82, 83, 100, 103, 107, 117, 122, 168, 172, 193, 294, 319, 328, 336, 341, 342, 349, 350, 351, 356, 358, 371, 407, 436, 444, 453, 472, 509, 519
Rumeli Hisarı: 146
Rumeli Kavağı: 344
Rumen: 216
Rumiye: 167
Rusçuk: 163, 173, 174, 231, 233, 317, 323, 341, 346, 347, 436
Rus Kazakları: 190
Rus (-lar, -ya): 56, 66, 67, 68, 85, 87, 99, 104, 105, 106, 108, 116, 117, 118, 120, 121, 122, 128, 130, 131, 139, 140, 141, 142, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 200, 201, 210, 213, 214, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 242, 243, 244, 245, 246, 250, 252, 253, 255, 256, 257, 259, 264, 265, 266, 274, 280, 281, 283, 284, 285, 287, 288, 289, 290, 291, 293, 294, 297, 304, 305, 306 307, 308, 309, 310, 311, 312

313, 314, 315, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 335, 337, 338, 342, 345, 346, 347, 348, 353, 356, 358, 359, 360, 361, 363, 364, 365, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 279, 280, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 390, 393, 399, 400, 401, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 415, 418, 419, 420, 422, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 434, 435, 436, 437, 444, 451, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 484, 490, 491, 492, 493, 494, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519
Ruten: 216, 218

— S —

Saadet Giray: 88, 91
Sabacz: 141
Sadâbâd: 127
Sadawa: 515
Sadık Efendi: 378
Sadık Han: 192, 193
Sadık Rifat Bey: 419
Safed: 23, 57
Safevî: 128, 143
Safi Mirza: 143
Sahip Giray: 182. 183
Said: 198, 200
Said Ebu Bekir Paşa: 272
Said Mehmed Efendi: 133, 148
Saint Gotthard: 59
Sainte-Helena: 261
Saint-Petersburg (Petrograd) : 116
Salt Paşa: 487, 488
Sakarya: 154, 158
Sakız (-lı): 34, 68, 69, 92, 94, 95, 98, 99, 112, 162, 176, 177, 284, 366, 369
Saksonya: 59, 72, 100, 113
Salamon: 271
Salankamen: 91, 92
Sâliha Dilâşub Sultan: 79
Saliha Sultan: 137, 158
Samakov: 176, 177
Samoylof: 244
Santa Maura: 106
Sapanca Gölü: 154
Saraçhane: 149
Saray-Bosna: 104
Sardenya: 279
Sardunya: 255
Sarı Ahmed Paşa: 122, 123
Sarı Beyoğlu Mustafa: 142
Sarı Hüseyin Paşa: 66, 85
Sarı Kenan Paşa: 26, 34
Sarı Süleyman Paşa: 75
Sava: 83, 94, 101, 106, 140, 141
Savole: 251, 279
Sayda: 57, 157, 198, 282, 402, 420, 482
Sebastiani: 304, 312, 313
Sebeş: 230
Sebkatî: 145
Sedan: 504
Segedin: 94, 101, 102, 103
Sekban-ı Cedit: 352, 353
Selanik: 61, 62, 109, 161, 176, 212, 318, 366, 514, 516
I. Selim: 462
III. Selim: 165, 206, 233, 234, 235, 237, 243, 245, 254, 281, 283, 284, 287, 308, 309, 311, 312,

315, 316, 318, 330, 331, 332, 333, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 348, 349, 350, 353, 357, 358, 363, 375, 396, 431, 434, 435, 436, 439
Selim Giray: 66, 75, 85, 87, 88, 93, 94, 99, 162, 169, 184, 185
Selman: 108
Semadirek: 26, 34
Semendire: 124
Semendre: 229, 235
Semerkant: 510
Semonville: 253, 255
Sened-i İttifak: 351, 352
Sen Gotar: 60
Serdar Kara Mustafa Paşa: 72
Serez: 61, 62
Seydi Ahmed Paşa: 26, 33, 45, 48, 50
Seyyid Ali Efendi: 274, 275
Seyyid Feyzullah Efendi: 97
Seyyid Mustafa: 335, 340
Seyyid Ali Paşa: 348
Sığrı: 149
Sırbistan: 85, 203, 265, 324, 328, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 371, 460, 466, 476, 477, 492, 493, 494, 506, 513, 514, 515, 516, 519
Sırp (-lar): 229, 320, 323, 325, 326, 328, 329, 341, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 379, 382, 383, 386, 436, 454, 492, 493, 494, 512, 513
Sicilya: 274, 292, 293, 297, 339
Sidney Smith: 291, 300, 301
Silahdar Ali Paşa: 148
Silahdar İbrahim Efendi: 125
Silahdar Mehmed Paşa: 132, 140, 162, 198
Silezya: 59
Silistre: 26, 33, 48, 83, 163, 317, 318, 377, 469, 472, 473, 509
Silivri: 77, 110, 342
Simon: 108
Sincar: 122
Sinop: 469, 470
Sirem: 106
Sivas: 30, 46, 47, 48, 51, 75, 82, 153, 169
Sivastopol: 174, 185, 470, 473, 474, 475
Siyavuş Paşa: 28, 33, 41, 77, 80
Siyavuş Mustafa Paşa: 41
Slav (-lar): 240, 362, 467, 505, 512, 513, 514, 518
Slobozia: 319, 322, 348
Slovak: 216, 513
Sloven: 513
Sofia (Zoya) Paleologos: 219
Sofu Mehmed Paşa: 19, 20, 22, 23, 45, 46
Sofya: 82, 83, 85, 125, 176, 229
Soğucak: 171, 243
Sokullular: 99
Soltukif: 231
Spencer Smith: 291
Sphakteria: 373
Spinalonga: 62
Spina-Longa: 122
Sporad: 162
Stanislav Lehcinski: 116
Stanislas Poniatowski: 117, 156, 159
Stardford Canning: 464
Stefan: 66
St. Gotthard: 60, 63
St. Jean: 268
St. Petersburg (Petrograd): 120, 221, 320, 324, 372, 373
Strüdza: 456
Suda: 62, 122
Sudan: 400

Sudurdan İsmet Bey: 287, 288
Sultan Ahmet: 20, 22, 23, 28, 32, 46, 56
Sultanahmed Meydanı: 33, 36
Sultan İbrahim: 19, 20, 22, 24, 40, 60, 79, 91
Sultaniye: 131
Sultan Mahmud: 146
Sultan Selim: 149
Sultan Süleyman: 90
Sunullah Efendi: 40
Sur: 402, 420
Suriye: 23, 63, 95, 107, 122, 167, 198, 262, 263, 273, 296, 297, 298, 299, 306, 390, 401, 402, 403, 406, 407, 408, 409, 412, 413, 415, 417, 418, 420, 421, 451, 458, 482, 483, 484, 485, 486, 506
Sutzu: 313
Sührablı Ahmed Paşa: 110
Süleyman: 144
II. Süleyman: 79, 81, 82, 83, 85, 88, 90, 91
Süleyman Ağa: 28, 29, 192
Süleyman Feyzi Efendi: 223, 224
Süleyman Feyzi Paşa: 229
Süleymaniye Meydanı: 56, 80, 90, 149
Süleyman Paşa: 48, 77, 141, 520
Süleyman Refik Bey: 456
Sünbül Sinan: 36
Sünbüllyye: 37
Sünnî (-ler): 128, 130, 131, 132, 139, 449, 450
Sürhan Oğulları: 95
Sürmeli Ali Paşa: 94, 97, 123
Süryani: 483
Sütlüce: 147, 334, 335, 340
Süveyş (-Kanalı) : 53, 199, 267, 483, 486, 487, 488, 498
Szamos nehri: 56
Szigetvar: 59

— Ş —

Şaban-ı Velî: 36
Şah Gazi Paşa: 56
Şah Hüseyin: 128, 130
Şahin Ali Paşa: 173, 174, 229, 231
Şahin Giray: 169, 170, 184, 185, 186, 187, 188
Şair Nedim: 133, 136
Şam: 33, 41, 48, 49, 55, 57, 71, 126, 167, 198, 212, 282, 294, 295, 403, 450, 482, 485
XII. Şarl (Demirbaş): 115, 116, 118, 120
Şarlken: 211
Şattülarab: 113
Şebeş: 99, 140, 173
Şebinkarahisar: 76
Şehbaz Giray Han: 102, 173, 174, 183, 226, 231
Şehid Ali Paşa: 125
Şehirköy: 87
Şehrizor: 107, 193
Şehsüvar Sultan: 147
Şehzade Ahmed: 88
Şehzadebaşı: 56, 94, 149
Şehzade Mahmut: 349
Şehzade Mehmet: 148, 150
Şehzade Mustafa: 342, 345
Şehzade Süleyman: 29, 35, 77
Şehzade Yusuf İzzeddin: 521
Şekib Efendi: 450
Şemsiyye: 37
Şerif Hasan Paşa: 243
Şevki Mustafa Efendi: 156
Şeyh Muslihiddin Mustafa: 36
Şeyh Salim: 41
Şeytan İbrahim Paşa: 67
Şihabi: 449

Şihab Oğulları: 57
Şiîler: 128, 131, 139
Şiraz: 192
Şirvan: 128, 385
Şişman İbrahim Paşa: 66
Şubnice: 357
Şumnu: 162, 163, 230, 235, 377, 455, 472, 473

— T —

Tahir Ömer: 167
Tahir Paşa: 398
Tahmasp: 131
II. Tahmasp: 130, 131, 137
Tahmasp Mirza: 128
Tahran: 384, 459
Tahtakale: 56
Takvim-i Vekayi: 440
Talleyran: 263, 264, 265, 274, 278, 284, 303, 305, 328
Talmann: 125
Taman: 171, 189, 244
Tameş: 101
Tanzimat Fermanı: 430, 431, 439, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 448, 449, 451, 467, 479, 480, 481, 509, 510
Tanzimat-ı Hayriyye: 440
Tarhuncu Ahmed Paşa: 28, 29, 32, 36, 48
Tasma: 67
Tasuc: 130
Taşkent: 510
Tatar (-lar): 44, 59, 72, 162, 166, 184, 186, 187, 226, 231
Tatarlce: 322
Tayyarzâde Ahmed Paşa: 49
Tebriz: 130, 131, 137, 156
Tekfur Sarayı: 133, 135
Tekirdağ: 124, 140, 254, 342
Tekirdağlı Bekri Mustafa Paşa: 82, 86
Temes: 99
Teodor Filipoviç: 359
Tepedelenli Ali Paşa: 294, 366, 367, 368, 386
Tercan: 39
Terek nehri: 190
Terseniklioğlu İsmail Ağa: 341, 342
Tervovişte: 56
Terziler: 148
Teselya: 362, 497
Theodor Vladimiresco: 367
Thököly (Tököli) İmre: 69, 70, 71, 85, 88, 93, 100, 101, 453
Tımışvar: 86, 98, 100, 101, 103, 104, 106, 123, 126, 140, 173, 230, 455
Tırhala: 294
Tiflis: 139, 171, 174, 191, 224, 318
Tilsit: 319, 320, 353
Tisa: 91, 100, 101, 102, 106
Titel: 101, 102
Titoy: 465
Todtleben: 190
Tokat: 48, 176, 177
Tolçu: 162
Tolstoy: 117
Topal Ataullah Efendi: 342, 343, 345, 348, 349
Topal Hüseyin Paşa: 85, 99
Topal Mehmed Paşa: 43, 47
Topal Osman Paşa: 137, 144
Topal Sarı Kenan Paşa: 51
Topkapı (-Sarayı): 22, 136, 521
Topuzlu Bendi: 146
Torino: 253
Toros Dağları: 408
Toroslar: 403, 407
Toskana: 251
Tosun Ağa: 397
Tosun Bey: 399

Tosun Paşa: 400
Toulon: 253
Trablus: 68, 95, 154, 294, 402
Trablusgarp: 387, 391
Trablusşam: 126, 295, 415, 420
Trabzon: 35, 169
Trakya: 26, 144
Tripoliçe: 161
Triyeste: 363, 366
Tromelin: 298
Tsargrad: 219
Tulon: 262, 266, 267, 274, 275, 277, 278, 280, 282, 286
Tuna: 62, 72, 85, 86, 87, 91, 100, 111, 117, 125, 141, 162, 163, 190, 217, 222, 230, 234, 238, 243, 314, 318, 323, 324, 325, 359, 377, 378, 455, 459, 468, 469, 471, 474, 476, 514, 518
Tunca Nehri: 49
Tunus: 95, 112, 154, 272, 282, 387, 391
Turhan Sultan: 27, 29, 47, 73, 77, 79
Turhan Beyoğlu: 99
Turla (Dinyester): 66, 141, 222, 244
Tutrakan: 163
Tuzla: 160
Türk (-ler): 28, 39, 58, 59, 61, 65, 66, 71, 72, 73, 74, 81, 87, 93, 94, 100, 102, 103, 106, 107, 108, 117, 118, 120, 123, 128, 133, 135, 143, 159, 171, 190, 191, 200, 203, 204, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 218, 219, 227, 230, 232, 239, 240, 241, 253, 255, 257, 258, 260, 266, 289, 296, 297, 298, 300, 301, 302, 303, 315, 317, 326, 356, 359, 361, 365, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 379, 381, 382, 383, 387, 388, 393, 394, 415, 423, 424, 425, 426, 432, 437, 452, 453, 456, 458, 459, 462, 466, 467, 469, 470, 472, 473, 477, 486, 493, 494, 496, 497, 501, 502, 507, 509, 510
Türk Ahmed Paşa: 123
Türkçe: 127, 275, 356, 394, 499, 510
Türkistan: 121
Türkiye: 39, 40, 118, 127, 128, 144, 155, 169, 171, 178, 181, 208, 211, 212, 215, 253, 255, 256, 257, 259, 260, 261, 264, 265, 266, 301, 328, 383, 392, 394, 431, 437, 455, 460, 464, 486, 491, 518, 519, 520
Türkmen: 33, 34, 47, 48, 91

— U —

Ukrayna: 65, 66, 67, 106, 116, 170, 218
Ukrayna Kazakları: 65
Ulahlar: 444
Unkapanı: 56, 94, 149
Urban: 154
Urfa: 403, 412
Urmiye: 137
Uyvar: 58, 59, 60, 63, 67
Uzunçarşı: 56
Uzun Süleyman Ağa: 27

— Ü —

Ümmî Sinan: 36
Ümit Burnu: 267, 488
Üsküb: 87, 92
Üsküdar: 24, 31, 51, 54, 127, 131,

132, 144, 146, 153, 334, 335, 352
Üstüvanî Mehmed Efendi: 38

— V —

Vahhabi (-lik, -ler): 281, 363, 398, 399, 400
Vahit Efendi: 315, 320
Vak'anüvis Râşid Efendi: 131
Van: 128, 130, 385, 386
Vandee: 271
Van Diez: 237
Vânî Mehmed Efendi: 77
Van Metternich: 327, 328, 329
Varadin (Peterwardein): 91, 94, 101, 102, 103, 121, 122, 123, 124
Varat: 56, 58
Varat kalesi: 92, 93
Varna: 111, 163, 222, 377, 456, 469, 472
Varrene: 248, 407
Varşova: 105, 315
Varvar Ali Paşa: 35
Vasıf: 147, 149
Vasili Tamara: 288
Vaso Carapic: 357
Vaşvar: 60, 61, 70
Vefa: 36, 94, 149
Velender: 118
Vellacis: 454
Venedik (-li, -liler): 23, 24, 26, 30, 34, 42, 43, 48, 60, 61, 63, 70, 74, 75, 81, 82, 83, 85, 86, 90, 93, 98, 99, 100, 104, 105, 106, 112, 121, 122, 123, 125, 126, 214, 215, 222, 251, 261, 276, 279, 280, 364, 365
Vergennes: 155
Verona: 369
Verninac: 258, 259, 276
Versailles (-Sarayı): 127, 246, 247
Veterani: 87, 99
Vezirköprü: 57, 92
Victor Hugo: 365
Victoria: 471
Vidin (-li): 85, 87, 112, 140, 141, 173, 222, 229, 230, 281, 317, 341, 360, 455, 468, 473
Vistül nehri: 44
Vişegard: 85
Viyana: 60, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 85, 91, 97, 103, 105, 106, 125, 142, 176, 209, 216, 218, 260, 326, 327, 328, 329, 332, 339, 361, 388, 432, 452, 453, 454, 464, 466, 467, 475, 479, 497
Vize: 226
Von Radetzky: 467
Von Valeski: 475
Vygovski: 56

— W —

Washington: 393, 395, 396
Wellington: 372
Wolf von Hohenlohe: 59

— Y —

Yadigaroğlu: 75, 76
Yafa: 167, 294, 302, 402
Yağlıkcılar: 146
Yahudi: 271
Yanaki Bey: 125, 133
Yanko Karaca Bey: 327
Yanova: 45, 52, 93, 101
Yanova kalesi: 44, 51
Yanya: 294, 356, 366
Yasinclzade Abdulvahab Efendi:

384
Yasincizade Osman Efendi: 163
Yaş: 65, 66, 124, 173, 174, 231, 243, 244, 322, 366
Yeğen Mehmed Paşa: 140, 143, 198, 199
Yeğen Osman Paşa: 76, 81, 82
Yedikule: 144, 225, 284
Yekçeşm Ahmed Paşa: 142
Yemen: 88, 203, 511, 512
Yenbu: 167
Yeni İl Türkmen Voyvodalığı: 45, 48
Yenikapı: 149, 162, 166, 183, 184, 187
Yeni Palanga: 87
Yenişehir: 61, 62, 78, 99
Yenişehirli Osman Efendi: 163
Yer Göğü: 162, 240, 241, 322, 323, 324
Yeşil Kiremidli Cami: 148
Yezidiler: 122
Yılan Adası: 232
Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi: 125, 127, 133, 148, 432
I. Yoan: 492
Yonca Çeşmesi: 90
Yorgi: 108
Yozgat: 153
Yunan (-lı, -lılar): 222, 266, 284, 329, 364, 365, 366, 368, 370, 371, 372, 373, 375, 376, 380, 381, 382, 386, 387, 388, 389, 393, 436, 461, 486, 494, 496, 497, 500, 501
Yunanistan: 75, 81, 106, 159, 203, 261, 362, 366, 373, 377, 379, 380, 381, 382, 383, 396, 402, 437, 471, 496, 497, 498, 500, 501, 513
Yusuf Agah Efendi: 339
Yusuf Ağa: 340
Yusuf Paşa: 174, 225, 228, 229, 230, 295
Yusuf Ziya Paşa: 284, 300, 318

— Z —

Zanta: 260, 374
Zaporoz Kazakları: 65
Zarelizade: 153
Zemun (-Sahrası): 71, 94, 101, 122
Zencan: 131
Zenciler: 299
Zend Kerim Han: 168, 169
Zenta (Sente): 100, 102, 103, 104, 113, 114, 294, 323
Zeyrek: 93
Zeytinburnu: 99
Ziştovi: 241, 242, 243, 244, 331, 333
Ziyab: 108
Zrinzi: 59
Zsigmond: 453
Zülfikar Efendi: 85

BİBLİYOĞRAFYA

Abdi Paşa

— *Vekâyi-nâme*, Halet Efendi nr. 615, Bağdad Köşkü, nr. 217.

A. D. Alderson

— *The structure of the Ottoman Dynasty*, Oxford 1956.

Africanus, Leo

— *The History and Description of Africa.*

Ahmed Eflâkî

— *Menâkıbu'l-Ârifîn*, nşr. T. Yazıcı, Ankara 1961.

Ahmet Rasim

— *Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1328.

Ahmed Refik

— *Meşhur Osmanlı Komutanları*, İstanbul 1318.

— *Felâket Seneleri*, İstanbul 1332.

— *Türk hizmetinde kral Tököli İmre*, İstanbul 1932.

— *Köprülüler, I.*

— *Tarihi Simâlar*, İstanbul 1331.

Ahmed Sipâhîzâde

— *Vekâyi-i Gazavat-ı seydi Ahmed Paşa.*

Akçakoca, F.

— *Denizli Tarihi*, Denizli 1945.

Akdağ, Mustafa

— *Celâli İsyanları (1550-1603)*, Ankara 1963.

— *Türkiye'nin İktisâdi ve İctimai Tarihi*, Ankara 1971, İstanbul 1974.

Akıncı, Gündüz

— *Türk-Fransız Kültür İlişkileri (1071-1859)*, Ankara 1973.

Aksarayî, Mahmud

— *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, nşr. O. Turan, Ankara 1944.

Aktepe, M. Münir

— *1720-1724 Osmanlı-İran Münasebetleri ve Silahşör Kemani Mustafa Ağa'nın Revan Fetihnamesi*, İstanbul 1970.

— *Patrona İsyanı 1730*, İstanbul 1958.

— *Mehmed Emmî Beyefendi(Paşa)'nin Rusya Sefareti ve Sefaretnamesi*, Ankara 1974

Alexandre B.C. Sotourga

— *L'Europe Orientale et le role historique de Mauro cordato*, Paris 1913.

Altundağ, Şinasi

— *Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı, Mısır Meselesi (1831-1841)*, Ankara 1945

Amiral Jurien de la Graviere

— *Malta Muhasarası*, trc. M.Ş. Kurdoğlu, İstanbul 1936.

Andrea Valiero

— *Historia della guerra di candia*, Venise 1679.

Angyal David

— *Thököly Emre*, Budapeşte 1889.

Antonio de la Torre

— *Documentos*, Barcelona 1951.

Arnold, T.V.

— *The Caliphate.*

Armaoğlu, Tahir

— *Siyasî Tarih*, Ankara 1973

Arseven, C.E.

— *Türk Sanatı Tarihi*, M.E.B., İstanbul 1955.

Artuk, İbrahim

— *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, Ankara 1980.

Aşıkpaşazâde

— *Tevârih-i Âl-i Osman*, nşr. Âli, İstanbul 1332.

Ata

— *Tarih, Sicill-i Osmâni ve Kamus al-a'lâm.*

Atsız, Nihal

— *Osmanlı Tarihine Ait Takvimler*, İstanbul 1962.

Aykut, Nezihi

— *Hasan Beyzâde Tarihi* (Yayınlanmamış doktora tezi).

Ayni

— *Ikdu'l-Cum'an.*

Aziz b. Erdeşir Esterabadi

— *Bezm u Rezm*, nşr. Kilisli Rıfat, İstanbul 1928.

Bainville, Jacques

— *Napoléon*, Paris 1931

— *Fransa Tarihi* (Çev.: H.C. Yalçın), İstanbul 1938.

Baltalı, Kemal

— *1856-1871 Yılları Arasında Karadeniz'in Tarafsızlığı Sorunu*, Ankara 1973

Barkan, Ömer L.

— *Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları*, İstanbul 1945.

— *Baybars Tarihi*, trc. Ş. Yaltkaya, İstanbul 1941.

— *Süleymaniye Camii ve İmareti İnşaatı (1550-1557)*, I, II, Ankara 1972 ve Ankara 1979.

Barthold, W.

— *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Ankara 1973.

Baykal, Bekir Sıtkı

— «Tarih Boyunca Osmanlı Polonya Münasebetleri» *Ord. Prof. Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan*, Ankara 1985.

Baykara, T.

— *Denizli Tarihi*, İstanbul 1969.

Bayur, Y. Hikmet

— *Hindistan Tarihi*, Ankara 1947.

Behçeti

— *Tarih-i Sülâle-i Köprülü*, Köprülü Kütüp. nr. 212.

Bertrandon de la Broquiére

— *Voyages*, nşr. Schefer.

Beydilli, Kemal

— *1790 Osmanlı-Prusya İttifakı*, İstanbul 1984.

Beyzâde Hasan

— *Tevârih-i Âl-i Osman*.

Bıyıklıoğlu, Ömer Halis

— *Ankara Muharebesi*, İstanbul 1934.

Bihişti

— *Tevârih-i Âl-i Osman*, Tarih Sem. Kütb.

Bilsel, Cemil

— «Tanzimatın Harici Siyaseti» *Tanzimat I*, Yüzüncü Yıldönümü Münasebetiyle, İstanbul 1940

Bostan

— *Süleymannâme*, Ayasofya Ktb. nr. 3317.

Boswort, C.E.

— *İslâm Devletleri Tarihi*, Türkçe trc. E. Merçil - M. İpşirli, İstanbul 1980.

Boxer, C.

— *The Portuquese Seaborn Empire 1415-1825*, London 1969.

Busbecq

— *Türk Mektupları*, trc. H.C. Yalçın, İstanbul 1939.

Cafer Ağa

— *Gazavat-ı Hasan Paşa*, İstanbul Millet Ktb. No: 188

Cafer Ayânî

— *Cihatname-i Tarihi Hasan Gazi Paşa*, İstanbul Millet Ktb. No: 190.

Celalzâde Mustafa

— *Selimnâme*, Türk. Yazm. Revan Ktb.

Celalzâde Nişancı

— *Tabakâtü'l-Memalik.*

Cemal Tukin

— *Boğazlar Meselesi*, İstanbul 1949.

Cennâbi

— *el-Aylemü'z-Zâhir*, Arap. Yazm. Nuruosmaniye Ktb.

Cevdet Paşa

— *Tarih*, İstanbul 1309

Cezar, Mustafa

— *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul 1965

— *Mufassal Osmanlı Tarihi*, İstanbul, 1957.

C. Dern

— *Histoire de Venise*, Bruxelles 1838.

Charles Texiér

— *Küçük Asya*, (Çev. Ali Suat).

Charriére, E.

— *Negaciations de la France dans le Levant 1515-1580*, Paris 1848.

Ch. de Coeckelberghe

— *Histoire de l'Empire d'Antriche*, Wienne 1847/51.

Çeçen, K.

— *İstanbul'da Osmanlı Devrindeki Su Tesisleri*, İstanbul 1984.

Çelik, Edip F.

— *Milletlerarası Hukuk*, İstanbul 1971.

Dahmi, Mustafa

— *Sefaretnâme-i İran*, Üniversite Kütüphanesi, IV, 3782.

Danişmend, İsmail Hâmi

— *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1972.

Danvers, F.C.

— *The Portuquese in India*, London 1966.

— *Defter-i evkâf-ı eyâlet-i Karaman*, nşr. F.N. Uzluk.

— *Della Vita et Legge Turchesca*, nşr. Sansovino.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa

— *Zübde-i Vekayiat*, (nşr. Abdülkadir Özcan, İ.Ü. Edebiyat Fak. Tarih Seminer Kütüphanesi nr., 54).

Dernschwam, Hans

— *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat*, çev. Y. Önen, Ankara 1987.

Derviş Muhiy

— *Menâkıb-ı Şeyh İbrahim Gülşeni*, Millet Ktb.

Destari Salih Tarihi

— (Nşr. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara 1962

Dilcimen, Kâzım

— *Canik Beyleri.*

Diyanet, A. Ekber

— *İlk Osmanlı-İran Antlaşması, 1555 Amasya Musalahası,* İstanbul 1971.

Driault, Edouard

— *Şark Meselesi* (Çev. Mehmed Nafiz), İstanbul 1329.

— *Selim-i Salis ve Napoleon,* Çev. Köprülüzade Fuad, İstanbul 1329.

Dukas

— *Historia Byzantina,* Bonn 1834.

Dursun Bey

— *Tarih-i Ebu'l-Feth.*

Ebubekir Tihrani

— *Kitab-ı Diyarbekriyye,* yay. Necati Lugal - Faruk Sümer, Ankara 1962.

Ebu'l-Fadl Mehmed Efendi

— *Selimşah-nâme,* Lala İsmail Efendi Ktb.

Ebu'l-Ferec

— *Tarih,* trc. Ö.R. Doğrul, Ankara 1945.

Edhem Halil

— *Düvel-i İslâmiye.*

— *Kayseri Şehri,* haz. Kemal Göde.

Edward, Upham

— *History of the Ottoman Empire it sentablishment till the year 1828,* Edinburg 1829.

Elhâc Ali

— *Tarih-i Kameniçe*, Lala İsmail Efendi Ktb. nr. 308.

Enverî

— *Düsturnâme-i Enverî*, nşr. Mükrimin Halil Yınanç, İstanbul 1928.

— *Tarih*, Ünv. Ktp. TY - 5994.

Eren, Ahmet Cevat

— *Selim III'ün Biyografisi*, İstanbul 1964

— *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meselesi*, İstanbul 1966.

Ergün, Osman

— *Mecelle-i Umur-ı Belediye (Tarih-i Teşkilât-ı Belediye)*, İstanbul 1922.

— *Fatih İmareti Vakfiyesi*, İstanbul 1945.

Erim, Nihat

— *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, Ankara 1953.

Erkin, Feridun Cemal

— *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meseleleri*, Ankara 1968.

Erten, Süleyman Fikri

— *Antalya Tarihi*, İstanbul 1940.

Esad Mehmed

— *Mir'at-ı Mühendishâne-i Berr-i Hümayun*, İstanbul 1312.

Esmer, A. Şükrü

— *Siyasi Tarih*, İstanbul 1944.

Evliya Çelebi

— *Seyahatnâme.*

Feridun Bey

— *Münşeâtü's-Selâtin*, İstanbul 1274.

— *Nezip (1831-1840) Seferi*, İstanbul 1931.

Fındıklı Mehmed Ağa

— *Silahtar Tarihi*, İstanbul, Orhaniye Matb. 1928.

F. Schoell

— *Histoire abrégée des traités de paix entre les Puissances étrangères*, Paris 1898.

Gencer, Ali İhsan

— *Bahriye'de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezaretinin Kuruluşu (1789-1867)*, İstanbul 1985.

— *Fındıkoğlu Armağanı*, İ.Ü. İktisat Fak. İstanbul 1977, «XIX. yy. İlk Yarısında Osmanlı Denizciliği ve Amerika».

Gerçek, Selim Nüzhet

— *Türk Matbaacılığı*, İstanbul 1939.

Gökbilgin, M. Tayyib

— *Rakoczi Ferenc II. ve Osmanlı Devleti Himaye' le Macar Mültecileri*, İstanbul 1976.

— *XV. ve XVI. Asırlarda Eyaleti Rum.*

Gökmen, Muzaffer

— *Köprülü Mehmed Paşa Vakfiyesi*, Edebiyat Fak. Tarih Seminer Kütüphanesi. Mezuniyet tezi, nr. 385

Gökyay, Orhan Şaik

— *Kâtip Çelebi'den Seçmeler*, İstanbul 1968.

Grasso, G.

— *Documanti*, giornale.

Gravier, G.

— *Les Frontiéres Historique de la Serbie*, Paris 1919.

Güçer, Lütfi

— *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul 1964.

Gürbüz, Mustafa

— *Osmanlı İdaresinde Sakız (XVI-XVII. yy.'da)*, Edebiyat Fak. Tarih Seminer Kütüphanesi, Mezuniyet tezi, nr. 929.

G. Brasoni

— *Historia del'ultima querre trà veneziani e Turchi*, Venise 1673.

G. Noradounghian

— *Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman*, Paris 1897.

Hadidi

— *Tevârih-i Âl-i Osman*.

Halife Mehmed

— *Tarih-i Gılmâni*, İstanbul 1340.

Halil İbrahim

— *Şark Muharebâtı-Bosna-Hersek ve Bulgaristan İhtilali*, İstanbul 1928.

Halil Nuri

— *Vak'a-i Selimiye*, Veliyuddin Efendi Ktb. Cevdet Paşa Kitapları, nr. 72/3369.

Hamdullah-i Mustevfî

— *Nüzhetü'l Kulûb*, yay. G. le Etrange, (GMS), Leiden 1915.

Hammer

— *Devlet-i Osmaniye Tarihi.*

— *Constantinopolis und der Bosporos*, Pesth 1822.

Hasan Beğ Rumlu

— *Ahsenü't-Tevârih*, Nuruosmaniye Ktb, nr. 3317, yay. G. N. Seddon, Baroda 1931.

Hasluck, F.N.

— *Christınanity and Islam Under the Sultans*, Oxford 1929.

Haydar Çelebi

— *Ruz-nâme.*

Hayrullah Efendi

— *Tarih.*

Helecki

— *The Crusade of Varna, A Discussion of Controversial Problems*, New-york 1943.

Heyd, W.

— *Yakın-doğu Ticaret Tarihi*, Çev. E.Z. Karal, Ankara 1975.

Hezarfen

— *Telhisü'l-Beyan fi Kavanin-i Âl-i Osman.*

Hoca Sadeddin

— *Tacü't Tevârih*, İstanbul 1280.

Holt, P.M.

— *Egypt and the Fertile Crescent 1516-1922*, London 1966.

— *İcmâl-i Sefer-i Nehri Ziyab*, Süleymaniye Kütüp, Esad Efendi nr. 2062/4.

İbn İyâs, Muhammed İbn Ahmed

— *Bedâ'i'üz-Zuhûr fi Vekâi'id-Duhûr*, nşr. Muhammed Mustafa, Kahire H. 1379.

İbn Kemal

— *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII. Defter, nşr. Ş. Turan, Ankara 1954.

— *Defter*, VIII, Ali Emiri Ktb.

İbn Razik, Salil

— *History of the İmams Sayyids of Oman From A.D. 661 to 1856*, İngilizce Tercümesi: George Percy Badger. Vol. 44 of Hakluyt, London 1871.

İbn Tagribirdi

— *Havâdisü'd-Duhûr*, nşr. N. Popper.

İbn Tulun

— *Mufakaha*.

İdris-i Bitlisi

— *Heşt Behişt*.

İlmiye Salnâmesi

— *İlmiye Salnâmesi*, İstanbul 1334.

İnalcık, Halil

— *The Ottoman Empire*, The Classical Age, 1300-1600, London 1973.

— *İnventaire de L'Histoire Generale des Turcs*, Paris 1620.

İnal, İbnülemin Mahmud Kemal

— *Son Sadrazamlar*, İstanbul 1955.

İzzi

— *Tarih*, İstanbul 1199.

Jireçek, C.

— *Gesch der Serben*, Gotha 1918.

Jorga, N.

— *Chilia et Catat Alba*, Bucurest 1900.

Juchereau de Saint Denys

— *Histoire de l'Empire Ottoman*, Paris 1844.

J. Couel

— *Early Voyages in the Levant*, London 1893.

Kalkaşandi

— *Subhu'l-A'şa*, Mısır 1914.

Kara Çelebi-zâde Abdülaziz

— *Zafernâme*, Ünv. Ktb. nr. T. 2288/1.

Karal, Enver Ziya

— *Selim III'ün Hattı Hümayunları*, Ankara 1946.

— *Tanzimattan önce Garplaşma Hareketleri*, Tanzimat I.

— *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1961.

— *Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu (1797-1802)*, İstanbul 1938.

Karaman Nişancı Mehmed Paşa

— *Tevârihü's-Selâtini'l-Osmaniyye*, nşr. İbrahim Hakkı Konyalı.

Karamsin

— *Rusya Tarihi*, St. Petersburg 1842.

Karamürsel, Ziya

— *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, Ankara 1940.

Kâşifî

— *Gazanâme-i Rum*.

Kâtip Çelebi

— *Düsturü'l-amel li İslahi'l-hakl*.

— *Tuhfetü'l-Kibâr fi Esfâri'l-Bihar*, yay. O.Ş. Gökyay, İstanbul 1973.

— *Mizân'el-Hak fi İhtiyar'el-ehakk*, İst. 1280.

Kâtip Mustafa Zühdi

— *Tarih-i Uyvar*, Ünv. Ktb. TY. 2488.

Kaynar, Reşat

— *Mustafa Reşat Paşa ve Tanzimat*, (2. Baskı) Ankara 1985.

Kemalpaşazâde

— *Tevârih-i Âl-i Osman*, Millet Ktb. Ali Emiri Yazm. nr. 27/30.

— *Mohaçnâme*, neşir ve Fransızca tercüme Pavet de Courteille, *Histoire de la Campagne de Mohacz*, Paris 1359.

Köprülü, Orhan - Parmaksızoğlu, İsmet

— *Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi'nin Hayatı ve Eserleri*, Tarih Sem. Ktb. nr. 359.

Kretschmayr

— *Gerschiste Von Venedik*, Gotha 1920.

Kuran, Ercüment

— *Cezayir'in Fransızlar tarafından işgali karşısında Osmanlı Siyaseti (1827-1847)*, İstanbul 1957.

— *Avrupa'da İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve ilk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri*, Ankara 1968.

Kurat, Akdes Nimet

— *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)*, Ankara 1959.

— *Türkiye ve Rusya (1798-1919)*, Ankara 1970.

— *Prut Seferi ve Barışı*, Ankara 1951-1953.

— *İsveç Kralı Karl XII'ın Türkiye'de Kalışı ve Bu Sıralarda Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul 1943.

— *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 1972.

Kurtoğlu, Fevzi

— *Yunan İstiklal Harbi ve Navarin Muharebesi*, İstanbul 1944.

— *Türkler'in Deniz Muharebeleri*, İstanbul 1932.

Küçük Çelebizâde İsmail Asım

— *Tarih*.

Kütükoğlu, Mübahat S.

— *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1838)*, Ankara 1974.

— *Osmanlılar'da Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul 1983.

Kütükoğlu, Bekir

— *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri*, İstanbul 1962.

Lasczky, Jerome

— *Hieronymi Lasky Palatini Siradiensis Histria Arcana Legations Nomine Johannis Regis ad Solymannum Turcarum İmparatorem Susceptae*, Neşreden, Mathias Bel, Adparatus ad Historiam Hungarize, Pozsony 1735.

Lewis, Bernard

— *The Ottoman Archives as a Source of the Arab Lands*, J.R.A.S. London oct. 1951.

Ley, C.D.

— *Portugues Voyages (1498-1663)*, London, New-york 1947.

L. Galibert

— *Histoire de Venice*, Paris 1847.

Lokman

— *Kitâb-ı Esrarnâme-i Âşıkan*.

Lütfi Paşa

— *Tevârih-i Âl-i Osman*, İstanbul 1341.

L. V. Ranke

— *Die Osmanes*, Leipzig 1877.

Mahmud Celaleddin Paşa

— *Mir'at-ı Hakikat*, İstanbul 1326.

Mahmud Şevket Paşa

— *Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi*, İstanbul 1335.

Makrızî

— *Kitâbü's-Sülûk*, Ayasofya Ktb.

Marquis de Bonnac

— *Mem. hist. Sur l'Ambassande de France*, Paris 1894.

Mas-Latric

— *Histoire de L'ile de Chypre*, Paris 1852.

Matrakçı Nasuh

— *Süleymannâme*, TSMK, Revan.

M. Brosch

— *Geschichten aus den Lebey dreilen Grosswesine*, Gotha 1899.

M. de la Croix

— *Abrégé Chronologique de l'histoire Ottomane*, Paris 1768.

M. de Salabery

— *Histoire de l'empire Ottoman*, Paris 1771.

M. d'ohsson

— *Tableau général de l'Empire Ottoman*, Paris 1788.

Mecdi Efendi

— *Tercüme-i Şako'ik-i Numâniye*, İstanbul 1269/1852.

Mehmed b. Mehmed

— *Nuhbetü't-Tevârih ve'l-Ahbâr*, İstanbul 1276.

Mehmet İzzet

— *Harita-i Kapudânân-ı derya*, İstanbul 1249.

Mehmet Süreyya

— *Sicil-i Osmânî*, İstanbul 1892.

Mehmet Tahir

— *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1971.

Merçil, Erdoğan

— *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1985.

Mert, Özcan

— *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapan Oğulları*, Ankara 1980.

Midhat Paşa

— *Mir'at-ı Hayret, Tabsıra-i İbret*, (Nasıri Ali Haydar Midhat), İstanbul 1325.

Miklosich-Müller

— *Acta et diplom Grecca*.

Mirhond,

— *Ravzatü's-Safa*, Luknov 1332.

M. Mignot

— *Histoire de L'empire Ottoman*, Paris 1771.

Moltke, Helmuth Von

— *Türkiye Mektupları*, (Çev. K.V. Gül), İstanbul 1967.

— *Mufassal Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1963.

Muhtar, Ahmed

— *1244-1245/1828-1829 Türkiye-Rusya Seferi*, Ankara 1928.

— *Mühimme Defteri*, (Devlet Arşiv Dairesi), sene 1213

Mumcu, Ahmed

— *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet*, Ankara 1969.

Muradi

— *Gazavât-ı Hayreddin Paşa*, Üniversite Ktb. TY. nr. 2639.

Müller

— *Documenti*, Florance 1879.

Müneccimbaşı

— *Sahâifü'l-Ahbâr*, İstanbul 1285.

Münif

— *Fetihnâme-i Belgrad*, Süleymaniye Esad Efendi Kütüphanesi nr. 3655/3.

Müstakimzâde Süleyman Saadeddin

— *Devhatü'l-Meşayih*.

Nâbi

— *Tarih-i Kameniçe*, Ünv. Kütüp. TY. 2418.

Nedvi, Seyid Ebu Zafer

— *Nuhbetü't-Tevârih ve'l-ahbâr*.

Nagata, Yuzo

— *Muhsinzâde Mehmed Paşa ve Âyânlık Müessesesi*, Tokyo 1976.

Neşrî

— *Kitâb-ı Cihan-nüma*, nşr. Faik Reşit Unat-Mehmet A. Köymen, Ankara 1949.

Nicolay, N.

— *Les Navigations*, Envers 1577.

Nişancı Mehmed Paşa

— *Osmanlı Sultanları Tarihi*, nşr. Atsız, İstanbul 1942.

Nuri, Mustafa

— *Netayicü'l-Vukuat*, İstanbul 1327.

Orhonlu, Cengiz

— *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti*, Habeş Eyaleti, İstanbul 1974.

— *Osmanlı Tarihine Ait Belgeler, Telhisler (1597-1607)*, İstanbul 1970.

Oruç Bey

— *Tevârih-i Âl-i Osman*, nşr. F. Babinger, Hannover 1925.

Osmanzâde Taib

— *Hadikatü'l-Vüzera*, İstanbul 1271.

Osman Zaidî

— *Tarih-i Fazıl Ahmed Paşa*, Hamidiye Kütüp. nr. 809.

Özbaran, Salih

— *XVI. Asırda Basra Körfezi'nde Osmanlı-Portekiz Mücadelesi*, İ.Ü. Ed. Fak. Mezuniyet Tezi, No: 658, 1962-1963.

Özkaya, Yücel

— *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*, Ankara 1977.

— *Osmanlı İmparatorluğu'nda Dağlı İsyanları (1791-1808)*. Ankara, 1983.

Palmer, R.R.

— *A History of The Modern World*, New York, 1962.

Parry, V. J.

— *The Ottoman Empire 1481-1520*, Bak. The New Cambridge Modern History Vol. F. Camb. U.P. 1957.

Paul, Rıcaut

— *History of the present state of the Ottoman Empire*, London 1686.

Peçuylu

— *Tarih*, İstanbul 1283.

Petruskevsky, E. P.

— «The Socio-economic condition of Iran Under the Ilkhans», *The Cambridge History of Iran*, S. 1968.

Piri Reis

— *Kitâb-ı Bahriye*, faksimile neşri, Fevzi Kurdoğlu ve Ali Haydar Alpagut, İstanbul 1935.

Ragıp Mehmet Paşa

— *Telhisât ve müzakerât-ı sulhiye*, Ragıb Paşa Kütüp. nr. 2738/2.

— *Fethiye-i Belgrad*, Süleymaniye Esad Efendi Kütüphanesi, nr. 3655/2

Rami Mehmet Paşa

— *Vekayi-i Musâleha*, Reşit Efendi Kütüp. nr. 685.

Ramsay, W. M.

— *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, İstanbul 1960.

Rao, R. P.

— *Portuquese rule in Goa 1510-1961*, London 1963.

Raşid

— *Tarih*.

Refik, Ahmed

— *Memâlik-i Osmaniye'de Demirbaş Şarl*, İstanbul 1332.

— *Memâlik-i Osmaniye'de Kral Rakoczi ve Tevabii*, İstanbul 1333.

— *Kabakçı Mustafa İsyanı*, İstanbul 1331.

— *Lale Devri*, 1331.

Resmi, Ahmed

— *Hülâsatü'l-İ'tibar*, İstanbul 1978.

Ricaut

— *Histoire des trois derniers empereues des Turcs*.

— *Histoire de l'Etad Présent de L'Empire Ottoman*, Cologne 1976.

Safvet

— *Kaptan Mezemorta Hüseyin Paşa*, İstanbul 1327.

Salıışık, Selahattin

— *Türk-Yunan İlişkileri Tarihi ve Etniki Eterya*, İstanbul 1968.

Sami

— *Tarih*, İstanbul 1198.

Sarı Abdullah Efendi

— *Münşât-ı Fârisi*, Esat Efendi Ktb.

Schaendlinger

— *Die Schreiben Süleymans des Prachtigen an vasselen, militarbeamte, Beamte und Richter, aus dem Haus-Hof-und Staatsarchiv zu Wien*, Wien 1986.

Sedes, İ. Halil

— *1876-1877 Osmanlı-Karadağ Seferi*, İstanbul 1936.

Sehavi

— *Vecîzü'l-Kelâm*, Arap Yzm. Köp. Ktb.

Seignobos, Charles

— *Tarih-i Siyasi*, (Çev. Ali Reşat), İstanbul 1325.

Selahattin, Ahmet

— *Hukuk ve Siyaset (Berlin Kongresi)*, İstanbul 1327.

Selahi, Mehmet

— *Girit Meselesi (1866-1889)*, (yay. M. Aktepe), İstanbul 1967.

Selâniki

— *Tarih*, İstanbul 1281.

Sertoğlu, Midhat

— *Osmanlı Tarih Lûgatı*.

Seydi Ali Reis

— *Mir'atü'l-Memâlik*, İstanbul 1313.

Seyyid, Mustafa

— *İstanbul'da Askerlik Sanatı, Yeteneklerin ve Bilimlerin Durumu Üzerine Risale* (Yayına hazırlayanlar: H. Hüsrev Hatemî-Kemal Beydilli), İstanbul 1986.

Shaw, Stanford J.

— *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, (Çev.: Mehmet Harmancı), İstanbul 1983.

Shaw, S.

— *The Financaland Administrative Organization and Develogment of Ottoman Egypt 1517-1789*, Princeton 1962.

— *Cairo's Arvhives and the History of the Ottoman Egypt*, Washington, 1958.

Silahdar

— *Nusretnâme*, Üniversite kütüp. nr. T.Y. 5983, var. 73a-73b

— *Tarih*.

Sinan Paşa

— *Tazarrunâme*, neşre hazırlayan A. Mertol Tulum, İstanbul 1971.

Solakzâde

— *Tarih*, İstanbul 1297.

Sorel, Albert

— *Avrupa ve Fransız İhtilali*, (çev. N.S. Örik), İstanbul 1951.

Soysal, İsmail

— *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)*, Ankara 1964.

— *Sultan Mahmud-ı Evvel Zamanında Fransız Muahedesi*, Üniversite Kütüphanesi, IV. 2770.

Stripling, G. W. F.

— *The Ottoman Turks and the Arabs*, 1511-1574, The Universty of Willinios, Urbana 1942.

Sun, Selim

— *1897 Osmanlı-Yunan Savaşı*, Ankara 1965.

Süleyman Faik

— *Davha-i Masâ'ih-i Kibâr Zeyli*, Üniv. Kütüp, Türk. Yazım, nr. 3421.

Sümer, Faruk

— *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, Ankara 1972.

Süreyya Mehmed

— *Sicil-i Osmani*, İstanbul 1311.

Şahin, İlhan

— *Yeni-il kazası ve Yeni-il Türkmenleri (1548-1653)*, Tarih Seminer Kütüphanesi, nr. 3279.

— *Şefiknâme*, Üniversite Kütüp. nr. 1236, T.Y. 1643.

Şâni-zâde Mehmed Atâullah

— *Tarih*, İstanbul 1292

Şem'dânizâde Fındıklılı Süleyman Efendi

— *Tarih-i Mür'it Tevârih*, (nşr. M. Münir Aktepe), İstanbul 1976.

Şeref, Abdurrahman

— *Tarih Musahebeleri*, İstanbul 1339.

Şihabeddin el-Ömerî

— *Mesâlikü'l-Ebsâr*, nşr. Fr. Taeschner.

Şimşir, Bilâl N.

— *Ege Sorunu - Belgeler*, Ankara 1976.

— *Tarih-i Sefer-i Basra*, Süleymaniye, Esad Efendi, nr. 2062/3.

Şükrü, M.

— *Esfâr Bahriye-i Osmaniye*, İstanbul 1306.

Tacizâde Sa'di Çelebi

— *Münşeât*, nşr. N. Lugal - A. Erzi, İstanbul 1956.

Talihizâde Subhi Mehmet

— *Tarih*, TSMK, Revan, nr. 1300.

— *Tarih-i Uyvar*, Üniv. Kütüp. Halis Efendi, nr. 2230.

Tekindağ, M. C. Şehabeddin

— *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İstanbul 1961.

Thalloczy, I. Von

— *Studien zur Gesch Bosniens und Serbiens*, München ve Leipzig 1919.

— *The Cambridge History of Islam*, Cambridge 1970.

Thornton

— *Etat actuel de la Turquie*, Paris 1812.

Timurai, A.

— *Kıbrıs Seferi*, İstanbul Askerî Basımevi, 1953.

Topçular Kâtibi Abdülkâdir

— *Vekâyiname*, Türkiyat Ens. Kütüp. nr. 1956/208.

Tugay, Emine Fuat

— *Three Centuries Family Cornicles of Turkey and Egypt*, London 1963.

Tukin, Cemal

— *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi*, İstanbul 1947.

Tutar, Kamil

— *Sakız Kalesi'nin Venediklıler Tarafından İşgal ve İstirdadı*, (İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Mezuniyet tezi, nr. 3391), İstanbul 1981.

Türkgeldi, Ali Fuat

— *Mesail-i Mühimme-i Siyasiyye*.

Türsan, Nurettin

— *Yunan Sorunu*, İstanbul 1980.

Uçarol, Rifat

— *Siyasi Tarih*, (Üçüncü baskı), İstanbul 1985.

— *Bir Osmanlı Paşası ve Dönemi - Gazi Ahmed Muhtar Paşa*, İstanbul 1976.

Uluçay, M. Çağatay

— *XVII. asırda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul 1944, vesika 168.

— *Harem*, Ankara 1971.

Unat, Faik Reşit

— *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, Ankara 1968.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı

— *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*.

— *Karesi Meşahiri*. II, İstanbul 1341.

— *Alemdar Mustafa Paşa*, 1942.

— *Osmanlı Tarihi* (2. Baskı), Ankara 1978.

— *Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara 1976.

Ülker, Necmi

— *Sarıbeyoğlu Mustafa ve Faaliyetleri*, Edebiyat Fakültesi, Tarih Seminer Kitaplığı, mezuniyet tezi, nr. 682.

Ülman, A. Haluk

— *1860-1861 Suriye Buhranı*, Ankara 1966.

— *Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri*, Ankara 1961.

Van Sax

— *Gesch des Machtuerfalles der Türkei*, Wien 1903.

Vâsıf

— *Tarih*, İstanbul 1219, Topkapı Sarayı Hazine Kütüphanesi, nr. 1406.

— *Mehasinü'l-âsâr ve Hakâikü'l-ahbâr*, (nşr. Mücteba İlgürel), İstanbul 1978.

Vecihi

— *Tarih*, Ünv. Kütüp, nr. TY. 2543.

Wells, H.C.

— *Cihan Tarihinin Umumi Hatları*, İstanbul 1928.

Voughan, D.M.

— *Europe and the Türk*, A. Pattern of Aviances 1350-1700, Liverpool 1954.

Yans, Kerim

— *Dördüncü Murad Devrinde Osmanlı-Safevi Münasebetleri* (Doktora Tezi), Tarih Seminer Ktb. nr. 2798.

Yavuz, H.

— *Kâbe ve Haremeyn için Yemen'de Osmanlı Hakimiyeti 1517-1571*, İstanbul 1984.

Yazıcızâde Ali

— *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, nşr. M. Th. Houtsma, Leiden 1902.

Yınanç, M.H.

— Enveri'ye Medhâl.

Yorga

— *Osmanlı Tarihi*, (Çev. B. Sıtkı Baykal), Ankara 1948.

Yurdaydın, Hüseyin G.

— *İslâm Tarihi Dersleri*, Ankara 1971.

Zakythimos,

— *Le Despotat Grec de Morée*, Paris 1932.

Zinkeisen

— *Gor*, Gotha 1854.

Zekeriyazâde

— *Ferah (Cerbe) Savaşı*, Sadeleştiren O.Ş. Gökyay, İstanbul 1980.

SÜRELİ YAYINLAR :

Belgeler, sayı 7-8, Ankara 1969, Bekir Sıtkı Baykal, «Osmanlı İmparatorluğu'nda XVII. ve XVIII. yüzyıllar boyunca para düzeni ile ilgili belgeler.»

Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, sayı 1-6, M. Münir Aktepe, «Dürri Ahmed Efendi'nin İran Sefareti.»

Belleten, sayı 26, Akdes Nimet Kurat, «XVIII. yüzyıl başı Avrupa umumi harbinde Türkiye'nin tarafsızlığı.»

Belleten, C. X, sayı 40, Ankara 1946, Tayyib Gökbilgin, «1840'tan 1861'e kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürziler.»

Belleten, XLII/165, İ.H. Uzunçarşılı, «Osmanlı Devleti Maliyesinin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti iç hazinesi.»

Belleten, sayı 27, İ.H. Uzunçarşılı, «Akos Bacsay'ın Erdel Krallığına tayini hakkında birkaç vesika.»

Belleten, sayı 168, Yücel Özkaya, «XVIII. yüzyılın ilk yarısında yerli ailelerin âyânlıkları ele geçirmeleri ve büyük hanedanlıkların kuruluşu.»

Belleten, IV, sayı 14-15, İ.H. Uzunçarşılı, «Sakarya nehrinin İzmit körfezine akıtılmasıyla Marmara ve Karadeniz'in birleştirilmesi hakkında.»

Belleten, XLIX, İ.H. Uzunçarşılı, «Kaynarca Muahedesi'nden sonraki durum icabı Karadeniz Boğazı'nın tahkimi.»

DTCF Dergisi, c. XI, 2-4, Ankara 1953, «Panislavizm».

Millî Türk Bilim Tarihi Sempozyumu (3-5 Nisan 1987), Mehmet İpşirli, «Lale Devri'nde teşkil edilen tercüme heyetine dair bazı gözlemler. Osmanlı İlmi ve Mesleki Cemiyetleri»

Tarih Araştırmaları Dergisi (A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Enstitüsü), c. I, sayı 1, Ankara 1963, Kenneth Bourne (Çev. Y.T. Kurad), «İngiltere ve Girit İsyanı.»

Tarih Dergisi, sayı 13, M. Münir Aktepe, «XVIII. asrın ilk yarısında İstanbul'un nüfus meselesine dair bazı vesikalar.»

Tarih Dergisi, (Ord. Prof. Dr. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hâtıra Sayısı), İstanbul 1979, sayı 32, Mücteba İlgürel, «Osmanlı İmparatorluğu'nda ateşli silahların yayılışı.»

Tarih Dergisi, sayı 31, (İst. 1977), Ali İhsan Gencer, «İstanbul Tersanesinde Açılan İlk Tıp Mektebi.»

Tarih Dergisi, sayı 32, M.M. Aktepe, «İstanbul Fenerbahçesi hakkında bazı bilgiler.»

Tarih Dergisi, sayı 21, İstanbul 1966, Mücteba İlgürel, «Kösem Sultan'ın bir vakfiyesi.»

Tarih Dergisi, sayı 24, M. Münir Aktepe, «İpşir Mustafa Paşa ve kendisiyle ilgili bazı belgeler.»

Tarih Dergisi, sayı 7, İ.H. Uzunçarşılı, «Barcsay Akos'un Erdel Krallığı'na ait bazı orjinal vesikalar.»

Tarih Dergisi, IX, Fahri Çetin Derin, «Mustafa II.'ye dair bir risale.»

Tarih Dergisi, 7. 8. ve 9. sayılar, M. Münir Aktepe, «Damat İbrahim Paşa devrinde Lâle.»

Tarih Dergisi, sayı 13, M.C. Şehabeddin Tekindağ, «XVIII. ve XIX. asırlarda Cebel Lübnan, Şihab Oğulları.»

Tarih Enstitüsü Dergisi, sayı 1, M. Münir Aktepe, «Baltacı Mehmed Paşa'nın 711 Prut seferi ile ilgili emirleri.»

Tarih Enstitüsü Dergisi, sayı 10-11, Roderic H. Davinson, «Küçük Kaynarca Andlaşması'nın yeniden tenkidi.»

Tarih Enstitüsü Dergisi, sayı 13, Abdülkadir Özcan, «Daltaban Mustafa Paşa.»

Tarih Enstitüsü Dergisi, sayı XIII, İstanbul 1987, Ali İhsan Gencer, «İhtilâlci Ermeniler'in Kaza İhtilâl Teşkilâtı Talimatnamesi.»

Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası (TOEM), sene 14, cüz 82, Ahmed Refik, «Türkiye'de Katolik Propagandası.»

Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası (TOEM), sene 8, sayı 43, Şerif Mehmet, «Sultan Selim Han-ı Salis devrinde nizam-ı devlet hakkında.»

Tarih Vesikaları, sayı 7-12, Aziz Berker, «Mora İhtilâli Tarihçesi veya Penah Efendi Mecmuası.»

Türkiyat Mecmuası, sayı 5, İ.H. Uzunçarşılı, «Sadrazam Halil Hamid Paşa.»

Türkiyat Mecmuası, sayı XII, «Vakanüvis Raşid Mehmed'in Eşref Şah nezdindeki elçiliği ve buna takaddüm eden siyasi muharebeler.»

Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Ankara 1975, Mehmet Genç, «Osmanlı Maliyesinde Mâlikane sistemi.»

Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi, sayı 49, Mayıs 1984, «XVIII. yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve savaş.»

KRONOLOJİ

Miladi	*/ Hicri*	
1609		— Kâtip Çelebi'nin doğumu
1642		— Sultan İbrahim'in oğlu IV. Mehmed'in doğumu
1643		— Sultan İbrahim'in oğlu II. Ahmed'in Edirne'de dünyaya gelmesi.
1648		— *IV. Mehmed'in 7 yaşında tahta çıkması (8 Ağustos).*
1649		— Gürcü Abdünnebi isyanı ve bu isyanın bastırılması.
1651		— *Kösem Sultan'ın boğularak öldürülmesi.*
1652		— Tarhuncu Ahmed Paşa'nın sadrazam olması (20 Haziran).
1654		— Venedik donanmasının Çanakkale Boğazı girişinden sökülüp atılması.
1656		— Sadrazam İpşir Mustafa Paşa'nın 6 aylık sadaretten sonra idam edilmesi.
		— Osmanlı donanmasının Venedikliler tarafından hezimete uğratılması.
1657		— Kâtip Çelebi'nin ölümü.
		— Venediklilerden Bozcaada'nın yeniden alınması.

Miladî / *Hicrî*

— Köprülü Mehmed Paşa'nın Abaza Hasan Paşa'yı Halep Valiliğine tayin etmesi.

1658 — Köprülü Mehmed Paşa'nın komuta ettiği Osmanlı ordusunun Yanova Kalesini, Erdel Belgrad'ı alması.

— İsyan eden Abaza Hasan Paşa'nın kuvvetleriyle birlikte seferden dönen Osmanlı ordusuna baskın yapması.

1659 — Antalya'da Körbey isyanı ve Körbey'in yakalanıp idam edilmesi.

— Mısır'da istiklâlini ilan etmek isteyen Circe beyi Çerkes Mehmed Bey ile maiyyetinin idam edilmesi.

1660 — Avusturya ordusunun perişan edilmesi.

1661 — En büyük İstanbul yangınının çıkması (24 Temmuz)

1663 — Avusturya üzerine sefere karar verilmesi ve Fazıl Ahmed Paşa kumandasındaki ordunun Avusturyalılar'ı mağlup etmesi ve Uyvar, Navigrad kalelerini alması.

1664 — IV. Mehmed'in oğlu II. Mustafa'nın Edirne'de dünyaya gelmesi. Avusturyalılarla yapılan Sain-Gotthard muharebesi ve Osmanlılar'ın yenilmesi, Vasvar Barışı'nın yapılması.

1667 — Venedikliler'in elindeki Kandiye Kalesi'nin muhasara altına alınması (2 Mayıs).

1672 — Lehistan'ın müstahkem kalelerinden Kamenice'nin muhasara edilmesi ve teslim alınması (18-19 Ağustos).

Miladî	*/ Hicrî*	
1673		— Lehliler'in Hotin kalesini vire ile teslim alması.
		— IV. Mehmed'in oğlu III. Ahmed'in dünyaya gelmesi.
1678		— Şehrin Kalesi'nin Osmanlılar tarafından alınması.
1681		— Osmanlı-Rus barışının yapılması.
1683		— *İkinci Viyana Muhasarası*'nın başlaması fakat sonuçta Osmanlılar'ın bozguna uğraması (12 Temmuz).
1685		— Francesco Morosini'nin Koron'u kuşatması ve kalenin düşmesi.
		— Modon ve Anavarin kaleleriyle bazı mevkilerin Venedikliler'in eline geçmesi.
1687	/ 1099	— Lehliler'in Kamenice'yi kuşatması.
		— Aymavra adasının elden çıkması.
		— *II. Süleyman'ın tahta çıkması* (8 Kasım / 2 Muharrem).
1688		— Padişahı tahttan indirmek amacıyla isyan eden asîlerin yok edilmesi.
		— Belgrad'ın Avusturyalılar'ın eline geçmesi (8 Eylül).
1689		— İsyan eden Sivas beylerbeyi Gedik Mehmed Paşa'nın yakalanıp cezalandırılması.
		— Avusturya kuvvetlerinin bozguna uğratılması ve bazı Tuna kalelerinin alınması.
		— Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa'nın sadarete tayin edilmesi.

Miladî	*/ Hicrî*	
1690		— Niş'in ve Belgrad'ın düşman elinden alınması.
		— Eyüp semtinin çıkan yangınla harap olması.
1691	/ 1102	— 1689'da Venedikliler tarafından işgal edilen Avlanya'nın geri alınması.
		— II. Süleyman'ın Yonca Çeşmesi'nde Vefatı (22 Haziran).
		— *II. Ahmed'in tahta çıkması* (23 Haziran).
		— Avusturyalılarla - Osmanlılar arasındaki Salankomen meydan muharebesi ve Osmanlılar'ın mağlubiyeti.
1692		— Avusturyalılar'ın Varat Kalesi'ni alması, Kamenice kalesini muhasara eden Leh kuvvetlerinin mağlup edilmesi.
1693		— İstanbul'da büyük zararlara yol açan yangınlar.
		— IV. Mehmed'in vefat etmesi.
1694		— Sakız'ın Venedikliler tarafından işgali.
1695	/ 1106	— II. Ahmed'in Siroz hastalığından dolayı Edirne Sarayı'nda vefat etmesi ve yerine II. Mustafa'nın başa geçmesi (6 Şubat 22 Cemaziyelahir).
		— Avusturyalılar'dan Lippo kalesinin alınması (9 Eylül).
1696		— *Kırım'ın Ruslar'ın eline geçmesi.*
		— II. Mustafa'nın oğlu I. Mahmud'un Edirne'de dünyaya gelmesi.

Miladî	*/ Hicrî*	
1697		— Avusturyalılar'ın Osmanlılar'ı Zenta'da hezimete uğratması.
1699		— II. Mustafa'nın oğlu III. Osman'ın dünyaya gelmesi.
		— Osmanlı Devleti ile kutsal ittifak üyeleri arasında Karlofça barışının yapılması.
1700		— Osmanlı-Rus Andlaşması'nın imzalanması ve Azak'ın Rusya'ya bırakılması (13 Temmuz).
		— Basra ve Kurna havalisinin yeniden ele geçirilmesi.
1703	/ 1115	— Edirne vakası diye bilinen isyanın patlak vermesi (18 Temmuz).
		— *II. Mustafa'nın tahttan indirilmesi ve III. Ahmed'in tahta geçmesi (23 Ağustos / 10 Rebîülahir).*
		— II. Mustafa'nın ölümü (30 Aralık).
1711	/ 1122	— Bâbıâlî'nin Rusya'ya harp ilan etmesi, Ruslar'ın yenilmesi ve Prut Andlaşması'nın imzalanması (20 Kasım / 23 Ramazan).
1715		— Venedikliler'in elindeki Mora'nın fethinin tamamlanması.
1716		— Varadin'de Osmanlı kuvvetlerinin Avusturya kuvvetlerine yenilmesi (3 Ağustos).
1718		— Venedik ve Avusturya ile Pasarofça Andlaşması'nın yapılması (21 Temmuz).
1727		— Matbaa'nın faaliyete geçmesi.

Miladî	*/ Hicrî*	
1730	/ 1143	— *Patrona İsyanı (28 Eylül).*
		— *III. Ahmed'in tahtı I. Mahmud'a terketmesi (1 Ekim / 19 Rebiülevvel).*
1739		— Rusya ve Avusturya ile Belgrad Andlaşmaları'nın yapılması (18 Eylül).
1754	/ 1168	— Bütün Trakya'yı etkileyen bir zelzelenin olması (29-30 Temmuz).
		— *I. Mahmud'un vefatı ve III. Osman'ın tahta cülus etmesi (13 Aralık / 27 Safer).*
1755		— İstanbul'da Haliç'in donması.
		— Büyük İstanbul yangınlarının olması (27-28 Eylül).
1757	/ 1171	— III. Osman'ın vefatı ve yerine III. Mustafa'nın tahta geçmesi (30 Ekim / 16 Safer).
1763		— Sadrazam Koca Ragıp Paşa'nın vefatı (8 Nisan).
1769		— Osmanlı-Rus savaşı neticesinde Ruslar'ın galibiyeti ve Hotin'i işgalle Buğdan ve Eflak içlerine yayılmaya başlaması.
1770		— *Ruslar'ın Çeşme'de Osmanlı donanmasını yakması (6-7 Temmuz).*
1773		— Haliç'te Sütlüce civarında Mühendishâne-i Bahr-i Hümâyun'un açılması.
1774	/ 1187	— *III. Mustafa'nın vefat etmesi ve I. Abdülhamid'in tahta çıkması (21 Ocak / 8 Zilkade).*
		— *Ruslar'la Küçük Kaynarca Andlaşması'nın imzalanması (17 Temmuz).*

Miladî / *Hicrî*	
1779	— Ruslar'la «Aynalıkavak Temkihnâmesi» adlı Andlaşmanın yapılması (21 Mart).
1783	— *Rusya'nın Kırım'ı ilhâkı ve Kırım'ın bir Rus vilayeti haline getirilmesi.*
	— Rusya'nın Gürcistan'ı himayesi altına alması.
1787-1791-1792 /	— Osmanlı-Rus, Avusturya savaşları ve yenilgiye uğraması.
1788	— Avusturya ile Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesi ve Osmanlılar'ın yenilgiye uğraması.
	— Özi Kalesi'nin Ruslar'ın eline geçmesi.
1789	— *Fransız İhtilali.*
	— *I. Abdülhamid'in vefatı ve kardeşi III. Selim'in Padişah olması (Nisan 7).*
	— Rus tehlikesine karşı Osmanlı-İsveç ittifak Andlaşması'nın yapılması (11 Temmuz).
1790	— Osmanlı-Prusya ittifak Andlaşması'nın yapılması (31 Ocak).
	— Avusturya İmparatoru II. Jozeph'in ölümü ve yerine II. Leopold'un geçmesi (20 Şubat).
	— Yergöğü Sahrası'nda Prusya'nın aracılığıyla Osmanlı Devleti ve Avusturya'nın andlaşma yapması (18 Eylül).
1791	— Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında Ziştovi Barış Andlaşması'nın imzalanması (4 Ağustos).

Miladî / *Hicrî*

1792 — Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Yaş Barış Andlaşması'nın imzalanması (10 Ocak).

— «Tecdid-i Kânun-ı Timar ve Zeamet» kanununun çıkarılması (10 Temmuz).

— Fransa'da cumhuriyetin ilanından sonra kral XVI. Louis'in idam edilmesi (20 Eylül).

1793 — Nizâm-ı Cedit için «Levent Çiftliği Kanunnâmesi» adında yeni bir kanun çıkarılması.

1794 — Kara Mühendis (Topçu) Okulu (Mühendishâne-i Berr-i Hâmâyun)'un kurulması.

1795 — Fransa'da Direktuvar (Directoire) düzeninin başlaması (28 Ekim).

1796 — Rus Çarı I. Paul'ün tahta çıkışı.

1797 — Fransa ile Avusturya arasında Campo Formia Barış Andlaşması'nın yapılması.

— Osmanlı Devleti'nin ilk daimi elçi olarak Seyyid Ali Efendi'yi Fransa elçiliğine ataması.

1798 — Fransa'nın Osmanlı toprağı olan Mısır'ı işgal etmesi ve Osmanlı-Fransız Savaşı'nın başlaması.

— Napolyon Bonapart'ın Akdeniz'de stratejik yönden büyük önemi olan Malta adasını St. Jean Şövalyeleri'nden alması (12 Haziran).

— Napolyon Bonapart'ın İskenderiye'yi teslim alması (1 Temmuz).

Miladî	*/ Hicrî*	
		— Amiral Nelson komutasındaki İngiliz donanmasının, Ebukır Limanı'nda onüç gemiden oluşan Fransız donanmasını mağlup etmesi.
		— Osmanlı-Rus İttifak Andlaşması'nın yapılması (23 Aralık).
1799		— Osmanlı-İngiliz İttifak Andlaşması'nın imzalanması (5 Ocak).
		— Napolyon Bonapart'ın Akka'da Cezzar Ahmed Paşa'ya karşı başarısız olması ve Mısır'a geri çekilmek zorunda kalması (21 Mayıs).
1800		— Osmanlı Devleti ile Fransa arasında Elaric sözleşmesinin imzalanması (24 Ocak).
		— Halepli Süleyman tarafından Mısır'daki Fransız ordu komutanı General Kleber'in öldürülmesi, yerine General Menou'nun geçmesi (14 Haziran).
1801		— Türk ve İngiliz kuvvetlerinin Fransızlar'ın elinde bulunan İskenderiye'yi kuşatması (17 Ağustos).
1802		— Osmanlı-Fransız Barış Andlaşması (25 Haziran).
1805		— Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yeni bir andlaşmanın imzalanması (24 Eylül).
		— Fransa'nın Austerlitz (Üç İmparator Savaşı)'te Avusturya ve Rusya'yı yenilgiye uğratması (2 Aralık).
1807		— Sırp isyanının başlaması.
		— Bir İngiliz filosunun Çanakkale Boğazı'n-

Miladî / *Hicrî*

dan geçerek Marmara'ya doğru ilerlemesi (19 Şubat).

— Nizam-ı Cedid'e karşı Kabakçı Mustafa isyanının başlaması (25 Mayıs).

— *III. Selim'in tahttan indirilip IV. Mustafa'nın padişah yapılması (29 Mayıs).*

— Devlet'le Yeniçeri Ocağı arasında Osmanlı tarihinde benzeri görülmemiş bir anlaşma yapılması (31 Mayıs).

— Fransa ile Rusya arasında Tilsit Andlaşması'nın yapılması (9 Temmuz).

— Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Slabozia Ateşkes Andlaşması'nın imzalanması (24 Ağustos).

1808 — *III. Selim'in öldürülmesi ve II. Mahmud'un başa geçmesi*

— Alemdar Mustafa Paşa'nın Kabakçı'yı öldürtmesi (19 Temmuz).

— Ayanların ve devlet adamları ile ulemanın (Meşveret-i amme) toplantı yapması ve sened-i ittifak imzalanması (8 Eylül).

1809 — Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında Çanakkale (Kale-i Sultaniye) Andlaşması'nın imzalanması (5 Ocak).

1812 — Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Bükreş Barış Andlaşması'nın yapılması ve 1806'dan beri süren Osmanlı-Rus Savaşı'nın Sona ermesi (16 Mayıs).

1813 — İran ile Rusya arasında Gülistan Andlaşması'nın yapılması.

Miladî / *Hicrî*	
1815	— *Viyana Kongresi.*
1821	— Osmanlı-İran Savaşı'nın başlaması.
	— Rumlar'ın Mora'da isyan etmesi (6 Nisan).
1823	— Osmanlı-İran Savaşı'nın sona ermesi (28 Temmuz).
1824	— Sıbyan mekteplerinin açılarak İlkokulun mecburi hale getirilmesi.
1826	— Türk ve Rus temsilcilerinin Akkerman Sözleşmesi'ni imzalamaları (7 Ekim).
	— İngiltere ile Rusya arasında St. Petersburg Protokolü'nün yapılması (4 Nisan).
	— Eşkinci Layihası'nın çıkartılması (26 Mayıs).
1827	— Tıbhâne-i Amire'nin açılması (14 Mayıs).
	— Fransa'nın Cezayir'e savaş ilan etmesi ve şehri büyük bir donanma ile kuşatmaya başlaması (16 Haziran).
	— İngiltere, Rusya ve Fransa'nın Londra Andlaşması'nı yapmaları (6 Temmuz).
	— *İngiliz, Rus ve Fransız donanmasının Navarin'de Türk ve Mısır donanmalarını yakmaları (20 Ekim).*
1828	— Rus ordularının Osmanlı topraklarına saldırması, Anapa, Poti, Ahıska ve Karadeniz kıyısındaki kaleler ile Kars'ı alması (14 Nisan).
	— *Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya savaş ilan etmesi (20 Mayıs).*

Miladi	*/ Hicri*	
1829		— Bağımsız bir Yunanistan Devleti'nin kurulmasını öngören Londra Protokolü'nün Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmesi (22 Mart).
		— Rusya'nın Edirne'yi alması (20 Ağustos).
		— Rusya ile Osmanlı Devleti arasında Edirne Andlaşması'nın imza edilmesi (14 Eylül).
1830		— Bağımsız bir Yunanistan Devleti'nin kurulmasını Osmanlı Devleti'nin onaylaması (24 Nisan).
		— *Fransızlar'ın Cezayir'i işgal etmeleri (5 Temmuz).*
		— Osmanlı Devleti ile Amerika Birleşik Devletleri arasında İstanbul'da ilk «Ticaret ve Dostluk Andlaşması»nın imzalanması (7 Mayıs).
1831		— Amerika'nın ilk maslahatgüzarının İstanbul'a gelmesi (11 Ağustos).
		— Bizde ilk resmi gazete olan Takvim-i Vekâyi'nin çıkmaya başlaması.
1832		— Yunanistan'a son şeklini veren andlaşmanın yapılması ve Osmanlı Devleti'ne zorla kabul ettirilmesi (21 Temmuz).
		— Cerrahhâne'nin açılması.
1833		— Mısır meselesinden dolayı bir Rus savaş filosunun İstanbul Boğazı'ndan geçerek Büyükdere önlerinde demirlemesi (20 Şubat).

Miladî / *Hicrî*

— Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa ile Osmanlı Devleti arasında Kütahya anlaşmasının yapılması (5 Mayıs).

— Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında Hünkar İskelesi Andlaşması'nın yapılması (8 Temmuz).

1834 — Mehmed Ali Paşa idaresinden memnun olmayanların Lübnan'da ayaklanmaları.

— Muzıka-i Hümayun mektebinin açılması.

— Daimî elçiliklerin yeniden kurulması.

1838 — Meclis-i Valay-ı Ahkâm-ı Adliyye isminde büyük bir meclisin kurulması.

— Türk-İngiliz Ticaret Andlaşması'nın yapılması.

1839 — Nizip Savaşı ve Osmanlı kuvvetlerinin Mısırlılar'a yenilmesi.

— *II. Mahmud'un ölümü ve yerine 16 yaşındaki oğlu Abdülmecid'in tahta geçmesi (1 Temmuz).*

— *Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesi (3 Kasım).*

— Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin açılması.

1840 — Mısır meselesi hakkında İngiltere, Avusturya, Rusya ve Prusya'nın Londra Andlaşması'nı yapması ve daha sonra bu anlaşmaya Osmanlı Devleti'nin de katılması (15 Temmuz).

— Müttefik kuvvetlerin İbrahim Paşa'nın elindeki Beyrut, Trablusşam, Lazkiyye,

Miladi / *Hicri*

Sayda ve Sur Şehirlerini alması (10 Ekim).

— İngiliz Amirali Napier ile Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa arasında İskenderiye Sözleşmesi'nin yapılması.

— İltizam usulünün kaldırılması.

— Lübnan bunalımının başlaması.

1841 — Mısır Valisinin imtiyaz fermanını yayınlaması (24 Mayıs).

— İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya, Prusya ve Osmanlı İmparatorluğu arasında Londra Boğazlar Andlaşması'nın yapılması (13 Temmuz).

1846 — Lübnan Bunalımı'nın sona ermesi (18 Ekim).

1847 — Osmanlı Hükümeti'nin Cezayir işgalini resmen tanıması.

1848 — Avrupa'da ihtilallerin başlaması.

— Rus ordusunun Buğdan'a girmesi (28 Haziran).

1849 — Osmanlı Devleti ve Rusya arasında Baltalimanı Sözleşmesi'nin yapılması (1 Mayıs).

1851 — Bâbıâlî'nin Londra'da Palmer, Paris'te Goloschimid şirketlerinden 3 milyon İngiliz Lirası (930 milyon kuruş) borç alması (24 Ağustos).

1853 — Kutsal yerler meselesinin halledilememe-

sinden dolayı Rusya'nın Mençikof'u fevkalede elçi olarak İstanbul'a göndermesi.

— Mençikof'un Bâbıâli'ye ültimatom vermesi (6 Mayıs).

— Rus askerlerinin savaş ilan etmeksizin Prut nehrini aşarak Osmanlı topraklarına girmesi (22 Haziran).

— Sinop vakasının cereyanı ve Sinop limanındaki Türk filosunun, Rus filosu tarafından batırılıp, Sinop'un top ateşine tutulması (30 Kasım).

1854 — Lesseps'e Süveyş kanalını açması için şirket kurma hakkının (Said Paşa tarafından) verilmesi (30 Kasım).

1855 — İngiltere, Fransa, Piyemonte hükümetleri arasında anlaşma yapılması ve Piyemonte'nin Kırım'a asker göndermesi (26 Ocak).

— Çar I. Nicola'nın ölümü ve yerine II. Aleksandr'ın geçmesi (2 Mart).

— Osmanlı Devleti ve müttefiklerin Rusya'ya ültimatom vermesi (16 Aralık).

— İkinci defa İngiltere'ye borçlanılması.

— *Islahat Fermanı (28 Şubat).*

1856 — Kırım Savaşı'nı neticelendiren Paris Andlaşması'nın Osmanlı Devleti, İngiltere, Fransa, Avusturya, Prusya ve Piyemonte Devletleri arasında yapılması (30 Mart).

1857 — Paris Andlaşması gereğince Avusturya'-

Miladi / *Hicrî*

nın Eflak ve Buğdan'ın boşaltması (30 Mart).

— Eflak ve Buğdan meclislerinin, beyliklerin «Romanya» adı altında birleştirilmesine karar vermesi (8 Kasım).

— Paris Andlaşması'na bağlı olarak Osmanlı Devleti ile Rusya arasında İngiltere ve Fransa'nın da katılmasıyla bir sınır anlaşmasının imzalanması (5 Aralık).

1858 — Moskova'da bir «Slav Yardım Komitesi»-nin Kurulması.

— Cidde Olayları'nın başlaması (15 Temmuz).

— Eflak ve Buğdan meselelerinin İngiltere, Avusturya ve Osmanlı Devleti arasında görüşülmesi (13 Ağustos).

1859 — İngiliz ve Fransız donanmalarının İstanbul önünde demirlemeleri (8 Kasım).

— Eflak ve Buğdan'ın birleşmesi (5 Şubat).

1860-1861 — Suriye Bunalımı

1861 — Lübnan Nizamnâmesi'nin imzalanması ve Fransızlar'ın Lübnan'ı boşaltması (9 Haziran).

1862 — Eflak ve Buğdan'ın Romanya Prensliği adı altında kurulmuş olması (5 Şubat).

— Osmanlı Devleti'nin Sırbistan'daki bütün kalelerden çekilmeye karar vermesi (20 Mart).

— İsyan eden Karadağlılarla Osmanlı Dev-

Miladî	*/ Hicrî*	
		leti arasında İşkodra Barışı'nın yapılması (31 Ağustos).
		— Sırbistan'daki Türk kaleleri hakkında İngiltere, Fransa, Rusya, Prusya, Piyemonte ve Osmanlı Devleti arasında devletlerarası bir konferans toplanması.
1864		— İngiltere'nin Viyana Kongresi ile yerleştiği yedi adayı Yunanistan'a vermesi.
1866		— Girit adasında büyük bir isyanın çıkması.
1867		— Girit için de, Lübnan örneğine benzer bir ferman hazırlanması (6 Ekim).
		— Washington'da ilk Osmanlı daimi elçiliğinin kurulması.
1869		— Fransa, İngiltere, Rusya, İtalya, Prusya, Avusturya ve Osmanlı Devleti'nin katılmasıyla, Girit meselesi hakkında bir konferans düzenlenmesi (9 Ocak).
		— Yunan hükümetinin bu konferansta alınan kararları kabul etmesi (6 Şubat).
		— *Süveyş Kanalı'nın inşaasının tamamlanması* (15 Ağustos).
1870		— Sedan Savaşı sonunda Avrupa güçler dengesinin geniş ölçüde değişmesi.
		— Rusya'nın Paris Andlaşması'nda imzası bulunan devletlere Karadeniz ile ilgili maddeyi tanımayacağını belirten bir nota göndermesi (31 Ekim).
		— Yemen'de isyan çıkması.
		— Osmanlı Devleti'nin Bulgar Kilisesi'nin kurulmasını kabul etmesi (11 Mart).

Miladî / *Hicrî*

1871 — Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere, Rusya, Fransa, Almanya, İtalya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun katılmasıyla bir konferansın toplanması (18 Ocak).

— Karadeniz'in yeni statüsünü belirleyen Londra Andlaşması'nın imzalanması (13 Mart).

1872 — Rus yanlısı olarak bilinen Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'nın sadrazamlıktan uzaklaştırılması.

1873 — Yemen isyanına son verilip eyalet halinde merkeze bağlanması.

1875 — Hersek'te bir isyanın patlak vermesi (24 Temmuz).

— Osmanlı Devleti'nin bir fermanla Bosna-Hersek'e bazı yeni imtiyazlar vermesi (2 Ekim).

— Bütün imparatorluğu kapsayan yeni bir ıslahat fermanının çıkarılması (12 Aralık).

1876 — Hersek isyanı sonucunda hazırlanan Andraşi Notası'nın İstanbul'daki büyük devletlerin elçileri vasıtasıyla Bâbıâli'ye bildirilmesi (31 Ocak).

— Osmanlı Devleti'nin notayı prensip olarak kabul etmesi (11 Şubat).

— Gorçokof tarafından, Balkan sorunuyla ilgili olarak hazırlanan Berlin Memorandumu'nun Avusturya ve Almanya tarafından kabul edilmesi (12 Mayıs).

Miladî / *Hicrî*

— Bulgarlar'ın Filibe ve Pazarcık yakınlarındaki Balkan dağlarında isyan hareketine girişmesi (2 Mayıs).

— Medrese talebelerinin çıkardığı Softalar Ayaklanması (8 Mayıs).

— *Sultan Abdülaziz'in hall edilip Osmanlı tahtına V. Murad'ın geçmesi (30 Mayıs)*

— Abdülaziz'in bir makasla bilek damarları kesilmiş olarak bulunması (4 Haziran).

— *Sultan V. Murad'ın tahttan indirilmesi ve II. Abdülhamid'in tahta geçmesi (31 Ağustos).*

ONBİRİNCİ CİLDİN SONU